

Sayı/Number 63

Temmuz/July2024

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N İ V E R S İ T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/Number 64

Eylül/September 2024

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. İbrahim BALIK

Baş Editör

Doç. Dr. Umut UYAR

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Rauf BELGE

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2021 yılından itibaren yılda altı kez (Ocak, Mart, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Kasım) yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryası/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR DİZİN

MLA

EBSCO HOST

ASOS Index

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeks

Türk Eğitim İndeks

SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20160

Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE

Tel. + 90 (258) 296 21 82

pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Türkiye
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Teksa Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Türkiye

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Arş. Gör. Talha AYDIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Prof. Dr. Hacer Simay KARAALP ORHAN
Prof. Dr. İlhan KÜÇÜKKAPLAN
Prof. Dr. Nurten SARICA
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Doç. Dr. Baysar TANIYAN
Doç. Dr. Duygu YOLCU KARADAM
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Ferda Esin GÜLEL
Doç. Dr. Gül Fahriye EVREN
Doç. Dr. Kamuran ŞİMŞEK
Doç. Dr. Mısra CİĞEROĞLU ÖZTEPE
Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN
Doç. Dr. Umut UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun KUMRU
Dr. Öğr. Üyesi Erbil AKTUĞ
Dr. Öğr. Üyesi Eren ERGEN
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜÇYILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇOBAN KUMBALI
Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜLEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Serap ALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Tolgahan AYDINER
Arş. Gör. Talha AYDIN

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Aksu AKÇAOĞLU	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe ASİLTÜRK	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Dinçer ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Ece Emre MUEZZİN	Uluslararası Final Üniversitesi
Doç. Dr. Eymen GÜREL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Gamze ŞEKEROĞLU	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan YALÇINKAYA	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Hande MUTLU ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin YILDIRIM	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin Naci BAYRAÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim YAĞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Kadriye Alev AKMEŞE	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan İLARSLAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Levent Memiş	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Meriç KIRMIZI	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem FİLİZ BAŞTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Fevzi ESEN	Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Derviş DERELİ	Necmettin Erbakan Üniversitesi

HAKEM KURULU/COMMITTEE OF REFEREES

Doç. Dr. Nilsen KUNDAKCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel DURMAZ BODUR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuzhan EERDOĞAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Seher DEMİRKAYA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Sevgi SEZER	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Umut BEKCAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Umut Tolga GÜMÜŞ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilge ÖZTÜRK	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı ÜNER KAYA	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak GÖKALP	İstanbul Aydın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengizhan KARACA	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Damla KARŞU CESUR	Kocaeli Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi İpek GÜRSOY	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Makbule Hürmet ÇETİNEL	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Merve Betül ÜÇER	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rana ÖZYURT KAPTANOĞLU	İstanbul Topkapı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rezzan AYHAN TÜRK BAY	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ümmühan BAYRAM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Gökçen AYDINBAŞ	Anadolu Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Aslan AYDOĞDU	Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Haydar ÖZAYDIN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Süleyman Cem BOZDOĞAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Öğr. Gör. Bahar YOLVERMEZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Öğr. Gör. Berna TÜRKYILMAZ	Kırklareli Üniversitesi
Öğr. Gör. Mustafa KOÇ	Munzur Üniversitesi
Arş. Gör. Melisa Bulut	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Arş. Gör. Şeymanur ÇELİK	Bayburt Üniversitesi
Arş. Gör. Tahsin Aydoğan	İzmir Bakırçay Üniversitesi
İsmail NALBANTOĞLU	Bağımsız Araştırmacı

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Akerke URGENISHBAY, Ayten Ayşen KAYA.....	1
G-7 Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Petrol Tüketimi Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi <i>The Relationship Between Economic Growth and Oil Consumption in G-7 Countries: Panel Data Analysis</i>	
Aslı ÜNER KAYA.....	19
17. Yüzyıl Rasyonalistlerinde Matematiksel Yöntem <i>Mathematical Method in Rationalist Philosophers of the 17th Century</i>	
Atahan TAŞKIN.....	33
Katılımcı Bütçeleme Anlayışında Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı: “Komşu Meclisi” Örneği <i>The Use of Information Communication Technologies in Participatory Budgeting Approach: The “Neighborhood Council” Model</i>	
Sinem ULAŞ, Berçem YAR, Dilan YAR.....	61
Bilişsel Çarpıtmalar ve İyimserlik Düzeyinin Mutluluk Korkusu ile İlişkisi <i>Cognitive Distortions and the Relationship of Optimism Level With Fear of Happiness</i>	
Eda ÖZDEN, Ece Naz ERMİŞ.....	77
Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Bilişsel Esneklik Düzeyi ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük İlişkisinde Algılanan Sosyal Destek Düzeyinin Biçimlendirici Rolünün Gelişimsel Eğride İncelenmesi <i>Investigation of the Formative Role of Perceived Social Support Level on the Relationship Between Cognitive Flexibility Level and Intolerance to Uncertainty in the Developmental Curve During the Covid-19 Pandemic Period</i>	
Ejder OKUMUŞ.....	97
Siyaset Bağlamında Medya-Toplum İlişkileri <i>Media-Society Relations in the Context of Politics</i>	
Ela OĞAN, Nurcan ÇETİNER.....	117
Yönetici Asistanının Dijital Yetenekleri ve Kariyer Sürdürülebilirliğine Etkisi <i>Executive Assistant's Digital Skills and Its Impact on Career Sustainability</i>	
Ercüment DOĞRU.....	141
Fosil Enerji, Temiz Enerji ve BIST Elektrik Endeksi Arasında Oynaklık Etkileşimi: Asimetrik BEKK-GARCH Modelinden Kanıtlar <i>Volatility Interaction Between Fossil Energy, Clean Energy and the BIST Electricity Index: Evidence From the Asymmetric BEKK-GARCH Model</i>	
Esra VONA KURT, Murat Kemal KELEŞ, Aşkın ÖZDAĞOĞLU, Elif ÇİFTÇİ.....	159
Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanım Düzeylerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Political Parties' Social Media Usage Levels With Multi-Criteria Decision-Making Methods</i>	
Emrah ŞAHİN, Fazlı IRMAK.....	185
Finansal Gevşeklik ile Ar-Ge Yatırımları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: BİST İmalat Sektörü Örneği <i>Determining the Relationship Between Financial Slack and R&D Investments: Sample of BIST Manufacturing Sector</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Funda MERMERTAŞ.....	199
Investigating the Effect of Service Quality on Customer Satisfaction: The Case of Mersin International Port Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Araştırılması: Mersin Limanı Örneği	
Gerçek ÖZPARLAK.....	215
Does Board Gender Diversity Reduce Information Asymmetry? Evidence From the USA	
<i>Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği Bilgi Asimetriğini Azaltır Mı? ABD'den Kanıtlar</i>	
Gizem PARSOVA, Barış Bora KILIÇBAY.....	231
Öfke Ekonomisi	
<i>The Economy of Anger</i>	
Hasan ÖZTÜRK.....	253
Maraş'ta Yaşanan Doğal Afetlerin İktisadi Yapıya Etkileri (1923-1960)	
<i>The Effects of Natural Disasters on the Economic Structure in Maraş (1923-1960)</i>	
İbrahim AKÇA.....	275
The Role of Person-Organization Fit in the Effect of Intra-Organizational Political Behavior on Work Alienation	
<i>Örgüt İçi Politik Davranışların İşe Yabancılaşma Üzerindeki Etkisinde Birey-Örgüt Uyumunun Rolü</i>	
Mehmet Ali EKİNCİ.....	289
Yönetim Muhasebesi Alanında Yayınlanmış Lisansüstü Tez ve Makalelerin Mukayeseli İçerik Analizi	
<i>Comparative Content Analysis of Graduate Thesis and Articles Published in the Field of Management Accounting</i>	
Musa Bayır, Büşracan İPEK.....	307
Hollanda Hastalığı, Türkiye Ekonomisindeki Etkilerine İlişkin Ekonometrik Bir Analiz	
<i>An Econometric Analysis of the Dutch Disease Effects on Turkish Economy</i>	
Mustafa POLAT.....	325
Formal Logic, Informal Reasoning, and Their Disputable Relevance	
<i>Formel Mantık, Enformel Uslamlama ve Bunların Tartışmalı Bağı</i>	
Özgür ÜŞENMEZ.....	339
Tahrir'den El-Sisi'ye: Mısır Devrimi Neden Başarısız Oldu?	
<i>From Tahrir to El-Sisi: Why the Egyptian Revolution Failed</i>	
Rahşan İNAL.....	353
Sosyolojide Spor, Sporda Sosyoloji:Türkiye'de Spor Sosyolojisi Araştırmaları için Bir Değerlendirme	
<i>Sport in Sociology, Sociology in Sport: An Evaluation for the Sociology of Sport Research in Türkiye</i>	
Özge ÇETİNER, Suzan OĞUZ.....	369
Avrupa Birliği Ülkelerine Yönelik Göçte İtici ve Çekici Faktörler Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi	
<i>A Conceptual Model Proposal on Push and Pull Factors in Migration to European Union Countries</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Şafak ÖZKAN,.....	381
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Ebeveyn İzinleri <i>Parental Leave in the Context of Gender Equality</i>	
Yeliz DEMİR,.....	409
The Future of Food Culture From Homo Sapiens to Homo Videns: A Study on Quick Recipe Videos on Social Media <i>Homo Sapiens'ten Homo Videns'e Yemek Kültürünün Geleceği: Sosyal Medyadaki Hızlı Tarif Videoları Üzerine Bir Çalışma</i>	

Derleme Makaleleri-Review Articles

Şerife UĞUZ ARSU,.....	429
Yönetimde Yeni Bir Kavram Olarak Nöroyönetim: Deneysel Çalışmaların Sistemantik Olarak İncelenmesi <i>Neuromanagement as a New Concept in Management: Systematical Review of Experimental Studies</i>	
Yusuf YEŞİLKAYA, Eymen GÜREL,.....	451
Denetim Sektöründe Dijital Dönüşüm: Blokzincir Teknolojisinin Denetim Sürecine Etkisi <i>Digital Transformation in the Audit Industry: The Effect of Blockchain Technology on the Audit Process</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 26.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464585

Research Article/Araştırma Makalesi

Urgenishbay A., ve Kaya A. A. (2024). "G-7 Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Petrol Tüketimi Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 1-17.

G-7 ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE PETROL TÜKETİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Akerke URGENİSHBAY*, Ayten Aşşen KAYA**

Öz

Küresel enerji tüketiminin önemli bir kısmını temsil eden ve dünya ekonomisinde büyük etkiye sahip olan G-7 ülkeleri için enerji en önemli faktördür. Gelişmiş ekonomilerle karakterize edilen bu ülkeler, küresel petrol dinamikleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Petrol, halen küresel enerji sisteminde önemli bir rol almaya devam etmektedir ve dünyada 2035 yılına kadar günde 70-80 milyon varil tüketilmesi beklenmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, G-7 ülkelerinin 1990-2022 dönemine ilişkin petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini panel veri analiz yöntemiyle araştırmayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle Gengenbach vd. (2016) eşbütünleşme testi ve Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik yöntemleri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiş olup petrol tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü etkisi vardır. Ancak değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir, bu durum literatürdeki tarafsızlık hipotezini desteklemektedir.

Anahtar kelimeler: *Ekonomik büyüme, Petrol tüketimi, Panel Veri Analizi, Nedensellik ilişkisi.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND OIL CONSUMPTION IN G-7 COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The G7 countries, which represent a significant portion of global energy consumption and have a major impact on the World economy, consider energy to be of utmost importance. These advanced economies have a significant influence on global oil dynamics. Oil will continue to be a significant component of the global energy system, with an anticipated consumption of 70-80 million barrels per day by 2035. This study aims to investigate the causal relationship between oil consumption and economic growth in G7 countries from 1990 to 2022 using panel data analysis methods. The analysis employed Gengenbach et al.'s (2016) cointegration test and Emirmahmutoğlu and Kose's (2011) causality methods. The results indicate a cointegration relationship and a positive effect of oil consumption on economic growth. However, no causality relationship was detected between the variables, which supports the neutrality hypothesis in the literature.

Keywords: *Economic growth, Oil consumption, Panel Data Analysis, Causality relationship.*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Yüksek Lisans Programı, İZMİR.

e-posta: aurgenishbay@inbox.ru, (<https://orcid.org/0009-0003-7391-3281>)

**Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İZMİR.

e-posta: aysen.kaya@ege.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-9486-5763>)

1. GİRİŞ

Bir ülkenin enerji kaynaklarına bağımlılığı, üretimini önemli ölçüde etkileyen kritik bir faktördür. Enerjinin doğada az bulunması, ülkeler arasında değişkenlik göstermesi, keşiflere ve bilimsel gelişmelere bağımlı olması gibi faktörler, ekonomi için istikrarlı bir enerji arzının sağlanmasındaki zorluklara katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, üretim aşamasındaki yüksek maliyetler de enerji arzı dinamiklerini daha da karmaşık hale getirmektedir. Sonuç olarak, her ülkenin kendine özgü doğal kaynaklar, coğrafi konum ve teknolojik altyapı kombinasyonu, ekonomi politikalarının formüle edilmesinde farklı yaklaşımlar gerektirmektedir.

Enerji tüketiminin dinamikleri, geçmişten günümüze devam ederek ülkelerin kalkınmasının önemli bir unsuru haline gelmektedir. Enerji, ekonomik büyüme arayışında olan ülkeler için ayrılmaz bir unsurdur. Ekonomik kalkınma yoluyla ülkenin sosyal refahı arttıkça sistematik sosyal araştırmalar ve enerji projeleri yürütülmektedir. Enerji kalitesi ve milli gelirdeki iyileşmelere paralel olarak sanayileşme de hızlanmaktadır. Bu sürecin sonucunda kentleşme düzeyi hızla artmakta, ticari faaliyet ve üretimin büyümesi teşvik edilmektedir. Bu bağlamda, özellikle mevcut kaynakların sınırlı ve yenilenemez doğası göz önüne alındığında, alternatif enerji kaynaklarını arama ihtiyacı daha da ciddileşmektedir. Çeşitli enerji kaynaklarına geçiş, dinamik olarak gelişen ekonomiler ve artan enerji tüketimi bağlamında uygun bir strateji haline gelmektedir. Yukarıda açıklanan eğilimlerle bağlantılı olarak, stratejik planlamanın önemli bir unsuru olan ve devletin ekonomik güvenliğinin, enerji sektörünün sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik yeni yaklaşımlar ele alınmaktadır (Yılmaz,2012:34-54).

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik dört hipotez bulunmaktadır. İlk hipotez, enerji tüketiminin doğrudan veya dolaylı olarak üretimin temel bir girdisi olduğunu ileri süren büyüme hipotezidir. Büyüme hipotezinin kanıtı enerji tüketiminden reel GSYİH'ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edildiğinde bulunur. Bu durumda, örneğin çevre kalitesini iyileştirmek için enerji kullanım miktarını azaltmayı amaçlayan enerji tasarrufu politikaları ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. İkinci hipotez, ekonomik büyümenin enerji tüketimine neden olduğunu ima eden koruma hipotezidir. Bu hipotezin kanıtı, ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığının kanıtlanmasıdır. Bu hipotezin bir sonucu olarak, CO2 emisyonlarının azaltılması, enerji verimliliğini artırmaya yönelik önlemler ve talep yönetimi politikaları gibi enerji tasarrufu politikaları veya enerji kullanımını azaltmaya yönelik politikalar uygulanabilir. Üçüncü hipotez, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin birbirini tamamlayıcı olduğunu belirten geri besleme hipotezidir. Bu hipotez, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu açıklar. Dördüncü hipotez, enerji kullanımının reel GSYİH'nin belirleyicisi olmadığını ve bu nedenle ekonomik büyüme üzerindeki nispeten ihmal edilebilir etkisi göz önüne alındığında enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde önemsiz bir etkiye sahip olacağını varsayan tarafsızlık hipotezidir. Bu hipotez, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğuna dair bir kanıt bulunmadığında geçerlidir. Bu durumda, enerji tasarrufu politikaları yoluyla enerji kullanımının azaltılmasının ekonomik büyüme üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır (Kahia vd.,2017:127-140).

Ülkelerin büyüme performansını geliştirmek için genel olarak enerji girdilerini de artırmaları gerekmektedir. Fakat bu konuda ülkelerin enerjiye erişimi oldukça karmaşık ve zordur, çünkü enerji kaynağı bazı ülkelerde az ve erişimi oldukça pahalıdır. Dünyanın bir kısmında fosil kaynaklar ve su kaynakları yetersizken, bir kısmında ise rüzgar ve güneş verimsiz ve yetersiz durumdadır. Dolayısıyla enerji kaynakları sınırlı olan ülkeler bu kaynaklara erişebilmek için bazı maliyetlere katlanmak zorundadır. Küresel enerji tüketiminin büyük bir kısmını temsil eden ve dünya ekonomisinde önemli bir etkiye sahip olan G-7 ülkeleri de bu zorluklarla başa çıkmak zorundadır. Bu çalışma, G-7 ülkelerinde petrol tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gelişmiş panel veri yöntemleriyle inceleyerek literatüre önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmada, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi, ikinci nesil birim kök ve eşbütünleşme yöntemleri kullanılmıştır. Bu gelişmiş yöntemler, daha güçlü ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayarak çalışmayı önceki çalışmalardan ayıran bir nitelik kazandırmaktadır.

Çalışmada altı bölüm yer almaktadır. İlk bölümü olan giriş kısmında konuyla ilişkin temel bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde G-7 ülkelerinin ekonomik büyüme ve petrol tüketimi istatistiksel verilerle desteklenerek incelenmiştir. Üçüncü bölümde literatürde yer alan benzer çalışmalar özetlenmiştir. Dördüncü bölümde ise çalışmanın veri seti ve kullanılan ekonometrik model tanıtılarak araştırmanın temel çerçevesi oluşturulmuştur. Beşinci bölümde analiz sürecinde uygulanan yöntemler açıklanmış ve ilgili sonuçlar ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise elde edilen bulgular tartışılmış ve potansiyel çözümler önerilmiştir.

2. G-7 ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE PETROL TÜKETİMİ İLİŞKİSİ

2.1. G-7 Ülkelerinde Ekonomik Büyüme

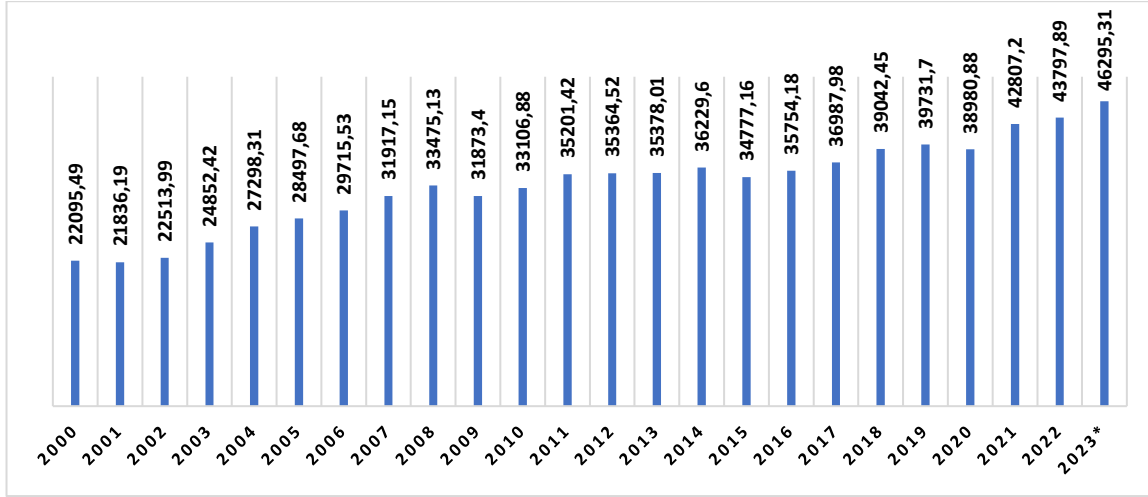
Dünya çapında çeşitli ülke grupları ekonomik iş birliği için bir araya gelmektedir. Bunun bir örneği de 1973 petrol krizinden kaynaklanan stagflasyon sorununu çözmek için kurulan G-7 ülkeleridir. Fransa başbakanının talebi üzerine 1975'te İtalya, Japonya, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık hükümet başkanları ekonomik problemleri çözmek amacıyla toplanmıştır. Kanada'nın da 1976 yılında dahil olmasıyla resmi bir şekilde G-7 ülkeleri olarak ortaya çıkmıştır. Bretton Woods sisteminin başarısızlığı ve 1973 Petrol Krizi bu grubun kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Başlangıçta ekonomik konulara odaklanan G-7, zaman içinde insan hakları, güvenlik, demokrasi ve terörizm konularını da ele almıştır. G-7 ülkelerinin temel amacı ekonomik olumsuzlukların üye ülkeler üzerindeki etkisini en aza indirmek, ortak zorlukların ele alınmasında küresel iş birliğini teşvik etmek ve uluslararası ticaret faaliyetlerini yeniden canlandırmaktır (Türker,2018:141-156). G-7 ülkeleri dünya ekonomisinin %64'ünü elinde tutmasıyla öne çıkan ülkelerdir. Bu nedenle aşağıdaki Tablo 1'de 2013-2022 yılları arasında G-7 ülkelerinin GSYİH'nın gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 1. G-7 Ülkeleri İçin Cari Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD \$) 2013-2022

	Almanya	ABD	Birleşik Krallık	Fransa	İtalya	Japonya	Kanada
2013	46299	53245	43492	44144	35534	40934	52708
2014	48035	55083	47476	44616	35836	38522	51020
2015	41107	56729	45085	37937	30463	35005	43626
2016	42124	57839	41275	38348	31190	39411	42382
2017	44636	59878	40666	40134	32648	38903	45191
2018	47961	62787	43377	43060	34917	39850	46625
2019	46798	65077	42797	41924	33628	40547	46449
2020	46735	63577	40347	40385	31784	40117	43383
2021	51237	70159	46421	45185	35842	39882	52387
2022	48636	76348	45294	42409	34113	33821	55085

Kaynak: (World Bank, 2023).

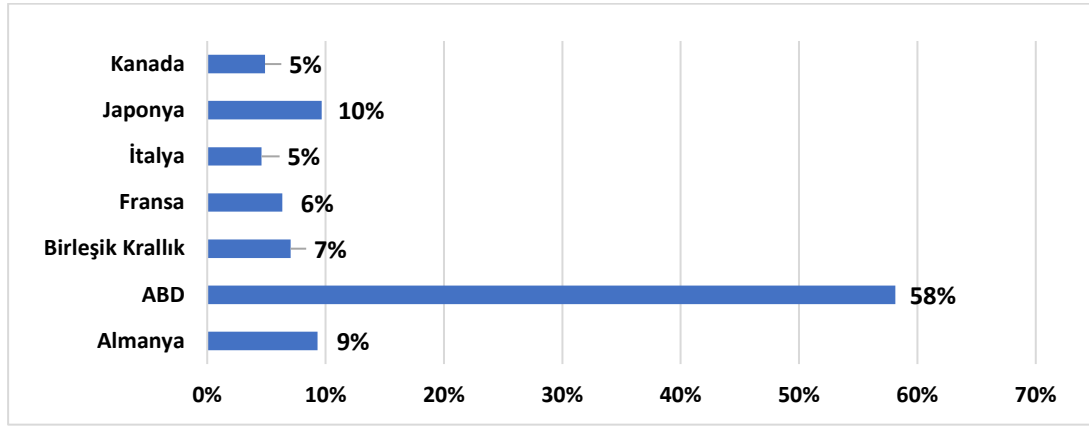
Tablo 1'e göre, 2013 yılı itibarıyla G-7 ülkeleri arasında ABD 53245 \$'lık kişi başına düşen GSYİH ile en yüksek gelir düzeyine sahip ülkedir. ABD'yi Kanada (52708\$) ve Almanya (46299\$) takip etmektedir. KBD GSYİH'sı en düşük olan ülkeler ise sırasıyla İtalya (35534 \$), Japonya (40934 \$) ve Birleşik Krallık (43492 \$) olmuştur. 2022 yılında yine sırasıyla ABD, Kanada ve Almanya kişi başına düşen GSYİH ile en yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler iken en düşük kişi başına düşen GSYİH düzeyine sahip ülkeler, Japonya, İtalya, Fransa ve Birleşik Krallık olmuştur. Şekil 1'de G-7 ülkelerinin toplam GSYİH'sı gösterilmektedir.

Şekil 1: G-7 Ülkelerinin Toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılası, (Milyar \$), 2000-2023

Kaynak: (World Bank, 2023).

Şekil 1'e göre, 2000'den 2023'e kadar G-7 ülkelerinin genel GSYİH'sında açık bir gelişme vardır. G-7 ülkelerinin toplam GSYİH'sı 2023 yılı ile 2000 yılı kıyaslandığında %47,7 artmış olduğu görülmektedir. 2000-2023 yılları arasında G-7 ülkelerindeki ekonomik büyümenin en düşük seviyede olduğu 2001 yılı, dot-com balonunun patlaması (NASDAQ Borsası'ndaki teknoloji hisse senetlerin büyük değer kaybı) ve 11 Eylül terör saldırılarının küresel ekonomiye olan olumsuz etkileri nedeniyle 21836,19 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Buna karşılık, 2023 yılında G-7 ekonomileri, COVID-19 pandemisinden sonra hızla toparlanarak ve teknolojik inovasyonlar, dijital dönüşüm, yapay zeka ve yenilenebilir enerji alanlarındaki gelişmelerin desteğiyle 46295,31 milyar dolar olarak en yüksek büyüme seviyesine ulaşmıştır. Şekil 2'de G-7 ülkelerinin her birinin toplam GSYİH içindeki payı gösterilmektedir.

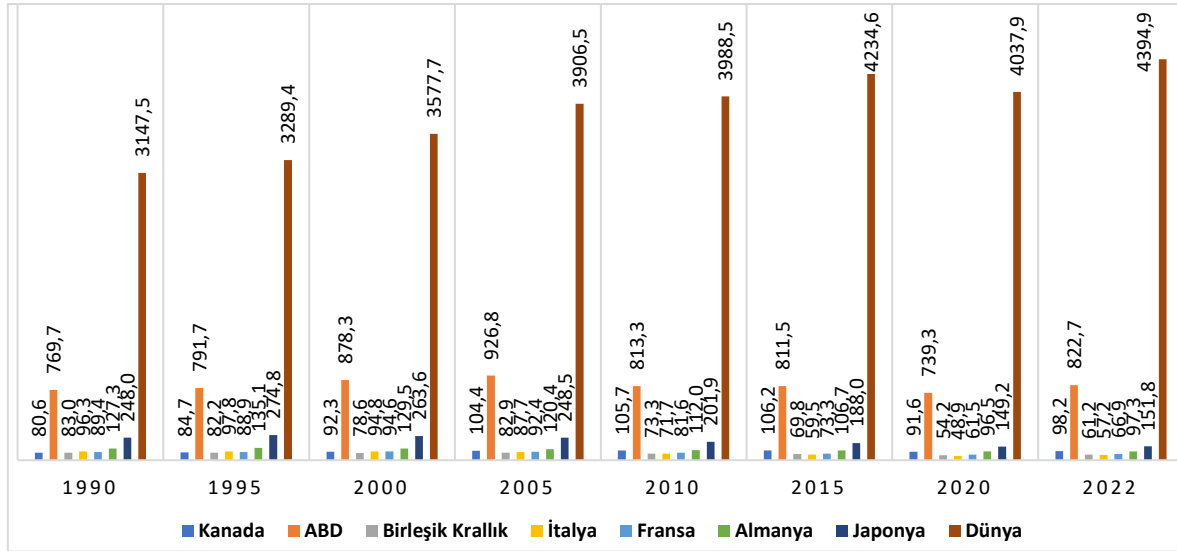
Şekil 2: G-7 Ekonomisindeki Her Ülkenin GSYİH İçindeki Payı (%), 2022.

Kaynak: World Bank (2023) istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2022 yılı World Bank (2023) verilerine göre, ABD'nin GSYİH'sı G-7 üye ülkelerinin toplam GSYİH'nın yaklaşık %58'ini temsil etmektedir. Bu oran ABD'nin G-7 içindeki ekonomik büyüklüğünü vurgulamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri en büyük ekonomi olması, küresel ekonomik etkisi, teknolojik yenilikçiliği, önemli askeri ve siyasi gücü, uluslararası ticaret ve finansdaki merkezi konumu nedeniyle G-7 ülkeleri arasında önemli bir role sahiptir. ABD, uluslararası kurumların şekillendirilmesinde ve küresel sorunların ele alınmasında kilit bir rol oynamakta ve G-7 içindeki genel dinamiklere önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. 2023 yılında Japonya G-7 ülkeleri arasında ikinci en büyük GSYİH'ye sahip ülke olmuştur. Bu sırayı Almanya (%9), Birleşik Krallık (7%), Fransa (%6), İtalya (%5) ve Kanada (%5) takip etmektedir.

2.2. G-7 Ülkelerinde Petrol Tüketimi

G-7 ülkelerinde petrol tüketimi ve üretimi, ekonomi ve enerji manzaralarının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmiş ekonomiler olarak karakterize edilen bu ülkeler, küresel petrol dinamikleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tüketim kalıpları ve üretim kapasiteleri arasındaki hassas denge hem ulusal hem de uluslararası ekonomik senaryoları önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca, G-7 ülkelerinin petrolle ilgili politikalar konusundaki tutumu, çevresel sürdürülebilirlik ve jeopolitik hususlar açısından da sonuçlar doğurmaktadır. Şekil 3'te G-7 ülkeleri ve Dünya petrol tüketimi verileri milyon ton bazında sunulmaktadır.

Şekil 3: 1990-2022 Dönemi G-7 Ülkeleri ve Dünya Petrol Tüketimi, (Milyon Ton).

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy Data (2023) istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Petrol, küresel enerji sisteminde önemli bir rol almaya devam etmektedir ve dünyada 2035 yılına kadar günde 70-80 milyon varil tüketilmesi beklenmektedir. Ancak, yaklaşık 10-15 yıl içinde kayda değer bir düşüş öngörülmektedir. İstatistiksel tahminlere göre, petrol talebinin 2050 yılına kadar yaklaşık günde 40 milyon varile ineceği tahmin edilmektedir. Bu düşüş, artan enerji verimliliği ve alternatif enerji kaynaklarına geçiş gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle petrol tüketiminden beklenen azalmayı yansıtmaktadır. 2020 yılı sonu itibarıyla, küresel kanıtlanmış petrol rezervleri 2019 yılına kıyasla 2 milyar varil azalarak 1.732 milyar varil olmuştur. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) dünya petrol rezervlerinin %70,2'sine sahip olarak baskın bir konumdadır. Venezuela, küresel rezervlerin %17,5'ini oluşturarak rezervler açısından en üst sırada yer alırken, onu %17,2 ile Suudi Arabistan ve %9,7 ile Kanada takip etmektedir. Bu rakamlar, söz konusu ülkelerin ve OPEC'in küresel petrol rezervleri tablosundaki önemli rolünü vurgulamaktadır (British Petroleum, 2023). G-7 ülkeleri arasında en fazla petrol tüketen ABD'nin petrol tüketimi 1990-2022 döneminde 700 ile 900 milyon ton arasında değişmektedir. İkinci sırada yer alan Japonya'nın petrol tüketimi ise 150-280 milyon ton, üçüncü sırada Almanya'nın petrol tüketimi 96-135 milyon ton arasında değişiklik göstermektedir. Bu sırayı Kanada, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya takip etmektedir. Dünya petrol tüketiminin en yüksek seviyesi 2022 yılında 4394,9 milyon ton olarak kaydedilmiştir.

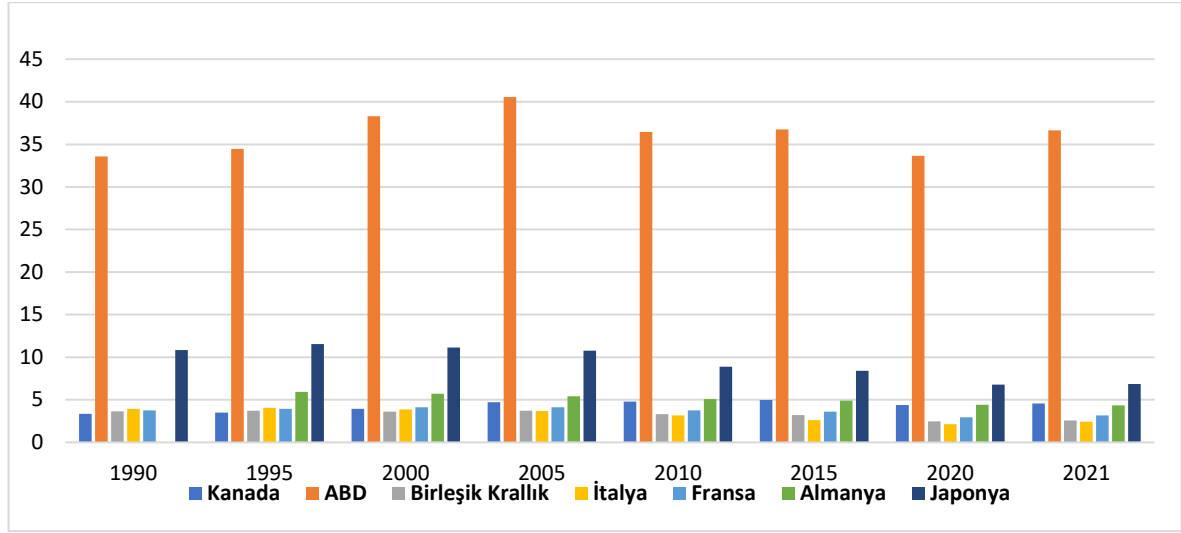
2020 yılında küresel petrol üretimi 2009'dan bu yana ilk kez kayda değer bir düşüş yaşamıştır. Toplam azalma günlük 6,6 milyon varil olarak gerçekleşmiştir. Bu, Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) üretiminde 4,3 milyon varil/gün ve OPEC ülkeleri dışı üretiminde 2,3 milyon varil/gün azalmayı göstermektedir. 2020 yılı, COVID-19 salgını ve bunun küresel enerji talebi üzerindeki etkisi de dahil olmak üzere benzeri görülmemiş zorluklarla karakterize edilmiş ve dünya çapında petrol üretiminde bir daralmaya yol açmıştır. Aşağıdaki Tablo 2'de G-7 ülkelerindeki petrol ve diğer sıvılar tüketimi katrilyon BTU (British Thermal Unit) bazında gösterilmektedir.

Tablo 2. G-7 Ülkelerinde Petrol ve Diğer Sıvılar Tüketimi, katrilyon BTU, 1990-2021

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Kanada	3,363	3,498	3,926	4,719	4,802	4,958	4,388	4,552
ABD	33,563	34,458	38,292	40,573	36,444	37	33,644	36,641
Birleşik Krallık	3,646	3,713	3,612	3,704	3,315	3,185	2,477	2,561
İtalya	4	4	3,852	3,688	3,182	2,609	2,121	2,428
Fransa	3,751	4	4,109	4,119	3,756	3,596	2,936	3,175
Almanya		5,924	5,72	5,422	5,094	4,891	4,416	4,353
Japonya	10,839	11,537	11,124	11	8,871	8,416	6,765	6,87

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, 2023.

Aşağıdaki Şekil 4'te G-7 ülkelerindeki 1990-2021 yıllarını kapsayan petrol ve diğer sıvılar tüketimi katrilyon BTU bazında sunulmaktadır.

Şekil 4: G-7 Ülkelerinde Petrol ve Diğer Sıvılar Tüketimi, katrilyon BTU, 1990-2021

Kaynak: U.S. Energy Information Administration (2023) istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2021 yılında Kanada'da toplam 13 katrilyon İngiliz termal birimi (katrilyon BTU) enerji tüketimi gerçekleşmiş ve onun 4,552 katrilyonunu petrol ve diğer sıvılar tüketimi oluşturmaktadır. Bu, dünya genelindeki toplam enerji tüketiminin %3'ünden daha azını kapsamaktadır. Kanada'nın yurt içi enerji tüketimi büyük ölçüde petrol, doğal gaz ve hidroelektrikten oluşmaktadır. Kanada'nın petrol ve diğer sıvılar tüketimi 1990'dan 2018'e (5,085 katrilyon BTU) kadar sürekli büyüme temposunda olup, 2020 yılında COVID-19 salgınına verilen yanıtların bir sonucu olarak düşme eğilimindedir.

Petrol, Amerika Birleşik Devletleri'nde tüketilen en önemli enerji kaynağıdır. 2018 yılında toplam petrol ve diğer sıvılar tüketimi 3,8355 katrilyon BTU'a ulaşarak 2008 mali krizinden bu yana en yüksek seviyeye çıkmıştır. 2007'den 2012'ye kadar ABD petrol tüketiminde, yüksek petrol fiyatları, küresel ekonomik gerileme ve özellikle araç yakıt ekonomisi olmak üzere enerji verimliliğindeki ilerlemeler gibi çeşitli faktörlere bağlı genel bir düşüş yaşanmıştır. Ancak, petrol tüketimi son beş yılda kümülatif %11'lik bir artış göstererek yeniden yükselişe geçmiştir. Bu canlanma temel olarak ekonomik toparlanmaya ve küresel petrol fiyatlarının düşmesine katkıda bulunan bol yerli petrol arzına bağlıdır.

Eurostat'ın 2021 yılı verilerine göre, Birleşik Krallık, GSYİH bakımından dünyanın dokuzuncu büyük ekonomisi ve Avrupa'nın üçüncü büyük enerji tüketicisidir. 2020 yılında Birleşik Krallık 4,9 katrilyon BTU enerji üretmiş ve 6,8 katrilyon enerji tüketmiştir. Petrol ve diğer sıvılar tüketimi 1990'dan 2015 yılına kadar 3-4 bin katrilyon BTU arasında değişmiştir ve 2019'dan sonra azalma yaşamıştır. Fosil yakıtlar toplam enerji arzının %75'ini ve toplam

enerji talebinin %77'sini oluşturmuştur. Birleşik Krallık hükümeti petrol, doğal gaz ve karbon depolama sektörlerini Petrol ve Gaz Kurumu (OGA) aracılığıyla düzenlemektedir. OGA ham petrol ve doğal gaz lisansları verir, lisans sahiplerinden veri toplar ve sektörde yatırım, işbirliği ve verimliliği teşvik eder. 2021 yılından bu yana OGA, açık deniz fosil yakıt ve yenilenebilir enerji sektörlerinin (örneğin rüzgar, dalga ve gelgit) daha yakın koordinasyonunun Birleşik Krallık'ın 2050 net sıfır emisyon hedefine ulaşmasına yardımcı olabileceğini tespit ederek Kuzey Denizi enerji geçişini teşvik etmiştir.

İtalya, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'tan sonra Avrupa'nın dördüncü büyük enerji tüketicisidir. İtalya'nın birincil enerji tüketimi, 2016 yılında İtalya'nın toplam tüketiminin dörtte üçünden fazlasını oluşturan petrol ve diğer sıvılar ile doğal gaz tarafından yönlendirilmektedir. Geri kalan paylar ise kömür, hidroelektrik ve diğer yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Petrol tüketimi, 2007-2014 yılları arasında önemli ölçüde düşmüş, ancak 2015-2019 yılları arasında nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. 2020'de (2,121 katrilyon BTU) keskin bir düşüş yaşadıkdan sonra, 2021'de (2,428 katrilyon BTU) güçlü bir toparlanma göstererek pandemi öncesi seviyelere ulaşmıştır. Kısa vadede, petrol talebinde belirgin bir azalma öngören çok az belirti bulunmaktadır. Ancak, orta ve uzun vadede hükümet, özellikle ulaşım sektöründe elektrikli araçların ve alternatif yakıtların kullanımının artmasının bir sonucu olarak petrol talebinde büyük bir düşüş beklemektedir.

2021 yılında Fransa, OECD Avrupa'daki enerji tüketiminin %13'ünü temsil etmiştir. Fransa 2022 yılında günde 1,5 milyon varil petrol tüketmiştir. Fransa'nın petrol tüketimi 2004 yılında 4,164 katrilyon BTU'ya ulaştığından beri düşüş eğilimindedir. Petrol kullanımının baskın kısmı, özellikle ulaştırma sektörü olmak üzere bağımlı sektörlerde yoğunlaşmaktadır. 2022 yılında petrol tüketiminin %63'ünü oluşturan bu sektör, 2010 yılındaki %53'lük orana göre artış göstermiştir.

BP Statistical Review (2023)'e göre, 2019 yılında Almanya, Avrupa'nın en büyük enerji tüketicilerinden biri olmuş ve dünya genelinde yedinci sırada yer almıştır. Petrol ve diğer sıvılar Almanya'nın ana enerji kaynağı olmaya devam etmekte ve ülkenin toplam birincil enerji tüketiminin %35'ini oluşturmaktadır. Almanya 2021 yılında 4,353 katrilyon BTU tüketmiştir. 1990'dan bu yana en yüksek tüketim 6 katrilyon BTU ile 1996-1998 yıllar aralığında gerçekleşmiştir. Almanya, yenilenebilir enerjiye giderek daha fazla önem vererek düşük karbonlu ve daha verimli bir enerji karışımına geçmek için uzun vadeli bir girişim başlatmıştır. Bunu ülkenin 2010'dan itibaren azalan petrol tüketimi göstermektedir. Energiewende olarak bilinen bu girişim şu anda 2. aşamada ve kömür ile nükleer enerjinin aşamalı olarak kaldırılması, yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi için iddialı hedefler içermektedir. Temel hedefler arasında 2030 yılına kadar brüt elektrik tüketiminin %65'inin yenilenebilir enerji kaynaklarından sağlanması ve Almanya'nın kalan nükleer santrallerinin kapatılması yer almaktadır.

Dünyanın en yüksek beşinci petrol tüketicisi olan Japonya, iç kaynaklarının yetersizliği nedeniyle 2022 yılında talebinin %97'sini ithalatla karşılamıştır. Uluslararası petrol veya doğal gaz boru hatları bulunmadığından, Japonya talebi karşılamak için sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ve ham petrol tanker sevkiyatlarına güvenmektedir. Japonya 2021 yılında dünyanın en yüksek beşinci petrol ve diğer sıvılar tüketicisi olmuştur. Petrol ve diğer sıvılar tüketimi 2021 yılında %1 oranında artmış olsa da, 2015 ve 2021 yılları arasında 1,546 katrilyon BTU azalmıştır. 2022'de tüketimdeki düşüş temel olarak petrokimya sektöründeki zayıflayan talepten kaynaklanmıştır. Ancak, doğal gazdan petrole geçiş ve elektrik üretimi için sıvılaştırılmış doğal gazdan daha ucuza mal olan sıvılaştırılmış petrol gazı kullanımının artması, kayıpların bir kısmını telafi etmiştir. 1990 yılında 10,947 katrilyon BTU olan petrol ve diğer sıvılar tüketimi 2021 yılında 6,870 katrilyon BTU olmuş ve sürekli azalma eğilimindedir. Japonya'nın petrol tüketiminin 2023'ten 2025'e kadar azalması beklenmektedir. Nükleer reaktörlerin yeniden çalıştırılması ve yaşanan nüfus, ülkenin yenilenebilir enerjiye geçişi gelecekteki talebin azalmasına katkıda bulunacaktır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Enerji, ekonomik büyüme için kritik bir unsurdur ve küresel enerji talebinin büyük bir bölümü fosil yakıtlardan karşılanmaktadır. Bu sebeple, ülkelerin ekonomik büyüme ve petrol tüketimi arasındaki ilişki birçok bilimsel çalışma tarafından detaylı bir şekilde araştırılmış ve sınanmıştır. Bu bağlamda, aşağıdaki Tablo 3'te petrol tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen literatür özetine yer verilmiştir.

Tablo 3. Petrol Tüketimi ile Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Araştırmalar

Yazar ve Yıl	Dönem aralığı ve Ülke	Kullanılan yöntem	Değişkenler	Araştırma sonucu
Amano ve Van Norden (1998)	1973:1- 1993:6 ABD, Japonya, Almanya	Nedensellik Analizi	Petrol Tüketimi ve Ekonomik Büyüme	Petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanılmıştır.
Zou ve Chau (2006)	1953-2002 Çin	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Petrol Tüketimi ve Büyüme	Uzun dönemde petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Aktaş ve Yılmaz (2008)	1970-2004 Türkiye	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Petrol Tüketimi ve Ekonomik Büyüme	Uzun ve kısa dönemlerde petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.
Bhusal (2010)	1975-2009 Nepal	Johansen Nedensellik-Eşbütünleşme	GSYİH, Petrol Tüketimi	Ekonomik büyüme ile petrol tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Hossein ve Yazdan (2012)	1980-2010 İran	Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	GSYİH, Petrol Tüketimi	Ekonomik büyümeden petrol tüketimine doğru bir nedensellik ilişkisi kısa vadede mevcuttur fakat uzun vadede bir ilişki bulunamamıştır.
Pourhosseinghoi (2013)	1980 – 2011 OPEC ülkeleri	Panel Veri Analizi	GSYİH ve Petrol Tüketimi	Kısa vadede petrol tüketiminden ekonomik büyümeye ve bunun tersi yönde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Park ve Yoo (2014)	1965-2011 Malezya	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	GSYİH ve Petrol Tüketimi	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Bildirici ve Bakırtaş (2014)	1980-2011 BRICS ve Türkiye	ARDL- Granger Nedensellik-Eşbütünleşme	GSYİH, Petrol Tüketimi, Kömür Tüketimi, Doğalgaz Tüketimi	Ülkelerin tamamı için ekonomik büyüme ile petrol tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Uçak ve Usupbeyli (2015)	1971-2013 Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	GSYİH ve Petrol Tüketimi	Uzun vadede değişkenler arasında bir ilişki bulunamamıştır ve herhangi bir nedensellik ilişkisi de belirlenememiştir.
Keskin (2017)	1980-2016 Türkiye	Gregory-Hansen Eşbütünleşme, Toda Yamamoto Nedensellik Testi	Petrol Tüketimi ve Reel GSYİH	Petrol tüketiminden, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Gövdeli ve Direkçi (2018)	1980-2013 OECD	Panel Veri Analizi	Petrol Tüketimi ve Reel GSYİH	Petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki bulunmaktadır.
Okşak ve Sarıtaş (2022)	2000-2020 Avrupa Birliği ülkeleri	Panel Veri Analizi	GSYİH, Petrol Tüketimi, Sabit Sermaye Oluşumu, İhracat	Petrol tüketiminde ortaya çıkan artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkisi tespit edilmiştir.
Paul (2023)	1965–2020 Hindistan, Çin, Japonya	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik Testi, Vektör Otoregresyonu	GSYİH ve Petrol Tüketimi	Japonya ve Hindistan'da petrol tüketiminin ekonomi üzerinde kısa vadeli ve tek yönlü bir etkisi vardır. Ancak Çin'de petrol endüstrisi ülkenin ekonomik büyümesini etkilemiyor.

Ayyıldız (2023)	1990-2021 G-7 ülkeleri	Spearman Sıralama Korelasyon Testi, Shapiro-Wilk ve Jarque-Bera Sınamaları	GSYİH, Birincil Enerji Tüketimi	Birincil enerji tüketiminde meydana gelen artışın iktisadi büyümeyi artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.
-----------------	------------------------	--	---------------------------------	---

Çeşitli ülkelerde petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, genel olarak bu iki değişken arasında belirli bir bağlantı olduğunu görülmektedir. Amano ve Van Norden (1998) ABD, Japonya ve Almanya’da petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulurken, Zou ve Chau (2006) Çin’de uzun dönemde petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Türkiye için yapılan çalışmalarda da (Aktaş ve Yılmaz, 2008; Keskin, 2017) petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ya da tek yönlü nedensellik ilişkileri belirlenmiştir. Bhusal (2010) Nepal, Hossein ve Yazdan (2012) İran, Pourhosseinghoi (2013) OPEC ülkeleri, Park ve Yoo (2014) Malezya ve Bildirici ve Bakırtaş (2014) BRICS ülkeleri ve Türkiye üzerine yaptıkları çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Gövdeli ve Direkçi (2018) OECD ülkelerinde petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki tespit ederken, Okşak ve Sarıtaş (2022) Avrupa Birliği ülkelerinde petrol tüketimindeki artışın ekonomik büyümeye pozitif etkisini vurgulamışlardır. Paul (2023) Hindistan, Çin ve Japonya’da farklı etkiler gözlemlemiş ve Ayyıldız (2023) G-7 ülkelerinde birincil enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi artırdığını bulmuştur. Bu çalışmalardan çıkarılacak genel sonuç, petrol tüketiminin genellikle ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ancak bu ilişkinin yönü ve gücünün ülkeden ülkeye değişebileceğidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve enerji yoğun ekonomilerde petrol tüketimi, ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır. Ancak, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş gibi faktörler de bu ilişkiyi zamanla değiştirmektedir.

4. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada’dan oluşan G-7 ülkelerinde ekonomik büyüme ile petrol tüketimi ilişkisi 1990-2022 dönemi verileri çerçevesinde panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın ekonometrik modelinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Petrol Tüketimi, Gayrisafit Sabit Sermaye Oluşumu ve Toplam İşgücü kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler World Bank tarafından yayınlanan istatistiklerden elde edilmiştir ve aşağıdaki Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Değişkenler

Simgeler	Açıklama	Kaynağı
lnGDPPC	Gayri safi yurtiçi hasıla (2015 yılı sabit ABD \$)	Dünya Bankası, WDI
lnOILCONSPC	Petrol Tüketimi (milyon ton)	Dünya Bankası, WDI
lnK/L	Gayrisafit sermaye oluşumu (2015 yılı sabit ABD \$) / işgücü (milyon)	Dünya Bankası, WDI

Veri seti elde edilirken en geniş bir biçimde alınmaya çalışılmıştır ancak G-7 ülkeleri için mevcut olan verilerin 1990 yılından itibaren bulunduğundan, veri seti 1990 yılından başlayarak derlenmiştir. Veriler analize logaritmik formda dahil edilmiştir. Panel Veri Yöntemi kullanılarak tahmin edilen model aşağıdaki gibidir;

$$\ln GDPPC_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln OILCONSPC_{it} + \beta_2 \ln K/L_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$\ln GDPPC_{it}$; i ülkesinin t zaman biriminden ABD dolar bazında kişi başı GSYİH’nın logaritmik değerini temsil etmektedir.

$\ln OILCONSPC_{it}$; i ülkesinin t zaman biriminden milyon ton cinsinden kişi başı petrol tüketiminin logaritmik değerini temsil etmektedir.

$\ln K/L_{it}$; i ülkesinin t zaman biriminden gayrisafit sermaye oluşumunun toplam işgücüne bölünmesiyle elde edilen logaritmik değerini göstermektedir.

Çalışmada panel veri analizi gerçekleştirilmeden önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi sunulmuştur. Aşağıdaki Tablo 5’de değişkenlere ilişkin bazı tanımlayıcı istatistikler verilmektedir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler

	InGDPoc	InOCpc	InK/L
Ortalama	37905.47	215.6960	16167.14
Medyan	35861.97	97.76000	16016.47
Maksimum	62789.13	926.8245	27398.84
Minimum	27490.63	48.87787	10272.59
Std.Sapma	7612.447	256.7132	2989.904
Çarpıklık	1.085609	1.909235	0.904588
Basıklık	3.776270	4.921016	4.400424
Jarque-Bera	51.17406	175.8585	50.38017
JB.Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000

Tablo 5'te sunulan sonuçlara göre, G-7 ülkeleri için 1990-2022 döneminde ortalama GSYİH 37905.47 dolar olarak kaydedilmiştir. Petrol tüketimi ise ortalama 215.6960 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2022 yılında, G-7 ülkeleri arasında en yüksek ekonomik büyüme ABD'de gerçekleşmiştir ve kişi başına 62,789.13 dolar olarak kaydedilmiştir. 1990 yılında kişi başına düşen gelir 27,490.63 dolar ile en düşük büyüme oranı İtalya'da gözlenmiştir. 1990'dan 2022'ye kadar olan dönemde, Amerika Birleşik Devletleri 2005 yılında 926,8245 milyon tona ulaşarak en yüksek petrol tüketimini kaydederken, İtalya 2020 yılında 48,87787 milyon ton ile en düşük petrol tüketimine sahip olmuştur. Değişkenlerin korelasyon matrisi Tablo 6'da sunulmuştur. Korelasyon matrisinde yüksek korelasyon ilişkisine rastlanmamıştır.

Tablo 6. Korelasyon Matrisi

	LNGDPPC	LNOCP	KL
LNGDPPC	1.000000		

LNOCP	0.654530	1.000000	
	0.0000	----	
KL	0.695379	0.583327	1.000000
	0.0000	0.0000	----

5. Metodoloji

İlgili literatür taramasına dayanarak, 1990-2022 yılları arasındaki G-7 ülkelerinin verileri kullanılarak petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmada homojenlik analizi, yatay kesit bağımlılığı, birim kök testi, panel eşbütünlük testi ve son olarak Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik yöntemi uygulanmıştır.

5.1. Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizi, hem zaman boyutları hem de kesit içerdiği için zaman serisine kıyasla daha fazla avantaj sağlamaktadır. Son dönem ekonometri literatüründe yatay kesit bağımlılığı panel veri analizinde önemli bir konu haline gelmiştir. Önceki literatürde yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduğu varsayılmaktadır. Ancak tüm panel verileri için bağımsızlık varsayımı gerçekçi bulunmamaktadır. Bu nedenle, yatay kesit birimleri arasında bağımlılığa izin veren ikinci nesil panel birim kök testleri üretilmiştir. Bu çalışmada da değişkenlerin durağan olmadıklarından ve aynı dereceden entegre olduklarından emin olmak için ikinci nesil panel birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) Panel Birim Kök Testi, M. Hashem Pesaran tarafından geliştirilen bir panel birim kök testidir. Test, panel veriler için özel olarak geliştirilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) testinin bir uzantısıdır. Hem yatay kesit hem de zaman boyutlarını dikkate almaktadır, bu da onu panel veri setlerini analiz etmek için uygun hale getirmektedir (Pesaran,2007: 265-312).

Pesaran (2007) CIPS testi, sıfır hipotezinde birim kök olduğunu varsayan ikinci nesil bir panel birim kök testidir. Yatay kesit bağımlılığını oluşturan ortak faktörlerin bulunmasıdır. Pesaran, yatay kesit bağımlılığının giderilmesi için ortak faktör olarak gecikmeli seviyelerin yatay kesit ortalamalarını dahil etmektedir. CIPS t istatistikleri, yatay kesit olarak genişletilmiş Dickey-Fuller t istatistiklerinin ortalamasından türetilmiştir. Genişletilmiş CADF formülü aşağıdaki gibi belirtilmiştir;

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + e_{it} \quad (2)$$

$i=1,\dots,N \quad t=1,\dots,T$

Her bir yatay kesit için CADF regresyonunun tahmin edilmesinin ardından Pesaran (2007), t istatistiklerinin ortalaması alınarak CIPS istatistiğinin hesaplanmasını önermektedir.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (3)$$

Hem CIPS hem de CADF istatistiklerinin boş hipotezleri, ADF'ye benzer şekilde, serilerin durağan olmadığını varsaymaktadır (Pesaran,2007: 265-312).

Pesaran (2007) bu testin en güçlü yönü olarak sağlam küçük örneklem özelliklerini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Gengenbach ve diğerleri (2008) Monte Carlo çalışmalarında, ADF'de yalnızca bir gecikme olduğunda CIPS testinin faktör sayısı ile ilgili sorun yaratmadığını, ancak gecikme sayısındaki artışın faktör sayısında artışa yol açarak testin küçük örneklem özelliklerinde bozulmaya neden olduğunu bildirmiştir (Tülümce,2013: 287-300).

5.2. Panel Eşbütünlüşme Testi

Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen panel eşbütünlüşme testi ikinci nesil eşbütünlüşme testi olarak tanımlanmaktadır. İkinci nesil panel eşbütünlüşme testleri yatay kesit bağımlılığının bulunduğu durumlarda daha güvenilir sonuçlar vermektedir. İkinci nesil eşbütünlüşme testleri homojen ve heterojen tahminciler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Modeldeki serilerin birimler arası korelasyon içermesi ve heterojen olması nedeniyle Gengenbach, Urbain ve Westerlund (2016) panel eşbütünlüşme testi kullanılmıştır. Hata düzeltme modeline dayalı bu testin modeli ortak faktör yapısı kullanılarak oluşturulmuştur (Gengenbach vd.,2016: 982-1004);

$$\Delta Y_i = d\delta_{y,xi} + \alpha_{yi}y_{i,-1} + \omega_{i,-1}y_i + v_i\pi_i + \varepsilon_{y,xi} = \alpha_{yi}y_{i,-1} + g_i^d\lambda_i + \varepsilon_{y,xi} \quad (4)$$

İlk olarak birimler için ayrı ayrı OLS tahmini yapılmış ve H_0 hipotezi t-testi ile test edilmiştir. Temel hipotez $H_0: \alpha_{yi} = 0$, alternatif hipotez ise $H_1: \alpha_{yi} < 0$ şeklindedir. Yatay kesit bağımlılığına ve heterojenliğe izin veren bu modelde birimlerde eşit olmayan gecikme uzunluklarına da izin verilmektedir. $H_0: p > 0,1$ eşbütünlüşme ilişkisi yoktur $H_1: p < 0,1$ eşbütünlüşme ilişkisi vardır (Tatoğlu,2017:237).

5.3. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Testi

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi Toda ve Yamamoto (1995)'nin geliştirdiği nedensellik testinin panel veri versiyonudur. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen bu test, karışık heterojen panellerde meta-analizi kullanmaktadır. Fisher (1932) tarafından geliştirilen meta-analizde N birim test edilmekte ve bu testin anlamlılık düzeyleri (olasılık değerleri) kullanılmaktadır. Daha sonraki aşamada, birimlerin bu olasılık değerleri kullanılarak tek bir panel istatistiği oluşturulmaktadır. Bu testin avantajı, serilerin düzey değerleri ile modelleme yaparak uzun dönemli bilgi kaybını azaltması, gecikme uzunluğunun her seri için değişmesine izin vermesi ve yatay kesit bağımlılığını dikkate almasıdır (Espoir vd.,2021:10). Bu testin bir diğer avantajı ise yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması ve eşbütünlüşme ilişkisi bulunamasa bile uygulanabilmesidir Test heterojen bir yapıya sahip olduğu için hem panelin geneli hem de yatay kesitlerin her biri için sonuç vermektedir (Emirmahmutoglu ve Köse, 2011: 870–876). Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) yönteminde, her bir yatay kesit için aşağıdaki Panel VAR modeli tahminlenmektedir;

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{11,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{12,ij}y_{i,t-j} + \mu_{i,t}^x \quad (5)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{21,ij}x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{max_i}} A_{22,ij}y_{i,t-j} + \mu_{i,t}^y \quad (6)$$

$i = 1, 2, \dots, N$ ve $j = 1, 2, \dots, k$

x_i ve y_i değişkenleri; μ_i hata terimini; A sabit etkiler matrisini; k_i gecikmeyi; d_{max_i} her yatay kesit için maksimum entegrasyon değerini; i yatay kesitleri; t zaman aralığını göstermektedir. Analizde, tahmin edilen k_i gecikme uzunluğu için modifiye edilmiş Wald testi yapılmıştır. H_0 hipotezi; paneldeki seriler arasında nedensel bir ilişki yok; H_1 hipotezi; en az bir serinin verilerinde nedensel bir ilişki var olduğunu gösterir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 870–876).

5.4. Bulgular

Aşağıdaki Tablo 7’de gösterilen bulgulara göre, LM ve LMadj testleri için yatay kesit bağımlılığının bulunmadığına dair sıfır hipotezi reddedilmiş ve yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir ülkedeki ekonomik büyüme, sabit sermaye oluşumu (yatırımlar), işgücü artış oranları ve petrol tüketimine yönelik şoklar diğer ülkelerde de yankı bulmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki politika belirleyiciler, kendi ekonomik stratejilerini oluştururken diğer ülkelerin uyguladığı politikaları ve bu ülkelerin ekonomik değişkenlerini etkileyen şokları değerlendirmelidir. Homojenlik testi (Δ^* ve Δ^*_{adj}) sonucunda homojenliği destekleyen sıfır hipotezi reddedilmiş ve değişkenlerin heterojen olduğuna karar verilmiştir. Bundan dolayı analizin ilerleyen aşamalarında birim kök ve eşbütünlük denklemleri tahmin edilirken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil testler uygulanmıştır.

Tablo 7. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Test Sonuçları

Test	Test istatistiği	p değeri (olasılık)	Test	Test istatistiği	p değeri (olasılık)
LM (Breusch ve Pagan 1980)	164.9	0.000***	$\hat{\Delta}$	13.880	0.000***
LM adj (Pesaran vd. 2008)	67.52	0.000***	$\hat{\Delta}_{adj}$	14.808	0.000***

Not: ***%1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 8’de değişkenlerin CIPS Birim Kök Testinin sonuçları yer almaktadır. Elde edilen bulgularda, serilerin hem sabitli hem de sabitli-trendli düzeyinde birim kök içerdiği ve serilerin I(1) seviyesinde durağan olduğu bulunmuştur.

Tablo 8. CIPS Birim Kök Sonuçları

Değişken	Sabitli	Sabitli ve Trendli
lnGDPoc	-1.346	-2.170
lnOCpc	-2.232	-2.637
lnK/L	-2.054	-2.599
lnGDPoc	-3.923***	-3.921***
lnOCpc	-4.784***	-4.464***
lnK/L	-3.098***	-3.070**

Not: ***%1 anlamlılık seviyesini temsil etmektedir. **%5 anlamlılık seviyesini temsil etmektedir.

Birim kök testi neticesinde serilerin birinci farkında durağan olduğuna karar verildikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisi test edilmiştir. Değişkenlerin Tablo 9’da eşbütünleşme testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 9. Gergenbach, Urbain ve Westerlund (2016) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

d.y	Katsayı	T-bar	p-değeri
y(t-1)	-0.557	-3.451	<=0.01

Not: <=0.01 eşbütünleşmenin olduğunu göstermektedir.

Gergenbach, Urbain ve Westerlund (2016) ikinci nesil panel eşbütünleşme testi yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik varsayımları altında daha güvenilir sonuçlar sunmaktadır. y(t-1)’in anlamlılık düzeyi test edildiğinde, olasılık değeri kritik değer olan %1’den küçüktür. Bu durumda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmektedir. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunduğundan Tablo 10’da AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi) ve CCE (Ortak İlişkili Etkiler) uzun dönem parametre yöntemleri kullanılmıştır.

Tablo 10. Uzun Dönem Parametre Sonuçları

AMG uzun dönem sonuçları				
Değişken	Katsayı	Std.hata	z-değeri	p-değeri
lnOCpc	0.122**	0.051	2.36	0.018
lnK/L	0.203***	0.037	5.38	0.000
CCE uzun dönem sonuçları				
lnOCpc	0.106***	0.396	2.69	0.007
lnK/L	0.179***	0.042	4.24	0.000

Not: %1 düzeyinde anlamlıdır.

Yukarıdaki Tablo 10’a bakıldığında tüm değişkenlerin p-değerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. AMG ve CCE uzun dönem parametre sonuçlarına göre petrol tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif belirlenmiştir. Diğer yandan K/L’de iktisadi teoriye uygun olarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Aşağıdaki Tablo 11’de heterojen bir yapıya sahip olan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik analizi sonuçları sunulmaktadır.

Tablo 11.Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Sonuçları

Boş hipotez	Test stat.	Kritik değerler		
		%1	%5	%10
lnOCpc \neq lnGDPoc	8.372	35.045.	27.018	23.377
lnK/L \neq lnGDPoc	29.154**	37.852	25.454	22.883
lnGDPoc \neq lnOCpc	10.527	30.721	25.555	22.409
lnK/L \neq lnOCpc	13.580	33.423	25.545	23.129
lnGDPoc \neq lnK/L	14.181	33.078	25.051	22.727
lnOCpc \neq lnK/L	12.184	32.895	26.778	22.986

Not: **%5 anlamlılık düzeyi

Tablo 11’de G-7 ülkelerindeki ekonomik büyüme, petrol tüketimi ve sermaye yoğunluğu (K/L) değişkenleri arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir. Değişkenlerin olasılık değeri %10’dan büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu durum, literatürde bulunan ‘tarafsızlık’ hipotezini desteklemektedir.

6. SONUÇ

Enerji, hayatımızın vazgeçilmez unsurlarından biri olduğundan, günümüzde üzerinde en çok çalışılan konuların başında gelmektedir. Enerjinin en yüksek verimlilik kapasitesiyle kullanılması ülkelerin ekonomik büyümeyi sürdürebilmeleri için oldukça önemlidir. Enerji tüketiminin ekonomik büyümeye olan etkisi, ülkenin ekonomik yapısına ve ekonomik büyüme sürecine bağlı olarak ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu nedenle enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü konusunda kesin bir görüş bulunmamaktadır. Literatürde enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini açıklayan büyüme, koruma, geri besleme ve tarafsızlık olmak üzere dört hipotez mevcuttur.

G-7 ülkeleri (Kanada, İtalya, Fransa, Japonya, Almanya, ABD ve Birleşik Krallık), küresel enerji piyasalarının belirlenmesinde kritik bir rol oynayan ekonomik güçlerdir. Gelişmiş ekonomiler olarak kabul edilen bu ülkeler, dünya çapında petrol arz ve talebinin büyük bir kısmını oluşturarak küresel petrol dinamikleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. G-7 ülkelerinin tüketim kalıpları ve üretim kapasiteleri arasındaki hassas denge hem ulusal hem de uluslararası ekonomik senaryoları önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca bu ülkelerin enerji politikaları, enerji güvenliği, iklim değişikliğiyle mücadele ve ekonomik büyüme gibi konularda küresel çabaları şekillendirmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, 1990-2022 yılları arasında G-7 ülkeleri olan Kanada, İtalya, Fransa, Japonya, Almanya, ABD ve Birleşik Krallık bazında petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile emek ve sermayenin rolü de dikkate alınarak panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Panel eşbütünleşme test sonuçları, petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi olduğunu göstermektedir. G-7 ülkelerinde petrol tüketimindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Petrol tüketimindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0,122 oranında artırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Emirmahmutoğlu ve Köse'nin geliştirdiği panel nedensellik analiz sonuçlarına göre ise G-7 ülkelerinde petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Bu bağlamda, petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki tespit edilemediğinden, analiz sonucu 'tarafsızlık' hipotezine dayandırılmaktadır.

G-7 ülkelerinde petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen panel eşbütünleşme, uzun dönem parametre tahmini ve panel nedensellik analizi çelişkili sonuçlar ortaya koymuştur. Bu çelişkinin birkaç nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, panel eşbütünleşme testi ve uzun dönem parametre tahmini petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli denge ilişkilerini değerlendirirken, panel nedensellik analizi genellikle kısa vadeli etkileri incelemektedir. Dolayısıyla, uzun vadede petrol tüketimi ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulunmasına rağmen, kısa vadede bu ilişki belirgin olmayabilir. İkinci olarak, bu yöntemler farklı metodolojik yaklaşımlara dayanmaktadır. Eşbütünleşme testi, petrol tüketimi ile ekonomik büyümenin uzun vadede birlikte hareket etmediğini belirlerken, uzun dönem parametre tahminleri, değişkenlerin uzun vadeli denge ilişkisini temsil etmektedir. Panel nedensellik analizi ise petrol tüketimi ile ekonomik büyümenin birbirinin nedeni olup olmadığını analiz etmektedir. Bu metodolojik özellikler, sonuçlarda farklılık yaratmaktadır. Son olarak, politika değişiklikleri, teknoloji, küresel ekonomik koşullar ve diğer makroekonomik değişkenler petrol tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisini karmaşık hale getirmektedir.

Çalışmada, petrol tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki bulunmaması, Lee (2006), Yalta (2011), Akkemik ve Göksal (2012), Aslan ve diğerleri (2013), Altiner (2019), Liu (2020) gibi önceki çalışmaların sonuçlarıyla benzer olduğunu göstermektedir. Tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğu ülkelerde, petrol tüketimine ilişkin politika düzenlemelerinin ekonomi politikası üzerinde hiçbir etkisi olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, petrol tüketimi üzerindeki vergi artışlarının büyümeyi etkilememesi ve dolayısıyla kamu gelirlerini artırması beklenmektedir. Bu politika önerisi, ekonomik büyümeyi desteklerken kamu gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle genel politika yaklaşımlarından ziyade, ülkelere özgü politika önerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkemik, K. A., & Göksal, K. (2012). "Energy Consumption-GDP Nexus: Heterogeneous Panel Causality Analysis". *Energy Economics*, 34(4), 865-873.
- Aktaş, C ve Yılmaz, V. (2008). "Türkiye’de Petrol Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 45-55.
- Alaali, F., Roberts, J. and K. Taylor (2015). "The Effect of Energy Consumption And Human Capital on Economic Growth: An Exploration of Oil Exporting And Developed Countries". *Sheffield Economic Research Papers Series*. 2015015: 1-23.
- Altiner, A. (2019). "Mint Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 369-378.
- Amano, R. A. And Van Norden, S. (1998). "Oil Prices And The Rise And Fall of The Us Real Exchange Rate". *Journal of International Money And Finance*, 17, 299-316.
- Asafu-Adjaye, J. (2000). "The Relationship Between Energy Consumption, Energy Prices And Economic Growth: Time Series Evidence From Asian Developing Countries". *Energy Economics*, 22(6), 615-625.
- Aslan, A., Apergis, N. and Yıldırım, S. (2013). "Causality Between Energy Consumption And GDP in The U.S.: Evidence From Wavelet Analysis", *Frontiers in Energy*, 8(1), 1-8.
- Ataş, H. & Güler, H. (2020). "Türkiye’nin Doğal Gaz, Petrol ve Kömür Tüketiminin Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (3), 524-539.
- Ayyıldız, F. V. (2023). "Panel Kantil Regresyon Yaklaşımıyla G-7 Ülkelerinde Birincil Enerji Tüketiminin İktisadi Büyümeye Etkisi ", *Erciyes Akademi*, 37 (1), 225-241.
- Azam, A., Ateeq, M., Shafique, M., Rafiq, M., & Yuan, J. (2023). "Primary Energy Consumption-Growth Nexus: The Role of Natural Resources, Quality of Government, And Fixed Capital Formation". *Energy*, 263.
- Azam, M. (2019). "Relationship Between Energy, Investment, Human Capital, Environment, And Economic Growth in Four BRICS Countries". *Environmental Science and Pollution Research*. 26 (1): 34388-34400.
- Bhusal, T. P. (2010). "Econometric Analysis of Oil Consumption And Economic Growth in Nepal". *Economic Journal of Development Issues*, 11(2), 135-143.
- Bildirici, M. E., and Bakirtas, T. (2014). "The Relationship Among Oil, Natural Gas And Coal Consumption And Economic Growth In BRICTS (Brazil, Russian, India, China, Turkey And South Africa) Countries". *Energy*, 65, 134-144.
- British Petroleum (BP,2023). <https://www.energyinst.org/statistical-review/resources-and-data-downloads> adresinden 21 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Emirmahmutoglu, F., & Kose, N. (2011). Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. *Economic Modelling*, 28(3), 870-876.
- Emrullah, M. (2021). "Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: G7 Ülkeleri Örneği". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1481-1495.
- Espoir, D. K., Sunge, R., & Bannor, F. (2021). Economic Growth and Co2 Emissions: Evidence from Heterogeneous Panel of African Countries Using Bootstrap Granger Causality, *ZBW- Leibniz Information Centre for Economics, Kiel, Hamburg*,23.
- Eurostat (2023). <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> adresinden 11 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Gengenbach, C., Urbain, J. P., & Westerlund, J. (2016). "Error Correction Testing in Panels With Common Stochastic Trends". *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 982-1004.
- Gövdeli, T. ve Direkçi, T. (2018). "Petrol Tüketimi ve Büyüme: OECD Ülkelerine İlişkin Panel Veri Analizi". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4), 1574-1585.
- Gümüş, B., & Koç, A. (2015). Ülkelerin Finansal Gelişmişlikleri ile Enerji Tüketimleri Arasındaki İlişki: Dört Kıta Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 151-164.

- Hossein, A., Yazdan, G. F., Ve Ehsan, A. G. (2012). "The Relationship Between Energy Consumption, Energy Prices And Economic Growth: Case Study (OPEC Countries)". *OPEC Energy Review*, 36(3), 272-286.
- Huang, B.-N., Hwang, M. J., & Yang, C. W. (2008). "Causal Relationship Between Energy Consumption And GDP Growth Revisited: A Dynamic Panel Data Approach". *Ecological Economics*, 67(1), 41-54.
- Kahia, M., Aissa, M.S., & Lanouar, C. (2017). Renewable and non-renewable energy use-economic growth nexus: The case of MENA Net Oil Importing Countries. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 71, 127-140.
- Keskin, R. (2017). "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Petrol Tüketimi Arasındaki İlişki". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 24 (3), 877-892.
- Kraft, J., Kraft, A., (1978). "On the Relationship Between Energy and GNP". *Journal of Energy and Development* 3, 401-403.
- Lee, C. C. (2006). "The Causality Relationship Between Energy Consumption and GDP in G-11 Countries Revisited". *Energy Policy*, 34(9), 1086-1093.
- Liu, W. C. (2020). "The Relationship Between Primary Energy Consumption and Real Gross Domestic Product: Evidence from Major Asian Countries". *Sustainability*, 12(6), 2568.
- Loi N.D., (2012). *Energy Consumption And Economic Development: Granger Causality Analysis for Vietnam. Vietnam Development And Policies Research Centre (DEPOCEN), Working Paper no.14.*
- Mehrara, M. (2007). "Energy Consumption and Economic Growth: The Case of Oil Exporting Countries". *Energy Policy*, 35, 2939-2945.
- Okşak, Y. & Saritaş, T. (2022). "Petrol, Doğalgaz ve Ekonomik Büyüme: AB Örneği". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 17 (1), 1-16.
- Önder F. ve Hüseyin A. (2023). "Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Ekonometrik Analizi: BRIC Ülkeleri Örneği". *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(4), 922-932.
- Öztürk, I., Aslan, A. and Kalyoncu, H. (2010). "Energy Consumption and Economic Growth Relationship: Evidence From Panel Data For Low And Middle Income Countries". *Energy Policy*, 38 (8): 4422-4428.
- Park S-Y, Yoo S-H. (2014). "The Dynamics of Oil Consumption And Economic Growth in Malaysia". *Energy Policy* 66, 218-23.
- Paul, E. V. (2023). The Nexus of Oil Consumption And Economic Growth in India, China and Japan. *Springer Nature*, 1-24.
- Paul, S. ve Bhattacharya, R.N. (2004). "Causality Between Energy Consumption and Economic Growth in India: A Note on Conflicting Results", *Energy Economics*, 26, 977-983.
- Pesaran, M. H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-Section Dependence". *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pourhosseingholi, N. (2013). Causality between Oil Consumption and Economic Growth in OPEC Countries: A Panel Cointegration Approach. *Asian Economic and Financial Review*, 3(12), 1642-1650.
- Syzdykova, A. (2018). "Orta Asya Ülkelerinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1): 87-99.
- Tang, C. F., Tan, B. W., & Ozturk, I. (2016). "Energy Consumption And Economic Growth in Vietnam". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1506-1514.
- Tatoğlu, F. Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tran, B. L., Chen, C. C., & Tseng, W. C. (2022). "Causality Between Energy Consumption And Economic Growth in the Presence of GDP Threshold Effect: Evidence from OECD Countries". *Energy*, 251. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.123902> adresinden 13 Ekim 2023 tarihinde alınmıştır.
- Tülümce, S. Y., & Zeren, F. (2013). "OECD Ülkelerinde Sağlığın Yakınsamasının Analizi: Panel Birim Kök Testi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 287-300.
- Türker, O. (2018). "Kamu Harcamalarının Dış Ticaret Üzerine Etkisi: G-7 Ülkeleri Örneği". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (27), 141-156.

U.S.Energy Information Administration (EIA,2023), Erişim Adresi: <https://www.eia.gov/international/data/world/> adresinden 30 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

Uçak, S. ve Usupbeyli, A. (2015). "Türkiye'de Petrol Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (3), 769-787.

World Bank (2023). Erişim Tarihi: <https://data.worldbank.org> adresinden 17 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.

Yalta, T. (2011). "Analyzing Energy Consumption and GDP Nexus Using Maximum Entropy Bootstrap: The Case of Türkiye", *Energy Economics*, 3, 453-460.

Yılmaz M. (2012). "Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi". *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi* 4(2), 34-54.

Zou, G., Chau, K.W., (2006). "Short And Log-Run Effects Between Oil Consumption And Economic Growth in China", *Energy Policy*, 34 (18): 3644-3655.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 21.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1509437

Research Article/Araştırma Makalesi

Üner Kaya, A. (2024). "17. Yüzyıl Rasyonalistlerinde Matematiksel Yöntem", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 19-31.

17. YÜZYIL RASYONALİSTLERİNDE MATEMATİKSEL YÖNTEM

Aslı ÜNER KAYA*

Öz

17. yüzyıl filozoflarının amacı, en genel haliyle, insan aklının bilimde somutlaşan başarısını örnek alarak felsefede de tıpkı bilimde olduğu gibi kesin bilgiye ulaşabileceğini göstermektir. Bunun için ilk olarak bilgiyi elde etme yolunda izlenmesi gereken yöntemin detaylı bir betimlemesini yapmışlardır. Bilim cephesinde Kepler, Galileo ve Newton gibi isimlerin evreni matematiğe dayalı bir şekilde açıklama girişimleri, matematiğin bir düşünme yöntemi olarak giderek daha fazla ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu dönemde matematiksel araştırma yöntemleri fiziksel olguların incelenmesine olanak sağlarken felsefede de kesin bilgiye ulaşmak için bir model olarak görülmüştür. Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi rasyonalist filozoflar otoritelerin değil insanın kendi aklını rehber olarak kullanması ve buradan hareketle bizi hakikate ulaştıracak yöntemin matematik olduğu konusunda hem fikirdir. Bu makalede amacım üç büyük rasyonalist filozofun, aralarındaki benzerlik ve farklılıklardan yola çıkarak, matematiksel yöntemi kendi felsefelerine nasıl uyguladıklarını göstermeye çalışmaktır.

Anahtar kelimeler: *Rasyonalizm, Matematiksel yöntem, Descartes, Spinoza, Leibniz.*

MATHEMATICAL METHOD IN RATIONALIST PHILOSOPHERS OF THE 17TH CENTURY

Abstract

The aim of the 17th century philosophers, in general, was to show that, by taking as an example the success of the human mind embodied in science, definitive knowledge could be achieved in philosophy, just as in science. To this end, firstly, they described in detail the method to be followed in order to obtain the knowledge. In science, the efforts of scientists such as Kepler, Galileo, and Newton to explain the universe based on mathematics led mathematics to stand out as a way of thinking. In this period, while mathematical research methods enabled the examination of physical phenomena, philosophy, on the other hand, was seen as a model to reach exact knowledge. Rationalist philosophers such as Descartes, Spinoza, and Leibniz all agree that people should use their own minds, not authorities, and moving from this idea, mathematics is the method that will lead us to the truth. This paper aims to show how these three great philosophers applied mathematics to their own philosophies, based on their differences and similarities.

Keywords: *Rationalism, Mathematical method, Descartes, Spinoza, Leibniz.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane University, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, GÜMÜŞHANE.
e-posta: asliuner@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0756-0970>)

GİRİŞ

Antikçağdan itibaren felsefenin merkezinde bulunan ontoloji 17. yüzyılda yerini epistemolojiye bırakmıştır. Bu dönemde bilginin kaynağı, bilgiyi elde ederken takip edilmesi gereken yöntem ve bilginin kesinliği gibi konular felsefecileri en çok meşgul eden konuların başında gelir. Temel disiplin olarak epistemolojinin kabul edilmesi ve bilgiyle ilgili problemlerin ön plana çıkmasının sebebi rönesansta başlayan ve 17. yüzyılda da devam eden bilimsel çalışmalardır. Bu yüzyılda, aynı problemlere yönelmeleri bakımından felsefe ve bilim arasında önemli oranda etkileşim göze çarpar. Hatta ikisini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsızdır. Bu anlamda “Galileo, Newton, Descartes, Leibniz gibi düşünürler hem filozof hem de birer bilim adamı olarak kabul edilirler.” (Ural, 2000: 268).

Kopernik başta olmak üzere rönesans döneminde yaşayan bilim insanları, ilk çağ ve orta çağ boyunca etkisini sürdüren, Aristoteles’in töz kavramı üzerine inşa ettiği nitel, organik ve hiyerarşik evren anlayışını sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar evrene dair yeni kuramların ortaya çıkmasının önünü açmıştır. Kepler gezegenlerin yörüngelerinin elips şeklinde olduğunu keşfetmiş ve bu keşfini matematiğe dayalı bir şekilde açıklama yoluna gitmiştir. Aynı eğilim daha yoğun bir şekilde Galileo’da da görülür. Ona göre gerçek dünya matematiksel bağlantıların dünyasıdır ve evrenin dili matematiktir. Newton’un *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* (1687) isimli eseri ile matematiksel evren anlayışında adeta doruğa çıkmıştır (Henry, 2002: 28). “Yeni evren, artık duyu organlarımızla algıladığımız evren değildir; matematik bir dil ile anlaşılabilen, mekanik bir tarzda işleyen bu evreni anlamak için kullandığımız hava, toprak, ateş, kuvvet, hareket, oluş, gezegen gibi basit kavramların hatta “evren” kavramının anlamı bile artık değişmiştir.” (Ural, 2000: 264).

Bilim cephesinde yaşanan bu gelişmeler matematiğin bir düşünme yöntemi olarak giderek daha fazla ön plana çıktığının bir göstergesidir. Bu dönemde matematiksel araştırma yöntemleri fiziksel olguların incelenmesine olanak sağlarken felsefede de kesin bilgiye ulaşmak için bir model olarak görülmüştür. 17. yüzyıl filozofları bilimde ve felsefede hakikate ulaşmak için sağlam bir temel ortaya koymaya çalışmış ve bu temeli sağlayacak niceliksel yönü ağır basan bir yöntem arayışına girmiştir. Buna amaç doğrultusunda, yeni bir yöntem bulunmalı tam, açık ve kesin bir şekilde de tanımlanmalıdır. Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi rasyonalist filozoflar otoritelerin değil insanın kendi aklını rehber olarak kullanması ve buradan hareketle bizi hakikate ulaştıracak yöntemin matematik olduğu konusunda hem fikirdir. Onlara göre matematiksel yöntem yalnızca matematiğe ait değildir metafizik, epistemoloji ve etik gibi diğer disiplinler için de sağlam ve güvenilir bir yöntem olabilecek bütün özelliklere sahiptir.¹ Bu üç büyük filozof ele aldıkları meseleleri matematiksel bir kesinlikle ispatladıktan sonra ulaşılan sonuçları gelecek nesillere miras bırakmak istemiş ve bu amaç uğruna yeni ve zorlu bir yola girmişlerdir (Cottingham, 1988: 30).

1. DESCARTES VE MATEMATİKSEL YÖNTEM

Rene Descartes skolastik felsefeden modern felsefeye geçişte en önemli isimlerden biri kabul edilir. Descartes’ın önemi görüşlerinin içeriğinden ziyade onun hakikate ulaşmak için izlediği yöntem anlayışında yatar. *Yöntem Üzerine Konuşma* (1637) batı entelektüel geleneğinde en önemli metodolojik incelemelerden biridir. Bu eser Descartes’ın yöntem anlayışının pratikte nasıl uygulandığını gösterir.² Ancak, Descartes’ın yönteminin teorik zemini, temel metodolojik iddiaları, yönteminin biçimsel ve sistematize edilmiş versiyonları 1629’dan önce kaleme aldığı ve ölümüne kadar basılmamış olarak kalan *Aklın Yönetimi İçin Kurallar* isimli eserinde bulunur. Bu eserin 4. Kural’ında Descartes yöntemle ilgili şunları söyler:

“Benim yöntemle kastettiğim şey, itinayla gözlemledikleri takdirde yanlıştın doğru olarak varsayılmasının önüne geçecek ve aklın, gücünü boş yere harcamaksızın, bilgisini kademe kademe artırarak ulaşabilme yetisinde olduğu her şeye doğru bilgi düzeyinde yükselmesini sağlayacak kesin ve basit kurallardır.” (Descartes, 2021: 40-41).

¹ Yalnızca rasyonalist filozoflarda değil 17.yüzyılda yaşayan empirist filozoflarda da aynı arayışı görmek mümkündür. Örneğin Francis Bacon *Novum Organum* (1620) adlı eserinde yöntem meselesinin önemine dikkat çeker.

² *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı eserinin başlangıç kısmında Descartes, yöntem anlayışında önemli bir yere sahip olan ‘bilimlerde takip edilemesi gereken dört temel kuralı’ açıklar. Kitabın sonuna doğru kalbin işleyişi, hekimlikle ilgili bazı konuların araştırılması ve insanlar ile hayvanlar arasındaki farka dair doğa sorunlarına da değinmiştir. Ayrıca, doğayı araştırmada bugüne kadar katedilen yolun daha ilerisine gidebilmek için bazı önerilerde de bulunur. Tüm bu pratik meseleleri Descartes yöntem anlayışı ile bağlantılı bir şekilde sunmaya çalışır.

Descartes'a göre akıl dünyada en adil paylaştırılmış yetidir. İnsanlar arasında görülen fikir ayrılıkları, bazılarının diğerlerine göre daha üstün bir akılla donatılmasından değil, bilgiye ulaşma yolunda farklı yöntemlere başvurulmasından kaynaklanır (Descartes, 2013: 25). Çok iyi bildiğimizi düşündüğümüz konularda bile yanlış kararlar verebiliriz. Bunun altında yatan temel sebep bu kararların doğru bir yöntemle başvurularak alınmamasıdır. Descartes'ın yöntem anlayışını karakterize eden en önemli özellik onun yanıttan kaçınma ve bilgide kesinliğe ulaşma isteğidir (Yalçın, 2003: 197). Hakikati yöntemsiz aramaktansa hiç aramamayı yeğleyen Descartes bir kişinin hakikate ulaşmak için izlemesi gereken ve bütün bilimlerde ortak olarak kullanılabilir bir yöntem arayışına girer (Descartes, 2021: 40).

Descartes, ilk olarak felsefenin kollarından biri olan ve okul yıllarından itibaren yakından ilgilendiği mantığı, ikinci olarak ise matematik disiplinlerine dahil olan geometri ve cebiri incelemeye başlar. Amacı bu disiplinlerin aradığı yöntem model olup olamayacaklarını tespit etmektir. Mantık, ona göre, bilgimizi genişletmeyen hali hazırda bilinen şeyleri başkalarına açıklamaya yarayan bir alandır. Geometri ve cebir ise pek de işimize yaramayan soyutlamalarla ilgilenir. Geometri semboller üzerinde çokça durduğundan hayal gücünü ziyadesiyle yorarken cebir de kesin kurallar ve sayısal formüllere bağlı olduğu için zihni bulanıklaştıran hatta onu allak bullak eden karmaşık bir disiplindir (Descartes, 2013: 61-62). Descartes incelediği bu üç disiplinin aradığı yöntem olamayacağını söyleyerek bunların faydalı yanlarını içinde barındıran kusurlu yanlarını da dışarıda bırakan yeni bir yöntem bulmaya çalışır. Kendi yöntemini, hakikate ulaşmak için tek araç olarak gördüğü matematikten esinlenerek oluşturmaya karar verir.

Orta çağın değerler sisteminin etkisini hızla yitirdiği bir dönem olan rönesansta, formel mantığa yönelik eleştirilerin bir sonucu olarak doğayı anlamaya yönelik çalışmalarda fizik ve matematik disiplinleri ön plana çıkmıştır. Özellikle Galileo ile bilim, doğal olgular arasındaki bağlantıların matematiksel olarak betimlenmesini sağlayan bir etkinlik olarak görülmüştür. "Galileo eserlerinin pek çok yerinde matematiğe dayalı uygulamanın –matematiksel analiz ile fiziksel gerçeklik arasındaki uygunluğun sadece yaklaşık olduğu ve matematiğin idealize edilmiş ve gerçekleşmeyecek şartlara dayandığı durumlarda bile- dünyanın doğasını anlamada nasıl faydalı olabileceğini gösterecek örnekler verir." (Henry, 2002: 25-26). Ona göre doğa kitabının dili matematiktir. Descartes'ın amacı tıpkı Galileo gibi matematiği fiziğin temeline yerleştirmektir. Aslında Descartes Galileo'nun bilimsel yöntem üzerinde yarattığı değişikliğin aynısını felsefede yaratmak istemiştir. Descartes'ı bu anlamda en çok etkileyen ve yönlendiren kişi 1619 yılında Nassau Prensi Maurice'in gönüllü ordusuna katıldığı sırada tanıştığı Isaac Beckman'dır (Tarek, 2020). Descartes'la müzik teorisi, hidrostatik ve düşen cisimlerin dinamikleri de dahil olmak üzere matematik ve doğa felsefesindeki problemler hakkında uzun sohbetler eden Beeckman, kendi doğal felsefesine "matematiksel fizik" adını vermiş ve Descartes'ın oluşturmak istediği doğal felsefesine de öncülük etmiştir.

"Kanıtlarının kesinliği ve apaçıklığı dolayısıyla, her şeyden çok matematikçilerden zevk alıyorum" (Descartes 2013: 101) diyen Descartes'ın matematiğe olan ilgisi okul yıllarından itibaren başlar. Yaptığı incelemeler neticesinde Descartes, matematiğin araştırma alanının düzen ve ölçü olduğu kanaatine varır (Descartes 2021: 45). Ona göre herhangi bir bilim dalında bilebileceğimiz en kesin şeyler düzen ve ölçüdür. Araştırmanın konuları farklılık gösterse de düzen ve ölçüye ulaşmayı amaçlayan her bilim dalı matematiğe bağlıdır. İster sayıları, şekilleri ya da yıldızları incelesinler isterse sesler ya da ölçümün öne çıktığı herhangi bir konuda inceleme yapsınlar düzen ve ölçü hakkında bulunabilecek her şeyi bize verebilecek olan tek ve en genel bilim matematiktir. Bu görüşün doğal bir sonucu olarak Descartes, nesnenin asli niteliklerinin ölçme yoluyla elde edilen ve matematiksel olarak ifade edilebilen nitelikler olduğunu söyler ve bunları birincil nitelikler olarak isimlendirir. İkincil nitelikler ise renk, ses, koku gibi insana bağlı olan niteliklerdir ve bunlar nesnenin asli yönünü temsil etmezler (Ural, 2000: 243).

Descartes bütün bilimlere aynı yöntemi uygulamanın hakikate ulaşmak için en doğru yol olduğunu iddia eder. Ona göre bütün bilimler birbirine bağlıdır, hepsini bir arada çalışmak içlerinden birini diğerlerinden ayırarak çalışmaktan daha kolaydır (Descartes, 2021: 30) ve bu sebeple de tek bir yöntemle öğrenilmelidirler. Aristoteles'in, orta çağ boyunca kabul edilen, her bilimin kesinlik derecelerinin birbirinden farklı olduğu ve disiplinler arasında bir birliğin söz konusu olmadığı anlayışından farklı olarak Descartes temele matematiği yerleştirerek bilimin tamamında tek bir yöntemin kullanılabilirliğini ve bu yolla da bilimlerin birliğine varılabileceğini iddia etmiştir. Modern dönemde karşımıza çıkan "bilimlerin birliği ideali"nin temelleri bu anlamda Descartes tarafından atılmıştır.

Ayrıca, niteliği bir kenara bırakarak niceliği ön plana çıkarması, duyuşal niteliklere başvuran açıklamalardan kaçınması ve kesin matematiksel açıklamaya ağırlık veren bir araştırma programı geliştirmesiyle Descartes, bir bütün olarak, modern bilimin niceliksel karakterinin oluşmasında da son derece etkili olmuştur (Cottingham, 2003:52).

Descartes'in matematiği model olarak oluşturduğu, akla kılavuzluk edecek ve bütün bilimlere uygulanabilecek olan yöntemi iki aşamadan oluşur: Bunlar sezgi ve dedüksiyon' dur. *Aklın Yönetimi İçin Kural*'larda Descartes sezgi ve dedüksiyon'u en güvenilir bilgi kaynakları olarak tanıtır:

"Aynı hataya düşmemek için, bu noktada dikkatimizi, akıl yetimizin yanılgıya uğrama korkusu duymaksızın bilgiye erişebileceği yollara çevirelim: Bu yollar sezgi ve dedüksiyondur." (Descartes, 2021:37).

Dedüksiyon "kesin bilğimiz olan bir şeyden, çıkarılabileceği muhakkak olan, başka sonuçlar elde etme işlemidir." (Descartes 2021:38). Burada dedüksiyon ile kıyası karıştırmamak önemlidir. Bilindiği üzere Aristoteles mantığının merkezinde kıyas vardır. Aristoteles'e göre "kıyas bir sözdür ki kendisine, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla çıkar." (Aristoteles 1996: 5). Descartes dedüksiyonu, Aristotelesçi kıyastan farkı olarak, sezgi üzerine yaptığı bir tür sonuçlandırma işlemi olarak tanımlar. Sezgi, dedüksiyonu mümkün kılan ilk kesinlikleri bize kazandıran yeti olması bakımından dedüksiyonu önceler.

"Sezgi derken kastettiğim şey, duyuların değişken tanıklığı ya da düzensiz bir doğaya sahip olan hayal gücünün aldatıcı yargısı değil, dikkatli bir zihnin anladığı şeye dair hiçbir kuşku bırakmayacak kadar belirgin ve net kavrayışıdır." (Descartes, 2021: 37-38).

Sezgi, şeylerin kendilerinin doğrudan zihnin önünde bulunduğu bir tür entelektüel görme veya algılamadır. Sezginin kanıtı öylesine doğrudandır ki şüpheden tam anlamıyla muaftır. Sezgi aklın doğal ışığından kaynaklanır ve kesindir (Topdemir, 2011: 105). Bu yönüyle yöntemin en önemli aşaması olduğu gibi aklın da en önemli işlemidir. Tıpkı sezgi gibi dedüksiyon da aklın doğal ışığından kaynaklanır. İkisi arasındaki en belirgin fark dedüksiyonda belirli bir ilerleyiş ve devamlılık varken sezgi bu süreçleri içermez, anlıktır.

Descartes sezgi ve dedüksiyonu tanıttıktan sonra takip edilmesi gereken dört kuraldan bahseder. Bu dört temel kural ancak zihnin sahip olduğu iki işlemle yani sezgi ve dedüksiyon ile uygulamaya konulursa olguların ve onlar arasındaki zorunlu ilişkilerin bilgisine ulaşılabilir. Bahsettiği dört kuralı Descartes şu şekilde sıralar:

1.1.Apaçıklık Kuralı: "İlk kural doğru olduğunu açık bir şekilde bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek; yani bir yargıya varırken çok dikkatli davranıp acelecilikten ve önyargıdan kaçınmak ve en ufak bir kuşku bile duymayacağım şekilde açık ve seçik kavradığım bir sonuca ulaşmak (Descartes, 2013: 63).

Bu kuralda Descartes'in vurguladığı en önemli husus kişinin herhangi bir konu üzerinde düşünmeye başladığında ön yargılarından tamamen arınması gerektiğidir. Bu oldukça zordur çünkü hayatımız boyunca pek çok yargıya sahip oluruz. Descartes bu zorluğu aşmamız için metodik şüpheciliği önerir. Buna göre, insan en azından hayatında bir kez bütün önyargılarından sıyrılmalı ve her şeyden istisnasız bir şekilde şüphe etmelidir. Hakikate ulaşmanın ve bilimleri sağlam bir temele oturtmanın ilk koşulu budur. Bu inancını, verdiği bir örnekle açık hale getirir. Warburton'un aktarımıyla:

Bir fıçı içindeki çürük elmalardan endişe ediyorsanız, bütün elmaları dökmeniz, onları tek tek inceledikten sonra tekrardan fıçıya koymanız tavsiye edilir. Ancak incelediğiniz elmaların sağlam olduğuna emin olursanız onları fıçıya geri koymalısınız, çünkü tek bir çürük elma bile bütün elmalara zarar verebilir. (Warburton, 2014: 105).

Yargılarımızı açık ve seçik olarak kavradığımız şeylere dayandırdığımızda yanlış ihtimalini ortadan kaldırmış oluruz. Bunun önündeki tek engel insanın yalnızca akıldan müteşekkil bir varlık olmayışdır. İnsan aynı zamanda bir bedene de sahiptir. Descartes'a göre kökeni duyular ya da hayal gücü olan her türlü yargıya şüpheyile yaklaşmak gerekir. Başlangıç için en uygun adım doğru olarak kabul ettiğimiz her şeyden şüphe etmektir. Böylece metodik şüphe vasıtasıyla sağlam bir nokta bulunacak ve diğer bütün bilgilerimiz de bunun üzerine inşa edilebilecektir.

Descartes öncelikle bizi zaman zaman aldatan duyularımızdan şüphe eder ve duyularımız aracılığıyla elde ettiğimiz her ne var ise onları yanlışlar arasına koyar (Descartes, 2013:95). Bizi zaman zaman aldatan bir şey neden sürekli de aldatıyor olmasın ki! Bunun bir sonucu olarak dış dünyanın varlığı da şüpheli hale gelir. Ardından, geometrinin en basit konularında bile yanılabilirliğimizi ve mantık hatalarına düşebileceğimizi gören Descartes bu yolla elde edilen bütün bilgileri de yanlışlar arasına koyar (Descartes, 2013: 95). Descartes'ın şüpheli buraya da bitmez. Tanrının varlığından da şüphe eder. Tanrının bizi sürekli yanıltan bir cin olabileceğini, ona dair bilgimizin de şüpheden tam anlamıyla muaf olmadığı kanaatine varır (Descartes, 2013: 95). Descartes böylece sınıra ulaşmış ve aradığı sağlam noktayı bulmuş olur. Bu nokta şüphe ediyor oluşunun bilgisidir.

“... Ama hemen sonra fark ettim ki, ben böyle yanlış diye ne var ne yok reddederken o sırada bizzat kendimin varlığından asla şüphe edemem. Dahası bana göre şu önerme, düşünüyorum öyleyse varım ya da mevcudum önermesinin doğruluğu o kadar kesin ve o kadar açıktır ki şüpheli şüphe uyandırmak için uydurabildikleri en tuhaf varsayım bile bunu yerinden oynatamazdı. Bu yüzden ben de bu hakikati hiç tereddütsüz aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak kabul edebileceğime inandım.” (Descartes, 2013: 97).

Descartes kendi varlığını yani ‘ben varım’ inancının doğruluğunu kanıtladıktan sonra ‘ben neyim?’ sorusunu cevaplamaya yönelir. *II. Meditasyon*'da bu soruyu özünde düşünen bir şey olduğunu söyleyerek cevaplar (Descartes, 2019: 57-68). Descartes'ın düalist anlayışını buradan hareketle ortaya koymak tek başına yeterli değildir. *IV. Meditasyon*'da kendisinin özünde bir ruh veya zihin olduğunu ve bunların bir beden olmasa bile varlıklarını sürdürebileceklerini belirtir (Descartes, 2019: 93-103). *II. ve IV. Meditasyon*'dan hareketle onun düalizmi net bir şekilde ortaya çıkmış olur.

Descartes kendi varoluşumuza dair bilgimizin kaynağının sezgi olduğunu söyler:

“... bu nedendir ki herkes sezgisel olarak var olduğunu düşündüğü, bir üçgenin en fazla üç çizgiden oluştuğunu, yuvarlak bir cismin sadece bir yüzeye sahip olduğunu ve basit şeylere dikkat etmeye tenezzül etmediği için genel anlamda sandığından çok daha başka şeyler görebilir.” (Descartes, 2013: 37-38).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Descartes'ta varoluşa dair bilgimiz bir devinim ya da süreklilik içermeyen, sezgi yoluyla ulaştığımız apaçık bir bilgidir. “Descartes, kendi başına apaçık önermelerin yalnızca sezgi yoluyla bilinebildiğini ve çeşitli sezgi aşamalarından geçerek bunlardan türetilen sonuçların dedüksiyon vasıtasıyla elde edilmesine karşın, kendi başına apaçık sezgilerden dolaysız bir biçimde çıkarsanmış önermelerin, bakış açımıza bağlı olarak ya sezgiyle ya da dedüksiyon ile bilindiği yargısına varır.” (Markie, 1992: 144). Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus vardır: Şöyle ki; Descartes her şeyden şüphe ettiği sırada, düşündüğünün ve böylece de var olduğunun bilgisine ulaşmıştır. Peki ama Descartes'ın bilgisi hem “düşünüyorum o halde varım” çıkarımını içerip hem de nasıl tam anlamıyla sezgisel olabilir? Bu noktada Descartes sezgi yoluyla elde edilen ve apaçık bir bilgi olan ‘düşündüğünün bilgisinden’ dolaysız ve eş zamanlı olarak ‘var olduğu sonucuna’ ulaştığını söyler.

“... doğrudan doğruya ilkelerden türeyen ilk önermelerin, ele alınma biçimlerine göre kimi zaman sezgi, kimi zaman da dedüksiyon yoluyla ve bunların uzak sonuçları da ancak dedüksiyon aracılığıyla bilinir.” (Descartes, 2013: 39).

Descartes'a göre, ‘düşünüyorum öyleyse varım’ bu anlamda dedüksiyon vasıtasıyla değil sezgisel olarak elde edilen apaçık bir bilgidir.

Descartes'a göre yalnızca kendi varoluşumuza dair bilgiye değil aynı zamanda Tanrının varoluşuna dair bilgiye de sezgi yoluyla ulaşırız. *Kurallar* kitabının 11. Kural'ında Descartes “bir şeyden diğerini çıkarmaya dayalı basit işlemin sezgi yoluyla yapıldığını” (Descartes 2013: 72) söyler. Sezginin iki koşula ihtiyacı vardır: Bunlardan birincisi önermenin açık bir şekilde kavranması, ikincisi ise önermenin aşamalı olarak değil, bütünüyle, bir defada anlaşılır olmasıdır (Descartes 2013:72). Descartes'a göre basit önermeler kendiliğinden bilinen, yanlış herhangi bir şeyi içermeyen önermelerdir. Anlığın, şeyleri gören ve onları teşhis eden niteliğini, şeyleri doğrulayan

veya reddeden niteliğinden ayırdığımızda basit önermeler kolayca ayırt edilebilir (Descartes, 2013: 84). Basit önermeler arasında iki tür bağıntı söz konusudur: Zorunlu ve olumsal bağıntı. İki önerme birbirine ayrılmaz şekilde bağlı değilse aralarındaki bağ olumsaldır. Bir önerme diğer önermeye zorunlu bir şekilde karışmışsa ve ayrı olduklarını bildiğimiz durumda bile onları birbirinden net olarak ayırt edemiyorsak iki önerme arasındaki bağ zorunludur. Örneğin “şekil uzama, hareket, süre ya da zamana bu şekilde bağlıdır, çünkü şekli uzamdan, hareketi süreden yoksun olarak tasarlamak mümkün değildir.” (Descartes, 2013: 84). Descartes’a göre bazı önermelerin arasında zorunlu bağıntı olmasına rağmen bunu fark edemeyen kişiler tarafından söz konusu bağ, yanlış bir şekilde, olumsal olarak nitelendirilebilir. “Örneğin; varım, öyleyse Tanrı var; anlıyorum, öyleyse bedenimden ayrı bir ruha sahibim.” (Descartes, 2013: 85). Bu örnekte ‘varım, öyleyse Tanrı var’ önermeleri arasındaki bağ genellikle olumsal olarak yorumlanır ancak Descartes’a göre olumsal değildir. Descartes bu yanlışlığı düzeltmek adına düşündüğümüz olgusundan kendi varoluşumuzu türetebildiğimizi gibi kendi varoluşumuzdan da Tanrı’nın varoluşunu türetebileceğimizi söyler. Çünkü kendi varoluşumuz ile Tanrı’nın varoluşu arasındaki bağ sezgi yoluyla ulaştığımız zorunlu bir bağıdır. Böylece, “varım” önermesinden zorunlu olarak “Tanrı var” sonucu çıkar. “Tanrı var” önermesini de “varım” diyerek olumlayabiliriz.

1.2. Analiz Kuralı: “İkincisi, irdeleyeceğim problemleri rahatça çözmeme olanak tanıyacak kadar çok bölümlere ayırmak.” (Descartes, 2013: 63).

Apaçıklık kuralı şeylerin kavranışıyla ilgiliyken, analiz, sentez ve kontrol kuralları düzenle ilgilidir ve bu üç kural genellikle bir arada düşünülür. Descartes analiz kuralını önemsemeyen ya da görmezden gelen birçok kişi olduğunu söyler ve bu kişileri merdivenin ilk basamağını atlayıp en tepesine sıçramaya çalışan insanlara benzetir (Descartes, 2021: 47). Analiz kuralı karmaşık önermelerin yalın önermeler şeklinde ifade edilmesine yarar. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır: Bunlardan ilki, ele alınan konunun sınırlarının muğlaklığa yer bırakmayacak şekilde net olarak çizilmesidir. İkincisi ise konuyu daha yalın hale getirerek onu küçük bölümlere ayırmaktır. Bu iki noktaya dikkat edildiği takdirde gereksiz ayrıntılar fark edilecek ve bir kenara atılacaktır.

1.3. Sentez Kuralı: “Üçüncüsü, doğruyu araştırmak üzere sarf edeceğim bütün düşüncelerimi daima belli bir düzende ilerletmek, yani en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayıp yavaş yavaş, adım adım daha zor ve daha karmaşık olanlarının bilgisine yükseltmek; hatta doğası bakımından birbirinin önünden ya da ardından gelmeyen şeyleri bile düşüncemizde belli bir düzene oturtmak.” (Descartes, 2013: 63).

Analiz kuralıyla en yalın öğelerine ayrılan konular sentez kuralıyla yalından karmaşığa doğru sıralanır. Bu kural sayesinde en yalın ve anlaşılması en kolay olandan başlayarak bir merdivenin basamaklarını tırmanır gibi karmaşık şeylerin bilgisine ulaşılır. Sentez kuralı dedüksiyon işlemiyle birlikte uygulanır. Sezgi vasıtasıyla ulaşılan apaçık önermelerden dedüksiyon vasıtasıyla daha uzak ve daha karmaşık sonuçlar elde edilir. Descartes sentez aşamasında, kendi varlığının sarsılmaz bilgisinden yola çıkarak ve dedüksiyonu kullanarak dış dünyanın varlığını da kanıtlamıştır.

1.4.Kontrol Kuralı: “Sonuncusu, hem genel bilgiler elde etmeye çalışırken hem de bölüm bölüm ayırdığım zorlukların üzerinden geçerken, her şeyi kusursuz bir şekilde tek tek sıralamak ve hiçbir şeyi atlamadığımdan emin olmak için her şeyi etraflıca tekrar gözden geçirmek.” (Descartes, 2013: 64).

Descartes’a göre sağlam ve güvenilir bilime ulaşmak isteyen birinin bu kuralı göz ardı etmemesi gerekir. Kontrol kuralı sayesinde ele alınan konular düzenli ve dikkatli bir şekilde en ince ayrıntısına kadar incelenir. Böylece atlanan ya da gözden kaçan herhangi bir nokta olmadığından emin olunur.

Özetle, felsefe tarihinde yöntem konusuna ve bir yöntemin gerekliliğine değinen ilk ve tek filozof Descartes değildir. Ancak, onun özgünlüğü hatırı sayılır orandadır ve bu özgünlüğün sebeplerini üç maddede özetlemek mümkündür: İlk olarak Descartes bilim ve yöntem arasındaki dışsallık ilişkisini ortadan kaldırarak yöntemi bilimin yardımcı değil bilimin bir koşulu ve kaynağı olarak görmüştür (Russ, 2017: 200). Buna göre yöntemsiz bir şekilde ulaşılan sonuçları içeren herhangi bir disiplin bilimsel olarak kabul edilmez. İkinci olarak, Descartes önerdiği yöntemi keyfi kurallara değil tamamen zihnin üretkenliğine dayandırmıştır (Russ, 2017: 200-201). Bu yüzden Descartes’ın yönteminin en önemli iki aşaması aklın iki işlemine karşılık gelen sezgi ve dedüksiyondur. Üçüncü olarak ise matematiği model olarak oluşturduğu yöntem matematiğin çok ötesine geçerek fizyoloji ve mekanik

ile ilişkili olan fiziğin bütün alanlarını kapsar aynı zamanda metafizik ve ahlak gibi felsefe disiplinlerine kadar da uzanır. Böylece Descartes yöntem sayesinde bilimler arasındaki evrensel birliği, diğer bir deyişle yöntemin birliğini kurduğunu düşünür (Russ, 2017: 201).

2.SPİNOZA’NIN GEOMETRİK YÖNTEMİ

Benedictus Spinoza aklın bilgi için tek otorite olarak görülmesi, bilgiye açık ve seçik olandan yola çıkarak ulaşılması ve matematiğin evreni anlamada en önemli araç olduğu konusunda selefi olan Descartes ile aynı fikirdedir. Onun amacı Descartes’ın ortaya koyduğu fakat nihayete erdiremediği bazı hedefleri sonlandırmak, eksik bıraktığı yerleri tamamlamaktır.³ Ortak noktalarına rağmen bazı konularda Descartes’ın görüşlerine eleştirel bir şekilde yaklaşır.⁴ Onun bu eleştirel tavrını *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* (1663) adlı kitabında görmek mümkündür. Spinoza yöntem ile ilgili sorunları Descartes gibi felsefesinin merkezine yerleştirmez. Buradan hareketle onun yöntem meselesini önemsemediği sonucunu çıkarmak da yanlış olur. Spinoza en temelde insanın mutluluk arayışına cevap bulmak için felsefe yapar. Bu amaca ulaşmak için de sağlam ve güvenilir bir yöneme ihtiyacımız olduğunun altını çizer. İlk **dönem çalışmalarından olan *Anlama Yetisinin Gelişimi Üzerine*** adlı eserinde yöntemle ilgili görüşlerini şu sözlerle dile getirir:

“Ama hepsinden daha önemli ve öncelikli olan, anlama yetisini başlangıçta mümkün olduğu ölçüde düzeltmenin ve saflaştırmanın bir yöntemini bulmak, böylece onun şeyleri hatasız ve olabildiğince iyi kavramasını sağlamaktır.” (Spinoza, 2015: 43).

Spinoza, Descartes’tan farklı olarak, yöntem anlayışının teorik zeminini ayrıntılı bir şekilde yazmak yerine kendi yöntemini eserlerine somut bir şekilde uygulamayı tercih etmiştir. Spinoza’nın başyapıtı olan *Ethica* onun yöntem anlayışının somutlaşmış halini yansıtır. 1660’larda yazılan bu eser ancak Spinoza’nın ölümünden bir yıl sonra 1677 yılında basılabilmıştır. Tam adı *Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Kısma Ayrılmış Ethica*’dır. Kitabın bölümleri şu şekilde sıralanmıştır:

I.Kısım: Tanrı Üzerine

II. Kısım: Zihnin Doğası ve Kaynağı Üzerine

III. Kısım: Duyguların Doğası ve Kaynağı Üzerine

IV.Kısım: İnsanın Köleliği ya da Duygularının Gücü Üzerine

V.Kısım: Aklın Gücü ya da İnsanın Özgürlüğü Üzerine

Tıpkı Descartes gibi doğruluğu apaçık olan sağlam bir temelden yola çıkarak kesin sonuçlara ulaşmayı amaçlayan Spinoza, eserinin adından da anlaşılacağı üzere, geometrik bir yöntemi benimsemiştir. Felsefeyi kanıtlanabilir bir alan olarak gören Spinoza’nın bu yöntemi tercih etme sebebi ele aldığı konuları, farklı herhangi bir yöntemle daha açık ve net olarak kanıtlamanın mümkün olmadığına inanmasıdır. *Ethica*’nın yazım şekli Euclides’in *Elemantar* isimli klasik geometri kitabının yazım şekliyle aynıdır. Euclides *Elemantar* kitabını, genellikle geometri disipliniinde uygulanan aksiyomatik yöntemle kaleme almıştır. Aksiyomatik sistemlerde “her bir kısımda önce tanımlar verilir ve ardından aksiyomlar sıralanır ve sonra önermeler, önermelerin kanıtlanması ve arada kimi önerme ve kanıtlamaların müzakere edilmesi, bazen de kimi sonuçların tespit edilmesiyle yol alınır.” (Zelyut, 2021: 38). Bu yöntem Spinoza’dan önce Descartes tarafından da kullanılmıştır. “Descartes’ın kendisi, tanımlardan ve aksiyomlardan yola çıkarak hakikate ulaşmaya dayanan bu geometrik metodu övmüş; *Meditasyonlar*’a yöneltilen ikinci tür itirazlara cevap olarak on tanım, beş postulat (ön kabul) ve on aksiyom ortaya koymuş ve bunlarla

³ Spinoza, Descartes’ın felsefesinde ortaya çıkan ve literatürde zihin-beden problemi olarak bilinen probleme bir çözüm önerir. Bu problem literatürde ‘zihinsel ve fiziksel olan arasındaki nedensel etkileşim nasıl gerçekleşir’ şeklinde formüle edilir. Zihin ve bedenin birbirinden farklı tözler olduğunu savunan Descartes’tan farklı olarak Spinoza zihin ve bedenin tek töz olan Tanrının ayrılmaz yanları olduğu görüşünü savunur. Buna göre, tek töz olan Tanrı iki öz nitelik yani uzam ve düşünme sıfatlarıyla hem yer kaplayan hem de düşünen töz olarak ifade edilebilir. Spinoza aynı tözün farklı yanları olan düşünce ve uzam arasında nedensel ilişki olmadığını, bir tür paralellik olduğunu söyleyerek zihin beden probleminde bir çözüm önermiştir.

⁴ Özellikle zihin felsefesine dahil olan konularda aralarında önemli fikir ayrılıkları göze çarpar. Örneğin Spinoza, Descartes gibi düalist değil, monist bir töz anlayışına sahiptir. Spinoza, Descartes’ın bir arada ele aldığı akıl ve iradenin temelde birbirinden ayrı şeyler olduğunu düşünür. Ayrıca Descartes’ın insanlara tanıdığı özgürlük alanını Spinoza onların elinden almıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Anthony Kenny, *The Rise of Modern Philosophy*, (Oxford: Cleandron Press, 2006) s.63-64.

Tanrı'nın varlığını ve zihin ile beden arasındaki gerçek ayrımı ispatlamıştır.” (Kenny, 2006: 63). Fakat Descartes teknik olarak okuyucunun gözünü korkutmamak adına diğer eserlerinde aksiyomatik yöntemi kullanmamıştır. Bunun yerine şüpheden yola çıkarak kademe kademe ilerlediği yöntem anlayışını olabilecek en açık ve sade bir dille betimlemeyi tercih etmiştir. Spinoza ise aksiyomatik yöntemi genişleterek adeta kendi felsefesinin ayrırcı özelliği haline getirmiştir. *Ethica* içerik açısından son derece zengin bir kitap olsa da sunum yönteminin üzerinde daha detaylı durmak gerekir. Öyleyse cevaplanması gereken başlıca soru şudur: *Ethica*'yı benzersiz kılan bu yöntemin temel özellikleri nelerdir?

Aksiyomatik yöntemin ilk ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili net bir bilgiye sahip olmasak da bir yöntem olarak M.Ö. 4. yüzyılda olgunlaştığı düşünülmektedir. Bazı tarihçiler bu yöntemin Eudoxus'un irrasyonel sayılarla ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya çıktığına inanır. Aksiyomatik yöntemin amacı “bir bilgi alanını birkaç temel kavram ve ilke çevresinde toplamak, mantıksal yönden düzenlemek, düşünce ve işlemde ekonomi, açıklık ve kesinlik sağlamaktır.” (Yıldırım, 2021: 148). Matematikte ortaya çıkan bu yöntem ilk olarak aritmetik ve cebirde değil geometride uygulanmıştır. Tarihte bilinen ilk aksiyomatik sistem Euclides geometrisidir. Euclides 13 ciltten oluşan *Elemanlar* adlı eserinde bu yöntemi takip ederek 465 adet teorem kanıtlamıştır. “Euclides geometrisi, sağlam bir bilimin nasıl kurulabileceğinin yetkin ve başarılı bir örneği olarak hem felsefe hem de bilimler alanında çok derin etkiler yaratmıştır.” (Gözkan, 2003 :215). Bu sistemin temsil ettiği kesinlik çok sayıda bilim adamı ve filozofu derinden etkilemiş farklı alanlarda da benzer sistemlerin oluşturulması amaçlanmıştır. Newton *Doğa Felsefesi'nin Matematiksel İlkeleri* (1687) isimli kitabını Euclides geometrisini model alarak yazmıştır. Felsefede ise Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi 17. yüzyıl rasyonalistlerinin eserlerinde, Euclides geometrisinin sahip olduğu türden bir kesinlik arayışı net olarak göze çarpar. Fakat burada Spinoza'nın çalışmasının diğerlerinden belirgin oranda ayrıldığını söylemek gerekir. Spinoza *Ethica*'da ahlak öğretisini aksiyomatik yöntemle sunmayı tercih etmiştir. Amacı, “tüm ahlak kural ve ilkelerinin, temel saydığı birkaç genel ilkenin zorunlu sonuçları olduğunu göstermektir.” (Yıldırım, 2021: 151).

“Aksiyomatik yöntem en genel anlamıyla belirli bir bilgi alanını, en az sayıda terimle ifade edilmiş yasalar (aksiyom) altında toplayarak ve bu alana ait tüm diğer bilgileri (teoremleri) bu yasalardan mantıksal olarak türeterek inceleme yöntemidir.” (Gözkan, 2003: 212). Aksiyomatik sistemlerin kurulması dört adımda gerçekleşir:⁵ İlk olarak; hangi alanda çalışıyor ise o alana özgü terimlerin olabildiğince açık ve eksiksiz bir şekilde tanımlanması zorunludur. İkinci olarak; oluşum kuralları olarak bilinen bazı kurallar aracılığıyla terimler bir araya getirilerek önermeler oluşturulur. Örneğin günlük dile ait terimler gramer kurallarına uygun bir şekilde bir araya getirilirler. Burada oluşum kuralları gramer kurallarıdır. Farklı bir sembolik dil söz konusu olduğunda ise simgeler dahil oldukları sistemin kurallarına göre bir araya getirilirler. Üçüncü adımda; oluşum kurallarına uygun bir şekilde bir araya getirilen terimler aksiyom adı verilen başlangıç ilkelerini veya ilk önermeleri meydana getirir. Dördüncü ve son adım ise dönüşüm ve çıkarım kuralları olarak bilinir. Bunlar mantık kurallarıdır ve aksiyomlardan hareketle teoremlerin nasıl türetilebileceğini ve kanıtlanabileceğini belirlerler. Bu aşamaların adım adım uygulanışı aksiyomatik sistemlerin oluşmasını sağlar.

Şimdi ise Spinoza'nın *Ethica*'da bu yöntemi kendi öğretilerine nasıl uyguladığına bir bakalım. Daha önce de belirttiğim gibi *Ethica*'nın ilk bölümünün adı Tanrı Üzerine'dir ve bu bölümde Spinoza Tanrı, onun varlığı, doğası ve özüyle ilgili konuları ele alır. Kitabın bölümlerinin sırası önemlidir çünkü Descartes'tan farklı olarak Spinoza öğretilerine Tanrıdan başlar. Descartes, bilinçli ben'den yola çıkarak Tanrının varlığını kanıtlarken, Spinoza Tanrıdan yola çıkarak insan özgürlüğüyle ilgili sonuçlara varır (Zelyut, 2021: 38). Aksiyomatik yöntemin doğasına uygun bir şekilde bölümün hemen başında Tanrı, töz, sıfat, tavır (hal/affectations) gibi kavramların tanımlarını verir (Spinoza, 2018: 33-34). Tanımlama işlemine ilk olarak Tanrıyla ilgili olan **Kendisinin Nedeni** (*Cusam sui*) terimiyle başlar: Spinoza '*kendisinin nedeni derken, özü varoluşunu gerektiren şeyi; yani var olmadığı takdirde doğasını kavrayamayacağım şeyi*' (Spinoza, 2018: 33) kastettiğini söyler. Diğer tanımlara geçmeden önce cisme karşılık gelen **sonlu** ve düşünceye karşılık gelen **sonsuz** olma özellikleri arasında da bir ayrım yapar ve hemen ardından töz terimini tanımlamaya koyulur. **Tözü** '*kendinde olan ve kendisi aracılığıyla kavranabilen, kavramı başka bir şeyin kavramından oluşmayan şey*' (Spinoza, 2018: 34) olarak tanımlar. **Sıfat** terimini ise '*aklımızın, tözün özünü kuran şey olarak anladığıdır*' (Spinoza, 2018: 34) şeklinde tanımlar. Spinoza, **tavır** ya da **mod** derken '*tözün*

⁵ Bu dört adım, Bülent Gözkan'ın aksiyomatik sistemlerin kurulum aşamalarını açıkladığı ansiklopedisi maddesinin kısaltılmış özetidir. Ayrıntıları için bakınız: Aksiyomatik Yöntem, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt:1 s.212-213.

hallerini anlıyorum, yani başka şeyde olan ve hatta bu başka şey aracılığıyla kavranan şeyi' (Spinoza, 2018: 34-35) demiştir. Son olarak ise Tanrıyı tanımlar. **Tanrı'**yı *'mutlak anlamda sonsuz varlığı anlıyorum; başka deyişle her biri ezeli-ebedi ve sınırsız özünü ifade eden sonsuz sıfatlardan ibaret tözü'* (Spinoza, 2018: 35) şeklinde tanımlamıştır.

Spinoza, yaptığı tanımların anlaşılmasını kolaylaştırmak için aralarda bazı açıklamalarda bulunur ve hemen ardından aksiyomlarla devam eder:

I.Varolan her şey ya kendi başına vardır ya da başka bir şeye bağlı olarak.

II.Başka bir şey aracılığıyla kavranması mümkün olmayan bir şey kendi kendine kavranmak zorundadır.

III. Mevcut bir neden varsa bundan zorunlu olarak bir sonuç çıkar, ama mevcut bir neden yoksa bir sonuç çıkması da imkansızdır.

IV. Sonucun bilgisi nedenin bilgisine bağlıdır ve bu bilgiyi gerektirir.

V. Birbiri ile hiçbir ortaklığı olmayan şeyleri birbirleri aracılığıyla anlamamız mümkün değildir; başka deyişle birinin kavramı diğerinin kavramını içermez.

VI. Doğru fikir kendi nesnesine uygun olmalıdır.

VII. Bir şey Var olmayan olarak kavranabiliyorsa onun özü var oluş içermez (Spinoza, 2018: 36-37).

Aksiyomların ardından Spinoza 36 önermeyi alt alta sıralar ve bu önermeleri tanımlardan ve aksiyomlardan yola çıkarak nasıl kanıtladığını gösterir. Kitabının notlar kısmında bazı önermeler ve kanıtlamalarla ilgili tartışmalara rastlamak da mümkündür.

Peki Spinoza'nın böyle bir yöntemle kanıtlamaya çalıştığı şey nedir? Bilindiği gibi Spinoza, Descartes'ın düalizmine karşı çıkarak tek bir töz olduğu fikrini savunmuştur. *Ethica'*da kurmaya çalıştığı metafizik sistemin ayırıcı özelliklerinden biri monist bir sistem oluşudur. Ona göre, "Tek olan töz başka bir töz tarafından meydana getirilemez." (VI. Önerme) (Spinoza, 2018: 39). Evrende aynı özelliğe sahip iki töz olamaz. Bunlar birbirlerinin nedeni de olamayacağı için bir töz farklı bir töz tarafından yaratılamaz. "Her töz zorunlu olarak sonsuzdur" (VIII. Önerme) (Spinoza, 2018: 40). Tözün sonlu olması aynı türden başka bir şey tarafından sınırlandırıldığı anlamına gelir ki bundan da bir tözle aynı sıfatı paylaşan başka bir töz olduğu sonucu çıkar. Fakat Spinoza V. Önermede "Evrende aynı doğaya ya da aynı sığata sahip iki ya da daha fazla töz olamaz." (Spinoza, 2018: 38) diyerek bu ihtimalin önünü tamamen kapatmıştır. Sekizinci önermeden sonra Spinoza, Descartes'ın zihin ve beden olarak iki töz olduğu, zihnin özneteliğinin düşünme bedeninin özneteliğinin ise yayılım olduğu fikrini aleni bir şekilde eleştirmeye başlar. Ona göre her bakımdan sonsuz olan Tanrının sıfatlarının da sonsuz olması gerekir (IX. önerme) (Spinoza, 2018: 44). Düşünme ve yayılım Tanrının sonsuz sıfatlarından sadece ikisidir (XIV. Önermenin ikinci sonucu) (Spinoza, 2018: 52). Tanrının düşünme sıfatına sahip olması demek onun düşünen bir şey olduğu anlamına gelir. Tanrının yayılım sıfatına sahip olduğunu söylemek ise onun yer kaplayan bir şey olduğu anlamına gelir (Zelyut, 2021: 40). Bu ikisi dışında Tanrının diğer sıfatları bizim için bilinemezdir. XV. önermede Spinoza "Var olan her şey Tanrı'da vardır ve Tanrı olmadan hiçbir şey var olmaz ve kavranamaz." (Spinoza, 2018: 53) demiştir. Bu noktada Spinoza ulaşmak istediği asıl yere varır: Tanrı aynı zamanda doğadır. Diğer bir deyişle doğa ve Tanrı aslında bir ve aynı şeydir. Bu görüşünü de aksiyomatik yöntemi kullanarak kesin bir şekilde kanıtladığına olan inancı tamdır.

Teknik anlatımıyla ilk bakışta okuyucunun gözünü korkutsa da Spinoza'nın bu eseri geometrik yöntemle yazmasının amacı hiç şüphesiz kendi görüşlerini okuyucu için tamamen açık hale getirmektir. Bu yüzden görüşlerini önerme şeklinde ifade etmiş ve önermeler arasındaki mantıksal bağlantıları açık bir şekilde göstermiştir. Ona göre evrende bulunan mantıksal ve nedensel bağlantılar arasında herhangi bir ayırım yoktur. Düşüncelerin düzeni ve birbirleriyle olan bağlantıları ile şeylerin düzeni ve aralarındaki bağlantılar aynıdır (Kenny 2006: 80). Spinoza, görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, rasyonalizmin en katı formlarından birini benimseyen filozofların başında gelir. Bunun sebebi ise şöyle özetlenebilir: Spinoza yalnızca evrendeki işleyişi aklın keşfedebileceğini düşünmez aynı zamanda evrenin rasyonel bir düzene göre oluştuğuna da sarsılmaz bir şekilde inanır. Ona göre,

evrenin yapısı tesadüfen değil, zorunlu olarak olduğu gibidir. Duyu deneyimi evrenin işleyişi ile ilgili hiçbir zaman yeterli bir kavrayış sağlamaz (Warburton, 2014: 136-137).

3. LEİBNİZ: EVRENSEL KARAKTERLER ÜZERİNE

Gottfried Wilhelm Leibniz 17. ve 18. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak görülürken bazı kaynaklarda ondan “son evrensel deha” olarak bahsedilir (Brandon, 2020). Newton ile aynı zamanda kalkülüsü keşfeden ve bilime kinetik enerji kavramlarından mekaniğe kadar pek çok alanda katkı sunan Leibniz’in metafizik, epistemoloji, mantık ve matematik gibi alanlara da önemli katkıları olmuştur (Scruton, 1995). 17. yüzyıl ruhuna uygun bir şekilde tıpkı Descartes ve Spinoza gibi o da kesin bilgiye ulaşmak için matematiksel yöntemle başvurmuş ve bu yöntemi mantık aracılığıyla felsefeye uygulamak istemiştir. Diğerleri gibi o da yalnızca matematikçilerin kendi iddialarını kanıtlayabilecek bir yöntemle sahip olduğuna inanır. Leibniz hukukla ilgili erken dönem çalışmalarını tıpkı Spinoza’nın *Ethica*’sı ve Newton’un *Principa*’sı gibi geometrik bir yöntemle kaleme almıştır. Ancak Leibniz bu yöntemin dünya hakkında genel sonuçlara ulaşmadığı ve herhangi bir bilginin nasıl keşfedileceğini göstermediği için yeterince güvenilir olmadığını düşünür (Çevikbaş, 2006: 79). Leibniz gözünü daha da uzağa dikerek yalnızca var olan hakikatleri kanıtlayan değil aynı zamanda yeni hakikatlerin de keşfedilmesini sağlayan yeni bir yöntem arayışına girmiş ve bu noktada Descartes ve Spinoza’dan ayrılmıştır. Bu amaç doğrultusunda kendi döneminde kullanılan farklı yöntemleri –mantıksal, retorik ve geometrik yöntem- detaylı bir şekilde inceleyerek bu üç geleneği birbirine bağlayacak ve aynı zamanda matematiksel olarak da ifade edilebilecek evrensel bir dil ortaya koymaya çalışmıştır (Çevikbaş, 2006: 80).

Mantık, Leibniz’in felsefi sisteminin özellikle de metafizik görüşlerinin temelinde yer alır. Russell’a göre Leibniz mantığı, metafiziğin anahtarı gibi kullanmıştır (Russell, 2017: 187). Onun felsefesinde düşünmenin ilkeleriyle gerçekliği betimlerken kullanılan ilkeler bir ve aynıdır. Bilgi, mantık ilkelerine dayanır ve yeter sebep ilkesi de bir mantık ilkesidir. Leibniz’den önce insanı hakikate ulaştırabilecek en temel ilke çelişmezlik ilkesi olarak kabul edilirken Leibniz bu ilkenin tek başına yeterli olmadığını söylemiş ve bizi hakikate ulaştıracak en temel ilkenin yeter sebep ilkesi olduğunu iddia etmiştir (Stache, 2012: 81-82). Bu görüşleri onun klasik mantığa yaptığı önemli katkılardan biri olarak değerlendirilir.

Leibniz’e göre akıl yürütmelerimizin tamamı iki temel mantık ilkesine dayanır: Bunlardan ilki çelişmezlik ilkesidir. Bu ilke sayesinde “çelişki içeren şeyin yanlış, yanlışın karşıtının veya çelişğinin ise doğru olduğuna hükmederiz.” (Leibniz, 2018: 23). Çelişmezlik ilkesi aynı zamanda “bir şeyin aynı anda hem var hem de yok olmasının düşünölemeyeceği” ya da “bir önermenin aynı anda hem doğru hem de yanlış olamayacağı” anlamına gelmektedir (Cevizci, 2019: 378). İkinci ilke yeter sebep ilkesidir. “Buna göre başka türlü değil de öyle olmasının yeterli sebebi⁶ yoksa hiçbir olgunun hakikatine veya mevcudiyetine, hiçbir beyanın doğruluğuna hükmedemeyeceğimizi düşünürüz.” (Leibniz, 2018: 23). Çelişmezlik ve yeter sebep ilkesi aynı zamanda akıl doğruları ve olgu doğruları arasındaki ayrımın da temelinde bulunur. Şöyle ki; Leibniz’e göre tüm doğru önermeler akıl doğruları ve olgu doğruları olmak üzere iki grupta sınıflandırılır. “Akıl doğruları zorunludur ve karşıtları olanaksızdır; olgu doğruları ise muhtemeldir ve karşıtları olanaklıdır.” (Leibniz, 2018: 23). Üçgenin iç açılarının toplamının 180° olması ve 2 ile 3’ün toplamının 5 olması türünden matematiksel doğrular akıl doğrularına örnektir (Leibniz, 2018: 23). Bu türden doğruların karşıtını düşünmek çelişkiyle sonuçlanacağı için akıl doğruları çelişmezlik ilkesine dayanır. Diğer yandan, atın uçabilen bir canlı olduğunu düşünmek bizi çelişkiye düşürmez. Bu türden doğrular da olgu doğrularıdır. Olgu doğrularının doğru olması kadar yanlış olması da mümkündür ve yeter sebep ilkesine dayanırlar. Buna göre hiçbir olgu onu oluşturacak yeterli bir sebep olmadan var olamaz. Bazı durumlarda olayların sebeplerini görebilmek için yapılan araştırmalar karmaşık ve sonsuz bir nedenler zincirini içerebilir (Leibniz, 2018: 25). Dolayısıyla olayların ardındaki sebepler biz insanlara her zaman açık ve net bir şekilde görünmeyebilir. Yeter-sebeplerin tamamını algılamak Tanrıya mahsustur. Bu nokta Leibniz’in rasyonalizminin kendini açığa çıkardığı önemli yerlerden biridir. Leibniz’e göre, biz bir olayın sebebini ister keşfedelim ister etmeyelim onun başka türlü değil de o şekilde olmasını sağlayan bir sebep vardır. Çünkü dünya keyfi bağlantıların hüküm sürdüğü bir alan değildir ve rasyonel bir düzen içinde işler (Cottingham, 2003: 76).

⁶ Leibniz, ayrıca, ‘yeter sebep ilkesine’ ve ‘ayrıt edilemezlerin özdeşliği’ ilkesine başvurarak Newton’un mutlak uzay anlayışının yanlışlığını da göstermeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dinçer Çevik, Uzayın ve Geometrinin Doğası Üzerine Titanların Mücadelesi: Newton, Leibniz, Kant ve Gauss, *Septem Artes 1*, (2023), 29-42.

Leibniz, Aristoteles'in en büyük hayranlarından biridir. Onun mantık sistemine büyük bir saygı duymuş fakat daha fazlasını yapmayı arzulamıştır. Aristoteles mantığını hiçbir zaman küçümsemeyen Leibniz onun geliştirilmesi ve genişletilmesi gerektiğine inanır. Aristoteles'in kıyas ile ilgili görüşlerinde bazı yanlışlar bulmuş olsa da ona karşı duyduğu hayranlık yüzünden bu yanlışlardan tam manasıyla emin olamamıştır. Bu sebeple de üzerinde çalıştığı yeni mantık sistemiyle ilgili yazılarını yayınlamaya çekinmiştir. Leibniz aslında tüm bilimlere bir araya getirmeye yarayacak evrensel işaretler sistemi oluşturmak istemiştir. Onun mantık çalışmalarının temel amacı da budur. Tüm alanlarda ortak olarak kullanılacak sistem evrensel karakterlerden oluşacak ve bu yönüyle de evrensel olacaktır (Çevikbaş, 2006: 178). Bu sembolizm sayesinde tıpkı matematiksel işlemlerde olduğu gibi insanlar bir konu hakkında akıl yürütürken yaptıkları yanlışları görebilecek ve bunları düzeltme imkanına sahip olacaklardır. Bu yolla felsefede kesin sonuçlara ulaşılabilecek fikir ayrılıkları da ortadan kalkacaktır.

Leibniz'in felsefesinde mantık "bilinen şeyi düzenleme, bilinenden hareketle kanıtlama ve henüz bilinmeyeni keşfetme metodudur." (Çevikbaş, 2006: 80). Daha dar bir açıdan bakıldığında ise mantık Leibniz için bir tür hesaplama değildir. Sembolik ve evrensel bir dil oluşturulduğu takdirde hesaplamanın da önü açılacak tıpkı sayılarla olduğu gibi kavramlarla da hesap yapılabilecektir. Leibniz'e göre, böyle bir matematik oluşturmayı başardığımızda düşünmenin yerini hesaplama alacaktır. Russell kitabında Leibniz'in ifadelerini şöyle aktarır:

"Böyle bir matematiğimiz olsaydı" diyor, geometride ve analizde olduğu gibi metafizik ve ahlak alanında da akıl yürütebilirdik. Anlaşmazlık çıktığında, iki filozof arasındaki tartışma ihtiyacı iki muhasebeci arasında olandan fazla olmazdı. Çünkü ellerine kalem alıp defterlerinin başına oturmaları ve birbirlerine (isterlerse bir arkadaşın tanıklığıyla birlikte) "Hadi hesaplayalım" demeleri yeterli olurdu." (Russell, 2017: 181).

Böyle bir sistemde, kullanılan semboller vasıtasıyla, bir ifadenin anlamının yaratabileceği muğlaklık ortadan kalkar bu sayede anlam karmaşasından uzak gerçek bir hesaplama yapılabilir (Çevikbaş, 2006: 82). Leibniz ancak bu türden sembolik bir mantığın bilim ve felsefenin tamamında kullanılabilmesine inanır. En büyük hedeflerinden biri üzerinde çalıştığı yöntemi kendi metafiziğine uygulamaktır. Ne yazık ki Leibniz ne sembolik bir dil oluşturabilmiş ne de bunu metafiziğine uygulayabilmiştir. Russell'a göre Leibniz çalışmalarını yayınlamış olsaydı, kendisinden yüz elli yıl sonra kurulacak olan matematiksel mantığın kurucusu olacaktı (Russell, 2017: 180). Elbette böyle düşünen sadece Russell değildir. Hans Reichenbach da Leibniz'in mantıkla ilgilenen ilk büyük matematikçi olduğunu düşünmüş ve şunları söylemiştir:

"Ulaştığı sonuçlar devrimsel nitelikte idi. Ve eğer oluşturmaya koyulduğu sembolik notasyon programını diferansiyel hesapları geliştirmede açığa vurduğu büyük enerji ve kafa gücüyle sonuna dek götürüp gerçekleştirseydi sembolik mantığın gelişmesi 150 yıllık bir zaman kazanmış olurdu." (Reichenbach, 1981: 148).

Amacına ulaşamamış olsa da Leibniz, *Evrensel Karakterler* (Characteristica Universalis) adını verdiği genelleştirilmiş matematiği keşfetme umudunu ömrü boyunca korumuştur.

Teorik temeli Leibniz tarafından atılan sembolik dil oluşturma girişimine en büyük katkıyı 1800'lü yılların ortalarında George Boole yapmıştır. Diğer bir ifadeyle Boole, Leibniz'in tamamlamadığı "düşünce dilinin matematikselleştirilmesi" projesine en büyük katkıyı sunan kişilerden biridir. İnsan düşüncesinin biçimsel bir dil kullanılarak ifade edilmesine yönelik çalışmalar günümüzde yapay zekâ alanında yürütülen çalışmaların da temelinde bulunur. Bu sebeple Leibniz yalnızca sembolik mantığın fikir babası olarak kabul edilmez aynı zamanda yapay zekâ çalışmalarında da adı en çok geçen filozoflardan biridir. 1640'lı yıllarda Pascal yalnızca toplama ve çıkarma işlemi yapabilen bir hesap makinesi icat etmiştir ve bundan yaklaşık 25 yıl sonra Leibniz dört aritmetik işlemini de yapan bir makine tasarlamayı başarmıştır. O dönem için oldukça faydalı ve etkileyici olan bu başarının ardından Leibniz tasarladığı hesap makinesinin uzun vadedeki sonuçları üzerine epey kafa yormuştur. 'Daha önce yalnızca zihnimiz ile yapabildiğimiz bu tür hesaplamalar makinelere yaptırılıbiliyorsa neden diğer bilişsel eylemlerimiz de makinelere yaptırılmasın' sorusu üzerinde durur (Say, 2021: 16). Ona göre akıl yürütme sürecimiz de bir tür hesaplamadan farklı değildir. Leibniz, en büyük hayallerinden biri olan, bilişsel işlemlerin yapılabileceği sisteme "*calculus ratiocinator*" adını verir (Say, 2021: 16). Hesap makinesinin sayıları temsil ettiği gibi *calculus ratiocinator* adını verdiği düşünme makinesi de düşüncemizde geçen kavramları temsil edebilir. Fakat bunun

geçekleşebilmesi için kavramların matematiksel olarak temsil edildiği sembolik ve evrensel bir dile ihtiyaç vardır. İşte Leibniz bunu görmeyi başaran dehalardan biridir ve bu yönüyle günümüzde artarak devam eden yapay zekâ çalışmalarının öncülerinden biri olarak kabul edilir.

SONUÇ

Descartes'ın ayırıcı özelliği, onun görüşlerinin içeriğinden ziyade, hakikate ulaşma yolunda izlediği yöntem anlayışında yatar. Hakikati yöntemsiz bir şekilde aramaktansa hiç aramamayı tercih eden Descartes bütün bilimlerde ortak olarak kullanılabilir bir yöntem arayışına girişmiştir. Bu yöntemi de matematikten esinlenerek oluşturmaya karar verir. Ona göre matematiğin araştırma alanı düzen ve ölçüdür. Herhangi bir araştırmada, konular farklılık gösterse de, düzen ve ölçüye ulaşmayı amaçlayan her disiplin matematiğe bağlıdır. Bu sebeple düzen ve ölçüye ulaşmayı amaçlayan bütün bilimler aynı yöntemi uygulamalıdır. Descartes'ın matematiği model olarak oluşturduğu yöntemi sezgi ve dedüksiyon olmak üzere iki aşamadan oluşur. Sezgi ve dedüksiyon ile uygulamaya konulacak dört kural vardır: Bunlar şüphe, analiz, sentez ve kontroldür. Descartes bilimi ve yöntemi birbirinden bağımsız iki ayrı şey olarak düşünmez, yöntem bilimin kaynağı ya da bir koşuludur. Onun oluşturduğu yöntem matematiğin çok ötesine geçmiş fizik, mekanik, metafizik ve ahlak gibi disiplinlerde de uygulanabilir olarak tasarlanmıştır. Descartes matematiksel yöntemi sayesinde bilimler arasındaki evrensel birliği kurmaya çalışmıştır.

Spinoza, matematiğin hakikate ulaşma yolunda en önemli araç olduğu konusunda Descartes'la aynı fikirdedir. Matematiksel yöntemi Descartes gibi detaylı bir şekilde betimlemeyen Spinoza eserlerinde bu yöntemi bizzat uygulamayı tercih etmiştir. *Ethica* isimli eseri onun yöntem anlayışının somutlaşmış halidir. Bu eser Euclides'in *Elemantar* isimli geometri kitabının yazım şekliyle aynı olacak şekilde kaleme alınmıştır. Euclides *Elemantar* kitabını, genellikle geometri disiplini de uygulanan aksiyomatik yöntemle kaleme almıştır. Aksiyomatik sistemlerde "her bir kısımda önce tanımlar verilir ve ardından aksiyomlar sıralanır ve sonra önermeler, önermelerin kanıtlanması ve arada kimi önerme ve kanıtlamaların müzakere edilmesi, bazen de kimi sonuçların tespit edilmesiyle yol alınır." (Zelyut, 2021: 38). Teknik anlatımıyla ilk bakışta okuyucunun gözünü korkutsa da Spinoza'nın bu eseri geometrik yöntemle yazmasının amacı hiç şüphesiz kendi görüşlerini okuyucu için tamamen açık hale getirmektir. Bu yüzden görüşlerini önerme şeklinde ifade etmiş ve önermeler arasındaki mantıksal bağlantıları açık bir şekilde göstermiştir.

Descartes ve Spinoza gibi Leibniz de kesin bilgiye ulaşmak için matematiksel yöneme başvurmuş ve bu yöntemi felsefeye uygulamaya çalışmıştır. Ona göre yalnızca matematikçiler kendi iddialarını şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlayabilecek güce sahiptir. Aristoteles mantığına büyük bir hayranlık duyan Leibniz, onun sisteminin bazı eksiklikler içerdiğini düşünmüş ve bütün bilimleri bir araya getirebilmek amacıyla evrensel işaretler sistemi oluşturmak istemiştir. Bu evrensel işaretler sayesinde insanlar bir konu hakkında akıl yürütürken yaptıkları yanlışlıkları görebilecek ve bunları düzeltme imkanına da sahip olabilecektir. Bu yolla felsefedeki muğlaklık, anlam karmaşası ve fikir ayrılıkları ortadan kalkacak herkesin üzerinde uzlaşabileceği kesin sonuçlara ulaşılabilir. Teorik temeli Leibniz tarafından atılan "düşünce dilinin matematikselleştirilmesi" projesine en büyük katkıyı 1800 lerde Boole yapmıştır. Bu fikir aynı zamanda yapay zekâ çalışmalarının da temelinde bulunur

KAYNAKÇA

- Aristoteles, (1966). *Organon III: Birinci Analitikler*, (Çev. Hamdi Ragıp Atademir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Cevizci, A. (2019). *17. Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cottingham, J. (1988). *The Rationalists*, Oxford University Press, New York.
- Cottingham, J. (2003). *Akılcılık*, (Çev. Bülent Gözkan), Doruk Yayınları, İstanbul.
- Çevik, D. (2023). "Uzayın ve Geometrinin Doğası Üzerine Titanların Savaşı: Newton, Leibniz, Kant ve Gauss", *Septem Artes* 1, 29-42.
- Çevikbaş, Ş. (2006). *Leibniz ve Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Descartes, R. (2019). *Meditasyonlar*, (Çev. Engin Sunar), Say Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2021). *Akılın yönetimi İçin Kurallar*, (Çev. Engin Sunar), Say Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (2013). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çev. Çiğdem Dürüşken), Kabalıcı Yayınları, İstanbul.

- Dika, Tarek R. (2020). Descartes' Method. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/descartes-method/>>.
- Gözkan, B. (2003). "Aksiomatik Yöntem". *Felsefe Ansiklopedisi*: Cilt 1. (Ed. Ahmet Cevizci), 212-217, Etik Yayınları, İstanbul
- Henry, J. (2002). *The Scientific Revolution and the Origin of Modern Science*, Macmillan Press, London.
- Kenny, A. (2006). *The Rise of Modern Philosophy*, Clarendon Press, Oxford.
- Leibniz, G. (2018) W. *Monadoloji*. (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Look, B. C. (2020). Gottfried Wilhelm Leibniz. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/leibniz/>>.
- Markie, P. (1992). "Cogito and Its Importance". *The Cambridge Companion To Descartes*. (Ed. John Cottingham), ss. 140-174, Cambridge University Press, New York.
- Merkit, N. (Aralık- 2021). "Leibniz'in Klasik ve Modern Mantığa Katkıları". *Temaşa Felsefe Dergisi*, Sayı:16, 33-50.
- Reichenbach, H. (1988). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (Çev. Cemal Yıldırım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Russ, J. (2017). *Modern Dünyanın Yaratılması: Cilt 2*. (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Russell, B. (2017). *Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Say, C. (2021). *50 Soruda Yapay Zekâ*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- Scruton, R. (1995). *A Short History Of Modern Philosophy*, Routledge Press, London and New York.
- Spinoza, B. (2015). *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, (Çev. Emine Ayhan), Dost Kitabevi, Ankara.
- Spinoza, B. (2018). *Ethica*. (Çev. Çiğdem Dürüşken), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Stache, W. (2012). "Yeter-Sebepe İlkesi," (Çev. Nermi Uygur), *Felsefe Arkivi*, Sayı.3, 81-82.
- Topdemir, H. G. (Ağustos 2011). "Rene Descartes ve Matematik Yöntem". *Bilim Teknik Dergisi*,
- Ural, Ş. (2000). *Bilim Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Warburton, N. (2014). *Philosophy: The Classics*, Routledge, London.
- Yalçın, S. (2003). "Descartes", *Felsefe Ansiklopedisi*: Cilt 4. (Ed. Ahmet Cevizci), 195-207, Etik Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, C. (2021). *Matematiksel Düşünme*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Zelyut, S. (2021). *Spinoza*, Say Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 06.09.2024

DOI:10.30794/pausbed.1508355

Research Article/Araştırma Makalesi

Taşkın, A. (2024). "Katılımcı Bütçeleme Anlayışında Bilgi İletişim Teknolojileri Kullanımı: "Komşu Meclisi" Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 33-59.

KATILIMCI BÜTÇELEME ANLAYIŞINDA BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ KULLANIMI: "KOMŞU MECLİSİ" ÖRNEĞİ*

Atahan TAŞKIN**

Öz

Bu çalışmanın amacı, katılımcı bütçeleme uygulamalarında yeni katılım araçlarının kullanılması aracılığıyla yerel yönetim düzeyinde demokratik pratiklerin güçlendirilebilmesi için nasıl bir yol izlenebileceğine ilişkin tartışma yürütmektir. Buna bağlı olarak, Antalya Muratpaşa Belediyesi'nin faaliyete geçirdiği "Komşu Meclisi" adlı Türkiye'nin ilk e-katılımcı bütçeleme projesi, örnek olay incelemesi kapsamında çalışmanın odağına alınmıştır. Doküman incelemesi yöntemine başvurulmuş Komşu Meclisi'nin internet sitesi analiz edilmiş, platformun hangi fonksiyonlara sahip olduğu ve sürecin nasıl işlediği öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca uygulamanın işleyişinde karşılaşılan engelleri belirlemek ve uygulamanın geliştirilmesi açısından gereklilikleri saptamak adına projenin uygulayıcılarıyla yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de uygulanabilecek bir katılımcı bütçelemenin çerçevesi çizilmiştir. Bu kapsamda, önerilerin yüz yüze toplantılarda/buluşmalarda birlikte tartışılarak hazırlanması ve sonraki aşamalarda bilgi iletişim teknolojilerinden daha yoğun bir şekilde yararlanılmasının uygulamayı daha iyi hale getireceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çok paydaşlı bir organizasyonel yapının kurulmasına yönelik fikirler üretilerek odayşmacı bir katılımcı bütçeleme tasarlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: e-katılım, e-katılımcı bütçeleme, Katılımcı bütçeleme, Komşu meclisi.

THE USE OF INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PARTICIPATORY BUDGETING APPROACH: THE "NEIGHBORHOOD COUNCIL" MODEL

Abstract

The aim of this study is to discuss how democratic practices can be strengthened at the local government level through the use of new participation tools in participatory budgeting practices. Accordingly, Turkey's first e-participatory budgeting project called "Neighborhood Council", which was launched by Antalya Muratpaşa Municipality, was focused on the study within the scope of case study. Using the document analysis method, the website of the Neighborhood Council implementations was analyzed, and it was tried to learn what functions the platform has and how the process works. In addition, semi-structured interviews were held with the employees of Muratpaşa Municipality, who are the implementers of the project, in order to identify the obstacles encountered in the operation of the application and to determine the requirements for the development of the application. The findings obtained from the interviews were analyzed by applying the descriptive analysis method. As a result of the study, participatory budgeting model that could be applied in Turkey was reached the application. In this context, it has been concluded that the preparation of the proposals by discussing them in face-to-face meetings and the more intensive use of information communication technologies in the following stages will improve the practice. In addition, ideas for the establishment of a multi-stakeholder organizational structure were produced and a consensus participatory budgeting was tried to be designed.

Keywords: e-participation, e-participatory budgeting, Participatory budgeting, Neighborhood council.

*Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 2023 yılında kabul edilen "E-Demokrasi Uygulaması Olarak Katılımcı Bütçeleme: 'Komşu Meclisi' Örneği" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ANTALYA.

e-posta: atahantaskin@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1343-0256>)

GİRİŞ

Vatandaşların karar verme süreçlerinde daha aktif rol oynayabilmeleri için geniş bilgi ve tartışma imkanlarının sunulması demokrasinin gelişmesini sağlamaktadır. Ancak temsili demokrasi modelinin, vatandaşların siyasal katılımlarını siyasi seçimlerde oy kullanmaya indirgemesi, günümüz demokrasi tartışmalarının odağında yer almaktadır. Temsili demokrasinin içinde bulunduğu bu krizin aşılmasına yönelik en çok ses getiren kuramlar, katılımcı demokrasi anlayışı çevresinde gelişmektedir. Katılımcı demokrasi anlayışı temsili demokrasi modeline bir alternatif olmaktan ziyade, onun açıklarına ve sorun alanlarına büyük ölçüde çözüm getirme, özellikle vatandaşların siyasal alana katılmalarının önündeki engelleri önemli ölçüde kaldırma, demokrasiye olan inancın yanında demokratik kurumlara olan inancı da artırma, vatandaş ile devlet arasında bir bütünleşme sağlama gibi iddiaları barındırmaktadır. Bu anlayışla ilişkilendirilen ve bu çalışmada ele alınan katılımcı bütçeleme uygulamaları ve e-demokrasi pratikleriyle temsili demokrasilerde yaşanan bu krizin hafifletilmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu katılımcı uygulamalar temsili demokrasiyi ve onun kurumlarını reddeden bir yaklaşımda değil, temsili demokrasinin kusurlu taraflarını iyileştirecek bir yöntem olarak ele alınmaktadır.

Katılımcı demokrasi anlayışının bütçeleme sürecine yansımaları olarak karşımıza çıkan “katılımcı bütçeleme”, genel anlamda, vatandaşların yerel yönetimlerin bütçeleme sürecine dahil olmasını ve bu süreçte belirleyici ve denetleyici bir role bürünmelerini ifade etmektedir (Sakınç ve Bursalıoğlu, 2014: 2). Bütçeleme sürecinin katılım ölçeği daraldıkça, uygulamaya yönelik işlerliği daha da artmaktadır. Bu yüzden katılımcı bütçeleme yerel yönetimlerde daha etkin bir uygulama alanı bulmaktadır. Çünkü, yerel yönetimlerin bütçeleri hizmete yönelik bütçelerdir ve daha kolay gerçekleştirilebilecek katılım koşullarına sahiptir. Katılımcı bütçeleme; katılımcılık bilincini yerleştirme ve yaygınlaştırma, vatandaşların kendi kaderlerini tayin etmeleri ve kamu gücünün kötüye kullanılması noktasında saydamlığı ve hesap verilebilirliği sağlama hedefiyle ortaya çıkan bir yönetim modelidir. Yerel düzeyde doğrudan demokrasiye uygulama alanı sunan en önemli katılım yol ve yöntemlerinden birisidir (Ergen, 2012: 324). İlk defa 1989’da Brezilya’nın Porto Alegre kentinde uygulanmaya başlayan katılımcı bütçeleme, yaklaşık 30 yıllık bir zaman dilimi içerisinde, tüm dünyada 1500’den fazla kentte uygulanan bir anlayış halini almıştır. Ancak, birçok dünya kentine yayılmasıyla, Porto Alegre modelinden farklı olarak, her ülkenin kendi iç dinamiklerine göre şekillenmiş birçok farklı modeli ortaya çıkmıştır. Başta küçük kentler için uygun görülen katılımcı bütçeleme anlayışı, giderek büyük kentlerde de uygulama alanı bulmuştur (Güneş, 2020a: 187). Türkiye’de ilk uygulama örneği ise, 2007 yılında “Yerel Yönetimlere Destek Projesi” kapsamında pilot belediye olarak seçilen Çanakkale Belediyesi olmuştur (Yalçın, 2015: 324).

Son çeyrek yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmelerden kamu yönetimi alanı da önemli derecede etkilenmiş ve iyi yönetim çerçevesinde birçok yenilikçi katılım yöntemi gelişmiştir. Katılımcı bütçeleme uygulamalarının toplantı, oylama ve bilgilendirme gibi süreçleri fiziksel yollarla gerçekleştirilirken, dijitalleşmeyle beraber bu süreçler internet tabanlı platformlara taşınmış ve alanyazında “elektronik katılımcı bütçeleme (e-katılımcı bütçeleme)” olarak anılmaya başlamıştır. Dijital bölünmenin önüne geçilebilmesi amacıyla hem çevrimiçi hem de yüz yüze katılım sağlanabilen hibrit uygulamalar da bulunmaktadır (Sampaio, 2016: 937). Katılımcı bütçelemenin dijital yollarla uygulanması maliyetleri düşürmüştür, zamanda tasarrufu sağlamış ve evden katılım konusunda avantaj sağlamıştır. Ayrıca, vatandaşların kamusal konular hakkındaki öğrenme süreçlerinde ve en büyük kazanım olarak gösterilen siyasal katılım hususunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Örneğin, New York’ta uygulanan katılımcı bütçelemede katılımcı sayısı 2015’te 51.362 iken, 2017’de 102.800’e çıkmıştır. Bunda elektronik oylama sisteminin önemli ölçüde etkisi bulunmaktadır. İlave olarak, oy kullanma ve sayma işlemleri yaklaşık 23 gün sürerken, 2017’de bu süre 3 güne düşürülmüştür (Güneş, 2020a: 196-197). Ancak e-katılımcı bütçeleme uygulamaları, Paris ve Madrid gibi bazı önde gelen kentler dışında, beklenen sonuçları büyük ölçüde verememiş ve yıllar içinde kısmi bir başarı elde etmiştir. Ayrıca, böyle bir e-katılım uygulamasının yayılması ve kalıcı olarak benimsenmesi, yerel yönetimler için hala önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Bazı yazarlar, düşük düzeyde benimsenme nedeniyle e-katılımcı bütçelemenin risk altında olduğunu savunmaktadırlar (Zolotov vd., 2018: 209-210).

Örnek olay incelemesinin uygulandığı bu çalışmayla, Antalya iline bağlı Muratpaşa Belediyesi tarafından başlatılan ve Türk belediyeçilik sisteminin ilk örneği olan “Komşu Meclisi” adlı e-katılımcı bütçeleme uygulamasının teorik ve pratikteki sorunlarını saptamaya çalışarak daha iyi bir katılımcı bütçeleme modeline

nasıl ulaşılabileceğine dair fikirlerin üretilmesi ve genel çerçevesinin çizilmesi öngörülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı, e-katılımcı bütçeleme uygulamaları aracılığıyla yerel yönetim düzeyinde demokratik pratiklerin oluşturulabilmesi için nasıl bir yol izlenebileceğine ilişkin tartışma yürütmektir. Komşu Meclisi projesinin işleyişinde karşılaşılan engellerin belirlenmesinin ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin getirilmesinin çalışmanın ana amacına hizmet edeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, uygulamanın internet sitesi doküman analiziyle incelenmiş ve uygulayıcılarıyla; belediye çalışanlarının katılımcı bütçelemeye dair algıları, halkın geri dönüşleri ve memnuniyetleri, katılım oranı ve bu oranın farklı gelir düzeyine sahip mahalleler üzerindeki dağılımı, uygulanma biçimi, uygulamanın hukukiliği gibi konularda görüşmeler yapılmıştır. Kartopu Örneklem Yöntemi ile araştırılan konuya doğrudan taraf olan ilgili kişi sayısının 4 olduğu belirlenmiş ve bu 4 kişi ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir.

Bu bağlamda, “Yerel düzeyde e-demokrasi uygulaması olarak karşımıza çıkan e-katılımcı bütçeleme demokratik ilke ve değerleri ne derecede yansıtmakta ve onun pratikte karşılaştığı sorunlar/engeller nelerdir?” sorusu çalışmanın temel araştırma sorusu olmuştur. Türk belediyelerinde katılımcı bütçeleme anlayışı geçmişte her ne kadar uygulama alanı bulsa da bunlar genelde pilot uygulama olarak kalmış, sürdürülebilirlik sağlanamamış ve çeşitli nedenlerle benimsenememiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, katılımcı bütçeleme anlayışına birçok açıdan katkı sağlaması dolayısıyla gördüğümüz potansiyel bizi bu araştırma sorusuna yöneltmiştir. Araştırma konusu ve sorusuna karar verilirken gerçekleştirilen alanyazın taraması sonucunda, yeni bilgi iletişim teknolojilerinin katılımcı bütçeleme uygulamalarına yansıyan etkilerini inceleyen çalışmaların Türk alanyazında sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın konusuyla yakından ilgisi bulunan Erdoğan’ın (2020) çalışması, Komşu Meclisi uygulamasını inceleyen ilk çalışmadır. Ancak Erdoğan’ın çalışması, uygulamanın kurumsal yapısının, katılımcı niteliğinin, katılım koşullarının ve yapısının detaylı bir analizini sunmaktan ziyade, uygulamayı -dijital demokrasi bağlamında- genel hatlarıyla tanıtan bir yapıdadır. Katılımcı bütçeleme uygulamalarında yeni teknolojik yöntemlerin kullanılmasının etkisini kapsamlı bir biçimde sorgulamayı amaçlamasıyla bu çalışmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı ve bu konuda gelecekte yapılacak araştırmalar için yol gösterici olması beklenmektedir.

Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümü, katılımcı bütçeleme anlayışının ele alınmasına ayrılmıştır. Önce katılımcı bütçelemenin geleneksel biçimine ilişkin bir çerçeve sunulacak, sonrasında dijitalleşmeyle birlikte bu anlayışın çevrimiçi sürece geçişi ve uygulanışı ele alınacaktır. E-katılımcı bütçelemenin değerlendirilmesinin ardından incelenmeye değer dünya örneklerine ve Türkiye’deki deneyimine yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın yöntemine ilişkin bilgiler sunulacaktır. Daha sonra ise, Komşu Meclisi’nin internet sitesi incelemesinden ve Muratpaşa Belediyesi yetkilileriyle gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilecek ve bulgular yorumlanacaktır.

1. KATILIMCI BÜTÇELEME VE ONUN BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ İLE UYGULANMASI

Bütçe, genel anlamıyla devletin belli bir dönem için gelir ve giderlerini öngören, kaynak dağılımını dengeli bir biçimde düzenleyen bir belge, mali araç ve ayrıca hükümetlerin iktisadi ve sosyal amaçlarını taşıyan temel siyasi program olarak ifade edilebilir (Feyzioğlu, 1984: 14). Temeli Magna Carta’ya (1215) dayanan ve bütçeyi hazırlama ve uygulama yetkisinin kimler tarafından kullanılacağına ifade eden bütçe hakkının kapsamı; anayasal yetki, hükümet şekli, siyasi çevre, bütçenin yasal usul ve esasları, yasamanın anayasal yetkileri, gelenekler, kurumsal yapı ve ülkenin diğer kendine özgü özellikleri gibi birçok unsura bağlıdır (Cilavdaroğlu ve Ekici, 2013: 60). Bütçe hakkı, temelde halka ait olsa da seçilmiş temsilciler halk adına kullanmaktadır. Bu noktada vatandaş, sivil toplum örgütleri, medya gibi aktörlerin bütçe yapım ve uygulama süreçlerine katılımının sağlanması, kamu kaynaklarını kullanan birimlerin hesap verebilmesi hususları büyük öneme sahiptir (Yıldız ve Alkan, 2017: 130). Ancak en başarılı demokrasilerde ve güçlü ekonomilerde dahi bütçeleme sürecine bu aktörlerin katılımı düşüktür. Gelişmişlik ve sosyal refah açısından bu durum ülkelerde yolsuzluk, yoksulluk, başarısız hizmet sunumu gibi olumsuzluklara neden olmuştur (Dağlı ve Gök, 2021: 438).

1990'lara kadar devletlerin mali nitelikte aldığı kararlar toplumun temel kamusal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmış ve bu dönemden sonra kamu bütçelemesinde sosyal değişimler yaşanmıştır. Yeni dönemde organizasyonuna sivil toplum örgütleri ve belediyelerin dahil edildiği sosyal bütçe düzenlemeleri yapılmıştır (Yalçın, 2015: 314). Bu sosyal bütçe düzenlemelerinin içinde önemli yer tutan katılımcı bütçeleme, Magna

Carta'dan günümüze kadar çeşitli değişimlere uğrayan bütçe hakkının doğrudan vatandaş tarafından kullanılması bakımından önemli bir aşamadır. Günümüzde yerel yönetimlerde büsbütün bir temsili demokrasi anlayışı yerine, vatandaşa yaşadığı yerde kendisiyle ilgili kararların alınmasında doğrudan söz hakkı tanıyan katılımcı bütçeleme anlayışı hayata geçirilmeye başlanmıştır (Özen ve Yontar, 2009: 281).

Katılımcı bütçelemenin ortaya çıkışına bakıldığında, bu uygulamanın ilk defa Brezilya'da hayata geçirildiği ve genç demokrasinin daha da güçlendirilmesine yönelik çabaların bir ürünü olduğu görülmektedir. Ülkede demokrasinin 1985 yılında yeniden tesis edilmesiyle birlikte nepotizmi ve yolsuzlukları önleme adına katılımcı bütçelemeye yönelik ilk fikirler ve yasal düzenlemeler oluşmuştur (Wampler, 2000: 2-3). İşçi Partisi'nin 1988'de iktidara gelişi ve demokratik katılımı esas almasıyla bu yöndeki çalışmalar hız kazanmıştır. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından katılımcı bütçeleme, 1989 yılında Brezilya'nın güneyinde yer alan Rio Grande do Sul eyaletinin başkenti Porto Alegre'de uygulanmaya başlanmıştır. İşçi Partisi'nin katılımcı bütçelemeyi benimsemesi, aslında bu anlayışın sosyalizmin değerlerini yansıtmaya yönelik ilişkilendirilebilse de Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar bu ideolojik perspektifin karşısında durarak onu kalkınmanın bir aracı olarak anlama ve açıklama eğilimine girmişlerdir. Kimi yazarlar, Brezilya'nın katılımcı bütçeleme anlayışına olan adaptasyonunu önce sivil toplum örgütlerinin çabalarına, sonra ise açık, hesap verebilir ve şeffaf bir bütçeleme sürecine katılımı talep eden halkın kararlılığına bağlamaktadır (Yalçın, 2015: 317). Porto Alegre'de uygulanmasının ardından olumlu sonuçlar veren katılımcı bütçeleme anlayışı, 90'lardan itibaren önce Brezilya kentlerinde, daha sonra ise dünya çapında birçok yerel yönetim arasında yayılmaya başlamıştır.

Orijinal adı Portekizce "Orçamento Participativo" olan katılımcı bütçeleme genel olarak; vatandaşların her yıl düzenli ve planlı şekilde yapılan bir dizi toplantı yoluyla, kamu bütçesinin en azından bir kısmının nasıl kullanılacağına karar verme sürecine bireysel olarak veya sivil toplum kuruluşları aracılığıyla gönüllü ve düzenli olarak katılabildikleri bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Goldfrank, 2006: 4-5). Bütçeleme sürecinin katılım ölçüğü daraldıkça, uygulamaya yönelik işlerliği daha da artması sebebiyle katılımcı bütçeleme yerel yönetimlerde daha etkin bir uygulama alanı bulmaktadır. Çünkü, yerel yönetimlerin bütçeleri hizmete yönelik bütçelerdir ve daha kolay gerçekleştirilebilecek katılım koşullarına sahiptir (Ergen, 2012: 324).

Katılımcı bütçeleme; katılımcılık bilincini yerleştirme ve yaygınlaştırma, vatandaşların yaşadıkları yerlerde söz sahibi olabilmeleri ve kamu gücünün kötüye kullanılması hususunda saydamlığı ve hesap verilebilirliği sağlama hedefiyle ortaya çıkan bir yönetim modelidir. Yerel düzeyde doğrudan demokrasiye uygulama alanı sunan en önemli katılım yol ve yöntemlerinden birisidir. Ayrıca bu anlayış, gelir düzeyi düşük ve siyasetten dışlanmış kesimlerin, idarenin eylemlerini etkileyebilmesine yönelik sağladığı fırsatla da dikkat çekmektedir (Wampler, 2007a: 21).

Katılımcı bütçelemenin tüm dünyada yaklaşık 30 yılı kapsayan bir zaman diliminde yaklaşık 12 bin uygulama örneği bulunmaktadır. Uygulama sayısı bakımından Avrupa ülkeleri birinci sıradadır. Uygulanan programların yaklaşık %62'si yerel yönetimler tarafından desteklenmiştir. Yine, uygulamaların %58'i bir hukuki düzenleme ile, %42'si herhangi bir hukuki düzenlemeye bağlı olmadan ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalara göre, sosyo-politik açıdan olumlu göstergelere sahip ülkelerde katılımcı bütçeleme girişimleri daha yaygın olmaktadır. Dolayısıyla dünyanın farklı bölgelerine nispeten demokrasi, insani gelişmişlik ve mutluluk seviyelerinin yüksek, yolsuzluğun düşük olduğu Avrupa ülkelerinde katılımcı bütçeleme girişimlerinin nicelik ve nitelik bakımından üstünlüğü umulmadık bir sonuç değildir (Allegretti ve Koçdemir, 2021: 113-114).

Bugün dünya üzerinde katılımcı bütçelemeyi uygulayan 1500'ün üzerinde kent bulunmaktadır. Ancak ülkelerin kendi ulusal sistemleri ve mevzuatı çerçevesinde şekillenen uygulamalar birbirinden farklı olabilmektedir (Güneş, 2020a: 192). Bu farklılıklara baktığımızda öncelikle katılım şekli karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki katılım yolu bulunmaktadır. İlkinde, her vatandaşın tematik, semt ve bölge toplantılarında kullanabileceği oy hakkı bulunmakta ve süreci doğrudan kontrol edebilmektedirler. İkincisinde ise, katılım dolaylı yoldan gerçekleşmekte ve süreç seçilmiş kişilerce (temsilciler) yürütülmektedir. Katılımcı bütçeleme teknikleri bu iki yol arasında çeşitlenebilmektedir (Cabannes, 2004: 28). Katılımcı bütçelemenin uygulanma biçimine bakıldığında çoğunlukla temsili sisteme uygun olduğu görülmektedir. Bu anlamda karar verme yetkisi belediye meclislerine aittir. Vatandaşlar daha çok danışılan taraftır. BİT'in katılımcı bütçeleme süreçlerine entegre edilmesiyle, vatandaşlar bu süreçlerde doğrudan demokrasi anlayışına daha yakın bir katılım sağlamışlardır.

Katılımcı bütçeleme sürecinin temelini, vatandaşların herhangi bir sınırlama olmaksızın katılabildiği mahalle düzeyindeki toplantılar oluşturmaktadır. Eğer daha geniş bir kesimi kapsıyorsa bu toplantılar semt düzeyinde de yapılabilir. Bu toplantılarda evvelki yılda gerçekleştirilen veya taahhüt edilmesine rağmen gerçekleştirilemeyen hizmetler veya projeler değerlendirilir, ilgili yılda katılımcı bütçeleme sürecinin işleyişi hakkında bilgi verilir ve vatandaşlardan mahalleleri ve kentleriyle ilgili taleplerinin dile getirilmesi istenir. Daha sonra yapılacak oylamayla öncelikler belirlenir. Önceliklendirme, yerel yönetim hizmetlerinin sınıflandırıldığı bir listedeki alanların (örneğin; kentsel altyapı, yol-kaldırım-trafik, yeşil alanlar, toplu taşıma, çevre sağlığı, sosyal hizmetler vs.) oylanması sonucunda gerçekleştirilmektedir (TEPAV, 2007: 2). Mahalle ve semt toplantılarının yanında tematik toplantılar da yapılabilir. Adından da anlaşılacağı üzere bu toplantılarda belli bir tema/konu üstünde durulur ve toplanmanın konusu önceden belirlenir (Doğan ve Gerger, 2018: 208).

Mahalle toplantılarında ve tematik toplantılarda yerel halk adına söz sahibi olması için seçilen temsilciler ile yerel yöneticiler, katılımcı bütçeleme kurulunu oluşturur. Bu temsilciler, katılımcıların itirazı ve isteği üzerine değiştirilebilmektedir. Dolayısıyla temsilcilerin mahalle yönetiminde mutlak gücü elinde bulundurması engellenebilmektedir. Katılımcı bütçeleme kurulunda bir önceki dönem bütçesini tartışılır ve gelecek yılın gelir-gider hesabı incelenir. Daha sonra kurulun üyeleri önceliklendirilen yatırım alanlarını, ilgili mahalleleri ziyaret ederek değerlendirir. Kurul, mahalle ile kent önceliklerinin uyuşmasını, mahalle nüfusunu ve ilgili yatırımın mahalledeki ihtiyacını esas alan bir formülasyona bağlı tutarak ilgili yatırımların (mahalle bazında) dağıtımını yapar (TEPAV, 2007: 2-3). Son aşamada seçilen projeler belediye meclislerince onaylanır ve uygulamaya girer. Uygulanacak projelerin vatandaşların önceliklerini temel alarak özünden uzaklaşmadan düzenlenmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bunun için yerel yönetimlerin mali saydamlık ve hesap verebilirlik sorumluluğuyla hareket etmesi elzemdir. Öte yandan vatandaşların, ilk plan aşamasından başlayarak, bütçe teklifinin belediye meclisine verilmesi, bütçenin onaylanması ve denetlenmesi, hizmet üretim sürecinin izlenmesi aşamalarında vazife üstlenmeleri sağlanmalıdır.

Türkiye’de katılımcı bütçeleme genellikle pilot örnekler üzerinden “Yerel Yönetim Reformuna Destek Projesi”, “TUSENET Projesi” gibi projeler vasıtasıyla uygulanmış, önemli bir fırsat alanı olarak ortaya çıkan kent konseyleri ile hukuki altyapısı oluşan katılım olanakları kısıtlı biçimde kullanılabilmiştir. Katılımcı bütçelemeye ilişkin Türk alanyazını, çoğunlukla, uluslararası projeler kapsamında gerçekleştirilen pilot uygulamaların değerlendirilmesini içerir (bkz. Özen ve Yontar, 2009; Ergen, 2012; Sakıncı ve Bursalıoğlu, 2014; Yalçın, 2015; Dağlı ve Gök, 2021). Bu projelerin genel amacı tam anlamıyla katılımcı bütçelemeyi yansıtmasa da temelinde katılımcı yöntemlerle bütçe hazırlanması yer almaktadır. Bu bağlamda katılımcı bütçeleme 2007 yılında AB destekli Yerel Yönetim Reformuna Destek Projesi çerçevesinde Çanakkale Belediyesi’nde pilot uygulama olarak hayata geçirilmiştir. Çanakkale örneği, dünya uygulamalarıyla benzerlik gösterdiğinden dolayı Türkiye açısından önemli bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Nihai kararın halk tarafından verildiği bir katılımcı bütçeleme süreci yaşanmasa da vatandaş ve sivil toplumun süreç içerisinde etkili olduğu bir uygulama gerçekleştirilmiştir (Allegratti ve Koçdemir, 2021: 119-120).

Katılımcı bütçeleme ile ilgili bir diğer önemli proje ise, beş Türk belediyesi (Altındağ, Nilüfer, Yıldırım, Osmangazi ve Tepebaşı) ile İsveç’teki Umea Belediyesi arasında kurulan bir iş birliğine dayalı TUSENET Projesi (Belediye Ortaklık Ağları Projesi)’dir. 2006 yılında başlatılan bu proje AB fonları ile desteklenirken, yürütücüleri Türkiye Belediyeler Birliği ile İsveç Yerel ve Bölgesel Yönetimler Birliği olmuştur. Uygulama süresi 16 ay olarak belirlenen projenin amacı Türk ve İsveç belediyeleri arasında, bilhassa mali yönetim alanında, ilişkilerin güçlendirilmesidir. Bunun yanında, belediyeler arasında iletişimin artırılmasıyla iyi uygulamaların paylaşılması, örnek oluşturması ve iş birliği içinde çalışmalarını da hedeflenmiştir. Katılımcı bütçeleme ise, proje kapsamında alt başlıklarından biri olarak belirlenmiştir (Özen vd., 2016: 1302).

Bunlara ek olarak, Uluslararası Bütçe Ortaklığı (IBP) kuruluşunun 2021 yılı verilerine dayanarak oluşturduğu “Açık Bütçe Anketi” adlı son raporunda¹, halkın bütçelere katılımı kategorisinde Türkiye’nin hala daha puan alamadığı görülmektedir. Ayrıca şeffaflık kategorisinde de puanının yetersiz olduğu değerlendirilmiştir. Bütçe denetimi kategorisine bakıldığında ise Türkiye’nin yeterli puana sahip olduğu görülmekte, ancak puanın sınırdaki olduğu ve Türkiye’nin bağımsız bir mali kuruma sahip olmadığına dikkat çekilmiştir.

¹ “Açık Bütçe Anketi 2021” Türkiye Sonuçları, <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results/2021/turkey>. (erişim tarihi: 03.03.2024).

Katılımcı bütçeleme dünya çapında hızla yayılmakta ve radikal bir demokratik çabadan ziyade genellikle yerel yönetimlerin sosyo-ekonomik kalkınma için kullandığı bir politika aracı olarak benimsenmektedir (Wampler vd., 2018: 3). Başta küçük ölçekteki nüfuslara uygun olduğu varsayılan katılımcı bütçeleme anlayışı giderek büyük ölçekteki nüfuslarda da uygulama alanı bulmuştur. Yaklaşık 10 milyonluk nüfusuyla Güney Kore'nin başkenti Seul, bu uygulamanın hayata geçirildiği en büyük nüfuslu kent konumundadır (Güneş, 2020b: 543-544). Ayrıca; New York, Paris, Madrid gibi dünyanın önde gelen metropollerini bu anlayışı uygulamada başarılı olmuşlar ve BİT'i katılımcı bütçeleme sürecinin farklı aşamalarında etkili bir şekilde kullanarak bu anlayışın gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bunlara ek olarak, katılımcı bütçeleme Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, USAID gibi uluslararası kuruluşlar için de ilgi çekici hale gelmiş ve onlar tarafından desteklenmiştir.

Katılımcı bütçelemenin uygulama ölçeği küçüldükçe katılımcıların yaşam kalitelerini iyileştirmeye yönelik bir önceliklendirmeye, büyüdükçe ise daha geniş çaplı -özellikle adalet ile ilgili- sorunların çözümüne eğilim gösterdikleri görülmüştür. Ayrıca, yerel idare bütçesinin ne kadarının halkın yönetimine bırakılacağı konusunda farklılaşan uygulamalar da bulunmaktadır. Kimi uygulamada bütçenin sadece %1'i halkın yönetimine bırakılırken, kimisinde bütçenin tümünün nasıl kullanılacağına halk karar vermiştir (Cabannes, 2004: 28-29). Katılımcı bütçelemede herhangi bir model mutlak rehber olarak alınmasa da en tipik uygulama olarak Porto Alegre örneği gösterilmektedir. Bununla birlikte, Porto Alegre modelinden farklılaşan ve başarılı sonuçlar alınan başka modeller de vardır. Ancak farklı deneyimlerden hangisinin en uygun olduğuna ilişkin ortak bir kanaat yoktur. Ayrıca, katılımcı bütçelemeyi tanımlayan unsurlarla ilgili ontolojik belirsizlikler bulunmaktadır. Katılımcı bütçeleme bir yandan katılımcı demokrasinin etkili bir pratiği olarak görülürken, diğer yandan bütçe sistemi olarak kaynak tahsisinin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak sağlayan bir araç olarak tanımlanmaktadır (Sakinç ve Bursalıoğlu, 2014: 6).

Katılımcı bütçelemenin başarıya ulaşmasına veya onun zayıflıklarına ışık tutacak temel ilkelerden söz eden birçok çalışma bulunmaktadır (bkz. Santos, 2002; Avritzer ve Navarro, 2003; Wampler, 2007b; Allegretti ve Dias, 2009; Sintomer vd., 2013). Bunlar genel itibarıyla;

- Devlet yapısı, siyasi kültür ve siyasi otoritenin bu anlayışa yönelik yaklaşımı,
- Sosyal yapının kapasitesi, uygulayıcı kurumun mali özerkliği ve bu anlayışa ayırdığı kaynak miktarı,
- Tüm katılımcıların eşit erişimine imkan sağlayan süreç mimarisi ve kuralları,
- Yasal düzenlemeler,
- Örgütlenmiş bir sivil toplum olarak sıralanabilir (Allegretti ve Koçdemir, 2021: 116).

BİT'in 2000'lerin başından itibaren katılımcı bütçelemenin farklı aşamalarında kullanılmasıyla birlikte "elektronik katılımcı bütçeleme (e-participatory budgeting – e-PB)"² uygulamaları, özellikle son on yılda e-demokrasi ve e-katılımın önde gelen pratiklerinden biri olmuştur. Günümüzde dünyanın hemen her yerinde, tamamen yüz yüze uygulamalara kıyasla avantaj ve dezavantajlara sahip tamamen dijital biçimde uygulanan katılımcı bütçeleme programları bulunmaktadır (Sampaio, 2016: 939).

E-katılımcı bütçeleme ile ilgili kısıtlı alanyazında, bazı yazarlar bilgi aktarımı, maliyet ve zaman verimliliği, katılımcı sayısını artırma, şeffaflık ve denetim araçlarının güçlenmesi gibi açılardan katılımcı bütçeleme süreçlerine BİT'i dahil etmenin parlak tarafını vurgularlarken, öte yandan birçok yazar dijital bölünme, sosyal ilişkilerin azalması sonucunda bireysel katılım, kamu görevlileri tarafından yapılan örgütsel işin üst üste binmesi ve fazlalığı gibi sebeplerle süreçte doğrudan bir güven kaybına yol açabileceği ihtimali üzerinde durmakta ve ayrıca gerçek bir etkileşim ve müzakere sürecinin gerçekleşemeyeceğine neden olabileceğini savunmaktadır. Bu algı, dünya çapında BİT'in katılımcı bütçelemede sınırlı kullanımına neden olmuştur (Barros ve Sampaio, 2016: 295). Teknolojinin bu derece gelişmesine ve yaygınlaşmasına rağmen e-katılımcı bütçelemeye şüpheli yaklaşımın

² Bahsi geçen kavram, özellikle 2006 tarihli Belo Horizonte girişiminden sonra yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kavramı karşılayan; dijital katılımcı bütçeleme, çevrimiçi katılımcı bütçeleme, etkileşimli katılımcı bütçeleme, (Rusya'da) girişim bütçelemesi gibi adlandırmalar da mevcuttur. Ancak, bu çalışmada yabancı alanyazındaki yaygın kullanımından dolayı "e-katılımcı bütçeleme"yi tercih edeceğiz.

nedenlerinden biri de çok sayıda denemenin pilot uygulama olmanın ötesine geçememesidir. Yani, katılımcı bir süreci ve teknoloji kullanımını test etmek için yürütülen pilot projeler kurumsallaşamamış ve devamlılığını sağlayamamıştır (Sampaio ve Peixoto, 2014: 425).

Wampler vd. (2018) katılımcı bütçelemeyi oldukça kapsamlı bir şekilde ele aldıkları raporda, katılımcı bütçelemenin dijital yollarla uygulanmasını mercek altına alan araştırmalara dair genel bir değerlendirme yapmışlar ve henüz e-katılımcı bütçelemenin etkileri konusunda bir uzlaşının olmadığını, deneyimlerden çok az sayıda kamuya açık sonuç bulunduğunu ve dolayısıyla net ve fikir birliğine dayalı bir modelin ortaya konulmadığını belirtmişlerdir.

Yukarıda aktarılmaya çalışıldığı gibi konuya ilişkin temel tartışma; süreçlere fiziksel katılımın mı yoksa e-katılımın mı daha iyi sonuçlar getireceğidir. Bu anlamda ilgili alanyazın hibrit katılımı (hem yüz yüze hem de çevrimiçi) önermektedir. Kullanılan karma yöntemlerin daha başarılı uygulamalar üretme eğiliminde olduğu yönünde ortak bir kanı oluşmuştur (bkz. Stortone ve De Cindio, 2015; Sampaio, 2016; Touchton vd., 2019; Allegretti, 2022). Bu durumda, nüfusun bir kısmının dışlanmaması ve böylesine bir demokratik sürecin kapsayıcı olabilmesi için çevrimiçi ve fiziksel ortamların özenle tasarlanması ve birbirlerini tamamlamaları elzemdir.

Katılımcı bütçelemenin elektronik olarak hayata geçirilmesinin en önemli ilk örneğini 2006 yılında uygulanmaya başlayan Belo Horizonte (Brezilya) deneyimi oluşturmaktadır. Bu yüzden, Belo Horizonte örneği üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan birini gerçekleştiren Barros ve Sampaio (2016), Belo Horizonte'nin katılımcı bütçelemeyi uygularken dijital yöntemlere başvurmasının vatandaş katılımının artmasıyla sonuçlandığını ama 2011'deki deneyimde uygulamaya yönelik ilginin ve katılımın büyük ölçüde azaldığına dikkat çekmişlerdir. Temelde yatan soruna inmeye çalışarak bakışlarını çevrimiçi forumlara çevirmişlerdir. Belediyenin belli bir zamandan sonra forumlardaki önerileri, tartışmaları ve projeleri görmezden gelmesi ve kazanan projenin bir türlü hayata geçirilememesi gibi nedenlerle uygulamaya duyulan güven azalmıştır. Çevrimiçi forumlarda yer alan vatandaş mesajlarının analiz edilmesiyle bu sonuçlara ulaşan Barros ve Sampaio (2016: 308-309), kamu otoritesinin, vatandaşların olumsuz algı, duygu ve tepkilerini dikkate almaması durumunda böyle bir uygulamanın sürdürülebilir olmayacağını vurgulamaktadırlar.

Görüldüğü üzere, e-katılımcı bütçeleme Belo Horizonte'de ilk ortaya çıkışındaki başarısına rağmen önemini günden güne yitirmiştir. Brezilya dışında Avrupa ülkelerinde de beklenen sonuçlar tam anlamıyla alınamamıştır. Örneğin, Almanya'nın birçok kentinde e-katılımcı bütçeleme sadece çevrimiçi bir öneri kutusu olarak algılanmaktadır ve vatandaşların %40'ı bunu kötü bir katılım aracı olarak değerlendirmiştir (Zolotov vd., 2018: 210). Tüm bunlara karşın, umut vadeden bir ivmenin Paris, Milano, Madrid, Barselona ve New York gibi büyük kentlerin e-katılımcı bütçelemeye önemli derecede kaynak ayırdıkları 2015-2018 döneminde kazandığı söylenebilir (Touchton vd., 2019: 155). Oluşturulan güçlü teknolojik altyapılar ile, katılımcı bütçeleme süreci vatandaşları detaylı bir şekilde bilgilendirecek biçimde dizayn edilmiş, e-oylama sistemi daha güvenli hale getirilmiş, sürece ilişkin her bir faaliyet açık veri esasına dayanan sistemlerle izlenebilir hale gelmiş ve yerel idare ile halk arasında devamlı bir diyalog kanalı yaratılmıştır. Tüm bunlar katılımın artmasını sağlayarak e-katılımcı bütçelemeye işlerlik kazandırmıştır. Son döneme baktığımızda, Covid-19 pandemisinin birçok katılımcı bütçeleme uygulamasının dijitalleşmesini hızlandırdığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, hem kamu idareleri hem de diğer paydaşlar BİT araçlarını kullanma konusunda daha hazır hale gelmişlerdir (Allegretti, 2022: 12). Ancak genel olarak e-katılımcı bütçelemenin henüz emekleme aşamasında olduğu kabul görmektedir.

E-katılımcı bütçeleme uygulamalarından başarıya ulaşan bir kısmının hangi dijital araçları kullandıklarını, bu araçları hangi aşamalarda nasıl kullandıklarını doğrudan uygulamalar üzerinden aktarmak yerinde olacaktır. Dolayısıyla bir sonraki başlıkta kayda değer dünya örneklerine, ardından da Türkiye deneyimine yer verilecektir.

1.1. Lizbon'da e-Katılımcı Bütçeleme

Avrupa ülkelerinde katılımcı bütçeleme açısından Portekiz önemli bir örnektir. Yaklaşık 1700 katılımcı bütçeleme uygulaması gerçekleştirerek bu anlayışta Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biri olmuştur³. Ayrıca 2016 yılında ulusal ölçekte katılımcı bütçelemeyi başlatan ilk ülke olmuştur (Wampler vd. 2018: 9). Ulusal, bölgesel

³ Katılımcı Bütçeleme Dünya Atlası, <https://www.pbatlas.net/portugal.html> (erişim tarihi: 03.03.2024).

ve yerel düzeyde gerçekleştirilen uygulamaların yanı sıra okul, gençlik ve yeşil katılımcı bütçeleme(si) gibi çeşitli türde katılımcı bütçeleme uygulamaları da hayata geçirilmiştir. Avrupa’da katılımcı bütçelemelerde e-oylamayı ilk defa kullanan kentlerin Lizbon ve Cologne olmasıyla birlikte, ülkede uygulanan katılımcı bütçelemelerin neredeyse tamamında e-oylama kullanılmaktadır. Göze çarpan örnekler ise, Lizbon ve Cascais’tir (Sampaio ve Peixoto, 2014: 419).

Katılımcı bütçelemeyi 2008’de uygulamaya başlayan Lizbon, Brezilya’daki Porto Alegre gibi ilk katılımcı bütçelemelerin “ortak karar almaya” dayanan yönlerini geri kazanmaya çalışmıştır. Uygulama, hibrit biçimde hayata geçirilmiştir. Çevrimiçi versiyonunda süreç yine web sitesi⁴ üzerinden ilerlemiş, ancak başlangıçta vatandaşlarla etkileşim, henüz yeterli düzeyde kullanıcı dostu olmayan bir web sitesi üzerinden tekliflerin sunulmasıyla sınırlı kalmıştır. Web sitesi zamanla iyileştirilmiş ve teknoloji kullanımı geliştirilmiştir. 2010 yılındaki uygulamada vatandaşlar yerel idareden web sitesi üzerinden sürekli biçimde geri bildirim alabilmiştir. 2013 yılından itibaren oylama aracı olarak “SMS” mesajları da kullanılmıştır (Allegretti ve Antunes, 2014: 2-3). SMS yoluyla katılım olanağı 2021 yılı uygulamasında da sürdürülmüştür (Allegretti ve Koçdemir, 2021: 127).

Lizbon’da 2008’den itibaren vatandaş katılımı düzenli bir şekilde artmıştır. Danışmaya, görüş almaya dayalı bir yaklaşımdan çok, müzakereci ve birlikte karar vermeye dayalı bir anlayış geliştirilmiştir. Bunda, yeni bir vatandaş katılımı modelini ortaya koyan “Katılımcı Bütçe İlkeler Şartı” adlı bir yasal düzenlemenin de etkisi olmuştur. Buradaki ilkelere bağlılık hala daha sürdürülmektedir (Allegretti ve Antunes, 2014: 7).

Katılımcı bütçelemenin yıllık döngüsü beş aşamada özetlenebilir. İlk aşamada Nisan ayından Haziran’a kadar web sitesi üzerinden veya yapılan toplantılarda proje teklifleri sunulmaktadır. İkinci aşamada, Haziran’dan Eylül ortasına kadar tekliflerin teknik analizi, benzer tekliflerin birleştirilmesi ve tekliflerin projelere dönüştürülmesi gerçekleşir. Üçüncü aşamada, Ekim ayına kadar ön proje listesi yayınlanır ve şikayetler alınır. Dördüncü aşamada, nihai proje listesinin analizi yapılır, ardından projeler gerekeçlendirilir ve hazırlanır. Sonrasında projeler Ekim ortalarından Kasım ortasına kadar çoğunlukla SMS yoluyla, daha az ölçüde web sitesi üzerinden ve fiziksel olarak oylanır. Son aşama ise, Kasım ve Aralık aylarında en çok oy alan projelerin duyurulmasının ve bütçe onayının gerçekleşmesiyle tamamlanır. Lizbon katılımcı bütçelemesinin web sitesi, kazanan projelerin uygulama durumunun takip edilmesine olanak tanır (Zolotov vd., 2018: 210).

1.2. Paris’te e-Katılımcı Bütçeleme

Paris’te katılımcı bütçeleme ilk defa 2014’te uygulanmıştır. Aynı yıl belediye başkanı olarak seçilen Anne Hidalgo bu anlayışı hayata geçirmede büyük bir çaba sarf etmiştir. İlk sürümde katılımcı bütçeleme için 17,7 milyon Euro (belediye yatırım bütçesinin %5’i) ayrılarak on beş adet proje Paris’te ikamet eden vatandaşların oylamasına sunulmuştur. Oylama faaliyetleri hem web sitesi⁵ üzerinden hem de seçim sandıkları aracılığıyla gerçekleşmiştir. On beş projeden dokuzunun seçildiği oylamaya katılan yaklaşık 41 bin kişinin %60’ı internet üzerinden oylamıştır. Bir yıl sonraki ikinci sürümde ise, Paris kent merkezindeki sakinler tekliflerini kendileri sunabilmiştir. 5000’den fazla teklif sunulmasıyla yüksek bir katılım görülmüştür. Bir ön seçim süreci ile teklif sayısı 600’e indirilmiş ve bunlardan 8’i seçilerek uygulanmıştır. İkinci sürümde 67 binden fazla kişinin oy kullanmasıyla katılımın arttığı görülmüştür. 2014’ten 2020’ye kadar katılımcı bütçeleme için ayrılan toplam kaynak 500 milyon Euro’dur. Dolayısıyla, her yıl toplam yatırım bütçesinin ortalama %5’i (yaklaşık 100 milyon) katılımcı bütçelemeye ayrılmıştır. Paris’in katılımcı bütçelemesi, dünyanın en büyük bütçeye sahip katılımcı bütçeleme uygulamasıdır (Korthagen vd. 2020: 258).

Paris’te katılımcı bütçeleme dört düzeyde uygulanmaktadır (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 2020: 3):

- İlk düzey, Paris genelinde uygulanan ve şehri ilgilendiren projelere her yıl 30 milyon Euro’nun ayrıldığı düzeydir.
- İkinci düzey, Paris’teki yirmi ilçenin her birinde (birbirinden bağımsız biçimde) yürütülen katılımcı bütçelemeyi kapsayan düzeydir. Yirmi ilçe için toplamda 60 milyon Euro tahsis edilmektedir.

⁴ <https://www.lisboaparticipa.pt/pt> (erişim tarihi: 03.03.2024).

⁵ <https://decider.paris.fr/decider/jsp/site/Portal.jsp> (erişim tarihi: 03.03.2024).

• Üçüncü düzeyi düşük gelirli mahallelerde uygulanan katılımcı bütçelemeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, işçi sınıfının oluşturduğu mahallelerden gelen proje önerilerine daha fazla kaynak ayrılmasına özen gösterilmektedir. Dolayısıyla, yarısının ilçelerin, yarısının ise Paris şehir bütçesinin oluşturduğu 30 milyon Euro'luk büyük bir bütçe bu düzeydeki katılımcı bütçelemeye ayrılmaktadır.

• Dördüncü düzeyi ise, Lizbon'daki gibi okul ve gençlik katılımcı bütçelemeleri oluşturmaktadır. Bu düzeye ayrılan bütçe 10 milyon Euro'dur.

Paris katılımcı bütçelemesinin "Katılımcı Bütçeleme Şartı" adında yasal dayanağı bulunmaktadır. 2016 yılında kabul edilen bu düzenlemede, kimlerin teklif sunabileceği, katılımın nasıl gerçekleşeceği, hangi tekliflerin uygun olacağı, tekliflerin seçim süreci ve oylama usulü, projelerin uygulanması, projelerin takibi gibi temel bilgiler yer almaktadır. Yukarıdaki katılımcı bütçeleme örnekleri birbirlerinden bağımsızdırlar, ancak hepsi bu düzenlemedeki kurallara tabiidir (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 2020: 3).

Paris'te katılımcı bütçeleme süreci altı temel aşamada ele alınabilir (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 2020: 3-4).

* Proje önerilerinin alınması: Teklifler; halk toplantıları, çalıştaylar ve keşif yürüyüşleri gibi vatandaşları, uzmanları ve yetkilileri bir araya getiren ve projelerin birlikte inşasına olanak tanıyan buluşmalar esnasında geliştirilir. Geliştirilen teklifler yalnızca web sitesi üzerinde toplanır. Hem bireysel hem de kolektif (mahalle konseyleri ve dernekler gibi) biçimde teklif sunulabilir. Belediye çalışanları, proje geliştirebilmeleri için vatandaşlara fikir aşamasından proje yaratmaya kadar aktif bir şekilde destek sağlamak ve ayrıca yüz yüze ve çevrimiçi olarak da eğitimler vermektedir. Proje önerilerinin sunulması yaklaşık bir ay sürmektedir. Yıllık ortalama 2000 proje teklifi alınmaktadır.

*Ön değerlendirme/kabul edilebilirlik: Proje önerilerinin sunulmasından sonra, belediyenin ilgili birimi proje konusunun kent ile ilgili olup olmadığına ilişkin bir ön değerlendirme yapar. Bu değerlendirmeden sonra teknik değerlendirme yapılarak projelerin kabul edilebilirliği sorgulanır.

*Uygulanabilirlik: Kabul gören projeler, bütçeleri ile birlikte belediyenin ilgili birimlerince yeniden değerlendirilmektedir. Belediye yetkilileri, ihtiyaç halinde, projelerin gelişim sürecinde proje sahipleriyle birlikte çalışabilmektedir. Başvurucuların kendilerinin belirlediği proje bütçeleri, belediye yetkililerinin mal ve hizmetleri piyasa değeri üzerinden analiz etmesinin ardından nihai hale kavuşur. Değerlendirme esnasında benzer veya tamamlayıcı proje önerileri sundukları tespit edilen kişi ve kuruluşlar bir araya getirilir ve projelerini tekrardan düzenleyip birleştirme olanakları aranır. Başvuru sayısının çok yüksek olup da değerlendirmeyi geçen projelerin az sayıda olmasının nedenlerinden biri de budur.

*Politik karar: İçinde belediye başkanlarının da yer aldığı bir komite, bu iki değerlendirmeden geçen projeleri inceleyerek hangilerinin oylamaya kalacağına karar verir. Seçilen projeler, detaylarıyla birlikte web sitesinde yayınlanır. Kabul edilmeyen ve oylamaya giremeyen bütün proje sahiplerine geri bildirim sağlanır.

*Oylama: Paris kent merkezinde ikamet eden vatandaşlar, yaş ve vatandaşlık şartı aranmaksızın oy kullanabilmektedir. Bu durumda belediye çalışanları çocukların da oy kullanabilmesi amacıyla onlara projeler hakkında detaylı bir şekilde bilgilendirmektedir. Yaklaşık iki hafta süren oylamalara, şehrin farklı bölgelerine kurulan 180 sandık veya web sitesi aracılığıyla katılım sağlanabilir. Sandıklar ve bilgisayar istasyonları kamusal alanlarda halkın kullanımına sunulmuştur. Seçmenler, ikamet ettikleri, çalıştıkları veya kişisel yakınlıklarına bağlı olarak istedikleri mahalleden en fazla on proje için oy kullanabilirler. Bunların yanında, proje sahipleri seçim kampanyaları yürüterek kendi projeleri için oy arayabilirler. Bu anlamda belediyenin herhangi bir proje için kampanya yürütmesine izin verilmemiştir ancak proje sahiplerine ihtiyacı olan iletişim araçları konusunda yardımcı olma imkanı bulunmaktadır. Bu çerçevede, oylama sürecine katılım ilk uygulamadan bu yana sürekli artış göstermiştir. Belediye, daha fazla kişiye ulaşmayı hedefleyen kampanyasını hala daha sürdürmektedir.

* Uygulama: Kazanan projelerin son kontrollerinin ardından uygulama safhasına geçilmektedir. Uygulamada olan projelere ilişkin bilgiler ve projelerin ilerleme durumu, web sitesinde görüntülenebilir ve takip edilmektedir. 2019 yılında Paris genelinde uygulanan proje sayısı 194 iken, uygulamanın başladığı 2014 yılından 2020 yılına kadar toplamda yaklaşık 2000 proje hayata geçirilmiştir.

1.3. Madrid’de e-Katılımcı Bütçeleme

Katılımcı bütçelemeyi başarıyla uygulayan dünyanın önemli başkentlerinden biri de Madrid’dir. Burada katılımcı bütçeleme, Paris’tekine benzer şekilde kararlı ve radikal bir tutuma sahip bir belediye başkanı (Manuela Carmena) tarafından hayata geçirilmiştir. İspanya’nın ve özelinde Madrid’in e-devlet ve e-katılım endekslerinde yüksek sıralarda yer alması, e-katılımcı bütçeleme konusundaki başarısına temel oluşturmuştur. 2017 verilerine göre Madrid’deki hanelerin %91,7’sinin geniş bant internet bağlantısı bulunmaktadır. Ayrıca Madrid, kamu hizmetlerinin ortak üretiminde belediye ile iş birliği yapan ve yerel düzeyde vatandaş katılımını destekleyen mahalle bazlı dernekleri sayesinde yerel katılım konusunda uzun deneyime sahiptir (Royo vd., 2020: 6).

Paris’ten bir yıl sonra 2015’te başlatılan ve “Decide Madrid” adlı platform üzerinden yürütülen katılımcı bütçeleme uygulaması, 2018 BM Kamu Hizmeti Ödülü’nü almıştır. 2018 yılında platformda 400 binden fazla kullanıcı kaydının bulunmasıyla e-katılımcı bütçeleme uygulamaları arasında en yüksek katılım oranına sahip uygulama olmuştur. Decide Madrid platformu için oluşturulan “Consul” adlı yazılımın küresel çapta katılımcı bütçeleme uygulayan yerel yönetimlerin benimsediği bir yazılım haline gelmesi, Decide Madrid’in e-katılımcı bütçeleme projelerinde oldukça önemli bir yerde konumlanmasına katkı sağlamıştır (Pina vd., 2022: 152; Royo vd., 2020: 2). Consul, şu anda 35 ülkede ve 135 belediyede, 90 milyon insanı kapsayan bir yazılım durumundadır⁶. Ayrıca, katılımcı bütçelemeyi “Benim Bütçem” adıyla 2021 yılında hayata geçiren İstanbul Şişli Belediyesi’nin tanıtım sunumunda, Türkiye’den Consul yazılımını kullanacak ilk kurumun Şişli Belediyesi olacağı belirtilmektedir⁷. Paris ve Madrid örnekleri Avrupa’nın bu alanda en göze çarpan uygulamaları olmakla beraber (Güneş, 2020b: 542), aralarında Muratpaşa ve Şişli belediyelerinin de bulunduğu dünya çapındaki birçok yerel yönetim için yol gösterici ve ilham kaynağı olmuştur.

Decide Madrid’in web sitesinde vatandaş katılımı için beş bölüm yer almaktadır: Tartışma, öneriler, anketler, süreçler ve katılımcı bütçeleme. Katılımcı bütçelemenin ayrı bir katılım kanalı olarak ele alındığı platformda süreç şu şekilde ilerlemektedir (Blanco ve Bjørn, 2022: 10-11):

- İlk etapta vatandaşlar 21 ilçeden birine veya şehrin tamamına proje teklifinde bulunurlar. Örneğin vatandaşlar, Madrid’in “Centro” semtinde yeni bir bisiklet yolu inşa etmek için bir teklif oluşturup platforma sunabilirler.
- İlk teklif aşamasından sonra vatandaşlar belirli tekliflere destek gösterebilirler. Bu aşama bir hafta sürmekte ve vatandaşların kaç farklı öneriyi destekleyebilecekleri konusunda sınırlama bulunmamaktadır. Teklifler daha sonra puanlara göre sıralanır ve web sitesinde öncelik sırasına göre yerleştirilir.
- Destek aşamasının tamamlanmasının ardından yerel idare tüm teklifleri toplar ve bir iç değerlendirme süreci başlatılır. Bu dört aylık süreçte tekliflerin uygulanabilirliği ve bütçeleri değerlendirilir.
- Dört ayın sonunda yerel idarenin uygulanabilir ilan ettiği tekliflerin her biri tahmini bütçeleriyle beraber platformda yayınlanır.
- Son aşamada ise, 16 yaşından büyük ve Madrid’de ikamet eden vatandaşlar platformda yer alan projeleri oylarlar. Seçmenler, şehrin geneli ve 21 ilçeden herhangi birisi için oy kullanabilirler. Madrid’in katılımcı bütçeleme platformunda da uygulanan projelerin son durumları izlenebilmektedir.

Madrid’de katılımcı bütçelemeye ilk yıl 60 milyon Euro ayrılmışken, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında 100 milyon Euro ayrılmıştır. Kent ölçeğindeki projeler için 30 milyon Euro, 21 ilçe için ise 70 milyon Euro bütçe tahsis edilmiştir. Evsizler ve dışlanmış kişilerle dayanışma projelerine ayrı bir bütçenin aktarımı öncelikli bir uygulama haline gelmiştir. Süreç ilk başta sadece Decide Madrid üzerinden ilerlerken, sonraları yüz yüze görüşmelere ihtiyaç duyulmuş ve hibrit süreçler oluşturmak için gayri resmi girişimlerde bulunulmuştur. Madrid’i bisiklet dostu bir kente dönüştürmeye çalışan bir grup, en aktif kolektiflerden biri olarak bu girişimlere öncülük etmiştir (Blanco ve Bjørn, 2022: 7-8). Ancak Decide Madrid platformunda kolektif yapılar teklif sunamamakta ve oy kullanamamaktadır. Bu fonksiyonlar bireysel bir şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, geleneksel katılımın

⁶ <https://consuldemocracy.org/about-us/> (erişim tarihi: 03.03.2024).

⁷ https://www.lar.org.tr/wp-content/uploads/2021/06/8-Haziran_Sisli-Belediyesi_Katilimci-Butce.pdf. (erişim tarihi: 03.03.2024).

paydaşlarına daha az bir rol atfedilmesi, katılımın devamlılığı için risk taşımaktadır. Çünkü, “ağ bağlantılı bireycilik teorisi⁸ (networked individualism theory)” ne göre çevrimdışı katılımcılar, çevrimiçi katılımcılara göre daha kararlı ve dayanışmacı bir tutumda katılım sağlamaktadırlar (Royo vd., 2020: 15).

1.4 Türkiye’de e-Katılımcı Bütçeleme: “Komşu Meclisi” Platformu⁹

Türkiye’de hem yerelde hem de merkezi idarede e-demokrasi bağlamında yer alan e-devlet ve e-belediyeçilik anlayışları günden güne benimsenerek yaygınlaşmaktadır. Ancak, temel fonksiyonlarından biri olarak “hizmet kuruluşu olma” işlevselliği taşıyan yerel yönetimlerde, e-belediyeçilik hizmetlerinin karar alma süreçlerine entegre edilmesinde zayıf kaldığı görülmektedir. Yeni teknoloji olanaklarından esas olarak, abonelik, imar ve ödeme işlemleri gibi belediyeye gitmeyi artık gerekli kılmayan belediye hizmet ve faaliyetlerinin zaman ve mekân sınırları olmaksızın ucuz, kolay ve insan temelli hataların oldukça azaldığı yolla gerçekleştirilmesiyle verim sağlanmaktadır. BİT’in demokratik işlevi, halkın yerel düzeydeki karar alma süreçlerine katılımının teknolojik araçlar aracılığıyla artırılması ile canlandırılabilir. Çünkü halkın yerel düzeydeki kararların alınmasına olan katkısının düzeyi, yerel demokrasinin ölçümünde başlıca etkindir. Çalışmamızda ele aldığımız Komşu Meclisi projesi, vatandaşların doğrudan yerel bütçeleme sürecine katılım sağlayabileceği bir kanal açarak bu anlamda bir e-katılım yönü bulunan girişime öncülük etmiştir.

E-katılımcı bütçeleme Türkiye’de ilk defa Antalya’nın Muratpaşa ilçesinde 21.02.2020 tarihinde “<https://komsumeclisi.com>” sitesi üzerinden uygulanmaya başlanmıştır. Komşu Meclisi ismi verilen e-katılımcı bütçeleme uygulaması hibrit olarak değil, sadece dijital ortamda hayata geçirilmiştir. Uygulama faaliyete geçirilmeden önce ilgili alanyazın ve dünya örnekleri belediye yetkilileri tarafından incelenmiştir. Bu bağlamda özellikle Reykjavik (İzlanda), Madrid (İspanya) ve Paris (Fransa) katılımcı bütçelemeleri dikkate alınmıştır. Uygulama, Muratpaşa Belediyesi Halkla İlişkiler Müdürlüğüne bağlı Dijital Medya Ekibi ile Bilgi İşlem Müdürlüğüne bağlı bir yazılımcı tarafından yürütülmektedir.

Bu sistemde ilçe sakinlerinin her biri “komşu” sıfatını taşımaktadır. İlçe sakinleri, site üzerinde kişisel bilgilerini kullanarak ve telefonlarına gelen kısa mesaj ile kimliklerini doğrularak üyelik başvurularını tamamlayabilmektedir. Böylelikle, platforma trol nitelikli sahte üyelerin girmesi engellenerek gerçek ilçe sakinlerine yer verilmesi sağlanmıştır. Üyeliklerini tamamladıktan sonra ilçe sakinlerinin karşısına katılım gösterebildikleri ve mahalleler hakkında bilgi edinebildikleri beş adet başlık çıkmaktadır. Bu başlıklar; “Oylama”, “Mahalle Meclisleri”, “Forum”, “Bir Fikrim Var” ve “Dayanışma Sistemi” olarak sıralanmaktadır.

Çalışmanın devamında, Komşu Meclisi platformunu incelemek ve yukarıda saydığımız site fonksiyonlarını açıklamak üzere bahsi geçen web sitesinin doküman analizi gerçekleştirilecektir. Bunun yanında, Türkiye’nin ilk e-katılımcı bütçeleme deneyimini tanımak, anlamak ve sorgulamak üzere Muratpaşa Belediyesi çalışanlarıyla gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler sunulacak ve yorumlanacaktır.

2. YÖNTEM, BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma deseni örnek olay incelemesi olan bu çalışmada, bütünüyle nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, doküman incelemesi ve yarı-yapılandırılmış görüşme yöntemlerine başvurulmuştur. Çalışmanın ilk ayağı ve temel veri kaynağı Komşu Meclisi’nin internet sitesinin incelenmesidir. Muratpaşa Belediyesi çalışanları ile yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ikincil veri kaynağını oluşturmaktadır ve Komşu Meclisi’nin nasıl işlediğini ve arka planını anlama noktasında tamamlayıcı bir kaynak konumundadır. Burada görüşme tekniğinin kullanılması, uygulayıcıların algı ve deneyimlerini birincil ağızdan öğrenme fırsatı sunacaktır. Örneklem grubu başta, doyuma ulaşılacağı varsayımı içerisinde, 10 ila 15 belediye çalışanı olarak planlanmıştır. Ancak, Kartopu Örnekleme Yöntemi ile araştırılan konuya doğrudan taraf olan ilgili

⁸ Vatandaşların e-katılım kapsamındaki davranışları, insanların çevrimiçi sosyal ilişkiler sisteminde nasıl bağlantı ve iletişim kurduğunu inceleyen ağ bağlantılı bireycilik teorisiyle açıklanabilir. Ağ bağlantılı bireycilik, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda kişiselleştirilmiş ve değişken ağ ve kimlikler yaratıp yönettiği ‘yeni bir sosyalite modelini’ tanımlar. Bu teoriye göre, insanlar birçok gruba katılma eğilimindedirler, ancak bunlardan herhangi birine düşük seviyede bağlılık gösterirler. Daha fazlası için bkz. Rainie ve Wellman, 2012.

⁹ “Komşu Meclisi” uygulamasıyla ilgili bu başlıktaki veri ve kaynaklara “<https://komsumeclisi.com/icerik/5> (erişim tarihi: 15.04.2024)” adresinden ve Muratpaşa Belediyesi’nin resmi web sitesi ile video paylaşım kanalları üzerinden ulaşılmıştır.

kişi sayısının 4 olduğu belirlenmiştir. Bu 4 kişi ile yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenecektir. Çalışma kapsamında, uygulamanın diğer paydaşı olan kullanıcılar, yani Komşu Meclisi'ne katılım gösteren ilçe sakinleri örneklem grubuna dahil edilememiştir. Bunun nedeni, kullanıcı kimliklerinin Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizli tutulmasıdır. Ayrıca, geniş bir hedef kitlesi olan uygulamanın kullanıcılarına fiziksel olarak ulaşmak da oldukça zordur. Bu yüzden örneklem grubu, uygulayıcılar ile sınırlı kalmıştır.

2.2. Doküman İncelemesinden Elde Edilen Bulgular

Platforma, MERNİS adreslerinin esas alınmasıyla, Muratpaşa ilçesinde yaşayan ve çevrimiçi olarak üyeliğini gerçekleştiren vatandaşlar dahil olabilmektedir. Üyeliklerini tamamladıktan sonra ilçe sakinlerinin karşısına beş ayrı alanda katılım sağlayabilecekleri başlıklar çıkmaktadır. Bu başlıklar; "Oylama", "Mahalle Meclisleri", "Forum", "Bir Fikrim Var" ve "Dayanışma Sistemi" olarak sıralanmaktadır.

- **Oylama:** Bu sayfa, kent ile ilgili bazı proje, uygulama ve diğer konular hakkındaki kararların, komşuların oylamasına sunulması amacıyla tasarlanmıştır. Komşu Meclisi'nde oy kullanma yaşının 13 olarak belirlenmesiyle çocuklara ve gençlere de katılım olanağı sunulması, uygulamanın, demokrasi bilincinin çocuk yaşlardan itibaren geliştirilerek geleceğe aktif vatandaşlar hazırlama amacı taşıdığını göstermektedir. Komşu Meclisi'nde şu ana kadar bütçeye ilişkin toplamda altı oylama gerçekleştirilmiştir. Muratpaşa Belediyesi'nin 2021, 2022, 2023 ve 2024 yıllarının mali bütçeleri "kabul ediyorum" ve "kabul etmiyorum" şeklindeki iki seçenek ile komşuların onayına sunulmuştur. Geri kalan iki oylama ise, belediyenin ayırdığı ek bütçe oylamalarıdır. 21 Şubat 2020 – 2 Nisan 2020 tarihleri arasındaki ilk oylama, 10 milyon TL'lik ek bütçenin hangi hizmet alanları için kullanılacağına komşuların belirlemesiyle gerçekleşmiştir. Komşulara, belediye tarafından belirlenen sekiz farklı hizmet alanından iki tanesine oy kullanabilme hakkı tanınmıştır. Seçim sonucunda en çok oyu alan hizmet alanı "Çevre ve Yenilenebilir Enerji Hizmetleri" olmuştur. Yaklaşık 8 ay sonra, yine 2021 yılı için ikinci bir ek bütçe oylaması yapılmıştır. Bu oylamada, 8 hizmet alanına "pandemi bütçesi" adı altında bir başlığın eklenmesiyle 9 adet hizmet türü oylamaya sunulmuştur.

- **Mahalle Meclisleri:** İlçedeki 55 mahallenin her birinin ayrı ayrı meclisinin bulunduğu "Mahalle Meclisleri" sayfasında, komşular kendi mahalle meclisinin doğal üyesi sayılmakta ve sadece kendi mahalleleri için oy kullanarak mahallelerinin geleceği hakkında karar alabilmektedirler. Ayrıca bu sayfada, her bir mahallenin muhtar ve belediye tarafından yapılan yatırımların bilgilerine ulaşılabilir.

- **Forum:** Bu sayfada oylamaya ilişkin konular, komşular tarafından en az üç gün boyunca tartışılmaktadır. Komşulara tartışma ve görüş bildirme olanağı sunulan bu sayfada; onur kırıcı, toplumsal dayanışmayı ve barışı zedeleyecek ifadeler yer verilmemektedir.

- **Bir Fikrim Var:** Tüm komşular, "Bir Fikrim Var" sayfası üzerinden ilçeye ilgili projelerini, düşüncelerini ve önerilerini iletebilme şansına sahiptir. Projeler, fikirler ve öneriler öncelikle Abdullah Sevimçok Sivil Toplum ve İnovasyon Merkezi'ne (ASSİM) iletilmektedir. Projelerin uygulanabilirliği ASSİM'de değerlendirildikten sonra belediye encümenine gönderilmektedir. Belediye encümeninin onayıyla projeler Komşu Meclisi'nde oylamaya sunulmaktadır.

- **Dayanışma Sistemi:** Covid-19 salgını sürecinde Komşu Meclisi platformuna "Dayanışma Sistemi" başlıklı bir sayfa daha eklenerek yeni bir hizmet alanı oluşturulmuştur. Tüm dünyayı saran Covid-19 salgınının, ekonomide durgunluk yaratarak halk üzerinde geçim sıkıntılarını yol açması sonucunda eklenen bu yeni hizmetin, ekonomik olumsuzluklardan etkilenen komşulara destek olarak gıda paketleri ve alışveriş çekleri sağlama amacı taşıdığı görülmektedir. Dayanışma Sistemi'nde belediyenin yardım alan ya da yardım eden bir konumda olmadığı belirtilerek, yardımseverler ile ihtiyaç sahiplerini buluşturan platformun sahibi konumunda olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca hassasiyet arz eden bu sayfada, ihtiyaç sahiplerinin isimlerine onları ifşa etmeyecek biçimde tasarlanmasıyla yer verilmiştir.

2.3. Betimsel Analizden Elde Edilen Bulgular ve Yorum

Bu başlık altında, doküman analizi ile ulaşılamayan bazı bilgileri ortaya çıkarma ve Komşu Meclisi uygulamasını daha yakından tanıma amacıyla uygulayıcılar ile gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilecektir. Görüşmelerde, iyi ve sürdürülebilir bir katılımcı bütçeleme modelini ortaya koyma hedefi çerçevesinde, Komşu Meclisi uygulamasının eksikliklerini ortaya çıkaracak sorular sorulmaya çalışılmıştır. Görüşmeler Muratpaşa Belediyesi binasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veri seti kuramsal ve anlam boyutlarında incelenerek araştırmacının kendisi tarafından temalaştırılmıştır. Bu bağlamda Komşu Meclisi, belirlenen on tema altında açıklanacaktır.

2.3.1. Görünürlük ve Tanınırlık

Bu tema, katılımcı bütçeleme uygulamasının tanıtım kampanyalarını, halka duyurma ve ulaşmasını sağlama kanallarını açıklamaktadır. Uygulamaya dahil edilecek hedef kitlenin uygulamadan haberdar olması ve uygulama hakkında anlaşılır bir şekilde bilgilendirilmesi, katılımcı bütçelemenin özünü oluşturan “katılım” eylemini kapsamlı kılmak adına atılması gereken en önemli ilk adımdır. Daha önceki bölümde gösterdiğimiz dünya örneklerinde yüksek katılım oranlarına ulaşan uygulamalar, katılımcı bütçelemeyi hem çevrimiçi hem de çevrimdışı pek çok farklı kanal yoluyla ve çeşitli yöntemlerle tanıtım faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bunu öğrenmek adına sorduğumuz “Komşu Meclisi uygulamasının görünürlüğü ve tanınırlığı için ne tür çalışmalar yaptınız ve yapıyorsunuz, bu çalışmalar yeterli oluyor mu?” sorusuna verilen cevaplar, bu tema altında toplanmıştır. Katılımcıların cevapları şu şekildedir:

K1 “Komşu Meclisi’nin ilk bir lansman yaptık zaten tanıtımı için. Belediye başkanımız lansmanda bütün sivil toplum örgütleri, işte dernekler, muhtarlar, siyasi partiler, mahalle temsilcileri yani demokrasinin bileşeni olan kim varsa, vatandaşlarımız, gazeteciler hepsi çağırılıp bir sunum yapıldı. ...Onun ardından, bizim belediyemize ait yine kentin farklı noktalarında bulunan outdoor billboardlara bilgilendirme ve duyuru panelleri çıkıldı. Onun dışında, sosyal medya kampanyası ağırlıklı olarak yürütüldü. ...Sponsorlu görseller yapıldı. Nasıl kullanılacağını anlatan kullanım videoları hazırlandı, onlar dağıtıldı. Aynı zamanda bunlar web sitesinde de halen var...”

K2 “Şöyle; web sitemiz üzerinde, sosyal medya üzerinde ciddi çalışmalar yapıyoruz. Banner’lar hazırlanıyor, duyurular hazırlanıyor, SMS’ler atılıyor bu işle ilgili, konuyla alakalı. Reklamlarla da destekleniyor.”

K3 “İlk başladığımızda ciddi bir billboard ve PR çalışması yaptık. Billboardlarda duyurduk, sosyal medyada duyurduk, sponsorlu şeyler verdik. ...tanıtım videoları çekildi, sosyal medyada döndü. Nasıl girip oy kullanacaklarını belirten küçük küçük videolar... muhtarları çağırdık, elli beş muhtar geldi onlara da anlattık nasıl bir proje olacağını...”

Alınan yanıtlardan görüldüğü üzere, birçok paydaşın dahil edilmesiyle Komşu Meclisi’nin fiziksel ortamda tanıtımı yapılmıştır. Billboard gibi çeşitli reklam kanalları aracılığıyla da tanıtımı desteklenmiştir. Bunun yanında, çevrimiçi tanıtım kampanyalarına da yer verildiği ve bunlara daha fazla ağırlık verildiği görülmektedir. Hazırlanan tanıtım içerikleri basılı broşür, afiş, kitapçık, vb. gibi kağıt temelli tanıtım araçları yerine, çoğunlukla video formatında sosyal medya ortamlarında dağıtılmıştır. Yine bilgisayar aracılığıyla hazırlanan görseller internet ortamında tanıtım için kullanılmıştır.

2.3.2. Yasallık ve Hukuki Altyapı

Katılımcı bütçeleme örneklerinde, katılımcı bütçelemenin süreçlerinin ve ilkelerinin nasıl olacağına ilişkin doğrudan katılımcı bütçelemeye özel çıkarılmış yasal düzenlemeler görülebilirken, yasal düzenlemeye tabi olmayan katılımcı bütçeleme uygulamaları da görülebilmektedir. Türkiye’de doğrudan katılımcı bütçelemeyi tasarlayan bir mevzuat bulunmasa da yerel yönetimlerin halkı kararlara ve bütçenin hazırlanmasına dahil edebilecek yasal altyapı (5018, 5393, 5216 ve 5302 sayılı Kanunlar gibi) bulunmaktadır. Bu noktada yerel idarenin istiklaliği belirleyici olmaktadır. Açık bir ifadeyle, yerel idarenin -özellikle belediye başkanının- halkın katılımı konusundaki tutumu ve izlediği yol, katılımcı bütçelemenin gücünü etkilemektedir. Konuya halk tarafından bakıldığında ise, halkın talebi doğrultusunda başlatılan katılımcı bütçeleme girişimleri de bulunmaktadır. Örneğin Portekiz’de katılımcı bütçeleme 20 yıllık bir süreçte aşağıdan yukarıya doğru halktan başlayan bir anlayış haline gelmiştir. Katılımcı bütçelemeye ilişkin bir mevzuatı olmayan Portekiz’de uygulama geleneği oluşmuştur (Allegretti

ve Koçdemir, 2021: 131-132). Türkiye’de katılımcı bütçeleme için uygun bir hukuki altyapı bulunmakta ancak sınırlı sayıda uygulama örneği bulunmaktadır. Portekiz’de yerel düzeyde bütçe katılımına ilişkin bir düzenleme olmamasına rağmen daha fazla uygulama bulunmaktadır. Bu durum, her iki ülkedeki halkın ve yerel idarelerin isteklilikleriyle açıklanabilir.

Komşu Meclisi uygulamasının esasını oluşturması ve kurallarını belirlemesi açısından işleyişindeki çalışma usul ve esaslarını düzenleyen bir yönerge oluşturulmuş ve bu yönerge platforma yerleştirilmiştir. Bu yönergeyi değiştirebilme ve kaldırabilme inisiyatifi belediye başkanına aittir. Bu noktada, Belediye Kanunu’nun 62. maddesine göre bütçenin hazırlanması yetkisinin belediye başkanına ait olduğunu belirtmek gerekir. Belediye başkanı bütçe hazırlama yöntemini de belirleyebilen en önemli organ olarak, uygulanan katılımcı bütçelemeye istediği şekilde yön verebilir. Ancak belediye bütçesi, dolayısıyla katılımcı bütçelemeden çıkan kararlar da son keredede belediye meclisinin onayına tabiidir. Buradan hareketle, Komşu Meclisi’nde alınan kararların bir bağlayıcılığı olmadığı, vatandaşların daha çok danışılan taraf olduğu söylenebilir. Bu durumda bütçenin nihai karar vericisi olan belediye meclisi, çok paydaşlı ve katılımcı bir temele dayanan katılımcı bütçeleme zihniyetini taşımaları ve halkı bir paydaş olarak kabul etme düşüncesine yatkın olmalıdır. Zira, her ne kadar katılımcı bütçeleme uygulamaları belediye başkanı öncülüğünde hayata geçirilse de bir bütün olarak yerel idarenin yetki alanını paylaşmada veya vatandaşların yetki alanlarına girebilmeleri noktasında her zaman açık bir niyete sahip olmamaları, egemenliğini sürdüren temsili sistem gereği olağandır. Bu doğrultuda, belediye başkanının bir seçim projesi olarak hayata geçirdiği Komşu Meclisi’nin, belediye meclisi tarafından desteklenip desteklenmediğini anlamak üzere, “Komşu Meclisi projesi hayata geçirilmeden önce belediye meclisinde tartışıldı mı?” sorusu katılımcılara yöneltilmiştir. Yanıtlar şu şekildedir:

K1 “Tartışıldı.”

K2 “Tartışıldı tabii ki. Zaten başkanımızın projesiydi bu.”

K3 “Başkanımızın seçim kitapçığında vardı bu Komşu Meclisi projesi. Katılımcı bütçe aslında en büyük hayalimdi. Biz bu katılımcı bütçeyi ve aslında sadece bütçe değil, mahalle bazlı insanları yönetime katmaktı amacımız. Yani bir proje yapılacağına bir mahallede önce bir tartışılın oylanılsın, sonra ihtiyaca göre karar verilsin amaç. ... Mecliste tartışıldı ondan sonra meclis kararıyla kabul edildi ve öyle yürürlüğe girdi.”

Komşu Meclisi projesinin belediye meclisinden onay alarak hayata geçirildiğine ulaşılmıştır. Katılımcı bütçelemeyi kurumsallaştırma çabasının hukuki bağlamına bakıldığında, katılımcı bütçelemeye yönelik katı yasal düzenlemelerin onun sürdürülebilirliğini tehlikeye attığı görülmektedir. Katılımcı bütçelemeyi yasal bir zemine oturturken kurumsal yapısında değişiklikler yapmak için yeterli alan bırakılması önemlidir. Bu anlamda, katılımcı bütçelemenin öğrenmeye dayalı deneysel bir sürece bağlı bir biçimde işlemesi gerekmektedir. Çok fazla kısıt veya kuralın konulması, onun yenilik ve yaratıcılık gibi konularda önünün kapanmasına neden olabilir. Bu yüzden, katılımcı bütçeleme “her şeye uyan bir model” olmamalı ve esnek kalmalıdır. Örneğin, Porto Alegre’deki aktivistler katılımcı bütçeleme sürecinin kodlanmasını istememişlerdir, çünkü bunun yaratıcılık ve yenilik potansiyelini ortadan kaldıracaklarını düşünmüşlerdir. Öte yandan kodlaşmama ve beraberinde doğabilecek kurumsallaşmama durumu, katılımcı bütçelemeyi belediye yönetiminin seçim sonrası değişmesiyle kırılan hale de getirebilmektedir (OECD, 2020: 144). Bu doğrultuda, uygulayıcılara katılımcı bütçelemenin akıbeti hakkındaki algılarını öğrenmek amacıyla, “Belediye yönetiminin değişmesi durumunda Komşu Meclisi uygulamasının devamlılığı sağlanacak mı?” sorusu yöneltilmiştir. Alınan cevaplar şu şekildedir:

K1 “Onu bizim bilebilmemiz mümkün değil. ...burası seçim ile gelinip gidilen bir yer. Yeni seçilen ne yapar ne olur bu artık onların kararı.”

K3 “Gönül ister ki devamlılığı sağlansın ama gelecek olan başkana bağlı, onun vizyonuna bağlı. Bu tamamen bir kişinin vizyonu ile ilgili bir şey. ...Bir sonraki süreç devam eder mi o tamamen başkana ve yönetime bağlı. Bunların hep kurumsal bir yapı üzerinden gitmesi gerekiyor, kişisel yapılar değil. Mesela ben Turunç Masa için şöyle bir şey iddia ediyorum; isterse en vizyonsuz başkan gelsin, bu saatten sonra değiştiremez, vatandaş ayaklanır. Çünkü şu anda vatandaşın aslında eli kolu ayağıdır Turunç Masa. Ben kapatıyorum Turunç Masa’yı dese, belediye yıkılır. Yerleşmiş bir şey bu, alışmış insanlar. Önemli olan bunu yerleştirebilmek.”

K4 “Bu bireysel görüş ile ilgili. Gelecek yönetime bağlı.”

Görüldüğü üzere, Komşu Meclisi'nin akıbeti oldukça belirsiz durumdadır. Bu anlayışı devam ettirmek, seçim sonrasındaki yeni belediye yönetiminin, özellikle yeni başkanın inisiyatifine bağlıdır. K3, kurumsallaşmanın önemini Muratpaşa Belediyesi'nin öne çıkan; ilçe sakinlerinin istek, öneri ve şikayetlerinin doğrudan alındığı halkla ilişkiler ve iletişim projesi “Turunç Masa” uygulaması üzerinden vurgulamıştır. Turunç Masa'nın bir ihtiyaç, alışkanlık veya gereklilik olarak görüldüğüne dikkat çekmiştir. Ancak gereklilik ve alışkanlık gibi konularda Komşu Meclisi ile ilgili birtakım yargılara ulaşmak henüz güçtür. Sonuç olarak, Komşu Meclisi'nin devamlılığını sağlayacak hukuki bir dayanak bulunmamaktadır.

Yerelde karar alma sürecine katılımı sağlama yönündeki önemli organizasyonel yapılardan biri olan kent konseylerinin katılımcı bütçeleme açısından önemi ilk bölümde tartışılmıştı. Bu bağlamda, Belediye Kanununun 76. maddesinde düzenlenen kent konseyleri, katılımcı bütçeleme için uygun bir hukuki zeminde yer aldığından dolayı bu tema altında sorgulanmıştır. Bu bağlamda, Komşu Meclisi ile Antalya Kent Konseyi'nin bir ilişkisinin olup olmadığını öğrenmek üzere, “Kent Konseyi'nin bu uygulamada herhangi bir rolü var mı? Varsa nedir?” sorusu sorulmuştur. Cevaplar şu şekildedir:

K1 “Kent konseyinin uygulamada bir rolü yok. Kent konseyi büyükşehir belediyesinde zaten. Bizim ilçe belediyesi olarak bir bağlılığımız yok.”

K3 “ Yok. Bizim Muratpaşa'nın kent konseyi yok zaten. Bir tane Antalya Kent Konseyi var. O sürece dahil olmadı. Olmadı değil aslında biz de öyle bir teklifte bulunmadık. Biz bunu belediye bünyesinde kendimiz komisyon oluşturarak yaptık.”

Cevaplara göre, Antalya Kent Konseyi'nin uygulamayla ilgili bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Antalya Kent Konseyi'nin 2021 ve 2022 yıllarına ait çalışma raporlarında¹⁰ da bu uygulamayla ilişkili herhangi bir bilgiye de rastlanmamıştır.

2.3.3. Vatandaşların Bütçeleme Sürecine Katılımı ve Süreç İçerisindeki Etkililiği

Katılımcı bütçelemenin başarısını etkileyen faktörlerden belki de en önemlisi yerel idarenin vatandaş katılımını ne ölçüde sağladığıdır. Vatandaşın danışma/tavsiye şeklinde görüşünün alındığı bir katılım anlayışı benimsendiği gibi, müzakereye dayalı veya birlikte karar alma şeklinde bir yaklaşım da benimsenebilmektedir. Bu bağlamda katılımcı bütçeleme sürecinde vatandaş tarafından alınan kararların bağlayıcı olup olmadığını, vatandaşların bu süreçte ne kadar etkili olduklarını anlamak için; (1) “Komşu Meclisi'nde komşular tarafından alınan kararlar (oylanan projeler), meclis gündeminde tekrardan tartışılıyor mu, yoksa doğrudan uygulanıyor mu?”, (2) “Komşular, Komşu Meclisi üzerinden bütçeleme sürecinin hangi aşamasına/aşamalarına dahil oluyorlar?”, (3) “Komşu Meclisi uygulaması üzerinden komşuların aldığı karar ile gerçekleştirilen/uygulanan hizmet ve projeler nelerdir?” ve (4) “ Halkın aldığı kararın uygulan(a)madığı bir hizmet veya proje oldu mu? Olduysa, sebebi neydi?” soruları sorulmuştur. Yukarıdaki sıraya göre ilk soruya verilen cevaplar şu şekildedir:

K1 “Tabi ki meclis gündemine geliyor. Komşu Meclisi'nden gelen kararlar belediye meclisine sunuluyor. Yani bugüne kadar da bir sorun yaşanmadı. Genellikle belediye meclisinde de komşularımızın aldığı kararlar neyse meclis üyelerimizin birliğiyle o kararlar geçiyor.”

K2 “Karar verme aşamasına yardımcı oluyor.”

K3 “Meclis gündeminde değil de bizim bir komisyonumuz var, zaten meclisten de öyle karar geçirmiştik. Her defasında gelip gelip mecliste tartışılmasın diye ayrı bir komisyon kuruldu. Orda tartışılıyor.”

Komşu Meclisi'nde alınan kararların belediye meclisinde gündeme geldikten sonra uygulandığı belirtilmiştir.

Vatandaşların süreçte nasıl bir role sahip olduklarını anlama amacıyla sorulan ikinci soruya verilen cevaplar ise şu şekildedir:

¹⁰ Bahsi geçen yılların çalışma raporları: 2021 Çalışma Raporu, <http://antalyakentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2021/09/antalya-kent-konseyi-2021.pdf>. 2022 Çalışma Raporu, <http://antalyakentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2022/10/2022-Antalya-Kent-Konseyi-Raporu.pdf> (erişim tarihi: 01.05.2024).

K1 “Şimdi birkaç farklı bütçe oylaması var. Mesela biz daha önce ek bütçe oylattık. ...Pandemi zamanı ...farklı ihtiyaçlar ortaya çıktı. 10 milyonluk bir ek bütçe çıkarmıştık. Gıda yardımları mı, pandemi önleyici hizmetler mi, dezenfeksiyon mu vs. birçok seçenek arasından komşularımız karar verdi. Onların verdiği karar da aynı şekilde belediye meclisinden geçip yasallaştı ve bütçeyi o doğrultuda kullandık. Diğer türlü işleyiş de şöyle oluyor. Şimdi tabii müdürlüklerimizin resmi yıllık personel giderleri, sabit giderleri, sabit proje giderleri vs. var. Biz bu bütçeyi alıp vatandaşın hem onayına sunuyoruz hem fikrine sunuyoruz. Yani ‘sizce bu uygun mu, ne diyorsunuz ya da fikriniz ne, bunun üstüne ne söylersiniz?’. Şimdi bir de tartışma formu da var bizim Komşu Meclisi’nin içinde. Oradan fikir de bize açıkça beyan edebiliyor. Tabii ki gelen yorumları da oradan takip ediyoruz. Bizim için yönlendirici oluyor en azından.”

K3 “Biz Komşu Meclisi’ne öncelikleri aslında sunuyoruz. İşte temel hizmetler, sosyal hizmetler, çevre hizmetleri gibi. Yani biz başlıkları belirleyip kendi önceliklerini soruyoruz vatandaşa. Ona göre bütçemiz orada vatandaşlarımızın oylamalarıyla onaylanıyor.”

Üçüncü ve dördüncü sorular, ikinci soruyu destekler niteliktedir. Üçüncü soruya verilen cevaplara aşağıda yer verilmiştir:

K1 “Oylamalar genelde bütçe üzerine yapıldı. Ek bütçeler komşularımızın isteği doğrultusunda Komşu Meclisi’nden çıkan sonuçlara göre bütçelendirildi. Tabii pandemi süreci vs. eve kapanma aslında çevrimiçi hayatı geliştirirken bizim karar alma sürecimizi biraz daha daraltıp başka işlere yoğunlaştırdı. Aradaki iki yıl aslında kayıp oldu. Çünkü işi gücü bırakıp artık bir yerleri de dezenfekte etmeye, insanlara gıda götürmeye başladık. Tabii ki bu konular zayıf kaldı. Artık bu sene biraz daha aktif, daha farklı bir hale gelecek Komşu Meclisi.”

K3 “Pandemi olduğu için insanların ağırlıklı olarak sosyal hizmet çerçevesinde seçimleri oldu. Hep bu pandemiden ötürü, bu ekonomik krizden ötürü sosyal hizmet ağırlıklı gerçekleşti aslında oylamanın sonucunda yürütülen projeler.”

Araştırmacı “Bu soruyla bağlantılı olarak, 2020 ve 2021 mali bütçeleri halkın onayına sunuldu, kabul ediyorum ve kabul etmiyorum şeklinde. Eğer kabul edilmeseydi ne olacaktı? Bütçe yeniden tartışılır mıydı mesela?”

K3 “Oylamayı kabul etmemek gibi bir durum olacağını düşünmüyorum vatandaşların. Çünkü onlara hizmet amaçlı yürütüyoruz bu projeyi ve onların isteklerini biz sadece Komşu Meclisi’nden belirlemiyoruz. Bizim bir Turunç Masamız var. Orada zaten ihtiyaçları bildiğimiz için, bütçe ayarlaması da yine vatandaş ihtiyacına göre yapıldığı için büyük bir oranda kabul edilip geçiyor. Tartışılırdı tabii. Muhtemelen tabii ki ‘keyfekederler’ dışında sağlam bir gerekçeyle kabul etmiyorum diyenlerin yeniden incelemesi yapılırdı.”

Dördüncü soruya verilen cevaplar ise şu şekildedir:

K1 “Olmadı. Bir bütçe var, bu yüzdelik dilimlere ayrılarak bölündü. Yani %5’i kültür hizmetlerine ayrılın dedi, %5’i kültür hizmetlerine ayrıldı. %50’si pandemi önleme hizmetlerine ayrılın dedi, çıkan yüzdeye göre dağıttık. Tabii alıp bir tarafa yığmak onu zaten adil olmaz, ki oylamalarımızda da o şekilde zaten. Yani her mahallenin her insanın bölgesinin bir ayrı söz sahibi var.”

K2 “Bugüne kadar hiç denk gelmedik öyle bir şeye. Beş altı tane oylama yaptık. Hepsinde de doğrudan karar verme aşamasında bulundular.”

K3 “Şu ana kadar olmadı.”

Komşu Meclisi’nde bütçe oylamaları dışında bir diğer katılım yolu da bireysel proje veya öneri sunulabilmesidir. Katılımcı bütçeleme örneklerinde yer edinen bu katılım yolunun Komşu Meclisi’nde ne kadar açık olduğunu anlama amacıyla, “Bireysel proje önerilerinden (Bir Fikrim Var bölümü üzerinden) hayata geçirilen bir proje oldu mu? Burada herhangi bir bütçe sınırlaması var mı?” soruları sorulmuştur. Cevaplar aşağıdaki gibidir:

K1 “Tabii ki var. Ütopik bir fikirle 50 milyon TL’ye mal olacak bir projeyi bütün belediye hizmetlerini kesip onu yapma şansımız yok. Bizim inovasyon merkezimiz var. Gelen fikirler oraya düşüyor. Onlar değerlendiriyorlar bunu. Ona göre süreç ilerliyor ama o konuda açıkçası pek bir bilgim yok.”

K2 “Onu ASSİM’e bildiriyoruz. Orada bir danışma kurulu var. Fikirler oraya iletiliyor. Onlar bir süzüp, bir bakıp karar verebilir. O konuda da bir fikrim yok açıkçası. Yani hangi fikirler iletilmiş biz onu kontrol etmiyoruz açıkçası.”

Cevaplara ve internet sitesinin incelenmesine göre, Komşu Meclisi platformu üzerinden bütçeleme sürecine katılımın iki farklı yolla sağlandığı görülmektedir: i)Belediyenin yıllık toplam mali bütçelerinin sunulan iki seçenek (kabul ediyorum – kabul etmiyorum) ile oylanması. ii)Komşu Meclisi’nde kullanılmak üzere ayrılan ek bütçelerin oylanması. Ek bütçe oylanması, belediye tarafından belirlenen hizmet alanları başlıklarını her vatandaşın sahip olduğu iki adet oyu kullanmasıyla gerçekleşmektedir. Görüşmelerden, bugüne kadar Komşu Meclisi kapsamındaki bütçelerin vatandaş tercihine/seçimine göre uygulandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Ulaşılan en önemli bulgunun, birlikte inşa edilen bir bütçe sürecinin ve projelerin olmaması olarak gösterilebilir. Bu haliyle katılımcı bütçeleme, referanduma benzemektedir. Çünkü bütçeye ilişkin her şey belediye tarafından belirlenmektedir ve vatandaşlara sadece hazırlanan bütçeyi ve öncelikleri oylamak kalmaktadır. Bütçe birlikte tartışılarak hazırlanmamakta, hazır hale getirilmiş bütçe tartışmaya sokulmaktadır. Ayrıca, oluşturulan tartışma forumunun birlikte karar almaya veya güçlü müzakereye dayalı bir yapıdan ziyade sadece görüş belirtme niteliği taşıdığına kanaat getirilmiştir. Vatandaşlar tartışma forumunda bireysel fikirlerine yer vermektedirler, burada kolektif ve etkileşime dayalı bir tartışma ortamından bahsetmek güçtür. Belediye yetkililerinin forumda vatandaşlarla etkileşime girmeleri, yorumları dikkate aldıklarını gösterir niteliktedir. Ancak bu, bütçenin ve önceliklerin vatandaş-belediye ortaklığında hazırlandığını söylemek için yeterli değildir. İlk ek bütçe oylanması için başlatılan tartışmada 132, ikinci ek bütçe oylanması için başlatılan tartışmada sadece 3 yorumun bulunduğu forumda ilginin giderek düşmesi de forumun işlevsel kaybına dair sinyal vermektedir.

Uygulama kapsamında hayata geçirilen herhangi bir bireysel proje önerisi bulgusuna ulaşamamıştır. Öneri/proje toplama görevinin bir sivil toplum merkezi olan ASSİM’e devredildiği, Komşu Meclisi’ni uygulayan birim ile ASSİM arasında bu konuda bir koordinasyon eksikliği ve iletişimsizliğin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, sunulan projelerin geliştirme aşamasında ASSİM’in vatandaşları dikkate alıp almadığı, onlara destek olup olmadığı, gönderilen önerilere geri dönüş yapıp yapımadığı, genel bir ifadeyle, vatandaş-ASSİM arasındaki etkileşimin nasıl olduğuyla ilgili bir belirsizlik bulunmaktadır.

Değinilmesi gereken bir diğer nokta, vatandaşların katılımcı bütçeleme sürecinde kendi aralarında veya diğer paydaşlarla (belediye, sivil toplum gibi) konsey ve komite gibi herhangi bir demokratik oluşum içerisinde hareket etmediğidir. Sürecin denetimi ve izlenmesi gibi önemli aşamalara ve bu aşamalarda yer alan paydaşlar arası ortaklıklara ilişkin bir iz bulunmamaktadır.

Toparlanacak olursa, Muratpaşa Belediyesi’nin yürüttüğü katılımcı bütçeleme uygulamasının, vatandaşların kısıtlı rol oynadığı bireysel ve doğrudan bir katılım anlayışını yansıttığı görülmektedir. Vatandaş, kendisine sunulan sınırlı seçenekleri seçerek bütçe sürecine etki edebilmektedir. Vatandaşların belirlediği veya etki ettiği bütçeleri uygulamak ise belediye inisiyatifindedir. Çünkü, bütçenin kabulünde nihai kararı belediye meclisi vermektedir. Belediyenin, vatandaşların kararlarını kabul ederek uygulaması, onların bütçe üzerindeki söz hakkını tanıdığını göstererek katılımcı bütçeleme sürecinin sürdürülebilmesi için motivasyon sağlar. Örneğin, 2024 mali yılı bütçesinin oylanmasında “kabul etmiyorum” seçeneğinin seçilmesi gibi bir durumda, belediye yönetiminin tekrar gündeme getirmeden ve halkla tartışmadan hazırladığı bütçeyi direkt uygulaması, bu uygulamanın içini boşaltacak ve uygulamaya duyulan güveni zedeleyecektir. Cevaplardan Muratpaşa Belediyesi’nin bahsi geçen örnekteki gibi bir tutuma ve niyete sahip olmadığı anlaşılrsa da Komşu Meclisi’nin alınan kararların takip edilmesini ve denetlenmesini sağlayacak bir düzenlemeye muhtaç olduğu kanısına varılmıştır. Belediye, bir yönetmelik ile alınan kararlara uyulup uyulmadığını ilan etme zorunluluğunu getirebilir ve takibe ilişkin süreci internet sitesi üzerinden izlenebilir biçimde paylaşabilir.

2.3.4. Katılımcı Bütçeleme Uygulanma Biçimi

Önceki bölümde açıklandığı üzere, katılımcı bütçeleme sürecinin sadece yüz yüze versiyonları bulunduğu gibi sadece çevrimiçi versiyonları da bulunmaktadır. Ancak, hem yüz yüze hem de çevrimiçi süreçlere sahip hibrit biçimde uygulanan katılımcı bütçeleme örnekleri de vardır. Yüz yüze ve çevrimiçi katılım konuları üzerine gerçekleşen tartışmalar, dijital yöntemlerin yüz yüze katılımın sorunlarına büyük ölçüde çözüm getireceği beklentisinin olduğu

durumlarda ve çevrimiçi katılımın değerinin tamamen göz ardı edildiği durumlarda kısırlaşır (Sampaio ve Peixoto, 2014: 420). İlgili alanyazın katılımcı bütçelemeyi en iyi uygulama biçiminin hibrit yöntemlerle uygulanması olduğu konusunda hemfikirdir, ancak bu iki katılım biçiminin birbirini tamamlayıcı şekilde tasarlanmasının altını çizmektedir. Aksi takdirde, süreçteki iki aşamanın birbiriyle çakışması ve vatandaşın sürece katkısının olası fazlalığı gibi durumlara karşılaşılabılır. Örneğin, öneriler/projeler hem çevrimiçi hem de fiziksel şekilde toplanıyorsa tekliflerin tekrarlanmasından kaçınılmalıdır. Çünkü bu daha fazla zaman ve kaynak kaybına yol açar. Vatandaşların sürece dahil olması kolaylaşsa da sürecin yönetilmesi daha zor ve karmaşık hale gelir. Katılımın bu iki yol arasında nasıl uygun ve kolay hale getirileceği tartışılırken temel mesele bir yandan yönetsel açıdan ideal süreç mimarisini yaratmak iken, diğer yandan vatandaşların katılımcı bütçelemeye daha aktif olarak katılmalarının önündeki engelleri ve zorlukları azaltmaktır. Bu kapsamda, katılımcılara “Yüz yüze gerçekleştirilen süreçler de var mı? Yoksa, katılımcı bütçeleme tamamen çevrimiçi mi gerçekleştiriliyor?” sorusu yöneltilmiştir. Cevaplar aşağıdaki gibidir:

K1 “Çevrimiçi gerçekleştiriliyor, tamamen çevrimiçi.”

K2 “Yok. Sadece çevrimiçi gerçekleşiyor.”

K3 “Tam pandemi sürecinin başında başlattığımız için hiç yüz yüze girmedik. Dijital ortamda yapmayı tercih ettik. Belki önümüzdeki yıl hibrit uygulamayı düşünebiliriz.”

K4 “Sadece çevrimiçi. Pandeminin patlamasından dolayı. Hibrit uygulama bu saatten sonra düşünülebilir.”

Görüldüğü üzere, katılımcı bütçeleme sadece çevrimiçi biçimde uygulanmaktadır. Bunun nedeni olarak, Covid-19 pandemisinin sebep olduğu ülke düzeyindeki temas azaltmaya yönelik sokağa çıkma yasağı gibi bulaş önleme politikalarının Komşu Meclisi’nin uygulamaya geçirildiği tarihle örtüşmesi gösterilmiştir. Yanıtlardan, uygulayıcıların yüz yüze süreçleri de uygulama kapsamına dahil etme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu önemli adımın atılıp atılmayacağını zaman gösterecektir.

2.3.4. Dezavantajlı Grupların Katılımı

Kendini siyasetin dışına itilmiş hisseden veya siyasete katılma imkanı kısıtlı olan kesimleri siyasal alana kazandırma amacı katılımcı bütçeleme anlayışının ortaya çıkışında ve temelinde yer almaktadır. O yüzden bu temanın önemi yüksektir. Dolayısıyla, katılımcı bütçeleme ile ilgili alanyazında öne çıkan ‘fiziksel engele sahip gruplar’, ‘dijital bölünmeden etkilenen gruplar’ ve ‘yoksul mahalleler’den oluşan dezavantajlı kesim bu tema altında incelenmiştir. Bunların Komşu Meclisi’nde konumunu ve ne kadar dikkate alındığını anlama amacıyla, (1) “Fiziksel engele sahip ve dijital bölünmeden etkilenen dezavantajlı kişi veya grupların katılımı ne ölçüde sağlanıyor? Dijital bölünmeye karşı alınan tedbirleriniz var mı?” ve “Sosyo-ekonomik düzeyi düşük kesimlerin Komşu Meclisi’ne katılım gösterebilmeleri için çalışmalar gerçekleştiriyor musunuz?” soruları sorulmuştur. İlk soruya verilen cevaplar şu şekildedir:

K1 “...projenin başında kioskların kentin belli noktalarına yerleştirilmesi planlanmıştı. Ama şu anda hayata geçirilebilmiş değil. İki yıllık pandemi süreci ve maalesef ekonomik kriz... Hiçbir şey öngörülemediği için dolayısıyla bu harcamaların hepsi öncelik sırasına göre ertelenmiş projeler oldu.”

K2 “...web sitemizin alt yapısı engelli vatandaşlarımızın kullanacağı şekilde...Görme engelliler için kullanılan programlar var bilgisayarlarda. Mesela web sitesine girdiklerinde okuma falan yapabiliyorlar. Bizim web sitemiz bunu destekliyor.”

K3 “Özel bireyler için ayrıca bizim bir Turunç Masamız var. Aslında o Turunç Masa, Komşu Meclisi gibi çalışıyor. Bu prosedürlerden geçip ulaşamayan dezavantajlı kişiler için onlarla ilgilenen sorumlu personellerimiz var.”

Araştırmacı “Kiosklar yerleştirmeyi düşündünüz mü?”

K3 “Evet düşündük onu. Pandemi sürecinde başlattığımız için projeyi yapamadık.”

İkinci soruya verilen cevaplar ise şu şekildedir:

K1 “Yani o anlamda spesifik bir çalışmamız olmadı. Ama aslında Muratpaşa’nın sosyo-ekonomik olarak mahallelerine bakarsan aslında çok kopuk bir katılım yok. Yani dengede gidiyor terazi. Bizim kuzey mahalleleri de kıyı sahil mahalleleri de aynı gibi. Birisi yüzde bir diğeri yüzde beş değil yani.”

Fiziksel engele sahip bireylerin platforma katılımını sağlayan gerekli altyapının mevcut olduğu cevabı alınsa da engelli bireylerin süreçte herhangi bir sorunla karşılaşp karşılaşmadığı verisine bu çalışma kapsamında ulaşılmamıştır.

Dijital bölünme sorununa yönelik özel bir çabanın olmadığı görülmektedir. Bu konuda ilçenin belirli bölgelerine kiosklar yerleştirme niyetinin bulunduğu, ancak pandeminin yarattığı hizmet öncelikleri nedeniyle bu niyetin gerçekleşemediği anlaşılmaktadır. E-katılımcı bütçeleme uygulamalarında en belirgin problemin dijital bölünme olduğu göz önünde bulundurulursa, bu konuda herhangi bir girişimin olmaması temel bir eksikliğe işaret etmektedir.

Yine yoksul mahallelerde yaşayan vatandaşların Komşu Meclisi’ne katılımları ile ilgili ayrıca bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Uygulamaya katılım oranının mahalleler arasında pek de farklılık göstermemesi bunun nedeni olarak açıklanmıştır.

2.3.5. Platformun Tasarımı ve Kullanım Kolaylığı

Dijital becerileri gelişmemiş vatandaşlar için kullanıcı dostu bir arayüze sahip internet sitesinin dikkatli biçimde oluşturulması katılımı kolaylaştırmak adına önemlidir. Kolay erişilebilir sekmeler, kullanıcının nerede ne bulabileceğini rahatlıkla görebilmesini sağlayan bir tasarım ve göz yormayan tema, kullanıcı dostu olmanın verdiği özelliklerden bazılarıdır. Bu doğrultuda katılımcılara ardışık olarak, “Platformun kullanılabilirliğine ilişkin görüşlerden bahsedebilir misiniz? Komşular platformu kullanmakta zorlanıyorlar mı? Dijital vatandaşlık becerileri gelişmemiş vatandaşların platformu kolayca kullanabilmeleri için çalışmalar yapılıyor mu?” soruları sorulmuştur. Cevaplar aşağıdaki gibidir:

K1 “Kullanıcı dostu. ...belirli güvenlik aşamaları var. O da maalesef biraz kullanıcı dostu olmaktan çıkartıyor. Çünkü bir otomatik giriş kullanmadık, güvenlik açığı ortaya çıkıyor Facebook’tan, Twitter’dan, Gmail’den otomatik girişlerde. SMS doğrulaması tercih ettik. ...giriş kısmını da daha kolay hale getirmeye yönelik değişiklikler yapıyoruz zaten.”

K2 “...vatandaşlardan zaten bununla alakalı geri dönüşler alıyoruz. Vatandaşlarımızın daha kolay yararlanabileceği şekilde düzenlemeler yapıyoruz. Zaten çok basit sistem.”

K3 “Zaten nasıl kullanıldığıyla ilgili ufak bir videomuz da var web sitesinde. Kolayca girilebiliyor.”

Platformun kullanılabilirliğine ilişkin belirgin bir sorun görünmemektedir. İnternet sitesinin sade ve anlaşılır bir arayüze sahip olduğu söylenebilir. Kullanıcıların herhangi bir engelle karşılaşması durumunda Turunç Masa’nın yardımcı olduğu belirtilmiştir. Ancak, Muratpaşa Belediyesi’nin resmi Youtube kanalında platformun nasıl kullanılacağı ile ilgili bilgilendirici video bulunsa da platformda böyle bir videonun yer almadığını belirtmek gerekir. Platforma sonradan dahil olacak sakinler düşünüldüğünde, platform üzerinde bilgilendirici bir içeriğin yokluğu eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Bu tema altına alınan başka bir mesele ise, Komşu Meclisi’nin kullanılabilirliğini artırması açısından bir mobil uygulama çıkarılmasının yetkililerce gerekli bulunup bulunmamasıdır. Kullanıcı ihtiyaçlarına uygun özelliklerle donatılması ve kullanıcıya daha fazla kullanım kolaylığı sağlaması gibi taraflarıyla öne çıkan ve son yıllarda kamu sektöründe dahi yaygınlaşan ve çeşitlenen mobil uygulamaların web sitelerine göre daha fonksiyonel özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; bir bildirim ile daha hızlı bilgi paylaşımı, mobil cihazlardan konuma dayalı verilerin alınmasıyla kullanıcıların buldukları konuma göre bilgi edinmesi, devlet memurları ve kullanıcılar arasında birebir etkileşimi daha hızlı ve kolay hale getirmesi ve engelli gruplar gibi nüfusun özel bir kesimine erişilebilirlik bakımından yarar sağlamasıdır (Onaran ve Gençtürk, 2022: 20). Bu doğrultuda, belediyenin mobil uygulama fikrine sıcak bakıp bakmadıklarını anlamak üzere, “Komşu Meclisi’nin kullanılabilirliğinin geliştirilmesi için mobil uygulama, vb. gibi yöntemlere başvurmayı düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Cevaplar şu şekildedir:

K1 “Düşündük. Şöyle bir şey var, mobil uygulama yapıyorsan oranın sürekli hayatta olması lazım. Yoksa kimse telefonda o uygulamayı tutmuyor. İşi bitince siliyor atıyor. Ya da oy kullanmak için o uygulamayı telefonuna indirmiyor. Onun yerine web sitesi çok daha kullanışlı geldi. Mobil uygulama çıksın diye bir talep var mı? Yok. ... yani bize kullanışlı gelmedi mobil uygulama fikri. O yüzden kullanmadık.”

K2 “Şu an için öyle bir çalışmamız yok. Çünkü daha ileri yaştaki vatandaşlarımız çok mobil uygulama kullanmıyorlar, genellikle web sitesi üzerinden. Ama mobil uygulama da çok yaygın. İleride düşünülebilir.”

K3 “Şu anda yok ama ileriki süreçte daha kolay erişim sağlanabilir diye olabilir.”

Uygulayıcıların bir mobil uygulamaya şu anda ihtiyaç duymadıkları görülmektedir. K1 mobil uygulamanın sürekli güncel tutulması gerektiğine vurgu yapmakta ve vatandaşların kısa bir zaman dilimi için sınırlı fonksiyonunu kullanmak üzere (örneğin; 7 Eylül – 16 Eylül tarihleri arasında oy kullanmak gibi) Komşu Meclisi’nde katılım gösterdiklerini aktarmaktadır. Buradan hareketle, bütün bir yıla yayılan bir süreç tasarımı olmadığından dolayı katılımcıların kısa bir süreliğine katılıp sonrasında pasif konuma düştükleri çıkarımına ulaşılabılır. Buna karşın, dünyada öne çıkan katılımcı bütçeleme uygulamalarının neredeyse bir yılı kapsayan süreç döngüleri bulunmaktadır. Örneğin, yapılan oylamadan sonra vatandaşlar oyladıkları projelerin durumunu uzunca bir süre platform üzerinde izleyebilmektedir. Daha önce de değindiğimiz Komşu Meclisi’nin bu eksikliği, internet sitesini statikleştirebilir. Çünkü bir dahaki oylamaya kadar platforma girmeyi gerektirecek bir şey yoktur. Dolayısıyla yetkililer de internet sitesini bir sonraki oylamaya kadar güncel tutmaya gerek duymayabilir. Burada dikkat çekmeye çalıştığımız nokta, Komşu Meclisi’ne katılımın sadece öneri/proje sunma veya oy kullanmadan ibaret bir yapıyla sınırlandırılması engellenerek bunların dışında da çeşitli fonksiyonların kazandırılmasıyla vatandaşları uygulamanın içine daha fazla çekmektir. Sonuç olarak, sadece mobil uygulamanın değil, internet sitesinin de canlı tutulması vatandaşın uygulamadan kopmaması, sadece oylama döneminde katılım sağlamaması adına faydalı olabilir. Yeni bir yaşam ve iletişim alışkanlığı haline gelen mobil uygulamalar, kullanım pratikliği ve olanaklı diğer yönleriyle (Uğur ve Turan, 2015) e-katılımcı bütçeleme uygulamalarında internet sitesinin yanında vatandaşlara sunulabilir. Mobil uygulamalar aracılığıyla sürece ilişkin durumlar/bilgiler bildirim yoluyla kullanıcıya hatırlatılıp çeşitli yöntemlerle katılımcı bütçeleme süreci canlı tutulabilir.

2.3.6. Kullanıcı Geri Dönüşüne Verilen Önem

Çevrimiçi olsun ya da olmasın tüm katılımcı bütçeleme uygulamalarında katılımcılardan alınan geri dönüşlerin ne kadar dikkate alındığı, uygulamanın sağlıklı işlemesi bakımından önemlidir. Uygulayıcıların, vatandaş algılarını, duygularını ve düşüncelerini analiz ederek etkileşim ve geri bildirim sağlamaları ve alınan tepkilere yönelik düzenlemeler yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde vatandaşlar boşa çaba ve zaman harcadıkları hissine kapılarak katılım göstermeyebilirler. Dolayısıyla uygulayıcılar güven kaybına yol açabilecek eylemlerden veya eylemsizlikten uzak durmalı ve geri bildirim meselesini küçümsememelidirler. Belo Horizonte’nin 2011 yılındaki katılımcı bütçeleme uygulamasında belediyenin uygulamaya yönelik ilgisizliğinin katılımın o yıldaki sert düşüşünde oldukça etkili olması (Barros ve Sampaio, 2016), bu konuda ders veren bir deneyim olmuştur. Bu bağlamda katılımcılara ardışık olarak, “Katılımcı bütçeleme uygulamasına yönelik komşulardan nasıl geri dönüşler alıyorsunuz? Bu dönüşlere yönelik düzenlemeler yapıyor musunuz? Bununla ilgili hatırladığınız bir durum/olay varsa örnek olarak gösterebilir misiniz?” soruları sorulmuştur. Cevaplar aşağıdaki gibidir:

K1 “Yani olumsuz hiçbir durum yaşamadık desem doğrudur. ...bir şeye karar verme, müdahil olma insanların sevdiği bir şey oldu. Olumlu dönüşler aldık yani. Hatta girişim yapsak da kendi partimizden olan diğer belediyelere de aktarsak diye çok talep öneri geldi sosyal medyadan.”

K3 “Genelde olumlu geri dönüşler alıyoruz. Çok fazla eleştiri aldığımızı hatırlamıyorum. Ufak tefek, yani burada park yapmak yerine atıyorum şunu yapsaydınız daha iyi olurdu gibi yorumlar alabiliyoruz. Ya da buraya yeraltı konteyneri değil, yer üstü konteyneri yapın deyip de revize ettiğimiz projelerimiz var.”

K1’in yanıtı, halkın katılımcı bütçelemeye yönelik bir talebi veya istekliliği olduğuna işaret etmektedir. Bu, önceki başlıklarda tartıştığımız vatandaş tarafı isteğin sonucunda gerçekleştirilen katılımcı bütçeleme girişimleri açısından olumlu bir sinyaldir. Ancak, halkın ne kadarının böyle bir talebi ve isteği olduğunu öğrenmek için nicel yöntemlere başvurarak araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Kullanıcılardan uygulamaya yönelik genel anlamda olumlu dönüşler alındığı aktarılmıştır. Gerçekleştirilen bazı hizmetlerin vatandaş geri dönüşüne göre revize edildiği belirtilmiştir. Ancak, Komşu Meclisi kapsamında vatandaş ve belediye arasındaki etkileşim hakkında sadece belediye personeli ile görüşüldüğünden bu bulgular vatandaş görüşüyle teyit edilerek desteklenmelidir. Bu çalışmanın örneklem grubu belediye personeli ile sınırlandırıldığından dolayı vatandaş görüşlerine ulaşamamıştır.

2.3.7. Oylamaların Güvenliği

E-katılımın akla gelen ilk yollarından biri e-oylama. E-oylama genelde iki farklı şekilde uygulanmaktadır. İlki, seçim sandıkları gibi belirli bölgelere yerleştirilebilen kiosk vb. makineler aracılığıyla gerçekleştirilen oylamalardır. İkincisi ise, mekâna bağlı kalmaksızın internet üzerinden bilgisayarlar ve mobil cihazlar aracılığıyla gerçekleştirilen oylamalardır (Lelebici, 2021: 52). Herhangi bir zamanda herhangi bir yerden daha az maliyetle oy kullanmayı mümkün kılan ikinci yöntem, ilkinin göre daha fazla fırsat sunsa da daha komplike sorunlara sahiptir. Bunlardan en önemlisi oylamaların güvenliğidir. Birçok ülke e-oylama uygulamalarına şans tanıyıp bir süre bunları sürdürmüşler, ancak güvenlik, doğrulanabilirlik ve şeffaflık değerlendirmelerinden sonra birçoğu e-oylama uygulamalarından vazgeçmişlerdir. Bu konuda öne çıkan ve devamlılığı sağlayan ülkeler Estonya ve İsviçre olmuştur (Işık, 2019: 118-136).

E-oylama tehlike ve sorunlarına, gelişen blokzincir teknolojilerinin önemli derecede çözümler üreteceği kabul görmeye başlamıştır. Blokzincir teknolojilerinin, özellikle adem-i merkezî yapısının, e-oylama modellerini dönüştürücü biçimde etkilemesi beklenmektedir (Lelebici, 2021: 53). Katılımcı bütçeleme sürecini sekteye uğratabilecek veya sabote edebilecek oylama güvenliği riskinin Komşu Meclisi açısından sorgulanması ise, “E-oylama güvenliği nasıl sağlanıyor? Olası hacker saldırılarına karşı önlemlerinizi var mı?” soruları ile gerçekleştirilmiştir. Cevaplar şu şekildedir:

K2 “Var. Bloklama sistemimiz var. Örnek veriyorum; birden fazla saldırı algıladı sistem, blokluyor siteyi. Bugüne kadar bir saldırıyla karşılaşmadık. Zaten SSL sertifikalarına sahip web sitesi.”

Cevaptan güvenlik önleminin alındığı anlaşılrsa da ilgili alanın teknik boyutu nedeniyle çalışmanın bu kısmında net bir yorum yapılamamaktadır.

2.3.8. Uygulayıcıların Uygulama Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar

Komşu Meclisi'nin uygulayıcılarının uygulama sürecinde karşılaştıkları sorunları, neleri sorun olarak algıladıkları ve bu sorunlara nasıl yaklaştıklarını görmeyi amaçladığımız bu tema altında, “Sizce Komşu Meclisi uygulaması süreçlerinde karşılaşılan en büyük ve en önemli sorunlar nelerdir? Herhangi bir aşamada tıkanıklık yaşandı mı?” soruları sorulmuştur. Alınan cevaplar şu şekildedir:

K1 “Anlatmakta ilk başta zorlandık. ...kendi sürecimizle ilgili bir sorun yaşamadık. ...bir zorlukla da karşılaşmadık.”

K2 “Bir tıkanıklık yaşamadık. ...Türkiye’de bir ilk, daha önce uygulanmış bir proje yok bununla alakalı. Sadece vatandaşların aşına olmaları aşamasında en başta biraz sıkıntı yaşadık. Ama şu an hiçbir olumsuz bir geri dönüş yok.”

K3 “Sms kısmında hatırladığım kadarıyla, doğrulama kodu falan geliyor ya. O kısımda biraz sıkıntı yaşamıştık. ‘Benim gelmedi’, ‘ben giremedim’, ‘ben yapamadım, doğrulayamadım’ gibi falan, biraz orada trafik yaşadık.”

Katılımcılar, yeni ve ilk defa uygulanan bir uygulama olduğundan dolayı Komşu Meclisi’ni açıklama ve anlatma noktasında bir zorluk yaşadıklarını ve de sisteme giriş ile ilgili teknik bir sorunla karşılaştıklarını aktarmışlardır. Başka bir problem, zorluk veya tıkanıklık belirtilmemiştir.

2.3.9. Uygulamayı İyileştirmek Adına Atılacak Adımlar

Komşu Meclisi ile ilgili uygulayıcıların gelecekte nasıl bir yol izleyecekleri, uygulamanın geliştirilmesi veya iyileştirilmesine yönelik herhangi bir adımın atılıp atılmayacağı bu son tema altında incelenmiştir. Bu tema,

uygulayıcıların nasıl bir tutuma, vizyona ve plana sahip olduğunu gösterecek veya bunlara işaret edecek çıkarımları ortaya koyabilecek potansiyele sahip olması bakımından değerlidir. Diğer bir ifadeyle, bu tema, uygulayıcıların katılımcı bütçeleme anlayışını ne kadar ciddiye aldığı hakkında bize ipuçları sunabilir. Dolayısıyla katılımcılara, “Komşu Meclisi uygulamasını iyileştirmek adına ne tür yeni adımlar atmayı düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Alınan cevaplar aşağıdaki gibidir:

K1 “...aslında uygulamadan ziyade biraz daha insanlara bu kültürü, alışkanlığı aşılacak gerekiyor. Oraya daha çok eğilmek lazım, yoksa uygulamanın şekli şemali çok bir şey ifade etmiyor. Böyle kriz zamanlarında hele herkes önce geçimini düşünüyor, demokrasi sonra geliyor.”

K2 “Vatandaşlarla ilgili dönüşlerle ilgili iyileştirmeler yapılabilir. ...görme engelli vatandaşlar için sistemimiz zaten destekliyor. Daha farklı engelli vatandaşlarımız için belki düzenlemeler yapılabilir.”

K3 “Birinci yeni adım bence önümüzdeki yıl yüz yüze, mahallelere giderek mahalleleri örgütleyip mahallelerde bir çalışma yapmak. Bence en önemlisi bu, yapılması gerek diye düşünüyorum.”

K4 “Yüz yüze süreçlere de yer verilebilir. Onun dışında herhangi bir şey yok gibi, sistemin herhangi bir eksisi yok şu an.”

Uygulamaya fiziksel katılım biçimini de dahil etme düşüncesi, atılacak en önemli adım olarak değerlendirilebilir. Komşu Meclisi'nin iyi katılımcı bütçeleme örnekleri arasında gösterilebilmesinin yolu, bu yönde bir yapısal değişimden geçmektedir. Her ne kadar böyle bir adımın atılıp atılmayacağını zaman gösterecek olsa da uygulayıcıların bu yönde bir isteği veya düşüncüyü dile getirmiş olmaları, araştırmacı tarafından olumlu değerlendirilmiştir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Komşu Meclisi uygulaması, Türkiye’de katılımcı bütçeleme anlayışına BİT’i entegre etmesiyle e-katılım yolunda önemli adım atılmasını sağlayan; kentlilik bilincini, yerelde ortak yönetimi ve aktif vatandaşlığı belirli bir ölçüde de olsa mümkün kılarak katılımcı demokrasiye göz kırpan bir girişim olması bakımından değerlidir. 2000’li yıllarda Türkiye’de birtakım projeler aracılığıyla deneyimlenen ancak istikrarı sağlanamayan katılımcı bütçeleme uygulamalarının Komşu Meclisi ile yeni bir trend yakalaması söz konusu olabilir. 2020 yılında uygulanmaya başlayan Komşu Meclisi'nin ardından, 2021 yılında İstanbul Şişli Belediyesince “Benim Bütçem”¹¹ adlı hibrit bir katılımcı bütçeleme uygulaması hayata geçirilmiş, İstanbul Büyükşehir Belediyesince “Bütçe Senin”¹² adıyla internet platformu üzerinden e-katılımcı bütçeleme uygulaması başlatılmış ve Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından da “Başkent Mobil” adlı mobil uygulamanın içerisinde yer alan ve katılımcı bütçelemeyi yansıtan birtakım fonksiyonlara sahip ‘Söz Hakkı’¹³ ve ‘Başkent Genç’¹⁴ modülleri kullanıcılara sunulmuştur. Bu doğrultuda, eksikliklerine rağmen Komşu Meclisi'nin yeni dönemde katılımcı bütçelemenin önder bir uygulaması haline gelebileceği öngörülebilir. Ayrıca, Komşu Meclisi e-demokrasi alanyazınında Türkiye açısından bir kilometre taşı olarak da değerlendirilebilir. Bu anlamda, genelde belli bir amaç için tek seferliğine başvurulmuş karar almaya dayalı e-katılım araçlarının (örneğin bir kentte meydan düzenlemesine ilişkin projelerin kent sakinlerinin oylamasına sunulması) aksine sürekliliği arz eden, aktif vatandaşlığı destekleyen ve daha katılımcı bir mimariye sahip e-katılım pratiği olarak ilgili alanyazının başlıca örnekleri arasında gösterilmesi muhtemeldir.

Komşu Meclisi uygulaması, mahallelerin ihtiyaçlarını belirleyen ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda ortak karar almayı amaçlayan, vatandaşların yaşadıkları yere olan aidiyet duygusunu güçlendirme kapasitesini taşıyan, yöneten ile yönetileni birbirine yakınlaştıran iyi bir yerel, katılımcı ve elektronik demokrasi girişimi olarak nitelendirilebilir. Komşu Meclisi, beş yılda bir yapılan yerel seçimlerin dışında bir katılım olanağı sunarak ilçe sakinlerinin her yıl yerel politikanın şekillenmesine etki etmelerini sağlamaktadır. Ayrıca, platforma katılım yaşının 13 yaş ve üzeri olarak belirlenmesi ile çocuklara ve gençlere erken yaşta itibaren bizzat içinde buldukları bir demokrasi deneyimi kazandırılması amaçlanmaktadır.

¹¹ Daha fazla bilgi için bkz. <https://benimbutcem.sisli.bel.tr/tr/Anasayfa> (erişim tarihi: 06.12.2022). Muratpaşa Belediyesi çalışanları, Benim Bütçem uygulamasının hazırlanma aşamasında Muratpaşa ile Şişli Belediyelerinin beraber çalıştıklarını ve kendilerinin bazı noktalarda yardım sunduklarını aktarmışlardır.

¹² <https://butcesenin.istanbul/> (erişim tarihi: 05.05.2024).

¹³ <https://www.ankara.bel.tr/haberler/bld-4-0-soz-hakki-nda-ilk-lokal-anket-14574> (erişim tarihi: 05.05.2024).

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=5GvMNXBZKZM> (erişim tarihi: 05.05.2024).

Komşu Meclisi'nin kullanılabilirlik açısından kolay olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Basit ve sade bir arayüzü, kolay erişilebilir sekmeleri ve anlaşılır bir dili barındırması dolayısıyla kullanıcılar platformu kullanmakta zorluk çekmemektedirler. Herhangi bir sorunla karşılaşmaları durumunda ise, belediye personelinin yardımcı olduğu belirtilmiştir.

Tüm bunlara rağmen Komşu Meclisi iyi bir katılımcı bütçeleme uygulamasını karşılamayan bazı temel eksikliklere sahiptir. Genel olarak bu temel eksiklikler uygulanma biçimi ile ilgilidir. Bulgularda da değinildiği üzere, katılımcı bütçeleme anlayışı Komşu Meclisi uygulaması aracılığıyla sadece çevrimiçi olarak uygulanmaktadır. Ancak katılımcı bütçelemede fiziksel süreçler göz ardı edilemeyecek boyutta önemlidir. Bu bağlamda e-katılımın yol açtığı temel sorun vatandaşlar arasındaki sosyal ilişkileri azaltarak bireyci davranışı öne çıkarmasıdır. Platformlar vatandaşların kendi aralarında ve diğer paydaşlarla iş birliği içinde hareket edebilmeleri için çok az olanak tanımaktadır (Blanco ve Björn, 2022: 5). Komşu Meclisi de böyle bir yapıda olup, katılımcı bütçeleminin içkin unsuru olan 'müşterekliği' tam anlamıyla barındırmamaktadır. Vatandaşların etkileşime girdiği tek ortam olarak tartışma forumunun yapısı bu iddiamızı desteklemektedir. Forum, müzakereyi ve diyalog kurmayı destekleyen bir tasarıma sahip değildir. Vatandaşlar sadece bireysel görüşlerini belirtmekte, görüşlerin kamusal bir tartışmaya dönüşebilmesini sağlayacak zemin bulunmamaktadır. Kısa bir ifadeyle forum, birlikte karar almaya aracılık edecek kolektif bir tartışma ortamını desteklememektedir.

Komşu Meclisi'nin iş birliği ve ortaklık gibi değerlere uzak bir süreç mimarisine sahip olmasının nedenlerinden biri de vatandaşların kendi aralarında veya diğer paydaşlarla hareket edebileceği konsey, komite, vb. gibi bir demokratik oluşumu içermemesidir. Tartışma ortamını yaratacak, organize edecek, bireysel katılımı müzakereyle ulaşılabilecek ortak akla dönüştürerek daha güçlü bir iradeyle süreci sürdürecektir bütünlüklü mekanizmaları oluşturmak, e-katılımın yarattığı bireyci yapıyı kırabilmesi açısından önemlidir. Bu mekanizmalar vatandaş ile belediye arasında bir köprü görevi de görerek koordinasyonu sağlamada yardımcı olurlar. Ayrıca, süreçte izleme, raporlama ve denetleme gibi şeffaflığı ve hesap verilebilirliği gözetken çok önemli görevleri de bu tür mekanizmalar yürütür. Dolayısıyla bu mekanizmalardan yoksun Komşu Meclisi'nde kararlar oydaşmacı bir yaklaşımla sonuca bağlanmamaktadır. Bireysel katılımın esas alındığı Komşu Meclisi'nde vatandaşın iradesini ne kadar yansıtabildiği, süreç içerisinde ne kadar etkili olabildiği ise bir diğer tartışma konusudur.

Vatandaşlar basit bir seçimde kendisine sunulan seçenekleri seçerek bütçe sürecini etkileyebilmektedirler. Referanduma benzeyen bu katılım biçiminde vatandaşlara süreç içerisinde etkili ve aktif olabilmelerini sağlayacak bir rol tanınmamıştır. Çünkü vatandaşlar ya yıllık mali bütçeyi evet-hayır biçiminde oylayabilmekte ya da ayrılan ek bütçe oylamasında birtakım hizmet alanlarını oylayabilmektedir. Oldukça sınırlı bu iki farklı oylama işleminden ayrı olarak vatandaşlara 'Bir Fikrim Var' bölümü üzerinden proje sunma olanağı da tanınmıştır. Ancak yetkililer bu bölüm üzerinden bir projenin hayata geçirilip geçirilmediği konusunda yeterli bilgiye sahip değildirler. Geçirildiyse bile, platform üzerinde böyle bir bilgi yer almamakta, projeler takip edilememektedir. Ayrıca, platformda yer alan yönergede proje teklif sürecinin nasıl ilerlediğine ilişkin bilgilendirmenin kısıtlı kaldığı görülmektedir. Bu anlamda, ASSİM'in süreç içerisindeki etkinliğine, projeleri değerlendirme ölçütlerine, fizibilite çalışmalarına, öneriler ile ilgili nasıl veya ne kadar süre içerisinde geri dönüş sağlanacağına ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır. Fikir aşamasından proje yaratılmasına kadar teknik bir süreci içeren bu bölümde vatandaşların nasıl bir destekle karşılaştıkları belirsizdir. Edinilen bu çerçevede, birlikte hareket edilen ve ortaklığa dayanan bir proje geliştirme sürecinden bahsetmek güçtür. Oysa Paris'te uygulanan katılımcı bütçelemede hangi projelerin uygun olacağı/ değerlendirmeye alınacağı açıkça belirtilmiştir. Değerlendirme esnasında benzer ve tamamlayıcı projelerin belirlenmesi durumunda sahipleri bir araya getirilmekte ve projeleri birleştirme olanakları aranmaktadır. Kabul edilmeyen tekliflerin sahiplerine neden kabul edilmediğini açıklayan geri bildirimler sağlanmaktadır. Ayrıca, belediye çalışanları vatandaşlara fikirleri projeye dönüştürme süresince destek sağlamakta ve hem çevrimiçi hem de fiziksel ortamda proje hazırlama eğitimleri verilmektedir. Oylamadan geçen projelerin durumu ise platform üzerinden izlenebilmektedir. Böylesine bir proje teklifi süreci çerçevesinde Komşu Meclisi'nin proje teklifi sunma fonksiyonu yüzeysel kalmaktadır.

Vatandaşların aktif olarak yer alamadıkları bu katılımcı bütçeleme modelinde yüz yüze toplantıların yapılması, toplantıları yürütecek ve genel işleyişe katkıda bulunacak gerekli organizasyonel yapının kurulması ve bütçeleme sürecine daha farklı bir katılımın tasarlanmasıyla vatandaşın iradesini çok da yansıtmadığı 'hizmet alanı' ve 'evet-

hayır' oylamalarının dışına çıkılabilir. Böylelikle, sosyo-ekonomik düzeyi düşük mahallelerde yaşayan ve dijital bölünmeden etkilenen dezavantajlı kesim de fiziksel süreçlerin olanaklarından yararlanabilecektir. Bu haliyle Komşu Meclisi köklü bir değişime ihtiyaç duymaktadır. Covid-19 pandemisinin patlak vermesiyle uygulamanın yeterli ilgi ve önemi görememesi ve belediye önceliklerinin olağandışı bir duruma bağlı olarak başka bir yere yönelmesi böyle bir girişim için talihsizlik olarak değerlendirilebilir. Ancak, belediye personelinin fiziksel süreçlere yönelik niyetleri ve istekleri doğrultusunda sahaya inmeleri, verecek olduğumuz önerilere anlam katacak önemli bir adım olacaktır.

Önceliklerin belirlenmesi doğrultusunda gerçekleştirilebilecek ilk adım yüz yüze toplantıların yapılması olacaktır. Yüz yüze toplantıların çevrimiçi toplantılar karşısında öne çıkan dezavantajları arasında zaman ve enerji kaybı bulunmaktadır. Toplumsal nitelikli katılımın gerçekleştirilebilmesi için vatandaşların bu katılımı sağlayabilecek zamana sahip olmaları ve gerekli zamana sahipse de zaman kullanım tercihini katılımcı bütçelemenle yana kullanmaları gerekmektedir (Doğan, 2019: 166). Bu bağlamda e-katılım, zaman bakımından sunduğu olanaklar ile katılımı artırma hususunda öne çıkmaktadır. Ancak katılımın kalitesini düşürdüğüne yönelik bulgular baz alındığında, vatandaşlarla yüz yüze toplantılar yapılarak doğrudan temas içinde bulunulması daha iyi sonuçlar verecektir. Bu toplantılar sonucunda sunulacak olan teklif ve proje önerileri dijital ortamda toplanabilir. Oylama ve takip etme gibi süreçler de dahil tüm katılımcı bütçeleme süreci için en iyi yazılımların matrisinin bulunduğu ve her yazılımın özelliklerine hızlı bir genel bakış sunan "Airtable"¹⁵ isimli platform, uygulayıcılar için yol gösterici olabilir. Veri korumayla ilgili olarak Wampler vd. (2018: 32), üçüncü şahıslar tarafından geliştirilen kullanımı kolay ve ucuz yazılımların kullanılmasının belediye tarafı bir manipüle olasılığını düşürebileceğini aktarmışlardır.

Gerekli organizasyonel yapı üçlü bir örgütlenme modelinin altında oluşturulabilir. Muratpaşa Belediyesi tarafı ilk örgütlenme olarak Katılımcı Bütçeleme Koordinasyon Birimi, vatandaş tabanlı ikinci örgütlenme olarak Mahalle Bütçe Komiteleri ve üçüncü örgütlenme olarak Antalya Kent Konseyi sürecin sac ayağını oluşturacak temel organlardır. Çok paydaşlı ve iş birliği içinde çalışacak diğer örgütlenmeler, bu üçlü yapı içerisinde adil bir kontenjan dağılımıyla oluşturulmalıdır. Bunlar, katılımcı bütçelemenin esaslarını, yöntemlerini ve stratejisini belirleyecek; yürütülmesini, takip edilmesini ve değerlendirilmesini sağlayacak çeşitli çalışma grupları ve kurullardır. Vatandaşların iradesini yansıtabilecek en önemli oluşum ise, her bir Mahalle Bütçe Komitesi'ni temsil eden vatandaşlardan oluşacak bir konsey olacaktır. Bu örgütlenmelerde dezavantajlı konumda bulunan vatandaşlara yönelik bir katılım kotası konulması da sosyal eşitliğin sağlanmasına katkı sunacaktır. Gelen önerilerin, projelerin veya fikirlerin uygulanabilirliği ise; belediyenin ilgili birimleri, meslek odaları, STK'lar, üniversiteler ve diğer uzmanlardan oluşan bir planlama grubu tarafından değerlendirilmelidir. Planlama grubu uygulanabilirlik açısından olumsuz bulduğu öneriler hakkında geri bildirimler sağlamalı ve gerektiği takdirde nasıl uygulanabilir hale geleceği konusunda proje sahiplerine destek sağlamalıdır.

Katılımcı bütçelemenin işleyişini, örgütlenme yapısını, bu yapıdaki her örgütün kurulma amaçlarını, görevlerini, sorumluluklarını, çalışma usul ve esaslarını tanımlayacak yeni bir hukuki çerçeveye ihtiyaç olacağından dolayı mevcut yönergeden daha kapsamlı bir yönergeye geçiş yapılması gerekmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, katılımcı bütçelemenin öğrenmeye dayalı deneysel bir sürece sahip olması gerektiği için yönerge oluşturulurken çok fazla kısıt veya kuralın konulmamasına dikkat edilmelidir. Kurumsal yapısında değişiklikler yapmak için yeterli alanın bırakılmaması, yenilik ve yaratıcılık gibi konularda önünün kapanmasına sebep olabilir.

Yoksul mahallelere daha fazla kaynağın ayrılmasıyla yeniden dağıtım gözetilmelidir. Temsiliyeti zayıf grupların dahil edilmesi, düşük gelir gruplarının hayat standartlarının yükseltilmesi ve sosyal adaletin güçlendirilmesi gibi katılımcı bütçelemenin temel gayeleri bu uygulama kapsamında benimsenmeli ve tüm mimari bu gayeler doğrultusunda tasarlanmalıdır. Ayrıca kentin belirli bölgelerine yerleştirilmesi planlanan kioskların planlandığı şekilde yerleştirilmesiyle de dijital bölünme sorunu belirli ölçüde hafifletilebilecektir.

SONUÇ

Hem dijitalleşmenin hem de dijitalleşme hızının arttığı bu enformasyon çağında, devletlerin, yönetim şekillerinin ve toplumların değişime uğraması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının

¹⁵ Bahsi geçen yazılım listesi için bkz. <https://airtable.com/shrxxpcHHnMc1xZSx/tblELFP9tGX07UZDo> (erişim tarihi: 27.08.2024).

yaygınlaşmasıyla internet tabanlı ortamların, siyaseti ve gündemi etkileyebilme gücü günden güne artmaktadır. Bu bağlamda internet, bireylere daha katılımcı olmalarını sağlayan yeni imkanlar tanımaktadır. Vatandaş-devlet arasındaki etkileşimi artırma ve engelleri aşma fırsatı sunan yeni katılım araçları, vatandaşın siyasete olan ilgisini azalmaktan kurtararak gerek merkezi gerekse yerel düzeyde demokratikleşmeye katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, katılımcı bütçeleme anlayışı üzerinde yeni katılım araçlarının kullanılmasıyla uygulanmaya başlanan ve bir e-katılımcı bütçeleme uygulaması olarak karşımıza çıkan “Komşu Meclisi” platformu sorgulanmıştır.

Katılımcı bütçelemenin gereklilikleri bakımından birtakım eksikliklere sahip Komşu Meclisi, bir önceki bölümde sunulan önerilerle daha iyi bir katılımcı bütçeleme uygulamasına dönüştürülebilir. E-katılım çerçevesinde katılımcı kültürü besleyecek böyle bir pratiğin demokrasi okulu işlevi görererek yerelden ulusal düzeye uzanan katılımcı bir demokrasi anlayışını filizlendirme ihtimali vardır. Katılımcı bütçeleme sadece yerel yönetim birimlerince başlatılan mahalle, ilçe ve il düzeylerinde değil; farklı ölçeklerde ve türlerde de uygulama alanı bulabileceği bir felsefeye sahiptir.¹⁶ Ancak her ne şekilde uygulanırsa uygulansın, katılımcı bütçelemenin başarısında uygulayıcıların vizyonlarının ve istekliliklerinin büyük bir paya sahip olduğunu bir kez daha hatırlatmak gerekir. Daha iyi katılımcı bütçeleme modellerinin geliştirilebilmesi için bu anlayışa yönelik teşviklerin sağlanmasıyla uygulama örneklerinin artırılması gerekir. Bu anlamda merkezi idare destek sağlamalı, plan ve politikalarında katılımcı bütçelemeye yer vermelidir.

KAYNAKÇA

- Allegretti, G. ve Dias, N. (2009). “The Variable Geometry of Participatory Budgeting: Which Lessons From The New Portuguese Explosion” in Proceedings of the Conference “Learning Democracy by Doing: Alternative Practices in Citizenship Learning and Participatory Democracy”, 16-18 Ekim 2008, OISE/Toronto University, Toronto.
- Allegretti, G. ve Antunes, S. (2014). “The Lisbon Participatory Budget: Results and Perspectives on an Experience in Slow But Continuous Transformation”. *Field Actions Science Reports. The Journal of Field Actions*.
- Allegretti, G. ve Koçdemir, M. (2021). “Katılımcı Bütçeleme Uygulamaları: Türkiye ve Portekiz Deneyimlerinin Karşılaştırılması”. *Sayıştay Dergisi*, 32(123): 107-139.
- Allegretti, G. (2022). “CEPA Strategy Guidance Note on Participatory Budgeting”. *United Nations Department of Economics and Social Affairs*.
- Avritzer, L. ve Navarro, Z. (ed.). (2003). *A Inovacao Democratica No Brasil: O Orcamento Participativo*. Cortez, Sao Paulo.
- Barros, S. A. ve Sampaio, R. C. (2016). “Do Citizens Trust Electronic Participatory Budgeting? Public Expression In Online Forums As An Evaluation Method In Belo Horizonte”. *Policy & Internet*, 8(3): 292-312.
- Blanco, M., ve Bjørn, P. (2022). “Designing Digital Participatory Budgeting Platforms: Urban Biking Activism in Madrid”. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 31(4): 567-601.
- Cabannes, Y. (2004). “Participatory Budgeting: A Significant Contribution to Participatory Democracy”. *Environment&Urbanization*, 16(1): 27-46.
- Cabannes, Y. (ed.). (2021). *Katılımcı Bütçe ile Başka Bir Şehir Mümkün*, Şişli Belediyesi, İstanbul.
- Cilavdaroğlu, A. A. ve Ekici, B. (2013). “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bütçe Hakkını Kullanabilme Kapasitesi”. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(3): 59-88.
- Dağlı, E. ve Gök, M. (2021). “Belediye Yöneticilerinin Katılımcı Bütçeleme Hakkındaki Algılarına Yönelik Nicel Bir Araştırma: Bandırma ve Çanakkale Belediyeleri Örneği”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 19(4): 436-453.
- Doğan, E. (2019). “Toplumsal Katılımı Belirleyen Faktörler: Türkiye’de Katılımcı Bütçenin Uygulanabilirliğine Dair Bir Sorgulama”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1): 159-184.

¹⁶ Cabannes (2021), katılımcı bütçeleme türlerini “Bölgesel”, “Tematik/Sektörel” ve “Aktör Temelli” olarak üç kategoride ayırt ettiği çalışmasında farklı türde birçok katılımcı bütçeleme deneyimine yer vermiştir. Bunlardan bazıları; okullarda ve üniversitelerde hayata geçirilen katılımcı bütçeleme uygulamaları, sadece genç kesimin dahil edildiği katılımcı bütçeleme uygulaması ve konut edindirme amaçlı katılımcı bütçeleme uygulamasıdır.

- Doğan, G. ve Gerger, G. Ç. (2018). "Manisa Büyükşehir Belediyesi Merkez İlçeler Meclis Üyelerinin Katılımcı Bütçe Uygulamasına Yönelik Görüş ve Tutumlarına Dair Bir Araştırma". *International Journal of Public Finance*, 3(2): 205-231.
- Erdoğan, O. (2020). "Yerel Politikaların Şekillenmesinde Dijital Demokrasi Uygulaması Olarak Antalya Muratpaşa Belediyesi Komşu Meclisi". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1): 48-60.
- Ergen, Z. (2012). "Yönetimden Yönetişime: Katılımcı Bütçeleme Modeli". *Maliye Dergisi*, 163(17): 316-334.
- Feyzioğlu, B. N. (1984). *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Goldfrank, B. (2006). "Lessons From Latin American Experience in Participatory Budgeting". https://www.researchgate.net/publication/253455515_Lessons_from_Latin_American_Experience_in_Participatory_Budgeting (erişim tarihi: 05.05.2024).
- Güneş, İ. (2020a). "Katılımcı Bütçelemeyi Etkileyen Başarı Faktörleri: New York Örneği". *Sosyoekonomi*, 28(45): 187-206.
- Güneş, İ. (2020b). "Porto Alegre, Paris ve Seul Katılımcı Bütçe Modelleri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2): 537-554.
- Işık, A. (2019). *Dijital Çağda Demokrasinin Dönüşümü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Korthagen, I., Larsen, C. F. ve Nielsen, R. Ø. (2020). "Non-binding Decision-Making". L. Hennen, I. Van Keulen, I. Korthagen, G. Aichholzer, R. Lindner ve R. Ø. Nielsen (Ed.), *European E-Democracy in Practice*. Springer Nature, Switzerland.
- Leblebici, D. N. (2021). "Kamu Yönetiminde Elektronik Vatandaş Katılımının Sağladığı Yararlar ve E-Katılıma Uyumun Önündeki Engeller". A. Saylam (Ed.), *Kamu Yönetiminde Elektronik Vatandaş Katılımı*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- OECD. (2020), *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*, OECD Publishing, Paris.
- Onaran, B. ve Gençtürk, K. K. (2022). "Mobil Belediye Aplikasyonlarında Hizmet Kalitesi: İzmir Örneği". *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1): 16-31.
- Özen, A. ve Yontar, G. (2009). "Katılımcı Demokrasi Anlayışında Bütçeleme: Katılımcı Bütçeleme". *Maliye Dergisi*, (156): 280-293.
- Özen, A., Yaşa, A. A. ve Demirhan, H. (2016). "Katılımcı Bütçeleme Anlayışı Çerçevesinde İzmir Büyükşehir Belediyesinin 2015-2019 Stratejik Planının Değerlendirilmesi". *Electronic Journal Of Social Sciences*, 15(59): 1296-1310.
- Pina, V., Torres, L., Royo, S. ve Garcia-Rayado, J. (2022). "Decide Madrid: A Spanish Best Practice on E-Participation". T. R. Liiv ve V. Lember (ed.), *Engaging Citizens in Policy Making: e-Participation Practices in Europe*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 152-165.
- Rainie, H. ve Wellman, B. (2012). *Networked: The New Social Operating System*. MIT Press, Cambridge.
- Royo, S., Pina, V. ve Garcia-Rayado, J. (2020). "Decide Madrid: A Critical Analysis Of An Award-Winning E-Participation Initiative". *Sustainability*, 12(4): 1-19.
- Sakınç, S. ve Bursalioğlu, S. A. (2014). "Bütçelemede Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçeleme". *EJOVOC (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(1): 1-10.
- Sampaio, R. C. ve Peixoto, T. (2014). "Electronic Participatory Budgeting: False Dilemmas and True Complexities". N. Dias (ed.), *Hope for Democracy: 25 Years of Participatory Budgeting Worldwide*. In Loco Association, Lisbon, 413-425.
- Sampaio, R. C. (2016). "E-Orçamentos Participativos Como Iniciativas De E-Solicitação: Uma Prospecção Dos Principais Casos E Reflexões Sobre A E-Participação". *Revista de Administração Pública*, 50(6): 937-958.
- Santos, B. (2002). *Democratizar a Democracia, Os Caminhos da Democracia Participativa*. Civilização Brasileira, Rio de Janeiro.
- Sintomer, Y., Herzberg, C., Allegretti, G., Rocke, A. ve Alves, M. L. (2013). "Participatory Budgeting Worldwide". *Dialog Global*, (25): 1-93.

- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi. (2020). *Paris Belediyesi Katılımcı Bütçe Uygulaması*. (Bilgi Notu).
- Stortone, S. ve De Cindio, F. (2015). "Hybrid Participatory Budgeting: Local Democratic Practices in the Digital Era. In Citizen's Right to the Digital City". *Springer, Singapore: 177-197*.
- TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı), (2007). "İyi Yönetişim İçin Örnek Bir Model: Katılımcı Bütçeleme". Yönetişim Etütleri Programı, Ankara.
- Touchton, M., Wampler, B. ve Spada, P. (2019). "The Digital Revolution And Governance In Brazil: Evidence From Participatory Budgeting". *Journal of Information Technology & Politics*, 16(2): 154-168.
- Uğur, N. G. ve Turan, A. H. (2015). "Üniversite öğrencilerinin mobil uygulamaları kabulü ve kullanımı: Sakarya Üniversitesi örneği". *Journal of Internet Applications and Management*, 6(2): 63-79.
- Wampler, B. (2000). "A Guide to Participatory Budgeting". <https://web.worldbank.org/archive/website01531/WEB/IMAGES/AGUIDETO.PDF> (erişim tarihi: 28.08.2024).
- Wampler, B. (2007a). "A Guide to Participatory Budgeting". A. Shah (ed.), *Participatory Budgeting*. The World Bank, 21-54.
- Wampler, B. (2007b). *Participatory Budgeting in Brazil: Contestation, Cooperation, and Accountability*. Penn State Press, PA.
- Wampler, B., McNulty, S. ve Touchton, M. (2018). "Participatory Budgeting: Spreading Across The Globe". *Transparency & Accountability Initiative*.
- Yalçın, A. Z. (2015). "Yerel Yönetimlerde Katılımcı Bütçeleme". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2): 311-329.
- Yıldız, F. ve Alkan, F. (2017). "Katılımcı Bütçeleme Perspektifinden Yükseköğretim Öğrencilerinin Bütçe Algısı Araştırması: Dumlupınar Üniversitesi Örneği". *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 129-145.
- Zolotov, M. N., Oliveira, T. ve Casteleyn, S. (2018). "Continued Intention To Use Online Participatory Budgeting: The Effect Of Empowerment And Habit". In Proceedings of the 11th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance, 209-216.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 02.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1476855

Research Article/Araştırma Makalesi

Ulaş, S., Yar, B. ve Yar, D. (2024). "Bilişsel Çarpıtmalar ve İyimserlik Düzeyinin Mutluluk Korkusu ile İlişkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 61-75.

BİLİŞSEL ÇARPITMALAR VE İYİMSERLİK DÜZEYİNİN MUTLULUK KORKUSU İLE İLİŞKİSİ

Sinem ULAŞ*, Berçem YAR**, Dilan YAR***

Öz

Bu araştırma bilişsel çarpıtmalar ve iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusu ile ilişkisini belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Araştırma verileri toplanırken Google Formlar üzerinden ölçek formatını içeren bir link oluşturulmuş ve çeşitli sosyal medya kanalları ile çalışmaya katılan kişilerin linki diğer kişilere ulaştırmaları sağlanarak veriler toplanmıştır. Araştırma 140 kadın 138 erkek olmak üzere 278 kişi ile yürütülmüştür. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, İyimserlik Ölçeği, Bilişsel Çarpıtmalar (Düşünme Türleri) Ölçeği ve Mutluluk Korkusu Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Elde edilen veriler betimleyici istatistikler, bağımsız t testi ve regresyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde cinsiyet ve medeni durum ile mutluluk korkusu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmada düşünme türlerinden "felaketleştirme" ile mutluluk korkusu arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmamızda mutluluk korkusu ile iyimserlik düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Araştırma sonuçları, mutluluk korkusuna ilişkin gelecekte yürütülecek araştırmalarda potansiyel değişkenlerin belirlenmesi ve incelenmesinde bazı önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Mutluluk korkusu, İyimserlik düzeyi, Bilişsel çarpıtmalar.*

COGNITIVE DISTORTIONS AND THE RELATIONSHIP OF OPTIMISM LEVEL WITH FEAR OF HAPPINESS

Abstract

This study was conducted to determine the relationship between cognitive distortions and optimism level with fear of happiness. While collecting the research data, a link containing the scale format was created via Google Forms and data were collected by ensuring that the participants of the study transmit the link to other people through various social media channels. The study was conducted with 278 people, 140 women and 138 men. The data were collected using the Personal Information Form, Optimism Scale, Cognitive Distortions (Types of Thinking) Scale and Fear of Happiness Scale. The data obtained were evaluated using descriptive statistics, independent t test and regression analysis. As a result of the analysis, no significant relationship was found between gender and marital status and fear of happiness. Study revealed that there is a positive relationship between "catastrophizing", one of the thinking types, and fear of happiness. Additionally, our study found that there was a significant negative relationship between fear of happiness and optimism level. The result of the study offer some important implications for identifying and examining potential variables in future research on fear of happiness.

Keywords: *Fear of happiness, Optimism level, Cognitive distortions.*

*Uzman Psikolog, Beylikdüzü İlçe Sağlık Müdürlüğü, İSTANBUL.

e-posta: sinemulas1991@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7248-4305>)

**Arş. Gör. Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Deneysel Psikoloji Anabilim Dalı MERSİN.

e-posta: bercemyar@mersin.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8229-7626>)

***Uzman Psikolog, Mersin Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, MERSİN.

e-posta: dilan.yar@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-7371-511X>)

1. GİRİŞ

Mutluluk bireyin yaşamında önemli bir yer tuttuğundan uzun süredir araştırmacıların ilgisini çekmekte ve konuyla ilgili araştırmalar yürütülmektedir (Demirci vd., 2016). Mutluluk kavramı farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Mutluluk öznel bir kavram olarak farklı anlamlara sahip olup genellikle olumlu duygulanımın varlığı ve olumsuz duygulanımın düşük düzeyde olması ile kavramsallaştırılır (Deci ve Ryan, 2006). Jalloh vd. (2014)'göre mutluluk, bir kişinin hayatından ne kadar memnun ve minnettar olduğuna ilişkin değerlendirmeleri içeren yaşam doyumu ve öznel iyi oluşla ilgili bir kavramdır. Uchida ve Oishi (2016) mutluluğu bireyin içinde bulunan tatmin duygusu veya durumu olarak tanımlamıştır. Mutluluk insanlık var olduğundan beri arzulanan bir kavram olmuştur ve toplumsal anlamda mutlu olmanın yolları aranmıştır. Bu durum mutluluk konusunda sorular sorulması ve araştırmalar yapılmasının önünü açmıştır (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016).

Mutluluk istenen bir duygu olarak ele alınsa da bazı bireylerin mutluluğu olumsuz bir duygu olarak değerlendirdiği ve mutlu olmaya yönelik korkular geliştirdiği görülmektedir (Joshanloo, 2012; Gilbert vd., 2014). Mutluluk korkusu kültürel öğretiler ve deneyimler yoluyla oluşmakta ve kişinin sonunda kötü bir şey olacağı endişesiyle mutlu olmaktan kaçınması şeklinde tanımlanmaktadır (Joshanloo, 2013). Mutluluk korkusunun nedenlerine dair araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu korkunun travmatik deneyimler, psikolojik sorunlar veya kültürel öğretilerden kaynaklandığına dair açıklamalar yapılmıştır (Özen, 2019). Çocukluk çağı travmaları (Ahi vd.,2021), çocukluk dönemindeki uyumsuz şemaların (Young vd., 2006) mutluluk korkusuna neden olduğu düşünülmektedir. Mutluluk korkusunun, mutlu olmanın ortaya çıkacak kötü olay veya durumların habercisi olduğuyula ilgili inançlardan kaynaklandığı ve büyük oranda kültür tarafından öğrenildiğine yönelik görüşler de bulunmaktadır (Çevik, 2020). Joshanloo'ya (2013) göre felsefi gelenekleri olan toplumlar mutluluk korkusunu daha fazla deneyimlemektedir.

Kültür, insanların hissetme, düşünme ve davranış biçimlerinde dikkate değer farklılıklara yol açar. Literatür incelendiğinde mutluluğa yönelik araştırmaların daha çok Batı toplumunu ele aldığı görülmektedir. Çalışmalar toplulukçu/kolektivist Doğu ve bireyci Batı toplumların mutluluk kavramını yorumlayış şekillerinin birbirinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir (Joshanloo, 2013). Batı kültüründe mutluluk yaşama yön veren en yüksek değer olarak görülmekte, mutluluğun bireysel bir kavram olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Joshanloo ve Weijers, 2014). Batı toplumları mutluluğu doğal ve devredilemez bir hak olarak görmektedir ve bu toplumlarda bireylerin mutluluğun peşinden koşma sorumluluğu olduğuna inanılmaktadır (Lu ve Gilmour, 2006). Doğu toplumlarında ise mutluluk, bireysel başarılar yerine kişiler arası ilişkiler bağlamında tanımlanmaktadır (Morris, 2012). Toplulukçu kültürlerde birey benliğini ait olduğu toplumdan ayırmadan, yaşadığı topluma uyum sağlamak amacındadır (Diener vd., 1999). Toplulukçu yapıya sahip Doğu toplumlarında birey kültürün kendisinden beklediği role uygun davrandığı müddetçe mutluluğa yakındır (Özdemir ve Koruklu, 2011). Doğu toplumundaki bireyler toplumun bir parçası olmak adına baskı hissetmektedir (Suh, 2000).

Araştırmalar mutluluk korkusunun daha çok Doğu toplumlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Bryant ve Veroff, 2017). Mutluluk korkusunun Doğu kültürüne ait bireylerde daha yaygın gözlemlendiği değerlendirilirken Batı kültürüne ait bireylerde de mutluluk korkusunu destekleyen bazı atasözleri bulunmaktadır. “Üzüntü asla geç kalmaz ve mutluluk çok hızlı uçar.” ve “Cam bir kalp ile mutluluk en kolay parçalanabilecek şeylerdir.” Amerikan kültüründe mutluluk korkusu ile ilişkilendirilebilecek atasözlerine örnek gösterilebilir (Ho,2000; akt. Özkan, 2020, s.12). Türkiye hem Doğu hem de Batı kültürlerinin etkilerini bir arada yaşayan bir ülke olması nedeni ile mutluluk korkusu konusu ayrıca çalışılmaya değer bulunmaktadır.

Joshanloo'nun İran toplumuyla yürüttüğü bir çalışmada bireylerin mutluluğu olumsuz algıladıkları ve mutlu olmaya dair korkulara sahip oldukları görülmüştür (Joshanloo, 2012). Aynı toplulukla yürütülen başka bir çalışmada mutlu bireylerin hayatın acı yanlarının farkında olmayan kimseler oldukları, üzgün bireylerinse derin bir kişiliğe sahip, saygı duyulması gereken kimseler olarak algılandıkları görülmektedir (Joshanloo, 2013). Japon kültüründe mutluluk acı çekmeye neden olabilecek tehlikeli bir duygu olarak algılanmaktadır (Minami, 1971). Çinli bireylerin yüksek düzey mutluluktan kaçındığı, mutluluğun tersine dönebileceğini düşündükleri, bireysel haz için elde edilen mutluluğun utanç verici olduğuna dair algıları bulunmaktadır (Lu, 2001). Orta Asya toplumlarında bireysel mutluluğa önem verilmesinin sosyal uyumu olumsuz etkileyeceği ve toplumsal karmaşaya

sebeplene olabileceği düşünölmektedir (Uchida vd., 2004). Hint toplumunun mutluluğu olgunlaşmamış bir duygu şeklinde tanımladığı bulgulanmıştır (Menon, 2012). Avrupa kökenli Amerikalılarla yürütölen bir çalışmada bu bireylerin Asyalı katılımcılara kıyasla duygusal deneyimleri şekillendirmenin bir yolu olarak olumlu duygulardan daha yüksek düzeyde haz aldıkları bulgulanmıştır (Miyamoto ve Ma, 2011).

Özetle, mevcut ampirik kanıtlar mutluluğun bazen hoş karşılanmadığı ve hatta bazı bağlamlarda korkuya yol açtığını göstermektedir. Bu inançlar genellikle Doğu kültürlerinde Batı kültürlerine kıyasla daha yaygın olarak gözlenmektedir Aynı zamanda mutluluğun ifade edilmesi ve şiddeti de insanların mutluluk korkusu inançlarını desteklemede etkili faktörlerdir. Örneğin bazı kültürlerde mutluluğun aşırı olması ve sergilenmesinin nazara ya da rekabet ve kıskançlığa yol açacağı gerekçesi ile uygun bulunmaz (Joshnloo, 2014). Kültürümüzde de çok gülenin çok ağlayacağı, mutlu olunan bir anda mutsuzluk ihtimali düşünölerek “En kötü günümüz böyle olsun.” “Çok güldük Allah ağlatmasın.” gibi cümleler kullanılmaktadır. Bu durum toplumumuzda da mutluluğun kırılğan ve sonucunda kötü bir şey olabilecek bir duygu olduğuna dair inançların bulunduğunu göstermektedir.

İlgili literatür incelendiğinde öznel iyi oluş ve mutluluk kavramlarının sıklıkla bir arada ve birbiri yerine kullanıldığı görölmektedir. Öznel iyi oluş, bireyin yaşamı ile alakalı duygusal ve bilişsel tepkileri içeren geniş bir olgu yelpazesidir. Yaşam doyumunu, olumlu duyguların fazla oluşu ve olumsuz duyguların az olması şeklinde tanımlanır (Diener vd., 1999). Mutluluk korkusu iyi oluş ve yaşam doyumunu olumsuz şekilde etkilemektedir. Yüksek düzeyde mutluluk korkusu yaşayan bireylerin öznel iyi oluşları ve yaşam doyumlarının düşük olduğü görölmektedir (Joshnloo, 2012; Sarı ve Çakır, 2016; Belen ve Barmanpek, 2020; Erkoç vd., 2021).

Mutluluk korkusu, kültürel bağlamin yanı sıra kişilik özellikleri ve psikopatolojilerle birlikte de ele alınmıştır. Çalışmalar depresyon, anksiyete, aleksitimi, obsesif kompulsif bozukluk, bağlanma sorunları ve stresin mutluluk korkusuyla ilişkili olduğünü göstermektedir (Arieti ve Bemporad, 1980; Gilbert vd., 2012; Raes vd., 2012; Gilbert vd., 2014; Blasco-Belled vd., 2020). Şar vd., (2019) ülkemizde yürütmüş olduğü çalışmada; çocukluk çağı travmaları, dissosiyasyon ve mutluluk korkusu arasında ilişki olduğü bulgulanmıştır. Özen (2019) çalışmasında üniversite öğrencilerinde obsesif inançların mutluluk korkusu üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda mutluluk korkusu ile obsesif inançlar arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinde mutluluk korkusu ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, mutluluk korkusu ile nevrotik eğilim, duygusal kararlılık, psikotik belirti ve antisosyal eğilim arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğü raporlanmıştır (Özkan, 2020).Eker (2021)'in üniversite öğrencilerinde kişilik özelliklerinin duygusallık, uyumluluk, dışa dönüklük, dürüstlük, alçak gönüllülük, sorumluluk ve deneyime açıklık alt boyutlarının mutluluk korkusu üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmasında duygusallık ve sorumluluk alt boyutlarının mutluluk korkusunu yordadığı bulgulanmıştır.

Mutlulukla ilişkili bir diğer kavram iyimserliktir. İyimserlik bireyin yaşama olumlu bakmasını sağlayan, ruh ve beden sağlığını korumakta oldukça önemli rol oynayan bir kavramdır (Sapmaz ve Doğan, 2012). Yıkıcı olmayan bir düşünce biçimi olarak tanımlanan iyimserlik (Seligman, 2007'a) yaşam doyumunu, iyi oluş ve mutluluk kavramlarıyla yakından ilişkilidir (Sapmaz ve Doğan, 2012; Nedim-Bal vd., 2014; Şahin, 2015; Genç vd., 2020). İyimserlik, bireylerin yaşamdaki tüm problemleri ve stresi dayanıklılıkla karşılayarak yaşamlarını etkili bir şekilde yönetebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Makin ve Lindley, 1995). Harris ve Middleton da (1994) iyimserliği olumlu olaylara odaklanmak ve olumlu olaylarla karşılaşmaya yönelik beklentilerle ilişkilendirmektedir.

İyimserliğin yükleme biçimi veya bir karakter özelliği olduğuna dair iki farklı açıklama bulunmaktadır. Scheier vd., (1999) iyimserliğin bir kişilik özelliği olduğünü belirterek iyimserliği en iyisini ummaya olan eğilim şeklinde tanımlamıştır. Bireylerin yaşadıkları sorunlara karşı takındıkları tavır genellenmiş beklentileriyle ilişkilidir. Scheier bu olumlu beklentileri iyimserlik olarak adlandırmaktadır. Seligman (2007) ise iyimserliği bir yükleme biçimi şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre iyimserlik, bireylerin yalnızca olumlu beklentiler içerisinde olması değildir. İyimser bireyler kötü deneyimler ve negatif düşüncelere teslim olmamaya yönelik çaba gösteren kimselerdir. Bu bireyler olumsuz bir olay yaşadıklarında olayın belli bir duruma özgü olduğuna, dış etmenlerle ilişkili olduğuna ve geçici olduğuna dair yüklemeler yapmaktadırlar (Seligman, 2007b). Seligman (2006) iyimserliğin geçmiş yaşantılardan kaynaklı yanlış yüklemeler sonucu oluştuğunu ve bireylere yeni beceriler kazandırılarak öğretilebileceğini ifade etmektedir.

Alan yazın incelendiğinde iyimserlik düzeyinin; yaşam doyumu (Bailey vd., 2007), mutluluk ve özsaygı (Wani ve Dar, 2017), travma sonrası büyüme (Prati ve Pietrantonio, 2009), psikolojik iyi oluş (Scheier vd., 1994) ve fiziksel iyi oluş (Conversano vd., 2010) değişkenleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. İyimserlik düzeyi depresyon, stres ve anksiyete ile negatif yönde ilişki göstermektedir (Krypel ve Henderson-King, 2010; Ho vd., 2011; Singh ve Jha, 2013; Gallagher vd., 2020). İyimserlik, yaşam boyu daha iyi fiziksel ve ruhsal sağlığı teşvik eden arzu edilen bir özelliktir. Araştırma sonuçları, iyimser bireylerin hem psikolojik hem de fiziksel iyileşme süreçlerinde daha iyi ilerleme gösterdiklerini kanıtlamaktadır (Carbone ve Echols, 2017).

Bireylerin iyimserlik ve kötümserlik düzeyi bilişsel çarpıtmalardan etkilenmektedir (Chang, 1996). Pozitif düşünceler bireylerin gelecekleri konusunda olumlu beklentilere sahip olmalarını ve yaşantılarına kendilerinin yön vereceğine daha çok inanmalarını sağlamaktadır. Negatif düşüncelere göre bireylerin yaşamları üzerindeki etkileri daha azdır (Wenglert ve Rosen, 2000). Olumlu düşünme eğilimi bilişsel çarpıtmaları azaltırken bireylerin iyimserlik düzeyinin de artmasını sağlamaktadır (Karagöz, 2011).

Bireylerin duygularına ve davranışlarına yön veren düşünceler rasyonel olabildiği gibi gerçekdışı da olabilmektedir. Çarpıtılmış, rasyonellikten uzak, mantıklı bir problem çözme stratejisine sahip olmayan refleksi benzer bu ani tepkiler otomatik düşünceler olarak tanımlanmaktadır (Leahey, 2007). Bu tarz otomatik düşünceler çoğunlukla gerçek dışıdır (Goodie ve Fortune, 2013). Otomatik düşünceler tamamen yanlış olmasa da gerçek olma ihtimali düşüktür. Bu düşüncelere sistematik bir mantık hatası olarak değerlendirilen bilişsel çarpıtmalar neden olmaktadır (Freeman ve Dattilio, 1992). Bilişsel çarpıtma, içerikten oluşmayan, işlevsiz tutumların ve çevresel olayların otomatik olumsuz düşüncelere dönüşmesine katkıda bulunan bilişsel süreçler olarak tanımlanmaktadır (Kwon ve Oei, 1994).

Bilişsel çarpıtmalar ilk olarak (Beck vd., 1979) tarafından listelenmiş ve açıklanmıştır. Burns (1980) bu listeyi genişletmiş ve 10 yaygın düşünce hatası belirlemiştir. Bunlar: zihin okuma (başkalarının kendisi hakkında olumsuz düşündüğünü varsayma), felaketleştirme (çok az kanıtla ya da hiç kanıtla dayanmaksızın gelecek hakkında olumsuz tahminler yapma), ya hep ya hiç tarzı düşünmek (olası değerlendirmelerin tüm yelpazesini dikkate almadan bir şeyi ya-ya da olarak görmek), duygulara göre mantık yürütme (nesnel kanıtlardan ziyade duygusal tepkilere dayanarak bir şeyin doğru olduğuna inanmak), etiketleme (olumsuz bir olayın meydana gelmesinden sonra kendini olumsuz olarak sınıflandırma), kişiselleştirme (olumsuz bir olayın nedeninin kendi olduğunu varsayma), aşırı genelleme (bir olumsuz olayın meydana gelmesinin başka kötü olayların da olacağı anlamına geldiğini varsayma), aşırı büyütme/küçültme (olumlu olanı küçümseme, olumsuz olanı kabul etme) ve seçici soyutlama (olumsuz bilgilere odaklanmak ve olumlu bilgileri değersizleştirmek) şeklindedir (Rnic vd., 2016).

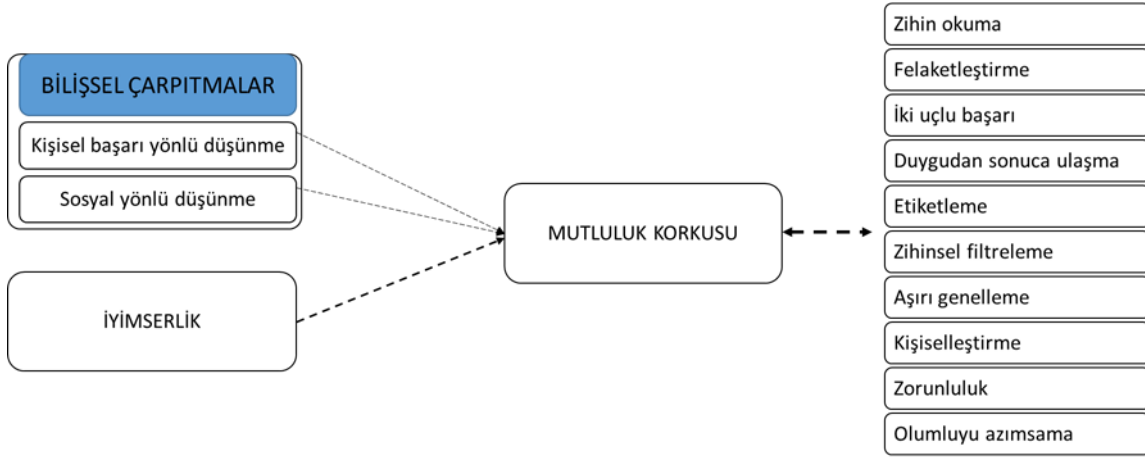
Bilişsel çarpıtmalar işlevsiz duygu ve davranışlara ve bireylerin kendilerine ve diğerlerine yönelik negatif düşünceler geliştirmelerine neden olmaktadır (Rnic vd., 2016). Bir bilişsel çarpıtma diğerinin oluşmasına zemin hazırlayarak bir zincir oluşturur. Bunun sonucunda bireyin kendisine, çevresine ve geleceğe dair yorumlar yoluyla olay ve olguları değerlendirdiği görülmektedir. Bilişsel çarpıtmalar daha çok belli ruhsal problemi olan bireylerde görülse de sağlıklı bireylerin de bilişsel çarpıtmalar yaptığı görülmektedir (Blackburn vd., 1986).

Araştırmalar mutluluk korkusu, iyimserlik düzeyi ve bilişsel çarpıtmaların geçmiş deneyimler ve kültürel öğelerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Yaşam doyumu, psikolojik ve öznel iyi oluş ve mental sağlığın, bilişsel çarpıtmalar, düşük iyimserlik düzeyi ve mutluluk korkusuyla ilişkili olduğu görülmektedir. İyimserlik düzeyi düşük olan Doğu toplumlarında mutluluk korkusunun da daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bilişsel çarpıtmalar ve düşük iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusuyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Araştırmamızda bilişsel çarpıtmalar ve iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusu ile ilişkili olup olmadığı değerlendirilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli, “bilişsel çarpıtmalar, iyimserlik” ve “mutluluk korkusu” değişkenlerinden birbirleri ile ilişkili olan ve birbirini etkileyen veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Araştırmada bağımsız değişkenler; “bilişsel çarpıtmalar, iyimserlik”, bağımlı değişken ise “mutluluk korkusu” olarak ele alınmıştır. Araştırmada bilişsel çarpıtmalar ve iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusu ile ilişkisini gösteren model aşağıda sunulmuştur. Araştırmada ayrıca düşünce türleri ve mutluluk korkusu arasındaki ilişkiyi gösteren model gösterilmiştir. Araştırma sonucunda modelin geçerliliği sınanmıştır.

Araştırma modelinden hareketle aşağıda ifade edilen hipotezler sınanmıştır:

H1: İyimserlik, mutluluk korkusunu yordamaktadır.

H2: İyimserlik ile mutluluk korkusu arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.

H3: Mutluluk korkusu ile felaketleştirme, aşırı genelleme, kişiselleştirme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Mutluluk korkusu ile olumluyu azımsama, zihinsel filtreleme, zihin okuma ve duygusal kaçınma arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Kişisel başarı yönlü düşünme ve sosyal yönlü düşünme, mutluluk korkusunu yordamaktadır.

2.2. Katılımcılar

Araştırma 140 kadın ve 138 erkek olmak üzere 278 kişi ile yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğü araştırmada kullanılan ölçeklerin madde sayıları esas alınarak belirlenmiştir. Analizde örneklem büyüklüğünün ölçek madde sayısının en az 5 katı olması gerektiği (Karagöz, 2020; Büyüköztürk, 2012) göz önüne alınarak çalışmamızda ulaştığımız katılımcı sayısının analize uygun olduğu düşünülmektedir. Araştırmamızda katılımcıların yaşları 18-62 arasında değişmektedir (Ort= 26.5, SS=9.34). Katılımcıların 2'si ilkökul (%0.7), 5'i ortaokul (%1.8), 58'i lise (%20 .9), 199'u üniversite (%71.6) ve 14'ü lisansüstü (%5) mezunu olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların 56'sı evli (%20 .1), 222'si bekar (%79.9). Ayrıca 88'i çalışırken (%31.7) 190'ı herhangi bir işte çalışmamaktadır (%68.3).

2.3. İşlem

Araştırma tanımlayıcı ve nicel bir araştırmadır. Araştırmanın dahil edilme kriterleri: 18 yaşından büyük olmak, Türkiye'de yaşıyor olmak ve gönüllü olarak çalışmaya katılmak olarak belirlenmiştir. Araştırma verileri toplanırken Google Formlar üzerinden ölçek formatını içeren bir link oluşturulmuş ve çeşitli sosyal medya kanalları ile çalışmaya katılan kişilerin linki diğer kişilere ulaştırması sağlanarak kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle veriler

toplanmıştır. Katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve araştırmanın amacı ile araştırmaya ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Katılımcıların araştırmayı reddedebileceği ya da araştırmanın herhangi bir aşamasında onayını geri çekebileceği belirtilmiştir. Araştırmanın verileri 01.08.2022 tarih ve 301 sayılı karar ile Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan alınan izin sonrasında toplanmıştır.

2.4.Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu, İyimserlik Ölçeği, Bilişsel Çarpıtma Ölçeği ve Mutluluk Korkusu Ölçekleri kullanılarak toplanmıştır.

2.5.Veri Toplama Araçları

2.5.1.Kişisel Bilgi Formu:

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum ve çalışma durumuna ilişkin bilgileri öğrenmek üzere araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

2.5.2.İyimserlik Ölçeği:

Balcı ve Yılmaz (2002) tarafından bireylerin iyimserlik düzeyini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 24 maddeden oluşan 4 dereceli (1=Benim gibi hiç değil, 4=Tam benim gibi) Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte 1,3,6,9 ve 11 numaralı maddeler ters kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 96'dır. Ölçekten alınacak yüksek puanlar kişilerin iyimserlik düzeyinin de yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .96'dır. Araştırmamızda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

2.5.3.Bilişsel Çarpıtma Ölçeği:

Covin vd., (2011) tarafından geliştirilen ölçek kişilerarası (sosyal) ve başarı alanlarında ortaya çıkan zihin okuma, felaketleştirme ya hep ya da hiç şeklinde düşünme, duygudan sonuca ulaşma, etiketleme, zihinsel filtreleme, aşırı genelleme, kişiselleştirme, zorunluluk ifadeleri (...meli, ...malı) ve olumlu azımsama veya yok sayma gibi 10 bilişsel çarpıtma eğilimini ölçmektedir. Kişilerarası ilişkiler ile ilgili çarpıtmaları (BÇKAİ) ve başarı değerlendirmesi ile ilgili çarpıtmaları (BÇBD) iki grupta ayrı sorularla değerlendirmektedir. Ölçekte katılımcılar tarafından kolaylıkla anlaşılacak 10 bilişsel hatayı ifade eden kısa ifadeler bulunmaktadır. Katılımcılardan sunulan ifadede yer alan düşünme biçimini ne sıklıkla kullandıklarını 7'li Likert tipi ölçekte derecelendirmeleri istenir. Yedili Likert tipinde hazırlanmış ölçeğin yanıt seçenekleri, 1 (Asla) ve 7 (Her zaman) arasında değişmektedir. Ölçeğin puanlaması iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Ölçeğin puanlaması ilk olarak Likert tipi derecelendirmenin ham ortalaması hesaplanarak yapılmaktadır. İkinci olarak, ölçeği yanıtlayan birey bir maddeyi 4'ten yüksek puanda derecelendirdiğinde ilgili bilişsel hatayı yaptığı şeklinde yorumlanarak 1 puan alır. 4 ve 4'ten düşük olarak yapılan derecelendirmelerde ilgili bilişsel hatayı yapmadığı yorumlanır ve kişi bu maddeden 0 puan alır. Ölçekten alınan yüksek puan ile bilişsel çarpıtmaların yüksekliği açıklanır. Bilişsel Çarpıtmalar Ölçeğinin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Ardaniç (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Araştırmamızda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

2.5.4.Mutluluk Korkusu Ölçeği:

Bireylerin mutluluk korkusunu belirlemek amacıyla Joshanloo (2013) tarafından geliştirilmiş olup ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Türk vd., (2017) tarafından yapılmıştır. 5 maddeden oluşan ölçek tek boyutludur ve 7 dereceli (1=Tamamen katılmıyorum, 7= Tamamen katılıyorum) Likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 7 en yüksek puan 35'tir. Ölçekten alınacak yüksek puan kişilerin yüksek mutluluk korkusuna sahip olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin orijinalinin iç tutarlılık katsayısı .88; Türkçeye uyarlamasında ise Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Araştırmamızda ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .92 olarak hesaplanmıştır.

2.6.Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin değerlendirilmesi araştırmanın yazarları tarafından SPSS. 26.00 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda İyimserlik Ölçeğinin Skewness değeri-.507, Kurtosis değeri-.029; Mutluluk Korkusu Ölçeğinin Skewness değeri .717, Kurtosis değeri-.558 olarak hesaplanmıştır. Değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin-1.5 ve +1.5 değerleri aralığında olduğu belirlendiğinden verilerin normal dağılım gösterdiği düşünülmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Elde edilen veriler; tanımlayıcı istatistikler, bağımsız t testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve regresyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir.

3.BULGULAR

Araştırmamız 140 kadın (%50.4) ve 138 erkek (%49.6) olmak üzere toplam 278 kişi ile yürütülmüştür. 18-62 yaş aralığındaki katılımcıların genel yaş ortalaması 26.51 ± 9.34 ; kadınların yaş ortalaması 25.78 ± 8.15 , erkeklerin yaş ortalaması 27.25 ± 10.3 bulunmuştur. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1`de sunulmuştur.

Tablo 1: Cinsiyet, Medeni Durum ve Çalışma Durumuna İlişkin Bağımsız T Testi Analizi

Cinsiyet	N	±SS	İstatistiksel Analiz
Kadın	140	15.07±9.74	t=0.863 p=0.389
Erkek	138	14.14±8.24	
Medeni Durum	N	±SS	İstatistiksel Analiz
Evli	56	13.98±9.38	t=-.586 p=0.558
Bekar	222	14.77±8.95	
Çalışma Durumu	N	±SS	İstatistiksel Analiz
Evet	88	12.52±8.31	t= -2.658 p=0.008
Hayır	190	15.58±9.20	

Araştırmamızda cinsiyet ve medeni duruma göre mutluluk korkusu düzeyi arasında anlamlı bir fark olmadığı bulgulanmıştır ($p>0.05$). Çalışma durumuna göre katılımcıların mutluluk korkusu düzeyleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Çalışmayan bireylerin mutluluk korkusu düzeylerinin çalışanlara kıyasla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Araştırmamızda eğitim düzeyi ve mutluluk korkusu ölçeğinden alınan puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tablo 2: Eğitim Düzeyine Göre Mutluluk Korkusu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları Dağılımı

Eğitim Düzeyi	N	Ort.	SS	F	p
İlkokul	2	19	19.79	2.42	0.049
Ortaokul	5	22.8	13.14		
Lise	58	15.93	9.30		
Üniversite	199	14.29	8.68		
Lisansüstü	14	10.14	8.15		

Eğitim düzeyinin mutluluk korkusu düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz neticesinde eğitim düzeyinin mutluluk korkusu üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir [$F(4.273) 2.42, p=.049$].

Tablo 3: Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri

Değişkenler	Ort.	SS	Düzye
Kişisel Başarı Yönlü Düşünme	3.53	1.35	Orta Düzye
Sosyal Yönlü Düşünme	3.73	1.22	Yüksek-Orta düzye
İyimserlik	3.02	0.55	Yüksek Düzye
Mutluluk korkusu	2.92	1.81	Düşük-Orta Düzye

Araştırmamızda katılımcıların iyimserlik düzeyi ortalaması 3.02 olarak hesaplanmış olup ortaya çıkan bu sonuç iyimserlik düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Araştırmada ulaşılan bu bulgudan hareketle katılımcıların olaylara ve geleceğe olumlu bir şekilde bakma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Araştırmada katılımcıların mutluluk korkusu düzeyi ortalaması 2.92 olarak hesaplanmış olup ortaya çıkan bu sonuç mutluluk korkusunun düşük-orta düzey olduğunu göstermektedir.

Araştırmamızda katılımcıların kişisel başarı yönlü düşünme ortalaması 3.53 olarak hesaplanmış olup ortaya çıkan bu sonuç, kişisel başarı yönlü düşünme düzeyinin orta düzey olduğunu göstermektedir.

Araştırmada katılımcıların sosyal ilişkiler yönlü düşünme ortalaması 3.73 olarak hesaplanmış olup ortaya çıkan bu sonuç sosyal ilişkiler yönlü düşünme düzeyinin yüksek-orta düzey olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Düşünme Türlerine Göre Mutluluk Korkusu Ölçeğinden Alınan Puan Ortalamaları Dağılımı

	Düşünme Türleri	N	Ort.	SS	Sonuç
Mutluluk Korkusu	Zihin okuma	69	2.88	2.01	Orta-Düşük Düzye Altı
	Felaketleştirme	22	3.81	2.18	Orta Düzye
	İki uçlu başarı	20	2.65	1.37	Düşük Düzye
	Duygudan sonuca ulaşma	37	2.47	1.59	Düşük Düzye
	Etiketleme	16	3.76	1.46	Orta Düzye
	Zihinsel filtreleme	14	2.59	1.85	Düşük Düzye
	Aşırı genelleme	14	3.04	2.02	Orta-Düşük Düzye Altı
	Kişiselleştirme	17	3.42	1.71	Orta-Düşük Düzye Altı
	Zorunluluk	50	2.56	1.64	Düşük Düzye
	Olumluyu azımsama	19	3.18	1.55	Orta-Düşük Düzye Altı
	Toplam		278	2.92	1.81

Yapılan analiz sonucunda mutluluk korkusu en yüksek olan kişilerin düşünme türlerinin “felaketleştirme” ve “etiketleme” olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Düşünme Türlerinin Mutluluk Korkusunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

		Düşünme Türleri									
		Zihin Okuma	Felaketleştirme	İki Uçlu Başarı	Duygudan Sonuca Ulaşma	Etiketleme	Zihinsel Filtreleme	Aşırı Genelleme	Kişiselleştirme	Zorunluluk	Olumluyu Azımsama
Mutluluk Korkusu	r	-0.013	.144*	-0.042	-0.098	0.115	-0.043	0.015	0.071	-0.094	0.038
	p	0.825	0.016	0.484	0.102	0.055	0.474	0.799	0.239	0.117	0.523

Araştırmada mutluluk korkusu ile düşünme türleri arasında ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir. Araştırmada düşünme türlerinden “felaketleştirme” ile mutluluk korkusu arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($r=.144$; $p<0.05$). Araştırmada diğer düşünme türleri ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkinin anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır ($p>0.05$).

Tablo 6: Düşünme Türlerinin Mutluluk Korkusunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	R ²
	B	Std. hata	Beta			
Sabit	.079	.296		.268	.789	0.29
Kişisel başarı yönlü düşünme	.448	.118	.335	3.794	.000	
Sosyal ilişkiler yönlü düşünme	.339	.131	.229	2.594	.000	
F=56.073; p<0.005						
a. Bağımlı değişken: Mutluluk korkusu						

Araştırmada düşünme türleri ve mutluluk korkusu arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada ayrıca düşünme türlerinin mutluluk korkusunu etkileyip etkilemediği, mutluluk korkusunun düşünme türleri tarafından açıklanıp açıklanmadığının belirlenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmada düşünme türleri ve mutluluk korkusu arasında ilişkiyi gösteren modelin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (F=56,073; $p<0,005$). Yapılan analizde kişisel başarı yönlü düşünme türleri ile mutluluk korkusu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($r=.335$; $p<0.005$). Yapılan analizde sosyal ilişkiler yönlü düşünme türleri ile mutluluk korkusu arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($r=.229$; $p<0.005$). Yapılan analiz sonucunda kişisel başarı ve sosyal ilişkiler yönlü düşünmenin mutluluk korkusu üzerinde etkisinin anlamlı olduğu, mutluluk korkusunun %29'unun kişisel başarı ve sosyal ilişkiler yönlü düşünme değişkeni tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır ($R^2=0.29$; $p<0,005$).

Tablo 7: İyimserlik Düzeyinin Mutluluk Korkusunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Model	Standardize edilmemiş		Standardize edilmiş	t	p	R ²
	B	Std. hata	Beta			
Sabit	6.936	.554		12.528	.000	0.161
İyimserlik	-1.328	.180	-.405	-7.368	.000	
F=54.281; p<0.005						
a. Bağımlı değişken: Mutluluk korkusu						

Araştırmada iyimserlik ve mutluluk korkusu arasında ilişkiyi gösteren modelin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (F=54.281; $p<0.005$). Yapılan analizde mutluluk korkusu ile iyimserlik düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır ($r=-.405$; $p<0.005$). Analiz neticesinde iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusu üzerinde etkisinin anlamlı olduğu, mutluluk korkusunun %16.1'inin iyimserlik değişkeni tarafından açıklandığı ortaya çıkmıştır ($R^2=0.161$; $p<0.005$).

4.TARTIŞMA

Araştırmamızda bilişsel çarpıtmalar ve iyimserlik düzeyinin mutluluk korkusu ile ilişkili olup olmadığı değerlendirilmiştir. Mutluluk korkusu ile bilişsel çarpıtmaların felaketleştirme boyutuyla anlamlı bir ilişki bulunurken diğer düşünme türleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Mutluluk korkusu düzeyi yüksek olan bireylerin en çok felaketleştirme ve etiketleme düşünme türlerini kullandıkları görülmüştür. Ayrıca iyimserlik düzeyi ve mutluluk korkusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, çalışma durumu ve mutluluk korkusu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde cinsiyet ve medeni durum ile mutluluk korkusu arasındaki ilişkiye dair bulguların farklılaştığı görülmektedir. Değişkenler arasında anlamlı sonuç bulan çalışmalar olduğu gibi (Şibka ve Duman, 2022; Elmas, 2021; Dobos

vd.,2024) araştırma sonucumuz ile benzer olarak anlamlı ilişki bulamayan araştırmalar olduğu da görülmektedir (Togo ve Caz, 2019; Özen, 2019; Şar vd., 2019; Ekşi, 2020; Çağlayan-Tunç, 2020; Deniz vd., 2022; Payat ve Öksüz, 2022; İşgör vd., 2022).

Mutluluk korkusu, işlevsiz bir inanç sisteminin olumlu duyguları azaltıp olumsuz duygulara neden olması olarak düşünülebilir (Joshanloo,2023). Bu mantıksız inançlar nedeniyle, mutlulukla ilgili korkular geliştirmeye başlarız. Corey (2008)'e göre akılcı olmayan inançlar bireyin amacına ulaşmasını ve mutlu olmasını engelleyerek bireyin kendisi ile ilişkili düşünce ve duygularını negatif yönde etkilemekte ve başarılı olmasının önünde engel teşkil etmektedir. Bu bilgiler ışığında, akılcı olmayan inançlar olan bilişsel çarpıtmaların/düşünce türlerinin mutluluk korkusuyla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Araştırmada düşünme türleri ve mutluluk korkusu arasındaki ilişki incelenmiş ve düşünme türleri ve mutluluk korkusu arasında ilişkiyi gösteren modelin anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Mutluluk korkusu ve bilişsel çarpıtmalar/düşünce türleri arasında yalnızca felaketleştirme düşünce türü ile anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Alan yazın incelendiğinde felaketleştirme boyutunun 'falcılık yapma' şeklinde de adlandırıldığı görülmektedir. Felaketleştirme düşünme türüne sahip olan bireyler gerçekçi sonuçlardan ziyade geleceği yalnızca olumsuz taraflarıyla değerlendirmektedir. Birey gerçekçi sonuçları göz ardı etmekte ve sağlıksız şekilde telaşlanmaktadır (Türkçapar, 2012). Bilişsel çarpıtma/düşünme türleri alt boyutları içerisinde geleceğe yönelik 'beklentiler' içeren bir alt boyut olan felaketleştirmenin, mutlu olunan anın ardından kötü bir şey olacağına dair inançlar nedeniyle mutluluktan kaçınma şeklinde tanımlanan mutluluk korkusuyla (Joshanloo, 2013) ilişkili olması beklenir bir sonuçtur. Mutluluk korkusu da tıpkı felaketleştirme alt boyutunda olduğu gibi geleceğe yönelik olumsuz beklentilerle ilişkilidir.

Mutluluk korkusu ve bilişsel çarpıtmaları bir arada ele alan çalışma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Yerel alan yazında öğretmenler ile yürütülen bir çalışmada ilişkilere dayalı bilişsel çarpıtmaların mutluluk korkusu ile ilişkili olduğunu gözlenmiştir (Elmas, 2022). Mutluluk korkusu ve bilişsel çarpıtmalar değişkenleri bilişsel esneklik, mizah stilleri, psikolojik kırılganlık, duygu düzenleme becerisi, kültür gibi pek çok değişken ile ilişkilidir. (Joshanloo ve Weijers, 2014; Lloyd vd., 2015; Rnic vd., 2016; Sarı ve Çakır, 2016; Türk vd., 2017; Ayan, 2019; Ahi vd., 2021; Elmas, 2012). Bilişsel çarpıtmaların mutluluk korkusu üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek adına konuyla ilişkili olduğu değişkenlerin de yeni değişkenlerinde eklendiği ve farklı çalışma gruplarıyla yürütülecek çalışmaların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Mutlulukla ilgili korkuların altında yatan işlevsiz inançların kapsamlı değerlendirilmesi yolu ile bireylerin genel zihinsel refahını iyileştirmeyi amaçlayan pozitif müdahaleler ve terapötik teknikler geliştirilebilir (Joshanloo,2018).

Araştırmada mutluluk korkusu ile iyimserlik düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Araştırma sonucumuz ile benzer şekilde mutluluk korkusu ve iyimserlik arasında anlamlı ilişki bulan çalışmalar bulunmaktadır (Joshanloo vd., 2017; Lambert vd., 2022; Arslan, 2023). İyimserlik-kötümserlik, kişinin hayatında olumlu ya da olumsuz sonuçlar beklemeye yönelik eğilimsel özellikler olarak kavramsallaştırılmaktadır (Carver vd., 2010). İyimser ve kötümserlerin dünyaya yaklaşımlarındaki farklılıkların yaşamları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. İyimserlik olumlu sonuçları beklemeye yönelik eğilimleri içerir. Mutluluk korkusu ise geleceğe yönelik olumsuz beklentilerle ilişkilidir. Bu sebeple iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olması beklenir bir sonuçtur.

Mutluluğun kötü sonuçlar doğurabileceğine duyulan inanç Joshanloo'nun (2013) yaşam memnuniyetini, etkileyebilecek kültüre özgü faktörleri özellikle mutluluk korkusunu ele aldığı çalışılmasına kadar çalışılmamıştı. Bu çalışma öncesinde kültürel farklılıklara rağmen tüm bireylerin yüksek düzey mutluluk arzuladıkları varsayılmaktaydı. Kültürümüzde yer alan 'Çok gülen çok ağlar; Çok güldük Allah ağlatmasın' gibi mutluluk korkusu ile ilişkili göstergeler ile Türkiye'nin hem Doğu hem de Batı kültürlerinin etkilerini bir arada yaşayan bir ülke olması nedeni ile mutluluk korkusu çalışmaya değer bir konu olarak değerlendirilip ele alınmıştır. Araştırma sonucunda mutluluk korkusunun düşük-orta düzey olduğunu bulgulanmıştır. Hem kolektivist hem de bireyci eğilimlerin bir arada olduğu bir ülke olmamız nedeni ile mutluluk korkusunun düşük-orta düzey olması beklenir bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Mutluluk korkusu üzerinde etkilere sahip olan kültürün etkisini doğru tespit edebilmek adına farklı kültürel grupların karşılaştırıldığı çalışmaların alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmamız sonucunda mutluluk korkusunun düşünme türlerinden felaketleştirme alt boyutu ile ilişkili olduğu, diğer düşünme türleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgulanmıştır. İyimserlik ve mutluluk korkusu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Çalışma verilerinin öz-bildirim araçları kullanılarak toplanması araştırmamızın bir kısıtlılığı olarak değerlendirilebilir. Gelecekte mutluluk korkusunu ele alacak çalışmalarda çoklu veri toplama tekniklerinin (nicel/nitel) kullanılması araştırma değişkenleri arasındaki bağlantıların daha derinlemesine incelenmesine ve konuya dair daha fazla içgörü oluşmasında yararlı olabilir. Alan yazın incelendiğinde mutluluk korkusunun son yıllarda araştırılmaya başlanmış olduğu ve konu ile ilgili gerek yurt dışında gerek yurt içerisinde az sayıda çalışma yürütüldüğü görülmektedir. Mutluluk korkusunun ortaya çıkmasını kolaylaştıran ve önleyen faktörlerin belirlenmesi adına farklı örneklerde yürütülecek çalışmaların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmamız sınırlılıklara rağmen pozitif psikoloji alan yazınında, mutluluk korkusuna ilişkin gelecekte yürütülecek araştırmalarda potansiyel değişkenlerin belirlenmesi ve incelenmesinde bazı önemli çıkarımlar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahi, Q., Tavasoli, A., Pahlevan, A. ve Mansouri, A. (2021). "The Mediating Role of Cognitive Emotion Regulation in the Relationship Between Childhood Trauma and Fear of Happiness" *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*, 23/3, 1-7.
- Ardanış, P. (2017). *Bilişsel Çarpıtmalar Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi.
- Arslan, G. (2023). "Childhood Psychological Maltreatment, optimism, Aversion to Happiness, and Psychological Adjustment Among College Students", *Current Psychology*, 42(29), 25142-25150.
- Ayan, B. E. (2019). *Erken Dönem Uyumsuz Şemalar ile Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkide Bilişsel Çarpıtmalar ve Duygu Düzenleme Güçlüğü'nün Aracı Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi.
- Bailey, T. C., Eng, W., Frisch, M. B. ve Snyder, C. R. (2007). "Hope and Optimism as Related to Life Satisfaction", *The Journal of Positive Psychology*, 2/3, 168-175.
- Balcı, S. ve Yılmaz, M. (2002). "İyimserlik Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması", *OMÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 14, 54-60.
- Beck, A. T., Rush, A., Shaw, B. ve Emery, G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*, Guilford Press, New York.
- Belen, H. ve Barmanpek, U. (2020). "Fear of Happiness and Subjective Well-Being: Mediating Role of Gratitude", *Turkish Studies Education*, 15/3, 1561-1571.
- Blackburn, I. M., Jones, S. ve Lewin, R. J. (1986). "Cognitive Style in Depression", *British Journal of Clinical Psychology*, 25/4, 241-251.
- Blasco-Belled, A., Rogoza, R., Torrelles-Nadal, C. ve Alsinet, C. (2020). "Emotional Intelligence Structure and Its Relationship with Life Satisfaction and Happiness: New Findings from the Bifactor Model", *Journal of Happiness Studies*, 21/6, 2031-2049.
- Bryant, F. B. ve Veroff, J. (2017). *Savoring: A New Model of Positive Experience*, Psychology Press, New York.
- Burns, D. D. (1980). *Feeling Good: The New Mood Therapy*, A Signet Book, New York.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Carbone, E. G. ve Echols, E. T. (2017). "Effects of Optimism on Recovery and Mental Health After a Tornado Outbreak", *Psychology & Health*, 32/5, 530-548.
- Carver, C. ve Scheier, M.F. (2009). *Optimism. Handbook of Individual Differences in Social Behavior*, The Guilford Press, New York.
- Chang, E. C. (1996). "Cultural Differences in Optimism, Pessimism, and Coping: Predictors of Subsequent Adjustment in Asian American and Caucasian American College Students", *Journal of Counseling Psychology*, 43, 113-123.
- Conversano, C., Rotondo, A., Lensi, E., Della Vista, O., Arpone, F. ve Reda, M. A. (2010). "Optimism and Its Impact on Mental and Physical Well-Being", *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 6, 25-29.

- Corey, G. (2008). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları*, (Çev: T. Ergene), Mentis Yayıncılık, Ankara.
- Covin, R., Dozois, D. J. A., Ogniewicz, A. ve Seeds, P. M. (2011). "Measuring Cognitive Errors: Initial Development of the Cognitive Distortions Scale (CDS)", *International Journal of Cognitive Therapy*, 4 /3, 297–322.
- Çağlayan Tunç, A.Ç. (2020). "Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Yaşam Doyumu ile Mutluluk Korkusu Düzeylerindeki İlişkinin İncelenmesi", *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5/1, 57-68.
- Çevik, Ö. (2020). "Kültürel Bir Öğreti: Mutluluk Korkusu", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17/1, 855-869.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). "Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction", *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 9/1, 1–11.
- Demirci, İ., Ekşi, H., Dinçer, D. ve Kardaş, S. (2016). "Mutluluk Korkusu Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirliği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24/4, 2057-2072.
- Deniz, M. E., Yıldırım, H. ve Uzun, G. (2022). "Ergenlerde Mutluluk Korkusu İle Gelecek Beklentisi ve Psikolojik Sağlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Milli Eğitim Dergisi*, 51/235, 2397-2416.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. ve Smith, H. L. (1999). "Subjective Well-Being: Three Decades of Progress", *Psychological Bulletin*, 125 /2, 276.
- Dobos, B., Mellor, D. ve Piko, B. F. (2024). "Exploring Fear of Happiness Among University Students: The Role of Perfectionism, Academic Burnout, Loneliness, and Hopelessness", *Scandinavian Journal of Psychology*, Advance online publication.
- Eker, M. (2021). *Kişilik Özellikleri, Mutluluk Korkusu ve Yalnızlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi.
- Ekşi, H., İkiz, K. ve Başman, M. (2020). "Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk Korkusu ve Duygularını İfade Etme Becerileri Arasındaki İlişkide Öz Duyarlılığın Aracı Rolü", *Kastamonu Education Journal*, 28/2, 820-829.
- Elmas, İ. (2021). *Öğretmenlerin Mutluluk korkusunu Yordayan Değişkenlerin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Elmas, İ. (2022). "Yaşam Doyumu, İlişkilerle İlgili Bilişsel Çarpıtmalar ve Psikolojik Kırılganlığın Öğretmenlerin Mutluluk Korkusu ile İlişkisi" *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14, 147-156.
- Erkoç, B., Lotfi, S. ve Danış, M. Z. (2021). "Aile Uyumu, Mutluluk Korkusu ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma", *Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Arşivleri*, 8 /3, 175-181.
- Freeman, A. ve Dattilio, F. M. (1992). *Comprehensive Casebook of Cognitive Therapy*, Plenum Press, New York.
- Gallagher, M. W., Long, L. J. ve Phillips, C. A. (2019). "Hope, Optimism, Self Efficacy, and Post Traumatic Stress Disorder: A Meta-Analytic Review of the Protective Effects of Positive Expectancies", *Journal of Clinical Psychology*, 76/3, 1-27.
- Genç, H., Şahin, Y. ve Altunbaş, S. (2020). "Öğretmenlerde Mutluluk ve İyimserlik Üzerine Bir Araştırma", *Inonu University Journal of the Faculty of Education (INUJFE)*, 21/1, 178- 192.
- Gilbert, P., McEwan, K., Catarino, F., Baião, R. ve Palmeira, L. (2014). "Fears of Happiness and Compassion in Relationship with Depression, Alexithymia, and Attachment Security in a Depressed Sample", *British Journal of Clinical Psychology*, 53/2, 228–244.
- Gilbert, P., McEwan, K., Gibbons, L., Chotai, S., Duarte, J. ve Matos, M. (2012). "Fears of Compassion and Happiness in Relation Alexithymia, Mindfulness and Self-Criticism", *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 85/4, 374-390.
- Goodie, A. S. ve Fortune, E. E. (2013). "Measuring Cognitive Distortions in Pathological Gambling: Review and Meta-Analyses", *Psychology of Addictive Behaviors*, 27/3, 730-743.
- Harris, P. ve Middleton, W. (1994). "The Illusion of Control and Optimism About Health: On Being Less at Risk but No More in Control than Others", *British Journal of Social Psychology*, 33/4, 369-386.
- Ho, S., Rajanram, R. K., Chan, N., Samnam, N., McGrath, C. ve Zwahlen, R. A. (2011). "The Roles of Hope and Optimism on Posttraumatic Growth in Oral Cavity Cancer Patients", *Oral Oncology*, 47 /2, 121-124.

- İşgör, İ.Y., Yılmaz, Y. ve Doğan Laçın, B.G. (2022). "The Prediction of Psychological Resilience by Fear of Happiness and Ruminative Thoughts" *Education Quarterly Review*, 5/3, 195-206.
- Jalloh, A., Flack, T., Chen, K. ve Fleming, K. (2014). "Measuring happiness: Examining definitions and instruments", *Illuminare: A Student Journal in Recreation, Parks, and Leisure Studies*, 12, 59-67.
- Joshanloo, M. (2012). Fear of Happiness Across Cultures. Unpublished manuscript
- Joshanloo, M. ve Weijers, D. (2014). "Aversion to Happiness Across Cultures: A review of Where and Why People are Averse to Happiness", *Journal of Happiness Studies*, 15, 717- 735.
- Joshanloo, M. (2013). "The Influence of Fear of Happiness Beliefs on Responses to the Satisfaction with Life Scale", *Personality and Individual Differences*, 54 /5, 647-651.
- Joshanloo, M. (2014). "Easter Conceptualizations of Happiness: Fundamental Differences with Western View", *Journal of Happiness Studies*, 15, 475-493.
- Joshanloo, M. (2023). "Predictors of Aversion to Happiness: New Insights from a Multi-National Study", *Motivation and Emotion*, 47/3, 423-430.
- Joshanloo, M., Park, Y. O. ve Park, S. H. (2017). "Optimism as the Moderator of the Relationship Between Fragility of Happiness Beliefs and Experienced Happiness", *Personality and Individual Differences*, 106, 61-63.
- Karagöz, Y. (2011). *Olumlu Düşünme Eğitim Programının Ergenlerin Geleceğe Yönelik İyimserlik, Depresyon ve Bilişsel Çarpıtma Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karagöz, Y. (2020). *SPSS Amos Meta Uygulamaları İstatistiksel Analizler*, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Krypel, M. N. ve Henderson-King, D. (2010). "Stress, Coping Styles, and Optimism: Are They Related to Meaning of Education in Students' Lives? ", *Social Psychology of Education: An International Journal*, 13/3, 409-424.
- Kwon, S. ve Oei, T.P.S. (1994). "The Roles of Two Levels of Cognitions in the Development Maintenance, and Treatment of Depression" *Clinical Psychology Review*, 14/5, 331-358.
- Lambert, L., Draper, Z. A., Warren, M. A., Joshanloo, M., Chiao, E. L., Schwam, A. ve Arora, T. (2022). "Conceptions of Happiness Matter: Relationships Between Fear and Fragility of Happiness and Mental and Physical Wellbeing", *Journal of Happiness Studies*, 23 (2), 535-560.
- Leahey E. (2007). "Not by Productivity Alone: How Visibility and Specialization Contribute to Academic Earnings", *American Sociological Review*, 72/4, 533-561.
- Lloyd, C. S., af Klinteberg, B. ve DeMarinis, V. (2015). "Psychological and Existential Vulnerability Among Clinical Young Women: A Quantitative Comparison of Depression-Related Subgroups", *Mental Health, Religion & Culture*, 18/4, 259-272.
- Lu, L. (2001). "Understanding Happiness: A Look into the Chinese Folk Psychology", *Journal of Happiness Studies*, 2/4, 407-432.
- Lu, L. ve Gilmour, R. (2006). "Individual-Oriented and Socially Oriented Cultural Conceptions of Subjective Well-Being: Conceptual Analysis and Scale Development", *Asian Journal of Social Psychology*, 9/1, 36-49.
- Makin, E.P. ve Lindley, P.A. (1995). *Pozitif Stres Yönetimi*, (Çev: A. Aysun), Rota Yayınları, İstanbul.
- Menon, U. (2012). "Hinduism, Happiness and Well Being: A Case Study of Adulthood in an Oriya Hindu Temple Town", *Happiness Across Cultures: : Views of Happiness and Quality of Life in Non-Western Cultures*, (Ed: H. Selin ve G.Davey), Springer, Massachusetts.
- Minami, H. (1971). *The Psychology of the Japanese People*, University of Tokyo Press, Tokyo.
- Miyamoto, Y. ve Ma, X. (2011). Dampening or Savoring Positive Emotions: A Dialectical Cultural Script Guides Emotion Regulation. *Emotion*, 11 /6, 1346- 1357.
- Morris, S. G. (2012). "The Science of happiness: A Cross-Cultural Perspective", *Happiness Across Cultures: Views of Happiness and Quality of Life in Non-Western Cultures*, (Ed: H. Selin ve G.Davey), Springer, Massachusetts.
- Nedim Bal, P. ve Gülcan, A. (2014). "Genç Yetişkinlerde İyimserliğin Mutluluk ve Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Asya Öğretim Dergisi*, 2, 41-52.

- Özdemir, Y. ve Koruklu, N. (2011). "Investigating Relationship Between Values and Happiness Among University Students", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/1, 190-210.
- Özen, F. (2019). *Üniversite Öğrencilerinde Obsesif İnançların Mutluluk Korkusunu Yordayıcılığının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi.
- Özkan, E. (2020). *Üniversite Öğrencilerinde Mutluluk Korkusu ve Kişilik Özellikleri Arasında İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Payat, Ş. ve Öksüz, Y. (2022). "Genç Yetişkinlik Çağındaki Bireylerin Evlilik Kaygısı ile Mutluluk Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Kırıkkale University Journal of Social Sciences*, 12/2, 621-642.
- Prati, G. ve Pietrantonio, L. (2009). "Optimism, Social Support, and Coping Strategies as Factors Contributing to Posttraumatic Growth: A Meta-Analysis", *Journal of Loss and Trauma*, 14/5, 364-388.
- Raes, F., Smets, J., Nelis, S. ve Schoofs, H. (2012). "Dampening of Positive Affect Prospectively Predicts Depressive Symptoms in Non-Clinical Samples", *Cognition & Emotion*, 26/1, 75-82.
- Rnic, K., Dozois, D. J. ve Martin, R. A. (2016). "Cognitive Distortions, Humor Styles, and Depression", *Europe's Journal of Psychology*, 12/3, 348-362.
- Sapmaz, F. ve Doğan, T. (2012). "Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak İyimserlik", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/3, 63-69.
- Sarı, T. ve Çakır, G. (2016). "Mutluluk Korkusu ile Öznel ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Eğitim Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5/2, 222-229.
- Scheier, M. F., Matthews, K. A., Owens, J. F., Schulz, R., Bridges, M. W., Magovern, G. J. ve Carver, C. S. (1999). "Optimism and Rehospitalization After Coronary Artery Bypass Graft Surgery", *Archives of Internal Medicine*, 159 /8, 829-835.
- Scheier, M.F., Carver, C.S. ve Bridges, M. W. (1994). "Distinguishing Optimism from Neuroticism (and Trait Anxiety, Self-Mastery, and Self-Esteem): A Reevaluation of the Life Orientation Test)", *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1063-1078.
- Seligman, M. E.P. (2007a). *Öğrenilmiş İyimserlik*. (Çev: E. Köroğlu), HYB Yayıncılık, Ankara.
- Seligman, M. E. P. (2007b). "Coaching and Positive Psychology", *Australian Psychologist*, 42/4, 266-267.
- Seligman, M. E. P. (2006). *Learned Optimism. How to Change Your Mind and Your Life*, Vintage Books, New York.
- Singh, I. ve Jha, A. (2013). "Anxiety, Optimism and Academic Achievement Among Students of Private Medical and Engineering Colleges: A Comparative Study", *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 3/1, 222-233.
- Suh, E. M. (2000). "Self, the Hyphen Between Culture and Subjective Well-Being", *Culture and Subjective Well-Being*, (Ed: E. Diener ve E. M. Suh), MIT Press, Cambridge.
- Şahin, Y. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin Mutluluk, İyimserlik ve Özgeçmiş Düzeylerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Şar, V., Türk, T. ve Öztürk, E. (2019). "Fear of Happiness Among College Students: The Role of Gender, Childhood, Psychological Trauma, and Dissociation", *Indian Journal of Psychiatry*, 61/4, 389-394.
- Şibka, D. ve Duman, H. (2022). "Yetişkinlerde Bazı Demografik Değişkenlerle Mutluluk Korkusu, Aleksitimi, Depresyon ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler", *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 5/1, 40-56.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, Allynand Bacon, Boston.
- Togo, O. T. ve Caz, C. (2019). "The Relationship Between Positivity and Fear of Happiness in People Applying to Graduate Programs in Physical Education and Sports Department", *Asian Journal of Education and Training*, 5/1, 93-96.
- Türkçapar, M.H. (2012). *Bilişsel Terapi*, HYB Yayıncılık, Ankara.
- Türk, T., Malkoç, A. ve Onat Kocabıyık, O. (2017). "Mutluluk Korkusu Ölçeği Türkçe Formu'nun Psikometrik Özellikleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9/1, 1-12.

- Uchida, Y. ve Oishi, S. (2016). "The Happiness of Individuals and the Collective", *Japanese Psychological Research*, 58/1, 125–141.
- Uchida, Y., Norasakkunkit, V. ve Kitayama, S. (2004). "Cultural Constructions of Happiness: Theory and Empirical Evidence" *Journal of Happiness Studies*, 5/3, 223-239.
- Wani, M. ve Dar, A. A. (2017). "Optimism, Happiness, and Self-Esteem Among University Students" *Indian Journal of Positive Psychology*, 8/3, 275-279.
- Wengert, L. ve Rosen, A. S. (2000). "Measuring Optimism–Pessimism from Beliefs About Future Events", *Personality and Individual Differences*, 28/4, 717–728.
- Young, J. E., Klosko, J. S. ve Weishaar, M. E. (2006). *Schema Therapy: A Practitioner's Guide*, Guilford Press, New York.
- Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2016). "Bireysel Mutluluk ve İşkoliklik İlişkisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 95-112.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 29.08.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1476833

Research Article/Araştırma Makalesi

Özden, E. ve Ermiş, E. N. (2024). "Covid-19 Pandemi Sürecinde Bireylerin Bilişsel Esneklik Düzeyi ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük İlişkisinde Algılanan Sosyal Destek Düzeyinin Biçimlendirici Rolünün Gelişimsel Eğride İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 77-96.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİREYLERİN BİLİŞSEL ESNEKLİK DÜZEYİ İLE BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK İLİŞKİSİNDE ALGILANAN SOSYAL DESTEK DÜZEYİNİN BİÇİMLENDİRİCİ ROLÜNÜN GELİŞİMSEL EĞRİDE İNCELENMESİ

Eda ÖZDEN*, Ece Naz ERMİŞ**

Öz

Tüm dünya ile ülkemizi de derinden etkileyen Covid-19 pandemisi, son yılların en önemli küresel krizlerinden biri olmuştur. Bu krizle beraber bireylerin yaşamlarında da büyük değişimler meydana gelmiştir. Pandeminin doğal sonucu olan; kaygı, belirsizlik, endişeler ve ekonomik zorluklar en belirgin özellikler olurken, bu sürecin insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığı araştırma için ışık tutacaktır. Bu araştırma pandemi döneminde sosyalleşmenin azalmasıyla birlikte, insanların sosyal desteği nasıl algıladıklarını görmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi döneminde bireylerin bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisinde algılanan sosyal destek düzeyinin biçimlendirici rolünün gelişimsel eğride incelenmesidir. Çalışmaya 18-65 yaş aralığında bulunan 300 birey katılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, bireylerin bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bilişsel esneklik düzeyi arttıkça, belirsizliğe tahammülsüzlük azalmaktadır. Araştırmada cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir düzeyi değişkenlerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyine göre anlamlı bir farklılık yaratmadığı gözlenmiştir. Çalışmada eğitim durumu lise ve altı olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeylerinin eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşadıkları şehir ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu gözlenmiştir. Sivas ve Adana'da yaşayan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi İstanbul şehrinde yaşayan katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici bir etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, pandeminin yarattığı belirsizlik, kaygı ve olumsuzlukların ruh sağlığı üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla koruyucu ruh sağlığı çalışmaları ve yeni müdahale programları geliştirilmesinin, bireylerin yaşadığı sorunları azaltmaya yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu sayede bireyin, yaşamında meydana gelen değişimlere ve karşılaştığı sıkıntılara karşı tahammül ve dayanıklılığı artırılabilir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Pandemi, Bilişsel esneklik, Belirsizliğe tahammülsüzlük, Algılanan sosyal destek.

INVESTIGATION OF THE FORMATIVE ROLE OF PERCEIVED SOCIAL SUPPORT LEVEL ON THE RELATIONSHIP BETWEEN COGNITIVE FLEXIBILITY LEVEL AND INTOLERANCE TO UNCERTAINTY IN THE DEVELOPMENTAL CURVE DURING THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD

Abstract

The Covid-19 pandemic, which deeply affected our country as well as the whole world, has been one of the most important global crises of recent years. Along with this crisis, big changes have occurred in the lives of individuals. A natural consequence of the pandemic; While anxiety, concerns, uncertainty and economic fears emerge with the most obvious features, how this process is interpreted by people will shed light for research. It also aimed to see how people perceived social support as socialization developed in this period. The aim of this study is to examine the formative role of the perceived social support level

*Uzman Klinik Psikolog, Yeşilay Danışmanlık Merkezi, İSTANBUL.
e-posta:pskedaozden@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8161-8990>)
**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Psikoloji Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: e.ermis@iku.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3054-2014>)

in the developmental curve in the relationship between individuals' cognitive flexibility level and intolerance to uncertainty during the Covid-19 pandemic period. 300 individuals between the ages of 18-65 participated in the study. According to the findings of the study, it was determined that there is a negative significant relationship between the cognitive flexibility level of individuals and the level of intolerance to uncertainty. As cognitive flexibility increases, intolerance to uncertainty decreases. In this study, it was determined that the variables of gender, age, marital status and income level did not show a significant difference according to the level of intolerance to uncertainty. On the other hand, it was determined that the level of intolerance to uncertainty of the participants whose education level is high school and below is significantly higher than the participants whose education level is undergraduate and graduate. It was observed that there was a significant difference between the participants' living city variable and the level of intolerance to uncertainty. It has been determined that the level of intolerance to uncertainty of the participants living in Sivas and Adana is significantly higher than the participants living in the city of Istanbul. It is seen that perceived social support does not have a moderating effect on the relationship between the level of cognitive flexibility and the level of intolerance to uncertainty. In the direction of the results obtained, it is thought that preventive mental health studies and developing new intervention programs to reduce the effects of the uncertainty, anxiety and negativities created by the pandemic on mental health can help reduce the problems on individuals. In this way, it can increase the individual's tolerance and endurance in the face of changes and troubles in life.

Keywords: *Covid-19, Pandemic, Cognitive flexibility, Intolerance of uncertainty, Perceived social support.*

1. GİRİŞ

Çeşitli zamanlarda insanlık tarihinde toplumları etkileyen bulaşıcı hastalıklar, krizler ve buhranlar meydana gelmiş büyük kırılmalara sebep olmuştur (Karakaş, 2020). Dünyayı etkisi altına alan geçmişten bugüne uzanan tüm salgınlara bakıldığında (HIV,H5N1,H1N1,SARS ve COVID-19) pandeminin küresel anlamda sınırları kolayca aşan birçok alanı tehdit ettiği görülmektedir (Verikios ve diğerleri, 2015). Covid-19 virüsü 2019 yılında baş göstermiş, kısa bir zaman içinde tüm dünyayı etkilemiş, pandemi ilan edilmiştir. Covid-19 MERS-CoV ve SARS-CoV içine alan beta korona virüs ailesindedir (WHO, 2020). Covid-19 virüsü özellikle solunum yolu enfeksiyonuna sebep olmaktadır. Bireylerin yalnızca fiziksel sağlığını etkilemekle kalmayıp beraberinde psikolojik sağlık üzerinde de kısa süreli ve uzun süreli etkiler bıraktığı görülmektedir (Almond ve Mazumder, 2005). Küresel anlamda büyük can kayıplarına sebep olan bu virüsün, hastalığa dair kaygı ve belirsizlik duygularını artırması bilim insanları tarafından hastalığın tedavisi ve bulaşma yolları hakkında fikir ayrılıklarına neden olmuştur (Memiş, Doğan ve Düzal, 2020). Pandemi ile psikolojik baskı, negatif beklemedik ani değişimlerle endişe ve kaygı düzeyini en üst noktaya taşımıştır (Kasapoğlu, 2020).

Kişilerin kaygı olarak belirttiği gidişatı ve sonucu belirsiz olan, tehdit kabul ettiği olaylarda çözüme yönelik çeşitli bakış açıları geliştiren bireyler bilişsel açıdan esneklerdir. Alternatif seçenekleri fark edip, bunu çözüm yöntemi olarak kullanmak bilişsel esnekliğin önemli bir faktörüdür (Şirin Ayva, 2018). Bilişsel esneklik bireylerin olay ve durumlara karşın çeşitli tepkiler vererek çevreye uyum gösterme yeteneğini geliştirmesine fırsat vermektedir. Ayrıca bilişsel esneklik üst bilişsel yapıların ve beynin gelişmesiyle beraber beyin sistemini tekdüzelikten kurtarır. Pek çok alan dizin çalışmalarında bilişsel esnekliğin birçok faydasının olduğunu belirtilmiştir (Martin, Anderson ve Thewett, 1998). Bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerini bir durum karşısında yeni bilgilere dayanarak ayarlama becerisi bilişsel esneklikleriyle açıklanmaktadır (Lieberman, Gorka, Sarapas ve Shankman, 2015). Olayları esnek bir bakış açısıyla, etkili şekilde yorumlayabilen bireyler, stresle başa çıkmada baskı hissedilen durumlarda daha başarı göstermektedirler (Dennis ve Vander Wal, 2010).

Pandemi ve Covid-19 salgınının doğası kaygı, korku ve şiddetli endişeye sebep olur (Ahorsu ve diğerleri, 2020). Pandemi döneminde korku, kaygı ve belirsizlik çok yönlü bir şekilde birbirini etkilemektedir. Duygusal, bilişsel ve davranışsal açıdan belirsiz olay ve durumlara yönelik negatif reaksiyon verme eğilimi tahammülsüzlük şeklinde kendini göstermektedir (Buhr ve Dugas, 2002). Covid-19 virüsünün etkili tedavi şeklinin bulunmamış olması bu duyguları daha çok çoğaltmakta, sürece dair belirsizlik oluşturmaktadır. Belirsizlik; insan psikolojisi için negatif etki oluşturan bir kavramdır (Sarıçam ve diğerleri, 2014). Belirsizliğin tanımlaması; ileride meydana gelecek bir olayın durum ya da davranışın sonuçlarını bilmeme, ön görememekle ilgilidir (Sarı, 2007). İnsanoğlu yaratılışı gereği, geleceğinden emin olmak ister (Sarı ve Dağ, 2009). Kesin olmayan geleceğin ve belirsizliğin kişide endişe yaratan bir durum oluşturduğu ve kişinin bu tür durumlarda vereceği reaksiyonun çeşitlilik göstereceği belirtilmiştir (Geçgin ve Sahranç, 2017). Budner (1962) belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi yüksek olan kişinin belirsizlik hali

ile karşılaştığında inkâr veya boyun eğme tepkisi göstereceğini belirtmiştir. Robichaud ve Dugas (2015)'a göre belirsizliğe tolerans gösteremeyen kişilerin beklenmedik durumların olumsuz olduğunu ve kaçınılması gerektiğini, belirsizliğin üzücü ve stresli olduğunu, geleceğe dair belirsizliğin adil olmadığını ve belirsizliğin bireyin işlevselliğini bozduğunu belirtmişlerdir. Bireyin belirsiz olayları bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde nasıl algıladığı, değerlendirdiği ne şekilde tepki gösterdiğini etkileyen bilişsel bir yanlıktan da söz edilmektedir. Bununla birlikte belirsiz olaylara ilişkin tehdit edici içerikte yorumlar yapılması ile ilişkilendirilmiştir (Dugas ve diğerleri, 2004).

Bireyler hayat içerisinde krizle karşılaştıklarında, olası stres etkenlerinin kendileri ve sevdikleri açısından önemini değerlendirirler. Durum tehdit olarak algılandığında, stres tepkileri ortaya çıkmakta, ikincil bir değerlendirme süreci başlamaktadır. Bireyler kişisel, psikolojik ve sosyal dayanıklılıklarını çoğaltan kaynakları gözden geçirirler (McCauley, Minsky ve Viswanath, 2013). Çevre ve aile fertleri tarafından karşılanan maddi ve manevi desteklerin tümü sosyal desteği oluşturmaktadır (Sarason ve diğerleri, 1991). Terzi (2008)'e göre sosyal destek kişinin ruhsal ve fiziksel sağlığının korunmasında önemli bir etmendir. Sosyal desteğin kişinin zor koşullarda stres kaynağını azaltması açısından önemli olup, bilhassa kriz zamanlarında güven, sevgi ve şefkat duyguları kişinin yaşayacağı travmanın şiddetini azaltmada etkilidir. Sosyal destek; biyolojik, psikolojik ve davranışsal dış kaynaklı yardımcıları olup, kişinin yaşamı boyunca yaşadığı ya da yaşayacağı sıkıntılı durumlar, travmalar, zorlanmalar karşısında dayanma gücünü artırmaktadır (Yaycı, 2016). Algılanan sosyal destek ise; ailenin ve çevremizdekilerin stresli durumlar konusunda ne yaptığı ne söylediği ve sosyal desteğin var olup olmadığı konusundaki algıları içermektedir (Lakey ve Orehek, 2011). Pandeminin yarattığı salgın, sosyal gruplar tarafından tehdit edici olarak algılanabilir. Salgınlar biyolojik ve psikolojik olduğu kadar aynı zamanda sosyal stresörlerdir. Geçmişte yapılan pandemi çalışmaları çeşitli toplum gruplarının ruh sağlığı için desteğe ihtiyaç duyduklarını göstermiştir (McCauley ve diğerleri, 2013).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında bilişsel esneklik ve algılanan sosyal desteğin, belirsizliğe karşı tahammül üzerinde etkilerini aynı model üzerinden doğrudan araştıran çalışmalara rastlanmamıştır. Özellikle pandemi gibi olağan üstü dönemlerde belirsizlik algısını doğru yönetmek var olan stres verici durumun etkilerini hafifletmek adına işlevseldir. Kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığını korumaya dair yapıcı çözümler bulabilmek için çarpık bilişsel süreçlerden arınmış olması önemlidir. Aynı zamanda algıladığı sosyal desteğin varlığı ve yalnız hissetmiyor oluşu da belirsiz bir durumla mücadelesini kolaylaştırabilir. Duman (2020) tarafından yapılan bir çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük ile Covid-19'un sebep olduğu korku düzeyi araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre belirsizliğe tahammülsüzlük ile Covid-19'un sebep olduğu korkunun orta seviyede çıkmıştır. Ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlük ile Covid-19'un neden olduğu korku seviyesi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Aydın (2020) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının psikolojik sağlık, ruminatif düşünme biçimi ve belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda psikolojik sağlamlığın ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün ruminatif düşünme biçimi üzerinde anlamlı düzeyde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Arslan ve diğerleri (2021) Covid-19 pandemisinde psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide farkındalığın aracı rolünü inceledikleri çalışmalarında bilinçli farkındalığın belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmektedir. Rettie ve Daniels (2020) yaptıkları bir çalışmada stres, anksiyete ve depresyon gibi ruh sağlığı sıkıntılarının Covid-19 sürecinde belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi ile ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca işlevsel olmayan başa çıkma davranışlarının da bu ilişkiye eşlik ettiği tespit edilmiştir. Uludağ (2023) tarafından yapılan bir çalışmada psikolojik katılık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda belirsizliğe karşı tahammülsüzlüğün depresif belirtileri ve psikolojik katılığı yordadığını ortaya koymuştur. Reizer, Geffen ve Koslowsky (2021) tarafından yapılan bir çalışmada pandemi döneminde karantina zamanlarında psikolojik sıkıntı ile belirsizliğe tahammülsüzlüğün arasında ilişkisi incelenmiştir. Çalışma sonucuna göre psikolojik sıkıntı ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik sıkıntı açısından önemli bir risk faktörü olduğu tespit edilmiştir. Kalia, Knauff ve Hayatbin (2020) bir çalışmada çocukluk döneminde kötü davranışa maruz kalan yetişkinlerin Covid-19'dan algıladıkları tehdit ile bilişsel esneklik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucu çocukluk döneminde sıkıntılara maruz kalmanın çevresel stres faktörüne karşı duyarlılığı artırdığını göstermiştir. Ayrıca erken yaşam döneminde sıkıntıya maruz kalanların

Covid-19'dan algıladıkları tehdit düzeyinin yüksek olduğu, esnek düşünebilmeyi etkilediği ve kaygı oluşturduğu tespit edilmiştir. Sayiner (2023) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19 döneminde oluşan belirsizliğe tahammülsüzlüğün pandemi sonrasında topluma yansıyan psikolojik faktörlerin olumsuz yönleri ele alınmıştır. Bu olumsuz etkiler dikkate alınarak müdahale programlarının önemi dile getirilmiştir. McCracken, Badinlou, Bührman ve Brocki (2020)'nin yaptıkları çalışmada Covid-19 döneminde depresyon, anksiyete ve uykusuzluk ilişkisinde psikolojik esnekliğin rolüne bakmışlardır. Ayrıca pandemi döneminde potansiyel dayanıklılık faktörü olarak psikolojik esneklik ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda psikolojik esnekliğin Covid-19 pandemisinin yarattığı olumsuz etkilerini azalttığı bir potansiyel dayanıklılık faktörü olduğu belirtilmiştir. Huang ve diğerleri (2021) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19 hastalığından şüphe duyan bireylerin esnekliklerinin algıladıkları stres ile depresyon ve genel kaygı arasında bir aracı rolü olup olmadığına bakılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre bireylerin esnekliklerinin algılanan stres, depresyon ve kaygı arasında bir aracı olduğu tespit edilmiştir. Bavolar ve diğerleri (2023) tarafından yapılan bir çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük gösterenlerin yüksek tehdit algısına sahip olduğu ve yaşlı erişkinlerde algılanan stres ve kaygı ile anlamlı bir ilişki oluşturduğu tespit edilmiştir. Tahammülsüzlüğün azalması belirsizliğe verilen duygusal tepkilerinde önüne geçmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak çalışmada H1 hipotezi oluşturulmuştur.

H1. Covid-19 döneminde bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasında negatif yönde bir ilişki vardır.

Özbezek, Paksoy ve Çopuroğlu (2021) tarafından yapılan bir çalışmada sağlık çalışanları üzerinde Covid-19 pandemisi sırasında sosyal destek algılarının tükenmişlik düzeyine etkisi araştırılmıştır. Yapılan araştırmanın bulgularına göre sosyal destek türleri ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğu açıklanmıştır. Özmete ve Pak (2020) yaptıkları çalışmalarında algılanan sosyal desteğin Covid-19 döneminde kaygı seviyeleri arasındaki ilişkiye bakmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre algılanan sosyal destek seviyesi çoğaldıkça kaygı düzeyinin azaldığı görülmüştür. Ateş (2021) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19 salgını sürecinde kişilerin algılanan sosyal destek, empatik eğilimleri, kaygı ve psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre kişilerin empatik eğilimleri ve algılanan sosyal desteğin psikolojik iyi oluş düzeyini yordadığı tespit edilmiştir. Burhan (2021) tarafından yapılan bir çalışmada psikolojik katılık ve algılanan sosyal destek ilişkisi Covid-19 döneminde doktorlar üzerinde incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucuna göre psikolojik katılık ve sosyal destek ilişkisinin olumsuz yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca zor şartlar altında çalışan doktorların sosyal destekleri arttıkça psikolojik katılık seviyesinin azaldığı tespit edilmiştir. He, Zhang, Chen, Zhang, Zou ve Luo (2021) tarafından yapılan bir çalışmada medya üzerinden Covid-19'a maruz kalmanın akut stres üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca bu etki üzerinde algılanan sosyal destek ile belirsizliğe tahammülsüzlüğün düzenleyici rolüne bakılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre medya üzerinden Covid-19'a maruz kalma ile akut stres arasında anlamlı pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün bu ilişkiye kısmi aracı olduğu tespit edilmiştir. Medya üzerinden Covid-19'a maruz kalmanın ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün, akut stres üzerindeki etkileri, algılanan sosyal destek düzeyi az olan kişiler için daha fazla olduğu açıklanmıştır. Beck ve Daniels (2023) tarafından yapılan bir çalışmada Covid-19 pandemisinde sağlık çalışanlarının virüse karşı bulaşma kaygısı, belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ve algılanan sosyal desteğin ilişkisi incelenmiştir. Belirsizliğe karşı tahammülsüzlüğün fazla olması ve algılanan sosyal desteğin az olması sağlık çalışanlarının yaşadıkları psikolojik sorunları anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. Smith ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 döneminde psikolojik esneklik ve belirsizliğe karşı tahammülsüzlük ve sosyal izolasyonun psikolojik rahatsızlıkları tetiklediği bu dönemde psikolojik esnekliği yüksek olanların pandemi döneminde daha umutlu olabildiklerini tespit etmişlerdir. Ye ve diğerleri (2020) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 pandemisinde stres ile akut stres belirtilerine yönelik ilişkide sosyal desteğin dayanıklılık ve başa çıkma şekillerinin etkili bir rolü olduğunu göstermiştir. Stresin yarattığı belirtilerin giderilmesinde koruyucu faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır. Godara ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 salgınında bilişsel esneklik ve bilişsel kontrol arasındaki farklılıklar duygu düzenleme ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkiyi anlamlı düzeyde etkilediğini bildirmişlerdir. Kişilerin bilişsel esneklik ve kontrollerinin pandemi döneminin yarattığı strese karşı koruma sağlayarak bireylerin dayanıklılığını artırdığını tespit etmişlerdir. Green ve diğerleri (2024) tarafından yapılan çalışmada Covid-19 döneminde sosyal destek ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide akademik öz yeterlilik ile dayanıklılığın aracı rolü incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre algılanan sosyal desteğin öz yeterlilik ile dayanıklılığı pozitif yönde etkilediğini ortaya

çıkarmıştır. Çalışma sosyal destek kaynaklarının çoğaltılmasının önemini göstermektedir. Tüm bu bilgiler ve dayanaklar ışığında araştırmancın temel hipotezi olan bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasında algılanan sosyal destek düzeyinin biçimlendirici rolü test edilmeye çalışılmıştır.

H2. Covid-19 döneminde bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasındaki ilişkide algılanan sosyal destek düzeyinin biçimlendirici bir rolü vardır.

Bunların yanı sıra demografik bilgilerde yer alan cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve yaşanan şehir değişkenleri için araştırma sorularına da cevap aranmaya çalışılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Covid-19 pandemi döneminde bireylerin bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisinde algılanan sosyal destek düzeyinin biçimlendirici rolünün gelişimsel eğride incelenmesini amaçlanmıştır. Ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin bazı demografik bilgiler olan; cinsiyet, yaş, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim durumu ve yaşanan şehir değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen veriler aracılığı ile araştırma sorularına ve hipotezlere cevap aranmıştır. Literatürdeki çalışmalar temel alınarak tartışmalara yer verilmiş, bulgular yorumlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini İstanbul, Sivas ve Adana illerinde yaşamakta olan 18-65 yaş arası bireyler oluşturmaktadır. Veriler sanal ortamda toplanmıştır. Lakens (2022) örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde toplam soru sayısının katılımcı sayısına oranının %5 ile %10 arasında olduğunu belirtmiştir. Araştırmada 350 katılımcıya anket formu iletilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin okur yazar olması ve psikolojik rahatsızlığının bulunmaması kriterleri dikkate alınarak araştırma sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmaya anket formunu eksiksiz doldurup geri dönüş yapan gönüllü 300 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu çalışmada kolayda örneklem yöntemi ile 300 kişinin doldurduğu anketten elde edilen veriler araştırmaya dahil edilmiştir.

Anket formunu dolduran katılımcıların %34,3'ünün erkek, %65,7'sinin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma betimleyici bir çalışma olup, nicel ölçümler kullanılmıştır. Araştırma ilişkisel model şeklinde hazırlanmıştır. İlişkisel tarama modeli değişkenlerin arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna bakan araştırma yöntemlerindedir. İlişkisel tarama modeli iki ya da daha fazla değişken arasında farklılaşma olup olmadığını ve varsa ne kadar farklılaşma olduğunu belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2002).

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın yapılması için İstanbul Kent Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 2021.03 Sayılı Etik Kurul Kararı ile onay alındıktan sonra veriler pandemi nedeniyle sanal ortamda Google Forms üzerinden toplanmıştır. Katılımcılara; Bilgilendirilmiş Onam Formu, Demografik Bilgi Formu, Bilişsel Esneklik Envanteri, Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği sosyal medya aracılığı ile bağlantı adresi paylaşılmıştır. Çalışmaya katılım gönüllük esasına dayanır. Anket süresi yaklaşık 10 dakikadır. Katılımcıların kimliklerini belli edecek hiçbir soru sorulmamıştır.

3.4.1. Sosyodemografik Bilgi Formu

Çalışmaya katılım sağlayan bireylerin demografik özelliklerine dair bilgilerin yer aldığı Sosyodemografik Form; yaş, cinsiyet, medeni durum, kiminle yaşadığı, eğitim durumu, çalışma durumu, iş kaybı, yaşadığı şehir, kronik hastalık, covid-19 tanısı ve tedavi, sağlık çalışanı tanıdığı olma gibi çeşitli bilgilere yönelik sorular sorulmuştur.

3.4.2. Bilişsel Esneklik Envanteri

Dennis ve Wal (2010) tarafından bilişsel esneklik envanteri geliştirilmiştir. Bireylerin olaylar ve durumlar karşısında bilişsel esneklik düzeyini ölçmeyi amaçlamıştır. Doğan ve Sapmaz (2013) tarafından Türkçe güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmıştır. Bilişsel Esneklik Envanteri 20 maddelik, 5'li likert tipinde bir ölçektir. Cronbach alfa iç tutarlık ve test tekrar test yöntemleriyle ölçeğin güvenilirliğine bakılmıştır. Güvenirlik kat sayısı ölçeğin tamamı için .90 cronbach alfa, alternatifler alt boyutu için .90, kontrol alt boyutu için .84 olarak bulunmuştur.

Bu araştırmada, Bilişsel Esneklik Envanteri için yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda hesaplanan alfa katsayısı 0,89'dur. Elde edilen kat sayı ölçme aracının güvenilirliğinin iç tutarlılığa bağlı yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir.

3.4.3 Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12)

Carleton, Norton ve Asmundson (2007) tarafından geliştirilen Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği Sarıçam, Erguvan, Akça ve Akın (2014) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmış olup güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmıştır. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği 12 maddeden oluşmuştur. İleriye yönelik kaygı ve engelleyici kaygı ölçeğin alt boyutlarıdır. Ölçeğin puanlamasında ters kodlanan madde yoktur. Cronbach alfa iç tutarlık katsayı ölçeğin bütünü için .88, ileriye yönelik kaygı alt boyutu için .84 ve engelleyici kaygı alt boyutu için .77 olarak bulunmuştur.

Bu araştırmada, Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği için yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda hesaplanan alfa katsayısı 0,89'dur. Elde edilen kat sayı ölçme aracının iç tutarlılığa bağlı güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir.

3.4.4. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Zimet ve diğerleri (1988) tarafından çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği geliştirilmiştir. Eker ve Arkar (1995) tarafından Türkiye'de güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin gözden geçirilmiş formu geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001). Ölçek 7'li likert tipi olup, 12 maddelik sorulardan oluşmaktadır. Eker ve Arkar (1995) tarafından yapılan ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach Alpha yöntemi kullanılmıştır. 0.80 ile 0.95 değerleri arasında değişim gösteren ölçeğin kabul edilebilir olduğu iç tutarlık gösterdiği tespit edilmiştir (Eker ve Arkar, 1995). Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında üç faktörlü yapısı desteklendiği görülmüştür (Eker ve Arkar, 1995).

Bu araştırmada, Algılanan Sosyal Destek Ölçeği için yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda hesaplanan alfa katsayısı 0,91'dir. Elde edilen katsayı ölçme aracının iç tutarlılığa bağlı güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın amacına uygun olarak, bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici/moderatör etkisini test etmek için regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun için SPSS Hayes macrosu kullanılmıştır. Hayes macrosu bootstrap yöntemini kullanarak analizleri gerçekleştirmektedir. Çokluk ve diğerleri (2010)'a göre bağımsız değişkenler için çoklu bağlantı sorunu (Collinearity) olup olmadığına bakmak için regresyon analizinden önce varyans atış faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır. Bunun sonucuna göre VIF<10 şeklinde olması çoklu bağlantı sorununun olmadığını göstermektedir. Hesaplanan VIF değeri 1,05 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun olmadığını açıklamıştır. Durbin-Watson katsayısı ile hataların bağımsızlığı hipotezini incelemek için hesaplanmıştır. (>1,5 ve <2,5) Aralığında çıkan katsayının hataların bağımsızlığı hipotezinin karşılandığını ifade etmektedir (Kalaycı, 2017). 1.90 şeklinde hesaplanan Durbin-Watson katsayısı ise elde edilen katsayılar ile ilgili varsayımın karşılandığını işaret etmektedir. Yapılan analiz sonucunda çok değişkenli analizler için ölçme araçlarından elde edilen puanların yeterli olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında, belirsizliğe tahammülsüzlük puanlarını ilk önce cinsiyet değişkenine göre karşılaştırmak için bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük puanlarını çalışmanın diğer değişkenleri olan yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir durumu ve yaşanan şehir değişkenlerine göre

karşılaştırabilmek için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Scheffe çoklu karşılaştırma testi varyans analizinde farkın kaynağını belirlemek için kullanılmaktadır. Kayri (2009)'a göre gruplarda bulunan kişi sayılarının ve homojenliğin farklı olduğu durumlarda kullanılan çoklu karşılaştırma testlerinden yararlanıldığını açıklamıştır. Analizler için yapılan güven Aralığının %95 olduğu görülmektedir. SPSS 25.0 istatistik paket programı analizleri gerçekleştirilmede kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında, bilişsel esneklik, belirsizliğe tahammülsüzlük ve algılanan sosyal destek ölçeğinden elde edilen puanların dağılımı için basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiş olup normal dağılım varsayımının karşılanabilmesi için basıklık ve çarpıklık katsayısının ± 1 Aralığında bulunması yeterlidir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu çalışmada çarpıklık ve basıklık katsayılarının ölçme araçlarından elde edilen puanlar için belirtilen aralıkta yer aldığı tespit edilmiştir. (Tablo 1).

Tablo 1. Ölçme Araçlarından Elde Edilen Puanlara Ait Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

Değişkenler	Çarpıklık		Basıklık	
	Z	Sh	Z	Sh
Bilişsel esneklik	0,02	0,14	-0,48	0,28
Belirsizliğe tahammülsüzlük	-0,11	0,14	-0,33	0,28
Algılanan sosyal destek	-0,54	0,14	-0,55	0,28

4. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada ortaya konulan araştırma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla, verilerin çeşitli istatistiksel yöntemlerle analizlerinden elde edilen sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

		Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyetiniz	Erkek	103	34,3
	Kadın	197	65,7
Yaş	18-35	115	38,3
	36-60	123	41,0
	60 üzeri	62	20,7
Medeni Durum	Bekâr	77	25,7
	Evli	184	61,3
	Diğer	39	13,0
Yaşadığınız Şehir	İstanbul	101	33,7
	Sivas	101	33,7
	Adana	98	32,6
Eğitim Durumu	Lise ve altı	41	13,7
	Lisans	178	59,3
	Lisansüstü	81	27,0
Gelir Durumu	Düşük	45	15,0
	Orta	202	67,3
	Yüksek	53	17,7

Tablo 2 incelendiğinde, toplamda 300 katılımcının %34,3'ünün erkek, %65,7'sinin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %38,3'ü 18-35, %41'i 36-60 ve %20,7'si 60 üzeri yaş grubunda bulunmaktadır. Evli katılımcıların oranı %61,3'tür. Katılımcıların %33,7'si İstanbul, %33,7'si Sivas ve %32,6'sı Adana ilinde yaşamaktadır. Katılımcıların büyük bir oranı (%59,3) lisans mezunu olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların büyük bir oranı gelir durumunu orta düzey (%67,3) olarak ifade etmiştir.

Tablo 3. Bilişsel Esneklik, Belirsizliğe Tahammülsüzlük ve Algılanan Sosyal Destek Puanları Arasındaki İlişkilere Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Ort	Ss	1.	2.	3.
Bilişsel Esneklik	79,62	10,92	1		
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	39,80	9,67	-0,25**	1	
Algılanan Sosyal Destek	64,31	14,82	0,22**	-0,06	1

**p<0,01; *p<0,05; N=300

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasında bir ilişkinin olup olmadığıdır. Olası ilişkinin daha iyi anlaşılması amacıyla ek olarak bilişsel esneklik düzeyi ve sosyal destek düzeyi arasındaki ilişkide incelenmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, bilişsel esneklik, belirsizliğe tahammülsüzlük ve algılanan sosyal destek puan ortalamalarının sırasıyla 79,62 (Ss=10,92), 39,80 (Ss=9,67) ve 64,31 (Ss=14,82) olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır. Bilişsel esneklik puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük puanları arasında düşük düzeyde negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=-0,25$; $p<0,01$). Bilişsel esneklik arttıkça belirsizliğe tahammülsüzlük azalmaktadır. Bilişsel esneklik puanları ile algılanan sosyal destek puanları arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır ($r=0,22$; $p<0,01$). Bilişsel esneklik arttıkça algılanan sosyal destek de artış göstermektedir. Yordayıcı değişkenler belirsizliğe tahammülsüzlükteki değişimin %7'sini açıklamıştır. Etkileşim değişkeninin (Be X Asd) modele eklenmesi ile R2 değerindeki artış (R2 değişim=0,001) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($F(1;296)=0,38$; $p>0,05$). Elde edilen sonuçlar, bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici/moderatör etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

Tablo 4. Bilişsel Esneklik ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkide Algılanan Sosyal Desteğin Düzenleyici Etkisini Belirlemek için Gerçekleştirilen Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Model	B	Sh	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	68,41	17,60	3,89	0,00	33,77	103,05
Bilişsel Esneklik (Be)	-0,36	0,22	-1,63	0,11	-0,79	0,07
Algılanan sosyal destek (Asd)	-0,17	0,27	-0,62	0,53	-0,71	0,37
Be X Asd	0,002	0,003	0,62	0,54	-0,005	0,009
Model Özeti			R=0,26	R2=0,007	F=6,95	P<0,01

Tablo 4 incelendiğinde, bilişsel esneklik ve algılanan sosyal destek değişkeni birlikte, belirsizliğe tahammülsüzlük ile anlamlı bir ilişkiye sahiptir ($R=0,26$; $F(3;296)=6,95$; $p<0,01$). Yordayıcı değişkenler belirsizliğe tahammülsüzlükteki değişimin %7'sini açıklamıştır. Etkileşim değişkeninin (Be X Asd) modele eklenmesi ile R2 değerindeki artış (R2 değişim=0,001) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($F(1;296)=0,38$; $p>0,05$). Elde edilen sonuçlar, bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici/moderatör etkisinin bulunmadığını göstermiştir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ort	Ss	t	Sd	p
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	Kadın	197	39,56	10,22	-0,61	298	0,55
	Erkek	103	40,27	8,55			

Tablo 5 incelendiğinde, cinsiyete göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($t(298)=-0,61$; $p>0,05$). Kadın ve erkeklerin belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzer olduğu gözlenmiştir.

Tablo 6. Medeni Duruma Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Medeni Durum	N	Ort	Ss	F	p
Belirsizliğe tahammülsüzlük	Bekâr	77	39,95	9,21	0,27	0,77
Belirsizliğe tahammülsüzlük	Evli	184	39,97	9,85		
Belirsizliğe tahammülsüzlük	Diğer	39	38,74	9,90		

Tablo 6 incelendiğinde, medeni duruma göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($F(2;299)=0,27$; $p>0,05$). Bekâr ve evli katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzer olduğu gözlenmiştir.

Tablo 7. Yaşa Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Yaş grubu	N	Ort	Ss	F	p
Belirsizliğe tahammülsüzlük	18-35	115	40,18	9,59		
Belirsizliğe tahammülsüzlük	36-60	123	39,97	10,31	0,46	0,63
Belirsizliğe tahammülsüzlük	60 üzeri	62	38,77	8,53		

^bScheffe testi, * $p<0,05$

Tablo 7 incelendiğinde, yaşa göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($F(2;299)=0,46$; $p>0,05$). 18-35, 36-60 ve 60 üzeri yaş grubundaki bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzerlik gösterdiği gözlenmiştir.

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Eğitim Durumu	N	Ort	Ss	F	p	Post-Hoch
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	Lise ve altı a	41	44,32	9,22			
	Lisans b	178	39,48	10,06	5,81	0,00*	a>b, a>c,
	Lisansüstü c	81	38,23	8,38			

^bScheffe testi, * $p<0,05$

Tablo 8 incelendiğinde, eğitim durumuna göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık oluşturduğu anlaşılmaktadır. ($F(2;299)=5,81$; $p<0,05$). Scheffe testi sonuçlarına göre, eğitim durumu lise ve altı olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalaması, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcıların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Tablo 9. Gelir Düzeyine Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçları

Değişkenler	Gelir Düzeyi	N	Ort	Ss	F	p
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	Düşük	45	41,38	9,91		
	Orta	202	39,80	9,64	1,10	0,33
	Yüksek	53	38,47	9,59		

^bScheffe testi, * $p<0,05$

Tablo 9 incelendiğinde, gelir düzeyine göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır ($F(2;299)=1,10$; $p>0,05$). Gelir düzeyi düşük, orta ve yüksek olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzer olduğu gözlenmiştir.

Tablo 10. Yaşanılan Şehire Göre Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puan Ortalamaları, Standart Sapmaları ve ANOVA Sonuçlar

Değişkenler	Yaşanılan Şehir	N	Ort	Ss	F	p	Post-Hoc ^h
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	İstanbul a	101	36,98	9,61			
	Sivas b	101	41,10	8,85	6,76	0,00*	b>a, c>a,
	Adana c	98	41,07	9,99			

^hScheffe testi, *p<0,05

Tablo 10 incelendiğinde, yaşanılan şehire göre belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamalarının anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlenmiştir (F(2;299)=6,76; p<0,05). Scheffe testi sonuçlarına göre, Sivas ve Adana illerinde yaşayan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük puan ortalamaları, İstanbul ilinde yaşayan diğer bireylere göre puan ortalamalarına bakıldığında da anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Salgın dönemlerinde kişilerin yaşamlarını tehdit eden bulaşıcı hastalıklar karşısında yoğun stres yaşadıkları görülmektedir. Yaşamın devam edebilmesi, kriz zamanlarında değişen koşullara uyum sağlama becerisi ile oldukça bağlantılıdır. Bilişsel açıdan esnek olan kişilerin yaşadıkları problemlere ya da belirsizliklere tahammül gösterme yetenekleri de yüksek olacaktır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bilişsel esneklik arttıkça belirsizliğe tahammülsüzlük azalmaktadır. Kişilerin pandemi döneminin stres verici etkilerine karşı esnek olabilmeleri belirsizlikler karşısında daha tahammül göstermelerine olanak sağlamaktadır. Literatür taraması yapılarak elde edilen bilgilere bakıldığında; Dugas, Freeston ve Ladouceur (1997)'e göre belirsiz durumlara ve olaylara bilişsel, duygusal ve davranışsal şekilde negatif tepki verme eğilimi belirsizliğe tahammülsüzlükle açıklanır. Buhr ve Dugas (2002)'a göre kişinin belirsizliğe tahammülsüzlüğü arttıkça, belirsizlik yaratan olayları stresli ve üzücü olarak değerlendirmeye ve belirsizlik yaratan durumlardan kaçmaya eğilimli olduklarını ifade etmişlerdir. Literatür çalışmalarına bakıldığında belirsizlik içeren olayların bireylerde negatif duyguları oluşturacağı, gündelik işlevselliklerini bozduğu ifade edilmiştir (Zarick ve Stonebreaker, 2009; Robichaud, 2013). Dennis ve Vander Wall (2010)'a göre hayat içerisinde karşılaşılan stresli olaylarda bilişsel esnekliğe sahip olan insanların stresli durumlar karşısında daha uyum gösterdiği ve stresli olaylar karşısında daha etkili düşünüp bu durumun üstesinden gelebildiklerini açıklamışlardır. Bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasında anlamlı negatif yönde ilişkiyi destekleyen çalışmalara bakıldığında; Bayram, Özkamalı ve Çiftçi, 2021; Lieberman, Gorka, Sarapas ve Shankman, 2016; Özsoy, 2019; Güvenç, 2019; Öztürk, 2013; Ozsivadjian, Magiati, Happé, Baird, ve Absoud, 2020 yaptıkları çalışmalarda bilişsel esnekliği yüksek olan bireylerin belirsiz olayları daha katlanabilir buldukları ifade etmişlerdir. Şirin Ayva (2018) yaptığı çalışmada benzer şekilde bilişsel esneklik düzeyi düşük olan bireylerin belirsiz durum ve olaylarda daha tahammülsüz olduklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonucu olan bilişsel esneklik arttıkça belirsizliğe tahammülsüzlüğün azalmasının nedeni; yaşam içerisinde belirsizlik yaratan durumlar ve stres veren değişimlerle başa çıkmada esnekliğin önemli olduğu söylenebilir. Covid-19 pandemisinin de bireylerin yaşamlarında pek çok değişiklikler yaratması sebebiyle kişinin bu değişimlerde esnek düşünmesinin ve değişen koşullara uyum sağlamanın sorunlar karşısında tahammülünü artıracığı, belirsizlikle başa çıkmada kişiyi daha güçlü kılacağı düşünülmektedir.

Bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici bir etkisinin olup olmadığı test edildiğinde; algılanan sosyal desteğin düzenleyici bir rolünün istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bilişsel esneklik ile belirsizliğe tahammülsüzlük ilişkisinde algılanan sosyal desteğin düzenleyici rolünü inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Araştırmalar sosyal desteğin psikolojik sağlık, belirsizliğe tahammülsüzlük, stresle başa çıkma ve psikolojik belirtilerin üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Salgın hastalıklar bireylerin ve toplumların yaşamlarında çok önemli yıkımlara sebep olan, insan neslinin büyük zarar görmesine neden olan önemli afetlerdendir (Topçu ve diğerleri, 1996). İnsanların salgın hastalıklar döneminde zorluklar ve belirsizlikler

karşısında tahammül edebilmeleri için bir arayış içinde oldukları ve sosyal desteğe bu dönemde çok daha fazla ihtiyaç duydukları düşünülmektedir. Pandemi koşulları incelendiğinde kısıtlamaların neden olduğu sosyal izolasyonun ve yalnızlığın bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını negatif yönde etkilediğini ortaya çıkarmaktadır. (Leigh Hunt ve diğerleri, 2017). Fiziksel mesafe yerine çokça kullanılan sosyal mesafe kavramının bireyler için negatif sonuçlar yaratacağı, fiziksel mesafeyi korurken, sosyal mesafe konulmadan sosyal bağların artırılması söylenmektedir (Tükel, 2020). Pandemi döneminde psikolojik esnekliğin Covid-19'un risk faktörleri ve stresörleri ile sosyal izolasyon, anksiyete ve depresyon arasındaki ilişkileri hafiflettiği açıklanmıştır (Pakenham ve diğerleri, 2020). Ayrıca tehdit edici hayat olaylarında ve günlük stres veren durumlarda esnekliğin koruyucu ve düzenleyici bir etkisinden söz edilmektedir (Gloster ve diğerleri, 2017). Bayram (1999) tarafından yapılan bir çalışmada algılanan sosyal destek düzeyi ile ruhsal belirti arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu açıklamıştır. Algılanan sosyal destek düzeyi fazla olan bireylerin ruhsal belirti gösterme düzeylerinin az olduğu tespit edilmiştir. Bireyin zorlu hayat olayları ile karşılaştığında zorluklara karşı tahammül göstermesi ve olaydan sonra eski sağlıklı haline dönebilmesi psikolojik sağlık ile açıklanmaktadır (Çetin ve Basım, 2011). Yüksel (1997)'e göre kişilerin salgın hastalıklar döneminde sosyal çevrelerinden aldığı desteğin stresle başa çıkma, psikolojik sağlık düzeyi ve travmatik yıkıcı olaylarda ve gündelik hayata uyumu üzerinde büyük bir etkisi olduğunu dile getirmiştir. Yapılan tanımlar dikkate alındığında pandeminin sebep olduğu etkiler üzerinde sosyal desteğin büyük bir önemi olduğu söylenebilir. Ayrıca bireylerin iyi oluş hallerine olumlu etkiler sağladığı, zorluklarla ve belirsizliklerle mücadele ederken tahammülünü arttırdığı düşünülmektedir. Covid-19 pandemisiyle beraber gelen belirsizlik ve buna eşlik eden duygusal zorlu deneyimler çoğalmaktadır. Belirsizliğe tahammülsüzlük, duygusal bastırma ve psikolojik esneklik bireyleri zorlayan psikolojik deneyimleriyle ilişki kurma şekillerini gösterir (Lee ve diğerleri, 2010). Yıldız ve Dirik (2019) yaptıkları çalışmada algılanan sosyal desteğin bütün boyutları ile arkadaş, özel biri ve aile desteğinin stresle başa çıkmada önemli bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir. Yüksek sosyal desteğin belirsizliğe tahammülsüzlüğün, anksiyete ve depresyon üzerindeki olumsuz etkisini azaltacağı söylenmiştir. Aile, arkadaş ve öğretmenlerden alınan sosyal desteğin yalnızlığı ortadan kaldırdığını, böylece kaygı ve depresyonun daha azaldığı açıklanmıştır (Xu ve diğerleri, 2019). Zhuo ve diğerleri (2021) tarafından yapılan çalışmada sosyal desteğin belirsizliğe tahammülsüzlük, depresyon, anksiyete gibi zihinsel sağlık değişkenleri arasındaki ilişkiyi önemli derece yumuşattığı tespit edilmiştir. Li ve diğerleri (2020) çalışmalarında yüksek seviyede sosyal desteğin ruh sağlığı sıkıntıları için tampon etkisi oluşturduğunu açıklamışlardır. Literatürdeki çalışmalar bireyler arasındaki sosyal ağların psikolojik sıkıntılarının tedavisinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Karaca ve diğerleri, 2019; Borgmann ve diğerleri, 2019; Xu ve diğerleri, 2019). Sosyal destek kaynaklarının sayısı ve yapısı kişilerin bağlanma örüntüleri ve kişilerarası ilişkilerini etkilemektedir (Ognibene ve Collins, 1998). Roohafza ve diğerleri (2014)'e göre sosyal desteğin algılanmasında bağlanma teorisinin ve kişilerin bireysel farklılıklarının olduğunu hatırlamak önemlidir. Algılanan sosyal destek boyutları olan (aile, arkadaş ve sevgili) kavramların kişinin yaşamı üzerinde koruyucu bir etkisi bulunmaktadır. Cohen ve Wiils, (1985) ; Hipkins ve diğerleri, (2004)' e göre kişinin psikolojik sıkıntıları sosyal desteği eksik hissetmesine neden olabilecek bir durum olduklarını ifade etmişlerdir. Literatür çalışmalarına bakıldığında Kuşçu ve diğerleri (2009) tarafından yapılan bir çalışmada bireylerin kaygı düzeyleri yüksek olduğunda sosyal destek boyutları olan aile, arkadaş veya özel kişilerden algıladıkları sosyal desteğinde düşük düzeyde olduğunu belirtmiştir. Araştırmalar pandemi döneminde algılanan sosyal desteğin pek çok kavramla anlamlı bir ilişkisi olduğunu gösterse de literatüre bakıldığında kısıtlı da olsa pandemi döneminde algılanan sosyal desteğin biçimlendirici etkisi bulunmayan çalışmalara da rastlanmıştır. Jarrin ve diğerleri (2024) Covid-19 döneminde yaptıkları bir çalışmada üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük ile uykusuzluk arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Çarıkçı- Özgül ve Işık (2024) tarafından yapılan çalışmada güvensiz kaygılı-kaçıngan bağlanma örüntüsüne sahip kişilerin kaygı arasındaki ilişkide belirsizliğe tahammülsüzlük ile algılanan sosyal desteğin rolü incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucuna göre kaygılı bağlanma ile kaygı arasındaki ilişkide belirsizliğe tahammülsüzlüğün aracı rolünde olduğu, fakat kaçınmacı bağlanma ile kaygı arasındaki ilişkide belirsizliğe tahammülsüzlüğün aracı rolünde olmadığı görülmüştür. Birkeland ve diğerleri (2021) yaptıkları çalışmalarında Covid-19 pandemisi sırasında şiddete maruz kalan bireylerin algıladıkları sosyal desteğin, pandeminin yarattığı endişe ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişkiyi yordamadığını tespit etmişlerdir. Travmatik durumlara maruz kalan kişilerde algılanan sosyal desteğin zamanla bozulabileceğini belirtmişlerdir. Burton ve diğerleri (2004) çalışmalarında algılanan sosyal desteğin stres etkeni ve stres ilişkisinin düzenleyici bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. (Lindoff, 2000). Rui ve Guo (2023) tarafından yapılan bir çalışmada algılanan sosyal destek ile alınan sosyal destek arasındaki ilişkide stresin işlevi üzerine

yaptıkları bir araştırmada kişilerde algılanan sosyal destek düzeyinin covid-19 haberlerine maruz kalmaları ile sosyal güven arasındaki ilişkiyi değiştirmede göstermiştir. Bu bağlamda araştırmada, bilişsel esneklik düzeyi ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi arasındaki ilişkide algılanan sosyal destek düzeyinin biçimlendirici bir rolü olacağı düşünüldükten böyle bir etkisinin olmadığı saptanmıştır. Alan yazında belirsizliğe tahammülsüzlük ve sosyal destek arasındaki ilişkileri gösteren çalışmalar çok sınırlıdır. Fakat belirsizliğe tahammülsüzlük hissine kaygının da eşlik ettiğini doğrulayan çalışmalar fazladır. Dolayısıyla sosyal destek algısı ile kaygı arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar, bu çalışmanın sonuçlarından biri olan belirsizliğe tahammülsüzlük ve sosyal destek algısı arasında tespit edilmeyen ilişkiye dayanak olarak gösterilebilir. Yapılan güncel bir çalışmada sosyal destek ile sosyal kaygı arasındaki ilişki incelenmiştir. Aralarında negatif yönlü bir ilişki bulunsa da bu ilişkinin gücünün çok zayıf olduğu rapor edilmiştir. Bu sonuç, algılanan sosyal destek olsa bile, kaygının bu destek sistemlerinden çok az etkilendiği ve kişilerin kaygıları üzerinde başka değişkenlerin etkililiğinin de olduğu şeklinde açıklanmıştır (İnan ve ark., 2024). Benzer şekilde zayıf ilişkiyi gösteren çalışmalar da mevcuttur (Barnett, Maciel, Johnson ve Ciepluch, 2020; Dughi, 2020; Ertan, 2017). Kaygı ve tedirginliğin, sosyal destek mekanizmalarından olumlu anlamda etkilenip yatışması bu çalışma sonuçlarında da tartışıldığı gibi pek mümkün olamayabilmektedir. Öztürk (2014)'e göre kaygının ortaya çıkmasındaki önemli yapılardan bazıları kişilerin erken dönem şemaları, öğrenmeleri ve travmatik deneyimler sonucu kalıcı hale gelen savunma mekanizmalarıdır. Çarpık şekilde oluşmuş bilişsel yapılar ya da katılaştırılmış savunma mekanizmaları, sonradan yaşantıya eklenen sosyal destek mekanizmalarına karşı bile bazen dirençli şekilde kalabilmektedir. Dolayısıyla kişinin ait hissettiği bir sosyal destek ağı bile, belirsizliğe tahammülsüzlük gibi, kaygı ve korku gibi kökensel ve ilkel duygularını düzenlemesini destekleyemiyor olabilir. Helgeson (1993)'e göre algılanan sosyal destek ve alınan sosyal destek olmak üzere iki ayrı tanımlamada ele almıştır. Algılanan sosyal destek kişilerin kaynaklarından gördüğü desteğin miktarını oluştururken, alınan sosyal destek ise kişilerin aldıkları desteğin düzeyini belirler. Bu araştırma sonucundan hareketle, çalışmaya katılan bireylerin Covid-19 pandemisinin yarattığı kaygı ve belirsizlik durumlarında algıladıkları sosyal desteğin çevrelerinden gördükleri ilgi, yakınlık ve sosyal destekten daha farklı olabileceği ve kaygılı zamanlarda insanların düşünme ve algılama biçimlerinin değişiklik ve bireysel anlamda farklılık gösterebileceği düşünülmektedir. Önemli yaşamsal olaylarda kişilerin belirsizlik durumlarında ya da stresle başa çıkmada belki de dışsal kaynak olan aile, arkadaş veya özel kişilerden destek aramaktansa kendi içsel kaynakları olan öz yeterlilik, öz farkındalık ve inançlar gibi kişisel kavramlara yönelmeyi tercih etmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

Belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin cinsiyet değişkeni için yapılan analiz sonucuna göre; belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin anlamlı düzeyde bir farklılık oluşturmadığını görülmektedir. Kadınların ve erkeklerin belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Literatüre de bakıldığında bu bulguyu destekleyen ilgili çalışmalara rastlanmıştır. Buhr ve Dugas (2002) yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlüklerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Bu araştırma sonucundan hareketle, cinsiyete göre farklılık göstermemesinin nedeni; belirsizliğin bireyler için kaygıya ve endişeye yol açtığını gösteren çeşitli çalışmalar mevcuttur. Yıldırım (2020)'nin Covid-19 pandemisini cinsiyet bağlamında değerlendirdiği çalışmasında vaka sayılarında kadınların ve erkeklerin benzerlik gösterdiğini açıklamıştır. Buna karşı ölüm oranlarının erkek bireylerde daha fazla olmasına rağmen pandeminin sebep olduğu korku ve kaygının cinsiyet ayrımı yapmadığı, virüse yakalanma korkusunun tüm bireylerin yaşamlarını tehdit ettiği ve belirsizliğin benzerlik göstereceği düşünülmektedir.

Belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin medeni durum değişkeni için yapılan analiz sonucuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Medeni durumu; evli, bekâr ve diğer kategorisinde bulunan katılımcıların gösterdiği tahammülsüzlük düzeyinin benzer olduğu tespit edilmiştir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde bu bulgunun desteklendiği görülmektedir. Ersöz ve diğerleri (2016) tarafından yapılan bir çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük, belirsizlikle başa çıkma değişkenleri ile medeni durum arasındaki ilişkide anlamlı bir farkın görülmediği açıklanmıştır. Kessler ve Essex (1982)'e göre evliliğin getirisi olan sosyal destek, yaşamda karşılaşılan sorunlarla başa çıkma konusunda kolaylık sağladığı, kişiyi daha dayanıklı hale getirdiğini açıklamaktadır. Bu araştırma sonucundan hareketle, belirsizliğin medeni duruma göre benzerlik göstermesinin nedeni; medeni durumu bekâr, evli ya da diğer grubunda bulunan katılımcılar için Covid-19 sürecindeki yaşanan belirsizliğin çok yönlü olabileceği düşünülmektedir. Örneğin; evli bireylerin sorumluluk alanlarının eş ve çocuklara karşı daha fazla olması, yuzleştikleri ekonomik ve sosyal açıdan belirsizliklerin çoğalması öngörülmektedir. Bekâr ya da diğer

gruptaki bireylerde ise, Covid-19 sürecinde yaşadıkları psikolojik ve sosyal zorlanmalarda romantik ilişkilerinin olmaması ve desteğin yeterli olmayışı belirsizlikle başa çıkmada benzerlik göstereceği düşünülmektedir.

Covid-19 pandemi döneminde belirsizliğe tahammülsüzlük ile yaş gruplarının arasında anlamlı bir farklılaşma göstermediği gözlenmiştir. 18-35, 36-60 ve 60 üzeri yaş grubunda bulunan katılımcıların yaşa bağlı tahammülsüzlüklerinin benzer olduğu görülmektedir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde bulgular çalışmamızı destekler niteliktedir. Göç (2017) tarafından yapılan bir çalışmada yaşları 18-25, 26-30, 31-35, 36-40 ve 40 üzeri olan grupların belirsizliğe tahammülsüzlüğün alt boyutları olan “Belirsizlik Stres ve Üzüntü Vericidir” ve “Belirsizlik Rahatsız Edicidir” boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı açıklanmıştır. Ermiş ve Bayraktar (2021) tarafından yapılan Covid-19 döneminin çıktılarını gelişimsel açıdan inceledikleri bir çalışmada spesifik olarak herhangi bir yaş döneminin etkisinden bahsetmenin zor olduğu, her yaş döneminin kendine has yıkıcı etkiler bulundurduğunu tespit etmişlerdir. Tamiolaki ve Kalaitzaki (2020) salgının yaş grubu ayırt etmeksizin bütün bireyler için ciddi ölçüde yaşam stres kaynağı olmuştur. Uzunaslan (2019) yaptığı çalışmada yaş değişkeni ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyini incelemiş, arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını açıklamıştır. Bireyler için en temel kaygı kaynağının belirsizliğe tahammülsüzlük olduğu açıklanmaktadır (Sungur, 2020). Bu araştırma sonucundan hareketle, belirsizliğin neden olduğu etkilerin her yaşta benzerlik göstermesinin nedeni; pandeminin önemli bir sağlık krizi yarattığı, her yaş grubundaki bireylerin hayatında bu değişimin kaygıya neden olup, insanların yaşamlarında tehdit unsuru haline gelmesinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Covid-19 pandemi döneminde belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi eğitim durumuna göre anlamlı farklılık göstermiştir. Eğitim durumu lise ve altı olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlükleri, eğitim durumu lisans ve lisansüstü olan katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde bulgular çalışmamızı destekler niteliktedir. Aka (2021)'in Covid-19 döneminde yaptığı çalışmada eğitim düzeyi ilk ve orta öğretim olan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlüklerinin yüksek lisans ve üstü eğitim düzeyindeki bireylere göre daha yüksek olduğunu açıklamıştır. Kilit ve diğerleri (2020) tarafından yapılan bir çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlüğün öğrencilerin başarı sıralamasında anlamlı olarak farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Başarılı olanlar belirsizliği daha çok olumsuz olarak gördüğünü açıklamıştır. Kilit (2019) çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük ile algılanan başarı durumu ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre ortalamanın altında başarı algısına sahip olan bireylerin ortalama ve ortalama üstü başarı algısına sahip olan bireylere göre belirsizliğe tahammülsüzlüklerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Salihoğlu (2021) çalışmada, eğitim süresi arttıkça ve yaş ilerledikçe belirsizliğe tahammülsüzlüğün, işlevsel olmayan başa çıkma tutumların ve psikolojik belirtilerin azaldığını açıklamıştır. Bu araştırma sonucundan hareketle, araştırmalarda farklı farklı sonuçlar elde edilmiş olsa da bu durumun farklı zaman dilimlerinde farklı gruplara yapılmış olması, çalışmaya katılan kişilerin bireysel farklılıklarının, algıladıkları belirsiz durum ve koşulların eğitim düzeyinden bağımsız olarak değişiklik gösterebilmesiyle ilişkili olabilir. Eğitim durumu lise ve altı olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlüklerinin daha yüksek olma nedeni ise eğitim düzeyinin düşük olmasından kaynaklı bilgi ve farkındalığın az olması, kaygı ile başa çıkmada zorlanma, bireyin kendini yetersiz hissetmesi ve duygu regülasyonu sağlayamamasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Covid-19 pandemi döneminde belirsizliğe tahammülsüzlük ile gelir düzeyi gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Gelir düzeyi düşük, orta ve yüksek olan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük algılarının benzer olduğu görülmektedir. Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde bulgular çalışmamızı destekler niteliktedir. Erguvan (2015) tarafından yapılan çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlüğün gelir düzeyi grupları (yetersiz, orta ve iyi) arasında anlamlı bir farklılık görülmediğini tespit etmiştir. Ayrıca belirsizliğe tahammülsüzlüğün ileriye yönelik kaygı ve engelleyici alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı seviyede bir farklılık oluşturmadığı gözlenmiştir. Gelir düzeyi ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasında anlamlı bir farklılık olmadığını destekleyen benzer çalışmalarda (Kilit ve diğerleri, 2019; Belge, 2019; Geçgin ve Sahraç, 2017; Dugas, Marchand ve Ladouceur, 2005) mevcuttur. Çolak (2021) Covid-19 döneminde yaptığı çalışmada orta gelir düzeyi olan katılımcıların sorumluluk/tehlike algısının yüksek gelir düzeyine sahip olanlara göre daha yüksek olduğunu söylemiştir. Bireylerin iş ile ilgili kaygılarının çoğalması, iş hayat dengesinin bozulması psikolojik açıdan yıkıcı etkileri ortaya çıkarmaktadır (Kıcırcı, 2017). Bu araştırma sonucundan hareketle, belirsizliğe tahammülsüzlüğün gelir düzeyine göre farklılık göstermemesinin nedeni; pandeminin yarattığı en büyük sorunlardan birinin ekonomik kriz olduğu, bireylerin ekonomik güvencelerinin sarsılması, belirsizliğin de

ekonomik kaygıları tetiklediği düşünülmektedir. Salgın zamanlarında meydana gelen belirsizliğin tehlikeye olan bakış açılarını da etkilediği ifade edilmiştir (Sungur, 2020). Dolayısıyla gelir düzeyi düşük, orta ve yüksek olan tüm bireylerin belirsizliği anlamlandırma biçimlerinin benzerlik gösterebileceği ile ilişkili olabilir.

Covid-19 pandemi döneminde yaşanan şehir ile belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyinin anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Sivas ve Adana illerinde yaşayan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi İstanbul ilinde yaşayan katılımcıların belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyine göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Literatür çalışmaları incelendiğinde bulgular çalışmamızı destekler niteliktedir. Salihoğlu (2021) tarafından yapılan şehir, büyük şehir ve metropol olmak üzere 3 kategoride incelediği çalışmasında küçük ölçekli şehirde yaşayan bireylerin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri büyük şehirde yaşayan bireylere göre anlamlı açıdan daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Özdemir (2021) çalışmasında belirsizliğe tahammülsüzlük ile yaşanan yer arasındaki ilişkide büyük şehirde yaşayanların ilde yaşayanlara göre, ilde yaşayanların ise ilçede yaşayanlara göre daha az belirsizliğe tahammülsüz oldukları ortaya konulmuştur. Simmel (1993) metropol ve modern yaşamı konu aldığı çalışmasında şehirde yaşayan kişilerin zihinlerindeki algılarına bakmış, şehir yaşamın insanlarda hayat bakış açılarını açıklamıştır. İnsanların zihinlerindeki şehir hayatında oluşan yoğun uyarıcıların bombardıman etkisi oluşturduğunu bu durumdan ancak duyarsızlaşarak korunacağını söylemektedir. Küçük yerleşim yerleri daha huzurlu ve sakin olurken şehir hayatı bundan tamamen uzaktır. Büyük şehirlerde yaşam içerisinde çok yönlü uyaranlar bilişsel ve duygusal bakımdan değişiklik göstererek kişinin duyarsızlaşmasıyla koruma altına almaktadır. Bu araştırma sonucundan hareketle, belirsizliğe tahammülsüzlüğün yaşanan şehir değişkenine göre farklılık göstermesinin nedeni; şehirlerarasındaki yaşam koşullarının farklılık göstermesi, kozmopolit yerlerde belirsiz durum ve koşullarla daha sık karşılaşılmasının, orada yaşayan bireylerin başa çıkma ve mücadele etme şekillerini geliştirdiği, belirsizliklere ve sorunlara karşı daha dayanıklı olabilecekleri düşünülmektedir. Örneğin belirli bir yaştan sonra insanların emekliliklerinde yavaş şehirlere taşınma düşünceleri daha sakin ve stresten uzak kalmak istemeleriyle ilişkili olabilir. Bu sebeple İstanbul'a göre daha küçük ölçekli olan Adana ve Sivas şehirlerinde yaşayan bireylerin tahammülsüzlerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Araştırmanın sonuçları Covid-19 pandemi döneminde yapılması sebebiyle yalnızca İstanbul, Sivas ve Adana şehirlerinde yaşayan, 18-65 yaş arası bireyler hakkında bilgiler sunmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların örneklem grubunun Türkiye üzerinde daha genellenebilir olması ve kültürel farklılıklarında incelenmesi açısından daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın verileri pandemi koşullarında toplanması sebebiyle katılımcıların daha çok kadın bireylerden oluştuğu görülmektedir. İlerideki araştırmalar için cinsiyetin dengeli dağılımına dikkat edilmesi önerilmektedir. Pandemi döneminde toplumun her kesimine dernekler, belediyeler, sivil toplum kuruluşları ve ruh sağlığı uzmanları tarafından ücretsiz psikososyal destek çalışmalarının yapılmasının ruh sağlığı açısından faydalı sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Pandeminin yarattığı belirsizlik, kaygı ve olumsuzlukların ruh sağlığı üzerindeki etkilerinin azaltılması konusunda koruyucu ruh sağlığı çalışmaları ve yeni müdahale programları geliştirilmesi bireyler üzerindeki sorunlarının azaltmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu sayede bireyin yaşamında meydana gelen değişimlerin ve sıkıntıların karşısında tahammülünü ve dayanıklılığını artırabilir. Pandemi dönemine bakıldığında bilişsel esneklik düzeyi arttıkça, belirsizliğe tahammülsüzlük azalmaktadır. Araştırma sonucundan hareketle bireylerin olaylara yönelik algılama biçimleri, tutumları ve psikolojik faktörler pandemi sürecini yönetmede kullanılan stratejiler büyük bir önem taşımaktadır. Pandemi döneminde belirsizliğin yoğun olması sebebiyle yaşanan kaygılarla başa çıkma ve esnek düşünme, yeni gelişen durumlara uyum gösterme konusunda terapi desteği sağlanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı olan bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin rolünü incelenmeye yönelik literatürde herhangi bir çalışmanın olmaması ve özellikle Covid-19 pandemi döneminde bilişsel esneklik çalışmalarının çok az olması sebebiyle araştırmanın sonuçlarını ele alırken kısıtlılığa neden olmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalarda belirsizliğe tahammülsüzlük kavramının başka değişkenlerle ele alınması (başa çıkma tarzları, ruminasyon, duygu regülasyonu vb.) önerilmektedir. Araştırmanın amacı olan bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkide algılanan sosyal desteğin düzenleyici bir rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Ancak pandeminin yarattığı sağlık krizi kadar, bireylerin psiko-sosyal sağlıkları açısından algıladıkları sosyal desteğin de önemi büyüktür. Pandemi kısıtlamalarının en çok sosyalleşmeyi etkilediği dikkate alınır sosyal destek algısının artırılması için ailelere yönelik çalışmalar düzenlenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Araştırmanın belirsizliğe tahammülsüzlük kavramı son zamanlarda literatürde

daha sık yer alsa da yeni gelişmekte olan güncel bir kavram olması sebebiyle gelecekteki çalışmalarda belirsizliğe tahammülsüzlüğü başka değişkenlerle ya da farklı demografik sorularla ilişkilendirilmesinin daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., and Pakpour, A. H. (2020). The Fear of COVID-19 Scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20, 1537–1545.
- Aka, B. (2021). Yetişkinlerde erken dönem uyumsuz şemalar ve kişilik özelliklerinin Covid-19 korkusu ve belirsizliğe tahammülsüzlük üzerindeki etkisinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Almond, D., and Mazumder, B. (2005). The 1918 Influenza Pandemic and Subsequent Health Outcomes: An analysis of sipp data. *American Economic Review*, 95/2, 258-262.
- Arslan, Ü., Muyan-Yılık, M., Bakalim, O., Uyar, B. B., and Sağlıklı, H. (2021). Relationship between intolerance of uncertainty and psychological wellbeing during The COVID-19 Pandemic: The mediating role of mindfulness. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 50/1, 379-399.
- Ateş, M. F. (2021). Covid-19 salgını sürecinde bireylerin kaygı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin sosyodemografik özellikler, algılanan sosyal destek, duygusal düzenleme ve empati açısından incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Aydın, A., ve Özcan, B. E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarında belirsizliğe tahammülsüzlük, ruminatif düşünme biçimi ve psikolojik sağlamlık düzeyleri. *Çukurova Medical Journal*, 46/3, 1191-1200.
- Barnett, M. D., Maciel, I. V., Johnson, D. M., ve Ciepluch, I. (2020). Social anxiety and perceived social support: Gender differences and the mediating role of communication styles. *Psychological Reports*, 124/1, 1-18.
- Bavolar, J., Kacmar, P., Hricova, M., Schrötter, J., Kovacova-Holevova, B., Köverova, M., and Raczova, B. (2023). Intolerance of uncertainty and reactions to the Covid-19 pandemic. *The Journal of General Psychology*, 150/2, 143-170.
- Bayram, D. (1999). Bir grup gençte ruhsal belirti ile sosyal destek ilişkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bayram, F., Özkamalı, E., ve Çiftçi, S. (2021). Tercih sürecindeki üniversite adaylarının belirsizliğe tahammülsüzlük ve bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/77, 98-120.
- Beck, E., and Daniels, J. (2023). Intolerance of uncertainty, fear of contamination and perceived social support as predictors of psychological distress in nhs healthcare workers during the Covid-19 pandemic. *Psychology, Health & Medicine*, 28/2, 447-459.
- Belge, J. (2019). Bir grup yetişkinde depresif semptomlar, anksiyete semptomları ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkinin belirlenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Birkeland, M. S., Thoresen, S., and Blix, I. (2021). No buffer effect of perceived social support for people exposed to violence during the Covid-19 pandemic: A cross-sectional community study. *European Journal of Psychotraumatology*, 12/1, 1-10.
- Buhr, K., and Dugas, M. J. (2002). The Intolerance of Uncertainty Scale: Psychometric properties of the english version. *Behaviour Research and Therapy*, 40/8, 931- 945.
- Burton, E., Stice, E., and Seeley, J. R. (2004). A prospective test of the stress-buffering model of depression in adolescent girls: No support once again. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 7/4, 689-697.
- Carleton, R. N., Norton, M. P. J., and Asmundson, G. J. (2007). Fearing the Unknown: A short version of the intolerance of uncertainty scale. *Journal of Anxiety Disorders*, 21/1, 105-117.
- Cohen, S., and Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98/2.
- Çarıkcı-Özgül, D. N., and Işık, Ü. (2024). Exploring adult attachment and anxiety: The role of intolerance of uncertainty and social support. *Current Psychology*, 1/9, 18612–18620.
- Çetin, F., ve Basım, H.N. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22 /2, 104-114.

- Çokluk, O., Şekercioğlu, G., ve Büyükoztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çolak, Ö. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde obsesif inançların açıklanmasında psikolojik sağlamlık, algılanan sosyal destek ve bilişsel duygu düzenlemenin rolü. (Yüksek Lisans Tezi). Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dennis, J. P., and Wal, J. S. V. (2010). The cognitive flexibility inventory: Instrument development and estimates of reliability and validity. *Cognitive Therapy and Research*, 34/3, 241-253.
- Dughi, T. (2020). Perceived social support and anxiety: A Correlational analysis. *Journal Plus Education*, 1, 287-295.
- Dugas, M. J., Freeston, M. H., and Ladouceur, R. (1997). Intolerance of uncertainty and problem orientation in worry. *Cognitive Therapy and Research*, 21/6, 593.
- Dugas, M. J., Schwartz, A., and Francis, K. (2004). Intolerance of uncertainty, worry, and depression. *Cognitive Therapy & Research*, 28/6, 835-842.
- Duman, N. (2020). Üniversite öğrencilerinde covid-19 korkusu ve belirsizliğe tahammülsüzlük. *The Journal of Social Science*, 4/8, 426-437.
- Eker, D., ve Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10/34, 45-55.
- Eker, D., Arkar, H., ve Yıldız, H. (2001). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12/1, 17-25.
- Erguvan, F. M. (2015). Üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile psikolojik iyi olma düzeylerinin incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ermiş, E.N., ve Bayraktar, S. (2021). Travma sonrası gelişim perspektifinden gelişimsel eğride yeni bir kuşak olarak Covid-19. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 7/1, 95-105.
- Ersöz, F., Ersöz, T., ve Konaşkan, Ö. (2016). Belirsizlikle başa çıkmada etkili olan kriterlerin araştırılması: Bir üniversite uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/4, 215-232.
- Ertan, L. (2017). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ana Babalarda Sosyal Kaygı ve Algılanan Sosyal Destek. (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Geçgin, F. M., ve Sahraç, Ü. (2017). Belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 7/4, 739-755.
- Godara, M., Everaert, J., Sanchez-Lopez, A., Joormann, J., and De Raedt, R. (2023). Interplay between uncertainty intolerance, emotion regulation, cognitive flexibility, and psychopathology during the covid-19 pandemic: A multi-wave study. *Scientific Reports*, 13/1, 1-12.
- Göç, E. (2017). Sürekli kaygının yordayıcıları olarak belirsizliğe tahammülsüzlük, endişe ile ilgili inançlar ve kontrol odağının incelenmesi ile yaşam doyumunun araştırılması. (Yüksek Lisans Tezi) Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Green, Z. A., Çiçek, İ., and Yıldırım, M. (2024). The relationship between social support and uncertainty of COVID-19: The Mediating Roles of Resilience and Academic Self-Efficacy. *Psihologija*, 00, 2-2.
- He, X., Zhang, Y., Chen, M., Zhang, J., Zou, W., and Luo, Y. (2021). Media exposure to covid-19 predicted acute stress: A moderated mediation model of intolerance of uncertainty and perceived social support. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1-13.
- Helgeson, V. S. (1993). Two important distinctions in social support: Kind of support and perceived versus received. *Journal of Applied Social Psychology*, 23/10, 825-845.
- Hipkins, J., Whitworth, M., TARRIER, N., and Jayson, G. (2004). Social support, anxiety and depression after chemotherapy for ovarian cancer: A prospective study. *British Journal of Health Psychology*, 9/4, 569-581.
- Huang, C., Xie, J., Owusua, T., Chen, Z., Wang, J., Qin, C., and He, Q. (2021). Is psychological flexibility a mediator between perceived stress and general anxiety or depression among suspected patients of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19)? *Personality and Individual Differences*, 183, 111132.

- İnan, M., Yıldırım, M., Yazan, K. D., & Kurtuldu, T. (2024). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde algılanan sosyal destek ve sosyal kaygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 7/1, 246-273.
- Jarrin, D. C., Chen, I. Y., Ivers, H., and Morin, C. M. (2014). The role of vulnerability in stress-related insomnia, social support and coping styles on incidence and persistence of insomnia. *Journal of sleep research*, 23/6, 681-688.
- Kalaycı, Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 8. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kalia V., Knauff K., ve Hayatbini, N. (2020). Bilişsel esneklik ve Covid-19'dan algılanan tehdit, çocuklukta kötü muamele ile durumluk kaygı arasındaki ilişkiye aracılık eder. *Plos One* 15/12, 1-18.
- Karaca, A., Yıldırım, N., Cangur, S., Açıköz, F., and Akkuş, D. (2019). Relationship between mental health of nursing students and coping, self-esteem and social support. *Nurse Education Today*, 76, 44-50.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40/1, 541-573.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 2. Baskı Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kasapoğlu, F. (2020). Covid-19 salgını sürecinde kaygı ile maneviyat, psikolojik sağlık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15/4, 1308-2140.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Journal of Social Science*, 55/22, 51-64.
- Kessler, R. C., and Essex, M. (1982). Marital status and depression: The importance of coping resources. *Social Forces*, 61/2, 484-507.
- Kıcı, B. (2017). Evden çalışanlarda iş-yaşam dengesi: Çevirmenler üzerinde bir araştırma. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 19/4, 133-157.
- Kilit, Z., Dönmezler, S., Erensoy, H., ve Berkol, T. (2020). Üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük, endişe ve bilişsel sınav kaygısı ilişkisi. *Ortadoğu Tıp Dergisi*, 12/2, 262-268.
- Kilit, Z. (2019). Üniversite öğrencilerinde belirsizliğe tahammülsüzlük, endişe ve bilişsel sınav kaygısı ilişkisi (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Kuscu, M. K., Dural, U., Önen, P., Yaşa, Y., Yayla, M., Basaran, G., and Bekiroğlu, N. (2009). The association between individual attachment patterns, the perceived social support, and the psychological well-being of turkish informal caregivers. *Psycho-Oncology: Journal Of The Psychological, Social and Behavioral Dimensions of Cancer*, 18/9, 927-935.
- Lakens, D. (2022). Örneklem büyüklüğü gerekçesi. *Collabra: psikoloji*, 8/1, 33267.
- Lakey, B., and Orehek, E. (2011). Relational regulation theory: A new approach to explain the link between perceived social support and mental health. *Psychological Review*, 118/3, 482-496.
- Lee, J. K., Orsillo, S. M., Roemer, L., and Allen, L. B. (2010). Distress and avoidance in generalized anxiety disorder: Exploring the relationships with intolerance of uncertainty and worry. *Cognitive Behaviour Therapy*, 39/2, 126-136.
- Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., Turner, V., Turnbull, S., Valtorta, N., and Caan, W. (2017) An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public Health* 152, 157-171.
- Li, J., Liang, W., Yuan, B., and Zeng, G. (2020). Internalized stigmatization, social support, and individual mental health problems in the public health crisis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17/12, 1-4507.
- Lieberman, L., Gorka, S. M., Sarapas, C., and Shankman, S. A. (2015). Cognitive flexibility mediates the relation between intolerance of uncertainty and safety signal responding in those with panic disorder. *Cognition and Emotion*, 30/8, 1495-1503.
- Lindorff, M. (2000). Is it better to perceive than receive: Social support, stress and strain for managers. *Psychology, Health & Medicine*, 5/3, 271-286.

- Martin, M. M., Anderson, C. M., and Thweatt, K. S. (1998). Aggressive communication traits and their relationships with the cognitive flexibility 70 scale and the communication flexibility scale. *Journal of Social Behavior and Personality, 13/3*, 531-540.
- McCauley, M., Minsky, S., and Viswanath, K. (2013). The H1N1 Pandemic: Media frames, stigmatization and coping. *BMC Public Health, 13/1*, 1-16.
- McCracken, L. M., Badinlou, F., Buhrman, M., and Brocki, K. C. (2021). The Role of psychological flexibility in the context of COVID-19: Associations with depression, anxiety, and insomnia. *Journal of Contextual Behavioral Science, 19*, 28-35.
- Memiş Doğan, M., ve Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Turkish Studies, 15/4*, 739-752.
- Ognibene, T. C., and Collins, N. L. (1998). Adult attachment styles, perceived social support and coping strategies. *Journal of social and personal relationships, 15/3*, 323-345.
- Ozsvadjian, A., Hollocks, M. J., Magiati, I., Happé, F., Baird, G., and Absoud., M. (2020). Is cognitive inflexibility a missing link? The role of cognitive inflexibility, alexithymia and intolerance of uncertainty in externalising and internalising behaviours in young people with autism spectrum disorder. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines, 62/6*, 715-724.
- Öz bezek, B. D., Paksoy, H. M., ve Çopuroğlu, F. (2021). Covid-19 pandemi döneminde sağlık çalışanlarının sosyal destek algılarının tükenmişlik düzeyine etkisi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, 11*, 413-434.
- Özdemir, H. (2021). Stresle başa çıkma tarzları ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmete, E., ve Pak, M. (2020). The relationship between anxiety levels and perceived social support during the pandemic of COVID-19 in Turkey. *Social Work in Public Health, 35/7*, 603-616.
- Öztürk, A. (2014). Sosyal kaygıyı açıklayan yaklaşımlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13/48*, 15-26.
- Pakenham, K. I., Landi, G., Boccolini, G., Furlani, A., Grandi, S., and Tossani, E. (2020). The moderating roles of psychological flexibility and inflexibility on the mental health impacts of Covid-19 pandemic and lockdown in Italy. *Journal of Contextual Behavioral Science, 17*, 109-118.
- Reizer, A., Geffen, L., ve Koslowsky, M. (2021). COVID-19 karantinası altındaki yaşam: Belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik sıkıntı arasındaki ilişki üzerine. *Psikolojik Travma: Teori, Araştırma, Uygulama ve Politika, 13/4*, 432-437.
- Rettie, H., and Daniels, J. (2020). Coping and tolerance of uncertainty: Predictors and mediators of mental health during the Covid-19 pandemic. *American Psychologist, 76/3*, 427.
- Robichaud, M., and Dugas, M. J. (2015). *The Generalized Anxiety Disorder Workbook*. 2. Edition, New Harbinger Publicati, Oakland.
- Roohafza, H. R., Afshar, H., Keshteli, A. H., Mohammadi, N., Feizi, A., Taslimi, M., and Adibi, P. (2014). What's the role of perceived social support and coping styles in depression and anxiety? *Journal of Research in Medical Sciences: The Ofcial Journal of Isfahan University of Medical Sciences, 19/10*, 944-949.
- Rui, J. R., and Guo, J. (2023). Differentiating the stress buffering functions of perceived versus received social support. *Current Psychology, 42/16*, 13432-13442.
- Salihoğlu, H. N. (2021). Başa çıkma tutumları, belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: Covid-19 sürecine özgü bir çalışma. (Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi).
- Sapmaz, F., ve Doğan, T. (2013). Bilişsel esnekliğin değerlendirilmesi: Bilişsel esneklik envanterinin Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 46 /1*, 143-162.
- Sarason, B. R., Pierce, G. R., Shearin, E. N., Sarason, I. G., Waltz, J. A., and Poppe, L. (1991). Perceived social support and working models of self and actual others. *Journal of Personality and Social Psychology, 60/2*, 1-273.
- Sarı, S. (2007). Sürekli kaygının yordayıcıları olarak belirsizliğe tahammülsüzlük, endişe ile ilgili inançlar ve kontrol odağının incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Sarı, S., ve Dağ, İ. (2009). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği, endişe ile ilgili olumlu inançlar ölçeği ve endişenin sonuçları ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması, geçerliliği ve güvenilirlik çalışmaları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10/4, 261-270.
- Sarıçam, H., Erguvan, F., Akın, A., ve Akça, M. (2014). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği btö-12 Türkçe formu geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1/3, 148-157.
- Sayiner, B. (2023). Pandemi sonrası toplumda belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik etkileri. *Journal of İnsan ve İnsan*, 10/35, 47-64.
- Simmel, G. (1993). The Metropolis and Mental Life. In D. N. Levine (Ed.), *Georg Simmel on individuality and social forms: Selected writings*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, B. M., Twohy, A. J., and Smith, G. S. (2020). Psychological inflexibility and intolerance of uncertainty moderate the relationship between social isolation and mental health outcomes during COVID-19. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 18, 162-174.
- Sungur, M. Z. (2020). *Belirsizlikle barışmak kaygı ve endişeyi yönetmek korona günlükleri*. 7. Basım, Büyükkada Yayıncılık, İstanbul.
- Şirin, A., ve Asiye, B. (2018). Macera terapisi temelli grupla danışmanlığın üniversite öğrencilerinde bilişsel esneklik ve belirsizliğe tahammülsüzlüğe etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tabachnick, B. G., and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, 5. Edition, Allyn and Bacon, Boston.
- Tamiolaki, A., and Kalaitzaki, A. E. (2020). That which does not kill us makes us stronger: Covid-19 and posttraumatic growth. *Psychiatry Research*, 289, 1-3.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3/29, 1-11.
- Topçu, W. A., Söyletir, G., ve Doğanay, M. (1996). *Enfeksiyon Hastalıkları*, 24. Baskı, İstanbul.
- Tükel, R. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde ruh sağlığı. *Türk Tabipleri Birliği*, 617-628.
- Uludağ, E. (2023). Depresyonun yordayıcıları olarak çocukluk çağı olumsuz yaşam olayları, ruminasyon, belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik katılık (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi).
- Uzunaslın, İ. (2019). Geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli kadınların belirsizlik toleranslarının bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Verikios, G., Sullivan, M., Stojanovski, P., Giesecke, J., and Woo, G. (2015). Assessing regional risks from pandemic influenza: A scenario analysis. *The World Economy*, 39/8, 1225-1255.
- World Health Organization. (2020). Coronavirüs Disease (COVID-19) Advice for the public, (13.06.2021) <https://www.cdc.gov/coronavirüs/2019-ncov/need-extra-precautions/people-at-higher-risk.html>.
- Xu, Q., Li, S., and Yang, L. (2019). Perceived social support and mental health for college students in mainland China: The Mediating Effects of Self-Concept. *Psychology, Health & Medicine*, 24/5, 595-604.
- Yaycı, L. (2016). Lise öğrencilerinde aileden algılanan sosyal destek ile denetim odağı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/3, 829-843.
- Ye, Z., Yang, X., Zeng, C., Wang, Y., Shen, Z., Li, X., and Lin, D. (2020). Resilience, social support, and coping as mediators between covid-19-related stressful experiences and acute stress disorder among college students in China. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12/4, 1074-1094.
- Yıldırım, C. (2020). Covid-19: Cinsiyet bağlamında değerlendirme. *Sosyal Hizmet*, 94-97.
- Yıldız, K., ve Dirik, D. (2019). Algılanan sosyal destek ve stresle başa çıkma tarzları arasındaki ilişkide algılanan öz yeterliliğin rolü. *Sportre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17/2, 132-144.
- Yüksel, G. (1997). Sosyal beceri eğitiminin üniversite öğrencilerinin sosyal beceri düzeyine etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zarick, L. M., and Stonebraker, R. (2009). I'll do it tomorrow: The logic of procrastination. *College Teaching*, 57/4, 211-215.

Zhuo, L., Wu, Q., Le, H., Li, H., Zheng, L., Ma, G., and Tao, H. (2021). Covid-19-related intolerance of uncertainty and mental health among back-to-school students in Wuhan: The moderation effect of social support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18/3, 1-981.

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., and Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52/1, 30-41.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.02.2024 ✓Accepted/Kabul: 09.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1430267

Research Article/Araştırma Makalesi

Okumuş, E. (2024). "Siyaset Bağlamında Medya-Toplum İlişkileri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 97-115.

SİYASET BAĞLAMINDA MEDYA-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Ejder OKUMUŞ*

Öz

Medya - toplum ilişkileri karmaşık olaylar, davranışlar ve süreçler içerir. Bu sebeple farklı açılardan ve değişik boyutlarıyla incelenebilir. Bu makale, medyanın toplumla ilişkilerini siyaset bağlamında konu edinmektedir. Çalışmanın amacı medyanın toplumsal boyutlarını, toplum üzerindeki etkilerini ve toplumun medya ile ilgili boyutlarını, medya üzerindeki etkilerini siyasetle bağlantıları yönünden anlamaktır. Bu amaçla yürütülen çalışmada, siyaset çerçevesinde kitle iletişim araçlarının toplumla etkileşimsel ilişkileri çeşitli yönleriyle literatür taraması yöntemiyle çalışma konusuna dair kaynaklara başvurularak anlaşılmasına çalışılmaktadır. Medya çok farklı tür, araç, unsur, yöntem ve kimliklerle toplum gerçekliğiyle etkileşim halinde olan çok büyük bir gücü ifade ederken, siyaset özelinde toplumun, toplumsal ilişkilerin en önemli boyutları kapsamında yer almaktadır. Bu anlamda çalışmada varılan sonuçların bir hülasası olarak denilebilir ki bir yandan siyaset medyayı, toplumu ve medya-toplum ilişkilerini etkilemekte; diğer yandan da medya, toplum ve medya-toplum ilişkileri siyaseti etkilemektedir. Siyasetin medyatikleşmesi ve medyanın siyasileşmesi süreçlerinde medya ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler, kendine has bir duruma sahip olmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sosyoloji, Siyaset Bilimi, İletişim, Toplum, Siyaset.*

MEDIA-SOCIETY RELATIONS IN THE CONTEXT OF POLITICS

Abstract

Media - society relations involve complex events, behaviors and processes. For this reason, it can be examined from different angles and dimensions. This article deals with the media's relations with society in the context of politics. The aim of the study is to understand the social dimensions of the media, its effects on society, and the media-related dimensions of society and its effects on the media in terms of their connections with politics. In the study carried out for this purpose, various aspects of the interactive relations of mass media with society within the framework of politics are tried to be understood with the literature review method and by referring to sources related to the subject of the study. While media represents a great power that interacts with the reality of society with many different types, tools, elements, methods and identities, it is within the scope of the most important dimensions of society and social relations in politics. In this sense, as a summary of the results reached in the study, it can be said that, on the one hand, politics affects the media, society and media-society relations, and on the other hand, media, society and media-society relations affect politics. In the processes of mediatization of politics and politicization of the media, the mutual relations between the media and society have a unique situation.

Keywords: *Sociology, Political Science, Communication, Society, Politics.*

*Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ANKARA.
e-posta: ejder.okumus@asbu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1337-3255>)

1.GİRİŞ

Bu çalışma, siyaset bağlamında kitle iletişim araçlarının toplumla ilişki ve etkileşimlerini konu edinmektedir. Makalede, geleneksel ve yeni medyanın siyasetle ilgili hususlar kapsamında toplumla karşılıklı ve etkileşimsel ilişkileri bir bütünlük içinde ele alınmakta, anlaşılmaya çalışılmaktadır. Araştırmanın ana problemine siyaset, medya ve toplum gibi üç anahtar kavram ve olgunun ilişkiselliği ekseninde odaklanılmaktadır. Toplum insanın o olmazsa olamayacağı bir gerçekliğin adıdır. Sosyolojik olarak insan toplum gerçekliği olmadan yaşayamaz. Bundan dolayı insanın toplumsal bir varlık olduğu, insan için toplumun, toplumsal hayatın zorunlu olduğu ifade edilir. Toplum da insanların iletişimsellikleri bütünü ve etkileşimsel eylemleriyle varlığını sürdürür. Toplum bu manada etkileşimsel eylemler sistemidir. Bu etkileşimsel eylemler sistemi olarak toplumda her insan üzerine düşen görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirerek diğer insanlara yardımcı olmuş, yani toplumsal bir varlık olarak hayatı birlikte sürdürdüğü insanlara karşı vazifesini yerine getirmiş olur. Böylece toplum toplum olma niteliğine, insan da insan olma niteliğine erişir. Toplumsal hayatın önemli bir boyutu olarak iletişim ve medya farklı türleri, araçları, yöntemleri, parametreleri ve unsurlarıyla toplumla etkileşim halinde olan çok güçlü bir gerçeklik alanını ifade etmektedir. Siyaset de toplumun, toplumsal ilişkilerin en önemli boyutlarından biridir. Sosyolojik ve siyaset bilimsel çerçevede geniş manada bütün toplumsal ilişkilerin, dar manada ise iktidar ilişkilerinin asli unsurudur. Toplum, medya ve siyasete dair belirtilen bu hususlar, araştırmanın probleminin çok mühim hususları ihtiva ettiğini ortaya koymaktadır.

Medya ile toplum arasındaki ilişkiler siyaset bağlamında çeşitli açılardan incelenebilir. Bu çerçevede medyanın çeşitli tür, araç, organ, unsur, yöntem, sahiplik ve kimlikleri haiz bir güç olarak toplum gerçekliğiyle etkileşim halinde olan büyük bir birikim, hatta aynı zamanda bizatihi iktidar olduğu söylenebilir. Bu güç, toplumda bir başka güç olan siyaset özelinde toplumun, toplumsal ilişkilerin önemli boyutları arasında bulunmaktadır. Nitekim iletişim çalışmalarında medya-toplum ilişkileri genel olarak da belirtilen yönleri ve içerikleriyle de farklı teoriler içinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede hipotermik iğne/derialtı sırınga/sihirli mermi, enformasyon, iki aşamalı iletişim akışı, bilişsel uyum, aracılanmış iletişim, kullanımlar ve doyumlar, suskunluk sarmalı, gündem belirleme, bağımlılık, kültürel göstergeler, ekme ve eleştirel teori gibi kimi yaklaşımlar zikredilebilir (Bkz. Maigret, 2014; Fiske, 1990; Güngör, 2011; İnal, 1996; McQuail, 2010; Özçetin, 2018; Yaylagül, 2006). Bu yaklaşımlardan medyayı merkeze alanlar olduğu gibi topluma odaklananlar da vardır. Yine bu yaklaşımların bir kısmı medya-toplum ilişkilerinin karşılıklı olduğu temelinden hareket eder. Bu noktada siyaset çerçevesinde medya ile toplumu incelerken siyaset, medya ve toplumun birbirleriyle iç içe ve karmaşık ilişkiler ağında varlık kazandıkları unutulmamalıdır. Bu sebeple medyanın türü, medya teknolojisi, medya araçları, ideolojisi, siyasi durumu ve ekonomi politikası ile zaman ve mekân gibi hususlarla toplumun inanç, din, kültür, aile, siyaset, ekonomi, eğitim vd. boyutlarındaki durumu, medyanın toplumla ilişkilerini ele almada dikkate alınması gereken önemli noktalar. Nihai çözümlemede araştırmanın konusuyla ilgili olarak vurgulanmalıdır ki bir yandan siyaset medyayı, toplumu ve medya-toplum ilişkilerini etkilemekte, diğer yandan da medya, toplum ve medya-toplum ilişkileri siyaseti etkilemektedir. Siyasetin medyatikleşmesi ve medyanın siyasileşmesi süreçlerinde medya-toplum ilişkileri karşılıklılık ve etkileşimsellik temelinde seyretmektedir.

Medya ile toplumun karşılıklı ilişkilerinde genel olarak toplumun kültürü, medeniyet tasavvuru, eğitimsel birikimi, inancı ve dini hayatı, jeostratejisi ve zamanı rol oynamaktadır. Özel olarak siyasi iktidarın güçlü veya zayıf oluşu, olaylara yaklaşım tarzı da rol oynayabilmektedir (Weber, 1976: 97-98 vd.). Entelektüeller, akademisyenler, bilginler, tacirler, esnaf ve sivil toplum kuruluşları da medya-toplum ilişkilerinde etkili olabilmektedir. Bu durumda sözlü, yazılı, görsel ve işitsel iletişim araçları olarak medyanın, insanların düşüncesi, ahlakı, dini inanç, tutum ve davranışları, hukuki, siyasi, ekonomik vd. anlayışları üzerindeki etkileri, toplumların inanç, zihniyet ve kültürlerini etkileme gücü ve aynı zamanda toplumun medyanın şekillenmesindeki rolü, çok yönlü bakılması gereken bir konudur. İletişim araçlarının farklı toplumlarda siyasi partilerle ilişkileri, iş dünyasıyla ve kamuoyunu etkileyen ve ondan etkilenen çok sayıda grup ve çıkar grubuyla ilişkileri, çok büyük bir sosyolojik çalışma alanıdır. Medyanın sosyolojik olarak ele alınması, günümüzde bütün tür ve içerikleriyle medyanın yalnızca zorunlu olarak kapitalist, özel bir girişim olmadığını, aynı zamanda diğer iş dallarından farklı olarak özgün ve özel bir konuma sahip bulunduğunun anlaşılmasını gerekli kılar (Weber, 1976: 98). Bu ve benzeri noktalar medyanın önemli bilimsel çalışma konularından biri olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede medyanın toplumsal hayatın farklı alanlarından her biri üzerindeki etkileri ve onlardan etkilenişlerini, etkilenme tarz ve şekillerini araştırmak genel

olarak bilime, özde ise sosyolojiye, siyaset bilimine, iletişim araştırmalarına ciddi katkılar getirir. Nitekim bu çalışmanın konusu, siyaset ekseninde medya ile toplumun karşılıklı ilişkileridir.

Bu makalede medyanın sosyal veçhelerini, toplumu etkileme biçimlerini ve toplumun medya ile ilgili boyutlarını, medyayı etkileme biçimlerini siyaset ekseninde sosyolojik olarak ve siyaset bilimi çerçevesinde anlamak amaçlanmaktadır. Bu amaçla yürütülen çalışmada, kitle iletişim araçlarının toplumla etkileşimsel ilişkileri siyaset bağlamında anlaşılmasına çalışılmakta ve siyaset-medya-toplum ilişkileri hakkındaki bilimsel çalışmalara katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Konu, anlamacı metodoloji çerçevesinde literatür taraması yöntemiyle ve bu çerçevede çalışmaya dair kaynaklara başvurularak dini, siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutlar bir bütünlük içinde dikkate alınarak incelenmektedir.

Siyaset boyutunda medya ile toplum arasındaki ilişkiler hakkında daha önce yapılan bilimsel araştırmalardan bahsetmek, konunun önemini, özgünlüğünü ve önemini anlamaya katkıda bulunabilir. Bu çerçevede 1983 - 1993 Arasında Medya - Politika İlişkileri (Hacışabanoğlu, 1996), Türkiye’de Gündem Belirlemede Baskı Gruplarının Rolü: Avrupa Birliği Müzakere Süreci Örneğinde Siyaset-Medya-Kamuoyu İlişkisi (Erdoğan, 2009), Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı Bağlamında Medya ve Siyaset İlişkisi (Ural, 2009), Politics, Media and Democracy: The Electoral News Coverage In The 2010 Kyrgyzstan and 2011 Turkey Elections (Eskiçorapçı, 2016), Türkiye’de 1980 Sonrası Siyasal İktidar, Medya ve Demokrasi (Barut, 2017), Türkiye’de Medya Politikaları: 2002-2020 Yılları Arasında Değişen Mülkiyet ve Kontrol İlişkilerinin Ekonomi Politikası (Zaimoğlu, 2022), Değişen Dünyada Dönüşen Siyaset: Türkiye’de Siyasetin Medyatikleşmesi (Sönmez, 2022) ve başlıklı doktor tezleri konuyla ilgili çalışmalara önemli katkılar olarak zikre değerlidir. Doktora tezlerinden ayrı olarak Les Media du Pouvoir, le Pouvoir des Media (Arcak, 2007), Siyaset-Medya İlişkisi (Türkiye’de Parlamento Muhabirleri Derneği Örneği) (Şahin, 2009), İç ve Dış Politikada Medya ve Siyaset İlişkisi: Türkiye Örneği (Çevik, 2010), 1980 Sonrası Türkiye’de Medya-Siyasi İktidar İlişkisi (Utma, 2010), Eleştirel Kuram Bağlamında Türkiye’de Medya-Siyaset İlişkileri (Özkan, 2013), Siyaset, Medya ve İktidar İlişkisi Çerçevesinde Siyasal Hafıza (Kaya, 2016) ve 28 Şubat Sürecinde Medya ve Siyaset İlişkisi (Deniz, 2017) başlıklı yüksek lisans tezleri zikredilebilir.

Üniversiteler bünyesinde yapılan tezlerin dışında Kultur und Presse (Löbl, 1903) Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik (Weber, 1924), “Towards a Sociology of the Press” (Weber, 1976), “Preliminary Report on a Proposed Survey for a Sociology of the Press” (Weber, 1998), “Medya-Siyaset İlişkileri: Türkiye’de Savunucu Gazetecilik Olgusunun İncelenmesi” (Uzun, 2014), “Medya-Siyaset Gündemi İlişkisi Kapsamında Türkiye’de Ulusa Sesleniş Konuşmalarının Gündem Belirleme Gücü” (Bayram, 2015), “Çok Partili Siyasi Hayatımızda Medya Siyaset İlişkileri Bağlamında İktidar Olgusu” (Feridunoğlu, 2016), “Medya Siyaset Etkileşimi Bağlamında Türkiye’de Siyasetin Medya Alanındaki Düzenlemeleri Üzerine Bir İnceleme” (Akdağ, 2020) ve Sosyolojik Açından İletişim-Siyaset İlişkisi (Kocadaş, 2020), başlıklı çalışmalardan bahsedilebilir. Zikredilenlere ilave olarak “‘Mediatization’ of Politics: A Challenge for Democracy?” (Mazzoleni ve Schulz, 1999), “Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics” (Strömbäck, 2008), “Mediatization and Perceptions of the Media’s Political Influence” (Strömbäck, 2011), “Mediatization of Politics during U.S. Presidential Election 2008” (Wojtkowski, 2012), “A Culturalist Approach to the Concept of the Mediatization of Politics: The Age of ‘Media Hegemony’” (Block, 2013), “Mediatization: Rethinking the Question of Media Power” (Asp, 2014), “Mediatization of Politics: Towards a Theoretical Framework” (Strömbäck & Esser, 2014a), “Mediatization of Politics. Transforming Democracies and Reshaping Politics” (Strömbäck & Esser, 2014b), “The Present Tense of Mediatization Studies” (Wojtkowski, 2017) ve “Siyasal İletişim Bağlamında Medya ve Siyaset İlişkisinin Haberin Söylemine Yansımaları: 22 Temmuz 2007 Genel Seçim Haberleri Örneği” (Doğan ve Ünalın, 2019) başlıklı çalışmalar hatırlanabilir. Bunların dışında da elbette bu çalışmanın ana konusu ve problemiyle ilgili başka önemli çalışmalar da mevcuttur. Fakat çalışmanın sınırlılıkları içinde mezkur çalışmalara işaret etmek yeterli görülebilir.

Burada işaret edilen söz konusu bilimsel çalışmaların her birinin, medya siyaset ve toplum ilişkilerinin bir veya birkaç noktasını öne çıkararak ele aldığı söylenebilir. Ayrıca bu çalışmalardan bir kısmı mesela siyaseti merkeze alırken, bir kısmı medyayı merkeze almıştır. Çoğunlukla da toplumsal boyutu ve sosyolojik okumayı eksik bırakmıştır. Bu makale ise medya-toplum ilişkilerini siyaset bağlamında sosyolojik bir perspektifle ve bir bütünlük içinde ele almaktadır. Bu yönüyle mevcut çalışmalardan belli düzeylerde özgünlük taşımakta ve söz konusu çalışmalara katkılarda bulunmaktadır.

2. MEDYA İLE TOPLUMUN ETKİLEŞİMSEL İLİŞKİLERİ

Medya ile toplum ilişkilerinde medyanın baskınlığı popüler yaklaşımda, hatta kitlenin yaklaşımında oldukça yaygın bir kabule mazhar olmuştur. Yani medyanın toplum üzerinde çok etkili olduğu, hep toplumu yönlendiren taraf olduğu, toplumun medya karşısında edilgen olduğu özellikle de sıradan, malumata dayalı bakışta genel kabul gören bir yaklaşımdır. Fakat bu genel kabulü eksene alarak toplumun medya üzerinde etkisinin olmadığı veya mutlak anlamda hep az olduğu gibi bir yaklaşımla hareket etmek, insanı yanılgıya düşürebilir. Medya son çözümlemede toplum gerçekliği içinde, toplumun ona belirlediği alan, düzey ve düzlemlerde, toplumla etkileşim halinde var olmakta ve dolayısıyla yapabileceklerini toplum gerçekliğinin sınırlılıkları içinde yapmaktadır. Bu noktada medya-toplum ilişkilerinin karmaşık olaylar, davranışlar ve süreçler içerdiğini belirtmek gerekir. Medya – toplum ilişkilerinin, kimi iletişim teorilerini esas alarak basitçe medyadan topluma doğru medya merkezli tek çizgili bir ilişki biçimi olduğu söylenemez. Medya merkezli tek taraflı etkiye dayalı bir medya-toplum ilişkisi yaklaşımı bilimsel perspektife ve toplumsal gerçekliğe aykırıdır. Sosyolojik olarak medya- toplum ilişkileri karşılıklılık esasına dayalıdır. Medya toplumu, toplum da medyayı çeşitli muhteva, biçim, derece, düzey, boyut ve tonlarda etkiler (Bkz. Wojtkowski, 2017). Bu durumda medya-toplum ilişkilerinin etkileşimsel bir ilişkiler bütünü olduğu söylenebilir.

Medya, toplumla, aile, eğitim, ekonomi, siyaset ve din gibi toplumsal kurumlarla dil, din, hukuk, aile, kültür, siyaset, ahlâk, gelenek, ekonomi vd. alanlar üzerinden ilişki kurar; kimi zaman etkiler, kimi zaman yönlendirir, kimi zaman eğitir, bazen toplumun istediği şekilde, ihtiyaçlarına göre hareket eder, bazen de ekonomi, siyaset, din gibi etkenler üzerinden topluma biçim vermek için uğraşır. Önemle belirtmek gerekir ki medya kendini, tarihsel olarak küresel ve yerel ölçeklerde zamana ve mekâna, toplumsal ilişkilere, üretim ilişkilerine, coğrafi şartlara, uluslararası ilişkilere göre değişen niteliklerde toplumda, toplumun üzerinde, yanında, emrinde veya kenarında görüp konumlandırmış, fakat her halükarda istediği zaman toplum ve toplumun kültürü üzerinde çok etkili olabileceğini düşünmüştür (Doğan, 2016; Küçükcan, 2011). Bu bağlamda örnek olarak basın, Osmanlı tarihinde Tanzimat öncesi ve sonrası dilin değişim kaynak veya etkenlerinden biri olduğu söylenebilir. II. Mahmud döneminde basılmaya başlanan ilk resmî devlet gazetesi *Takvîm-i Vekâyi'*nin Osmanlı toplumundaki etkileri oldukça önemlidir. Tanzimat öncesi ve sonrası periyotları gazeteciliği, Türkçe'nin sadeleşmesi, pek çok Batılı kavramın, özellikle siyasi, teknolojik ve kültürel sözcük ve kavramların Türkçeye aktarılması hususunda etkili bir varlık göstermiştir (Koloğlu, 1990; Okumuş, 2002). Fakat söz konusu etkilemelerin, toplumun iletişim çerçevesinde dikkate aldığı, görüş, düşünce ve fetvalarına göre hareket ettiği, etkisine girdiği önemli şahsiyetlerin olduğu gerçeğiyle birlikte değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Medya özellikle devlet eliyle, mesela devletin ideolojik aygıtı olarak konumlandığı ve rol üstlendiğinde (Althusser, 2002: 32-33, 40, 43, 81) veya ekonomi politik olarak söylemek gerekirse belli tekellerin, ekonomik güçlerin elinde olduğu zamanlarda toplum üzerinde güçlü etkilere sahip bulunabilmekte, ama tekel olmadığında nispeten daha az etkilere veya sınırlı etkilere sahip olabilmektedir. Şüphesiz medya toplumu çeşitli işlevler açısından da etkiler ve toplum da zaten medyanın bu yönü üzerinden bu işlevlerden yararlanır. Bu çerçevede eğlendirme, bilgilendirme, eğitim, siyasi iletişim, sosyalleştirme, doğru haber verme, kamuoyu oluşturma vs. sayılabilir. Medya bütün bu işlevleri toplumun kendisine yüklediği görev ve sorumluluklar çerçevesinde de yapabilir, hatta olması gerekenin bu olduğu kabul edilir. Açık ki son çözümlemede küresel, yerel ve ulusal ölçeklerde bakıldığında medyanın dokunmadığı, ilgilenmediği hiçbir yer, hiçbir grup, toplum, siyasi ve insani etkinlik bulunamaz. Toplumda birçok grup, bütün siyasi iktidarlar, liderler, hareketler medyasız hiçbir şey yapamamaktadırlar.

Medyanın belli bir siyasi gücün veya ideolojik grubun yahut askeri gücün eliyle siyasi, askeri, ekonomik veya ideolojik amaçlarla, örneğin darbeyi meşrulaştırmak amacıyla topluma yönelik programlar yapabilmekte ve haberler sunabilmektedir. Siyasi ve askeri iktidar medyaya baskı uygulamakta, basın özgürlüğüne müdahalede bulunmakta, istedikleri doğrultuda yayın yapmayan medya organlarını kapatabilmektedir. Bunun örnekleri Türkiye'de 1960 askeri darbesinden 12 Eylül 1980 askeri darbesine, oradan 28 Şubat'a kadar bütün askeri müdahalelerde görmek mümkündür (Çevik, 2010; Deniz, 2017; Feridunoğlu, 2016; Fırat, 2020; Hacışabanoğlu, 1996; Sözeri, 2015; Ural, 2009; Yamaç, 2020).

Medyanın toplum üzerindeki dönemseller etkilerinin boyutlarının çok çeşitli ve çok yönlü karakteristik özellikler çerçevesinde anlamaya çalışmak önemlidir. Bu bağlamda örneğin bir araştırmada gösterildiği gibi Türkiye’de medyanın toplum üzerinde din ve siyaset noktasında önemli işlev ve etkileri bulunmaktadır (Okumuş, 2018). Bir araştırmada ortaya konulduğu şekliyle medya kültür süreçleri üzerinde çeşitli şekil ve derecelerde etkilerde bulunmaktadır (Küçükcan, 2011). Başka bir araştırmadan anlaşıldığı kadarıyla başta televizyon olmak üzere medya, aileyi çeşitli açılardan etkilemekte, mesela boşanma oranlarının artmasında aile üzerinde etkili olmaktadır (Doğan, 2016: 1001-1002). Başka bir çalışmada belirtildiği üzere televizyon dizileri toplumu çeşitli boyut ve derecelerde etkilemektedir (Kırtepe, 2022). Yine bir çalışmada gösterildiği haliyle medya seçmenleri çeşitli düzey ve şekillerde etkilemektedir (Dilber, 2020).

Medya teknolojisi, araç ve organlarının bütün şekil ve içerikleriyle, bütün programlarıyla, dil, üslup ve söylemleriyle, her tür yayınlarıyla toplumla etkileşime girerken, toplumu etkilemeye, toplumdaki yararlanmaya yönelirken bazı hususları hatırlamak faydalı olabilir. Bu çerçevede öncelikle medyanın meşrulaştırıcı boyut ve işlevleri ile toplumun medyayı meşrulaştırıcı boyut ve işlevlerine işaret etmek mümkündür. Medya, toplumla ilişkilerinde, toplum üzerinde etkili olmada, topluma hizmet etmede, faydalı olmada meşrulaştırma gibi önemli bir işlemler hareket eder. Meşrulaştırma (Berger, 1967; Berger ve Luckmann, 1967; Okumuş, 2003, 2005) genel olarak toplumun özel olarak ise medyanın en müteessir boyutlarından biridir. Toplumda insanların birbirleriyle iletişim kurarak ortaya koydukları toplumsal ilişki ve etkileşimler meşruiyet mekanizmasıyla anlamlı bir şekilde sürdürülür. Birey ve gruplar meşruiyet ilişkisiyle birbirlerine güvenir, birbirlerinin söz ve yapıp etmelerini makbul, makul, geçerli ve haklı görürler. O halde toplumsal münasebetler meşrulaştırma süreçleriyle kurulur ve sürdürülür. İnsanlar durumlarını, duruşlarını, söz ve fiillerini birbirlerine meşrulaştırmak suretiyle toplumsal hayatın devamını sağlarlar. Sağlıklı medya-toplum ilişkileri de meşruiyet mekanizmasıyla ve meşrulaştırma süreci içinde gerçekleşir.

Medya, bir konuda toplumu ikna etmek, yönlendirmek, toplumda kabul oluşturmak, örneğin yasal bir düzenlemenin halk katında geçerliliğini ve kabulünü sağlamak istediğinde, çeşitli bilgi, unsur, malzeme, aktör, kaynak, etken, araç, yöntem, teknik ve yaklaşımlarla onu meşrulaştırma çabası içine girer. Hiç şüphesiz toplumun da medyayı, medyanın dilini, üslubunu, duruşunu, durumunu, söylemini, söylediklerini, haberlerini vd. meşru görmesi oldukça önemlidir. Medya toplumdan meşruiyet elde edemediği hiçbir konuyu sunma ve kabul ettirmede ısrarcı olamaz. Medya-toplum etkileşimlerinde göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri de doğrudan veya dolaylı olarak meşruiyet ve meşrulaştırma ile de ilgili olarak medyanın gazete, dergi, radyo, televizyon, sinema, yeni medya gibi bütün türleriyle bir propaganda enstrümanı olmasıdır. Bilindiği üzere propaganda iletişimde önemli bilgilendirme ve yönlendirme kanallarından biridir. Propaganda bir izah, meşrulaştırma, geçerli kılma ve ikna aracıdır. Propaganda kitlelerden meşruiyet elde etmek ve destek bulmak için başvurulan bir dil, anlatım ve söylem tarzıdır. Propaganda belirli bir görüş, tutum ve davranışın kabul edilmesi yönünde hedef kitleyi etkileme yöntem ve çabaları bütünü olarak tarif edilebilir (Domenach, 1969; Ellul, 1973; Sarıtaş, 2018). Propaganda kamuoyu oluşturmada çok etkili bir araç olduğu için siyasi lider, iktidar veya bir grup tarafından propagandaya sıklıkla ve güçlü bir tonlamayla başvurulur. Propaganda ile siyaset, ideoloji ve kamuoyu arasında karmaşık ilişkiler söz konusudur. Medya araçlarına başvurularak yapılan bir girişim olarak propagandanın çok önemli toplumsal, ekonomik, siyasi, ideolojik ve kamusal işlevleri bulunmaktadır. Özetle propaganda kitleleri etkilemede kullanılan en güçlü araçlardan biridir (Huxley, 1936; Welch, 2007).

Medya-toplum ilişkilerinin incelenmesi çerçevesinde dikkate alınması gereken noktalardan biri de medya çeşitliliği, çokluğu veya çoğulluğudur. Medya çeşitliliğinden maksat, klasik ve yeni medya tiplerini içine alacak şekilde medya sahiplerinin, türlerinin, araçlarının, muhatap kitlelerinin, yayınlarının farklı olmasıdır. Medyadaki çoğulluk ve çeşitliliğin her zaman çoğulculuk anlamına gelmediğini söylemek gerekir. Medya söz konusu olduğunda çoğulculuktan mı yoksa tekellilikten mi bahsedilebileceği hususu, geniş konuları içine alır, fakat medyada hangi tür, kapsam, ideoloji, politika vd. boyutunda olursa olsun özellikle reklamlar başta olmak üzere kapitalizmin koyduğu kurallar çerçevesinde bilhassa da tüketimcilik, israf anlamında aşırı tüketimi teşvik eden yönelimleriyle doğrudan veya dolaylı olarak tekellilik bir yapılanma olduğundan bahsedilebilmektedir (Baudrillard, 2004; Bocoock, 1997; Horkheimer ve Adorno, 2010; Karaboğa, 2016). Ancak burada çeşitlilik ve çoğulluk derken daha çok kastedilen sayısal çeşitliliktir. Söz konusu tekelleşmeden bahsedilse bile medya alanında var olan çeşitlilik ve çokluğun, medyanın toplum üzerindeki etkilerini, hatta toplumun da medya üzerindeki etkilerini tek boyutlu veya biçimli olmaktan çıkardığı söylenebilir.

Medya-toplum ilişkilerine dair buraya kadar ele alınan konu ve tartışmalar, söz konusu ilişkileri incelerken gerçeklikte medya-ile toplum arasındaki ilişkilerde karşılıklılığın ve dolayısıyla etkileşimsel ilişkilerin geçerli olduğu hususunu görmezlikten gelmenin doğru olmayacağını göstermektedir. İster etki odaklı isterse izleyici odaklı bakılsın (Hjarvard, 2013, 8-156) her durumda medya toplumu, toplum da medyayı kimi zaman medya baskınlığıyla kimi zaman da toplumun baskınlığıyla etkilemektedir. Bu çerçevede belirtilen hususlar düşünüldüğünde anlaşılabilirliği üzere öncelikle medyanın toplum üzerindeki etkilerini tartışırken medya karşısında bir bütün olarak toplumun, toplumsal aktörlerin, birey ve grupların hep etkilenen konumunda, bağımlı değişken olduklarını, toplumda herkesin, bütün birey ve grupların edilgen olduklarını, nesneleştiklerini, kitleselleştiklerini ve medya organlarından, medyadaki haberlerden, filmlerden, yazarların düşüncelerinden etkilendiklerini düşünmemek lazımdır. Toplumdaki bazı kişi ve gruplar, medyayı takip etmekle birlikte kendi düşünce, inanç ve hayat tarzı doğrultusunda hareket etme temelinde ondan yararlanma yoluna gitmekte, ayrıca medyayı, medya içeriğini anlamlandırma yoluna gitmekte, medya yayınlarına karşı seçici davranmakta, onlardan kendisi açısından uygun olanı seçip izlemekte, aksi halde medyadan gelen düşünce, bilgi veya başka şeyleri reddetmektedirler (Okumuş, 2018, 35-66). Yeni medyada toplumun daha fazla özneliği, seçiciliği, aktifliği, medyanın bir unsuru olarak da olsa medyayı ve medya üzerinden toplumu etkileyen konumda olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Yeni medyada kimi zaman toplumun medyadan etkilenmekten çok aktif bir şekilde medyada söz sahibi olduğu, hatta medyayı yönlendirdiği gözlemlenebilmektedir.

Görülebildiği üzere medya-toplum ilişkileri çok önemlidir (Bkz. Löbl, 1903: 214-255 vd.) ve bu ilişkiler daha önce de belirtildiği gibi tek yönlü olarak medyanın toplumu etkilemesi şeklinde cereyan etmemektedir. Medya ile toplum arasındaki ilişkiler, toplumsal gerçeklikte karşılıklı olarak tezahür etmektedir. Bu durumda medya toplumu etkilediği gibi toplum da medyayı etkiler. Toplum medyayı, gazete sayfalarını, medyanın yayın politikasını, radyo programlarını, televizyon dizilerini, haberlerini, eğlence programlarını, sinema filmlerini, yeni medyayı farklı boyut, ton, düzey ve derecelerde etkiler, yönlendirir. Çünkü son çözümlemede medya, tarihi ve sosyolojik olarak toplumsal bir olgudur. Bundan dolayı mesajını iletebilmek ve alıcısı olan toplumu etkileyebilmek için topluma yaslanmak, toplumu görmek, toplumun ailesini, inancını, değerlerini, siyasi anlayışını, dinini, ekonomisini, eğitimini, hukukunu, özetle varlığını dikkate almak zorundadır. Bu durum zaten toplumun medya üzerinde etkili olmasını intaç eder. Medya toplumun isteklerini dikkate almadığı zaman, toplum medyaya karşı eleştirel tutum alır, çeşitli biçim ve içeriklerde tepkiler gösterir, kimi zaman tamamen olumsuz bir duruş sergiler. Bu, medyanın toplum tarafından denetlenmesi, yönlendirilmesi veya engellenmesi anlamına gelir. Bu demektir ki toplum medyayı pasif konumda izlemez, takip etmez, medyadan istediği seçmeleri yaparak okur, dinler, izler. Medya da toplumun bu yöndeki tutumunu dikkate alma ihtiyacı hisseder. Bu çerçevede denilebilir ki medya-toplum ilişkileri, sade, düz veya basit ilişkilerle izah edilemeyecek kadar karmaşık süreçlerden meydana gelir. Medyanın etkilemesinin de toplumun etkilemesinin de veya bunlardan bağımsız olarak medyanın toplumsal işlevlerinden de toplumun medyaya dair işlevlerinden de çok geniş ve derinlikli boyutlarının olduğunu düşünerek bahsetmek gerektiği unutulmamalıdır.

Medya-toplum ilişkileri hususunda son olarak ilişkilerin biçim ve sınırlılıklarını, yol ve yöntemlerini, basın özgürlüğünü, toplumun doğru habere erişme hakkını belirleyen noktalara da işaret etmek faydalı olacaktır. Medya ile toplumun karşılıklı etki ve etkilenimleri ne olursa olsun, nasıl işlerse işlesin sonuçta bunları belirleyen anayasa maddeleri, yasalar, yönetmelikler, değer yargıları, geleneksel normlar ve baskı grupları vardır. Ayrıca söz konusu hukuki ve yasal düzenlemeler çerçevesinde görev yapan İletişim Başkanlığı, RTÜK gibi denetim kurumları da medyayı da toplumu da ilişkilerin nasıl olacağı hususunda denetleme yetkisine sahiptirler. Bunların dışında ombudsmanlık veya kamu denetçiliği de önemli bir denetim aracıdır. Yine medyanın kendisi de toplumun kendisi de söz konusu yasal ve hukuki düzenlemelere bağlı kalarak denetim görevini yürütebilmektedirler.

3. BİR BÜTÜN OLARAK SİYASET, MEDYA VE TOPLUM

Sosyolojik olarak ifade etmek gerekirse denilebilir ki siyasetin, siyasi iktidarın medya ile ilişkileri karşılıklılık esasıyla işlemektedir. Siyaset ve medya, toplumun, toplumsal hayatın iki önemli unsurudur. Siyasetin de medyanın da toplumsal sorumluluk, işlev ve daha farklı boyutları vardır. Söz konusu sorumluluk, işlev ve boyutlar çerçevesinde medya ile siyasetin birbirine karşı da sorumluluklarından bahsedilebilir (Akdağ, 2020). Bu sorumluluklardan dolayı doğal olarak medya ile siyaset birbirine muhtaçtır. Fakat belirtmek gerekir ki medya

ve siyaset, birbirleriyle ilişkilerine her zaman sorumluluk bakımından yaklaşmamaktadır. Biri diğerini kendi amaçları uğruna baskı altına almaya, yönlendirmeye çalışabilmektedir. Ancak ilişki biçimi ne olursa olsun, hangi teoriyle izah edilirse edilsin medya ile siyaset birbirinden bağımsız düşünülemez. Medyanın da diğer bütün birey, grup ve kuruluşlar gibi uyması gereken yasal, hukuki ve etik kurallar olduğu düşünülürse, siyasetten bağımsız ele alınamayacağı anlaşılır. Aynı şekilde medyanın kamuoyunu bilgilendirme ve haber verme gibi görev ve fonksiyonları düşünüldüğünde, tanıtım, reklam ve propaganda boyutları dikkate alındığında siyasetin medyaya bigane kalması diye bir şey düşünülemez.

Esasen toplumsal gerçeklik içinde siyaset medyayı, medya da siyaseti çeşitli şekillerde etkilemektedir. Toplumsal gerçeklikte bazen medya siyaseti daha çok etkilemekte iken bazen de siyasi iktidar medyayı daha çok etkilemektedir. Anlaşılmaktadır ki medya-toplum ilişkileri olgusu, siyaset bağlamında ve aracılığıyla girift ve etkileşimsel ilişkiler bütünlüğü içinde gerçeklik kazanmaktadır. Siyaset boyutunda olandan olması gerekeni, gerçeklikten hayal dünyasında olanları ve arzulanları yansıtmaya kadar çok farklı görünüm ve işaretlemelerin, imaj, algı ve mesajların, istek ve arzuların medyadan paylaşıldığı görülmektedir. Aslına bakılırsa genel olarak siyaset-medya ilişkileri hakkında geçerli olan ve yukarıda ele alınan hususlar, siyaset ekseninde medyanın sosyal veçheleriyle ilgili olarak da geçerlidir. Şüphesiz bu noktada önemli bir nokta, sosyolojik düzlemde siyaset sahnesinin, siyasi iktidar veçhesinin kendine özgü bir yapısının olmasıdır. Bu sebeple siyaset bağlamında medya-toplum ilişkilerinin etkileşimselliği olgusunu, söz konusu yapıyı dikkatle düşünerek araştırmak gerekir.

Siyaset-medya ilişkilerinde medyanın siyaseti, siyasetin de medyayı eleştirme, denetleme, kontrol etme gibi yönleri bulunmaktadır. Medya siyasi iktidara karşı özgürlükleri, kişi hak ve hürriyetlerini, insan haklarını savunarak, doğru haberler vererek toplumda bir denge unsuru olabilir. Siyaset de medyanın yanlışlarına, manipülasyonlarına, provokasyonlarına, yalanlarına, aşırı tüketimi teşvik eden yayınlarına karşı meşru ölçüler içinde mücadele yürüterek toplumda denge unsuru olabilir. Fakat medya ile siyasetin iç içe geçtiği, medya sahiplerinin siyasi iktidarın bir parçası oldukları veya siyasi iktidar sahiplerinin medya sahibi oldukları durumlarda medya ile siyaset güç birliği yapabilirler. Bu durumda toplumun lehine de aleyhine de faaliyet gösterebilirler.

Medya-toplum ilişkilerinin siyaset bağlamında önemli bir husus da toplumda öne çıkan anlayış, düşünce, inanç, kamuoyu gibi etkenlerle bazı medya gruplarının iktidar yanlısı bir tutum içinde olması, bazılarının ise iktidar karşıtı, muhalif veya muhalefet yanlısı olmasıdır. Şüphesiz iki tarafta da olmayan, tarafsız yayın yaptığı iddia eden medya gruplarından da bahsedilebilir. Bu tipoloji ekseninde denilebilir ki her medya tipi ve grubu, kendi siyasi tutumuna göre iktidarla ilişki kurmakta veya etkileşime girmektedir.

Belirtilen tipoloji düzleminde veya farklı siyaset-medya ilişkilerinde dil, üslup ve söylem çok önemlidir. Dil, üslup ve söylem, siyasetle ilişkili olarak medya-toplum etkileşiminde belirleyici unsurlardandır. Aslına bakılırsa, bütün toplumsal gerçekliklerde dil ve ona bağlı olarak üslup ve söylem önemli hususlardandır. Dil, toplumun, toplumsal ilişkiler gerçekliğinin ayrılmaz bir veçhesini oluşturmaktadır. Toplumsal hayatta dil, iletişim ve etkileşimde mecburi bir vasıta. Dil, gündelik hayat, konuşma, söylem, yazma, dinleme, okuma ve öğrenmenin, bütün mesaj alıp vermelerin, dolayısıyla bütün iletişim süreçlerinin ayrılmaz bir ögesidir (Woods, 2006: viii-xviii vd.). Üslup ve söylemle birlikte dil, toplumu, kişiyi, grubu, toplumsal olguyu, kurumu, düşünceyi, siyaseti, medyayı, teknolojiyi, siyasi, toplumsal, hukuki, kültürel, dini, ekonomik, psikolojik ve diğer değişimleri, bilimi ele almak, anlamak ve analiz etmek en iyi yollardandır (Câbirî, 1997: 105-108; Cevdet Paşa, 1980: 238; De Saussure, 1985: 5-6, 12, 24-25; Erkman, 1987: 15-19, 28-29 vd.; Gadamer, 1998; Okumus, 2002). Toplumsallaşma sürecinde, kültürel durum, ilişki ve vetirelerde, siyasi iletişim, toplumsallaşma ve katılım proseslerinde, mevcut sosyal ve siyasi düzenin devam ettirilmesinde, yeni kurulan veya kurulmakta olan siyasi ve toplumsal bir düzenin meşrulaştırılıp haklı ve geçerli kılınmasında, dil bütün form ve içerikleriyle çok temel belirleyici bir etkidir. Aynı şekilde toplumun şekillenmesinde, bireylerin, toplumsal grup ve kurumların, siyasi grup ve kurumların kimlik kazanmasında, kendilerini toplumda konumlandırma tarzlarında, medyanın toplumsal gerçekliğin içinde varlık kazanması ve kendine meşruiyet sağlamasında, dilin bigane kalınamaz bir yeri vardır. Toplumsal aktörlerin ortaklaşa paylaştığı bir bütünlük ve böylece toplumsal bir sistem olarak dil, toplumla birlikte ortaya çıkar ve dolayısıyla toplumun bir ürünüdür ve topluma bağlıdır. Lakin toplum da dille birlikte ortaya çıkar ve buna binaen de toplum dilin ürünü olup dile bağlı bir gerçeklik alanıdır. Kültür ve medeniyetin, geleneğin, toplumsal ilişki ve süreçlerin, zamansal ve mekansal tezahür ile vetirelerin çok önemli taşıyıcı unsuru olan dil, bireyi, grubu, toplumu, toplumsal olayları,

dini, dini olayları, siyaseti, siyasi olayları, medyayı, medya-toplum ilişkilerini, din-medya-toplum etkileşimlerini doğru ele almak ve anlamak için dikkatle incelenmesi gereken bir olgudur (Alkan, 1979: 145-151; Benveniste, 1995: 99, 164; Berger, Luckmann ve Robertson, 1971; Uçar, 1997: 184; Wach, 1995).

Dille varlık kazanan söylem ise toplumsal hayatın bütün yönleriyle ve toplumda iletişim gerçekliğiyle, dolayısıyla kitle iletişim araçlarıyla yakından ilgilidir. Aile, eğitim, kültür, din, siyaset, değerler, ekonomi, hukuk, ahlak vd. alanlarıyla ilişkili bir olgu olarak söylem, dilin bir parçası olup yazma ve konuşma eylemlerine göndermede bulunur. Söylem, toplumsal hayatta iletişim sürecinin önemli bir boyutu olarak kendini gösteren bir gerçekliktir. Sosyal bir olgu olarak söylem, toplumsal gerçeklikte insanlar arasındaki iletişim süreçlerinde kendini gösterir. Söylem iletişimde iletinin içeriğini, iletini, iletinin otoritesini, iletileni veya söylenen kişiyi, iletinin amacını, bağlamını, zaman ve mekânını kapsayan bir kavram ve olgudur (Van Dijk, 1999; Woods, 2006). Dil ile üslup ve söylem, tabiatı gereği iletişim araçlarını ifade eden medya ile doğal ve dolayısıyla zorunlu bir bağa sahiptir. Medyanın kendi iletişim mantığına göre bir dili, üslubu ve söylemi vardır. Aynı şekilde yeni medyanın gerçek dünyanın ve geleneksel ana akım medyanın dil ve söyleminden ayrı kendine özgü bir dil ve söyleminin olduğu da belirtilmelidir. Kuşkusuz bu dil ve söylem de gerçek dünyadaki insanların dili ve söylemidir. Fakat gerçek dünyadaki insanların çevrimiçi gerçeklikte farklı şekil ve durumlarda kendilerini sunduklarına veya konumlandıklarına göre dil ve söylemleri de farklı olmaktadır.

Söylemin medyada ne kadar önemli olduğunu mesela televizyondaki haber programlarında, reklamlarda, tartışma programlarında görmek mümkündür. Fakat konunun anlaşılması bakımından reklamlar üzerinden birkaç hususa işaret edilebilir. Woods (2006: 1-45), *Describing Discourse* kitabında "Reklamcılık Söylemi" başlığı altında medyanın söylemini reklam örneğinde anlatmaktadır. Woods'a (2006: 1) göre reklam insan zekasını ondan para alacak kadar uzun süre tutma sanatı veya bilimidir. Reklamda izleyicileri ikna etme ve baştan çıkarma önemli özelliklerdir. Reklamlarda dil, söylem, ses tonu, müzik, ritim ayrıntılı bir şekilde kurgulanır, hesaplanır ve izleyiciyle takdim edilir. Reklamcılar ses sembolizmi, aliterasyon, oksimoron, kafiye vb. gibi kullanmaya meyilli oldukları karakteristik ses kalıpları olan ses üzerinde belirli oyunlar oluşturarak mesajlarını verirler. Reklamlarda cümleler, çabuk ve kısa yapıların kullanımı, sloganlar, üç parçalı liste gibi en tipik şekilde organize edilir. Reklamlar bilgi sağlama işlevinin yanı sıra tüketicileri satın almaya veya en azından satın almaya devam etmeye teşvik etme işlevini yerine getirmeye çalıştığından, bilgilendirici ve ikna edici stratejiler iç içe geçmiştir. Reklamlar büyük ölçüde bağlama bağlıdır ve ayrılmaz bir şekilde toplumsal değerler ve kültürel şartlarla bağlantılıdır.

İster siyasetin medyatikleşmesi isterse medyanın siyasileşmesi çerçevesinde düşünülün, gerek genel olarak medyanın siyaset sunumu ve stratejisi, siyaseti içermesi anlamında gerekse özel olarak siyasi medya bağlamında olsun medya-toplum ilişkilerinde siyaset, medya ve toplumun siyasi dili, üslubu ve söylemiyle varlık kazanır ve etkili olur. Bu bağlamda toplumun siyaset dilinden, medyanın siyasi dilinden ve siyasetin toplum ve medya dilinden bahsedilebilir. Siyaset bağlamında medya-toplum ilişkileri, medya ve ile toplumun birbirlerini etkileme süreçlerinde siyaset dili, üslubu ve söylemi göz ardı edilemez unsurlardır.

Hiç şüphesiz bütün belirtilen hususlar çerçevesinde siyasetle ilintili olarak medya-toplum etkileşimine bakıldığında çok önemli bir olgu önümüze çıkmaktadır. O da siyaset bağlamında medya-toplum ilişkilerinin toplumsal değişimle ilgili boyutlarıdır. Siyaset-medya ilişkileri değişimle ilgili olarak ele alındığında, oldukça mühim, karmaşık ve çok yönlü olayları içerdiği görülür. Toplumsal değişim, toplumun, toplumsal gerçekliğin unsurları olarak siyaset ve medyayı da kapsar. Siyaset de medya da toplumsal değişimin önemli etkenlerindedir. Siyaset ve medya ayrı ayrı ve de birbiriyle ilişkili olarak toplumsal değişimi, toplumsal değişim de onları etkiler. Bu noktada medyanın basit bir iletişim aracı olmadığı, tersine toplumsal ve kültürel değişimde etkili bir araç olduğu söylenebilir (Hepp, Hjarvard ve Lundby, 2010: 223-228). Nitekim matbaanın icadı, telgraf, telefon, gazete, radyo, televizyon, sinema, yeni medya gibi medya araçlarının ortaya çıkmasıyla siyaset, medya ve toplumda meydana gelen değişim arasındaki ilişkiler bunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud ve sonrasında meydana gelen değişimlerle birlikte gazete çıkmaya başlaması ve gazetelerin toplumun dil, zihniyet ve kültüründe bazı değişimlerin gerçekleşmesinde etkili olması ve de modernleşme ve batılılaşmanın seyrine göre basının kendini değişim yönünde ayarlaması, söz konusu ilişkilerin önemli bir örneğini sunmaktadır. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren tek parti dönemi ve çok partili dönemlere göre de medya, siyaset ve toplum ile bunların arasındaki ilişkilerde önemli değişimler meydana gelmiştir (Okumuş, 2018).

İletişim teknolojisinde, araç ve sunum biçimlerinde, dil ve söylemlerinde, usul, esas ve metotlarında meydana gelen büyük değişiklikler, çeşitli etkenlerin de tesiriyle sosyal hayatta kalıcı ve yapısal değişiklik ve farklılaşmalara yol açmıştır, halen de yol açmaya devam etmektedir (Haberli, 2023: 35-40; Kirtepe, 2022: 35-38; Lerner, 1958; Okumuş, 2020: 32-33; Weber, 1976). Bilim ve tekniğin ve bu arada iletişim teknolojilerinin son birkaç yüzyıl içinde kaydettiği önemli gelişmeler, yirmi birinci yüzyılın başlarında bulunan günümüz toplumlarında, uzay ve bilgi çağlarının açılmaya başlaması ile yeni boyutlara ulaşırken, insanlık da dünyanın her yerinde benzer hız ve yoğunlukta olmamakla birlikte derin ve geniş değişimlere sahne olmaktadır. Bilim ve teknolojiye yenilikler, örneğin radyo ve televizyon gibi modern iletişim araçları, insanlar üzerinde büyük etkilerde bulunmakta ve önemli değişimlerin zeminini oluşturmaktadırlar. Bu noktada bir toplumsal değişim etkeni olarak iletişimden bahsedilebilir ve denilebilir ki değişimin hızını ve karakterini etkileyen en önemli toplumsal ve kültürel etkilerden biri, iletişim sistemlerinin yapısıdır. Meselâ yazının icadı, günümüzde yazılı ve görsel basın, medya, bilgisayar, uydu sistemleri vb. bu bağlamda önemli sosyal değişim etkenleri olarak hatırlanabilir.

Şüphesiz mezkur değişimlerin gerçekleşmesinde duruma göre az yahut çok etkili bir rol oynayan olan din de bu değişimlerden payına düşeni almakta ve etkilenmektedir. Din hem değişimden etkilenen hem de değişimi etkileyen bir olgu olarak toplumda çeşitli şekillerde varlık kazanmaya devam ederken (Bkz. Okumuş, 2020) medya teknolojisi, araçları ve organlarının da toplum üzerinde etkili olmasıyla medya üzerinden toplumda etkili olma ve toplum üzerinden de medyada etkili olma sürecine girmiştir. Bu çerçevede denilebilir ki dini değişimin genel olarak teknolojik değişimle ve araştırma bağlamında medya ve iletişim alanındaki teknik gelişmelerle ilişkisi, medya, din, toplum ve kültür çalışmalarının ön sıralarında yer almaktadır (Lövhheim ve Hjarvard, 2019, s. 207; Thomas, 2016). Dinin medya ve toplumdaki etkilenen pozisyonlarda bulunabildiğini unutmamak gerekir. Bu noktada son zamanlarda medyanın dini ve toplumsal değişimde önemli bir rolü olduğu gerçeği hatırlanabilir. Denilebilir ki belirtilen din-medya-toplum arasındaki etkileme ve etkilenmelerin gerçekleşmesinde iletişim teknolojisiyle, medyadaki gelişmelerle birlikte, hatta onlardan daha önemli bir şekilde onları kullanan, onlara egemen olan insanlar, kapitalistler, iktidarlar ve din boyutunda dini şahsiyet, grup ve kurumlar vd. rol oynamaktadır.

Toplumsal değişim, dini değişim, medyadaki değişim ve bütün bunların hasılası olarak din-medya-toplum ilişkileri çerçevesinde medyadaki genel çeşitliliğe paralel olarak kendini gösteren dini çeşitliliğe de bakmak gerek. Çünkü medyadaki dini çeşitlilik toplumsal ve dini değişimlerde etkili bir rol oynamaktadır. Genel olarak medyadaki çeşitlilik, medyanın toplum üzerindeki etkisini tek biçimli olmaktan ve tekelleşmekten çıkardığı gibi özelde medyadaki dini çeşitlilik de toplumun din hakkında farklı görüş, yaklaşım veya anlayışlara muhatap olmasına yol açmaktadır. Bu durum medya üzerinden din konusunda insanları değişik tutumlar almaya da yönelebilmektedir. Dini çoğulculuğu ve tahammülü geliştirdiği gibi dini tahammülsüzlüğe, hatta çatışmaya, din konusunda çeşitli tereddüt ve belirsizliklere de neden olabilmektedir. Bütün bunlar da toplumda farklı dini anlayışlara, dindarlıklara, dini hayatlara, dine karşı yeni konumlanmalara ve dolayısıyla dini toplumsal hayatta farklılaşma ve değişimlere yol açabilmektedir.

Siyaset üzerinden ve dolayımından medya-toplum ilişkilerinin toplumsal değişim de dahil bütün durum ve süreçlerinde önemli bir konu da toplumsal meşruiyet ve meşrulaştırma. Toplumsal meşruiyet kurulu rollere, ilkelere, normlara, standartlara, hakimiyet ve kontrol kalıbına gönderme yapar. Toplumsal ilişkiler, toplumsal meşruiyet içinde gerçeklik ve geçerlilik kazanır (Okumuş, 2005: 13). Siyaset de medya da birbirleriyle ve toplumla ilişkilerinde meşruiyet mekanizması içinde ve meşrulaştırma (Okumuş, 2003, 2005) işlevleriyle hareket ederler. Siyasi iktidar yapıp ettiklerini, yönetme sanat ve faaliyetleri kapsamında ortaya koyduğu söz, dil ve eylemleri toplum katında geçerli hale getirmek ve makbul kılmak için meşruiyet mekanizmasını işletir ve meşrulaştırma sürecinde gerekli bilgi ve araçları devreye sokar. Medya da siyasetle ilişkilerinde ve siyaset üzerinden toplumla iletişiminde aynı şekilde meşrulaştırma yoluna gider.

Siyaset de medya da toplumla iletişim kurduğu, topluma etki etmek istediği, toplumla ilişkilerini sağlıklı sürdürmek istediği konularda önce çeşitli bilgi, malzeme, araç, aktör, yöntem ve yaklaşımlarla meşruiyet mekanizmasını işletir. Meşrulaştırma mekanizmaları ile toplumda etkili olmak istediği birey, grup, parti, dernek, vakıf veya kitleleri ikna eder, onların yaptığı haber ve verdiği bilgileri kabul etmesini sağlar. Bir yandan siyaset, siyasi iktidar, karar ve uygulamalarını toplumda hayata geçirebilmek için medya aracılığıyla toplumsal meşruiyet elde ederken diğer yandan da medya yayınlarının geçerliliği için siyaset ve toplumdaki meşruiyet elde eder.

4. SİYASİ MEDYATİKLEŞME, SİYASETİN MEDYATİKLEŞMESİ VE MEDYANIN SİYASİLEŞMESİ

20. yüzyılın başlarında iletişim ve kitle iletişim araştırmaları alanında geliştirilen medyatikleşme (medyalaşma) terimi, dönüştürücü toplumsal değişim süreçleriyle kendini gösteren medyadaki değişimler, medyanın toplum ve kültür üzerinde artan etkileri ve eş zamanlı olarak sosyo-kültürel değişimler sonucu ortaya çıkan süreçler, medyanın bütün zaman ve mekanlarda insanlara erişmesi gibi hususları içine alacak şekilde ele alınmaktadır (Sönmez, 2022: 7-319). Esasen teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının gelişmesi, toplumsal gerçekliğin medyatikleşmesi olgusunun yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçle birlikte medya alıcılarının çoğu, medyadan öğrendikleri şeylere dayanarak kendi dünya görüşlerini oluşturur. Bu ise onların kendilerini ve dünyadaki rollerini anlamalarını etkiler (Adolf, 2013, 2017; Hepp, Hjarvard ve Lundby, 2010; Hjarvard, 2013; Kukier, 2020: 72). Anlaşılmaktadır ki özünde medyatikleşme terimi, medyanın toplumun farklı katmanlarında giderek daha etkili hale geldiği ve toplumla derinden bütünleştiği bir toplumsal değişim sürecini ifade etmektedir (Asp, 1986; Strömbäck, 2008). Bu medyanın sosyolojik olarak incelenmesinin önemini de ortaya koymaktadır. Weber'in (1976) ifadesiyle medyanın sosyolojik olarak incelenmesi, günümüzde medyanın yalnızca zorunlu olarak kapitalist, özel bir girişim olmadığını, aynı zamanda diğer iş dallarından farklı olarak tamamen benzersiz bir konuma sahip olduğunun anlaşılmasını gerektirir.

Modernitenin, teknolojik gelişmelerin, daha özelden iletişim teknolojisindeki devasa değişimlerin genel bir süreci olarak düşünülebilecek olan toplumsal gerçekliğin medyatikleşmesi, toplumun farklı alanları için farklı ama bütünlükle bağlantılı olarak işler. Bu siyaset bağlamı için de geçerlidir. Şüphesiz siyasette medyatikleşme oldukça önemlidir. Fakat son dönemlerde medyatikleşme, yalnızca siyaset ve demokrasi bağlamında değil aynı zamanda oyuncak endüstrisinden tüketime ve kültür ve sanata kadar uzanan diğer alanlarda da tezahür eden daha da popülerleşen bir kavram haline geldi (Asp, 1990, 2014; Hepp ve Krotz, 2014; Kepplinger, 2002; Krotz, 2007, 2008; Kukier, 2020; Mazzoleni ve Schulz, 1999; Strömbäck ve Esser, 2014). Yine de siyaset bağlamında medyatikleşmenin, diğer alanlar bağlamındaki medyatikleşme durumlarına göre farklı özellikler arz ettiği söylenebilir (Hjarvard, 2016: 3). Bunun sebepleri arasında siyasetin kendine özgü tabiatı ve de medyanın siyasetle ilişkilerinin tabiatı önemli bir yer tutmaktadır.

Toplumun daha geniş medyatikleşme sürecinin bir parçası olan siyasi medyatikleşme, medyanın öneminin ve siyasi süreçlere, kurumlara, örgütlere ve aktörlere yayılma etkisinin arttığı uzun vadeli bir süreç olarak tanımlanabilir (Strömbäck, 2008, 2011, 2011; Strömbäck ve Esser, 2014). Siyasi medyatikleşme, siyaset ile medya etkileşimi özelinde toplumsal gerçekliğin içinde siyaset-medya ilişkilerinde genel bir duruma, medyanın siyasetle ilgili süreçlerine, medyanın siyaseti, siyasetin de medyayı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemesine işaret etmektedir. Siyasetin medyatikleşmesi daha özel anlamda medyanın siyaseti kuşatması ve ciddi ölçülerde etkilemesiyle kendini gösteren bir durumdur. Siyasetin medyatikleşmesi olgusu (Bkz. Haberli, 2023), medya-toplum ilişkilerinde, bilhassa toplumun medya kaynaklı, hatta medyaya bağımlı olarak siyasete yaklaşmasını, siyasetle ilgilenmesini, siyasi katılımını ifade etmektedir (Hjarvard, 2012: 27 vd.). Siyasetin medya aracılığıyla mesajlarını topluma iletmesi, medya ile meşruiyet elde etmesi, siyasi grup, hareket, oluşum, parti, lider ve iktidarın medya olmadan, medyaya başvurmadan yapamaması gibi durumlara göndermede bulunmaktadır (Sönmez, 2022: 95-150). Hiç şüphesiz bu medyanın siyaseti ele geçirmesi, istediği gibi kullanması, siyasetin edilgen olduğu anlamına gelmemektedir. Bu noktada siyasetin medyayı kuşatması ve önemli ölçülerde etkilemesiyle tezahür eden medyanın siyasileşmesi olgusundan bahsetmeyi haklılaştıran tezahürlerin bulunduğu açıktır. Siyasi medya denilebilecek siyasi amaçlarla toplumun karşısına çıkan medya araç ve organları, özelden medyayı, medyanın siyasi yönünü genelde ise toplumu ve toplumun siyasi yönünü, daha çok toplumun, toplumdaki siyasi iktidar ve otoritelerin ihtiyaç, yönlendirme ve isteklerine uygun bir şekilde etkilemekte, hatta şekillendirmektedir.

Medya, seçim kampanyaları, yönetimin iletişimi, kamu diplomasisi, imaj oluşturma siyasi meşruiyet gibi çoğu siyasi rutinde merkezi bir konum elde etmiştir. Siyaset ve iletişim elbette her zaman iç içe geçmiştir ve birincisi amaçlarına ulaşmak için ikincisini kullanma eğiliminde olmuştur. Fakat siyaset, medyayı araçsallaştırırken dahi medyanın bir aracı ve malzemesi haline gelebilmektedir.

Siyaset ile medya ilişkilerinin en dikkat çekici görünümünden biri, medyada özellikle haberlerde birinci sıranın ve en çok alanın siyaset, siyasi olaylara, iktidar sahiplerine, hükümete, partilere ayrılmasıdır. Türkiye'de de

diğer pek çok ülkede de durum bu şekildedir. Bu duruma göre siyasetin medyayı kuşatması anlamına geldiği gibi kimi durumlarda medyanın siyaseti kuşatması anlamına da gelebilir. Bugün siyasi kurum, sistem, organizasyon ve iktidarların bütün dünyada toplumu nitelikli yaşam noktasında tatmin edici olmaktan uzak olması veya öyle görülmesi ölçüsünde toplumun farklı aktörleri ve medya tarafından ciddi anlamda eleştirilmesine, medyanın siyasi şahsiyetleri magazinleştirmesine, farklı siyasi tercihlerin dillendirilmesine sebebiyet verdiği söylenebilir. Dünyada seçime dayalı demokrasilerin sayısının artması ve çoğulculukla ilgili siyasi ve sosyal iş ve söylemlerin çoğalması yönündeki küresel eğilimin varlığına rağmen demokratik düzenlerin hakim olduğu pek çok ülkede siyasete güven, siyasi meşruiyet azaldı. Bu da medyanın siyasete yaklaşımını etkiledi ve medyayı siyasete karşı konumlandığı durumlara yol açtı (Strömbäck, 2008, 2011; Strömbäck ve Esser, 2014a, 2014b). Elbette medyanın bu yaklaşımı, siyasetin dönüp medyaya karşı yaklaşımlar geliştirmesine yönelik durumlara sebebiyet verdiğini de söylemek gerekir.

Siyasetin medyatikleşmesinde de medyanın siyasileşmesinde de siyaset ile medyanın birbirini çok etkilemesi, az etkilemesi, sömürmesi, istismar etmesi gibi durumlar söz konusudur. Fakat medya ile siyasetin birbirini etkilemesini toplumun diğer aktörlerinden, izleyicilerden, izleyicilerin siyasi süreçlerdeki rolünden, medyaya etkilerinden bağımsız düşünmek doğru bir yaklaşım olmaz (Wojtkowski, 2017: 13). Genel olarak medyatikleşme kavramı nihayetinde medyanın toplum ve kültür ile ilişkilerinin karmaşık ve etkileşimsel boyutlarına göndermede bulunduğu gibi siyasi medyatikleşme ve siyasetin medyatikleşmesi veya siyasetteki medyatikleşme yahut siyasetin medyalaşması ve de medyanın siyasileşmesi yahut medyadaki siyasileşme gibi durumlar bir bütün olarak düşünüldüğünde medya ile siyaset arasındaki ilişkiler ve ayrıca siyaset üzerinden medya-toplum ilişkileri, son çözümlemede medya ile siyaset arasındaki ilişkilerin karşılıklı ve etkileşimsel boyutlarına işaret etmektedir.

4. TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ, PROPAGANDA VE MANİPÜLASYON ARACI OLARAK MEDYA

Siyaset ekseninde medya-toplum ilişkilerinde toplum mühendisliği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya bir toplum mühendisliği aracı olarak toplumu birçok konuda etkilemeyi, yönlendirmeyi hedefleyebilmektedir. Medya bu mühendisliği, hedeflediği yönlendirme temelinde yerine göre din, yerine göre siyaset, yerine göre başka bir şey üzerinden yapar. Medyanın toplumların tarihinde ve şimdisinde din mühendisliği, siyaset mühendisliği, kültür mühendisliği vd. yaptığının ve bu alanlarda istediği fikri, bakış açısını, malumatı, inancı, dini topluma empoze etmeye, dayatmaya, kabul ettirmeye çalıştığının örnekleri çoktur.

Geleneksel ve yeni medya, öncelikle bir toplum mühendisliği aracı olmak itibarıyla siyaseti etkileyen olarak da siyasetten etkilenen olarak da toplumla ilginç münasebetlerde bulunmaktadır. Buna bağlı olarak da propaganda ve manipülasyon aracı olma özelliğiyle istediklerini geçerli kabul edilmesi için propagandist ve manipülatif bir dil ve yaklaşımla topluma karşı bir siyaset güder ve siyaset üzerinden toplumu etki altına alır (Sarıttaş, 2018, 330-345; Sönmez, 2022, 20, 146, 147, 213). Medya, siyasetten aldığı güçle veya siyasi iktidarın isteğiyle toplumu etkilemek istediği hususlarda, toplumun manipüle edecek bütün unsur, araç, dil, söylem ve yöntemleri istihdam eder (Sarıttaş, 2018, s. 332). Toplumu ikna etmek, inandırmak, istediği tarafa yönlendirmek için elindeki malzemeyi, bilgiyi, malumatı ve haberleri amacına uygun bir şekilde istimal etme, yorumlama, araçsallaştırma ve topluma takdim etme yoluna gider.

İster geleneksel isterse yeni kitle iletişim araçları siyasetle ilişkileri çerçevesinde toplumu propaganda yoluyla etkilemeye çalışabilmektedir. Medya, toplumu etkilemek istediği hususlarda, etkilemek istediği hususlar siyasetle ilgili olsalar dahi siyaset üzerinden toplumu manipüle edecek bütün bilgi, unsur, etken, araç ve metotları devreye sokar. Bu özelliğinden dolayı medyayı manipülatif bir güç aracı olarak tanımlamak mümkündür. Medya, buna bağlı olarak aynı zamanda bir toplum mühendisliği aracıdır. Medya yüklediği mühendisliğini, toplumla temas ve iletişimini derinleştirerek, özellikle din ve siyaset üzerinden, dinin toplumsal etkilerinin gücünden ve siyasetin toplum üzerindeki geniş etki alanından yararlanmak suretiyle yapar. Nitekim bir dini organizasyon olarak Paralel yapının elinde bulundurduğu medya organlarının 15 Temmuz öncesi ve sonrasında dini kimlikleriyle, din, imaj ve görünüşleriyle politik amaçlarla toplum mühendisliği yaptıkları ve toplumu propaganda yoluyla manipüle etmeye çalıştıkları, buna örnek olarak verilebilir.

6. DİN BAĞLAMINDA SİYASET, MEDYA VE TOPLUM

Yukarıda da ifade edildiği gibi medya-siyaset ilişkileri karmaşık ve çok boyutludur. Medya ile toplum etkileşimsel ilişkilerinde, medyanın siyasete, siyasi iktidarın da medyaya az veya çok şekil verme arzusu, iradesi ve çabası (Löbl, 1903: 256-291; Okumuş, 2018; Schlesinger, 1994: 48-49; Weber, 1924: 434-435, 1998) söz konusudur. Burada çeşitli etkenler rol oynar. Bunlardan biri din ve din-siyaset ilişkisidir. Siyaset-medya-toplum etkileşimi, din-siyaset ilişkilerinden etkilenir. Bu etkilenmede medya bazen din-siyaset ilişkilerine yaslanır, bazen o ilişkileri etkilemeye çalışır. Siyaset üzerinde etki icra etmede siyasi iktidara, siyasi partilere, yöneticilere yönelik olarak dine başvurabildiği gibi din üzerinden topluma müracaat edebilir veya dini gruplara etki etmede de siyasete başvurabilir. Bütün bu farklı ilişki biçimlerini toplumsal gerçeklikte farklı tezahür biçimleriyle görmek mümkündür.

Din boyutunda kendini gösteren durumlar bağlamında yazılı, görsel ve işitsel medyanın toplumda siyasi, iktisadi, kültürel, eğitimsel ve hukuki alanlarda etkili olduğu bilinen bir gerçekliktir (Yenen, 2012). Gazetelerde, radyolarda, televizyonlarda, dijital dünyada, internette, sosyal medyada din içerikli yazı, resim, tanıtım, haber, analiz, değerlendirme, bilgilendirme, film ve programlar, farklı statü, eğitim ve cinsiyetlere mensup toplum aktörlerini farklı düzey ve düzlemlerde etkilemektedir. Özellikle halkı bazı siyasi karar ve uygulamaları kabule hazırlamak, yapılacakları dini açıdan meşrulaştırmak istenildiğinde gazete, radyo ve televizyonun etkili olduğu, 27 Mayıs 1960 (darbe), 12 Mart 1971 (muhtıra), 12 Eylül 1980 (darbe), 28 Şubat 1997 (postmodern darbe), 27 Nisan 2007 (e-muhtıra) askerî müdahalelerinde, 17/25 Aralık 2013 müdahalelerinde ve 15 Temmuz 2016 darbe ve işgal girişiminde gözlemlenebilmektedir.

Birçok kilisenin, pek çok dini grup, cemaat, hareket, parti, sivil toplum kuruluşu ve oluşumun, medya organı veya organlarının, radyolarının, gazetelerinin, televizyonlarının, internet sitelerinin olduğu günümüzde medyanın, doğrudan dini aktör veya oluşumların elinde ve rehberliğinde de herhangi bir birey eliyle de din bağlamında ve de din-siyaset ilişkileri çerçevesinde toplum üzerinde oldukça etkili olduğuna dair örnekler çokça getirilebilir. Medya, bir kısım ideolojik, politik ve ekonomik güç odaklarının veya siyasi iktidarların ideolojik, siyasi, ekonomik vd. aygıtı olmak itibarıyla meşrulaştırıcı ve manipüle edici boyut ve işlevlerini devreye sokup din mühendisliği yapabilir ve de din ile ilgili toplumda istediği algıyı oluşturmak için istediği dini haber ve yayın türleriyle bilgi tiplerini kendilerine uygun bir söylemle piyasaya sürebilir. Mesela dinle bağlantılı görünümünde şiddet içerikli yayın, haber, film ve diğer programları sıklıkla ortaya getirerek dinin ve dindarların, dini birey, grup ve toplulukların şiddetle birlikte algılanmasında ve örneğin İslamofobinin oluşması veya derinleşmesinde etkili sonuçlar alabilir. Medya-toplum ilişkilerine ve medya aracılığıyla toplumu dizayn etmeye din-siyaset etkileşimi bağlamında (Yenen, 2012) Türkiye’de 28 Şubat 1997 askerî müdahalesini meşrulaştırma göreviyle toplumu din konusunda ve dolayısıyla Başbakanlığını Necmettin Erbakan’ın yaptığı Refahiyol hükümetini olumsuzlama konusunda toplumda Refah Partisi ve mensuplarının siyasetle ilişkisine dair olumsuz algılar oluşturmak suretiyle yönlendirmesini örnek olarak vermek mümkündür. Bu bağlamda dönemin Milliyet, Hürriyet, Radikal ve Posta gazeteleri, Star TV, Kanal D TV, Zaman gazetesi, Samanyolu TV, Cumhuriyet gazetesi ve Show TV ve daha başka çeşitli radyo ve dergilerin, din ve din-siyaset ilişkileri noktasında halkta çok olumsuz imaj ve algılar oluşturacak dil, üslup, retorik, strateji ve yöntemlerle haber, analiz ve bilgiler ortaya koymaları hatırlanabilir (Okumuş, 2018).

Din bağlamında medyanın siyaset ve toplum ile ilişkilerinde dini kimlik sahibi iş ve siyaset insanlarının sahip oldukları medya organlarının da farklı medya organlarının da dahil olduğu medya gruplarının, ilginç ve önemli tutumlar sergilediklerine şahit olduğu gerçeğine de işaret etmek konu bağlamında faydalı olabilir. Bu çerçevede belirtilen medya grupları, 15 Temmuz 2016 gecesi dini görünümlü bazı medya organlarının desteğiyle hareket eden Paralel darbe ve iç savaş girişimine halkın ezici çoğunluğunun yanında yer alarak karşı çıktıklarını açıkça gösteren yayınlar yaptılar. Bu darbe teşebbüsünde medya medyaya karşı durdu. Darbe girişiminin arkasındaki Paralel yapı güçlerinin veya onları destekleyenlerin sahibi bulunduğu medya organları darbeyi ve darbecileri desteklerken diğer pek çok basın yayın organı, radyo ve televizyon kanalı, internet sitesi o darbeci medya organlarına karşı ve darbecilere karşı savaşanları destekleyen yayın ve programlar yaparak mevcut iktidara destek olmayı tercih etti.

7. SİYASET, MEDYA VE KAMUOYU

Siyaset, kamuoyu ve medya toplum düzeninin çok mühim boyutlarında yer alırlar. Kamuoyunun oluşmasında siyaset ve medya ayrı ayrı ve birlikte işlev görürler. Kamuoyu, kamusal alan ile ilişkili olarak bir konu veya sorun

hakkında geniş bir toplumsal ve zihinsel etkileşimler ağı içinde gerçeklik kazanan bir olgudur. Bu sebeple kamuoyu toplumda, özellikle yönetim, iktidar ve yöneticiler üzerinde baskı oluşturur veya farklı şekillerde etkili olur. Kamuoyu, kamunun bir konuya duyarlı bir şekilde yaklaşarak etkileşimsel bir eylemsellik içinde görüş ve kanaat ortaya koymasıyla meydana gelir. Kamuoyu, kamusal alanda belirli bir zamanda, bir grubun veya toplumun bir konu hakkında belli bir süreç içinde serdettiği hakim görüşe işaret eden (Kapani, 1992: 147) bir toplumsal iletişim, etkileşim ve eylemsellikler bütünüdür.

Medyanın gündem belirleyerek toplumla etkileşiminde siyaset ve iktidar boyutu oldukça önemlidir. Siyaset üzerinden veya siyasetin isteği ve etkisiyle, belki yardımıyla medya, kamuoyu oluşumunda etkili olmaktadır. Gündem belirleme teorilerinin (İnal, 1996: 142-143; Maigret, 2014: 254-259) de açıkça ortaya koyduğu gibi geleneksel ve yeni medya bilgilendirme, haberler, yorum, eğitim, sosyal, ekonomik ve siyasi iletişim, gündem belirleme vd. üzerinden toplumu çeşitli boyut ve alanlarda etkilemektedir. Esasen toplum da farklı olay, birey ve gruplar üzerinden medyanın gündemini belirlemede ve bunun üzerinden kamuoyu oluşturmada etkili olmak itibarıyla medyayı etkileme pozisyonunda olur. Bu noktada siyasi iktidar çeşitli konumlanmalarla medyanın ve toplumun gündemlerini belirlediği gibi medyanın gündemi belirlemesinde de işlev görebilir. Ayrıca medya genel olarak toplumda gündemi belirlemesi gibi siyasi gündemi de belirleyebilir. Günümüzde klasik medya da yeni medya da bunun örneklerini verebilmektedir.

Kamuoyunun oluşumunda birey ve grupların ve bu arada siyasi lider ve diğer aktörlerin etkisi olduğu gibi medya da önemli rol oynamaktadır. Kamuoyu toplumsal hayatın önemli boyutlarından olup iletişimle gerçekleşir. İletişim söz konusu olduğunda ise medya etkili bir araçtır. Medya belli bir konuda topluma mesajlar vermek suretiyle kamuoyunda etkili olabilmektedir. Hatta bu bağlamda denilebilir ki medya kamuoyunu bilgilendirme, güçlendirme ve meydana getirme güçleriyle mücehhezdir. Kamuoyu oluşturma medyanın siyasi ve toplumsal işlevlerindedir (Doğan ve Ünalın, 2019). Kamuoyu oluşumu siyasi iktidar için önemli olduğundan dolayı kamuoyu noktasında söz konusu güçleri olan medyadan yardım alma veya medyanın kamuoyu oluşturmaya yardım etme cihetine gider. Medya siyasi çerçevede örneğin seçim zamanlarında belli kuralların uygulanmasında kamuoyunu harekete geçirmede işlevsel olur. Ayrıca kamuoyu yoklamaları yapmak suretiyle topluma ve siyasete önemli bilgiler sunar.

Kamuoyunun oluşumunda geleneksel medyanın rolünün olduğu söylenebilir. Televizyon, sinema, gazete ve radyo gibi geleneksel kitle iletişim araçları, zaman ve mekâna göre değişen oranlarda çeşitli konularda kamuoyunun oluşmasında etkili olabilmektedirler. Yeni medya da aynı şekilde kamusal alan ve kamuoyu noktasında etkilidir, hatta yeni medya kendi içinde bir kamusal alan ve kamuoyu oluşturmak bakımından ilginç, etkili ve önemli bir olgudur (Okumuş, 2022: 335).

Bireyselleşme ve küreselleşme gibi büyük ölçekli ve etkili trendlerin gelişmesiyle birlikte medyanın rolü, siyasi sistemlerdeki ve yerleşik demokrasilerdeki dönüşümleri anlamada anahtar konumdadır. Medyanın vatandaşlar için bilgi kaynağı olmasının yanı sıra politika yapıcılar ile vatandaşlar arasında ve siyasi sistemin farklı kesimleri arasında iletişim kanalı olarak gördüğü işlevler ve medyanın kamusal alanın anahtarını elinde tutması nedeniyle kamuoyunun oluşmasında önemli bir etkiye sahip olma potansiyelinin olduğu bir ortamda, hiçbir siyasi aktör veya kurumun medyayı dikkate almama lüksü yoktur. Bu sebeple medya yalnızca kamuoyu üzerinde değil, aynı zamanda siyasi karar alma ve siyasi iletişimin yapısı ve süreçleri üzerinde de büyük bir etkiye sahip olabilir (Strömbäck ve Esser, 2014: 3-4).

8. SİYASİ İLETİŞİM VE TOPLUMSALLAŞMA ARACI OLARAK MEDYA

Medya siyasi iletişimde önemli bir araçtır. Siyasetin medyatikleşmesi söz konusu olduğunda da medyanın siyasileşmesi söz konusu olduğunda da siyasi iletişim alanında medyanın işlevsel yönlerinden bahsedilebilir. Siyasi toplumsallaşma bu noktada medyanın etkili işlevlerindedir. Siyasi toplumsallaşma, insanların siyasetle, toplumsal ilişkilerdeki siyasi bağlarla, siyasi grup, parti veya iktidar ile etkileşimiyle ilgili bir süreçtir. Medya, birey ve gruplarla, mesela bir bütün olarak aileyle siyaset ve siyasi iktidar arasında iletişimi güçlendirerek siyasi toplumsallaşma çerçevesinde dikkate değer etkilerde bulunur. Bu durumda bireylerin siyasi aktörlerle ilişkisinde, bu ilişki üzerinden siyaset, siyasi grup, siyasi lider veya partilerle ilgili tutum ve davranışlarının değişmesinde, siyasi katılımlarının güçlenmesinde işlevsel olur, işlevlerde bulunur.

Siyasi birey, grup veya partiler, siyasi iktidar aktörleri, siyasi iletişim ve toplumsallaşma aracı olarak işlevselleştirdikleri medya üzerinden toplumu kendi siyasi anlayış, yöntem ve uygulamalarına adapte etme, siyasi katılıma teşvik etme gibi çabası içine girerler (Kocadaş, 2020: 206-210). Bu manada medya siyasi toplumsallaşmanın en etkili araçlarındadır. Belirtmek gerekir ki medya siyasetle kurduğu ilişkiye, siyasi amaçlarına, siyasi anlayışına bağlı olarak yaptığı siyasi yayınlarla ve siyasi yayınlarda kullandığı dil ve söylemle hitap ettiği kitleyi çeşitli şekillerde etkiler. Siyasetle, siyasi bir partiyle, siyasi bir liderle yakın olan, hatta aynı siyasi anlayışa hizmet eden, belki o siyasi görüşün, partinin veya liderin sahibi bulunduğu medya organında, söz konusu siyasi anlayış ister istemez haberin dil ve söylemine yansır (Bkz. Doğan ve Ünal, 2019). Bu söylemiyle de bazen taraftar toplar veya var olan taraftarı motive eder, destekler, siyasetin içinde daha çok dahil eder. Belirtmek gerekir ki bazen de siyasetten uzaklaştırır. Yaptığı yayınlardan olumsuz etkilenen birey ve gruplar, medyanın siyasi üslup ve yaklaşımından dolayı siyasete, siyasi parti, grup veya liderlerden uzaklaşabilir.

9. ETİK VE DENETİM BOYUTUNDA SİYASET İLE MEDYA-TOPLUM ETKİLEŞİMİ

Etik ve denetim, siyaset-medya-toplum üçgeninde hayati derecede önemli konulardır. Mesela medyada siyasi parti ve iktidar mensupları da dahil özel hayatla ilgili yayınlarda etik ihlaller sıklıkla gündeme gelmektedir. Medya, reyting kaygısıyla yalan haber yapma, infial yaratıcı programlar yapma, güç elde etmek veya gücü koruma amacıyla bir kişi veya grup adına başka kişi veya grupların aleyhine yayın yapma gibi yönelimlere gidebilir. Bu ve benzeri durumlarda özdenetimden yasal ve etik denetimlere kadar çeşitli yaptırımlara varan uygulamalara gidilebilmektedir.

Denetim, medya-toplum ilişkilerinde ciddi ve karmaşık bir süreci ifade eder (Bkz. Avşar ve Demir, 2005). Medyanın toplumsal norm, değer ve etik ilkeler, yasalar ve diğer hukuki mevzuatla denetlemesi, medya-toplum ilişkilerinin toplumun veya siyasi iktidarın istediği şekilde sürdürülmesinde işlevsel olur. Toplumda medyanın denetime tabi tutulmasında, sosyolojik anlamda genel toplumsal baskının dışında özellikle devlet katındaki bazı ilişki, bakış ve yaklaşımlarla siyasi iktidarın yaklaşımı ve yasal düzenlemeleri etkili olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının denetimi noktasında genel toplumsal denetim boyutuna bağlı olarak ortaya koyduğu işlevleriyle din konusu da insanlara hizmet sunar. Din denetleme boyutu ve bu boyutu kapsamında genel olarak toplumda gördüğü kontrol ve denetleme işlevleriyle (Okumuş, 2020: 73-75) hem toplumu hem de medyayı ve siyaseti doğrudan veya dolaylı olarak denetler, kontrol eder ve medya-toplum ilişkilerini düzenler. Özellikle de “dinin mutlak surette merkezi bir anlam taşıyıcısı olduğu bir toplumda” (Hall, 2016: 201), dine bağlılık göstergelerinin yüksek düzeyde tezahür ettiği ve dini meşrulaştırmanın kuvvetle varlık bulunduğu bir toplumsal gerçeklik evreninde din etkili bir denetleyici ve kontrol edici güçtür (Okumuş, 2005). Toplum, medyada din ile ilgili yayınlarında olumsuzluk veya yanlışlıklar yahut istismarlar görmesi durumunda da dini olan bu gerekçelerle medyayı yasal ve hukuki düzenlemeler, geleneksel kodlar ve ahlaki ilkeler çerçevesinde denetler.

Toplumda dinin etki ve etkinlik düzeyinin nicelik ve niteliğine, yükseklik veya düşüklüğüne göre din, medyayı denetler. Medya ile toplumu, toplum üzerinden de medyayı ve siyaseti denetler. Ayrıca medya üzerinden siyaseti denetler. Mesela mahremiyete ve özel alana yönelik olumsuz yayınlarda, israfa yönelen yayınlarda, aşırı tüketimi teşvik eden metin, reklam, haber, yemek, film gibi medya içeriklerinde, çocuk istismarlarında, din istismarı durumlarında, ekonomik istismarlarda, etik ihlal durumlarında dini birey, grup ve kurumlar, özellikle sorumlu kişi ve kurumlar devreye girerek medyanın bu yönlerini engellemeye, sonlandırmaya veya baştan bunların olmamasına çalışabilmektedirler.

Etik ve denetim söz konusu olduğunda siyaset-medya-toplum ilişkileri çerçevesinde medyanın da genel olarak toplumdan gelen ve özel olarak da siyaset kanadından gelen bazı yanlışlara karşı denetim görevi gördüğünü söylemek gerekir. Medya siyasi kişi, grup ve partileri, siyasi iktidarı, toplumun çeşitli aktörlerini denetleme görev ve işlevini etik ilkelere, kültürel değerlere, ahlaki ilke ve değerlere, dini hassasiyetlere, anayasa ve yasalara göre ifa eder, yerine getirir. Nitekim medyada bu denetlemenin çeşitli örnekleri görülmektedir.

10. SONUÇ

Siyaset bağlamında medya-toplum ilişkilerinin ele alındığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlar kapsamında öncelikle genel olarak medya-toplum ilişkilerinin, sonra özel olarak siyaset bağlamında medya-toplum ilişkilerinin zaman, mekân, kültür, siyaset tarzı gibi etkenlere bağlı olarak birbirlerini etkileme düzeyleri değişecek şekilde karşılıklı olduğu gerçeğinin tespit edilmesini zikretmek gerekir. Siyasetin medyatikleşmesi siyasi medyatikleşme ve medyanın siyasileşmesiyle birlikte düşünüldüğünde söz konusu karşılıklılık çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Siyasetteki medyatikleşme, ilk bakışta siyasetin medyaya gittikçe daha bağımlı hale gelmesini, siyasi süreçlere, kurumlara, örgütlere ve aktörlere yayılma etkisinin daha da artmasını çağırırsa da özünde medya-siyaset ilişkileri ile siyaset üzerinden medya-toplum ilişkilerinin karşılıklılık ve etkileşimsellik ekseninde gerçekleşmesini işaretlemektedir. Gerçekte de durumun böyle olduğu açıktır. Bu çalışma da bunu tespit etmiştir.

Medya siyasetin, devletin, siyasi iktidarın ideolojik aygıtı olabildiği ve ona göre yönlendirildiği, toplum katında siyasetin meşruiyet elde etme aracı kılınabildiği gibi tersine siyaset, siyasi iktidar seçkinleri de medya tarafından istihdam edilebilmekte, medyanın nüfuz alanı haline gelebilmektedir. Ayrıca medya ile siyaset, çıkar temelli bir ilişki biçimi de geliştirebilmektedir.

Medya siyasetin payandası olduğundan veya siyasetin bir parçası olduğundan yahut da kendi siyasi ve ideolojik anlayışından dolayı toplum mühendisliği yapabilir, kendini toplumu geliştirmek ve istediği veya istenilen kalıba sokmakla görevli addedip toplumu yönlendirmenin peşine düşebilir. Bu noktada da propaganda aracı olabilir ve manipülatif bir tutum içinde hareket edebilir. Nitekim medya gerçekliğinde bu durumların örneklerini çokça görmek mümkündür.

Siyaset bağlamında medya ile toplum arasındaki ilişkiler bahsinde dinin önemli bir yere sahip olduğunu da ifade etmek lazımdır. Bu çalışmanın tespit ettiği üzere siyaset-medya-toplum etkileşimini, din-siyaset ilişkileri etkiler. Bu etkilemede siyaset dine dayanarak medyayı kendi hedefleri uğruna istihdam eder, araçsallaştırır. Bazen de medya bazen din-siyaset-toplum ilişkilerine yaslanır ve iletişimini o ilişkiler üzerinden kurar, mesajlarını öyle verir.

Siyaset ekseninde medya-toplum ilişkileri noktasında önemli bir konu da medyanın siyasetle ilişkiler üzerinden kamuoyunun oluşumunda rol oynamasıdır. Kamuoyu toplumsal hayatın mühim veçhelerindedir ve iletişimle gerçeklik kazanır. İletişimde ise medya etkili bir araçtır. Medya iletişim gücüyle kamuoyu oluşturmada etkindir. Kamuoyu oluşturma medyanın siyasi ve toplumsal işlevlerinden biridir.

Bu makaleden elde edilen sonuçlardan biri de medyanın siyasi iletişim ve toplumsallaşma aracı olmasıdır. Medya, birey ve gruplarla, mesela bir bütün olarak aileyle siyaset, siyasi organizasyon, devlet ve siyasi iktidar arasında iletişimi sağlar ve de siyasi toplumsallaşmanın başarılı bir şekilde gerçekleşmesinde etkili olur. İnsanların siyasi aktörlerle ilişkisinde, bu ilişki üzerinden siyaset, siyasi grup, siyasi lider veya partilerle ilgili tutum ve davranışlarının değişmesinde, siyasi katılımlarının güçlenmesinde işlevsel olur, önemli işlevler görür.

Önemli bir nokta da siyasetle ilintili olarak medya-toplum ilişkilerinde denetim konusudur. Medya siyaset üzerinden toplumla ilişkilerde denetim boyutuyla sıklıkla gündeme gelir. Denetim, siyaset bağlamında medya-toplum ilişkilerinde girift ve hassas bir süreci ifade eder. Medyanın toplumsal norm, ahlaki ilkeler, değerler, sosyal baskı, yasalar, din, siyaset ve siyasi normlarla denetlemesi ve denetlenmesi, medya-toplum ilişkilerinin toplumun veya siyasi iktidarın istediği şekilde sürdürülmesinde rol oynar.

Sonuç olarak siyaset konsepti ve konteksti çerçevesinde medya ile toplum arasındaki ilişkileri incelemede, bir bütün halinde bakış ortaya koymaya ve değerlendirme yapmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adolf, M. (2013). "Clarifying Mediatization: Sorting Through a Current Debate", *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*, 3/2, 153-175.
- Adolf, M. (2017). "The Identity of Mediatization: Theorizing a Dynamic", *Dynamics of Mediatization: Institutional Change and Everyday Transformations in a Digital Age*, (Ed: D. Field, G. Livier, A. Bolin, A. Hepp, ve S. Hjarvard) (ss. 11-34) içinde, Palgrave Macmillan, Cham.
- Akdağ, M. (2020). "Medya Siyaset Etkileşimi Bağlamında Türkiye'de Siyasetin Medya Alanındaki Düzenlemeleri Üzerine Bir İnceleme", *Erciyes İletişim Dergisi*, 7/2, 1173-1197.
- Alkan, T. (1979). *Siyasal Toplumsallaşma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 5. baskı, (Çev: Y. Alp ve M. Özışık). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arcak, Z. (2007). *Les Media du Pouvoir, le Pouvoir des Media*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Galatasaray Üniversitesi.
- Asp, K. (1990). "Medialization, Media Logic and Mediarchy", *Nordicom Review*, 11/2, 47-50.
- Asp, K. (2014). "Mediatization: Rethinking the Question of Media Power", *Mediatization of Communication. Handbooks of Communication Science*, (Ed: K. Lundby), (ss. 349-373) içinde, De Gruyter Mouton, Berlin, Boston.
- Avşar, Z. ve Demir, V. (2005). *Düzenleme ve Uygulamalarla Medyada Denetleme*, Piramit Yayıncılık, Ankara.
- Barut, İ. (2017). *Türkiye'de 1980 Sonrası Siyasal İktidar, Medya ve Demokrasi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Baudrillard, J. (2004). *Tüketim Toplumu*, (Çev: F. Keskin ve H. Deliçaylı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bayram, Y. (2015). "Medya-Siyaset Gündemi İlişkisi Kapsamında Türkiye'de Ulusa Sesleniş Konuşmalarının Gündem Belirleme Gücü", *Tarih Okulu Dergisi*, 8/24, 405-438.
- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*, (Çev: E. Öztokat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy*, Doubleday, Garden City.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*, Allen Lane The Penguin Press, Great Britain.
- Berger, P. L., Luckmann, T. ve Robertson, R. (1971). "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge", *Sociology of Religion* içinde, Penguin Books, England.
- Block, E. (2013). "A Culturalist Approach to the Concept of the Mediatization of Politics: The Age of 'Media Hegemony'", *Communication Theory*, 23/3, 259-278.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim* (Çev: İ. Kutluk), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Câbirî, M. A. (1997). *Arap Akılının Oluşumu* (Çev: İ. Akbaba), İz Yayınları, İstanbul.
- Cevdet Paşa. (1980). *Ma'rûzât*, (Ed: Y. Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Çevik, E. (2010). *İç ve Dış Politikada Medya ve Siyaset İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- De Saussure, F. (1985). *Genel Dil Bilim Dersleri* (Çev: B. Vardar), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Deniz, M. (2017). *28 Şubat Sürecinde Medya ve Siyaset İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi.
- Dilber, F. (2020). "Seçmenler Açısından Siyaset ve Medya İlişkisinin Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 13/71, 911-923.
- Doğan, Ş. (2016). "Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/4, 991-1011.
- Doğan, Ş. ve Ünalın, D. (2019). "Siyasal İletişim Bağlamında Medya ve Siyaset İlişkisinin Haberin Söylemine Yansımaları: 22 Temmuz 2007 Genel Seçim Haberleri Örneği", (Ed: S. Sönmez, E. Özçoban, D. Balkan ve H. Karakuş), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler—1 Alanında Yeni Ufuklar* (ss. 357-372) içinde, Gece Akademi, Ankara.

- Domenach, J.-M. (1969). *Politika ve Propaganda*, (Çev: T. Yücel), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ellul, J. (1973). *Propaganda The Fonnation of Men's Attitudes*, Vintage Books, New York.
- Erdoğan, İ. (2009). *Türkiye'de Gündem Belirlemede Baskı Gruplarının Rolü: Avrupa Birliği Müzakere Süreci Örneğinde Siyaset-Medya-Kamuoyu İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime Giriş*, Alan Yayınları, İstanbul.
- Eskiçorapçı, N. (2016). *Politics, Media and Democracy: The Electoral News Coverage In The 2010 Kyrgyzstan and 2011 Turkey Elections*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yeditepe Üniversitesi.
- Feridunoğlu, İ. C. (2016). "Çok Partili Siyasi Hayatımızda Medya Siyaset İlişkileri Bağlamında İktidar Olgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/44, 1047-1062.
- Fırat, E. (2020). *Medya ve Siyaset İlişkisi*. (10.5.2020) https://www.academia.edu/44658626/MEDYA_VE_S%C4%B0YASET_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0S%C4%B0.
- Fiske, J. (1990). *Introduction to Communication Studies*, 2. baskı, Routledge, London ve New York.
- Gadamer, H. G. (1998). "İnsan ve Dil", *Yolcular*, 29-36.
- Güngör, N. (2011). *İletişim: Kuramlar-Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Haberli, M. (2023). *Medyatikleşme ve Din*. İstanbul: Kitâbî Yayınları.
- Hacışabanoglu, M. S. (1996). *1983—1993 Arasında Medya—Politika İlişkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Hall, S. (2016). *Cultural Studies 1983: A Theoretical History*, Duke University Press, Durham ve London.
- Hepp, A. ve Krotz, F. (2014). "Mediatized Worlds: Understanding Everyday Mediatization", (Ed: A. Hepp ve F. Krotz), *Mediatized Worlds: Culture and Society in a Media Age* (ss. 1-15) içinde, Palgrave, London.
- Hepp, A., Hjarvard, S. ve Lundby, K. (2010). "Mediatization! Empirical Perspectives: An introduction to a Special Issue", *Communications*, 35, 223-228.
- Hjarvard, S. (2012). "Three Forms of Mediatized Religion: Changing the Public Face of Religion", (Ed: S. Hjarvard ve M. Lövheim), *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives* (ss. 21-44) içinde, Nordicom: University of Gothenburg.
- Hjarvard, S. (2013). *The Mediatization of Culture and Society*, Routledge Press, New York.
- Hjarvard, S. (2016). "Mediatization and the Changing Authority of Religion", *Media, Culture and Society*, 38/1, 8-17.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (Çev: N. Ülner ve E. Öztarhan), Kabcacı Yayınları, İstanbul.
- Huxley, A. (1936, Aralık). "Notes on Propaganda", *Harper's Magazine*, 174.
- İnal, M. A. (1996). *Haber Okumak*, Temuçin Yayınları, İstanbul.
- Kapani, M. (1992). *Politika Bilimine Giriş*, 6. baskı, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Karaboğa, M. T. (2016). *Medya Sosyolojisi Bağlamında Televizyon Dizilerinde Tüketim Olgusu ve Dizilerin Bireylerin Tüketim Eğilimleri Üzerinde Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi.
- Kaya, B. (2016). *Siyaset, Medya Ve İktidar İlişkisi Çerçevesinde Siyasal Hafıza*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Kepplinger, H. M. (2002). "Mediatization of Politics: Theory and Data", *Journal of Communication*, 52/4, 972-986.
- Kırtepe, S. (2022). *Dizilerin Toplumsal İzdüşümü: Sosyo-Kültürel Bir Çözümleme*, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara.
- Kocadaş, B. (2020). *Sosyolojik Açıdan İletişim—Siyaset İlişkisi*, İksad Yayınları, Ankara.
- Koloğlu, O. (1990). "İlk Gazetelerimiz Aracılığıyla (1828-1867) Dilimize Giren Batı Kavram ve Sözcükleri", *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 5-9 Eylül 1990: C. IV* (ss. 1945-1964), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Krotz, F. (2007). "The Meta-Process of 'Mediatization' as a Conceptual Frame", *Global Media and Communication*, 3/3, 256-260.

- Krotz, F. (2008). "Mediatization: A Concept with Which to Grasp Media and Societal Change", K. Lundby & P. Lang (Ed.), *Mediatization. Concept, Changes, Consequences*, (ss. 21-40), International Academic Publisher, New York.
- Kukier, J. (2020). "Mediatization of Social Reality and Media Experience of Seniors", *Mediatization Studies*, 4, 71-80.
- Küçükcan, T. (2011). *Toplumun Kültür Politikaları ve Medyanın Kültürel Süreçlere Etki Algısı Araştırması*, SETA Yayınları, Ankara.
- Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, The Free Press, London.
- Löbl, E. (1903). *Kultur und Presse*, Duncker and Humbolt, Leipzig.
- Lövheim, M. ve Hjarvard, S. (2019). "The Mediatized Conditions of Contemporary Religion: Critical Status and Future Directions", *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 8, 206-225.
- Maigret, É. (2014). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, 4. baskı, (Çev: H. Yücel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mazzoleni, G., ve Schulz, W. (1999). "'Mediatization' of Politics: A Challenge for Democracy?" *Political Communication*, 16/3, 247-261.
- McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory*, Sage Publication, London.
- Okumuş, E. (2002). "Tanzimat'ın Dili", *KhukA Kamu Hukuku Arşivi*, 5/1, 43-53.
- Okumuş, E. (2003). *Meşruyet Ekseninde Din ve Devlet*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, E. (2005). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*, Ark Kitapları Yayınevi, İstanbul.
- Okumuş, E. (2018). "Din ve Siyaset Konusunda Basının Topluma Etkisi", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, (ss. 35-66), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Okumuş, E. (2020). *Toplumsal Değişme ve Din*. 6. baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Okumuş, E. (2022). "Yeni Medya, Kamusal Alan ve Kamuoyu", (Ed: H. Hülür ve C. Yaşın), *Yeni Medya, Toplum ve Kamusal Alan* (ss. 331-352) içinde, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Özçetin, B. (2018). *Kitle İletişim Kuramları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkan, A. (2013). *Eleştirel Kuram Bağlamında Türkiye' De Medya-Siyaset İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi.
- Sarıtaş, İ. (2018). "Nazi Döneminde Sinemanın Propaganda Aracı Olarak İşlevi", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 47, 329-350.
- Schlesinger, P. (1994). *Medya, Devlet ve Ulus*, (Çev: M. Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sönmez, B. (2022). *Değişen Dünyada Dönüşen Siyaset: Türkiye'de Siyasetin Medyatikleşmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Sözeri, C. (2015). *Türkiye'de Medya-İktidar İlişkileri / Sorunlar ve Öneriler*, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Strömbäck, J. (2008). "Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics", *The International Journal of Press/Politics*, 13/3, 228-246.
- Strömbäck, J. (2011). "Mediatization and Perceptions of the Media's Political Influence", *Journalism Studies*, 12/4, 423-439.
- Strömbäck, J. ve Esser, F. (2014a). Mediatization of Politics: Towards a Theoretical Framework. İçinde (Ed: J. Strömbäck ve F. Esser), *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies* (ss. 3-28) içinde. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Strömbäck, J. ve Esser, F. (2014b). "Mediatization of Politics. Transforming Democracies and Reshaping Politics", (Ed: K. Lundby), *Mediatization of Communication. Handbooks of Communication Science* (ss. 375-397) içinde, De Gruyter Mouton, Berlin ve Boston.
- Şahin, Ö. (2009). *Siyaset-Medya İlişkisi (Türkiye'de Parlamento Muhabirleri Derneği Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Thomas, G. (2016). "The Mediatization of Religion – as Temptation, Seduction, and Illusion", *Media, Culture & Society*, 38/1, 37-47.

- Uçar, Ş. (1997). *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Nehir Yayınları, İstanbul.
- Ural, O. A. (2009). *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı Bağlamında Medya ve Siyaset İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Utma, A. M. (2010). *1980 Sonrası Türkiye’sinde Medya-Siyasi İktidar İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Uzun, R. (2014). “Medya-Siyaset İlişkileri: Türkiye’de Savunucu Gazetecilik Olgusunun İncelenmesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 39, 129-147.
- Van Dijk, T. A. (1999). “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, (Çev: M. Küçük), *Medya, İktidar, İdeoloji*, 2. baskı, Ark Yayınları, İstanbul.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi*, (Çev: Ü. Günay), İFAV Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1924). *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*, Veriag von J. €. B. Mohr (Paul Siebeck), Tubingen.
- Weber, M. (1976). “Towards a Sociology of the Press”, (Çev: H. Hardt), *Journal of Communication*, 26/3, 96-101.
- Weber, M. (1998). “Preliminary Report on a Proposed Survey for a Sociology of the Press”, (Çev: K. Tribe), *History of the Human Science*, 11/2, 111-120.
- Welch, D. (2007). *The Third Reich, Politics and Propaganda*, 2. baskı, Taylor ve Francis e-library, Londra ve Newyork.
- Wojtkowski, Ł. (2012). “Mediatization of Politics during U.S. Presidential Election 2008”, *Kultura i Edukacja*, 6/92, 109-124.
- Wojtkowski, Ł. (2017). “The Present Tense of Mediatization Studies”, *Mediatization Studies*, 1/1, 9-22.
- Woods, N. (2006). *Describing Discourse: A Practical Guide to Discourse Analysis*, Oxford University Press, New York.
- Yamaç, M. (2020). *Darbe ve Din*, Eskiyeeni Yayınları, Ankara.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları—Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Yenen, İ. (2012). *Medya ve Din*, Yayınevi Yayınları, Ankara.
- Zaimoğlu, G. (2022). *Türkiye’de Medya Politikaları: 2002-2020 Yılları Arasında Değişen Mülkiyet ve Kontrol İlişkilerinin Ekonomi Politikası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 19.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1478206

Research Article/Araştırma Makalesi

Oğan, E. ve Çetiner, N. (2024). "Yönetici Asistanının Dijital Yetenekleri ve Kariyer Sürdürülebilirliğine Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 117-139.

YÖNETİCİ ASİSTANININ DİJİTAL YETENEKLERİ VE KARIYER SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE ETKİSİ

Ela OĞAN*, Nurcan ÇETİNER**

Öz

Bilgi toplumunun en önemli kaynağını; araştıran, analiz eden, sorgulayan ve yeniliği ortaya çıkaran entelektüel sermaye oluşturmaktadır. Dijital Çağ, Toplum 5.0'a doğru evrilirken; insan kaynağı sermayesinin teknoloji desteğiyle birlikte bilgi ve becerilerinin çok daha ötesinde yetkinliklere kavuşabilmesi beklenmektedir. Bireyler sahip oldukları teknolojilerle sosyal hayatlarını daha pratik ve basit biçimde kontrol edebiliyorken iş hayatlarında da çalışma alanlarında yer alan teknolojik altyapı, bilgi ve deneyim sayesinde farklı yeteneklerini ortaya çıkarabilmektedir. İş hayatında çalışandan beklenen; bilgi, bilişim, analiz, yenilik ve yaratıcılık alanlarında becerilere adapte olabilmesidir. Bu çalışma ile değişen iş hayatında yönetici asistanlarının dijital yeteneklerini belirleyerek kariyer sürdürülebilirliğine olan etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Öncelikle araştırmada kullanılmak üzere "Dijital Yetenekler Ölçeği" geliştirilmiştir. Bunun için ölçek güvenirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmıştır. Geçerli ve güvenilir bir ölçeğin ortaya çıkarılmasının ardından araştırmanın amacı doğrultusunda 325 yönetici asistanına ulaşılarak anket aracılığıyla ilgili konuda veriler toplanmıştır. Yönetici asistanlarının dijital yetenekleri ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yönetici asistanlarının kariyer sürdürülebilirliğine katkı sağlamak açısından gerekli ve yeterli teknolojik alt yapı, yenilikçi iş ortamları ve destekleyici yönetim anlayışının varlığına son derece önem verilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Dijital yetenekler, Kariyer sürdürülebilirliği, Yönetici asistanlığı.*

EXECUTIVE ASSISTANT'S DIGITAL SKILLS AND ITS IMPACT ON CAREER SUSTAINABILITY

Abstract

The most important resource of the information society; It creates intellectual capital that researches, analyzes, questions and reveals innovation. As the Digital Age evolves towards Society 5.0; It is expected that human resources capital will be able to achieve competencies far beyond their knowledge and skills with the support of technology. While individuals can control their social lives in a more practical and simple way with the technologies they have, they can also reveal their different talents in their business lives, thanks to the technological infrastructure, knowledge and experience in their work areas. Expected from employees in business life; is to be able to adapt skills in the fields of knowledge, informatics, analysis, innovation and creativity. The aim of this study is to determine the digital skills of executive assistants in the changing business life and to reveal their impact on career sustainability. First of all, the "Digital Abilities Scale" was developed to be used in the research. For this purpose, scale reliability and validity studies were conducted. After creating a valid and reliable scale, 325 administrative assistants were contacted in line with the purpose of the research and data on the relevant subject was collected through a survey. It was concluded that there is a moderate, positive significant relationship between the digital skills of executive assistants and their career sustainability. It is recommended that utmost importance be given to the existence of the necessary and sufficient technological infrastructure, innovative work environments and supportive management approach in order to contribute to the career sustainability of executive assistants.

Keywords: *Digital skills, Career sustainability, Executive assistant.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Arhavi MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, ARTVİN.

e-posta: elaogan40@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5491-771X>)

**Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kazım Karabekir MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, KARAMAN.

e-posta: nurcan120281@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-0108-5849>)

1. GİRİŞ

Dijital çağ, sosyal hayatta ve iş hayatında pek çok faaliyetin teknoloji aracılığıyla daha hızlı ve pratik olarak yerine getirilmesine imkân vermektedir. Bu bağlamda dijital çağ, bireyleri her alan ve sektörde dijital teknolojileri kullanmaya yönlendirmektedir. Teknolojik gelişmelerdeki bu değişim ise, sosyo-ekonomik alanlara yansımakta ve bireyi hem sosyal hem de iş hayatında adaptasyona zorlamaktadır. Sosyal hayatta ve iş hayatında bireyler söz konusu çağa uyum sağlamak için teknoloji kullanımına, bilgiyi daha çok bulmaya ve öğrenmeye heves etmektedir. Sosyal hayatındaki ve iş hayatındaki gelişmeleri kaçırmak istemeyen birey için teknolojiyi takip etmek kaçınılmazdır.

Dijital dönüşüm, organizasyonun tüm süreçleriyle birbirine uyumlu biçimde dijital adaptasyonunu gerektirmektedir. Diğer bir deyişle dijital dönüşüm, organizasyon süreçlerinin bütünsel entegrasyonu ile başarıya ulaşabilmektedir (Oğan ve Wolff, 2022: 1286). Dijital dönüşümün başarısı için organizasyon süreçlerinin birbiriyle olan etkileşiminin sağlanması gerekir. Söz konusu etkileşim ise organizasyonun sistem/süreçleri ve insan kaynağı arasındaki uyumu ile gerçekleşmektedir. Bu etkileşim, dijital teknolojiler ve dijital yetenekli insan kaynağı entegrasyonu anlamına gelmektedir (Oğan ve Wolff, 2022: 1286; Uğurlu ve Doğan, 2023: 3).

Dijital teknolojiler hayatı pratik hale getirmiş, işler ve işlemler hızlanırken; iş hayatı entelektüel sermayenin gelişimi için bilgiyi aramaya, bulmaya, analiz ederek yeni fikirler üretmeye odaklanmıştır. Dijital çağ ile birlikte yeni iş modelleri, iş yapma yöntemleri, yeni iş/iş kolları ve yeni meslekler gündeme gelmektedir. Çalışma hayatındaki yeniliklerle birlikte tamamen değişmiş bir iş tasarımı ortaya çıkmaktadır. Yeni iş tasarımı, dijital teknolojiler ve dijital yetenekler ön plana çıkarken bütün bunların ahenkli biçimde çalışmasını mümkün kılan örgüt iklimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda dijital çağda birey, çalışma hayatında başarılı olmanın ve kariyerini geliştirmenin yollarını aramaktadır.

Teknolojik yenilikler, çalışma alanını pratikleştirmekte ve işgören yeteneklerini çeşitlendirmektedir. Dijital çağda kariyer gelişiminin, dijital becerilerin edinilmesine ve sürdürülmesine odaklandığı görülmektedir (Asiltürk, 2018: 527). Şüphesiz organizasyonun hedeflerine ulaşmasında yönetim kademesinin başarısının rolü büyüktür. Diğer bir ifadeyle başarılı bir yönetici, görev sorumluluğunu en iyi performansla gerçekleştirir (Tengilimoğlu ve Coşan, 2004: 22). Organizasyon yapısı içinde yönetici ve çalışanlar arasındaki koordinasyonu sağlaması açısından kritik bir görevi üstlenen yönetici asistanlarının, değişen iş hayatına uyum sağlaması için dijital yeteneklere sahip olması beklenmektedir. Aynı zamanda yönetici asistanının dijital yeteneklerini geliştirebilmesi, mesleğinin sürdürülebilirliğine katkı sağlayarak iş hayatındaki değerini de artırmaktadır. Bu bakımdan insan kaynağının söz konusu dijital işle uyumlu hale gelebilmesi için becerilerini geliştirebilmesi son derece önemlidir. Örgütteki konumu gereği yönetici asistanlarının çağın gerektirdiği yetkinliklere sahip olması mesleğin geleceğine yön vermesi bakımından oldukça kritik bir konudur. Yönetici asistanlığı mesleğinin, yeniliğe ve değişime açık ve gelişebilir niteliği sayesinde gelecekteki yerini daha da güçlü hale getirebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle dijitalleşen iş süreçlerine uyumlu hale gelmesi için sahip olması gereken yeteneklerini tekrar değerlendirmek gerekmektedir. Aynı zamanda yönetici asistanlarının dijital yeteneklerine dikkat çekerek kariyer hedeflerine katkı sağlamak da mümkün görünmektedir. Bu düşünceden hareketle bu araştırmada, yönetici asistanlarının dijital yetenekleri ve söz konusu yeteneklerin kariyer sürdürülebilirliğine etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda çalışmanın kavramsal çerçevesi çizilerek öncelikle kariyer kavramı ve dijital çağda kariyer yönetiminin öneminden bahsedilmektedir. Dijital çağda kariyer başarı için gerekli olan yeteneklerden bahsedilerek yönetici asistanının başarılı bir kariyer yönetimi gerçekleştirmesi için gerekli olan dijital yetenekler üzerinde durulmaktadır. Araştırmanın yöntem bölümünde, model, hipotezler, veri toplama ve verilerin analizi aşamaları anlatılmaktadır. Bu bölümde ayrıca enstrüman geliştirme çalışmalarına yer verilerek bir ölçme aracı geliştirilmeye çalışılmıştır. Örneklem grubuna dâhil olan 325 yönetici asistanından toplanan verilerin açılımcı ve doğrulayıcı faktör analizi çalışmalarının ardından geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir ölçme aracı ortaya çıkarılmıştır. Sonraki aşamada ise araştırmayla ilgili bulgulara, sonuç ve önerilere yer verilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kariyer Kavramı ve Dijital Çağda Kariyer Yönetiminin Önemi

Kariyer kavramı olarak genellikle bireyin yaşamı boyunca elde ettiği deneyimlerin tümü olarak ifade edilebilir (Woodd, 2000: 100). Bireyin iş hayatındaki kariyeri ise sahip olduğu mesleği icra ederken edindiği bilgiler ve

üstlendiği görevlerdir (Mathis ve Jackson, 1994: 286; DeCenzo, Robbins ve Verhulst, 2017: 30). Kariyer yönetimi, bireyin iş hayatı süresince mesleğiyle ilgili gelişiminin planlanmasını ve geliştirilmesini kapsamaktadır. Kariyer planlaması, bireyin mesleğiyle ilgili bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi yönündeki faaliyetlerin tasarlanmasıdır (Sabuncuoğlu, 1991: 69). Kariyer geliştirme ise bireyin mesleğiyle ilgili faaliyetlerinin örgütün insan kaynakları yönetimiyle etkileşimli olarak sistemik biçimde gelişim göstermesidir (Erdoğan, 2003: 16).

Kariyer yönetimi, örgüt çalışanlarının iş doyumunun artırılarak işe devamının sağlanmasına hizmet etmektedir. Bu açıdan çalışanın kariyer hedeflerini gerçekleştirebilmesi için örgüt kültürünü benimsemesi ve kariyeriyle bütünleşmesi önemlidir. Gelişen teknolojiyle birlikte değişen iş modelleri, insan kaynaklarına ve kariyer yönetimine bakiş açısını değiştirmektedir. Günümüzde kurum ve kuruluşlar dijital çağın gereklerini yerine getirebilecek yetenekleri örgüt yapısı içine çekmeye çaba göstermektedir. Aynı şekilde dijital becerileri güçlü olan insan kaynağı sermayesi de yetenekleri çerçevesinde kariyer fırsatlarıyla kendisini desteklemeye meyilli örgütsel yapıları tercih etmektedir. Böylece örgütsel yapı içerisinde karşılıklı bakiş açısı ve kariyer beklentilerinin farklılaştığı görülmektedir. Dolayısıyla değişen çalışma koşullarının örgüt kültürünü de etkileyerek değiştirdiği söylenebilir.

Dijital çağ, teknolojik alt yapı sayesinde sunduğu imkânlar bakımından pek çok çalışan için fırsat platformu olarak değerlendirilebilir. Yükseköğretim de dâhil örgün eğitimin yerini tutmasa da uzaktan eğitimin, iş hayatına atılan bireylerde belirli bir öğrenimin gerçekleştirilmesi açısından yararlı olduğu söylenebilir. Bu anlamda uzaktan eğitim, işgörenlerin meslekî ve kişisel gelişimlerine katkı sağlayabilmelerine imkân vermektedir. Örneğin örgüt bünyesindeki hizmet için eğitim programlarının çevrimiçi düzenlenebilmesi, paydaşlardan talep edilen çeşitli eğitim programlarına yine çevrimiçi ulaşabilmek veya tamamen kişinin kendi kariyeri için belirleyebileceği çeşitli eğitim, sertifika vb. etkinliklere uzaktan erişebilmesi söz konusu olabilmektedir. Öztırak' a (2023) göre aynı zamanda yöneticiler de iş görenlerin veya iş gören adaylarının kariyerleriyle ilgili çabalarını değerlendirerek kariyer fırsatlarından yararlanmalarını sağlamaktadır. Yöneticiler açısından bakıldığında, dijital yetkinlikler yönetsel karar alma süresini kısaltırken, doğru ve yerinde kararlar alabilme sayesinde hedeflerini başarıyla gerçekleştirebilmektedir (Aksu ve Sürgevil Dalkılıç, 2019: 59). Dijital çağda yönetici bakiş açısının yerini dijital lider anlayışına bıraktığı söylenebilir (Sainger, 2018). Bu nedenle yeni liderler, dijital yeteneklere odaklanarak, organizasyonda yeniliği ve değişimi başlatır. Meslekî gelişimleri için dijital teknolojileri kullanarak yeteneklerini geliştirebilir. Yaşam boyu öğrenmek, işgörenler için olduğu kadar liderler için de bir gerekliliktir (Hensellek, 2020). Görüldüğü üzere dijital çağın sunduğu fırsatları değerlendirebilmek hem işveren hem de işgören açısından son derece katkı sağlayıcı olmaktadır. Bir bakıma dijital faaliyetler sosyal ve iş hayatında konfora, pratikliğe ve çevikliğe odaklanmaktadır.

Hiç şüphesiz dijital çağda dijital altyapıya sahip olmak; kurum ve kuruluşlar için önemli bir avantajı ifade etmektedir. Aynı zamanda söz konusu dijital teknoloji avantajı, kurum performansını yükselterek başarıya ulaştırmaktadır. Ancak bu başarı, dijital altyapı ile uyumlu bir örgüt yapısı sayesinde mümkün görünmektedir. Dijital uygulamalar ve teknolojiler konusunda yetenekli insan kaynağı sermayesine sahip olmak dijital çağda başarılı olmak için diğer bir ön koşuldur. Dijital alt yapıyı kullanmak için dijital yeteneklere ihtiyaç duyulmaktadır ya da dijital yeteneklerin organizasyon içinde performanslarını ortaya koyabilmeleri için dijital altyapıya sahip olunması gerekmektedir. Organizasyonun sahip olduğu dijital altyapı ile ilgili kaynakları gerekli faaliyetleri yerine getirmek için yeterli olsa dâhi insan kaynağının sahip olduğu yetenekler yetersiz ise maalesef sürdürülebilirliği mümkün olmamaktadır (Rogers, 2016: 14; Oğan ve Wolff, 2022: 1287). İşletmeler dijital teknolojileri süreçlerine entegre ettikleri; yazılımlar, ağ destekli iletişim araçları, etkili veri yönetimi ve çevik yapılanma için veri tabanları, esnek iş süreçleri için internet tabanlı iş modelleri, paydaşlarla işbirliğini geliştirmek için ağ iletişimi gibi araçlardan faydalanmaktadır. Bu araçları daha çok akıllı ürün ve hizmet, akıllı üretim, dijital ekosistem ve dijital iş modelleri süreçlerinde kullanmaktadır (Klein, 2019: 1000-1002). Ancak bahsedilen dijital altyapıya sahip olmak işletmenin dijital yeteneğini geliştirmeye tek başına yeterli olmamaktadır. Bunun için işletmenin insan kaynağı sermayesinin söz konusu dijital yeteneklerle donanımlı olması gerekir.

2.2. Başarılı Bir Kariyer Yönetimi İçin Dijital Yetenekler

Dijitalleşme, iş hayatının yapısını ve süreçlerini geliştirirken insan kaynağından beklenen yetenekleri de değiştirmektedir. Dijital çağda iş hayatı, dijital yeterlikleriyle diğerlerine göre örgütte daha fazla değer yaratabilen insan kaynağını tercih etmektedir. Yeni insan kaynağı sermayesi anlayışı, işgörenden dijital becerilerinin gelişmiş

olmasını beklemektedir. Çünkü işletmelerin yapı ve süreçlerinde dijital dönüşüm, sadece teknolojik altyapıyla veya tek başına yetenekli insan kaynağıyla mümkün olmamaktadır (Rogers, 2016: 14).

Dijitalde adapte olan organizasyonlar ve insan kaynakları açısından işin geleceği hakkında planlamalar yapmak hiç şüphesiz kaçınılmazdır. Çünkü dijital işte geleceği öngörerek hedefler belirleyebilmek ve sürdürülebilir başarıyı elde etmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında dijital çağda kariyer yönetimi hem organizasyon hem de insan kaynağı açısından dijital yeteneklerle geliştirilmesi gereken bir konudur.

Kariyer planlama, belirli bir süre dâhilinde bireyin işi ile ilgili gerçekleştirmek istediği hedefleri ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında kariyer planlamanın bazı aşamalardan oluştuğu söylenebilir. Öncelikle bireyin kendisinin, yeteneklerinin ve ilgisinin farkında olması önemlidir. Böylece işiyle ilgili potansiyelinin farkına vararak gerçekçi kariyer hedefi belirleyebilmektedir. Sonrasında hedeflerini gerçekleştirebilmek için çevredeki fırsatları araştırması, planlaması ve uygulamaya geçerek süreç sonunu değerlendirmelidir (Demir ve Çalık, 2017: 158; Güldü ve Kart, 2017: 378).

Dijitalleşme, sosyal hayatta ve iş hayatında farklı rollerde farklı beklentileri ortaya çıkarmaktadır. Berger ve Frey (2016), sosyal hayatta, dijital iletişim becerileri ön plana çıktığını iş hayatında ise teknolojik alt yapı çerçevesinde daha çevik, ekonomik ve yenilikçi yeteneklere odaklanıldığını belirtmektedir. İşgörenin kariyer planlamasında hiç şüphesiz üst yönetimin desteği çok önemlidir. Çünkü üst yönetim, gelecek vizyonu ile örgütsel hedeflerle birlikte işgörenin kariyerini yönlendirir. Yönetici, örgütsel yapıyı, dijital çağın gerektirdiği biçimde adapte eder, işgörenlerin dijital yeteneklerini geliştirmelerine destek olur ve bunu yaparken de bütünsel bir bakış açısıyla gerçekleştirir (Oğan ve Wolff, 2022: 1286). Dijital çağda insan kaynakları yönetimi anlayışının, yeni yetkinliklerle birlikte gelenekselden farklı bir yapı ve içeriğe evrildiği söylenebilir. Dijital insan kaynağı yetkinliklerinin; dijital okuryazarlık, dijitalde etik kuralları uygulayabilme, danışmanlık, dijital iletişim becerilerine sahip olma, dijital işi zekâsı, veri analitiği yapabilme, çeviklik, yenilikçi düşünebilme ve çoklu görev bilincini kapsadığı belirtilmektedir (Mazurchenko ve Marsikova, 2019: 76). Aynı şekilde bilgi, iletişim, işbirliği, eleştirel düşünme, yaratıcılık ve problem çözme 21. Yüzyıl becerileri olarak ifade edilmektedir (Van Laar vd., 2018). Wild ve Heuling, (2021), 21. Yüzyıl becerilerini; dijital okuryazarlık, iletişim ve işbirliği, dijital içerik oluşturma, problem çözme ve siber güvenlik kapsamında değerlendirmektedir. Siddoo vd., (2019: 2) ise dijital çağda insan kaynağı yetkinliklerini üç grupta kategorize etmektedir:

Meslekî Beceriler ve Teknoloji Kullanımı Bilgisi: Bireysel sorumluluk, güven, uyum, analitik düşünme, sürekli öğrenme, yaratıcılık, yenilikçi düşünme, yenilik ortaya çıkarabilme, diğer sosyal beceriler ve teknolojiyi kullanabilme, bilişim hukuku ve etiği hakkında bilgili olma gibi yetenekleri içermektedir (Aksu ve Sürgevil Dalkılıç, 2019: 62).

Bilgi Teknolojilerini Yönetmek ve Destek Sağlamak: Dijital uygulama ve platformlarda işle ilgili faaliyetleri yönetebilme becerisini ifade etmektedir. Örneğin dijital pazarlama, dijital üretim, dijital halkla ilişkiler, dijital iletişim becerilerinin yanı sıra dijitalde risk yönetimi, proje yönetimi ve diğer işlevlerle ilgili yetenekleri geliştirmeyi kapsamaktadır.

Bilgi Teknolojileri Teknik Bilgisi: Bilgi teknolojilerine adapte olabilme, kullanabilme, yazılım uygulamalarını kullanabilme, ağ ile ilgili bilgi sahibi olma, veri tabanı oluşturabilme ve kullanabilme gibi yetenekleri kapsamaktadır.

Dijital çağ, sosyal hayatta ve iş hayatında sürekli değişimi ve gelişimi zorunlu hale getirmektedir. Bu durum bireyler açısından sürekli iyileşmeyi yeni bilgi ve beceriler edinme anlamına gelmektedir. Zira dijitalleşen sistem ve süreçler, yeni kabiliyetleri, yeni yetkinlikleri ve yenilikleri desteklemektedir (Çankal, 2024: 325). Kısacası dijitalleşen tüm yapılarda sürdürülebilirlik amaç edinilmektedir. Dijital çağ yetkinliklerinin, üretkenliği ve verimliliği artırarak rekabet avantajı sağladığı belirtilmektedir (Aksu ve Sürgevil Dalkılıç, 2019: 56).

McKinsey Global Institute (MGI), "McKinsey İşimizin Geleceği: Dijital Çağda Türkiye'nin Yetenek Dönüşümü 2020" raporunda yapay zekâ ve dijital teknolojilerin iş verimliliğine olan etkilerini ortaya çıkarmıştır. Bu raporda 2030 yılı işgücü yetkinlikleri de öngörülmektedir. Dijital teknolojilerin gelecekte sosyal hayatta ve iş hayatında çok daha önemli roller üstleneceği bilinmektedir (McKinsey, 2020: 6-14). Raporda öngörülen 2030 yılı işgücü yetkinlikleri şu şekilde belirtilmektedir:

- Otomasyon, yapay zekâ ve dijital teknolojiler teknik bilgisi,
- Meslekî yeteneklerin geliştirilmesi ve sürekli öğrenmeye istekli olma,
- İletişim becerilerini ve ağ iletişimini daha çok geliştirme,
- Paydaşlarla işbirliğini geliştirme ve geleceğe odaklanmadır.

Yakın geleceğimizde meslekî becerilerin genellikle doğal dil işleme, verileri kullanabilme, mantıksal çıkarımlarda bulunabilme, problem çözme, yaratıcı ve yenilikçi olabilme gibi yetkinliklerini ön plana çıkarması beklenmektedir (TUBİTAK, 2021). Bunun yanı sıra iş hayatında esnek çalışma iş modelinin ve buna bağlı olarak esnek işgören tipinin yaygınlaşması söz konusudur. Yine hayat boyu öğrenme bakış açısıyla kariyer fırsatlarının yaratılması gerekmektedir. Liderlik kavramı, bir örgüte önderlik etme anlayışından bireysel liderliğe derinleşerek değişmektedir. İş hayatında yeni bir iklim benimsenmekte ve yeni örgüt kültürü yaratılmaktadır (Asiltürk, 2018: 528).

Yukarıda bahsedildiği üzere dijital çağda insan kaynağından beklenen yetenekler artmıştır. Bu beklentiyle birlikte insan kaynağına verilen değer de artmaktadır çünkü dijitalleşen dünyada işgörenin ortaya çıkardığı ürün ve hizmetteki değerle sahip olduğu değer paralellik göstermektedir.

2.3. Yönetici Asistanının Kariyer Yönetimi Başarısında Dijital Yetenekler

Schein'a (1990: 28-30) göre birey, temel değerleri ve ihtiyaçları doğrultusunda kariyerini oluşturur. Kariyerini oluşturan bu değerler ise bağımsız iş yapabilme, kendini güvende hissetme, etkili iletişim kurabilme, rekabet edebilme, iş-yaşam dengesini sağlayabilme ve teknik bilgi ve becerilerini geliştirebilmeyi içermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin, yukarıda bahsedilen kariyer değerlerini uygulamada kolaylık sağladığı söylenebilir. Dijital teknolojiler, iş hayatında pratik ve çevik uygulamaları destekleyerek etkinliği ve verimliliği olumlu yönde etkilemektedir (Schein, 1990: 32).

Yönetici asistanlığı mesleğinin, yönetim biliminin tarihsel gelişimine paralel bir bakış açısıyla değiştiği görülmektedir. Daha önceleri "sekreterlik" adıyla bilinmektedir ve bu mesleğin sır saklama kabiliyetiyle başladığı; ardından sanayi devrimleriyle birlikte yönetim yapısı içinde görev alanını genişlettiği söylenebilir. Dijitalleşmenin giderek yaygınlaştığı iş hayatında, yönetici asistanlığı mesleğinin bir gereklilik olarak dijital becerilere yöneldiği görülmektedir. Bir anlamda yönetici asistanlığı mesleği kendini çağın gereklerine adapte etmek için liderlik, duygusal zekâ, takım yönetimi, ekip motivasyonu, yeni iletişim teknolojileri, mentorluk, değişim yönetimi konularında bilgiye sahip olmalı ve kendini sürekli geliştirmelidir (Noe, 2009: 400; France, 2012: 5).

Yönetici asistanının iş hayatındaki konumu düşünüldüğünde bir iş ortağı, bilgi işçisi veya çalışan-yönetici arasındaki ağı yöneten kişi olarak dijital işe uyum sağlaması son derece önemli görülmektedir. Yönetici asistanı, teknolojiyi işlerinde daha fazla kullanarak etkinliğini artırarak yeniliklere odaklanmaktadır. Bu anlamda yönetici asistanının kariyerine yön verecek olan yetenekler;

- Gelecek vizyonu çerçevesinde hem bireysel hem de örgütsel hedefler oluşturabilme,
- Dijital teknolojilere ve platformlara adapte olabilme,
- Esnek çalışabilme kabiliyetine sahip olma,
- Proje bazlı işlerde yer alabilme ve yönetebilme,
- Kişisel ve meslekî gelişimine özen gösterme ve güncelleme,
- İşlere ve ekibine liderlik edebilme,
- Otomasyon sistem ve süreçlerini iyi düzeyde kullanabilme,
- Dijital teknolojileri kullanabilme,

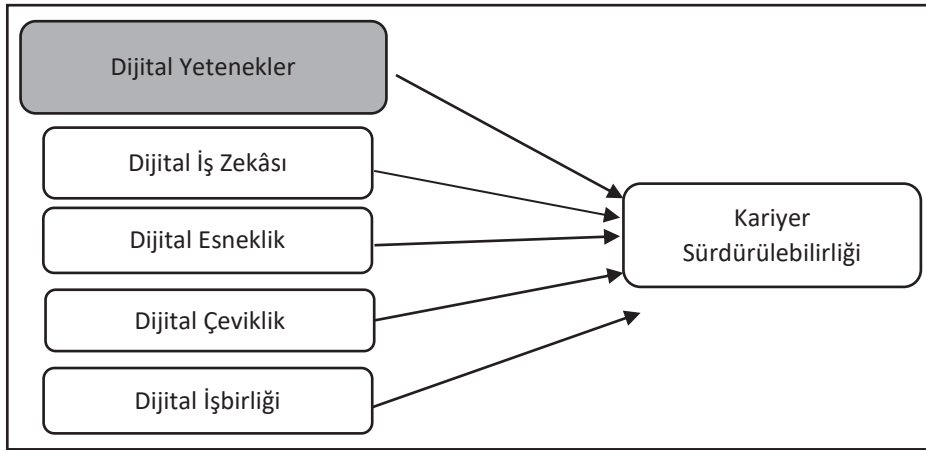
- Teknolojik alt yapı, donanım ve yazılım hakkında bilgi sahibi olma ve uygulayabilme,
- Değişime, gelişime açık bir bakış açısında olma ve planları bu yönde oluşturabilme,
- Bütün bu yeteneklerini uygularken toplumsal ahlaki değerler ve politikalar çerçevesinde hareket edebilmedir.

21. Yüzyıl becerilerine sahip olmanın ve onları geliştirmenin, yönetici asistanının kariyer başarısına olumlu yönde etki etmesi beklenmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, yönetici asistanlarının dijital yeteneklerini belirleyerek kariyer sürdürülebilirliğine olan etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, yönetici asistanlarının, iş hayatındaki teknolojik gelişmelere uyum sağlama ve işlerinde uygulama ile ilgili görüşlerinden yola çıkılarak dijital yetenekleri belirlenmeye aynı zamanda dijital yeteneklerin kariyer sürdürülebilirliğine olan etkisi analiz edilmiştir. Bu nedenle çalışma, bir durumu veya bir olayı var olduğu biçimde yansıtması bakımından nicel araştırma deseninde betimsel aynı zamanda tarama ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyini göstermesi bakımından ilişkisel tarama niteliğindedir (Büyüköztürk vd., 2008: 100; Kalaycı, 2009: 110).

Şekil 1: Araştırma Modeli

- Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler ise şöyledir:
- H_1 : Yönetici asistanlarının dijital yetenekleri kariyer sürdürülebilirliğini etkilemektedir.
- H_{1a} : Yönetici asistanlarının dijital iş zekâları kariyer sürdürülebilirliğini etkilemektedir.
- H_{1b} : Yönetici asistanlarının dijital esneklikleri kariyer sürdürülebilirliğini etkilemektedir.
- H_{1c} : Yönetici asistanlarının dijital çeviklikleri kariyer sürdürülebilirliğini etkilemektedir.
- H_{1d} : Yönetici asistanlarının dijital işbirlikleri kariyer sürdürülebilirliğini etkilemektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Yönetici asistanlığı mesleğinin gelişim süreci göz önüne alındığında ortaya çıkan yeniliklere paralel olarak değişime uyum sağlamaya oldukça meyilli bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Yönetici asistanlığı mesleğinin çalışma altyapısı, bilgi ve iletişim teknolojileri alanıyla yakından ilgilidir ve bu nedenle dijital yetenekleri ile diğer örgütsel unsurları birleştirebilme olanağı oldukça yüksek düzeydedir. Yönetici asistanlığı mesleğinin her sektörde geniş bir çalışma alanına sahip olmasının ve dijital gelecekte iş hayatının beklentilerine cevap verebilmesinin onun kariyeri için fırsatları ortaya çıkarması bakımından önemle ele alınması gereken bir konudur. Bu düşünce

doğrultusunda yönetici asistanları, bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışan nüfusun yoğun olduğu İstanbul, Ankara, İzmir gibi iller başta olmak üzere birbirinden farklı alanlarda faaliyet gösteren firmalarda yönetici asistanı pozisyonunda çalışanlar örneklem grubu olarak tercih edilmiştir. Örneklem grubuna dâhil olan 325 yönetici asistanından anket formu aracılığıyla veriler elde edilmiştir. Örneklem büyüklüğü, değişken sayısının en az beş katı olabileceğinden (Büyüköztürk vd., 2008); bu araştırma için örneklem sayısının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmada, “Dijital Yetenekler” ve “Kariyer Sürdürülebilirliği” ölçekleriyle oluşturulan anket formu aracılığıyla veriler toplanmıştır. Anket formu; Kişisel Bilgi Formu, Dijital Yetenekler Ölçeği ve Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçek Formu olmak üzere 3 bölüme tasarlanmıştır. Araştırmaya ilgili etik kurul onayı; Artvin Çoruh Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10 Kasım 2023 tarihli toplantısında alınmıştır. Anket formu, Google Forms platformunda oluşturularak 2023 yılının Aralık ve 2024 yılının Ocak-Nisan ayları süresince LinkedIn ve diğer sosyal medya ortamlarında yönetici asistanlarınca uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya dâhil olan yönetici asistanlarının cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, mesleki deneyim ve çalıştığı şehir gibi özellikler ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Dijital Yetenekler Ölçeği: Ölçek, çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmacılar tarafından ilgili alan yazın ışığında oluşturulmuştur. Ölçek geliştirme aşamaları sonucunda 5’li likert tipinde (1: Hiçbir zaman, 2: Nadiren, 3: Bazen, 4: Sıklıkla 5: Her zaman), 4 alt boyut ve 16 ifadeden oluşturulmuştur. Ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri ,884’tür.

Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeği: Ölçek, çalışanların kariyer sürdürülebilirliği ile ilgili görüşlerini ortaya çıkarabilmek amacıyla Chin, Jawahar ve Li (2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe diline uyarlamasını Arar ve Çetiner (2023) yapmıştır. Kariyer sürdürülebilirliği ölçeği, profesyonellik ve adaptasyon ile tamamlayıcılık olmak üzere iki alt boyut ve toplamda 12 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek ifadeleri 5’li likert formunda derecelendirilmiş olup, ölçeğin Cronbach’s Alpha değeri ,963’tür.

3.4. Çalışma 1: Dijital Yetenekler Ölçeği Geliştirme

3.4.1. Ölçek İfadelerinin Oluşturulması

Ölçeğin geliştirilmesi için yapılandırılmış bir tasarım doğrultusunda hareket edilmiştir (Hinkin: 100). Öncelikle dijital yetenekleri ortaya çıkarmaya yönelik soruların netleştirilmesinde ilgili literatür kapsamlı biçimde ele alınmış, incelenmekte olan yapıyı değerlendirebilecek 34 ifadeli madde havuzu oluşturulmuştur. Söz konusu madde havuzuyla ilgili uygunluk ve uygulanabilirlik için yönetim organizasyon, örgütsel davranış, insan kaynakları uzmanı ve yönetici asistanlığı bölümünde akademisyenden oluşan 30 kişiye sosyal medya uygulaması WhatsApp aracılığı ile 34 ifadeyi içeren uzman görüş formu gönderilmiştir. 11 bölüm akademisyeni, 3 farklı alanlardan akademisyenden olmak üzere toplam 14 uzman görüşü elde edilmiştir. İlk madde havuzunda bulunan ifadeler değerlendirmeye alınmıştır. Oluşturulan ilk madde havuzunda bulunan ölçek ifadelerinin kapsam geçerliliğinin belirlenmesinde Lawshe metodu kullanılmıştır (Ayre ve Scally, 2014: 79).

Literatür taraması sonrasında elde edilen 34 ifadenin her biri alan uzmanları tarafından maddeye yönelik “uygun”, “uygun fakat düzeltilmeli” ve “uygun değil” seçeneklerine göre değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda ifadelerin kapsam geçerlilik oranı hesaplanmıştır. Bilindiği üzere Lawshe metoduna göre kapsam geçerlilik oranı (CVR); ifadenin hedeflenen yapıyı ölçtüğünü söyleyen uzman sayısı (NG) / (Toplam uzman sayısı/2) sonucu ulaşılan değerden 1 çıkarılması sonucu hesaplanmaktadır.

14 adet uzman görüşleri doğrultusunda düzeltme önerileri verilerek kabul edilen ifadeler öneriler doğrultusundan düzeltilmiştir. Ayrıca ifadelerin her birinin kapsam geçerlilik oranı hesaplanmış, uzman görüşünün sayısına göre kapsam geçerliliği oranı 0,51 ve üzeri olan ifadeler kabul görmüştür (Ayre ve Scally, 2014: 81). Tablo 1’de görüldüğü üzere, ifade 17 ve 24’ün CVR 0,49’un altında olduğundan söz konusu ifadelerin çıkarılması uygun görülmüştür. Kabul edilen 32 ifadenin CVR’lerinin ortalaması alınarak kapsam geçerlik indeksi 0,897 olarak bulunmuş, çalışmanın pilot analizi bu 32 ifadeden oluşan araştırma anketi ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Lawshe metodu analiz sonuçları

ifade	Dijital Yetenekler Ölçeği	CVR
	Dijital teknolojilerin kullanımı konusunda yenilikçi bir bakış açısına sahibim.	1,000
	Dijital teknolojileri takip ederek, işimle ilgili konularda kullanmaya meyilliyim.	1,000
	Dijital yeteneklerimi (bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili yetenekleri) geliştirmeye istekliyim.	1,000
	Kendi uzmanlık alanımla ilgili dijital teknolojileri, işime uyarlama konusunda istekliyim.	1,000
	Dijital çağın gereklilikleri çerçevesinde çalışmalarına yön verebilirim.	1,000
	Dijital teknolojileri kullanarak farklı iş alanları ve bu alanlarda çalışanlarla etkili biçimde çalışırım.	1,000
	Dijital teknolojilerin kullanımına yönelik diğer çalışanlara liderlik edebilirim.	1,000
	Farklı özellik ve yetenekteki dijital iş gücü ile birlikte çalışabilirim.	0,857
	Dijital teknolojilerin aktif olarak kullanıldığı iş ile ilgili takım çalışmalarında yer alabilirim.	1,000
	İşyerindeki pozisyonum yatay örgüt yapısı içindedir.	0,571
	Dijital teknolojileri kullanarak çalışma arkadaşlarımla işbirliği içinde çalışabilirim.	1,000
	Çalışma arkadaşlarımla dijital teknolojilere yönelik tutumlarına önem veririm.	0,857
	Kurumum işle ilgili dijital altyapı ve hizmetleri çalışanlarına sunmaktadır.	0,571
	İşimle ilgili konularda dijital teknolojileri kullanırım.	1,000
	İşimle ilgili esnek (mekân ve zamandan bağımsız) çalışma yöntemlerini kullanırım.	0,714
	Sanal iş modellerine kolayca adapte olurum.	1,000
	Proje temelli (belirli bir süreyi kapsayan) işlerde çalışırım.	-0,143
	Görevlerimi sanal platformlar veya uygulamalar (e-mail, EBYS vb.) aracılığıyla yerine getirebilirim.	1,000
	Mesleki gelişimim için çevrimiçi eğitim, seminer, kurs vb. araçlardan yararlanırım.	1,000
	İşle ilgili dijital teknolojileri (ofis otomasyon sistemleri) pratik biçimde kullanabilirim.	1,000
	Dijital teknolojiler vasıtasıyla çeşitli analizler yapabilirim.	1,000
	İş ile ilgili konularda dijital platformları (görsel ve sosyal medyayı) etkili şekilde kullanırım.	1,000
	Dijital uygulamalar aracılığıyla basın bültenleri, bildirimler hazırlarım.	0,714
	Kurumsal web sitesini yönetirim.	0,000
	Dijital platformlarda gerçekleştirilen çevrimiçi konferans, toplantı ve seminerlere katılırım.	1,000
	Yabancı dili geliştirme konusunda dijital uygulamalara başvururum.	0,714
	İşlerimi uzaktan takip edebilirim ve işle ilgili koordinasyonu sağlayabilirim.	0,714
	Dijital uygulamalarla işimle ilgili zamanımı daha esnek biçimde değerlendirebilirim.	1,000
	Sanal bir ajanda sayesinde toplantıları, seyahatleri ve randevuları yönetebilirim.	0,714
	İşimle ilgili konularda her an interaktif olabilirim.	0,714
	Dosyalama ve arşivleme sistemlerini dijital uygulamalar üzerinden yürütebilirim.	0,857
	Dijitalleşme sayesinde doğru bilgiye hızlı biçimde ulaşabilirim ve kullanabilirim.	0,857
	Elde edilen bilgiyi dijital ortamlarda güvenli biçimde saklayabilirim ve paylaşabilirim.	1,000
	Dijital ortamlarda yerine getirilen işlerde etkinliği ve verimliliği sağlayabilirim.	0,857
	Kapsam Geçerlilik İndeksi	0,897

3.4.2. Enstrüman Geliştirme ve Veri Toplama

Literatür taraması sonrası oluşturulan madde havuzunun uzman görüşüne sunulması ve elde edilen dönüşler doğrultusunda Lawshe Metodu ile analiz edilen verilerin düzenlenmesi sonucu 32 ifadeden oluşan anketin pilot uygulaması gerçekleştirilmiştir. Veriler 2024 yılı Ocak-Mart aylarında kolayca örnekleme yöntemi ile sosyal medya uygulamalarından LinkedIn aracılığıyla ulaşılan 102 yönetici asistanından elde edilmiştir. Tablo 2’de katılımcıların demografik özellikleri belirtilmektedir.

Tablo 2: Pilot uygulama katılımcılarının demografik özellikleri (N=102)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	90	88,2	Lise	9	8,8
Erkek	12	11,8	Önlisans	27	26,5
Bulunduğunuz İl			Lisans	59	57,8
Ankara	20	19,6	Yüksek Lisans	7	6,9
İstanbul	53	52,0	Yaşınız		
İzmir	8	7,8	< 24 yaş	13	12,7
Diğer	21	20,6	24-42	62	60,8
Bulunduğunuz işyerinde çalışma süreniz			43-58	27	26,5
<1 yıl	19	18,6	Toplam Çalışma Süreniz		
1-5 yıl	49	48,0	<1 yıl	7	6,9
6-10 yıl	19	18,6	1-5 yıl	22	21,6
11-15 yıl	7	6,9	6-10 yıl	23	22,5
16 yıl ve üzeri	8	7,8	11-15 yıl	18	17,6
			16 yıl ve üzeri	32	31,4
Toplam	102	100,0	Toplam	102	100,0

Gerçekleştirilen pilot uygulama sonucu ulaşılan veriler üzerinde analize geçmeden önce verilerin normalliği sınanmıştır. Normallik analizi sonucu ifadelerin çarpıklık değeri -2,388 ve basıklık değeri 6,631 olarak bulunmuştur. Uç değer olarak gösterilen 6 ifade silinerek analiz tekrarlanmış ve kalan 96 verinin normallik analizi sonucu çarpıklık değeri -,295 ve basıklık değeri -,559 olarak bulunmuştur. Sonuçlar verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79).

Normallik sınaması yapılan veriler üzerinde, ifadelerin madde-toplam korelasyonları ve ölçek ifadelerinin tamamı için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış ve Cronbach's Alpha değeri ,948 olarak bulunmuştur. Faktör analizi gerçekleştirilmeden önce ifadelerin maddeler arası korelasyonlarının incelenmesinin uygun olacağı ve ,40'dan az olan korelasyon değerine sahip ifadeler analizden kaldırılmıştır (Kim ve Mueller, 1978: aktaran Hinkin, 1998: 112). Maddeler arası korelasyonları incelendiğinde tüm ifadelerin değerlerinin ,40'dan fazla olduğu görüldüğünden ve güvenilirlik analizinin yüksek olduğundan 32 ifadenin tamamı Dijital Yetenekler Ölçeği olarak kabul edilmiştir.

3.4.3. Açımlayıcı Faktör Analizi

Pilot uygulama sonucu 32 ifadeden oluşan Dijital Yetenekler Ölçeği'nin açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Mart 2024-Nisan 2024 tarihleri arasında veriler toplanmış, 75 kişiden dönüt alınmıştır. Pilot uygulamada ulaşılan 102 adet veri de ulaşılan 75 adet veriye ilave edilerek toplam 177 adet veri üzerinde açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan veriler üzerinde açımlayıcı faktör analizine geçmeden önce verilerin normalliği sınanmıştır. Normallik analizi sonucu uç değer olarak gösterilen 12 veri çıkartılarak analiz tekrarlanmış ve kalan 165 verinin normallik analizi sonucu çarpıklık değeri -,429 ve basıklık değeri -,229 olarak bulunmuştur. Sonuçlar verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79). Açımlayıcı faktör analizi katılımcılarının demografik bilgileri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Açımlayıcı faktör analizi katılımcılarının demografik özellikleri (N=165)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	150	90,9	Lise	9	5,5
Erkek	15	9,1	Önlisans	50	30,3
Bulduğunuz İl			Lisans	92	55,8
Ankara	30	18,2	Yüksek Lisans	12	7,3
İstanbul	103	62,4	Doktora	2	1,2
İzmir	10	6,1	Yaşınız		
Diğer	22	13,3	< 24 yaş	21	12,7
Bulduğunuz işyerinde çalışma süreniz			24-42	96	58,2
<1 yıl	46	27,9	43-58	48	29,1
1-5 yıl	68	41,2	Toplam Çalışma Süreniz		
6-10 yıl	31	18,8	<1 yıl	18	10,9
11-15 yıl	7	4,2	1-5 yıl	24	14,5
16 yıl ve üzeri	13	7,9	6-10 yıl	36	21,8
Kurum			11-15 yıl	32	19,4
Kamu	21	12,7	16 yıl ve üzeri	55	33,3
Özel Sektör	144	87,3			
Toplam	165	100,0	Toplam	165	100,0

Elde edilen veriler üzerinde gerçekleştirilen faktör analizinde “direct oblimin” döndürme temel bileşenler analizi ve faktör için “maximum likelihood” yönteminden yararlanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde 0,30’un üzerinde anlamlı yük olmayan 1 ifade (Dijital teknolojiler vasıtasıyla çeşitli analizler yapabilirim) çıkarılmış ve çapraz yükü 0,30’un üzerinde olan ifadeler analize dâhil edilmiştir. Söz konusu ifadeler çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. İlgili faktör analizi sonuçları Tablo 4’te gösterilmektedir.

Tablo 4: Açımlayıcı faktör analizi sonuçları (N=165)

Faktör/İfade	Faktör Yüğü	Eigenvalue	Açıklanan Varyans %
Dijital İş Zekâsı ($\alpha=,894$)		13,752	42,911
Elde edilen bilgiyi dijital ortamlarda güvenli biçimde saklayabilirim ve paylaşabilirim.	,875		
Dijital ortamlarda yerine getirilen işlerde etkinliği ve verimliliği sağlayabilirim.	,776		
Dijitalleşme sayesinde doğru bilgiye hızlı biçimde ulaşabilirim ve kullanabilirim.	,701		
İşimle ilgili konularda her an interaktif olabilirim.	,567		
Sanal bir ajanda sayesinde toplantıları, seyahatleri ve randevuları yönetebilirim.	,345		
Dijital Çeviklik ($\alpha=,920$)		2,745	50,652
Dijital yeteneklerimi (bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili yetenekleri) geliştirmeye istekliyim.	,816		
Farklı özellik ve yetenekteki dijital iş gücü ile birlikte çalışabilirim.	,822		
Kendi uzmanlık alanımla ilgili dijital teknolojileri, işime uyarlama konusunda istekliyim.	,798		
Dijital çağın gereklilikleri çerçevesinde çalışmalarım yön verebilirim.	,794		
Dijital teknolojilerin kullanımı konusunda yenilikçi bir bakış açısına sahibim.	,770		
Dijital teknolojileri takip ederek, işimle ilgili konularda kullanmaya meyilliyim.	,716		

Dijital teknolojileri kullanarak farklı iş alanları ve bu alanlarda çalışanlarla etkili biçimde çalışabilirim.	,678		
Dijital teknolojilerin kullanımına yönelik diğer çalışanlara liderlik ederim.	,410		
Dijital Esneklik ($\alpha=,837$)		1,531	54,143
İşlerimi uzaktan takip edebilirim ve işle ilgili koordinasyonu sağlayabilirim.	,669		
Dijital uygulamalarla işimle ilgili zamanımı daha esnek biçimde değerlendirebilirim.	,600		
Yabancı dili geliştirme konusunda dijital uygulamalara başvururum.	,482		
Dijital platformlarda gerçekleştirilen çevrimiçi konferans, toplantı ve seminerlere katılırım.	,310		
Dijital İşbirliği ($\alpha=,744$)		1,446	57,328
Çalışma arkadaşlarımda dijital teknolojilere yönelik tutumlarına önem veririm.	,668		
Dijital teknolojilerin aktif olarak kullanıldığı iş ile ilgili takım çalışmalarında yer alırım.	,507		
Dijital teknolojileri kullanarak çalışma arkadaşlarımla işbirliği içinde çalışırım.	,482		
Dijital uygulamalar aracılığıyla basın bültenleri, bildirimler hazırlarım.	,407		
İşyerindeki pozisyonum yatay örgüt yapısı içindedir.	,417		
Kurumum işle ilgili dijital altyapı ve hizmetleri çalışanlarına sunmaktadır.	,333		
Dijital Teknolojileri Kullanma ($\alpha=,877$)		1,091	59,332
Görevlerimi sanal platformlar veya uygulamalar (e-mail, EBYS vb.) aracılığıyla yerine getirebilirim.	,580		
Dosyalama ve arşivleme sistemlerini dijital uygulamalar üzerinden yürütebilirim.	,586		
Mesleki gelişimim için çevrimiçi eğitim, seminer, kurs vb. araçlardan yararlanırım.	,505		
İşimle ilgili esnek (mekân ve zamandan bağımsız) çalışma yöntemlerini kullanırım.	,416		
Sanal iş modellerine kolayca adapte olurum.	,363		
İşle ilgili dijital teknolojileri (ofis otomasyon sistemleri) pratik biçimde kullanabilirim.	,345		
İş ile ilgili konularda dijital platformları (görsel ve sosyal medyayı) etkili şekilde kullanırım.	,345		
İşimle ilgili konularda dijital teknolojileri kullanırım.	,325		
Çıkarma Yöntemi: Maksimum Olasılık. Döndürme Yöntemi: <i>Kaiser Normalleştirilmesi ile Oblimin</i> A. Rotasyon 14 yinelemede birleşti.			

Açımlayıcı Faktör Analizi sonucu Kaiser–Meyer–Olkin örnekleme yeterlilik ölçüsü 0,917'dir, Bartlett'in küresellik testi anlamlıdır (ki-kare = 3798,192; df = 465; p<,001).

Toplam varyansın %59,332'sini toplu olarak açıklayan beş faktör belirlenmiş olup, bileşen maddelerinin anlamlarına dayalı olarak, ilgili beş faktör *dijital iş zekâsı*, *dijital çeviklik*, *dijital esneklik*, *dijital işbirliği* ve *dijital teknolojileri kullanma* olarak etiketlenmiştir (bkz. Tablo 4). Analiz sonucu beş faktör 31 ifadeden oluşan ölçeğin Cronbach's Alpha değeri ,949'dur.

3.4.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi sonucu 5 faktör ve 31 ifadeden oluşan "Dijital Yetenekler Ölçeği" için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Google form aracılığıyla verilerin toplanmasına devam edilerek 163 dönüş sağlanmıştır. Pilot analiz ve açımlayıcı faktör analizinde toplanan verilere ilave edilerek toplam 328 veri üzerinde analiz gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan veriler üzerinde doğrulayıcı faktör analizine geçmeden önce verilerin

normalliği sınanmıştır. Normallik analizi sonucu 328 verinin çarpıklık değeri -,131 ve basıklık değeri -,618 olarak bulunmuştur. Sonuçlar verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79). Doğrulayıcı faktör analizi için toplanan verilerle ilgili demografik özellikler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Doğrulayıcı faktör analizine katılan yönetici asistanlarının demografik özellikleri (N=328)

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	304	92,7	Lise	13	4,0
Erkek	24	7,3	Önlisans	117	35,7
Bulduğunuz İl			Lisans	175	53,4
Ankara	77	23,5	Yüksek Lisans	21	6,4
İstanbul	193	58,8	Doktora	2	,6
İzmir	27	8,2	Yaşınız		
Diğer	31	9,5	< 24 yaş	23	7,0
Bulduğunuz işyerinde çalışma süreniz			24-42	194	59,1
<1 yıl	61	18,6	43-58	111	33,8
1-5 yıl	141	43,0	Toplam Çalışma Süreniz		
6-10 yıl	83	25,3	<1 yıl	20	6,1
11-15 yıl	24	7,3	1-5 yıl	56	17,1
16 yıl ve üzeri	19	5,8	6-10 yıl	93	28,4
Kurum			11-15 yıl	61	18,6
Kamu	53	16,2	16 yıl ve üzeri	98	29,9
Özel Sektör	275	83,8			
Toplam	328	100,0	Toplam	328	100,0

5 faktör 31 ifadeden oluşan Dijital yetenekler ölçeğinin belirtilen faktör yapısıyla ilgili yapı geçerliliğini doğrulamak amacıyla AMOS programı aracılığıyla yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Bu analiz sonuçlarına göre modelin uyum indekslerinin (ki-kare=1944,649, df=424, p<,001; CMIN/DF= 4,586; RMSEA= ,105; RMR= ,035; NFI= ,758; IFI=,800; TLI= ,780; CFI= ,799; GFI= ,722) kabul edilebilir uyum değerlerinde olmadığı tespit edilmiştir. Analiz değerleri dikkate alınarak şu düzenlemeler yapılmıştır.

- Dijital çeviklik üçüncü ifadesi ile (faktör yükü ,888) dijital teknolojileri kullanma birinci ifadesinin (faktör yükü ,430) modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=28,671) yüksek olduğundan faktör yükü düşük olan dijital teknoloji kullanımı birinci ifadesinin silinmesine karar verilmiştir.

- Dijital teknolojileri kullanma boyutunun ikinci ifadesinin dijital iş zekâsı faktörü ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.= 68,412) yüksek olmasından dolayı söz konusu ifadenin silinmesine karar verilmiştir.

- Dijital teknolojileri kullanma boyutunun üçüncü ifadesi; dijital teknolojileri kullanma boyutunun altıncı ifadesiyle modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=31,070) yüksek olması, yine aynı ifadenin dijital çeviklik boyutunun üçüncü ifadesi ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.= 26,073) yüksek olması ve dijital esneklik boyutu ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=17,990) yüksek olması nedeniyle söz konusu ifadenin silinmesine karar verilmiştir.

• Dijital teknolojileri kullanma boyutunun yedinci ifadesi dijital işbirliği boyutunun dördüncü ifadesi ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=53,075) yüksek olmasından dolayı dijital teknolojileri kullanma boyutunun yedinci ifadesinin silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital teknolojileri kullanma boyutunun sekizinci ifadesinin dijital işbirliği boyutunun altıncı ifadesi ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=24,693) yüksek olmasından dolayı her iki ifadenin silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital çeviklik boyutunun beşinci ifadesi ile altıncı ifadesinin modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=32,075) yüksek olması, aynı zamanda beşinci ifadenin dijital esneklik boyutunun modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=17,840) yüksek olmasından dolayı dijital çeviklik boyutunun beşinci ifadesinin silinmesine karar verilmiştir.

• Dijital çeviklik boyutunun yedinci ifadesi dijital esneklik boyutu (M.I.=19,540), dijital işbirliği boyutu (M.I.=18,843) modifikasyon indis değerlerinin yüksek olmasından dolayı silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital çeviklik boyutunun yedinci ve sekizinci ifadesinin modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=52,021) yüksek olmasından dolayı; ayrıca dijital çeviklik boyutunun sekizinci ifadesinin dijital işbirliği boyutunun ikinci ifadesi ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=36,963) yüksek olmasından dolayı dijital çeviklik boyutunun sekizinci ifadesinin silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital iş zekâsı boyutunun ikinci ifadesi ile dijital çeviklik boyutunun modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=20,403) yüksek olmasından dolayı iş zekâsı boyutunun ikinci ifadesinin silinmesi uygun görülmüştür.

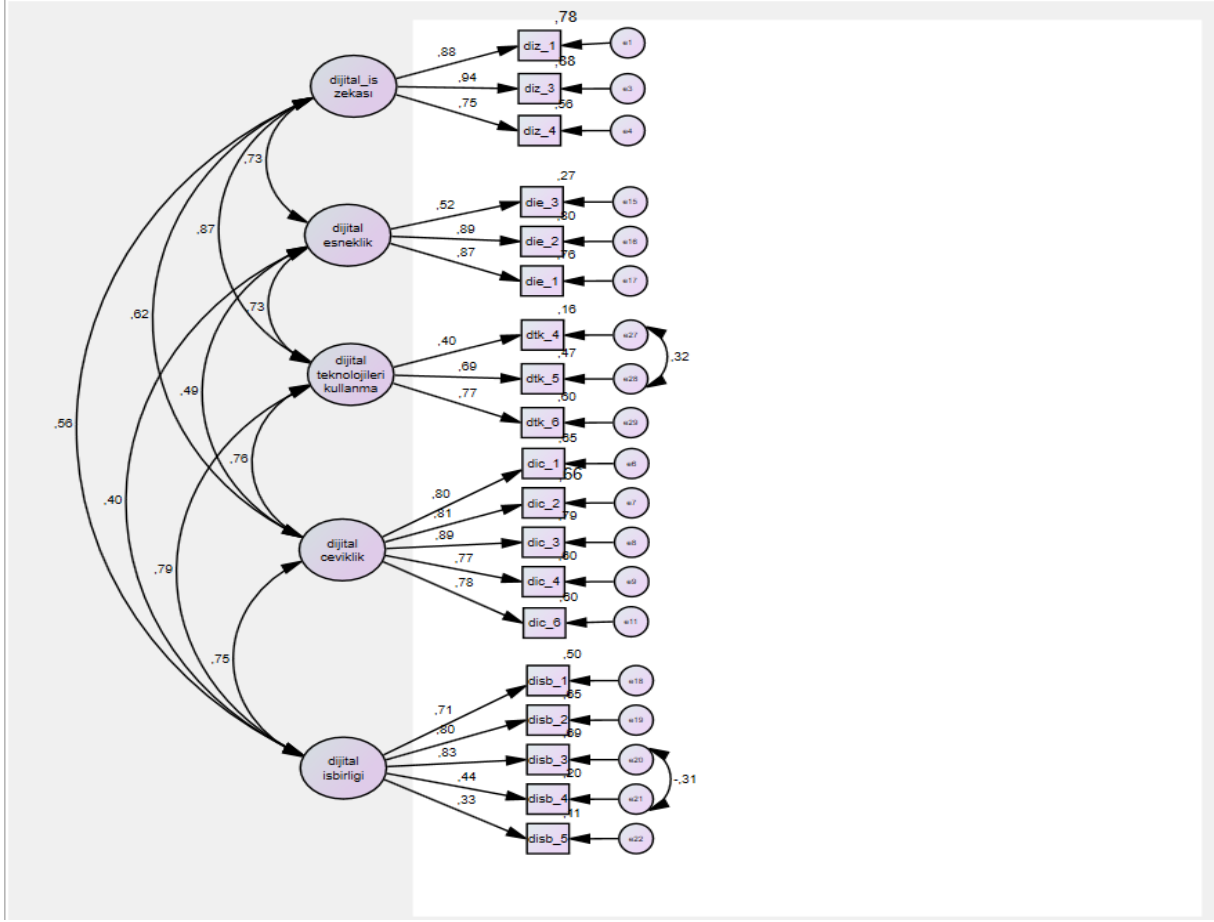
• Dijital iş zekâsı boyutunun beşinci ifadesi ile dijital esneklik boyutunun dördüncü ifadesinin modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=17,840) yüksek olmasından dolayı dijital iş zekâsı boyutunun beşinci ifadesinin silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital esneklik boyutunun dördüncü ifadesinin dijital işbirliği boyutu ile modifikasyon indis değerlerinin (M.I.=14,775) yüksek olmasından dolayı dijital esneklik boyutunun dördüncü ifadesinin silinmesi uygun görülmüştür.

• Dijital teknolojileri kullanma boyutunun dördüncü ve beşinci ifadelerinin hata kovaryansının model uyumunu önemli ölçüde iyileştirdiği tespit edilmiştir.

Dijital işbirliği boyutunun üçüncü ve dördüncü ifadeleri arasındaki hata kovaryansı, model uyumunu önemli ölçüde iyileştirdiği tespit edilmiştir.

Belirtilen düzeltmeler neticesinde tekrarlanan analiz sonucu model uyum indeksleri (ki-kare=392,429, df=140, p<,001; CMIN/DF= 2,803; RMSEA= ,074; RMR= ,027; NFI= ,900; IFI=,932; TLI= ,917; CFI= ,932; GFI= ,890; SRMR=0,05) 5 faktörden oluşan modelin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu belirtilmektedir (İlhan ve Çetin, 2014: 31; Saruhan ve Özdemirci, 2016: 289) Ölçeğin modeliyle ilgili path diyagramı Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2: Dijital yetenekler ölçeği modeline ait path diyagramı

DFA sonuçlarının verildiği Tablo 6’da da görüleceği üzere her bir ifadenin faktör yüklerinin ,30’un üzerinde olduğu görülmektedir. AVE ve birleşik güvenilirlik (CR) değerlerinden (Fornell ve Larcker, 1981’den aktaran Tan ve Çolakoğlu, 2021: 582) yola çıkılarak tanımlanan faktör yapısının *dijital teknolojileri kullanma boyutu hariç* yeterli güvenilirliğe ve yakınsak geçerliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizi bulgularına göre ölçek ifadeleri 5 boyut olarak kabul edilmiş olmasına rağmen dijital teknolojileri kullanma boyutunun AVE ve birleşik güvenilirlik değerlerinin (CR) yeter düzeyde olmadığı görülmektedir. Yeterli güvenilirliğe ve yakınsak geçerliğe sahip olmadığı belirlenen söz konusu faktörün çıkarılarak nihai durumda Dijital Yetenekler ölçeğinin 4 faktör 16 ifadeden oluşan yapısı kabul edilmiştir.

Tablo 6: Doğrulayıcı faktör analiziyle ilgili sonuçlar (N=328)

İfade/Faktör	SFL	SMC	CR	AVE
Dijital İş Zekası ($\alpha = ,882$)			,895	,741
Elde edilen bilgiyi dijital ortamlarda güvenli biçimde saklayabilirim ve paylaşabilirim.	,883	,779		
Dijitalleşme sayesinde doğru bilgiye hızlı biçimde ulaşabilirim ve kullanabilirim.	,937	,878		
İşimle ilgili konularda her an interaktif olabilirim.	,751	,563		
Dijital Çeviklik ($\alpha = ,904$)			,905	,658
Dijital yeteneklerimi (bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili yetenekleri) geliştirmeye istekliyim.	,804	,647		
Farklı özellik ve yetenekteki dijital iş gücü ile birlikte çalışabilirim.	,810	,656		
Kendi uzmanlık alanımla ilgili dijital teknolojileri, işime uyarlama konusunda istekliyim.	,888	,789		

Dijital çağın gereklilikleri çerçevesinde çalışmalarına yön verebilirim.	,771	,595		
Dijital teknolojileri takip ederek, işimle ilgili konularda kullanmaya meyilliyim.	,776	,602		
Dijital Esneklik ($\alpha=,751$)			,816	,608
İşlerimi uzaktan takip edebilirim ve işle ilgili koordinasyonu sağlayabilirim.	,872	,761		
Dijital uygulamalarla işimle ilgili zamanımı daha esnek biçimde değerlendirebilirim.	,892	,796		
Yabancı dili geliştirme konusunda dijital uygulamalara başvururum.	,519	,270		
Dijital İşbirliği ($\alpha=,646$)			,771	,427
Çalışma arkadaşlarımdan dijital teknolojilere yönelik tutumlarına önem veririm.	,705	,498		
Dijital teknolojilerin aktif olarak kullanıldığı iş ile ilgili takım çalışmalarında yer alırım.	,804	,647		
Dijital teknolojileri kullanarak çalışma arkadaşlarımla işbirliği içinde çalışırım.	,829	,687		
Dijital uygulamalar aracılığıyla basın bültenleri, bildirimler hazırlarım.	,442	,195		
İşyerindeki pozisyonum yatay örgüt yapısı içindedir.	,329	,108		
Dijital Teknolojileri Kullanma ($\alpha=,681$)			,661	,410
İşimle ilgili esnek (mekân ve zamandan bağımsız) çalışma yöntemlerini kullanırım.	,400	,160		
<i>Sanal iş modellerine kolayca adapte olurum.</i>	,687	,473		
İşle ilgili dijital teknolojileri (ofis otomasyon sistemleri) pratik biçimde kullanabilirim.	,773	,598		
* <i>SFL = standartlaştırılmış faktör yüklemesi; SMC = kareli çoklu korelasyon; CR = bileşik güvenilirlik; AVE = açıklanan ortalama varyans</i>				

Ölçeğin nihai halinin güvenilirliği ile ilgili Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanarak Tablo 6'da gösterilmiştir. 4 faktör 16 ifadeden oluşan Dijital yetenekler ölçeğinin tamamının Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı ,884 olup ulaşılan değerlere göre ölçek, tüm boyutlarıyla güvenilir görünmektedir.

3.5. Çalışma 2: Araştırma Verilerinin Analiz Edilmesi

Araştırmanın ikinci kısmında ölçek geliştirme aşamasında ölçek geliştirme sürecinde veri toplanırken kariyer sürdürülebilirliği ölçeği de söz konusu ankete dâhil edilmiştir. Dolayısıyla ölçek geliştirme aşamasında toplanılan veriler üzerinde araştırma hipotezleri analiz edilmiştir. Analize geçilmeden önce verilerin güvenilirliği ve normal dağılım gösterip göstermedikleri kontrol edilmiştir. Normalite analizine göre uç değer olarak gösterilen üç veri silinerek analiz tekrarlanmış ve kalan 325 verinin Tablo 7'de görüleceği üzere normal dağılım sağladığı (Tabachnick ve Fidell, 2013: 79) ve güvenilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Normalite analizi ve betimleyici istatistik (N=325).

Değişken	Çarpıklık	Basıklık	α
Dijital Yetenekler	-,092	-,772	,885
<i>D.Çeviklik</i>	-,108	-1,317	,904
<i>D. İşbirliği</i>	-,108	-,193	,647
<i>D. Esneklik</i>	-,724	,327	,756
<i>D. İş Zekası</i>	-,390	-1,012	,887
Kariyer Sürdürülebilirliği	-,705	,763	,955
<i>Profesyonellik ve Adaptasyon</i>	-,852	1,027	,951
<i>Tamamlayıcılık</i>	-,688	,698	,904

4. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde araştırma hipotezlerinin sınanmasından önce ölçüklerin ve alt boyutlarının her birinin betimsel istatistiklerine ait değerler Tablo 8’de gösterilmiştir. Tablo 8’de görüleceği üzere yönetici asistanlarının dijital yetenek düzeylerinin 4,31 ortalama ile *oldukça yüksek* düzeyde olduğu, kariyer sürdürülebilirliği düzeylerinin 4,02 ortalama ile *yüksek* düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Ölçükler ile ilgili betimsel istatistikler (n=325)

Ölçek	Min	Max	Ort	Std. Hata	Std. Sapma	Varyans
Dijital Yetenekler	3,00	5,00	4,31	,023	,4173	,174
<i>Dijital Çeviklik</i>	3,00	5,00	4,44	,027	,4792	,230
<i>Dijital İşbirliği</i>	2,20	5,00	4,04	,029	,5312	,282
<i>Dijital Esneklik</i>	2,33	5,00	4,33	,034	,6074	,369
<i>Dijital İş Zekâsı</i>	3,00	5,00	4,50	,028	,5122	,262
Kariyer Sürdürülebilirliği	2,00	5,00	4,02	,038	,6781	,460
<i>Profesyonellik ve Adaptasyon</i>	1,25	5,00	3,94	,042	,7508	,564
<i>Tamamlayıcılık</i>	2,00	5,00	4,16	,036	,6563	,431

Araştırma hipotezlerini sınamak için, araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek adına SPSS programı kullanılarak korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki incelendiğinde, Tablo 9’da da görüleceği üzere yönetici asistanlarının dijital yetenekleri ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönlü anlamlı ilişki ($r=,382$; $p<,01$) olduğu görülmektedir. Yönetici asistanlarının dijital yetenekleri alt boyutlarından dijital iş zekâsı ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde ve anlamlı ilişki ($r=,379$; $p<,01$); dijital esneklikler ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişki ($r=,222$; $p<,01$); dijital çeviklik ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişki ($r=,306$; $p<,01$); dijital işbirliği ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı ilişki ($r=,313$; $p<,01$) olduğu görülmektedir. Korelasyon analizi sonucuna göre tüm hipotezler istatistiki olarak desteklenmiştir.

Tablo 9: Değişkenler arasındaki korelasyon analizi bulguları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
Dijital Yetenekler	1							
<i>D.Çeviklik</i>	,840**	1						
<i>D. İşbirliği</i>	,807**	,581**	1					
<i>D. Esneklik</i>	,721**	,429**	,367**	1				
<i>D. İş Zekâsı</i>	,786**	,578**	,435**	,644**	1			
Kariyer Sürdürülebilirliği	,382**	,306**	,313**	,222**	,379**	1		
<i>Profesyonellik ve Adaptasyon</i>	,314**	,248**	,263**	,165**	,328**	,976**	1	
<i>Tamamlayıcılık</i>	,466**	,381**	,369**	,309**	,426**	,867**	,737**	1

** . Korelasyon 0,01 seviyesinde anlamlıdır. (2-tailed).

Korelasyon analizi sonucunda yönetici asistanlarının dijital yetenekleri ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, dijital yeteneklerin kariyer sürdürülebilirliği üzerindeki etkisinin düzeyini test edilmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi ile ilgili bulgular Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Dijital yeteneklerin kariyer sürdürülebilirliğine etkisine ilişkin regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	,382 ^a	,146	,143	,62761	
ANOVA ^a					
Model	KarelerTop.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regresyon	21,755	1	21,755	55,231	,000 ^b
Artık değer	127,228	323	,394		
Toplam	148,983	324			
Katsayılar ^a					
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,342	,361		3,715	,000
Dijital Yetenekler	,621	,084		,382	,000

a. Bağımlı Değişken: Kariyer Sürdürülebilirliği

Tablo 10' a göre, R² değeri korelasyon analizinde bulunan ilişkinin gücünü gösteren ,146 değeridir. Tablo 10 dijital yeteneklerin kariyer sürdürülebilirliğinin varyansını yaklaşık olarak %15 oranında açıkladığını göstermektedir. ANOVA analizi ve katsayıların anlamlılık düzeylerine bakıldığında hem modelin ve hem de bağımsız değişken olan dijital yeteneklerin p<0,01 düzeyinde istatistikî olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Katsayılar incelendiğinde ise denklemin sabit değerinin 1,342 olduğu, dijital yetenekler katsayısının ise ,621 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle dijital yeteneklerdeki her bir birimlik artış, kariyer sürdürülebilirliğinde ,621'lik bir artışa neden olmaktadır.

Yönetici asistanlarının dijital çeviklikleri ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, dijital çevikliğin kariyer sürdürülebilirliği üzerindeki etkisinin düzeyini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 11: Dijital çevikliğin kariyer sürdürülebilirliğine etkisi ile ilgili regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	,306 ^a	,093	,091	,64665	
ANOVA ^a					
Model	KarelerTop.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regresyon	13,920	1	13,920	33,289	,000 ^b
Artık değer	135,063	323	,418		
Toplam	148,983	324			
Katsayılar ^a					
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta		
Sabit	2,094	,335		6,253	,000
Dijital Çeviklik	,433	,075		,306	,000

a. Bağımlı Değişken: Kariyer Sürdürülebilirliği

Tablo 11'de görüleceği gibi dijital çevikliğin kariyer sürdürülebilirliğine etkisinin gücü R²= ,093'tür. Yine tablo 11'de dijital çevikliğin kariyer sürdürülebilirliğinin varyansını yaklaşık olarak %9 oranında açıkladığı görülmektedir. ANOVA ve katsayılar değerlerine göre modelin ve bağımsız değişken olan dijital yeteneklerin p< 0,01 düzeyinde istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Katsayı değerleri incelendiğinde ise denklemin sabit değerinin

2,094 olduğu, dijital çeviklik katsayısının ise ,433 olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle dijital çeviklikteki her bir birimlik artış, kariyer sürdürülebilirliğinde ,433'lük bir artışa neden olmaktadır.

Yönetici asistanlarının dijital işbirliği ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, dijital işbirliğinin kariyer sürdürülebilirliği üzerindeki etkisinin düzeyini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 12: Dijital işbirliğinin kariyer sürdürülebilirliğine etkisi ile ilgili regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	,313 ^a	,098	,095	,64495	
ANOVA ^a					
Model	Kareler Top.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regresyon	14,627	1	14,627	35,163	,000 ^b
Artık değer	134,356	323	,416		
Toplam	148,983	324			
Katsayılar ^a					
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta		
Sabit	2,401	,275		8,740	,000
Dijital İşbirliği	,400	,067	,313	5,930	,000
a. Bağımlı Değişken: Kariyer Sürdürülebilirliği					

Tablo 12'de görüleceği gibi dijital işbirliğinin kariyer sürdürülebilirliğine etkisinin gücü $R^2 = ,098$ olarak ortaya çıkmıştır. Dijital işbirliğinin kariyer sürdürülebilirliğinin varyansını yaklaşık olarak %10 oranında açıklamaktadır. ANOVA ve katsayılar değerlerine göre modelin ve bağımsız değişken olan dijital işbirliğinin $p < 0,01$ istatistikî olarak anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Katsayı değerlerine bakıldığında ise denklemin sabit değerinin 2,401 olduğu, dijital işbirliği katsayısının ise ,400 olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle dijital işbirliğindeki her bir birimlik artış, kariyer sürdürülebilirliğinde ,400'lük bir artışa neden olmaktadır.

Yönetici asistanlarının dijital esnekliği ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, dijital esnekliğinin kariyer sürdürülebilirliği üzerindeki etki düzeyini ortaya çıkarmak amacıyla basit doğrusal regresyon analizine başvurulmuştur.

Tablo 13: Dijital esnekliğin kariyer sürdürülebilirliğine etkisi ile ilgili regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	,222 ^a	,049	,046	,66228	
ANOVA ^a					
Model	Kareler Top.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regresyon	7,312	1	7,312	16,670	,000 ^b
Artık değer	141,671	323	,439		
Total	148,983	324			
Katsayılar ^a					
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta		
Sabit	2,945	,265		11,115	,000
Dijital Esneklik	,247	,061	,222	4,083	,000
a. Bağımlı Değişken: Kariyer Sürdürülebilirliği					

Tablo 13'te görüldüğü gibi dijital esneklik boyutunun kariyer sürdürülebilirliğine etkisi $R^2 = ,049$ 'dur. Tabloda dijital esnekliğin kariyer sürdürülebilirliğinin varyansını yaklaşık olarak %5 oranında açıkladığı görülmektedir. ANOVA ve katsayılar değerine bakıldığında regresyon modelinin ve bağımsız değişken olan dijital esnekliğin $p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Katsayılar değerine göre ise denklemin sabit değerinin 2,945 olduğu ve dijital esneklik katsayısının ise ,247 olduğu görülmektedir. Dijital esneklikteki her bir birimlik artışın, kariyer sürdürülebilirliğinde ,247'lik bir artışa neden olduğu görülmektedir.

Yönetici asistanlarının dijital iş zekâsı ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide, dijital iş zekâsının kariyer sürdürülebilirliğine etkisini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 14: Dijital iş zekâsının kariyer sürdürülebilirliğine etkisi ile ilgili regresyon modeli

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
1	,379 ^a	,144	,141	,62836	
ANOVA ^a					
Model	KarelerTop.	df	Ort. Kare	F	Sig.
Regresyon	21,449	1	21,449	54,324	,000 ^b
Artık değer	127,534	323	,395		
Toplam	148,983	324			
Katsayılar ^a					
Model	Std. Edilmemiş Katsayılar		Std. Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	β	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,758	,308		5,701	,000
Dijital İş Zekâsı	,502	,068	,379	7,370	,000

a. Bağımlı Değişken: Kariyer Sürdürülebilirliği

Yönetici asistanının dijital iş zekâsı ile kariyer sürdürülebilirliğine etkisini gösteren tablo14 incelendiğinde $R^2 = ,144$ olarak bulunmuştur. Tabloya göre dijital iş zekâsının, kariyer sürdürülebilirliğinin varyansının yaklaşık olarak %14'ünü açıklamaktadır. ANOVA ve katsayılar değerlerine göre regresyon modeli ve bağımsız değişken olan dijital iş zekâsı $p < 0,01$ düzeyinde istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Katsayı değerlerine bakıldığında ise denklemin sabit değerinin 1,758 olduğu ve dijital iş zekâsı katsayısının ise ,502 olduğu tespit edilmiştir. Dijital iş zekâsındaki her bir birimlik artış aynı zamanda kariyer sürdürülebilirliğinde ,502'lik bir artışı da beraberinde getirmektedir.

Bunların yanı sıra katılımcıların dijital gelişimleriyle ilgili olarak ayrıca görüş bildirmeleri için ayrılan alana belirttikleri ifadeler şöyledir:

“16 yıllık Yönetici Asistanlığımın son 8 yılını Üst Düzey Yönetici Asistanı olarak geçiriyorum. Bu pozisyon her pozisyona göre daha zor ve kritik bir noktadır. Yeni çağa ayak uydurmak için elimizden geleni yapmakla birlikte; birçok konuda özgürlüğümüzün kısıtlandığını da bildirmek istiyorum. Asistanların sağlam psikolojisi ve yıpranma payını önemseyen şirketler varsa bile henüz bana denk gelmedi. Kendimizi geliştirmek elbette istiyor dijital düzene hızla geçiş yapıyoruz fakat bu pozisyonun gerekliliklerinden biri de yöneticinin isteğine göre hareket etmektir. Henüz bu geçişi tamamlamak istemeyen yöneticileri bir kenara koyarak kendi çalışma düzenim ve isteğim üzerinden anketinize katıldım.” (205 nolu katılımcı).

“Dijital teknolojileri işime entegre etme konusunda istekliyimdir evet, fakat çalıştığımız kurumlardaki yapılarda her zaman yenilenen teknolojiye uyum sağlanamayabiliyor. Bir yönetici asistanı olarak kullanabileceğim programlar vb. yöneticiler tarafından IT departmanının desteği ile belirlenip sunuluyor. Burada müdahalenin bizlerin elinde olmadığını düşünüyorum. O nedenle bazı sorulara kesinlikle katılamamaktayım. Özel sektör yapısı içerisindeki imkânlar doğrultusunda departman bazlı ihtiyaca yönelik imkânlar sunmaktadır. Elzem olmadıkça yenilikçi dijital platformlarda ne yazık ki bulunamıyoruz. Elbette gelişen çağa ayak uydurmak her alanda bu

platformları, yazılımları, uygulamaları öğrenmek ve kullanmak isterim. Fakat imkânı yaratan bizler olamıyoruz. Takdir edersiniz ki birçok uygulamalar ve programlar için bir lisans gerekiyor, bu da Asistanlara teknolojik imkânların sunulması için ayrı bir bütçe demek. Her işyerinde bu imkânların sunulabildiğini düşünmüyorum. Fakat dijital uygulamaları şuan çalıştığım firmada gelişimimiz için deneyimliyor ve öğreniyor olmayı isterdim. Her mesleğin gelişen çağda işleri birçok açıdan kolaylaştırmak ve problem çözmek için kullanabileceği birçok program mevcut. Mesleğimiz gereği bu yılda dahi hala bazı kemikleşmiş yöntemlerle çalışmaya devam ediyoruz. Bunu gerek tecrübelerime gerek gerçekleştirmiş olduğum iş görüşmeleri deneyimlerine dayanarak söyleyebiliyorum. Gelişimimiz çoğu zaman kendi imkânlarımız sayesinde oluyor. Kendi imkânlarımla almış olduğum kurslar, araştırarak öğrendiğim yeni bilgi ve uygulamalarda kazandığım beceriler sayesinde. Elimden geldiğince ankette hem şu anki pozisyonumun olanakları hem de temennide olduğum olanaklarda ilgili cevaplar belirttim. Kariyer bazlı soruları içinde olduğum firmayı baz alarak değerlendirdim. Umuyorum ki mesleğimiz ilerleyen zamanlarda geride kaldığı açığı kapatacaktır.”(42 nolu katılımcı).

“İyi bir eğitim ve deneyime (üniversite, yabancı dil vb.) sahip olan yönetici asistanlarının aynı eğitim ve deneyime sahip diğer çalışanlardan daha az maaş almaları ve bir şekilde grade ya da terfi gibi haklarının olmaması adaletsizliğinin düzelmesini isterim. Kısacası insan/çalışan eşitliği sağlanmalıdır.” (86 nolu Katılımcı).

“İşimi seviyorum ama hakkımı alamıyorum.” (299 nolu katılımcı).

Bu bulgular ışığında bazı katılımcıların mesleki gelişimlerini engelleyici faktörlerle karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Söz konusu engellerin değişime direnç gösteren bir yöneticiden, yeterli desteğin alınmadığı örgüt yapısından veya ekonomik yetersizliklerden kaynaklı olduğu ifade edilebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yönetici asistanlığı mesleği, sahip olduğu yetkinlikleri, becerileri ve özellikleri bakımından dijital çağa adaptasyon konusunda oldukça avantajlı durumdadır. Sekreterlik mesleğinin bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak yönetici asistanlığına evrilmesi; meslekî açıdan fırsatları ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde dijital çağda yönetici asistanının sürece uyum sağlamanın kolay olması beklenirken farklı fırsatları da beraberinde getirmesi düşünülmektedir.

Çalışmada yönetici asistanlarının dijital yeteneklerinin belirlenmesi ve dijital yeteneklerinin kariyer sürdürülebilirliğine olan etkisini belirleyebilmek amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda gerçekleştirilen literatür taraması sonucu yönetici asistanlarının dijital yeteneklerini ölçen bir ölçeğe rastlanılmadığından titiz bir ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır. Çalışma sonucu geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanan, çalışanların dijital yeteneklerini ölçen dört faktör 16 ifadeden oluşan *Dijital Yetenekler Ölçeği* geliştirilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmında yönetici asistanlarının dijital yetenek düzeylerinin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yönetici asistanlarının dijital yetenekleri ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmış, ayrıca yönetici asistanlarının dijital yetenekleri alt boyutlarından dijital iş zekâsı ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki; dijital esneklikler ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında düşük düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki; dijital çeviklik ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki; dijital işbirliği ile kariyer sürdürülebilirlikleri arasında orta düzeyde, pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Pozitif yönde ve istatistiksel açıdan anlamlı olan ilişkide söz konusu ilişkinin etki düzeyini test etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda yönetici asistanlarının dijital yeteneklerindeki her bir birimlik artışın, kariyer sürdürülebilirliğinde ,621’lik bir artış sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde yönetici asistanının dijital yeteneklerine odaklanan başka bir çalışmaya rastlanılmadığından çalışma bulgularının diğer çalışmalarla kıyaslanması kısmının yetersizliği araştırmanın bir kısıtıdır. Ancak literatürde yer alan farklı sektörlerde geliştirilen dijital yetenek ölçeklerinden bahsedilebilir (Van Deursen vd., 2012; Tutar vd., 2024; Van Laar vd., 2017; Van Laar vd., 2018; Wild ve Heuling, 2021). Van Laar vd., (2017), 21. yüzyıl dijital becerileriyle ilgili akademik literatürü sentezlemek için sistematik bir literatür taraması gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, yedi temel beceriyi kapsayan bir çerçeve oluşturmuş ve bu becerileri; teknik, bilgi yönetimi, iletişim, işbirliği, yaratıcılık, eleştirel düşünme ve problem çözme olarak kategorilemiştir. Söz konusu

çalışma Van Laar vd., (2018)'deki araştırmaya temel oluşturmuştur. Van Laar vd., (2018), 21. Yüzyıl yetenekleri ile ilgili farklı sektörlerde çalışanlarla gerçekleştirdikleri araştırmada bir ölçme aracı geliştirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bilgi, iletişim, işbirliği, eleştirel düşünme, yaratıcılık ve problem çözme becerilerinin, 21. Yüzyılda ön plana çıktığını tespit etmiştir. Çalışmamızın odaklandığı unsurlar ile bahsi geçen çalışmalarda dijital yeteneklere temel oluşturan unsurların (teknik, bilgi yönetimi, iletişim, işbirliği, yaratıcılık, eleştirel düşünme ve problem çözme) paralellik gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada yönetici asistanlarının dijital yetenekleri; dijital iş zekâsı, dijital esneklik, dijital çeviklik, dijital işbirliği çerçevesinde oluşturulmuştur. Wild ve Heuling, (2021), çalışmalarında 21. Yüzyıl yeterliklerini ortaya çıkarmaya yönelik bir ölçme aracı geliştirmiştir. Ölçek; dijital okuryazarlık, iletişim ve işbirliği, dijital içerik oluşturma, problem çözme ve siber güvenlik yeteneklerini kapsamaktadır. İnternet becerilerini ölçen farklı bir ölçme aracı da Van Deursen vd., (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek, stratejik internet becerilerine ve teknik bilgi becerilerine odaklanmaktadır. Teknik beceriler; teknoloji kullanım ve dijital okuryazarlık yeterliliğini kapsarken; stratejik internet becerileri ise bireyin gelecekteki konumunu iyileştirmeye hedeflerini ve doğru kararlar vermesini kapsamaktadır. Van Deursen vd., (2012)' nin araştırmasında ortaya çıkan teknik ve stratejik beceriler kapsamında yer alan beceriler ile bu araştırmada odaklanılan dijital çeviklik, esneklik, işbirliği ve iş zekâsı ile çerçevelenen becerilerle örtüştüğü görülmektedir. Tutar vd., (2024) ise tüm kurum ve kuruluşlarda işgörenlerin dijital yetkinliklerini değerlendirmek üzere dijital yetkinlik ölçeği geliştirmiştir. Ölçek, dijital yetkinlik, dijital uyum ve dijital kaygı alt boyutları çerçevesinde tasarlanmıştır. Dijital yetkinlikler, bilgi ve iletişim teknolojileri teknikleri, veri analizi, işbirliği ve siber güvenlik gibi becerileri; dijital uyum yetkinliği, esneklik ve çeviklikle ilgili becerileri; dijital kaygı yetkinliği ise değişimle başa çıkma, hedefler belirleme ve geleceğe yön vermeyle ilgili becerileri kapsamaktadır. Bu araştırma kapsamında da hemen hemen aynı odak unsurlar çerçevesinde dijital yetenekler belirlenerek güvenilir ve geçerli bir ölçme aracının ortaya çıkarıldığı söylenebilir.

Araştırmanın veri toplama sürecinin gönüllülük esası üzerine olduğundan yaklaşık 2500 yönetici asistanına ulaşılmış olmasına rağmen geri dönüşler 325 kişi ile sınırlı kalmıştır. İlerleyen çalışmalarda farklı örneklem grubu ile araştırma değişkenleri analiz edilerek elde edilen bulguların genellenebilirliği konusu daha netlik kazanabilir.

Ayrıca araştırma katılımcılarının görüşlerini eklemeleri için ayrılan alanda dijital gelişimlerinin yöneticilerin insiyatifinde olduğu ve dijital düzene geçişte zorlandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların dönütleri doğrultusunda çalışanların dijital yetenek düzeylerinin geliştirilmesi konusunda örgütsel desteğin yeterli olup olmadığı, çalışanlar için gerekli teknolojik gelişimin takip edilerek söz konusu teknolojileri deneyimleyebilmeleri konusunda yeterli desteğin sağlanıp sağlanmadığı araştırılabilir. Ayrıca yöneticilere çalışanların dijital yeteneklerini geliştirebilmelerinde öncülük etmeleri, onlara gereken desteği sunmaları konusunda önerilerde bulunulabilir. Yukarıdaki diğer dönüşler değerlendirildiğinde yönetici asistanlarının aldıkları eğitim ve sahip oldukları mesleki deneyimin karşılığını alamadıklarını düşündükleri görülmektedir. Söz konusu karşılığın, mesleki gelişimin bir parçası olduğu gerçeğinden hareketle yönetici asistanlarına sunulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, S.G. ve Sürgevil Dalkılıç, O. (2019). "Dijital Çağın Yetkinlikleri: Çalışanlar, İnsan Kaynakları Uzmanları ve Yöneticiler Çerçevesinden Bakış", *Journal of Business in The Digital Age*, 2/2, 54-68.
- Arar, T. ve Çetiner N. (2023). "Formtext Kariyer Sürdürülebilirliği Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması", *Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10/2, 1119-1135. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218928>
- Asiltürk, A. (2018). "İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği: İK 4.0", *Journal of Awareness (JoA)*, 3: 527- 544. <https://doi.org/10.26809/joa.2018548665>
- Ayre, C. ve Scally A.J. (2014). "Critical values for Lawshe's content validity ratio: revisiting the original methods of calculation", *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47/1, 79-86. <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>
- Berger, T. ve Frey, C.B. (2016). "Structural transformation in the OECD: Digitalisation, deindustrialisation and the future of work", OECD Social, Employment and Migration Working Paper. <https://doi.org/10.1787/1815199X>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, E.A., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi, Ankara.

- Chin, T., Jawahar, I. M. ve Li, G. (2022). "Development and Validation of a Career Sustainability Scale", *Journal of Career Development*, 49/4, 769-787.
- Çankal, S. (2024). Dijital Platformlarda Kimlik İnşası ve Sunumu: Z Kuşağı Üyeleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (61), 325-342. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1430273>
- DeCenzo, D.A., Robbins, S.P. ve Verhulst, S.L. (2017). *İnsan kaynakları yönetiminin temelleri*, Nobel Basım Yayıncılık, Ankara.
- Demir, B. ve Çalık, A. (2017). "Bireysel kariyer planlamasında etkili olan faktörler: Muş Alparslan Üniversitesi İİBF örneği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3), 156-168.
- Erdoğan, N. (2003). *Kariyer Geliştirme: Kuram ve Uygulama*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). "Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error", *Journal of Marketing Research*, 18/1, 39 – 50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- France, S. (2012). *The Definitive Executive Assistant & Managerial Handbook*. Pentonville Road London N19JN United Kingdom. (13.06.2023). http://books.google.com.tr/books?id=ISCy3mUcqxqC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_book_similarbooks#v=onepage&q&f=false.
- Güldü, Ö. ve Kart, M.E. (2017). "Kariyer planlama sürecinde kariyer engelleri ve kariyer geleceği algılarının rolü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/2, 377-400. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002450
- Hensellek, S. (2020). "Digital leadership: A framework for successful leadership in the digital age", *Journal of Media Management and Entrepreneurship (JMME)*, 2(1), 1-15.
- Hinkin, T.R. (1995). "A review of scale development practices in the study of organizations", *Journal of Management*, 21/59, 67-88. <https://doi.org/10.1177/014920639502100509>
- Hinkin, T.R. (1998). "A Brief tutorial on the development of measures for use in survey questionnaires", *Organizational Research Methods*, 1 (1), 104-121. <https://doi.org/10.1177/109442819800100106>
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). "Lisrel ve Amos programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması", *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 5/2, 26-42. <https://doi.org/10.21031/epod.31126>
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Kim, J. ve Mueller, C.W. (1978). *Introduction to factor analysis: What it is and how to do it* (1. Baskı). Sage Publications, New York.
- Klein, M. (2020). "İşletmelerin dijital dönüşüm senaryoları-kavramsal bir model önerisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997-1019. <https://doi.org/10.17755/esosder.676984>
- Mathis, R.H. ve Jackson, J.H. (1994). *Human Resource Management, (7th Edition)*. West Publication Company, USA.
- Mazurchenko, A. ve Maršíková, K. (2019). "Digitally-powered human resource management: Skills and roles in the digital era", *Acta Informatica Pragensia*, 8/2, 72-87. <https://doi.org/10.18267/j.aip.125>
- McKinsey, (2020). *Future of Work, Turkey's Talent Transformation in the Digital Era* January 2020. Prepared by McKinsey & Company Turkey in cooperation with the McKinsey Global Institute. McKinsey & Company. (14.06.2023). <https://www.mckinsey.com/tr/~ /media/mckinsey/locations/europe%20and%20middle%20east/turkey/our%20insights/future%20of%20work%20turkey/future-of-work-mckinsey-turkey-full-report.pdf>
- Noe, R. (2009). *İnsan Kaynaklarının Eğitimi ve Geliştirilmesi*, (C. Çetin, Çev.) Beta Yayınları, İstanbul.
- Oğan, E. ve Wolff, R.A. (2022). "Fortune 500 İşletmelerinin Dijital Dönüşüm Performansında Dijital Kültürün Aracılık Rolü", *Fiscaeconomia*, 6/3, 1282-1307. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1114853>
- Öztırak, M. (2023). *Dijital Kariyer Planlama ve Yönetimi*. M. Öztırak (Ed.). *Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi*, ss. 97-113. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Rogers, D.L. (2016). *The Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age*. Columbia University Press, New York.
- Sabuncuoğlu, Z. (1991). *Personel Yönetimi*. Teknoğrefik Matbaacılık A.Ş., İstanbul.
- Sainger, G. (2018). "Leadership in digital age: A study on the role of leader in this era of digital transformation", *International Journal on Leadership*, 6(1), 1. <http://www.publishingindia.com>
- Saruhan, C.S. ve Özdemirci, A. (2016). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji* (1. Baskı). Beta Yayıncılık, İstanbul.

- Schein, E. H. (1990). *Career Anchors Discovering Your Real Values* (Revised Edition), John Wiley & Sons, Inc, New York.
- Siddoo, V., Sawattawee, J., Janchai, W. ve Thinnukool, O. (2019). "An exploratory study of digital workforce competency in Thailand", *Heliyon*, 5/5, e01723. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01723>
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (1. Baskı). Pearson, London.
- Tan, M.F. ve Çolakoğlu, E. (2021). "Marka tatmini, güveni ve sadakati arasındaki ilişkinin sosyal medya iletişimi kapsamında incelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20/2, 574-590. <https://doi.org/10.21547/jss.832475>
- Tengilimoğlu, D. ve Coşan, P. (2004). *Yönetici Asistanlığı*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- TUBİTAK, (2021). İşlerin Geleceği ve Geleceğin İşleri. Bilim ve Teknik Dergisi. (14.06.2023). https://bilimteknik.tubitak.gov.tr/system/files/makale/gelecegin_meslekleri.pdf.
- Tutar, H., Erdem, A. T. ve Şahin, N. (2024). Dijital yetkinlik ölçeği (DYÖ): Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(1), 31-47.
- Uğurlu, H.Ü.A. ve Doğan, A. (2023). "İnsan kaynakları yönetiminde dijital dönüşüm ve dijitalleşen işe alım işlevi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(45), 1-16. <https://doi.org/10.35343/kosbed.1247587>.
- Van Deursen, A.J.A.M., van Dijk, J.A.G.M. ve Peters, O. (2012). "Proposing a survey instrument for measuring operational, formal, information, and strategic internet skills", *Int. J. Hum-Comput. Int.* 28(12), 827-837. <https://doi.org/10.1080/10447318.2012.670086>.
- Van Laar, E., Van Deursen, A.J.A.M., Van Dijk, J.A.G.M. ve De Haan, J. (2017). "The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review", *Comput. Hum. Behav.* 72, 577-588. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.010>.
- Van Laar, E., van Deursen, A. J., van Dijk, J. A. ve de Haan, J. (2018). "21st-century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation", *Telematics and informatics*, 35(8), 2184-2200. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.08.006>.
- Wild, S. ve Heuling, L. S. (2021). "Re-evaluation of the D21-digital-index assessment instrument for measuring higher-level digital competences", *Studies in Educational Evaluation*, 68, 100981. <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2021.100981>.
- Woodd, M. (2000). "The Move Towards a Different Career Pattern: Are Women Better Prepared than Men for a Modern Career?", *Career Development International*, 5/2 99-105.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 02.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464428

Research Article/Araştırma Makalesi

Doğru, E. (2024). "Fosil Enerji, Temiz Enerji ve BIST Elektrik Endeksi Arasında Oynaklık Etkileşimi: Asimetrik BEKK-GARCH Modelinden Kanıtlar", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 141-157.

FOSİL ENERJİ, TEMİZ ENERJİ VE BIST ELEKTRİK ENDEKSİ ARASINDA OYNAKLIK ETKİLEŞİMİ: ASİMETRİK BEKK-GARCH MODELİNDEN KANITLAR

Ercüment DOĞRU*

Öz

Fosil enerji kaynaklarının kolay ulaşılabilir ve depolanabilir olmasına rağmen sürdürülebilirlik ve sera gazı emisyonlarında artışa sebep olması gibi olumsuzluklar nedeniyle küresel enerji talebindeki artışın karşılanması amacıyla alternatif ve temiz enerji kaynaklarına olan ilgi artmıştır. Kaynağı ne olursa olsun enerji fiyatlarındaki dalgalanma farklı aktarım mekanizmaları ile finansal piyasaları etkilemektedir. Bu çalışmada fosil enerji fiyatları ve temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları ile BIST 100 ve BIST elektrik endeksleri arasındaki asimetrik ilişkinin ve oynaklık etkileşiminin asimetrik BEKK-GARCH modeli ile araştırılması amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre doğal gaz fiyatından BIST 100 endeksine doğru tek yönlü, ERIX endeksi ile BIST 100 endeksi arasında ise karşılıklı oynaklık yayılımı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca SPGCE, ECO ve NEX endeksleri ile BIST elektrik endeksi arasında karşılıklı şok yayılımı olduğu tespit edilmiştir. BIST elektrik endeksi ile ERIX ve NEX endeksleri arasında karşılıklı, ECO endeksinden BIST elektrik endeksine doğru tek yönlü oynaklık etkileşimi olduğu sonucuna varılmıştır. Petrol fiyatı ile kalorifer yakıtının ise BIST üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fosil enerji, Temiz enerji, Oynaklık, Asimetrik BEKK-GARCH.

VOLATILITY INTERACTION BETWEEN FOSSIL ENERGY, CLEAN ENERGY AND THE BIST ELECTRICITY INDEX: EVIDENCE FROM THE ASYMMETRIC BEKK-GARCH MODEL

Abstract

Although fossil energy sources are easily accessible and storable, their unsustainability and negative impacts such as increased greenhouse gas emissions have led to an increased interest in alternative and clean energy sources to meet the increase in global energy demand. Regardless of the source, fluctuations in energy prices affect financial markets through different transmission mechanisms. This study aims to investigate the asymmetric relationship and volatility interaction between fossil energy prices and the stock prices of clean energy companies and the BIST 100 and BIST electricity indices using the asymmetric BEKK-GARCH model. According to the results of the analysis, there is a unidirectional volatility spillover from the natural gas price to the BIST 100 index and a bidirectional volatility spillover between the ERIX index and the BIST 100 index. In addition, there is a bidirectional shock transmission between SPGCE, ECO and NEX indices and BIST electricity index. It is concluded that there is a bidirectional volatility interaction between BIST electricity index and ERIX and NEX indices and volatility interaction from ECO index to BIST electricity index. It is concluded that oil price and heating oil have no effect on BIST.

Keywords: Fossil energy, Clean energy, Volatility, Asymmetric BEKK-GARCH.

*Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, BURDUR.
e-posta: ercumentdogru@mehmetakif.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-2650-9326>)

1. Giriş

Enerji, ülke ekonomilerinin gelişmesi ve kalkınması için en temel unsurlardan birisidir. Enerjide dışa bağımlı olan ülkeler, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalardan cari açık ve üretim maliyetleri nedeniyle etkilenebilmektedir. Bu nedenle, enerji fiyatlarındaki oynaklık ve bu oynaklığın finansal piyasalar üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar literatürde önemli bir konu haline gelmiştir. Günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarının sayısı ve toplam enerji tüketimi içerisindeki payı hızlı bir şekilde artış göstermesine rağmen, fosil yakıtlar olarak adlandırılan petrol, doğal gaz ve kömür enerji ihtiyacının karşılanmasında hala önemli bir paya sahiptir.

En önemli enerji kaynaklarından olan fosil yakıtlar ulaşılabilir olması, kullanım kolaylığı, depolanabilirliği ve maliyet temelli rekabetçiliği gibi avantajları nedeniyle küresel enerji tüketiminde büyük bir paya sahiptir. Bu üç enerji kaynağı (petrol, doğal gaz ve kömür) kısmi olarak ikame olduğu ve talep koşullarından etkilendiği için ekonomi teorisi bunların fiyatlarının da birbirleriyle ve makroekonomik değişkenlerle ilişkili olması gerektiğini varsaymaktadır (Zolfaghari vd., 2020: 1).

Petrol fiyatlarındaki artış ülkelerin dış ticaret dengeleri üzerinde ciddi bir baskı yaratmakta, petrol ithal eden ülkelere petrol ihraç eden ülkelere doğru sermaye akışının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, petrol fiyat artışları işletmelerin üretim maliyetlerini artırmakta, maliyet artışına bağlı olarak fiyatlar genel düzeyindeki artış maliyet enflasyonunu ortaya çıkarmaktadır. Satın alma gücünün azalması ile toplam talep azalmakta ve yatırımlar olumsuz etkilenmektedir. Enflasyondaki artışa merkez bankaları tarafından faiz artışı ile müdahale edilmesi yatırımcıları tahvil ve bono gibi borçlanma senetlerine yönelteceğinden, hisse senetlerine olan talep azalacak ve hisse senedi fiyatları azalma eğilimine girecektir. Petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki belirtilen etkilerinin yanı sıra alternatif bir yatırım aracı olması nedeniyle de yatırımcılar tarafından yakından takip edilmektedir (Abdioğlu ve Değirmenci, 2014: 3).

Enerjiye olan küresel talebin gün geçtikçe istikrarlı bir şekilde artması, doğal kaynakların mevcudiyeti ve sürdürülebilirliği konusunda endişelere neden olmaktadır (Dai ve Xu, 2023: 1). Kesintisiz bir enerji kaynağının varlığı, günlük rutin işlerin sorunsuz bir şekilde, aksamadan yürütülmesi için zorunluluk haline gelmiştir. Ulusal düzeyde, enerji bir ulusun sosyo-ekonomik kalkınması için temel girdilerden birisi olduğu için önemi günden güne artmaktadır. Bununla birlikte artan sera gazı emisyonları, kaynakların tükenme durumu ve jeopolitik nedenlerden dolayı artan petrol fiyat volatilitesi alternatif enerji kaynağı arayışlarının da önemini artırmıştır (Bondia vd., 2016: 558). Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılan yatırımların artmasıyla büyüme potansiyeline sahip olan yenilenebilir enerji şirketleri yatırımcılar için yeni fırsatlar ortaya çıkarmaktadır. Bu alandaki yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve kapasite artışı, maliyetlerdeki azalmaya bağlı olarak firmaların karlılıkları üzerinde etkili olabileceği gibi enerji maliyetlerinin daha istikrarlı hale gelmesine neden olarak fosil yakıt fiyatlarındaki dalgalanmaların finansal piyasalar üzerindeki etkisini de minimize edecektir.

ABD'nin kaya gazı üretiminde gerçekleşen artış ve farklı ülkelerin de kaya gazı üretme potansiyeline sahip olması, gelişen teknoloji ile birlikte yenilenebilir ve temiz enerjiye olan talebin artması toplam enerji üretimi ve tüketimi içerisinde enerji kaynaklarının aldığı payların orta ve uzun vadede değişmesine neden olacaktır. Hisse senetleri, tahviller ve para birimleri gibi emtiaların da uluslararası çeşitlendirme için ek bir finansal araç haline gelmesinden bu yana enerji emtialarının dinamiklerinin ve istatistiksel özelliklerinin incelenmesi, finansal analiz için önemli bir parçası haline gelmiştir. Enerji emtiaları, farklı piyasaları ve bu piyasalarda faaliyet gösteren piyasa katılımcılarını etkiledikleri için ekonomik araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Vacha ve Barunik, 2012: 241). Türev ürünlerin fiyatlandırılması, portföy optimizasyonu, risk yönetimi ve korunma için finansal piyasaların ve finansal varlıkların korelasyon ve volatilité tahminlerine ihtiyaç bulunmaktadır (Sadorsky, 2012: 248).

Bununla birlikte, fosil yakıtların özellikle de petrolün bazı sektörlerde girdi olarak kullanılması ve elde edilen çıktının pazara ulaştırılması aşamasında nakliye ile ilgili giderler arasında en önemli maliyet unsuru olması ticari faaliyetleri ve şirket karlılığını etkilemektedir. Bu nedenle enerji fiyatlarında ortaya çıkan bir değişimin, hemen hemen tüm sektörleri etkilemesi nedeniyle ülke ekonomileri üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı ve net enerji ithalatçısı olması nedeniyle bu kaynaklar stratejik öneme sahiptir. Lojistik sektöründe, elektrik üretiminde, ısınmada yoğun kullanımının yanı sıra bazı ürünlerin üretiminde de hammadde olarak kullanılması ve ekonomik büyüme ile birlikte enerji kaynaklarına olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Bu nedenle enerji fiyatlarındaki dalgalanmanın ekonomik aktiviteyi ve finansal piyasaları nasıl etkilediğinin bilinmesi gerekmektedir. Enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların finansal piyasalar ile ilişkisinin tespitinin, risk algısındaki

değişim ve gelecekteki fiyat hareketleri ile ilgili bilgi sağlayarak yatırımcılar, analistler ve politika yapıcılar için önemli bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada hem fosil enerji fiyatlarının hem de temiz enerji şirketlerinin hisse senetlerini temsil eden bölgesel ve küresel temiz enerji endekslerinin BIST 100 endeksi ve BIST elektrik endeksi üzerindeki asimetrik etkisinin ve oynaklık yayılımının asimetrik BEKK-GARCH modeli ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Ülkemizde enerji sektörünü temsil eden BIST elektrik endeksi, enerji fiyatlarındaki değişimleri izlemek için önemli bir gösterge olması sebebiyle tercih edilmiştir. 01.01.2018 ile 31.12.2023 tarihleri arası dönemin incelendiği çalışmada, fosil enerji fiyatları için brent petrol, doğal gaz ve kalorifer yakıtı vadeli işlem fiyatları; temiz enerji şirketlerinin hisse senetlerini temsilen ise SPGCE (S&P Global Clean Energy Index), ECO (WilderHill Clean Energy Index), ERIX (European Renewable Energy Index) ve NEX (WilderHill New Energy Global Innovation Index) endeksleri kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde bu konuyla ilgili yapılmış literatür araştırması sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verilmiş, dördüncü bölümde ise veri seti ve araştırmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak, beşinci bölümde sonuçlar tartışılarak öneriler sunulmuştur.

2. Literatür

Literatürdeki çalışmalar genellikle yenilenebilir enerji şirketlerinin hisse senetleri, alternatif enerji endeksleri, petrol fiyatındaki değişiklikler, farklı hisse senedi endeksleri ve karbon fiyatları arasındaki ilişkilere odaklanmış; değişkenler arasındaki ilişkilerin tespiti için nedensellik, eş bütünleşme, bağlantılılık analizi ve çok değişkenli GARCH modelleri gibi yöntemler kullanılmıştır.

Henriques ve Sadorsky (2008) petrol fiyatı, faiz oranı, yenilenebilir temiz enerji endeksi ve teknoloji endeksi arasındaki ampirik ilişkiyi analiz etmişler, teknoloji endeksi ve petrol fiyatlarının temiz enerji endeksinin Granger nedeni olduğunu, teknoloji endeksindeki şokun temiz enerji endeksi üzerinde petrol fiyatlarındaki şoktan daha büyük etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Sadorsky (2012) petrol fiyatları, temiz enerji şirketleri ve teknoloji şirketlerinin hisse senetleri arasındaki volatilité yayılmalarını analiz etmiş, temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının teknoloji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarıyla petrol fiyatlarına göre daha yüksek korelasyon içerisinde olduğunu bulmuştur. Managi ve Okimoto (2013), petrol fiyatları ile temiz enerji ve teknoloji şirketlerinin hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi MS-VAR modelini kullanarak araştırdıkları çalışmalarında 2007 yılı sonlarında petrol fiyatlarında artışın yaşandığı dönemde yapısal bir değişikliğin olduğunu ve yapısal kırılma sonrasında petrol fiyatları ile temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Kang vd. (2015) toplam talebe ve petrol piyasasına özgü talebe yönelik pozitif şokların hisse senedi getirilerinin kovaryansı ve oynaklıkları üzerine negatif, petrol arzındaki kesintilerin ise pozitif etkisinin olduğunu saptamışlardır. Khalfaoui vd. (2015) petrol piyasası ile G7 ülkelerinin hisse senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımını inceledikleri çalışmalarında piyasalar arasında oynaklık yayılmalarının olduğu ve ikili piyasa yapılarında korelasyonların zamanla değiştiği bulgusuna ulaşmışlardır. Bondia vd. (2016), enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının petrol fiyatları ile olan ilişkisini rejim değişikliklerini de içeren eşikli eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile incelemişler; kısa dönemde alternatif enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının teknoloji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarından, petrol fiyatları ve faiz oranlarından etkilendiğini, ancak uzun dönemde aralarında bir nedensellik bulunmadığını tespit etmişlerdir. Reboredo vd. (2017) petrol fiyatları ile yenilenebilir enerji endeksleri arasındaki ortak hareketi ve nedenselliği inceledikleri çalışmalarında, kısa vadede petrol fiyatı ile yenilenebilir enerji endeks getirileri arasında bağımlılığın zayıf olduğuna, düşük frekanslarda değişkenler arasında tek yönlü ve çift yönlü doğrusal nedenselliğin bulunduğu ve farklı zaman dilimlerinde yenilenebilir enerji endekslerinden petrol fiyatlarına doğru doğrusal olmayan nedenselliğin varlığına dair kanıtlar elde etmişlerdir. Petrol fiyat şokları kalıcı olduğunda, bu şokların etkisi yenilenebilir enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarına aktarılmaktadır.

Kirkulak-Uludag ve Safarzadeh (2018) petrol fiyatlarından sektörel hisse senedi getirilerine doğru geçmiş şoklardan kaynaklı tek yönlü volatilité yayılımı olduğunu ve geçmiş petrol şoklarının sektör endekslerinin koşullu oynaklığı üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Reboredo ve Ugolini (2018), petrol ve elektrik fiyatlarının ABD ve AB'deki temiz enerji şirketlerinin hisse senedi getirilerini önemli ölçüde etkilediğini, diğer enerji fiyatlarının ise çok küçük etkisinin olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, enerji fiyatlarının temiz enerji şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerinde asimetrik etkisinin bulunduğunu; enerji fiyatlarındaki aşırı yukarı ve aşağı yönlü fiyat hareketlerinin temiz enerji şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerinde de benzer etkilere sahip olduğunu

belirlemişlerdir. Ferrer vd. (2018) petrol fiyatı ile farklı endeksler arasındaki getiri ve volatilité bağlantılılığını inceledikleri çalışmalarında bağlantılılığın kısa vadede etkili olduğu, kısa ve uzun vadede yenilenebilir enerji şirketlerinin hisse senedi performanslarında petrol fiyatlarının önemli bir etkisinin olmadığı sonucunu elde etmişlerdir. Petrol fiyat getirileri ile petrol ve gaz, elektrik, kömür ve alternatif enerji sektöründe faaliyet gösteren toplam 120 ABD firmasının hisse senedi getirileri arasındaki bağlantıları analiz eden Ma vd. (2019), enerji sektörünün petrol fiyatı değişikliklerine öncülük ettiğini, petrol ve gaz endüstrisinin enerji sektöründeki diğer endüstri şirketlerini domine ederek etkilediğini ve enerji şirketlerinin hisse senedi getirilerinin petrol fiyatındaki değişikliklere tepki verdiğini bulmuşlardır. Kocaarslan ve Soytaş (2019) petrol fiyatları, faiz oranları, temiz enerji ve teknoloji şirketlerinin hisse senedi fiyatları arasındaki asimetrik ilişkiyi incelemişler ve uzun vadede petrol fiyatlarındaki artışın temiz enerji şirketlerinin hisse senetleri üzerinde asimetrik etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Sun vd. (2019) fosil enerji fiyatları, karbon vadeli işlem fiyatı ve yeni enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek için VAR modelini kullanmışlar, enerji şirketlerinin geçmiş hisse senedi fiyatlarının bugünkü hisse senedi fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ve fosil enerji fiyatlarının enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatındaki dalgalanmaların küçük bir kısmını açıkladığını belirlemişlerdir.

Petrol, doğalgaz ve hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli eşbütünlüşme olmadığını belirleyen Kumar vd. (2019), petrol ve doğalgazdan hisse senedi piyasalarına ve petrolden doğal gaza doğru volatilité yayılımının olduğuna dair kanıtlara ulaşmışlardır. Ashfaq vd. (2019) petrol fiyatları ile incelenen petrol ihracatçısı ve petrol ithalatçısı olan ülkelerin hisse senedi piyasaları arasında istatistiki olarak anlamlı korelasyon ilişkisi olduğunu ve petrol şokunun petrol ihracatçısı ülkeler üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğunu belirlemişlerdir. Nasreen vd. (2020) petrol fiyatları ile temiz enerji ve teknoloji şirketlerinin hisse senedi getirileri arasında zaman ve frekans ölçeğinde zayıf bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Teknoloji şirketlerinin hisse senedi getirilerinden hem petrol fiyat getirilerine hem de temiz enerji şirketlerinin hisse senedi getirilerine doğru volatilité yayılımı aktarılmaktadır. Zhang vd. (2020), yapısal petrol fiyatı şoklarının temiz enerji şirketlerinin hisse senetleri üzerindeki etkisini incelemişler, uzun vadede petrol şoklarının asimetrik olduğunu, petrol arz şoklarının kısa ve uzun vadede temiz enerji şirketlerinin hisse senetleri üzerindeki etkisinin güçlü olduğunu saptamışlardır.

Niu (2021) vadeli ham petrol fiyatları, WilderHill Temiz Enerji Endeksi ve NYSE Arca Teknoloji Endeksi arasındaki zamanla değişen ilişkileri analiz ettiği çalışmada, ikili piyasalar arasındaki korelasyonların uzun vadede kısa ve orta vadeye göre daha yüksek olduğu, Avrupa borç krizinden sonra yenilenebilir enerji endeksinin ham petrole olan bağımlılığının azaldığı ve negatif değişikliklerin bağlantılılık üzerindeki etkisinin pozitif değişikliklere göre daha fazla olduğu görülmüştür. He vd. (2021), petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların ABD ve AB temiz enerji hisse senedi endekslerini yüksek ve aşırı yüksek kantillerde olumlu etkilediğini ve petrol fiyatları ile ABD temiz enerji hisse senedi endeksleri arasında tüm kantillerde pozitif bağlantı tespit etmişlerdir. Tan vd. (2021) petrol ve temiz enerji hisse senetleri arasında zaman göre değişen ve asimetrik bir ilişki bulunduğunu, petrol piyasasının temiz enerji sektöründen net volatilité alıcısı olduğunu ve petrolün yenilenebilir enerji sektörü için risk unsuru olduğunu ortaya çıkarmıştır. Chun vd. (2022) ise kömür fiyatlarındaki aşırı artışların yenilenebilir enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde negatif etkisinin olduğunu bulmuşlar, bu durumu kömür ve karbon fiyatları arasındaki negatif ilişki ve karbon fiyatları ile yenilenebilir enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları arasındaki pozitif ilişki ile açıklamışlardır.

Feng vd. (2023) fosil enerji fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasında karşılıklı yayılım olduğunu, ancak hisse senedi piyasasından fosil enerji piyasasına doğru yayılımın daha güçlü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, fosil enerji fiyat getirileri ile hisse senedi getirileri arasında yüksek ağ bağlantılılığı bulunmuştur. Si Mohammed vd. (2023) petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasında asimetrik bağlantı olduğunu, bu durumun portföy riskinden korunma stratejilerini etkilediğini ve genel olarak piyasa oynaklığının arttığı dönemlerde petrol fiyatlarının da istikrarsızlaştığını belirtmektedirler. Zhao vd. (2023) ham petrol piyasasından Çin hisse senedi piyasasının tüm sektör endekslerine pozitif risk yayılımının olduğunu, risk yayılımının en güçlü olduğu sektörün enerji en zayıf sektörün ise telekomünikasyon olduğunu tespit etmişlerdir. Petrol piyasası risk altında olduğunda çeşitli sektörlerin getirilerinde kayıpların olma olasılığı artmaktadır. Jingjian vd. (2023) yatırımcı ilgisine odaklanarak, petrol fiyat şoklarının enerji şirketlerinin hisse senetleri üzerine asimetrik etkisini incelemişlerdir. Yatırımcı ilgisinin petrol fiyatlarının enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarını etkileme süreci üzerinde etkili olacağını, ancak bazı enerji şirketlerinin yatırımcı ilgisizliğinden dolayı bu şoklardan etkilenmeyeceğini belirtmişlerdir.

Yatırımcıların negatif petrol fiyat şoklarına karşı daha duyarlı oldukları için negatif petrol fiyat şoklarının enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etki süresinin daha uzun olduğuna dikkat çekmişlerdir. Coskun vd. (2023) jeopolitik petrol fiyatı riski, temiz enerji hisse senetleri, küresel hisse senedi endeksleri ve emtia piyasaları arasındaki oynaklık bağlantılılığını araştırmışlar; jeopolitik petrol fiyatı riski ile küresel hisse senedi endekslerinin net volatilité yayıcısı olduğunu, değişkenler arasındaki oynaklık bağlantılılığının zamanla değiştiğini ve oynaklık bağlantılılığının kriz dönemlerinde yoğunlaştığını ortaya koymuşlardır.

Yang vd. (2024) GPR endeksi, fosil enerji fiyatları ve 16 ülkenin hizmet sektörü hisse senedi getirileri arasındaki dinamik bağlantılılığı araştırmışlardır. Elde ettikleri bulgular GPR'nin kısa vadede hisse senedi getirilerini önemli ölçüde etkilediğini, ancak uzun süreli etkinin önemli olaylar sırasında gözlemlendiğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, kömür ve gaz fiyatlarına göre petrol fiyatlarının GPR şoklarından daha fazla etkilendiği ve enerji fiyatlarının GPR'nin hizmet sektörü hisse senedi getirilerini etkilediği bir aktarım kanalı olarak hareket ettiği sonucuna varmışlardır.

Literatürde enerji fiyatları ile BIST 100 endeksi ve BIST sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda mevcuttur. Kakilli Acaravcı ve Reyhanoğlu (2013) çalışmalarında petrol fiyatı, doğal gaz fiyatı ve İMKB 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu, petrol fiyatlarında meydana gelen bir şokun İMKB 100 endeksini negatif yönde, doğal gaz fiyatlarında meydana gelen bir şokun ise endeksi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016) petrol ve doğal gaz fiyatları ile bazı sanayi sektörü endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğunu, ancak doğal gaz fiyatları ile sektör endeksleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Sandal vd. (2017) petrol fiyatları ile BIST 100 endeksinin eş bütünleşik olmadıklarını ve aralarında nedensellik ilişkisi olmadığını belirlemiştir. Dursun ve Özcan (2019) ise enerji fiyatlarının OECD ülkelerinin hisse senedi piyasalarına etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda enerji fiyatları ile hisse senedi piyasalarının uzun dönemde eşbütünleşik olduklarını, hisse senedi piyasalarından petrol fiyatlarına ve doğal gaz fiyatlarından da hisse senedi piyasalarına doğru nedensellik ilişkisinin olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Kırıcı Altınkeski ve Çevik (2019) petrol arz ve talep şokları ile toplam talep şoklarının BIST 100 endeks getirisini negatif yönde etkilediğini ve toplam talep şokuna karşı BIST 100 endeksinin vermiş olduğu tepkinin daha kalıcı olduğunu ortaya koymuşlardır. Doğal gaz fiyatları ile BIST sanayi endeksinde yer alan şirketlerin hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişki olmadığını belirleyen Karakuş (2021), petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve petrol fiyatlarındaki artışın hisse senedi fiyatlarını da arttırdığı sonucunu elde etmiştir. Vural ve Yurt Azizoğlu (2021) petrol ve doğal gaz fiyatındaki değişimin BIST sanayi endeks getirisini açıklama gücünün olduğunu, doğal gaz fiyatındaki artışın BIST sanayi endeks getirisini azalttığını ve petrol fiyatı ile endeks getirisi arasında pozitif ilişki olduğunu saptamışlardır. Önem ve Yorgancı (2023), petrol ve doğal gaz fiyatları ile BIST 100 endeksi arasında nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna varmışlardır.

Literatürde enerji emtia fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Güler vd. (2010), petrol fiyatlarının İMKB elektrik endeksi ve endekste yer alan şirketlerin hisse senetleri üzerine etkisini inceledikleri çalışmalarında, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, petrol fiyatlarından İMKB elektrik endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve enerji hisselerinden oluşan bir portföy oluşturulması halinde dahi kazanç elde edilebileceği sonucuna ulaşmışlardır. Abdioğlu ve Değirmenci (2014) petrol fiyatları ile BIST sektör endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ve nedensellik ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, petrol fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasında uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi ve nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Gürlevik ve Gazel (2020), enerji fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasındaki asimetric ilişkileri incelemiş, gaz fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasında uzun dönemli negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu, elektrik fiyatı ve petrol fiyatı ile BIST elektrik endeksi arasında ise uzun dönemli ilişkinin olmadığını bulmuşlardır. Enerji fiyatları ile BIST sektör endeksleri arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını belirleyen Özer ve Aksoy (2021), ayrıca petrol ve doğal gazdan BIST elektrik endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, ancak bu etkinin sınırlı olduğunu tespit etmişlerdir. Gümüş ve Kurt Cihangir (2022) petrol ve kömür fiyatlarından BIST elektrik endeksi getirisine doğru oynaklık yayılımı olduğunu, ancak doğal gaz fiyatlarından BIST elektrik endeksine doğru oynaklık yayılımı ve nedensellik ilişkisinin bulunmadığını saptamışlardır. İsmayilov ve Kiren Gürler (2022) kredi temerrüt takası, petrol fiyatı ve döviz kurlarının BIST elektrik endeksine etkisini analiz ettikleri çalışmalarında; uzun dönemde petrol fiyatlarının BIST elektrik endeksini ters yönde etkilediğini, ancak kısa dönemde petrol fiyatı ile BIST elektrik endeksi arasında pozitif ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Literatür incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmında fosil enerji fiyatlarının hisse senedi piyasalarına etkisinin araştırıldığı görülmekle birlikte; temiz enerji ile fosil enerji ve temiz enerji ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda bulunmaktadır. Ancak hem fosil enerji fiyatlarının hem de temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının BIST 100 ve BIST elektrik endeksi üzerine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamış olup, bu yönüyle literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

3. Metodoloji

Tek değişkenli yapılarda volatilitenin modellenmesi için kullanılan Engle (1982)'in geliştirdiği Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (ARCH) modeli ile Bollerslev (1986)'ın geliştirdiği Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (GARCH) modelinin birden fazla finansal varlığın volatilitenin modellenmesinde ve piyasalar arasındaki etkileşimin açıklanmasında yetersiz kalması nedeniyle birden fazla değişkenin volatilitelerini ve volatilitenin etkileşimini inceleyen çok değişkenli GARCH modelleri geliştirilmiştir. Tek değişkenli modellerde koşullu varyansların elde edilmesi yeterliyken, çok değişkenli modellerde koşullu varyanslarla birlikte değişkenlerin kovaryanslarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece analizde kullanılan değişkenlerin koşullu volatiliteleri tahmin edilirken, değişkeninin şimdiki volatilitesi üzerinde hem incelenen değişkeninin kendi gecikmeli şokları ile volatilitenin hem de diğer değişkenin gecikmeli şoklarının ve volatilitenin etkisi incelenebilmektedir (İmre, 2021: 4).

Bu çalışmada temel amaç olan fosil enerji ve temiz enerji hisse senedi fiyatları ile BIST 100 ve BIST elektrik endeksi arasındaki asimetrik oynaklık yayılımını incelemek amacıyla, Engle ve Kroner (1995) tarafından literatüre kazandırılan BEKK GARCH modeline oynaklığın asimetrik tepkisini ölçmek için asimetrik etkiyi dahil eden Kroner ve Ng (1998)'nin geliştirdiği asimetrik BEKK-GARCH modeli kullanılmıştır. Bu amaçla öncelikle analizde kullanılan değişkenlere ait getiri serileri elde edilerek ADF ve PP birim kök testleri ile yapısal kırılmaları dikkate alan Lee-Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök testi yapılmış, ardından asimetrik BEKK-GARCH modeli ile değişkenler arasındaki oynaklık yayılımı araştırılmıştır.

GARCH modeline koşullu varyans matrisi dinamiklerini dahil ederek genişleten BEKK-GARCH modeli, oynaklığın kalıcılığını tahmin etme ve şokların koşullu varyans matrisi üzerindeki etkisini ölçme imkanı sunmaktadır. Ayrıca, aşağıdaki şekilde ifade edilen varyans-kovaryans matrisinin pozitif spesifikasyonunu tanımlamaktadır (Huo ve Ahmed, 2017: 266; Su vd., 2023: 3):

$$H_{i,j,t} = \begin{bmatrix} h_{11} & h_{12} \\ h_{21} & h_{22} \end{bmatrix} \quad i, j = 1 \text{ veya } 2 \text{ için} \quad (1)$$

A ve B , $N \times N$ boyutlu matrisi ve C ise üst üçgensel matrisi ifade etmek üzere iki değişkenli BEKK (1,1) modeli aşağıdaki denklem ile gösterilmektedir:

$$H_t = C' C + A' \varepsilon_{t-1} \varepsilon_{t-1}' A + B' H_{t-1} B \quad (2)$$

$$H_t = \begin{bmatrix} c_{11} & 0 \\ c_{21} & c_{22} \end{bmatrix}' \begin{bmatrix} c_{11} & 0 \\ c_{21} & c_{22} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix}' \begin{bmatrix} \varepsilon_{1,t-1}^2 & \varepsilon_{1,t-1} \varepsilon_{2,t-1} \\ \varepsilon_{2,t-1} \varepsilon_{1,t-1} & \varepsilon_{2,t-1}^2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{bmatrix}' H_{t-1} \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemde a_{11} , a_{22} , b_{11} ve b_{22} parametreleri değişkenlerin kendi volatilitenin etkileri hakkında bilgi verirken, a_{12} , a_{21} , b_{12} ve b_{21} parametreleri ise çapraz piyasalar arası volatilitenin, yani yayılma etkilerini göstermektedir. Çok değişkenli GARCH modelinin parametreleri aşağıdaki denklemle ifade edilen "Broyden-Fletcher-Goldfarb-Shanno (BFGS) algoritması" ile güçlendirilmiş "maksimum olabilirlik tahmin yaklaşımı" kullanılarak tahmin edilmektedir.

$$L(\theta) = -T \ln(2\pi) - 0.5 \sum_{t=1}^T \ln |H_t| - 0.5 \sum_{t=1}^T \varepsilon_t' H_t^{-1} \varepsilon_t \quad (4)$$

Bununla birlikte varyans nedenselliğinin tahmin edilmesi, iki değişkenin değişkenliğindeki nedensel bağlantıların gücünü ve önemini ölçmek için olabilirlik oranı istatistiklerini kullanmanın gerektirmektedir. Olabilirlik oranı istatistikleri ise aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\lambda = -2 (I_r - I_{ur}) \sim \chi^2 (n) \quad (5)$$

Eşitlikte, I_r ve I_{ur} kısıtlanmış ve kısıtlanmamış log-olabilirlik fonksiyonlarının değerlerini ifade ederken; λ , kısıtlanmış koşulların χ^2 sayısına eşit serbestlik derecesine sahip dağılımını göstermektedir.

Volatilitedeki asimetrik tepkiyi ölçmek için Kroner ve Ng (1998) asimetrik etkiyi BEKK GARCH modeline dahil ederek aşağıdaki denklemi elde etmişlerdir:

$$H_t = C'C + A' \varepsilon_{t-1} \varepsilon'_{t-1} A + B' H_{t-1} B + D' \eta_{t-1} \eta'_{t-1} D \quad (6)$$

$$H_t = \begin{bmatrix} c_{11} & 0 \\ c_{21} & c_{22} \end{bmatrix}' \begin{bmatrix} c_{11} & 0 \\ c_{21} & c_{22} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix}' \begin{bmatrix} \varepsilon_{1,t-1}^2 & \varepsilon_{1,t-1} \varepsilon_{2,t-1} \\ \varepsilon_{2,t-1} \varepsilon_{1,t-1} & \varepsilon_{2,t-1}^2 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{bmatrix}' H_{t-1} \begin{bmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} \\ d_{21} & d_{22} \end{bmatrix}' \eta_{t-1} \eta'_{t-1} \begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} \\ d_{21} & d_{22} \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$\eta_{t-1} = \begin{bmatrix} \max(0, -\varepsilon_{1,t-1}) \\ \max(0, -\varepsilon_{2,t-1}) \end{bmatrix} \quad (8)$$

Yukarıdaki varyans denkleminde C , A , B ve D olmak üzere dört tip parametre bulunmaktadır. C parametresi koşullu varyans ve kovaryans denklemlerindeki sabit terimleri göstermektedir. A katsayısı haber etkisi olarak da bilinen, farklı piyasalardaki geçmiş getiri şoklarından kaynaklanan getiri yayılımlarını ölçmektedir. B parametresi, geçmiş volatilité şokları nedeniyle volatilitenin kalıcılığını ölçmektedir. D parametresi ise, geçmişteki negatif getiri şoklarının sonraki oynaklık üzerinde pozitif olanlardan daha büyük bir etkiye sahip olup olmadığını gösteren asimetrik etkiyi belirtmektedir.

D matrisi, zamanla değişen varyans-kovaryansın asimetrik özelliğini ortaya koymaktadır. D 'deki herhangi bir katsayı pozitif ve anlamlı ise normal bir asimetrik etki vardır. Dolayısıyla kötü bir haber iyi bir habere göre piyasada daha büyük bir oynaklığa neden olmaktadır.

4. Veri Seti ve Araştırma Bulguları

01.01.2018 ile 31.12.2023 tarihleri arası günlük verilerin kullanıldığı çalışmada, fosil enerji fiyatları ve temiz (yenilenebilir) enerji hisse senedi fiyatları ile BIST 100 ve BIST elektrik endeksleri arasındaki oynaklık aktarımı iki değişkenli asimetrik BEKK-GARCH modeli ile araştırılmıştır. ABD-Çin ticaret savaşları (2018), COVID-19 pandemisi (2020), FED'in yaptığı faiz oranı artışları ve Rusya-Ukrayna savaşı (2022) gibi finansal piyasaları etkileyen olayları kapsadığı için belirtilen tarih aralığı seçilmiştir. Fosil enerji olarak Brent petrol, doğalgaz ve kalorifer yakıtı vadeli işlem fiyatları; temiz enerji hisse senedi fiyatlarını temsilen ise SPGCE (S&P Global Clean Energy Index), ECO (WilderHill Clean Energy Index), ERIX (European Renewable Energy Index) ve NEX (WilderHill New Energy Global Innovation Index) endeksleri kullanılmıştır. Öncelikle değişkenler ile BIST 100 endeksi arasındaki oynaklık aktarımı incelenmiş, ülkemizde borsaya kote enerji şirketlerinin BIST elektrik endeksinde yer alması sebebi ile de BIST elektrik endeksi özelinde oynaklık aktarımı ayrıca analiz edilmiştir. Tablo 1'de analizde kullanılan değişkenler ve kısaltmaları ile veri setinin elde edildiği kaynaklar gösterilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Kısaltması	Kaynak
BIST 100 Endeksi	XU100	www.investing.com
BIST Elektrik Endeksi	XELKT	www.investing.com
Brent Petrol	Brent	www.investing.com
Doğalgaz	Doğalgaz	www.investing.com
Kalorifer Yakıtı	Kalorifer Yakıtı	www.investing.com
S&P Küresel Temiz Enerji Endeksi	SPGCE	www.spglobal.com
WilderHill Temiz Enerji Endeksi	ECO	www.wildershires.com www.marketwatch.com
Avrupa Yenilenebilir Enerji Endeksi	ERIX	www.investing.com
WilderHill Yeni Enerji Küresel İnovasyon Endeksi	NEX	www.investing.com

Uluslararası petrol ticaretinin yarından fazlası Brent petrol ile gerçekleştiği için küresel petrol fiyatlandırma sistemi içerisinde kilit bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Brent petrol fiyatı doğrudan ya da dolaylı olarak referans olarak kullanılmaktadır (Cheng vd., 2019: 661). Bu nedenle çalışmada petrol fiyatını temsilen Brent petrol kullanılmıştır. WilderHill Temiz Enerji Endeksi (ECO), Amerika Menkul Kıymetler Borsası tarafından temiz enerji kullanımı ve tasarrufu ile ilgili faaliyetlerde bulunan bazı şirketler için eşit dolar ağırlıklı bir endeks olarak hesaplanmaktadır. S&P Küresel Temiz Enerji Endeksi (SPGCE), dünya genelinde temiz enerji üretimi ve temiz enerji ekipmanı ve teknolojileri ile ilgili faaliyetlerde bulunan 30 şirketin ağırlıklı değeri olarak hesaplanmaktadır. Avrupa Yenilenebilir Enerji Endeksi (ERIX), Avrupa'nın en büyük rüzgar, güneş, biyokütle ve su enerjisi üretim şirketlerini içermektedir. WilderHill Yeni Enerji Küresel İnovasyon Endeksi (NEX), dünya genelinde yenilikçi teknolojileri, temiz enerji, yenilenebilir enerji, karbonsuzlaştırma ve verimliliğe odaklanan şirketleri izleyen bir endekstir (Reboredo vd., 2017: 244; Tiwari vd., 2023: 6).

Değişkenlerin günlük değerlerine, $r_t = 100 \times \ln (P_t / P_{t-1})$ formülü uygulanmış, elde edilen getiri serileri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin getiri serilerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Getiri Serilerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Birim Kök Testi Sonuçları

	XU100	XELKT	Brent	Doğal gaz	Kalorifer Yakıtı	SPGCE	ECO	ERIX	NEX
Ortalama	0.118554	0.157580	0.009364	-0.012515	0.013806	0.031929	0.009014	0.047817	0.013441
Medyan	0.138960	0.136547	0.203276	0.000000	0.138296	0.011704	0.000000	0.066251	0.048066
Maksimum	9.421916	8.320040	19.07740	19.79844	13.98724	11.03300	13.39928	10.02975	9.396234
Minimum	-10.30675	-10.46053	-27.97615	-18.06609	-24.75355	-12.49708	-16.23904	-12.97188	-12.54068
Std. Sapma	1.704903	1.955495	2.688653	3.926577	2.661451	1.704696	2.602858	1.787385	1.630886
Çarpıklık	-0.715843	-0.529042	-1.374337	-0.087555	-1.071268	-0.357010	-0.216634	-0.183169	-0.283508
Basıklık	7.985486	6.110166	22.10238	5.455026	14.24178	10.27446	6.299726	7.290979	8.450791
Jarque-Bera	1748.812	701.5239	24209.65	393.7581	8512.930	3472.796	719.9345	1205.536	1952.121
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560	1560
ADF (S/T)	-39.1757	-36.5072	-37.2514	-30.6479	-36.5780	-13.6449	-25.9273	-38.7033	-33.0192
	***	***	***	***	***	***	***	***	***
PP (S/T)	-39.3931	-38.1753	-37.2350	-41.7438	-36.4772	-35.8689	-39.3488	-38.7214	-33.2794
	***	***	***	***	***	***	***	***	***

*** %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

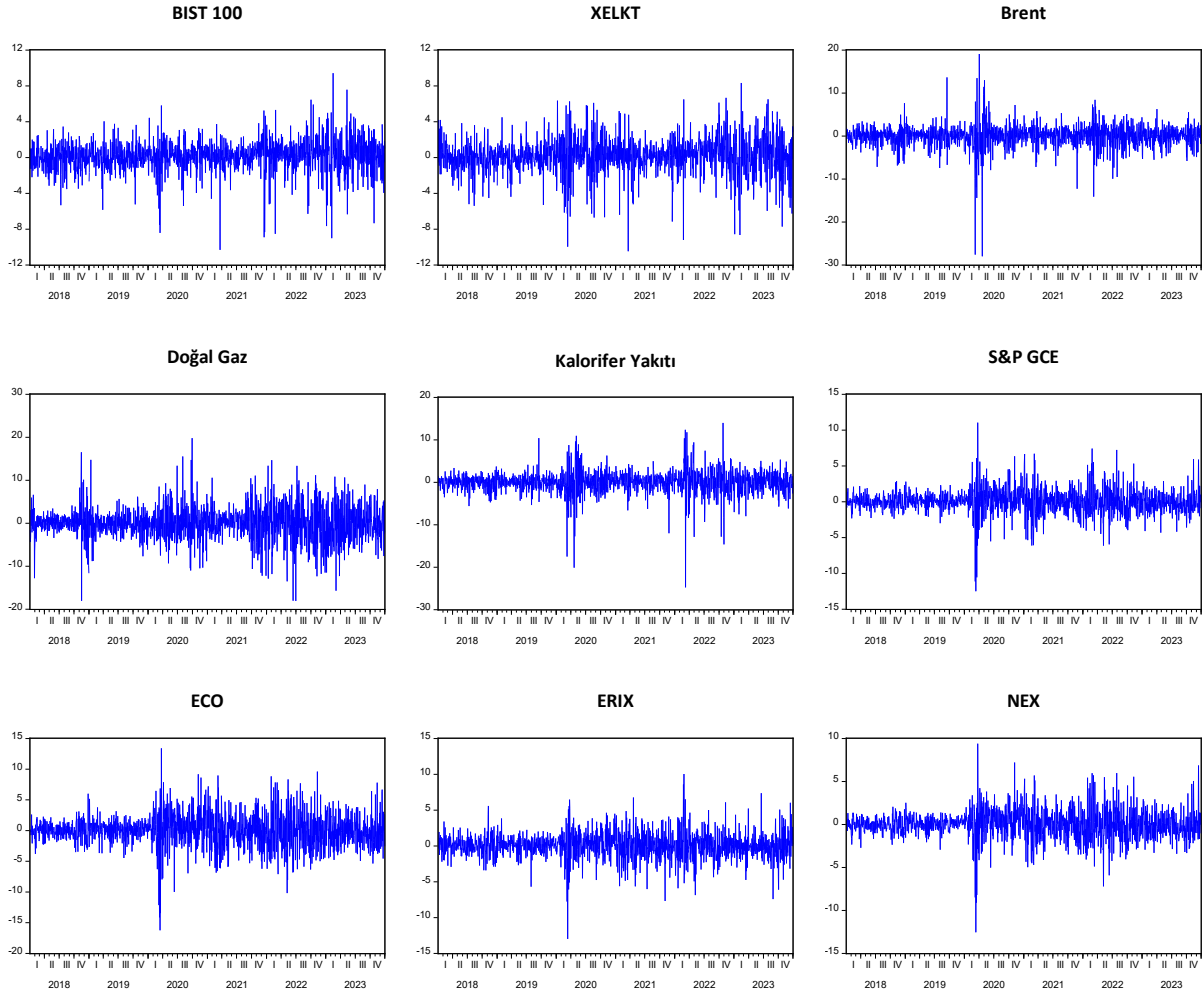
Tablo 2'de görüldüğü üzere değişkenlerin getiri serilerine ait standart sapma değerleri ortalama değerlerinden büyük olduğu için serilerin rassal yürüyüş süreci izlediği söylenebilir. Ayrıca Jarque-Bera test istatistiği değerlerinin büyük ve olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması, hata terimlerinin normal dağılım gösterdiğini belirten H_0 hipotezinin reddedildiğini ve serilerin normal dağılım sergilemediğini göstermektedir. Bununla birlikte basıklık değerleri ise getiri serilerinin dağılımlarının normal dağılıma göre daha dik olduğunu ortaya koymaktadır. ADF ve PP birim kök testinden elde edilen sonuçlara göre ise getiri serilerinin sabitte ve trendde %1 anlamlılık düzeyinde t istatistiği değerlerinin MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olması nedeniyle durağan oldukları belirlenmiştir. Ayrıca hem sabitte hem de trendde iki kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök testi yapılarak elde edilen sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Getiri Serilerine Ait Lee-Strazicich (2003) İki Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

	Kırılma Tarihleri		Test İstatistiği	Kritik Değerler	
				%1	%5
XU100	20/12/2021	13/09/2022	-17.3494***	-5.1160	-4.5390
XELKT	23/02/2022	05/01/2023	-17.5750***	-5.1160	-4.5390
Brent	24/04/2020	28/03/2022	-18.3836***	-5.2120	-4.7340
Doğal gaz	01/02/2022	27/02/2023	-19.3162***	-5.1160	-4.5390
Kalorifer Yakıtı	23/04/2020	14/10/2022	-20.3552***	-5.3870	-4.8840
SPGCE	26/02/2021	13/05/2022	-18.2438***	-5.2090	-4.6970
ECO	20/11/2020	13/05/2022	-18.7058***	-5.2090	-4.6970
ERIX	16/04/2020	28/12/2020	-18.2748***	-5.1000	-4.6990
NEX	13/04/2020	07/10/2021	-17.5343***	-5.2910	-4.8030

*** ve ** sembolleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Lee-Strazicich (2003) iki kırılmalı birim kök testinde, değişkende iki yapısal kırılma altında birim kökün var olduğunu ifade eden H_0 hipotezi için test istatistiği ile kritik değerler karşılaştırılarak karar verilmektedir. Tablo 3'te görüldüğü üzere, elde edilen sonuçlar incelendiğinde değişkenlere ait test istatistiği değerleri %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden mutlak değerce büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin hem sabitte hem de trendde iki yapısal kırılma için durağan olduğu belirlenmiştir. Şekil 1'de değişkenlerin getiri serilerine ait zaman yolu grafiklerine yer verilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlerin Getiri Serilerine Ait Zaman Yolu Grafikleri

Şekil 1’de analizde kullanılan değişkenlerin getiri serilerinin zaman yolu grafikleri incelendiğinde serilerde ortalamaların incelenen dönem içerisinde değişmediği ve serilerin trend içermediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte volatilité kümelenmelerinin olduğu ve değişken getirilerinde ortaya çıkan büyük değişimleri büyük, küçük değişimleri ise küçük dalgalanmaların takip ettiği görülmektedir.

Tablo 4’te BIST 100 endeksi ile fosil enerji fiyatları ve temiz enerji hisse senedi endeksleri arasındaki volatilité yayılımını ve asimetrik etkiyi incelemek için yapılan Asimetrik BEKK-GARCH modeline ait tahmin sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 4: BIST 100 Endeksi için Asimetrik BEKK-GARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Brent	Doğal Gaz	Kalorifer Yakıtı	SPGCE	ECO	ERIX	NEX
c_{11}	0.567563 6.06328***	0.452488 7.02263***	0.556300 6.30437***	0.267277 7.27995***	0.383267 5.52298***	0.423813 6.10593***	0.266936 7.17720***
c_{21}	0.053957 0.73758	0.139349 1.86140*	0.140118 1.83308*	0.091191 2.40215**	0.124489 2.58471***	0.185209 3.99721***	0.078388 2.56310**
c_{22}	0.440273 8.65375***	-0.150483 -1.25498	0.406958 6.99588***	0.099426 2.99783***	0.138644 3.55669***	0.118845 3.33770***	0.071905 2.41447**
a_{11}	0.245081 5.96545***	0.217197 6.60221***	0.213545 6.13083***	0.235360 10.00639***	0.256841 8.38623***	0.284964 9.11804***	0.242609 9.54310***
a_{12}	-0.003971 -0.09660	0.046313 0.88735	-0.037388 -0.99812	0.015913 0.76718	0.032550 0.96838	0.012529 0.47677	0.012000 0.64686
a_{21}	-0.041800 -2.20253**	-0.004155 -0.32416	0.005514 0.27042	-0.021130 -1.11769	-0.090734 -4.20894***	0.011007 0.29409	-0.051961 -2.22524**
a_{22}	0.258385 6.14656***	0.288705 15.32189***	0.380896 13.72109***	0.257234 12.19601***	0.205193 7.79417***	0.146277 5.87409***	0.251006 10.40888***
b_{11}	0.869207 25.42594***	0.896146 42.35253***	0.871820 27.10551***	0.944865 109.04865***	0.899488 36.82091***	0.915485 44.11891***	0.941978 99.90474***
b_{12}	-0.015196 -0.66653	-0.053025 -2.18713**	-0.025226 -0.91304	-0.005487 -0.62618	-0.022167 -1.36542	-0.032854 -2.98228***	-0.003563 -0.44879
b_{21}	0.000771 0.11701	0.006243 1.41977	0.000819 0.10590	-0.006105 -1.23830	0.007705 1.40627	-0.018652 -1.86776*	-0.002138 -0.38772
b_{22}	0.931770 111.46870***	0.959471 189.46220***	0.914572 77.07044***	0.955805 181.12685***	0.969022 221.29069***	0.966028 142.13696***	0.955339 160.77482***
d_{11}	0.324956 4.52316***	0.317143 6.61909***	0.360100 6.48561***	-0.249399 -5.28636***	0.258837 4.75781***	0.161807 2.15048**	-0.242093 -4.53283***
d_{12}	-0.033593 -0.66200	0.056151 0.97601	0.066811 1.17187	0.004847 0.16531	-0.015906 -0.38820	0.088831 3.33415***	0.002144 0.09366
d_{21}	0.0759888 3.05509***	0.071473 4.45635***	0.084104 3.25967***	0.236245 7.38320***	0.118784 4.34891***	0.089413 1.83688*	0.273275 7.67293***
d_{22}	0.2795714 4.55730***	-0.024631 -0.53473	-0.016379 -0.16836	0.195965 5.27269***	0.195321 4.59365***	0.225794 6.99033***	0.223279 6.24421***

Tablo 4’te koşullu varyans denkleminde elde edilen sonuçlar incelendiğinde, her bir piyasa için geçmiş şokların bugünkü volatilité üzerindeki etkilerini gösteren A matrisinin köşegen parametreleri olan a_{11} ve a_{22} her değişken için %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlıdır. Elde edilen bu sonuç incelenen piyasalarda ARCH etkisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte geçmiş volatilitenin mevcut koşullu varyans üzerindeki etkisini ölçen B matrisinin köşegen parametreleri olan b_{11} ve b_{22} ise GARCH etkisinin varlığı hakkında bilgi vermektedir. İncelenen değişkenlerin tamamında b_{11} ve b_{22} parametrelerinin istatistiki olarak anlamlı olması piyasalarda GARCH etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. GARCH parametrelerine ait katsayıların ARCH

parametreleri katsayılarından büyük olması nedeniyle, mevcut koşullu oynaklığın geçmiş getiri şoklarından ziyade geçmiş koşullu volatiliteden etkilendiği ve uzun dönem volatilitenin kalıcılığının kısa dönem volatilitenin kalıcılığından daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

A ve B matrislerinin köşegen olmayan parametreleri olan a_{12} , a_{21} , b_{12} ve b_{21} , BIST 100 endeksi ile diğer değişkenler arasındaki şok ve volatilitenin yayılımını analiz ederek çapraz piyasalar arası etkileşimi göstermektedir. a_{12} parametresi ikinci değişkenin hata teriminden BIST 100 endeksinin koşullu varyansına doğru şok yayılımı hakkında bilgi verirken, a_{21} ters yönlü çapraz piyasa etkileşimini yakalamaktadır. b_{12} parametresi ikinci değişkenin gecikmeli koşullu varyansından BIST 100 endeksinin koşullu varyansına olan çapraz volatilitenin yayılımını ölçerken, b_{21} ise ters yöndeki çapraz volatilitenin yayılımını göstermektedir. Brent petrol, ECO ve NEX endeksleri için a_{21} parametresinin %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif olması, BIST 100 endeksindeki pozitif bir getiri şokunun Brent petrol, ECO ve NEX piyasalarındaki volatilitenin azalttığı sonucunu işaret etmektedir. b_{12} ve b_{21} parametreleri incelendiğinde ise, doğal gaz piyasasının koşullu varyansının BIST 100 endeksinin koşullu varyansını etkilediği ve ERIX endeksi ile BIST 100 endeksi arasında da karşılıklı oynaklık etkileşimi olduğu bulunmuştur.

Koşullu varyans denkleminde asimetrik etkiyi gösteren d_{21} parametresinin tüm değişkenler için istatistiki olarak anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir. Bu parametrenin pozitif değerli olması, geçmiş negatif getiri şoklarının yani kötü haberlerin mevcut volatilitenin pozitif bir şoka göre daha fazla artırdığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte d_{12} parametresi sadece ERIX endeksi için istatistiki olarak anlamlı ve pozitif değerlidir. Dolayısıyla ERIX endeksinde ortaya çıkan negatif bir şok pozitif bir şoka kıyasla BIST 100 endeksinin volatilitesini daha fazla artırmaktadır.

BIST elektrik endeksi (XELKT) ile fosil enerji fiyatları ve temiz enerji hisse senedi endeksleri arasındaki volatilitenin yayılımını ve asimetrik etkiyi incelemek için kullanılan Asimetrik BEKK-GARCH modeli tahmin sonuçları ise Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: BIST Elektrik Endeksi (XELKT) için Asimetrik BEKK-GARCH Modeli Tahmin Sonuçları

	Brent	Doğal Gaz	Kalorifer Yakıtı	SPGCE	ECO	ERIX	NEX
c_{11}	0.658941 8.71556***	0.655287 10.22157***	0.674815 8.68645***	0.524922 6.35707***	0.490803 6.89216***	0.620630 8.66095***	0.363416 3.33966***
c_{21}	0.035991 0.54749	0.097864 1.29253	0.041843 0.45941	0.074093 1.86577*	0.133998 2.55856**	0.182457 3.85478***	0.107581 3.64564***
c_{22}	0.440985 8.79818***	-0.000002 -1.49123e-05	0.419439 7.28190***	0.094105 2.77019***	0.098669 1.42463	0.124547 2.75916***	-0.000000 -1.27547e-07
a_{11}	0.289436 7.31791***	-0.300795 -8.43816***	0.288578 7.43008***	0.337084 8.43812***	0.295292 8.71101***	0.381425 11.74776***	0.280755 9.04602***
a_{12}	0.038298 1.01501	-0.056548 -1.46364	0.012877 0.35128	0.049037 1.96267**	0.093865 3.28085***	0.033551 1.27920	0.069419 4.57346***
a_{21}	-0.067006 -3.12729***	-0.027227 -1.89327*	-0.026796 -1.35149	-0.106973 -2.74172***	-0.129096 -6.61185***	0.009751 0.25149	-0.148591 -2.75229***
a_{22}	0.248467 6.83555***	0.280247 15.09364***	0.333163 12.19068***	0.242935 9.08857***	0.172006 6.14436***	0.151138 6.38086***	0.174435 7.33227***
b_{11}	0.854009 33.59712***	0.846462 36.31829***	0.847745 29.01301***	0.880463 32.34419***	0.879740 39.25902***	0.856241 33.97137***	0.928434 28.78833***
b_{12}	-0.018211 -0.88141	-0.074109 -4.34630***	-0.010661 -0.32077	-0.005685 -0.41479	-0.038791 -2.09736**	-0.039268 -3.09577***	-0.026291 -3.94439***
b_{21}	0.001792 0.22596	0.013589 2.59605***	0.006271 0.54266	0.000842 0.07485	0.007222 1.18011	-0.031506 -2.32200**	0.006817 0.59479
b_{22}	0.932558 112.02063***	0.959548 195.63041***	0.916230 72.87720***	0.959916 162.31559***	0.970828 242.31857***	0.964217 144.48106***	0.965015 167.00141***

d_{11}	0.338881 5.30334***	0.417644 8.09407***	0.425182 6.99038***	0.197052 2.25230**	0.268078 4.70376***	0.225226 3.10262***	0.129538 0.85215
d_{12}	-0.036170 -0.67893	0.148645 3.58857***	0.106671 1.82079*	-0.086045 -2.79433***	-0.030021 -0.64286	0.109202 4.59832***	-0.035684 -1.01224
d_{21}	0.063520 2.34549**	-0.053573 -2.22827**	-0.044006 -1.03585	0.199373 3.76904***	0.117190 3.42833***	0.066209 1.35564	0.146577 3.28100***
d_{22}	0.285939 5.38647***	0.069131 1.45881	-0.251602 -4.70579***	0.160373 2.58978***	0.225275 5.66046***	0.200774 6.45958***3	0.273042 7.18150***

Koşullu varyans denkleminde elde edilen bulgulara göre A ve B matrisinin köşegen parametreleri olan a_{11} , a_{22} , b_{11} ve b_{22} 'nin her değişken için %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Kısa vadeli kalıcılığı ölçen A matrisindeki köşegen elemanlar ARCH etkisinin, uzun vadeli kalıcılığı gösteren B matrisindeki köşegen elemanlar ise GARCH etkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Burada volatilitenin kümelenmelerinin olduğunu, volatilitenin uzun dönemde kalıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Koşullu varyans denkleminde A matrisinin köşegen olmayan parametreleri (a_{12} ve a_{21}) incelendiğinde BIST elektrik endeksinin geçmiş getiri şoklarından Brent ve doğal gazın mevcut volatilitesi üzerine şok yayılımı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, parametre katsayısının pozitif olması değişkenler arasında aynı yönlü, negatif olması ise ters yönlü etkileşim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, BIST elektrik endeksi ile SPGCE, ECO ve NEX endeksleri arasında iki yönlü şok yayılımının varlığına dair bulgulara ulaşılmıştır. B matrisinin köşegen olmayan parametreleri (b_{11} ve b_{22}) ise BIST elektrik endeksi ile doğal gaz ve ERIX endeksi arasında karşılıklı volatilitenin yayılımı olduğunu, ECO ve NEX endeksinin geçmiş volatilitelerinin BIST elektrik endeksinin mevcut volatilitelerini %5 anlamlılık düzeyinde azalttığını ortaya koymaktadır.

Değişkenler arasındaki %5 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak anlamlı asimetrik ilişkiyi gösteren D parametreleri incelendiğinde; d_{12} parametresinin doğal gaz ve ERIX endeksi için pozitif değerli; SPGCE endeksi için ise negatif değerli olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgu doğal gaz ve ERIX endeksinde ortaya çıkan negatif bir şokun pozitif bir şoka göre BIST elektrik endeksinin volatilitelerini arttırdığı anlamına gelmektedir. SPGCE endeksinde ortaya çıkan negatif bir şok ise BIST elektrik endeksi volatilitelerini azaltmaktadır. BIST elektrik endeksinde diğer değişkenlere doğru asimetrik etkiyi ölçen d_{21} parametresinin Brent fiyatı, SPGCE, ECO ve NEX endeksleri için %5 anlamlılık seviyesinde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif değerli olduğu, BIST elektrik endeksinde ortaya çıkan negatif getiri şoklarının bu piyasalarda volatiliteleri artırdığı belirlenmiştir. d_{21} parametresinin doğal gaz için istatistiki olarak anlamlı ve negatif değerli olması BIST elektrik endeksindeki negatif getiri şoklarının doğal gaz volatilitelerini azalttığını göstermektedir.

BIST 100 ve BIST elektrik endeksi için asimetrik BEKK-GARCH modelinden elde edilen koşullu varyans denklemleri genel olarak değerlendirildiğinde; fosil enerji ve temiz enerji piyasalarının BIST 100 endeksi üzerindeki etkisinin çok sınırlı kaldığı ancak BIST elektrik endeksi üzerinde önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde fosil enerji ve temiz enerji piyasalarından BIST 100 endeksine doğru herhangi bir şok yayılımı tespit edilemezken, sadece doğal gaz piyasası ve ERIX endeksinde BIST 100 endeksine doğru volatilitenin yayılımı olduğu belirlenmiştir. Uygulanan para politikalarına bağlı olarak her ne kadar ülkemiz finansal piyasaları uluslararası finansal piyasalardan ayrılarak kendi iç dinamikleri ile hareket etse de sektör bazında hala enerji emtia fiyatları ve temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları ile etkileşim içinde olduğu görülmektedir.

5. Sonuç

Enerji fiyatlarındaki artışın işletme maliyetlerini yükselttiği ve ülke ekonomilerinde dış ticaret dengeleri üzerinde baskı yaratarak enflasyonu arttırdığı görülmektedir. Bu durum genellikle merkez bankalarının faiz artırımına neden olmakta, yatırımcılar alternatif yatırım araçlarına yöneleceği için hisse senedi fiyatları olumsuz etkilenmektedir. Son yıllarda artan enerji talebi, doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve sera gazı emisyonları gibi başlıkların ön plana çıkmasına ve alternatif enerji kaynaklarına olan ihtiyacın ve bu yöndeki çalışmaların artmasına neden olmuştur. Enerji emtialarının ve faaliyete geçen temiz enerji şirketlerinin uluslararası çeşitlendirme için finansal piyasalarda önemli bir araç haline gelmesi, enerji emtialarının ve temiz enerji şirketlerinin dinamiklerinin ve istatistiksel özelliklerinin incelenmesini zorunlu hale getirmiştir.

Çalışmada, enerjide dışa bağımlı olması ve enerji kaynaklarının stratejik önemi nedeniyle fosil enerji fiyatları ve temiz enerji şirketlerinin Türkiye zerindeki etkisi araştırılmıştır. Öncelikle fosil enerji fiyatları ve temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları ile BIST 100 endeksi arasındaki oynaklık etkileşimi incelenmiş, ardından enerji şirketleri üzerindeki etkileşimin incelenmesi amacıyla BIST elektrik endeksi (XELKT) zelinde analiz gerçekleştirilmiştir. 01.01.2018 ile 31.12.2023 tarihleri arası dönemin incelendiği çalışmada asimetrik BEKK-GARCH yöntemi kullanılmıştır.

Koşullu varyans denkleminde elde edilen bulgular incelenen değişkenlerin tamamında geçmiş getiri şoklarına kıyasla geçmiş koşullu oynaklığın mevcut koşullu oynaklık üzerinde etkisinin olduğunu, dolayısıyla uzun dönemde oynaklık kalıcılığının olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, fosil enerji fiyatları ile temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarından BIST 100 endeksine doğru şok yayılımının olmadığı, doğal gaz fiyatından BIST 100 endeksine doğru tek yönlü ve ERIX endeksi ile BIST 100 endeksi arasında karşılıklı oynaklık yayılımı olduğu bulunmuştur. Asimetrik ilişkiyi gösteren D matrisine ait parametreler incelendiğinde ise ERIX endeksindeki negatif bir şokun BIST 100 endeksi volatilitesini artırdığı görülmüştür.

Fosil enerji fiyatları ile temiz enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatlarının Türkiye’de faaliyet gösteren enerji şirketleri üzerine sektör bazında etkisini ölçmek için BIST elektrik endeksi ile etkileşimi de araştırılmıştır. Analiz sonucunda BIST elektrik endeksinin mevcut koşullu oynaklığının temiz enerji şirketlerinin hisse senedi getiri şoklarına karşı duyarlı olduğu, SPGCE, ECO ve NEX endeksleri ile BIST elektrik endeksi arasında karşılıklı şok yayılımı olduğu tespit edilmiştir. Fosil enerji emtiaları içinde sadece doğal gaz fiyatları ile BIST elektrik endeksi arasında karşılıklı oynaklık yayılımı olduğu görülürken; BIST elektrik endeksi ile ERIX endeksi ve BIST elektrik endeksi ile NEX endeksi arasında karşılıklı, ECO endeksinden de BIST elektrik endeksine doğru tek yönlü oynaklık yayılımı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, doğal gaz ve ERIX endeksindeki negatif bir şokun BIST elektrik endeksi volatilitesini artırdığı, SPGCE endeksinde ortaya çıkan negatif bir şokun ise BIST elektrik endeksi volatilitesini azalttığı sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular; Güler vd. (2010), zer ve Aksoy (2021), Gümüş ve Kurt Cihangir (2022) ile Ismayılov ve Kiren Grlr (2022)’in çalışmalarının aksine petrol fiyatından BIST 100 ve BIST elektrik endeksine doğru bir etkileşimin olmadığını göstermiştir. Ma vd. (2019) ile Kumar vd. (2019)’nin de tespit ettiği üzere doğal gaz fiyatlarının hisse senedi piyasalarını etkilediği görülmüştür.

Son dönemde, yenilenebilir enerji kaynaklarına yapılacak yatırımlarda devletler tarafından verilen teşvik ve sübvansiyonların artmasına bağlı olarak, bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin hem sayısında hem de karlılığında ortaya çıkacak artışa paralel bir şekilde temiz enerji kaynaklarına olan ilgisinin daha da artması beklenmektedir. Çalışma, enerji fiyatları ile finansal piyasalar arasındaki ilişkiyi inceleyerek yatırımcılara, analistlere ve politika yapıcılara önemli bir bakış açısı sağlamaktadır. Araştırmanın sonuçları, finansal piyasalardaki oynaklık dinamiklerini anlamak ve gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmek için önemli bir katkı sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar BIST elektrik endeksine yapılan bir yatırımdan beklenen faydanın sağlanabilmesi için özellikle temiz enerji şirketlerinin hisse senetlerinin izlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, piyasa katılımcılarının fosil enerji ve temiz enerji şirketlerinin finansal piyasalar üzerindeki oynaklık yayılımı etkileri konusunda bilgi sahibi olması risk yönetimi stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Sonraki çalışmalarda farklı temiz enerji endeksleri ile sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyecek çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Değirmenci, N. (2014). "Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BIST Sektörel Analiz", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 1–24. <https://doi.org/https://doi.org/10.18025/kauibf.88612>
- Ashfaq, S., Tang, Y. ve Maqbool, R. (2019). "Volatility Spillover Impact of World Oil Prices on Leading Asian Energy Exporting and Importing Economies' Stock Returns", *Energy*, 188, 116002. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2019.116002>
- Bondia, R., Ghosh, S. ve Kanjilal, K. (2016). "International Crude Oil Prices and the Stock Prices of Clean Energy and Technology Companies: Evidence from Non-Linear Cointegration Tests with Unknown Structural Breaks", *Energy*, 101, 558–565. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2016.02.031>
- Cheng, F., Li, T., Wei, Y. M. ve Fan, T. (2019). "The VEC-NAR Model for Short-Term Forecasting of Oil Prices", *Energy Economics*, 78, 656–667. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2017.12.035>
- Chun, D., Cho, H. ve Kim, J. (2022). "The Relationship between Carbon-Intensive Fuel and Renewable Energy Stock Prices under the Emissions Trading System", *Energy Economics*, 114, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106257>
- Coskun, M., Khan, N., Saleem, A. ve Hammoudeh, S. (2023). "Spillover Connectedness Nexus Geopolitical Oil Price Risk, Clean Energy Stocks, Global Stock and Commodity Markets", *Journal of Cleaner Production*, 429, 139583. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2023.139583>
- Dai, X. ve Xu, X. (2023). "Bump in Energy Prices and Their Impact on Natural Resources: Energy Transition Initiatives in OECD Countries", *Resources Policy*, 87, 104244. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2023.104244>
- Dursun, A. ve Özcan, M. (2019). "Enerji Fiyat Değişimleri ile Borsa Endeksleri Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 82, 177–198. <https://doi.org/10.25095/mufad.536069>
- Engle, R. F. ve Kroner, K. F. (1995). "Multivariate Simultaneous Generalized Arch", *Econometric Theory*, 11(1), 122–150. <https://www.jstor.org/stable/3532933>
- Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2016). "Doğal Gaz ve Petrol Fiyatları ile BIST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Journal of Yasar University*, 11(42), 150–162.
- Feng, H., Zhang, J. ve Guo, N. (2023). "Time-Varying Linkages between Energy and Stock Markets: Dynamic Spillovers and Driving Factors", *International Review of Financial Analysis*, 89, 102714. <https://doi.org/10.1016/J.IRFA.2023.102714>
- Ferrer, R., Shahzad, S. J. H., López, R. ve Jareño, F. (2018). Time and Frequency Dynamics of Connectedness between Renewable Energy Stocks and Crude Oil Prices", *Energy Economics*, 76, 1–20. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2018.09.022>
- Güler, S., Tunç, R. ve Orçun, Ç. (2010). "Petrol Fiyat Riski ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye’de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 297–315.
- Gümüş, T. ve Kurt Cihangir, Ç. (2022). "Dünya Petrol, Kömür ve Doğal Gaz Fiyatları ile BIST Elektrik Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Oynaklık Yayılımı", *Alanya Akademik Bakış*, 6(1), 1587–1603. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.887155>
- Gürlevik, F. ve Gazel, S. (2020). "Enerji Fiyatlarındaki Değişimin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: BIST Elektrik Endeksi Üzerine Bir Uygulama", *EKEV Akademi Dergisi*, 24(82), 119–138.
- He, X., Mishra, S., Aman, A., Shahbaz, M., Razaq, A. ve Sharif, A. (2021). "The Linkage between Clean Energy Stocks and The Fluctuations in Oil Price and Financial Stress in the US and Europe? Evidence From QARDL Approach", *Resources Policy*, 72, 102021. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2021.102021>
- Henriques, I. ve Sadorsky, P. (2008). "Oil Prices and the Stock Prices of Alternative Energy Companies", *Energy Economics*, 30(3), 998–1010. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2007.11.001>
- Huo, R. ve Ahmed, A. D. (2017). "Return and Volatility Spillovers Effects: Evaluating the Impact of Shanghai-Hong Kong Stock Connect", *Economic Modelling*, 61, 260–272. <https://doi.org/10.1016/J.ECONMOD.2016.09.021>

- İmre, S. (2021). "Bitcoin ve Euro Arasındaki Volatilite Etkileşiminin Analizi", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1–13.
- Ismayılov, J. ve Kiren Gürlü, Ö. (2022). "Kredi Temerrüt Takasları, Petrol Fiyatları ve Döviz Kurlarının Türkiye'nin Enerji Sektörüne Etkisi: BIST Elektrik Endeksi Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20(3), 405–419. <https://doi.org/10.11611/yead.1168027>
- Jingjian, S., Xiangyun, G., Jinsheng, Z., Anjian, W., Xiaotian, S., Yiran, Z. ve Hongyu, W. (2023). "The Impact of Oil Price Shocks on Energy Stocks from the Perspective of Investor Attention", *Energy*, 278, 127987. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2023.127987>
- Kakilli Acaravcı, S. ve Reyhanoğlu, İ. (2013). "Enerji Fiyatları ve Hisse Senedi Getirileri: Türkiye Ekonomisi için Bir Uygulama", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 94–110.
- Kang, W., Ratti, R. A. ve Yoon, K. H. (2015). "The Impact of Oil Price Shocks on the Stock Market Return and Volatility Relationship", *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 34, 41–54. <https://doi.org/10.1016/J.INTFIN.2014.11.002>
- Karakuş, R. (2021). "Petrol ve Doğalgaz Fiyatları ile Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: BİST Sınai Sektöründe Ampirik Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2072–2083. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1247>
- Khalfaoui, R., Boutahar, M. ve Boubaker, H. (2015). "Analyzing Volatility Spillovers and Hedging between Oil and Stock Markets: Evidence From Wavelet Analysis", *Energy Economics*, 49, 540–549. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2015.03.023>
- Kirkulak-Uludag, B. ve Safarzadeh, O. (2018). "The Interactions between OPEC Oil Price and Sectoral Stock Returns: Evidence From China", *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 508, 631–641. <https://doi.org/10.1016/J.PHYSA.2018.02.185>
- Kırcı Altınkeski, B. ve Çevik, E. İ. (2019). "Petrol Fiyat Şoklarının Hisse Senedi Piyasası Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ek Sayı* (2019), 165–179.
- Kocaarslan, B. ve Soytaş, U. (2019). "Asymmetric Pass-Through between Oil Prices and the Stock Prices of Clean Energy Firms: New Evidence from A Nonlinear Analysis", *Energy Reports*, 5, 117–125. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2019.01.002>
- Kroner, K. F. ve Ng, V. K. (1998). "Modeling Asymmetric Comovements of Asset Returns", *The Review of Financial Studies*, 11(4), 817–844. <https://www.jstor.org/stable/2645957>
- Kumar, S., Pradhan, A. K., Tiwari, A. K. ve Kang, S. H. (2019). "Correlations and Volatility Spillovers between Oil, Natural Gas, and Stock Prices in India", *Resources Policy*, 62, 282–291. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2019.04.004>
- Ma, Y. R., Zhang, D., Ji, Q. ve Pan, J. (2019). "Spillovers between Oil and Stock Returns in the US Energy Sector: Does Idiosyncratic Information Matter?", *Energy Economics*, 81, 536–544. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2019.05.003>
- Managi, S. ve Okimoto, T. (2013). "Does the Price of Oil Interact with Clean Energy Prices in the Stock Market?", *Japan and the World Economy*, 27, 1–9. <https://doi.org/10.1016/J.JAPWOR.2013.03.003>
- Nasreen, S., Tiwari, A. K., Eizaguirre, J. C. ve Wohar, M. E. (2020). "Dynamic Connectedness between Oil Prices and Stock Returns of Clean Energy and Technology Companies", *Journal of Cleaner Production*, 260, 121015. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2020.121015>
- Niu, H. (2021). "Correlations between Crude Oil and Stocks Prices of Renewable Energy and Technology Companies: A Multiscale Time-Dependent Analysis", *Energy*, 221, 119800. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2021.119800>
- Önem, H. B. ve Yorgancı, M. (2023). "ABD 10 Yıllık Tahvil Faizi ve Enerji Fiyatlarının Seçilmiş Borsa Endeksleri ile İlişkileri", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 27–33. <https://doi.org/10.58588/aru-jfeas.1192642>
- Özer, N. ve Aksoy, Z. T. (2021). "Enerji Fiyatlarının Borsa ile Etkileşimi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ICOMEP Özel Sayısı*, 192–212. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.980455>

- Reboredo, J. C., Rivera-Castro, M. A. ve Ugolini, A. (2017). "Wavelet-Based Test of Co-Movement and Causality between Oil and Renewable Energy Stock Prices", *Energy Economics*, 61, 241–252. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2016.10.015>
- Reboredo, J. C. ve Ugolini, A. (2018). "The Impact of Energy Prices on Clean Energy Stock Prices. A Multivariate Quantile Dependence Approach", *Energy Economics*, 76, 136–152. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2018.10.012>
- Sadorsky, P. (2012). "Correlations and Volatility Spillovers between Oil Prices and the Stock Prices of Clean Energy and Technology Companies", *Energy Economics*, 34(1), 248–255. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2011.03.006>
- Sandal, M., Çemrek, F. ve Yıldız, Z. (2017). "BIST 100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 155–170.
- Si Mohammed, K., Tedeschi, M., Mallek, S., Tarczyńska-Luniewska, M. ve Zhang, A. (2023). "Realized Semi Variance Quantile Connectedness between Oil Prices and Stock Market: Spillover from Russian-Ukraine Clash", *Resources Policy*, 85, 103798. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2023.103798>
- Su, Y. H., Rizvi, S. K. A., Umar, M. ve Chang, H. (2023). "Unveiling the Relationship between Oil and Green Bonds: Spillover Dynamics and Implications", *Energy Economics*, 127, 107043. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2023.107043>
- Sun, C., Ding, D., Fang, X., Zhang, H. ve Li, J. (2019). "How Do Fossil Energy Prices Affect the Stock Prices of New Energy Companies? Evidence from Divisia Energy Price Index in China's Market", *Energy*, 169, 637–645. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2018.12.032>
- Tan, X., Geng, Y., Vivian, A. ve Wang, X. (2021). "Measuring Risk Spillovers between Oil and Clean Energy Stocks: Evidence from A Systematic Framework". *Resources Policy*, 74, 102406. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2021.102406>
- Tiwari, A. K., Trabelsi, N., Abakah, E. J. A., Nasreen, S. ve Lee, C. C. (2023). "An Empirical Analysis of the Dynamic Relationship between Clean and Dirty Energy Markets", *Energy Economics*, 124, 106766. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2023.106766>
- Vacha, L. ve Barunik, J. (2012). "Co-Movement of Energy Commodities Revisited: Evidence from Wavelet Coherence Analysis", *Energy Economics*, 34(1), 241–247. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2011.10.007>
- Vural, G. ve Yurt Azizoğlu, N. (2021). "Petrol ve Doğal Gaz Fiyatlarındaki ve Dolar Kurundaki Değişimin BIST Sanayi Sektörü Piyasa Getirisi Üzerindeki Etkisi". *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 284–300.
- Yang, T., Fang, S., Du, A. M. ve Du, Q. (2024). "Navigating the Nexus: Geopolitical Risk, Fossil Energy Prices, and European Utility Stock Returns - Implications For Environmental Management and Energy Security in A Conflict-Ridden Global Landscape", *Journal of Environmental Management*, 352, 120086. <https://doi.org/10.1016/J.JENVMAN.2024.120086>
- Zhang, H., Cai, G. ve Yang, D. (2020). "The Impact of Oil Price Shocks on Clean Energy Stocks: Fresh Evidence from Multi-Scale Perspective", *Energy*, 196, 117099. <https://doi.org/10.1016/J.ENERGY.2020.117099>
- Zhao, J., Cui, L., Liu, W. ve Zhang, Q. (2023). "Extreme Risk Spillover Effects of International Oil Prices on the Chinese Stock Market: A GARCH-EVT-Copula-CoVAR Approach", *Resources Policy*, 86, 104142. <https://doi.org/10.1016/J.RESOURPOL.2023.104142>
- Zolfaghari, M., Ghoddusi, H. ve Faghihian, F. (2020). "Volatility Spillovers for Energy Prices: A Diagonal BEKK Approach", *Energy Economics*, 92, 104965. <https://doi.org/10.1016/J.ENERECO.2020.104965>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 09.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1463630

Research Article/Araştırma Makalesi

Vona Kurt, E., Keleş, M. K., Özdağoğlu, A. ve Çiftçi, E. (2024). Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanım Düzeylerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 159-183.

SİYASİ PARTİLERİN SOSYAL MEDYA KULLANIM DÜZEYLERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra VONA KURT*, Murat Kemal KELEŞ**, Aşkın ÖZDAĞOĞLU***, Elif ÇİFTÇİ****

Öz

Günümüzde sosyal medyanın yükselişi, siyasal iletişim faaliyetleri üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Siyasi partiler ve siyasi aktörler, seçmenlere ulaşmak, fikir ve ideolojilerini yaygınlaştırmak ve destek toplamak amacıyla sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu çalışmada amaç, siyasi partilerin aktif kullandıkları sosyal medya platformlarını belirlemektir. Çalışmada, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasal partilerin yüksek kullanıcı sayısına sahip sosyal medya platformlarını kullanım ve katılım düzeyleri, Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS ile ölçülmesi amaçlanmaktadır. Model, siyasal partilerin sosyal medya performanslarını analiz etmek için; takipçi sayısı, takip edilen sayısı, paylaşım sayısı, beğeni sayısı ve yorum sayısı kriterleri çerçevesinde bir değerlendirme içermekte ve siyasal partilerin kullandığı en etkili sosyal medya platformlarını sıralamayı hedeflemektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, TİP ve DEM parti hariç diğer siyasi partilerin sosyal medya kullanım biçimlerinin birbirine benzer stratejiler çerçevesinde yürütüldüğü ve bu kullanımın platformun temel özellikleri çerçevesinde kullanıcılara sunduğu siyasal iletişim olanakları çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS, Sosyal medya, Siyasal iletişim..

EVALUATION OF POLITICAL PARTIES' SOCIAL MEDIA USAGE LEVELS WITH MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING METHODS

Abstract

Today, the rise of social media has profound effects on political communication activities. Political parties and political actors use social media platforms effectively in order to reach voters, disseminate their ideas and ideologies and gather support. The aim of this study is to identify the social media platforms actively used by political parties. The study aims to measure the usage and participation levels of political parties represented in the Turkish Grand National Assembly on social media platforms, which have a high number of users, with LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS, one of the Multi-Criteria Decision-Making methods. In order to analyse the social media performance of political parties, the model includes an evaluation within the framework of the number of followers, number of followers, number of shares, number of likes and number of comments and aims to rank the most effective social media platforms used by political parties. According to the findings obtained as a result of the study, it is seen that the use of social media by political parties other than TİP and DEM party is carried out within the framework of similar strategies and this use is carried out within the framework of political communication opportunities offered to users within the framework of the basic features of the platform.

Keywords: LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS, Social media, Political communication.

*Doç.Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, ISPARTA.

e-posta: esravona@isparta.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-8639-9160>)

**Doç. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, ISPARTA.

e-posta: muratkemalk@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-0374-6839>)

***Prof.Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, ISPARTA.

e-posta: askin.ozdagoglu@deu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-5299-0622>)

****Yüksek Lisans Öğrencisi Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ekonomi ve Yönetim Disiplinlerarası Anabilim Dalı, ISPARTA.

e-posta: karagozelif095@gmail.com, (<https://orcid.org/0009-0008-7539-3458>)

1. GİRİŞ

Demokratik yönetimlerde seçimler, siyasi katılımın ve iktidara gelmek isteyen siyasi aktörlere ilişkin karar alma sürecinin vazgeçilmez bir unsurudur. Bu süreçte seçmenlerin oyunu almak isteyen siyasi partiler ve aktörler, kendilerini anlatmak, vaatlerini aktarmak ve seçmenlerin kendilerine oy vermeleri yönünde bir davranış sergilemesini sağlamak zorundadır. Bunun için de siyasi partilerin ve siyasi aktörlerin, sadece seçim dönemlerinde değil, sürekli bir çaba olarak çeşitli siyasi sembollerden oluşan, kendi ideolojilerini, toplumun yaşadığı sorunlara çözüm önerilerini, siyasi hedeflerini ürettikleri politikalar aracılığıyla bir mesaj haline dönüştürüp, topluma iletmek zorundadır (Seçim, 2016: 423). Bu süreci tanımlayan siyasal iletişim faaliyetleri, başlangıçta yüz yüze iletişim faaliyetleriyle gerçekleştirilirken, kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve ivme kazanmıştır. Bu süreçte etkin olarak kullanılan medyayı Heywood (2016: 233), oluşturulan siyasi mesajları seçmenlere ulaştıran bir iletişim kanalından daha fazlası olarak değerlendirmekte ve gücün toplum içerisindeki dağılımını yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda etkileyen araçlar olarak görmektedir.

Siyasal iletişim, toplumun farklı kesimlerinin ve iktidar odaklarının ortak bir zeminde buluşturulmasını içeren “siyaset” ile ortak simgeler üzerinde anlaşma veya anlam oluşturma olarak tanımlanan “iletişim” kavramının birleşmesinden oluşmaktadır (Oktay, 2002: 7). Aziz (2015: 3) siyasal iletişimi, “siyasi aktörlerin ve siyasi organizasyonların, belli ideolojik amaçlarını, düşüncelerini belirlenmiş gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek, gerektiğinde de eyleme dönüşmesini sağlayarak bir davranış değişikliği oluşturmak amacıyla kullandıkları çeşitli iletişim tür ve teknikleri” olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle siyasal iletişim, siyasi aktörlerin belirledikleri hedefe ulaşmak, politikacı olmayan aktörlerin siyasi aktörlere ulaşmak için kullandıkları iletişim biçimleri ile siyasi aktörlerin eylemleri ile etkinliklerini içeren haber, yorum gibi medya türlerini içeren iletişim tekniklerinden oluşmaktadır (McNair, 2011: 4). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere siyasal iletişim, siyasi aktörlerin ya da siyasal partilerin iktidara gelmek, yönetim gücünü elde edebilmek için kendi ideolojik amaçları doğrultusunda geniş kitleleri (seçmenler) etkilemek, ikna etmek ve sonucunda bir davranış değişikliği yaratmak amacıyla yaptıkları iletişim faaliyetlerinden oluşmaktadır. Günümüzde iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin geldiği noktada, siyasal iletişim faaliyetleri yapılsız ve işlevsiz biçimi olarak büyük bir değişim ve dönüşüm içindedir. İnternet tabanlı ve neredeyse yüz yüze iletişimi taklit eden bir etkileşim sunan sosyal medya platformları, siyasal partilerin iletişim stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Multimedya ya da çoklu ortam olarak adlandırılan sosyal medya, “Web 2.0’ın ideolojik ve teknolojik temellerini esas alan ve kullanıcı tarafından içeriğin oluşturulmasına ve değişimine izin veren etkileşim yaratan web siteleri, bloglar gibi internet tabanlı uygulamalar” (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle sosyal medya, kontrolün tamamen kullanıcıda olduğu hızlı, etkileşimli, farklı biçimlerde (metin, görüntü, video, ses) ve büyük miktarlarda içeriklerin (bilgi, duygu, düşünce, deneyim vb.) paylaşılmasına olanak sağlayan (Lai ve Turban, 2008: 389) yeni medya teknolojileri içerisinde yer alan bir iletişim formunu ifade etmektedir.

We Are Social (2023) raporuna göre dünyada 4 milyar 760 milyon insan sosyal medya kullanmakta, oransal olarak bakıldığında bu rakam dünya nüfusunun %59,4’ünün sosyal medya kullanıcısı olduğunu göstermektedir. Türkiye’de ise yaklaşık 63 milyon (%73,1) insan sosyal medya kullanmaktadır. Sosyal medyanın tüm dünyada yükselişle beraber bugün siyasal partilerin, halkla etkileşimini artırmak, politikalarını tanıtmak ve seçmen tabanlarını genişletmek amacıyla sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanmalarına neden olmaktadır. Bu kullanım, sosyal medya platformlarını, siyasi aktörlerin ideolojilerini, vaatlerini ve etkinliklerini anlatmak için güçlü bir araç haline getirmekte, aynı zamanda dijital platformların hızla büyümesi nedeniyle, seçmenlerle doğrudan etkileşim kurma ve politik mesajların geniş kitlelere iletilmesinde siyasal aktörler için benzersiz bir fırsat sunmaktadır. Politikacılar seçmenleriyle, sosyal medya araçları yoluyla daha az çabayla daha büyük ölçekte iletişim kurulabilmektedir (Kumar, 2016: 5). Teknik olarak da siyasi aktör ve örgütlere kolaylık sağlayan sosyal medya platformları, içerik üzerinde tam kontrol sağlarken, oluşturulan içeriğe her yerde erişebilme olanağını yaratmaktadır (Nulty vd., 2016: 430; Lee ve Xu, 2018: 202). Tüm bu nedenlerle sosyal medya platformları, siyasi organizasyonların politikalarını içeren siyasi kampanyalarının iletişim stratejilerinde kritik bir öneme sahiptir.

Sosyal medya platformlarının, siyasal iletişim sürecinde siyasi aktörlerin veya siyasal partilerin yurttaşlarla etkileşiminde güçlü bir yol haline gelmesi, sosyal medyayı siyasal kampanyaların vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. Jensen’a (2017: 27) göre siyasal iletişim faaliyetlerinde sosyal medya kullanımının siyasi aktörlerin ya da siyasi örgütlerin iletişim kapasitelerini artırıcı bir işleve sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Siyasi iletişim faaliyetlerinde sosyal medyanın kullanımı, kampanyanın merkezi yapısını dağıtan ve âdem-i merkeziyetçi bir yapının oluşmasına katkı sağlayan bir iletişim sürecini oluşturduğunu ifade eden Jensen (2017), bu şekilde siyasal iletişim anlatılarının ve mesajlarının örgütsel yapı dışında sosyal medyanın diğer kullanıcıları tarafından

geliştirilerek güçlendirileceğini vurgulamaktadır. Bu anlamda sosyal medya, sadece siyasetçiler ya da siyasi partiler açısından değil, seçmenlerin de kendi duygu ve düşüncelerini siyasetçilere ulaştıracak bir ortam özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal medya siyasetçi ve seçmen arasındaki iletişimi ve etkileşimi geliştiren bir kanal olarak, seçmenin yönetim süreçlerindeki aktörlerle kurdukları doğrudan iletişim sayesinde karar alma süreçlerine ve dolayısıyla da siyasal katılım süreçlerine katılımını güçlendiren bir araç olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır (Doğan ve Alptekin, 2018: 741). Bu değerlendirme aynı zamanda demokrasinin gelişmesi ve içselleştirilmesi açısından da önemli görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda, sosyal medyanın kullanıcılarının siyasi etkililiği ve katılımını teşvik edici yapısını doğrular niteliktedir. Halpern, Valenzuela ve Katz (2017) yaptıkları çalışmada, siyasi bilgi paylaşımı için Facebook ve Twitter'ın (X) sık kullanımının, daha yüksek siyasi katılım düzeylerine yol açtığını görmüşlerdir. Valeriani ve Vaccari'nin Alman, İtalyan ve İngiliz internet kullanıcıları üzerinde yaptıkları çalışmada (2016), sosyal medyadaki siyasi bilgilere kazara maruz kalma ile siyasi katılım arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Vaccari ve arkadaşlarının (2015) yaptıkları çalışmada da kullanıcıların sosyal medya platformlarını aktif kullanma düzeylerinin artması ile (sosyal medya aracılığı ile bilgi edinme, kendilerini bu platformlarda ifade etme vb.) e-posta yoluyla siyasetçilerle iletişime geçme, partiler ya da adaylar için çevrimiçi veya çevrimdışı etkinliklere katılma olasılıklarının arttığı tespit edilmiştir. Bond ve arkadaşlarının (2012) sosyal medya platformlarından Facebook üzerine yaptıkları çalışmada ise, oy verme davranışının Facebook mesajları tarafından önemli ölçüde etkilenebileceği test edilmiş ve test sonucunda bazı mesajların doğrudan 60 bin, sosyal bulaşma yoluyla dolaylı olarak da 280 bin seçmeni harekete geçirdiğini bulmuşlardır. Öte yandan siyasi aktörlerin sosyal medya faaliyetlerini aktif olarak sürdürmesinin seçim sonuçlarıyla yakından ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar da bulunmaktadır (DiGrazia vd., 2013; Kruikemeier, 2014; Williams ve Gulati, 2008).

Sosyal medyanın, siyasi partilerin kampanya stratejilerini, politika ile ilgili iletişimlerini ve halkla ilişkilerini dönüştürdüğü bir dönemde, bu platformların ne kadar etkin bir şekilde kullanıldığını anlamak, demokratik süreçlerin sağlıklı işleyişinde kritik bir öneme sahip bir konu olarak görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, siyasi partilerin sosyal medya kullanımını inceleyerek, sosyal medya kullanımının siyasal etkileşimdeki rolünü daha iyi anlamak ve siyasal partilerin sosyal medya kullanımına ilişkin bilimsel bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır. Öte yandan çalışma, siyasal partilerin sosyal medya platformlarını kullanım biçimlerine yönelik kapsamlı bir analiz sunarak, dijital medya stratejilerinin gelecekteki siyasal iletişim faaliyetleri üzerindeki etkilerini anlamaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu amaçla işe koyulan çalışma, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasal partilerin (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, DEM, Saadet Partisi, Gelecek Partisi, DEVA, TİP) yüksek kullanıcı sayısına sahip sosyal medya platformlarını (X, Facebook, Instagram, Youtube, TikTok) kullanım ve katılım düzeylerini güncel olan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerini kullanarak ölçmeyi hedeflemektedir. Model, siyasal partilerin sosyal medya performanslarını analiz etmek için; takipçi sayısı, takip edilen sayısı, paylaşım sayısı, beğeni sayısı ve yorum sayısı kriterleri çerçevesinde bir değerlendirme içermekte ve siyasal partilerin kullandığı en etkili sosyal medya platformlarını sıralamayı amaçlamaktadır.

ÇKKV'nin güncel yöntemlerinden olan LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA ve CRADIS yöntemleri, siyasi partilerin sosyal medya kullanımlarında hangi platformları tercih ettiğini analiz etmek için ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır. Literatürde söz konusu yöntemlerin sosyal medya platformu seçiminde kullanılmadığı görülmektedir. Bu yönüyle bu çalışmanın özgün olduğu ve literatüre katkı sağlayacak bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Ayrıca literatür incelemesinde ÇKKV yöntemleri kullanılarak siyasal iletişim alanında yapılan çalışmalarda, sosyal medyanın siyasal kampanyalara etkisi, siyasi adayların sosyal medya performanslarının değerlendirilmesi, sosyal medya içeriklerinin analizi ve sosyal medyanın siyasal kriz dönemlerinde nasıl kullanıldığına ilişkin araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bu çalışma, siyasi partilerin kampanya yönetimi çerçevesinde sosyal medya kullanımlarına ilişkin ÇKKV yöntemleriyle popüler sosyal medya araçlarının tamamını ele alarak kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Böyle bir analizin gerçekleştirilmesi, sosyal medyayı kampanya stratejilerinin bir parçası olarak konumlandıran siyasi partilere, hedef kitleye ulaşma, etkileşim ve geri bildirim alma, kullanıcı davranışları hakkında kapsamlı bir veri analizi ve izleme, maliyet etkinliği çerçevesinde geleneksel medya araçlarına kıyasla daha düşük maliyetlerle geniş kitlelere ulaşma, gerçek zamanlı strateji güncelleme ve rakip partilerin sosyal medya faaliyetlerini izleyerek onların stratejileri hakkında bilgi edinme gibi kolaylıklar sağlamaktadır. Sosyal medya araçlarının siyasi partiler tarafından ne kadar etkin kullanıldığını anlamak ve bu kullanımını ÇKKV yöntemlerini kullanarak belirlemek, siyasi partilere daha hedefe yönelik, etkili ve esnek kampanya stratejileri geliştirme fırsatı sunması açısından önemli görülmektedir.

Bu çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinden LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA ve CRADIS yöntemlerinin tercih edilme nedenleri şu şekilde açıklanabilir: Zizovic ve Pamucar (2019) tarafından geliştirilen LBWA oldukça yeni bir yöntem olması nedeniyle tercih edilmiştir. Ayrıca uzman görüşlerine dayalı olarak kriter ağırlığı belirlemesi de bir diğer avantajıdır. WEDBA yöntemi ile ilgili literatürde yeterli çalışma olmaması bu yöntemin tercih edilme nedenidir (Toslak vd., 2022). PSI yönteminin avantajı, diğer ÇKKV yöntemleri gibi kriterleri karşılaştırma amacıyla kriterler arasında bir göreceli önem derecesi atamaya ve kriter ağırlıklarına ihtiyaç olmamasıdır (Tuş ve Adalı, 2018). Yöntem hem kriter ağırlığını belirlemekte hem alternatif değerlendirmeye imkan tanımaktadır. LMAW yönteminin avantajı, problemdeki alternatif ve kriter sayısı artsa da matematiksel çerçeve ve işlem yükünün çok artmamasıdır (Pamucar vd., 2021). Ayrıca oldukça yeni bir yöntemdir. IRPA yönteminin farkları, doğrusal olmayan ağırlıklandırma memnuniyet fonksiyonu yaklaşımını kullanması ve ideal çözüme uzaklığı oransal olarak belirlemesidir (Özçil, 2020). CRADIS yönteminin tercih edilme nedeni, literatüre yeni giren yeni yöntemlerden olması ve Türkçe literatürde uygulamasının pek bulunmamasıdır (Keleş, 2023).

Çalışmada ilk olarak sosyal medya konularında ÇKKV Yöntemleri'nin kullanıldığı araştırmaları ve bu çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinin uygulandığı konuları özetleyen literatür taramasına yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde bu çalışmada kullanılan güncel ÇKKV Yöntemleri'ne ilişkin metodoloji anlatılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise siyasi partilerin en etkili kullandıkları sosyal medya platformlarının belirlenmesine yönelik ÇKKV yöntemlerinin uygulanması bulunmaktadır. Siyasal iletişim ve demokratik süreçlere olan etkileri ile gelecekteki seçim kampanyalarının planlanmasında rehberlik edebilecek stratejilerin geliştirmesi çerçevesinde tartışılmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çizelge 1'de Sosyal Medya Konularında ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı uygulamalardan ve bu çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinin farklı konulardaki uygulamalarından örnekler bulunmaktadır.

Çizelge 1. Literatür taraması

Çalışmanın yazarları	Problem / Konu	Kullanılan yöntemler
ÇKKV' nin Sosyal Medya Konularında kullanıldığı ilgili çalışma örnekleri		
Burucuoğlu ve Yazar (2019)	YouTube fenomenlerinin performans kriterlerinin ve bu kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi ve bu kriterlere göre fenomenlerin performans sıralamalarının yapılması	GİA ve ENTROPİ
Oralhan (2019)	Türkiye'de telekomünikasyon sektöründe öncü bir işletmenin sosyal medya platformlarının seçiminde önem arz eden kriterlerin ve etki düzeylerinin belirlenmesi ve ağırlıklarının hesaplanması	Bulanık DEMATEL ve CFCS
Saçan ve Eren (2021)	Türkiye'nin öncü firmaları arasında yer alan bir bankanın 18 – 25 yaş aralığı için oluşturulan genç kredi kartı için reklam kampanyası düzenlenmesi ve bu kampanyanın tanıtımı için ideal sosyal medya platformu seçiminin yapılması	AHP, ANP, PROMETHEE ve TOPSIS
Cerrahoğlu (2021)	Facebook, Instagram ve Twitter'da tatil pazarlaması yapan 17 seyahat acentesinin sosyal medya etkileşimlerinin pazarlama performansı üzerine etkisi	TOPSIS, SAW, MAUT ve ARAS
Türkal (2023)	Vakıf üniversitelerinin sosyal medya kullanım düzeylerinin incelenmesi ve ne ölçüde bir performans gösterdiklerinin belirlenmesi	TOPSIS
LBWA yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Zizovic ve Pamucar (2019)	Literatüre yeni kazandırılan LBWA yönteminin tanıtımı	LBWA
Božanić, Jurišić ve Erkić (2020)	Bireyler ve ordu için kamp yeri seçimi	LBWA – Z-MAIRCA

Pamuçar, Deveci, Canitez ve Lukovac (2020)	İstanbul Havalimanına şehir içi ulaşım alternatiflerinin değerlendirilmesi	LBWA ve WASPAS-H
Gençkaya, Gündoğdu ve Aytekin (2021)	Yerel yönetimlerin resmî web sitelerinin açıklık, şeffaflık ve katılımcılık gibi yönetim ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesi	LBWA ve CoCoSo
Torkayesh, Pamučar, Ecer ve Chatterjee (2021)	OECD veri setine dayalı olarak Doğu Avrupa'daki yedi ülkenin sağlık sektörünün değerlendirilmesi	LBWA, BWM ve CoCoSo
Demir ve Arslan (2021)	Türk sigortacılık sektöründe yer alan hayat dışı sigorta şirketlerinin performansının çok kriterli karar verme (ÇKKV) teknikleri ile ölçülerek objektif bir şekilde değerlendirilmesi	LBWA ve PIV
Uluskan, Topuz ve Çimen (2022)	Demiryolu sektöründe faaliyet gösteren bir kamu kurumu için tedarikçilerin ÇKKV yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi	LBWA, AHP, BAHP ve COPRAS
Çilek (2022)	Kripto para talebini etkileyen faktörlerin subjektif ağırlıklandırma yöntemi kullanılarak analiz edilmesi	LBWA
Ögel, Ecer ve Özgöz (2023)	Farklı bozulabilir hızlı tüketim malları kategorilerinde önde gelen perakendeci kaynaklı gıda israfı nedenlerinin belirlenmesi	LBWA
WEDBA yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Rao ve Singh (2011)	Yöntemin anlatımı ve uygulama yapılması	WEDBA
Jain ve Ajmera (2019)	Esnek üretim sistemlerinin performansının artırılmasının değerlendirilmesi	WEDBA ve MOORA
Al-Hawari, Naji, Alshraideh ve Bataineh (2019)	WEDBA yönteminin bulanık versiyonunun geliştirilmesi ve iki örnek üzerinde uygulanması	F-WEDBA, F-TOPSIS ve F-AHP
Demir (2021)	Vakıf üniversitelerinin akademik performansının belirlenmesi	WEDBA ve CRITIC
Toslak, Aktürk ve Ulutaş (2022)	Bir lojistik işletmesinin yıllara göre performansının değerlendirilmesi	WEDBA ve MEREC
Işık (2022)	Axa sigorta şirketinin 2011-2020 dönemine ilişkin finansal performansının ÇKKV modeli ile değerlendirilmesi	WEDBA, AHP ve CRITIC
Işıldak, Keleş ve Özdağoğlu (2023)	Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın yıllara göre performansının ölçülmesi	WEDBA ve IDOCRIW
Arman ve Kundakçı (2023)	Bir işletme için en uygun bulut hizmet sağlayıcısının seçimi	WEDBA ve FUCOM
PSI yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Maniya ve Bhatt (2010)	Tasarım mühendisleri için malzeme seçimi	PSI ve TOPSIS
Akyüz ve Aka (2015)	İmalatçı firmaların imalat performans indekslerinin hesaplanması	PSI, AHP ve TOPSIS
Tuş ve Aytaç Adalı (2018)	Denizli'de bir tekstil firması için personel seçimine ÇKKV yöntemleri ile karar verilmesi	PSI, CODAS ve CRITIC
Patnaik, Mishra ve Ashish (2020)	Tasarımda kullanılacak kompozit malzemenin seçimi	PSI ve PROMETHEE
Akbulut (2020)	2018 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğü bakımından en büyük 10 mevduat bankasının performansının analiz edilmesi	PSI, Gri Entropi ve ARAS,

Demir (2022a)	Firma düzeyinde performansın ölçülmesi ve değerlendirmesi için PSI, SD ve MABAC yöntemlerinden oluşan bütünlük bir modelin önerilmesi	PSI, SD ve MABAC
Özdağoğlu, Ustaömer ve Keleş (2022)	Pegasus'un 2016-2020 yılları arasındaki beş yıllık performansının analiz edilmesi	PSI, CRITIC, MEREC ve MAUT
Kadric, Blazevic, Bajric ve Kadric (2024)	Bosna Hersek'teki hastane binalarında enerji verimliliğini artırıcı alternatiflerin değerlendirilmesi	PSI
LMAW yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Pamucar vd. (2021)	Altı adet lojistik hizmet sağlayıcısının operasyonel verimliliğinin analiz edilmesi	LMAW
Demir (2022b)	Yoksulluk kavramını oluşturan boyutların önem düzeylerinin uzman görüşleriyle hesaplanması	LMAW
Demir A. T. (2022)	Sürdürülebilir kalkınma hedef-3'e ait göstergelerin bulanık LMAW yöntemi ile önceliklendirilmesi	LMAW
Demir (2022c)	COVID-19 salgını döneminde mevduat bankacılığı sektörünün finansal performansının değerlendirilmesi	LMAW ve DNMA
Lukić (2023)	Avrupa Birliği ülkelerinin tarımındaki çevre sorunlarının değerlendirilmesi	LMAW-DNMA
Tešić, Bozanic, Puska, Milic ve Marinkovic (2023)	Ordu istihkam birimlerinin ihtiyaçlarına yönelik damperli kamyon seçimi için en uygun alternatiflerin belirlenmesi	LMAW ve MARCOS
Demir, Riaz ve Almalki (2023)	G20 ülkelerinde açık devlet verilerinin değerlendirilmesi	LMAW, LOPCOW ve WASPAS
Radovanović, Petrovski, Cirkin, Behlić, Jokić, Chemezov, Hashimov, Bouraima, ve Jana (2024)	Modern savaş operasyonlarında kullanılacak en uygun otomatik tüfeğin seçimi	LMAW ve Gri EDAS
CRADIS yönteminin kullanıldığı çalışma örnekleri		
Puska, Nedeljković, Pradonović, Vladisavljević ve Suzić (2022b)	Sırbistan'daki armut çeşitlerinin pazar değerlendirilmesi	CRADIS ve CRITIC
Demir (2022d)	Bilgi ve iletişim teknolojisinin G8 ülkelerindeki gelişiminin değerlendirilmesi	PSI, LOPCOW, CRADIS ve CoCoSo
Puska, Stevic ve Pamucar (2022a)	Bosna Hersek'teki ikinci basamak sağlık kurumlarında sağlık atıkları sorununu en iyi şekilde çözecek yakma fırını tipinin seçimi	CRADIS ve FUCOM
Keleş (2023)	G7 ülkeleri ve Türkiye'nin yaşanabilir güç merkezi şehirlerinin değerlendirilmesi	CRADIS, LOPCOW ve CRITIC
Wang, Wang, Fan, Han, Wu ve Pamucar (2023)	Doğalgaz boru hattı inşaatında mesleki risklerin değerlendirilmesi	CRADIS
Puska, Bozanic, Mastilo ve Pamucar (2023)	Elektrikli otomobillerin örnek olay incelemesi seçimi	CRADIS, DNMEREC ve MCDM

Literatürde ÇKKV yöntemleri farklı disiplinler tarafından kullanılmaktadır. İletişim ve çalışmanın konusunu oluşturan siyasal iletişim perspektifinden bakıldığında ÇKKV yöntemlerinin;

- Hedef Kitleye Ulaşma: Seçmenlerin tercihlerini anlamak, analiz ederek seçmen kararlarını etkilemek (Kazana, 2015; Elste, Schweiger ve Croasdell, 2015; Alguliyev, Aliguliyev ve Yusifov, 2019; Guijarro, Mascarell, Darós, Somavilla, ve Griñón, 2018; Talmor, 2021;),
- Siyasi Kampanya Yönetimi: Adayların veya partilerin kampanya stratejilerini belirlemeyi içeren ve bu doğrultuda kampanya hedeflerinin belirlemesi, medya planlaması kapsamında kullanılacak

medya kararlarının verilmesi (Bracciale ve Martella, 2017; Karczmarczyk, Jankowski ve Wątróbski, 2018; Matarín, Gómez-Franco ve García-Manso, 2022; Alesha, Sibolon, Batubara ve Panjaitan, 2024),

- c. Siyasal Katılımı Artırmak: Politik karar alma süreçlerinde farklı politik seçenekler arasında en uygununun bulunmasına yardımcı olmak (Stagl, 2006; Konidari ve Mavrakis, 2007; Gamper ve Turcanu, 2007; Riabacke, Hämäläinen, Mustajoki ve Marttunen, 2010; Astrom ve Grounlund, 2011; Srdjevic, Cukaliev, Tanaskovic, Srdjevic ve Blagojevic, 2012; Siskos, Askounis ve Psarras, 2014; Kurth, Larkin, Keisler ve Linkov, 2017; Lajas ve Macário, 2020) şeklinde sıralanabilecek amaçlar için kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışma, ÇKKV yöntemleri kullanılarak siyasal partilerin sosyal medya kullanımına odaklanmaktadır. Çalışmanın yaklaşımı, örgütlü siyasi organizasyonların kampanya yönetimi çerçevesinde sosyal medya kullanımlarına ilişkin ÇKKV yöntemleriyle popüler sosyal medya araçlarının tamamını ele alarak kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Sosyal medya araçlarının siyasi partiler tarafından ne kadar etkin kullanıldığını anlamak ve bu kullanımı ÇKKV yöntemlerini kullanarak belirlemek, siyasi partilere daha hedefe yönelik, etkili ve esnek kampanya stratejileri geliştirme fırsatı sunması açısından önemli görülmektedir.

3. METODOLOJİ

Metodoloji kısmında, bu çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerine (LBWA, WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS) ait matematiksel algoritma, denklemler eşliğinde anlatılmaktadır.

3.1. LBWA Yöntemi (Level Based Weight Assessment: Düzey Temelli Ağırlık Değerlendirmesi)

LBWA Yöntemi, Zizovic ve Pamucar (2019) tarafından literatüre kazandırılmış bir ağırlıklandırma yöntemidir. LBWA Yöntemi'ne (Level Based Weight Assessment: Düzey Temelli Ağırlık Değerlendirmesi) ait algoritma Tablo 1'de açıklanmıştır. (Demir, 2020, 140-142);

- j : kriter; $j = 1,2,3, \dots, n$
 s : seviye sırası
 r : en büyük seviye eleman sayısı
 r_0 : esneklik katsayısı
 I_{sp} : üstünlük ataması
 f_j : etki fonksiyonu
 w_j : kriter ağırlığı

Tablo 1. LBWA süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Esneklik katsayısı	$r_0 = r + 1$	(1)
Etki fonksiyonu	$f_j = \frac{r_0}{s \cdot r_0 - I_{sp}}$	(2)
Ağırlık değeri	$w_j = \frac{f_j}{\sum_{j=1}^n f_j}$	(3)

Kaynak: Demir, 2020, 141-142

3.2. WEDBA Yöntemi

Öklid uzaklığı hesaplama temeline dayalı WEDBA (Weighted Euclidean Distance Based Approach - Ağırlıklı Öklid Mesafe Tabanlı Yaklaşım) yöntemi alternatif değerlendirme amacıyla kullanılmaktadır. Rao ve Singh (2011) tarafından geliştirilmiştir. Yöntemin işleyişi Tablo 2'de verilmiştir (Ulutaş, 2020, 497; Işık, 2022, 899).

- i : alternatif; $i = 1,2,3, \dots, m$
 j : kriter; $j = 1,2,3, \dots, n$
 x_{ij} : performans değeri
 x_{ij}^* : normalize değer
 μ_j : j kriteri ortalama normalize değer
 σ_j : j kriteri normalize değerleri standart sapması

y_{ij} : standardize edilmiş normalize değer
 y_j^+ : j kriteri ideal değeri
 y_j^- : j kriteri anti – ideal değeri
 WED_i^+ : ideal değere ağırlıklı Öklid mesafesi
 WED_i^- : anti – ideal değere ağırlıklı Öklid mesafesi
 IS_i : indeks puanı

Tablo 2. WEDBA Süreci

Adım	Denklem	Denklem Numarası
Karar matrisi	$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$	(4)
Fayda kriter normalizasyonu	$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_j x_{ij}}; \forall i, j \text{ için}$	(5)
Maliyet kriter normalizasyonu	$x_{ij}^* = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}; \forall i, j \text{ için}$	(6)
Ortalama normalize değer	$\mu_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}^*}{m}; \forall j \text{ için}$	(7)
Normalize değer standart sapması	$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij}^* - \mu_j)^2}{m}}; \forall j \text{ için}$	(8)
Standardize normalize değer	$y_{ij} = \frac{x_{ij}^* - \mu_j}{\sigma_j}; \forall i, j \text{ için}$	(9)
İdeal değer	$y_j^+ = \max_j y_{ij}; \forall j \text{ için}$	(10)
Anti-ideal değer	$y_j^- = \min_j y_{ij}; \forall j \text{ için}$	(11)
İdeal değere ağırlıklı Öklid mesafesi	$WED_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j (y_{ij} - y_j^+)\}^2}$	(12)
Anti-ideal değere ağırlıklı Öklid mesafesi	$WED_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n \{w_j (y_{ij} - y_j^-)\}^2}$	(13)
İndeks puanı	$IS_i = \frac{WED_i^-}{WED_i^- + WED_i^+}$	(14)

3.3. PSI Yöntemi

PSI (Preference Selection Index) yöntemi Maniya ve Bhatt tarafından 2010 yılında literatüre kazandırılmış, hem kriter ağırlıklarını hem de alternatif değerlendirme işlemini bir arada yapmaya imkân sağlayan yöntemlerden birisidir. Yöntemin işleyişi aşağıdaki gibidir (Tuş ve Adalı, 2018, 248-249);

x_{ij} : normalize değeri
 \bar{x}_j : ortalama normalize değer
 PV_j : j kriteri tercih değişkenliği değeri
 ϕ_j : j kriteri tercih değeri sapması
 ω_j : j kriteri toplam tercih değeri
 I_i : i alternatifi tercih seçim indeksi değeri

Tablo 3'te PSI yöntemine ait süreç gösterilmiştir.

Tablo 3. PSI Süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Normalizasyon (fayda yönlü kriter)	$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\max_j x_{ij}}$	(15)
Normalizasyon (maliyet yönlü kriter)	$x_{ij}^* = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}$	(16)
Ortalama normalize değer	$\bar{x}_j^* = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}^*}{m}$	(17)
Tercih değişkenliği	$PV_j = \sum_{i=1}^m (x_{ij}^* - \bar{x}_j^*)^2$	(18)
Tercih sapması	$\phi_j = (1 - PV_j)$	(19)
Toplam tercih değeri	$\omega_j = \frac{\phi_j}{\sum_{j=1}^n \phi_j}$	(20)
Tercih seçim indeksi	$I_i = \sum_{j=1}^n x_{ij}^* \omega_j$	(21)

3.4. LMAW Yöntemi

LMAW (Logarithm Methodology of Additive Weights) süreci aşağıdaki gibidir (Pamucar vd., 2021, 365-367);

ϑ_{ij} : standartlaştırılmış değer

φ_{ij} : logaritmik değer

ξ_{ij} : ağırlıklı matris değeri

Q_i : final değeri

Tablo 4'te LMAW yöntemine ait süreç gösterilmiştir.

Tablo 4. LMAW Süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Standartlaştırılmış değer (fayda yönlü kriter)	$\vartheta_{ij} = \frac{x_{ij} + \max_j x_{ij}}{\max_j x_{ij}}$	(22)
Standartlaştırılmış değer (maliyet yönlü kriter)	$\vartheta_{ij} = \frac{x_{ij} + \min_j x_{ij}}{\min_j x_{ij}}$	(23)
Logaritmik değer	$\varphi_{ij} = \frac{\ln \vartheta_{ij}}{\ln [\prod_{i=1}^m \vartheta_{ij}]}$	(24)
Ağırlıklı matris değeri	$\xi_{ij} = \frac{2\varphi_{ij}^{w_j}}{[2 - \varphi_{ij}]^{w_j} + \varphi_{ij}^{w_j}}$	(25)
Final değeri	$Q_i = \sum_{j=1}^n \xi_{ij}$	(26)

3.5. IRPA Yöntemi

Oldukça yeni bir ÇKKV Yöntemi olan ve Özçil (2020) tarafından önerilen IRPA yöntemi "Bütünleştirici Referans Noktası (Integrative Reference Point Approach)" anlamına gelmektedir.

IRPA yöntemi işleyişi aşağıdaki gibidir (Özçil, 2020).

rv_j : referans değer

n_{ij} : normalize değer

nrv_j : normalize referans değer

df_{ij} : fark değeri

df_{ij}^+ : pozitif fark değeri

df_{ij}^- : negatif fark değeri
 wdf_{ij}^+ : ağırlıklı pozitif fark değeri
 wdf_{ij}^- : ağırlıklı negatif fark değeri
 pd_i : pozitif uzaklık
 nd_i : negatif uzaklık
 rs_i : sıralama değeri

Tablo 5’te IRPA yöntemine ait süreç gösterilmiştir.

Tablo 5. IRPA süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Referans değer (fayda yönlü kriter)	$rv_j = \max_j x_{ij}$	(27)
Referans değer (maliyet yönlü kriter)	$rv_j = \min_j x_{ij}$	(28)
Normalize değer	$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2 + rv_j^2}}$	(29)
Normalize referans değer	$nr_{vj} = \frac{rv_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2 + rv_j^2}}$	(30)
Fark değeri	$df_{ij} = n_{ij} - nr_{vj}$	(31)
Pozitif fark değeri (fayda yönlü kriter)	$df_{ij}^+ = \begin{cases} df_{ij} > 0 \Rightarrow \frac{df_{ij}}{nr_{vj}} \\ df_{ij} \leq 0 \Rightarrow 0 \end{cases}$	(32)
Pozitif fark değeri (maliyet yönlü kriter)	$df_{ij}^+ = \begin{cases} df_{ij} \geq 0 \Rightarrow 0 \\ df_{ij} < 0 \Rightarrow \left \frac{df_{ij}}{nr_{vj}} \right \end{cases}$	(33)
Negatif fark değeri (fayda yönlü kriter)	$df_{ij}^- = \begin{cases} df_{ij} < 0 \Rightarrow \left \frac{df_{ij}}{nr_{vj}} \right \\ df_{ij} \geq 0 \Rightarrow 0 \end{cases}$	(34)
Negatif fark değeri (maliyet yönlü kriter)	$df_{ij}^- = \begin{cases} df_{ij} \leq 0 \Rightarrow 0 \\ df_{ij} > 0 \Rightarrow \frac{df_{ij}}{nr_{vj}} \end{cases}$	(35)
Ağırlıklı pozitif fark değeri	$wdf_{ij}^+ = (w_j \cdot df_{ij}^+)^{(1-w_j)}$	(36)
Ağırlıklı negatif fark değeri	$wdf_{ij}^- = (w_j \cdot df_{ij}^-)^{(1-w_j)}$	(37)
Pozitif uzaklık	$pd_i = \sum_{j=1}^n wdf_{ij}^+$	(38)
Negatif uzaklık	$nd_i = \sum_{j=1}^n wdf_{ij}^-$	(39)
Sıralama değeri	$rs_i = \frac{pd_i - nd_i}{2}$	(40)

3.6. CRADIS Yöntemi

Puşka vd. (2022a) tarafından geliştirilen CRADIS (Compromise Ranking of Alternatives from Distance to Ideal Solution) Yöntemi süreci aşağıda verilmiştir (Demir, 2022d, 170-171);

n_{ij} : normalize değer
 v_{ij} : ağırlıklı normalize değer
 t_j : ideal değer
 t_{aj} : anti – ideal değer
 d_{ij}^+ : ideal çözümden sapma

$$d_{ij}^-: \text{anti - ideal çözümden sapma}$$

$$s_i^+: \text{ideal çözümden toplam sapma}$$

$$s_i^-: \text{anti - ideal çözümden toplam sapma}$$

$$K_i^+: \text{fayda fonksiyonu ideal alternatiften sapma}$$

$$K_i^-: \text{fayda fonksiyonu anti - ideal alternatiften sapma}$$

$$Q_i: \text{fayda derecesinden ortalama sapma}$$

Tablo 6’da CRADIS yöntemine ait süreç gösterilmiştir.

Tablo 6. CRADIS Süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Fayda odaklı normalize değer	$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_j x_{ij}}$	(41)
Referans değer (maliyet yönlü kriter)	$n_{ij} = \frac{\min_j x_{ij}}{x_{ij}}$	(42)
Ağırlıklı normalize değer	$v_{ij} = w_j n_{ij}$	(43)
İdeal değer	$t_j = \max_j v_{ij}$	(44)
Anti-ideal değer	$t_{aj} = \min_j v_{ij}$	(45)
İdeal çözümden sapma	$d_{ij}^+ = t_j - v_{ij}$	(46)
Anti-ideal çözümden sapma	$d_{ij}^- = v_{ij} - t_{aj}$	(47)
İdeal çözümden toplam sapma	$s_i^+ = \sum_{j=1}^n d_{ij}^+$	(48)
Anti-ideal çözümden toplam sapma	$s_i^- = \sum_{j=1}^n d_{ij}^-$	(49)
Fayda fonksiyonu ideal alternatiften sapma	$K_i^+ = \frac{\min_i s_i^+}{s_i^+}$	(50)
Fayda fonksiyonu anti-ideal alternatiften sapma	$K_i^- = \frac{s_i^-}{\max_i s_i^-}$	(51)
Fayda derecesinden ortalama sapma	$Q_i = \frac{K_i^+ + K_i^-}{2}$	(52)

3.7. Borda Yöntemi

Borda farklı yöntemlerden elde edilen sıralama sonuçlarını birleştirmek için kullanılan bir yöntemdir. Borda yönteminin işleyişi aşağıda gösterilmiştir (Supçiller ve Deligöz, 2018).

$$k: \text{ÇKKV yöntemi}; k = 1, 2, 3, \dots, K$$

$$r_{ik}: i \text{ alternatifi } k \text{ yöntemi sıra değeri}$$

$$b_{ik}: i \text{ alternatifi } k \text{ yöntemi borda puanı}$$

$$B_i: \text{toplam borda puanı}$$

$$m: \text{problemdaki alternatif sayısı}$$

Tablo 7’de Borda yöntemine ait süreç gösterilmiştir.

Tablo 7. Borda süreci

Adım	Eşitlik	Eşitlik Numarası
Borda puanı	$b_{ik} = m - r_{ik}$	(53)
Toplam Borda puanı	$B_i = \sum_{k=1}^K b_{ik}$	(54)

4.UYGULAMA

Çalışmada TBMM’de temsil edilen (AK Parti, CHP, MHP, İyi Parti, DEM, Saadet Partisi, Gelecek Partisi, DEVA, TİP) siyasi partilerin sosyal medya platformlarını kullanım düzeylerini belirlemek üzere bir uygulama yapılmıştır. (Çalışmanın bir kısıtı budur) Öncelikle siyasi partilerin en aktif kullandıkları sosyal medya platformları belirlenmiştir. Sosyal medya platformlarını değerlendirmek için de yapılan literatür araştırması sonucunda beş adet değerlendirme ölçütü tespit edilmiştir. Değerlendirme ölçütlerinin ağırlıkları literatüre yeni giren LBWA yöntemi ile bulunmuştur. Belirlenen sosyal medya platformlarının siyasi parti bazında kullanım düzeyleri ise güncel olan ÇKKV yöntemlerinden WEDBA, PSI, LMAW, IRPA, CRADIS yöntemleri ile ayrı ayrı sıralanmış ve sıralamalar Borda sayım yöntemi ile birleştirilmiştir.

Araştırmanın değerlendirme ölçütleri Demirtaş (2022) ve Türkal (2023) tarafından kullanılan dört ölçütün yanı sıra bir ölçüt daha eklenerek (takip edilen sayısı) beş ölçüte dayandırılmaktadır. Bu ölçütler “takipçi sayısı”, “takip edilen sayısı”, “paylaşım sayısı”, “ortalama beğeni sayısı (beğeni sayısı/paylaşım sayısı)” ve “ortalama yorum sayısı (yorum sayısı/paylaşım sayısı)” şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu ölçütlere ait bilgiler Tablo.8’de verilmiştir.

Tablo 8. Kriter bilgileri

Kriter Kodu	Kriter Türü	Kriter Adı	Ölçüm Birimi
K1	Fayda	TAKİPÇİ SAYISI	Adet
K2	Fayda	TAKİP EDİLEN	Adet
K3	Fayda	PAYLAŞIM SAYISI	Adet
K4	Fayda	BEĞENİ SAYISI / PAYLAŞIM SAYISI	Oran
K5	Fayda	YORUM SAYISI / PAYLAŞIM SAYISI	Oran

Siyasi Partilerin sosyal medya kullanım düzeyini ölçmek amacıyla yapılan çalışmada, takipçi, takip edilen ve paylaşım sayısı ölçütleri partilerin sosyal medya hesaplarından alınmıştır. Ortalama beğeni sayısı ile ortalama yorum sayısının tespiti için, partilerin sosyal medya hesapları üzerinde 1-31 Ekim 2023 tarihleri arasında (bir ay) yaptıkları paylaşımlar ve bu paylaşımlara gelen beğeni ve yorumlar dikkate alınarak hesaplanmıştır. (Çalışmanın diğer kısıtı da budur). Aşağıda bu ölçütlerin neden seçildiğine ve yapılan hesaplamalara ilişkin açıklamalar yer almaktadır:

Takipçi Sayısı: Siyasal partiler ya da siyasi aktörler seçimleri kazanabilmek, iktidarı ve yönetim gücünü elde edebilmek amacıyla geniş bir kitleyi oluşturan seçmenlere mesajlarını ulaştırmak istemektedirler. Sosyal medya platformları seçmenlerine mesaj iletmek isteyen siyasiler için hızlı ve ekonomik bir yol olarak görülmektedir. Ancak bu ekonomik yolu siyasi partilerin etkin bir şekilde kullanabilmesi, seçmenlerin “takipçi” olarak sosyal mecralara çekilebilmesinden geçmektedir. Sosyal medyada yüksek takipçi sayısına sahip olunması, oluşturulan içeriklerin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamaktadır. Öte yandan takipçi sayısının yüksekliği, kullanıcıların güvenini kazanmak açısından da önemli görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde takipçi sayısı, sosyal medya mecralarında etkinliği gösteren önemli bir parametre (Demirtaş, 2022: 110) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle siyasi partilerin sosyal medyayı etkin kullanmasında “takipçi sayısı” bir kriter olarak belirlenmiştir.

Takip Edilen Sayısı: Sosyal medya platformlarında takipçi sayısı kadar takip edilen sayısı da önemlidir. Çünkü takip edilen sayısı, etkileşim ve etkileşimin kalitesi hakkında bilgi veren göstergelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Takip edilen sosyal medya hesabı sayısının yüksekliği, siyasal iletişim perspektifinden değerlendirildiğinde, siyasi parti ya da adayların farklı sosyal çevrelerle etkileşimde bulunma olasılığını artırmak ve seçmen tepkilerini anlamak açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle “takip edilen sayısı” sosyal medya uygulamalarında etkileşimi ölçen bir araç olması nedeniyle kriter olarak belirlenmiştir.

Paylaşım Sayısı: Sosyal medya platformlarında belirlenen hedef kitlelere ulaşabilmek, hedef kitlelerin dikkatini çekebilme, düşünceleri, görüşleri daha geniş kitlelere aktarabilmek amacıyla içerikler oluşturulmakta (ses, yazı, fotoğraf, video vb.) ve oluşturulan bu içerikler sosyal medya platformları yoluyla paylaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hedef kitlelerle etkileşimi güçlendirmenin temel araçlarından biri sosyal medya platformlarında yapılan paylaşımlardır. Bu nedenle siyasi partilerin de seçmenlerle etkili bir şekilde iletişim kurmak, politika ve vaatlerin paylaşarak doğrudan etkileşim gerçekleştirmek, politikalar ve toplumsal konulara ilişkin bilgilendirme yapılarak seçmenlerin siyasete katılımını sağlamak, siyasi parti ve politika algısı üzerinde seçimde olumlu bir izlenim bırakmak ve seçmen tepkilerini anlama konusunda bilgi sağlamak amacıyla belirli

sayıda ve sıklıkta paylaşımda bulunmaları gerekmektedir. Bu paylaşımların günlük olarak yapılması ve takipçilerin ilgisini çekecek içeriklerden oluşması gerekmektedir (Türkal, 2023: 1796). Tüm bu nedenlerden dolayı “paylaşım sayısı” siyasi partilerin sosyal medya kullanımındaki etkinliğini değerlendirmek amacıyla kriter olarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Ortalama Beğeni Sayısı (Beğeni Sayısı/Paylaşım Sayısı): Beğeni sayısı, bir sosyal medya paylaşımının etkileşimini gösteren önemli parametrelerden biridir. Beğeni sayısı, bir paylaşımı gören takipçiler üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve kaç kişinin o paylaşımı gördüğünü gösteren önemli bir değerlendirme aracıdır. Öte yandan beğeni sayısının yüksekliği, paylaşımı yapan kullanıcının takipçileri ve diğer kullanıcılar tarafından güvenilir ve itibarlı olarak algılanmasını sağlamaktadır. Siyasi partiler açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, paylaşılan bir içeriğe gelen beğeniler, hangi tür içeriğin daha fazla ilgi gördüğünün belirlenmesine, hangi mesajların, politikaların etkili olduğunun görülmesine ve siyasi partilerin bu bilgiler doğrultusunda daha etkili bir sosyal medya stratejisi geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Öz olarak beğeni sayısı, sosyal medya etkinliğini ve etkililiğini gösteren önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çalışmada “ortalama beğeni sayısı” siyasi partilerin sosyal medya kullanımının etkinliğini ölçmede bir kriter olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan ortalama beğeni sayısı, siyasi partilerin 1-31 Ekim 2023 tarihleri arasında yaptıkları paylaşımların kaydettiği toplam beğeni sayısının, yapılan paylaşım sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Bu hesaplama yöntemiyle ortalama beğeni sayısına ulaşılmıştır. Buna göre, AK Parti'nin X sosyal medya platformunda belirtilen tarihler arasındaki toplam beğeni sayısı 524 bin 38'dir. Parti aynı dönemde X'de 245 paylaşım yapmıştır. Partinin toplam beğeni sayısı, bir ay içinde yaptığı paylaşım sayısına bölündüğünde ortaya çıkan 2 bin 139 rakamı, ortalama beğeni sayısını ifade etmektedir.

Ortalama Yorum Sayısı (Yorum Sayısı/Paylaşım Sayısı): Herhangi bir sosyal medya paylaşımına gelen yorum sayısı da tıpkı beğeni sayısı gibi, paylaşımın etkileşimini gösteren güçlü parametrelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Siyasi partilerin sosyal medya paylaşımlarına gelen yorum sayısının yüksekliği, paylaşılan içeriğin takipçiler üzerinde etkisini göstermesinin yanı sıra toplumun tepkilerini anlama ve değerlendirme açısından da önemli görülmektedir. Aynı zamanda bu geri bildirim siyasi partilerin strateji geliştirmesine ve siyasal iletişim sürecini iyileştirmesine yardımcı olabilecek bir veri olarak görülmektedir. Bu nedenle çalışmada “ortalama beğeni sayısı”nın yanı sıra “ortalama yorum sayısı” da siyasi partilerin sosyal medya kullanımındaki etkinliğini ölçmek amacıyla bir kriter olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan ortalama yorum sayısı, siyasi partilerin 1-31 Ekim 2023 tarihleri arasında yaptıkları sosyal medya paylaşımlarının aldığı toplam yorum sayısının, yapılan paylaşım sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Bu hesaplama ile ortalama yorum sayısına ulaşılmıştır. Buna göre, CHP'nin Facebook'da belirtilen tarihler arasındaki toplam yorum sayısı 18 bin 511'dir. Parti aynı dönemde Facebook'da 164 paylaşım yapmıştır. Partinin toplam yorum sayısı, bir ay içinde yaptığı paylaşım sayısına bölündüğünde ortaya çıkan 113 rakamı, ortalama yorum sayısını ifade etmektedir.

Çalışmada değerlendirilecek olan sosyal medya platformları Tablo 9'da görülmektedir. TBMM'de temsil edilen siyasi partilerin kullanmış oldukları sosyal medya platformları “Twitter” (X), “Facebook”, “Instagram”, “Youtube” ve “Tiktok” bu çalışmanın alternatiflerini oluşturmaktadır.

Tablo 9. Alternatif bilgileri

Alternatif Kodu	Alternatif Adı
A1	X
A2	Facebook
A3	Instagram
A4	Youtube
A5	Tiktok

Kriter ağırlıklarının değerlendirilmesi için LBWA yöntemi kullanılmıştır. LBWA yönteminde uzman değerlendirmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu çalışmada konu ile ilgili 4 uzman değerlendirme yapmıştır. Kriter ağırlıklarını belirlemek için oluşturulan uzman danışma ekibinde yeni iletişim teknolojileri ve iletişim çalışmaları alanında uzmanlığa sahip 2 öğretim üyesi ve 2 yüksek lisans öğrencisi yer almıştır.

Uzmanlardan birine ilişkin yapılan hesaplamalar örnek olarak Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Uzman 4 kriter değerlendirme işlemleri

Kriter kodu	s	$I_{s,p}$	f_j	w_j
K1	1	0	1,0000	0,2866
K2	1	1	0,8000	0,2293
K3	1	1	0,8000	0,2293
K4	2	1	0,4444	0,1274
K5	2	1	0,4444	0,1274

Ardından tüm uzmanlar için hesaplamalar tekrarlanmış ve ortalamalar alınmıştır. Uzman görüşlerine dayalı kriter ağırlıkları ve ortalama değerleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Kriter ağırlıkları

Kriter kodu	Uzman 1	Uzman 2	Uzman 3	Uzman 4	Ortalama
K1	0,2323	0,2866	0,2903	0,2866	0,2740
K2	0,1161	0,2293	0,1161	0,2293	0,1727
K3	0,2903	0,2293	0,2323	0,2293	0,2453
K4	0,2323	0,1274	0,1290	0,1274	0,1540
K5	0,1290	0,1274	0,2323	0,1274	0,1540

K1 kriteri siyasal partileri sosyal medya mecralarındaki takipçi sayılarını göstermektedir. Siyasi partilerin seçimleri kazanabilmesi için kendilerine oy verecek seçmen kitlelerine parti programı, geliştirilen politikalar ve toplumu ilgilendiren güncel sorunlara ilişkin mesaj iletmeleri gerekmektedir. Bu nedenle ne kadar çok seçmeni kendi takipçisi haline getirirlerse, oluşturulan bu mesajların ya da içeriklerin daha geniş bir kitleye ulaşması söz konusu olacaktır. Bu nedenle takipçi sayısı siyasal partilerin sosyal medya platformlarındaki etkinliğini ölçmede önemli bir kriterdir. K3 kriteri de siyasal partilerin oluşturdukları içeriklerin sosyal medya platformları üzerinden paylaşımını içermektedir. Seçmen kitlelerle etkileşimi güçlendirmenin temel yollarından biri olan paylaşımlar, sosyal medya platformunun aktif kullanıldığının bir göstergesi olarak değerlendirildiğinden önemlidir. Bu nedenle siyasal partilerin güncel konulara ya da parti politikalarına ilişkin belirli sıklıkta ve sayıda paylaşım yapmaları gerekmektedir. Dolayısıyla paylaşım sayısı, siyasal partilerin sosyal medya platformlarındaki aktifliğini ve etkinliğini ölçen önemli bir kriterdir. K2 kriteri siyasal partilerin sosyal medya hesaplarından takip ettikleri kullanıcı sayısını ifade etmektedir. Takip edilen sayısı, sosyal medya hesabının etkileşimini göstermesinin yanı sıra aynı zamanda etkileşimin kalitesi hakkında da bilgi veren önemli göstergelerden biridir. Takip edilen sayısının yüksekliği, hesabın özellikle etkileşim isteğini göstermesinin yanı sıra seçmen tepkilerini anlamak açısından önemli görülmektedir. Ortalama beğeni sayısı ve ortalama yorum sayısı bir sosyal medya paylaşımının etkileşimini gösteren önemli parametreler olarak değerlendirilmektedir. Beğeni ve yorum sayısı bir sosyal medya hesabının takipçileriyle kurduğu etkileşimi göstermesi bakımından önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra sosyal medya kullanım araçlarına yönelik hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Örnek olması açısından AK Parti hesaplamaları her bir yöntem için sırasıyla gösterilmiştir.

WEDBA süreci sonuçları Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. WEDBA süreci sonuçları

x_{ij}^*	K1	K2	K3	K4	K5
A1	3.420.282	403	44.675	2.138,9306	243,0612
A2	3.000.000	1	33.453	1.262,6278	88,8744
A3	1.700.000	29	7.105	12.013,8000	195,9833
A4	389.000	0	7.400	10.334,5000	46,0000
A5	424.200	2	175	0,0000	0,0000
x_{ij}^*	K1	K2	K3	K4	K5
A1	1,0000	1,0000	1,0000	0,1780	1,0000
A2	0,8771	0,0025	0,7488	0,1051	0,3656

A3	0,4970	0,0720	0,1590	1,0000	0,8063
A4	0,1137	0,0000	0,1656	0,8602	0,1893
A5	0,1240	0,0050	0,0039	0,0000	0,0000
y_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	1,1582	1,7846	1,3496	-0,5393	1,2575
A2	0,8602	-0,4857	0,7696	-0,6962	-0,2540
A3	-0,0615	-0,3276	-0,5921	1,2294	0,7960
A4	-0,9909	-0,4913	-0,5769	0,9286	-0,6743
A5	-0,9660	-0,4800	-0,9503	-0,9224	-1,1252
$w_j(y_{ij} - y_j^+)$	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	-0,2724	0,0000
A2	-0,0816	-0,3921	-0,1423	-0,2966	-0,2328
A3	-0,3341	-0,3648	-0,4763	0,0000	-0,0711
A4	-0,5888	-0,3931	-0,4725	-0,0463	-0,2975
A5	-0,5819	-0,3911	-0,5641	-0,3314	-0,3670
$w_j(y_{ij} - y_j^-)$	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,5888	0,3931	0,5641	0,0590	0,3670
A2	0,5071	0,0010	0,4219	0,0348	0,1342
A3	0,2546	0,0283	0,0879	0,3314	0,2959
A4	0,0000	0,0000	0,0916	0,2851	0,0694
A5	0,0068	0,0020	0,0000	0,0000	0,0000
	WED_i^+	WED_i^-	IS_i	Sıra	
A1	0,2724	0,9785	0,7822	1	
A2	0,5682	0,6741	0,5426	2	
A3	0,6904	0,5203	0,4298	3	
A4	0,9028	0,3074	0,2540	4	
A5	1,0268	0,0071	0,0069	5	

PSI süreci sonuçları Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. PSI süreci sonuçları

x_{ij}^*	K1	K2	K3	K4	K5
A1	1,0000	1,0000	1,0000	0,1780	1,0000
A2	0,8771	0,0025	0,7488	0,1051	0,3656
A3	0,4970	0,0720	0,1590	1,0000	0,8063
A4	0,1137	0,0000	0,1656	0,8602	0,1893
A5	0,1240	0,0050	0,0039	0,0000	0,0000
$(x_{ij}^* - x_j^*)$	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,4776	0,7841	0,5845	-0,2506	0,5278
A2	0,3547	-0,2134	0,3333	-0,3236	-0,1066
A3	-0,0253	-0,1439	-0,2564	0,5713	0,3341
A4	-0,4086	-0,2159	-0,2498	0,4315	-0,2830
A5	-0,3984	-0,2109	-0,4116	-0,4287	-0,4722

	K1	K2	K3	K4	K5
PV_j	0,6803	0,7722	0,7503	0,8639	0,7046
ϕ_j	0,3197	0,2278	0,2497	0,1361	0,2954
ω_j	0,2602	0,1854	0,2032	0,1107	0,2404
	I_i	Sıra			
A1	0,4876	1			
A2	0,0590	2			
A3	0,0582	3			
A4	-0,2174	4			
A5	-0,3874	5			

LMAW süreci sonuçları Tablo 14'de verilmiştir.

Tablo 14. LMAW süreci sonuçları

ϑ_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	2,0000	2,0000	2,0000	1,1780	2,0000
A2	1,8771	1,0025	1,7488	1,1051	1,3656
A3	1,4970	1,0720	1,1590	2,0000	1,8063
A4	1,1137	1,0000	1,1656	1,8602	1,1893
A5	1,1240	1,0050	1,0039	1,0000	1,0000
φ_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,3553	0,9001	0,4452	0,1039	0,3917
A2	0,3228	0,0032	0,3590	0,0633	0,1761
A3	0,2068	0,0902	0,0948	0,4394	0,3342
A4	0,0552	0,0000	0,0984	0,3934	0,0980
A5	0,0599	0,0064	0,0025	0,0000	0,0000
ξ_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,7931	0,9827	0,8478	0,7800	0,8917
A2	0,7780	0,4955	0,8157	0,7425	0,8219
A3	0,7125	0,7424	0,6477	0,9027	0,8769
A4	0,5475	0,0000	0,6520	0,8921	0,7755
A5	0,5567	0,5415	0,3254	0,0000	0,0000
	Q_i	Sıra			
A1	4,2953	1			
A2	3,6537	3			
A3	3,8822	2			
A4	2,8670	4			
A5	1,4236	5			

IRPA süreci sonuçları Tablo 15'de verilmiştir.

Tablo 15. IRPA süreci sonuçları

n_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,5731	0,7062	0,6186	0,1067	0,5955
A2	0,5027	0,0018	0,4632	0,0630	0,2178
A3	0,2848	0,0508	0,0984	0,5995	0,4802
A4	0,0652	0,0000	0,1025	0,5157	0,1127
A5	0,0711	0,0035	0,0024	0,0000	0,0000
$nr v_j$	0,5731	0,7062	0,6186	0,5995	0,5955
df_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	-0,4927	0,0000
A2	-0,0704	-0,7044	-0,1554	-0,5365	-0,3778
A3	-0,2882	-0,6554	-0,5202	0,0000	-0,1153
A4	-0,5079	-0,7062	-0,5161	-0,0838	-0,4828
A5	-0,5020	-0,7027	-0,6162	-0,5995	-0,5955
df_{ij}^+	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A3	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A4	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A5	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
df_{ij}^-	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	0,8220	0,0000
A2	0,1229	0,9975	0,2512	0,8949	0,6344
A3	0,5030	0,9280	0,8410	0,0000	0,1937
A4	0,8863	1,0000	0,8344	0,1398	0,8107
A5	0,8760	0,9950	0,9961	1,0000	1,0000
wdf_{ij}^+	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A2	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A3	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A4	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
A5	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
wdf_{ij}^-	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	0,1740	0,0000
A2	0,0852	0,2334	0,1221	0,1870	0,1398
A3	0,2372	0,2199	0,3038	0,0000	0,0512
A4	0,3578	0,2339	0,3020	0,0389	0,1720
A5	0,3548	0,2330	0,3452	0,2054	0,2054
	pd_i	nd_i	rs_i	Sıra	
A1	0,0000	0,1740	-0,0870	1	
A2	0,0000	0,7675	-0,3838	2	
A3	0,0000	0,8121	-0,4061	3	
A4	0,0000	1,1047	-0,5523	4	
A5	0,0000	1,3439	-0,6719	5	

CRADIS süreci sonuçları Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16. CRADIS süreci sonuçları

n_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	1,0000	1,0000	1,0000	0,1780	1,0000
A2	0,8771	0,0025	0,7488	0,1051	0,3656
A3	0,4970	0,0720	0,1590	1,0000	0,8063
A4	0,1137	0,0000	0,1656	0,8602	0,1893
A5	0,1240	0,0050	0,0039	0,0000	0,0000
v_{ij}	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,2740	0,1727	0,2453	0,0274	0,1540
A2	0,2403	0,0004	0,1837	0,0162	0,0563
A3	0,1362	0,0124	0,0390	0,1540	0,1242
A4	0,0312	0,0000	0,0406	0,1325	0,0291
A5	0,0340	0,0009	0,0010	0,0000	0,0000
d_{ij}^+	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,0000	0,0000	0,0000	0,1266	0,0000
A2	0,0337	0,1723	0,0616	0,1378	0,0977
A3	0,1378	0,1603	0,2063	0,0000	0,0298
A4	0,2428	0,1727	0,2047	0,0215	0,1249
A5	0,2400	0,1719	0,2443	0,1540	0,1540
d_{ij}^-	K1	K2	K3	K4	K5
A1	0,2428	0,1727	0,2443	0,0274	0,1540
A2	0,2091	0,0004	0,1827	0,0162	0,0563
A3	0,1050	0,0124	0,0381	0,1540	0,1242
A4	0,0000	0,0000	0,0397	0,1325	0,0291
A5	0,0028	0,0009	0,0000	0,0000	0,0000
	S_i^+	K_i^+	S_i^-	K_i^-	Q_i
A1	0,1266	1,0000	0,8413	1,0000	1,0000
A2	0,5031	0,2516	0,4648	0,5525	0,4021
A3	0,5342	0,2370	0,4337	0,5155	0,3762
A4	0,7666	0,1651	0,2013	0,2393	0,2022
A5	0,9642	0,1313	0,0037	0,0044	0,0678

Aynı karar matrisine farklı yöntemler uygulandığında elde edilen sonuçlar Borda yöntemi ile birleştirilmiştir. Borda işlem adımları sonucu ulaşılan değerler Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17. Borda süreci sonuçları

r_{ik}	WEDBA	PSI	LMAW	IRPA	CRADIS
A1	1	1	1	1	1
A2	2	2	3	2	2
A3	3	3	2	3	3
A4	4	4	4	4	4
A5	5	5	5	5	5
b_{ik}	WEDBA	PSI	LMAW	IRPA	CRADIS
A1	4	4	4	4	4
A2	3	3	2	3	3
A3	2	2	3	2	2
A4	1	1	1	1	1
A5	0	0	0	0	0
	B_i	Sıra			

A1	20	1			
A2	14	2			
A3	11	3			
A4	5	4			
A5	0	5			

Tablo 17'ye göre AK Parti; Twitter'ı (X) birinci sırada, Facebook'u ikinci sırada, Instagram'ı üçüncü sırada, YouTube'u dördüncü sırada, TikTok'u ise beşinci sırada etkin kullanmaktadır.

AK Parti sosyal medya verileri üzerine yapılan işlemler gösterildikten sonra diğer partiler için de hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. Diğer partilere ilişkin Borda sonuçları Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18. Borda sonuçları

AK Parti	B_i	Sıra	MHP	B_i	Sıra
A1	20	1	A1	20	1
A2	14	2	A2	12	3
A3	11	3	A3	13	2
A4	5	4	A4	5	4
A5	0	5	A5	0	5
CHP	B_i	Sıra	İYİ	B_i	Sıra
A1	19	1	A1	19	1
A2	13	2	A2	9	3
A3	13	2	A3	16	2
A4	4	4	A4	0	5
A5	1	5	A5	6	4
DEVA	B_i	Sıra	GELECEK	B_i	Sıra
A1	20	1	A1	20	1
A2	8	3	A2	15	2
A3	15	2	A3	9	3
A4	6	4	A4	6	4
A5	1	5	A5	0	5
SAADET	B_i	Sıra	TİP	B_i	Sıra
A1	20	1	A1	17	2
A2	10	3	A2	6	4
A3	15	2	A3	18	1
A4	5	4	A4	9	3
A5	0	5	A5	0	5
DEM	B_i	Sıra			
A1	12	3			
A2	6	4			
A3	18	1			
A4	13	2			
A5	1	5			

Diğer partilerin sosyal medya performanslarına bakıldığında, büyük çoğunluğunun (MHP, CHP, İYİ Parti, DEVA, Gelecek Partisi, Saadet Partisi) en etkin sosyal medya platformu olarak X'i kullandıkları görülmektedir. TİP birinci sırada Facebook, DEM ise Instagram'ı etkin kullanmaktadır. MHP, İYİ Parti, DEVA ve Saadet Partisi Instagram'ı, CHP ve Gelecek Partisi Facebook'u, TİP ve DEM YouTube'u ikinci sırada etkin kullanmaktadır. CHP ise Facebook ve Instagram'ı eşit derecede etkin kullanmaktadır. Etkin kullanılan üçüncü platform MHP, İYİ Parti, DEVA, Saadet Partisi için Facebook, Gelecek Partisi için Instagram, TİP ve DEM için X olarak görülmektedir. Partilerin (MHP, CHP, DEVA, Gelecek, Saadet) dördüncü sırada YouTube, beşinci sırada ise TikTok'u (MHP, CHP, DEVA, Gelecek, TİP, DEM) siyasal iletişim aracı kullandıkları gözlemlenmektedir.

4. SONUÇ

Sosyal medya platformları, siyasi aktörlerin ve siyasi partilerin iletişim stratejilerini etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bugün siyasi partiler, geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra sosyal medya platformlarını etkin bir şekilde kullanarak, seçmen kitleleri ile doğrudan iletişim kurma ve siyasi mesajlarını yaygınlaştırma fırsatı bulmaktadır. Siyasi partilerin farklı sosyal medya platformlarını siyasal iletişim amaçlı kullanımını çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak analiz etmeyi amaçlayan çalışma, Tablo 19'da yer alan sonuçlara ulaşmıştır.

Tablo 19. Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanımının Etkinlik Ölçüsüne Göre Sıralanması

Partiler	1	2	3	4	5
AK Parti	X	Facebook	Instagram	YouTube	TikTok
CHP	X	Instagram Facebook	-	YouTube	TikTok
MHP	X	Facebook	Instagram	YouTube	TikTok
İYİ Parti	X	Facebook	Instagram	YouTube	TikTok
DEM	Facebook	YouTube	X	Instagram	TikTok
Saadet Partisi	X	Facebook	Instagram	YouTube	TikTok
Gelecek Partisi	X	Instagram	Facebook	YouTube	TikTok
DEVA Partisi	X	Facebook	Instagram	YouTube	TikTok
TİP	Facebook	X	YouTube	Instagram	TikTok

Tablo 18'de görüldüğü gibi, yapılan araştırma sonucunda TİP ve DEM hariç diğer partilerin (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, DEM, Saadet Partisi, Gelecek Partisi, DEVA) sosyal medya platformlarının kullanımına ilişkin etkinlik sıralaması büyük benzerlik göstermektedir. Bu siyasi partiler en etkin olarak X'i, Instagram ve Facebook'u ikinci veya üçüncü sırada, Youtube ve TikTok ise dördüncü ve beşinci sırada etkin kullanılmaktadır. Siyasi partiler tarafından X'in etkin olarak kullanılmasının, ortamın siyasi partilere sağladığı olanaklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. X, sosyal medya platformları içinde bilgi, duygu, düşünce ve fikirlerin paylaşılmasına olanak tanıyan özellikleri bünyesinde barındırmakla birlikte, bir sosyal medya platformu olarak temel çıkış noktasını da bu özellikleri oluşturmaktadır. Hızlı ve anlık bilgi akışının olması, güncel olayların ve haberlerin anlık olarak takip edilebilmesi, X yoluyla dünyadaki gelişmelerin hızlı bir şekilde öğrenilmesini sağlamaktadır. Bu anlamda X, internet kullanıcılarının önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmekte ve infografik⁵, video ve görsel olarak desteklenmiş içeriklerle etkileşimi yüksek bir platform olarak değerlendirilmektedir. Kamusal tartışmaların yürütülebileceği, politikacıların ve kurumların hızlı bir şekilde geri bildirim alabileceği, aynı zamanda kriz durumlarında kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla hızlı bir iletişim olanağı sunan X'in bu özellikleri, siyasi partiler ve seçmenler arasında etkili bir iletişimi teşvik etmesi nedeniyle siyasi partiler tarafından tercih edilmektedir. Siyasi olaylara anında erişim sağlaması, politikacıların ve kamuoyunun önemli olaylara anında tepki vermesi ve bu tepkilerin hızlı bir şekilde yaygınlaşması özellikleri X'i diğer sosyal medya platformlarından ayıran özellikleri olması nedeniyle önemli bir platform haline getirmekte ve siyasi partiler tarafından da etkili kullanılmasına neden olmaktadır. Öte yandan X'de sınırlı sayıda karakter kullanımı (280 karakter), siyasetçilerin kısa, öz ve daha kolay anlaşılabilir ve paylaşılabilir içeriklerin oluşturulmasını desteklemektedir. X'in sahip olduğu bu özellikler nedeniyle siyasi partilerin çoğunluğu tarafından etkin kullanıldığı düşünülmektedir.

Siyasal partilerin etkin kullandığı sosyal medya platformlarının ikinci ve üçüncü sırasında yine TİP ve DEM hariç Facebook ve Instagram olduğu görülmektedir. Dünya genelinde en yüksek kullanıcı sayısına (2,96 milyar) sahip olan Facebook, partilerin çoğunlukla ikinci veya üçüncü tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece DEM Parti tarafından birinci sırada etkin kullanılan Facebook, geniş kitlelere ulaşabilme kapasitesi nedeniyle önemli bir sosyal medya platformudur. Özellikle Facebook'un reklam verenlere kullanıcı profillerine dayalı hedefleme seçenekleri sunması, siyasi partilerin hedefledikleri seçmen profillerine göre oluşturdukları reklam kampanyalarını belirli demografik gruplara ve bölgelere odaklanarak yönlendirmelerini mümkün kılması, siyasal iletişim açısından etkili iletişim kurulmasını sağlamaktadır. Facebook, kullanıcıların hem güncel bilgileri takip etmesine hem de siyasi partilerin destekçileri ile topluluk oluşturmasına ve etkileşimde bulunmasına olanak sağlamaktadır.

Bir sosyal medya platformu olarak Instagram da, genellikle gençlerin ve genç yetişkinlerin sık kullandığı bir platform olarak değerlendirilmektedir. Siyasi partiler açısından bu kullanımın genç seçmen kitlesine ulaşmak ve

⁵ Farklı verilerin grafik destekli olarak sunulması, daha kolay ve anlaşılır hale getirilmesini amaçlayan dosya türüdür.

onların ilgisini çekmek için olduğu düşünülmektedir. Öte yandan görsel bir platform olan Instagram, siyasi partilerin politikalarını, projelerini, vaatlerini ve liderlerin etkinliklerini görsel olarak paylaşarak daha etkili bir iletişim olanağı sağlamaktadır. Instagram'ın We Are Social tarafından hazırlanan Digital 2023 raporuna göre, Türkiye'deki internet kullanıcılarının aylık olarak %90,6'sı tarafından kullanıldığı düşünüldüğünde siyasi partilerin destekçilerini harekete geçirecek etkinlikleri açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

DEM ve TİP'in ikinci sırada etkin kullandığı, diğer partilerin ise dördüncü sırada etkin kullandığı sosyal medya platformunun YouTube olduğu görülmektedir. Dünya genelinde geniş bir izleyici kitlesine sahip olan YouTube, görsel ve işitsel içeriğin paylaşıldığı bir platformdur. Diğer sosyal medya platformları gibi YouTube da siyasi partilerin farklı türde içerikler oluşturmaya, parti politikaları, seçim kampanyaları, mitingler ve röportajlar gibi önemli etkinlikleri içeren videoların paylaşılmasına olanak sağlamaktadır. Araştırma sonucunda özellikle ana akım medya kanallarına ulaşmada, politikalarını, vaatlerini anlatmada diğer partiler kadar yer bulamayan iki siyasi parti olan DEM ve TİP'in görüntülü içeriklerin seçmen kitlesiyle buluşmasında YouTube'u etkin kullanması anlamlı görülmektedir. Diğer partiler tarafından ise daha alt sıralarda YouTube'un etkin kullanımı görüntülü içeriklerin ana akım televizyon kanallarında yayınlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dünyada ve Türkiye'de kullanıcı sayısı bakımında hızla büyüyen TikTok, siyasal iletişim faaliyetleri çerçevesinde en az etkin kullanılan sosyal medya platformu olarak dikkat çekmektedir. Bu durum TikTok'un daha çok eğlence odaklı bir platform olması, siyasi içeriklerin genel popüler içerikler arasından sıyrılmasını zorlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Özetle yapılan çalışma sonucunda TİP ve DEM parti hariç diğer siyasi partilerin sosyal medya kullanım biçimlerinin birbirine benzer stratejiler çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. TİP ve DEM'in diğer siyasi partilerden ayrışmasının temel nedeninin ana akım medyada yer almamasından kaynaklandığı, bu nedenle sosyal medya platformlarını daha çok geniş kitlelere siyasi fikir, düşünce ve politikalarını aktarmak amacıyla kullandıkları sonucunu ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmadan elde edilen bir başka sonuç ise, siyasi partilerin sosyal medya kullanımında benimsediği stratejilerin temelinde etkin kullanılan sosyal medya platformunun kullanıcı sayısı ve trafiğinden ziyade, sosyal medya platformunun kullanım amacının, temel karakteristik teknik ve içerik özelliklerinin ve platformun kendi bünyesinde barındırdığı siyasal iletişim olanaklarının dikkate alındığı görülmektedir.

Gelecek çalışmalarda, yeni olan farklı ÇKKV yöntemleri kullanılabilir. Ayrıca sosyal medya kullanım tercihleri farklı kurum, kuruluş ve sektörler çerçevesinde değerlendirilebilir. Siyasal iletişim alanında ise farklı sosyal medya platformlarının siyasal iletişimdeki etkinliklerinin karşılaştırılması, sosyal medyada paylaşılan içeriklerin duygu analizi yapılarak seçmen davranışları üzerindeki etkisi çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilebilir. Öte yandan siyasal kampanyaların sosyal medyada daha etkin olabilmesi için demografik, psikografik ve davranışsal kriterler kullanılarak seçmen kitlelerinin en etkili şekilde nasıl hedeflenebileceği incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Alesha, A., Simbolon, R., Batubara, J., ve Panjaitan, F. S. (2024). "Enhancing Electoral Decision-Making: A Social Learning Network Election Decision Support System Utilizing AHP and PROMETHEE Methods". *Journal of Computer Science and Research (JoCoSiR)*, 2(1), 24-31.
- Alguliyev, R., Aliguliyev, R., ve Yusifov, F. (2019). "MCDM approach for weighted ranking of candidates in e-voting." *Information & Media*, 86, 8-22.
- Akbulut, O. Y. (2020). "Gri Entropi Temelli Psi ve Aras Çkvv Yöntemleriyle Türk Mevduat Bankalarının Performans Analizi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/2, 171-187.
- Akyüz, G., & Aka, S. (2015). "Alternative Approach for Manufacturing Performance Measurement: Preference Selection Index (Psi) Method", *Business and Economics Research Journal*, 6/1, 63-77.
- Al-Hawari, T., Naji, A., Alshraideh, H., ve Bataineh, O. (2019). "Extending the WEDBA to the fuzzy multi-criteria decision-making environment". *International Journal of Computer Applications in Technology*, 59(4), 330-346.
- Arman, K., ve Kundakçı, N. (2023). "Yeni Bütünleşik Fucom-Wedba Yaklaşımı ile Bir İşletme İçin Bulut Hizmet Sağlayıcısı Seçimi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (56), 281-295.
- Aziz, A. (2015). *Siyasal İletişim*, Nobel Yayınları, Ankara

- Bond, R. M., Fariss, C. J., Jones, J. J., Kramer, A. D., Marlow, C., Settle, J. E., ve Fowler, J. H. (2012). "A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization", *Nature*, 489/7415, 295-298.
- Božanić, D., Jurišić, D., ve Erkić, D. (2020). "LBWA–Z-MAIRCA model supporting decision making in the army". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 3(2), 87-110.
- Bracciale, R. ve Martella, A. (2017). "Define the populist political communication style: the case of Italian political leaders on Twitter". *Information, communication & society*, 20(9), 1310-1329.
- Burucuoğlu, M., ve Yazar, E. E. (2019). "Youtube'da Fenomen Performanslarının Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Business in the Digital Age*, 2/2, 69-78.
- Cerrahoğlu, S. (2021). "Sosyal Medya Etkileşiminin Turizm Pazarlamasındaki Rolünün Değerlendirilmesi", *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 21-44.
- Çilek, Ö. Ü. A. (2022). "Kripto Para Talebini Etkileyen Faktörlerin Lbwa Tekniğiyle Değerlendirilmesi", 9. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi*, Icafr-Tokat, 204-215.
- Demir, G. (2020). "LBWA YÖNTEMİ", *Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Kriter Ağırlıklandırma Yöntemleri*, (Ed: Hüdaverdi Bircan). Nobel Yayınları. Ankara.
- Demir, G. (2021). "4. Vakıf Üniversitelerinde Akademik Performans Analizi: Critic-Wedba Bütünleşik Model Uygulaması", *International Journal of Economic and Administrative Academic Research*, 1/1, 39-50.
- Demir, A. T. (2022). "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi-3'e Ait Göstergelerin Bulanık Lmaw Yöntemi ile Önceliklendirilmesi", *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 2/2, 115-127.
- Demir, G. (2022a). "Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Kurumsal Performansın Psi-Sd Tabanlı Mabac Metodu ile Ölçülmesi: Anadolu Sigorta Örneği", *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7/1, 112-136.
- Demir, G. (2022b). "Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinin Bulanık Lmaw Yöntemi ile Değerlendirilmesi", *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 2/1, 67-77.
- Demir, G. (2022c). "Analysis of the Financial Performance of the Deposit Banking Sector In the Covid-19 Period with Lmaw-Dnma Methods", *International Journal of Insurance and Finance*, 2/2, 17-36.
- Demir, G. (2022d). "Bilgi ve İletişim Teknolojisinin G8 Ülkelerindeki Gelişiminin Değerlendirilmesi", *Journal of Business and Communication Studies*, 1/2, 165-178. <http://dx.doi.org/10.29228/jobacs.67424>.
- Demir, G. ve Arslan, R. (2021). "Analysis of The Performance of Non-Life Insurance Companies In Turkey with the Lbwa-Piv Mcdm Model", *International Baku Scientific Research Congress*, October 15-16, / Baku, Azerbaijan, 419-435.
- Demir, G., Riaz, M. ve Almalki, Y. (2023). "Multi-Criteria Decision Making In Evaluation of Open Government Data Indicators: An Application in G20 Countries", *Aims Mathematics*, 8/8, 18408-18434.
- Demirtaş, M. C. (2022). "Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Mabac Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17/57, 102-147. <http://dx.doi.org/10.14783/maruoneri.941348>.
- Digrizia, J., McKelvey, K., Bollen, J. ve Rojas, F. (2013). "More Tweets, More Votes: Social Media as a Quantitative Indicator of Political Behavior", *PloS one*, 8/11. e79449, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0079449>
- Doğan, A. ve Alptekin, G. (2018). "Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: TBMM Üyelerinin Twitter Kullanım Pratikleri Üzerine İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 737-756.
- Elste, J. R., Schweiger, T. ve Croasdell, D. T. (2015). "Contrasting Voting, Multi-criteria Decision-Making, and Collaborative Decision-Making Using Election Results". In *2015 48th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 3960-3969). IEEE.
- Gamper, C. D. ve Turcanu, C. (2007). "On the governmental use of multi-criteria analysis". *Ecological economics*, 62(2), 298-307.
- Gençkaya, Ö., Gündoğdu, H. G. ve Aytekin, A. (2021). "Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelerinin Yönetişim İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16/3, 705-726.
- Guijarro, E., Mascarell, C. S., Darós, L. C., Somavilla, R. D. ve Griñón, E. B. (2018). "Multicriteria techniques applied to social media in public sector: the use of Twitter by different law enforcement authorities profiles". *Revista Latina de Comunicación Social*, (73), 1412-1427.

- Halpern, D., Valenzuela, S. ve Katz, J. E. (2017). "We Face, I Tweet: How Different Social Media Influence Political Participation Through Collective and Internal Efficacy", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22/6, 320-336.
- Hämäläinen, R. P., Mustajoki, J., ve Marttunen, M. (2010). Web-based decision support: creating a culture of applying multi-criteria decision analysis and web-supported participation in environmental decision making. *E-Democracy: A group decision and negotiation perspective*, 201-221.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Çev. Bekir Berat Özipek vd., Adres Yayınları, Ankara
- Işık, Ö. (2022). "AHP, CRITIC VE WEDBA Yöntemlerini İçeren Entegre Bir ÇKKV Modeli İle AXA Sigorta Şirketinin Finansal Performansının Analizi", *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5/2, 892-908.
- Işıldak, B., Keleş, M. K. ve Özdağoğlu, A. (2023). "Tekirdağ Çorlu Atatürk Havalimanı'nın Performansının Idocriw ve Wedba Yöntemleriyle Yıllara Göre Değerlendirilmesi" *Humanitas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (Incsos VIII Özel Sayısı), 169-182.
- Jain, V., ve Ajmera, P. (2019). "Application of MADM methods as MOORA and WEDBA for ranking of FMS flexibility". *International Journal of Data and Network Science*, 3(2), 119-136.
- Jensen, Michael J. (2017). "Social Media and Political Campaigning: Changing Terms of Engagement?", *The International Journal of Press/Politics*, 22/1, 23-42.
- Kadic, D., Blazevic, R., Bajric, H., ve Kadic, E. (2024). "Evaluation of Energy Renovation Measures for Hospital Buildings using the PSI Method". *Engineering, Technology & Applied Science Research*, 14(1), 12753-12758.
- Kaplan, A. M. ve Haenlein, M. (2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", *Business Horizons*, 53/1, 59-68. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Karczmarczyk, A., Jankowski, J. ve Wątróbski, J. (2018). Multi-criteria decision support for planning and evaluation of performance of viral marketing campaigns in social networks. *PLoS one*, 13(12), e0209372.
- Kazana, H., Özçelik, S. ve Hobikoğlu, E.H. (2015). "Election of deputy candidates for nomination with AHP-Promethee methods". *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 603-613. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.141>.
- Keleş, M. K., Ustaömer, T. C., ve Özdağoğlu, A. (2022). "Havayolu Sektöründe Pandeminin Etkisinin Veri Zarflama Analizi Değerlendirilmesi: Pegasus Havayolları Örneği", *Sosyal, Hukusal ve Yönetişel Boyutlarıyla Covid-19 Salgını*, Yayın Yeri:Astana Yayınları, Editör:Yıldız Savaş, Basım sayısı:1, Sayfa sayısı:75.
- Keleş, N. (2023). "Lopcow ve Cradis Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin ve Türkiye'nin Yaşanabilir Güç Merkezleri Şehirlerinin Değerlendirilmesi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/3, 727-747. DOI: 10.25287/ohuiibf.1239201
- Konidari, P., ve Mavrikis, D. (2007). "A multi-criteria evaluation method for climate change mitigation policy instruments". *Energy Policy*, 35(12), 6235-6257.
- Kruikemeier, S. (2014). "How Political Candidates use Twitter and the Impact on Votes", *Computers in Human Behavior*, 34, 131-139. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.025>
- Kumar, K. A. ve Natarajan, S. (2016). "Role of Social Media in Political Campaigning and its Evaluation Methodology: A Review", *Global Management Review*, 10/3, 1-12.
- Kurth, M. H., Larkin, S., Keisler, J. M., ve Linkov, I. (2017). "Trends and applications of multi-criteria decision analysis: use in government agencies". *Environment Systems and Decisions*, 37, 134-143.
- Lai, Linda SL. ve Turban, E. (2008). "Groups Formation and Operations In The Web 2.0 Environment and Social Networks", *Group Decision and Negotiation*, 17, 387-402.
- Lajas, R. ve Macário, R. (2020). "Public policy framework supporting "mobility-as-a-service" implementation". *Research in Transportation Economics*, 83, 100905.
- Lee, J. ve Xu, W. (2018). "The More Attacks, The More Retweets: Trump's and Clinton's Agenda Setting on Twitter", *Public Relations Review*, 44, 201– 213.
- Lukić, R. (2023). "Application of the LMAW-DNMA method in the evaluation of the environmental problem in the agriculture of selected European Union countries". *Acta Agriculturae Serbica*, 28 (55), 49–61, DOI: 10.5937/AASer2355049L
- Maniya, K., ve Bhatt, M. G. (2010). "A selection of material using a novel type decision-making method: Preference selection index method". *Materials & Design*, 31(4), 1785-1789.

- Matarín Rodríguez-Peral, E., Gómez-Franco, T., ve García-Manso, A. (2022). Application of the Analytical Hierarchical Process in the digital communication of public agencies during the COVID-19 pandemic. *Revista Latina de Comunicación Social*, 80, 89-117, DOI: 10.4185/RLCS-2022-1532.
- McNair, B. (2011). "An Introduction to Political Communication", Editor: James Curran, <https://perpus.univpancasila.ac.id/repository/EBUPT200398.pdf>, Taylor & Francis e-Library.
- Nulty, P., Theocharis, Y., Popa, S.A. ve Parnet, O. (2016). "Social Media and Political Communication in the 2014 Elections to the European Parliament", *Electoral Studies*, 44, 429 – 444.
- Oktay, M. (2002). *Politikada Halkla İlişkiler*, Derin Yayınları, İstanbul
- Oralhan, B. (2019). "Sosyal Medya Platformu Seçimini Etkileyen Kriter Ağırlıklarının Bulanık Dematel Yöntemiyle Belirlenmesi", *Ibad Sosyal Bilimler Dergisi*, 408-420.
- Ögel, İ. Y., Ecer, F. ve Özgöz, A. A. (2023). "Identifying the Leading Retailer-Based Food Waste Causes in Different Perishable Fast-Moving Consumer Goods' Categories: Application of the F-LBWA Methodology", *Environmental Science and Pollution Research*, 30/12, 32656-32672.
- Özcan, I. (2022). "Ahp, Critic ve Wedba Yöntemlerini İçeren Entegre Bir Çkv Modeli ile Axa Sigorta Şirketinin Finansal Performansının Analizi", *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 5/2, 892-908.
- Özçil, A. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Alternatif Bir Yöntem Önerisi: Bütünleştirici Referans Noktası Yaklaşımı, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli.
- Pamučar, D., Deveci, M., Canitez, F. ve Lukovac, V. (2020). "Selecting an airport ground access mode using novel fuzzy LBWA-WASPAS-H decision making model". *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 93, 103703. doi: <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2020.103703>
- Pamučar, D., Žižović, M., Biswas, S., ve Božanić, D. (2021). "A new logarithm methodology of additive weights (LMAW) for multi-criteria decision-making: Application in logistics". *Facta Universitatis, Series: Mechanical Engineering*, 19(3), 361-380. <https://doi.org/10.22190/FUME210214031P>
- Patnaik, P. K., Mishra, S. K., ve Ashish, A. T. (2020, March). "Ranking of fiber reinforced composite materials using PSI and PROMETHEE method". In *2020 International Conference on Computer Science, Engineering and Applications (ICCSEA)* (pp. 1-5). IEEE.
- Puška, A., Božanić, D., Mastilo, Z. ve Pamučar, D. (2023). "Extension of Merce-Cradis Methods with Double Normalization-Case Study Selection of Electric Cars", *Soft Computing*, 27/11, 7097-7113.
- Puška, A., Stević, Ž., ve Pamučar, D. (2022a). "Evaluation and selection of healthcare waste incinerators using extended sustainability criteria and multi-criteria analysis methods". *Environment, Development and Sustainability*, 24, 11195–11225.
- Puška, A., Nedeljković, M., Prodanović, R., Vladislavljević, R. ve Suzić, R. (2022b). "Market Assessment of Pear Varieties in Serbia Using Fuzzy Cradis and Critic Methods", *Agriculture*, 12/2, 139, <https://doi.org/10.3390/agriculture12020139>
- Radovanović, M., Petrovski, A., Cirkin, E., Behlić, A., Jokić, Ž., Chemezov, D., Hashimov, E.G., Bouraima, M.B. ve Jana, C. (2024). "Application of the new hybrid model LMAW-G-EDAS multi-criteria decision-making when choosing an assault rifle for the needs of the army". *Journal of Decision Analytics and Intelligent Computing*, 4(1), 16-31
- Rao, R. V. ve Singh, D. (2011). "Evaluating flexible manufacturing systems using Euclidean distance-based integrated approach". *International Journal of Decision Sciences, Risk and Management*, 3(1-2), 32-53.
- Riabacke, M., Astrom, J., ve Gronlund, A. (2011). Eparticipation galore? Extending multi-criteria decision analysis to the public. *International Journal of Public Information Systems*, 7(2).
- Saçan, B. C., ve Eren, T. (2021). "Sosyal Medya Reklam Platformu Seçimi: Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ile Bir Uygulama", *Journal of Turkish Operations Management*, 5/2, 721-738.
- Seçim, M. Ö. (2016). "Sosyal Medyanın Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Kullanılması: Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 422-434.
- Siskos, E., Askounis, D., ve Psarras, J. (2014). Multicriteria decision support for global e-government evaluation. *Omega*, 46, 51-63.

- Srdjevic, B., Cukaliev, O., Tanaskovic, V., Srdjevic, Z., ve Blagojevic, B. (2012). Voting Systems and Multi-Criteria Optimization Models in Participative Decision Making.
- Stagl, S. (2006). Multicriteria evaluation and public participation: the case of UK energy policy. *Land use policy*, 23(1), 53-62.
- Supçiller, A. A. ve Deligöz, K. (2018). "Tedarikçi Seçimi Probleminin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Uzlaşık Çözümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 355-368.
- Talmor, I. (2021). Implementing a multi-criteria decision-making approach to a new party's election campaign—A case study. *MethodsX*, 8, 101328.
- Tešić, D., Božanić, D., Puška, A., Milić, A. ve Marinković, D. (2023). "Development of the Mcdm Fuzzy Lmaw-Grey Marcos Model for Selection of a Dump Truck", *Reports In Mechanical Engineering*, 4/1, 1-17.
- Torkayesh, A. E., Pamučar, D., Ecer, F. ve Chatterjee, P. (2021). "An integrated BWM-LBWA-CoCoSo framework for evaluation of healthcare sectors in Eastern Europe". *Socio-Economic Planning Sciences*, 78, 101052. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2021.101052>
- Toslak, M., Aktürk, B. ve Ulutaş, A. (2022). "Merec ve Wedba Yöntemleri ile Bir Lojistik Firmasının Yıllara Göre Performansının Değerlendirilmesi", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 363-372.
- Tuş, A. ve Adalı, E. A. (2018). "Codas ve Psi Yöntemleri ile Personel Değerlendirmesi", *Alphanumeric Journal*, 6/2, 243-256.
- Türkal, İ. (2023). "Vakıf Üniversitelerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Topsis Yöntemi ile Değerlendirilmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11/2, 1783-1815.
- Uluskan, M., Topuz, D. ve Çimen, C. (2022). "Ahp, Bulanık Ahp, Lbwa ve Copras Yöntemleri ile Tedarikçi Değerlendirme: Demiryolu Sektöründe Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik ile Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 30/3, 412-430.
- Ulutaş, A. (2020). "Stacker selection with PSI and WEDBA Methods", *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 10/2, 493-504.
- Vaccari, C., Valeriani, A., Barbera, P., Bonneau, R., Jost, J.T., Nagler, J. ve Tucker, J.A. (2015). "Political Expression and Action on Social Media: Exploring the Relationship Between Lower and Higher-Threshold Political Activities Among Twitter Users in Italy", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20, 221-239.
- Valeriani, A., ve Vaccari, C. (2016). "Accidental Exposure to Politics on Social Media as Online Participation Equalizer in Germany, Italy, and the United Kingdom", *New media & Society*, 18/9, 1857-1874.
- Wang, W., Wang, Y., Fan, S., Han, X., Wu, Q. ve Pamucar, D. (2023). "A Complex Spherical Fuzzy Cradis Method Based Fine-Kinney Framework for Occupational Risk Evaluation in Natural Gas Pipeline Construction", *Journal of Petroleum Science and Engineering*, 220, 111246, <https://doi.org/10.1016/j.petrol.2022.111246>
- We Are Social Reports (2023). <<https://omgiletisim.com/we-are-social-dijital-2023-global-ve-turkiye-raporu-yayinlandi/>> Erişim Tarihi: 07.02.2024.
- Williams, C. ve Gulati, G.J. (2008). "What is a social network worth? Facebook and Vote Share in the 2008 Presidential Primaries", *Annual Meeting of the American Political Science Association*, August 28-31, Boston, MA.
- Zizovic, M. ve Pamucar, D. (2019). "New model for determining criteria weights: level based weight assessment (LBWA) model". *Decision making: applications in management and engineering*, 2 (2): 126-137. DOI: <https://doi.org/10.31181/dmame1902102z>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 21.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1495033

Research Article/Araştırma Makalesi

Şahin, F. ve İrmak, F. (2024). "Finansal Gevşeklik ile Ar-Ge Yatırımları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: BİST İmalat Sektörü Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 185-198.

FİNANSAL GEVŞEKLİK İLE AR-GE YATIRIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ: BİST İMALAT SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Emrah ŞAHİN*, Fazlı IRMAK**

Öz

Finansal gevşeklik, bir firmanın sahip olduğu likiditesi yüksek varlıklar ile borçlanabilme yeteneğinin toplamından oluşmaktadır. Literatürde, finansal gevşekliği yüksek olan firmaların piyasaya yeni ürünler sunmak, yeni pazarlara girmek gibi yeni stratejiler deneme gücünün yetebileceği iddia edilmektedir. Bu çalışmada, finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere BİST İmalat Sektöründe yer alan firmaların 2018/Q1- 2023/Q3 dönemleri arasındaki mali verileri analiz edilmiştir. Çalışmada finansal gevşekliği temsil eden mevcut, geri kazanılabilir ve potansiyel gevşeklik türleri bağımsız, Ar-Ge yoğunluğu ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmanın amaçlarına uygun olarak gevşeklik türleri ile Ar-Ge yatırımları arasındaki doğrusal ya da eğrisel ilişkinin varlığı regresyon yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, mevcut ve potansiyel gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasında pozitif doğrusal, geri kazanılabilir gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasında ters U şeklinde eğrisel ilişki tespit edilmiştir. Mevcut gevşeklik için elde edilen bu sonuç, davranışsal teorisyenlerin iddialarını kısmen desteklerken, geri kazanılabilir gevşeklik için elde edilen bu sonuç, davranışsal teorisyenlerin iddiaları ile birebir uyumludur. Potansiyel gevşeklik için elde edilen sonuç, davranışsal teorisyenlerin iddialarının aksine pozitif doğrusaldır.

Anahtar kelimeler: *Ar-Ge, Mevcut gevşeklik, Geri kazanılabilir gevşeklik, Potansiyel gevşeklik, Finansal gevşeklik.*

DETERMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL SLACK AND R&D INVESTMENTS: SAMPLE OF BIST MANUFACTURING SECTOR

Abstract

Financial slack is the sum of a firm's highly liquid assets and its ability to borrow. In the literature, it is claimed that firms with high financial slack can afford to try new strategies such as introducing new products to the market and entering new markets. In this study, in order to determine the effect of financial slack on R&D investments, the financial data of firms in the BIST Manufacturing Sector between 2018/Q1- 2023/Q3 periods are analysed. In the study, current, recoverable and potential slack types representing financial slack are considered as independent variables, while R&D intensity is taken as the dependent variable. In line with the objectives of the study, the existence of a linear or curvilinear relationship between slack types and R&D investments is analysed by regression method. According to the analysis results, a positive linear relationship was determined between available and potential slack and R&D intensity, and an inverted U-shaped curvilinear relationship was determined between recoverable slack and R&D intensity. This result obtained for the available slack partially supports the claims of behavioral theorists, while this result obtained for the recoverable slack is in full compliance with the claims of behavioral theorists. The result obtained for the potential slack is positive linear, contrary to the claims of behavioral theorists.

Keywords: *R&D, Available slack, Recoverable slack, Potential slack, Financial slack.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ÇORUM.

e-posta: emrahsahin@hitit.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1001-6511>)

**Öğr. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, SAMSUN.

e-posta: fazli.irmak@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-3584-2462>)

1. GİRİŞ

Firmaların büyümek ve rekabet gücünü artırmak için birçok faktöre ihtiyacı vardır. Bunlardan en önemlileri teknolojiye dayalı yeni bilgi ve yeniliklerdir. Sürdürülebilir bir büyüme ve gelişmeyi sağlamak için araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine yeterli düzeyde yatırım yapılması hayati öneme sahiptir (Kılıç, 2020: 220). Yenilikler ise; araştırma ve geliştirme faaliyetleri yaparak veya teknoloji üreten başka ülkelerden teknoloji transferi yapılarak elde edilebilmektedir (Korkmaz, 2010: 3321). Teknolojik yenilik yapılması, bir firmanın pazar payını, rekabet gücünü artırdığı ve yeni pazarlara girme fırsatları sağladığı (Alessandri ve Pattit, 2014: 151) gibi finansal performansının da artmasına katkı sağlamaktadır (Taban ve Şengür, 2014: 356).

Firma düzeyindeki araştırma projeleri, bir firmada yeni bilginin geliştirilmesine yol açarak yeni ürün veya süreçlere dönüşen sıralı bir sürecin ilk aşaması olarak görülebilir. Geliştirme aşamasında başvuru patentler ise, daha geniş anlamda, bir firmanın araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) projesinin nihai sonucunu yansıtmakta, rekabet avantajı ve yüksek pazar payı gibi ekonomik faydalar sağlamaktadır (Othman ve Ameer, 2009: 275). Ayrıca son dönemde yapılan araştırma sonuçları, ülkeler arası gelir ve büyüme farklarını ortadan kaldırmada en önemli faktörlerden birisinin Ar-Ge yatırımları olduğunu ortaya koymaktadır (Kılıç vd., 2014: 116). Ar-Ge faaliyetlerinin finansmanında ise finansal gevşekliğin alternatif bir kaynak olarak kullanılması finansal gevşekliğin önemini gözler önüne sermektedir. Bu çalışma ile literatüre iki önemli katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Birincisi Ar-Ge yatırımları ile finansal gevşeklik türleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. İkincisi ise mevcut literatürde yer alan Ar-Ge yatırımları ile finansal gevşeklik arasındaki ilişkiyi açıklayan kaynak temelli teori ile vekalet teorisinden hangisinin bu çalışma örneklemini özelinde geçerli olduğunu ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, finansal gevşekliğin firma yeniliklerinin öncüsü olan Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere BİST İmalat Sektöründe yer alan firmaların 2018/Q1 – 2023/Q3 dönemlerine ait çeyrek dönem mali verileri analiz edilmiştir. Bu amaçla çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde finansal gevşeklik kavramı üzerinde durulmuş, ikinci bölümde çalışmanın konusu özelinde literatürde yer alan önceki çalışmalardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişki üzerine teoriler verilmiş, dördüncü bölümde veri seti ve yöntem anlatılmış, beşinci bölümde veri setinin analizi sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son bölümde ise çalışma sonuçlarının değerlendirildiği sonuç bölümü yer almaktadır.

2. FİNANSAL GEVŞEKLİK

Örgütsel gevşeklik kavramsal olarak ilk defa Cyert ve March (1963) tarafından ortaya atılmış ve *“toplum kaynakları ile toplam gerekli ödemeler arasındaki fark”* olarak tanımlanmıştır (Rafailov, 2017: 2). Gevşekliğin Bourgeois (1981)’e göre bir diğer tanımı, *“işletmenin iç baskıları düzeltmesine ya da politik değişiklikler sonucu dış baskılara başarılı bir şekilde uyum sağlamasına, bunun yanı sıra dış çevreye uyum sağlamak üzere strateji değişikliklerinin başlatılmasına imkân sağlayan gerçek ve potansiyel kaynaklar havuzu”* dur. Nohria ve Gulati (1996) ise gevşekliği, *“bir işletmede belirli bir düzeyde örgütsel çıktıyı üretmek için gereken minimum miktarı aşan kaynaklar havuzu”* olarak tanımlanmıştır.

Literatürde birçok çalışmada, örgütsel gevşeklik ile finansal gevşeklik kavramları birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmekle birlikte her iki kavram arasında fark vardır. Örgütsel gevşeklik, firmada kullanıma hazır kaynaklar ile firma faaliyetleri için gerekli olan kaynaklar arasındaki farktan oluşmaktadır. Finansal gevşeklik ise, firma faaliyetlerinde kullanılması için bulundurulmuş finansal kaynakların gereğinden fazla olması durumunu ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle örgütsel gevşeklik, gereğinden fazla olan örgütsel kaynak mevcudiyetini içerirken, finansal gevşeklik nakit ve nakit benzeri gibi finansal kaynaklar ile firmanın borçlanabilme kapasitesinin toplamından oluşmaktadır (Şahin ve Karaca, 2024: 63). Benzer şekilde Morgheim (2015) finansal gevşekliği, *“mevcut işletme sermayesi ile gerekli işletme sermayesi arasındaki fark”* olarak tanımlanmıştır. Finansal gevşekliğin ölçümü ile ilgili olarak literatürde birçok ölçüm kullanılmaktadır. Literatürde genel olarak finansal gevşeklik üç farklı değişkenle ölçülmektedir. Bunlar; mevcut gevşeklik, potansiyel gevşeklik ve geri kazanılabilir gevşekliktir.

Mevcut gevşeklik, henüz belli bir harcamaya tahsis edilmemiş ve dolayısıyla kolaylıkla temin edilebilen aşırı kaynakları ifade etmektedir. Bu tür kaynaklar yöneticilere en fazla esnekliği sağlayan gevşeklik türüdür. Örneğin hazır değerler ve pazarlanabilir menkul kıymetler mevcut gevşeklik kaynaklarını temsil etmektedir (Lee, 2012: 8).

Bu gevşeklik türünün yeniliklere ulaşmada kaynak sağlayarak yenilikleri kolaylaştırdığı iddia edilmektedir. Mevcut gevşeklikte, yöneticilerin umut vadeden sonuçlar veren projeleri takip etme olasılıkları daha yüksektir (Geiger ve Cashen, 2002: 71-72). Literatürde mevcut gevşekliğin ölçümünde yaygın olarak cari oranın (Dönen Varlıklar/ Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar) kullanıldığı görülmektedir (Ashwin vd. 2016; Bromiley, 1991; Chiu ve Liaw, 2009; Geiger ve Cashen, 2002; Hailu vd., 2018; Kim vd. 2017; Lee ve Wu, 2016; Marlin ve Geiger, 2015; Rafailov, 2017). Cari oran arttıkça mevcut gevşekliğin de arttığı söylenebilir.

Geri kazanılabilir gevşeklik ise kaynakların firma içerisinde aşırı maliyet olarak ne ölçüde kullanıldığını belirlemeye hizmet etmektedir. Ancak firmalar finansal zorluklarla karşılaştıklarında bu kaynakları maliyetleri azaltmak suretiyle yeniden kazanabilirler (Marlin ve Geiger, 2015: 2342; Moses, 1992: 42). Bu gevşeklik genel giderler gibi firma işlemlerinde tüketilmiş bir gevşektir ve yöneticilerin bu gevşekliği gerektiğinde hızlı bir şekilde kullanma konusunda mevcut gevşekliğe göre daha az takdir yetkisine sahiptir (Baloc vd., 2014: 90). Literatürde geri kazanılabilir gevşekliğin ölçümü için yaygın olarak “*satış, genel ve yönetim harcamaları/satışlar*” oranının kullanıldığı görülmektedir (Bromiley, 1991; Chandler, 2008; Chiu ve Liaw, 2009; Hailu vd., 2018; Marlin, 2014; Marlin ve Geiger, 2015).

Bir firmanın dış kaynak unsuru olan potansiyel gevşeklik, firmanın kullanabileceği borçlanma kapasitesini (Chandler, 2008: 25) veya henüz faaliyete geçmemiş kaynaklarını temsil etmektedir (Bradley vd., 2011: 1082). Daha açık bir ifadeyle firmanın gelecekte kaynak yaratma kabiliyetleridir (Herold vd., 2006: 374). Literatürde potansiyel gevşekliğin ölçümü için ise yaygın olarak borç/özkaynak oranının kullanıldığı görülmektedir (Chandler, 2008; Geiger ve Cashen, 2002; Hailu vd., 2018; Lee, 2012; Marlin, 2014). Toplam borç/özkaynak oranı düşerse, dışarıdakilerin (alacaklıların) yönetim politikasını etkileme potansiyeli gibi gelecekteki yükümlülükler ödenecek faiz ödemeleri de azalmaktadır. Borç/özkaynak oranındaki artan değerler aslında azalan potansiyel gevşeklik seviyelerine işaret etmektedir (Lee, 2012: 9).

3. FİNANSAL GEVŞEKLİK İLE AR-GE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yapılan literatür incelemesinde, Ar-Ge yatırımları ile finansal gevşeklik arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla birçok çalışmanın yapıldığı ancak elde edilen sonuçlar özelinde, finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik henüz bir fikir birliğinin oluşmadığı göze çarpmaktadır. Bazı çalışmalar finansal gevşekliğin Ar-ge yatırımlarını olumlu yönde etkilediğini, bazı çalışmalar ise verimsizliklere yol açarak olumsuz yönde etkilediğini iddia etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde finansal gevşekliğin Ar-Ge yatırımları üzerindeki etkisi teorik açılarından değerlendirilip, farklı iddialar ve gerekçelerinden bahsedilecektir.

Finansal gevşeklik ile yenilikler arasındaki ilişkiyi açıklayan davranışsal teori, bir firmanın belirlenen hedeflerine, sahip olduğu finansal gevşeklik seviyesine ve iflastan uzaklık durumlarına göre Ar-Ge yatırımları yapabileceğini öne sürmektedir (Alessandri ve Pattit, 2014: 151). Bourgeois (1981), gevşekliğin firmalara olumlu yönde etkisinin olduğunu iddia eden ilk araştırmacılardan birisi olarak gevşekliği, “*organizasyonun normal olarak verimli bir şekilde çalışması için gerekli olan seviyenin üzerinde bir kaynak*” olarak görmektedir. Bourgeois (1981), gevşeklik oluştukça organizasyonların, piyasaya yeni ürünler sunmak, yeni pazarlara girmek gibi yeni stratejiler denemelerine gücünün yetebileceğini iddia etmiştir. Benzer şekilde Nohria ve Gulati (1996) de, çok az gevşekliğin yeniliğin düşmanı olduğunu, çünkü başarısı belirsiz olan her türlü Ar-Ge faaliyetini caydırdığını savunmuştur. Bununla beraber çok fazla gevşekliğin de yeniliğe zarar verdiğini, çünkü kendini beğenmişliği ve disiplin eksikliğini besleyerek iyi projelerden ziyade kötü projelerin peşinden koşulmasına imkan sağladığını iddia etmiştir. Bu nedenle çoğu araştırmacı, finansal gevşekliğin faydaları veya maliyetleri arasında dengenin sağlanabilmesi için finansal gevşeklik ile yenilik arasında ters U şeklinde eğrisel ilişki olduğunu iddia etmektedir (Shaikh vd., 2018: 193).

Yöneticilerin finansal gevşekliğin fazla olduğu durumlarda risk iştahlarının yüksek olduğu, tersi durumda ise riskten kaçındıkları söylenebilir. Finansal gevşekliğin var olması firmaları başarısızlık tehdidine karşı destekleyerek yöneticilerin yenilikçi yatırımlar yapmalarına ve böylelikle performanslarını yükseltecek faaliyetlere yönelmelerine olanak tanımaktadır (Lungeanu vd., 2016: 858). Finansal gevşeklik sadece nakit akışı dalgalanmalarına karşı koruma sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda Ar-Ge yatırımlarının iyi ve kötü zamanlarda da sürdürülmesini sağlar (O’Brien, 2003: 420). Finansal gevşeklik, yöneticileri olumlu kazançlar için acil baskılardan korumakta; bu

da muhtemelen daha fazla teknolojik deneyi ve daha uzak teknolojik araştırmayı teşvik edebilmektedir (Wu ve Tu, 2007: 484). Finansal gevşekliğe sahip kuruluşların, riskli olan ve herhangi bir sonuca ulaşmayan veya birkaç yıl sonra kara dönüşebilecek yenilik faaliyetleri de dahil olmak üzere yeni araştırma ve geliştirme faaliyetlerine girişme olasılıkları daha yüksektir (Lu ve Wong, 2019: 1084). Ancak finansal gevşekliğin araştırma ve geliştirme faaliyetleri arasındaki pozitif ilişkinin sonsuz ve doğrusal olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla finansal gevşeklik, belirli bir noktaya kadar Ar-Ge harcamaları için temel bir önkoşuldur, belli bir seviyeden sonra ise Ar-Ge yatırımlarını engellemektedir. Bu anlamda yöneticilerin, bu kadar değerli bir kaynağın tahsisi konusunda geniş bir takdir yetkisi olsa da dikkatli olmaları gerekmektedir. Çünkü kaynaklar sınırlıdır ve kötü kararlar kaynakların israfına yol açabilmektedir (Terry Mousa ve Chowdhury, 2014: 30). Her ne kadar gevşekliğin öngörülemez kayıplara veya nakit akışı sıkıntılarına karşı şirketi koruyan bir mali destek oluşturdukları için belirli düzeydeki gevşek kaynaklar organizasyon için olumlu kabul edilse de optimal gevşeklik seviyesi üzerinde hala devam eden bir tartışma vardır. Çünkü bazı araştırmacılar “aşırı gevşekliğin” verimlilik kaybıyla ilişkili olduğunu savunmaktadır (Leyva-de la Hiz vd., 2019: 1218). Sonuç olarak, finansal gevşeklikle Ar-Ge harcamaları ilişkisinin, finansal gevşekliğin seviyesine bağlı olarak değişebileceği ifade edilmiştir (Nohria ve Gulati, 1996: 1260).

Finansal gevşeklik ile yenilikler arasındaki ilişkiyi açıklayan diğer bir teori ise vekalet teorisidir. Vekalet teorisyenleri, firma sahipleri yani hissedarlar ile hissedarlar tarafından vekil olarak atanan yöneticiler arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları analiz etmektedir. Çatışmalar, hissedarların ve yöneticilerin çıkarlarının uyumlu olmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum, hissedarlar ve yöneticiler arasındaki bilgi asimetrisinin yanı sıra her iki tarafın da sınırlı rasyonelliği nedeniyle ortaya çıkmakta ve yöneticiler için ahlaki tehlikeyle sonuçlanmaktadır (Leyva-de la Hiz vd., 2019: 1216).

Vekalet teorisi finansal gevşekliğin ve yönetsel takdir yetkisinin olumsuz etkilerine odaklanmaktadır. Vekalet teorisinde gevşeklik, firmalar için gereksiz maliyetler olarak görülmektedir. Vekalet perspektifine dayanan birçok kurumsal yönetim teorisi, gevşekliğin ortadan kaldırılmasının firmaların gereksiz maliyetlerini azaltmasına ve verimliliğin artmasına yardımcı olacağını iddia etmektedir (Lee, 2011: 7). Gevşekliğin yöneticilere kendi çıkarlarını takip etme olanağı sağladığı ve disiplinsiz Ar-Ge projelerini teşvik ettiği iddia edilmektedir (Chen, 2011: 18). Firma içerisinde kullanılmayarak atıl bekletilen kaynaklar fırsat maliyeti yaratmakta ve bu durum karlılığı azaltarak performansı olumsuz etkilemektedir. Fırsat maliyetinin yanı sıra finansal gevşeklik, firma içerisinde vekalet sorunlarını ve maliyetlerini artırdığı için firmaları olumsuz etkilemektedir. Firma içerisinde vekalet problemleri, sahiplik ve kontrolün ayrılması, hissedarlar ve yöneticiler arasında vekalet sorunlarına yol açmakta ve böylece performans olumsuz etkilenmektedir. Böylesi bir firmada yöneticiler fırsatçı davranışları nedeniyle finansal gevşeklik biriktirmekte ve bu durum hissedar çıkarlarına hizmet etmeyerek firma değerini azaltmaktadır (Rafailov, 2017: 3). Hissedarlar ve yöneticilerin firma için farklı hedefleri vardır: Hissedarlar firma değerini arttırmanın peşindeyken, yöneticiler güç ve büyüme gibi kendi çıkarlarının peşinde koşarlar. Vekalet teorisi, etkili bir kurumsal yönetim mekanizmasının yokluğunda yöneticilerin kendi çıkarlarını gözetmek için kaynakları israf edebileceğini savunmaktadır (Lee, 2011: 8). Dolayısıyla zor zamanlardan sorunsuz çıkma, yeni ürün geliştirme ve yeni pazarlara girme amacıyla biriktirilen finansal gevşeklik kaynakları yöneticilerin kendi çıkarlarını gözetmesi nedeniyle israf edilmektedir.

Vekalet teorisinde, Ar-Ge harcamalarının yönetsel teşviklerden de etkilenebileceği iddia edilmektedir. Hisse senedi sahipliği ve opsiyon ödemesi ile ilişkili farklı riskler taşıyan özellikler, yöneticilerin risk alma ve riskten kaçınma tercihlerini etkileyebilmektedir. Ar-Ge yatırımlarının da çoğunlukla yüksek riskler içerdiği, doğası gereği belirsiz ve uzun vadeli olması, yöneticilerin Ar-Ge yatırımı yapma konusunda isteksiz davranmalarına yol açabilmektedir (Alessandri ve Pattit, 2014: 151). Özetle yöneticiler küresel bir krizle karşı karşıya kaldıklarında riskten kaçınma davranışı sergilemekte ve yenilik yatırımı gibi riskli projelere yapılan yatırımları azaltmaktadır (Zona, 2012: S44).

4. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiye yönelik yapılan literatür taramasında konuya yönelik çalışmaların özeti aşağıda yer almaktadır.

Nohria ve Gulati (1996), gevşeklik ile yenilikler arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere Avrupa'da 8 firmanın 78 birim yöneticisine ve Japonya'da 14 firmanın 178 birim yöneticisine anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, hipotezlere uygun olarak gevşeklik ve yenilikler arasında ters U şeklinde güçlü bir ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla gevşekliğin az ya da çok olması yenilikler için olumsuz bir durumdur.

Geiger ve Cashen (2002), finansal gevşeklik ile yenilikler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla *Fortune 500* firmaları arasından rastgele seçtikleri 228 firmanın 1982-1992 yılları arasındaki mali verilerini incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, mevcut gevşeklik ve geri kazanılabilir gevşekliğin, firmaları, yenilikçi projelerden kaçınılması ve/veya mevcut projelerin azaltılmasından koruyabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca düşük borçlanmaya sahip olan firmaların daha büyük yenilik gösterme eğiliminde oldukları bulgusuna da ulaşılmıştır.

Kim vd. (2008), Kore Menkul Kıymetler Borsası'na kayıtlı 253 imalat firmasının 1998-2003 yılları arasındaki mali verilerini kullanarak finansal gevşeklik ile Ar-Ge arasındaki ilişkiyi belirlemek için ampirik bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda, Ar-Ge ile gevşeklik arasında ters U şeklinde eğrisel ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca bu ilişkinin aile mülkiyeti, yerli kurumsal yatırımcılar ve yabancı yatırımcılar gibi farklı sahiplik yapılarına göre değişiklik gösterebileceği bulgusuna da ulaşılmıştır.

Alessandri ve Pattit (2014), gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiye hisse senedi opsiyon ödemesi, yönetsel hisse sahipliği ve yönetsel teşviklerin hangi yönde etkide bulunduğunu belirlemek üzere yaptıkları çalışmada, 2001-2007 yılları arasında ABD'de yer alan halka açık 573 imalat firmasının finansal verilerini incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, hisse senedi opsiyonu ödemesinin, mevcut gevşeklik ve geri kazanılabilir gevşekliğin Ar-Ge yatırımları üzerindeki etkilerini pozitif yönde yumuşattığı belirlenmiştir. Ayrıca yönetsel hisse sahipliği, mevcut gevşekliğin Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkilerini pozitif yönde hafiflettiği tespit edilmiştir.

Terry Mousa ve Chowdhury (2014), finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi incelemek üzere 1993 ile 2011 yılları arasında ABD de yer alan halka açık firmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışma sonucunda, önceki çalışmalarla tutarlı olarak gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunmuştur.

Lee (2015), Kore menkul kıymetler borsasında yer alan 424 imalat firmasının 1999-2008 dönemleri arası mali verilerini kullanarak finansal gevşeklik Ar-Ge ilişkisini incelemiştir. Çalışma bulgularına göre, mevcut gevşekle yenilikler arasında anlamlı ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Potansiyel gevşeklik ile yenilik arasında sadece küçük firmalar için olumlu ilişkinin varlığı belirlenmiş ancak ilişkinin zayıf düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, gevşeklik ile yenilikler arasında ters U biçiminde ilişkinin varlığı tespit edilememiştir.

Ashwin vd. (2016), finansal gevşekliğin Ar-Ge yatırımları üzerindeki etkisini belirlemek üzere Hindistan Bombay Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 172 ilaç firmasının 2003-2009 yılları arası mali verilerini incelemişlerdir. Çalışma bulgularına göre, finansal gevşekliğin Ar-Ge yatırımları üzerinde olumlu etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Lee ve Wu (2016), Ar-Ge yatırımları ile firma performansı arasındaki ilişkiyi, Ar-Ge'nin iki boyutu olan Ar-Ge sermayesi ve Ar-Ge harcamaları temelinde, finansal gevşekliğin yetersizliğinin nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Bu amaçla Tayvan menkul kıymetler borsasında faaliyet gösteren 485 ileri teknoloji firmalarının 2003-2007 yılları arasındaki mali verilerinden faydalanılmıştır. Çalışma bulgularına göre, belli bir seviyeye kadar mevcut gevşeklik Ar-Ge yatırımlarını olumlu yönde etkilerken, belli bir seviyenin üzerindeki mevcut gevşeklik Ar-Ge yatırımlarda verimsizliklere neden olabileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Lu ve Wong (2019), firmaların olumlu olumsuz performans geri bildirimlerine karşı yenilik faaliyetlerini nasıl yönlendirdiklerini ve bu yönlendirmede finansal gevşekliğin rolünü araştırmışlardır. Bu amaçla 1998-2012 yılları arasında Tayvan Menkul kıymetler borsasında faaliyet gösteren halka açık 321 elektronik firmasının verileri incelenmiştir. Çalışma bulgularına göre, yüksek finansal gevşekliğin, yönetimin olumsuz performans geri bildirimine karşı risk alma tepkisini önemli ölçüde zayıflatabileceği, bunun da finansal gevşekliğin düşük olduğu duruma göre keşifsel yeniliklere daha düşük yatırım payıyla sonuçlanabileceği bulgusunu ortaya koymaktadır.

Zhang vd. (2021), finansal gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere, Çin Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren firmaların 2011-2018 yılları arasındaki mali verilerini incelemişlerdir.

Çalışma bulgularına göre, firmaların finansal gevşekliği, bir sonraki yıldaki yenilik yatırımlarıyla önemli ölçüde pozitif yönde ilişkili olduğu bulgusunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgu, finansal gevşekliğin firmaların yenilik yatırımlarını artırmayı kolaylaştıracağını göstermektedir.

Du vd. (2022), gevşeklik ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere, Çin Menkul Kıymetler Borsası'nda yer alan 106 halka açık firmanın 2010-2015 yılları arasındaki mali verileri üzerine odaklanmışlardır. Çalışma bulgularına göre, mevcut gevşeklik Ar-Ge yatırımlarını kolaylaştırırken, geri kazanılabilir gevşeklik ise Ar-Ge yatırımlarını kısıtlamaktadır. Mevcut gevşeklik yeniden tahsis edilmesi oldukça kolaydır ve istenildiği şekilde dağıtılabilmektedir. Bunun aksine geri kazanılabilir gevşeklik, yönetimin yeni projelere yeniden bu kaynakları yönlendirme çabası gerektirmekte ve Ar-Ge yatırımları ile olumsuz ilişkilidir.

Yukarıda verilen literatür bilgileri de göz önüne alınarak çalışmada, finansal gevşeklik türleri ile Ar-Ge yatırımları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla hem doğrusal hem de eğrisel ilişkinin varlığını test etmek için hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

H₁: Ar-Ge yoğunluğu ile finansal gevşeklik arasında doğrusal (linear) bir ilişki vardır.

H₂: Ar-Ge yoğunluğu ile finansal gevşeklik arasında eğrisel (kuadratik) bir ilişki vardır.

5. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

5. 1. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmanın amacı, finansal gevşekliğin firmaların Ar-Ge harcamaları üzerinde etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Bu amaçla çalışmanın örneklemini, 2018Q1-2023Q3 dönemleri arasında BİST Sınai Endeksi'nde yer alan firmalar oluşturmaktadır. Araştırma döneminde veri devamlılığı sağlayan ve Ar-Ge yatırımları bulunan 80 firma tespit edilmiştir. Çalışmanın veri seti Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) ve İş Yatırım sitesinden (isyatirim.com.tr) elde edilmiş ve Excel programı ile analize uygun hale getirilmiştir. Finansal gevşekliğin Ar-Ge harcamaları ile ilişkisini belirlemek amacıyla bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Bağımlı Değişkenler: Çalışmanın ana amacı doğrultusunda bağımlı değişken olarak Ar-Ge yoğunluğu belirlenmiştir. Ar-Ge yoğunluğu, Ar-Ge giderlerinin net satışlara oranlanması ile elde edilmektedir. Benzer araştırmalarda birçok araştırmacı tarafından Ar-Ge yoğunluğunun sıkça kullanıldığı görülmektedir (Alessandri ve Pattit, 2014; Ashwin vd., 2016; Du vd., 2022; Lee ve Wu, 2016; Lu ve Wong, 2019; Terry Mousa ve Chowdhury, 2014).

Bağımsız Değişkenler: Bağımsız değişkenler olarak üç finansal gevşeklik türü belirlenmiştir. Bunlardan ilki mevcut gevşekliliktir ve cari oranla (dönen varlıklar/ kısa vadeli borçlar) ölçülmektedir (Bromiley, 1991; Geiger ve Cashen, 2002; Chandler, 2008; Zona, 2012; Alessandri ve Pattit, 2014; Marlin, 2014; Marlin ve Geiger, 2014; Ashwin vd., 2016; Rafailov, 2017; Kim vd., 2017). Bir diğeri geri kazanılabilir gevşekliliktir ve satış, genel ve yönetim harcamalarının net satışlara bölünmesi ile ölçülmektedir (Wu ve Tu, 2007; Chandler, 2008; Marlin, 2014; Marlin ve Geiger, 2014; Alessandri ve Pattit, 2014). Son finansal gevşeklik türü ise potansiyel gevşekliliktir. Potansiyel gevşeklik ise kaldıraç oranı (borç/özkaynak) oranı ile hesaplanmaktadır (Wu ve Tu, 2007; Chandler, 2008; Marlin, 2014; Marlin ve Geiger, 2014; Kim vd., 2017).

Kontrol Değişkenleri: Bağımsız değişkenlerin yanı sıra Ar-Ge yoğunluğu bağımlı değişkeniyle ilişkili olabilecek firmaya özgü bazı faktörler de kontrol değişkeni olarak modellere dahil edilmiştir. Kontrol değişkenleri; firma yaşı, toplam varlıklar, bağımsız yönetici oranı ve yönetim kurulu sayısıdır. Vekalet teorisine göre, yönetim kurulu içerisinde yer alan bağımsız yöneticilerin (yönetim kurulunun bir parçası olmak dışında firma ile bir bağı bulunmayan) firma kararlarını denetlemede oldukça etkili oldukları, bunun yanı sıra bağımsız yöneticilerin firmalara sosyal ve beşeri sermaye sağlamaları açısından da önemli olduğu ifade edilmektedir. Bağımsız yöneticilerin hem denetim hem de kaynak sağlama rolleri nedeniyle Ar-Ge yatırımları üzerinde pozitif etkisinin olduğu söylenebilir (Ashwin vd. 2016). Bağımsız yönetici oranının yanı sıra yönetim kurulu büyüklüğünün de finansal gevşekliğin oluşturulmasında ve Ar-Ge kararlarıyla ilişkili olduğu düşüncesiyle (Ashwin vd. 2016; Kim vd., 2008) yönetim kurulu sayısı kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Tablo 1'de bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerine ait açıklamalar yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenler ve değişkenlerin açıklamaları

Değişken Türü	Açıklama	Değişken Kodu
Bağımlı Değişken		
Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge Harcamaları/Net Satışlar	ARGY
Bağımsız Değişkenler		
Mevcut Gevşeklik	Cari Oran: Dönen Varlıklar/KVYK	CO
Geri Kazanılabilir Gevşeklik	Satış, Genel ve Yönetim Giderleri/Net Satışlar	SGA
Potansiyel Gevşeklik	Kaldıraç Oranı: Toplam Borç/Özkaynak	KO
Kontrol Değişkenleri		
Firma Yaşı	Firmanın Faaliyet Süresi	FY
Toplam Varlıklar	Toplam Varlıkların Doğal Logaritması	LogTV
Bağımsız Yönetici Oranı	Bağımsız Yönetim Kurulu Üyesi/Toplam Yönetim Kurulu Üyesi	BYO
Yönetimdeki Üye Sayısı	Yönetim Kurulu Üyelerinin Toplamı	YKS

5. 2. Araştırma Yöntemi

Çalışma amaçlarına uygun olarak panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Panel veri yatay kesit ile zaman serilerinin birleştirilerek hem kesit hem de zaman boyutuna sahip veri setinin elde edilmesine imkân sağlamaktadır (Kılıç vd., 2014: 120). Panel veri analizinde ilk olarak klasik model veri setine uygulanmıştır. Klasik yöntem (Havuzlanmış En Küçük Kareler), sabit ve eğim parametrelerinin zamana ve birimlere göre sabit olduğunu, daha açık bir ifadeyle bütün gözlemlerin homojen olduğu varsayımıyla hareket etmektedir (Tatoğlu, 2018: 40). Analizde klasik modelin geçerliliğini yani bütün gözlemlerin homojenliği olabirlik oranı (LR) testi ile sınanmıştır. Veri setinde sabit ve eğim parametreleri zamana ve birimlere göre sabit değilse, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler yöntemi kullanılmaktadır. Sabit ve tesadüfi etkiler yöntemlerinden hangisinin geçerli olduğu ise Hausman testi ile sınanmaktadır. Hausman testi sonrası sabit ya da tesadüfi etkiler yöntemlerinden hangisinin geçerli olduğu belirlendikten sonra, seçilen yöntemin temel varsayımları sağlayıp sağlamadığı (otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyon) test edilir. Eğer seçilen yöntem temel varsayımları sağlamıyorsa, yani modelde otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyon varsa, bu varsayımlara karşı dirençli tahminciler kullanılmaktadır (Tatoğlu, 2018). Bu çalışmada dirençli tahminci olarak Driscoll ve Kraay (1998) tahmincisi kullanılmıştır. Bu tahmincinin metodolojisi, Newey-West türü düzeltmeleri yatay kesit ortalamaları serisi için yapabilmektedir. Bu yöntem, havuzlanmış en küçük karelerde otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyona karşı dirençli tahminler vermektedir (Tatoğlu, 2018: 276-278).

5. 3. Araştırmanın Modeli

Hem doğrusal hem de eğrisel ilişkinin tespiti için regresyon modelleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$ARGY_t = \alpha + \beta_0 + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SGA_{i,t} + \beta_3 KO_{i,t} + \beta_4 FY_{i,t} + \beta_5 LogTV_{i,t} + \beta_6 BYO_{i,t} + \beta_7 YKS_{i,t} + \epsilon_i \quad (1)$$

Ayrıca eğrisel (kuadratik) ilişkinin belirlenebilmesi için bağımsız değişkenlerin kareleri alınarak modele dahil edilmiştir:

$$ARGY_t = \alpha + \beta_0 + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SGA_{i,t} + \beta_3 KO_{i,t} + \beta_4 CO_{i,t}^2 + \beta_5 SGA_{i,t}^2 + \beta_6 KO_{i,t}^2 + \beta_7 FY_{i,t} + \beta_8 LogTV_{i,t} + \beta_9 BYO_{i,t} + \beta_{10} YKS_{i,t} + \epsilon_i + \epsilon_i \quad (2)$$

Modellerde yer alan “ α ” sabit parametreyi, “ β ” eğim parametrelerini, “ ϵ_i ” hata terimini, “ i ” firmaları ve “ t ” ise zamanı ifade etmektedir.

Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi yer almaktadır. Korelasyon matrisinde çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olabilecek yüksek düzeyde korelasyona rastlanmamış, tabloda en yüksek korelasyon, kontrol değişkenleri olan YKS ile LogTV arasında (0,40 ile orta düzeyde pozitif korelasyon) gözlenmiştir. ARGY bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenler arasında pozitif korelasyon, ARGY bağımlı değişkeni ile kontrol değişkenleri arasında ise (BYO değişkeni hariç) negatif düşük korelasyon gözlenmektedir.

Tablo 2: Değişkenler arası korelasyon matrisi

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) ARGY	1,000							
(2) CO	0,248	1,000						
(3) SGA	0,343	-0,078	1,000					
(4) KO	0,002	0,008	-0,022	1,000				
(5) FY	-0,073	0,010	-0,035	0,016	1,000			
(6) LogTV	-0,180	-0,134	-0,332	0,015	0,396	1,000		
(7) BYO	0,062	0,343	-0,034	-0,012	-0,160	-0,191	1,000	
(8) YKS	-0,174	-0,063	-0,156	0,027	0,337	0,400	-0,348	1,000

Tablo 3, değişkenlerin tanımlayıcı istatistik sonuçlarını göstermektedir. Tablo 3'e göre, her değişken için 1840 adet gözlem kullanılmıştır. Tabloda en yüksek standart sapmanın 32,048 ile KO değişkeninde, en düşük standart sapmanın ise 0,016 ile ARGY değişkeninde belirlenmiştir. Maksimum ve minimum değerler arasında en fazla farkın olduğu değişken ise KO değişkenidir.

Tablo 3: Tanımlayıcı istatistikler

Variable	Gözlem Sayısı	Standart Sapma	Ortalama	Minimum	Maksimum
(1) ARGY	1840	0,016	0,008	0,0001	0,246
(2) CO	1840	1,034	1,625	0,22	14,746
(3) SGA	1840	0,083	0,118	0,009	0,513
(4) KO	1840	32,048	1,11	-1173,735	115,804
(5) FY	1840	15,017	47,3	7	79
(6) LogTV	1840	1,63	21,257	17,492	26,349
(7) BYO	1840	0,073	0,349	0,167	0,571
(8) YKS	1840	2,37	7,612	5	15

6. BULGULAR

Çalışmanın amacı, BIST Sınai Endeksi özelinde finansal gevşeklik türlerinin Ar-Ge yatırımlarıyla ilişkisini belirlemektir. Bu amaçla BIST Sınai Endeksi'nde faaliyet gösteren 80 firmanın 2018/Q1 – 2023Q3 dönemleri arasındaki çeyrek dönem verileri ele alınarak analiz edilmiştir. Çalışmanın verileri panel veri analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Ar-Ge harcamaları bağımlı değişkeni için panel tahmin sonuçları

ARGY	Klasik Model Havuzlanmış EKK	Sabit Etkiler Modeli	Tesadüfi Etkiler Modeli	Model 1 Driscoll Kraay Doğrusal	Model 2 Driscoll Kraay Eğrisel
CO	0,004509*** (0,0003425)	0,0044854*** (0,0003187)	0,0045385*** (0,0003139)	0,004509** (0,0016238)	-0,00019734 (0,001174)
SGA	0,0673183*** (0,0042841)	0,1219168*** (0,0066596)	0,1146829*** (0,0062864)	0,0673183*** (0,0111161)	0,1011966*** (0,0127644)
KO	4,70e-06 (0,0000102)	-1,33e-06 (5,76e-06)	-1,04e-06 (5,77e-06)	4,70e-06** (2,17e-06)	1,49e-06 (0,0000138)
CO ²					0,0010045*** (0,0001943)
SGA ²					-0,1099613*

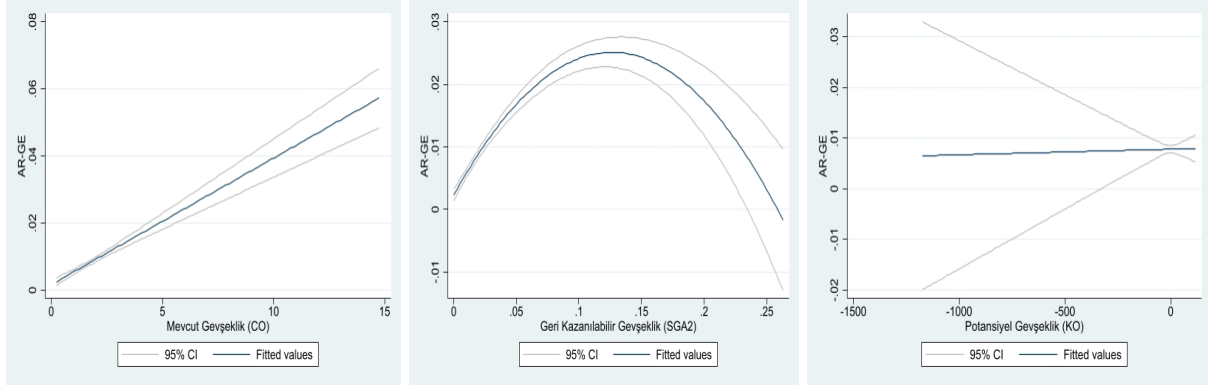
					(0,0555094)
KO²					-6.62e-09
					(1.28e-08)
FY	-0,0000478*	-0,0000468	-0,0000637	-0,0000478	-0,0000345
	(0,0000246)	(0,0001254)	(0,0000977)	(0,0000329)	(0,0000224)
LogTV	0,0002932	0,0005576**	0,0005465**	0,0002932	0,0003435**
	(0,000246)	(0,0002778)	(0,000271)	(0,0002306)	(0,0001271)
BYO	-0,0153024***	-0,0000458	-0,0090417	-0,0153024 **	-0,0111758***
	(0,0051069)	(0,0084889)	(0,0201888)	(0,0068588)	(0,0018772)
YKS	-0,0008109***	0,0126867	-0,0004513	-0,0008109***	-0,00083***
	(0,0001618)	(0,0079051)	(0,0006505)	(0,0000649)	(0,0000565)
Sabit Terim	0,0000681	-0,1222815**	-0,0151047	0,0000681	0,0021838
	(0,0055035)	(0,0604671)	(0,0117343)	(0,0051044)	(0,0032147)
Gözlem Sayısı	1840	1840	1840	1840	1840
Firma Sayısı	80	80	80	80	80
R2	0,2063	0,2565	0,2551	0,2093	0,2671
Prob. Değ	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Birim Etki (LR)Testi: 1857,25 [0,0000]					
Zaman Etki (LR) Testi: 0,00 [1,0000]					
Hausman Testi: 13,05 [0,0110]					
Değiştirilmiş Wald Testi: 1,1e+06 [0,0000]					
Modified Bhargava et al. Durbin-Watson: 0,91300781					
Baltagi-Wu LBI: 0,97260283					
Pesaran's test of cross sectional independence: 2,796 [0,0052]					

Not: *, **, *** işaretleri % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılıkları, parantez içi standart hataları ve köşeli parantez ise p değerlerini göstermektedir.

Çalışmada kullanılacak en uygun modeli tespit etmek amacıyla, klasik modelin geçerliliği Olabilirlik Oranı (LR) testi ile sınanmıştır. Modelde birim ve zaman etkilerin varlığını araştıran bu test yöntemi, modelde birim ya da zaman etkisinin varlığında klasik modelin geçerli olmadığını belirtmektedir (Tatoğlu, 2018: 28-29). LR testi sonuçları ise birim etkinin (1857,25 ve $p < 0,05$) var olduğunu, zaman etkinin (0,00 ve $p > 0,05$) ise olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla birim etkinin varlığı klasik modelin geçerli olmadığını göstermektedir. Klasik modelin geçerli olmadığı sonucu sonrası Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler modelleri analiz edilerek Tablo 4'de verilmiştir. Sabit ve Tesadüfi Etkiler modellerinin hangisinin geçerli olduğunu belirlemek için Hausman Testi yapılmıştır. Hausman Testi sonuçları (13,05 $p < 0,05$) sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu göstermektedir. Panel veri analizi tahminlerinin geçerliliğini olumsuz yönde etkileyen değişen varyans (heteroskedasite), otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varsayımlarının varlığı test edilmiştir. Değişen varyansın varlığını belirlemek için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. Değiştirilmiş Wald test sonucu anlamlı olduğundan (1,1e+06, $p < 0,01$) sabit etkiler modelinde değişen varyans tespit edilmiştir. Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı ise Durbin Watson testi ile sınanmış ve test sonuçlarının her ikisi de 2'den küçük (Modified Bhargava et al. Durbin-Watson: 0,91300781, Baltagi-Wu LBI: 0,97260283) olduğundan sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Birimler arası korelasyonun varlığı Pesaran testi ile sınanmış, sonuç anlamlı olduğundan (Pesaran's test of cross sectional independence: 2,796, $p < 0,01$) birimler arası korelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla panel veri analiz tahminlerinin etkinliğini olumsuz etkileyen bu sorunları gidermek amacıyla dirençli tahminler kullanılmıştır. Bu amaçla analizde, Driscoll ve Kraay tarafından 1998 yılında geliştirilen dirençli tahminci (Tatoğlu, 2018: 226) uygulanmıştır.

Finansal gevşeklik türlerinin Ar-Ge harcamaları ilişkisini belirlemek üzere Model 1’de Driscoll ve Kraay tahmincisi uygulanmış ve Tablo 4’teki sonuçlar elde edilmiştir. Doğrusal ilişkiyi tespit eden Model 1’e göre Ar-Ge harcamaları üzerinde finansal gevşeklik türlerinin (CO, SGA ve KO) hepsinin pozitif ilişkili olduğu, SGA’nin % 1 düzeyinde, CO ve KO’nun ise % 5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yani CO (mevcut gevşeklik), SGA (geri kazanılabilir gevşeklik) ve KO (potansiyel gevşeklik) arttıkça Ar-Ge harcamaları da artmakta, azaldıkça Ar-Ge harcamaları da azalmaktadır. Ayrıca modelde kontrol değişkenlerinin Ar-Ge harcamaları ile ilişkisi de incelenmiş, Ar-Ge harcamaları ile sadece LogTV pozitif, FY, BYO ve YKS arasında negatif ilişki tespit edilmiş olup, bu ilişkilerden BYO % 5 düzeyinde, YKS ise % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bunun anlamı, beklenilen aksine bağımsız yönetici oranı (BYO) ve yönetim kurulu sayısında (YKS) meydana gelen artış Ar-Ge harcamalarında azalışa neden olmaktadır. Bu sonuçlar dahilinde, H_1 hipotezi finansal gevşeklik türleri için reddedilememiştir. Yani Ar-Ge yoğunluğu ile mevcut, geri kazanılabilir ve potansiyel gevşeklik arasında doğrusal bir ilişki vardır.

Ar-Ge harcamaları ile finansal gevşeklik türleri arasındaki eğrisel ilişkiyi test etmek amacıyla Model 2 oluşturulmuştur. Bu amaçla, bağımsız değişkenlerin her birinin karesi alınmış Model 2’ye dahil edilmiştir. Model 2 analiz sonucunda, CO anlamlı değil iken CO^2 % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğundan CO ile ARGE arasında eğrisel ilişki yoktur. SGA % 1 düzeyinde anlamlı iken SGA^2 % 10 düzeyinde anlamlı olduğu için, ARGE ile SGA arasında ters U şeklinde eğrisel ilişki vardır. KO ve KO^2 istatistiksel olarak anlamlı olmadığından, ARGE ile KO arasında eğrisel ilişki belirlenmemiştir. Ayrıca eğrisel ilişkinin belirlenmesine yönelik oluşturulan modelde, kontrol değişkenlerinin Ar-Ge harcamalarıyla ilişkisi de incelenmiş, Ar-Ge harcamaları ile LogTV arasında pozitif, FY, BYO ve YKS arasında negatif ilişki tespit edilmiş olup, bu ilişkilerden FY anlamsız, LogTV % 5 düzeyinde pozitif anlamlı, BYO ve YKS % 1 düzeyinde negatif anlamlıdır. LogTV ile Ar-Ge harcamaları arasında pozitif anlamlı ilişki, firmaların varlıkları büyüdükçe daha fazla Ar-Ge yatırımı yaptıklarını göstermektedir. BYO ile Ar-Ge harcamaları arasındaki negatif anlamlı ilişki, beklenilen aksine firmaların yönetim kurulu içerisindeki bağımsız yönetici sayısının artması Ar-Ge yatırımlarını azaltmaktadır. YKS ile Ar-Ge harcamaları arasındaki negatif anlamlı ilişki ise, firmaların yönetim kurulundaki yönetici sayısının artması Ar-Ge yatırımları azaltmaktadır. Bu sonuçlar dahilinde, H_2 hipotezi geri kazanılabilir gevşeklik türü için reddedilememiş, yani Ar-Ge yoğunluğu ile geri kazanılabilir gevşeklik arasında eğrisel bir ilişki belirlenmiştir. Ar-Ge harcamaları ile finansal gevşeklik türleri arasındaki doğrusal ve eğrisel ilişkinin grafikleştirilmiş hali Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Ar-Ge yoğunluğu ile finansal gevşeklik türleri arasındaki eğrisel ilişki

7. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın amaçları doğrultusunda finansal gevşeklik ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere BİST İmalat Sektöründe yer alan, 2018/Q1-2023/Q3 dönemleri arasında veri devamlılığı sağlayan 80 firmanın çeyrek dönem verileri incelenmiştir. Çalışmada finansal gevşeklik türleri olarak mevcut gevşeklik, potansiyel gevşeklik ve geri kazanılabilir gevşeklik değişkenleri kullanılmıştır.

Finansal gevşekliğin ilk türü olan mevcut gevşeklik Ar-Ge ilişkisine bakıldığında, Model 1’de güçlü pozitif doğrusal anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ancak bu ilişkinin eğrisel olup olmadığını belirlemek amacıyla, mevcut gevşekliğin karesi alınarak Model 2’de analize dahil edilmiştir. Model 2’de mevcut gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasında eğrisel ilişki tespit edilememiştir. Şekil 1’de de görüleceği üzere, mevcut gevşeklik arttıkça Ar-Ge harcamaları da artmaktadır. Elde edilen bu bulgu, finansal gevşeklikle firma yeniliklerinin pozitif ilişkili olduğunu iddia eden teoriyle uyumlu olmakla birlikte, bu teoriyi destekleyen birçok araştırmacı gevşekliğin az ya da çok olmasının yenilikleri olumsuz yönde etkilediğini ve dolayısıyla mevcut gevşeklikle yenilik arasında ters U şeklinde ilişki olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu sonuç, Ar-Ge ile mevcut gevşeklik arasında pozitif doğrusal ilişki bulan Geiger ve Cashen (2002), Ashwin vd., (2016), Zhang vd., (2021) ve Du vd.’nin, (2022) çalışmaları ile tutarlılık göstermekle birlikte, ters U şeklinde eğrisel ilişki belirleyen Nohria ve Gulati (1996), Kim vd., (2008), Terry Mousa ve Chowdhury (2014), Lee ve Wu’nun (2016) çalışmalarından ayrılmaktadır.

Finansal gevşekliğin bir diğer türü olan geri kazanılabilir gevşeklik Ar-Ge yoğunluğu ilişkisine bakıldığında, Model 1’de güçlü pozitif anlamlı ilişki tespit edilmiş ve ilişkinin eğrisel olup olmadığını belirlemek üzere geri kazanılabilir gevşekliğin karesi alınarak Model 2’de analize dahil edilmiştir. Model 2 sonuçlarına göre, geri kazanılabilir gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasında ters U şeklinde (% 10 anlamlılık düzeyinde) eğrisel ilişki belirlenmiştir. Şekil 1’de yer alan eğrisel ilişkinin şekli incelendiğinde, geri kazanılabilir gevşeklikteki artış belirli seviyeye kadar Ar-Ge yoğunluğunu artırmakta, ancak belirli seviyeden sonra ise düşürmektedir. Bu sonuç davranışsal teori savunucularının iddialarını destekler niteliktedir. Çünkü çoğu davranışsal teori savunucusu, finansal gevşekliğin belirli seviyeye kadar firmayı olumlu etkilediğini ve belirli seviyeden sonra olumsuz etki ortaya çıktığını ifade etmektedir. Geri kazanılabilir gevşeklikle Ar-Ge yoğunluğu arasında ters U şeklinde eğrisel ilişki olduğunu belirleyen Geiger ve Cashen’in (2002) çalışmasıyla tutarlı, negatif doğrusal ilişki tespit eden Du vd.’nin (2022) ve U şeklinde eğrisel ilişki bulan Lee ve Wu’nun (2016) çalışma sonuçlarından ayrılmaktadır.

Finansal gevşekliğin üçüncü türü olan potansiyel gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasındaki ilişkiye bakıldığında, Model 1 sonuçlarına göre, pozitif anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Potansiyel gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasındaki eğrisel ilişkinin varlığını belirlemek üzere potansiyel gevşekliğin karesi alınarak Model 2’de analize dahil edilmiştir. Model 2’de hem potansiyel gevşeklik hem de potansiyel gevşekliğin karesi anlamlı olmadığından, potansiyel gevşeklikle Ar-Ge arasında eğrisel bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla potansiyel gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasındaki pozitif doğrusal ilişkinin grafiği Şekil 1’de verilmiştir. Grafikte pozitif doğrusal ilişkinin mevcut gevşekliğe göre daha hafif gerçekleştiği görülmektedir. Potansiyel gevşeklik (borç/özkaynak) arttıkça Ar-Ge yoğunluğu da bir miktar artmaktadır. Ancak keskin bir artış söz konusu değildir. Davranışsal teori savunucularına göre potansiyel gevşeklik (borçlanma) arttıkça yeniliklere olan yatırımlar azalmaktadır. Yani potansiyel gevşeklik ile Ar-Ge yoğunluğu arasında negatif doğrusal ilişki savunulmaktadır.

Elde edilen tüm sonuçlar değerlendirildiğinde, literatürde mevcut gevşekliğin Ar-Ge yoğunluğu ile ters U şeklinde ilişkiye sahip olduğu iddia edilirken, bu çalışmada pozitif doğrusal ilişki bulunmuştur. Dolayısıyla firmalarda mevcut gevşeklik arttıkça firmaların daha fazla araştırma geliştirme faaliyetlerine yöneldikleri söylenebilir. Aslında bu bulgu, davranışsal teorisyenlerin iddialarıyla örtüşmektedir. Geri kazanılabilir gevşeklikte ise elde edilen bulgu, davranışsal teorisyenlerin iddialarıyla tamamen örtüşmektedir. Geri kazanılabilir gevşeklikte belli bir seviyeye kadar artış, araştırma geliştirme faaliyetlerini artırmakta ancak belli bir seviye aşıldıktan sonra ise araştırma geliştirme faaliyetleri de azalmaktadır. Potansiyel gevşeklikte ise davranışsal teorisyenler, borç oranı azaldıkça araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin artacağı, yani gelecekte borçlanma kapasitesi yüksek olan firmaların araştırma geliştirme faaliyetleri için daha fazla kaynak yaratma kabiliyetlerinin olacağı iddiasındadır. Bu çalışmanın sonuçlarında ise bu iddiayı destekleyen kesin kanıtlara ulaşılamamış, borçlanmanın artması bir miktar araştırma geliştirme faaliyetlerini artırmıştır. Ancak çok keskin artış gerçekleşmemiştir. Çalışmada kontrol değişkenlerinin Ar-Ge yoğunluğu ile ilişkisine bakıldığında, Model 2’de firma yaşı ile Ar-Ge yoğunluğu arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Firmaların toplam varlıkları ile Ar-Ge yoğunluğu arasında tespit edilen pozitif ilişki, firmaların toplam varlıkları arttıkça Ar-Ge harcamalarında da artış olacağı şeklinde yorumlanabilir. Bağımsız yönetici oranı ile Ar-Ge yoğunluğu arasındaki tespit edilen negatif ilişki, yönetim kurulu içerisindeki bağımsız yönetici sayısının artmasının beklenilen aksine Ar-Ge harcamalarını azalttığını göstermektedir. Yine aynı şekilde yönetim kurulu sayısı ile Ar-Ge yoğunluğu arasındaki negatif ilişki de az sayıdaki yönetim kurullarının yeniliklerin keşfine yönelik Ar-Ge faaliyetlerinde daha cesur davrandıklarını göstermektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bu çalışmada örneklem, BİST İmalat Sektöründe yer alan 221 firma içerisinde Ar-Ge giderleri bulunan 80 firmanın 2018/Q1 – 2023/Q3 dönemleri arasındaki çeyrek dönem verilerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla farklı sektörlerde ve daha uzun dönem aralıklarında farklı sonuçlar elde edilebilir. Sonraki çalışmalarda farklı sektörler ve farklı dönem aralıkları ele alınarak, finansal gevşeklik ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkide sektörel farklılaşmanın varlığı test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Alessandri, T. M., ve Pattit, J. M. (2014). "Drivers of R&D investment: The interaction of behavioral theory and managerial incentives". *Journal of Business Research*, 67(2), 151-158. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2012.11.001>.
- Ashwin, A. S., Krishnan, R. T., ve George, R. (2016). Board characteristics, financial slack and R&D investments: an empirical analysis of the Indian pharmaceutical industry. *International Studies of Management & Organization*, 46(1), 8-23. <https://doi.org/10.1080/00208825.2015.1007007>.
- Baloc, R. A., Sha, N., ve Panhwar, K. N. (2014). The relationship of slack resources with subjective wellbeing at work: empirical study of sugar mills from Pakistan. *International Strategic Management Review*, 2(2), 89-97. <https://doi.org/10.1016/j.ism.2014.10.002>.
- Bourgeois, L. J. (1981). On the Measurement of Organizational Slack. *Academy of Management Review*. 6(1): 29-39. <https://doi.org/10.5465/amr.1981.4287985>
- Bradley, S. W., Shepherd, D. A., & Wiklund, J. (2011). The importance of slack for new organizations facing 'tough' environments. *Journal of Management Studies*, 48(5), 1071-1097. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2009.00906.x>.
- Bromiley, P. (1991). Testing a causal model of corporate risk taking and performance. *Academy of Management journal*, 34(1), 37-59. <https://doi.org/10.5465/256301>.
- Chandler, L. L. (2008). *The multiple dimensions of slack: Effects on innovation and firm performance during environmental shock* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Nova Southeastern University.
- Chen, Y. (2011). *Ownership structure, financial structure and R&D investments: Evidence from Korean firms* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Singapore Management University.
- Chiu, Y. C., ve Liaw, Y. C. (2009). Organizational slack: is more or less better?. *Journal of Organizational Change Management*, 22(3), 321-342. <https://doi.org/10.1108/09534810910951104>.
- Cyert, R. M., ve J. G. March. (1963). *A Behavioral Theory of the Firm*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Du, Y., Kim, P. H., Fourné, S. P., ve Wang, X. (2022). In times of plenty: Slack resources, R&D investment, and entrepreneurial firms in challenging institutional environments. *Journal of Business Research*, 145, 360-376. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.03.004>.
- Geiger, S. W., ve Cashen, L. H. (2002). A multidimensional examination of slack and its impact on innovation. *Journal of Managerial Issues*, 14(1), 68-84.
- Hailu, D. H., Wang, M., Molla Ayalew, M., ve Dagne Dinberu, Y. (2018). Financial slack and firm performance in Africa: The mediating effects of the banking sector and stock market development. *Global Journal of Management and Business Research*. 18(7), 30-47. <https://www.jstor.org/stable/40604374>.
- Herold, D. M., Jayaraman, N., ve Narayanaswamy, C. R. (2006). What is the relationship between organizational slack and innovation?. *Journal of Managerial Issues*, 372-392. <https://www.jstor.org/stable/40604546>.
- Kılıç, M. (2020). BİST bilişim sektöründeki firmaların Ar-Ge harcamalarının finansal performans üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 219-234.
- Kılıç, C., Bayar, Y., ve Özekicioğlu, H. (2014). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknoloji ürün ihracat üzerindeki etkisi: G-8 ülkeleri için bir panel veri analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 115-130.
- Kim, B. N., Lee, N. S., Wi, J. H., ve Lee, J. K. (2017). The effects of slack resources on firm performance and innovation in the Korean pharmaceutical industry. *Asian Journal of Technology Innovation*, 25(3), 387-406. <https://doi.org/10.1080/19761597.2018.1434007>.

- Kim, H., Kim, H., ve Lee, P. M. (2008). Ownership structure and the relationship between financial slack and R&D investments: Evidence from Korean firms. *Organization Science*, 19(3), 404-418. <https://doi.org/10.1287/orsc.1080.0360>.
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge yatırımları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin var modeli ile analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(20), 3320-3330.
- Lee, C. L., ve Wu, H. C. (2016). How do slack resources affect the relationship between R&D expenditures and firm performance?. *R&D Management*, 46(S3), 958-978. <https://doi.org/10.1111/radm.12141>.
- Lee, S. (2011). How financial slack affects firm performance: Evidence from US industrial firms. *Journal of Economic Research (JER)*, 16(1), 1-27.
- Lee, S. (2012). Corporate governance, financial slack and firm performance: A comparative study between US and UK. *Seoul Journal of Business*, 18(1), 3-23.
- Lee, S. (2015). Slack and innovation: Investigating the relationship in Korea. *Journal of Business Research*, 68(9), 1895-1905. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2014.12.009>.
- Leyva-de la Hiz, D. I., Ferron-Vilchez, V., ve Aragon-Correa, J. A. (2019). Do firms’ slack resources influence the relationship between focused environmental innovations and financial performance? More is not always better. *Journal of Business Ethics*, 159, 1215-1227.
- Lu, L. H., ve Wong, P. K. (2019). Performance feedback, financial slack and the innovation behavior of firms. *Asia Pacific Journal of Management*, 36, 1079-1109.
- Lungeanu, R., Stern, I., ve Zajac, E. J. (2016). When do firms change technology-sourcing vehicles? The role of poor innovative performance and financial slack. *Strategic management journal*, 37(5), 855-869. <https://doi.org/10.1002/smj.2371>.
- Marlin, D. (2014). Industry influences on organizational slack. *Journal of Business & Economics Research (JBER)*, 12(1), 23-28. <https://doi.org/10.19030/jber.v12i1.8373>.
- Marlin, D., ve Geiger, S. W. (2015). The organizational slack and performance relationship: A configurational approach. *Management Decision*, 53(10), 2339-2355. <https://doi.org/10.1108/MD-03-2015-0100>.
- Morgheim, S.M. (2015). Assessing The Relationship Between Financial Slack And Financial Corporation Performance. (Published Doctoral Dissertation). Arizona: Northcentral University.
- Moses, O. D. (1992). Organizational slack and risk-taking behaviour: Tests of product pricing strategy. *Journal of Organizational Change Management*, 5(3), 38-54. <https://doi.org/10.1108/09534819210018045>.
- Nohria, N., ve Gulati, R. (1996). Is slack good or bad for innovation?. *Academy of Management Journal*. 39(5), 1245-1264. <https://doi.org/10.5465/256998>.
- O’Brien, J. P. (2003). The capital structure implications of pursuing a strategy of innovation. *Strategic Management Journal*. 24(5), 415-431. <https://doi.org/10.1002/smj.308>.
- Othman, R., & Ameer, R. (2009). Determinants and persistence of research and development investments: Evidence from Malaysia. *International Journal of Emerging Markets*, 4(3), 275-292.
- Rafailov, D. (2017). Financial slack and performance of Bulgarian firms. *Journal of Finance and Bank Management*, 5(2), 1-13. <https://doi.org/10.15640/jfbm.v5n2a1>.
- Shaikh, I. A., O’Brien, J. P., ve Peters, L. (2018). Inside directors and the underinvestment of financial slack towards R&D-intensity in high-technology firms. *Journal of Business Research*, 82, 192-201. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.09.014>.
- Şahin, E., ve Karaca S. S., (2024). Finansal Gevşekliğin Firma Performansına Etkisi: 2008 Finansal Krizi. Konya: Çizgi Kitabevi. Elde edilme tarihi: 20 Mart
- Taban, S., ve Şengür, M. (2014). Türkiye’de Ar-Ge ve ekonomik büyüme. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 355-376.
- Tatoğlu, F.Y. (2018). *Panel veri ekonometrisi*. 4. Baskı, Beta, İstanbul.
- Terry Mousa, F., ve Chowdhury, J. (2014). The relationship between organizational slack and innovation: Revisited. *American Journal of Business*, 29(1), 26-42. <https://doi.org/10.1108/AJB-06-2013-0036>.

Wu, J., ve Tu, R. (2007). CEO stock option pay and R&D spending: a behavioral agency explanation. *Journal of Business Research*, 60(5), 482-492. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.12.006>.

Zhang, K., Wang, J. J., Sun, Y., ve Hossain, S. (2021). Financial slack, institutional shareholding and enterprise innovation investment: evidence from China. *Accounting & Finance*, 61(2), 3235-3259. <https://doi.org/10.1111/acfi.12700>.

Zona, F. (2012). Corporate investing as a response to economic downturn: Prospect theory, the behavioural agency model and the role of financial slack. *British Journal of Management*, 23, S42-S57. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2012.00818.x>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.03.2024 ✓Accepted/Kabul: 21.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1445607

Research Article/Araştırma Makalesi

Mermertaş, F. (2024). "Investigating the Effect of Service Quality on Customer Satisfaction: The Case of Mersin International Port", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 64, pp. 199-213.

INVESTIGATING THE EFFECT OF SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION: THE CASE OF MERSIN INTERNATIONAL PORT

Funda MERMERTAŞ*

Abstract

Port operations play a crucial role in fostering social and economic progress. The effectiveness and reliability of port services wield considerable influence over customer preferences. Nonetheless, additional scholarly exploration is warranted to grasp the correlation between port service quality and customer contentment. With this objective in mind, this research endeavors to scrutinize the influence of service quality at Mersin Port on customer satisfaction. A survey encompassing 215 Mersin Port users was administered as part of the study. In the study, the ROPMIS model served as the tool to evaluate port service quality. This framework comprises resources, outcomes, processes, management, reputation, and social accountability. The amassed data underwent scrutiny via the statistical tool Smart-PLS 4.1.0. The findings divulge that reputation, social accountability, and management notably impact customer satisfaction with port service quality. This study reveals the impact of port service quality on customer satisfaction, aiding port management in quality improvement.

Keywords: *Mersin Port, Port service quality, ROPMIS model.*

HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI: MERSİN LİMANI ÖRNEĞİ

Öz

Liman operasyonları, sosyal ve ekonomik ilerlemenin desteklenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Liman hizmetlerinin etkinliği ve güvenilirliği, müşteri tercihleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte, liman hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi kavramak için daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla, bu araştırma Mersin Limanı'ndaki hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemeye çalışmaktadır. Çalışma kapsamında 215 Mersin Limanı kullanıcısını kapsayan bir anket uygulanmıştır. Çalışmada, ROPMIS modelini liman hizmet kalitesini değerlendirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede; kaynaklar, sonuçlar, süreçler, yönetim, itibar ve sosyal hesap verebilirliği içermektedir. Toplanan veriler Smart-PLS 4.1.0 istatistiksel aracı kullanılarak incelenmiştir. Bulgular itibar, sosyal hesap verebilirlik ve yönetimin liman hizmet kalitesine ilişkin müşteri memnuniyetini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, liman hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve liman yönetimine kalite iyileştirme konusunda yardımcı olmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Mersin Limanı, Liman hizmet kalitesi, ROPMIS modeli.*

*Dr. Bağımsız Araştırmacı.

e-mail: famermertas@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6361-0349>)

INTRODUCTION

Seaports have a long history since the early days of humanity. With the birth of civilizations worldwide, ports have become essential hubs supporting trade networks. Although port transport technology has advanced dramatically, the role and function of ports have remained similar. Traditionally, a port is defined as a transit point through which people and goods move from sea to land and from land to sea. Ports are important places that link land and sea and are the meeting points for different modes of transport. Since sea and land transport modes have different capacities, ports function as cargo transfer points where cargo is brought together or separated (Nottebom et al., 2022). In other words, ports are spatial and functional nodes where port activities are concentrated.

Ports, the ports of call for ships, provide loading and unloading services. Within the scope of these services, cargoes are stacked and stored, and integrated logistics solutions are provided (Esmer, 2019). Considering that 90% of international trade is carried out through port transport (OECD, 2011), it can be said that ports are key points of international trade (Sanrı, 2021). In this context, it can be considered that efficiently operating ports provide a competitive advantage in international trade.

In today's competitive environment, providing quality services to port users is key to sustaining and succeeding in port operations (Ugboma & Owude, 2004). Therefore, service quality is an extremely important factor for ports. In their service quality research, Parasuraman and other researchers emphasized that excellent service is a profitable strategy. This strategy means attracting new customers, providing more business to existing customers, and making fewer mistakes in in-service performance (Parasuraman et al., 1985).

The sustainability of ports depends on increasing users' satisfaction by providing quality services per their expectations and demands. For this reason, it is very important to conduct research to improve port service quality and determine port users' expectations and demands. In addition, it is also of great importance to determine how port users perceive the services offered. This study aims to investigate the effect of service quality offered at Mersin Port on the satisfaction of port customers. This study is significant as it is the first to measure the service quality of Mersin Port using the ROPMIS scale in national literature. This original research aims to contribute to port management by helping them develop strategies to improve service quality and enhance customer satisfaction.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

This section examines the conceptual framework of service quality, port service quality, and customer satisfaction based on the literature. Additionally, a literature review has been conducted on these topics. It has been determined that researchers apply service quality to different factors across various sectors. Different authors have also investigated the relationship between service quality and customer satisfaction. Some of these studies are mentioned below.

1.1 Service Quality and Port Service Quality

The term "service" refers to the act/process performed by one party for the benefit of the other. This act or practice usually does not produce a tangible object and does not result in the transfer of ownership (Lovelock & Wright, 2002). According to Kotler, services are economic activities that provide benefits and advantages to customers at a specific place and time. In other words, a service is offered to meet customer needs, solve problems or provide experiences.

Service quality is measured by comparing customer expectations with service performance (Teas, 1993). In other words, service quality is determined by evaluating the difference between what the customer expects from a service and the actual service experience. Companies should regularly measure, evaluate and improve their services to better meet customer expectations and improve service quality. By doing so, companies can increase customer satisfaction and loyalty, gain competitive advantage and achieve long-term success.

Researchers have proposed many models to measure service quality. One of these models is the SERVQUAL model, which was proposed by Parasuraman, Zeithaml, and Berry (1988). This model consists of 5 factors; physical facilities, reliability, responsiveness, assurance, and empathy. This model is widely used. However, Cronin and Taylor (1992) argued that SERVQUAL needs to be clarified with service satisfaction. Therefore, they proposed another model called SERVPERF, which is based only on performance by omitting the expectation factor of the SERVQUAL scale (Cronin & Taylor, 1992). Grönroos (1984) proposed the Grönroos model, which is

a consideration of the service outcome component. Many researchers have stated that industry-specific determinants are necessary for more accurate measurements (Babakus & Boller, 1992; Ladhari, 2008; Caro & Garcia, 2007). However, there has never been universal agreement on the model and the service quality factors. However, despite the lack of an agreed approach, there have been many studies on quality in the service sector, and these studies have measured service quality.

The port industry and ports, which are highly competitive, have a limited number of studies on measuring service quality, although many studies have been conducted in many industries (Yeo et al., 2015). Providing quality service in a competitive port environment is essential for success and survival (Ugboma et al., 2006). Therefore, measuring port service quality is inevitable for customer retention, customer base expansion and port success. For this reason, many authors have conducted various studies on service quality. Some of the literature studies on port service quality are listed below.

In the case of Valencia, Spain, Lopez and Poole (1998) studied quality assurance in the port logistics chain. The result of the research was that the accreditation system of the port of Valencia in Spain can be an improvement in the quality and efficiency of port services.

In their hierarchical approach to conceptualising perceived service quality, Brady and Cronin (2001) used the Lisrel statistical program and questionnaire technique. Based on qualitative and empirical research, they found that a third-order factorial structure linking perceived service quality to specific and applicable factors was appropriate. These are outcome, interaction and environmental quality. In addition, they found that three sub-dimensions define the basis of each service quality perception.

Ha (2003) defined service quality factors related to port activities. These include port location, port turnaround time, port management, available facilities and port costs. He also developed measurement tools for port service quality, including relational, external and internal (Cho et al., 2010).

Ugboma et al (2004) conducted a study utilizing the SERVQUAL model and survey methodology to assess service quality within ports situated in a developing nation. The findings of their research highlighted that the attributes "responsiveness" and "tangible assets" (such as modern cargo handling equipment) within the port service industry received commendable ratings. However, the aspect of empathy garnered comparatively lower scores. Consequently, the study recommended that port managers prioritize enhancing empathy among the factors contributing to service quality.

Thai (2008) devised and validated the ROPMIS measurement model to scrutinize service quality within port transportation. The model encompassed six dimensions: resource, outcome, managerial, procedural, image, and social accountability. In the study by Yeo et al. (2015), this scale was identified as having five dimensions.

Chang and Thai's (2016) study explored the correlation between port security quality, port service quality, customer satisfaction, and loyalty. They conducted a survey targeting shipping lines and agents in Taiwan, revealing that high port security quality positively influences both port service quality and customer satisfaction. Additionally, superior port service quality directly enhances customer satisfaction, leading to increased loyalty thereafter.

Kartal and Aydın (2022) directed their study towards evaluating the service quality provided by port companies. Their research specifically explored the impact of service quality on customer satisfaction and loyalty. Questionnaires were distributed to 125 users of Hopa Port services. The outcomes of the investigation underscored the significant influence of customer satisfaction on fostering customer loyalty.

1.2 Service Quality and Customer Satisfaction

Satisfying customers breeds loyalty towards the company, ultimately driving its success (Moore et al., 1998). In today's cutthroat business landscape, maintaining top-notch service quality is paramount for achieving success. The decline in customer satisfaction, often linked to inferior service quality, remains a significant worry for organizations. Nowadays, customers possess heightened sensitivity towards service standards, elevating their expectations (Fullerton, 2003). As a result, the correlation between perceived service quality and customer satisfaction remains robust (Heskett & Swe, 1997). Marketing experts advocate for service providers to diligently monitor customer service expectations (Namasivayam & Hinkin, 2003), as satisfaction escalates when these expectations are met.

Numerous studies have explored the correlation between service quality and customer satisfaction, consistently affirming its positive influence. Iacobucci, Ostom, and Graysan (1995) differentiated between service quality and customer satisfaction, highlighting quality as a managerial construct while satisfaction stems from the customer's service encounter. Cronin and Taylor (1992) delved into the conceptualization and evaluation of service quality and its association with customer satisfaction and purchasing behavior. Their findings emphasized the importance of measuring service quality based on performance and its role in shaping consumer satisfaction, influencing purchase intention.

Shanaki et al. (2012) scrutinized the relationship between customer satisfaction and service quality factors within Shahid Rajayi Port in Iran. Through statistical analysis, they established the significant impact of service quality on port customer satisfaction. Similarly, Şahin and Şen (2017) gathered data from various service companies to explore the link between service quality factors and customer satisfaction. Their SPSS analysis confirmed a notable relationship between service quality and customer satisfaction.

While port service quality and its relationship with customer satisfaction are extensively discussed in the international literature (Thai, 2016; Chang and Thai, 2016; Onyemечи et al., 2017; Cho et al., 2010; Shanak, 2012), the economic importance of ports and their developing role in supply chain and logistics management are emphasized in the national literature (Tatar et al., 2019; Gören, 2021). This study seeks to fill this gap by validating the port service quality model and investigating its influence on customer satisfaction.

Finally, hypothesis 5 proposes that the Image and social responsibility factors positively influence customer satisfaction. This research aims to assess whether the hypotheses align with the research purpose.

2. Methodology

This study used SmartPLS4 structural equation modeling to analyze the data. Davari and Rezazadeh (2013) stated that the PLS-SEM model is suitable for simultaneously estimating a group of equations and improving the relationship between variables. PLS-SEM is a valuable tool, especially when the number of participants is limited, and the data are unsuitable for normal distribution (Wong, 2011). In this program, analyses are performed in two steps. In the first step, reliability and validity analyses of the variables in the model are performed using the external model. The relationships between dependent and independent variables are analyzed in the second step with the structural model (Yıldız, 2020).

2.1 Research Model and Hypotheses

The aim of this study is to evaluate the service quality offered at Mersin Port using the service quality scale developed by Thai (2008) and defined as 5 dimensions by Yeo et al. (2015) and to investigate the effect of service quality factors on customer satisfaction. The model showing the conceptual framework of service quality factors and customer satisfaction is given in Figure 1 below.

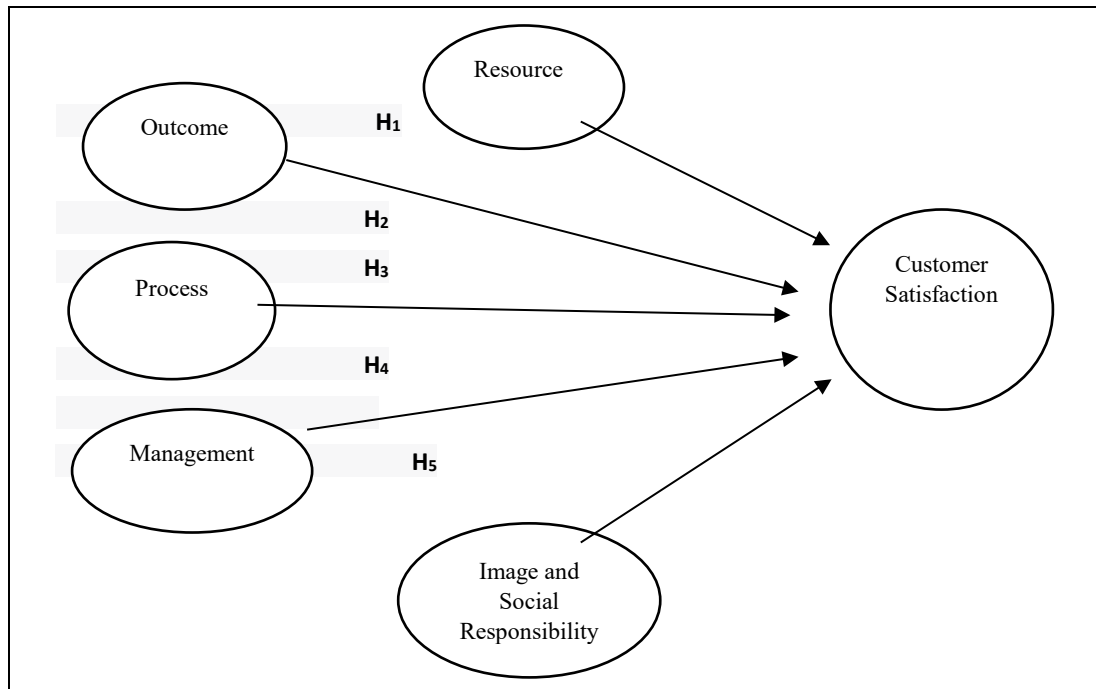

Figure 1: Conceptual framework of service quality factors and customer satisfaction

The review of existing literature has highlighted a noticeable gap in research concerning the influence of port service quality on customer satisfaction. Thus, this study seeks to address this gap by exploring how the five dimensions of port service quality impact customer satisfaction. The ensuing hypotheses have been formulated accordingly.

In particular, Hypothesis 1 posits that the resource dimension positively correlates with customer satisfaction, while Hypothesis 2 suggests that the outcome dimension also contributes positively to customer satisfaction. Hypotheses 1 through 5 collectively propose that various dimensions of service quality positively influence customer satisfaction.

Furthermore, Hypothesis 3 proposes that the process dimension enhances customer satisfaction and Hypothesis 4 posits that the management dimension likewise fosters positive customer satisfaction. These hypotheses underscore the significance of process efficiency and effective management in bolstering customer satisfaction.

Lastly, Hypothesis 5 posits that the Image and social responsibility dimension positively impacts customer satisfaction, reflecting the broader societal and perceptual aspects of port service quality.

This research examines the alignment of these hypotheses with the overarching research objectives.

2.2 Population and Sample of the Study

Mersin Port is considered in the research. Mersin Port is located in the northeast of the Mediterranean Sea in the south of Türkiye. With its facilities and capacity, the port provides service to all types of cargo. It is also the largest port in Türkiye that can provide all port services in the same area. It is also at the intersection point of the main port routes. The port's geographical location is privileged in the Turkish economy and the Eastern Mediterranean due to its multi-directional international and domestic connections (Tiken, 2022). There are 21 berths in the port. At the same time, more than 30 million tons of cargo are handled in the port annually (www.mersinport.com.tr, 2023). The primary sample of this research consists of two port users who have received service from Mersin Port in the last ten years.

2.3 Data Collection Method

The research employed the survey method, a prevalent quantitative research technique in social sciences (Büyüköztürk, 2005), for data collection. According to Thomas (1998), a questionnaire is a research tool comprising inquiries about individuals' beliefs, attitudes, behaviors, and living conditions. It offers advantages such as speed and cost-effectiveness compared to other methods like interviews and observations.

The questionnaire used in the study comprised three sections. The first section gathered demographic data, while the second incorporated a scale developed by Thai (2008) to assess port service quality. However, considering the strong correlation between organizations' perceived social responsibilities and their Image, they merged and refined the Image and social responsibility factors. To measure customer satisfaction, the scales utilized studies by Anderson et al. (2009), Pantouvakis (2010), and Cao and Chen (2011).

Participants were asked to express their views on statements regarding port service quality and their satisfaction levels with the services received, using a 5-point Likert scale ranging from "strongly disagree" to "strongly agree." Before administering the questionnaire, port managers assessed the clarity of the propositions. The questionnaire was distributed to port users via telephone, email, and face-to-face interactions.

In order to calculate the sample size, 10-15 samples are needed for each proposition (Field, 2005). In addition, a sample size of 100 is defined as inadequate, 300 as approximately adequate, and 1000 as perfect. Tabachnick and Fidell (2001) and Child (2006) stated that a sample size of 5 times the number of items in the scale is sufficient. According to Tavşancıl (2002), it should be at least five times or even ten times the number of items. According to Kline (1994), a sample of 200 people is generally sufficient, and if the factor structure is clear and few, the sample size can be reduced to 100. However, it is emphasized that a larger sample size would be beneficial for better results. This study determined the sample size to be 215, more than five times more than the thirty-one items in the scales. In this context, it can be stated that the sample size is sufficient.

3. RESULTS

The results of the data analyses collected from Mersin Port users are presented in detail below. Firstly, demographic data on the gender, age, and occupation of port users are presented, and then the data collected using the port service quality and satisfaction scale are analyzed.

3.1. Demographic Data Analysis

In this study, which was conducted to determine the effect of service quality on customer satisfaction in Mersin Port, 87% of the participants were male, and 13% were female. 0.5% of the participants have a doctorate, 6.5% have a master's degree, 26.5% have a college degree, 21.4% have a high school degree, 39.1% have a bachelor's degree, and 6.5% have a primary education. In terms of age distribution, 6% of the participants are between the ages of 18-25, 34.4% are between the ages of 26-32, 34% are between the ages of 33-40, 21.4% are between the ages of 41-50, and 4.2% are 51 years and over. According to the occupational distribution, 20% of the participants are forwarders/shippers, 12% are surveillance, 45% are customs brokers, and 23% are in other fields.

3.2. Findings

Before analyzing the model developed within the research's scope, the study assessed the validity and reliability of its constructs. Internal consistency reliability, discriminant validity, and convergent validity were scrutinized. Internal consistency reliability was evaluated using Cronbach's Alpha and combined reliability coefficients. Convergent validity was examined through mean-variance explanation and factor loading values. Table 1 illustrates the results concerning the internal consistency reliability and convergent validity of the constructs in the study.

Table 1: Model Fit Indexes

Indicators	Factor Loadings	Cronbach Alpha	AVE	CR
Resource1	0.889	0.915	0.747	0.936
Resource2	0.894			
Resource3	0.780			
Resource4	0.873			
Resource5	0.881			
Image and Social 1	0.829	0.806	0.821	0.958
Image and Social 2	0.881			
Image and Social 3	0.886			
Image and Social 4	0.903			
Image and Social 5	0.911			
Image and Social 6	0.865			
Image and Social 7	0.917			
Satisfaction1	0.927	0.950	0.835	0.962
Satisfaction2	0.896			
Satisfaction3	0.953			
Satisfaction4	0.913			
Satisfaction5	0.876			
Process1	0.925	0.930	0.827	0.950
Process2	0.924			
Process3	0.927			
Process4	0.861			
Management1	0.874	0.961	0.837	0.968
Management2	0.934			
Management3	0.938			
Management4	0.905			
Management5	0.913			
Management6	0.922			
Outcome1	0.856	0.822	0.776	0.912
Outcome2	0.894			
Outcome3	0.897			
Outcome4	0.826			
Outcome5	0.848			
Outcome6	0.812			

Table 1 shows that the factor loadings of the variables in the measurement model were between 0.780 and 0.953. Cronbach Alpha coefficients were between 0.806 and 0.961, and combined reliability coefficients were between 0.912 and 0.968. Therefore, considering these values provides internal consistency and reliability. On the other hand, it was determined that the factor loading values used to determine convergent validity were between 0.780 and 0.953, and the average variance value explained was between 0.747 and 0.837. In this context, it was determined that convergent validity was also achieved (Hair et al., 2017).

The Fornell-Larcker test was employed to assess whether discriminant validity was achieved. As per Fornell and Larcker's (1981) guideline, the square root of the average variance explained (AVE) of the constructs should surpass the correlation coefficients among the constructs. The outcomes of the Fornell and Larcker test are presented in Table 2, demonstrating the extent to which discriminant validity is established.

Table 2: Discriminant Validity Results (Fornell and Larcker Criterion)

	Resource	Satisfaction	Image and Social Responsibility	Process	Management	Outcome
Resource	0.864					
Satisfaction	0.795	0.914				
Image and Social Responsibility	0.754	0.849	0.906			
Process	0.820	0.849	0.825	0.910		
Management	0.840	0.881	0.876	0.886	0.915	
Outcome	0.822	0.788	0.744	0.797	0.845	0.881

Table 2 shows that each construct's AVE square root value is higher than the correlation coefficients with the other constructs. In addition to the Fornell and Larcker test, Heterotrait-Monotrait Ratio of Correlations (HTMT) results were analyzed to determine whether discriminant validity was achieved. The results of the HTMT analysis are given in detail in Table 3 below.

Table 3: Discriminant Validity Results (HTMT Criterion)

	Resource	Satisfaction	Image and Social Responsibility	Process	Management
Resource					
Satisfaction	0.844				
Image and Social Responsibility	0.806	0.895			
Process	0.882	0.901	0.881		
Management	0.888	0.920	0.918	0.937	
Outcome	0.923	0.870	0.826	0.892	0.929

When the results of the HTMT criteria in Table 3 are analyzed, it is determined that all values are below the threshold of 1 (Ramayah et al., 2017). In this context, the scales used in the study fulfill the discriminant validity requirement. However, it is also necessary to examine the cross-loading values to ensure discriminant validity (Ali et al., 2018). According to the cross-loading criterion, the item load in one factor should have a higher value than all item loads in other factors (Hair et al., 2016). For this reason, the cross-loadings of the items were also examined in the study, and it was seen that the statements had the highest factor loadings under the structure. Therefore, it was determined that discriminant validity was achieved.

Outer VIF (Variance Inflation Factor) values were calculated to determine whether there was a multicollinearity problem between the scales used in the study. The results obtained in Table 4 are given below.

Table 4: Analysis Results for OuterVIF Values

Indicators	VIF
Resource 1	3.429
Resource 2	3.573
Resource 3	2.218
Resource 4	3.432
Resource 5	3.122
Satisfaction 1	4.787
Satisfaction 2	3.718
Satisfaction 3	6.869
Satisfaction 4	3.937
Satisfaction 5	3.046
Image and Social 1	4.184
Image and Social 2	5.378
Image and Social 3	3.613
Image and Social 4	5.533
Process 1	4.319
Process 2	3.801
Process 3	4.330
Process 4	2.397
Management 1	3.609
Management 2	5.881
Management 3	6.261
Management 4	4.419
Management 5	4.852
Management 6	5.066
Outcome 3	2.652
Outcome 5	2.001
Outcome 6	2.090
Image and Social 5	3.707

The analysis found that the outer VIF values of the scale expressions were below 10, indicating no problem of multicollinearity among the scale expressions (Topal et al., 2010). The study also analyzed the model's goodness of fit values; the results are presented in Table 5 below.

Table 5: Scales Model Goodness of Fit Analysis Results

Model Fit Indexes	Results
SRMR	0.049
d_ULS	0.964
d_G	1.166
Chi-square	1.378.286
NFI	0.829

As a result of the analysis performed to calculate the model goodness-of-fit values, the SRMR value was accepted as it was found to be less than 0.08 (SRMR=0.049) (Hu & Bentler, 1999). Then, the NFI value was analyzed and determined to be above the threshold value of 0.80 (NFI=0.829) (Byrne, 1994). The d_ULS and d_G values, among the goodness of fit values, were also higher than the threshold value of 0.05 (Dijkstra & Henseler, 2015). Considering all these values, the goodness of fit values of the research model gives good results.

Figure 2 below shows the model created within the study. It shows the factor loadings of service quality and customer satisfaction variables and their significance.

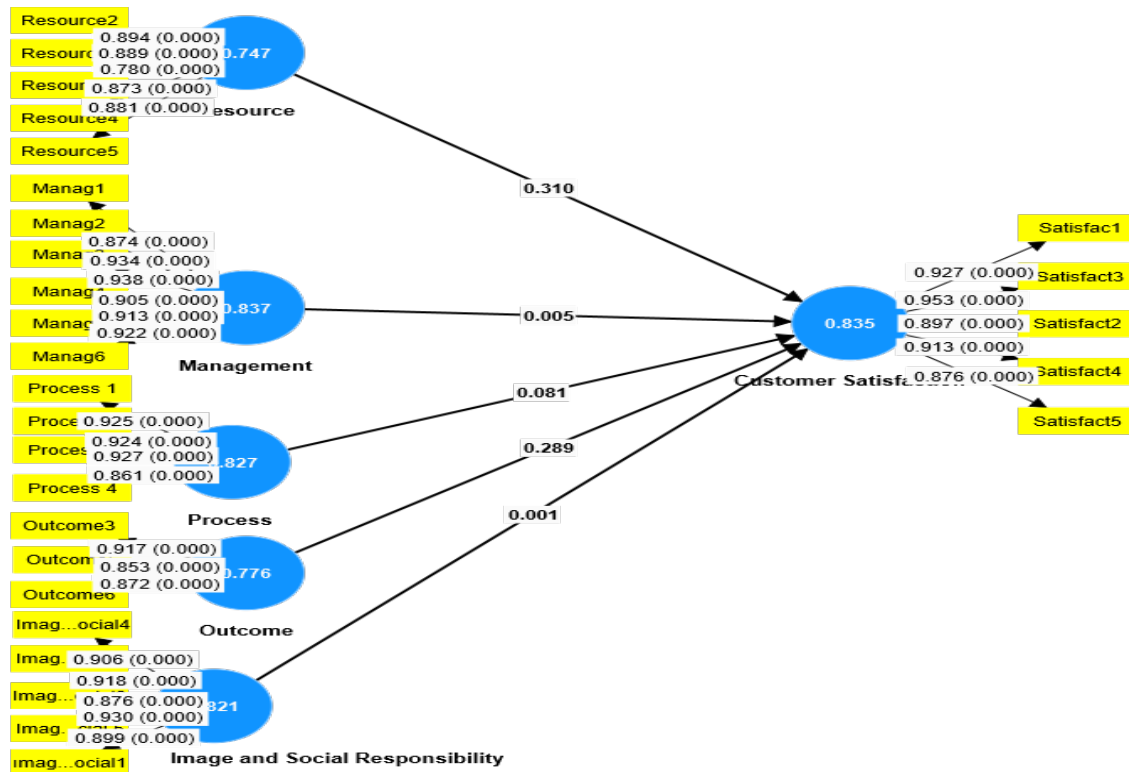

Figure 2: Port Service Quality and Customer Satisfaction Model Based on PLS-SEM

The Confirmatory Factor Analysis model of the scales used in the study is shown in Figure 2. As can be seen in the figure, the highest factor loading of the port service quality scale is 0,938. The highest factor loading of the satisfaction scale is 0,953. Again, as can be seen in the figure, all factor loads were found to be significant.

Path analyses were performed to test the hypotheses developed in the study. The results of the analysis are shown in detail in Table 6.

Table 6: Hypothesis Test Results

	Original sample (O)	Sample mean (M)	Standard deviation (STDEV)	T statistics (O/STDEV)	P values	Hypotheses
Image and Social Responsibility -> Satisfaction	0.284	0.276	0.084	3.362	0.001	H₅- Accepted
Management -> Customer Satisfaction	0.312	0.311	0.112	2.783	0.005	H₄- Accepted
Outcome -> Customer Satisfaction	0.080	0.081	0.075	1.060	0.289	H ₂ - Rejected
Process -> Customer Satisfaction	0.202	0.208	0.115	1.746	0.081	H ₃ - Rejected
Resource -> Customer Satisfaction	0.088	0.089	0.087	1.015	0.310	H ₁ - Rejected

Table 6 shows the analysis results of the social responsibility and Image ($t=3.362$ $p=0.001$) and management ($t=2.783$ $p=0.005$) factors of port service quality, which positively affect customer satisfaction. However, the factors of resources ($t=1.015$ $p=0.310$), process ($t=1.746$ $p=0.081$) and outcome ($t=1.060$ $p=0.289$) do not significantly affect customer satisfaction. Therefore, hypotheses H₄ and H₅ are accepted, and hypotheses H₁, H₂ and H₃ are rejected.

CONCLUSION

In the port industry, where there is intense competition, evaluating port service quality has become effective in port user selection. Therefore, measuring and evaluating port service quality have become very important for both port users and port managers.

This study discusses the service quality of Mersin Port and examines whether the service received from Mersin Port affects the satisfaction of port customers. The results of the analyses are remarkable. It has been determined that the resource, process, and outcome dimensions of port service quality do not positively affect customer satisfaction. On the other hand, Image, social responsibility and management dimensions of port service quality effectively ensured customer satisfaction.

The resources dimension of port service quality refers to the state of equipment, hardware, facilities, and infrastructure of the port. As a result of the analyses, it is determined that this dimension significantly affects customer satisfaction less than others. In this context, port customer satisfaction can be increased by different factors beyond providing physical equipment and facilities. Yeo et al. (2015) investigated the effect on port service quality and customer satisfaction in Korean container ports. They concluded that the dimension of resources only significantly affects customer satisfaction. A similar study was conducted by Kartal and Aydın (2022), and in their study in which they measured the service quality of Hopa Port, Kartal and Aydın concluded that the resources dimension of port service quality did not affect customer satisfaction. Therefore, it can be said that the research result parallels other studies in the literature.

Outcome, one of the dimensions of port service quality, represents the timely and safe delivery of the goods or services sent for delivery. In addition, the outcome dimension refers to the performance speed of the service provided, low waiting times, accurate and timely information and error-free documentation processes. As a result of the analysis, it was determined that the outcome dimension of port service quality dimensions does not positively affect customer satisfaction. This result is in line with the research conducted by Yeo et al. (2015).

Therefore, different factors beyond timely and safe delivery effectively ensure the satisfaction of port customers.

The process dimension in the service quality scale refers to the port employees providing accurate information to the port customers, their interest in meeting their needs, and their ability to respond quickly to the port users who receive service from the port. As a result of the research, it was determined that the process dimension of the port service quality dimensions did not positively affect customer satisfaction. This result is similar to the study of Yeo et al. (2015).

The study concluded that service quality image and social responsibility dimensions positively affect customer satisfaction. The image dimension reflects the customers' views towards the port. The social responsibility dimension refers to avoiding the harmful performance of port services regarding the sustainability of people and the environment. In ensuring customer satisfaction, customers' views towards the port and the sensitivity of port services towards the environment and people increase the satisfaction of port customers. This result is in line with the results of the studies conducted by Yeo et al. (2015), Kartal and Aydın (2022) and Thai (2016) in the literature.

Finally, within the study's scope, it was investigated whether management, one of the dimensions of port service quality, positively affects customer satisfaction. The management dimension refers to the correct transfer between employees and customers using information technologies and improving customer-oriented processes. As a result of the analysis, the management dimension of port service quality positively affects customer satisfaction.

This research not only focuses on the physical resources of port service quality but also emphasizes the importance of management from a broad perspective. It also provides information for port managers. Port managers have to invest in the quality of port services. The service quality offered in ports is critical to retaining existing customers and attracting potential customers. Mersin Port authorities should pay special attention to service quality and plan new strategies to improve it. To increase customer satisfaction, they must pay attention to management, image, social responsibility, and environmental management activities.

This study has confirmed that providing a quality port service significantly and positively impacts customer satisfaction. The hypothesis results show that image, social responsibility, and management port service quality dimensions positively affect customer satisfaction. Other studies support the conclusion that port service quality significantly affects customer satisfaction.

This study considers the Mersin Port sector, so its generalizability may be limited. However, researchers can extend the research by applying similar studies to different ports in the future. Future research may examine the effect of port service quality on other essential variables, such as customer loyalty and repurchase intention, and even consider customer satisfaction as a mediating variable.

REFERENCES

- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 514-538.
- Anderson, S.W., Baggett, L.S. and Widener, S.K. (2009) The impact of service operations failures on customer satisfaction: Evidence on how failures and their source affect what matters to customers. *Manufacturing & Service Operations Management* 11(1): 52–69.
- Babakus, E., & Boller, G. W. (1992). An empirical assessment of the SERVQUAL scale. *Journal of Business Research*, 24(3), 253–268.
- Bolton, R. N., & Drew, J. H. (1991). A longitudinal analysis of the impact of service changes on customer attitude. *Journal of Marketing*, 55(1), 1-9.
- Brady, M. K., & Cronin Jr, J. J. (2001). Some new thoughts on conceptualizing perceived service quality: A hierarchical approach. *Journal of Marketing*, 65, 34-39.
- Brown, S. W., & Swartz, T. A. (1989). A gap analysis of professional service quality. *Journal of Marketing*, 53(2), 92-8.

- Burch, E., Rogers, H. P., & Underwood, J. (1995). Exploring SERVPERF: An empirical investigation of the importance-performance, service quality relationship in the uniform rental industry. Retrieved from <http://saber.uca.edu/docs/proceedings11/95ama.121.htm>
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 133-151.
- Cao, C. and Chen, J. (2011) An empirical analysis of the relationship among service quality, customer satisfaction and loyalty of high-speed railway based on structural equation model. *Canadian Social Science* 7(4): 67–73.
- Caro, L. M., & Garcia, J. A. M. (2007). Measuring perceived service quality in urgent transport service. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14(1), 60–72.
- Chang, C. H., & Thai, V. V. (2016). Do port security quality and service quality influence customer satisfaction and loyalty? *Maritime Policy and Management*, 43(6), 720-736.
- Child, D. (2006). *The Essentials of Factor Analysis* (3rd ed.). London: Continuum.
- Cho, C. H., Kim, B. I., & Hyun, J. H. (2010). A comparative analysis of the ports of Incheon and Shanghai: The cognitive service quality of ports, customer satisfaction, and post-behavior. *Total Quality Management*, 21(9), 919-930.
- Cronin, J.J. ve Taylor, S.A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55–68.
- Davari, A. ve Rezazadeh, A. (2013). Structural equation modeling with PLS. Tehran: Jahad University, 215(2), 224.
- Dijkstra, T.K. ve Henseler, J. (2015). Consistent partial least squares path modeling. *MIS Quarterly*, 39(2), 297-316.
- Esmer, S. (2019). *Liman ve Terminal Yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Yayın no:3840. Açıköğretim Fakültesi Yayını No:2647.
- Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS*. 2. baskı. London: Sage.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). I am evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement errors. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Fullerton, G. (2003). When does Commitment Lead to Loyalty? *Journal of Service Research*, 5(4), 333-345.
- Gören, H. E. (2021). Tedarik Zinciri Yönetiminde Limanların Değişen Rollerini: Liman Merkezli Lojistik. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 5(1), 49-61
- Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*, 18(4), 36-44.
- Hair Jr., J.F., Matthews, L.M., Matthews, R.L. ve Sarstedt, M. (2017). PLS-SEM or CB-SEM: updated guidelines on which method to use. *International Journal of Multivariate Data Analysis*, 1(2), 107-123.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C. ve Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage publications.
- Heskett, J.L. ve Swe, S.L.A. (1997). *The service profit chain: How leading companies link profit to loyalty and satisfaction*. New York: Free Press.
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Hwang, H., Malhotra, N.K., Kim, Y., Tomiuk, M.A., & Hong, S. (2010). A comparative study on parameter recovery of three approaches to structural equation modeling. *Journal of Marketing Research*, 47, 699-712.
- Iacobucci, D., Ostrom, A., & Grayson, K. (1995). Distinguishing service quality and customer satisfaction: The voice of the consumer. *Journal of Consumer Psychology*, 4(3), 277-303.
- Kartal, A., & Aydın, H. (2022). Denizcilik İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Ölçümü: Hopa Limanı'nda Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 14(2), 264-290.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. New York: Routledge.
- Ladhari, R. (2008). Alternative measures of service quality: A review. *Managing Service Quality*, 18(1), 65–86.
- López, R. C., & Poole, N. (1998). Quality assurance in the maritime port logistics chain: The case of Valencia, Spain. *Supply Chain Management: An International Journal*, 3(1), 33-44.

- Lovelock, C., & Wright, R. (2002). *Principles of service marketing and management*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Mersin Port. (2024). Konteyner Hizmetleri. Erişim tarihi: 10 Şubat 2024, <https://www.mersinport.com.tr/tr/liman-hizmetleri/detay/konteyner-hizmetleri>
- Moore, L. G., Hopkins, W. E., & Hopkins, S. A. (1998). Quality and empowerment programs: Dual paths to customer satisfaction? *Managing Service Quality*, 8(2), 134-148.
- Namasivayam, K., & Hinkin, T.R. (2003). The customer's role in the service encounter: The effects of control and fairness. *Cornell Hotel and Administration Quarterly*, 44(3), 26-34.
- Notteboom, T., Pallis, A., & Rodrigue, J. P. (2022). *Port economics, management and policy*. Routledge.
- Onyemechi, C., Amanze, A. C., Igboanusi, C., & Sule, A. (2017). Port service quality study of Nigerian sea ports. *Journal of Shipping and Ocean Engineering*, 7, 59-64.
- Pantouvakis, A. (2010) The relative importance of service features in explaining customer satisfaction. *Managing Service Quality* 20(4): 366–387.
- Parasuraman, A. (1998). Customer service in business-to-business markets: An agenda for research. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 13(4/5), 309-321.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. (1994). Reassessment of expectations as a comparison standard in measuring service quality: Implications for future research. *Journal of Marketing*, 58(1), 111-124.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(Fall), 41–50.
- Ramayah, T., Cheah, J., Chuah, F., et al. (2018). *Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) using SmartPLS 3.0: An updated and practical guide to statistical analysis* (2nd ed.). Singapore: Pearson.
- Sanrı, Ö. (2021). Yeşil Limanlar Üzerine İçerik Analizi, 2009-2020. *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(2), 50-72.
- Schneider, B., & White, S. (2005). *Service quality: Research perspectives*. London: Foundations for Organizational Sciences.
- Shanaki, M., Ranjbar, V., & Shakhisian, F. (2012). Investigating relationship between service quality and customer satisfaction (case study in Iranian shahidrajayi port). *Indian Journal of Science and Technology*, 5(12), 111-120.
- Şahin, A., & Şen, S. (2017). Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(52).
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (Fourth edition). Boston: Allyn and Bacon.
- Tatar, V., Özer, M. B., & Kartal, A. (2019). Deniz Taşımacılığı Ve Limanların Ekonomik Etkileri: Hopa Limanı Analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 138-150.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Teas, R. K. (1993). Expectations, performance evaluation, and consumers' perceptions of quality. *Journal of Marketing*, 57(4), 18-34.
- Thai, V. V. (2008). Service Quality in Maritime Transport: Conceptual Model and Empirical Evidence. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20(4), 493-518.
- Thai, V. V. (2016). The impact of port service quality on customer satisfaction: The case of Singapore. *Maritime Economics and Logistics*, 18, 458-475.
- Thomas, R. M. (1998). *Conducting educational research: A comparative view*. West Port, Conn: Bergin and Garvey.
- Tiken, E. D. (2022). Orta Doğu Limanları ve Mersin Limanı, Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı.
- Topal, M., Eydurhan, E., Yağanoğlu, A. M., Sönmez, A., & Keskin, S. (2010). Çoklu doğrusal bağlantı durumunda ridge ve temel bileşenler regresyon analiz yöntemlerinin kullanımı. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 53-57.
- Ugboma, C. C., Ibe, C., & Ogwude, I. C. (2004). Service quality measurements in ports of a developing economy: Nigerian ports survey. *Managing Service Quality*, 14(6), 487.
- Ugboma, C., Calistus, I., & Innocent, C. O. (2006). An analytical hierarchy process for the port selection decision. *Maritime Economics and Logistics*, 8(3), 251-266.

- Wong, K. K. (2011). Review of the book Handbook of Partial Least Squares: Concepts, Methods and Applications, in Esposito Vinzi, V., Chin, W. W., Henseler, J., & Wang, H. (Eds.), *International Journal of Business Science and Applied Management*, 6(2), 52-54.
- Yeo, G. T., Thai, V. V., & Roh, S. Y. (2015). An analysis of port service quality and customer satisfaction: The case of Korean container ports. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 31(4), 437-447.
- Yıldız, E. (2020). *SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Rekleftif ve Formatif Yapılar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 03.09.2024

DOI:10.30794/pausbed.1494040

Research Article/Araştırma Makalesi

Özparlak, G. (2024). "Does Board Gender Diversity Reduce Information Asymmetry? Evidence From the USA", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 64, pp. 215-230.

DOES BOARD GENDER DIVERSITY REDUCE INFORMATION ASYMMETRY? EVIDENCE FROM THE USA*

Gerçek ÖZPARLAK**

Abstract

The contributions of women managers to the financial, economic and sustainability areas of firms are obvious. However, women managers can also play a key role in reducing asymmetric information. The purpose of this study is to investigate the effect of gender diversity in corporate management on information asymmetry. The study refers to agency theory and critical mass theory. Gender equality, board diversity and control variables are used in the analyses. In the study, an ordinary least squares (OLS) model is used to analyse the relationship of variables. In addition, fixed effect, quantile regression and lag estimation models are used to analyse endogeneity problems. The annual data of 401 American companies listed in the S&P500 index between 2008 and 2023 were used in the sample. The results of the study contribute to the current debate on the benefits of gender diversity in corporate management with different tests and theories. According to the results of the study, increasing the number of women on the board contributes to the reduction of information asymmetry. According to another result of the study, under the critical mass theory, having three or more women in the company management contributes more to the reduction of information asymmetry.

Keywords: *Information asymmetry, Board gender diversity, Gender equality, Corporate finance, Financial modelling.*

YÖNETİM KURULUNDA CİNSİYET ÇEŞİTLİLİĞİ BİLGİ ASİMETRİĞİNİ AZALTIR MI? ABD'DEN KANITLAR

Öz

Kadın yöneticilerin firmaların finansal, ekonomik ve sürdürülebilirlik alanlarına katkıları açıktır. Bununla birlikte, kadın yöneticiler asimetric bilginin azaltılmasında da kilit bir rol oynayabilir. Bu çalışmanın amacı, şirket yönetiminde kadın çeşitliliğinin bilgi asimetrisi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışma, vekalet teorisi ve kritik kütle teorisine atıfta bulunmaktadır. Çalışmanın analizlerinde cinsiyet eşitliği, yönetim kurulu çeşitliliği ve kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için sıradan en küçük kareler (OLS) modeli kullanılmıştır. Ayrıca, içsellik sorunlarını analiz etmek için sabit etki, kantil regresyon ve gecikme tahmin modelleri kullanılmıştır. Çalışmada S&P500 endeksinde yer alan 401 Amerikan şirketinin 2008-2023 yılları arasındaki yıllık verileri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, şirket yönetiminde cinsiyet çeşitliliğinin faydaları konusundaki güncel tartışmalara farklı test ve teorilerle katkı sağlamaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, şirketlerin yönetim kurullarında kadın sayısının artması asimetric bilginin azalmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, kritik kütle teorisi altında, şirket yönetiminde üç veya daha fazla kadının olması asimetric bilginin azaltılmasına daha fazla katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Bilgi asimetrisi, Yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği, Cinsiyet eşitliği, Kurumsal finans, Finansal modelleme.*

*The first version of this study was presented at the International Economy Finance and Business Congress (EFI2024) held at Sivas Cumhuriyet University on 23-25 May 2024.

**Asst. Prof., Istanbul Beykent University, ISTANBUL.

e-mail: gercekozparlak@beykent.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-8503-3199>)

1. INTRODUCTION

The board of directors are the decision-making bodies of companies. Future plans and investment decisions for companies are made by the board of directors. Therefore, optimising the effectiveness and efficiency of the board is very important for the future of companies. For this purpose, board diversity is presented as an option to improve the performance of the board. Board diversity provides different perspectives in solving critical decisions or problems of the company. Thanks to board diversity, the performance and impact of the board can increase (Abdou et al., 2020; Bufarwa et al., 2020). Therefore, board diversity is one of the major important issues that countries, organisations and researchers have recently focused on (Liao et al., 2015).

Board diversity can be explained as the heterogeneity of board members in terms of gender, age, tenure, race, power, expertise and education (Harjoto et al., 2015; Khatib, et al., 2021). However, gender equality has a special importance among the diversity variables of the board. Because gender equality in the board must be ensured as a requirement of human rights rather than economic reasons (Szydło et al., 2015). In this sense, countries and organisations are making more and more efforts to increase gender equality in management. With new laws, incentives and mandatory quotas, companies aim to have at least 40% female directors on their boards. Norway was the first nation to implement mandatory gender quotas in 2003 (Teigen, 2012, Latura et al., 2023).

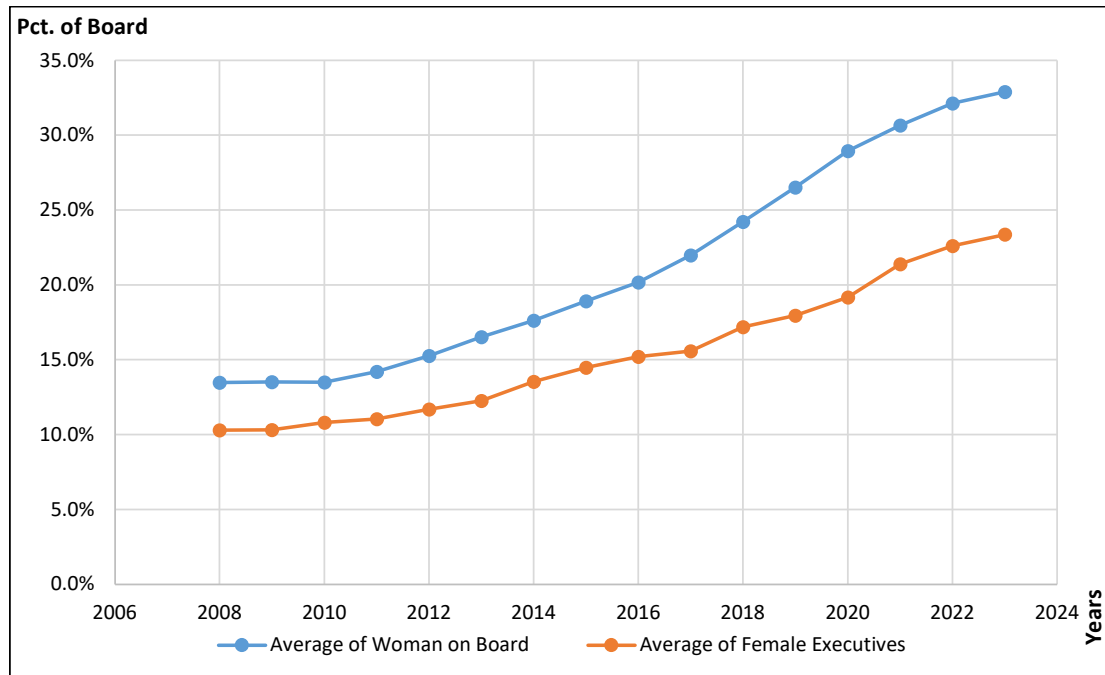

Figure 1: The Average of Woman on Board Ratio and the Average Female Executives Ratio in S&P500 between 2008 and 2023

Increasing the proportion of women on boards (WOB) is becoming increasingly important globally (Liao et al., 2015). Figure 1 shows the average ratio of women on boards of 401 pieces S&P500 companies in the sample of the study between 2008 and 2023. As can be seen in the graph, the average of woman on board ratio is 13.5% in 2008 and 32.9% in 2023. In addition, while the average female executive ratio was 10.3% in 2008, it is 23.4% in 2023. It is clear that both ratios are on an upward trend. However, even in the USA, one of the most developed countries in the world, the WOB ratio is still 32.9%. Globally, board gender diversity is still very low, including developed countries (Teigen, 2012).

Women in management provide great benefits to companies. Increasing the proportion of women on the board contributes to the increase in the economic and financial performance of companies (Arena et al., 2015; Brahma et al., 2021). For example, women support the increase in the market value of companies (Francoeur et al., 2008; Ullah et al., 2019). In addition, women in management play a role in reducing company risks (Adams et al., 2004; Jane Lenard et al., 2014). Moreover, women are more sensitive to sustainability efforts and

the environment than men. In this way, they play an important role in increasing the sustainability scores of companies (Ozparlak et al. 2023; Gurol et al., 2023).

Asymmetric information (AI) arises when one party, such as shareholders, managers, investors, etc., is under-informed compared to the others. Especially during periods of economic or political uncertainty, AI has a significant impact on listed companies (Cepoi et al., 2020). The asymmetric information is an important problem that affects the sustainability of the company's economic activities. Therefore, companies spend a lot of effort to reduce asymmetric information. As a solution to the problem, woman managers contribute to the reduction of asymmetric information (Loukil et al., 2020). Because women increase the quantity and quality of firms' disclosure (Brown et al., 2007; Heflin et al., 2005). In this way, the reduction of information risk among market participants helps to reduce asymmetric information (Abad et al., 2017; Seebeck et al., 2022).

The ratio of QBAS is widely used to measure asymmetric information (Leuz et al., 2000; Goh et al., 2016; Abad et al., 2017; Almulhim, 2023). QBAS is measured as the difference between the bid and ask price divided by the sum of the bid and ask price divided by two (MAB).

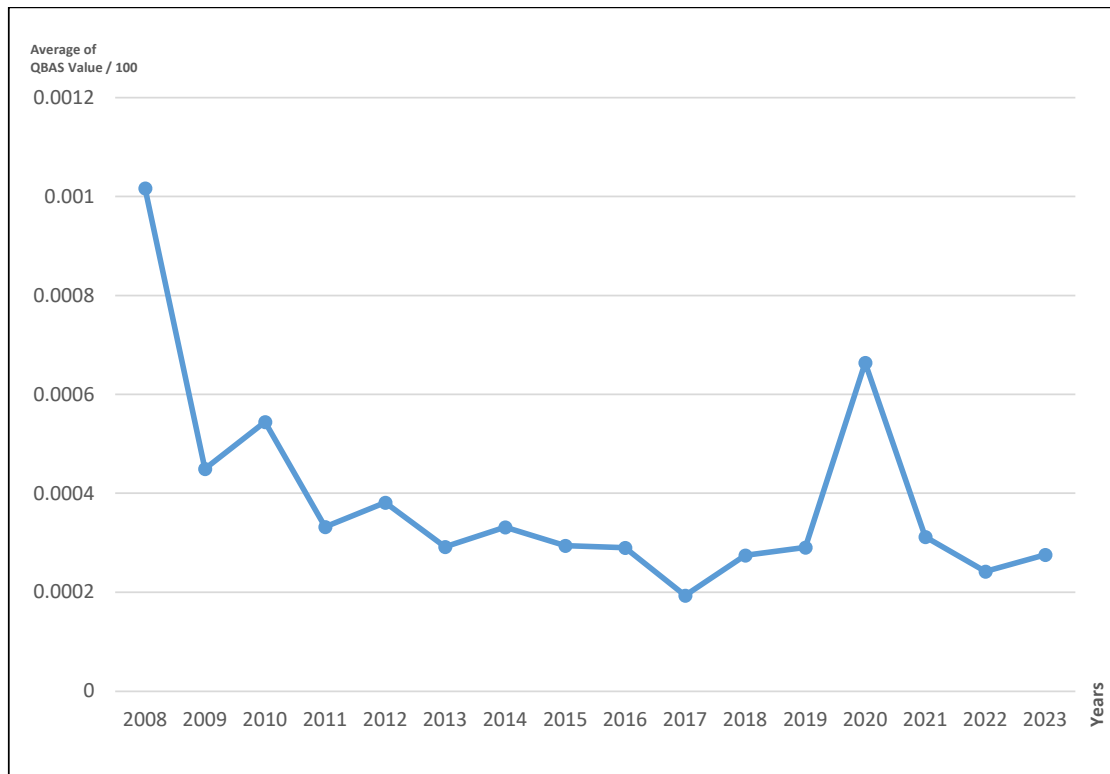

Figure 2: The The average of level of information asymmetric (QBAS value/100) in S&P500 between 2008 and 2023

Looking at the sample of this study in Figure 2, it is seen that asymmetric information (AI is shown here using the QBAS ratio) is on a downward trend. However, AI made a sharp peak in 2020. We can explain this with the uncertainties brought by the Covid-19 environment (Cepoi et al., 2020). However, literature studies have mostly focused on economic, financial and sustainability relationships. However, there is little direct evidence on the relationships between gender-diverse boards and information asymmetry among market participants (Liao et al., 2015, Abad et al., 2017). The purpose of this study is to show the contribution of women in management to the reduction of asymmetric information. In this way, it is aimed to support the 40% women in management. The number of companies with regular sustainability data on a global scale is limited (Ozparlak et al., 2023).

Therefore, American companies were selected for the sample of the study due to the regularity and accessibility of the data. In the sample of the study, the companies in the S&P500 and not in the financial sector

were excluded. The study covers the period between 2008 and 2023. The study has limitations. The study covers large-scale firms in the American stock exchanges. In the study, two models were used to represent board gender diversity. In the first model, percentage of women on board (WOB) is used to represent board gender diversity. In the second model, the number of female executives in the management is used to represent gender diversity. These two models were first analysed with Pool Regression test. Fixed Effect, Quantile Regression Q (0.50) and lag estimation models to test the robustness of the study. In addition, two diversity analyses were used in the additional analysis sections of the study. Blau index and Shannon index are frequently used in board diversity studies. In this way, definite results have been obtained that the results obtained from the study are not coincidental. This study makes respective important contributions to the literature. Firstly, it extends the previous literature by making empirical contributions to the benefits of women in management for companies and society. Secondly, gender equality in the board is becoming increasingly important for countries and organisations. With mandatory gender quotas and laws, there is increasing pressure on company managements to ensure gender equality. Consequently, the empirical results obtained from this study support the legal changes and incentives required to ensure gender equality. In addition, this research emphasises the effects of gender equality on corporate governance and company performance. In this way, it creates a debate for improving corporate performance. This study contributes to the analyses of researchers, investors, company owners, company managers, regulators and auditors because of the contribution of increased gender equality to the reduction of asymmetric information.

The study consists of five chapters. The first section is the introduction. In this section, an introduction is made to explain the relationship between board gender diversity and asymmetric information. In the second section, literature studies are included. In addition, the hypotheses of the study are developed in this section. The third section describes the data set and methodology. The fourth section presents the findings. The last section presents the discussion, conclusion, recommendations for policy makers and suggestions for future research.

2. LITERATURE FRAME

By sharing different experiences, ideas and opinions in company managements, they can create better corporate governance (Wang, 2020). However, agency problems may arise in corporate governance due to the differences in the power and authority of owners and managers (Jensen et al., 1976). Agency theory also talks about conflicts of interest that may arise since owners and managers are separate individuals (Jensen et al., 1976). Information deficiencies between owners and managers may lead to the formation of asymmetric information. The formation of asymmetric information may fuel conflicts of interest. Because asymmetric information has a great impact on the investment decisions of market participants (Myers et al., 1984). Agency theory suggests that managers will increase disclosure to reduce information asymmetry (Liao et al., 2015). Gender equality in the board of directors and the inclusion of non-executive directors can reduce conflicts of interest between owners and managers (Fama et al., 1983; Adams et al., 2009). Moreover, women contribute to board independence (Fama et al. 1983) and lay the foundations for more effective communication between the board and stakeholders (Eagly et al., 2003; Amin et al., 2022). Diversity on the board can improve the quality of management control and supervision (Bear et al., 2010). In addition, boards with female directors tend to have higher levels of accountability (Buerter et al., 2021). This may contribute to the reduction of conflicts of interest. Female directors are more active and courageous in company management compared to men (Abad et al., 2017). In this way, they make significant contributions to the independence and efficiency of companies (Tesser et al., 2016). In this way, more independent boards of directors work to promote corporate transparency and improve the quality of financial reporting (Amstron et al., 2010; Dobija et al., 2022). In this way, the presence of women in management contributes positively to the firm's transparency and disclosure quality (Abad et al., 2017). This, in turn, leads to a decrease in asymmetric information and a decrease in asymmetric information between firm owners and investors. In this way, due to the reduction of information risk between the parties, it is expected that there will be a negative correlation between the proportion of women in management and asymmetric information (Abad et al., 2017). In the light of these studies in the literature, the following hypothesis is formulated.

H₁: Board gender diversity is negatively associated with asymmetric information.

Gender equality in company management improves corporate governance and enhances decision-making processes for companies (Adams et al., 2016). However, according to Critical Mass Theory, if the number of women in the management of companies is two or more, women can have an impact on company decisions. If the number of women is less than two, women may be ineffective in management (Kanter, 1977a). However, recent studies have shown that women can be effective in management if there are three or more women (Torchia et al., 2011; Joecks et al., 2013; Liu et al., 2014). In addition, Schwartz-Ziv (2017) analysed in his study that having at least three directors of the same gender on the board of directors of a company can be at least 79% more effective in company decisions. The presence of women on the board can lead to stronger business strategies and governance systems (Martinez-Jimenez, et al., 2020), which can reduce information risk. In this case, the proportion of female directors above a critical level can have a positive impact on corporate decisions (Bear et al., 2010; Cook et al., 2018), and women may thus cease to be symbols in management (Owen et al., 2018). Accordingly, increasing the number of female managers (one woman, two women and at least three women) may have an impact on reducing asymmetric information. In the light of the studies in the literature, the following hypothesis was developed.

H₂: The number of female directors has a negative impact on asymmetric information.

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Data

Companies listed in the S&P500 index were selected for the sample of the study. However, companies in the financial sector and companies without valid data were excluded from the sample. Between 2008 and 2023, 401 companies were included in the study. As a result, 5225 firms were included in the study. All data were obtained from Bloomberg data terminal.

Table 1: Number of companies in the sample

	Sectors	Number of Company	Percentage
1.	Consumer, non-cyclical	104	25.94%
2.	Industrial	58	14.46%
3.	Consumer, cyclical	57	14.21%
4.	Technology	52	12.97%
5.	Communications	33	8.23%
6.	Financial	30	7.48%
7.	Utilities	28	6.98%
8.	Energy	23	5.74%
9.	Basic Materials	16	3.99%
	Grant Total	401	

Table 1 shows the industry sectors in which the companies in the sample of the study are located. Accordingly, there are 9 sectors in the study. The most common sectors are consumer, non-cyclical (104 firms), industrial (58 firms) and consumer, cyclical (57 firms). The least sectors are utilities (28 firms), energy (23 firms), basic materials (16 firms).

Table 2: Definition of the variables

Symbol	Variable Name	Measure	Literature Supports
MAB	The midpoint of quote	The sum of ask and bid prices divided by "2".	Leuz et al., 2000; Goh et al., 2016; Abad et al., 2017; Almulhim, 2023
QBAS	Asymmetric information (AI)	The difference between the ask price and the bid price is divided by MAB. Max-min normalisation of the QBAS variable was performed.	
WOB	% Women on Board	Percentage of the board members who are woman.	
F1	Number of Female Executives	Dummy variable that takes the value of "1" if there is <i>one female director and "0" otherwise</i>	Loukil et al., 2020; Sarang et al., 2022; Seebeck et al., 2022; Sarang et al., 2022
F2	Number of Female Executives	Dummy variable that takes the value of "1" if there are <i>two female directors and "0" otherwise</i>	
F3	Number of Female Executives	Dummy variable that takes the value of "1" if there are <i>three or more female directors and "0" otherwise</i>	
InBAVR	Board Average Age	Natural log of the average age of the board members.	Sarang et al., 2022
PINDR	% Pct Independent Directors	Independent directors as a percentage of the total board membership.	Hamrouni et al., 2022
NBMT	Number of Board Meetings for the Year	Total number of corporate board meeting held in the past year.	Kanagaretnam et al., 2007
BS	Board Size	Number of individuals who serve on the board that oversees the company activities and management.	Loukil et al., 2020; Hamrouni et al., 2022; Sarang et al., 2022
AUC	Size of Audit Committee	Number of board members serving on the company's audit, or equivalent committee.	El Mahdy et al., 2022
CEO	CEO duality	Dummy variable that takes the value of 1 if CEO is also a chairman and "0" otherwise	Loukil et al., 2020; Almulhim et al., 2023
ROA	Return on Assets	ROA = Net Income / Average Assets	Hamrouni et al., 2020; Sarang et al., 2022
TQ	Tobin's Q Ratio	Market value of equity divided the book value of equity	Poursoleiman et al. (2020)
BLAUW	Blau Diversity Index	The Blue index ranges from "0" to "0.50", where "0" indicates no diversity and "0.50" indicates maximum diversity (Blau, 1977).	Abad et al., 2017; Seebeck et al., 2022; Arora et al., 2024
SHNN	Shannon Diversity Index	The Shannon index ranges from "0" to "1", where "0" indicates no diversity and "1" indicates maximum diversity (Shannon, 1948).	Abad et al., 2017; Shaer et al., 2016; Gordini et al., 2017

Table 2 shows the variables used in the models of the study together with their literature support. In this study, bid ask spread is used to define asymmetric information in the light of the studies in the literature (Leuz et al., 2000, Goh et al., 2016; Almulhim, 2023).

$$MAB = \frac{(A + B)}{2} \tag{1}$$

Where A is the asking price, B is the bid price, MAB is the midpoint of the sum of ask and bid.

$$QBAS = \frac{(A-B)}{MAB} \tag{2}$$

Where QBAS represents asymmetric information. In addition, A is the asking price, B is the bid price. The variables WOB, F1, F2 and F3 are used to represent board gender diversity in the model. The WOB ratio expresses the percentage of women on the board of directors of the company. F1, F2 and F3 variables are dummy variables. Dummy variable that takes the value of 1 if there is one female director and zero otherwise. In addition, Dummy variable that takes the value of 1 if there are two female directors and zero otherwise. Finally, Dummy variable that takes the value of 1 if there are three or more female directors and zero otherwise. BAVR, PINDR, NBMT, BS, AUC, CEO represent the board structure of the firm. CEO duality is a dummy variable. It takes the value of 1 if CEO is also a chairman and zero otherwise ROA and TQ are control variables. These variables represent the profitability of the firm.

Blau and Shannon diversity indices were used in additional analyses of the study. The Blau Index (BLAUF) assesses the diversity between groups (Blau, 1977). This index takes values between “0” and “0.50”. When the index approaches “0”, it indicates a decrease in the diversity of the group. On the other hand, when the index approaches “0.50”, it indicates an increase in diversity among the groups. This index is frequently used in the literature to assess gender diversity in the board of directors (Campbell et al., 2008; Valls Martínez et al., 2019).

$$\text{Blau Diversity Index} = 1 - \sum_{i=1}^n P_i^2 \quad (3)$$

Where P_i is the percentage of male and female executive members in the management of a company and n is the total number of gender groups (male and female). The Shannon Diversity Index (SHNN) is another method used to quantitatively express the diversity of groups (Shannon, 1948). This index is frequently used in board diversity studies (Díaz-García et al., 2013; Al-Shaer et al., 2016).

$$\text{Shannon Diversity Index (H)} = - \sum_{i=1}^n (p_i * \ln p_i) \quad (4)$$

Where P_i is the percentage of male and female executive members in the management of a company and n is the total number of gender groups (male and female).

$$E_H = \frac{H}{\ln(n)} \quad (5)$$

The Shannon equality index is simply the Shannon diversity index divided by the maximum diversity. This normalises the Shannon diversity index between the values “0” and “1”. An index approaching the value “0” indicates a decrease in the diversity of the group. On the other hand, when the index approaches the value “1.0”, it indicates an increase in the diversity between groups.

3.2. Methodology

Equation (6) was used to explain the validity of the models analysed in the study.

$$AI_{i,t} = \alpha + \beta_0(\text{gender diversity effect})_{i,t} + \beta_1(\text{board characteristics})_{i,t} + \beta_2(\text{firm characteristics})_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad (6)$$

Where $AI_{i,t}$ is a proxy for the level of asymmetric information of firm i in year t . The gender diversity effect captures the gender diversity on the board. It uses the percentage of women on the board (WOB) and the percentage of the number of female directors. Board characteristics represent other board variables other than WOB ratio such as BAVR, PINDR, NBMT, BS, AUC, CEO. Firm characteristics are control variables such as ROA and TQ, which represent the company’s financial performance and profitability ratios.

Moreover, Fixed Effect, Quantile Regression (Q-0.50) and lag estimation models are used to test for endogeneity issues. In fixed effect and quantile regression tests, the dependent variable is the QBAS ratio. However, in the Pool OLS test, we take lag (1) QBAS ($QBAS_{i,t-1}$) as the dependent variable.

4. FINDINGS

Table 3: Descriptive statistics

	Mean	Max	Min	Std. Dev.	Skew.	Kurt.	Obs.
QBAS	0.099	0.411	0.001	0.016	2.755	3.327	5270
WOB	0.233	0.667	0.063	0.100	0.552	3.063	5270
F1	0.349	1.000	0.000	0.477	0.635	1.403	5270
F2	0.224	1.000	0.000	0.417	1.321	2.744	5270
F3	0.192	1.000	0.000	0.394	1.565	3.450	5270
lnBAVR	4.134	8.830	3.222	0.088	2.563	1.560	5270
PINDR	0.843	1.000	0.286	0.092	-1.703	3.558	5270
NBMT	7.950	43.00	2.00	3.419	2.485	1.992	5270
BS	10.61	18.00	3.00	2.037	0.104	3.118	5270
AUC	4.303	10.000	0.000	1.077	0.768	3.752	5270
CEO	0.473	1.000	0.000	0.499	0.109	1.012	5270
ROA	7.437	59.248	-61.821	7.921	-0.204	2.676	5270
TQ	2.640	23.563	0.627	2.086	3.396	2.112	5270
BLAUW	0.663	0.880	0.500	0.099	0.308	2.054	5270
SHNN	0.741	1.000	0.340	0.168	-0.431	2.135	5270

Table 3 displays the statistics of the variables in the sample of our research. According to this, the QBAS variable takes values between “0.001” and “0.411”. Its mean value is “0.099”. While the maximum value of the WOB variable is “0.667”, the minimum value is “0.063”. The mean value is “0.233”. F1, F2 and F3 values are dummy variables. Among these three variables, F1 is the value with the highest mean. NBMT has the highest mean value in the sample. ROA has the highest standard deviation (7.921).

Table 4: Correlation matrix

	QBAS	WOB	F1	F2	F3	lnBAVR	PINDR	NBMT	BS	AUC	CEO	ROA	TQ
QBAS	1												
WOB	-0.148***	1											
F1	-0.004	-0.015	1										
F2	-0.042***	0.099***	-0.377***	1									
F3	-0.081***	0.261***	-0.339***	-0.245***	1								
lnBAVR	-0.077***	0.030**	-0.004	0.001	0.018	1							
PINDR	-0.147***	0.278***	0.018	0.073***	0.128***	0.128***	1						
NBMT	0.037***	0.093***	0.010	0.009	0.065***	0.007	0.148***	1					
BS	-0.028**	0.012	-0.009	0.010	0.064***	0.040***	0.036***	0.007	1				
AUC	-0.137***	0.142***	-0.031**	0.067***	0.127***	0.140***	0.329***	0.057***	0.021	1			
CEO	-0.096***	0.011	-0.010	-0.027**	0.072***	0.056***	0.205***	-0.011	0.051***	0.142***	1		
ROA	-0.171***	0.082***	-0.024*	0.057***	0.015	0.029**	0.016	-0.176***	0.011	0.024*	-0.009	1	
TQ	0.002	0.076***	-0.028**	0.035***	-0.017	-0.081***	-0.078***	-0.177***	0.006	-0.132***	-0.077***	0.391***	1

Note: ***, ** and * indicate the significance of the variables in the model at 1%, 5% and 10% levels, respectively.

Table 4 shows the correlation matrix. Accordingly, the highest correlation value is between TQ and ROA (0.391). Accordingly, there is no multi correlation problem among the variables. There is a negative and significant correlation between QBAS and WOB. These results are consistent with some literature studies (Hamrouni et al.,

2022; Sarang et al., 2022). There is a negative and insignificant relationship between QBAS and F1. However, the relationship between QBAS and F2, F3 is negative and significant. These results are in line with studies showing that for women’s decisions on the board to be effective, there should be at least two members. (Loukil et al., 2020; Atif et al., 2021; Sarang et al. 2022). However, the relationship between QBAS and *lnBAVR*, PINDR, BS, AUC, CEO and ROA is negative and significant. Moreover, the relationship between QBAS and NBMT is positive and significant. Finally, the relationship between QBAS and TQ is positive and insignificant.

Table 5: Pool OLS regression result

<i>Dependent Variable</i>	QBAS	QBAS
	Model 1	Model 2
WOB	-0.0178*** (-8.160)	
F1		-0.0027*** (-4.332)
F2		-0.0033*** (-4.768)
F3		-0.0046*** (-6.222)
<i>lnBAVR</i>	-0.0083*** (-3.052)	-0.0086*** (-3.168)
PINDR	-0.0137*** (-5.078)	-0.0163*** (-6.110)
NBMT	0.0002*** (3.161)	0.0002*** (2.958)
BS	-0.0002 (-1.326)	-0.0001 (-0.905)
AUC	-0.0013*** (-5.310)	-0.0012*** (-5.107)
CEO	-0.0023*** (-4.785)	-0.0022*** (-4.434)
ROA	-0.0004*** (-12.530)	-0.0004*** (-12.599)
TQ	0.0006*** (4.456)	0.0005*** (3.774)
Constant	0.1570*** (14.006)	0.1588*** (14.131)
Adjusted R-squared	0.077	0.073
F-statistic	53.582***	41.618***

Note: ***, ** and * indicate the significance of the variables in the model at 1%, 5% and 10% levels, respectively. The t-statistics are shown in parentheses.

Table 5 shows the regression results of the two separate models we used to test the two hypotheses of the study. The Adjusted R-Squared result of the first model is 0.077. The adjusted R-square result of the second model is 0.073. Both models are statistically significant.

The focussed variable in Model 1 is the WOB ratio. According to these results, the WOB ratio is negative and highly significant at 1% level. These results are consistent with some results in the literature (Diamond et al., 1991; Easley et al., 1996; Sarang et al. 2022). These results support our hypothesis H₁.

In Model 2, the focussed variables are F1, F2 and F3. According to these results, all three variables are negative and highly significant at 1% level. Among these three variables, the variable with the highest weight is F3. On the other hand, the variable with the lowest weight is F1. These results are consistent with some results in the literature (Seebeck et al., 2022; Sarang et al., 2022). These results support our hypothesis H₂. In addition, having three or more female executives contributes more to the reduction of asymmetric information (Schwartz-Ziv, 2017).

Furthermore, NBMT, TQ and constant variables are positive and significant at 1% level. On the other hand, *lnBAVR*, PINDR, AUC, CEO and ROA variables are negative and significant at 1% level. Moreover, BS is negative and insignificant.

Table 6: The results of the robustness tests (Model 1)

<i>Dependent Variable</i>	QBAS	QBAS	(QBAS) _{t-1}
	Fixed Effects	Quantile Regression Q (0.50)	Pool OLS
WOB	-0.0103*** (-3.798)	-0.0078*** (-7.838)	-0.0204*** (-7.973)
<i>lnBAVR</i>	-0.0048 (-1.551)	-0.0097*** (-2.841)	-0.0133*** (-4.254)
PINDR	-0.0193*** (-4.667)	-0.0076*** (-4.464)	-0.0210*** (-6.520)
NBMT	0.0003*** (4.119)	0.0001*** (2.768)	0.0001* (1.684)
BS	-0.0002 (-0.985)	-0.0002** (-2.537)	-0.0001 (-0.757)
AUC	-0.0006* (-1.682)	-0.0005*** (-4.491)	-0.0011*** (-4.060)
CEO	0.0001 (0.131)	-0.0016*** (-6.510)	-0.0024*** (-4.275)
ROA	-0.0005*** (-12.229)	-0.0001*** (-6.777)	-0.0003*** (-9.303)
TQ	-0.0003 (-1.622)	0.0001 (0.708)	0.0005*** (3.611)
Constant	0.1436*** (11.095)	0.1487*** (10.574)	0.1846*** (14.190)
Adjusted R-squared	0.178	0.031	0.067
F-statistic	4.222***		43.587***

Note: ***, ** and * indicate the significance of the variables in the model at 1%, 5% and 10% levels, respectively. The t-statistics are shown in parentheses.

Three different tests are employed to strengthen the regression results for Model 1 in Table 1. Table 6 displays the result of the robustness tests, which are Fixed Effect, Quantile Regression (Q - 0.50) and lag estimation model test. The WOB variable is negative and highly significant at the 1% level in all columns. Therefore, these results support hypothesis H_1 .

Table 7: The results of the robustness tests (Model 2)

<i>Dependent Variable</i>	QBAS	QBAS	$(QBAS)_{t-1}$
	Fixed Effects	Quantile Regression Q (0.50)	Pool OLS
F1	-0.0024 *** (-3.294)	-0.0016 *** (-4.604)	-0.0035 *** (-4.752)
F2	-0.0026 *** (-2.901)	-0.0020 *** (-5.439)	-0.0044 *** (-5.330)
F3	-0.0021 ** (-2.088)	-0.0028 *** (-7.685)	-0.0058 *** (-6.628)
<i>lnBAVR</i>	-0.0050 (-1.605)	-0.0107 *** (-3.241)	-0.0135 *** (-4.302)
PINDR	-0.0224 *** (-5.597)	-0.0083 *** (-5.237)	-0.0234 *** (-7.357)
NBMT	0.0003 *** (4.079)	0.0001 *** (2.723)	0.0001 (1.495)
BS	-0.0002 (-0.996)	-0.0001 ** (-2.538)	0.0000 (-0.345)
AUC	-0.0006 * (-1.863)	-0.0004 *** (-4.083)	-0.0010 *** (-3.782)
CEO	0.0003 (0.436)	-0.0015 *** (-6.536)	-0.0023 *** (-3.985)
ROA	-0.0005 *** (-12.349)	-0.0001 *** (-6.977)	-0.0004 *** (-9.334)
TQ	-0.0004 ** (-2.250)	0.0000 (0.399)	0.0004 *** (2.982)
Constant	0.1470 *** (11.374)	0.1527 *** (11.317)	0.1855 *** (14.231)
Adjusted R-squared	0.177	0.031	0.067
F-statistic	4.190 ***		34.425 ***

Note: ***, ** and * indicate the significance of the variables in the model at 1%, 5% and 10% levels, respectively. The t-statistics are shown in parentheses.

Table 7 shows the results of the Fixed Effect, Quantile Regression - Q (0.50) and lag estimation models. These results prove that the test results obtained from Table 1 and Model 2 are not coincidental. In all results of table, the WOB is negative and highly significant at the 1% level. The results confirm hypothesis H_2 .

4.1. Additional Analyses

Table 8: The results of the Blau and Shannon diversify indexes.

<i>Dependent Variable</i>	QBAS	QBAS
BLAUW	-0.0181 *** (9.422)	
SHNN		-0.006 *** (-4.286)
<i>lnBAVR</i>	-0.0079 *** (-2.916)	-0.005 * (-1.912)
PINDR	-0.0125 *** (-4.633)	-0.016 *** (-6.101)
NBMT	0.0002 *** (3.199)	0.000 *** (4.759)
BS	-0.0002 (-1.391)	0.000 ** (-2.289)
AUC	-0.0012 *** (-5.016)	-0.001 *** (-5.425)
CEO	-0.0023 *** (-4.831)	-0.001 *** (-3.156)
ROA	-0.0004 *** (-12.368)	0.000 *** (-7.830)
TQ	0.0006 *** (4.537)	0.000 *** (3.540)
Constant	0.1378 *** (12.091)	0.143 *** (13.673)
Adjusted R-squared	0.080	0.048
F-statistic	56.227 ***	30.778 ***

Note: ***, ** and * indicate the significance of the variables in the model at 1%, 5% and 10% levels, respectively. The t-statistics are shown in parentheses.

Table 8 shows the results of the two diversity indices used to represent the diversity of women on the board. According to these results, BLAUW and SHNN diversity indices are negative and highly significant at 1% level on QBAS. These tests are significant to show the effects of gender diversity on the board.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS FOR POLICY DIRECTION

Many literature studies have focussed on the economic, financial and sustainability contributions of women. However, this study focuses on the gender diversity to mitigate the risk of asymmetric information. Asymmetric information is an important problem affecting the sustainability of firms' economic activities. Therefore, companies are committed to reducing asymmetric information. Hence, reducing asymmetric information is crucial for increasing confidence in firms and markets.

To this end, this study analyses the relationship between asymmetric information and gender diversity in corporate boards. For this purpose, a sample of 401 firms listed in the S&P500 index between 2008 and 2023 is used. This study is limited to large-scale firms listed on the stock exchange, as there is no sustainability data available for SMEs. In addition, conducting a study for small and medium-sized enterprises (SMEs) that are not listed on the stock exchange will increase the scientific and social benefit in the future. However, the biggest challenge in this process will be access to the data of SMEs.

The empirical results of the study reveal that, in line with agency theory and critical mass theories, an increase in the number of women on the board (WOB) reduces asymmetric information. In addition, the study also confirms that asymmetric information decreases as the number of female executives (F1, F2, F3) in a company

increases. Increasing the number of female managers may reduce information asymmetry in organisations due to their willingness to provide transparent and reliable information (Doan et al, 2018). As an additional analysis, the diversity indexes (Blau and Shannon Gender Diversity Index) were used to strengthen the results of the study. Additional analyses confirm the impact of board gender diversity on the reduction of asymmetric information.

According to the results of the study, the control variables InBAVR, CEO, PINDR have a negative and significant role in reducing asymmetric information. Considering that an increase in the BAVR ratio may be parallel to an increase in the work experience of board members, it can be argued that these members will be more successful in managing asymmetric information (Fernandes et al., 2019). Likewise, through CEO duality, a more powerful CEO may be able to manage asymmetric information more effectively (Alduais et al., 2022). Independence of board members will contribute to the increase in transparency of the company and reduce asymmetric information. (Wu et al., 2019, Alhulhim, 2023). In addition, the relationship between the NBMT and information asymmetry is complex (Alsartawi et al., 2019; Elbadry et al., 2015). The result of study indicates that there is a positive relationship between NBMT and AI. Frequent board meetings can divert attention away from management monitoring (Alheres et al., 2018), which can lead to increased AI.

When women can overcome artificial barriers and are appointed to important positions such as board membership, they increase corporate transparency and corporate information quality. As a result, they contribute to the reduction of asymmetric information. In this respect, it is important to ensure equal opportunities for women in business life. However, these equalities should not be limited to the number of women on the board. Women should also be empowered to be effective on the board.

In line with the results obtained from the study, the following recommendations were made to policy makers.

- Women's equality in company management should be ensured. If necessary, necessary legal arrangements should be made for this purpose and their effectiveness should be regularly audited.
- Women's representation in company management should not be a symbol. They should be given the necessary authorisations and responsibilities to be more effective in management. Because this is a requirement of the most basic human rights as well as economic and financial benefits.
- The target of having at least 40% women executives in company managements should be made mandatory and this target should be protected by legal regulations.
- Board Gender Diversity should be extended not only to public companies listed on stock exchanges, but also to SMEs.
- Organise trainings for board members on the benefits of gender equality for the company.
- Suitable environments should be provided for women members to share their views or make suggestions without any difficulty.
- The knowledge level of the board should be increased from time to time with the help of external consultants and experts. This will reduce asymmetric information and increase the benefits of diversity.
- Sanctions should be imposed through market regulatory bodies or judicial authorities against the transactions of companies that cause asymmetric information and cause mistrust in the market.

These recommendations can help gender diversity on boards reduce information asymmetry and thus lead to healthier and more balanced decision-making processes for companies.

REFERENCES

- Abad, D., Lucas-Pérez, M. E., Minguez-Vera, A., & Yagüe, J. (2017). Does Gender Diversity on Corporate Boards Reduce Information Asymmetry in Equity Markets? *BRQ Business Research Quarterly*, 20(3), 192-205. <https://doi.org/10.1016/j.brq.2017.04.001>
- Abdou, H.A., Ellelly, N.N., Elamer, A.A., Hussainey, K. & Yazdifar, H. (2021). Corporate governance and earnings management nexus: Evidence from the UK and Egypt using neural networks. *Int J Fin Econ.*, 26, 6281–6311. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2120>
- Adams, C., & Zutshi, A. (2004). Corporate social responsibility: why business should act responsibly and be accountable. *Australian Accounting Review*. <https://doi.org/10.1111/j.1835-2561.2004.tb00238.x>
- Adams, R.B. & Ferreira, D. (2009). *Women in the boardroom and their impact on governance and performance*. *Journal of Financial Economics*, 94(2), 291-309.
- Alduais F, Almasria N.A. & Airout R. (2022). the moderating effect of corporate governance on corporate social responsibility and information asymmetry: an empirical study of chinese listed companies. *Economies*. 2022; 10(11), 280. <https://doi.org/10.3390/economies10110280>
- AlHares, A., Ntim, C., Al-Hares, O. & Al Abed, R. (2018) Frequency of board meetings and R&D investment strategy: evidence from OECD countries. *Theoretical Economics Letters*, 8, 3016-3033. <https://doi.org/10.4236/tel.2018.814187>
- Almulhim, A. (2023). Effects of board characteristics on information asymmetry: Evidence from the alternative investment market. *Heliyon*, 9(6), E16510. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16510>
- Arena, C., Cirillo, A., Mussolino, D., Pulcinelli, I., Saggese, S. & Sarto, F. (2015). Women on board: evidence from a masculine industry. *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 15(3), 339-356. <https://doi.org/10.1108/CG-02-2014-0015>
- Aribi, Z. A., Alqatamin, R. M. & Arun, T. (2018). Gender diversity on boards and forward-looking information disclosure: evidence from Jordan. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 8(2), 205-222.
- Atif, M., Hossain, M., Alam, M.S. & Goergen, M. (2021). Does board gender diversity affect renewable energy consumption? *Journal of Corporate Finance*, 66, 101665. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2020.101665>
- Brahma S, Nwafor C & Boateng A. (2021). Board gender diversity and firm performance: The UK evidence. *Int J Fin Econ*. 2021; 26: 5704–5719. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2089>
- Brown S. & Hillegeist S.A. (2007). How disclosure quality affects the level of information asymmetry. *Rev. Account. Stud.*, 12(2-3), 443–477.
- Bufarwa, I.M., Elamer, A.A., Ntim, C.G. & AlHares, A. (2020). Gender diversity, corporate governance and financial risk disclosure in the UK. *International Journal of Law and Management*, 62(6), 521-538. <https://doi.org/10.1108/IJLMA-10-2018-0245>
- Cepoi, C.O. (2020). Asymmetric dependence between stock market returns and news during COVID-19 financial turmoil. *Finance Research Letters*, 36, 101658, ISSN 1544-6123, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101658>
- Diamond, D.W. and Verrecchia, R.E. (1991). Disclosure, liquidity, and the cost of capital. *The Journal of Finance*, 46(4), 1325-1359. <https://10.1111/j.1540-6261.1991.tb04620.x>
- Doan, T., & Iskandar-Datta, M. (2018). Gender in the C-Suite and informational transparency. *Corporate Ownership & Control*, 15(4-1), 149-157. <https://doi.org/10.22495/cocv15i4c1p2>
- Dobija, D., Hryckiewicz, A., Zaman, M. & Puławska, K. (2022). Critical mass and voice: Board gender diversity and financial reporting quality, *European Management Journal*, 40(1), 29-44, ISSN 0263-2373. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2021.02.005>.
- Easley, D. (1996). Liquidity, information, and infrequently traded stocks. *The Journal of Finance*, 51(4), 1405-1436.
- El Mahdy, D., Hao, J. & Cong, Y. (2022). Audit committee financial expertise and information asymmetry. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFRA-12-2021-0440>

- Fama, E. F. & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. Michael C. Jensen, *Foundations of Organizational Strategy*, Harvard University Press, 1998, and *Journal of Law and Economics*, 26, June 1983. <https://doi.org/10.2139/ssrn.94034>
- Fernandes, S. M., Bornia, A.C. & Nakamura, L. R. (2019). The influence of boards of directors on environmental disclosure», *Management Decision*, 57(9), 2358-2382. <https://doi.org/10.1108/MD-11-2017-1084>
- Francoeur, C., Labelle, R. & Sinclair-Desgagné, B. (2008). Gender diversity in corporate governance and top management. *J Bus Ethics* 81, 83–95. <https://doi.org/10.1007/s10551-007-9482-5>
- Goh, B. W., Lee, J., Ng, J., & Ow Yong, K. (2016). The Effect of Board Independence on Information Asymmetry. *European Accounting Review*, 25(1), 155–182. <https://doi.org/10.1080/09638180.2014.990477>
- Gürol, B. & Lagasio, V. (2023). Women board members' impact on ESG disclosure with environment and social dimensions: evidence from the European banking sector. *Social Responsibility Journal*, 19(1), 211-228. <https://doi.org/10.1108/SRJ-08-2020-0308>
- Hamrouni, A., Bouattour, M., Ben Farhat Toumi, N. & Boussaada, R. (2022). Corporate social responsibility disclosure and information asymmetry: does boardroom attributes matter? *Journal of Applied Accounting Research*, 23(5), 897-920. <https://doi.org/10.1108/JAAR-03-2021-0056>
- Harjoto, M., Laksmana, I., & Lee, R. (2015). Board Diversity and Corporate Social Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 132, 641–660. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2343-0>
- Heflin, F., Shaw, K. W. & Wild, J. J. (2005). Disclosure quality and market liquidity. *Contemp. Account. Res.* 22(4), 829–865.
- Jane Lenard, M., Yu, B., Anne York, E. & Wu, S. (2014). Impact of board gender diversity on firm risk. *Managerial Finance*, 40(8), 787-803. <https://doi.org/10.1108/MF-06-2013-0164>
- Jensen, M. J., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 4(3), 305–360. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90026-X)
- Kanagaretnam, K., Lobo, G. J. & Whalen, D. J. (2007). Does good corporate governance reduce information asymmetry around quarterly earnings announcements?, *Journal of Accounting and Public Policy*, 26(4), 497-522, ISSN 0278-4254, <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2007.05.003>
- Khatib, S.F.A., Abdullah, D.F, Elamer, A.A. & Abueid, R. (2021). Nudging toward diversity in the boardroom: A systematic literature review of board diversity of financial institutions. *Bus Strat Env.*, 30, 985–1002. <https://doi.org/10.1002/bse.2665>
- Latura, A. & Weeks, A.C. (2023). Corporate Board Quotas and Gender Equality Policies in the Workplace. *American Journal of Political Science*, 67, 606-622. <https://doi.org/10.1111/ajps.12709>
- Leuz, C., & Verrecchia, R. E. (2000). The economic consequences of increased disclosure. *Journal of accounting research*, 91-124.
- Liao, L., Luo, L. & Tang, Q. (2015). Gender diversity, board independence, environmental committee and greenhouse gas disclosure. *The British Accounting Review*, 47(4), 409-424, ISSN 0890-8389. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2014.01.002>
- Loukil, N., Yousfi, O. & Yerbanga, R.W.-k. (2020). Does gender diversity on boards reduce information asymmetry problems? Empirical evidence from the French market. *Journal of Family Business Management*, 10(2), 144-166. <https://doi.org/10.1108/JFBM-02-2019-0007>
- Myers, S. & Majluf, N. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *J. Financ. Econ.*, 13(2), 187–221.
- Özparlak, G. & Gürol, B. (2023). The role of diversity on the environmental performance and transparency. *Environ Dev Sustain* (2023). <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04193-x>
- Özparlak, G. (2024, May 23-25). The Impact of Board Gender Diversity on Asymmetric Information. *International Economy Finance and Business Congress*. International Economy Finance and Business Congress, Sivas, Türkiye. <https://efi.cumhuriyet.edu.tr>

- Poursoleiman, E., Mansourfar, G. & Abidin, S. (2020). Financial leverage, debt maturity, future financing constraints and future investment, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(4), 613-634. <https://doi.org/10.1108/IMEFM-10-2019-0430>
- Sarang, A. A. A., Rind, A. A., Al-Faryan, M. A. S. & Saeed, A. (2022). Women on board and the cost of equity: the mediating role of information asymmetry, *Journal of Financial Reporting and Accounting*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JFRA-02-2022-0048>
- Schwartz-Ziv, M. (2017). Gender and board activeness: the role of a critical mass, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 52(2), 751-780. <https://doi.org/10.1017/S0022109017000059>
- Seebeck, A. & Vetter, J. (2022). Not just a gender numbers game: how board gender diversity affects corporate risk disclosure. *J Bus Ethics* 177, 395–420 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04690-3>
- Szydło, M. (2015), Gender Equality on Boards of EU Companies. *European Law Journal*, 21, 97-115. <https://doi.org/10.1111/eulj.12074>
- Teigen, M. (2012). Chapter 4, Gender Quotas on Corporate Boards: On the Diffusion of a Distinct National Policy Reform», Engelstad, F. and Teigen, M. (Ed.) *Firms, Boards and Gender Quotas: Comparative Perspectives (Comparative Social Research, Vol. 29)*, Emerald Group Publishing Limited, Leeds, 115-146. [https://doi.org/10.1108/S0195-6310\(2012\)0000029008](https://doi.org/10.1108/S0195-6310(2012)0000029008)
- Ullah, I., Fang, H. & Jebran, K. (2019). Do gender diversity and CEO gender enhance firm's value? Evidence from an emerging economy. *Corporate Governance*, 20(1), 44-66. <https://doi.org/10.1108/CG-03-2019-0085>
- Wu, K., Sorensen, S. & Sun, L. (2019). Board independence and information asymmetry: family firms vs non-family firms, *Asian Review of Accounting*, 27(3), 329-349. <https://doi.org/10.1108/ARA-05-2018-0110>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 06.09.2024

DOI:10.30794/pausbed.1463073

Research Article/Araştırma Makalesi

Parsova, G. ve Kılıçbay, B. B. (2024). "Öfke Ekonomisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 231-251.

ÖFKE EKONOMİSİ*

Gizem PARSOVA**, Barış Bora KILIÇBAY***

Öz

Bu nitel araştırma; neoliberal toplumda üretilen öfkeli öznellikleri eleştirel biçimde sorgulamaya yönelik durum çalışmasıdır. Araştırma verileri; neoliberal yaşam felsefesini ve öfkeyi anlatan çeşitli yazılı ve görsel dokümanlardır. Araştırmanın amacı; neoliberal rasyonellik anlayışı çerçevesinde bireye sunulan toplumsal uyumlanma biçimlerini, öfkeli öznelliklerin dolaşımı bağlamında anlamaktır. Dolayısıyla, öfke söylemi vasıtasıyla üretilen öznelliklerin dolaşımı, araştırma kapsamında, öfke ekonomisi olarak adlandırılmıştır. Araştırma bulguları, olumlu duyguların teşvik eden neoliberal toplumun, öfkeyi; olumsuz bir duygu olarak sınıflandırdığını, saldırganlık ve şiddetle ilişkilendirdiğini, ruh ve beden sağlığını tehdit eden medeniyet ve uygarlık dışı bir duygu olarak tanımladığını işaret etmektedir. Öfke; bireyin denetlemesi ve düzenlemesi gereken bir duygu olarak öne çıkmakta, öfke yönetimi neoliberal öz yönetim becerileri içerisinde yerini sağlamlaştırmaktadır. Neoliberal öfkeli öznellikleri üreten bir söylem alanı olarak öfke yönetimi; öz farkındalık, fayda-maliyet analizi ve beden denetimi temaları çerçevesinde; duyguları akıl yoluyla yönetmenin vurgulandığı neoliberal rasyonellik anlayışıyla bütünleşmektedir.

Anahtar kelimeler: *Duygulanım, Duygulanım politikası, Duygular sosyolojisi, Öfke, Neoliberalizm.*

THE ECONOMY OF ANGER

Abstract

This qualitative research critically explores the production of angry subjectivities within neoliberal society through a case study. Analyzing diverse written and visual materials detailing neoliberal philosophy and anger, the study aims to comprehend societal adaptation within the neoliberal rationality framework. Coined as the "anger economy," the research delves into the circulation of subjectivities shaped by anger discourse. Findings suggest that in the positive-emotion-centric neoliberal society, anger is negatively classified, associated with aggression and violence, portraying it as a menace to mental and physical health. Positioned as an emotion necessitating control, anger solidifies its role within neoliberal self-management skills. Anger management, as a discourse shaping neoliberal angry subjectivities, aligns with rationality emphasizing emotion regulation through reason. Themes of self-awareness, cost-benefit analysis, and body control integrate within the discourse, characterizing anger as a primitive and uncivilized emotion contrary to the civilized and health-oriented ideals of neoliberalism.

Keywords: *Affect, Affective policy, Sociology of emotions, Anger, Neoliberalism.*

*Bu makale Bolu Abant İzzet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından 09.01.2023 tarihinde kabul edilen ve Prof. Dr. Barış Bora Kılıçbay tarafından danışmanlığı yürütülen "Neoliberalizmin Duygu Ekonomisi: Öfkenin Toplumsal Güzergâhları" adlı sosyoloji doktora tezinin nitel verilerine dayanmaktadır.

**Dr. Öğretim Görevlisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, ZONGULDAK.

e-posta: gizemparsova@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-6259-2898>)

***Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, BOLU.

e-posta: baris.kilicbay@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-3318-0311>)

1. GİRİŞ

21. yüzyıl toplumu, insan duygularına, belki de tarihin hiçbir döneminde gösterilmeyen ilgiyi göstermesiyle öne çıkmaktadır. Duygusal denge, duygusal zekâ, ruhsal enerji, frekans ve içsel yolculuk gibi pek çok kavramın; bilimin yanı sıra kişisel gelişim ürün ve/veya hizmetleri aracılığıyla gündelik yaşamlarımıza bir şekilde sızmayı başardığı bir dünyada yaşamaktayız. Dijital haberleşmede kullandığımız duygu görselleri her geçen gün zenginleşmekte; bu görseller hemen her sektörde yaygın biçimde kullanılan memnuniyet anketlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sözelimi herhangi bir hizmet satın aldığımızda memnuniyet derecemizi ifade etmek için yüz ifadesi görseline tıklamamız yeterlidir. İnsan duyguları ulus devlet politikaları açısından da önem kazanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yıllık hazırlanan mutluluk istatistikleri, Üsküdar Üniversitesi tarafından hazırlanan Türkiye Öfke Haritası (2019) gibi araştırmaların yanı sıra küresel ölçekte yapılan duygu araştırmaları¹ da oldukça yaygınlaşmıştır.

Çağdaş toplum, Illouz'a göre (2019: 36-38), duyguların; üzerinde konuşulan, tartışılan, ifade edilen ve uzlaşılabilir objelere dönüştüğü toplumdur. Bu varsayımdan yola çıkmak; iki temel iddiayı ortaya atmaya olanak sağlamaktadır. Bunlardan ilki; rasyonelliğin kavramsal sınırlarında göze çarpan değişikliklerdir. Modern toplumda Weber'in (2013: 114) birbirine zıt olarak tanımladığı duygusal eylem ve rasyonel eylem arasındaki net çizgi ortadan kalkmıştır. Çağdaş toplum, bireyden, duygularını aklı yoluyla kontrol etmesini talep etmektedir; dolayısıyla duygular, rasyonellik kavramına dâhil olmuştur (Anderson, 2015: 10). Varsayımın mümkün kıldığı bir diğer iddia ise; insan duygularını tanımlayan ve kategorize eden söylem alanı aracılığıyla belirli duygusal özelliklerin dolaşımından söz edebileceğimizdir. Bu iddia ise, gerçekte ne hissedildiğinden ziyade, duyguların dolaşımını sorgulamanın anlamlı bir çaba olduğunu işaret etmektedir. Böylece duyguların, salt bireysel veya toplumsal olduğunu tartışmanın ötesinde, Ahmed'in (2015: 20) vurguladığı üzere; sınır ve yüzeylerin varlığından söz etmek mümkün olur. Duyguların dolaştığı sınır ve yüzeyleri; duygusal özelliklerin üretildiği uğrak noktaları olarak okuyabiliriz. Dolayısıyla tekil bir duyguyu sorunsallaştırdığımızda; o duygunun, toplumsal var oluş vaadi çerçevesinde uğrak noktalarının izini süreriz. Stewart (2013: 49) bu uğrak noktalarını güzergâhlar olarak tanımlar ve girift ayrıntılarla kurulu yapısına dikkat çeker. Güzergâhlar; duygunun kendisine dair hikâyeler anlatır ve bu hikâyelerde özne konumları üretilir. Bu noktada duygulara toplum bilim penceresinden bakmak; bu hikâyelerde ortaya çıkan duygusal özelliklerin iktidar ilişkileriyle nasıl örüldüğünü sorgulamaktır.

Duyguların kültürel ve sosyal olduğuna dair kabulün (Illouz, 2018: 14) uzun bir tarihi olduğunu söyleyemeyiz; Sosyoloji 1970'lerden bu yana duygu araştırmalarına yönelmiştir (Lively, 2006: 570). Klasik dönem sosyologları, yaptıkları toplumsal tip analizlerinde duygulara yer verse de (Baker, 2018: 24) duyguların sosyoloji disiplininde analiz birimi olarak henüz keşfedilmekte olduğunu söylemek mümkündür. Ancak duygular sosyolojisi, genç bir alt disiplin olmasına rağmen, çağdaş sosyoloji alan yazınında giderek yerini sağlamlaştırmaktadır. Duygular sosyolojisi; küresel ölçekte ilgi duyulan bir araştırma alanı ve araştırma geleneği bakımından özgünleşen dinamik bir alt disiplin olarak öne çıkmaktadır. Teorik altyapısı; Weber, Simmel, Goffman ve Cooley gibi kuramcılarla bir alt disipline dönüşen duygular sosyolojisi (Üçer, 2020, s. 15); araştırmaların, kültür kavramı çerçevesinde gerçekleştiği bir çalışma alanıdır. Dolayısıyla araştırma geleneği; kültürel bakış açısı ekseninde oluşmuştur. Kültür kavramı; benlik sunumu (Stets ve Turner, 2008: 34-35), ritüel teorisi (Rossner ve Meher, 2014: 200), kimlik kuramı (Stets ve Trettevik, 2014: 32-36) ve duygulanım kontrol teorisi (Heise, 1989:10) gibi farklı teorik zeminlerde incelenmiştir. Bu araştırma da metodolojik anlamda kültürel yaklaşımı benimseyen ve nitel araştırmanın öne çıkan özelliği olan tüme varımı (Cresswell, 2016: 4) merkezine alan bir araştırmadır. Kültür; bu araştırma dâhilinde, belirli bir ulus devlet veya topluluk olarak değil, neoliberal rasyonellik olarak tanımlanmaya çalışılan yaşam felsefesi olarak sınırlandırılmıştır. Neoliberalizm, araştırma kapsamında, rasyonelliğin yeni biçimi olarak kabul edilen (Anderson, 2015: 10) bir zihniyet biçimini ifade etmek üzere ideal tip olarak kullanılmıştır. Amaç; ekonomik faaliyet ve toplumsal yaşam arasında neden-sonuç ilişkileri kurmak veya neoliberal toplumu yeni bir toplum modeli olarak ortaya koyarak bu topluma özgü bir öfke modeli olduğunu ileri sürmek değildir. Araştırma; toplumsal var oluşun ekonomik var oluştan bağımsız düşünülmesiyle, üretim ilişkilerinin ve toplumsal yaşamın birbiriyle döngüsel ilişki içerisinde olduğu bir teorik zemine oturmaktadır. Neoliberalizm

¹ World Happiness Report 2023. <https://worldhappiness.report/ed/2023/>; 2023 Health, Happiness, and the Wellness Economy: An Empirical Analysis. https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2023-health-happiness-and-the-wellness-economy-an-empirical-analysis/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwg4SpBhAKEiwAdYLwvMlzRypvrRDAN6NOtecRrsm8cFlxwRv2oGvagjdsAL6Wx1uAduFbhoCpo8QA_vD_BwE; GITNEX MARKETDATA REPORT 2023, Must-Know Anger Statistics. <https://blog.gitnux.com/anger-statistics/>.

-toplumda yaşayan bireylerin hangi ölçüde bu zihniyet biçimine uyduğu gibi bir tartışmadan bağımsız- bir yaşam felsefesi, diğer bir deyişle duygu/düşünce iklimi olarak kabul edilmiştir. Bu yaşam felsefesi içerisine öfkenin nasıl yerleştiği yani öfke söyleminin kendisi ve öfkeli öznelliklerin dolaşımı ise iktidar sorunsalı çerçevesinde eleştirel okunmaya çalışılmıştır. Neoliberal yaşam felsefesi, neoliberal rasyonellik çerçevesinde şekillenen toplumsal uyumlanma biçimlerinin tamamı olarak okunabilir. Bu uyumlanma biçimlerinin duygular perspektifinde incelenmesi ise çağdaş toplumda üretilen duygusal öznelliklerin sorgulanması aracılığıyla mümkündür. Bireylerin gerçekte ne hissettiğinden bağımsız-zaten bunu bilmek pek olanaklı değildir- toplumsal kurumlarla ilişki içerisine girdiklerinde ne tür duygusal özneler olarak konumlanmaya davet edildikleri sorunsalı; araştırma kapsamında, neoliberal duygusal makro kozmos olarak okunan rasyonellik anlayışıyla bütünlük içerisinde anlaşılmalıdır.

Türkiye özelinde duyguları inceleyen sosyolojik araştırmaların sayıca sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Adar'ın (2018) milliyetçiliği duygular özelinde incelediği çalışması, Baker'in (2018) imajlar ve toplumsal tipler üzerine yaptığı araştırma, Kıral ve Nayır'ın (2019) akademide kin tutma üzerine gerçekleştirdiği araştırma ve Üçer'in (2020) orta sınıf utancı üzerine yaptığı çalışma bu sınırlı sayıda çalışmaların içerisinde önemli yer tutmaktadır. Duygular sosyolojisinin Türkiye'de gelişime muhtaç bir alt disiplin olduğunu işaret eden sınırlı sayıdaki çalışma; bu araştırmacının ilgili alan yazına sağlayacağı katkının önemini işaret etmektedir. Ayrıca bu araştırma; öfkenin dolaştığı güzergâhları, araştırma kapsamında neoliberalizm olarak tanımlanan kültürel çerçeve içerisinde, duygulanım kuramı (Gregg and Seigworth, 2010) aracılığıyla iktidar ilişkileri ekseninde sorgulayan bir araştırma olması bakımından özgün değere sahiptir. Araştırmanın alan yazına kazandırdığı öfke ekonomisi kavramı; her ne kadar tarihsel analiz içermese de, ekonomi kavramına benzer şekilde, öfkeyi; toplumsal yaşamın tümüne sirayet eden politik ve ideolojik görünümünün bütünlüğü olarak ele alması bakımından önemlidir. Bir öfke okuması olarak da düşünülebilen bu nitel araştırma; öfkeyi kendi söylem alanında analiz ederek belirli temalara ulaşmıştır.

2. DUYGULANIM POLİTİKASI

Duygulanım kavramının araştırma kapsamında nasıl tanımlandığını belirtmeden önce duygular alanında sosyolojik araştırma yapan araştırmacıların duyguyu ifade eden çeşitli kavramlarla karşılaştığını ve bu durumun araştırma dili İngilizce olmayan yazarlar açısından sorun teşkil ettiğini belirtmekte fayda vardır. Küresel ölçekte bilim dili kabul edilen İngilizcede duyguyu anlatan çeşitli kavramlar bulunması (emotion, sentiment, feeling, affect) ve bu kavramlar Türkçeye çevrildiğinde neredeyse hepsinin duygu olarak karşılık bulması; araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. İlgili alan yazın incelendiğinde, duygu (emotion) ve duygulanım (affect) kavramlarının öne çıktığı anlaşılabilir; bu iki kavrama ilişkin farklı yaklaşımların varlığı, kavramsal sınırlar bakımından zorluğa neden olmaktadır. Sözelimi bazı yazarlar (Fox, 2015; Parisi ve Goodman, 2011; Tomkins, 2008; Wetherell, 2012;) iki kavramın birbirinden farklı olduğuna dair derin bir tartışma sürdürmekte iken; bazı yazarlar (Ahmed, 2015; Hochschild, 2011; Illouz, 2007; Turner, 2007) ise iki kavram arasında ayırım yapmamakta, kavramları birbiriyle eş anlamlı kullanabilmektedir. Bu durum, araştırmacıları kavram kargaşasına sürükleyebileceği için, her ne kadar üzerinde uzlaşılmış tanımlar bulunmasa da araştırma dâhilinde kullanılacak kavramın sınırlarının belirlenmesi çok önemlidir.

Kökene felsefeye uzanan (Spinoza, 2011) duygulanım kavramının; kültür kuramcıları tarafından 1990'lı yıllarda başlatılan duygulanıma yönelme çağrısı (the affective turn) ile akademik araştırmalarda yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Post yapısalcılığı ve yapı sökümlü yetersiz bulan araştırmacılar tarafından önemli bir kavramsal araç olarak kabul edilen duygulanım(Clough ve Seigworth, 2010: 206); sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi, siyaset, iletişim ve medya gibi pek çok araştırma alanında kullanılmaktadır. Wetherell'e göre (2012: 3-5) psikolojinin kullandığı duygu kavramı; duygulanımsal performans, olay veya sahnelerin çeşitliliğini ve yoğunluğunu anlamada yetersiz kalmaktadır. Duygulanım kavramı ise anlam yaratmanın vücut bulmuş halidir. Duygulanım pratikleri; bizi, duyguların toplumsal yaşamda nasıl görüldüğüne; diğer bir deyişle toplumsal aktörlerin ne yaptığını anlamlandırmaya götürecektir. Yazar, bu çabayı; durağan olmayan, çoklu ve birbiriyle kesişen, kişisel veya kişisel olmayan kalıpları; yani örüntüleri anlama çabası olarak tanımlamaktadır. Yazara göre temel sorunsal; nedensellik çizgilerini, karakter türlerini anlamak veya duyguları kategorize etmek değil; değişebilen, akışkan ve genellikle belirlenmiş görünümleri anlamaya çalışmaktır.

Duygulanımlar, insanların diğer tüm aktörler ve varlıklarla kurduğu ilişkilerde; fail olmanın ve var oluşun kapasitesini artıran veya azaltan; maddi ve düşünsel ilişkilerdir. Bu nedenle duygulanım; bireysel varlıkların; sabit ve istikrarlı olduklarını düşünmek yerine, dinamik ve müteakip dönüşümlü olarak düşünülebileceği bir kavramsal zemindir (Slaby ve Mühlhoff, 2019: 27). Duygulanım; dünyayı bir arada tutan görünmez bir yapıştırıcıdır (Massumi, 2002: 217). Duygulanım kavramı aracılığıyla, bireyin; harekete, düşünceye ve genişlemeye doğru itilebildiği yaşamsal güçlerin izini sürmek mümkündür. Duygulanımsal pratiklere odaklandığımızda, bir beden; karşılaşmalar dünyasına ait olduğunu ve dünyanın; bedenlerin karşılaştığı bir bütün olduğunu anlayabiliriz (Gregg ve Seigworth, 2010: 1-2). Duygulanım, duygunun kendisine değil, özneler arasılığına gönderme yapan bir kavramdır. Dolayısıyla, sorunsal, bireyin gerçekte ne hissettiğinde değil, topluma uyumlanma sürecinde düğümlenmektedir. Bireyler toplumsal kurumlara dâhil olduklarında, söylem vasıtasıyla oluşturulan belirli duygulanım bölgelerine davet edilirler; bu duygulanım bölgeleri bireyin üstlendiği toplumsal role içkindir. Duygu, davranış ve ilişki düzleminde yapılan duygulanım bölgeleri; bireyin katılımı açısından zorunlu değildir. Birey, kendi rızası ile bu bölgeye konumlanmayı tercih edebilir veya etmeyebilir. Ancak birey, rolüne içkin duygulanım bölgesine yerleşmeyi reddetmesi halinde; topluma uyumlanma sorunu yaşayacağını bilmektedir. Massumi'nin (2019: 49) deyimiyle, belirlenmiş sınırlar içerisinde kalmayı, belirsiz bir alana yuvarlanmaya tercih etmek; topluma uyumlanmadır. Sözelimi bir kadın çocuk dünyaya getirdiğinde, toplumsal rolü olan anneliğin, sınırları önceden belirlenmiş duygulanım bölgesine davet edilir. Kadına, evladını seven ve şefkat gösteren duygusal özneleşme; topluma uyumlanma vaadiyle sunulur. Kadının kendi rızası ile bu bölgeye yerleşmesi durumunda ise gerçekte ne hissettiğini ve nasıl davranacağını bilmek mümkün değildir; sayısız ihtimalden söz edilebilir. Burada önemli nokta, bireylerin toplumsal kurumlara ilişki içerisinde dâhil oldukları duygulanım bölgelerinin varlığı ve bireylerin bu bölgelere yerleşmeleridir. Duygulanımsal bölgeler; kolay görünecek ve fark edilecek sınırların aksine, üstlenilen rollere içkin olması bakımından bilinç ötesi bir kavrayışla birey yaşamına sızan, görünmez sınırlardır. Bu sınırlara odaklandığımızda, sınırları inşa eden söylemin değişken ve çok katmanlı olduğunu fark ederiz. Örneğin romantik aşk; Foucault'nun Cinselliğin Tarihi (2017) çalışmasının gösterdiği üzere, evlilik kurumu içerisine tarihte belirli bir noktada yerleşmiştir. Yazarın yaptığı inceleme; aşkın heteroseksüel olarak kurgulandığı ve evlilik kurumu içerisine yerleştiği tarihsel sürece dikkat çekmektedir. Benzer bir çalışma da öfkeye ilişkin tarihsel bir kırılma noktasını işaret etmektedir. Amerikan toplumunda öfke söylemini inceleyen Stearns ve Stearns (1989), öfkenin modern toplum öncesi aile ve iş yaşantısında bir sorun olarak görülmediğini, fakat 20. Yüzyıla gelindiğinde öfke söyleminde ciddi bir değişiklik olduğunu ortaya koymuştur. Yazarların yaptığı çalışmaya göre, modern toplumda öfke sorun olarak görülmeye başlamış ve öfke kontrolü adeta saplantı haline gelmiştir. Clanton'ın (1977; 1989) kıskançlık söylemini incelediği araştırmaları da kıskançlığın sunulmasında benzer bir değişikliği işaret etmektedir. 1960 öncesi evlilik içerisinde aşkın getirdiği doğal bir duygu olarak tanımlanan kıskançlık; yazarın bulgularına göre, 1960'ların sonundan itibaren evlilik kurumuna zarar veren bir duygu olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Hatta yazar, 1970'lerden itibaren kıskanç bireyin; haksız sahiplenme, özgüven problemi, güvenilir olmayan ve şüpheli olarak kurgulandığını vurgulamaktadır.

Duygulanıma ilişkin söylemi incelemek bizi belirli duygusal öznelliklerin mümkün kılındığı uğrak noktalarına götürmektedir. Bu uğrak noktalarının tarihsel süreçte değişebildiğini ortaya koyan araştırmalar ise; duyguların dolaşımını, iktidar ilişkileri çerçevesinde tartışabileceğimiz bir zemini mümkün kılmaktadır. Duygulanımı; Anderson'ın (2010: 164, 183) belirttiği üzere, iktidar tarzlarının ortaya çıkışı, değişimi ve kaymalarını anlamaya yönelik önemli bir araç olarak kullanabiliriz. Böyle bir bakış açısı, yazarın da vurguladığı gibi, duygulanımı; iktidarın nesnesi ya da gizli ideolojik işleyişinin ikincil bir tezahürü olarak görmek anlamına gelmez. Ancak duygulanımın oluşum sürecinin; dinamik ve yenilikleri üretme kapasitesine sahip olduğunu göz ardı etmeden, iktidara içkin olduğu kabulünü mümkün kılar. Bu kabulden yola çıkıldığında, duygulanımın; bedensel ve duygusal kapasitelerde görünürlüğünün izini sürmekten söz edilebilir ve belirli bir duygulanımı mercek altına almanın; onun, mikro ve/veya makro düzeyde kurumsal politikalarla etkileşimini anlamaya çalışmakla mümkün olacağı ortaya çıkar. Sözelimi Ahmed (2017: 124-126) iğrenmenin; uluslararası eşitsizliğin, ayrımcı politikaların ve kültürel klişelerin bir tezahürü olarak okunabileceğini vurgulamaktadır. Yazara göre, 11 Eylül saldırısı görüntülerinin Amerikan toplumuna iğrenç olarak sunulmasının alt metninde Orta Doğulu bedenlere iğrenme gömülüdür. Kadınlarda şişmanlık korkusunun yaygın olduğunu ortaya koyan bir başka araştırma da (Fahs, 2015: 192) iğrenmeye ilişkin çarpıcı bulgular ortaya koymaktadır. Araştırma verileri, iğrenmenin; siyah şişman bedenle ilişkilendirildiğini ve bu bedene ilişkin hayalin dahi kadınlarda iğrenme duygusu oluşturduğunu işaret etmektedir.

Duygulanım; birey dünyayla ilişki içerisinde olduğu sürece gerçekleşen bir deneyimdir ve bu noktada dünyayla ilişki içerisinde olmanın politikasından söz etmek mümkün hale gelir (Stewart, 2013: 17). Duygulanım politikası; toplumsal uyumlanma sürecinde bireye sunulan bir izlektir. Merkezinde birey rızası bulunan bu izlek, herhangi bir yasal dayanağa sahip değildir; dolayısıyla sağlık ve eğitim politikaları gibi anlaşılmalıdır. Kurumsal politikalar yurttaşları belirli kurallara yasa gereği uymaya mecbur bırakabilirler; örneğin bir ulus devlet tüm yurttaşlarını orta öğretimi tamamlama konusunda yasalar aracılığıyla zorlayabilir ve itaatsizlik durumunda hukuki yaptırım uygulanabilir. Oysa duygulanım politikası herhangi bir dayatma olmaksızın bireyi kendi rızasıyla uyumlanmaya davet eden bir izlektir. Birey, kendisine sunulan duygulanım alanının dışına çıkabilir ancak bu durumda toplumsal uyumlanma süreci kesintiye uğrar. Danimarka’da yas duygusu üzerine yapılmış bir araştırma (Nebeling ve Bissenbakker, 2019), kimin yasının tutulabilir olduğuna ve yas tutma konusunda ısrarcı olmanın politik sınırlarına ilişkin çarpıcı veriler sunmaktadır. Araştırma, Hz. Muhammed’i köpek biçiminde resmeden İsveçli bir karikatüristi öldürmeye kalkışan ama yanlışlıkla olayla ilgisi olmayan 2 kişiyi öldüren El-Hussein adında bir Müslümanın vakası üzerine gerçekleştirilmiştir. Danimarka medyası tarafından kısa sürede terörist ilan edilen ve polis tarafından kısa sürede yakalanıp öldürülen El-Hussein’in yasının tutulmasının ahlaki görülmediğini ortaya koyan araştırma; seküler beyazın yasının tutulabilmenin normallğine karşın, Orta Doğulu Müslümanın yasını tutmanın terörle ilişkilendirildiğini ve insani bir eylem olarak kabul edilmediğini işaret etmektedir. El-Hussein’in mezarına gizlice bırakılan beyaz çiçeklerin halk ve siyasetçiler tarafından cinayetin desteklenmesi olarak kabul edilmesi; sunulan duygulanımsal alanın dışına çıkmanın, toplumsal uyumlanma sürecini kesintiye uğrattığını göstermektedir. Butler’a göre (2005: 45-47) bireyin yasının tutulabilmesinin toplumsal kabulünün ön koşulu yaşam olarak kabul edilmektir; gerçekte yaşamak ve yaşam olarak kabul edilmek ise farklı şeylerdir. Yazar bu tespiti ölüm ilanlarını inceleyerek yapar ve kamusal alanda yası tutulabilenlerin toplum normlarına uygun özelliklere (meslek, etnik ve/veya dinsel kimlik ve cinsiyet kategorileri gibi) sahip olduğunu vurgular. Dolayısıyla yaşamını yitiren tüm insanların kayıp olarak nitelendirilmediğini anladığımızda, kamusal yaşamda yası tutulabilmenin politik sınırlarını sorgulamaya başlayabiliriz. Duygulanım politikasının izini sürmek; bireyin gerçekte ne hissettiğinden öte, duyguların dolaştığı noktalarda üretilen duygusal öznelliklerin izini sürmektir. Bireysel yaşam projeleri gibi sunulan bu öznellikler aslında kolektiftir; duygulanım hiçbir zaman tekil bir deneyim değildir. Dolayısıyla, asıl sorunsal bireysel duygular değil; çeşitli gruplar halinde yol alan eğilimlerdir. Bireyin; kendi içinde, kendi tarafından ve kendine yönelik dönüştürülen bu eğilimlerin kolektif güçlerle çakışması muhtemeldir (Manning, 2012: 29).

Öfkenin dolaşımını sorgulamak üzere yola çıkılan bu araştırma; öfke üzerine anlatılan hikâyelerde ortaya çıkan öfkeli öznelliklerle neoliberal yaşam felsefesi adıyla ideal tipleştirilen toplumsal uyumlanma biçimlerinin iktidar ilişkileri çerçevesinde eleştirel sorgulanmasıdır. Araştırmada, öfkenin dolaşıma sokulduğu güzergâhlar, öfke ekonomisi olarak kavramsallaştırılmıştır. Ekonomi kavramının kullanım amacı; öfkeyi belirli bir iktisadi model veya politika olarak okumak değil, öfkenin; ekonomik sistemlere benzer biçimde, toplumsal yaşama yayılabilen ve toplumsal yaşamla döngüsel ilişki kurabilen politik ve ideolojik görünümlere sahip olduğunu vurgulamaktır. Bu görünümlerden yola çıkmak; Lehmann ve diğerlerinin (2019: 140) belirttiği biçimde, araştırmanın odağını, bireyi özne kabul etmekten ziyade, özne konumlarına yöneltilir. Böylesi bir araştırma; iktidar ilişkileri içerisinde üretilen özne konumlarını anlama çabası olarak değerlendirilir. Bu noktada yazarların tanımıyla, duygulanımsal ekonomi; üretim, dağıtım ve tüketimin bütününe atıfta bulunan ekonomi kavramından farklı anlaşılmalıdır. Duygulanımsal ekonomi; duygulanımın değişim ve dolaşımının (yazarlara göre bu dolaşım medya aracılığıyla gerçekleşmektedir) toplumsal ilişkiler çerçevesinde anlamaya yönelik bir kavramsal araç olarak kabul edilmelidir.

3. NEOLİBERAL ÇERÇEVEDE DUYGULANIM

Neoliberal rasyonellik; akıl ve duyguların birleşmesi bakımından modern rasyonellikten ayrılmaktadır. Modern toplumda, rasyonel eylem ve duygusal eylem birbirinden net biçimde ayrılmaktaydı (Weber, 2013: 114); ancak içinde yaşamakta olduğumuz çağdaş toplumda, duygular, rasyonellik kavramıyla bütünleşmiştir (Anderson, 2015: 10). Bu bütünleşmenin kırılma noktası; duygusal zekâ kavramının ortaya çıkışı ve özellikle 1995’te Daniel Goleman tarafından yazılan “Duygusal Zekâ” adlı kitabından sonra kavramın yaygın kabulü olarak düşünülebilir. Duygusal zekâyı; toplumsal ilişkiler, başarı ve sağlık alanlarında kilit nokta olarak işaret eden bu kitap günümüzde hala basılmakta ve geniş kitleler tarafından okunmaktadır (Doğan ve Şahin, 2007: 232). Duygusal zekânın etkin kullanımına gönderme yapan duygu yönetimi kavramı da neoliberal rasyonellik açısından benzer bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Çağdaş iş dünyasında duygu yönetimi önemli bir yere sahiptir. Duygu yönetiminin

birey yaşamına katkı sağladığı, duyguların örgütsel yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu, duygusal zekânın temel zekâdan (IQ) çok daha önemli olduğu gibi görüşler yaygınlaşmaktadır. Birçok araştırmacı; duygu yönetimi konusunda çalışanlara eğitim vermenin; çalışanların maruz kaldığı düşünülen yabancılaşma sorununa çözüm getireceği konusunda ümitlidir (Çoruk, 2014: 9; Goleman, 2011: 882; Polat ve Yavaş, 2012: 223).

Neoliberal emek piyasasına ve çağdaş toplumda çalışma faaliyetinin biçimlerine baktığımızda neoliberal rasyonellik anlayışıyla bütünleşen yeni bir kapitalist ruhtan (Weber, 2011) söz etmenin mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalist ekonominin uğrak noktalarının en güncel olanı olarak tanımlanabilen ve doğuşu 1970'li yıllara dayanan (Harvey, 2007: 13) neoliberalizm; esnek üretim biçimini benimsemesi bakımından liberal ekonomiye benzeyen fakat devletin piyasa üzerindeki rolünün önemli ölçüde küçülmesi bakımından farklılaşan bir ekonomi politikasıdır. Neoliberalizm, girişimciliğin ön plana çıkartıldığı ve liberal ekonomide girişimcilik faaliyetini kısıtlayan; düzenlemelerin, hukuki zeminin, yeni kaynaklara uyarlanabilme ve rekabetin güncel biçimlerine açık olma gibi özelliklerin yeniden gözden geçirilerek güncellendiği (Aksu, 2015: 68; Dardot ve Laval, 2013:29; Dean, 2008: 48) bir politikadır. İdeal tip olarak girişimcilik, neoliberal kapitalizmin ruhu olarak tanımlanabilir. Foucault (2015, 2015: 188-190) da neoliberal homo economicus kavramının girişimcilik faaliyetinde düğümlendiğini iddia eder. Yazara göre modern homo economicus mübadele partneri anlamındaydı, ancak kavram; neoliberal ekonomide anlam değiştirmiştir. Homo economicus artık rekabet dinamiğine tabi kılınmış bireyi ifade etmektedir. Yazar, ekonomik faaliyette bulunan neoliberal bireyin, kendini, hem şirket hem de sermaye olarak görebildiğini vurgulamaktadır. Çünkü birey kendi kendini sürekli yeniden üretmeye ikna edilmiştir. Bu görüş; aslında birey davranışlarının ekonomi temelli olduğunu iddia etmekten ziyade, yönetilebilirlik kavramının homo economicus kavramı aracılığıyla okunabileceği bir teorik zemini işaret etmektedir. Yani neoliberal birey, Foucault'nun vurguladığı biçimde (2013: 4) duygusal özne olarak ekonomi politiğin bir uzantısı değil; ona tabi kılınan, onunla girdiği etkileşim bakımından benzerliği tartışılabilen öznelliklerin bütünleşmesi olarak okunabilir.

Neoliberalizm, dinamik piyasa koşullarına ayak uydurabilmek için sürekli güncellenen bir yaşam öyküsü oluşturma ve bu yaşam öyküsünü sürdürebilecek zihniyeti geliştirme sürecidir. Belirli bir zaman ve mekâna sınırlı ve çoğunlukla fiziksel emeğe bağlı olan klasik Fordist çalışma biçimi, yerini, çalışmanın tüm yaşam zamanına yayıldığı bir çalışma biçimine bırakmaktadır (Özdemir, 2019: 12). Toplumsal yaşam araçları üreten, dolayısıyla maddi üretim yapan endüstriyel üretimden farklı olarak, çağdaş kapitalist üretim aracılığıyla, yaşamımıza, maddi olmayan üretim girmiştir. Bu yeni üretim biçiminde; fikirlerin, imajların, bilginin, iletişimin ve işbölümünün üretilmesi söz konusudur. Dolayısıyla, çağdaş kapitalist üretim; toplumsal yaşam araçlarını değil, toplumsal yaşamın kendisini üretmektedir. Emeğin niteliği de bu üretim biçimine göre kurgulanmaktadır. Emek; yeni fikirler üretmeye odaklıdır ve yeni fikirler üretmek; zamanla sınırlanmaz. Emek; yeni yaşam biçimleri, ilişki biçimleri, bilgi veya duygulanım üretmeye yönelmiştir. Ortaya çıkan ürünü bakımından gayri maddileşen emek ve yaşam zamanı arasındaki net çizginin bulanıklaştığı bu süreçte; çalışma faaliyeti, yaşamın tümüne yayılarak genişlemektedir (Hardt ve Negri, 2004: 122; 162). Üretim ve tüketim arasında kurulan ilişki açısından da, maddi olmayan üretim; öncülleri olan Fordist ve Taylorist üretimden farklı özellikler sergilemektedir. Aslında tüketici ve üretici ilişkilerini merkeze koymak Fordist ve Taylorist üretimde de mevcut bir özelliği ancak maddi olmayan üretim; bu ilişkinin kurulmasının yanı sıra sürekli yeniden üretildiği bir süreçtir. Diğer bir deyişle, toplumsal ilişkiler; maddi olmayan üretim sonucu ortaya çıkan ürün olmanın yanı sıra üretim sürecinin içinde olduğu için aynı zamanda bu süreci yönetme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, bu tür üretimin hammaddesi öznellik ve bu özelliğin içinde bulunduğu ve sürekli yeniden üretilen ideolojik iklim olarak tanımlanmaktadır. Çalışanlar; yalnızca tüketicinin taleplerini karşılamakla değil, tüketicinin talebini üretmekle de yükümlüdür. Bu süreç, üretimin kendi kendini üretmesidir; çünkü toplumsal etkileşimin kendisi, bireyi üreterek, aynı zamanda üretici hale gelir (Lazzarato, 2014: 81; 86-87). Esnek ve talep odaklı piyasa sürekli değişmektedir. Bu noktada çalışma yaşamındaki birey; değişime açık, tıpkı piyasa gibi; gerektiğinde daralma, genişleme ya da farklı kaynaklara yönelme gibi bir dinamizmle yoluna devam etmeye davet edilmektedir. Yeni teknolojileri kullanma merkezinde şekillenen ve bu açıdan homojenleşen mesleklerin (Hardt ve Negri, 2003: 304) de yarını belirsizdir.

Neoliberalizm, Sennet'e göre (2011: 52) bireyi sabırsızlaştırmaktadır çünkü talebe göre anlık değişen piyasa hızlı bir şekilde yükselme ve maddi zenginliğe kavuşma vaadi sunmaktadır. Bu vaadin; bireyin zihninde, "şimdi ve burada olanın" önem kazandığı bir anlam dünyası inşa etmesi oldukça muhtemeldir. Akış, mobilite, değişim gibi kavramlar emek piyasasında ön plana çıktıkça; kariyer basamaklarının tek tek tırmanıldığı uzun

vadeli yaşam öyküsü parçalanmıştır. Bu durum yalnızca çalışma ahlakında değil yaşam planlarında ve geleceğe dair umutlarda da köklü bir değişimi ifade etmektedir. Sanayi toplumu verimlilik ve çalışkanlık gibi değerleri vurgulamakta, tecrübeyi ödüllendirmekte ve kariyeri kademeli bir çizgi olarak tanımlamaktaydı. Bu sayede çalışanlar uzun vadeli planlar yaparak geleceğe dair umut taşıyabiliyorlardı. Ancak çağdaş piyasa yeni bilgi ve becerilerin edinilmesini kucakladığı için, kariyer; uzun vadede tecrübeyle edinilen anlamını yitirmiştir (Mol, 2018: 16). Yeni bilgi ve becerilerin edinilmesini vurgulayan bu piyasada ayakta kalma meselesi kendini geliştirmede düğümlenmektedir. Kendini geliştirme ise yaşam boyu öğrenme felsefesi olarak piyasaya sürülen, kişisel gelişim adıyla sektörleşen ve maddesel olmayan ürün ve/veya hizmet üreten dev bir piyasadır. Kendini yenilemek, içindeki yaratıcı potansiyeli keşfetmek ve kendini gerçekleştirmek gibi ifadelerin sıkça yer bulduğu bir söylem alanı; seminer, konferans, webinar, workshop, danışmanlık hizmetleri, mobil uygulamalar, eğitici kurslar ve kitaplar gibi çeşitli ürünler aracılığıyla bireye sunulmaktadır. Yaratıcılığı yeni öğrenmelerle geliştirmeyi, piyasa öngörüsü sağlama bakımından, girişimcilğe giden kısa yol olarak kabul etmeye kendi rızasıyla ikna olmuş birey; eğitimden eğitime koşan, sertifikalarını dosyalara sığdıramayan insan modeline dönüşmektedir. Bu bir “kendine yatırım yapma” zihniyettir ve Foucault’nun da belirttiği gibi, bireyin, kendini; hem sermaye hem de şirket zihniyetiyle yönetebileceği bir anlam dünyasının kapısını aralamaktadır. Emek piyasasının kutsadığı girişimcilik vasıfları bireyin yaşamının tamamına nüfuz etmektedir. İnsan artık çalışma faaliyetinden ayrılabilen parçalı bir varlıktan ziyade; çalışma ile bütünleşmiş bir varlıktır. Bu yüzden insan; sermaye, şirket ve piyasadır (Dardot ve Laval, 2013: 255-300). Kendini sürekli yeniden üretmesi talep edilen emek piyasasında; öz yönetim, neoliberal yaşam felsefesinin merkezini oluşturmaktadır. Kendini şirket gibi yönetmek; zamanın, bütçenin, sosyal ilişkilerin, beden ve duyguların yönetilmesi gibi birçok yönetsel becerinin bir araya gelmesidir. Cabanas’a göre (2018: 183) neoliberal öz yönetim talebi, merkezine bireysel çıkarın yerleşmesi bakımından; erdem, disiplin ve bağlılık gibi ilkelerle ilişkisini koparmıştır. Birey, benliğini; kendi kendine yönetebileceği zihinsel mekanizmalarda kök salmış psikolojik bir yetenek olarak görmeye yönelmiştir.

Belirsizlik üzerine inşa edilen neoliberal piyasa, bireyin sırtına, her an değişebilecek koşullara hazırlanma sorumluluğu yüklemekte; bu sorumluluğu yerine getirebilmesinin yolunun kendini yeniden üretmekten geçtiğine bireyi ikna etmektedir. Yeniden üretimin temel taşlarından biri ise duygulardır. Birey; duyguları üzerinde düşünmeye, kar-zarar analizi yapmaya ve duygularını araç olarak kullanmaya, diğer bir deyişle duygularını insan sermayenin bir parçası olarak kabullenmeye yönelmektedir. Duygular, böylece, üzerinde çalışılarak geliştirilebilecek becerilerin arasında, rasyonel eylemle bağına sıkılaştırmakta ve kendiliğinden koparılarak mübadele ilişkilerinin parçası haline gelmektedir. Shachak ve Illouz (2018: 148) neoliberal bireyin; duygu yönetimine yönelik eğitimler, kişisel gelişim alanında yayınlar, ücret karşılığında türlü konularda satın alınan danışmanlıklar ve tıbbi ilaçlarla duygu düzenleme ve denetleme yöntemlerini öğrenmeye davet edildiğini vurgulamaktadır. Yazarlara göre, neoliberal toplum; zihinsel sağlığın psikolojik modelleri aracılığıyla, kendini tanıma ve geliştirme yönünde bireyi teşvik etmektedir. Çin’de yapılan bir nitel araştırma da (Tan ve Xu, 2020) bu tartışmayı destekleyen bulgular sunmaktadır. Kadınlar için tasarlanmış bir sanal aşk uygulaması üzerine gerçekleştirilen bu araştırma, hizmeti satın alan ve satanların, uygulamayı; iletişim becerilerinin iyileştirilmesi ve aşk ilişkisi içerisinde bireysel beklentilerin keşfedilmesi gibi amaçlarla kullandığını ortaya koymaktadır.

Duygusal özne olarak bireyin kendisini sürekli yeniden inşa etmesi; bireyin çağdaş topluma uyumlanması bakımından önemli bir talep haline gelmiştir. Duygu yönetimi; bu talebin merkezine yerleşmiştir. Kavram, duyguları akıllı bir şekilde kullanmayı ifade etmekte ve bunun; bireyin kendi duygularını tanıması ve yönetebilmesi ile ilişkilendirilen duygusal zekâyla mümkün olacağı belirtilmektedir (Yüksel, 2006: 74). Duygusal zekâ neoliberal emek piyasasında giderek önem kazanmaktadır. Küresel servetin önemli bir bölümüne sahip olan şirketlere danışmanlık yapan ve eğitim desteği veren kurumların önde gelen isimleri² duygusal zekânın yükselmesinin iş yaşamındaki başarıya olumlu etkisini vurgulamakta; duygusal zekâyı istihdamın merkezine yerleştirmektedir. Duygusal zekânın ve duygu yönetiminin eğitim alanında da önem kazandığı da iddia edilebilir. Sözelimi, 2020 Dünya Ekonomi Forumu’nda (Jobs Reset Summit) eğitimin tartışıldığı bölümde, eğitimin bilgi aktarımının ötesine geçip beceri gelişimine odaklanması gerektiği ifade edilmiş, duygusal beceriler; dijital ve sosyal becerilerin yanı

² Bu isimlerden birkaçı: Gemma Garcia Godall. (TEDxIESEBarcelona). (2018). How Emotional Intelligence Makes Leaders More Impactful. <https://www.youtube.com/watch?v=75obHtjUsG8&t=419s>. Danny Meyer, (2017). On the Six Qualities He Looks For in Employees <https://www.youtube.com/watch?v=Ei3nbq7pAqg>. Travis Dradberry. <https://www.forbes.com/sites/travisbradberry/?sh=408f96476928>. Travis Bradberry. (2016). Why EQ is more important than IQ. WOBI. <https://www.youtube.com/watch?v=vEjpiSUUQqg>.

sıra, geliştirilmesi gereken beceriler olarak vurgulanmıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) hazırladığı 2019-2023 stratejik planına bakıldığında da, okul öncesi ve temel eğitimde yer alan bireylerin; fiziksel ve bilişsel gelişmelerinin yanı sıra, duygusal gelişmelerinin de amaçlandığı görülmektedir. Eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin duygusal zekâyla ilişkilendirilmesi (Dutoğlu ve Tuncel: 2008; Karabulutlu vd, 2011: 77) de; kavramın eğitim alanında kazandığı önemi işaret etmektedir. Duygu yönetimi; istihdam ve eğitimin yanı sıra fiziksel bakımdan sağlıklı olmanın da ön koşulu olarak kabul edilmektedir. Çağdaş tıp bilimi; insan bedenini ve ruhunu bir bütün olarak gördüğü için; fiziksel sağlığın duygusal normallik düzleminde tartışılması ve fiziksel nedeni açıklanamayan hastalıkların psikolojik etkenlere bağlanması sık rastlanır hale gelmiştir (Kandemir ve Ak: 2013). Öte yandan, duygu yönetimi kavramı, neoliberal toplumda bireyin kendi duyguları ile kurması beklenen ilişkinin bireysel çıkarlar doğrultusunda yapılması gerektiğinin altını çizmektedir ve bu durum kendini şirket gibi yönetmesi gerektiği anlatısı ile sık karşılaşan birey açısından duyguların araç olarak kabul edilmesi riskini barındırmaktadır. Neoliberal toplumda yaşayan birey, duyguları; beden, bütçe ve zaman gibi yönetsel birimlerden biri olarak kabul etmeye ve bireysel çıkarları doğrultusunda duygusal özneleşmeye davet edilmektedir.

Duygu yönetimi, duygusal zekâ ve duygusal denge gibi kavramlar; duyguların rasyonel eyleme dâhil edildiği söylemin ana aktörleridir. Kavramların kendisi her ne kadar tekil bir duyguya gönderme yapmasa da duygusal denge (stabilizasyon); küresel eğitim politikalarının içine giren tanımıyla, sakin ve iyimser bir duygusallığa gönderme yapmaktadır³. Ünlü bir klinik psikoloğun kitabında verdiği duygusal denge tanımı da iyi hissetmeyi vurgulayan bir tanımdır. Davies (2019: 85), duygusal dengeyi; mutlu kabul edilebilecek bir ruh durumuna geçiş ve bu ruh halinde kalabilme olarak tanımlamaktadır. Amerikan Psikoloji Derneği (APA) resmi sitesine göre duygusal denge; sıklıkla değişmeyen, istikrarlı ve tahmin edilebilen bir duygusal durumdur. Bu tanım, olumlu duygulara gönderme yapmasa da, devamlılığı beklenen duyguların olumlu duygular olması muhtemeldir; depresyon, öfke veya üzüntü gibi duyguların devamlılığının sağlanması, kuvvetli ihtimalle, duygusal denge sağlanabilmesi olarak görülmeyecektir. Dolayısıyla, iyi hissetmenin; bedenimiz, sosyal ilişkilerimiz, iş ve eğitim yaşamımız açısından önemini vurgulayan söylem alanının bir şekilde yaşamımıza sızmayı başardığını inkâr edemeyiz. Kendini gerçekleştirme anlatısı ve bu anlatının merkezine yerleşen öz yönetim becerileriyle, neoliberal toplum; olumlu duyguların kutsandığı bir duygusal makro kozmos olarak bireyi iyi hissetmeye davet etmektedir. Toplumsal var oluşun adeta anahtarı olarak sunulan iyi hissetme; How (2016) tarafından da vurgulandığı üzere neoliberal toplumun hâkim duygu politikasıdır. Mutluluk, neşe ve keyif gibi duyguların kucaklandığı iyi hissetme anlatısı yaşamımıza yeni girmese de -bu duygular şüphesiz insanlık tarihi boyunca var olmuştur- neoliberal topluma özgü bir iyi hissetme anlayışından söz etmek mümkündür. Bu anlayışın öne çıkan birinci özelliği; tüketime kodlanmış olmasına rağmen, piyasa tarafından kulağına hep daha iyisini istemesi gerektiği fısıldandığı için, hiçbir tüketimle gerçekleşmeyeceği ima edilen paradoksal yönüdür. Neoliberal toplumun iyi hissetme anlayışının bir diğer özgün yanı ise, iyi hissetmenin; amaç olmanın yanı sıra, araçsallaşmış olmasıdır. İyi hissetmenin kendisi; girişimcilik özellikleriyle öne çıkarak maddi zenginliğe kavuşma vaadi veren bir piyasada, yaratıcılık becerisini geliştiren ve bireyin kısa vadede başarılı olmasına olanak sağlayan bir beceri gibi tanımlanmaktadır. Dean'e göre (2008: 67), böylesi bir tanımlama, neoliberalizmin, keyif ideolojisi olarak tartışılabileceği bir teorik zemini olanaklı hale getirmektedir. Yazara göre, dünya nüfusunun yalnızca %1'inin faydalandığı, milyarlarca insanı açlığa ve yokluğa sürükleyen neoliberal ekonomi; kazanmaktan da kaybetmekten de keyif alınması gerektiğini vurgulayan bir fantezi dünyasıdır. Gerçekte ne hissedildiğinden bağımsız, neoliberal toplum; bireyi iyi hissedilen özne olarak toplumsal kurumlara konumlanmaya davet etmektedir. Bu davet; olumsuz duygulardan arınma ve olumlu duyguları artırma vaadiyle çeşitli maddi ve/veya gayri maddi ürünler üreterek dev bir pazar haline gelen kişisel gelişimin söylem alanı aracılığıyla okunabilir. Enerji, frekans, aura, farkındalık, meditasyon, ruhsal arınma ve içsel yolculuk gibi kavramların öne çıktığı söylem alanı; çağdaş teknoloji sayesinde hemen her bireyin yaşamına bir şekilde sızmayı başarmaktadır. Belirli pratiklerin yanı sıra çeşitli tüketim nesnelere ve öğretilerin gün geçtikçe arttığı bu renkli dünyada birey; Purser'ın (2019) deyiimiyle, mutlu bir yaşama kavuşabilmek amacıyla saatlerce kuru bir eriğe bakarak zihnini boşaltmaya davet edilmektedir. Duyguların metalaştığı (Kart, 2011: 224) ve piyasanın adeta duygular pazarına dönüştüğü (Binkley, 2018: 591) neoliberal toplumda duygular; bireysel çıkar zemininde kar/zarar hesabının yapıldığı yönetsellik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Neoliberalizm Aksu'nun da vurguladığı üzere (2015: 88) yalnızca bir iktisadi politika ya da bir ideoloji değildir; belirli duygusal özelliklerin üretildiği bir kültürel çerçeve olarak da okunabilir.

³ Raporun tamamı: Social and Emotional Skills Well-being, connectedness and success, 2018.

[http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20\(website\).pdf](http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20(website).pdf)

3. YÖNTEM

Neoliberalizmi bir yaşam felsefesi olarak okumaya çalışan ve bu çerçevede öfkenin dolaşımını anlama çabasıyla yola çıkan bu nitel araştırma, araştırma tasarımı olarak bir durum çalışmasıdır. Araştırma konusuyla değil analiz birimiyle öne çıkan durum çalışmasında (Merriam ve Tisdell, 2016: 39) en önemli nokta; durumun sınırlarının çizilmesidir (Cresswell, 2013: 102). Durum (case) kavramı, herhangi bir; olayı, kişiyi, organizasyonu, kararı, eylemi ya da yeri ifade edecek kadar belirsizdir (Schwandt ve Gates, 2018: 600). Bu nedenle tek bir durumun ya da çoklu durumların derinlemesine betimlendiği ve durum temaları ortaya koyan araştırmalar durum çalışması olarak nitelendirilebildiği gibi araştırma sonucunda ortaya çıkan ürünün belirlenmiş duruma ilişkin temalar olduğu çalışmalar da durum çalışması kabul edilebilir (Cresswell, 2013:97). Kurth'un (2018) durum çalışması da bu araştırmaya benzer bir örnektir; anksiyete duygusunun negatif bir duygu olarak sınıflandırılmasını eleştirel bakış açısıyla sorgulayan bu araştırma belirli bir duygunun da bir durum olarak analiz edilebileceğini işaret etmektedir.

Analiz birimi kabul edilen öfkeyi; kendi söylem alanı içerisinde ve neoliberal yaşam felsefesi olarak tanımlanan kültürel çerçevede anlamaya çalışan bu nitel araştırma bir durum çalışması olarak okunmalıdır. Araştırma verileri; öfkeyi anlatan çeşitli yazılı (istatistik veri sunan raporlar, kitaplar, akademik araştırmalar ve gazete haberleri) ve görsel (film ve video) dokümanlardır. Araştırmanın veri toplama ve veri analizi süreçleri; temellendirilmiş kuram veya gömülü kurama benzer bir süreç olarak döngüsel bir ilişki içerisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan veri toplama yöntemi, kuramsal örnekleme olarak tanımlanabilir. Bu tür örneklemede veri toplama ve analiz süreci eş zamanlı yürütülür; toplanan veriler analiz edildikten sonra hangi verilere ihtiyaç duyulduğu belirlenir. Amaç; kurama ulaşmayı sağlayacak verileri toplamak ve toplanan verileri kuram doğrultusunda sınıflandırmaktır. Diğer bir deyişle; verilerin toplanması, analiz edilmesi ve temaları belirginleştirme sarmal gerçekleşir (Ilgar ve Ilgar, 2013: 208). Kuramsal örnekleme yöntemiyle veri toplanan bu araştırmada analiz edilen veriler sonucu ortaya çıkan temalar yeni toplanacak verilerin hangi kaynaklardan sağlanacağı konusunda belirleyici olmuştur. Araştırmanın ilk aşamasında, neoliberal yaşam felsefesi, duygusal makro kozmos (öne çıkan duygusal öznellikler) olarak okunmaya çalışılmış; toplanan verilerin analizi çerçevesinde oluşturulan temalar kullanılarak öfkenin dolaşımının hangi dokümanlar aracılığıyla okunabileceğine karar verilmiştir. Veri kaynağı olarak seçilen medya dokümanlarında kişisel gelişim alanının öne çıkması ve öfkenin bu dokümanlar aracılığıyla analiz edilmesinin yanı sıra, öfke yönetiminin araştırma kapsamına dâhil edilmesi kararı; neoliberalizmi anlatan dokümanların incelenmesi sonucunda verilmiştir. Öfkeye ilişkin toplanan veriler; akademik araştırmaların bulguları, öfke üzerine yazılmış kişisel gelişim kitapları⁴, dijital iletişimde öfkeyi anlatan görsel ifadeler, Türkçede öfkeyi anlatan deyimler, öfke ve saldırganlık arasında ilişki kuran gazete haberleri, öfke yönetimine yönelik tavsiye veren yazılı dokümanlar ve uygulama yapan kurumların varlığına ilişkin haberlerden toplanmıştır. Veri analizi sürecinde, öfkenin; neoliberal yaşam felsefesinde nasıl tanımlandığı, sınıflandırıldığı ve bu yaşam felsefesiyle bütünleşme noktasında ne tür öfkeli öznellikleri mümkün kıldığı sorularına cevap vermek üzere temalar oluşturulmuştur. Araştırma, öfkenin, neoliberal toplumda nasıl anlatıldığı ile sınırlıdır; tarihsel karşılaştırma yapılmamıştır. Her ne kadar belirli bir topluluğu ya da toplum tipini anlatmak için kullanılsa da; neoliberalizm, araştırmanın, kültürel çerçevesi olarak okunmalıdır. Bu çerçeve ise neoliberal rasyonellik söylem alanı zemininde okunan yaşam felsefesidir.

4. ÖFKELİ ÖZNEMLİKLER

4.1. Kültürel Evrimin Gerisinde Kalmışlık

Üçü olumsuz olarak kategorize edilen dört temel duygudan (mutluluk, mutsuzluk, korku ve öfke) biri olan öfke (Turner, 2007: 33), çağdaş toplumda da temel duyguların içinde kabul edilse de geçmişe kıyasla önemini ve değerini yitirmiş görünmektedir. Tehditle karşılaştığında bireyi uyarma ve ona güç, cesaret ve enerji verme özelliğiyle tanımlanan öfkenin (Yüksel, 2020, s. 672); çağdaş yaşama gelinmeden önceki süreçte doğaya hâkim olmaya çalışan ve yaşam mücadelesini çağdaş yaşama kıyasla fiziksel olarak daha zor koşullarda sürdüren insan önemli bir duygu olduğunu düşünmek anlamlıdır. Fiziksel mücadelenin yoğun yaşandığı (savaşlar ve vahşi

⁴ Aydın, İ. H. ve Değirmenci, C. H. (2016). *Öfke kontrolü ve motivasyon*. İstanbul: Girdap; Burns, D. (2016). *İyi hissetmek*. İstanbul: Psikonet; Childre, D. ve Rozman, D. (2021). *Dönüşüm Öfke*. İstanbul: Sola Unitas; Davies, W. (2019). *Öfke ve tahammülsüzlük*. İstanbul: Kuraldışı; Ellis, A. ve Tafra, R. C. (1998). *How to control your anger before it controls you*. Canada: Carol Publishing Group; Gibson, D. ve Tulgan, B. (2002). *Managing anger in the workplace*. USA: HRD Press; Osho (2020). *Duygusal Sağlık*. İstanbul: Butik; Puff, R. ve Seghers, J. (2021). *Öfke Kontrol Rehberi*. İstanbul: Olimpos; Tafra, R. C. ve Kassino, H. (2019). *Anger management for everyone*. Oakland; Impact Publishers.

hayvanlarla başa çıkabilme gibi) tarihsel dönemlerde, insan bedeninde salgıladığı hormonlarla “savaş ya da kaç” etkisi oluşturan (Davies, 2019: 119) öfkenin; tehlikelerden korunmaya yönelik uyarma özelliği bakımından bedensel enerji sağladığı kabul edilebilir bir iddiadır. Kabul edilebilecek bir diğer iddia ise; çağdaş bireyin, mücadelesini, ağırlıklı olarak zihinsel olarak sürdürmekte olduğudur. Diğer bir deyişle, tarihsel öncüllerine kıyasla, çağdaş insanın, doğanın vahşi koşullarıyla fiziksel mücadelesinin (endüstriyel ve teknolojik gelişim dikkate alındığında) daha az olduğu var sayılabilir ve öfkenin, geçmişe oranla değerini yitirdiği iddia edilebilir. Izard (1978: 33), etolojistlerin, bu durumu, kültürel evrim ve biyolojik evrimin farkı olarak açıkladığını vurgulamaktadır. İnsanın öfkeye ihtiyacının azalması, onlara göre, kültürel evrimin hızının biyolojik evrimin hızına attığı farktan kaynaklanmaktadır. Öfkeyi anlatan çağdaş metinlerin çoğu; öfkenin dış nedenlerden kaynaklanmadığını, bireyin kendi düşünce biçimiyle ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Aydın ve Değirmenci, 2016: 43; Burns, 2016: 168-169; Davies, 2019: 153; Puff ve Seghers, 2021: 84; Taffrate ve Kasinove, 2019: 10-11). Öfkenin ortaya çıkışı; duygusal zekâ kullanamama, ön yargılı olma, analitik düşünememe, zihinsel çarpıtma, durumu abartma ve ahlak temelli yargılayıcı düşünceler gibi nedenlerle açıklanmaktadır.

Öfkenin, ortaya çıktığı durumlarda, düşünen akılla mücadele ettiği ve mücadeleyi kazanması durumunda düşünen akılı devre dışı bırakabileceği kabulü; çağdaş öfke söyleminde önemli bir yere sahiptir. Öfke ve akıl arasında ilişki kurulması çağdaş topluma özgü olmasa da - Seneca (2020: 5-7) yüzlerce yıl öncesinde öfkeyi delilik olarak tanımlamaktaydı- kurulan ilişkinin içeriğinde değişiklik olduğu iddia edilebilir. Seneca'nın öfke tasvirlerine baktığımızda, öfkeli insanı; anormal, korkunç ve iğrenç olarak tanımladığını görebiliriz. Bu tasvirler öfkeye masalsi/mitolojik bir içerik kazandırmakla beraber öfkeyi bir güdü olarak işaret etmektedir. Delilik olarak tanımlanmıştır çünkü davranış bakımından kural tanımazlığı ve tahmin edilemezliği ifade eder. Çağdaş toplumda ise öfke delilik olarak tanımlanmamaktadır. Öte yandan, Davies'e göre (2019: 10-11) öfke, insan beyninin amigdala adı verilen bölümüyle ilişkilidir. Bu bölüm yazara göre insanın tarihsel evrimi kadar eski olduğu için ilkel beyin olarak da adlandırılmaktadır. Amigdala öfkelenen birey için tehliktir çünkü tüm kontrolü ele geçirebilir ve düşünen beyni devre dışı bırakabilir. Nitekim öfke patlaması olarak tanımlanan durum, yazar tarafından, amigdalanın düşünen beyni askıya alması olarak tanımlanmaktadır. Seneca'nın delilik olarak tanımladığı öfke, anlaşılana göre, çağdaş toplumda ikelliğin göstergesine dönüşmüştür. Öfkenin bireyin kurumsal ilişkilerine yönelik ciddi bir tehdit barındırmakta olduğu; pek çok yazılı veya görsel tasvirinde işaret edilmektedir. Sözgelimi Burns (2016: 178) öfkeli kişiyi, fiziksel saldırıya hazır ve vazgeçirilmesi zor bir bulldog köpeğine; Yüksel (2020: 372) ise öfkenin kendisini patlamaya hazır bir yanardağa benzetmektedir. Juna Mustad'a (2019) göre öfke, aracın şoför koltuğuna oturmaya çalışan dört yaşında bir çocuğa benzer; ne onu bagaja kapatmak ne de aracı sürmesine izin vermek iyi bir fikirdir. Türkçede sık kullanılan deyimlerin de öfkeyi vahşi ve saldırgan bir duygu olarak öne çıkardığını söyleyebiliriz. Türk Dil Kurumu internet sitesine göre “öfkeden kudurmak”, “burnundan solumak” ve çok öfkelenmek anlamına gelen “ağzı köpürmek” gibi deyimler bunlardan birkaçıdır. Görsel tasvirler incelendiğinde de öfkenin genellikle şiddete meyilli bir duygu olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Öfke kontrolü üzerine Parkes ve Beatty (2020) tarafından yazılmış bir çocuk kitabında; mutluluk gülen bir güneş olarak, öfke ise kaşları çatık bir ateş topu olarak resmedilmiştir. Kitap; öfke duygusunun verdiği hissi patlamak üzere olan bir yanardağ veya kaynamak üzere olan bir su ısıtıcısı gibi benzetmelerle anlatılmaktadır. Aydın ve Değirmenci (2016) tarafından yetişkinlere yönelik yazılmış bir öfke kontrolü kitabının kapağında kaşlarını çatmış öfkeli bir insanın karşısındaki kişinin yakasına yapışmış olarak tasvir edildiği, Davies'in (2019) yazdığı öfke kontrolü kitabında ise; kırılmış bir resim çerçevesi görselinin tercih edildiği görülmektedir. Dijital iletişimde sık kullanılan yüz ifadesi sembollerine bakıldığında da benzer şekilde kızgınlık ve öfke sembollerinin genellikle kırmızı renkli, kaşları çatık veya kulaklarından duman çıkanlar yüz ifadeleri olduğu görülmektedir. Neredeyse tüm yazılı ve/veya görsel tasvirler; öfkenin fark edilebilir fiziksel değişimlere neden olduğunu vurgulamanın yanı sıra, kontrol edilemez bir güç ve tehlikenin varlığına dikkat çekmektedir.

Düşünebilen akla mani olması yani ilkel beyinle ilişkilendirilmesi; öfkenin kültürel evrimin gerisinde kabulünü mümkün kılarak vahşilik ve saldırganlık tehdidine yönelik iddiayı güçlendirmektedir. Bu iddia ise, öfkenin, uygarlık kavramı bakımından sorunlu olarak değerlendirilebileceği bir tartışmanın kapısını aralar. Son birkaç yüz yıldır Batılı toplumlar tarafından kullanılan bir bilinç düzeyi olan uygarlık; öfkeyle arasına mesafe koymaktadır. Aslında uygarlık kavramının kendisi; toplumsal gelişim, ilerleme, evrim gibi ideolojik tartışmaların odağında bulunmaktadır. Uygarlık; davranış ve ruh bakımından insanın tarihsel evrimini belirli bir düzeyde idealize etmeye çalışan bir

ölçüttür ve bu ölçüte uygun düşmeyen toplumlari; ilkel, gelişmemiş, uygarlık dışı gibi özelliklerle tanımlamayı meşru hale getiren tartışmalı bir kavramdır (Elias, 2004: 73-75). Uygarlığın, kültürel evrim ve gelişmişlik düzeyi çerçevesinde sunduğu ruhsal içerik; öfkeyi bu çerçevenin dışında tutmaktadır. Öfke, uygarlık dışı davranışlara sebebiyet verebilecek potansiyele sahip bir duygu olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla öfke; rasyonel akıl kullanılarak yönetilmesi gereken bir duygu olarak kabul edilmektedir. Çağdaş birey; ilkel, vahşilik ve saldırganlık düzeyinde uygarlık dışı zemine sürüklenmemek için öfkesini akıllı yoluyla yönetmeye davet edilmektedir. Öfke, uygarlığın ruhsal içeriğinden dışlanmıştır. Bu dışlanmışlık öfkenin çağdaş toplumda dolaşımını anlamak için önemli bir dinamiktir; bireyin duygusal öznellik bakımından tabi kıldığı düzenleme ve denetlemenin varlığını işaret etmektedir. Birey; öfkeyi kontrol altına almanın ve yönetmenin aslında bir toplumsal uyumlanma biçimi olduğuna ikna edilmektedir. Gelişmişlik zemininde meşru kılınan öfke yönetimi neoliberal bireye sunulan yaşam bilgisine içkin bir izlek olarak okunabilir. Ancak bu izlek kendi içerisinde tartışmalı bir niteliğe de sahiptir. Öfkenin, rasyonel aklın çalışmasına mani olarak bireyi; saldırgan, vahşi ve uygarlık dışı davranışlara sürükleyebileceğini vurgulanmasına rağmen, diğer taraftan, rasyonel akıl tarafından yönetilmesi gerekliliğinin altının çizilmesi çözümü zor bir paradoks gibi görünmektedir. Çözüm; bireyin kendini sürekli yeniden ürettiği yaşam boyu öğrenme ve gelişim sürecini işaret etmektedir. Birey; Giddens'in (2019: 78) benliğin refleksif yorumlanması adını verdiği sürece davet edilmektedir. Diğer bir deyişle, yaşamın her alanında kendini yeniden üretmeye ve dönüştürmeye yönelik; öz farkındalık, öz düzenleme ve öz denetleme süreçlerini; öfke zeminine taşımaya ve kendi öfkesiyle bu süreçler çerçevesinde ilişki kurmaya davet edilmektedir.

4.2. Saldirganlık ve Şiddet Tehdidi

Öfke patlaması; öfkenin kontrol edilemediği ve duygusal öznenin şiddet ve saldırganlık davranışları sergileyebileceği bir durum olarak tanımlanmaktadır (Davies, 2019: 10-14). Öfke krizi olarak da adlandırılabilen bu durum; bireyin tehlikeli bir güce sahip olduğunu işaret etmektedir (Puff ve Seghers, 2021: 192). Bir adı da öfke nöbeti olan yoğun öfke halinin; insana bedensel enerji ve güç verdiği kabul edilmektedir (Davies, 2019: 7; Izard, 1978: 331; Osho, 2020: 128; Taffrate ve Kassinove, 2019: 12;). Aydın ve Değirmenci (2016: 76) kontrol altına alınmayan öfkenin adeta bir fırtına gibi geçtiği yerde yıkıma yol açabileceği uyarısını yapmaktadır. Öfke halinde sahip olunabilen yoğun bedensel enerjiyi vurgulayan bu anlatı; öfkeli özneyi; sözlü ve/veya fiziksel saldırıda bulunan özne olarak kurgulamaktadır; yani söylem aracılığıyla; yoğun öfke, şiddete meyilli ve saldırgan bir duygulanım olarak öne çıkmaktadır. Öfkeli öznenin potansiyel şiddet faili olarak kurgulanabilmesindeki iki temel unsurdan biri ilkel beyine tanımlanan rasyonel düşünmeyi engelleyebilme kapasitesidir. Öfkeli öznenin davranışsal kontrolü kaybetmesini adeta olağanlaştıran bu kapasite; faili, kendini kaybetme anlatısı aracılığıyla, davranışsal sorumluluğundan azat etmektedir. Şiddet failinin öfke mağduru olarak konumlanabildiği bir duygulanım bölgesi sunan bu anlatı; suç ve öfke kontrol sorunu arasında ilişki kuran araştırmaların (Eroğlu ve İrdem, 2016: 23; Ersen ve diğerleri, 2011: 228; Görgülü ve Öntaş, 2013: 75) bulguları tarafından da desteklenmektedir. Şiddet ve saldırganlık suçlarını, öfke kontrolü zemininde bireysel bir sorun olarak neoliberal toplumun öz yönetim felsefesiyle bütünleştiren bu anlatı; şiddet suçunun toplumsal arka planını maskeleyen işlevine sahiptir. Bireysel bir beceri olarak öne çıkan öfke kontrolü, şiddet ve saldırganlığın da bireysel bir sorun olarak kabul edilebilmesine olanak sağlar. Öfkeyi saldırganlık ve şiddet zemininde tartışabilmeyi sağlayan bir diğer unsur ise öfkelenmenin; çoğu zaman gerçek dışı bir haksızlığa ilişkin bir değerlendirme içerdiği (Burns, 2016: 176; Davies, 2019: 8; Yüksel, 2020: 673) kabulüdür. Bu kabul; öfkeli öznenin kendini haklı görmesini öfkenin doğasında var olan bir özellik gibi tanımlaması bakımından tartışmalıdır. Hak ve haksızlık konusunda yargıların göreceli olduğu kabul edilebilir; ancak bu yargıların kısmen de olsa kültürel olarak şekillendiği görmezden gelinmemelidir.

Şiddet, saldırganlık ve suçun bireysel öfke kontrol sorunu olarak tanımlanabilmesine olanak sağlayan ve haksızlığa ilişkin bireysel yargılarla açıklayan öfke söylemi; "şiddetin sebebi öfke patlamasıdır" gibi basit bir nedensellik ilişkisi içerisinde, "kime yönelirse yönelin şiddet şiddettir" gibi politik bağlamın göz ardı edildiği bir şiddet tartışmasını mümkün kılmaktadır. Bu tartışma; şiddetin, öfkenin sonucu olduğu ve öfke yoğunluğu nedeniyle kendini kaybetmiş öznenin her türlü şiddet eylemini gerçekleştirebileceği kabulüne zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla, öfkenin; iktidar ilişkileri içerisinde eklenme biçimleri yok sayılmaktadır. Kadın cinayetleri vakalarının bu tür bir yok saymayı işaret ettiğini söyleyebiliriz; erkeğin öfkeli özneleşmesi, bu vakalarda rasyonel biçimde sunularak, öfke ve kurumsal otorite arasındaki ilişkiye kültürel sınırlar çizmektedir. Türkiye'de kadın cinayetleri

vakalarını sunan haberler⁵ incelendiğinde, öfkelenmenin; erkek fail açısından önemli bir savunma mekanizması olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır. Sadakatsizlik şüphesi, boşanmadan sonra kadının başka biriyle evlenmek istemesi veya kadının eşinden tiksindiğini ifade etmesi gibi durumlar; haksız tahrik nedeniyle ortaya çıkan öfke patlamasının cinayete sebep olduğu hukuki bir tartışmayı mümkün kılmaktadır. Öfke nedeniyle kendini kaybetme gerekçesi, yargılama sürecinde, eylemin tasarlanmadan gerçekleştirildiği yönünde bir kanaat oluşmasına ve failin cezai indirimden faydalanmasına neden olmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nun 81 ve 82. Maddeleri; öldürme eyleminin önceden tasarlanması durumunda, fail, tasarlamadan işlenen cinayetlere oranla daha fazla ceza tanımlamaktadır. Ayrıca 85. Maddede; taksirle gerçekleşen öldürme eyleminin hukuken kabul edilmesi halinde failin 2-6 yıl arası ceza alacağı yer almaktadır. Bu noktada, erkek fail; aniden aşırı öfkelenildiğini ve yaptığının farkında olmadığını ifade ettiği ve ifadesinin aksini ispatlayacak herhangi bir tanık veya delil bulunmadığı takdirde, öldürme eylemine yönelik daha az ceza alması olasıdır. Öfkeli özneleşme, kültürel kabul eşikleri çerçevesinde meşru zemine oturtulduğu takdirde ise erkek fail haksız tahrik indiriminden faydalanabilecektir. Erkeğin kadına öfkelenmesinin hangi durumlarda olağan karşılanabileceğini içeren bir öfkelenme senaryosu bu noktada devreye girer. Kurbanın, hayatta olmadığı için kendini savunamayacağı kadın cinayeti vakaları, dolayısıyla, erkek öfkesinin toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde yapılanan iktidar ilişkileri içerisinde kurgulanarak yeniden üretildiği ve meşrulaştığı bir tartışma zeminine sürüklenir. Erkek failin haksız tahrik indirimi aldığı yargı kararları; öfke ve otoritenin ağır basan eril karakterine dikkat çekmenin yanı sıra, öfkeli özneleşmenin kültürel sınırlarını da işaret etmektedir. Erkek failin, kadına yönelik; sadakatsiz davranışlarda bulunma, hane içi sorumluluklarını aksatma veya evliliği sonlandırma talebinde bulunma gibi suçlamalar çerçevesinde bir öfkelenme senaryosu sunması ve cezai indirim kazanması; öfkenin kurumsal otoriteye eklemlenen yapısını anlamaya olanak sağlamaktadır. Öfke; kurumsal otoriteyi elinde bulunduranların konumlanabileceği duygulanımsal bölge olarak kurgulanmakta, öfkelenme hakkı; toplumsal cinsiyet eşitsizliği çerçevesinde, kadını mülkiyeti olarak görme zihniyetiyle bütünleşen eril karakterde bir hakka dönüşmektedir.

Nussbaum (2016: 43-44); eril güç gösterme ve öfke arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeker ve Amerikan toplumunda özellikle sporcular ve politikacılar gibi belirli meslek türlerinde; öfkesizliğin, zayıflık anlamına geldiğini vurgular. Aslında bu kabulün tarihsel bir dayanağı olduğu da iddia edilebilir; antik dönemin eril tanrılarının gazabı ve savaşçı kültürlerin eril öfkenin önemini vurgulayan tarih anlatısı (Potegal ve Novaco, 2010) gibi örnekler bu iddiayı destekler niteliktedir. Nitekim Antik Yunan'da savaşmadığı için zayıf kabul edilen ve öteki olarak konumlandırılan kadın; savaşabilen öfkeli eril gücün karşısına tarihsel olarak kurgulanmıştır (Durmuş, 2014: 131). Tüm bu örneklerden yola çıkıldığında, öfkeli özneleşmenin; kurumsal otoriteye bağlı gücün sergilenmesindeki rolünü yadsıyamayız. Kurumsal ilişkiler bağlamında, bireyi toplumsal uyumlanmaya götüreceği yolun, sınırları önceden belirlenmiş duygulanım bölgelerine konumlanmak olduğu varsayımı üzerinden düşündüğümüzde; kadın cinayetleri ve/veya kadına yönelik şiddet vakalarının faili olan erkekler açısından, öfkeyi, bireyin kendi rızasıyla konumlandığı bir duygulanım bölgesi olarak kabul edebiliriz. Bu kabul ise bizi, öfkenin, neoliberal rasyonellik anlayışıyla bütünleştiği uğrak noktalarından birine ulaştırır.

4.3. Öfke Yönetimi

Farklı becerileri içinde barındıran öz yönetim kavramının; neoliberal yaşam felsefesinde yerini sağlamlaştırmakta olduğunu ve duygu yönetiminin; öz yönetim becerileri içerisinde önemli yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Bu noktada neoliberal toplumda insan duygularının; doğal ve yaratılışa ait bir şeylermiş gibi görülmekten ziyade üzerinde çalışılarak geliştirilebilecek beceriler olarak kabul edildiğini iddia etmek mümkün olur. Birey, kendi duygularının yöneticisi olmaya davet edilmekte; aslında duygularını bireysel çıkarlarına ulaşmak amacıyla kullanabileceği araçlar olarak kabul etmeye yönelmektedir.

Duygu yönetimi; Bireysel çıkarlara yönelik duyguları etkin kullanabilme üzerine sürekli bilgi üreten ve giderek zenginleşen bir söylem alanıdır. Öte yandan duygu yönetimi, aynı zamanda duygusal özneliliğin kabul edilebilir biçimleri konusunda bireye yol gösteren bir izlek olarak da okunabilir. İnsan duygularının olumlu ve olumsuz

⁵ Bazı gazete haberleri: Kadın cinayetine gerekçe: Bir anlık öfke. Evrensel. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/335555/kadin-cinayetine-gerekce-bir-anlik-ofke>; Kadınlar hangi bahanelerle öldürülüyor? Katiller için nasıl ceza indirimi uygulanıyor? Euronews. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2019/08/23/kadinlar-hangi-bahanelerle-olduruluyor-katiller-icin-nasil-ceza-indirimi-uygulaniyor>; Fulya Özdemir cinayetinde karar! Mahkeme haksız tahrik deyip... Milliyet. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/fulya-ozdemir-cinayetinde-karar-mahkeme-haksiz-tahrik-deyip-2802183>; Katil Zanlısına Haksız Tahrik İndirimi. Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/katil-zanlisina-haksiz-tahrik-indirimi-14084235-haberi>.

olmak üzere sınıflandırıldığı bu söylem alanında; olumsuz duyguların beden ve ruh sağlığı bakımından neden olabileceği zarara ilişkin uyarılarla ve bu tür duygularla baş edebilme stratejileri konusunda üretilen zengin bir içerikle karşılaşmak gündelik yaşamın neredeyse her alanında mümkün hale gelmiştir. Duygu yönetimi, yaşamın çeşitli alanlarına yayılan ve giderek zenginleşen bir anlatı zemini olarak olumlu duygulara sahip olmayı başarılı toplumsallaşmanın anahtarı olarak işaret etmektedir. Olumlu duygular; sağlıklı olmanın ve başarılı toplumsal ilişkiler kurabilmenin ve yaşam kalitesini artırmanın anahtarı olarak görülmektedir (Poggi ve Germani, 2003: 468). Duyguları yönetmek ve olumlu duygulara sahip olmak mutlu olmanın anahtarı olarak da tanımlanmaktadır (Akçay ve Çoruk, 2012: 20). Öfke kontrolü veya öfke yönetiminin duygu yönetimi becerileri içerisindeki yerini bu çerçevede anlamak gerekir. Öfkenin kontrol altına alınması ve yönetilmesi; öfkeye ilişkin üretilen bilgi üzerine inşa edilen bir beceri olmanın yanı sıra, olumlu duyguların önemini vurgulandığı neoliberal yaşam felsefesinde, neoliberal toplumun öfke ile arasına koyduğu mesafe olarak da okunabilir.

Amerikan Psikoloji Derneği'ne göre (APA) öfke yönetimi; terapi ve danışmanlık hizmetleriyle verilebilen teknikleri ifade etmektedir. Bu teknikler; öfkenin uygun biçimde ifade edilmesi ve öfke nedeniyle oluşabilecek uygunsuz davranışların kontrol edilebilmesine yöneliktir. Öfkeyi yönetmenin bir diğer amacı ise öfkenin neden olabileceği fizyolojik belirtilerin azaltılması olarak tanımlanmaktadır (Pashupati ve Dev, 2011: 10). Hollenhorst'a göre (1998: 55), öfke yönetimi; tetikleyebilecek durumlarla karşılaşıldığında öfke duygusunun kontrol altına alınmasını öğrenmektir. Öfke yönetimi istihdam açısından da giderek önemli hale gelen bir beceri olmaktadır; iş veriminin artırılmasına yönelik farklı meslek gruplarına yönelik kurumsal politikalara dâhil edildiğini söyleyebiliriz⁶. Öfke yönetimi, eğitim politikaları içerisinde de yerleşmeye başlamıştır; Milli Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı rehber öğretmen kılavuzunda (MEB, 2015), öfke ile baş etme becerilerinin güçlendirilmesi; rehber öğretmenin vereceği danışmanlık hizmetleri içerisinde göze çarpmaktadır. Suçla mücadele de öfke yönetiminin yerleştiği bir başka alan olarak tanımlanabilir; Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Denetimli Serbestlik Daire Başkanlığı (DENGE) tarafından hazırlanan Gençlere Yönelik Öfke Yönetimi Becerileri Eğitim Kitapçığı'na bakanlığın resmi sitesinden ulaşmak mümkündür. Tüm bu örnekler, bir yandan öfke kontrolü ya da diğer adıyla öfke yönetiminin neoliberal toplumda önemli bir sosyal talep haline geldiğini, diğer yandan ücret karşılığında alınabilecek bir hizmet olarak duygulanım piyasasının önemli bir ürününe dönüştüğü iddiasını mümkün kılmaktadır. İnternet arama motoruna öfke kontrolü eğitim programı yazıldığında, bu konuda ücretli eğitim veren pek çok klinik veya sürekli eğitim merkezi bulabilmek mümkündür⁷. Bu merkezlere ait internet siteleri incelendiğinde; programlarının çoğunlukla teorik eğitim olarak yürütüldüğü ve ücret karşılığı bu eğitimi satın alanlara sertifika verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Koç Eğitim Merkezi internet sitesinde bu eğitim programına katılanları "kursiyer" olarak tanımlanmaktadır. Bu örnekler, öfke yönetiminin, neoliberal toplumun yaşam felsefesi içerisinde önemli yeri olan yaşam boyu öğrenme ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Öfke yönetimi bu politikanın hedef becerilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Birey; bu modele ulaşabilmek için öfke ile rasyonel bir ilişki kurmaya davet edilmektedir. Dolayısıyla, neoliberal toplumun duygusal öznesi, bu politika çerçevesinde kendini düzenlemeye, denetlemeye ve üretmeye yönelmektedir. Kişisel gelişim adı altında piyasaya sürülen ve her geçen gün çoğalan ürün ve/veya hizmetlerin bireyi bu izleği takip etmeye ikna eden önemli aktörler olduğunu kabul edebiliriz. Kişisel gelişim; öfke kontrolü veya yönetimine yönelik kendini geliştirme vaadiyle tüketicisine pek çok ürün sunmaktadır. Bunlar içerisinde kitaplar, çeşitli internet kaynakları ve cep telefonu uygulamaları gibi ürünler bulabilmek mümkündür. Tüketicisine öfkeyi değerlendirme, düzenleme ve kontrol altına alma vaadiyle çeşitli uygulamalar öneren bu ürünler incelendiğinde üç temel unsurun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Giddens (2019) tarafından refleksif benlik tasarımı olarak tanımlanan alt başlıklara benzer biçimde, bu unsurlar; öz farkındalık, fayda-maliyet analizi ve beden denetimidir.

Öz farkındalık öfke yönetiminin genellikle ilk aşaması olarak tanımlanmaktadır. Gelişim göstermek isteyen bireylerin öncelikle öfkeyle yaşadıkları sorunların gerektiği vurgulanmaktadır. Konuya yönelik yazılmış kitaplarda öfke sorununu tespit etmeye yönelik uygulamalar önerildiği anlaşılmaktadır. Önerilen uygulamalar; bireyin öfkeli özleşme süreci üzerinde düşünmesi ve bu süreç içerisinde kendisini gözlemlemesine yöneliktir. Öz farkındalık

⁶ Öfke kontrolüne yönelik hizmet içi eğitim verilen meslek gruplarına birkaç örnek: Tıp fakültesi, bakanlık, göç idaresi çalışanları; üniversite personeli ve otobüs şoförleri (www.medicine.ankara.edu.tr, aregem.ktb.gov.tr, konya.goc.gov.tr, personel.bartin.edu.tr, www.kayseri.bel.tr).

⁷ Öfke kontrolü eğitimi ücret karşılığı satan merkezlere birkaç örnek: Medaim Yanık (www.medaimyanikklinigi.com), BİGEM (<https://bigem.online>), Madalyon Klinik (www.madalyonklinik.com), Ömür Boyu Eğitim (<https://www.omurboyuegitim.com>) ve Hülya Gürdamar Kişisel Gelişim Merkezi (<http://hulyagurdamar.com>).

geliştirmeye yönelik yaygın kullanılan yöntemlerden birisi; nicel ölçüme benzer şekilde, göstergeler üzerinden öfke sorununun ortaya çıkarılmasıdır (Burns, 2016: 163-166; Davies, 2019: 23; Puff ve Seghers, 2021: 11). Öfke deneyimi üzerine düşünmek ve öfke günlüğü tutmak gibi yöntemlerle öfkenin nedenini düşünmek ve öz eleştiri yapmak da tavsiye edilmektedir (Aydın ve Değirmenci, 2016: 39; Childre ve Rozman, 2017: 32; Davies, 2019: 101-114; Osho, 2020: 128). Öz farkındalık geliştirmenin, öz değerlendirme ile mümkün olduğu anlatısı; öfkenin; duygudan ziyade, düşünce ve davranış örüntüsü olarak öne çıkması olarak yorumlanabilir. Çünkü birey; bu noktada öfkeli özne olarak toplumsallaşma sürecini değerlendirmekte; diğer bir deyişle, öfkeli özneleşmenin toplumsal kabul eşiklerini, öfkenin normallik ölçütlerini düşünmeye yönelmektedir. Dolayısıyla öfke kontrolüne yönelik öz farkındalık uygulamaları eğitici bir işleve sahiptir. Bu uygulamalar tarafından sunulan göstergeler; öfkeli öznenin toplumsal sınırlarını işaret ederek, sınır ihlalinin toplumsal yaşamda neden olabileceği sorunlar açısından bireye yol göstermektedir. Yaşanabilecek sorunlara vurgu, aslında aynı zamanda öfke kontrolünün başarılı toplumsallaşma açısından önemine yapılan vurgudur. Ayrıca bu vurgu bireyin öfke kontrolünü yaşam boyu öğrenme-kişisel gelişim-başarılı toplumsallaşma gibi bir zeminde anlamasına yönelik olarak da okunabilir; böylece birey kişisel gelişim ürününün hayati değerine de ikna edilebilir. Öz farkındalık Giddens'in (2019: 102) deyimiyle benlik tasarlama felsefesiyle bütünleşen bir yön kazanır; çünkü birey öfkeyi dert edinmeye ve öfkeyle kurduğu ilişkiyi anlamlandırarak yeniden yapılandırmaya yönelecektir. Giddens'in vurguladığı üzere, refleksif çaba; psikolojik süreçlerin daha doyurucu ve tutarlı bir kimlik duygusu inşa etmek amacıyla kullanılan çabadır. Öz farkındalık da böylesi bir çaba olarak düşünülebilir; birey bu aşamada adeta kendi kendine terapiye yönelmektedir.

Fayda-maliyet analizi, öfke kontrolüne yönelik yapılan uygulamalarda önemli bir yere sahiptir. Bu alanda uygulanan fayda-maliyet analizi, yatırım değerlendirme amaçlı kullanılan modele (Şataf, 2014: 121) benzer bir değerlendirme sürecidir. Maliyet belirleme; öfkeyi tetikleyecek bir olay veya durumla karşılaştığında öfke nedeniyle yaşayabileceği olası kaybı öngörmedir. Bundan sonraki aşamada ise birey, öfke yönetimini gerçekleştirdiği takdirde elde edeceği kazanımı hesaplar. Maliyet ve kazanım arasındaki farkı tespit ettikten sonra, kazanım maliyetten yüksek ise proje uygulamaya konulur. Dolayısıyla öfke yönetimi, bir yatırım projesi olarak kabul edilir; bireyin bu yolla kısa ve/veya uzun vadeli kazanımlar elde edeceği vaat edilmektedir. Bu uygulamayı öneren yazarlar sıklıkla öfkenin maliyetinin kurumsal ilişkiler açısından ağırlığına vurgu yapmakta ve öfkeyi yönetmenin gerekliliğinin altını çizmektedir (Childre ve Rozman, 2021: 60-61; Elise-Snipes: 2016; Puff ve Seghers, 2021: 156-157). Fayda-maliyet analizi bir tür risk hesaplama yöntemi olarak kabul edilebilir. Olası risklerin hesaplandığı bu uygulama; akla Ulrich Beck'in (2014: 24-25) "risk toplumu" kavramında kullandığı risk tanımını getirmektedir. Yazara göre, sanayi toplumu öncesi risk; cesaret ve macerayı çağrıştırmakta iken sanayi toplumu sonrasında kavrama atfedilen tehlike olarak değişmiştir. Öfke kontrolüne yönelik fayda-maliyet analizinde de riskin tehlike anlamında kullanıldığı söylenebilir; maliyet, risklere, yani kontrol edilemeyen öfke nedeniyle yaşanabilecek kayıplara gönderme yapmaktadır. Kayıplar ise yalnızca bireyin ruh ve/veya beden sağlığı açısından değil, bireyin toplumsal var oluşu açısından da ciddi kayıplar olarak tanımlanmaktadır. İstihdam kaybı ve suça bulaşma gibi risklerin yanı sıra, öfke kontrolü yapamayan birey; yetişkin statüsünü kaybetme ve uzlaşmacı olarak kabul edilmeme gibi riskleri de göze almak zorunda kalacaktır. Aslında birey bu riskleri görmezden gelme hakkına sahiptir ancak önlem almaya rıza göstermesi toplumsal uyumlanma merkezlidir. Öte yandan fayda-maliyet analizinde, öfkenin, hesaplı kullanılması gereken bir kaynak olarak tanımlanması ve maliyetin ağırlığının, kaynağın doğru kullanımına yani öfke yönetimine bireyi ikna eden faktör olarak öne çıkması düşündürücüdür. Ayrıca bu uygulamanın öfkenin tanımsal özellikleriyle çelişen bir uygulama olduğu söylenebilir; tehdit veya tehlike anında ortaya çıktığı ileri sürülen bir duygu olarak tanımlanan öfkenin; kontrolüne yönelik, olası tehlikenin hesaplanması dikkat çekicidir.

Öfke yönetimine ilişkin alan yazında beden denetimi de önemli yer tutmaktadır. Beden denetimi; öfke nedeniyle ortaya çıkması olası kabul edilen bedensel sorunların çözümü amacı taşımaktadır. Bazı yazarlar (Ergür, 2015; Eroğlu ve İrdem, 2016: 32; Kathiravan ve Bhagavatham, 2019: 8), öfke anının yatıştırılmasına yani öfkeli bedenlerin denetlenmesine yönelik; yoga, akupunktur, meditasyon, nefes teknikleri ve kas gevşetme gibi uygulamalar önerilmektedir. Ayrıca beden denetimi, öfkeye neden olma potansiyeli yüksek olduğu düşünülen yaşam biçimlerinin denetlenmesi ve düzenlenmesine yönelik tavsiyeler içermektedir. Beslenme, egzersiz ve uykunun yanı sıra ve kafein gibi maddelerin tüketimini sınırlandırma ile ilişkilendirilen öfke yönetiminin (Davies, 2019: 233-246; Puff ve Seghers, 2021: 306-323) bedensel farkındalık ve gözetim gerektirdiği sıkça

vurgulanmaktadır. Bütünsel sağlığın her anlamda dengeli bir yaşam kurmak anlamına geldiğinin altı çizilmekte, beden ve ruhun uyumlu bir bütünlük olarak çalışması gerekliliği işaret edilmektedir. Öfke her ne kadar normal bir duygu kabul edilse de (Aydın ve Değirmenci, 2016; Davies, 2019; Eroğlu ve İrdem, 2016; Solomon, 2007) ruhsal ve/veya bedensel denge kavramına zıt konumlandırılmaktadır. Öfkenin rasyonel yönetilmemesi ruhsal ve bedensel tehdit olarak öne çıkmaktadır. Öfkeli öznenin fizyolojik değişimini tanımlayan ilgili alan yazın; bu duygunun sıkça yaşanması halinde insan vücuduna verebileceği zararları vurgulamaktadır. Bazı yazarlar (Tafrate ve Kassinove, 2019: 9; Yüksel, 2020: 674) kronik öfkenin; kronik kalp hastalıklarına yakalanma riskini artırdığını, metabolizmayı yavaşlatması nedeniyle kilo alımına neden olabileceğini, felç riski taşıdığını ve migrene yol açabileceğini ve böbrek hastalıklarına, yüksek tansiyona ve cilt bozukluklarına neden olabileceğini (Gibson ve Tulgan, 2002: 32) belirtmektedir. Childre ve Rozman (2021: 34) ise öfkenin bireye geçici bir güç hissi ve adrenalin deneyimi yaşatarak bazı insanlarda alkol, madde veya alışveriş gibi farklı bağımlılıklara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Kronik bastırılmış öfke birden fazla kanser türüyle ilişkilendirilmekte ve inme riskini artırdığı belirtilmektedir (Puff ve Seghers, 2021: 55). Bazı araştırmalar (Ellis ve Tafrate 1998: 13-14; Karataş ve Çelikkaleli, 2018: 457; Şahin ve diğerleri, 2011: 24) ise öfkeyi; stres, depresyon ve intihar ile ilişkilendirerek, zihinsel sağlık ve öfke arasındaki ters yönlü ilişkiye dikkat çekmektedir.

Öte yandan, öfkenin, Solomon'un (2006: 24) dikkat çektiği önemli bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir. Yazara göre öfke tüm diğer duygulardan daha fazla dünyayı dönüştürebilme potansiyeline sahiptir çünkü öfke bir duruş meselesidir ve bu yönüyle politik eylemle yakın ilişki kurabilme özelliğine sahiptir. Ahmed (2017: 2016-223) de öfkenin politik eyleme tercüme edilebilen yönünü feminist öfke üzerinden açıklamaktadır. Yazar, kadın deneyimlerinin verdiği acının politik alana feminist öfke olarak tercüme edildiğini ve bu tür öfkenin feminist öznenin inşasında önemli rol oynadığının altını çizmektedir. Öfkenin bir duygulanım olarak dünyayı dönüştürebilme potansiyeli tam da bu noktada anlam kazanır. Öfkenin politik merkezli konumlandırılması; hem kendi topluluğu içerisinde üretilen politikaları dönüştürebilme hem de karşıt politik özneler üretebilme anlamına gelecektir.

5. SONUÇ

Öfkeyi anlatan metinler aracılığıyla öfkeli öznellikleri inceleyen ve neoliberal toplumda öfkenin uğrak noktalarını eleştirel sorgulama amacıyla yola çıkan bu araştırma; Foucault'nun (2014: 241-244) deyimiyle hakikati sorgulayan bir araştırmadır. Bireyi özne yapan iktidar biçimi tarafından sunulan hakikat; bireyin tabi kılındığı tarihsel olarak değişebilen betimlemeler ve kurallar bütünüdür. Hakikatin; kurumsal ilişkilerin içine yerleştiği ve diğer tanımsal öğelerle ilişki içerisinde olduğu ön kabulüyle, araştırmanın amacı; öfkeli öznelliklerin dolaşımının, hakikatle nasıl bütünleştiğini ortaya koymaktır. Araştırma bulguları, öz (self) kavramının neoliberal toplumun hakikati olarak okunabileceğini ve çeşitli yönetim becerilerini kapsayan öz yönetimin; neoliberal toplumda önemli bir sosyal talep haline geldiğini işaret etmektedir. Dolayısıyla öz yönetim becerileri içerisinde önem kazandığı anlaşılan duygu yönetimi; duygulara ilişkin söylemin hakikatle bütünleşmesi olarak düşünülebilir. Duygusal normallik ölçütlerinin üretildiği bir söylem alanı olarak öne çıkan duygu yönetimi; sağlık, istihdam, eğitim ve sosyal ilişkilerde başarılı olmanın yanı sıra ruh ve beden sağlığı ile de ilişkilendirilmektedir. Duyguları tanımlayan ve kategorize eden duygu yönetimi; olumlu duyguların birey yaşamına katkısını vurgulayarak, iyi hissetmeyi, adeta bireysel sorumluluk alanına yerleştirmektedir. Duygusal normallik, olumlu duyguları kucaklayan bir kavram olarak öne çıkmakta ve Rose'un (2001: 32) vurguladığı üzere adeta etik değer haline gelen sağlık kavramının içine yerleşmekte olduğu için, neoliberal toplumda yaşayan birey; olumlu duyguların avcısı olmaya yönelmektedir. Kişisel gelişim adı verilen dev bir pazar; olumsuz duyguları olumlu duygularla takas etmeyi vaat eden çeşitli ürün ve/veya hizmetlerle bireyin yaşamına sızmayı başarmaktadır. İyi hissetmek; neoliberal topluma uyumlanma vaadiyle bireyin davet edildiği duygulanım bölgesidir. Öz yönetim becerileri arasında değerlendirilen duygu yönetimi; duygusal zekâ, olumlu enerji, frekans ve aura gibi çeşitli kavramlar aracılığıyla; iyi hissetmenin, yaşamın her alanında bireye sağlayacağı katkının altını çizen zengin bir söylem alanıdır. Crary (2015: 61) olumlu duyguların dışında kalan çeşitli duygu durumlarının patolojik olarak tanımlandığına ve patolojik öznellikler üretildiğine dikkat çeker. Yazara göre; kaygı bozukluğu, dikkat bozukluğu ve panik bozukluğu gibi duygu durumlarının tıbbi rahatsızlık olarak tanımlanması; ilaç firmalarının kar hedeflerini sorgulamayı gerektirmektedir.

Duygularıyla rasyonel ilişki kurması beklenen, dolayısıyla kazanımlarına yönelik duygularını yönetmesi gerektiğine ikna edilen neoliberal birey; iyi hissetmenin, yaşamın her alanında kar sağlayacağı vaadiyle duygusal özneleşmeye davet edilmektedir. Ancak bu davet toplumsal ilişkiler açısından risk barındırmaktadır. Bu risklerden birincisi iyi hissetme vaadiyle satın alınabilecek ürün ve/veya hizmetlerle kurulabilecek saplantılı bağıdır. Bu bağı tehlikesini; belirli tüketim nesnelere edinebilmek için kuyruklarda birbirini darp eden insanların haberlerinde görebilmek mümkündür. İyi hissetme çabasının barındırdığı bir diğer risk ise toplumsal ilişkilerde aşınmadır. Neoliberal duygusal makro kozmos; iyi hissetmediği şeyleri yapmama, iyi vakit geçirmediği ortamlardan kaçma ve olumsuz duygular uyandırma ihtimali olan sorunlardan kaçmaya yönelik telinde bulunmaktadır. Çevremizde bu tutumda pek çok birey gözlemleyebiliriz; cenazelere katılmama, hasta ziyaretlerine gitmeme veya sorunu olan sevdikleriyle görüşmekten kaçma gibi davranışlar yaygınlaşmaktadır. Manevi değerlerin yitirilmesine neden olabilecek bu yaklaşım; kendini insan sermaye olarak kabul etmeye davet edilen neoliberal bireyin; duygulara rasyonel yaklaşımıdır. Araç olarak kabul edilen duygular, bireysel çıkarlara yönelik kullanılmalı ve neoliberal birey, maliyet hesabını göz önünde bulundurarak duygusal özneleşmelidir. Olumsuz duyguların hesabını yaparak; gündemi takip etmeme, sorunların konuşulduğu aile ortamlarından kaçma ve baş sağlığı ziyaretine gitmeme gibi davranışların yaygınlaştığını gözlemleyebiliriz ve bu durum duygu yönetimi merkezli maliyet hesabıyla ilişkilendirilebilir.

Araştırmanın bulguları; öfkeli öznelliğin kurucu öğelerinin, neoliberal öz yönetim becerileriyle bütünleştiğini göstermektedir. Öfke yönetimi; yaşam koşullarında iyileşme vaadiyle bireyin öz denetim sorumlulukları içerisine yerleşmektedir. Öfke yönetimini anlatan ve becerinin geliştirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunan çeşitli dokümanlar incelendiğinde, bireyin öfkeyle kurması beklenen ilişkinin, neoliberal rasyonellik anlayışıyla; öz farkındalık, fayda-maliyet analizi ve beden denetimi olmak üzere üç tema ile bütünleştiğini göstermektedir. Öfkenin tanımlandığı çağdaş metinler, bu duyguyu; uygarlık dışı, ilkel, saldırganlık ve şiddet tehlikesi barındıran, ruhsal ve bedensel açıdan insan sağlığına zarar veren bir duygu olarak tanımlamakta ve rasyonel akıl yoluyla yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan, yoğun hissedilen öfkenin düşünen aklı devre dışı bırakabileceği bu anlatı; kendini kaybeden öfkeli öznelliği kurgulayarak, fail olma sorumluluğunu tartışmalı hale getirmektedir. Özellikle kadın cinayetlerinde erkek failin uyumlandığı duygulanım bölgesi olarak öne çıkan kendini kaybetmiş öfkeli özne; cinayetin anlık öfke patlaması nedeniyle işlendiği kanaatini hukuki olarak mümkün kılması nedeniyle faile fayda sağlamaktadır. Bu tür vakaların hukuki süreçte kabulü; öfkeli özneleşmenin toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde uğrak noktalarını anlamaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca erkeğin öfke patlaması anlatısı içerisinde duygusal özneleşmesi; kadına yönelik şiddeti toplumsal bir sorun olmaktan ziyade bireysel öfke kontrol sorunu olarak masetmektedir. Öte yandan toplumsal kabul eşikleri çerçevesinde öfkeli özneleşen erkeğin bu tür vakalarda öfkeyle rasyonel bir ilişki kurduğu da iddia edilebilir. Öfke yönetimi, duygu yönetiminin içerisinde bir beceri olarak neoliberal bireye fayda-maliyet analizi yaparak duygusal özneleşmeyi önermektedir. Bu noktada cinayet faili erkeğin öfke patlaması iddiasıyla kendini savunması; fayda sağlayacağı duygulanım bölgesine konumlanmak, diğer bir deyişle rasyonel bir eylemde bulunmaktadır. Fayda-maliyet analizi öfke yönetimi açısından şüphesiz önemlidir; öfke nedeniyle karşılaşılacak ruhsal ve bedensel sorunları önleyebilir ve toplumsal ilişkilerin daha uzlaşmacı ve barışçıl kurulmasında önemli katkı sağlayabilir. Ancak öz yönetimin vurgulanması; bireysel çıkarlara ulaşmak amacıyla öfkenin kaynak olarak kullanılmasında sakınca görmemesi bakımından sorundur. Diğer bir deyişle, fayda-maliyet analizi, öfkeli özneleşmeyi; bireysel kazanım yüksek ise öfkenin rasyonel yönetilmesi olarak kabul edecektir. Bu kabulden yola çıktığında ise kurumsal otoritenin kullanıldığı tahakküm ilişkilerinin üretimi bile öfkenin bir kaynak olarak kullanıldığı meşru bir zemin olarak düşünülebilir. Örneğin bir işveren; çalışanlarının performansını artırma amacıyla onlarla kurduğu ilişkide öfkeli yönetici olarak konumlanabilir ve şirketin verimi arttığı sürece bu durum öfkenin rasyonel yönetimi kabul edilebilecektir. Ancak çalışanlar kurumsal otoriteye sahip değildir; bu nedenle kayıplarını hesapladıklarında, öfkenin öznesi değil nesnesi olmayı; yani tahakkümü kabullenmeyi çıkarlarına uygun bulabilirler. Öfkeyi, bireysel bir kaynak olarak kabul etmeye yönelim yatırım zihniyetiyle açıklanmaktadır. Öte yandan, bu yatırım aracının kurumsal otoriteyi elinde bulunduranlar tarafından hesapsızca harcanabileceği öfkeli öznellikler üretilmesini meşru zemine sürükleyerek tahakküm ilişkilerini masetmektedir. Öfkeyi, bireysel kazanımlara yönelik bir değerlendirme sonucu kullanmak; özellikle tahakküm altındaki bireyler açısından bir tür anestezi işlevi görebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2017). *Duyguların kültürel politikası*. İstanbul: Sel.
- Adar, S. (2018). Emotions and Nationalism: Armenian Genocide as a Case Study. *Sociological Forum* (33) 3, 735-756.
- Akçay, C. ve Çoruk, A. (2012). Çalışma Yaşamında Duygular ve Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme. *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, (1)1, 3-25.
- Aksu, C. (2015). Neoliberal toplumda öznellik. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi* 1,66-89.
- Anderson, B., Gregg M. (Ed) and Seigworth G. J. (Ed). (2010). Modulating the Excess of Affect: Morale in a State of "Total War". *The Affect Theory Reader*, 161-185. Durham and London: Duke University Press.
- Anderson, B. (2015). Neoliberal affects. *Progress in Human Geography*, 1–20.
- Aydın, İ. H. ve Değirmenci, C. H. (2016). *Öfke kontrolü ve motivasyon*. İstanbul: Girdap.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumunu*. İstanbul: İthaki.
- Binkley, S., Cahill, D. vd (Ed). (2018). The emotional logic of Neoliberalism: Reflexivity and instrumentality in three theoretical traditions. *The SAGE Handbook of Neoliberalism*, 580-595. California: Sage Publications.
- Burns, D. (2016). *İyi hissetmek*. İstanbul: Psikonet.
- Butler, J. (2005). *Kırılğan Hayat*. İstanbul: Metis.
- Childre, D. ve Rozman, D. (2021). *Dönüşüm Öfke*. İstanbul: Sola Unitas.
- Clanton, G. ve L. G. Smith, ed. [1977] 1998. *Jealousy*. Lanham, MD: University Press of America.
- Clanton, G. (1989). Jealousy in American culture. *The Sociology of Emotions: Original Essays and Research Papers*, 179-96.
- Clough, P. T., Gregg M. (Ed) and Seigworth G. J. (Ed). (2010). The Affective Turn: Political Economy, Biomedica, and Bodies. *The Affect Theory Reader*, 206-228. Durham and London: Duke University Press.
- Crary, J. (2013). *7/24 Geç kapitalizm ve uyuların sonu*. Metis: İstanbul.
- Cresswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal.
- Çoruk, A. (2014). Yükseköğretim kurumlarında görev yapan idari personelin duygusal emek davranışları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 79-93.
- Danny Meyer, (2017). On the Six Qualities He Looks For in Employees. <https://www.youtube.com/watch?v=Ei3nbq7pAqg>.
- Davies, W. (2019). *Öfke ve tahammülsüzlük*. İstanbul: Kuraldışı.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2013). *The new way of the world on Neoliberal Society*. İngiltere: Verso.
- Dean, J. (2008). Enjoying Neoliberalism. *Cultural Politics* 4(1), 47-72.
- Durmuş, A. (2014). Eski Doğu ve eski Batı toplumlarında karşılaştırmalı kadın profili. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Denizli.
- Dutoğlu, G. ve Tuncel, M. (2008). Aday öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimleri ile duygusal zekâ düzeyleri arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (8)1, 11-32.
- Elias, N. (2004). *Uygurlık süreci Cilt 1*. İstanbul: İletişim.
- Ellis, A. ve Tafrate, R. C. (1998). *How to control your anger before it controls you*. Canada: Carol Publishing Group.
- Ergür, E. (2015). Öfke kontrolü için doğru nefes egzersizi. *Hürriyet*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/aile/yazarlar/eda-ergur/ofke-kontrolu-icin-dogru-nefes-egzersizi-418590>.
- Ersen, H., İlnem, M. C., Havle, N., Yener F., Karamustafaloğlu, N. ve İpekçioğlu, D. (2011). Suç işlemiş kadınların sosyodemografik özellikleri, anne-baba tutumları ve öfke ifade biçimlerinin değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri* 14, 218-229.
- Eroğlu, F. ve İrdem, Ş. (2016). Örgütlerde öfke olgusu ve öfke yönetimi. *Yeni Fikir* 17, 22-41.

- Fahs, B. (2015). The dreaded body: disgust and the production of "appropriate" femininity. *Journal of Gender Studies*, (26)2, 184-196.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Biyo İktidarın Doğuşu*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Cinselliğin tarihi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Fox, N. J. (2015). Emotions, affects and the production of social life. *The British Journal of Sociology* (66)2, 301-318.
- Fulya Özdemir cinayetinde karar! Mahkeme haksız tahrik deyip... Milliyet. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/fulya-ozdemir-cinayetinde-karar-mahkeme-haksiz-tahrik-deyip-2802183>,
- Gemma Garcia Godall. (TEDxIESEBarcelona). (2018). How Emotional Intelligence Makes Leaders More Impactful. <https://www.youtube.com/watch?v=75obHtjUsG8&t=419s>.
- Gibson, D. ve Tulgan, B. (2002). *Managing anger in the workplace*. USA: HRD Press.
- Giddens, A. (2019). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. İstanbul: Say.
- Goleman, D. (2011). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?* İstanbul: Varlık.
- Görgülü, T. ve Öntaş, Ö. C. (2013). Hükümlülerin suç davranışının nedenlerine ve suç davranışı risk faktörlerine ilişkin düşünceleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet* (2)2, 59-82.
- Gregg M.ve Seigworth G. J. (Ed). (2010). An Inventory of Shimmers. *The Affect Theory Reader*, 1-25. Durham and London: Duke University Press.
- GITNEX MARKETDATA REPORT 2023, Must-Know Anger Statistics. <https://blog.gitnux.com/anger-statistics/> .
- Hardt, M. ve Negri, A. (2004). *Çokluk. İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2007). *A brief history of Neoliberalism*. New York: Oxford.
- Heise, D. R. (1989). Effects of Emotion Displays on Social Identification. *Social Psychology Quarterly* (52)1, *Special Issue: Sentiments, Affect and Emotion*, 10-21.
- Hochschild, A. (2011). Emotional Life on the Market Frontier. *Annual Review of Sociology* 37, 21-33.
- Hollenhorst, P.S. (1998). What do we know about anger management programs in corrections? *Federal Probation*, 62(2), 52-64.
- Ilgar, M. Z., Ilgar, S. C. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 197-247.
- Illouz, E. (2007). *Cold Intimacies*. Polity Press: Cambridge.
- Illouz, E. (2018). Introduction: Emodities or the making of emotional commodities. . *Emotions As Commodities: Capitalism, Consumption and Authenticity*, 1-29. London and New York: Routledge Studies.
- Illouz, E. (2019). *The End of Love: A Sociology of Negative Relations*. New York: Oxford University Press.
- Izard, C. (1978). *Human emotions*. Springer Science + Business Media, LLC.
- Kadın cinayetine gerekçe: Bir anlık öfke. Evrensel. Erişim Adresi: <https://www.evrensel.net/haber/335555/kadin-cinayetine-gerekce-bir-anlik-ofke>.
- Kadınlar hangi bahanelerle öldürülüyor? Katiller için nasıl ceza indrimi uygulanıyor? Euronews. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2019/08/23/kadinlar-hangi-bahanelerle-olduruluyor-katiller-icin-nasil-ceza-indirimi-uygulaniyor>.
- Karabulutlu, E.Y., Yılmaz, S. ve Yurttaş, A. (2011). Öğrencilerin duygusal zekâ düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi* 2(2), 75-79.
- Karataş, Z. ve Çelikkaleli, Ö. (2018). Beliren yetişkinlikte intihar olasılığı: Stresle baş etme, öfke ve cinsiyet açısından bir inceleme. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*14(1), 450-462.
- Kart, E. (2011). Bir duygu yönetimi süreci olarak duygusal emeğin çalışanlar üzerindeki etkisi. *Çalışma ve Toplum* 3, 215-230.
- Kathiravan, C. and Bhagavatham P. (2019). Evaluation of an anger management and its strategies to control anger in workplace. *International Journal of Advance and Innovative Research Volume 6, Issue 1 (IV)*, 6-9.

- Katil Zanlısına Haksız Tahrik İndirimi. Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/katil-zanlisina-haksiz-tahrik-indirimi-14084235-haberi>.
- Kıral, B. ve Nayır, F. (2019). Akademisyen görüşlerine göre akademide kin tutma. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(3), 290–302.
- Kurth, C., Tappolet, C. (Ed) ve Teroni, F. (Ed). (2018). Anxiety: A Case Study on the Value of Negative Emotions. *Philosophical Perspectives on Negative Emotions: Shadows of the Soul*. 95-104. California: Routledge.
- Lazzarato, M., Pendakis, A. vd (Ed). (2014). Immaterial labor. *Contemporary Marxist Theory* 77-91. England: Bloomsbury Academic.
- Lehmann, H., Roth, H., Schankweiler, K., Slaby, J. (Ed) ve Scheve, C. (Ed). (2019). Affective Economy. *Affective Societies-Key Concepts*, 140-151. Routledge Studies: London and New York
- Manning, E. (2012). *Always More Than One: Individuation's Dance*. Durham and London: Duke University Press.
- Massumi, B. (2002). *Parables for the Virtual*. Durham and London: Duke University Press.
- Massumi, B. (2019). *Duygu politikası*. İstanbul: Otonom.
- Merriam S. B. ve Tisdell, E. J. 2016. *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. USA: John Wiley & Sons.
- Mustad, J. (2019). TEDxWabashCollege. Anger Is Your Ally: A Mindful Approach to Anger. Tedarik Edilebileceği Adres: <https://www.youtube.com/watch?v=sbVBSrNnBy8>.
- Nebeling, M. ve Bissenbakker, M. (2019). *The white tent of grief. Racialized conditions of public mourning in Denmark. Social & Cultural Geography*, 1-19.
- Nussbaum, M. C. (2016). *Anger and forgiveness. Resentment, generosity, justice*. United States of America: Oxford University Press.
- Osho (2020). *Duygusal Sağlık*. İstanbul: Butik.
- Outcomes: Education, Skills and Lifelong Learning | Jobs Reset Summit. (2020) Tedarik Edilebileceği Adres: <https://www.youtube.com/watch?v=KnDUFHnRtSs&t=1127s>.
- Öfke kontrolü eğitimi sertifika programı <https://kocegitimsertifika.com/egitim/ofke-kontrolu-egitimi-sertifikasi/>.
- Özdemir, M. (2019). Çağdaş kapitalizm ve sınıf: sosyal paylaşım ağlarında maddi olmayan emek ve biyo iktidarı yeniden düşünmek. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Parisi, L. Ve Goodman, S. (2011). *Mnemonic Control. Beyond Politics*. Patricia Ticineto Clough and Craig Wiltse edt. Duke University Press: Durham and Londra.
- Parkes, S. ve Beatty, S. (2020). *I feel angry*. New York: Dorling Kindersly Limited.
- Pashupati, M. ve Dev, S. V. (2011). Anger and it's management. *Journal of Nobel Medical College (1)1*, 9-14.
- Poggi, I. ve Germani, M. (2003). Emotions at work. *An international Coference on Human Aspects of Advanced Manufacturing, Rome-Italy 27-30 May*, 461-468.
- Polat M. Ve Yavaş T. (2012). Yabancılaşma, kurumsal değerler ve duygu yönetimi denklemi. *Jret Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (1)2*, 218-224.
- Potegal, M., Novaco, R. W. ve Potegal, M. vd (Ed). (2010). A brief history of anger. *International Handbook of Anger*, 9-24. USA: Springer.
- Puff, R. ve Seghers, J. (2021). *Öfke Kontrol Rehberi*. İstanbul: Olimpos.
- Purser, R. (2019). The Mindfulness Conspiracy. Tedarik Edilebileceği Adres: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/jun/14/the-mindfulness-conspiracy-capitalist-spirituality>.
- Rose, N. (2001). Normality and Pathology in a Biological Age. *Outlines 1*, 19-33.
- Rossner, M., Meher, M., Stets, J. (Ed) ve Turner, J. H. (Ed). (2014). Emotions in Ritual Theories. *Handbook of the* ,
- Sennet, R. (2011). *Yeni kapitalizmin kültürü*. İstanbul: Ayrıntı.
- Shachak, M. ve Illouz, E. (2018). (Ex)changing feelings on the commodification of emotions in psychotherapy. *Emotions As Commodities: Capitalism, Consumption and Authenticity*, 147-172. London and New York: Routledge Studies.

- Slaby, J., Mühlhoff, R., Slaby, J. (Ed) ve Scheve, C. (Ed). (2019). *Affect. Affective Societies-Key Concepts*, 140-152. Routledge Studies: London and New York.
- Social and Emotional Skills Well-being, connectedness and success, 2018. [http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20\(website\).pdf](http://www.oecd.org/education/school/UPDATED%20Social%20and%20Emotional%20Skills%20-%20Well-being,%20connectedness%20and%20success.pdf%20(website).pdf)
- Solomon, R. C. (2006). *True to our feelings*. New York: Oxford University Press.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*. Ankara: Dost.
- Stearns, C. Z. ve Stearns, P. N. (1989). *Anger: The struggle for emotional control in America's History*. Amerika: Chicago University Press.
- Stets, J. E. Ve Trettevik, R. (2014). Emotions in Identity Theory. *Handbook of the Sociology of Emotions Volume II*, 33-50, Ed. Stets, J. ve Turner, J. H.
- Stets, J. E., Turner, J. H. ve Lewis, M. vd. (Ed). (2008). The Sociology of Emotions. *Handbook of Emotions*, 32-46. New York: The Guilford Press.
- Stewart, K. (2013). *Sıradan Duygulanımlar*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Şahin, N. S. vd. (2011). A-Tipi kişilik ve stres ilişkisinde üç önemli bileşen: Öfke, etkisiz başa çıkma ve iş saplantısı *Türk Psikoloji Dergisi* 26 (68), 31-44.
- Şataf, C. (2014). Fayda-maliyet analizinde uygulamada karşılaşılan güçlükler: fayda ve maliyetin belirlenebilme sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19)1, 107-123.
- Tafra, R. C. ve Kassinove, H. (2019). *Anger management for everyone*. Oakland; Impact Publishers.
- Tan, C. K. K. ve Xu Z. (2020). Virtually boyfriends: The social factory and affective labor of male virtual lovers in China. *Information, Communication & Society* 23(11), 1555-1569.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. 2019-2023 Stratejik Planı. Erişim Adresi: https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_03/31150840_stratejik_plan_2019_2023.pdf.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2015). Okullarda Rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri kılavuzu. Erişim Adresi https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_08/20051746_rehberlik_klavuzu2.pdf.
- Tomkins, S. S. (2008). *Affect Imagery Consciousness: The Complete Edition*. Springer: New York.
- Travis Bradberry. <https://www.forbes.com/sites/travisbradberry/?sh=408f96476928>.
- Travis Bradberry. (2016). Why EQ is more important than IQ. WOBI. <https://www.youtube.com/watch?v=vEjpiSUUQg>.
- Turner, J. (2007). *Human Emotions: A Sociological Theory*. Routledge Studies: New York ve Londra.
- Türk Ceza Kanunu. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>.
- Üçer, M. B. (2020). Orta sınıfın utancı: duygu sosyolojisi açısından 1980'ler Türkiye'sinde toplumsal değişme. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. Ankara: Alter.
- Weber, M. (2013). *Ekonomi ve toplum*. İstanbul: Yarın.
- Wetherell, M. (2012) *Affect and emotion a new social science understanding*. Sage: Londra. World Happiness Report 2023. <https://worldhappiness.report/ed/2023/>.
- 2023 Health, Happiness, and the Wellness Economy: An Empirical Analysis. https://globalwellnessinstitute.org/industry-research/2023-health-happiness-and-the-wellness-economy-an-empirical%20analysis/?gad_source=1
- Yüksel, E. (2020). Mucize: "Uğurböceği ile Karakedi" çizgi filmi üzerine öfke duygusu ve şiddet davranışı açısından bir analiz. *Proceedings of the 17th International Symposium Communication in the Millennium: Eskişehir*, 671-693.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 29.07.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1477004

Research Article/Araştırma Makalesi

Öztürk, H. (2024). "Maraş'ta Yaşanan Doğal Afetlerin İktisadi Yapıya Etkileri (1923-1960)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 253-273.

MARAŞ'TA YAŞANAN DOĞAL AFETLERİN İKTİSADİ YAPIYA ETKİLERİ (1923-1960)

Hasan ÖZTÜRK*

Öz

Cumhuriyet Türkiye'sinin kurtuluşu ve kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Maraş, kültürü ve tarihiyle geçmişten günümüze bir köprü vazifesi görmesinin yanında coğrafi ve jeolojik olarak da Anadolu'da geçiş bölgesinde yer almıştır. Vilayetin mevcut özellikleri, sosyal hayattan iktisadi düzene kadar her alana etki eden doğal afet ve diğer gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kahramanmaraş'ta tarihin birçok döneminde, jeolojik ve meteorolojik kökenli çeşitli afetler yaşanmıştır. Afetlerin gerçekleşmesi neticesinde, bölge ve vilayette can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Bu çalışmada, iktisadi yapısı hala eski usul ve tekniklere dayanan ve tarımda kullanılan arazilerin en geniş sınıra ulaştığı 1923-1960 yılları arasında, Maraş'ta meydana gelen doğal afetler ve bu afetlerin iktisadi hayata olan etkileri ele alınacaktır. Çalışma esnasında öncelikli olarak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TÜİK kaynakları ve Maraş basını ile vilayet ve bölge üzerine olan diğer eserler ile dönem üzerine olan kaynaklardan yararlanılmıştır. Yapılan çalışmayla temelde, Maraş'ta gerçekleşen doğal afetlerin, iktisadi hayata olan yansımalarının ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Maraş, Doğal afet, Sel, Deprem, İktisadi yapı.*

THE EFFECTS OF NATURAL DISASTERS ON THE ECONOMIC STRUCTURE IN MARAŞ (1923-1960)

Abstract

Having an important place in the liberation and establishment of Republican Türkiye, Maraş not only serves as a bridge from the past to the present with its culture and history, but also is located in a transition zone in Anatolia geographically and geologically. The current characteristics of the province have brought about natural disasters and other developments that affect every area, from social life to economic order. Various disasters of geological and meteorological origin have occurred in Kahramanmaraş in many periods of history. As a result of the disasters, loss of life and property occurred in the region and province. In this study, the natural disasters that occurred in Maraş between 1923 and 1960, when the economic structure was still based on old methods and techniques and the land used in agriculture reached its largest limit, and the effects of these disasters on the economic life will be discussed. During the study, primarily the Prime Ministry Republic Archive, TUIK sources, Maraş press, other works on the province and region, and sources on the period were used. The main aim of the study is to reveal the reflections of natural disasters in Maraş on economic life.

Keywords: *Kahramanmaraş, Natural disaster, Flood, Earthquake, Economic structure.*

*Öğr. Gör. Dr. Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, KAHRAMANMARAŞ.
e-posta: hasandtcf@mail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-8164-1966>)

Giriş

Cumhuriyet ilan edildiği dönemde Türkiye genelinde, yıllardır süren savaşların getirdiği büyük yıkımlar ve yoksulluk söz konusuydu. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki kurucu kadro, ülkenin mevcut durumunun aşılması ve ülkeyi “muasır medeniyet seviyesine” ulaştırmak için birçok alanda yeniliklere girişmiştir.¹ Ülkenin kalkınması için Cumhuriyetin ilk yılları itibariyle iktisadi kalkınmaya ayrı bir önem verilmiş ve devlet, gerektiğinde iktisadi alanda girişimci olmuştur.² Bu dönemde ülkenin merkezden uzak kırsal alanları, üretim ve nüfusun merkezi konumundaydı. Fakat bu alanlar, savaşların yaratmış olduğu yıkımlar ve uzun yıllar süren iktisadi ve sosyal sorunlar nedeniyle sağlık, eğitim ve ulaşım gibi hizmetlerden mahrumdu.³ Diğer yandan yoğunlukla kırsal alanda yapılan tarımsal üretimin, eski usul, teknik ve üretim ilişkileriyle yapılması nedeniyle tarımsal üretim modern girdilerden yoksundu.⁴ Ülke genelinde bu anlamda tarımsal üretim, doğal şartlara ve iklim koşullarına bağlı olarak yapıldığı için üretim, yıllara göre değişkenlik göstermiştir. Tarımsal üretimi etkileyen en önemli unsur ise bu anlamda doğa kaynaklı afetler olmuştur. Yaşanan doğal afetler ise iktisadi yapıyı ve nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kırsal alanı önemli oranda etkilemiştir. Bu anlamda Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına değin yani, geleneksel üretim, teknik ve usullerin hala yaygın olduğu ve tarımda üretim yapılan alanların en geniş sınırlara ulaştığı dönemde, Maraş'ta yaşanan doğal afetler ve iktisadi hayata etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Böylelikle Türkiye'de kırsal alanda iktisadi gelişimin ortaya konulması ve günümüz ile gelecekte yaşanacak afetlerin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Ahır dağı'nın güney eteğinde yer alan ve önemli yol güzergahlarının üzerinde bulunan Maraş'ın tarihi ve kültürü, eski dönemlere kadar dayanmaktadır.⁵ Adıyla ilgili birçok rivayet bulunan vilayetin, Müslümanların kontrolüne geçmesiyle adı “Ma’raş” olmuştur.⁶ Vilayetin adı, Milli Mücadele döneminde de gösterdiği başarılar nedeniyle 1973'te “Kahramanmaraş” olarak değiştirilmiştir.⁷ Fakat vilayete İstiklal Madalyasının verilmesi ve adına “kahraman” unvanı eklenmesi, daha uzun süre önce gündeme gelmiştir.⁸ Vilayet, uzun yıllar geçmişten gelen göçebelik ruhunu taşımış ve Cumhuriyet döneminde devraldığı sosyal ve ekonomik problemleri uzun yıllar bünyesinde korumuştur.⁹ İklim ve jeolojik yapısı çeşitlilik gösteren vilayet, Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alması ve coğrafi yapısının farklılık göstermesi gibi nedenlerden dolayı deprem, sel, su baskını, heyelan, çığ ve don gibi birçok doğal afet yaşamıştır. Vilayette yaşanan afetler başta can kayıplarına, yaralanmalara, ardından konut ve iş yerlerinin hasar görmesine ve üretim sistemlerinin aksamasına neden olmuştur. Afetlerin neden olduğu sonuçlar ise büyük olmuş ve uzun yıllar etkisini göstermiştir. Günümüzde, 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş'a bağlı Pazarcık'ta saat 04:17'de 7,7 ve Elbistan'da saat 13:24'te 7,6 şiddetinde iki deprem ve ardından şiddetleri değişen binlerce artçı deprem meydana gelmiştir. Bu depremlerde; Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Adana, Diyarbakır, Adıyaman, Hatay, Osmaniye, Kilis, Elazığ ve Malatya olmak üzere 11 vilayette büyük can kaybı ve yıkımlar yaşanmıştır.¹⁰ 6 Şubat depremlerinden ülke yüzölçümünün %15'i ve nüfusun ise yaklaşık %17'sini olumsuz etkilemiştir. Depremlerde 50 binden fazla insan hayatını kaybederken, 100 binden fazla insan da yaralanmıştır.¹¹ Öte yandan bölgenin ülke ekonomisinin büyümesindeki payı %9.8, ihracattaki payı %8.6, tarımsal üretimdeki payı %15.1 ve ülkenin toplam vergi gelirindeki payı ise yaklaşık %7.5 olduğu düşünüldüğünde, yaşanan afetin sosyal ve ekonomik etkilerinin ne kadar ağır sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir.¹² Vilayet ve bölgede yaşanan afetlerin daha iyi anlaşılması adına, geçmiş dönemlerde yaşanan afetlerin ele alınması ayrı bir önem arz etmektedir.

Maraş, Cumhuriyetin ilanından 1960 yılına kadar çeşitli tarzlarda ve büyüklükte birçok doğal afet yaşamıştır. Vilayette gerçekleşen doğal afetler, insanların canlarını kaybetmesine neden olduğu gibi iktisadi kayıplara da yol açmıştır. Çalışma kapsamında, Cumhuriyetin ilanından Türkiye'de ekilen arazilerin en geniş sınıra ulaştığı ve geleneksel üretimin hala yaygın olarak sürdürüldüğü 1960 yılına kadar, vilayette gerçekleşen doğal afetler

¹ Şahin, 2009: 30.

² Boratav, 2006: 93-95.

³ Pamuk, 2007: 232.

⁴ Yaşa, 1980: 141.

⁵ “Tarih Boyunca Maraş” *Zaman*, 14 Temmuz 1958: 3.

⁶ Gündüz, 2001: 192.

⁷ Koç, 2010: 67.

⁸ BCA, 30.10.0.0/66.439.22, 30.06.1923: 2.

⁹ BCA, 490.1.0.0/686.331.1. 29.05.1941: 2.

¹⁰ Aydınbaş, 2023: 193.

¹¹ Bardakçı- Demirtaş, 2023: 186.

¹² Doker – Yiğit, 2023: 198.

ve bu afetlerin insan yaşamı ve iktisadi hayata olan etkileri gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, vilayetin jeolojik ve iklim yapısı ile 1923-1960 yılları arasında Maraş'ta gerçekleşen doğal afetler ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise aynı dönemde, vilayetin iktisadi yapısı ve vilayette gerçekleşen doğal afetlerin bu iktisadi yapıya olan etkileri ele alınacaktır. Gerek erken Cumhuriyet döneminde ve gerekse sonraki süreçte, Türkiye'de ve Maraş'ta yaşanan doğal koşulların, tarımsal üretime ve insan hayatına etkisi büyük olmuştur. Bu çerçevede nüfusu önemli oranda kırsal alanda yaşayan ve ekonomisi tarımsal üretime dayanan Kahramanmaraş'ta, Cumhuriyet döneminde yaşanan doğal afetler ve bu afetlerin iktisadi hayata olan etkilerinin ele alınması, doğal afetlerin kırsal alana olan etkilerinin ortaya konulmasını ve de günümüz ile gelecekte yaşanacak doğal afetlerin iktisadi hayata yansımalarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunların yanında, gelecekte yaşanacak her türlü doğal afete karşı daha hazırlıklı olunmasına da katkı sağlayacaktır.

1. MARAŞ'TA YAŞANAN DOĞAL AFETLER (1923-1960)

1. 1. Maraş'ın Jeolojik ve İklim Yapısı

Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği noktada yer alan Maraş'ın güneyi, ovalarla ve üç değişik jeolojik ünite tarafından çevrelenmiştir. Vilayetin kuzeyinde Ahır dağları, batısında Gavur dağları ve güneydoğuda Arapdede dağları, bu jeolojik ünitelerde oluşmuş olup, vilayetin merkezi, Türkoğlu ve Narlı'daki ovalar bu üç ünite arasındaki çöküntülerden meydana gelmiştir. Vilayet genelindeki çöküntü sahaları, III. zamana ait "neojen ve pliosen" yaşlı tortulları ile IV. zamana ait "kuater" alüvyon örtülerinden oluşmuştur. Maraş'ta tektonik olarak ise Gavur dağları kuzey-doğu ve güney-batı yönünde uzanmakta ve kırılmaktadır. Vilayetin kuzeyinde "germano" tip kıvrımlar hüküm sürmekte ve bu kıvrımlar çeşitli basınçlarla kırılıp güneye doğru itilmiştir. Maraş'ta bu jeolojik üniteler faylar nedeniyle yükselmiş ve kuzeyindeki "eosen kalkerleri" güneye doğru "miosen serilerini" iterken, güneydoğudan kenar basınçları oluşmuş ve orta kısımlardaki serpantinler kısmen parçalanmıştır. Narlı ovasının güneyinde, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda faylar, yaşanan gelişmeler sonrasında oluşmuştur. Diğer yandan kuzey-güney, kuzey-batı, güney-doğu ve doğu-batı doğrultusunda çeşitli faylar da söz konusudur.¹³

Maraş'ın coğrafi sınırları içerisinde çeşitli yükseklikteki dağlar, akarsu ve sel suları tarafından parçalanmıştır. Etrafı Dış Toroslarla çevrili olan vilayetteki çoğu tarım arazisi, çöküntü alanlarda yer almıştır.¹⁴ Maraş ve içinde bulunduğu bölgede, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve yağışlı geçmesine neden olan Akdeniz iklimi hüküm sürmektedir. Kuzeyinde yayla ikliminin hakim olduğu vilayette, yıllık ortalama yağış miktarı 500-1000 mm. arasında değişmekte ve yıllık sıcaklık ortalaması 16,7°'dir.¹⁵ Maraş'ta meydana gelen yağışlar, daha çok "depresyonik ve orografik" olup, yağışlar, özellikle kışın ve ilkbaharda gerçekleşmektedir.¹⁶ Maraş'ın bitki örtüsü ise vilayette, karasal Akdeniz iklimi olduğu için dağ ve vadi yamaçlarında kuraklığa dayanıklı bitkiler yetişmekte ve bitkiler genel olarak yapraklarını dökmeyen, daima yeşil, küçük, sert ve kenarları dikenlidir.¹⁷ Maraş'ta iklim şartlarının elverişli ve toprakların verimli olması nedeniyle kültür bitki yetiştiriciliği de çeşitlilik göstermiştir.¹⁸

Maraş'ın jeolojisi, iklimi ve bitki örtüsünün çeşitlilik göstermesi öncelikle, vilayette nüfusun bölgeye dağılımını ve bölgedeki iktisadi yapıyı etkilemiştir. Fakat kimi dönemlerde vilayetin jeolojik yapısı ya da iklim koşullarında yaşanan ani değişimlerin, başta nüfus yapısı ve iktisadi düzen olmak üzere insan hayatı üzerinde etkileri büyük olmuştur. Doğa kaynaklı gerçekleşen bu olaylar, yani doğal afetlerin insan yaşayışına olan etkilerinin Maraş özelinde daha iyi anlaşılması için vilayette, Cumhuriyet döneminde gerçekleşen doğal afetlere bakılması gerekmektedir.

1. 2. Maraş'ta 1923 ve 1960 Yılları Arasında Yaşanan Doğal Afetler

Doğal afetler, "insanlara zarar veren olaylardır" diye tanımlanmakla birlikte, daha dar anlamıyla "doğanın sebep olduğu yıkım" olarak ifade edilmektedir. Genel itibarıyla doğa kaynaklı yaşanan yıkımlar, kısa süre içinde ortaya çıkmakta, can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Bu anlamda en kısa süreli afet deprem, en uzun

¹³ Maraş İl Yıllığı 1967, 1970: 49-51.

¹⁴ "Kahramanmaraş" Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5644-5645.

¹⁵ Köy Envanter Etüdülerine Göre Maraş, 1967: 108.

¹⁶ Maraş İl Yıllığı, 1967: 61-66.

¹⁷ "Kahramanmaraş" Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5650.

¹⁸ Maraş İl Yıllığı, 1967: 54.

sürede ortaya çıkan afet ise seldir. Afetlerden deprem dışında kalanlarına, başlamadan ve sonuçları itibariyle önlem alınması mümkün iken gerçekleşme anında müdahale etmek ve durdurmak söz konusu değildir.¹⁹ Doğada yaşanan olaylar, normal zamanlardan daha fazla gerçekleştiklerinde afete dönüşür.²⁰ Örneğin kar yağışı kışın ve belirli miktarda yağdığında problem olmaz iken, mevsimi dışında veya mevsiminde normalden fazla yağması, ulaşımı engellemesi veya çığa neden olması itibariyle afete dönüşebilir. Doğal afetler yaşandıktan sonra diğer yandan başka afetleri de ortaya çıkarabilir. Örneğin şiddetli depremler sonrasında heyelanlar, yangınlar ve su baskınları görülebilir. Bunların dışında doğada gerçekleşen her durumun afet olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Örneğin erozyonlar, maddi kayıplara neden olsalar da uzun sürede ve kademe kademe gerçekleştikleri için önlenmeleri mümkündür.²¹

Afetler temelde gerçekleşme şekillerine göre, beşeri ve doğal afetler olarak iki ayrılmaktadır. Doğal olmayan ve temelde insanların neden olduğu afetlere, beşeri afetler denilmektedir. İnsan faktörü sonrasında ortaya çıkan yangınları, toprak erozyonları ve kaymaları, deniz kirlilikleri ve hava kirliliği beşeri afetlere örnektir. Bu afetlerin ortaya çıkışı tam kestirilemese de önlenmeleri mümkündür. Doğal afetler ise doğal kökenli olup, olayı hazırlayan temel faktörler doğal nedenlere dayandığı için insanın iradesi dışında gerçekleşir ve engellenemezler. Doğal afetler ise yer kökenli, yani jeolojik afetler ve atmosfer kökenli, yani meteorolojik afetler olarak ikiye ayrılmaktadır.²² Türkiye’de sıklıkla görülen afetlerin başında meteorolojik kökenli afetler olan dolu, sel, su baskınları, orman yangınları, kuraklık, şiddetli yağış, yıldırım, çığ ve kar gelirken, Maraş’ın içinde olduğu Akdeniz bölgesinde ise daha ziyade kuraklık, sel, orman yangını, heyelan, dolu, çığ ve don görülmektedir.²³

1. 2. 1. Jeolojik Afetler

Doğal afetlerden birisi olan yer kökenli afetler, doğrudan yer kabuğunun hareketleriyle oluşmakta olup, Türkiye’de en çok yer sarsıntısı yani deprem, yer kayması yani heyelan ve kaya düşmesi şeklinde görülmektedir. Türkiye, dünyanın en önemli deprem kuşaklarından olan Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alması ve aktif tektonik yapı üzerinde bulunması nedeniyle sürekli deprem riski altında olmuştur.²⁴ Dünyada deprem afeti dışında, volkan püskürtmesi ve çamur seli afetler de mevcuttur. Maraş’a bakıldığında, vilayette tarih boyunca da birçok yıkıcı deprem olmuş ve bunun yanında nadiren de olsa yer kayması ve kaya düşmesi gibi felaketler gerçekleşmiştir.

Jeolojik afetler içinde en sık görülen ve en yıkıcısı olan depremler, yerkabuğunun bilhassa üst katmanlarındaki kayaç yapıların kırılmasıyla oluşan sismik dalgalardır. Bu dalgalar yeryüzüne ulaşarak yer sarsıntıları yaratmaktadır. Depremler, aniden ortaya çıkar ve sonuçları itibariyle insan ve mal kayıplarına yol açmaktadır. Depremler, diğer yandan gerçekleştikleri sonrasında yangın ve sel gibi felaketlere de yol açabilmektedirler.²⁵ Tarihin çeşitli dönemlerinde, Türkiye’de çeşitli büyüklükte depremler gerçekleşmiştir. Cumhuriyet döneminde 100 yıllık süre zarfında 6 ve üstü gerçekleşen depremlerde, yaklaşık 81 bin kişi hayatını kaybederken, yaklaşık 540 bin konut da zarar görmüştür. Türkiye’de yaşanan 27 Aralık 1939 Erzincan, 24 Kasım 1974 Van ve 17 Ağustos 1999 Marmara ile 12 Ekim 1999 Düzce ve 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş’ta gerçekleşen depremlerde dahil olmak üzere 1900’lerden 2023’e 7 ve üstü ise 20 deprem meydana gelmiş ve bu depremlerde büyük can ve mal kayıpları yaşanmıştır.²⁶ Maraş ve çevresindeki bölge ise tarihte birçok yıkıcı deprem üretmiş olan Bingöl, Palu, Hazar Gölü, Adıyaman, Maraş, İslahiye ve Hatay’ın Amik Ovası’na kadar uzanan Doğu Anadolu Fayı üzerinde yer almaktadır. Bu anlamda Cumhuriyet döneminde meydana gelen ve son 100 yılın en büyük felaketi olarak öne çıkan Maraş merkezli 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremler, bu fay üzerinde olmuştur. Yaklaşık 80 saniye süren depremlerden 11 vilayet etkilenmiş ve bu vilayetlerde büyük yıkımlar yaşanmıştır. Sarsıntı yerkürenin yüzeye yakın noktasında gerçekleştiği için çok geniş bir alanı etkilemiştir. Kahramanmaraş dışında Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Kilis, Osmaniye, Adana ve Hatay’da yıkımlar

¹⁹ Şahin, 1991: 1.

²⁰ Aydınbaş, 2023: 178.

²¹ Şahinkaya, 2009: 2-3.

²² Şahinkaya, 2009: 3-4.

²³ Bardakçı-Demirtaş, 2023: 188.

²⁴ Doker-Yiğit, 2023: 196.

²⁵ Şahinkaya, 2009: 35.

²⁶ Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, 2023: 6.

yaşanmıştır.²⁷ Belirtilen vilayetlerde 50 binin üzerinde insanın hayatını kaybettiği depremlerde, 100 binden fazla insan yaralanmıştır.²⁸ 6 Şubat'ta yaşanan felakette on binlerce konut ve iş yeri hasar görmüş, tarımda ve diğer üretim alanlarında üretim faaliyetleri aksamıştır. 11 vilayette gerçekleşen depremlerden etkilenen bina sayısı, Türkiye genelindeki bina sayısının yaklaşık %14.05'i düzeyindedir.²⁹ Depremlerin Maraş'ta ve ülke genelinde yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmasındaki ana nedenlerin başında ise bölgedeki zeminin temel özellikleri, plansız yapılaşma, eğitim ve yer altı su seviyelerindeki yaşanan değişimler etkili olmuştur.³⁰

Türkiye'de Cumhuriyet öncesi dönemdeki dönemlere bakıldığında, kayıtlara geçen ilk deprem, 1114 tarihinde yaşanmıştır. Vilayet bu deprem nedeniyle harap olmuş ve Dulkadiroğulları döneminde vilayet bugünkü konumuna taşınmıştır.³¹ Şiddetine dair çeşitli söylemler olan bu depremde, Maraş ve ilçelerinde büyük yıkım olmuştur. Cumhuriyet öncesindeki dönemde vilayette şiddeti yüksek diğer deprem, 1544'te olmuş ve depremde Zeytun ve Elbistan, büyük hasar almıştır. 1795'te olan depremde ise Maraş'ın yarısından fazlası zarar görmüştür. Maraş'ı etkileyen diğer bir deprem, 1893'te gerçekleşen Elazığ ve Malatya merkezli depremdir. Vilayeti etkileyen Cumhuriyet öncesi son deprem, Haziran 1914'te Andırın merkezli olup, deprem şiddetli olsa da fazla zarar oluşturmamıştır.³²

Maraş'ta Cumhuriyet döneminde kayıtlara geçen ilk deprem 2 Kasım 1932'de gerçekleşmiştir. Dahiliye Vekilinin belirttiğine göre, gece saat 23:15 ve 01:45'te gerçekleşen hafif sarsıntılarda herhangi bir hasar oluşmamıştır.³³ 1930'larda diğer deprem, Elbistan'da 21 Ocak 1937'de gerçekleşmiştir. 3 ile 6 saniye arasında süren depremde, herhangi bir zaiyat oluşmamıştır.³⁴ 1930'ların sonuna gelindiğinde Türkiye'de, 27 Aralık 1939'da Erzincan'da yıkıcı bir deprem gerçekleşmiştir. Büyüklüğü 7.9-8.0 olan deprem, 52 saniye sürmüş ve depremde 32.962 kişi hayatını kaybederken 100 bin kişi de yaralanmıştır.³⁵ Erzincan ve çevresindeki illerde büyük yıkımlara neden olan deprem sonrasında, Maraş'tan bölgeye yardım edilmesi için Vali Salim Günaydın başkanlığında, Belediye Başkanı Doktor Sükuti Tükeli, CHP Vilayet Reisi Ali Rıza Çuhadar ve Maraş Kızılay Başkanı Hasan Başaran ve diğer partililerin de içinde olduğu bir "Yardım Komisyonu" oluşturulmuştur. Halkın yoğun ilgisi sonrası, 2.500 kg ekmeke ve 2 vagon zahire yani tahıl gönderilmek için hazırlanmıştır.³⁶ Nakdi yardım olarak ilk etapta, Maraş Belediyesi 2.500 lira ve Kızılay Yardımlaşma Merkezi 3000 lira toplamıştır. Maraş Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti ise 3.813 lira para, 14.899 kg bulgur, 1.163 kg un, 173 kg katı pekmez, 224 kg buğday, 100 pirinç ve 10 kg tarhana gibi yardımlar toplamıştır.³⁷ Diğer yandan Erzincan'dan vilayete, 21 afetzedede gelmiş olup bu afetzedeler, Halkevine yerleştirilmiştir. Vali Günay, ertesi gün depremedeleri ziyaret edip onların ihtiyaçlarını gidermiştir.³⁸ Ülke genelinde diğer deprem ise 20 Aralık 1942'de Tokat Erbaa'da gerçekleşmiştir. 7.1 büyüklüğünde olan deprem esnasında, büyük yıkım olmuş ve bölgede toplamda 3.000 kişi hayatını kaybetmiş, 6.300 kişi yaralanmıştır.³⁹

1940'lara gelindiğinde Maraş'ta, çeşitli büyüklüklerde depremler olmuştur. İlk deprem, 9 Temmuz 1940'ta saat 23:00'da olmuş ve aynı günün sabahına kadar ikisi uzun ve diğerleri gürültülü ve kısa olmak üzere bir dizi deprem gerçekleşmiştir. Depremlerin merkez üssü Andırın ve Elbistan'ın Efsun nahiyesinde olan depremlerde, 6 evde hasar oluşmuş ve kayaların yuvarlanmasıyla iki ceviz ağacı zedelenmiştir. 11 Temmuz 1940'ta Süleymanlı'da orta şiddetli deprem olmuş ve bu depremde herhangi bir zarar oluşmamıştır.⁴⁰ Yaşanan deprem sonrasında halk, büyük heyecan ve korku yaşamış ve deprem sonrasında geceyi düzlüklerde geçirmiştir. Oluşan hasarlar için ise ilgili kurumlardan yardım istenmiştir. 1940'lardaki diğer deprem, 13 Ocak 1941'de Andırın'da yaşanmış ve Maraş Valisi Ali Gündoğan'ın bildirdiğine göre, saat 14:00'da gerçekleşen depremde herhangi bir hasar oluşmamıştır.

²⁷ Sabırsız-Şöhret, 2024: 574.

²⁸ Doker-Yiğit, 2023: 197.

²⁹ Deprem bölgesinde yaklaşık 2,6 milyon bina bulunmakta olup, bu binaların %90'ı mesken, %6'sı iş yeri ve %3'ü kamu binalarından oluşmaktadır. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 11.

³⁰ Solak ve Doğan, 2020: 147.

³¹ Gündüz, 2001: 194.

³² Gökhan, 2011: 371.

³³ *BCA*, 30.10.0/119.838.12, 08.11.1932.

³⁴ *Maraş Gazetesi*, 12 Ocak 1937: 1.

³⁵ Görür, 2020: 54-55.

³⁶ *Maraş Gazetesi*, 4 Ocak 1940: 2.

³⁷ *BCA*, 490.1.0.0/1585.466.1, 08.01.1940: 2-3.

³⁸ *Maraş Gazetesi*, 11 Ocak 1940: 1.

³⁹ Görür, 2020: 55.

⁴⁰ *Maraş Gazetesi*; 11 Temmuz 1940: 2.

Ocak 1941’de Antalya ve Ağrı’da da düşük şiddetli depremler gerçekleşmiştir.⁴¹ Genel olarak bakıldığında, Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alan Maraş’ta, Cumhuriyet öncesi dönemde birçok kez yıkıcı depremler gerçekleşse de Cumhuriyet sonrasında 1923-1960 yılları arasında düşük şiddetli ve ufak maddi hasarlara neden olan depremler olmuştur.

Türkiye’de ve Maraş’ta yaşanan jeolojik kökenli afetlerden bir diğeri de yer kayması ve kaya düşmesidir. Nadiren görülen yer kayması ve kaya düşmesi, temelde yüksekte bulunan toprak parçaları veya kayaların dış olayların etkisiyle düşmesiyle gerçekleşmektedir.⁴² Maraş’ta yer kayması ve kaya düşmesine dair Cumhuriyet döneminde ilk afet, Şubat 1948’de gerçekleşmiştir. Şubat ayı sonunda vilayet merkezindeki kale yamaçlarından kopan kaya parçaları, Mehmet Kirece adlı vatandaşın evini yıkmış ve olayda 3 kişi ölmüştür. Yaşanan afet sonrasında aileye maddi yardımlar yapılmıştır.⁴³ Maraş’ta toprak kaymasına dair ilk olay ise 1959’da Göksun’un Çardak nahiyesinin Tombak köyünde gerçekleşmiş ve olayda bir köylü ölmüştür.⁴⁴ Vilayette, ele alınan dönem dışında, yani 1967 yılında merkeze bağlı Dağaçlı köyünde yer kayması gerçekleşmiş ve köydeki 73 konuttan 57’si zarar görmüştür.⁴⁵ Genel olarak bakıldığında Maraş’ta yer kayması ve kaya düşmesi gibi afetler nadiren görülmüş ve yaşanan bu afetlerde, can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Vilayette, 1923 ile 1960 yılları arasında gerçekleşen jeolojik afetlerden depremlerde ise günümüzdeki 6 Şubat 2023’te gerçekleşen depremlerin aksine şiddetleri daha düşük olduğu için can ve mal kayıplarına yol açmamıştır. Bu yönüyle dönemin depremlerinin sosyal ve iktisadi hayatta olan etkileri diğer doğal afetlere göre daha az olmuştur.

1. 2. 2. Meteorolojik Afetler

Meteorolojik afetler, atmosfer kaynaklı olaylardır. Bu olaylar, insan ve canlıların yaşaması için gerekli olan atmosfer değerlerinin normal değerlerin altına inmesi ya da üstüne çıkmasıyla oluşmaktadır. Türkiye’de görülen başlıca meteorolojik afetler; sel ve su baskını, çığ, don, fırtına, tipi, yıldırım düşmesi, kuraklık, dolu, sis ve orman yangınlarıdır. Meteorolojik afetlerin bazıları gerçekleştikleri yerin özelliğini de taşımaktadır. Örneğin sel ve su baskınları akarsu yatağının çeşitli nedenlerle daraltılması sonrasında ortaya çıkmaktadır.⁴⁶ Cumhuriyet döneminde Maraş’ta meteorolojik afetlerden en sık, su ve sel bakını görülürken, bunun dışında don, kuraklık ve yangınlar da görülmüştür.

Dere ve ırmakların beslenmelerine bağlı olarak, mevsim normallerine göre, bir akımı yani debisi bulunmaktadır. Akarsuların debisi, mevsim normalleri dışında yağan yağmur, kar ya da buzların erimesiyle, kısa sürede aşırı miktarda artıp taşkınlara neden olabilmektedir. Sel ve su baskınları, Türkiye ve Maraş’ta en sık görülen doğal afetlerdendir. Bu afetler, akarsu yataklarının taşması şeklinde olduğu gibi geçici su yataklarının taşlamasıyla da gerçekleşmiştir. Bu afet sonrasında ise insan ve hayvan kaybı, mesken tahribi, toprak kaybı, tarımsal hasar, işsizlik, ulaşım ve haber ağlarının zarar görmesi söz konusudur.⁴⁷ Cumhuriyet döneminde Maraş’ta gerçekleşen sel ve su baskınlarının ilki, 18 Nisan 1931’de Adana ve Maraş bölgesinde gerçekleşmiştir. Adana’da can kaybına neden olan sel felaketi, Maraş’ta 11 Nisan’da gerçekleşmiştir. 6 saat süren yağmur yağışı sonrasında Elbistan’da Ceyhan nehri taşmış ve felaket sırasında Maraş postası, bölgeye gönderilen müfreze tarafından son anda kurtarılmıştır. Diğer yandan Elbistan mahkeme reisi ve azalar ile bazı avukatlar, sele kapılsa da son anda hayatları kurtarılmıştır. Felakette can kaybı olmasa da tarım arazileri hasar görmüştür.⁴⁸ Dönemin diğer sel felaketi, 1933’te gerçekleşmiş ve felakette can kaybı yaşanmıştır. Maraş Valisi Fahrettin Beyin verdiği bilgiye göre, 17 Eylül 1933 Pazar günü saat 15:00’da yağan şiddetli yağmur ve dolu neticesinde, Pınarbaşı’nda çiftçi Yusuf’un, Gazipaşa mahallesinde Erkek Hüseyin, Naçar Seydi ve oğlu Ethem ve Gök Ökkeş Ağanın, Mağaralı’dan Haşaş Ali ve Seddar kızı Hatice’nin, Yörük Selim Mahallesinde Çuhadar Ali Efendi’nin, Turan Mahallesinde Dündükçüzade Yonid Ağa, Kahveci Habil ve Sabık hastanesi katibi Şerafettin beyin evlerini sel suları basmış, hayvanlar ve tahıllar zarar görmüştür. Aynı zamanda sel felaketinde, Kahvecizade Mehmet Efendi’nin değirmeni, sular altında kalmıştır. Diğer yandan felakette

⁴¹ BCA, 30.10.0.0/119.846.5, 17.07.1940; BCA, 30.10.0.0/119.846.22, 10.01.1941: 2.

⁴² Şahinkaya, 2009: 49.

⁴³ *Maraş Postası*, 1 Mart 1948: 1.

⁴⁴ *Şanlı Maraş*, 13 Haziran 1959: 1.

⁴⁵ BCA, 30.18.1.2/203.9.12, 07.02.1967: 2.

⁴⁶ Şahinkaya, 2009: 5.

⁴⁷ Şahinkaya, 2009: 77-78.

⁴⁸ BCA, 30.10.0.0/117.819.5, 19.04.1931: 2.

Kılınç Ali Mahallesinde Mikdat oğlu Sağır Hayri'nin 15 yaşındaki kızı, bağ evinden gelirken sele kapılıp hayatını kaybetmiştir. Vilayette yaşanan bu felakette, "3.815 TL"lik zarar oluşmuştur.⁴⁹

Maraş'ta 1930'ların ikinci yarısında diğer sel felaketi, 3 Aralık 1937'de Elbistan'ın Til köyünde yaşanmıştır. Dahiliye Vekaletinin verdiği bilgiye göre Til'de 14 ev yıkılmış ve zararların giderilmesi için 4.600 lira yardım yapılması istenmiştir. Bu dönemdeki diğer felaket, 22 Ağustos 1938'de Göksun'dan geçen Telbüzek deresinin taşmasıdır. Yaşanan taşkında, bir değirmeni su basmış ve değirmende bulunan Kasım adlı köylü hayatını kaybetmiştir. Diğer yandan Ağustos 1938'te Göksun'da Binboğa dağına yağın aşırı yağışlarda da Keklikoluk köyünde iki kadın, sel sularına kapılarak hayatını kaybetmiştir. Göksun'da gerçekleşen aşırı yağışlar sonrasında, buğday harmanları ve yıllık mahsulün zarar görmesi nedeniyle, Maraş Valisi Osman Şahinbaş'a göre çiftçinin borçlarının ertelenip tohum desteği verilmesi gerekmektedir.⁵⁰ 5 Haziran 1939'da saat 16:00'da başlayan yağmur ve dolu yağışları sonrasında ise 16 ev ve 2 ayakkabı dükkanını su basmasıyla 4 bin liralık zaiyat oluşmuş ve bu felakette, Hayrullah Mahallesinde 14 yaşındaki Duran kızı Ayşe Nevruz sele kapılarak hayatını kaybetmiştir.⁵¹

1940'lı yıllara gelindiğinde ilk sel felaketi, 15 Ekim 1941'de gerçekleşmiş ve yaşanan aşırı yağışlarda, yollar suyla kaplandığı için Maraş valisi, 12 km yürüyerek vilayet merkezine dönebilmiştir. Yaşanan sel felaketi sonrasında, yollar ve köprüler zarar görmüştür.⁵² 1940'lardaki diğer sel felaketi, 1948'de yaşanmış, Maraş önemli miktarda yağış olsa da zaiyatlar daha ziyade Adana'da gerçekleşmiştir.⁵³ 1950'li yıllara gelindiğinde ise 1957'de yaşanan sel felaketinde vilayette, çeşitli köprü inşaatları zarar görmüştür.⁵⁴ 4 Nisan 1960'sa ise Elbistan'da gerçekleşen yağışlar esnasında, Kürtül köyünde yıldırım düşmesi sonucunda, 20 yaşındaki Mustafa Polat hayatını kaybetmiştir.⁵⁵ İlerleyen dönemlerde yani 1967'de yine Elbistan'da, Devişimli köyünde 2 Temmuzda yaşanan su baskınında, 12 aile zarar görmüş ve sonrasında ailelere yardım yapılmıştır.⁵⁶ Vilayette ilerleyen dönemlerde, su ve sel baskınları devam etmiş ve zaiyatlar oluşmuştur.⁵⁷ Genel olarak ise Cumhuriyet döneminde, Maraş'ta yaşanan su ve sel baskınları sonrasında, tarımsal alanlar ve konutlar zarar görmüş ve can kayıpları yaşanmıştır. Yaşanan aşırı yağışlarda esnaf ve diğer ticari alanlarda zararlar oluşsa da asıl zarar tarımsal alanlarda gözlemlenmiştir.

Maraş'ta yaşanan meteorolojik afetler sonrasında, coğrafi şartlar ve diğer koşullar nedeniyle bölgede, su birikintileri ve bataklıklar da oluşmuştur. Su ve sel baskınları sonrasında, yüzeyi balçık ve su ile kaplanan arazilerde, bataklıklar oluşmaktadır. Bataklıklar ise zamanla sıtma gibi hastalıkların oluşmasına ve tarımsal alanların daralmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden dolayı bataklık araziler vilayette, öne çıkan problemlerden birisi olmuştur. Bataklıkların kurutulması için ise Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke genelinde, 55.251 hektar arazi kurutulup 754.855 metre kanal açılırken, Maraş'ta herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.⁵⁸ CHP Maraş Bölgesi Müfettişi Trabzon Mebusu Mithat Aydın'ın 1941'de ele aldığı rapora göre, vilayette nehirlerin bulunduğu arazilerde çeşitli dönemlerde bataklıkların arttığı ve bunun yanında vilayet tarımında önemli yer edinen pirinç ekimi nedeniyle bölgede sıtmanın salgın haline dönüştüğü ifade edilmiştir.⁵⁹ Öte yandan aşırı yağışlar sonrasında akarsu ve göl kenarlarında bulunan görece düzlük araziler, sular altında kaldığı için verimli tarım arazileri işlenememiştir. Verimli tarım arazilerinin kullanılamaması ise halk tarafından sürekli şikayet konusu olmuştur. 1940'ta vilayette, mevcut bataklıkların kurutulmasına yönelik istekler öne çıkarken diğer yandan, mevcut suların zengin ailelerin kontrolünde olması ayrı şikayet konusu olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında, Gavur Gölü ve Humaşır bataklıklarının kurutulması için 1932'de başvuru yapıldığı fakat 1941'e kadar herhangi bir işlem yapılmadığı belirtilmiştir.⁶⁰ Aynı bataklıkların kurutulması için 1941 ve 1942'de yine talepler dile getirilmiştir.⁶¹ 1943'e gelindiğinde ise Maraş Mebusu Rasih Kaplan, vilayetin güney kısımlarında birçok bataklığın olduğunu ve diğer yandan bölgelerdeki çeltik ekimi nedeniyle sağlık konusunda sıkıntılar yaşandığını açıklamıştır. Vekile göre, pirinç yerine pamuk, susam ve

⁴⁹ BCA, 30.10.0.0/117.820.5, 03.10.1933: 2-3.

⁵⁰ BCA, 30.10.0.0/117.824.10, 08.01.1938: 1-3; BCA, 30.10.0.0/118.825.36, 06.10.1938: 3-5.

⁵¹ *Maraş Gazetesi*, 8 Haziran 1939: 2; BCA, 30.10.0.0/118.827.8, 12.06.1939: 1.

⁵² BCA, 490.1.0.0/687.332.1, 07.10.1941: 3-4.

⁵³ BCA, 30.1.0.0/42.251.5, 20.02.1948: 1.

⁵⁴ BCA, 30.11.1.0/266.24.68, 19.08.1957: 1-2.

⁵⁵ *Elbistan Postası*, 20 Nisan 1960: 1.

⁵⁶ BCA, 30.18.1.2/213.87.20, 16.12.1967.

⁵⁷ BCA, 30.18.1.2/290.88.2, 24.11.1972.

⁵⁸ *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, 1937: 15.

⁵⁹ BCA, 490.1.0.0/686.331.1, 29.05.1941: 1.

⁶⁰ BCA, 490.1.0.0/686.330.1, 12.06.1940: 2; BCA, 490.1.0.0/686.331.1, 01.02.1941: 13.

⁶¹ BCA, 490.1.0.0/686.331.1, 29.05.1941: 4; BCA, 490.1.0.0/687.332.1, 09.10.1942: 18.

mısır ekimi teşvik edilmelidir. Çünkü mevcut durumda çeltik ekilen arazilerde, köylüler barınamıyor ve köylü arazisini tüccara kiraliyordu. Topraklarını kiraya veren fakir köylü ise artık ameleliğe ya da yarıcılığa başlamakta ve sıtma nedeniyle köylü sıkıntı yaşadığı için de köyden uzaklaşmaktaydı.⁶² 1947'de Maraş Vekili Emin Soysal, Pazarcık köylerinden Aman, Kavur, Kumaşır ve Gölbaşı'ndaki bataklıklar ile Maraş ovasında yer alan yaklaşık 400 bin hektarlık arazinin kurutulması için Tarım, Sağlık ve Bayındırlık Bakanlıklarına soru önergeleri vermiştir.⁶³ Vilayette bulunan Gavur, İnekli, Azaplı, Mizmilli ve Humaşır gölleri içinden, sadece Gavur gölü ve Mizmilli gölleri etrafındaki bataklıkların tarıma kazandırılması için 1960'lı yıllara kadar DSİ tarafından çalışmalar yürütülmüştür.⁶⁴ Genel olarak, aşırı yağışlar sonrasında vilayette yaşanan su ve sel baskınları sonrasında can ve mal kayıpları yaşanmasının yanında halk, bataklık ve sıtma gibi salgınlardan da mustarip olmuştur.

Dünyada insanların ve diğer canlıların yaşamını sürdürmeleri için belirli sıcaklık aralıkları gerekmektedir. Hava sıcaklığının mevsim normallerinin altına ani şekilde düşmesiyle birlikte don olayları yaşanırken, hava sıcaklığının mevsim normallerinin üstüne çıkmasıyla birlikte, aşırı buharlaşma yani kuraklık baş göstermektedir. Yaşanan kuraklık neticesinde, günlük hayatta ve tarımda kullanılan suyun miktarının düşmesiyle birlikte, sağlık alanı ve tarımsal üretimde büyük sorunlar yaşanmıştır.⁶⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş tarımında, sulama sistemlerinin az olması, üretimin önemli oranda eski usul ve tekniklerle yapılması ve de modern girdilerden yoksun olması gibi nedenlerden ötürü, tarımsal üretim doğal şartlara ve iklim koşullarına bağlı olarak yapılmıştır. Vilayetteki tarımın genel durumu nedeniyle, üretim alanı ve miktarı kurak sezonlarda gerilemiştir. Tarımda sulama sistemlerinin geliştirilmesi için çeşitli su kaynaklarının getirilmesi veya baraj yapılması, halk tarafından sürekli talep edilmiştir. Kurak sezonlarda daha çok dile getirilen bu taleplerden ilki 1931'de, Hurman suyunun 200 bin dönümlük araziye sulaması için olmuştur.⁶⁶ 1937'deki kuraklıkta ise Elbistan'daki 500 bin dönümlük arazinin sulanması için yine Hurman suyuna baraj yapılması istenmiştir.⁶⁷ 1941 yılında yine Hurman suyuna bent yapılması istenmiş ve bu bentle Kızılsahar ovasında yer alan yaklaşık 40-50 köyün suya kavuşacağı ifade edilmiştir.⁶⁸ 1960'ların başında ise Afşin için Hurman suyuna ve Pazarcık'ın Helete köyünden geçen Fırat'a karışan Göksuyun, Aksu'ya akıtılarak Kartal Kayası barajının yapılması talep edilmiştir. Bu proje yanında Köroğlu'ya Aksu'dan kanal yapılarak on bin dönümlük arazisi olan 15 köyün sulanması için Ardıl barajının yapılması istenmiştir.⁶⁹ 1966'da Afşin'e Hurman Barajı'nın yapılması için etütlere başlanmıştır. 1966'da yine Maraş'ta yapılması için Kartalkaya Barajı, Narlı ve Türkoğlu sulama projesi, Göksun için Hacimirzon ve Tabak sulama developmanları, Elbistan için İğde ve Topraksu projelerinin yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Aynı dönemde Afşin'de sulama için Hurman suyu üzerine, Karakuz barajı inşası düşünülmüştür.⁷⁰ Genel olarak bakıldığında Maraş'ta, tarımsal üretimin doğal şartlara bağlı ve modern gidilerden yoksun olarak yapılması nedeniyle 1960 başına kadar içme suyu ve tarımsal sulama için baraj yapılması talep edilmiş fakat barajlar, 1960'lı yıllarda yapılmaya başlanmıştır.⁷¹

Maraş'ta yaşanan afetlerden bir diğeri ise gerek insanlardan kaynaklanan gerekse doğal nedenlerle ortaya çıkan yangınlardır. Cumhuriyet döneminde vilayette çeşitli zamanlarda, orman ve konut alanlarında büyüklüğü değişen yangınlar çıkmıştır. Ele alınan dönemde, daha çok küçük çapta yangınlar çıkarken Eoğlu nahiyesinde, 11 aileye ait ev, ahır ve samanlık gibi yapıların yanmasına neden olan büyük bir yangın çıkmıştır. Bu afet sonrasında ailelere, zararlarını karşılamak için yapı malzemesi yardımı yapılmıştır.⁷² 4 Ağustos 1958'de ise Elbistan'da bulunan Engizek dağı Karbasan mevkiinde, orman yangını başlamış ve yangın yoğun çalışma sonucu kontrol altına alınmıştır.⁷³ Eylül 1959'a geldiğinde, vilayetin güneyinde Düldül dağı civarında, orman yangını çıkmış ve yangın anca, iki gün sonra kontrol altına alınmıştır.⁷⁴ Diğer yandan Temmuz 1959'da Göksun ilçesinde, Küçükçamur ve Büyükçamur, Kurtlar ve Değirmendere ile Taşoluk köyleri civarında, büyük bir orman yangını çıkmıştır.⁷⁵ Verilerden de anlaşılacağı üzere vilayette, afet düzeyinde yaşanan yangınlarda, daha çok ormanlık alanlar zarar görmüştür.

⁶² BCA, 490.1.0.0/687.335.1, 10.11.1943: 3-4.

⁶³ BCA, 30.10.0.0/8.50.25, 16.04.1947: 2.

⁶⁴ *Maraş İl Yıllığı*, 1967: 53.

⁶⁵ Şahinkaya, 2009: 5.

⁶⁶ BCA, 30.10.0.0/117.818.34, 15.04.1930; BCA, 490.1.0.0/496.1997.3, 23.02.1935: 10.

⁶⁷ BCA, 490.1.0.0/496.1997.3, 30.01.1937: 1.

⁶⁸ BCA, 490.1.0.0/686.331.1. 01.02.1941: 15.

⁶⁹ BCA, 30.1.0.0/118.749.4, 22.02.1960: 3-4.

⁷⁰ BCA, 30.1.0.0/119.755.8, 11.02.1966: 1; BCA, 30.1.0.0/115.727.7, 16.11.1966.

⁷¹ *Maraş İl Yıllığı*, 1967: 52.

⁷² BCA, 30.18.1.2/131.30.9, 10.04.1953.

⁷³ *Elbistan Postası*, 4 Ağustos 1958: 1.

⁷⁴ *Şanlı Maraş*, 15 Temmuz 1958: 1.

⁷⁵ *Halk Postası*, 26 Temmuz 1959: 1.

Genel olarak bakıldığında ise Maraş'ta Cumhuriyet döneminde görülen doğal afetler, jeolojik ve meteorolojik afetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Jeolojik afetler, depremler ve yer kayması ile taş düşmesi şeklinde yaşanmış olup meteorolojik afetler ise su-sel baskınları, don-kuraklık ve yangın afetleri olarak gerçekleşmiştir. Maraş'ta 6 Şubat 2023'te yaşanan depremlerin aksine ele alınan dönemde gerçekleşen depremlerin yıkıcı etkileri olmaz iken yer kayması ve kaya düşmeleri sonrasında, can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Meteorolojik afetlerde ise özellikle aşırı yağışlar sonrasında gerçekleşen su ve sel baskınları nedeniyle, can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Diğer yandan kuraklık ve yangın felaketleri, daha çok maddi kayıplara neden olmuştur. Vilayette bu dönemde yaşanan afetler daha çok nüfusun ve üretimin merkezi olan kırsal alanı etkilemiştir.

2. MARAŞ'IN İKTİSADİ YAPISI VE DOĞAL AFETLERİN İKTİSADİ YAPIYA ETKİLERİ

2. 1. Maraş'ın İktisadi Yapısı

Tarihi ve kültürel olarak geçmişten günümüze bir köprü vazifesi gören Maraş'ın gerek iktisadi yapısı gerekse sosyal düzeni birçok kez doğal afetler sonucu tahrip olmuş ve yeniden inşa edilmiştir. Maraş'ın Cumhuriyet döneminde yaşadığı doğal afetlerin, iktisadi hayata olan etkilerinin daha iyi anlaşılması için vilayetin sosyal ve iktisadi yapısına bakılmalıdır. Geçmişten günümüze Maraş, zengin çarşıları, her dönem işlek bedestenleri ve buradaki dokumacı, tabakçı, demirci, bakırcı, kuyumcu ve diğer birçok esnafıyla öne çıkmıştır.⁷⁶ Vilayet, Suriye, Irak, Kilikya ve Orta Anadolu arasında ticaret merkezi olsa da yüzyılın başında kervan yollarının önemini yitirmesi ve Milli Mücadele yıllarında vilayetin çarşılarının zarar görmesiyle, ticaret hayatı gerilemeye başlamıştır.⁷⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maraş'ın genel görünümü köy vaziyetinde ve şehir, demiryollarından ve medeniyetten mahrum durumdadır.⁷⁸ İlerleyen dönemlerde küçük bir kasaba mahiyeti taşımaya devam eden vilayette, zengin aileler ve münevverler önemli yer kaplasa da vilayet kendi haline terk edilmiştir. Vilayetin ilerleyen yıllarda ise genel mahiyetinde hala bir gelişme olmamıştır.⁷⁹ Öyle ki 1948'de vilayete, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolu bağlanmış, 1953'te ise Kayseri-Maraş devlet şosesi tamamlanmış olsa da vilayetin ticari hayatında, yeterli gelişme yaşanmamıştır.⁸⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında, küçük bir şehir görünümü sergileyen Maraş'ın nüfusunun büyük bir kısmı, kırsal alanda yaşamıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde nüfusunun %79.27'si Müslüman ve toplam nüfusu 192.555 olan vilayetin, Cumhuriyet döneminde nüfusu %3.95 gerilemiştir.⁸¹ Cumhuriyet döneminde Maraş'ta 1927'den 1960'a kadar vilayet nüfusunda en düşük artış %2'lik oranla 1935'te, Pazarcık'ın Antep'e bağlandığı dönemde ve en fazla artış ise %29'luk oranla Pazarcık'ın tekrar Maraş'a bağlandığı 1945'te gerçekleşmiştir. Vilayet nüfusunun 1927'de %80.35'i, 1935'te %79.19'u, 1940'ta %80.96'sı, 1945'te %81.08'i ve 1950'de %81.30'u, 1955'te %80.12'i ve 1960'ta %77.98'si kırsal alanda yaşamıştır. Verilerden de anlaşılacağı üzere vilayette, köy nüfusu 1955'e kadar nüfusun önemli kısmını oluştururken, 1960'ta bu oran gerilemeye başlamıştır. Diğer yandan vilayette, 1955'e kadar önceki döneme göre nüfustaki asıl artış, köylerde yaşanırken bu dönem sonrasında asıl artış şehirlerde yaşanmıştır. Türkiye genelinde ise kırsal alandaki nüfus 1940'a kadar belirgin artış gösterirken, bu dönem sonrasında asıl artış şehirlerde yaşanmıştır. Verilere göre, Maraş'ta nüfusun kırsal alanda yaşama oranı, Türkiye genelinden fazla olup, şehir nüfusu ülke geneline göre daha geç dönemlerde artış göstermiştir.⁸²

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, nüfusu önemli oranda kırsalda yaşan Maraş'ta, nüfus geçimini önemli oranda toprağa bağlı olarak sağlamıştır. Vilayetin bu durumu Türkiye geneli ile uyum sağlamıştır.⁸³ Maraş'ta 1935'te nüfusun %35.4'ü toprak mahsulleriyle iştigal olurken, %59.3'ü mesleksiz olan kişiler yani dolaylı olarak geçimi toprağa bağlı olarak sağlayan kişilerden oluşmuştur.⁸⁴ 1945'te ise nüfusun %27.36'sı toprak mahsulleriyle uğraşırken, %67.83'ü mesleksiz kişilerden yani geçimini dolaylı olarak toprağa bağlı işlerden sağlayan kişilerden

⁷⁶ Tuncel, 2001: 196.

⁷⁷ *Maraş İl Yıllığı*, 1967: 229.

⁷⁸ BCA, 490.1.0.0/686.328.1, 30.03.1933: 1.

⁷⁹ BCA, 490.1.0.0/686.328.1, 28.10.1936: 7; BCA, 490.1.0.0/687.336.1, 11.03.1949: 2.

⁸⁰ *Maraş İl Yıllığı*, 1967: 229-235.

⁸¹ Karpaz, 2003: 224-224.

⁸² 28 Ekim 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza Şehir ve Köy İtibariyle Türkiye Nüfusu, 1928; Genel Nüfus Sayımı – Maraş Vilayeti 1935, 1937; 20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, 1941; 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Maraş İli, 1950; 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, 1961; 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961; Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş –1965, 1968; Genel Nüfus Sayımı –Kahramanmaraş İli, 1970.

⁸³ Aruoba, 1982: 79.

⁸⁴ Genel Nüfus Sayımı – Maraş Vilayeti 1935, 1937: 73.

oluşmuştur.⁸⁵ Son olarak 1955'te vilayette, 15 yaş ve üstü nüfusun %86.25'i toprağın işlenmesiyle işgal olmuştur.⁸⁶ Nüfusun iktisadi olarak toprağa bağlılığı, ilerleyen dönemde de değişmemiştir.⁸⁷ Aynı dönemlerde vilayette, sanayiyle işgal olan nüfus ise çok az oranda olup, nüfusun büyük kısmı ziraatla ve hayvancılıkla işgal olmuştur.⁸⁸

Vilayet ve bölgede yapılan ziraat ve hayvancılık, geleneksel koşullar, eski teknik ve usullere bağlı olarak yapılmıştır. Vilayet ziraatında dönem boyunca; buğday, arpa, yulaf, çavdar, pirinç, darı ve mısır gibi hububatlar, nohut, fasulye, bürülce, fiğ ve burçak gibi baklagiller ile patates, pancar, soğan, sarımsak, pamuk, keten ve susam gibi sanayi bitkileri yetiştirilmiştir. Vilayet tarımında ekilen arazilerin önemli bir kısmında, hububat üretimi yapılırken, hububat ürünleri içerisinde de özellikle buğday üretimi öne çıkmıştır.⁸⁹ Öte yandan vilayet tarımında, hububat ve buğday üretimi, dönem boyunca öne çıkmaya devam etmiştir. Maraş'ta ziraatin en önemli bileşeni olarak yapılan hayvancılıkta, küçükbaş olarak koyun, kılkeçisi ve tiftik keçisi, büyükbaş olarak sığır ve manda, at cinsi olarak da at, katır, eşek ve deve gibi hayvanlar yetiştirilmiştir.⁹⁰ Ele alınan dönem boyunca, "Grafik Ek 3'te" de görüleceği üzere vilayet hayvancılığında, küçükbaş üretimi ve küçükbaş hayvan üretiminde de kılkeçisi yetiştiriciliği dönem boyunca öne çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde Maraş'ta tarımsal üretim, şehir merkezleri de dahil olmak üzere vilayet genelinde yapılmıştır.⁹¹ Vilayette tarımda kullanılan arazilere bakıldığında, 1950'de şehirlerdeki 10.840 ailenin %66.87'si yani 7.249 ailenin ve köylerdeki 40.236 ailenin %24.33'ü yani 9.788 ailenin ve vilayet genelinde 51.076 ailenin %33.36'sı yani 17.037 ailenin toprağı yoktur.⁹² 1960'lara gelindiğinde vilayet genelinde, 66.032 çiftçi ailenin %19.16'sı yani 12.649 çiftçi aile topraksızdır. 1960'lı yıllarda tarımda toprağın ailelere dağılımında, çiftçi ailelerin 38.448'i 1-50 dekar, 9.390'ı 51-100 dekar, 3.964'ü 101-200 dekar, 1.393'ü 201-500 dekar, 471'i 501-3000 dekar ve 17 aile de 3.001 dekar ve üstü araziye sahiptir.⁹³ Verilerden anlaşılacağı üzere, vilayette topraksız ailelerin azımsanmayacak oranda olduğu ve toprakların büyük kısmının ailelerin küçük bir bölümünün elinde toplandığı anlaşılmaktadır. Genel olarak ise ailelerin büyük kısmı geçimini, küçük arazilerden sağlamak zorunda kalmıştır. Tarımsal alanda arazilerin dağılımındaki dengesizlikle birlikte, vilayet tarımında modern girdilerin geç dönemlerde arttığı ve üretimin bu süre zarfında çoğunlukla geleneksel alet ve edevatlar ve de kas gücü ile yapıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁴ Bunların yanında, vilayetteki köylerin önemli kısmı tarımsal alanda suya ulaşamazken, suya ulaşan köylerde su kaynakları nehir ve dere gibi istikrarsız kaynaklardan oluşmuştur.⁹⁵

Maraş tarımında, toprağın mülkiyet olarak dağılımındaki genel yapısı ve tarımda modern girdilerin düşük olmasıyla birlikte, bölge aynı zamanda küçük çiftçi ocağıdır. 1930'larda vilayette, köylünün sahip olduğu arazinin az olması nedeniyle amelelik ve hizmetkarlık yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan köylü, suya ulaşmada ve pirinç ziraatı yapmada sorunlar da yaşamıştır. Vilayette suyun kontrolü ve kullanımı, genel olarak çiftlik sahiplerinin kontrolünde olmuştur.⁹⁶ 1940'a gelindiğinde vilayette tarım önemli iktisadi alan olmaya devam etmiş ve bu dönem pirinç en çok kazanç sağlayan ürün olsa da su kullanımındaki sorunların devam etmesi nedeniyle, halk arasında huzursuzluklar yaşanmıştır. Bu dönemde vilayette, küçük çiftçi suya ulaşsa bile, sıtma gibi büyük problemler

⁸⁵ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Maraş İli, 1950: 15.

⁸⁶ 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961: 327.

⁸⁷ Genel Nüfus Sayımı – Kahramanmaraş İli, 1970: 33-48.

⁸⁸ "Kahramanmaraş" Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5681-5682.

⁸⁹ Tarım İstatistikleri 1928-1934, 1936: 11; Tarım İstatistikleri 1934-1937, 1939: 94; Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistiği 1937-1939, 1940: 23; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, 1947: 94; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, 1944: 8; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945, 1947: 2; 1946-1954 Zirai Bünye ve İstihsal, 1955: 120; 1954-1958 Zirai Bünye ve İstihsal, 1959: 124; 1958-1960 Zirai Bünye ve İstihsal, 1962: 63.

⁹⁰ 1927 Tarım Sayımı, 1970: 93; Hayvan İstatistiği 1929-35, 1936: 20-21; Hayvanlar İstatistiği 1940, 1942: 12-13; Hayvanlar İstatistiği 1944, 1946: 35-36; Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950, 1952: 36-37; Ziraat Sayımı Neticeleri 1950, 1956: 121; Zirai Bünye ve İstihsal 1958, 1959: 125; 1958-1960 Zirai Bünye ve İstihsal, 1962: 153; Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961, 1963: 63.

⁹¹ Maraş İl Yıllığı, 1967: 251.

⁹² 1950 Tarım Sayımı Neticeleri, 1956: 75.

⁹³ Maraş İl Yıllığı, 1967: 261.

⁹⁴ 1927'de Maraş'ta toplam makine sayısı sadece 102'dir. Traktör sayısı ise 1940'ta 2, 1944'te 18, 1948'de 14, 1950'de 59, 1953'te 400 ve 1950'lerin sonunda 456 olup 1960'ta 450 ve 1964'te 596'ya çıkmıştır. 1927 Tarım Sayımı, 1970: 101; Ziraat Alet ve Makineleri İstatistiği 1940, 1941: 11-23; Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği 1944, 1946: 4; 1934-1950; Zirai Bünye ve İstihsal, 1951: 121; Ziraat Sayımı Neticeleri 1950, 1956: 84; 1946-1954 Zirai Bünye ve İstihsal, 1955: 121; Traktör Anket Neticeleri ve Ziraat Alet ve Makineleri 1955-1959, 1960: 5; Traktör Anketi Neticeleri 1960, 1960: 9; Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964, 1965: 16; Düzgüneş, 1973: 69.

⁹⁵ Köy Envanter Etüdülerine Göre Maraş, 1967: 78-79.

⁹⁶ BCA, 490.1.0.0/686.328.1, 28.10.1936: 4-6.

nedeniyle arazisini büyük toprak sahibine kiralamakta ya da terk etmek zorunda kalmaktadır.⁹⁷ Maraş tarımında mevcut problemlerin dışında, ziraatta yetiştirilen ürün çeşitliliğinin dar olması ve başka üretim yöntemlerinin çiftçiler tarafından bilinmemesi gibi nedenlerden dolayı, üretimdeki problemler uzun süre varlığını korumuştur. Dönemin raporlarına göre, mevcut üretim yöntem ve tarzlarının dışına çıkılması ve tohum islahlarının yapılması önem arz etmiştir.⁹⁸

Maraş'ta nüfusun büyük kısmının yaşadığı ve geçimini sağladığı tarımsal alanda yaşanan problemlere karşılık, bu dönemde vilayette sanayi ve ticaretle uğraşanların da durumu iyi vaziyette değildir. Vilayet, her ne kadar esnafı ve ticaretiyle tarihte öne çıksa da Cumhuriyet döneminde, esnafın işsiz ve geçim sıkıntısı içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁹ Genel olarak bakıldığında, Maraş'ta sanayi, ticaret ve tarımsal üretimin zor koşullarda yapıldığı, vilayetin Cumhuriyet döneminde nüfusunun büyük kısmının kırsal alanda yaşadığı ve geçimini toprağın işletilmesiyle sağladığı görülmektedir. Üretimin temeli olan tarım ise eski usul ve tekniklerle yapılmakta olup modern girdilerden yoksundur. Bununla birlikte, tarımda toprağın mülkiyet olarak dağılımındaki dengesizlik ve suya ulaşılmasındaki problemler, döneme damgasını vurmuştur. Tarımsal üretimin dışında vilayette, sanayi ve ticaret yeteri kadar gelişme göstermemiş ve esnaf işsiz durumdadır. Maraş'ta belirtilen koşullar nedeniyle, vilayetin iktisadi yapısı tarıma dayanmış ve tarımsal üretim de doğal koşullara ve iklim şartlarına bağlı olarak yapılmıştır.

2. 2. Doğal Afetlerin İktisadi Yapıya Etkileri

Geçmişten günümüze kadar yaşanmış olan doğal afetlerin, gerçekleştiği bölge ve ülke üzerinde sosyal-ekonomik etkileri büyük olmuştur. Yaşanan afetler sonrasında, öncelikli olarak can kayıpları ortaya çıkmakta, aynı zamanda insanlar, sosyal ve psikolojik birçok problem yaşamaktadır. Afetlerin ardından özel ve kamu harcamaları artmakta, iktisadi büyüme yavaşlamakta ve hatta durmaktadır. Diğer yandan işgücü kaybına bağlı, üretimde düşüşler gözlemlenmektedir. Afetlerin gerçekleştikleri ülkelere göre sonuçları da farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki sermayenin yapısı, afetin sonuçlarının daha kolay atlatılmasını sağlarken, gelişmekte olan ülkelerde bu durum daha zorlu geçmektedir. Gelişme sürecinde olan ülkelerde, afetlerin etkilerinin kontrol altına alınması daha güç olduğu için doğal afetlerden kaynaklanan ölümlerin %90'ı bu ülkelerde gerçekleşmektedir. Doğal afetler sonuçları itibarıyla sağlık, eğitim, konut faaliyetlerinin aksamasına, işsizliğin artmasına ve su, elektrik, iletişim ve ulaşım faaliyetlerinin geçici olarak durmasına neden olmaktadır. Öte yanda afetler, sanayi ve tarım alanında üretim faaliyetlerinin yapılamamasına ve de ihracatın düşmesi ile ithalatın artmasına neden olmaktadır.¹⁰⁰

Afetlerin neden olduğu hasarların anlaşılması adına 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli 11 vilayette gerçekleşen depremlere bakıldığında, depremlerden ülke nüfusunun %16.4'ü yani 14 milyon kişinin etkilendiği görülmektedir. Bölgede üretim faaliyeti olarak hizmet, sanayi ve tarım sektörleri öne çıkmıştır. 11 vilayetin 2021 yılında Gayri Safi Yurt İç Hasıladaki payı %9.8'tir. Yaklaşık olarak 79 milyar dolar milli gelir sağlayan bölgede, fert başına GSYH 5.924 dolar olarak düşmektedir. Bölgesel GSYH sektörel bazda ele alındığında %8.6 tarım, %30.5 sanayi, %5.2 inşaat, %45.2 hizmetler ve %10.6 vergi sübvansiyonundan oluştuğu görülmüştür. Üretim faaliyetinde sanayi ve hizmet sektörlerinin öne çıktığı vilayetlerin, 2021'de Türkiye genelinde %11.4 olarak belirlenen ekonomik büyümedeki payı 0.98'dir.¹⁰¹ 2022'de 11 vilayetin Türkiye'nin büyümesindeki payı %9.8, tarımdaki payı %15.1, vergi gelirlerindeki payı %7.5 ve ihracattaki payı ise %8.6'dır.¹⁰² Verilerden de anlaşılacağı üzere bölgenin ülke ekonomisindeki payı önemli boyuttadır. Diğer yandan 6 Şubat 2023'te yaşanan depremler sonrasında Türkiye'nin ihracatı ortalama %6.4 oranında gerilemiş ve ithalatı ortalama %10 artmıştır. Deprem nedeniyle Kahramanmaraş'ın ihracat geliri ise Şubat 2023'te önceki aya göre yaklaşık %55 gerilerken, yılın ilk altı ayında bu oran yaklaşık %30 gerileme düzeyinde olmuştur.¹⁰³ 6 Şubat depremleri genel anlamda ise Türkiye'nin 2023-2024 döneminde yıllık büyümesini yaklaşık %5-6 oranında negatif yönde etkilemiştir.¹⁰⁴ Bu anlamda, doğal afetler gerçekleştikleri bölgeyi sosyal ve ekonomik olarak önemli oranda etkilediği ve bölgenin kalkınmasında

⁹⁷ BCA, 490.1.0.0/686.330.1, 12.06.1940: 2; BCA, 490.1.0.0/686.331.1. 12.04.1941: 3.

⁹⁸ BCA, 490.1.0.0/687.335.1, 10.11.1943: 4.

⁹⁹ BCA, 490.1.0.0/686.331.1. 12.04.1941: 2-3.

¹⁰⁰ Aydınbaş, 2023: 180-181.

¹⁰¹ 2022'de 11 vilayetin ithalattaki payı %6.7'dir. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 10.

¹⁰² Doker-Yiğit, 2023: 198.

¹⁰³ Özbey-Bayraktar, 2023: 131.

¹⁰⁴ Bardakçı-Demirtaş, 2023: 190- 198.

belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Öyle ki meydana gelen depremlerden sonra yaşanan ağır insan kayıpları dışında, dirençli kentler ile bu vilayetlerin altyapılarının inşası, kentlerin tekrar faaliyete geçmesi, üretimin eski haline getirilmesi ağır ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Deprem bölgesindeki 11 vilayette, Mart 2023 tarihine kadar 1,7 milyon bina hasar görmüş, bu binaların 35 bini deprem anında yıkılırken, 17 bin bina için deprem sonrasında acil yıkılma kararı alınmıştır. Diğer yandan 179 bin binanın ağır hasarlı, 40 bin binanın orta hasarlı ve 431 bin binanın ise az hasarlı olduğu tespit edilmiştir. Yıkılan, acil yıkılacak ve ağır hasarlı binaların içinde sadece konutlar yoktur, bu binaların içinde kültürel yapılar, idari binalar, hastaneler ve okullar da yer almıştır. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan hasar tespiti raporuna göre, yıkılmış, acil yıkılacak veya ağır hasarlı bina sayısı toplamda 518 bin konuttur. Rapora göre deprem sonrasında 2,2 milyon kişi barınma konusunda sorunlarla karşılaşmıştır. Yıkılmış, acil yıkılacak ve ağır hasarlı binaların hesaplanan hasar miktarı 822,9 milyar TL'dir. Orta hasarlı ve diğer binaların da bir bütün olarak ele alınmasıyla birlikte deprem bölgesinde konutlarda oluşan hasar miktarı 1.031,9 milyar TL/54,7 milyar dolardır. Kayıplarda ise enkaz kaldırma, ağır-orta-acil yıkılacak binalar, geçici barınma ve işe giderlerinin toplamı 101,8 milyar TL/5,3 milyar dolardır. Oluşan hasarlar ve kayıpların toplam maliyeti ise 1.247,1 milyar TL/66 milyar dolardır.¹⁰⁶

Depremi neden olduğu hasar bölgede hemen her alanda kendisini göstermiştir. Eğitimde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı binalarda 39,69 milyar TL/2,11 milyar dolar ve bölgedeki üniversite yurt binalarında 1,5 milyar TL/79,4 milyon dolar hasar oluşmuştur. Deprem bölgesinde kültür ve ibadet alanlarında 6.863 kültür mirasında hasar tespit edilmiş ve binaların bakım ve onarımı için ise 8,2 milyar TL harcanması öngörülmüştür. Bölgedeki hastanelerin onarımı ve teçhizatlarının edinilmesi için toplam 80,9 milyar TL/4,3 milyon dolar gerekmiştir.¹⁰⁷ Bölgede içme suyu ve kanalizasyon problemlerinin çözülmesi için 15,1 milyar TL/798,8 milyon dolar ve imalat sanayisinde zararların karşılanması için 81.155 milyon TL'nin gerekli olduğu tespit edilmiştir. Turizm alanında Mart 2023 itibarıyla basit konaklamalı veya turizm işletmelerinde ağır hasarlı ve yıkılan tesislerde 1,4 milyar TL/74,8 milyon dolar, orta hasarlı tesislerde 199 milyon TL/10 milyon dolar, az hasarlı tesislerde 544,6 milyar TL/28 milyon dolar ve genel olarak 2,1 milyar TL/114,2 milyon dolar hasar tespit edilmiştir.¹⁰⁸ 6 Şubat 2023 depremlerinin ülke ekonomisine toplam maliyeti 1.955 milyar TL/103,6 milyar dolar iken, GSYH'ye etkisi %9,0 olmuştur. Oluşan hasar maliyetinin %54,9'unu yani 1.073,9 milyar TL/12,9 milyar dolarlık gideri konut hasarları, ikinci ağır hasar giderini 242,5 milyar TL/12,9 milyar dolarlık giderle kamu altyapı ve hizmet binaları oluşturmuştur. Özel sektör hasarları ise 222,4 milyar TL/11,8 milyar dolardır. Konut giderleri yanında depremlerin sigortacılık ve esnaf ile makroekonomik olarak Türkiye ekonomisine etkisi yaklaşık 2 trilyon TL/103,6 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir. Bunların dışında depremler sonrasında geçici barınma konusunda çadır, battaniye, yastık, çarşaf seti, ısıtıcı ve konteyner alımı için yaklaşık olarak 25 milyar TL, genel olarak konaklama ve işe için ise yaklaşık 40,5 milyar TL harcama yapılmıştır.¹⁰⁹ Yukarıdaki verilerden de açık şekilde anlaşılacağı üzere 6 Şubat 2023 depremleri, ülkede barınmadan üretime, eğitimden ulaşım ve ihracattan ithalata kadar hemen her alanda büyük yıkımlara ve can kayıplarına neden olduğu için bölge ve ülke ekonomisine etkileri büyük olmuştur. Yaşanan yıkımların etkilerinin öte yandan daha uzun yıllar etkisinin süreceği görülmektedir. Bu yıkım ve hasarların daha iyi anlaşılması için geçmiş dönemlerde yaşanan afetlere göz atılması önem arz etmektedir.

¹⁰⁵ Aydınbaş, 2023: 182-183.

¹⁰⁶ Deprem bölgesine 405 bin konut ve 83 bin köy evi inşa edilmesi planlanmıştır. Konutların arsa ve inşaa bedeli 608 bin TL/32,2 milyar dolar ve köy evlerinin inşaa bedeli yaklaşık 192 bin TL/10,2 milyar dolar olacağı düşünülmüştür. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 26-39.

¹⁰⁷ Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı binaların 72'sinin yıkıldığı, 504'ünün ağır hasarlı ve acil yıkılması gereken olduğu, 331'nin orta hasarlı ve 2.533'ünün az hasarlı olduğu, özel eğitim kurumlarında ise 14'ünün yıkıldığı, 27'sinin ağır hasarlı, 19'unun orta hasarlı ve 58'inin az hasarlı olduğu anlaşılmıştır. Bölgesindeki 17 üniversitede 19 binanın yıkıldığı, 111 binanın ağır hasarlı, 51 binanın orta hasarlı ve 358 binanın da az hasarlı olduğu ve de öğrenci yurtlarından 5'inin ağır hasarlı, 19'unun orta hasarlı ve 52'sinin az hasarlı olduğu tespit edilmiştir. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 43-58.

¹⁰⁸ Belediye hizmetleri için toplam 5,7 milyar TL/302,5 milyon dolar, enerjide özel sektörde 2,3 milyar TL/123 milyon dolar ve kamuda 8,9 milyar TL/472,5 milyon dolar olmak üzere toplamda 11.243 milyon TL/595,5 milyon dolar, ulaşımında denizyollarında 38 milyon TL/2 milyon dolar, demiryollarında 17,4 milyar TL, karayollarında 12,2 milyar TL/645 milyon dolar ve haberleşmede 2.117 milyar TL hasar olduğu tahmin edilmiştir. Diğer yandan tarımda hayvancılık, tarımsal alanlardaki depo ve tesisler ile sulama sistemleri ve fabrikalarda genel itibarıyla 24,1 milyar TL, maden ve petrol tesislerinde de 2,7 milyon TL hasar olduğu tahmin edilmiştir. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 62-108.

¹⁰⁹ Depremler sonrasında AFAD tarafından evleri yıkılan, acil yıkılacaklar ile evi ağır ve orta hasarlı olan hane halkına taşınması için 15 bin TL, kira desteği için ev sahiplerine 5 bin TL, kiracılara 3 bin TL ve toplamda ise 33 milyar TL yardım yapılmıştır. *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu*, 2023: 7-130.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinden 1960'a kadar olan dönemde ise nüfusu önemli oranda kırsal alanda yaşayan ve iktisadi yapısı bir o kadar tarıma dayanan Maraş'ta, Cumhuriyet döneminde birçok doğal afet yaşanmıştır. Vilayette yaşanan afetler daha çok doğal kökenli olup, günlük hayatı çeşitli yönleriyle etkilemiştir. Maraş'ta bu dönemde gerçekleşen jeolojik kökenli afetlerden depremlerin, şiddetleri küçük olması nedeniyle sosyal ve iktisadi etkileri düşük olurken, kaya düşmesi ve yer kayması gibi afetlerin etkileri, daha çok can ve mal kaybı şeklinde olmuştur. Vilayette gerçekleşen meteorolojik kökenli afetlerden, özellikle sel ve su baskınlarının, can ve mal kayıplarına yol açması nedeniyle günlük hayata etkileri daha büyük olmuştur. Vilayette meteorolojik afetlerden, diğer yandan kuraklık ve yangınlar da gerçekleşmiştir.

Nüfusu büyük oranda kırsal alanda yaşayan ve iktisadi yapısı ağırlıklı olarak tarımsal üretime yani ziraat ve hayvancılığa dayanan vilayette üretim, eski teknik ve usullere dayalı olarak yapılmıştır. Vilayet tarımındaki genel koşullar, üretimin doğal koşullara açık olmasına ve afetlerden etkilenmesine neden olmuştur. Maraş'ta yaşanan doğal afetlerin iktisadi hayata etkileri, daha çok, vilayetteki tarımsal alan ve üretim miktarlarının değişimi yönünde olmuştur. Cumhuriyet döneminde Maraş'ta toplam tarımsal üretim alanı ve miktarının verildiği Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere, Maraş tarımında üretim alanı ve miktarı, çeşitli dönemler farklı nedenlerden dolayı değişim göstermiştir. Ele alınan dönem boyunca genel itibariyle grafikte de görüleceği üzere vilayetteki tarımsal üretim alanı ve miktarı II. Dünya Savaşı'na kadar artış gösterse de savaş yıllarında gerilemiştir. Fakat savaş sonrasındaki dönemde üretim alanı ve miktarı tekrar artışa devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde Maraş'ta, kayıtlara geçen ilk afetin yaşandığı 1930'ların ilk yarısında yani 1930 ile 1935 yılları arasında, Grafik Ek 1'e göre, vilayet tarımında ekilen arazi %27.20 artarken, üretim miktarı %4.68 düşmüştür. Aynı dönemde ekilen arazi hububatta, %28.14 artarken, baklagillerde %52.46 düşmüş ve sanayi bitkilerinde %27.20 artmıştır. Üretim miktarı ise hububatta, %8.22, baklagillerde %59.13 ve sanayi bitkilerinde %4.96 düşmüştür. Ziraat üretiminin en büyük bileşeni olan hayvancılıkta ise Grafik Ek 3'e göre, 1930'dan 1935'e genel hayvan sayısı %41.59, küçükbaş hayvan sayısı %44.60 ve büyükbaş hayvan sayısı %19.32 artış göstermiştir. Bu dönemdeki kayıtlara göre vilayette, Nisan 1930'da kurak dönem sonrasında yağışlar gerçekleşmiştir. 11 Nisan 1931'de ise Elbistan'da aşırı yağışlarda, Ceyhun nehri taşıp tarım arazileri sel suları altında kalmıştır. Diğer bir felakette ise 17 Eylül 1933'te yağın aşırı yağışlarda, Pınarbaşı ve çevresi ile merkezdeki Kılınç Ali, Gazi Paşa, Yörük Selim ve Turan mahallelerinde, su baskınları yaşanmış ve felakette bir kişi ölmüştür. Bu dönemde diğer yandan Kasım 1932'de, ölçekleri düşük olan ve hasara neden olmayan depremler gerçekleşmiştir.¹¹⁰ Aynı zamanda bu dönemde, dünyada Büyük Buhran yaşanmış, buhran sonrasında fiyatlar ve milli gelirler düşmüş, sanayi üretimi gerilemiş ve işsizlik yaklaşık %25 artış göstermiştir.¹¹¹ Dünyadaki ekonomik buhranın, Türkiye'ye ve yerel üretime etkileri de aynı şekilde olumsuz olmuştur.¹¹² Yaşananlar sonrasında, geleneksel tarımın yaygın olduğu ülke geneli ve vilayette, çiftçiler yoksullaşmıştır.¹¹³ 1930'ların ilk yarısında vilayette en çok üretimi yapılan buğdayın ekim alanı Grafik Ek 2'de de görüleceği üzere %25.83 artış gösterirken, üretim miktarı %33.91 düşüş yaşamıştır. Vilayette en çok yetiştirilen kılkeçisi sayısı ise Grafik Ek 3'e göre %29.36 düşmüştür. Genel olarak ise vilayette, 1930'ların ilk yarısında ekilen araziler, artış göstermiş olsa da üretim miktarı, dönem başındaki kuraklık nedeniyle düşerken, ertesi yıl yağın yararlı yağışlar sonrasında üretim önemli oranda artmıştır. Diğer yandan, ilerleyen yıllarda yaşanan sel felaketleri ve diğer nedenlerden dolayı üretim miktarı, genel olarak gerilemiştir. Vilayette bu dönemde hayvan sayısı artarken küçükbaş hayvan sayısı 1935'e doğru düşmüştür.

1930'ların ikinci yarısına gelindiğinde Maraş'ta çoğunlukla, aşırı yağışların neden olduğu sel ve su baskınları yaşanmıştır. Maraş'ta 1935'ten 1940'a kadar Grafik Ek 1'e göre, tarımsal üretim alanı %49.05 ve üretim miktarı %73.99 artış göstermiştir. Bu dönemde ekim alanı hububatta %44.23, baklagillerde %327.50 ve sanayi bitkilerinde %27.98 artış gösterirken, üretim miktarı hububatta %72.05 ve baklagillerde %530.75 artış gösterirken sanayi bitkileri %23.02 düşüş göstermiştir. 1935'ten 1940'a kadar Grafik Ek 3'e göre, genel hayvan sayısı %38.52 ve küçükbaş hayvan sayısı %33.77 ve büyükbaş hayvan sayısı %60.62 artış göstermiştir. Bu dönemde kayıtlara göre, 1936 yılı başında, tarım için gerekli yararlı yağışlar gerçekleşmiştir.¹¹⁴ Diğer yandan dönemin ilk felaketi olan

¹¹⁰ BCA, 30.10.0.0/117.818.34, 15.04.1930; BCA, 30.10.0.0/117.819.5, 19.04.1931: 2; BCA, 30.10.0.0/117.820.5, 03.10.1933: 2; BCA, 30.10.0.0/119.838.12, 08.11.1932.

¹¹¹ Develi, 2022: 92.

¹¹² Koraltürk, 2002: 588.

¹¹³ Tokgöz, 2011: 62.

¹¹⁴ Maraş Gazetesi, 23 Ocak 1936 – 27 Mayıs 1936: 1.

1937'de Elbistan'ın bazı köylerinde yaşanan aşırı yağış sonrasında maddi hasarlar oluşmuştur. Dönemin ikinci felaketi olan Ağustos 1938'de, Göksun'da yaşanan sel felaketinde, tarımsal mahsuller ağır hasar görmüştür. Dönemin son felaketi olan Haziran 1939'da yaşanan aşırı yağışlar sonrasında vilayette, maddi hasar ve can kaybı yaşanmıştır.¹¹⁵ 1930'ların ikinci yarısında vilayette yaşanan felaketler sonrasında, Grafik Ek 2'ye göre tarımda en fazla üretimi yapılan buğdayın üretim alanı, 1935'ten 1940'a %39.37, üretim miktarı ise %61.28 artış göstermiştir. Vilayette en çok yetiştirilen kılkeçisi sayısı ise Grafik Ek 3'e göre %20.17 artmıştır. Bu dönemde yüzölçümünde herhangi bir değişim olmayan Maraş'ta, Grafik Ek 2 ve Ek 3'ten de anlaşılacağı üzere, vilayette üretim alanı dönem sonuna kadar artmaya devam etse de üretim miktarının dönem sonundaki artış oranı gerilemiştir.

Maraş'ta 1940'lı yıllarda önceki on yıla göre, daha az oranda doğal afet yaşanmıştır. 1940'larda ilk afet; Ekim 1940'ta aşırı yağışlar şeklinde gerçekleşirken, dönemin diğer afeti, 1947'de gerçekleşen kurak sezondur. 1948 başında kurak sezon sonrasında yağın yağmurlar, büyük mutluluk yaratmıştır. Aynı yılın sonlarına doğru ise tekrar kuraklık yaşanmıştır.¹¹⁶ 1940'larda tarımsal üretimi ve insan hayatını etkileyen diğer bir konu, II. Dünya Savaşı olmuştur. Türkiye, savaşa fiili olarak dahil olmasa da savaş yıllarında uygulanan politikalar nedeniyle, nüfus artış oranı ve üretim miktarı derinden etkilenmiştir.¹¹⁷ Bu gelişmeler neticesinde, 1940'lı yılların ilk yarısında Maraş'ta Grafik Ek 1'e göre, üretim alanı 1940'tan 1945'e %43.86 ve üretim miktarı 1940'tan 1945'e %41.61 düşüş göstermiştir. Bu dönemde vilayette, 1940'tan 1945'e ekim alanı hububatta %43.59, bakliyat %43.87 ve sanayi bitkilerinde %52.31 düşerken, üretim miktarı hububatta %41.24, baklagillerde %42.22 ve sanayi bitkilerinde %51.16 düşüş yaşamıştır. Grafik Ek 3'e göre ise vilayette 1940'dan 1945'e toplam hayvan sayısı %55.39, küçükbaş sayısı %69.47 ve büyükbaş sayısı ise %4.25 artmıştır. Vilayette üretimi en çok yapılan buğdayın Grafik Ek 2'ye göre 1939'dan 1945'e üretim alanı %50.56, üretim miktarı da %58.80 düşüş göstermiştir. Buğdaydaki bu düşüş karşılık savaş döneminde yani 1939 ile 1945 yılları arasında, Grafik Ek 3'e en çok yetiştirilen kılkeçisi sayısı %67.95 artış göstermiştir. Bu dönemde genel hayvan sayısında artış yaşanırken, savaşın ortasında küçükbaş hayvan sayısı, buğday üretiminde olduğu gibi düşmüş ve savaş sonunda tekrar artmıştır. Dönemin verilerine göre, yağışların yeterli miktarda olduğu 1942'de, üretim miktarında belirgin artış yaşanırken, dönemin koşulları nedeniyle savaş yıllarında üretim alanı ve miktarı, 1943 yılında önemli oranda düşmüştür. Vilayetin bu dönemde, yüzölçümü önemli oranda artsa da savaş koşulları nedeniyle, işgücünün silah altına alınması ve diğer nedenlerden dolayı tarımsal üretim alanı ve miktarı, önemli oranda düşüş göstermiştir.

1940'lı yılların ikinci yarısında, yüzölçümü ve idari yapısında herhangi bir değişim olmayan Maraş'ta, 1947'deki kurak sezon dışında bir afet yaşanmamıştır. Vilayette 1945'ten 1950'ye kadar Grafik Ek 1'e göre, üretim alanı %55.83 ve üretim miktarı ise %86.27 artmıştır. Tarımsal üretimde 1945'ten 1950'ye ekim alanı hububatta %50.05, baklagillerde %142.52 ve sanayi bitkilerinde %80.34 artış gösterirken, üretim miktarı hububatta %83.26, baklagillerde %83.13 ve sanayi bitkilerinde %200.53 artış göstermiştir. Aynı dönemde Grafik Ek 3'e göre, genel hayvan sayısı %22.84, küçükbaş hayvan sayısı %19.44 ve büyükbaş hayvan sayısı %48.06 artış göstermiştir. Vilayet tarımında en fazla üretimi yapılan buğdayın Grafik Ek 2'ye göre 1945'ten 1950'ye ekim alanı %112.93 ve üretim miktarı %131.41 artmıştır. Aynı dönemde vilayette, en çok yetiştirilen kılkeçisi sayısı Grafik Ek 3'e göre ise %63.08 artış göstermiştir. Verilerden de anlaşılacağı üzere, bu dönemde vilayette önceki döneme göre, üretim alanı ve miktarı ile hayvan sayısı, önemli oranda artış yaşamıştır. Bu dönemde ülke genelinde üretim üzerinde, II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin azaldığı ve üretimde önemli artışların yaşandığı dönem olmuştur.¹¹⁸ Maraş'ta da 1947'de yaşanan kurak sezon döneminde üretim miktarı düşerken, üretim genel olarak artmaya devam etmiştir. Genel olarak ise bu dönemde yaşanan afetler tarımsal üretimi etkilemeye devam etse de savaş sonrasında yaşanan toparlanmalarla birlikte üretimde artışlar gözlemlenmiştir.

1950'li yıllarda doğal afetler, önceki on yıla göre daha da azalmıştır. Haziran 1954'te, Elbistan ve Afşin'de çekirge istilası yaşanmış ve aynı yıl kurak geçmiştir. Halk vaziyet karşısında, Adana'dan buğday getirmek zorunda kalmıştır.¹¹⁹ 1957'deki sezon, her ne kadar kurak geçse de sonrasında yağışlar gerçekleşmiştir.¹²⁰ Fakat bu

¹¹⁵ BCA, 30.10.0.0/117.824.10, 08.01.1938: 1; BCA, 30.10.0.0/118.827.8, 12.06.1939: 1.

¹¹⁶ *Maraş Gazetesi*, 1 Ocak 1942: 1; *Maraş Postası*, 19 Mart 1948-22 Kasım 1948: 2.

¹¹⁷ Sönmez, 1986: 38.

¹¹⁸ Boratav, 2005: 101.

¹¹⁹ *Halk Postası*, 10 Haziran 1954: 1; *Halk Postası*, 8 Temmuz 1957: 1-2;

¹²⁰ *Halk Postası*, 18 Nisan 1957: 1.

yağışlar, kimi yerlerde taşkınlara neden olduğu için köprü ve yollar zarar görmüştür.¹²¹ Aynı yağışlarda, Elbistan ilçe hastanesi yakınlarında bir vatandaş şimşeklerden yaralanmıştır.¹²² 1958 yılındaki yağışlar, yeterli miktarda gerçekleşse de 1959 yılı kurak geçmiştir. 1960 sezonu ise gayet yağışlı geçmiştir.¹²³ Nisan 1960'ta yaşanan yağışlar, halk tarafından ilk başta memnuniyetle karşılanırsa da vilayette yoğun çamur yağması nedeniyle halk panik yaşamış ve günlük hayatta aksamalar gerçekleşmiştir. Aynı yılın yazında da vilayette, Suriye'den gelen çekirgelerin istilası yaşanmıştır.¹²⁴

Demokrat Parti İktidarı yıllarında vilayette, önemli bir doğal afet yaşanmamış ve üretim alanı ve miktarı ülke genelinde olduğu gibi vilayet tarımındaki modern girdilerle birlikte önemli oranda artmıştır.¹²⁵ Grafik Ek 1'e göre, vilayet tarımında üretim alanı 1950'den 1955'e %156.08 ve 1955'ten 1960'a %21.35 artarken, üretim miktarı ise 1950'den 1955'e %205.07 ve 1955'ten 1960'a %67.71 artış göstermiştir. Bu dönemde toplam hayvan sayısı Grafik Ek 3'e göre 1950'den 1955'e %31.91 ve 1955'ten 1960'a %47.68 artış göstermiştir. 1950'li yıllarda vilayette ekim alanı hububatta 1950'den 1955'e %146.57 ve 1955'ten 1960'a %20.96 artmış, baklagillerde 1950'den 1955'e %120.86 ve 1955'ten 1960'a %8.11 artmış ve sanayi bitkilerinde 1950'den 1955'e %554.08 ve 1955'ten 1960'a %39.04 artmıştır. Aynı dönemde üretim miktarları hububatta 1950'den 1955'e %188.07 ve 1955'ten 1960'a %36.45 artmış, baklagillerde 1950'den 1955'e %264.47 artarken 1955'ten 1960'a %3.28 düşmüş ve sanayi bitkilerinde 1950'den 1955'e %476.10 ve 1955'ten 1960'a %474.66 artış göstermiştir. Bu dönemde üretimi en çok yapılan buğdayda da ise Grafik Ek 2'ye göre 1950'den 1955'e ekim alanı %165.85, 1955'ten 1960'a %21.62 ve genel olarak ise 1950'den 1960'a %223.32 artış gösterirken, üretim miktarı 1950'den 1955'e %233.10, 1955'ten 1960'a %22.10 ve genel olarak ise üretim miktarı 1950'den 1960'a %306.70 artış göstermiştir. Grafik Ek 3'e göre 1950 ve 1960 yılları arasında vilayetteki küçükbaş hayvan sayısı, 1950'den 1955'e %36.30, 1955'ten 1960'a %53.03 ve genel olarak 1950'den 1960'a %108.58 artmıştır. Vilayette en çok yetiştirilen kılkeçisi ise 1950'den 1955'e %28.17, 1955'ten 1960'a %32.15 ve dönem boyunca %69.38 artmıştır. Bu dönemde vilayette toplam hayvan sayısı, genel olarak artsa da çeşitli dönemlerde ufak düşüşler ve artışlar yaşamıştır. Maraş tarımında ise 1954'te yaşanan çekirge istilası sonrasında, verim düşmüş fakat ertesi yıl üretimde önemli artış gözlemlenmiştir. Bu artışın ertesi yılında, üretim alanı artmaya devam etse de Grafik Ek 2'de görüleceği üzere, bilhassa buğdayın üretim miktarı önemli oranda düşmüştür. 1957'de yaşanan kısmi kuraklıkta ise üretim düşmemiş fakat 1960'a doğru, üretimdeki dalgalanmalara rağmen genel olarak üretimdeki artış devam etmiştir. Genel olarak vilayette tarımsal üretim, 1950'lerin ortasında zirveye çıkmıştır. Vilayette üretim alanı ve miktarının önceki döneme göre artmasında ise ülke genelinde olduğu gibi tarımdaki modern girdilerin etkisi büyük olmuştur.¹²⁶

Genel olarak bakıldığında Maraş'ta üretimin temeli, uzun süre toprağın işlenmesine dayanmıştır. Cumhuriyet döneminde vilayette tarımsal üretim, modern girdilerden yoksun ve üretim ilişkilerinin eski usullere dayanması gibi nedenlerden dolayı genel olarak üretim, doğal koşullara bağlı olarak yapılmıştır. Bu durumdan dolayı da vilayette yaşanan doğal afetler, tarımdaki üretimi alanı ve miktarını ile hayvan sayısını etkilemiştir. Vilayette Cumhuriyet döneminde, özellikle sel ve su baskınları ile kuraklık gibi meteorolojik kökenli doğal afetler sonrasında, iktisadi düzenin temeli olan tarımsal üretimde düşüşler yaşanmıştır. Vilayette yaşanan aşırı yağışlar ve sonrasında, üretim alanlarında artışlar gözlemlense de üretim miktarı düşüş göstermiştir. Kuraklık dönemlerin de ise üretim miktarlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Diğer yandan vilayette yaşanan çekirge istilası ile dünyada yaşanan savaşın olduğu dönemlerde ekim alanı ve üretim miktarında önemli düşüşler gözlemlenmiştir. Maraş'ta yaşanan afetler veya olumsuz beşeri koşullara rağmen tarımsal alanda modern girdilerin arttığı dönemlerde ise üretim alanı ve üretim miktarı önemli oranda artmıştır. Genel olarak ise Maraş'ta yaşanan hava kökenli doğal afetlerin olduğu dönemlerde üretimin temeli olan ziraat üretimi derinden etkilenirken diğer yandan hayvancılıkta da verim düşüklükleri gözlemlenmiştir. Vilayette tarım dışı üretim alanlarının yeteri kadar gelişmemiş ve üretim çeşitliliğinin dar olması gibi nedenlerden dolayı doğal afetlerin iktisadi hayata etkileri büyük olmuştur.

¹²¹ BCA, 30.11.1.0/266.24.68, 19.08.1957: 1-2.

¹²² *Elbistan Postası*, 10 Şubat 1957: 1; *Elbistan Postası*, 6 Aralık 1957: 1.

¹²³ *Elbistan Postası*, 21 Nisan 1958: 1; *Halk Postası*, 7 Nisan 1960: 1.

¹²⁴ *Demokrasiye Hizmet*, 12 Nisan 1960: 1; 27 Kasım 1960: 1; *Halk Postası*, 11 Nisan 1960: 1.

¹²⁵ Kalaycı, 2013: 103.

¹²⁶ Kazgan, 2004: 83.

Sonuç

Doğal afetler, doğanın sebep olduğu ve insanların zarar gördüğü yıkımlar olarak ifade edilmektedir. Temelde jeolojik ve meteorolojik olmak üzere iki bölüme ayrılan doğal afetler, kısa sürede ortaya çıkmakta ve yaşanmalarının ardından can ve mal kayıplarına neden olmaktadır. Tarihin çeşitli dönemlerinde Maraş'ta, farklı tarzda doğal afetler yaşanmıştır. Vilayette yaşanan afetlerin gerek insan hayatına gerekse iktisadi üretime olumsuz etkileri olmuştur. Öyle ki çeşitli dönemlerde yaşanan afetler sonrasında, can ve mal kayıpları yaşanmış ve iktisadi yapıda düşüşler gözlemlenmiştir. Ele alınan çalışmada, Türkiye'de geleneksel üretim anlayışının yaygın olduğu ve ekilen arazilerin en geniş sınırlara ulaştığı 1923-1960 yılları arasında Maraş'ta, kayıtlara geçmiş olan doğal afetler ve bu afetlerin iktisadi hayata etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma esnasında, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli 7.7 ve 7.6 depremlerinin bölgeye ve ülke geneline olan iktisadi etkilerinin daha iyi anlaşılması hedefiyle, vilayette yaşanan afetler ve etkileri ortaya konulmak istenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde; doğal afetlere zemin hazırlayan vilayetin jeolojik durumu, iklim yapısı ve bitki örtüsü ile vilayette ele alınan dönemde yaşanan doğal afetler ele alınmıştır. Maraş'ın çeşitli jeolojik oluşumlar ve iklim yapısını bünyesinde barındırması, vilayette birçok doğal afetin görülmesine neden olmuştur. Vilayette geçmişte ve Cumhuriyet döneminde; deprem, yer kayması ve taş düşmesi gibi jeolojik afetlerle birlikte, sel ve su baskınları, kuraklık ve yangın gibi meteorolojik afetler görülmüştür. Vilayetin geçmiş dönemlerde defalarca yıkılmasına neden olan ve 6 Şubat 2023'te de "asrın felaketi" olarak da ifade edilen depremlerin, 1923-1960 yılları arasında, düşük şiddette ve ufak maddi kayıplara neden olduğu gözlemlenmiştir. Yer kayması ve taş düşmesi gibi afetler ise daha nadiren gerçekleşmiş olup bu afetler, gerçekleştiğinde ise can ve mal kayıpları yaşanmıştır. Aynı dönemde vilayette gerçekleşen sel ve su baskınları sonrasında, can ve mal kayıpları oluşurken, yaşanan kuraklıklar ise tarımsal verimi düşürmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Maraş'ın iktisadi yapısı ve vilayette yaşanan doğal afetlerin iktisadi yapıya olan etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Maraş'ta nüfusun büyük kısmı kırsal alanda yaşamış ve vilayetin iktisadi yapısı, toprağın işletilmesine dayanmıştır. Vilayetin iktisadi hayatında, ziraat ve hayvancılık öne çıkmıştır. Vilayette yapılan tarımsal üretim, eski usul ve tekniklerle yapılmıştır. Bunun yanında, vilayet tarımında kullanılan arazilerin ailelere dağılımındaki genel yapı ile üretimin modern girdilerden yoksun olması, tarımsal üretimin doğal koşullara bağlı olarak yapılmasına yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde, vilayetin yüzölçümünde yaşanan değişimler de dikkate alınarak bakıldığında, vilayette çeşitli dönemlerde üretim alanı ve miktarı ile hayvan sayısında değişimler yaşanmıştır. 1930'lu yıllarda vilayette ekilen araziler artmış, fakat gerçekleşen aşırı yağışlar sonrasında üretim miktarında düşüşler gözlemlenmiştir. 1940'lı yıllarda ise Türkiye, dünyadaki savaşa girmese de bu dönemde izlenen savaş politikaları ve yaşanan aşırı yağışlar nedeniyle savaş yıllarında vilayette, üretim alanı ve miktarında önemli düşüşler olmuştur. 1940'ların ikinci yarısında ise kurak sezonlar yaşansa da üretim alanı ve miktarı, savaş sonrasında toparlanmaya devam etmiştir. 1950'lerde ise önceki döneme göre daha az oranda afet yaşansa da vilayette yaşanan çekirge istilası, aşırı yağışlar ve kurak sezon dönemlerinde, üretim miktarlarında ufak düşüşler olmuş; fakat tarımdaki modern girdilerin artmasıyla üretim alanı ve miktarında önemli artışlar yaşanmıştır.

Genel olarak bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Maraş'ta iktisadi yapının temeli olan tarımsal üretimin önemli oranda dış koşullara bağlı olarak yapılması, tarımda verim düşüklüğüne ve üretimin yıllara göre farklılık göstermesine neden olmuştur. Vilayette özellikle sel ve su baskınları ile kuraklık gibi doğal afetler dönemlerinde, ekilen tarımsal alan ve üretim miktarında düşüşler yaşanmıştır. Üretim diğer yandan çekirge istilası ve dünyada yaşanan savaştan da etkilenmiştir. Aynı dönemde vilayette yapılan hayvancılık, tarıma göre daha az oranda afetlerden etkilenmiştir. Bu dönemde, vilayetteki iktisadi yapının doğal afetlerden etkilemesinin asıl nedeni ise tarımsal üretimin önemli oranda modern girdilerden yoksun olması, sulama sistemlerinin yetersizliği ve diğer yandan tarım dışı üretim alanlarının dar olmasıdır. Günümüzde 6 Şubat 2023 depremlerinde görüldüğü üzere, afetlerin çok ağır neticeleri olsa da iktisadi hayatın temelini birçok üretim alanına dayanıyor olması, yaşanan ve yaşanacak afetlerin etkilerinin daha az hissedilmesini ve afetlerin olumsuz sonuçlarının daha hızlı ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Ele alınan dönemde Maraş'ta diğer yandan afet sonrasındaki yardım faaliyetleri ile ulaşım, iletişim ve diğer altyapı olanaklarının sınırlı olması ve de vilayette nüfusun önemli oranda küçük üreticilerden oluşması gibi nedenler, toplumu afetlere karşı savunmasız bırakmıştır. Genel anlamda ise ele alınan çalışmada, Maraş'ın Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi hayat ve nüfus yapısının bölgede gerçekleşen afetlerden etkilendiği ve özellikle meteorolojik afetlerin iktisadi hayat üzerinde belirleyici olduğu ve de vilayetin mevcut koşullarının bölge ve ülke geneliyle benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30.1.0.0/42.251.5, 20.02.1948.

BCA, 30.1.0.0/115.727.7, 16.11.1966.

BCA, 30.1.0.0/118.749.4, 22.02.1960.

BCA, 30.1.0.0/119.755.8, 11.02.1966.

BCA, 30.10.0.0/8.50.25, 16.04.1947.

BCA, 30.10.0.0/66.439.22, 30.06.1923.

BCA, 30.10.0.0/117.818.34, 15.04.1930.

BCA, 30.10.0.0/117.819.5, 19.04.1931.

BCA, 30.10.0.0/117.820.5, 03.10.1933.

BCA, 30.10.0.0/117.824.10, 08.01.1938.

BCA, 30.10.0.0/118.825.36, 06.10.1938.

BCA, 30.10.0.0/118.827.8, 12.06.1939.

BCA, 30.10.0.0/119.838.12, 08.11.1932.

BCA, 30.10.0.0/119.846.5, 17.07.1940.

BCA, 30.10.0.0/119.846.22, 10.01.1941.

BCA, 30.11.1.0/266.24.68, 19.08.1957.

BCA, 30.18.1.2/131.30.9, 10.04.1953.

BCA, 30.18.1.2/203.9.12, 07.02.1967.

BCA, 30.18.1.2/213.87.20, 16.12.1967.

BCA, 30.18.1.2/290.88.2, 24.11.1972.

BCA, 490.1.0.0/686.328.1, 11.06.1936.

BCA, 490.1.0.0/686.330.1, 12.02.1941.

BCA, 490.1.0.0/686.331.1, 06.06.1941.

BCA, 490.1.0.0/687.332.1, 09.10.1942.

BCA, 490.1.0.0/687.335.1, 01.07.1945.

BCA, 490.1.0.0/687.336.1, 11.03.1949.

BCA, 490.1.0.0/1585.466.1, 08.01.1940,

BCA, 490.1.0.0/496.1997.3, 30.01.1937.

Gazeteler

Demokrasiye Hizmet

Elbistan Postası

Halk Postası

Maraş Gazetesi

Maraş Postası

Şanlı Maraş

Zaman

Kitaplar

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Maraş İli (1950), İstatistik Genel Müdürlüğü, Cilt 45, Ankara.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı (1961), İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul.

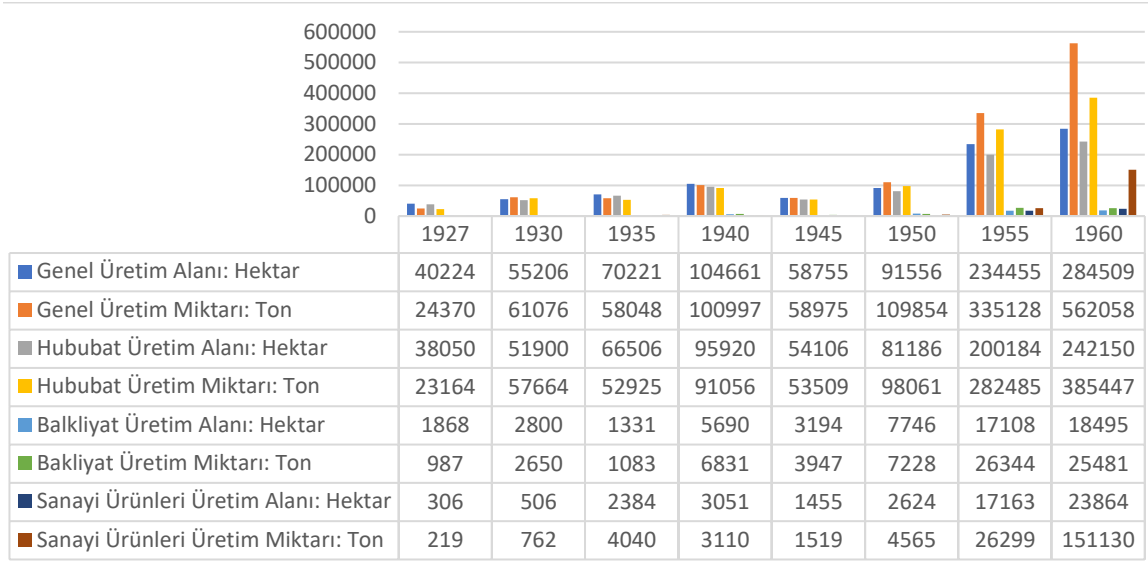
23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı (1961), İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul.

28 Ekim 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza Şehir ve Köy İtibariyle Türkiye Nüfusu (1928), Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumisi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara.

- 1927 Tarım Sayımı (1970), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- 1934-1950 Zirai Bünye ve İstihsal (1951), İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- 1946-1953 Zirai Bünye ve İstihsal (1954), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- 1946-1954 Zirai Bünye ve İstihsal (1955), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- 1950 Tarım Sayımı Neticeleri (1956), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- 1954-1958 Zirai Bünye ve İstihsal (1959), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- 1958-1960 Zirai Bünye ve İstihsal (1962), İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- 1958 Zirai Bünye ve İstihsal (1959), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- 1959-1961 Zirai Bünye ve İstihsal (1963), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- 1965 Zirai Bünye ve İstihsal (1967), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Aruoba, Ç. (1982), "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar" Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü. SBF. Basın ve Yayın Yüksek Okul Basımevi, Ankara, s. 79-87.
- Aydınbaş, G. (2023), "Sosyoekonomik Boyutuyla Türkiye'de Depremler Üzerine Bir İnceleme: Kahramanmaraş Depremi Örneği" Sosyal Bilimlere Çok Yönlü Yaklaşımlar: Tarih, Turizm, Eğitim, Ekonomi, Siyaset ve İletişim, Özgür Yayınları, Gaziantep, s. 177-212.
- Bardakçı, H. ve DEMİRTAŞ, F. (2023), "Doğal Afetlerin Dış Ticarete Etkisi: 2023 Türkiye Depremleri ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi" Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, İstanbul, s. 83-204.
- Boratav, K. (2005), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, 9. Basım, Ankara.
- Boratav, K. (2006), Türkiye'de Devletçilik, 2. Basım, İmge Kitabevi, Ankara.
- Develi, E. S. (2022), Dünya İktisat Tarihi: 1500 ve Sonrası, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Düzgüneş, M. (1973), Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş-1965 (1968), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara
- Genel Nüfus Sayımı – Kahramanmaraş İli (1970), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Genel Nüfus Sayımı – Maraş Vilayeti 1935 (1937), Mehmet İhsan Basımevi, Ankara.
- Doker, A. C. – YİĞİT, A. S. (2023), "Deprem Sonrasında Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Öneriler" Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası İçin Akademik Öneriler, Gaziantep, s. 195-208.
- Gökhan, İ. (2011), Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, Öncü Basımevi, Kahramanmaraş.
- Görür, N. (2020), Türkiye'de Deprem, Doğan Kitap, İstanbul.
- Gündüz, T. (2001), "Kahramanmaraş" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, s. 192-196.
- Hayvan İstatistiği 1929-35 (1936), Mehmet İhsan Matbaası, Ankara.
- Hayvanlar İstatistiği 1940 (1942), Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.
- Hayvanlar İstatistiği 1944 (1946), Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.
- Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950 (1952), Ankara Basım ve Cildevi, Ankara.
- İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı (1941), Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- İstatistik Yıllığı (1948), İstatistik Genel Müdürlüğü, Anlara.
- Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu, (2023), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara.
- "Kahramanmaraş" Yurt Ansiklopedisi (1983), Cilt 8, Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul, s. 5640-5749.
- Kalaycı, İ. (2013), Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023), İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2003), Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, G. (2004), Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

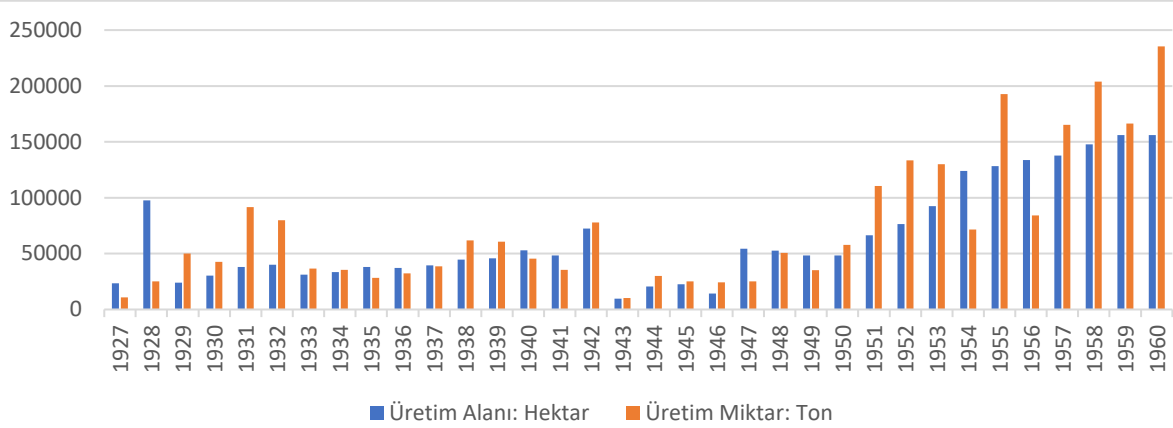
- Koç, K. (2010), *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Ukde Kitaplığı, Kahramanmaraş.
- Koraltürk, M. (2002), "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 581-591.
- Köy Envanter Etüdlere Göre Maraş* (1970), Köy İşleri Bakanlığı Yayınları –Yıldız Basımevi, Konya 1967.
- Maraş İl Yıllığı* (1967), Maraş Valiliği, Maraş.
- Meyve İstatistiği 1946 1952* (1954), Doğu Matbaası, Ankara.
- Özbey, Ö. – BAYRAKTAR, B. (2023), "6 Şubat 2023 Tarihinde Yaşanan Depremin Türkiye'deki Makroekonomik Etkisi" *Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Balıkesir, s. 121-138.
- Sabırsız, E. ve ŞÖHRET, M., (2024), "6 Şubat depremlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik, sosyal ve çevresel etkileri" *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Sayı 15, Deprem Özel Sayısı, s. 571-597.
- Solak, İ. ve DOĞAN, A. (2020), "Maraş'ta Yaşanan Doğal Afetler (XIX.-XX. Yüzyıl)" *Maraş Araştırmaları*, Cilt 1, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları – Palet Yayınları, Konya, s. 137- 151.
- Sönmez, M. (1986), *Türkiye Ekonomisinde Bunalım*, Cilt 2. Belge Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Şahin, C. (1991), *Türkiye Afetler Coğrafyası*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Şahinkaya, S. (2009), *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, 2. Basım, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Tarım Aletleri ve Makineleri İstatistiği 1944* (1946), Ankara Basımevi, Ankara.
- Tarım İstatistikleri 1928-1934* (1936), Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Tarım İstatistikleri 1934-1937* (1939), *Receb Ulusoğlu*, Ankara.
- Tarım İstatistikleri 1928-1936* (1937), Mehmet İhsan Matbaası, Ankara.
- Tarım İstatistikleri Özeti 1943-1964* (1965), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Tarımsal Yapı ve Üretim 1970-1972* (1975), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946* (1947), İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tarla Mahsulleri İstatistiği 1938-1940* (1942), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942* (1944), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945* (1947), İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Tarla Ziraatı Ürünleri İstatistiği 1937-1939* (1940), *Receb Ulusoğlu Basımevi*, Ankara.
- Traktör Anket Neticeleri ve Ziraat Alet ve Makineleri 1955-1959* (1960), Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara.
- Traktör Anketi Neticeleri 1960* (1960), Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara.
- Tokgöz, E. (2011), *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*, 10. Basım, İmaj Kitabevi, Ankara.
- Tuncel, M. (2001), "Kahramanmaraş" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, s. 196-197.
- Yaşa, M. (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.
- Ziraat Alât ve Makineleri İstatistiği 1940* (1941), Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul.
- Ziraat Sayımı Neticeleri 1950* (1956), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.
- Zirai Bünye ve İstihsal 1958* (1958), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara.

EKLER

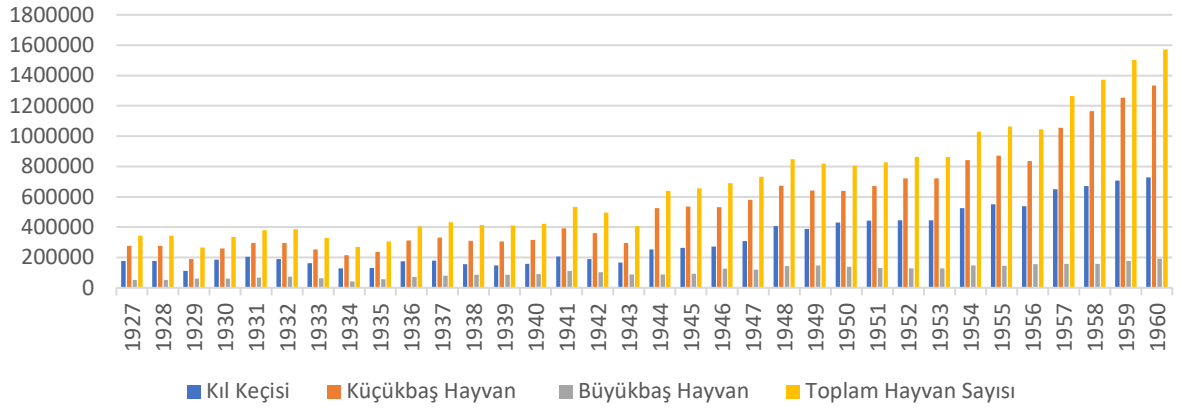
Grafik 1: 1927-1960 Yılları Arasında Maraş'ta Toplam Tarımsal Üretim Miktarı ve Alanı

(Kaynak: 1927 Tarım Sayımı, 1970; Tarım İstatistikleri 1928-1934, 1936; Tarım İstatistikleri 1928-1936, 1937; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-46, 1947; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1938-40, 1942; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-42, 1944; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-45, 1947; 1946-1954 Zirai Bünye ve İstihlal, 1955; 1954-1958 Zirai Bünye ve İstihlal, 1959; 1958-1960 Zirai Bünye ve İstihlal, 1962.)

Grafik 2: 1927-1960 Yılları Arasında Maraş'ta Üretilen Buğdayın Ekim Alanı ve Üretim Miktarı.

Kaynak: Tarım İstatistikleri 1928-1934, 1936: 11; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1942, 1944: 8; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1940-1945, 1944: 2; 1934-1950 Zirai Bünye ve İstihlal, 1951: 120; 1946-1953 Zirai Bünye ve İstihlal, 1954: 120; İstatistik Yıllığı, 1948: 262; Tarla Mahsulleri İstatistiği 1937-1946, 1947: 7; 1946-1954 Zirai Bünye ve İstihlal, 1955: 120; 1954-1958 Zirai Bünye ve İstihlal, 1959: 124; 1958-1960 Zirai Bünye ve İstihlal, 1962: 63.

Grafik 3: 1927-1960 Yılları Arasında Maraş'ta Yetiştirilen Hayvancılığın Değişimi

Kaynak: 1927 Tarım Sayımı, 1970: 93; Hayvan İstatistiği 1929-35, 1936: 20-21; Hayvanlar İstatistiği 1940, 1942: 12-13; Hayvanlar İstatistiği 1944, 1946: 35-36; Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950, 1952: 36-37; Ziraat Sayımı Neticeleri 1950, 1956: 121; Ziraat Bünye ve İstihsal 1958, 1959: 125; 1958-1960 Ziraat Bünye ve İstihsal, 1962: 153; Ziraat Bünye ve İstihsal 1959-1961, 1963: 63.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 29.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1494144

Research Article/Araştırma Makalesi

Akça, İ. (2024). "The Role of Person-Organization Fit in the Effect of Intra-Organizational Political Behavior on Work Alienation", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 64, pp. 275-287.

THE ROLE OF PERSON-ORGANIZATION FIT IN THE EFFECT OF INTRA-ORGANIZATIONAL POLITICAL BEHAVIOR ON WORK ALIENATION

İbrahim AKÇA*

Abstract

The purpose of this research is to determine the role of person-organization fit in the effect of the perception of intra-organizational political behavior on work alienation of academics working in higher education institutions where tourism education is provided. In this regard, the research population consisted of academic staff working in faculties, colleges, and vocational schools of state and foundation universities in Turkey where tourism education is given. In this context, data were obtained from 385 academics by applying online and face-to-face questionnaires. AMOS program was used to test the measurement model, and PROCESS Macro was used to test the hypotheses. The study determined that intra-organizational political behavior had a significant and positive effect on work alienation. However, the moderating role of person-organization fit in this relationship is not significant.

Keywords: *Political behaviors, Work alienation, Person-organization fit, Tourism education, Tourism academics.*

ÖRGÜT İÇİ POLİTİK DAVRANIŞLARIN İŞE YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE BİREY-ÖRGÜT UYUMUNUN ROLÜ

Öz

Bu araştırmanın amacı, turizm eğitimi verilen yükseköğretim kurumlarında görev yapan akademisyenlerin örgüt içi politik davranışlarının işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde birey-örgüt uyumunun rolünü belirlemektir. Bu doğrultuda araştırmanın evreni, Türkiye’de turizm eğitimi verilen devlet ve vakıf üniversitelerinin fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarında görev yapan akademik personellerden oluşturmaktadır. Bu kapsamda çevrimiçi ve yüz yüze anketler uygulanarak toplam 385 akademisyenden veriler elde edilmiştir. Ölçüm modelinin test edilmesinde AMOS programından, hipotezlerin test edilmesinde ise PROCESS Macro eklentisinden yararlanılmıştır. Araştırmada örgüt içi politik davranışlarının işe yabancılaşma üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık, birey-örgüt uyumunun bu ilişkideki düzenleyici rolünün anlamlı olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Politik davranışlar, İşe yabancılaşma, Birey-örgüt uyumu, Turizm eğitim kurumları, Turizm akademisyenleri.*

*Assist. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Tavşanlı Faculty of Applied Sciences, Tourism Administration Department, KÜTAHYA.
e-mail: akcaibrahim@yahoo.com, (<https://orcid.org/0000-0002-8863-4213>)

1. INTRODUCTION

While discourses can create the desired environment for the organization to achieve its goals, they can also alienate individuals who continue to work in the organization. Understanding and addressing these dynamics are crucial for sustaining a healthy and productive work environment while promoting positive organizational behaviors. Organizational political behaviors, which are influenced by various factors, can significantly affect alienation from work. An individual in an organization may engage in a struggle to gain power for reasons such as personal interests, pacifying the other group, promotions and wages, budget and resources, and may engage in political behaviors in this process. This situation is inevitable especially in organizations with staff appointments, grouping, and advantageous practices such as courses, technocities, research centers and coordinators. In other words, it is a known fact that political behaviors are exhibited in order to secure power, resources, knowledge, authority and positions. Although not every individual in an organization exhibits political behavior to the same extent, it may be avoided to show political behavior in a way to be close to any opinion or group when necessary.

The study aims to determine the role of person-organization fit in the effect of intra-organizational political behaviors on work alienation. Another aim is to test whether the effect of intra-organizational political behaviors on work alienation differs according to person-organization fit. However, person-organization fit is mostly considered as a mediator variable in the literature (e.g. Astakhova, 2016; Kim et al., 2023). One of the sub-objectives of this study is to contribute to this deficiency in the literature by focusing on the moderating role of person-organization fit. When the literature is examined, there are studies on intra-organizational political behaviors, work alienation and person-organization fit, but there is no research directly related to the intra-organizational political behaviors of tourism academics and their work alienation. Moreover, there is no research examining the role of person-organization fit in the relationship between the dependent and independent variables. It is important to examine political behaviors that can cause negative consequences such as turnover, low commitment, counterproductive behavior and low performance for the organization (Atinc et al., 2010; Dajani and Mohamad, 2017; Kerse and Babadağ, 2019). In this sense, it is believed that this research will contribute to a deficiency in the literature. This study differs from other studies in terms of the original theoretical model, specific research sample and person-organization fit as a moderator variable. In this sense, it is thought that the research will contribute to the aforementioned gaps in the literature.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Political Behavior

Members of an organization use different tactics of political behavior to achieve certain goals in their careers (Jovanović, 2019: 88) or to achieve goals that they would not otherwise achieve (Latif, 2011: 202). Employees' efforts to gain and use power within the organization constitute organizational politics (İslamoğlu and Börü, 2007: 136). In cases where the interests of organizational members' conflict, organizational political behaviors, which allow the use of available resources to achieve the necessary goals (Jovanović, 2019: 89), are manipulative self-serving behaviors that aim to influence others for personal or group interest, aiming at the interests of the global organization or others (Haleem et al., 2023: 241). Political behaviour is defined as behaviours exhibited consciously by employees in order to increase or maintain personal influence and personal interests (Erber, 2024: 91). In other words, organizational political behaviors are actions that are not officially sanctioned by an organization to influence others to achieve their personal goals (Latif, 2011: 199). Political behavior in organizations can be defined as activities that are not required as part of one's organizational role, but that affect or attempt to affect the distribution of advantages and disadvantages within the organization (Farrell and Petersen, 1982: 405; Jafarjani et al., 2012: 2989). Organizational political behavior includes activities carried out within the organization to obtain, develop and use power and other resources to achieve one's preferred outcomes (Jafarjani et al., 2012: 2988). In some cases, political activities in the organization can occur openly and objectively, while in other cases they can occur in a highly hidden and symbolic manner (Bursalı and Yağcı, 2011: 24).

2.2. Work Alienation

Alienation, which refers to the alienation of the individual from himself/herself, other people and the vocation (Mahmoud et al., 2024: 74), alienation or detachment from others or the organization (Chiaburu et al., 2014: 25), is expressed in the form of actions and experiences that cause the individual not to feel himself/herself as a whole and cause divisions in his/her consciousness (Kaya and Serçeoğlu, 2013: 318). Alienation, which has become a concept that affects all institutions and personal relations in today's industrial societies (Kırıcı and Özkoç, 2016: 21), is defined as the individual's alienation from the institution, self, values, social formations and organizations (Tuna and Yeşiltaş, 2014: 108). The basic meaning of the concept of alienation is defined as the state of separation (a cognitive sense of separation) in relation to another element in the individual's environment (Nair and Vohra, 2009: 294).

Work alienation can be defined as finding one's job meaningless, not being satisfied with the relationships established in the organization, feeling lonely, inadequate and powerless, losing hope and feeling like a simple wheel of the system (Aşık, 2018: 30; Kurtulmuş and Karabıyık, 2016: 463). In other words, work alienation is defined as a discrepancy between employees' perceptions of objective task conditions in certain dimensions and their expectations regarding these dimensions, which increases with the importance or salience of these dimensions (Mottaz, 1981: 517). Work alienation is a very important social psychological problem today and refers to the subjective negative psychological state that arises due to the inability of the work environment to meet the material and spiritual needs of employees (Aknar and Başçı, 2024: 16).

2.3. Person-Organization Fit

One of the main objectives of modern organizations is to ensure the harmony of employees with their work and the organization (Sariboğa et al., 2019: 97). Person- organization fit, which refers to the harmony that a person has achieved with the environment in which they work (Arslan et al., 2018: 2), is defined as the harmony between the norms and values of the organization and the values of individuals (Chatman, 1989: 339). While organizational values refer to climate, culture, organizational goals and norms, individual values refer to characteristics, personality, attitudes and goals (Türkkan and Ülbeği, 2023: 28). Person-organization fit is the compatibility between people and organizations that occurs when at least one entity meets the needs of another, shares similar basic characteristics, or both (Lauver and Kristof-Brown, 2001: 455). Person-organization fit has been defined as the compatibility between people and organizations that occurs when at least one entity meets the needs of the other, when entities share similar basic characteristics, or both (Kristof, 2016: 4-5; Van Vuuren et al., 2007: 1737). This fit can occur when an individual brings similar skills, values and perspectives to an organization (supplementary fit) or when an individual brings new and unique skills, values and perspectives to an organization (complementary fit) (Choi et al., 2017: 54).

2.4. Relationships Between Variables

Approaches to the phenomenon of alienation from work, which refers to a general attitude as an indicator of the employee's loss of enthusiasm and commitment towards his/her work (Kurtulmuş ve Karabıyık, 2016:463), have manifested itself especially as a result of the division of labor based on mass production that emerged with the industrial revolution (Kaya and Serçeoğlu, 2013: 321). It is emphasized that emotional alienation may occur in employees as a result of an unequal and unfair organizational climate, especially in a political organizational environment (Karacaoğlu and Arat, 2019: 5254). The relationship between political organizational behaviors and various aspects of job stress has been expressed in various studies since the mid-1990s (Vigoda, 2002: 574). Tülü and Serinkan (2023), in their research aiming to determine the relationship between the perception of organizational political behaviors, loneliness in work life and organizational alienation, concluded that the perception of organizational political behaviors has a moderate effect on organizational alienation. Tetik and Yılmaz (2021) examined political behaviors in accommodation businesses and their effect on work alienation. As a result of the examination, it was concluded that perceived political behaviors have a positive effect on work alienation. Karacaoğlu and Arat (2019) aimed to investigate the relationship between perceived organizational political behaviors and employee alienation from work and the regulatory role of job stress in this relationship. The findings of the study showed a significant and positive relationship between hotel employees' perceptions of organizational political behaviors and their level of work alienation. Rughoobur-Seetah (2021) aimed to evaluate the consequences

of organizational political behaviors on employees and found that organizational political behaviors positively affect employees' turnover intentions and reduce employees' job satisfaction. Research shows that the level of alienation decreases when there is a strong harmony between individual values and organizational culture (Çelik and Damar, 2017; Yumuk and Kurgun, 2020). For example, as person-supervisor fit, person-group fit, person-organization fit increase, positive outcomes such as organizational commitment, emotional commitment, performance and job satisfaction increase, while negative attitudes such as turnover intention decrease (Astakhova, 2016; Choi et al., 2017; Goetz et al., 2021; Pham et al., 2024). Türkkan and Ülbeği (2023) examined the effect of person-organization fit on work alienation and found that high person-organization fit reduces work alienation. Çelik and Demir (2017) show that person-organization fit has a mediating role in the effect of unfair practices, i.e., negative perception of organizational justice, on work alienation, such as making a selection among those who are close to them in terms of opinion, instead of following official procedures and practices by acting politically in promotions and rewards. Tülü and Serinkan (2023), in their research aiming to determine the relationship between the perception of organizational political behaviours, loneliness in work life and organizational alienation, concluded that organizational political behaviours such as isolating and removing potential competitors among employees or managers supporting the promotion of people who have the same point of view with them for strategic positions have a moderate effect on organizational alienation. When employees feel that their hard work and contributions to the organization are overlooked in favour of individuals or groups associated with certain groups in the workplace, their enthusiasm may be discouraged and their motivation to do work may decrease. This may lead to negative attitudes towards work and the organization as they may feel that their efforts are not noticed or appreciated. If employees feel that their contributions to the organization are not reciprocated or their achievements are ignored, they may be less inclined to share their ideas or contribute to finding solutions to problems when making decisions at work. This can inhibit a sense of collaboration and co-operation and ultimately affect the overall productivity and effectiveness of the organization. Tetik and Yılmaz (2021) examined whether there are political behaviours in accommodation businesses and their effect on alienation from work. As a result of the examination, it was concluded that political behaviours such as employees' efforts to stand out by creating the impression that they are involved in important events and making concessions to some people by influential members of the organization have a positive effect on work alienation. Karacaoğlu and Arat (2019) aimed to investigate the relationship between perceived organizational political behaviours and employees' alienation from work and the regulatory role of job stress in this relationship. The findings of the study showed that there is a significant and positive relationship between hotel employees' perceptions of organizational political behaviours and alienation levels. Rughoobur-Seetah (2021) aimed to evaluate the consequences of organizational political behaviours on employees and found that organizational political behaviours positively affect employees' turnover intentions, which can trigger negative emotions such as alienation from work (Aknar and Başçı, 2024), and reduce employees' job satisfaction. The fact that the employee does not find the organizational values, policies and sense of justice compatible with his/her own may lead to work alienation. Work alienation may lead to increased absenteeism and turnover rates and a decrease in commitment. In previous research, person-organization fit as a mediating variable has often been examined. For example, Astakhova (2016) empirically demonstrated that person-organizational fit has a mediating role between person-supervisor fit and emotional commitment. In terms of political behaviours, in cases where supervisors make suggestions to their subordinates on various issues, inspire them and guide them and make use of their expertise, that is, in institutions where there is person-supervisor fit, positive attitudes of employees towards their organizations such as emotional commitment increase through person-organization fit. In other words, the positive attitudes such as emotional commitment of employees who have the perception that the organization in which the individual works is in harmony in terms of goals, policies and values, in other words, there is a harmonious environment in the organization they work in, increase. On the other hand, negative attitudes decrease (Goetz et al., 2021). In short, as incompatibility increases, negative attitudes also increase. Moreover, it has been observed that as person-organization fit increases, extra-role behaviours such as innovative work behaviours increase in contrast to alienation (Afsar et al., 2015; Pham et al., 2024). Similarly, it is known that satisfaction with the job increases positive emotions such as organizational commitment through person-organization fit (Kim et al., 2023). On the other hand, it is also possible to come across a limited number of studies in which person-organization fit is considered as a moderating variable in previous research (Al-Duhouri and Shamsudin, 2023; Alniaçik et al., 2013; Hamstra

et al. 2019; Sørli et al., 2022; Wei, 2015). In the study conducted by Alniaçık et al. (2013) in higher education institutions, it was determined that person-organization fit has a conditional effect (regulatory role) in the relationship between job satisfaction and turnover intention. Accordingly, person-organization fit moderates the direction (positive-negative) and severity of the effect of the independent variable on the dependent variable. Sørli et al (2022) found that person-organization fit strengthens the relationship between job autonomy and job performance, in other words, the relationship between autonomy perception and performance is stronger in those with high person-organization fit. Hamstra et al (2019) show that the relationship between the person-organization fit level of employees and their role performance is stronger when the person-organization fit levels of the supervisors of these employees are high. Wei (2015) found that intellectual capital and turnover intention vary according to the level of person-organization fit. Accordingly, turnover intention decreases as person-organization fit increases. According to Al-Dhuhouri and Shamsudin (2023), person-organization unfit moderates perceived workplace ostracism's influence on knowledge hiding, with high unfit exacerbating the effect. Person-organization unfit may exacerbate its effect on employees' alienation from their works. The socialization literature claims that employees are more likely to enter and maintain preferred relationships in the organization when the values of the organization and the values of the individual match (Brewer and Gardner, 1996), which implies a sense of belonging and identification with the organization and its members, consistent with social identity theory (Tajfel, 1978). On the contrary, when there is a mismatch between values, employees face the risk of alienation and reinforce their negative feelings (Goetz et al., 2021; Yumuk and Kurgun, 2020). The existing literature shows that political behaviours are related to alienation and person-organization fit is related to alienation. Based on the above theoretical background, it is assumed that person-organization fit may have a moderating effect on the relationship between the independent variable and the dependent variable. Whether the effect of political behaviours on work alienation varies according to person-organization fit has not been tested yet. In addition, there is no research on the subject in tourism education institutions in the literature. The research differs from other studies in terms of its approach to person-organization fit (conditional effect) and sample selection. Based on the discussions on the research results above, the following hypotheses were formed.

Hypothesis 1: Political behaviors affect academics' perceptions of work alienation.

Hypothesis 2: Person-organization fit has a moderating role in the effect of intra-organizational political behaviors on academics' alienation from work: As person-organization fit increases, the effect of intra-organizational political behaviors on work alienation decreases.

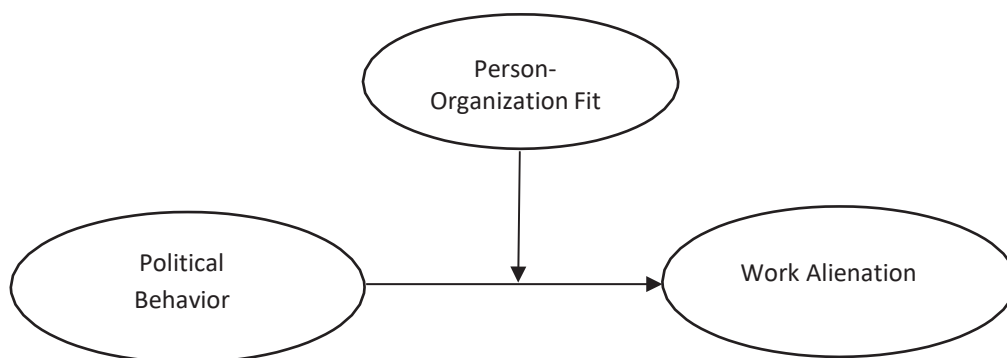

Figure 1: Research Model

3. METHODS

3.1. Instrument Design and Measurement Development

The scales used to collect data on research variables were obtained from previous studies. In this context, in order to measure intra-organizational political behaviors, the scale developed by Zanzi et al. (1991), but which Bilen (2023) conducted a validity-reliability analysis in the Turkish sample, consisting of 16 statements and a single dimension was used. The concept of work alienation was measured using the 8-item work alienation scale developed by Nair and Vohra (2009), and the 4-item scale translated

into Turkish by Turunç and Çelik (2019) was used to measure person-organization fit. AMOS was used for confirmatory factor analysis of the model, and PROCESS Macro (Model 1) program was used to test the research hypotheses.

3.2. Sample Selection and Data Collection

The purpose of this study is to examine the role of person-organization fit in the effect of political organizational behaviors on work alienation of academic staff working in tourism associate and undergraduate programs of state and private universities in Türkiye. Accordingly, 2.550 academicians working in higher education institutions in Türkiye constitute the research population (ÖSYM,2022; YÖK Akademik, 2022; Tuna et al., 2024). Stratified and quota sampling methods were used to select a sample that could represent academicians working at universities in seven regions in Türkiye. In order to ensure that the respondents were appropriately representative of both the seven regions and the state and private universities, they were first stratified and then quotas were applied for region and university ownership status. The data used to test the research hypotheses were obtained from the 385 academic staff working in higher education institutions located in seven regions of Türkiye who accepted to participate in the research.

4. FINDINGS

4.1. Respondent Profiles

Demographic information about the research participants is given below. As seen in Table 1, 64.9% of the research participants work in public universities and 35.1% in private universities, 14.3% are research assistants, 26% are lecturers, 34% are assistant professors, 10.4% are associate professors and 15.3% are professors. While the number of participants with less than 1 year of total experience is 3.6%, the number of participants with 11-15 years of total experience is 30.9%, and the number of participants with 16 years or more of total experience is 12.2%. While 69.4% of the participants are lecturers and do not hold any managerial position, 24.7% are department heads or deputy department heads, and 6% are deans, vice deans, directors or deputy directors.

Table 1. Demographic characteristics

Gender	Freq. (N)	Perc. (%)	University Type	Freq. (N)	Perc. (%)
Male	222	57,7	State	250	64,9
Woman	163	42,3	Private	135	35,1
Age	Freq. (N)	Perc. (%)	Title	Freq. (N)	Perc. (%)
29 years and below	88	22,9	Research. Assist.	55	14,3
			Lecturer	100	26,0
30-39 years old	143	37,1	Assist. Prof. Dr.	131	34,0
40-49 years old	111	28,8	Assoc. Prof. Dr.	40	10,4
50 and above	43	11,2	Professor Dr.	59	15,3
Total Experience	Freq. (N)	Perc. (%)	Experience in the organization	Freq. (N)	Perc. (%)
Less than 1 year	14	3,6	Less than 1 year	59	15,3
1-5 years	75	19,5	1-3 years	83	21,6
6-10 years	130	33,8	4-6 years	126	32,7
11-15 years	119	30,9	7-9 years	65	16,9
16 years and above	47	12,2	10 years and above	52	13,5
Task	Freq. (N)	Perc. (%)	Total	385	100,0
Instructor	267	69,4			
Department chair-co-head dep. chair	95	24,7			
Dean / Vice dean	23	6,0			
Total	385	100,0			

Freq.= Frequency; Perc.= Percentage; N=Number

4.2. Measurement Model and Confirmatory Factor Analysis

Alpha coefficients, which are internal consistency indicators, were examined for the reliability analysis of the scales used in the research. Accordingly, the Alpha coefficients of person-organization fit 0.780; work alienation 0.929 and political behavior 0.976 indicate that they are highly reliable scales. In the reliability analysis phase, 1 statement (pd16 coded statement) belonging to the political behavior scale was excluded from the analyses because it disrupted the overall reliability of the scale (Gürbüz and Şahin, 2016).

After the scale reliability analysis, confirmatory factor analysis (CFA) was applied through the AMOS program to see whether the research model created in line with the previous research results was compatible with the data obtained and to verify the scale factor distributions. The measurement model analysis results are shown in Table 1. In accordance with the purpose of the research, single-factor CFA was applied for measurement variables, each of which consists of a single dimension. The goodness-of-fit indices of the full CFA model ($\chi^2 = 681,030$, $df = 308$, $\chi^2/df = 2,211$, CFI = 0.964, TLI = 0.959, IFI = 0.965, RMSEA = 0.056) fitted the data well (Hair et al., 2014) (See: Figure 2 and Table 2).

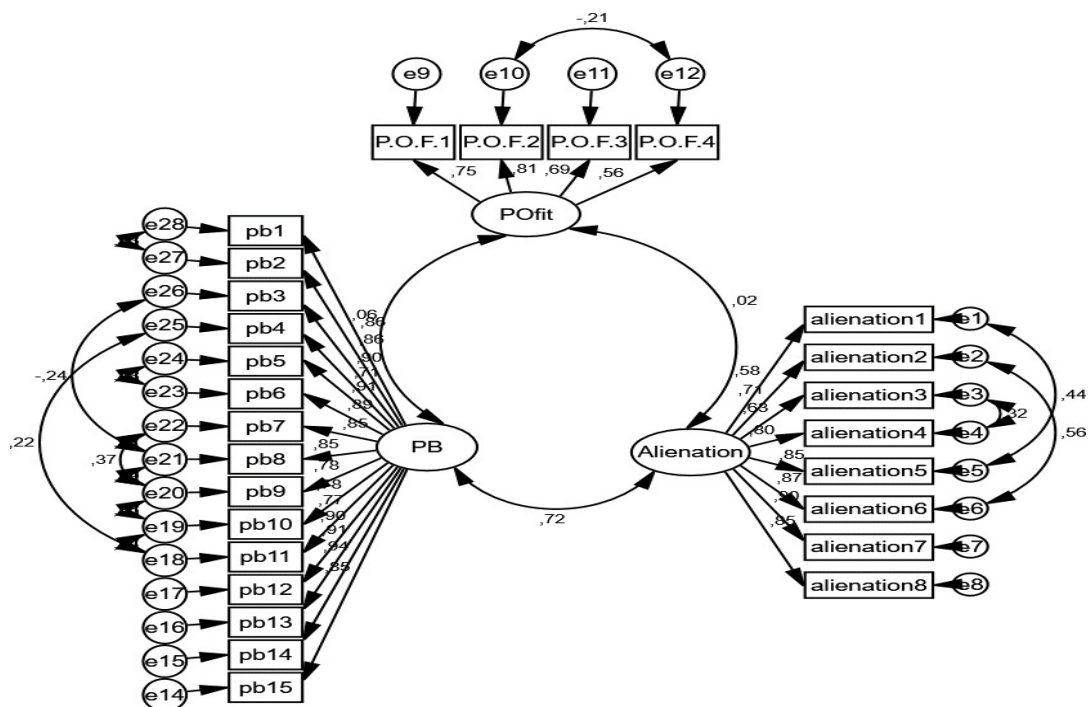

Figure 2. Measurement model confirmatory factor analysis

Table 2. Measurement model analysis results

Article	Path	Scale	β1	β2	S.E.	C.R.	R ²	p
alienation1	<---	AL.	1	0,585			0,317	
alienation2	<---	AL.	1,245	0,71	0,113	11,035	0,473	<0,01
alienation3	<---	AL.	1,061	0,634	0,104	10,2	0,651	<0,01
alienation4	<---	AL.	1,303	0,800	0,109	11,939	0,566	<0,01
alienation5	<---	AL.	1,504	0,854	0,099	15,127	0,747	<0,01
alienation6	<---	AL.	1,520	0,870	0,121	12,546	0,743	<0,01
alienation7	<---	AL.	1,748	0,900	0,137	12,78	0,817	<0,01
alienation8	<---	AL.	1,590	0,846	0,129	12,349	0,499	<0,01
pb15	<---	PB	0,950	0,854	0,041	22,963	0,833	<0,01
pb14	<---	PB	1,054	0,94	0,037	28,171	0,798	<0,01
pb13	<---	PB	0,941	0,905	0,036	25,852	0,724	<0,01
pb12	<---	PB	1,001	0,897	0,039	25,375	0,714	<0,01
pb11	<---	PB	0,782	0,767	0,041	19,003	0,607	<0,01
pb10	<---	PB	0,793	0,782	0,04	19,62	0,612	<0,01
pb9	<---	PB	0,784	0,779	0,04	19,476	0,589	<0,01
pb8	<---	PB	0,950	0,845	0,042	22,474	0,805	<0,01
pb7	<---	PB	0,946	0,851	0,041	22,794	0,819	<0,01
pb6	<---	PB	1,023	0,893	0,041	25,134	0,884	<0,01
pb5	<---	PB	1,079	0,913	0,041	26,323	0,729	<0,01
pb4	<---	PB	0,815	0,706	0,049	16,708	0,716	<0,01
pd3	<---	PB	1,028	0,904	0,04	25,752	0,81	<0,01
pb2	<---	PB	0,899	0,862	0,034	26,743	0,757	<0,01
pb1	<---	PB	1	0,865			0,729	
p.o.f1	<---	P-O-f	1	0,752			0,64	
p.o.f 2	<---	P-O-f	0,982	0,807	0,081	12,084	0,401	<0,01
p.o.f 3	<---	P-O-f	0,815	0,688	0,066	12,292	0,504	<0,01
p.o.f 4	<---	P-O-f	0,735	0,563	0,084	8,781	0,342	<0,01

β1: Unstandardized Coefficients; β2: Standardized Coefficients; S.E.: Standard Error; C.R.= Critical Ratio; AL.: Work Alienation; PB: Political Behaviors; P-O-f: Person-Organization fit

4.3. Structural Model and Hypothesis Testing

PROCESS Macro (Model 1) was used to test the hypotheses of the research model which was constructed based on the theoretical framework of the research. In other words, regression and moderating effect analysis were conducted through PROCESS Macro (Model 1) to test the effect of political organizational behaviors on work alienation and the role of person-organization fit in this relationship. The results obtained are shown in Table 3. The effect of political behaviors on work alienation is positive and significant ($\beta = 0.639$; $p < 0.001$). In other words, political organizational behaviors increase alienation from work. Accordingly, hypothesis H1 is accepted. On the other hand, the moderating role of person-organization fit in the relationship between political behaviors and work alienation is not statistically significant ($\beta = -0.023$; $p = 0.446$). The level of the relationship between political behavior and work alienation does not change according to whether person-organization fit is high or low (conditional effect). Accordingly, H2 hypothesis is rejected. On the other hand, no significant effect was found according to the research control variables (age, gender, region, university ownership status, total experience, experience in the current organization, position, title). In addition, the results obtained regarding the research model did not differ according to the control groups.

Table 3. Regression analysis and moderating effect model hypothesis tests

Variable	β	SE	p	LLCI	UPCI
(Constant)	1,287	,322	0,000	,653	1,921
Political Behavior	,639	,118	0,000	,407	,870
Person-organization fit	,058	,085	,494	-,108	,224
Interaction (Moderator Role)	-,023	,030	,446	-,083	,037
F	99,128				
p	<.001				
R2	,438				

5. DISCUSSION AND CONCLUSION

The intra-organizational political behaviors of academicians working in tourism education institutions increase their perceptions of alienation from work (H1). This result confirms the results of previous research on educational institutions (Karacaoğlu and Arat, 2019; Rughoobur-Seetah, 2021; Tetik and Yılmaz, 2021). Kerse and Babadağ (2019) revealed that workplace bullying increases alienation from working together with political behaviors. In the same study, it was determined that political behaviors affect organizational alienation as well as work alienation. Academics are alienated at work when they believe that there is an effort to attract third parties to their side by expressing facts and intentions differently than they are or by selectively conveying facts. Work alienation is influenced by situations in the organization where academics work, such as when potential competitors are isolated or suspended, or when those who are appointed to strategic positions are chosen by those who have the same point of view as them. Perceptions of unfair practices, disregard, trivialization of achievement or manipulation in the workplace can erode trust between employees and management, leading to a breakdown in communication and co-operation. For example, Dajani and Mohamad (2017) found that there is a significant relationship between perceptions of organizational injustice and counterproductive behaviors and that each dimension of alienation partially mediates this relationship. In this sense, political behaviors in an organization, such as favoritism or preferring to promote people with similar views, may trigger employees' perceptions of organizational injustice increase their perceptions of work alienation and lead them to negative behaviors such as counterproductive behaviors. In contrast, rewarding or promoting employees in organizations can reduce alienation (Tosunoğlu and Demirez, 2017).

In their meta-analysis, Atinc et al. (2010) found that perceptions of organizational political behavior lead to a decrease in job satisfaction, organizational commitment, citizenship behavior, and task performance, while increasing psychological tension. They also state that perceived organizational political behavior is sometimes perceived as an obstacle or threatening stressor because it limits an individual's belief in their ability to achieve personal and professional goals. Another study found that political behaviors negatively affect commitment and increase turnover intentions and counterproductive behaviors (Raiz, 2013). It is important to focus on different aspects of this concept, which can cause extremely negative consequences for the organization to prevent the emergence of undesirable situations in organizations.

On the other hand, the relationship between political behaviors and work alienation is not regulated according to person-organization fit (H2). In other words, the effect of political behaviors on work alienation does not change according to whether person- organization fit is high or low. Accordingly, the relationship between the two variables does not depend on person-organization fit.

This research suggests to both researchers and organizational managers that alienation from work may occur as a result of political behaviors and may further increase potential organizational problems by damaging positive emotions such as organizational citizenship (Dağlı and Averbek, 2017). Kumar (1989) found a negative relationship between political behaviors such as cooperation, threat and acceptance and feelings of interpersonal trust and job performance. In order to minimize the negative consequences of

political behaviour in the workplace, a culture of trust can be created by making participation in decisions inclusive and by preferring transparency and open communication in communication. In addition, it can be ensured that procedural processes such as promotions and assignments are clear and in writing.

5.1. Limitations and Suggestions for Future Research

This research is limited to examining the relationships between political behaviors, work alienation and person-organization fit in tourism higher education institutions. However, it has been observed that most research on political behavior, including previous research, deals with the negative consequences of this concept. However, while political behaviors may have negative aspects, whether this concept can be used in terms of positive outcomes can be a subject of research. In other words, it remains unclear whether employees' political behaviors can be used to achieve organizational goals (e.g. performance, productivity, service performance, dedication to work, etc.). On the other hand, the relationships among Machiavellianism, employee self-interest, counterproductive behaviors and the concept of political behavior can be investigated.

REFERENCES

- Afsar, B. Badir, Y. and Khan, M. M. (2015). Person–job fit, person–organization fit and innovative work behavior: The mediating role of innovation trust. *The Journal of High Technology Management Research*, 26(2):105-116. <https://doi.org/10.1016/j.hitech.2015.09.001>
- Aknar, A., and Başçı, A.(2024). Otel Çalışanlarının İşe Yabancılaşmalarının İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Tükenmişliğin Aracı Rolü; TR83 Bölgesinde Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 14-29
- Al-Dhuhouri, F. S. and Shamsudin, F. M. (2023). The mediating influence of perceived workplace ostracism on the relationship between interpersonal distrust and knowledge hiding and the moderating role of person-organization unfit, *Heliyon*, Volume 9, Issue 9. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20008>.
- Alniaçık, E., Alniaçık, Ü., Erat, S. and Akçin, K. (2013). Does person-organization fit moderate the effects of affective commitment and job satisfaction on turnover intentions?, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Volume 99, Pages 274-281. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.495>.
- Arslan, E., Güripek, E., & İnce, C.. (2018). İşe yabancılaşma ve kişi-örgüt uyumu arasındaki ilişkide kariyer bağlılığının rolü: otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal Of Recreation And Tourism Research*, 5(1), 1-12.
- Astakhova, M. N. (2016). Explaining the effects of perceived person-supervisor fit and person-organization fit on organizational commitment in the U.S. and Japan. *Journal of Business Research*, 69(2), 956–963. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.08.039>
- Aşık, N. A. (2018). Örgüt iklimi ve işe yabancılaşma ilişkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 29-41.
- Atinc, G., Darrat, M., Fuller, B., & Parker, B. W. (2010). Perceptions of organizational politics: a meta-analysis of theoretical antecedents. *Journal of Managerial Issues*, 22(4), 494–513. Doi: 10.2307/25822527
- Brewer, M.B. and Gardner, W. (1996). Who is this “We”? Levels of collective identity and self representations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (1) 83, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.1.83>.
- Bursalı, Y. M., and Bağcı, Z. (2011). Çalışanların örgütsel politika algıları ile politik davranışları arasındaki karşılıklı ilişkiler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), 23-41. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.953736>.
- Chatman, J. A. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person- organization fit. *Academy of Management Review*, 14(3), 333-349. <https://doi.org/10.2307/258171>.
- Chiaburu, D. S., Thundiyil, T., & Wang, J. (2014). Alienation and its correlates: A meta-analysis. *European Management Journal*, 32(1), 24-36. <http://dx.doi.org/10.1016/j.emj.2013.06.003>.
- Choi, H. M., Kim, W. G., & McGinley, S. (2017). The extension of the theory of person-organization fit toward hospitality migrant worker. *International Journal of Hospitality Management*, 62, 53-66. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2016.12.003>.

- Çelik, A. & Damar, A. (2017). The mediating role of person organization fit on the effect of organizational justice on work alienation. *International Journal of Management Economics and Business*, 13(5), 854-866. doi:10.17130/ijmeh.2017ICMEB1735495.
- Dağlı, A. & Averbek, E. (2017). The Relationship between the Organizational Alienation and the Organizational Citizenship Behaviors of Primary School Teachers. *Universal Journal of Educational Research*. 5(10), 1707-1717. doi: 10.13189/ujer.2017.051006.
- Dajani, M. A. Z. & Saad, M. (2017). Perceived Organizational Injustice and Counterproductive Behaviour: The Mediating Role of Work Alienation Evidence from the Egyptian Public Sector. *The International Journal of Business and Management* (12)5, 192-201. doi: 10.5539/IJBM.V12N5P192
- Erbir, M. (2024). Hizmet sektöründe etik liderlik algısının politik davranışa etkisinde örgüt temelli öz saygının aracılık rolü. Çankırı *Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 88-106. doi: 10.18074/ckuiibfd.1344867
- Farrell, D., & Petersen, J. C. (1982). Patterns of political behavior in organization. *Academy of Management Review*, 7(3), 403-412. <https://doi.org/10.2307/257332>
- Goetz, N., Wald, A. and Freisinger, E. (2021). A person-environment-fit-model for temporary organizations - Antecedents for temporary working settings, *International Journal of Project Management*, Volume 39, Issue 1, Pages 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2020.08.006>.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson.
- Haleem, M.S., Akhtar, S., Hamid, M.T., Iqbal, M. N. & Emmanuel, S. (2023). The role of perceived organizational politics in organizational commitment and turnover intentions among private sector teachers. *Journal of Policy Research*, 9(4), 241-247. <https://doi.org/10.61506/02.00146>
- Hamstra, M. R. W., Van Vianen, A. E. M., & Koen, J. (2018). Does employee perceived person-organization fit promote performance? The moderating role of supervisor perceived person-organization fit. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(5), 594-601. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1485734>
- İslamoğlu, G., & Börü, D. (2007). Politik davranış boyutları: bir ölçek geliştirme çalışması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 7(14), 135-153.
- Jafariani, H., Mortazavi, S., Nazemi, S., & Bull, P. (2012). Political behavior in organizational context: nature, research and paradigm. *Management Science Letters*, 2(8), 2987-3000. doi:10.5267/J.MSL.2012.09.008
- Jovanović, M. (2019). The political behavior of managers and employers as an instrument for advancing career: Influence and factors on individual and organizational effectiveness. *Ekonomika*, 65(4), 87-105. doi: 10.5937/ekonomika1904087J
- Karacaoğlu, K., & Arat, H. (2019). Otel işletmelerinde çalışanların örgütsel politika algıları ile işe yabancılaşmaları arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici rolü: Nevşehir ili örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 253-266. doi: 10.18092/ulikidince.579040
- Kaya, U. & Serçeoğlu, N. (2013). Duygu işçilerinde işe yabancılaşma: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, 1(36), 311-346.
- Kerse., G. ve Babadag, M. (2019). A path from bullying at work to alienation: a multi-level view. *Management Research Review*, doi: 10.1108/MRR-11-2018-0412
- Kırcı, E. & Özkoç, A. G. (2017). Turist rehberlerinin tükenmişlik düzeylerinin işe yabancılaşma eğilimlerine etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 20-32. <https://doi.org/10.24010/soid.303638>
- Kim, Y. H., Shin, S. I., Kim, H. K., Jun, M. and Wreen, M. (2023). Advanced practice nurses' organization commitment: impact of job environment, job satisfaction, and person-organization fit. *Asian Nursing Research*, 17(2):91-101. doi: 10.1016/j.anr.2023.03.002
- Kristof, A.L. (1996) Person-organization fit: an integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49(1), 1-49. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1996.tb01790.x>
- Kumar, P. & Ghadially, R. (1989). Organizational Politics and its effects on members of organizations. *Human Relations*, doi: 10.1177/001872678904200402

- Kurtulmuş, M. & Karabıyık, H. (2016). Algılanan örgütsel adaletin öğretmenlerin işe yabancılaşma düzeylerine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 459-477. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000175962>
- Latif, A., Abideen, Z. U., & Nazar, M. S. (2011). Individual political behavior in organizational relationship. *Journal of Politics and Law*, 4(1), 199-210. doi:10.5539/jpl.v4n1p199
- Lauver, K. J., & Kristof-Brown, A. (2001). Distinguishing between employees' perceptions of person–job and person–organization fit. *Journal of vocational behavior*, 59(3), 454-470. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1807>
- Mahmoud, A. B., Berman, A., Reisel, W., Fuxman, L. and Hack-Polay, D. (2024). Examining generational differences as a moderator of extreme-context perception and its impact on work alienation organizational outcomes: Implications for the workplace and remote work transformation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 65(1), 70-85. <https://doi.org/10.1111/sjop.12955>
- Mottaz, C. J. (1981). Some determinants of work alienation. *Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1981.tb00678.x>
- Nair, N. & Vohra, N. (2009). Developing a new measure of work alienation. *Journal of Workplace Rights*, 14(3), 293-309. doi: 10.2190/WR.14.3.c
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi - ÖSYM (2022). 2022-Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu., Tablo 3, Tablo 4, <https://www.osym.gov.tr/TR,23885/2022-yuksekoğretim-kurumlari-sinavi-yks-yuksekoğretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html>.
- Pham, T.P.T., Nguyen, T. V., Nguyen, P. V. and Ahmed, Z. U. (2024). The pathways to innovative work behavior and job performance: Exploring the role of public service motivation, transformational leadership, and person-organization fit in Vietnam's public sector, *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, Volume 10, Issue 3, 100315. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100315>.
- Riaz, A. (2013). Antecedents And Consequences Of Organizational Politics A Study Of The Public Sector Organizations Of Pakistan. (*Unpublished Doctoral Thesis*), Mohammad Ali Jinnah University, Pakistan.
- Rughoobur-Seetah, D. S. (2021). Assessing the outcomes of organizational politics on employees work behaviors. *Journal of African Business*, 23(3), 676-693. <https://doi.org/10.1080/15228916.2021.1910785>
- Sarıboğa, V., Kılıç, E. D., & Serin, H. (2019). Sınıf öğretmenlerinin birey-örgüt uyumu üzerine bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 95-115. doi: 10.26466/opus.567443
- Sørli, H. O., Hetland, J., Bakker, A. B., Espevik, R. and Olsen, O. K. (2022). Daily autonomy and job performance: Does person-organization fit act as a key resource?, *Journal of Vocational Behavior*, Volume 133, 103691. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2022.103691>.
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison, in: H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London, pp. 61–76.
- Tetik, R. A. & Yılmaz, G. Ö. (2021). Algılanan örgüt içi politik davranışların işe yabancılaşmaya etkisi: konaklama işletmelerinde çalışanlar üzerine bir araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 2737-2755. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.896>
- Tosunoğlu, N. & Demirez, F. (2017). Örgüt ikliminin işe yabancılaşma üzerine etkisi: Gazi üniversitesi rektörlüğünde bir araştırma - The effect of organizational climate on work alienation: A research for Gazi University rectorate. *Journal of Business Research-Turk*, doi: 10.20491/ISARDER.2017.262
- Tuna, M. & Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss110650>
- Tülü, M., & Serinkan, C. (2023). Örgütsel politika algısı, iş yaşamında yalnızlık ve örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişkilerin belirlenmesi: Antalya Muratpaşa belediyesi örneği. *Journal of Economics*, 8(20), 153-175. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1144243>.

- Türkkan, G., & Ülbeği, İ. D. (2024). Kişi-örgüt uyumunun işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(51), 25-50. <https://doi.org/10.35408/comuybd.1316883>.
- Van Vuuren, M., Veldkamp, B. P., De Jong, M. D., & Seydel, E. R. (2007). The congruence of actual and perceived person–organization fit. *The International Journal of Human Resource Management*, 18(10), 1736-1747. <https://doi.org/10.1080/09585190701570908>.
- Vigoda, E. (2002). Stress-related aftermaths to workplace politics: the relationships among politics, job distress, and aggressive behavior in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 571-591. <https://doi.org/10.1002/job.160>.
- Wei, Y-C. (2015). Do employees high in general human capital tend to have higher turnover intention? The moderating role of high-performance HR practices and P-O fit. *Personnel Review*, doi: 10.1108/PR-07-2013-0137
- YÖK Akademik (2022). *YÖK Akademik arama*, <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/>
- Yumuk, Y. & Kurgun, H. (2020), The Role of Organizational Culture Types on Person-Organization Fit and Organizational Alienation Levels of Hotel Workers, Ruël, H. and Lombarts, A. (Ed.) *Sustainable Hospitality Management* (Advanced Series in Management, Vol. 24), Emerald Publishing Limited, Leeds, pp. 83-104. <https://doi.org/10.1108/S1877-636120200000024007>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.04.2024 ✓Accepted/Kabul: 08.08.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1462710

Research Article/Araştırma Makalesi

Ekinci, M. A. (2024). "Yönetim Muhasebesi Alanında Yayınlanmış Lisansüstü Tez ve Makalelerin Mukayeseli İçerik Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 289-306.

YÖNETİM MUHASEBESİ ALANINDA YAYINLANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZ VE MAKALELERİN MUKAYESELİ İÇERİK ANALİZİ

Mehmet Ali EKİNCİ*

Öz

Son yıllarda Yönetim Muhasebesi üzerine birçok teknik ve yöntem geliştirilmiş ve bu durum literatürde geleneksel yönetim muhasebesi ve stratejik yönetim muhasebesi olarak konuların ayırım noktasına gitmesine neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı yönetim muhasebesi alanında yapılmış lisansüstü tez ve makalelerin içerik analizinin yapılmasıdır. Çalışma kapsamında, "Yönetim Muhasebesi" üzerine yapılmış çalışmalar geleneksel yönetim muhasebesi veya stratejik yönetim muhasebesi konu ayırımı yapılmaksızın YÖK ulusal tez merkezinde 2010-2023 yılları arasında yayınlanmış tezler ve Google Scholar arama motorundan erişilebilen makaleler incelenmiştir. Elde edilen veriler Excel ortamında tasnifleme yapılmış ve içerik yönünden tez ve makalelere ait bulgular karşılaştırmalı mukayese edilmiştir. Araştırma sonucunda tez ve makalelerde en fazla çalışmayı erkek yazarların yaptığı, örnek olay tekniğinin tezlerde, anket tekniğinin ise makalelerde daha çok tercih edildiği, en fazla çalışma yapılan üniversitelerin Muğla Sıtkı Koçman, Manisa Celal Bayar ve Marmara Üniversitesi olduğu, stratejik yönetim muhasebesi konularının ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Yönetim muhasebesi, Stratejik yönetim muhasebesi, İçerik analizi.*

COMPARATIVE CONTENT ANALYSIS OF GRADUATE THESIS AND ARTICLES PUBLISHED IN THE FIELD OF MANAGEMENT ACCOUNTING

Abstract

In recent years, many techniques and methods have been developed in Management Accounting, leading to a distinction in the literature between traditional management accounting and strategic management accounting. The purpose of this study is to conduct a content analysis of graduate theses and articles conducted in the field of management accounting. As part of the study, theses published between 201-2023 in the YÖK national thesis center and articles accessible from the Google Scholar search engine were examined, regardless of the distinction between traditional management accounting and strategic management accounting. The data obtained were classified in an Excel environment, and the findings of the theses and articles were compared and contrasted in terms of content. As a result of the research, it was determined that the most studies in theses and articles were conducted by male authors; the case study technique was preferred more in theses and the survey technique was preferred more in articles; the universities where the most studies were conducted were Muğla Sıtkı Koçman, Manisa Celal Bayar, and Marmara University; and strategic management accounting topics were predominant.

Keywords: *Management accounting, Strategic management accounting, Content analysis.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Serinhisar Meslek Yüksekokulu, DENİZLİ.
e-posta: emekinci @pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4280-5563>)

GİRİŞ

Bilim dallarında alan yazının belirli zaman dilimlerinde incelenmesi, ilgili bilim dallarında yaşanan gelişmelerin tespit edilmesi açısından önemlidir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler, ilgili bilim dalının zaman içerisinde gösterdiği gelişimi ve eksikliklerini tespit ederek bu eksiklikleri gidermeye yönelik bilimsel görüşleri literatüre kazandırmaktadır (Kozak 2000: 16). Mevcut literatüre bakarak bir bilim alandaki ilerlemeyi, yönünü ve güncel gelişmeleri tespit etmek amacıyla çalışan araştırmaların öz yansıtıcı çalışmalar yaptığı söylenebilir (Cesur vd.,2024:23). Araştırmalar yöntem bakımından nitel ve nicel araştırma yöntemleri olarak ayrılırken, öz yansıtıcı çalışma yapan araştırmacıların tercihen nicel araştırma yöntemi kapsamında içerik, bibliyometrik, meta ve soru formları analizi tekniklerini kullandıkları görülmektedir (Cesur vd.,2024:26).

Meta analizi, araştırmacının herhangi bir konuda daha önce yapılmış, birbirinden farklı ve birden çok araştırmanın sonuçlarını birleştirip, elde ettiği bulguları istatistiksel analizini yaptığı bir tekniktir (Kan vd., 2004, 107). Soru formları tekniği, diğer bir ifade ile anket tekniği ise, bilgi istemek amaçlı bireylere sözlü veya yazılı yöneltilen sorular ile verilerin toplanmasıdır. Bu bilgiler yüz yüze, internet ortamında, telefonla veya posta yoluyla toplanabilir. Anket yoluyla gerek nitel gerekse nicel ölçümler yapılarak analiz yapılabilmektedir (Arıkan, 2018:98)

Öz yansıtıcı çalışmalar kapsamında, herhangi bir bilim dalında yaşanan gelişmelerin tespiti açısından yapılmış akademik çalışmaların niteliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiş olan ve bunlardan en sık kullanılanlardan bir diğer teknik ise bibliyometrik analiz tekniğidir (Hotamışlı ve Erem, 2014: 2). Pritchard (1969: 348) bibliyometriği, bilimsel çalışmalara ve diğer iletişim ortamlarına matematik ve istatistiksel yöntemlerin uygulanması olarak ifade etmiştir. Borgman (2002: 4) başka bir ifade ile bilimsel çalışmaların sayısal analiz ve istatistikler yardımıyla incelenmesi olarak ifade etmiştir. Bu analiz, akademik çalışmaların atıf yapılan kaynak ve yazar, konu, yazar, içerik vb. verilerinin matematiksel ve istatistiksel açıdan incelenmesi ile ilgilenmekte olup, elde edilen bulguları doğrultusunda belirli bir bilim alanına ait genel durumun ortaya konmasını sağlamaktadır (Martinez vd. 2015: 258).

İçerik analizi tekniği ise, metin ve söylemlerin içeriğinde yer alan temel bileşenleri saptama, sınıflandırma ve yorumlama amacı ile kullanılan sistemli, metodolojik ve nesnel bir teknik olarak tanımlanmakta olup; bir metnin ya da görselin içerisinde sistemli bir biçimde belirlenen kategorilerin/kodların mevcudiyetini analiz etmek için gerçekleştirilmektedir. Bu analiz, önceden belirlenen kategoriler kapsamında belge içeriğinin kodlanarak sayısal veriler üzerinden incelenmesine dayanır (Kurtuluş, 2010,50)

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte ileri üretim teknolojileri işletmelerin üretim sistemlerine yansımış ve küresel rekabeti arttırmıştır. Bununla birlikte özellikle ekonomilerde yaşanan dalgalanmalar vb. nedenler işletme yöneticilerinin yaşadığı sorunları da artmış ve çözüm bulmak adına muhasebe biliminin bir alt dalı olan yönetim muhasebesi uygulamalarına olan ilgi ve önemi daha da artmıştır. Sevilengül (2005: 21) yönetim muhasebesini, genel muhasebeden ve maliyet muhasebesinden elde ettiği veriler üzerinden yöneticilerinin kararlar alırken ihtiyaç duydukları sayısal bilgileri sağlayan, muhasebe bölümü olarak ifade etmiştir. Tanımdan da anlaşıldığı üzere ve teknolojik gelişmelerin paralelinde işletme yöneticilerinin ilgi odağı haline gelen yönetim muhasebesi alanı, akademik çalışmalara da yansımış ve farklılık göstermiştir.

Bu çalışmada, yönetim muhasebesi başlığı altında yer alan lisansüstü tezlerin ve makalelerin içerik analizi yapılmıştır. Daha önce yapılmış çalışmalar genellikle kitap, makale, lisansüstü tezler vb. şekillerde ayrı olarak belirli dönemlerde bibliyometrik veya içerik analizi şeklinde yapılmış, ayrıca makale çalışmaları daha çok web of secince endeksinde taranan dergiler özelinde bibliyometrik analiz ile yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı ise, Yönetim Muhasebesi başlığı ile YÖK Ulusal Tez Merkezinde yayınlanmış lisansüstü tezlerin ve Google Scholar arama motorunda yayınlanmış makalelerin içerik analizi ile genel görünümünü ortaya çıkartıp mukayese etmek ve daha sonra yapılacak çalışmalara rehber olmaktadır.

1. LİTERATÜR

Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan içerik analizi yapılması nedeniyle, literatür incelemelerinde muhasebe alanında birçok içerik analizi çalışmasına rastlanılmaktadır. Araştırma kapsamında yönetim muhasebesi ile ilgili içerik analizi yapılacağından literatürde ele alınmış Yönetim muhasebesi ile ilgili ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

Dönmez vd. (2011) çalışmasında “Social Sciences Citation Index’e kayıtlı dergilerde çağdaş yönetim muhasebesi yöntemlerine ilişkin literatür taraması ve analizleri (1970-2008)” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda Social Sciences Citation Index’te (SSCI) dizinlenen dergilerde, faaliyet tabanlı maliyetleme, hedef maliyetleme, yaşam boyu maliyetleme, kaizen maliyetleme ve kalite maliyetleri ile ilgili 1970-2008 yılları arasında yayınlanmış 233 adet makaleyi içerik ve yazarlar açısından değerlendirmiştir.

Tosunoğlu ve Cengiz (2017) çalışmasında “Türkiye’de 2010-2016 yıllarına ilişkin yönetim muhasebesi alanında yapılan çalışmaların değerlendirilmesi” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda MUFAD, MÖDAV, Mali Çözüm, Muhasebe ve Denetime Bakış ve Muhasebe ve Vergi Uygulamaları dergilerinde 2010-2016 yılları itibarıyla yayınlanan yönetim muhasebesiyle ilgili 118 makale, konu ve çalışma yöntemi bakımından incelenmiştir.

Kırlıoğlu ve Doğan (2018) çalışmasında “konaklama işletmeleri yönetim muhasebesi’nin 2000-2014 yılları arası akademik gelişim süreci” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda 2000-2014 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde yayınlanmış “Konaklama İşletmeleri’nde Yönetim Muhasebesi” konularında çalışılmış Lisansüstü tezler incelenmiş, genel eğilimler belirlenmiş, bu konuda çalışma yapmak isteyenlere yol göstermek amaçlanmış ve içerik analizi ile tezler çeşitli özelliklerine göre kategorize edilmiş ayrıca derinlemesine incelenerek yapılan araştırmaların bulgu ve sonuçları benzer ve farklı yönleriyle ele alınmıştır.

Akyüz ve Yeşil (2019) çalışmasında “basılı ulusal ve uluslararası yönetim muhasebesi kitaplarının değerlendirilmesi” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda Yönetim muhasebesi alanında ulusal ve uluslararası kitapları incelenmiş ve yönetim muhasebesinin geçmişten günümüze süreci bilimsel açıdan değerlendirerek, yeni yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda basılması planlanan yeni kitaplar için güncel bölüm başlıkları ve bulunması gereken bölümleri öneri olarak sunmuştur.

Kızıyalçın (2020) çalışmasında “TR dizinde taranan üniversite ve muhasebe finansman dergileri ile lisansüstü tezlerde çağdaş maliyetleme yöntemleri (2010/2019)” isimli konuyu ele almıştır. Çalışma verileri, tezler için YÖK Ulusal Tez Merkezi’nden, makaleler için de belirlenen dergilerin web sayfaları, Dergipark ve üniversitelerin web sayfalarından elde edilmiş ve 117 adet makale ve 133 adet tez çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışma ile çağdaş maliyetleme yöntemlerinin tez ve makalelerde ne kadar çalışıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kızıyalçın (2021) çalışmasında “lisans ve lisansüstü düzeyinde verilen maliyet ve yönetim muhasebesi ders içeriklerinin analizi: işletme bölümü ve sosyal bilimler enstitüsü örneği” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda üniversitelerin işletme bölümleri ve sosyal bilimler enstitülerinin web sayfalarında bulunan Bologna bilgi paketleri incelenmiştir. Çalışma ile lisans ve lisansüstü düzeyde verilen maliyet ve yönetim muhasebesi dersleri içerik yönünden incelenerek hangi konulara ağırlık verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Koçyiğit ve Altsoy (2021) çalışmasında “sağlık hizmetlerinde yönetim muhasebesi alanında bibliyometrik bir analiz” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda, Web of Science veri tabanında 1975-2020 yılları arasında yayımlanan sağlık alanında yönetim muhasebesi üzerine yapılan çalışmalar ele alınmış ve 152 adet çalışmaya ulaşılarak 117 çalışma bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, en fazla çalışmanın “ABD” de yapıldığı, en fazla “İngilizce” dilinde çalışma yapıldığı, araştırmacı olarak en fazla “Baran W”, “Colella Wg”, “Macinati Ms” ve “Pilli Sp” adlı yazarların çalıştığı görülmüştür.

İyibildiren (2022) çalışmasında “yönetim muhasebesi başlığı altında yayınlanan akademik çalışmaların bibliyometrik analizi” isimli konuyu ele almıştır. Bu bağlamda Yönetim muhasebesi (management accounting) başlığında yapılmış akademik çalışmalar Web of Science veri tabanından çekilmiştir. Bu veriler, VOSviewer yazılımı ile haritalama tekniği uygulanarak analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında 988 yayın incelenmiş ve 2020 yılında en fazla yayının yapıldığı, en çok yayının işletme finansmanı ve yönetim bilim alanlarında yer aldığı, üniversiteler bazlı değerlendirmede Güney Avustralya Üniversitesi ve MARA Teknoloji Üniversitesinin lider konumda olduğu, ülke bazlı yaygın dağılımında İngiltere, yazar bazında en fazla yayını 11 adetle Gary Sprackman tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

2. AMAÇ, KAPSAM, SINIRLILIK VE YÖNTEM

2. 2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde yönetim muhasebesi alanında içerik analizi çalışma örneklerine rastlanılmaktadır. Bu çalışmalar genellikle yayınlanmış lisansüstü tezlerin (Kırloğlu ve Doğan,2018) incelenmesi veya makale (Dönmez vd., 2011; Tosunoğlu ve Cengiz,2017;) bazlı incelemelerin olduğu görülmektedir. Ancak ikisinin bir arada değerlendirilip mukayese edildiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca son yıllarda yönetim muhasebesi konularının modern veya stratejik yönetim muhasebesi ağırlıklı olduğu ve literatürde yer alan çalışmaların ve bibliyometrik çalışmaların bu konular üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı; daha önce yapılmış çalışmalara ilaveten, tez ve makaleler incelendiğinde içerik yönüyle değinilmemiş bazı hususlar ilave edilerek genişletilmiş, daha önce yapılmış çalışma dönemlerine güncel dönemler eklenmiş ve araştırma kısıtı olarak “Yönetim Muhasebesi” tercih edilerek çalışma yapılmıştır. Böylece gerek geleneksel yönetim muhasebesi gerekse modern ve stratejik yönetim muhasebesi konu olarak ele alınmış ve araştırmacıların ilerleyen dönemlerde yönetim muhasebesi alanında yapacağı çalışmalara ışık tutması umulmaktadır.

Araştırmada; lisansüstü tezlerin yüksek lisans ve doktora dağılım durumu, bunların yıllara göre cinsiyet dağılımları, makalelerin 1. yazar bazında yıllara göre cinsiyet dağılımı, tezlerin yıllara göre danışman unvan dağılımı ile makalelerin 1. yazar bazında yıllara göre unvan dağılımı, tezlerin ve makalelerin araştırma yöntemleri ve yıllara göre dağılımı, tezlerin yayınlandığı enstitüler ile makalelerin yayınlandığı dergilerin yıllara göre tespiti, tezlerin yayınladığı üniversiteler ile makalelerin 1. yazarlarının kadrolarının olduğu üniversitelerin yıllara göre tespiti, tez ve makalelerin çalışma konularının tespitleri yapılmaya çalışılmış ve içerik analizi yapılarak nicel olarak sunulmuştur..

2. 3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmanın kapsamını, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan “Yönetim Muhasebesi” ile ilgili yayınlanmış olan tüm lisansüstü tezler ve Google Scholar arama motorunda “Yönetim Muhasebesi” araması ile listelenen tüm makaleler oluşturmaktadır. Araştırma sınırlılığı ise; 2010-2023 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan arama motoru kısmında gelişmiş arama bölümünden aranacak kelime “Yönetim Muhasebesi”, alan tümü, arama tipi sadece yazılan şekilde, yıl aralığı 2010-2023 kısıtlanarak 124 adet lisansüstü tez listelenmiş ve çalışma kapsamında 105 adet tez dahil edilmiştir. Ayrıca Google Scholar arama motorunda arama kısıtı olarak 2010-2023 baz alınmış ve arama motorunda gelişmiş arama kelimenin tümünü içeren kısmı “Yönetim Muhasebesi”, kelimelerin geçtiği yerler “makale başlığında, yıl olarak 2010-2023 olacak şekilde kısıtlanmış ve 106 çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan erişilebilir makale 48 olarak tespit edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Bu kısıtların konulmasının temel nedeni ise; tez içeriğinde tez konusu, özet ve anahtar kelime, makalelerde ise makale başlığında yönetim muhasebesi kelimesi temelinde taratılarak çalışma konusunun özü dışında içeriğinde yönetim muhasebesi kelimesi geçen diğer çalışmalar elenmiş ve çalışma özünde içerik olarak yönetim muhasebesi kapsamına girmeyen çalışmaların sonuçları etkilemesi veya saptırmasına yönelik verilerden kaçınılmıştır.

Araştırma kısıtı olarak 2010-2023 dönemlerinin baz alınmasının nedeni, yönetim muhasebesi alanında stratejik (çağdaş) yönetim muhasebesi teknikleri konuları özelinde lisansüstü tez çalışma eğiliminin genellikle 2010 yılı sonrası daha fazla olması, dolayısıyla bu konulara eğilimin arttığını varsaydığımız bu dönemden günümüze gelinceye kadar geleneksel yönetim muhasebe konularında da çalışılma eğiliminin durumunun tespit edilerek mukayesesinin yapılmasıdır. Benzer çalışma; Kızıyalçın (2020) tarafından içerik analizi ile karşılaştırma yapılarak “TR Dizde Taranan Üniversite ve Muhasebe Finansman Dergileri ile Lisansüstü Tezlerde Çağdaş Maliyetleme Yöntemleri (2010/2019)” isimli çalışmada görülmektedir. Çalışma kapsamında ulusal lisansüstü tezlerde inceleme yapıldığı için literatürde yayınlanmış makalelerin bir kısmının bu tezlerden türetildiği görülmektedir.

Araştırmada; her derginin, Dergipark, Scopus, Web of Science gibi veri tabanlarında bulunmaması, özellikle tezlerden türetilmiş makaleler de düşünüldüğünde ve araştırmacılar tarafından yüklenmiş çalışmaların arandığı bir arama motoru olması gibi sebeplerden dolayı, daha geniş erişim sağlayacağı düşüncesi ile “Google Scholar” veri tabanı kullanılmıştır.

2. 3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi olarak nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan nicel içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi; nesnel, ölçülebilir ve doğruluğu teyit edilebilir bilgiler elde etmek amacıyla doküman, metin ve evrak gibi farklı materyalleri belirli kurallar çerçevesinde analiz etmeyi amaçlayan bir tekniktir (Metin ve Ünal,2022:273).

İçerik analizi ile araştırmacılar herhangi bir konu veya sorun hakkında bilgiler elde edebilir ve bu bilgilerden hareketle anlamlı sonuçların çıkarılması sağlanır. Bu analiz, farklı alanlarda kullanılabilen esnek bir tekniktir (Alanka,2024:1).

Bu çalışma da içerik analizinin tercih edilmesinin nedeni, yukarıda saydığımız özellikleri sayesinde yönetim muhasebesi ile ilgili yapılmış lisansüstü tez ve makaleler ile durum tespiti yaparak mukayese edilmesini sağlamaktır. Bu kapsamda doküman olarak tez ve makalelere erişim sağlanmış ve araştırma kriterlerine göre Excel ortamında veriler tasniflenerek analiz edilmiştir.

3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında, incelenen tezlerin ve makalelerin Excel ortamında verileri tasniflenerek içerik yönünden yapılan analizlerin sonuçları ve mukayeselerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, tez ve makale bazında araştırılan konuların dağılımı vb. konuların tespiti yapılarak mukayese edilmesi ve çalışmalarda benzer eğilimin olup olmadığının tespit edilmesine yönelik analiz sonuçlarına yer verilecektir.

3. 1. İncelenen Çalışmaların Sayısal Bilgileri

Çalışma kapsamında YÖK Tez Merkezinde “Yönetim Muhasebesi” arama kriteri kapsamına 2010-2023 yıllarına ait erişim sağlanabilen 105 adet lisansüstü tez ve Google Scholar arama motorundan aynı kriterlerde erişim sağlanabilen 48 adet makale çalışma kapsamına alınmıştır. Bu bilgilerden hareketle çalışma verilerinin %31’ini makaleler, %69’unu lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Tezlerin ise 64 adeti yüksek lisans, 41 adeti doktora. Bu bağlamda tezlerin %61’i yüksek lisans, %39’u doktora çalışmasıdır.

Tablo 1: İncelenen Tez ve Makalelerin Sayısal Dağılımı

YÖNETİM MUHASEBESİ	Lisansüstü Tez		Makale	TOPLAM
	Yüksek Lisans	Doktora		
	64	41	48	153
Yüzde	%41,83	%26,79	%31,37	%100
	%69		%31	%100
Tezlerin Yüzdesi	%61	%39	-	%100

3. 2. İncelenen Çalışmaların Yazar Cinsiyet Dağılımı

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme çalışmaların yazarlarının cinsiyet dağılımlarını bulmak için yapılmıştır. Tez ve makale 1. yazarlarının cinsiyet dağılımlarına dair bilgi Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: İncelenen Tez ve Makale 1.Yazarlarının Cinsiyet Dağılımı

Tez						
Cinsiyet	Lisansüstü Tez	Tez Cinsiyet Yüzdesi	Y.L. Cinsiyet Adet	Y.L. Cinsiyet Yüzdesi	Doktora Cinsiyet Adet	Doktora Cinsiyet Yüzdesi
Erkek	65	0,619047619	35	0,546875	30	0,731707317
Kadın	40	0,380952381	29	0,453125	11	0,268292683
Toplam	105	%100	64	%100	41	%100
Cinsiyet		Toplam Tez	Y. Lisans Dağılımı		Doktora Dağılımı	
Erkek		65	35	0,538461538	30	0,461538462
Kadın		40	29	0,725	11	0,275
Makale						
1.Yazar	Sayı		Yüzde			
Erkek	36		%75			
Kadın	12		%25			
Toplam	48		%100			

Tablo 2’de görüldüğü gibi lisansüstü tezlerin 65’i erkekler, 40’ı kadınlar, yani yaklaşık tezlerin %62’si erkekler, %38’i kadınlar tarafından yazılmıştır. Erkekler 35 yüksek lisans,30 doktora tezi, yani 65 tezin yaklaşık %54’ünü yüksek lisans, %46’sını doktora tezi olarak çalışmıştır. Kadınlar 29 yüksek lisans, 11 doktora tezi, yani 40 tezin yaklaşık %72,5’i yüksek lisans, %27,5’i doktora tezi olarak çalışmıştır. Ayrıca 64 adet yüksek lisans tezinin yaklaşık %55’i erkekler, %45’i kadınlar, 41 adet doktora tezinin yaklaşık %73’ü erkekler, % 27’si kadınlar tarafından yazılmıştır.

Makale bazlı cinsiyet dağılımında ise 1. yazarlar dikkate alınmıştır. 48 adet makalenin 36’sı erkekler, 12’si kadınlar, yani 48 adet makalenin %75’i erkekler, %25’i kadınlar tarafından çalışılmıştır. Tez ve makale 1.yazarlarının cinsiyet dağılımları mukayese edildiğinde her ikisinde de %50’nin üzerinde erkek yazarlar ağırlıklı olduğu görülmektedir.

3. 3. İncelenen Çalışmaların Tez Danışmanı ve Makale Yazarı Bazlı Unvan Dağılımı

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme çalışmaların yazarlarının unvan dağılımlarını bulmak için yapılmıştır. Tez ve makale 1. yazarlarının unvan dağılımlarına dair bilgi Tablo 3’de, yıllara göre dağılımları ise Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 3: İncelenen Tezlerin Danışman ve Makale 1.Yazarlarının Unvan Dağılımı

Tez Danışman Unvanı	Yüksek Lisans	Y.L. Yüzde	Doktora	Doktora Yüzde	Toplam	Yüzde
Dr. Öğretim Üyesi	21	0,328125	4	0,097560976	25	0,238095238
Doçent	23	0,359375	7	0,170731707	30	0,285714286
Profesör	20	0,3125	30	0,731707317	50	0,476190476
Toplam	64	%100	41	%100	105	%100
Makale Yazar Unvanı			Sayı	Yüzde	Mukayese Y. Lisans	Mukayese Doktora
Araştırma Görevlisi			4	0,083333333	-	-
Öğretim Görevlisi			8	0,166666667	-	-
Dr. Öğretim Üyesi			24	0,5	0,328125	0,097560976
Doçent			4	0,083333333	0,359375	0,170731707
Profesör			5	0,104166667	0,3125	0,731707317
Diğer			3	0,0625	-	-
Toplam			48	%100	%100	%100

Tablo 3’de görüldüğü gibi; 64 adet yüksek lisans tezinin 21’i Dr. Öğretim Üyesi, 23’ü Doçent, 20’si Profesör, yani yaklaşık %33’ü Dr. Öğretim Üyesi, %36’sı Doçent ve %31’i Profesör tarafından danışmanlığı yürütülmüştür. Diğer taraftan 41 adet doktora tezinin 4’ü Doktor Öğretim Üyesi, 7’si Doçent ve 30’u Profesör, yani yaklaşık %10’u Doktor Öğretim Üyesi, %17’si Doçent ve %73’ü Profesör tarafından danışmanlığı yürütülmüştür. Toplam 105 adet tezin 25’i Dr. Öğretim Üyesi, 30’u Doçent, 50’si Profesör, yani yaklaşık %24’ü Dr. Öğretim Üyesi, %28’i Doçent ve %48’i Profesör tarafından danışmanlık yürütülmüştür. Bu verilere toplamda tez danışmanlığının neredeyse yarısını, özellikle doktora düzeyinde %73 oran ile çoğunluğun Profesör unvanlı akademisyenler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Yüksek Lisans düzeyinde ise %36 ile Doçentlerin yürüttüğü ancak oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Makale bazında 48 adet çalışmanın 24’ü Dr. Öğretim Üyesi, 4’ü Doçent, 5’i Profesör, 8’i Öğretim Görevlisi, 4’ü Araştırma Görevlisi, 3’ü diğerleri tarafından yazıldığı, yani makale 1. yazarlarının yüzdelik dağılımının yaklaşık %50’sinin Dr. Öğretim Üyesi, %8’i Doçent, Profesör %10 olduğu görülmektedir. Tez danışmanlığı ile makale 1.yazarları mukayese edildiğinde benzer bir eğilimde olmadığı görülmektedir. Bu durum Dr. Öğretim Üyesi akademisyenlerin doçentlik kriterlerini sağlama adına makale yazma eğiliminin daha fazla olabileceğinden makale yazarlığındaki oranın yüksekliğinin sebebi olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin Danışman ve Makale 1.Yazarlarının Yıllara Göre Unvan Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans			Doktora			Makale					
	Dr. Öğr. Üy.	Doç.	Prof.	Dr. Öğr. Üy.	Doç.	Prof.	Dr. Öğr. Üy.	Doç.	Prof.	Öğr. Gör.	Araş. Gör.	Diğer
2010	2	1	4	0	1	2	0	0	0	0	0	0
2011	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0
2012	3	1	3	0	0	3	1	0	0	0	0	0
2013	0	0	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0
2014	4	0	2	1	0	0	1	1	0	1	0	0
2015	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1
2016	0	2	0	1	2	3	1	0	0	0	0	0
2017	1	2	2	0	1	5	7	1	0	0	1	0
2018	2	1	3	2	1	3	3	0	1	0	0	0
2019	2	6	2	0	0	1	5	1	0	0	1	1
2020	1	1	1	0	0	5	0	0	0	0	0	1
2021	0	4	0	0	1	1	1	0	3	3	0	0
2022	5	3	1	0	1	2	1	0	0	1	1	0
2023	0	1	1	0	0	4	0	0	0	2	0	0
Topl.	21	23	20	4	7	30	24	4	5	8	4	3
Yüzde	0,3281	0,3593	0,3125	0,0975	0,17073	0,7317	0,5	0,0833	0,1041	0,1666	0,08333	0,0625
	%100			%100			%100					

Tablo 4’de görüldüğü gibi tez danışmanları ve makale 1.yazarlarının yıllar itibariye çalışma sayılarına yer verilmiştir. Bu verilere göre tez danışmanlığı; yüksek lisans düzeyinde Dr. Öğretim Üyelerinin en çok çalışmayı 2022 yılında 5, Doçentlerin 2019 yılında 6, Profesörlerin 2010 yılında 4 adet yürüttüğü, doktora düzeyinde Dr. Öğretim Üyelerinin en çok çalışmayı 2018 yılında 2, Doçentlerin 2016 yılında 2, Profesörlerin 2017 ve 2020 yıllarında 5’er adet yürüttüğü görülmektedir. Ayrıca 2018 yılında tüm unvanlar düzeyinde hem yüksek lisans hem tez danışmanlığı yürütüldüğü görülmektedir. Makalelerde ise, Dr. Öğretim Üyelerinin en çok çalışmayı 2017 yılında 7, Doçentlerin yayınlandığı yıllarda 1, Profesörlerin 2021 yılında 3 adet makale yazarlığı bulunmaktadır. Genel anlamda en fazla akademik çalışmanın 20 çalışma ile 2017 ve 19 çalışma ile 2019 yılı olduğu görülmektedir.

3. 4. İncelenen Çalışmanın Araştırma Tekniklerinin Tez ve Makale Bakımından Dağılımı

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme çalışmaların araştırma tekniklerini tespit etmek için yapılmıştır. Tez ve makalelerin araştırma tekniklerinin dağılımlarına dair bilgi Tablo 5’de, yıllara göre dağılımları ise Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 5: Tez ve Makalelerin Araştırma Teknikleri Dağılımı

Teknik	Tez					Makale		
	Y.L.	Yüzde	Doktora	Yüzde	Toplam	Yüzde	Makale	Yüzde
Örnek Olay	32	0,5	23	0,5609	55	0,5238	5	0,1041
Anket	22	0,3125	16	0,3902	36	0,3428	22	0,4583
Diğer	12	0,1875	2	0,0487	14	0,1333	21	0,4375
Toplam	64	%100	41	%100	105	%100	48	%100

Tablo 5’de görüldüğü gibi, araştırma teknikleri bakımından örnek olay tekniği ile yapılan çalışmaların daha ağırlıklı olduğu, 64 adet yüksek lisans tezinin 32’si yani %50’si, 41 adet doktora tezinin 23’ü yani %56’sı, toplam 105 adet tezin 55’i yani %52’sinin bu teknikle yapıldığı, makalelerde ise 48 adet makalenin 22’si yani yaklaşık %46’sının anket tekniği ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Anket tekniğinin ise tezlerde ise en çok tercih edilen ikinci teknik olduğu görülmektedir. Makalelerde diğer araştırma teknikleri başlığı altında yer alan yöntemlerle 21 adet çalışmada tercih edildiği yani yaklaşık %44 seviyesinde olduğu görülmektedir. Yüzde 44 oranı yüksek bir oran olması nedeniyle diğer araştırma tekniklerden bahsetmekte fayda vardır. Bu bakımdan yapılan çalışmalara bakıldığında bu yöntemlerin; genellikle araştırma makalesi, literatür taraması ve bibliyometrik olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Tez ve Makalelerin Araştırma Tekniklerinin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Teknik									Toplam
	Örnek Olay			Anket			Diğer			
	Y.L.	Dok.	Mak.	Y.L.	Dok.	Mak.	Y.L.	Dok.	Mak.	
2010	4	1	0	2	2	0	1	0	0	10
2011	0	0	0	1	1	1	1	0	1	5
2012	3	1	0	2	2	1	2	0	0	11
2013	0	0	3	0	0	0	0	0	1	4
2014	3	1	1	2	0	1	1	0	1	10
2015	1	0	0	0	0	3	0	0	0	4
2016	0	4	0	1	2	0	1	0	1	9
2017	3	4	0	1	2	3	1	0	6	20
2018	4	2	0	2	2	2	0	2	2	16
2019	5	1	0	4	0	4	1	0	4	19
2020	2	4	0	1	1	1	0	0	0	9
2021	3	0	0	0	2	3	1	0	4	13
2022	3	3	1	4	0	1	2	0	1	15
2023	1	2	0	0	2	2	1	0	0	8
Toplam	32	23	5	20	16	22	12	2	21	153
Mukayese Tez-Makale	55		5	36		22	14		21	
Genel Toplam	60			58			35			

Tablo 6’da görüldüğü gibi tez ve makalelerde kullanılan araştırma tekniklerinin yıllar itibariyle dağılımları gösterilmiştir. Örnek olay tekniği ile en fazla çalışmanın 3 yüksek lisans, 3 doktora ve 1 makale ile 2022 yılında yapıldığı, anket tekniği ile en fazla çalışmanın 4 yüksek lisans, 4 makale ile 2019 yılında, diğer tekniklerde en

fazla çalışmanın 1 adet yüksek lisans 6 makale ile 2017 yılında yapıldığı görülmektedir. Genel toplamda ise 153 çalışmanın 60'ının örnek olay tekniği, 58'inin anket tekniği olduğu ve birbirine yakın olduğu görülmekte olup, örnek olay tekniği daha çok tezlerde, anket tekniğinin ise makaleler de tercih edildiği anlaşılmaktadır.

3. 5. İncelenen Çalışmanın Yayınlandığı Enstitü ve Dergi Bakımından Dağılımı

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme, tezlerin yayınlandığı enstitüler ve makalelerin yayınlandığı dergilerin eğilimini tespit etmek için yapılmıştır. Tezlerin dağılımlarına dair ayrıntılı bilgi Tablo 7'de, makalelerin dağılımlarına dair ayrıntılı bilgi ise Tablo 8' de gösterilmiştir.

Tablo 7: Tezlerin Yayınlandığı Enstitülerin Yıllar İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Enstitü										Toplam
	Sosyal Bilimler		İşletme		Fen Bilimleri		Sağlık		Lisansüstü		
	Y.L.	Dok.	Y.L.	Dok.	Y.L.	Dok.	Y.L.	Dok.	Y.L.	Dok.	
2010	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	10
2011	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
2012	5	3	0	0	2	0	0	0	0	0	10
2013	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2014	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0	7
2015	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
2016	2	6	0	0	0	0	0	0	0	0	8
2017	5	6	0	0	0	0	0	0	0	0	11
2018	6	6	0	0	0	0	0	0	0	0	12
2019	8	1	1	0	0	0	1	0	0	0	11
2020	3	5	0	0	0	0	0	0	0	0	8
2021	3	0	0	0	0	0	0	0	1	2	6
2022	7	3	0	0	1	0	0	0	1	0	12
2023	1	4	0	0	1	0	0	0	0	0	6
Toplam	51	44	1	0	4	0	1	0	2	2	105
	95		1		4		1		4		
Yüzde	0,904762		0,009524		0,038095		0,009524		0,038095		%100

Tablo 7'de görüldüğü gibi tezlerin yaklaşık %90'ı sosyal bilimler enstitülerinde yayınlanmıştır. Bu durumun ana nedeni, yönetim muhasebesi alanının muhasebe biliminin bir alt bilim alanında olması, muhasebe biliminin de işletme biliminin bir alt bilim dalı, lisans üstü eğitim sisteminde ise işletmenin genellikle sosyal bilimler enstitüsü bağlı bir anabilim dalı olmasının gereğidir. Bazı üniversiteler enstitü ayrımını ortadan kaldırıp tüm lisansüstü alanları lisansüstü enstitüsü adı altında birleştirmeye başlamıştır. Bu bakımdan yapılmış tezlerin bir kısmı lisansüstü Enstitülerinde yapılmaya başlamış olup, ilerleyen dönemlerde sosyal bilimler enstitüsünde yapılacak çalışmalara yakın bir çalışma oranına çıkabileceği öngörülebilir.

Tablo 8: Makalelerin Yayınlandığı Dergilerin Yıllar İtibariyle Dağılımı

Yıllar	Dergi					Toplam
	İ.İ.B.F. Dergileri	Sos. Bil. Enstitüsü Dergileri	Muhasebe Dergileri	İşletme Dergileri	Diğer Dergiler	
2010	0	0	0	0	0	0
2011	1	0	0	0	1	2
2012	0	1	0	0	0	1
2013	2	0	2	0	0	4
2014	1	0	1	1	0	3
2015	2	0	0	0	1	3
2016	0	0	0	0	1	1
2017	0	1	1	7	0	9
2018	0	0	1	1	2	4
2019	0	0	2	0	6	8
2020	0	0	0	0	1	1
2021	0	1	0	2	4	7
2022	1	1	0	0	1	3
2023	1	0	1	0	0	2
Toplam	8	4	8	11	17	48
Yüzde	0,166667	0,083333	0,166667	0,229167	0,354167	%100

Tablo 8’de görüldüğü gibi makalelerin yaklaşık %17’si üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi, %8’i üniversitelerin sosyal bilimler enstitüsü dergisi, %17’si muhasebe dergileri, %23’ü işletme dergilerinde, %35’inin diğer dergi kategorilerinde yayınlandığı görülmektedir. Bu bağlamda tezlerin yayın ağırlığının sosyal bilimler enstitüsünde yayınlandığı gibi makalelerinde ağırlıklı olarak sosyal bilimler ağırlıklı dergilerde yayınlandığı söylenebilir. Öte yandan diğer dergiler özelinde, yönetim muhasebesi sosyal bilimler bilim alanına giren bir çalışma alanı olması nedeniyle bu dergilerin kategorik ağırlığının da sosyal bilimler endeksli olduğu çalışma verilerinden anlaşılabilir olup tezlerde %90 sosyal bilimler enstitüsü yayınlanma oranının dergilerde de bu seviyelerde olacağı öngörülebilir.

3. 6. İncelenen Çalışmada Tezlerin Yayınlandığı Üniversite ve Makale Yazarlarının Üniversite Düzeyinde Kadro Bilgilerinin Dağılımı

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme, tezlerin yayınlandığı üniversiteler ve makale 1. yazarların kadrolarının bulunduğu üniversitelerin eğilimini tespit etmek için yapılmıştır. Bu eğilimin tespiti ile yayınlanan tezlerin hangi üniversitelerde çalışıldığı ve yayınlanmış makalelerin 1.yazarlarının kadrolarının olduğu üniversite arasında bir benzerlik olup olmadığını mukayese etmektir. Bu bağlamda mukayese imkanının daha sağlıklı yapılabilmesi adına verilerin tamamı tabloya yansıtılmamış olup, tez ve makale düzeyinde en yüksek sayıdan başlanarak Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Tezlerin Yayınlandığı ve Makale 1. Yazarlarının Üniversite Dağılımı

Sayı	TEZ					MAKALE		
	Yayınlandığı Üniversite	Y.L.	Dok.	Toplam	Yüzde	1.Yazar Üniversite Kadrosu	Toplam	Yüzde
1	Sakarya	5	1	6	0,0571	Necmettin Erbakan	5	0,1041
2	Muğla Sıtkı Koçman	4	2	6	0,0571	Muğla Sıtkı Koçman	3	0,0625
3	Çukurova	2	4	6	0,0571	Kütahya Dumlupınar	3	0,0625
4	Manisa Celal Bayar	4	2	6	0,0571	Manisa Celal Bayar	2	0,0416
5	Marmara	4	2	6	0,0571	Marmara	2	0,0416
6	İstanbul	3	1	4	0,0380	Aksaray	2	0,0416
7	Dokuz Eylül	3	1	4	0,0380	İstanbul Gelişim	2	0,0416
8	Atatürk	0	3	3	0,0285	Aydın Adnan Menderes	2	0,0416
9	Kütahya Dumlupınar	1	2	3	0,0285	Diğer Üniversiteler	1'er adet 27 makale (0,0208* 27)	0,5616
10	Zonguldak Bülent Ecevit	2	1	3	0,0285			
11	Necmettin Erbakan	1	2	3	0,0285			
12	Hatay Mustafa Kemal	3	0	3	0,0285			
13	Kastamonu	2	1	3	0,0285			
14	Diğer Üniversiteler	2'şer adet 5 üniversite 10 tez (0,0190* 10)			0,0950			
15	Diğer Üniversiteler	1'er adet 29 üniversite 29 tez (0,0095* 29)			0,2755			
Toplam		105			%100	Toplam	48	%100

Tablo 9'da görüldüğü gibi en fazla tezin yayınlandığı üniversiteler 105 tez içerisinde 6'şar adet ile Sakarya, Muğla Sıtkı Koçman, Çukurova, Manisa Celal Bayar ve Marmara Üniversiteleridir. Makale düzeyinde 1. yazarların kadrolarının olduğu üniversiteler dikkate alındığında ise en fazla çalışma 48 makalenin içerisinde, 5 makale ile Necmettin Erbakan Üniversitesi, 3'er makale ile Muğla Sıtkı Koçman ve Kütahya Dumlupınar Üniversiteleri, 2'şer makale ile Manisa Celal Bayar, Marmara, Aksaray, İstanbul Gelişim ve Aydın Adnan Menderes Üniversiteleri izlemektedir.

Tezlerin yayınlandığı üniversiteler ve makalelerin 1.yazarlarının kadrosunun bulunduğu üniversite bilgilerinin dikkate alındığı Tablo 9' da yapılan incelemede; tezlerin yayınlandığı üniversiteler ile makale 1. yazarlarının kadrosunun olduğu üniversiteler incelenerek mukayese edilmiş ve çalışma eğiliminin yoğun olduğu üniversitelerin eşleştirme kolaylığı sağlanmıştır.

Tablo' da tüm yer alan bütün verilerden ziyade, yaklaşık %4 ve üzeri yayın oranına sahip üniversitelere ait bilgiler yorumlamada dikkate alınmıştır. Bu verilerden hareketle tez ve makaleler mukayese edildiğinde Muğla Sıtkı Koçman, Manisa Celal Bayar ve Marmara Üniversitelerinde tez ve makale düzeyinde çalışma sayısı bakımından yoğunluğun benzerlik gösterdiği görülmektedir.

3. 7. İncelenen Çalışmada Tez ve Makalelerin Konu Dağılımları

Araştırma kapsamında tez ve makalelere ilişkin diğer bir inceleme, tezlerin ve makalelerin araştırma konularını tespit ve mukayese etmek amacıyla yapılmıştır. Tezlere dair yıllar itibarıyla ayrıntılı konu dağılımı aşağıda tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Tezlerin Yıllar İtibarıyla Konu Dağılımları

Yıllar	TEZ KONULARI								Toplam
	Stratejik Yönetim Muhasebesi						Gel. ve Strat. Yön.M.	Gel. Yön. Muh.	
	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Kaynak Tüketim Muhasebesi	Yaşam Boyu Maliyetleme	Hedef ve Kazan Maliyetleme	Diğer Stratejik Yönetim Muhasebesi	Performans	Geleneksel Yönetim Muhasebesi	
2010	0	0	0	0	1	3	0	6	8
2011	0	0	0	0	1	1	0	1	3
2012	0	0	0	0	0	4	1	5	10
2013	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2014	0	0	0	1	0	2	0	4	7
2015	0	0	0	0	0	0	0	1	1
2016	1	1	1	0	0	2	2	1	8
2017	0	0	1	0	0	5	0	5	11
2018	1	0	0	0	0	4	2	5	12
2019	1	0	0	0	0	3	0	7	11
2020	1	1	2	0	0	1	1	2	8
2021	0	0	1	0	0	4	1	0	6
2022	1	1	1	0	0	3	3	3	12
2023	1	0	1	0	1	1	1	1	6
Topl.	6	3	7	1	3	33	11	41	105
Yüzde	0,0571	0,0285	0,0666	0,0095	0,0285	0,3142	0,1047	0,3904	%100
Yüzde	0,5049						0,1047	0,3904	%100

Akademik çalışmalar incelendiğinde yönetim muhasebesi araştırma konularının geleneksel yönetim muhasebesi ve stratejik yönetim muhasebesi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Cadez, S. ve Guilding, C. (2008) çalışmasında stratejik yönetim muhasebesi tekniklerini “Maliyet – Planlama, Kontrol ve Performans- Rakip Muhasebelemesi- Müşteri Muhasebelemesi- Stratejik Karar Alma” 5 ana başlık altında 16 teknik ile tablo halinde göstermiştir.

Tablo 11: Stratejik Yönetim Muhasebesi Teknikleri

SYM Teknikleri Kategorisi	SYM Tekniği
Maliyet (Costing)	1. Öznitelik Tabanlı Maliyetlendirme (Attribute Costing) 2. Yaşam Süresi (çevrimi) Maliyetlemesi (Life-Cycle Costing) 3. Kalite Maliyetleme (Quality Costing) 4. Hedef Maliyetleme (Target Costing) 5. Değer Zinciri Maliyetlemesi (Value-Chain Costing)
Planlama, Kontrol ve Performans Ölçümleri (Planning, Control and Performance Measurement)	1. Kıyaslama (Benchmarking) 2. Entegre (Bütünleşik) Performans Ölçümü (Integrated Performance Measurement)
Rakip Muhasebelemesi (Competitor Accounting)	1. Rakip Maliyet Değerlendirmesi (Competitor Cost Assessment) 2. Rekabetçi Pozisyon İzleme (Competitive Position Monitoring) 3. Rakip performans Değerlendirmesi (Competitor Performance Appraisal)
Müşteri Muhasebelemesi (Customer Accounting)	3. Müşteri Karlılık Analizi (Customer Profitability Analysis) 4. Yaşam Boyu Müşteri Karlılık Analizi (Lifetime Customer Profitability Analysis) 5. Müşterilerin Varlık Olarak Değerlemesi (Valuation Of Customers As Assets)
Stratejik Karar Alma (Strategic Decision-Making)	1. Stratejik Maliyetleme (Strategic Costing) 2. Stratejik Fiyatlama (Strategic Pricing) 3. Marka Değerleme (Brand Valuation)

Kaynak: (Cadez, S. ve Guilding, C., 2008: 839)

Ancak literatürde sadece bu tablo baz alınmamış ve sürekli değişim ve gelişimin olduğu son dönemlerde yeni tekniklerde literatüre girmeye devam etmiştir. Dolayısıyla yönetim muhasebesine artık günümüzde kavramsal olarak geleneksel ve stratejik olarak ikili bir sınıflandırma ile bakılması doğru olacaktır. Bu bakımdan incelenen çalışmada tablo 10'da görüldüğü gibi tezlere ait çalışma konuları iki ana kategoride değerlendirilmiş olup, içerik yönünden yapılan çalışmanın özelliğine göre işletme performansı üzerine çalışılan konular geleneksel veya stratejik yönetim muhasebesine girebilmektedir. Dolayısıyla çalışmada ayrı bir başlık olarak yer verilmiştir. 105 tez çalışmasının yaklaşık %51'i doğrudan stratejik yönetim muhasebesi konuları, %10'u performans ve %39 geleneksel yönetim muhasebesi üzerine yapılmıştır.

Stratejik Yönetim Muhasebesi konuları literatürde yapılmış çalışmalarda yer alan stratejik yönetim muhasebesi teknikleri sınıflandırması dikkate alınıp öne çıkan konular önceliklendirilerek, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Kaynak Tüketim Muhasebesi, Yaşam Boyu Maliyetleme ve Hedef ve Kaizen Maliyetleme olarak gruplandırılmış olup, bunların dışında kalanlar diğer stratejik yönetim muhasebesi konuları olarak sınıflandırılmıştır. Tezlerin geneli içerisinde kaynak tüketim muhasebesi konusuna yaklaşık %7, faaliyet tabanlı maliyetleme %6, hedef ve Kaizen maliyetlemeye %3, zaman esaslı faaliyet tabanlı maliyetleme %3 ve yaşam boyu maliyetlemeye %1 oranında çalışıldığı, diğer stratejik yönetim muhasebesi konularına ise %31 oranında çalışıldığı görülmektedir. İşletme performansı üzerine çalışmaların bir kısmının stratejik yönetim muhasebesi kapsamına girdiği de düşünüldüğünde geleneksel yönetim muhasebesi konularına yönelik tez çalışmalarının hala devam ettiği, ancak %50'nin üzerinde çalışmaların stratejik yönetim muhasebesi konularına geçiş eğiliminde olduğu, yıllar itibarıyla yapılmış çalışmalara ait sayılar dikkate alındığında stratejik yönetim muhasebesi tez çalışma sayılarının artış, geleneksel yönetim muhasebesi tez çalışmalarının düşüş ile görülmektedir.

Tezlerde yapılmış sınıflandırmanın mukayese edilme kolaylığı açısından aynısı makalelere dair yıllar itibarıyla ayrıntılı konu dağılımı tablosu aşağıda tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Makalelerin Yıllar İtibariyle Konu Dağılımı

Yıllar	MAKALE KONULARI								Toplam
	Stratejik Yönetim Muhasebesi						Gel. ve Strat. Yön.M.	Gel. Yön. Muh.	
	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme	Kaynak Tüketim Muhasebesi	Yaşam Boyu Maliyetleme	Hedef ve Kaizen Maliyetleme	Diğer Stratejik Yönetim Muhasebesi	Performans	Geleneksel Yönetim Muhasebesi	
2010	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2011	0	0	0	0	0	1	1	0	2
2012	0	0	0	0	0	0	0	1	1
2013	1	0	1	0	0	2	0	0	4
2014	0	0	0	0	0	1	0	2	3
2015	0	0	0	0	0	0	2	1	3
2016	0	0	0	0	0	0	0	1	1
2017	0	0	0	0	0	6	1	2	9
2018	1	0	0	0	0	0	1	2	4
2019	0	0	0	0	0	3	3	2	8
2020	0	0	0	0	0	0	0	1	1
2021	0	0	0	0	0	3	2	2	7
2022	0	0	1	0	0	2	0	0	3
2023	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Topl.	2	0	2	0	0	18	11	15	48
Yüzde	0,0416	0	0,0416	0	0	0,3750	0,2291	0,3125	%100
Yüzde	0,4184						0,2291	0,3125	%100

48 makale çalışmasının yaklaşık %42’si doğrudan stratejik yönetim muhasebesi konuları, %23’ü performans ve %31’ geleneksel yönetim muhasebesi üzerine yapılmıştır. Makalelerin geneli içerisinde kaynak tüketim muhasebesi konusuna yaklaşık %4, faaliyet tabanlı maliyetleme %4 ve diğer stratejik yönetim muhasebesi konularına ise %37,5 oranında çalışıldığı görülmektedir. İşletme performansı üzerine çalışmaların bir kısmının stratejik yönetim muhasebesi kapsamına girdiği de düşünüldüğünde tezlerde de görüldüğü gibi geleneksel yönetim muhasebesi konularına yönelik makale çalışmalarının hala devam ettiği, ancak çalışmaların çoğunlukta stratejik yönetim muhasebesi konularına geçiş eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda tez ve makalelerde araştırma konusu dağılımı oranı stratejik yönetim muhasebesi konularına eğilim yönünden benzerdir.

Diğer stratejik yönetim muhasebesi konuları oranı tezlerde %31, makalelerde %37,50, diğer taraftan geleneksel yönetim muhasebesi konuları tezlerde %39, makalelerde %31 gibi yüksek bir orana sahip olması nedeniyle çalışmanın konu bazlı daha aydınlatıcı olması bakımından bu konu başlıklarına ayrıca ayrıntılı değinmekte fayda vardır. Bu kapsamda aşağıda, diğer stratejik yönetim muhasebesi konuları tez ve makale dağılımı tablo 13’te, geleneksel yönetim muhasebesi konuları tez ve makale dağılımı tablo 14’te mukayeseli olarak gösterilmiştir. İlgili konular sınıflandırma yapılırken konu başlıklarının içeriğinde anahtar kelime mantığı uygulanarak bu kelimelerin geçtiği konular sınıflandırılarak veriler toplanmıştır.

Tablo 13: Diğer Stratejik Yönetim Muhasebesi Konularının Tez ve Makale Dağılımı

Diğer Stratejik Yönetim Muhasebesi Konuları	Tez Sayı	Tez Yüzde	Makale Sayı	Makale Yüzde
Kısıtlar Teorisi ve Katkı Muhasebesi	5	0,1515	0	0
Kârlılık Simülasyonu ve Analizleri	4	0,1212	0	0
Sorumluluk Muhasebesi	4	0,1212	2	0,1111
Balanced Score Card (dengeli puan kartı)	3	0,0909	1	0,0555
Yalın Muhasebe	3	0,0909		
Stratejik Maliyet Yönetimi ve Modern Yönetim Muhasebesi	3	0,0909	1	0,0555
Tam Zamanında Üretim Sistemi	2	0,0606	1	0,0555
Maliyet Merkezlerinin Belirlenmesi	1	0,0303	0	0
Marka Değerleme	1	0,0303	1	0,0555
Gelir Yönetimi	1	0,0303	1	0,0555
Stratejik Fiyatlandırma	1	0,0303	1	0,0555
Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi	1	0,0303	0	0
Çağdaş Yönetim Muhasebesi Teknikleri	1	0,0303	7	0,3888
Çevre ve Karbon Muhasebesi	1	0,0303	3	0,1666
Toplam	33	%100	18	%100

Tablo 12’de görüldüğü gibi diğer stratejik yönetim muhasebesi konuları 33 tez, 18 makale verilerine göre değerlendirildiğinde; tezlerde en çok kısıtlar teorisi ve katkı muhasebesi konuları %15, takiben kârlılık simülasyonu ve analizi konuları %12, sorumluluk muhasebesi %12, dengeli puan kartı %9, yalın muhasebe %9 ve stratejik maliyet yönetimi ve modern yönetim muhasebesi konuları %9 çalışıldığı görülmektedir. Makalelerde ise, en çok çağdaş yönetim muhasebesi teknikleri konuları yaklaşık %39, takiben çevre ve karbon muhasebesi konuları %17 ve sorumluluk muhasebesi konuları %11 çalışıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle tez ve makalelerde stratejik yönetim muhasebesi konu çalışma dağılımı farklılık göstermekte olup, her ikisinde en çok çalışılan ortak konu eğilimi sadece sorumluluk muhasebesi olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Geleneksel Yönetim Muhasebesi Konularının Tez ve Makale Dağılımı

Geleneksel Yönetim Muhasebesi Konuları	Tez Sayı	Tez Yüzde	Makale Sayı	Makale Yüzde
Yönetim Muhasebesi Sistemleri (Yaklaşımları), süreci ve incelenmesi	11	0,2682	10	0,6666
Yönetim Muhasebesinin Rolü ve Etkisi	6	0,1463	0	0
Kurumsal Kaynak Planlama	5	0,1219	1	0,0666
Maliyet Yönetimi	3	0,0731	0	0
Bütçeleme	3	0,0731	0	0
Maliyet Planlaması Analizi ve Tahmini	2	0,0487	0	0
Maliyet Hacim Kar Analizi	2	0,0487	0	0
Finansal Analiz Kapsamında Değerlendirme	1	0,0243	0	0
Değişim Bilgi ve enformasyonun YM etkileri	1	0,0243	2	0,1333
Y.M. Açısından Paket Programların Karşılaştırılması	1	0,0243	0	0
Fayda Maliyet Analizi	1	0,0243	0	0
Örgüt Kültürü Etkileşimi	1	0,0243	1	0,0666
Maliyet Dağıtım Anahtarları Bütünleşik Karar Verme Modeli	1	0,0243		
Başabaş Noktası Analizi	1	0,0243	0	0
Sistemik Risk İle Mali Oranlar Arası İlişki	1	0,0243	0	0
Katkı Payı Analizi	1	0,0243	0	0
Vergi Planlamasına Dayalı Maliyetleme	0	0	1	0,0666
Toplam	41	%100	15	%100

Tablo 14'te görüldüğü gibi geleneksel yönetim muhasebesi konuları 41 tez,15 makale verilerine göre değerlendirildiğinde; tezlerde en çok yönetim muhasebesi sistemleri (yaklaşımları), süreci ve incelenmesi konuları yaklaşık %27, takiben yönetim muhasebesinin rolü ve etkisi konuları %15 ve kurumsal kaynak planlama %12 çalışıldığı görülmektedir. Makalelerde ise en çok yönetim muhasebesi sistemleri (yaklaşımları), süreci ve incelenmesi konuları yaklaşık konuları yaklaşık %67, takiben değişim, bilgi ve enformasyonun yönetim muhasebesine etkileri konuları %13 çalışıldığı görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle tez ve makalelerde geleneksel muhasebesinde en çok çalışılan ortak konu eğilimi yönetim muhasebesi sistemleri (yaklaşımları), süreci ve incelenmesi konuları üzerine olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Her bilim alanında olduğu gibi muhasebe bilim alanı da ulusal, uluslararası gelişmeler ve teknolojinin de etkisiyle devamlı iyileştirme, yenilenme ve yeni kavramlar ile güncellenmektedir. Muhasebe biliminde özellikle yönetim muhasebesi alanı, üretim teknolojisinde kullanılan yenilikler, global rekabetin artması ve ekonomilerde yaşanan dalgalanmalar vb. sebeplerle ile son dönemlerde ilgi odağı haline gelmiş ve bunun paralelinde akademik anlamda yapılan çalışmalara yansımıştır. Bu durum yönetim muhasebesinde yeni ve modern tekniklerin literatüre girmesine, bu alanda stratejik veya modern yönetim muhasebesi alanı ile yeni kavramların oluşmasına neden olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak yönetim muhasebesi alanında yapılan çalışmalarda da geleneksel yönetim muhasebesi ve stratejik yönetim muhasebesi konuları olarak farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığı takip edebilme konusunda birçok bilgi kaynağı bulunmakta olup, bunlardan birisi Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanmış tezler, diğeri ise Google Scholar arama motorunda listelenen makalelerdir.

Bu çalışmada; 2010-2013 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanmış 105 lisansüstü tez ve Google Scholar arama motorundan 48 adet makaleye erişim sağlanabilmiş ve içerik analizi ile analiz edilmiştir. Bu veriler elde edilirken yönetim muhasebesi alanına bir bütün olarak yaklaşmış ve veriler geleneksel veya stratejik yönetim muhasebesi özelinde ayırım yapılmaksızın anahtar kelime "yönetim muhasebesi" olarak tarama yapılması tercih edilmiştir. Böylece yönetim muhasebesi literatürüne genel bir yaklaşım yapılmış ve tez-makale düzeyinde çalışılan yıllar itibariyle konular mukayese edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ana başlıkları ile şu şekilde özetlenebilir.

Tezlerin 64 adeti yüksek lisans, 41 adeti doktora'dır. Bunların %62'si erkek, %38'i kadınlar tarafından yazılmıştır. Yüksek lisans düzeyinde %55'i erkekler, %45'i kadınlar, doktora düzeyinde ise %73'ü erkekler, %27'si kadınlar tarafından yazılmıştır. Erkeklerin % 54'ü yüksek lisans,%46'sı doktora, kadınların %72,5'ğu yüksek lisans, %27,5'ğu doktora tezi yazmıştır. Öte yandan 48 adet makalenin 1. Yazar düzeyinde bakıldığında %75'i erkekler, %25'i kadınlar tarafından yazılmıştır. Yönetim muhasebesi alanında erkek yazarların gerek lisansüstü tezlerde gerek makalelerde kadınlardan daha fazla çalışma yaptığı görülmektedir.

64 adet yüksek lisans tezi incelendiğinde tez danışmanlarının unvan dağılımı; Dr. Öğr. Üyesi %32, Doçent %35, Profesör %31, 41 adet doktora tezi incelendiğinde tez danışmanlarının unvan dağılımı; Dr. Öğr. Üyesi %9, Doçent %17 ve Profesör %73 olduğu, toplam 105 tezin danışman unvan dağılımının Dr. Öğr. Üyesi %23, Doçent %28 ve Profesör %47 olduğu görülmektedir. Öte yandan 48 adet makalenin 1. yazar düzeyinde unvan dağılımı Dr. Öğretim Üyesi %50, Doçent %8, Profesör %10 ve diğeri %30 olduğu görülmektedir. Diğeri başlığında bulunanların ağırlığı araştırma görevlisi ve öğretim görevlisidir. Tezler ile unvan bazlı mukayese edilmesi maksadıyla diğeri kısmında yer alan 15 adet makaleler kapsam dışı bırakıldığında Dr. Öğretim Üyesi %72, Doçent %12 ve Profesör %15 olduğu görülmektedir. Yönetim muhasebesi alanında; Dr. Öğretim Üyelerinin makale ve yüksek lisans tez danışmanlığında çalışma eğiliminin daha fazla olduğu, Profesörlerin ise doktora tez danışmanlığı eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir.

105 adet lisansüstü tezin %52'si örnek olay yöntemi, %34 anket yöntemi ve %13'ü diğeri yöntemler ile çalışılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde örnek olay yöntemi %50, anket yöntemi %31 ve diğeri %18, doktora tezlerinde ise örnek olay yöntemi %56, anket yöntemi %39 ve diğeri %4 olarak çalışılmıştır. Öte yandan makalelerde örnek olay yöntemi %10, anket yöntemi %46 ve diğeri %44 olarak çalışılmıştır. Diğeri yöntemler incelendiğinde genellikle araştırma makalesi, literatür taraması ve bibliyometrik olduğu görülmektedir. Tez ve makale düzeyinde araştırma yöntemi mukayese edildiğinde tezlerde örnek olay yöntemine ağırlık verildiği, anketin ise daha çok makalelerde tercih edildiği görülmektedir.

Tezlerin yayınlandığı enstitüler incelendiğinde Sosyal Bilimler Enstitülerinin 51 Yüksek Lisans, 44 Doktora tezi ile toplamda %90 gibi yüksek bir oran ile ön plana çıktığı görülmektedir. Öte yandan makalelerin yayınlandığı dergi bazlı dağılım incelendiğinde İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi %16, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergileri %8, Muhasebe Dergileri %16, İşletme Dergileri %22 ve diğer dergiler %35 olduğu görülmektedir. Tez ve makalelerin yayınlanma yerleri mukayese edildiğinde ağırlığının sosyal bilimler enstitünde yayınlandığı gibi makalelerinde ağırlıklı olarak sosyal bilimler ağırlıklı dergilerde yayınlandığı söylenebilir.

Tezlerin yayınlandığı üniversiteler ile makale 1. yazarlarının kadrolarının olduğu üniversiteler incelendiğinde; yaklaşık %4 ve üzeri yayın oranı olan üniversitelere ait bilgiler mukayese açısından yorumlamada dikkate alınmış olup, Muğla Sıtkı Koçman, Manisa Celal Bayar ve Marmara Üniversitelerinde tez ve makale düzeyinde çalışma sayısı bakımından yoğunluğun benzerlik gösterdiği görülmektedir.

105 tez çalışmasının yaklaşık %51'i doğrudan stratejik yönetim muhasebesi konuları, %10'u performans ve %39 geleneksel yönetim muhasebesi üzerine yapılmıştır. Öte yandan 48 makale çalışmasının yaklaşık %42'si doğrudan stratejik yönetim muhasebesi konuları, %23'ü performans ve %31' geleneksel yönetim muhasebesi üzerine yapılmıştır. Performans konulu çalışmalar, konu başlığı ve araştırma yöntemine göre değişken olarak geleneksel yönetim muhasebesi veya stratejik yönetim muhasebesi konularına girmektedir. Tez ve makaleler mukayese edildiğinde her ikisinde de çalışma eğiliminin özellikle performans konulu çalışmalardan gelenlerde eklendiğinde ağırlıklı olarak stratejik yönetim muhasebesi konuları üzerine olduğu, ancak geleneksel yönetim muhasebesi konularının da hala çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca stratejik yönetim muhasebesi konu çalışma dağılımı farklılık göstermekte olup, her ikisinde en çok çalışılan ortak konu eğilimi sadece sorumluluk muhasebesi olduğu görülmekte olup, geleneksel yönetim muhasebesinde ise en çok çalışılan ortak konu eğilimi yönetim muhasebesi sistemleri (yaklaşımları), süreci ve incelenmesi konuları üzerine olduğu görülmektedir.

Çalışmada "Yönetim Muhasebesi" arama kriteri seçilerek Google Scholar arama motorunda erişilebilen makaleler ile Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'nden erişim sağlanan tezler ele alınmış ve analiz edilmiştir. Daha sonraki çalışmalarda WoS, Scopus gibi uluslararası indekslerde yayınlanan makaleler çalışma verisi olarak ele alınabilir. Ayrıca içerik analizinde yapılabilen mevcut çalışmada değinilmemiş hususlar da analiz çalışmaları ile genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, F., ve Yeşil, T. (2019). "Basılı Ulusal Ve Uluslararası Yönetim Muhasebesi Kitaplarının Değerlendirilmesi", *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (özel sayı), 101-114. <https://doi.org/10.25095/mufad.606005>
- Alanka, D. (2024). "Nitel Bir Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi: Teorik Bir Çerçeve", *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62-82.
- Arıkan, R. (2018). "Anket Yöntemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 97-159.
- Borgman, Cristine. L. (2002). "Scholarly Communication and Bibliometrics", *Annual Review of Information Science and Technology*, 18(1), 3-72.
- Cadez, S. ve Guilding, C. (2008). "An Exploratory Investigation of An Integrated Contingency Model of Strategic Management Accounting Accounting", *Organizations and Society*, 33(7-8), 836-863.
- Cesur, D.K., Göker, D. Ve Gelberi, C.B. (2024). "Türkiye'deki İletişim Araçlarına Güncel Bir Bakış: Bir Bibliyometrik İnceleme ve İçerik Analizi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 19(1), 23-45.
- Dönmez, A., Karausta, T. ve Ersoy, A. (2011). "Social Sciences Citation Index'e Kayıtlı Dergilerde Çağdaş Yönetim Muhasebesi Yöntemlerine İlişkin Literatür Taraması Ve Analizleri (1970-2008)", *Journal Of Yasar University*, 7(25), 4357-4377.
- Kan, İ., Ercan, İ. ve Akgöz, S. (2004). "Meta-Analizi", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(2), 107-112.
- Kırloğlu, H. ve Dogan, Ö. (2018). "Konaklama İşletmeleri Yönetim Muhasebesi'nin 2000-2014 Yılları Arası Akademik Gelişim Süreci/Academic Development Process of Hospitality Management Accounting Between Years 2000-2014", *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 2(1), 136-161.

- Kızılyalçın, D. A. (2020). "Tr Dizinde Taranan Üniversite Ve Muhasebe Finansman Dergileri İle Lisansüstü Tezlerde Çağdaş Maliyetleme Yöntemleri (2010/2019)", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 156-175.
- Kızılyalçın, D. A. (2021). "Lisans Ve Lisansüstü Düzeyinde Verilen Maliyet Ve Yönetim Muhasebesi Ders İçeriklerinin Analizi: İşletme Bölümü Ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Örneği", *International Journal Of Disciplines İn Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(29), 350-363.
- Kozak, Nazmi (2000). "Türkiye' de Akademik Turizm Literatürünün Gelişim Süreci Üzerine Bir İnceleme", DAÜ: Turizm Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 15-55.
- Koçyiğit, S. Ç. ve Altsoy, S. (2021). "Sağlık hizmetlerinde yönetim muhasebesi alanında bibliyometrik bir analiz", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 1384-1396.
- Kurtuluş, K. (2010). Araştırma yöntemleri. Türkmen Kitabevi.
- Martinez, M. Angeles, C, Manuel J., Herrera, M. ve Herrera V.E. (2015). "Analyzing the Scientific Evolution of Social Work Using Science Mapping", *Research on Social Work Practice*, 25(2), 257-277
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). "İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde Ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*", 22(Özel Sayı 2), 273-294.
- Pritchard, A. (1969). "Statistical Bibliography or Bibliometrics?", *Journal of Documentation*, 25, 348-349
- Sevilengül, O. (2005). Genel Muhasebe. Gazi Kitabevi.
- Tosunoğlu, B. ve Cengiz, S. (2017). "Türkiye'de 2010-2016 Yıllarına İlişkin Yönetim Muhasebesi Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi", *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (75), 1-12.
- Hotamışlı, M. ve Erem, I. (2014). "Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Sayı 63), 1-20. <https://doi.org/10.25095/mufad.396474>.
- İyibildiren, M. (2022). "Yönetim Muhasebesi Başlığı Altında Yayınlanan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 26-47. <https://doi.org/10.52642/susbed.1110587>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 17.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1477180

Research Article/Araştırma Makalesi

Bayır, M. ve İpek, B. (2024). "Hollanda Hastalığı, Türkiye Ekonomisindeki Etkilerine İlişkin Ekonometrik Bir Analiz", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 307-324.

HOLLANDA HASTALIĞI, TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN EKONOMETRİK BİR ANALİZ*

Musa BAYIR**, Büşracan İPEK***

Öz

Hollanda Hastalığı terimi, genellikle, doğal kaynak zengini ülkelerde ortaya çıkan ekonomik sorunları ifade etmek için kullanılsa da Hollanda Hastalığı'nın sonuçlarını ortaya çıkarabilecek başka faktörler de bulunmaktadır. Özellikle, yabancı sermaye girişleri, karlı sektörler odaklanarak ekonominin belirli sektörlerinde rekabet avantajının artmasını, ancak aynı zamanda yerel para biriminin değerlendirilmesi ve dış ticaret dengesinin değişmesi gibi sorunları beraberinde getirebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, yabancı sermaye girişleri de Hollanda Hastalığı'na yol açabilmektedir. Türkiye Ekonomisi, 2001 ekonomik krizinden sonra, yerel politikalar ve küresel ekonomik konjonktürün bir sonucu olarak yüksek yabancı sermaye girişlerinin olduğu bir dönem yaşamıştır. Çalışmada, Türkiye Ekonomisi'nde yabancı sermaye girişlerinden kaynaklanabilecek bir Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olup olmadığı ekonometrik olarak araştırılmıştır. VAR yönteminin kullanıldığı analizler 2003:1-2020:4 dönemini kapsamaktadır. Burada, dış ticaret kanallarını dikkate alan bir ekonometrik model oluşturulmuştur. Dış ticaret modeline ilişkin sonuçlar, yabancı sermaye girişlerinin neden olduğu döviz kurundaki bir değerlendirmeyle ihracatın düştüğünü ve ithalatın arttığını, bunun sonucunda ticarete konu sektörlerde bir küçülme ortaya çıktığını göstermektedir. Sonuç olarak, ilgili dönemde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliğine ilişkin ampirik bulgular elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Hollanda hastalığı, Ticarete konu sektör, VAR.*

AN ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE DUTCH DISEASE EFFECTS ON TURKISH ECONOMY

Abstract

The term "Dutch disease" is commonly used to refer to economic problems that arise in resource-rich countries, but there are other factors that can lead to the outcomes of Dutch disease. In particular, foreign capital inflows, by focusing on profitable sectors, can increase the competitive advantage in certain sectors of the economy, but can also bring about problems such as the appreciation of the local currency and changes in the balance of foreign trade. In clearer terms, foreign capital inflows can also lead to Dutch Disease. The Turkish economy experienced a period of high foreign capital inflows as a result of local policies and the global economic context after the 2001 economic crisis. This study investigates econometrically whether there is a hypothesis of Dutch Disease arising from foreign capital inflows in the Turkish economy. The analyses using the VAR method cover the period from 2003:1 to 2020:4. In this context, an econometric model that takes foreign trade channels into account has been created. The results of the foreign trade model show that foreign capital inflows resulted in a depreciation of the exchange rate, leading to a decrease in exports and an increase in imports, thus causing a contraction in tradable sectors. In conclusion, empirical findings regarding the validity of the Dutch Disease hypothesis for the relevant period have been obtained.

Keywords: *Dutch disease, Tradable sector, VAR.*

*Söz konusu çalışma, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Musa Bayır danışmanlığında, Büşracan İPEK tarafından hazırlanan "HOLLANDA HASTALIĞI, TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ ETKİLERİNE İLİŞKİN EKONOMETRİK BİR ANALİZ" isimli yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

**Doç. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, BALIKESİR.

e-posta: mbayir@bandirma.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-6877-4032>)

***Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, BALIKESİR.

e-posta: busracanipekk@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5361-9059>)

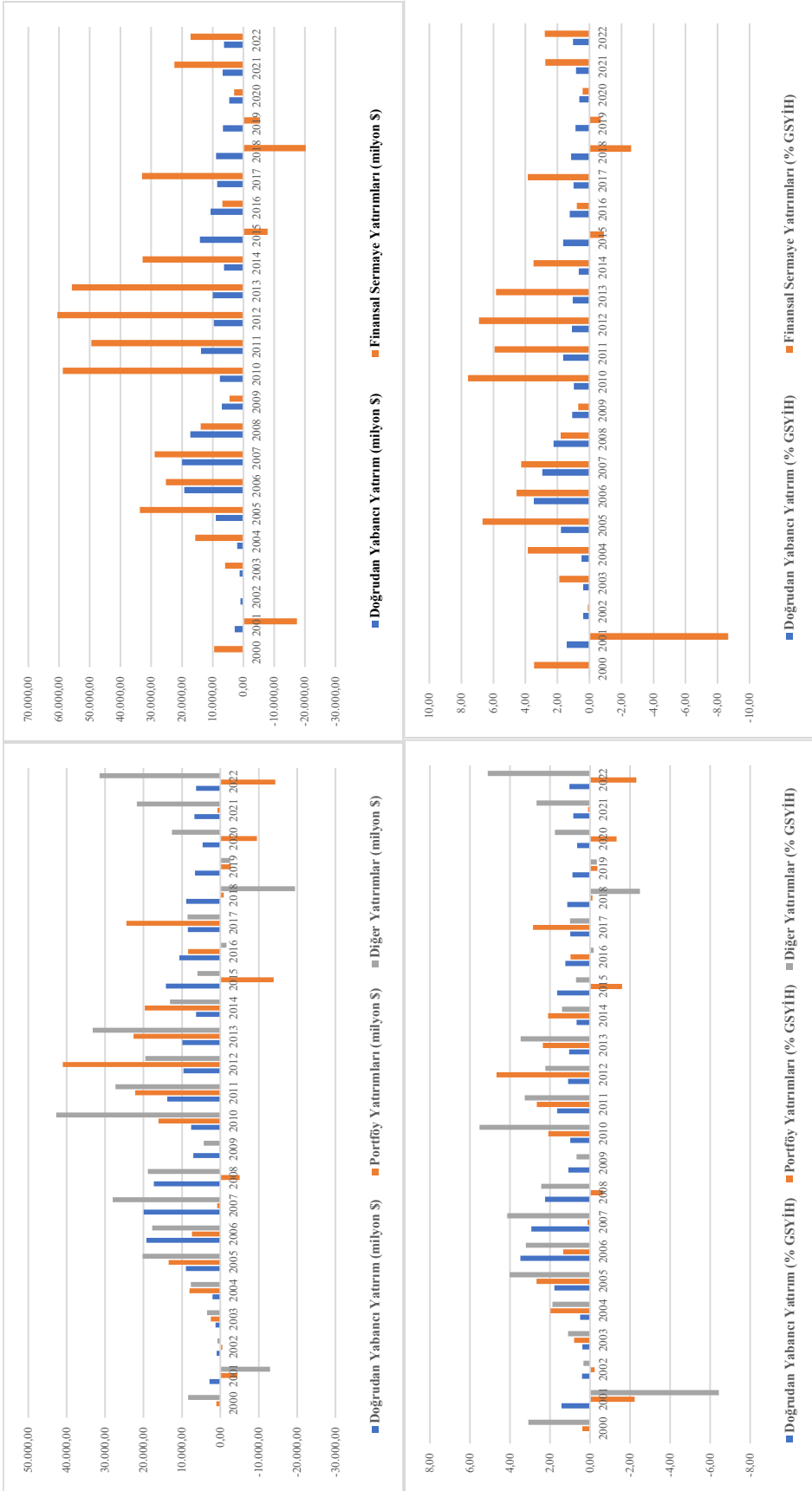
1. GİRİŞ

Hollanda Hastalığı kavramı 1980'li yıllarda Economist Dergisi'nde yayımlanan Hollanda Hastalığı başlıklı makale ile iktisat literatürüne girmiştir. Bu kavram, bol miktarda doğal kaynağa sahip olan ülkelerde karşılaşılan bir takım ekonomik sorunları nitelendirmek için kullanılmaktadır (Sarvar, 2021). Hollanda, 1959 yılında Kuzey Denizi'nde bir doğalgaz rezervini keşfetmiştir. Bu keşif Hollanda Ekonomisi'nde ani zenginleşme kaynağı olarak görülmüş ve ülkedeki üretim faktörleri hızlıca bu alana yönelmiştir. İhracattaki artış zaman içerisinde Hollanda Florini'nde ciddi bir değerlenmeye yol açmıştır. Böylece ihracat ekonomideki diğer sektörler için daha zor hale gelmiş ve ithalat artmıştır. Nihai olarak, ülkenin sanayi sektöründe bir zayıflama ve dış ticaret açığında bir artış ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bir doğal kaynak keşfi zaman içerisinde Hollanda Ekonomisi'nde bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuş ve ciddi yapısal ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. İfade edilen süreç Hollanda Hastalığı kavramının ortaya çıkışına yol açmıştır (Kallevig Gümü, 2013: 1).

Hollanda Hastalığı kavramı, esasında, ekonomide başta olumlu gibi görünen bir durumun zaman içerisinde olumsuz sonuçlar doğuracağını açıklamaktadır. Bu nedenle, son yıllarda, iktisat literatüründe Hollanda Hastalığı'nın nedenlerinden çok sonuçlarına odaklanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Hollanda Hastalığı kavramının ortaya çıkışının temelinde doğal kaynak keşfine vurgu yapılsa da, sonuçları bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ekonomide doğal kaynak keşfiyle benzer niteliğe sahip birçok ekonomik olgu söz konusudur. Bu ekonomik olgulardan bazıları, ülkenin stratejik sektörler veya stratejik malların üretimine önem vermesi; yabancı sermaye akımları, işçi dövizleri ve dış yardımlar gibi birincil ve ikincil gelir dengesi kaynaklı sermaye girişleri şeklindedir. Bu faktörlerin ortak özelliği, doğal kaynak keşfinde olduğu gibi, ekonomideki bazı sektörlerin döviz kurundaki bir değerlendirme kanalıyla dış ticarete dezavantajlı duruma düşmesi ve bu nedenle uzun dönemde zayıflamasıdır.

Neo Klasik teori, uluslararası yabancı sermaye hareketlerinin az gelişmiş ülkelerde tasarruf kıtlığını ortadan kaldırarak bu ülkelerin az gelişmişlik kısır döngüsünden çıkmasına katkı sağlayacağını savunmaktadır. Ancak, güncel durum değerlendirildiğinde birçok az gelişmiş ülkede Neo Klasik teorisinin öngörülerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Yabancı sermaye girişleri birçok ülkede değerli bir kur politikası izlenmesine yol açmakta, böylece birçok sektör dış ticarete dezavantajlı duruma düşmektedir. Böylece, uzun vadede ticarete konu olan sektörlerde bir gerileme, ticarete konu olmayan sektörlerde bir büyüme ortaya çıkmaktadır. Nihayetinde ekonominin genelinde bir sanayisizleşme oluşmakta, daha genel bir ifadeyle Hollanda Hastalığı ile karşı karşıya kalınmaktadır (Akbulut, 2009: 56–58).

Türkiye Ekonomisi'nde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi 1989 yılında gerçekleşmiş ve bu tarihten itibaren yabancı sermaye girişleri olmaya başlamıştır. Şekil 1 2000-2022 döneminde Türkiye ekonomisine yönelik yabancı sermaye girişlerinin tarihsel seyrini göstermektedir. 2001 krizinin ardından IMF ile stand-by anlaşması yapılmış ve güçlü ekonomiye geçiş programı ile ciddi bir ekonomik yapılanmaya gidilmiştir (Tokat, 2009: 25–26). 2008 finansal krize kadar geçen dönemde gerek yüksek faiz-düşük kur politikası gerekse ekonomik istikrarın bir sonucu olarak ciddi miktarda finansal sermaye girişi yaşanmıştır. Aynı dönemde, özellikle özelleştirme politikalarının da etkisiyle önemli bir doğrudan yabancı sermaye girişinin de olduğunu söylemek gerekir. Ancak 2008 finansal krizinin de etkisiyle Türkiye ekonomisine yönelik yabancı sermaye girişleri azalma göstermiştir. 2008 finansal krizinden sonra gelişmiş ülke merkez bankalarının uyguladığı aşırı genişletici para politikası ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla daha çabuk toparlanması Türkiye ekonomisine ve gelişmekte olan ülkelere yönelik yabancı sermaye akımlarını oldukça güçlendirmiştir (Aydemir ve Genç, 2015: 21). 2015 yılından itibaren gelişmiş ülkelerin parasal sıkılaşmaya dair sinyalleri ve uygulamaları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisine yönelik yabancı sermaye girişlerinde de bir azalma oluşturmuştur. Bununla birlikte, Türkiye ekonomisinde bir politika dönüşümüne gidilip düşük faiz-yüksek kur politikasına geçilmesi bu azalmanın daha da fazla gerçekleşmesine neden olmuştur. Her ne kadar pandemi gelişmiş ülkelerde uygulanan genişletici para politikasından kaynaklı olarak yabancı sermaye girişlerini artırsa da bu daha önceki dönemlere kıyasla hala düşüktür. Sonuç olarak, hem dış kaynaklı hem de yerel ekonomisinden kaynaklı olarak zaman zaman düşme yaşansa da, Türkiye ekonomisi 2003-2022 yılları arasında ciddi bir yabancı sermaye girişinin olduğu ülke olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 1: Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Girişlerinin Tarihsel Gelişimi

Kaynak: TÜİK, 2022.

Çalışma, 2000’li yıllardan sonra yabancı sermaye girişlerinin oldukça fazla olduğu Türkiye Ekonomisi’nde, bundan kaynaklanabilecek olası bir Hollanda Hastalığının varlığını ampirik olarak araştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda oluşturan dış ticaret modeli VAR metodolojisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Bundan sonraki bölümde, Hollanda Hastalığına ilişkin teorik ve ampirik literatürden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde, ekonometrik model oluşturularak yöntem, model ve veri seti tanıtılmaktadır. Türkiye’ye yönelik yabancı sermaye girişleri ile Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliği arasında bir ilişki olup olmadığı test edilmektedir.

2. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR

Hollanda Hastalığının ekonomik ilişkilerine dair teorik çıkarımlar (Corden ve Neary, 1982) ile başlamıştır. Söz konusu çalışmada Hollanda Hastalığı’na dair teorik çerçeve ülke ekonomisinin sanayisizleşme (de-industrialisation) süreci üzerinden incelenmekte ve buna neden olan ekonomik gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Hollanda Hastalığı kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde ekonomide ticarete konu olan, ticarete konu olmayan ve doğal kaynaklara dayalı şekilde üç farklı sektörden bahsedilebilir. Ticarete konu olan sektörde üretilen mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalatı yapılabilmektedir ve bu sektör çoğunlukla tarım ve sanayi sektörlerinin alt sektörlerini içermektedir. Ticarete konu olmayan sektörde üretilen mal ve hizmetler ise dış ticarete konu olmamaktadır ve çoğunlukla hizmetler sektörünün eğitim ve sağlık hizmetleri, perakende ticaret, inşaat gibi alt sektörlerini içermektedir. Doğal kaynaklara dayalı sektör ise Hollanda Hastalığına neden olan doğal kaynak keşfinin yapıldığı doğalgaz, petrol, madencilik vb. alanlarla ilgili sektörleri ifade etmektedir. Bu sektörlerden ticarete konu olan sektör ve doğal kaynak sektöründe mal ve hizmetlerin fiyatları uluslararası piyasalarda belirlenirken, ticarete konu olmayan sektörde büyük oranda ulusal piyasada belirlenmektedir. Sektörlerin bu özelliği, döviz kurunda meydana gelen bir değişikliğin ortaya çıkardığı dış ticaret etkisinden farklı boyutlarda etkilenmelerine yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle, ticarete konu olan sektörün döviz kurunda yaşanan değerlenmeden olumsuz etkilenmesi bu sektörün uzun vadede zayıflamasına yol açmaktadır (Ojaghlou, 2019: 5–7).

Sonraki dönemlerde, Hollanda Hastalığını farklı ülke örneklerinden hareketle ele alan ve çeşitli makroekonomik etkiler üzerinde duran bir literatür de söz konusudur. Burada, temel olarak kaynağına bakılmaksızın döviz kuru girişine bağlı olarak ortaya çıkan sanayisizleşme süreci farklı kanallar üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır (Ahmadlı, 2019: 7–9).

Bu kanallardan ilki kaynak hareketi etkisi olarak isimlendirilmektedir. Yeni bir doğal kaynak keşfinin yapıldığı sektör yüksek karın bulunduğu bir alanı göstermektedir. Bu nedenle diğer sektörlerdeki üretim faktörleri zaman için bu alanlara kayacaktır. Bu kaynak hareketi etkisi olarak isimlendirilir. Bunun sonucu, söz konusu alanda üretimin ülke ekonomisine kıyasla daha fazla artması şeklinde olacaktır. Ancak bunun diğer bir sonucu, ülke ekonomisinde söz konusu alan dışındaki sektörlerin (sanayi sektörü) zayıflamasıdır. İkinci olarak, doğal kaynağa dayalı sektörden kaynaklı olarak döviz kazançlarının artması ve yerel para biriminde yaşanan değerlenme, ticarete konu olmayan sektöre yönelik talebi artıracaktır. Ancak ticarete konu olmayan sektörde de kaynak hareketi etkisi neticesinde üretim azalmasının olması, ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin fiyatlarında artış ortaya çıkarmaktadır (Alkan, 2019: 8–9). Hollanda Hastalığı’nın makroekonomik etkilerinin ortaya çıktığı kanallardan ikincisi harcama etkisi olarak isimlendirilmektedir. Bu kanal ülkenin doğal kaynaklara dayalı sektörden elde ettiği döviz gelirlerini ülke içerisinde harcayacağı sektörleri ve bunun etkisini ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre, yerel para birimindeki değerlenmeyle ticarete konu olan sektörlerde üretilen mal ve hizmetlerin yurtiçi fiyatlarının ithal fiyatlarına kıyasla daha pahalı hale gelmesi, ticarete konu olan sektörlerdeki mallarda tüketici tercihlerinin ithal mallar lehine değişmesine sebep olacaktır. Bu nedenle, toplam talep büyük oranda ticarete konu olmayan sektörlerle yönelecektir. Nihai olarak değerlendirildiğinde ülke ekonomisinde ticarete konu olan sektörde bir daralma yaşanırken, ticarete konu olmayan sektörler büyüyecektir (Bayraç ve Çemrek, 2019b: 1250). Üçüncü etki kanalı olan kutup etkisi Hollanda Hastalığı’ndan kaynaklan pozitif gelişmeleri ortaya koymaktadır. Buna göre, karlılık düzeyi artan doğal kaynağa dayalı sektörlerle yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, üretimde artış sağladığı gibi yabancı firmaların ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklar da söz konusudur. Buna göre, ülkeye doğrudan fiziki yatırım gerçekleştiren yabancı firmalar, çoğunlukla, yerel ülkede ilgili sektöre yüksek teknoloji ve verimli yönetim biçimlerini transfer ederler (Yılmaz, 2008: 37–40).

Daha önce ifade edildiği şekilde, Hollanda Hastalığı kavramı ortaya çıktığı ülke itibarıyla doğal kaynak rezervinin keşfiyle ortaya çıkmış olsa da, Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkardığı sonuçları doğuran daha başka birçok faktörden de bahsedilebilir. Literatüre bakıldığında, Kolombiya'da kahve üretimi ve bundan elde edilen gelirlerin tarım sektöründe üretilen diğer ürünler üzerindeki etkisi çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, Mısır, Ürdün ve Türkiye gibi ülkelerde işçilerin döviz transferleri sebebiyle Hollanda Hastalığı'nın varlığını gösteren birtakım belirtilerle karşılaştığı ve bundan dolayı ekonomide çeşitli yapısal değişimlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Gurbanov, 2011: 143). Bunların dışında, Yunanistan başta olmak üzere çeşitli ülkelerde turizm gelirlerinin bu ülkelerde neden olduğu yapısal değişimlere değinilebilmektedir. Son olarak, özellikle dış yardımların söz konusu olduğu Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki bazı ülkelerde de Hollanda Hastalığı sebebiyle karşılaşılan bazı ekonomik sorunlar olduğu söylenebilmektedir. Hollanda Hastalığı ve dolayısıyla bunun ekonomide yol açacağı yapısal dönüşümlerin nedenleri konusunda 2000'li yıllardan itibaren ön plana çıkarılan önemli bir faktör ise uluslararası sermaye hareketleridir. Birçok ülke, ekonomik küreselleşmenin bir sonucu olarak yabancı sermaye girişlerini teşvik eden bir ekonomi politikası anlayışı benimsemiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak yüksek miktarda yabancı sermaye girişi ülkeler açısından kısa ve orta vadeli döviz kaynağı niteliği taşımaktadır. Bunun sonuçları ise, doğal kaynak keşfinin yol açtığı Hollanda Hastalığı ile aynı olmaktadır (Konak, 2019: 12). Sonuç olarak, ekonomik değeri yüksek bir doğal kaynak rezervinin keşfi, işçi dövizlerinin yerel ülkeye transferi, ekonomide belirli sektörler öncelik sağlanması, ülke ekonomisinin belirli sektörler bağımlı olması ve yabancı sermaye girişleri, Hollanda Hastalığı'nın başlangıcının sebepleri arasında yer alabilir. Hollanda Hastalığı'nın nedeni sayılabilecek herhangi bir ekonomik durumun ortaya çıkmasıyla birlikte ülkeye yoğun bir döviz girişi olmakta ve söz konusu ülkenin para birimi değer kazanmaktadır. Böylece, dış ticaret dengesi değişmekte ve ülke ihracatta dezavantajlı duruma düşerken birçok malda da ithalatçı duruma gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak, söz konusu ülkede çoğu sektörde ithal mallar cazip hale gelirken, bu sektörlerde yerel üretimde düşme yaşanmakta, ticarete konu olmayan sektörlerde ise büyüme ortaya çıkmaktadır (Yürük, 2008: 30–31).

Ampirik çalışmalara bakıldığında Hollanda Hastalığı'nın çıkışı noktasında dört temel faktöre odaklanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu kısımda bu ayrım dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Literatürden hareketle belirlenen bu dört ana faktör; doğal kaynak keşfi, yabancı sermaye girişleri, işçi dövizleri ve dış yardımlar, son olarak ise turizm sektöründeki gelişmelerdir.

(Buiter ve Purvis, 1983) ABD ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir. (Looney, 1991) Kuveyt ekonomisinde, (Rudd, 1996) Endonezya, Hollanda ve Nijerya ekonomilerinde aynı sonuca ulaşmıştır. (Benjamin vd., 1989) Kamerun ekonomisinde ve (Apergis vd., 2014) MENA ülkelerinde petrol rezervi bulunmasının tarım sektörünü olumsuz etkilediğine, daha genel bir ifadeyle Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır. (Fardmanesh, 1991), Cezayir, Ekvator, Endonezya, Nijerya ve Venezuela ekonomilerinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir. Buna göre, tarım ve sanayi sektörünün, petrol gelirlerindeki artışlar nedeniyle olumsuz etkilendiği bulgusuna ulaşılmıştır. (Omolade ve Ngalawa, 2014), Nijerya, Cezayir, Sudan, Gabon, Kamerun ve Mısır'da petrol gelirinin Afrika'nın petrol ihraç eden ülkelerinde imalat sektörünün büyümesi üzerindeki etkisini inceleyerek imalat sektörünün negatif yönde etkilendiği ve Hollanda Hastalığı'nın var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. (Ismail, 2010) gelişmiş ve gelişmekte olan 90 ülkede petrol fiyatlarının imalat sektörünü olumsuz etkilediğini ve sermaye piyasalarının yabancı yatırıma açık olan ülkelerin imalat sektörlerinde negatif etkinin daha yoğun olduğunu açıklamıştır. (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013), 10 OPEC ülkesini dikkate almış ve Hollanda Hastalığı'nın geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. (Efeoğlu ve Pehlivan, 2016), Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya gibi petrol ihraç eden ülkelerde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğuna ilişkin sonuçlar elde etmişlerdir. (Riyazi, 2017), İran ve Suudi Arabistan ekonomilerinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir. (Mametov, 2018) Rusya ekonomisi için gerçekleştirdiği analizde Hollanda Hastalığı hipotezinin 2008 yılı öncesinde geçerliiyken, 2013 yılı sonrasında herhangi bir bulguya rastlanmadığını belirtmektedir. (Alssadek ve Benhin, 2021) petrol zengini gelişmekte olan ve gelişmiş 16 ülke için gerçekleştirdikleri analizde, petrol fiyatındaki bir artışın reel döviz kurunda artışa ve sektörel çıktı düzeyinin azalmasına neden olduğu sonucuna ulaşarak bu ülkelerde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadırlar.

(Edwards ve Aoki, 1983), Birleşik Krallık ekonomisine ilişkin gerçekleştirdiği analizde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin sağlıklı sonuçlara erişememiştir. (Aali, 2012), Hollanda Hastalığı'nın geçerli olmadığını 10 ülke için ampirik olarak ortaya koymuştur. Çalışma, Hollanda Hastalığı'nın olmamasını Porter'in elmas modelini kullanarak açıklamıştır.

Son dönemde, Sovyetlerden bağımsızlığına kazanmış Türk devletlerine ilişkin çokça çalışma bulunmaktadır. Azerbaycan ekonomisine ilişkin analizler yapan (Mammadov, 2018); (Bayraç ve Çemrek, 2019b) Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşırken, (Mukhtarov, 2017); (Şanlısoy ve Ekinci, 2019) herhangi bir kanıt bulamamıştır. (Destek vd., 2017), petrol rantı ve tarımsal katma değer oluşumu arasındaki ilişkiden hareketle Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini araştırmışlardır. Çalışmanın ekonometrik sonuçları Azerbaycan'ın tarım sektöründe Hollanda Hastalığı etkisinin görüldüğünü, Kazakistan ve Kırgızistan'ın ise petrol rantını etkin kullandığını, bu doğrultuda tarım sektöründe pozitif yönde bir etkinin bulunduğunu göstermiştir. Özbekistan ekonomisinde ise doğal kaynak rantı ve tarım sektörü arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. (Bayraç ve Çemrek, 2019a) ise gerçekleştirdikleri analizde Hollanda Hastalığı'nın Azerbaycan ve Kazakistan'da geçerli olduğu, Türkmenistan'da ise geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. (Mercan ve Göçer, 2014); (Sezer, 2017), ülkelerin tamamı için gerçekleştirdikleri analizlerde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna erişmektedir.

Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliğini işçi dövizleri ve dış yardımlar kapsamında değerlendiren ampirik çalışmalarda söz konusudur. Bu konudaki ampirik çalışmalar çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri analiz etmektedir. Bu çalışmalardan, (Arı ve Özcan, 2012); (Akça ve Bal, 2017) işçi dövizleri ve döviz kuru değerlendirilmesi arasında ilişki olduğuna dair sonuçlar elde etmiştir. Buradan hareketle, Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir. (Üçler ve Özşahin, 2017) de aynı etkiyi Nijerya ve Çin'de bulmuşlar ancak söz konusu döviz girişinin ticarete konu olan sektörlerle yönelmesi nedeniyle Hollanda Hastalığı'na yol açmadığını ifade etmişlerdir. (Lamens, 2015); (Kurt, 2019) ise dış yardımların varlığı durumunda Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğuna ilişkin bulgulara ulaşmıştır.

Turizm sektörünün ekonomi içerisindeki payının yüksek olduğu ülkelerde, bundan kaynaklanacak Hollanda Hastalığı olup olmadığını araştıran çalışmalarda bulunmaktadır. Turizm sektörünün ekonomi içerisindeki payının yüksek olduğu ülkeleri analiz eden (Copeland, 1991); (Balaguer ve Cantavella-Jordá, 2002); (Nowak ve Sahli, 2007) bu ülkelerde turizm sektöründen kaynaklanan bir Hollanda Hastalığı bulgusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye ekonomisinde turizm sektöründen kaynaklanan bir Hollanda Hastalığı olup olmadığını analiz eden çalışmalardan (Ojaghlou, 2019) Hollanda Hastalığı olduğu bulgusuna ulaşırken, (Şahan ve Bulut, 2020) ise gerçekleştirdiği analizler sonucunda Hollanda Hastalığı olmadığı bulgusuna erişmiştir.

Hollanda Hastalığı hipotezini geçerli kılacak bir diğer faktörün yabancı sermaye girişleri olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Özellikle Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye girişleri ve Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliği arasındaki ilişkiyi araştıran bazı çalışmalar bulunmaktadır. (Dücan ve Bakan, 2015) Türkiye ekonomisinde özel sektör dış borçlanmasında hızlı artışla birlikte ithalat ve cari açığın arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre, Hollanda Hastalığı hipotezini destekler bulgulara ulaşmıştır. (Yalçın, 2020) yüksek ekonomik büyüme, yüksek dış ticaret açığı, yüksek cari açık ve ardından yabancı sermaye girişinin döviz kurunu değerlendirdiği ve bunun sonucunda ithalatın artmasıyla dış ticaret açığının oluşmasına neden olduğunu ifade ederek Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. (Çetinkaya, 2020) 2008-2018 dönemi için gerçekleştirdiği analizde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan, (Akçacı ve Karaata, 2014); (Konak, 2019) 2005 yılı sonrasında Türkiye ekonomisi açısından portföy yatırımlarının Hollanda Hastalığı'na neden olmadığı çıkarımı yapmaktadırlar.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM, MODEL VE VERİ SETİ

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye ekonomisinde özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra artış gösteren yabancı sermaye girişleri ile Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliği arasındaki ilişkinin ekonometrik analizinde kullanılacak yöntem, ekonometrik model ve veri seti tanıtılmaktadır.

Çalışmada ekonometrik yöntem olarak Sims (1980) tarafından geliştirilen Vektör Otoregresyon (VAR) modelleri kullanılmıştır. Bu yöntemde tüm değişkenlerin birbirlerini etkileyebileceği dikkate alınarak tüm değişkenler içsel olarak kabul edilmektedir. Bu yöntemde, tahminlerde modele dahil olan tüm değişkenlerin kendi cari değerleri ile gecikmeli değerlerinden etkilenebilmesine izin verilmektedir. Değişkenlerin gecikmeli değerleri de dikkate alındığı için değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri ve gecikmeli etkileri gözlemlemede oldukça kullanışlıdır. İki değişkenli bir model için, VAR tahmininin yapıldığı denklemler (3.10) ve (3.11) numaralı eşitlikte gösterilmiştir. Denklemlerde, sabit terim katsayılarını, i'nci denklemdeki j'nci değişkenin k gecikmesine dair parametre

katsayısını, ise beyaz gürültü sürecine sahip hata terimi katsayısını belirtmektedir. Burada, p optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

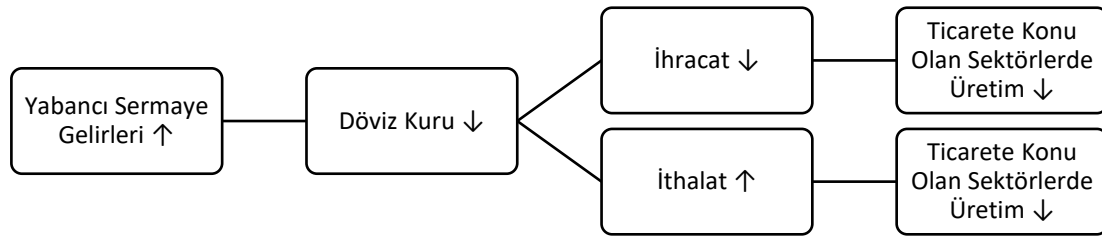
$$Y_t = \beta_{10} + \sum_{i=1}^p \beta_{11i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{12i} X_{t-i} + u_{1t} \quad (3.10)$$

$$x_t = \beta_{20} + \sum_{i=1}^p \beta_{21i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_{22i} X_{t-i} + u_{2t} \quad (3.11)$$

VAR tahminleri değişkenlerin gecikmeli değerlerini de göz önünde bulundurduğu için, optimum gecikme uzunluğunun doğru belirlenmesi tahminlerin güvenilir ve etkin olmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) (Akaike Information Criterion), Schwartz Bilgi Kriteri (SC) (Schwartz Information Criterion), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) (Hannan-Quinn Information Criterion) gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır.

Vektör Otoregresyon (VAR) tahmininden elde edilen katsayıları yorumlamak zor olduğu için etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizi kullanılmaktadır. Etki-tepki fonksiyonları modeldeki tüm değişkenlere verilen şoklara karşı her bir değişkenin nasıl tepki verdiğini ölçer (Tarı vd., 2019: 469). Çalışmanın tahminlerinde belirsizliği değerlendirmek ve etki-tepki fonksiyonlarında güven aralıklarının belirlenmesi için Monte Carlo yönteminden faydalanılmaktadır. Varyans ayrıştırma analizleri öngörü hata varyanslarını belirleyerek her değişkenin kendi varyansının ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterir (Tarı vd., 2019: 453). Dolayısıyla bu durumda her değişkenin hata varyansını, diğer değişkenlere paylaştırarak, şokların değişkenler üzerinde oluşacak etkilerinin oranları ölçülebilmektedir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye girişlerine bağlı Hollanda Hastalığının varlığının test edilmesi amacıyla şekil 2’de görülen model oluşturulmuştur. Modelde Hollanda Hastalığı dış ticaret kanalı üzerinden değerlendirilmektedir. Burada, yabancı sermaye girişlerindeki artışların ihracat ve ithalat üzerinden ekonomik sektörler üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Yabancı sermaye girişlerinin ortaya çıkaracağı ilk etkinin döviz kurları üzerinde ortaya çıkması beklenmektedir. Buna göre, yabancı sermaye girişlerinin artması yerli parayı daha değerli hale getirmektedir. Döviz kurunda yaşanan değerlenmenin ihracat ve ithalat üzerinde etkileri olmaktadır. Döviz kurunun düşmesiyle birlikte, ülke ekonomisinde yerli mallar yabancılar için daha pahalı hale gelirken, diğer ülkelerde üretilen mallar yerel ülke vatandaşları açısından daha ucuz hale gelecektir. Kısaca, döviz kurunun değer kazanması ihracatı engellerken ithalatı teşvik edecektir. Her iki durumda ülke içinde ticarete konu olan sektörlerde yapılan üretimi düşürürken, ticarete konu olmayan sektörün büyümesine yol açacaktır. Nihayetinde ülke içinde sanayi üretiminin düşmesi, ülke açısından bir sanayisizleşme anlamına gelecektir.

Şekil 2: Ekonometrik Model

2001 ekonomik krizinden sonra başlayan dönemde, faiz politikası başta olmak üzere yabancı sermaye girişlerini teşvik edici politikalara önem verilmiştir. 2021 yılının başlarından itibaren ise, Türkiye ekonomisi, düşük politika faizlerinin uygulandığı bir döneme girmiş ve yabancı sermaye girişlerinin düştüğü görülmüştür. Bu çerçevede, ekonometrik analizler 2003:01-2020:04 döneminde ve çeyrek dönemlik frekansta veri seti kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

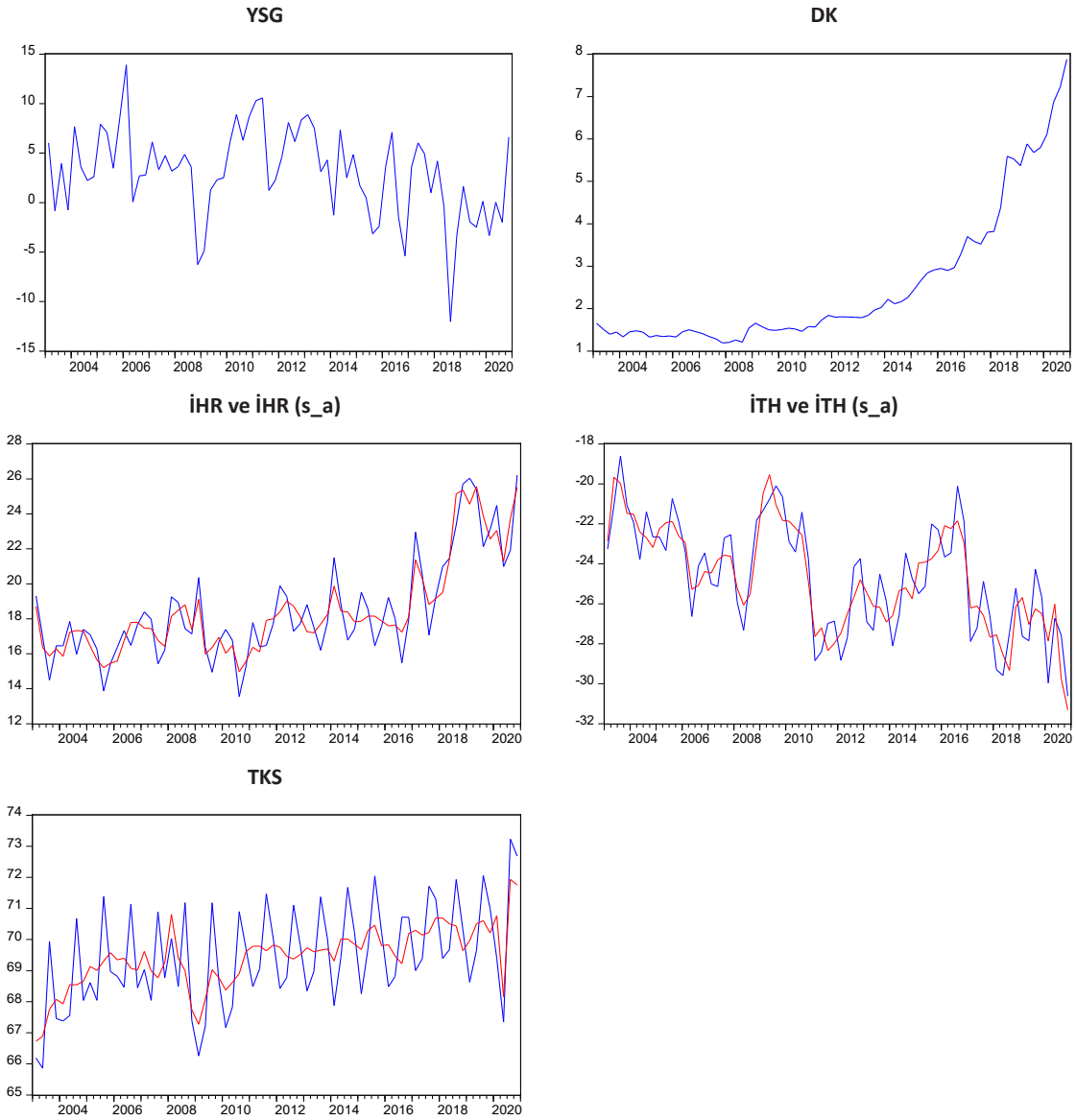
Tahminlerde kullanılan değişkenlere ait bilgiler tablo 1’de gösterilmektedir. Tahminlerde kullanılan ilk değişken yabancı sermaye girişi (YSG)’dir. Bu değişken, Türkiye ekonomisine yönelik portföy yatırımları ve diğer yatırımlar şeklindeki finansal sermaye girişlerinin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki oranını göstermektedir. İkinci değişken döviz kuru (DK)’dur. Döviz kuru değişkeni dolar kurunu göstermektedir. Diğer iki değişken, ihracat (İHR) ve ithalat (İTH)’dir. Bu iki değişken Türkiye’nin ihracat ve ithalatının GSYİH içindeki oranını göstermektedir. Son değişken, ticarete konu olan sektör (TKS)’dür. Bu değişken tarım, ormancılık ve balıkçılık, imalat sanayi, bilgi ve iletişim, finans ve sigorta faaliyetlerinde gerçekleştirilen reel üretim toplamının gayri safi yurtiçi hasıla içindeki

oranını göstermektedir. Analizlerde kullanılan değişkenlerden YSG ve DK'ya ait veri setlerine Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından; İHR, İTH ve TKS'ye ait veri setlerine ise Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından ulaşılmıştır.

Tablo 1: Değişken Tanımlamaları

Değişken	Sembol	Açıklama	Veri Kaynağı
Yabancı Sermaye Girişi	YSG	Finansal sermaye girişi (%GSYH)	TCMB
Döviz Kuru	DK	Nominal dolar kuru	TCMB
İthalat	İTH	İthalat (%GSYH)	TÜİK
İhracat	İHR	İhracat (%GSYH)	TÜİK
Ticarete Konu Olan Sektör	TKS	Ticarete Konu Olan Sektörlerdeki Üretim Düzeyi (%GSYİH)	TÜİK

Şekil 3 tahminlerde kullanılan değişkenlere ait serilerin grafiklerini göstermektedir. Grafiklerde kırmızı renkli eğri mevsimsellikten arındırılmış serileri gösterirken, mavi renkli eğri orijinal serileri göstermektedir. Buna göre, İHR, İTH, TKS serileri Tramo/Seats programı kullanılarak mevsimselliklerinden arındırılmıştır.

Şekil 3: Değişkenlere Ait Serilerin Grafikleri

4. TAHMİN SONUÇLARI

Ekonometrik modellerin VAR yöntemiyle tahmininden önce, ilk aşamada tahminlerde kullanılacak serilerin durağanlık durumu araştırılmaktadır. Bu doğrultuda, serilerin durağanlığını araştırmak amacıyla gerçekleştirilen ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Burada, ADF ve PP birim kök testleri sabit ve sabit+trendli modeller için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, YSG değişkeni hem sabit hem de sabit+trend içeren modelden elde edilen istatistiksel değerlere göre, düzey halde durağan görünmektedir. Diğer taraftan, DK, İHR, İTH ve TKS değişkenleri hem ADF hem de PP birim kök testinde sabit ve sabit+trend içeren modellerden elde edilen istatistiksel değerlere göre, düzey halde birim kök içerirken, birinci farkları alındığında durağanlaşmaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

ADF Testi					
Değişkenler	Düzye		Birinci Fark		Karar
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	
YSG	-5.7419 [0.000] ***	-5.9962 [0.000] ***			I(0)
DK	4.9492 [1.000]	4.1451 [1.000]	2.9925 [1.000]	-5.0741 [0.004]***	I(1)
İHR	-1.3410 [0.6067]	-3.0570 [0.0570]	-9.2034 [0.000]***	-9.1219 [0.000]***	I(1)
İTH	-1.0971 [0.7130]	-2.4652 [0.3441]	-3.8546 [0.0038]***	-3.8909 [0.0172]***	I(1)
TKS	-2.3715 [0.1530]	-3.9343 [0.0150]	-11.7609 [0.001]***		I(1)
PP Testi					
Değişkenler	Düzye		Birinci Fark		Karar
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend	
YSG	-5.7419 [0.000] ***	-6.0080 [0.000] ***			I(0)
DK	8.3165 [1.000]	5.4127 [1.000]	-4.1985 [0.0012]***	-5.1879 [0.0003]***	I(1)
İHR	-1.3666 [0.5945]	-3.1950 [0.0929]	-9.2043 [0.000]***	-9.1222 [0.000]***	I(1)
İTH	-1.5943 [0.4807]	-2.9398 [0.1560]	-8.9613 [0.000]***	-8.8671 [0.000]***	I(1)
TKS	-2.0715 [0.2566]	-3.9343 [0.0150] ***	-14.3369 [0.001]***		I(1)

*** %1 güven aralığında anlamlılığı göstermektedir. Gecikme uzunlukları ADF testinde Schwarz Bilgi Kriteri, PP testinde ise Newey-West tahmincisi kullanılarak otomatik olarak belirlenmiştir. (.) gecikme uzunluklarını, [.] olasılık değerlerini sunmaktadır.

Sonuç olarak, YSG değişkeninin düzey halde durağan olduğuna, DK, İHR, İTH ve TKS değişkeninin birinci farkı alındığında durağan olduğuna karar verilmiştir. Birinci farkı alındığında durağan olan seriler analizlerde fark alınarak kullanılmaktadır.

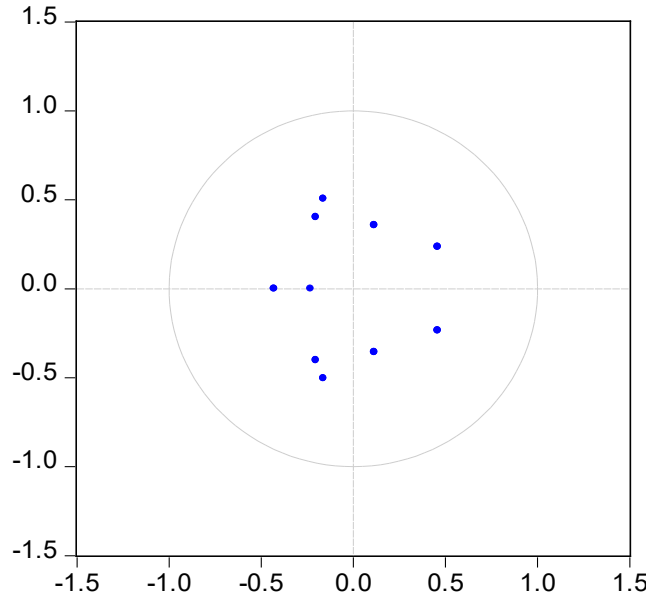
Ekonometrik model VAR yöntemi ile tahmin edilmeden önce, söz konusu tahminlere ilişkin optimum gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Optimum gecikme uzunluğu belirlenirken LR istatistiği, son tahmin hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SCI), Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) gibi çeşitli kriterler kullanılmaktadır. Tablo 3 söz konusu kriterlere göre kullanılacak optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. Çeyrek dönemlik veri kullanıldığı için en yüksek gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmektedir. Optimum gecikme uzunluğu

olarak, LR istatistiği 4 gecikme uzunluğu gösterirken, SC bilgi kriteri 0 gecikme uzunluğu göstermektedir. FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri ise 1 gecikme uzunluğunu vermektedir. Ancak bilgi kriterlerinin önerdiği gecikme uzunluklarında istatistiksel sorunlarla karşılaşmıştır. Bu bağlamda, tahminler, önerilen optimum gecikme uzunluklarında en iyi ikinci alternatif olan 2 gecikme uzunluğunda gerçekleştirilmektedir.

Tablo 3: Optimum Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-409.2571	NA	0.217687	12.66439	13.15798*	12.85970
1	-363.5970	80.41624	0.118128*	12.04767*	13.36391	12.56851*
2	-348.7389	23.95032	0.162992	12.35042	14.48930	13.19678
3	-327.7969	30.63160	0.192002	12.47155	15.43308	13.64343
4	-292.1096	46.87292*	0.150831	12.15252	15.93670	13.64993

2 gecikme uzunluğunda gerçekleştirilen tahminlerde, öncelikle güvenilirliğe ilişkin testler yapılmıştır. Şekil 3 tahmin edilen modelin AR karakteristik polinomunun ters köklerini göstermektedir. Polinom köklerinin tümü birim çember içerisinde yer aldığı için tahmin edilen modelin durağan ve istikrarlı bir yapıda olduğu söylenebilmektedir.

Şekil 3: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

İkinci olarak, tahminlerde değişen varyans sorunu olup olmadığını tespit etmek amacıyla White testi yapılmaktadır. Tablo 4 White testi sonuçlarını göstermektedir. Bu testin temel hipotezi "hata terimleri varyansı bütün örneklem için sabittir" şeklinde kurulmaktadır. Test sonucuna göre olasılık değerinin %5 güven aralığının üstünde olduğu ve temel hipotezin reddedilmediği görülmektedir. Buna göre, tahminlerde değişen varyans sorunu bulunmadığı söylenebilmektedir.

Tablo 4: White Testi Sonuçları

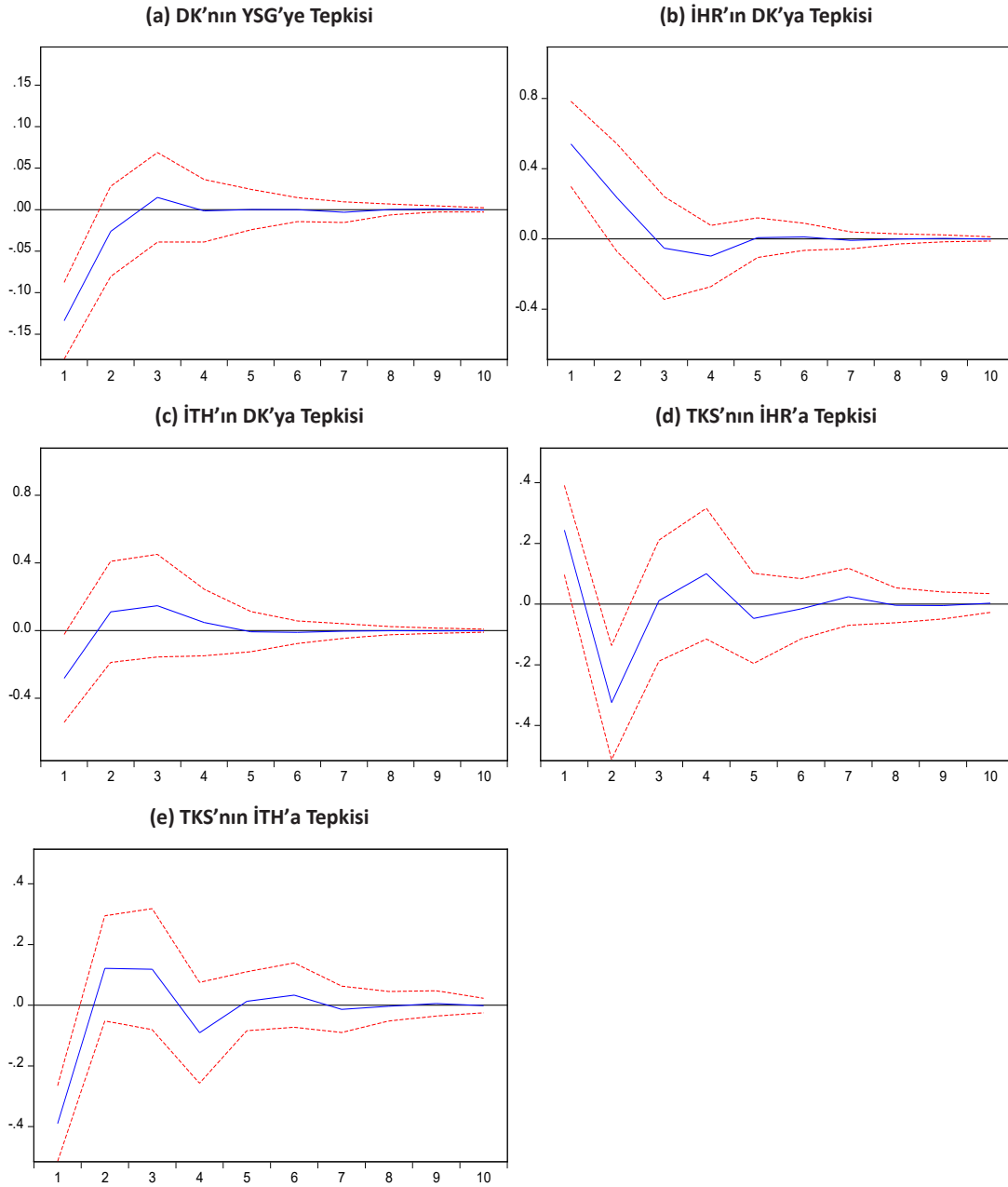
Ki Kare	df	Olasılık
390.46	330	0.1285

Tahminlerin güvenilirliği noktasında araştırılan üçüncü sorun otokorelasyondur. Bu doğrultuda otokorelasyon sorununun tespit edilmesi için LM testi uygulanmaktadır. LM testinde ise, temel hipotez “otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulmaktadır. Tablo 5 LM testi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, 2 gecikme uzunluğunda temel hipotezi reddetmeyerek tahminlerde otokorelasyon olmadığı kararına varılmıştır.

Tablo 5: LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	48.44585	0.0035
2	30.83910	0.1972
3	21.78974	0.6507
4	25.55860	0.4349

Modelin gerçekleştirilen VAR tahminlerinin sonuçlarına dair istatistiksel bir sorun çıkmaması nedeniyle analizlerin yorumlanmasına geçilmektedir. VAR denklemini katsayı tahminleri üzerinden yorumlamak karmaşık olduğu için, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi şeklinde yöntemler geliştirilmiştir. Bu bağlamda ilk önce etki-tepki analizi yapılmıştır. Şekil 4 etki tepki fonksiyonu grafiklerini göstermektedir. (a) grafiği DK değişkeninin YSG değişkeninde ortaya çıkan bir şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, DK değişkeni YSG değişkeninde ortaya çıkan bir şoka bir dönem boyunca negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde tepki vermektedir. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan tepki ise istatistiksel olarak anlamsızdır. (b) grafiği İHR değişkeninin DK değişkeninde ortaya çıkan bir şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, İHR değişkeninin DK değişkeninde ortaya çıkan bir şoka bir dönem boyunca pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde tepki verirken, diğer dönemler boyunca ortaya çıkan tepkinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu gözlemlenmektedir. (c) grafiği İTH değişkeninin DK değişkeninde ortaya çıkan bir şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. İTH değişkeni DK değişkeninde ortaya çıkan bir şoka bir dönem boyunca negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde tepki vermektedir. Sonraki dönemlerde dengeye yönelen şokun etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır. (d) grafiği TKS değişkeninin İHR değişkeninde ortaya çıkan bir şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. TKS değişkeninin İHR değişkeninde ortaya çıkan bir şoka tepkisi birinci dönemde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlıdır. İkinci dönemde negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıksa da, şokun etkisinin dengeye yöneldiği ve istatistiksel olarak anlamsız hale geldiği gözlemlenmektedir. (e) grafiği TKS değişkeninin İTH değişkeninde ortaya çıkan bir şoka verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, TKS değişkeni İTH değişkeninde ortaya çıkan bir şoka ilk dönemde negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir tepki vermektedir. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve dengeye yönelen tepki ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Şekil 4: Etki Tepki Fonksiyonları

VAR tahminlerinin yorumlanmasında kullanılan diğer yöntem ise varyans ayrıştırma analizidir. Tablo 6 varyans ayrıştırma analizi sonuçlarını göstermektedir. YSG değişkeninin varyans ayrıştırma analizi sonuçlarından yola çıkılırsa, YSG değişkeninde olan değişikliklerin büyük çoğunluğu kendisinin gecikmeli değerleri ile açıklanmaktadır. Birinci dönemde, YSG değişkeninin varyansının %100'ü değişkenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran, dönem arttıkça gerilemektedir. DK değişkeninin varyans ayrıştırma analizine bakıldığında, bu değişkende yaşanan değişikliklerin birinci dönemde %60,90 oranında kendisi tarafından açıklanırken, %39,09 oranında YSG tarafından açıklanmaktadır. Dönemin artmasıyla birlikte, DK değişkeninin kendi gecikmeli değerleriyle açıklanma oranları düşmekte ve DK değişkenindeki değişikliklerin %35,82'si YSG, %3,77 İHR, %2,48 İTH ve %3,07'si TKS tarafından açıklanmaktadır. İHR değişkeninin varyans ayrıştırma oranlarına baktığımızda ise, bu değişkende ortaya çıkan değişimin ilk dönemde %65,12'si kendisi tarafından açıklanmakta olup, %21,9'u DK ve %12,9'u YSG değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. Sonraki dönemlerde oranlar çok değişmemektedir. İTH değişkeninin varyans ayrıştırma oranlarına baktığımızda ise, bu değişkende ortaya çıkan değişimin ilk dönemde %68,99'ü kendisi tarafından açıklanmakta olup, %22,7'si İHR, %6,51'i DK tarafından açıklanmaktadır. Son dönemde, bu

değişkende ortaya çıkan değişimin %55,3'ü kendisi tarafından açıklanmakta olup, %23,6'sı İHR, %13,6'sı YSG ve %6,9'u DK tarafından açıklanmaktadır. TKS değişkeninin varyans ayrıştırma oranlarına baktığımızda ise, bu değişkende ortaya çıkan değişimin ilk dönemde %46,3'ü kendisi tarafından açıklanmakta olup, %36,68'i İTH, %14,3'ü İHR tarafından açıklanmaktadır. Son dönemde, bu değişkende ortaya çıkan değişimin %38,1'i kendisi tarafından açıklanmakta olup, %29,00'i İTH ve %27,07'si İHR tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 6: Varyans Ayrıştırma Analizi

YSG						
Dönem	Std. Hata	YSG	DK	İHR	İTH	TKS
1	3.960217	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	4.587481	91.28036	2.961395	4.207824	0.744374	0.806051
3	4.686604	89.84884	2.840388	4.127717	2.410643	0.772409
4	4.724056	89.32018	2.809430	4.098223	2.964541	0.807627
5	4.737853	89.05452	2.822810	4.133168	3.160106	0.829397
6	4.740034	89.01626	2.836008	4.155792	3.162811	0.829127
7	4.740298	89.00634	2.840915	4.157894	3.163329	0.831522
8	4.740339	89.00583	2.840868	4.157948	3.163444	0.831914
9	4.740422	89.00353	2.840849	4.159019	3.164357	0.832241
10	4.740445	89.00333	2.840821	4.158994	3.164614	0.832245
DK						
Dönem	Std. Hata	YSG	DK	İHR	İTH	TKS
1	0.214047	39.09065	60.90935	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.217814	39.20248	59.47292	0.080946	1.082917	0.160740
3	0.225668	36.95344	56.03580	2.722921	2.171352	2.116494
4	0.228187	36.14556	55.25050	3.603547	2.173772	2.826624
5	0.228551	36.03053	55.16000	3.593397	2.315595	2.900477
6	0.229141	35.84538	54.89556	3.733184	2.463815	3.062059
7	0.229206	35.84348	54.87575	3.754473	2.463305	3.062992
8	0.229247	35.83060	54.85637	3.763034	2.478844	3.071156
9	0.229264	35.82679	54.84904	3.770002	2.480571	3.073598
10	0.229266	35.82657	54.84872	3.770017	2.481050	3.073638
İHR						
Dönem	Std. Hata	YSG	DK	İHR	İTH	TKS
1	1.154921	12.94362	21.93190	65.12448	0.000000	0.000000
2	1.225062	11.92164	23.05609	61.60585	3.386940	0.029479
3	1.246683	12.98528	22.43968	59.54570	3.462471	1.566869
4	1.254460	12.96924	22.76646	58.81094	3.538653	1.914704
5	1.257455	12.95081	22.66119	58.63640	3.736324	2.015274
6	1.259192	12.91954	22.60696	58.65638	3.760133	2.056995
7	1.259336	12.92545	22.60637	58.64768	3.763597	2.056905
8	1.259441	12.92401	22.60262	58.64158	3.769485	2.062298
9	1.259466	12.92378	22.60234	58.64118	3.769806	2.062898
10	1.259473	12.92378	22.60212	58.64059	3.770450	2.063056

İTH						
Dönem	Std. Hata	YSG	DK	İHR	İTH	TKS
1	1.107947	1.775460	6.514656	22.71876	68.99113	0.000000
2	1.260516	12.39869	5.799435	23.47682	58.02674	0.298314
3	1.289240	13.49502	6.837464	23.71704	55.54970	0.400774
4	1.290692	13.47336	6.957123	23.72962	55.42486	0.415034
5	1.291519	13.56463	6.951051	23.70517	55.36330	0.415844
6	1.292045	13.60676	6.951890	23.69027	55.33400	0.417080
7	1.292227	13.61777	6.950663	23.68383	55.32842	0.419312
8	1.292259	13.62004	6.950392	23.68352	55.32676	0.419295
9	1.292263	13.62013	6.950517	23.68359	55.32646	0.419293
10	1.292264	13.62011	6.950548	23.68356	55.32644	0.419345
TKS						
Dönem	Std. Hata	YSG	DK	İHR	İTH	TKS
1	0.643836	1.533647	1.090118	14.34852	36.68909	46.33862
2	0.771478	2.655919	1.652918	27.66154	28.02348	40.00614
3	0.787495	3.184506	2.367922	26.56828	29.16478	38.71451
4	0.805793	3.308780	2.265152	26.92331	29.12549	38.37727
5	0.808723	3.343153	2.417208	27.07119	28.94049	38.22795
6	0.809876	3.343116	2.419618	27.03101	29.02374	38.18252
7	0.810560	3.349295	2.420106	27.07381	29.00363	38.15316
8	0.810608	3.352205	2.424215	27.07289	29.00204	38.14866
9	0.810656	3.351925	2.423925	27.07336	29.00353	38.14726
10	0.810668	3.352151	2.424193	27.07416	29.00292	38.14657

5. TAHMİNLERİN YORUMLANMASI VE AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye girişlerinin Hollanda Hastalığı'na yol açıp açmadığı araştırılmaktadır. Bu çerçevede, Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla dış ticaret modeli oluşturulmuştur. Beş değişkenli modelle gerçekleştirilen VAR tahminlerinde, Hollanda Hastalığı'na ilişkin mekanizmanın işleyip işlemediği ampirik olarak araştırılmıştır.

Elde edilen ampirik sonuçlar şu şekilde belirtilebilir. Etki tepki fonksiyonlarına göre, yabancı sermaye girişi döviz kurunu düşürmekte, başka bir ifadeyle Türk Lirası'nın değerlenmesine yol açmaktadır. Döviz kurundaki düşme (Türk Lirası'ndaki değerlenme) ihracatı düşürmektedir. İhracattaki düşme ise ticarete konu sektörlerde küçülme ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan, döviz kurundaki düşme (Türk Lirası'ndaki değerlenme) ithalatı artırmaktadır. İthalatın artması da ticarete konu sektörlerdeki üretimde küçülme ortaya çıkarmaktadır.

Varyans ayrıştırma analizi sonuçlarına bakıldığında ise, modelde, döviz kurunda ortaya çıkan değişikliklerin en önemli açıklayıcısı kendisinden sonra yabancı sermaye girişleriyken, ihracatta ortaya çıkan değişimin en önemli açıklayıcısı kendisinden sonra döviz kurudur. İthalat değişkenine ilişkin sonuçlar ise, ithalatta ortaya çıkan değişikliklerin en önemli açıklayıcısının kendisi ve ihracat olduğunu göstermektedir. Ancak bu Türkiye ekonomisinin üretim yapısı ile alakalıdır ve ihracatın ithalata bağımlılık oranı ile açıklanabilmektedir. Yine de, yabancı sermaye girişleri ithalatta ortaya çıkan değişikliklerin %6 gibi önemli bir kısmını açıklamaktadır. Son olarak, ticarete konu olan sektörlerde ortaya çıkan değişikliklerin kendisinden sonra en önemli açıklayıcılarının da ithalat ve ihracat olduğu görülmektedir.

Etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma analizi sonuçları, Hollanda Hastalığı'nın belirtileri arasında yer alan ticarete konu sektörlerdeki küçülmenin, başka bir ifadeyle sanayisizleşmenin nedeni olarak, yabancı sermaye girişlerine dayalı dış ticaret gelişmelerinin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu da, dış ticaret kanalıyla ortaya çıkan Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğuna işaret etmektedir.

6. SONUÇ

Hollanda Hastalığı'nın temel fikri, bir ülkenin belirli bir doğal kaynağa dayalı olarak ekonomik anlamda güçlenmesinin, diğer sektörleri zayıflatabileceği ve uzun vadede ekonomik sorunlara neden olabileceğidir. Terim, adını Hollanda'nın 1960'larda doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi sonucu maruz kaldığı ekonomik değişikliklerden almıştır. Hollanda, doğal gaz ihracatından elde ettiği gelirle ekonomik olarak güçlenmiş ancak bu durum, diğer sektörlerin rekabet gücünü azaltarak döviz kuru artışına neden olmuş ve bu da ülkenin imalat sektörünü olumsuz etkilemiştir. Hollanda'da yaşanan bu deneyim, diğer ülkelerde benzer durumların yaşanması durumunda ortaya çıkabilecek sorunları anlamak için bir referans noktası olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle farklı sebep ama aynı sonuca neden olabilecek ve Hollanda Hastalığı olarak nitelendirilen çeşitli olgular bulunmaktadır. Bu ekonomik olgulardan bazıları, ülkenin stratejik sektörler veya stratejik malların üretimine önem vermesi; yabancı sermaye akımları; birincil ve ikincil gelir dengesi kaynaklı sermaye girişleri şeklindedir. Belirtilen faktörlerin temel özelliği ekonomide belirli sektörlerin gelişmesine veya bir bütün olarak ekonominin dış ticarete dezavantajlı duruma düşülmesine neden olmasıdır.

Türkiye Ekonomisi'nde Hollanda Hastalığı'nın dinamiklerinde yer alan faktörlere ilişkin çokça tartışma mevcuttur. Bu faktörlerden biri de yabancı sermaye girişidir. Çalışma bu çerçevede, Türkiye Ekonomisi'nde Hollanda Hastalığı'nın varlığını yabancı sermaye hareketleri üzerinden dış ticaret modeli oluşturarak araştırmıştır. Analiz yöntemi olarak VAR metodolojisi kullanılmıştır. Çalışmanın analiz dönemi yabancı sermaye girişlerinin yoğunlukla fazla olduğu 2001 krizi sonrası dönemden pandemi dönemine kadar olan bir tarih aralığını kapsamaktadır.

Ekonometrik analiz sonuçları, Türkiye Ekonomisi'nde yabancı sermaye girişlerinin ticarete konu olan sektörlerde bir daralma gerçekleştirerek Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğunu doğrulamaktadır. Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerliliğini test etmek için oluşturulan dış ticaret modeline ilişkin sonuçlar, yabancı sermaye girişlerinin Türk Lirası'nı değerli bir hale getirdiğini, değerli bir yerel para biriminin ihracatı düşürürken ithalatı artırıcı bir rol oynadığını göstermektedir. Nihai olarak, ihracattaki düşme ve ithalattaki artış ticarete konu sektörlerdeki üretimi düşürücü bir etki ortaya çıkarmaktadır. Dış ticaret modeline ilişkin elde edilen sonuçlar, yabancı sermaye girişlerinin döviz kuru üzerinden dış ticaretteki etkileriyle ticarete konu sektörlerde küçülmeye, başka bir ifadeyle sanayisizleşmeye neden olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma oluşturulan ekonometrik model ve elde edilen sonuçlar bağlamında literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Elde edilen sonuçlar, Türkiye Ekonomisi'nde 2001 ekonomik krizinden itibaren uygulanan yüksek faiz düşük kur politikasıyla birlikte artış gösteren yabancı sermaye girişlerinin dış ticaret kanalıyla ticarete konu sektörlerde bir küçülmeye neden olduğunu ortaya koymuştur. Bu politikaların olumsuz sonuçları düşük faiz politikasına geçilmesiyle birlikte karşılaşılan ekonomik sorunlarla derinden hissedilmiş ve çeşitli çözüm önerileri üretilmeye çalışılmıştır. Nihayetinde, 2023 yılının ortalarından itibaren yeniden yüksek faiz politikasına geçilmiş ve yabancı sermaye girişlerinin yeniden artmaya başladığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde, yabancı sermaye girişlerinin döviz kuru üzerinde ortaya çıkardığı değerlenmeyle ihracat ve ithalat üzerinde ortaya çıkan etki arasındaki ilişkinin önüne geçilmesinin önemli bir husus olduğunu ifade etmek gerekir. Bu süreçte, Türk Lirası'ndaki aşırı değerlenmenin önünün alınmasına ihtiyaç olduğu gibi, ihracatın teşvik edilmesi ve ithalata bağımlılığı ortadan kaldırıcı yapısal politikaların uygulanması da gereklidir. Aksi takdirde, Türkiye ekonomisi ticarete konu olmayan sektörlerle bağımlı bir hale bürünecek ve uzun vadede sanayisizleşme süreci daha da derinleşmiş bir problem olarak karşımıza çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Aali, A. (2012). *Hollanda Hastalığı Üzerinde Ampirik Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Ahmadlı, A. (2019). *Hollanda Hastalığı: Azerbaycan Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Akbulut, M. (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Büyüme ve İstihdam İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Akça, E. E. ve Bal H. (2017). Yurtdışı İşçi Gelirleri ve Hollanda Hastalığı: Seçilmiş Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 49–64.
- Akçacı, T. ve Karaata A. (2014). "Uluslararası Fonların Paradoksal Etkisi: Hollanda Hastalığı", International Conference on Eurasian Economies 2014. 1-10.
- Alkan, S. (2019). *Venezuela Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Hollanda Hastalığı Bağlamında İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Allsadek, M. ve Benhin, J. (2021). Oil boom, exchange rate and sectoral output: An empirical analysis of Dutch disease in oil-rich countries. *Resources Policy*, 74(February).
- Apergis, N. vd. (2014). Dutch disease effect of oil rents on agriculture value added in Middle East and North African (MENA) countries, *Energy Economics*, 45(1957), 485–490.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2012). Hollanda Hastalığı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama, *Sosyoekonomi*, 18(18), 154–172.
- Aydemir, O. ve Genç, E. (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 17–41.
- Balaguer, J. ve Cantavella-Jordá, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: the Spanish case, *Applied Economics*, 34(7), 877–884.
- Bayraç, H. N. ve Çemrek, F. (2019a). Hazar Bölgesi'nde Enerji Üretimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Hollanda Hastalığı: Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Örneği, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 148–164.
- Bayraç, H. N. ve Çemrek, F. (2019b). Azerbaycan Petrol Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Araştırılması Ve Hollanda Hastalığı, *Social Sciences Studies Journal*, 5(31), 1245–1254.
- Benjamin, N. C., Devarajan, S. ve Weiner, R. J. (1989). The Dutch Disease in a Developing Country: Oil Reserves in Cameroon, *Journal of Development Economics*, 30(1), 71–92.
- Buiter, W. H. ve Purvis, D. D. (1983). Oil, Disinflation, and Export Competitiveness: A Model of the "Dutch Disease", *NBER Working Paper Series*, 592.
- Copeland, B. R. (1991). Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy, *Economica*, 58(232), 515.
- Corden, W. M. ve Neary, J. P. (1982). Booming Sector and De-Industrialization in a Small Open Economy, *Economic Journal*, 92(368).
- Çetinkaya, O. (2020). *Dutch Disease in Turkey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilgi Üniversitesi.
- Destek, M. A., Okumuş, İ. ve Yıldırım, A. (2017). Tarımsal Katma Değer Üzerinde Hollanda Hastalığı Etkileri: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan için Bulgular, *Bilgi*, 83, 225–239.
- Dücan, E. ve Bakan, S. (2015). Özel Sektör Kısa Vadeli Borçlanmasının Reel Sektöre Etkisi: Hollanda Hastalığı Örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 164–185.
- Edwards, S. ve Aoki, M. (1983). Oil export boom and Dutch-disease, *Resources and Energy*, 5(3), 219–242.
- Efeoğlu, R. ve Pehlivan, C. (2016). Hollanda Hastalığı: Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya ve Nijerya Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 197–216.
- Fardmanesh, M. (1991). Dutch Disease Economics And Oil Syndrome: An Empirical Study, *World Development*, 19(6), 711–717.

- Gurbanov, S. (2011). *Azerbaycan'da Enerji Kaynakları ve Hollanda Hastalığı: Makroekonomik Etkileri ve Ampirik Değerlendirme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- İsmail, K. (2010). The Structural Manifestation of the 'Dutch Disease': The Case of Oil Exporting Countries, *IMF Working Papers*, 10(103), 1.
- Kallevig Gümüş, S. (2013). *Norveç ve Türkiye Örnekleri Üzerinden Hollanda Hastalığı Teorisi ve Sıcak Para Karşılaştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Konak, A. (2019). Is The Dutch Disease Valid For Turkey in Terms Of The Effects Of Portfolio Investments And Export Revenues On The Manufacturing Industry?, *Afro Eurasian Studies Journal*, 8(1), 8–38.
- Kurt, R. (2019). *Hollanda Hastalığının Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Etkisi: Panel Veri Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Lamens, Y. (2015). *Aid for Africa: A case of the Dutch Disease*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erasmus School of Economics.
- Looney, R. E. (1991). Diversification In A Small Oil Exporting Economy, *Resources Policy*, 17(1), 31–41.
- Mametov, L. S. (2018). *Hollanda Hastalığı ve Rus Ekonomisi: Teorik ve Ampirik Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi.
- Mammadov, G. (2018). *Azerbaycan Ekonomisinde Petrol ve Doğalgazın Ekonometrik Analizi: Hollanda Hastalığı Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Mercan, M. ve Göçer, İ. (2014). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı Riski: Ampirik Bir Analiz, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 251–274.
- Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi ve Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi.
- Nowak, J. J. ve Sahli, M. (2007). Coastal Tourism and 'Dutch Disease' in a Small Island Economy, *Tourism Economics*, 13(1), 49–65.
- Ojaghlu, M. (2019). *Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Omolade, A. ve Ngalawa, H. (2014). Oil Revenue And Manufacturing Sector Growth in Africa's Oil-Exporting Countries, *Journal of Economic and Financial Sciences*, 7(3), 925–944.
- Riyazi, İ. (2017). *Hollanda Hastalığının Sektörler Üzerine Etkisi: Suudi Arabistan ve İran'a Yönelik İncelemeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Rudd, D. (1996). An Empirical Analysis of Dutch Disease: Developing and Developed Countries, Honors Projects, 62.
- Sarvar, G. (2021). *Hollanda Hastalığı*, Lamure Yayınevi, İstanbul.
- Sezer, S. (2017). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Performansının Hollanda Hastalığı Yönünden İncelenmesi, *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 673–688. <https://doi.org/10.20409/berj.2017.75>.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality, *Econometrica*, 48(1), 1–48.
- Şahan, Ö. ve Bulut, E. (2020). Turizm Sektörü ve Hollanda Hastalığı: Türkiye Örneği (2000-2020), *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2132–2151.
- Şanlısoy, S. ve Ekinci, R. (2019). Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı Açısından Değerlendirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 596–608.
- Tarı, R., Koç, S. ve Abasi, T. (2019). *Ekonometri*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- TCMB. (2023). Veri. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (20.03.2023).
- Tokat, E. (2009). Capital Flows under Different Modes of Financial Liberalization: Evidence from India and Turkey, *The IUP Journal of Applied Finance*, 15(12), 18–36.
- TÜİK. (2022). Veri. <https://www.tuik.gov.tr/>, (20.03.2022).

- Üçler, G. ve Özşahin, Ş. (2017). Göçmen Gönderileri ve Reel Efektif Döviz Kuru İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkelerde Hollanda Hastalığı Etkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Journal of Turkish Studies*, 12(24), 215–240.
- Yalçın, H. (2020). *2000 Yılı Sonrası Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Hollanda Hastalığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Yardımcıoğlu, F ve Gülmez, A. (2013). OPEC Ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi, *Sosyoekonomi*, 19(19), 118–140.
- Yılmaz, M. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yürük, M. S. (2008). *Kaynakların Laneti Olgusu: Rusya Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

√Received/Geliş: 03.04.2024 √Accepted/Kabul: 08.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1464096

Research Article/Araştırma Makalesi

Polat, M. (2024). "Formal Logic, Informal Reasoning, and Their Disputable Relevance", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 64, pp. 325-337.

FORMAL LOGIC, INFORMAL REASONING, AND THEIR DISPUTABLE RELEVANCE*

Mustafa POLAT**

Abstract

Our commonplace practices of reasoning in natural languages-i.e. informal reasoning- are often believed to satisfactorily map on a formal system of logic-i.e. formal logic- which typically consists of formal syntax, formal semantics, and related proof system. Nonetheless, it then becomes significant to ask on what grounds formal logic legitimately has such relevance to informal reasoning. On one standard view, formal logic governs all rationally admissible tokens of informal reasoning. This view – either in its descriptive or normative construal - has been seriously challenged by Gilbert Harman and Peter Wason who commonly hold that formal logic has no (descriptive/normative) relevance to informal reasoning. This paper provides a critical survey of these distinct accounts, narrowing down the scope of their common thesis based on the possibility of logical pluralism. As it argues, a singular formal system of proof such as classical first-order deductive logic cannot single-handedly satisfy the standard view.

Keywords: *Formal logic, Informal reasoning, Normativity, Selection task, Logical pluralism.*

FORMEL MANTIK, ENFORMEL USLAMLAMA VE BUNLARIN TARTIŞMALI BAĞI

Öz

Doğal dillerde temsil kazanan gündelik uslamlama pratiklerimizin -yani, enformel akıl yürütme örneklerinin- genellikle formel sentaks, formel semantik ve ispat sisteminden oluşan formel bir çıkarım sistemi -yani formel mantık- tarafından tatmin edici bir şekilde haritalandırılabilmesine inanırız. Ancak, formel mantığın enformel akıl yürütme ile olan bu gösterim ilişkisinin hangi zeminde meşruiyet kazandığını sormak önemlidir. Standart bir görüşe göre; formel mantık, enformel akıl yürütmenin rasyonel olarak kabul edilebilir tüm örneklerini yönetir. Bu görüş-betimleyici ya da normatif yorumuyla- Gilbert Harman ve Peter Wason tarafından ciddi bir şekilde sorgulanmış ve her ikisi de formel mantığın enformel akıl yürütme süreçleri ile (betimleyici/normatif anlamda) bir alakası olmadığını savunmuştur. Bu makalede, standart görüşe karşı argümanların eleştirel bir incelemesi sunulurken standart görüş mantıksal çoğulculuk perspektifinden yeniden okunacaktır. Makalede tartışılacağı üzere, birinci dereceden klasik dedüktif mantık sistemi gibi tekil bir biçimsel ispat sistemi bir başına standart görüşü karşılayamaz.

Anahtar kelimeler: *Formel mantık, Enformel uslamlama, Normatiflik, Seçim testi, Mantıksal çoğulculuk.*

*Research assistant (PhD), Gaziantep University, Faculty of Arts and Science, Philosophy Department, GAZİANTEP.
e-mail: mpmustafapolat@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-8745-3576>)

1. Preliminaries

Typically, formal logic stands for a formal derivation system consisting of formal syntax (e.g. Boolean grammar), formal semantics (e.g. truth-conditional connectives), and related proof system. In logic, our most commonplace practices of formal logic are generically intended to map onto the instants of everyday reasoning embodied in natural languages. There seems nothing surprising about subsuming everyday reasoning under logical form and formal deductive relations once we endorse the commonplace definition that logic is the study of 'correct' reasoning.¹ Consequently, logicians might systematically rewrite even the most basic instants of everyday reasoning in the standard logical form which stands for the discursive and truth-conditional relation held between at least one premise and one conclusion. Nonetheless, it then becomes significant to ask on what grounds formal logic is a legitimate apparatus to thoroughly schematize informal reasoning. In other words, such a relevance between formal logic and informal reasoning must be substantially grounded if schematizing informal reasoning by formal logic is not an arbitrary or tentative choice for practical reasons.

Here, one standard view comes out to substantivize the schematic relevance of formal logic to informal reasoning. On this standard view, formal logic governs all rationally admissible tokens of informal reasoning. As this austere thesis suggests, the so-called inferential rules of informal reasoning are – spontaneously and/or ideally- exhausted by the rules of formal logic to the effect that every admissible token of informal reasoning structurally mirrors axiomatic tokens of formal deductions. The picture drawn here has been a dominant view on the relevance between logic and reasoning and it can be traced back to Aristotle's several works.² Perhaps, early Wittgenstein's *Tractatus* presents a more subtle variant of the standard view although it cashes it out by endorsing a type of logical atomism which roughly holds that the world consists of the plurality of facts in logical space.³ According to him, the world (i.e. the totality of facts), language (i.e. truth-evaluable sentences describing the world), and thought (sensible propositions about facts) are structurally unified with each other through the logical form to the effect that an expression, if it is meaningful at all, isomorphically mirrors the world at its logical joints. Consequently, such a Tractarian conception suggests that our correct tokens of informal reasoning indispensably accord with the logical space within which the world already resides. In the face of the standard view, Wittgenstein's account in *Tractatus* seems to naturally entail that every sensible token of reasoning is to abide by the logical structure embedded in the world as it is.

Furthermore, the standard view is often construed in two senses: a descriptive one and a normative one. As the descriptive construal posits, formal logic axiomatically determines how we informally reason in a rationally admissible way. In this sense, the view seems to be a psychological thesis about the formal roots of how a certain cognitive mechanism works and produces inferential outputs in natural languages. On the other hand, the normative construal of the standard view contends that logic axiomatically determines ideal norms about how we ought to reason in a rationally admissible way. Accordingly, endorsing the normative relevance between formal logic and informal reasoning simply means that the classical rules of formal logic constitute inferential norms for informal reasoning so that agents ideally and correctly reason by following these rules. As a result,

¹ Here, I intentionally endorse a very liberal conception of informal reasoning since we can construct such argumentations in radically divergent ways depending on vastly distinct sorts of premises and inferential procedures we might employ in a token of informal reasoning. Such premises in natural languages might bear divergent contents such as sense-perceptual, intensional, context-dependent, pre-propositional, and anaphoric contents both at the object language level and the meta-language level while a token of informal reasoning might proceed from one premise to another in equally distinct ways (logical or not) such as nomological, dialectical, abductive, associative, heuristic and so on. Regarding such diverging instances, I merely hold that a token of informal reasoning stands for an inferential procedure by which an agent thinks that he discursively ends up with a view embodied in a given natural nature.

² Although Aristotle's views on logic were textually scattered throughout his works in terms of their historical appearance and reception, the ancient commentators of Aristotle such as Alexander of Aphrodisias conventionally grouped Aristotle's six logical treatises into the single codex named *Organon*, which includes *the Categories*, *On Interpretation*, *the Prior Analytics*, *the Posterior Analytics*, *the Topics*, and *On Sophistical Refutations*. As the title *Organon*, i.e. the instrument, suggests, Aristotle has been thought to discuss in those treatises that logic is a normative instrument or method for distinct modes of reasoning. As Woodcox (2022) and Zingano (2017) extensively discuss, Aristotle puts forward distinct ways of proving such as physical (*phusikôs*), logical (*logikôs*), analytical (*analutikôs*) argumentations each of which represents a distinct method of justification on specific subject matters. Yet, what Aristotle means by logical argumentations or formal arguments does not correspond to sheer formal logical deductions or syllogistic forms since formal arguments in the Aristotelean sense employ philosophical or metaphysical proofs, so such argumentations always entertain propositions embodied in natural languages. Yet, Aristotle's influence on the standard view can be more vividly observed regarding his idea that logic is a normative means to provide admissible proof. In this respect, every admissible logical argument, for Aristotle, is governed by formal logical principles such as *the principle of non-contradiction*.

³ Wittgenstein's *Tractatus* seems to favor the standard view with a special emphasis on the ontological status and composition of the world through ascribing inherent logicity to the world as the subject of our language and thoughts.

the rules of formal logic stand out as governing norms for informal reasoning tasks so that the question of how we reason correctly seems to be directly relevant to the question of whether our reasoning follows the rules of formal logic. Furthermore, it might be a simple mistake to fundamentally isolate one construal from the other since endorsing a certain stance on how we informally reason in rationally admissible instances also indicates how we ideally reason to the effect that idealized tokens of informal reasoning constitute norms to follow in each token. Thus, these two senses of the standard view do not manifest fundamentally different stances on the relevance in question, however, they merely reveal intertwined or complementary aspects of the same thesis. Notably, the standard view together with its two senses further implies that rationality and rational agency immediately hinge on agents' capacity for following the rules of logic once we endorse that one's being rational entails one's capacity for reasoning correctly.⁴

Still, the standard view – either in its descriptive or its normative construal - has been seriously challenged by Gilbert Harman and Peter Wason who share the claim that formal logic has no (descriptive/normative) relevance to informal reasoning. Relevantly, Peter Wason's (1966) *selection task* and its subsequent variations in cognitive science are often construed to degrade the plausibility of the standard view in the sense that rationality or rational agency does not strictly thrive on having a capacity for reasoning with logic. In philosophy, Gilbert Harman (1984, 1986, 2002, 2009) makes an independent case that formal logic does not bear any direct and normative relevance to informal reasoning. This paper provides a critical survey of these distinct accounts, narrowing down the scope of their common thesis based on the possibility of logical pluralism. As it seeks to argue, a singular formal system of proof such as classical first-order deductive logic cannot singlehandedly satisfy the standard view although it does not amount to eliminate that a single formal system of proof axiomatically might govern certain derivations within the scope of certain sorts of informal reasoning. Regarding this end, the paper will initially explicate the standard view together with its two senses. Secondly, it will critically explore how and why the results obtained by the selection task and its variants undermine the standard view while indicating that those test results, which merely hinge on the first-order classical deductive logic, are inadequate to rule out the standard view in its normative sense. Thirdly, the paper will discuss how Harman's account takes issue with the normative construal of the standard view, and it will argue against Harman in terms of logical pluralism. Finally, it will conclude the discussion by revising the scope of the standard view.

2. On the Relevance Between Formal Logic and Informal Reasoning

In broad, reasoning, at the conscious or public level, corresponds to various tokens of agents' "deliberate thought, planning, problem-solving, scientific theorizing and prediction, moral reasoning and so forth" (Stenning & Van Lambalgen, 2008: 4). Here, the primary concern about reasoning is as to how agents manage to entertain such tokens of cognition. In other words, we might initially ask the question of how we reason at the linguistically embodied level. As Engel points out, such a question demands a descriptive account "presumably a psychological one of how humans reason, a theory of their reasoning abilities and their reasoning performances" (2006: 219). In this respect, there is a generalized consensus that we reason in a principled way – one way or another. That is to say, we ideally reason with the rules of a formal system and/or of formal systems that might singularly or exclusively hinge on certain logical systems, cognitive theories, "scientific methodology, heuristics, probability, decision theory" and so on (Stenning & Van Lambalgen, 2008: 5).⁵ What exact formal system is operational in informal reasoning can vary from one account to another. Nonetheless, the accounts on the question of how we

⁴ Throughout the paper, I tentatively agree with the widespread convention that rationality corresponds to the state of being governed by reason. Regardless of the controversial aspects of such a depiction, the main thesis of the standard view has direct and strict implications for rationality in this sense.

⁵ Here, it is important to reiterate that the standard view, which has been addressed so far, stands for a generalized thesis that subsumes distinct views affirming the relevance of formal logic to reasoning in one way or another. That is to say, the proponents of the standard view might subtly or considerably differ in the portrayal of this alleged relevance between logic and reasoning although they share the fundamental thesis affirming the generalized thesis that logic governs reasoning. As hinted before, Aristotle, for instance, defends the standard view in terms of certain modes of reasoning such as analytical and syllogistic reasoning while the relevance between logic and reasoning turns out to be a mark of rationality which constitutes the essential function of humans. On the other hand, ideal language philosophers such as Frege and early Wittgenstein endorse that the relevance between logic and reasoning provides a semantic criterion for language so that every sensible token of informal reasoning must be within the limits of logic. As will be discussed in this section, the proponents of the standard view might further construe this generalized thesis either descriptively or normatively. Again, some theorists such as Jean Piaget think that logic spontaneously governs reasoning in adults as a natural stage of cognitive development while philosophers such as Frege believe that logic should govern reasoning in terms of ideals such as speaking meaningfully, truth-evaluably and consistently.

reason commonly presuppose that there is one formal system or another which stands for how ordinary agents manage to involve such cognitive processes once they endorse the standard view in one way or another. As introduced earlier, the standard view merely holds that formal logic as a formal system of deduction “constitutes the very fabric of thought” in the sense that every admissible token of reasoning indispensably derives from formal rules of deduction (Stenning & Van Lambalgen, 2008: 8). Hence, formal logic in this constitutive role accounts for the very possibility of reasoning to the effect that a formal system of deduction is to describe how we reason in general.

Once we endorse such a formal system accounting for reasoning descriptively on theoretical grounds, the adopted formal system might be further taken as a norm on how ordinary rational agents “correctly” or “ideally” entertain thoughts in a deductive manner (Samuels & Stich, 2004: 280-282). Notably, it is worth saying that such a formal system, which is proposed to substantivize the conditions of reasoning as such and such, might also function to categorically constitute norms to formalize or evaluate any further token of reasoning. In other words, some cognitive process that does not follow the ascribed formal set of rules categorically cannot be an ideal token of reasoning to the effect that such a formal set of rules demarcates the borders for what counts as reasoning at its best and for what counts as rational. To illustrate, the rules of first-order classical deductive logic, as the standard view suggests, function as a means to describe what counts as valid deductive reasoning and what does not.⁶ In brief, we can draw some categorical norms for the practices of informal reasoning by simply reflecting on the formal system of rules that capacitate reasoning in the first place. In doing so, we might regulate or adjust a given token of an inferential process to confirm and formalize it as a token of reasoning with respect to the rules of formal logic. Hence, any token of inductive deduction, for instance, would be an ‘un-ideal’ way of reasoning if one admits that reasoning is particularly governed by the rules of classical deductive logic.⁷

In this respect, formal systems of logic- which are taken as both descriptive and normative means to form informal reasoning- resemble description maps. Such maps fundamentally describe the spatial relations and more about certain locations, and yet they might also be used to prescribe the best way to travel from one destination to another. Similarly, the rules of formal logic, for instance, outline the derivational steps in a ‘genuine’ token of reasoning if these rules reflectively provide directives to a rational agent on how she arrives at a certain conclusion from some given beliefs. Respectively, Harman underlines the point that descriptive and normative aspects of the very question of how we reason are intimately intertwined with each other, yet the normative aspect of the question, according to him, is the “idealization” of the descriptive aspect (1986: 7). Thus, one’s compliance with the given rules of reasoning in her deductions ideally bears the mark of formal logic. As an extension of the standard view, one’s compliance is often considered to be on par with one’s being rational. That is to say, the standard view also implies that someone is rational only if she reasons with formal logic. Respectively, Dutilh Novaes underlines that “the starting point of” the standard view is “the (Kantian/Piagetian) assumption that the canons of deductive reasoning (as captured in e.g. syllogistic logic) provided the foundation for rationality, and the assumption that humans are indeed rational” (2012:153).

In conclusion, the standard view on the question of whether formal logic is relevant to informal reasoning austere states that informal reasoning is governed “through instantiations of rules and schematic substitution” derived from formal logic(s) (Dutilh Novaes, 2012: 115). Hence, this view further eschews that logical rules function as norms about how agents ought to reason in an ideal or correct way. Once we agree on the idea that rationality is a matter of one’s cognitive ability for reasoning ideally, then the standard view further entails the

⁶ Perhaps, the first-order classical deductive logic, or as often called standard logic, which can be schematically represented by either truth-functional object-level predicate logic or propositional logic, is the most exposed and studied formal logical system in philosophy and logic teaching. Typically, such a system contains logical constants ($\wedge, \vee, \sim, \rightarrow, \leftrightarrow, \forall, \exists$, and variables) each of which has a truth-conditional contribution to the formulas established by non-logical constants (atomic sentences, names, and predicates) in the given object language. Again, its proof system is coined as deductive in terms of how a conclusion follows from premises in a valid argument.

⁷ Here, there are various sorts of formal logical systems that partially or wholly differ from the classical deductive logic with respect to formal syntax, semantics, and proof theory. Some formal systems such as inductive systems entirely differ from the classical deductive logic, especially in terms of proof theory. Drawing on Sider (2009), it is still worth noting that some formal logical systems directly spring from the first-order classical deductive logic so that they slightly or moderately contain the formal syntax, semantic rules, and proof-theoretical values of the standard logic. In this respect, there are three sorts of “modifications of standard logic”: “extensions [e.g. modal logic], deviations [e.g. Scheffer Stroke], and variations [e.g. Polish notation]” (Sider, 2009: 9). Interestingly, such modifications as in the case of modal logic are mostly employed to make formal semantics conform to natural language semantics. Throughout the paper, I do not view nor mention such modifications independently of the standard logic.

consequence that one's being rational is a matter of her competence or performance to comply with the rules of formal logic. Nonetheless, the standard view- along with its two senses and further implications - does not seem to be far from controversies. In what follows, this paper will critically evaluate some key controversies about the standard view.

3. Objections from the Selection Task

As mentioned above, the standard view in its descriptive sense can be construed as a platitude about human cognition. Accordingly, Jean Piaget, a well-known developmental psychologist, pioneered and promoted the standard view as a psychological thesis to characterize how an agent's cognitive skills develop through youth (Dutilh Novaes, 2012). According to him, an agent acquires cognitive maturity only when she acquires the cognitive competence and practical proficiency for reasoning with formal-deductive rules of logic (Stenning & Van Lambalgen, 2008). Just as the standard view in its descriptive sense portrays formal logic, Piaget intrinsically subsumes agents' admissible (mature) tokens of reasoning under agents' ability to reason logically although he also spares room for extrinsic contributors such as education in the development of rationality through mastering formal logic and logical rules. Nonetheless, this cognitive picture of the standard view has been called into doubt through the standing results of several experiments designed to question if formal-deductive rules of logic bear any functional import in the actual tokens of informal reasoning.

In this vein, Peter Wason (1966) pioneered a series of paradigmatic experiments, commonly known as a 'selection task', to scrutinize whether ordinary rational agents do reason logically (Dutilh Novaes, 2012; Samuels & Stich, 2004). On varying occasions, the selection task has been re-conducted and reproduced with different participants who had similar levels of education about formal logic. However, any such instance of the selection task aims to assess whether formal logic has relevance to the question of how we informally reason. In this regard, clarifying how the selection task deals with the standard view becomes significant for the standard view in question.

In the initial step of Wason's selection task, the participants, who share a similar level of education with no specific background in logic, are given four cards each of which has a letter on one side and a number on the other while the only one side of each card must be visible to the participants in each set-up where these cards are randomly arranged for each participant. At this point, for the sake of brevity, suppose the presented cards accordingly display [E], [K], [2], and [9]. As a main premise of the experiment, the subjects are then asked to answer the following question: Which card or cards you must select and turn over to verify the conditional 'If a card has an even number on one side, then it has a vowel on the other side'? Once we endorse the standard view we are to interpret the selection task above as follows: Rational agents are (consciously or spontaneously) in a position to recognize the natural language conditional "if...then" and carve it out as the material implication ' \rightarrow ' if and only if rational agents indeed ideally reason with the rules of implication in formal logic. Provided the standard view, the participants in the selection task, if they are indeed rational at all, are expected to turn the cards complying with the given conditional having the properties of logical implication ' $P \rightarrow Q$ ', namely the cards [2] and [K]. Because only these two cards satisfy 'If P then Q' considering its logical equivalent to 'P and not Q'.

Unlikely, the results of the selection task and its variants undermine rather than affirm what the standard view projects about ordinary rational agents' selections in the given task. Here, the results interestingly demonstrate that most participants did not pick the expected pair - [2] and [K]- and their responses were rather eclectic with no significant propensity in favor of the logically implicated pair. Thus, the selection task shows that ordinary people do not reason with formal logic- at least with first-order classical deductive logic. Here, the selection task can be fairly questioned on a few points. Covertly holding Fregean or Russelleian logicism about natural languages, the selection task rests on the platitude that any given well-formed sentence such as the given conditional in the task has an intrinsic logical form or deep grammar. Yet, the selection seemingly further attaches this platitude to the standard view to the effect that these logical forms of well-formed sentences, for the standard view, are spontaneously or consciously attainable by rational agents if these agents reason with logic in their natural state. That is to say, the selection task presumptuously extends the standard view so that the logical form of the given conditional, for instance, must be transparent to the participants and they ought to immediately recognize it

as a material implication, i.e. as a rule of inference in the first-order classical deductive logic if only if reasoning logically requires one's somehow recognizing the logical forms of her each belief or thought. Nonetheless, such an interpretation of the standard view in the face of the selection task is unfairly restricted as if there must be only one logical form such as the material implication attainable by any given single well-formed sentence that represents a singular belief or thought in agents' deductions. Rejecting the necessity of a singular interpretation for each well-formed sentence, a proponent of the standard view might account for the participants' so-called failures in capturing the material implication form in the given sentence. Initially, assigning a logical form to a natural language sentence is always a tricky business since it hinges on what semantic content or functions rational speakers both conventionally and contextually assign to each categorematic and syncategorematic terms of the given sentence. Therefore, the participants in the selection task might associate distinct contents/functions and thereby distinct logical forms with the given sentence 'If a card has an even number on one side, then it has a vowel on the other side'. Such variations in cashing out the sentences in logical forms do not have to be merely a matter of natural language semantics since rational agents might merely reason with varying formal logical systems with distinct formal semantics when they semantically decode what the selection task asks to infer (Dutilh Novaes, 2012: 147). If this is the case, the selection task does not eliminate the standard view in its broader sense. If a rational agent, who allegedly fails to jibe with one set of formal inferential rules, might still follow another set of formal rules semantically compatible with her initial interpretation of the given conditional statement, then it is still sound to argue that rational agents reason with logic in one way or another.

In addition to the above discussion, the selection task presumptuously widens the scope of the standard view in one more sense. The selection task is claimed to falsify the standard view based on the presumptuous narrative that a participant -if she reasons logically as the standard view contends- must recognize and manipulate the rules of formal logic to solve the given puzzle only. However, the standard view does not necessarily endorse this narrative concerning the notion of recognition stipulated there. For one thing, a participant, for the standard view, does not have to formally follow the conclusion 'Q' from 'P→Q' and 'P' whereas she might fairly entertain practical and informal inferences that spontaneously share the inferential form of modus ponens. Simply because there is a distinct level of transparency involved in the tokens of informal reasoning to the effect that an agent can be unaware of the formalized structures of everyday instances of reasoning. Hence, it is compatible with the standard view that agents might spontaneously entertain rules of formal logic in their tokens of informal reasoning although they might still fail to recognize and apply them in their formal representations. Therefore, it can be fairly argued against the selection task based on one's failure to formalize their spontaneous tokens of reasoning by reflecting on them with some formal structure within some adopted formal system of logic. So, the real question here is as to why the participants fail to bring the rules of formal logic into the conscious or attainable level in the given task.

Hereby, some further modified variants of the selection task such as the 'suppression task' seemingly seek to address the question of why an agent whose rationality, to wit, logicity is taken for granted still fails to capture and solve a very simple logical puzzle in classical deductive logic. At this juncture, it is worth underlining that the supposed logical form of the given conditional in the selection task is covert and vaguely tenable in a few respects depending on various factors such as the relevant sentential structures, agents' psychological states, and so on. Accordingly, Wason and Shapiro (1971) presented a modified version of the selection task where the relevant conditional sentence initiating the logical puzzle in the selection task was swapped with some other conditional sentences from everyday content. As they noted, the participants more easily and successfully recognized the logical form-i.e. the material implication- behind the conditionals having everyday content to the effect that they performed better in solving the given variant of the selection task (Dutilh Novaes, 2012: 117-149). Furthermore, Evans (2002) conducted a more transparent experiment than the selection task in terms of the logical puzzle at display, and the results of this variant also inclined to affirm the standard view. Once more, Wason and Green (1984) noted that some conditionals about deontological topics facilitate the participants' recognition of the formal logical rule in question. Concisely, such modified variants of the selection task commonly suggest that participants better capture the logical form of a given sentence in the selection task once they are practically and contextually acquainted with the sentential content and form of the given sentence. Thereby, the results obtained in such modified variants of the selection task reinforce the standard view by delivering a perspective

that rational participants might fail to recognize the very same rules allegedly governing their reasoning when these rules appear in descriptive or abstract forms.

Hence, it can be discussed that some modified variants of the selection task do not undermine the standard view in its entirety. Specifically, these variants of the selection task seem to suggest that the participants, just as the standard view anticipates, reason with the logical rule -i.e. modus ponens- when the given selection task is better formulated by a semantically concrete and overt question within a relatable context of discourse. Nonetheless, the alleged 'attainments' of participants in these variants of the selection task do not necessarily reinforce the idea that we spontaneously reason with the deductive rules of logic such as modus ponens when the selection task is conducted within a more concrete and overt set-up. No matter how the selection task is linguistically formulated, both its initial presentation and its subsequent variants rest on the same problematic presupposition on the question of when a participant will be acknowledged as rational in the given axiom of choice. For one thing, it is worth noticing that the selection tasks – including its initial and modified variants- already affirm or disaffirm the standard view based on the presupposition that the participants will be acknowledged to reason with logic only if they notice and appeal to the deductive rule of modus ponens overtly or covertly placed in the given tasks. In other words, participants' rationality assessments in those tasks amount to their attainment of using one singular semantic rule (*modus ponens*) and the relevant logical consequence within the formal semantics of standard deductive logic. Consequently, the experimental results in question seem to demonstrate that the participants are supposed to reason with a certain semantic rule within a certain system of logic regardless of how they follow or fail to follow these rules. Therefore, these experiments promote the idea that rational agents either reason with a single formal system of logic or logic has no relevance to reasoning at all. However, such a presupposition unwarrantedly endorses that there is only one system of logic-the standard deductive logic- to entertain in our tokens of reasoning. Here, *logical pluralism* suggests a counter position against such an unwarranted stance so that one might fairly argue that rational agents follow a variety of formal rules within various logical systems depending on their semantic interpretations of the well-formed sentences in question. So, one might further hold that the participants who seemingly fail to appeal to modus ponens possibly reason based on some other formal semantics and formal rules depending on their initial axiom of choice even though their tokens of reasoning fall apart from a particular formal system such as the classical deductive logic. In other words, the selection task theorists such as Wason unwarrantedly embrace that the standard view inherits logical monism and thereby, they hold that the participants, if they are rational at all, only reason with formal deductive rules of a single system of logic. If the results of such tasks -which designate to assess whether agents can employ modus ponens on any sensible occasion – affirm or disaffirm the standard view, such tasks already ought to warrant that there is only one correct logic and one correct system of formal derivation to the effect that logical pluralism is implausible. Otherwise, it is feasible to read the standard view with a pluralistic perspective on logic so that a rational agent reasons with some distinct system of logic on each occasion of use.

With this pluralistic approach at hand, it is worth briefly introducing logical pluralism and how it might contribute to the discussions about the standard view. Logical pluralism stands for a family of theoretical stances that generically agree on the fundamental thesis that "there are distinct, but equally good logics" (Caret & Kissel, 2020: 1). Here, it is important to note that the conception of 'plurality' by no means corresponds to any sort of unprincipled or unrestricted notion of relativity as if logical pluralism defends for a naïve idea that every reasoner has their own logic each of which is equally admissible in the same occasion of use. Instead, logical pluralists often argue that some formal systems and their accompanying principles of derivation "are clearly not candidates to play the intended role of logic" in a given occasion of derivation (Caret & Kissel, 2020:1). To put it simply, logical pluralism generically holds that there is a variety of logics each of which constitutes a distinct but equally admissible way of derivation depending on what we intend to prove in the given occasion of use. Hence, some formal system of logic such as second-order fuzzy logic functions as the correct way of proof in a given token of sentences while some other logic does not offer much for the same set of sentences. The idea behind the variety of logics can be traced back to the Carnapian characterization of logic as a formal theory of proof. As pointed out earlier, such a formal system consists of three compartments- i.e. formal syntax, semantics for the formal language, and a definition of validity conditions for them. Regarding those constitutive organs of a formal system of deduction, one might construct various logics by simply adopting divergent syntax,

semantics, or proof-theoretical rules only if they constitute a coherent and complete bulk of syntactic, semantic, and proof-theoretical rules. Accordingly, a formal system of deduction can be diversified based on how we coherently construct these three parameters with different sets of formal language, rules of deduction, and validity conditions. In this vein, philosophers such as Carnap and Tarski favor the notion of logical pluralism based on the possibility of differentiations of linguistic (mostly semantic) conventions (Caret & Kissel, 2020:2-3). For instance, some languages in which modal connectives or tense markers have truth-conditional contributions are thus captured correctly only employing a certain formal system of logic such as modal logic or tense logic. Although some philosophers such as Carnap diversify logic based on diverging semantics, some other pluralists also argue that proof-theoretical rule which shows how to infer in a given system of deduction might vary from one logic to another. Regardless of securing the plausibility of logical pluralism, it is evident that the possibility of logical pluralism weakens the above objections against the standard view to the effect that they at best contend that rational agents do not ideally reason with classical deductive logic.⁸ In other words, the possibility of equally correct logic(s) indicates that these objections against the standard view deliberately or not- come with an extremely limited scope of analysis. Hereby they do not satisfactorily disaffirm every possible formal system of proof and they only provide a very narrow scope designated to cover the classical deductive logic and the cases of practical reasoning fully propositional at the conscious level.

To sum up, the selection task seemingly takes an issue with the standard view since its results appear to undermine the idea that ordinary rational agents, under allegedly overt and normal discourse conditions about a token of inferential processing, are expected to reason with formal rules of deductive logic. In doing so, the selection task presumptuously construes the standard view as if it must inherit equally debatable two presuppositions: (i) the de-semantified or abstract rules behind agents' spontaneous deductions are transparent to them so that they can make use of these rules at a conscious level in any informal representation; (ii) rational agents ubiquitously recognize the very same logical structure and relations by a well-formed sentence without any interpretational deviation. Yet, these presuppositions are not well purported to exhaust the standard view in its every possible construal. Respectively, the standard view seems compatible with the possibility that rational agents might fail to carve out every formal logical rule or form associated with a given token of informal reasoning. Furthermore, it is also plausible that one's reasoning without classical deductive logic does not necessarily imply the absence of any formal logical rule or system in a rational agent's token of informal reasoning once we admit that one might reason with some non-deductive or non-classical logic in the given token of reasoning. Thus, even if the selection task disparages the relevance of the first-order classical deductive logic to any token of informal reasoning, it does rule out that there may be some other formal system or systems governing informal reasoning. In a similar vein, the selection task does not eliminate the possibility that agents follow distinct systems of logic in their various tokens of informal reasoning depending on under what formal semantics they interpret the given reasoning tasks. Furthermore, the variants of the selection task, in return, provide a ground for defending logical pluralism while keeping logic(s) as a norm for reasoning.

In addition, the experimental results mentioned above only seek empirical grounds as to how people reason, and yet these results are held to claim that the standard view seems to be inadequate unless we take ordinary agents as irrational in terms of their compliance with formal (deductive) logic, or unless we incorporate logical pluralism into the standard view. On the other hand, Harman (1984, 1986) evaluates the standard view on theoretical grounds in terms of the plausibility of pairing formal logic with informal reasoning. In this respect, he argues that formal logic has neither normative nor descriptive relevance to informal reasoning, so he theoretically trivializes the whole set-up that the standard view proposes in its every construal. At best, the results obtained from the selection task trivially reinforce Harman's stance on the relevance between formal logic and informal reasoning. In what follows, I will explain Harman's account and his arguments for the stance that the rules of formal logic have no normative relevance to informal reasoning.

⁸ Here, it is important to point out that logical pluralism plays an explanatory role in my argument to make the point that the objections from the selection task, along with Harman's arguments against the standard view, presumptuously hold that the standard view inherits logical monism. Thus, I have no particular ambition to defend the plausibility of logical pluralism although many proponents of logical monism take issue with the variety of logics based on the claim that such allegedly 'divergent' systems of formal proof are by no means self-contained systems, but they are either modifications or extensions of one singular system of deduction such as the standard deductive of logic.

4. Harman's Objections to the Standard View

Harman (1984, 1986) straightforwardly denies the standard view based on the austere claim that "it is a fundamental error to think of basic logical principles rather than as rules of inference" (1984:107). In this respect, he provides a two-folded argument against the claim that formal logic has a special role in reasoning. On the one hand, formal logic, as he argues, has nothing to do with the rules of beliefs and belief revisions which are allegedly definitive for informal reasoning. For example, "modus ponens does not say that, if one believes p and also believes if p then q , then q " since one can revise any such belief for any practical reason during processing a token of informal deduction (Harman, 1984:107). Relatedly, Harman further holds that formal logic, on the other hand, has distinct characteristics of deduction which cannot exhaust the tokens of informal reasoning. To this end, Harman starts by focusing on the normative construal of the standard view.

As mentioned earlier, the standard view has two senses. First, it can be posited with a descriptive emphasis to the effect that formal logic accounts for how agents naturally conduct informal reasoning. Just as Mill's *psychologism* stance on logic suggests, the standard view in this manner of construal corresponds to a psychological thesis about how a rational agent reasons in its natural state (Harman, 1984; Stenning & Van Lambalgen, 2008). Additionally, the standard view can further be construed with a normative emphasis to the effect that formal logic ideally provides constraints for agents to abide by. Just as Frege's *logicism* implies, this construal entails the methodological thesis about how a rational agent ought to reason (Harman, 1984). Regarding the nuance separating these two construals from one another, it is worth noticing that the former construal obtains formal logic as a psychologically inherited foundation of informal reasoning in a natural state whereas the latter construal holds it as an idealized apparatus to form informal reasoning in its ideal state. In each construal of the standard view, formal logic is paired with informal reasoning so that their relevance is indispensable for understanding how informal reasoning works. In this regard, Harman thinks that the putative relevance between formal logic and informal reasoning does not seem to be self-evident and inevitable once some disparities between these two inferential systems are taken into account. Based on such conceptual disparities, he consequently holds that formal logic does not constitute a descriptive nor normative theory of informal reasoning, and he therefore posits that the rules of formal logic cannot be paired with the rules governing informal reasoning (Harman, 1984, 2002). In a similar vein, Harman's critical stance on the standard view heavily relies on his characterization of formal logic and informal reasoning in virtue of his related conviction on the allegedly irreconcilable disparity among them. Hence, the plausibility of Harman's account boils down to the question of how cogently he conceptualizes formal logic and informal logic based on their allegedly incompatible features. Thus, it is worth analyzing his notions of logic and reasoning in virtue of his reasons for the irreconcilability between them.

First, he defines formal logic as a formal system of proof or argument that provides "the rules of implication" determining how to derive one semantically complete element (a proposition or a statement) from another in each body of the argument. Therefore, formal logic as a theoretical system of arguments merely captures the formal means by which "statements of such and such a sort imply statements of such and such other sort" (Harman, 1986: 4). Thereby, the rules of formal logic, for him, function as "constraints on what structures count as formal arguments" within the deductive system in question (Harman, 2009: 1). So, formal logic, as Harman argues, merely sets normative means about how to deduce 'Q', for instance, from 'P' and 'P V Q' together. At this juncture, Harman further claims that the rules of formal logic such as *modus ponens* function as schematic norms for valid deductions. Such a stance on formal logic indicates a certain feature of logic in its manifestations in the tokens of informal reasoning, namely that formal logic is schematically instrumental to the practice of informal reasoning in the sense that the rules of formal logic universally and schematically hold irrespective of what natural language statements are employed to follow such a formal deductive system of proof. So, such an instrumentalist approach also suggests that the rules of formal logic also hold irrespective of what psychological attitudes can be directed towards the content of these statements in the tokens of informal reasoning (Harman, 2002). To illustrate, formal logic in this instrumentalist sense excludes the question of whether any rational agent has an interest in or disposition about inferring the statement 'C' from the statements 'B' and 'A' that express irrelevant propositions for her current interests or dispositions. On the other hand, formal logic, in its schematic form and deductive role, can merely indicate whether 'B' and 'A' together imply 'C' through any formal deductive rule axiomatized in the adopted system of proof. In this context, Harman rigorously emphasizes

that a token of formal deductive reasoning is topic-neutral while it is definitive for the formal rules of logic that they hold universally and schematically without exception in the given formal system of argument. So, the inference 'Q', for instance, always follows from 'P' and 'P→Q' independently of what semantic content -i.e. truth-conditions- or natural language counterparts these terms might have as long as these terms stand for well-formed sentences in the given system of proof. Thus, Harman's instrumentalist projection on the topic-neutrality of formal logic accordingly implicates that the valid tokens of formal logical deductions are indefeasible in the sense that the conclusion 'Q', for instance, cannot be withdrawn once endorsed that 'P' and 'P→Q' (1984: 107-110). Put differently, a formal deductive closure cannot allow for revisions or retractions in given valid tokens of logical inferences.

In this respect, Harman, from some instrumentalist point of view, points out that topic neutrality and indefeasibility are interrelated and definitive characteristics of formal logic to the effect that tokens of informal reasoning cannot definitively carry out these characteristics. Consequently, Harman argues that the standard view fails since it seeks to pair two incompatible systems of deduction none of which can boil down into another in the face of their definitive characteristics. To explicate, Harman initially underlines that informal reasoning definitively involves inferential processes in which rational agents employ their thoughts, beliefs, and intentions to ground some others in a revisable manner (1986, 2002). In this vein, he thereby adopts that any token of informal reasoning categorically stands for "reasoned change in view" (1986: 4). To explicate his notion of informal reasoning, imagine that one customer enters a burger place with an intention to order a full burger meal with sides just because she believes that she will actualize her intention if she takes the act of ordering as she initially intended. Suppose further that she suddenly feels sick because of some stinky smell lingering in the burger place. Thereby, she might fairly give up her belief that she will have a full burger meal with sides, and she might even come to believe that she will not have anything in that place, and she can settle for something else in some other place. In typical instances of informal reasoning, rational agents might fairly come to change or drop their beliefs and intentions in the very course of their acts of reasoning. From this point of view, tokens of informal reasoning, for Harman, are dynamically revisable. Hence, according to Harman's account of informal reasoning, it dynamically hinges on what agents might come to believe or disbelieve in the discursive course of each token of reasoning. Consequently, tokens of informal reasoning turn out to be defeasible as one belief in a given token of reasoning can be revised or dropped depending on the relevant reasoner's varying intentions and interests under a given context of inference. To wrap up, Harman contends that informal reasoning, unlike formal logic, allows topic dependence and defeasibility in inferential processes.

Provided that the tokens of informal reasoning do not harbor some definitive characteristics of the tokens of formal deductions in logic, Harman claims that tokens of informal reasoning, which stands for revisable and topic-dependent processes within intentional contexts, cannot be safely modeled after formal logical deductions which stand for topic-neutral and indefeasible processes within universal and schematic discourse. To prove his point, Harman enlists some illustrative cases about how informal reasoning becomes irreconcilable with formal logic in terms of topic neutrality and indefeasibility (1986: 11-20; 2002: 172-176). To capture the gist of these cases, it is better to outline an argument for his stance on the irreconcilability between formal logic and informal reasoning in virtue of the diverging features mentioned above. For Harman, the logical rule of *modus ponens*, for instance, simply suggests that one must infer 'Q' if 'P' and 'P→Q' hold if it has any normative relevance to informal reasoning. Hence, if informal reasoning obtains this formal principle from classical deductive logic, then this principle must be legitimately construed as follows: if an agent believes 'P' and 'P→Q' then she ought to infer and believe 'Q'. Nonetheless, such a construal of formal deductive principle, for him, cannot be legitimate since it fails to capture the true character of informal reasoning for four reasons.

For one thing, a rational agent in the process of informal deduction does not have to recognize that 'P' and 'P→Q' logically implicate 'Q' even if she believes both 'P' and 'P→Q'. In this sense, she might not have or acquire any conceivable reason to infer and believe 'Q' even when she holds the beliefs 'P' and 'P→Q'. To illustrate, the customer in our early example above might believe that she will order a full burger meal in the burger place and that she will enjoy having it in the burger place if she will order a full burger meal there, and yet she does not have to realize that these two beliefs imply that she ought to believe that she will enjoy having it. She can fairly hold two beliefs without recognizing what they logically imply together. So, Harman thinks that formal logical

principles do not indispensably guide agents toward a particular line of inferences since agents might have no conceivable interest nor intention to get on this track of formal deduction. After all, an agent's beliefs about some subject matter might be truth-conditionally relevant to each other in numerous ways and thereby this might prompt us to map such beliefs onto numerous formal logical arguments based on the supposed translatability of such truth-conditional relations into formal semantics of classical deductive logic. However, this agent might not conceive of any formalized instance of such truth-conditional relations among her beliefs; better yet, it would be inconceivable for her to track every logical implication of her beliefs just because there might be infinitely many formal logical deductions built by those truth-conditionally related beliefs under the relevant formal rules of implication. In this respect, Harman seems to bring out a plausible case that rational agents in their tokens of informal reasoning do not have to realize every logical implication that can be formally derived from their beliefs.

Apart from this, Harman points out a further reason why formal logic cannot govern informal reasoning. As he suggests, a rational agent does not have to come to believe whatever is logically implicated by her beliefs even if she conceives of what logical implication(s) her beliefs such as 'P' and 'P→Q' carry out. For instance, a logically implicated belief such as 'Q' might simply be unacceptable for the agent for some conceivable reason to the effect that she might even give up her beliefs 'P' and/or 'P→Q' which logically implicate 'Q' together. Drawing on our last example, the customer may fairly conceive that her beliefs logically imply that she will enjoy having the full burger meal in the burger place, but this might turn out to be an unacceptable or untenable belief to commit because of some changes in the given conditions of her belief. So, the customer might fairly give up her belief that she will enjoy having the full burger meal in the burger place if she, for instance, feels detested by the stingy smell in the burger place or it turns out that the burger place ran out of the side snacks coming with the full meal. In such cases, she may give up her belief for one reason or another which leads her to disbelieve that she will have the full burger meal in the burger place. Nonetheless, she may still recognize that the belief, which she just gave up, logically follows from her some other beliefs before the recent changes in the given conditions. Considering such cases derived from informal reasoning, Harman concludes that each inferential step in a token of informal reasoning is defeasible or cancelable in contrast to the case that inferential steps inescapably adhere with each other in formal logical deductions through the rules of implication. Thus, premises in tokens of informal reasoning do not universally stand in the cursive acts of inferences.

Respectively, Harman extends his earlier points and proposes one more reason why informal reasoning cannot be boiled down into formal logic. For him, it is feasible to assume cases where rational agents conceive of the formal equivalences and logical implications of their beliefs while they also find them acceptable or tenable to believe. Even under such an assumption, those rational agents may still have no conceivable interest in believing these logically implicated beliefs. For one thing, rational agents may find them to be trivial consequences of their subsequent beliefs and thereby they may not have any isolated motivation to believe in them further. Such implications, as Harman indicates, do not have to overlap with nor govern rational agents' interests in a relevant token of informal reasoning. Thus, the rules of formal logic have no effect or role in grounding and guiding agents' argumentative interests in a given token of informal reasoning in the sense that formal logic does not ground why and how an agent shows an interest or a certain psychological attitude about some belief that she does not prefer to make use of in an inference.

As a final reason for rejecting the main thesis of the standard view, Harman emphasizes one absurd consequence of endorsing the standard view: if rational agents ought to believe 'Q' just because it is conceivably implied by their previously held beliefs such as 'P' and 'P→Q' then they ought to believe every logical implication of their beliefs such as 'P ∨ Q', 'P ∨ P', '(P ∨ Q) → Q' and so on. Such a consequence of the standard view is implausible once noticed that such trivially implicated beliefs are infinitely many to conceive for rational agents who naturally have practical interests and restrictions in making inferences with full disclosure at a conscious level. Better yet, rational agents are of finite computational capacities and interests, which is why rational agents never intend to and manage to compute an infinite string of trivially implicated beliefs to come up with an inference. Regarding the absurdity of the standard view in the above sense, Harman once again concludes that it would be a mistake to hold that formal logic- along with its formal structure, principles, and theory of proof-normatively governs how rational agents ought to reason in given tokens of informal reasoning.

To wrap up, Harman advocates that formal logic has no descriptive nor normative relevance to informal reasoning. In this respect, formal logic, as he argues, stands for a formal deductive system marked by being topic-neutral and indefeasible which in turn simply accounts for how one well-formed formula logically implies another based on the given formal semantics (i.e. the rules of logical implication) and the given theory of proof. In this respect, he considers formal logic as an irrelevant apparatus for representing tokens of informal reasoning – which corresponds to revisable or defeasible inferences where rational agents identifiably entertain topic-dependent, practical, and psychological dispositions. To put it simply, formal logic becomes irrelevant to informal reasoning since they have irreconcilable characteristics to be paired with each other. On the other hand, it is worth noticing that Harman’s critique of the standard view merely underlines the irreconcilability between classical deductive logic and informal reasoning. Nonetheless, such a case for irreconcilability does not amount to a claim that there can never be a sort of formal logic whose inferential characteristics jibe with informal reasoning along with its characteristics. Here, Harman partially answers the question of whether there might be another sort of formal system of proof that governs how we informally reason in a revisable and dynamic manner. Even if it is true that classical deductive logic does not ground how we do or ought to reason, it does not exhaust the possibility that there could be some other formal system suitable with the defeasible and topic-dependent nature of informal reasoning. Therefore, Harman’s objections to the standard view -intentionally or unintentionally -omit logical pluralism as if there must be only one complete formal system of proof that is eligibly relatable with informal reasoning. In this regard, one might argue that there may be non-classical and non-deductive systems of logic with which informal reasoning can comply. In that case, a proponent of the standard view might still argue that such formal systems govern how a rational agent ought to reason in her token of reasoning. Of course, such a system of logic conforms with Harman’s account of informal reasoning only if the formal rules of such a system- along with its proof-theoretical features such as validity, completeness, and so on- capture the dynamic nature of belief revision. So, Harman’s objections, at best, function to delimit the standard view by disposing of classical deductive logic due to its irreconcilability with informal reasoning.

4. Conclusion

In logic and philosophy, the standard view on the relevance between formal logic and our everyday reasoning austere contends that formal logic governs informal reasoning. The standard view can be fairly interpreted in a descriptive sense and normative sense. According to the former, the standard view is a psychological thesis on how we spontaneously reflect in our everyday tokens of informal reasoning so that the rules of formal deductive logic categorically govern our everyday reasoning in its natural state. The latter interpretation, however, posits that formal logic as a formal system of proof normatively governs informal reasoning in the sense that we ought to reason by means of the rules of formal logic if we are to reason ideally in our tokens of everyday reasoning. Once rationality and rational agency are portrayed as agents’ capacity for following the ways of reasoning correctly at a conscious level, then the standard view further implies that rationality boils down to compliance with formal logic.

As discussed earlier, the standard view has been seriously challenged both in cognitive science and logic. Respectively, Wason’s *selection task* seeks to undermine the plausibility of the standard view so that rationality or rational agency does not strictly thrive on having a capacity for reasoning with formal logic. As the selection task and its variants indicate, agents – spontaneously or inadvertently- have a propensity for not employing some formal rule of logic that seems to be salient and relevant in their given token of reasoning. In addition, Gilbert Harman (1984, 1986, 2002, 2009) independently argues that formal logic has no normative relevance to informal reasoning. For him, the rules governing informal reasoning cannot be exhausted by the rules of formal deductive logic since they have irreconcilable characteristics in their procedural discourse.

Although I will not thoroughly discuss the plausibility of logical pluralism, I mean to point out that the above objections against the standard view omit that there may be some other sort of formal system that inherits the characteristics of being defeasible and being topic dependent. If we endorse formal logic as a formal theory of deduction characterized by three constitutive parameters- i.e. formal syntax, semantics for the formal language, and a definition of validity conditions for them- then we might seek to construct a formal system that mimics informal reasoning by adjusting its constitutive parameters to the various tokens of informal reasoning.

Accordingly, a formal system of deduction can be diversified based on how we coherently construct these three parameters with different sets of formal language, rules of deduction, and validity conditions. Thus, endorsing logical pluralism weakens the above objections against the standard view to the effect that they at best contend that rational agents do not ideally reason with classical deductive logic. Even though the plausibility of logical pluralism is contentious in its own merits, it is still worth indicating that these objections against the standard view-deliberately or not- come with an extremely limited scope of analysis. Hereby they do not satisfactorily disaffirm every possible formal system of proof in terms of their normative or descriptive relevance to informal reasoning. Such objections only provide a very narrow scope designated to cover the classical deductive logic and the cases of practical reasoning fully propositional at the conscious level. In this regard, the objections above, if they are cogent, ultimately refute nothing other than the restricted thesis that the first-order deductive logic governs informal reasoning in its every sort of token. Contrapositively speaking, these objections at best leave room for the thesis that a non-classical system of logic has a descriptive or normative relevance to informal reasoning.

BIBLIOGRAPHY

- Engel, P. (2006). Logic, Reasoning and the Logical Constants. *Croatian Journal of Philosophy*, 6 (2):219-235.
- Evans, J. S. B. T. (2002). "Logic and Human Reasoning: An Assessment of the Deduction Paradigm", *Psychological Bulletin*, 128(6), 978-996.
- Caret, C. R., & Kissel, T. K. (2020). "Pluralistic Perspectives on Logic: An introduction", *Synthese*, 1-12.
- Harman, G. (1984). "Logic and Reasoning", *Synthese*, 107-127.
- Harman, G. (1986). *Change in View: Principles of Reasoning*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Harman, G. (2002). "Internal Critique: A Logic is not a Theory of Reasoning and a Theory of Reasoning is not a Logic", *Handbook of the Logic of Argument and Inference: The Turn Towards the Practical*, (Eds: D.M.Gabbay et al), 171-186.
- Harman, G. (2009). "Field on the Normative Role of Logic", *Proceedings of the Aristotelian Society*, 109, 333-335.
- Novaes, C. D. (2012). *Formal Languages in Logic: A Philosophical and Cognitive Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press
- Samuels, R. & Stich, S. (2004). "Rationality and Psychology", *The Oxford Handbook of Rationality* (Eds: Al Mele and Piers Rawling), 280-300, Oxford University Press.
- Stenning, K. & Lambalgen, M. v. (2008). *Human Reasoning and Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Sider, T. (2009). *Logic for Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Wason, P. (1966). "Reasoning", *New Horizons in Psychology* (Ed: B. Foss), 135-151, Penguin Books.
- Wason, P. C., & Green, D. W. (1984). "Reasoning and Mental Representation", *The Quarterly Journal of Experimental Psychology A: Human Experimental Psychology*, 36A (4), 597-610.
- Wason, P. C., & Shapiro, D. (1971). "Natural and Contrived Experience in a Reasoning Problem", *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 23(1), 63-71.
- Wittgenstein, L. (1961). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Routledge.
- Woodcox, A. (2022). "Logikôs Argumentation in Aristotle's Natural Science", *Apeiron*, 55 (1), 65-95.
- Zingano, M. (2017). "Ways of Proving in Aristotle", *Reading Aristotle: Argument and Exposition*, 146, 7-49.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics (Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler).
2. No potential conflict of interest was reported by the authors (Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
3. This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program (Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 18.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1477109

Research Article/Araştırma Makalesi

Üşenmez, Ö. (2024). "Tahrir'den El-Sisi'ye: Mısır Devrimi Neden Başarısız Oldu?", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 339-352.

TAHRİR'DEN EL-SİSİ'YE: MISIR DEVRİMİ NEDEN BAŞARISIZ OLDU?

Özgür ÜŞENMEZ*

Öz

Mısır Devrimi, Ocak 2011'de büyük umutlarla başlayıp 30 yıllık otoriter Mübarek yönetimini devirmiştir. Sonrasında ise Müslüman Kardeşler idaresi altında ilk sivil yönetim denemesinin hayal kırıklığı ve 2013 Temmuz'da El-Sisi önderliğindeki ordu darbesi ile daha despotik bir rejimle sonuçlanmıştır. Bu makalede, devrimin başarısızlık sebepleri irdelenirken oryantalist ve elitist teoriler, ordunun ve Mısır siyasi elitinin devrimci gruplar karşısında çok güçlü olması ve başkaldıranların liberal demokrasiyi hedeflememeleri gibi eksikliklerden bahsedilmiştir. Gözden kaçan durum ise Gramscici bir teorik arka planla, son kırk yıllık Mısır tarihinin evriminde neo-liberalizmin ve onun yarattığı toplumsal ve siyasi yıkımın devrimin başarısızlığındaki önemli rolüdür. Burada iddia odur ki 2011 sonrası gelişen süreçte devrimci gruplar, Mısır'daki neo-liberal geçmiş ve kurumlarla yeterince hesaplaşmamış ve bu iktisadi, sosyal temel üzerine yeni bir toplum inşa etmeye kalkmışlardır. Müslüman Kardeşler Hükümeti İslami ve kültürel düzen eleştirisini öne çıkarırken seküler muhaliflerse ordunun iktisadi hayattaki belirleyici rolünü iskalamışlardır. İşte bu sebeplerle aslında sıradan bir subay sayılabilecek El-Sisi otoriter yönetimin restorasyonunu sağlayabilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Mısır, 2011 Devrimi, Otoriteryanizm, El-Sisi, Neoliberalizm .*

FROM TAHRİR TO EL-SİSİ: WHY THE EGYPTIAN REVOLUTION FAILED

Abstract

Egyptian revolution, which started with great optimism regarding country's future, after toppling 30 years long Mubarak regime and experiencing disappointments with first civil administration under Muslim brotherhood government, ended up with the restoration of authoritarianism as a result of a military coup. In this article when delving into the reasons of revolution's failures, orientalist and elitist theories argued that main issues of failure revolved around the immutable power of the army and political elites over resurrecting masses and lack of general faith in the country regarding the creation of a liberal democratic order. What was missing is, from a Gramscian background, important role that neoliberalism and its destructiveness over social and political life in the last four decades of Egypt, played. In here my basic idea is that after 2011 uprising, revolutionary groups could not settle accounts with neoliberal past and its institutions. Then, on that misconstrued basis, they tried to build a new order. While the Muslim brotherhood government criticized the establishment in terms of religion and cultural values, secular opposition missed the determining role of the army within the economic affairs of the country. Due to these reasons, El-Sisi, seems like an ordinary officer, was able to ensure the restoration of authoritarian rule in Egypt.

Keywords: *Egypt, 2011 Revolution, Authoritarianism, El-Sisi, Neoliberalism.*

*Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü İSTANBUL.
e-posta: ozgur.usenmez@marmara.edu.tr, (<http://orcid.org/0000-0002-7420-5426>)

GİRİŞ

Mısır'ın Tahrir Meydanı'ndaki halk ayaklanması, 25 Ocak 2011'de başladığı zaman 30 yıldır süren Mübarek diktatörlüğüne son vermek için toplumun birçok kesiminden kitleler sokağa dökülmüştür. Fakat meydanlardaki o coşku, ilk önce Mörşi liderliğindeki Müslüman Kardeşler ile başarısız demokratik geçiş hükûmeti deneyimi, ardından ise devrim sürecini baştan beri manipüle eden ordunun fırsatını bulduğunda El-Sisi aracılığıyla iktidarı tamamen ele geçirmesi ile azalmıştır. Bütün bunlar, meydanları daha iyi bir gelecek umuduyla dolduran geniş halk kesimlerinde hayal kırıklığı yaşanmasına sebep olmuştur.

Süreç sonunda Fransız Devrimi'ndeki Termidor gibi eski devlet yapısını temsil eden güçler, tekrar karar alma mekanizmalarında hâkim güç hâline gelmişlerdir. Termidor, dönem olarak 1790'larda Fransa'da Jakobenler ve Robespierre'in radikal devrim ajandasının muhafazakâr güçler ve Fransız burjuvazisi tarafından tersine çevrilerek âdeta eski rejimin hâkimiyetinin devlet iktidarında restore edilmesini tasvir etmiştir.

Bu devrimin coşkulu anlarındaki iki an, temel dönüm noktaları olarak tespit edilebilir. İlki, muhalif göstericilerin İskenderiye'de Mısır istihbaratının binasını kuşattıkları zaman onlarca yıldır saklı kalan birçok olayı aydınlatma ve devlet iktidarının çözülmesinde önemli rol oynayabilecek bir fırsatı, ordu görevlilerinin inisiyatifine bırakarak kaçırmalarıydı. İkincisi ise Mürsi yönetimindeki Müslüman Kardeşler Hükûmeti'nin 2013'deki kendisine muhalif gösteriler karşısında sağduyulu erken seçim önerilerini reddederek yeni sistemi daha sağlamlaştırabilecek bir uzlaşmaya yanaşmayıp orduya darbe fırsatı için zemin hazırlamasıydı. Bu gelişmelerde ilk olarak halkın daha fazla demokrasi, adalet ve eşitsizliklere karşı talepleri, Müslüman Kardeşler yönetiminin baştan itibaren eski rejimin güçlü unsurlarına karşı ikircikli tutumu ile hedefinden sapmıştır. Ayrıca süreç boyunca muhalif güçlerin momentumunu her zaman düzen sınırları içinde tutmaya çalışan ordunun da fırsattan istifade edip yönetime el koyması ile devrimin talepleri tamamen etkisizleşmiştir. El-Sisi yönetimiyle eski rejim pekiştirilmiş olurken birçok araştırmacı ve farklı teorisyen, devrimin neden başarısız olduğu üzerine değişik açıklamalar yapmıştır. İşte bu araştırmanın temel amacı da geçmiş 10 yıllık süreci geriye dönük olarak değerlendirip bu başarısızlığın arkasındaki sebepleri irdelemektir.

Makalede öncelikle Mısır Devrimi'nin neden başarısız olduğuna dair yaygın teorilerin ve yazarların bakış açısı özetlenmiş daha sonra ise Gramsci'nin hegemonya kavramı üzerinden gelişmelerin nasıl farklı bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği irdelenmiştir. İkinci olarak Mısır'daki devlet-toplum ilişkileri ve Mısır ekonomi politığının tarihsel bir incelemesi ile neo-liberal pratiklere neyin zemin hazırladığı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde 1980'li yıllar ve Mübarek döneminde yaygınlaşan neo-liberalizmin yarattığı toplumsal sonuçlar ve bu süreçte palazlanan farklı sermaye gruplarının devlet bürokrasisi ile ilişkileri ele alınmıştır. Bu dönem, ayrıca 2011 devriminin koşullarının da hazırlayıcısıdır. Son olarak ise 2011 sonrası devrimin ve önde gelen grupların yaşadıkları çelişkiler, iç çatışmalar ve ordu ile ilişkileri ele alınmış, devrimin başarısızlık sebepleri ve El-Sisi'nin yükselişini hazırlayan süreç tartışılmıştır.

Sonuç olarak bu makalede, Mısır'da 2011'de başlayan fakat 2013 sonrası Sisi önderliğinde ordunun hükûmete el koyması ile sonuçlanan devrim sürecinin başarısızlığının temel sebebi olarak ne oryantalistlerin Mısır halkını pasif, hedefsiz ve etkisiz yığın olarak gördükleri karakter özellikleri ne de elitist teorilerin vurgu yaptığı ordu ve bürokrasinin çok güçlü olması ve siyasi elitlerin yetersizliği tezi benimsenecektir. Buradaki iddia, (bize göre devrimin başarısız olmasının en büyük sebepleri) 40 yılı aşkın süredir Mısır'ı ulusal ve uluslararası alanda bir cendereye sokmuş neo-liberal sosyo-ekonomik ilişkilerin o süreçte yarattığı yıkımla, bunun işçi sınıfında açtığı bölünme ve tahribatlarla yeterince hesaplaşılmasıdır. En önemlisi de devrimi gerçekleştiren kitlelerin önlerine bu 40 yıllık bilançonun sorumlusu ekonomik düzeni değiştirmeyi hedef olarak koymamasıdır.

1. DEĞİŞİK TEORİLERLE MISIR DEVRİMİ

Bu konuda öne çıkan teorilerden biri, baştan itibaren tek amaç liberal bir demokrasinin tesisini ve kitlelerin tek hedefi buymuş gibi liberal bir sistemin inşa edilememesinin temel başarısızlık kaynağı olduğu yönündeki görüştür. Bunlara göre temel zafiyet özellikle seküler ve İslamcı güçlerin gösteriler ve seçim süreçlerinde ortak bir

demokrasi bloğu meydana getirememeleriydi. *DC Arab Center*'dan Al-Anani, bu konuyu özellikle vurgulamıştır, çünkü ordu yeni demokrasi deneyimini temsil eden güçlere karşı gerek organizasyon gerekse de siyasi tecrübe olarak çok ilerideydi. Ayrıca elitler denebilecek, eski yönetime yakın zenginler de çıkarlarının tehdit edilmemesi konusunda oldukça hassastı. Bu konuda azımsanamayacak bir desteğin de Körfez monarşilerinden geldiği iddia ediliyordu (Al-Annani, 2021).

Bu konudaki geniş çerçeveli bir araştırmada, *Project on Middle East Democracy* farklı alanlardan aktivist ve akademisyenlere devrimin başarısızlığının sebeplerini sorduğu zaman Oberlin Kolej'inden Zeineb Abul-Magd, a) Askerlerin gerek ekonomik gerekse de siyasi yapıdaki on yıllardır gelen örgütlü güçlerini, b) Devrim sonrası ayakta kalmış tek düzenli silahlı güç olarak ortaya çıkmalarını c) Muhalefet güçlerinin de onlara karşı sağlam bir tutum sergileyememelerini, kökten dönüşümleri engelleyen en önemli faktörler olarak sıralamıştır (AbuMagd, 2020). Bir başka uzman, Nagwar Alashwal ise muhalif aktörlerin sistemli bir geçiş süreci üzerinde uzlaşmalarının özellikle devrim sonrası gücün nasıl paylaşılacağı, siyasi rekabetin kuralları ve demokratik bir sistemin olası kurumlarının nasıl oluşturulacağı konularının belirsizliğinin bir dezavantaj yarattığını belirtmiştir (Alashwal,2020). *Rutgers Üniversitesinden* Sahar Aziz, aynı konuda bağımsız ve geçmiş dönemden hesap sorabilecek kurumların oluşturulamamasının geçmiş düzenin köklü kuvvetleri olan yargı, askerî-sivil bürokraside şüphe uyandırdığını ve bu unsurların geçiş döneminde ordu yanlısı bir safta yer almalarına yol açtığını iddia etmiştir (Aziz, 2020).

Dartmouth Kolejinden Ezzedine Fishere'ye göre ise Mısır, yapısal olarak çeşitli zayıflık ve eksikliklerden malul bir ülkedir. Bunların başlıcaları; zayıf sivil toplum, uzlaşmayan siyasi elitler, aşırı güçlü ordu ve dış yardıma muhtaç bir ekonomiydi. Muhalif kuvvetler de devrim sürecinde birbirlerini ekarte etmeye çalışırken ordu ile ikircikli ittifaklar kurmuşlardır. Sol ve seküler güçler ordunun sekülerizme yakınlığından, Müslüman Kardeşler ise aynı kurumun muhafazakârlık ve milliyetçiliğinden medet ummuşlardır (Fishere, 2020). *Brookings'den* Shadi Hamid ve Michael Hanna'ya göre ise ordunun Mısır tarihindeki rolü iyi analiz edilmediği ve herkesin bu kuruma dair bir pozitif inancı olduğu için dış güçler sayılabilecek ABD, S. Arabistan, BAE gibi aktörler de ordunun anti-demokratik davranışlarına cevaz vermiştir (Hamid, 2020), (Hanna, 2020).

Bu konuda fikir yürüten diğer bir yazar G. Amin ise 2013'de yazdığı "Mısır Devrimi'ne Ne Oldu?" kitabında, başarısızlıkta esas faktör olarak 1952-1967 arası dönemde elde edilmiş olan ekonomik ve siyasi bağımsızlığın, Sadat ve Mübarek dönemlerinde giderek aşınmasıyla, ABD ve İsrail gibi dış güçlerin Mısır'ın iç işlerine karışma ve etkileme gücünün devrimi sekteye uğrattığını iddia etmiştir. Bu güçlerin bu kadar etkin olmalarını 1967 sonrası dışı açılma ve ekonomik liberalizasyona bağlasa da Amin'in açıklamaları bir tür komplo teorisi çerçevesinde kalmaktadır (Amin,2013). Çünkü söz konusu açıklamalar Mısır içindeki başta ordu ve toplumsal güçlerin birbirleriyle ilişkileri konusunda yeterince açıklayıcı olamamaktadır. Son olarak, Mısır Devrimi'nin başarısızlığına dair A. Khlebnikov, yukarıda özetlenen görüşlere paralel, ordunun aşırı güçlü ve politik olmasının başat sebep olarak devrimi sekteye uğrattığını iddia etmiştir. Khlebnikov'a göre demokratik bir düzene geçiş için elitler arasında da anlaşılmalı bir yol haritası olmaması da ayrı bir sebeptir. Yazar, elitlerin mevcut devlet yapısından hâlâ ümitlerini kesmediklerini söylemiştir. Ayrıca Mısır'da yerleşik arkaik toplumsal düzen ve zayıf sivil güçler bu yerleşik kurumların egemenliğini yeterince sarsamamıştı. Khlebnikov, bu argümanlarına destek olarak Bellin ve Goldstone'un devletin baskıcı güçlerinin herhangi bir toplumsal değişimi önleyeceğine dair yazdıklarını öne çıkarmaktadır. Yani, Mısır 'da Tahrir Gösterileri sıradan bir ayaklanma olarak kalmış ve devrim sıfatını hak edebilecek derecede üst düzey değişimlere yol açamamıştır (Khlebnikov, 2016: 88-117).

Yukarıda bahsedilen görüşlerde genel anlamda Orta Doğu halklarının siyasi değişim konusunda pasif ve güçsüz kaldıkları yargısı vardır. Örneğin Stanley Kurtz, 2011'de Arap sokaklarına dökülen kitlelerin daha liberal bir demokrasi inşası konusunda bir istekleri olmadığını ve yeni popüler bir otokrasiye zemin hazırladıklarını iddia etmiştir (Kurtz, 2011). Paralel bir görüşle 1892'de İngiliz koloni yöneticisi Milner, Mısırlıları edilgen, iyi niyetli köleler olarak nitelerken 1919 'da İngiliz komiser Thomas Rusell, ayaklanan Mısırlıları tehlikeli ve uluyan tekensiz adamlar olarak tasvir etmiştir (Milner, 2002: 178) (Seth, 1966:144). Edward Said'e göre de oryantalist yazında Arap Sokağı önemi olmayan, yüzeysel ve insan altı kategoride varlıklar olarak betimlenmiştir (Marfleet 2016: 20). Bu minvalde yazar B. Lewis de Arap kitlelerini tanımlarken Batı'nın medeni değerlerinden uzak, kendi politik hedeflerini ifade edemeyen kızgın ve öfkeli bir yığın ifadelerini kullanmıştır (Lewis, 2006: 7)

Bu tür genel geçer ön yargılar aslında Said'in bahsettiği oryantalizmin iyi ve gelişmiş olan ne varsa Batı'ya atfedilen fakat geri kalmış, şiddet ve yoksunluk içeren ne varsa Doğu'ya yamayan anlatılardan çok da farklı değildir. O hâlde, bütün bu açıklamaların aksine, devrimin tek amacını seçimli liberal demokrasi ve elitlerin uzlaşmalarına indirgemeden, devrimin hangi tarihsel şartlarda gerçekleştiğini ve başat aktörlerin içinde buldukları özgün maddi ve sosyal koşulları spesifik olarak analiz edecek bir teorik bakışa ihtiyaç vardır. Bu çalışmada kullanılan neo-Gramscian ekonomi politik teorisi ve hegemonya kavramı da Mısır'daki devrimin neden başarısızlığa uğradığını açıklarken, sadece 2011-13 arasındaki süreci değil, Mısır toplumunu bu noktaya sürükleyen başta neo-liberal kapitalizm olmak üzere ulusal ve uluslararası faktörleri de incelemektedir.

Tarihsel özgünlüğü olan 2011 Mısır Devrimi'nin başarısızlığı, ülkeyi son 35 yılında etkisi altına almış neo-liberal sosyo-ekonomik hegemonyanın yol açtığı sonuçlar ve değişimler göz önünde bulundurulmadan açıklanamaz. Hegemonya kavramı geniş tabiriyle birey, toplumsal grup veya devletin başka kesimler üzerinde uyguladığı yönlendirici üstünlük olarak tarif edilebilir (Yetiş, 2015:87). İtalyan düşünür Gramsci ise bu kavramsallaştırmayı derinleştirerek hegemonyanın sınıfsal iktidar ilişkilerinin yeniden üretiminde oynadığı rol üzerinde durur. Gramsci, hegemonya kavramının içeriğini incelerken bu olgunun zor ve rızayı diyalektik olarak birleştirerek siyasi ve sosyal ilişkileri yeniden ürettiğini anlatmıştır. Ayrıca bir toplumsal hegemonyadan bahsedebilmek için egemen sınıfın ekonomik alandaki üstünlüğünün kültür, dil, din, siyaset, iletişim gibi alanlarda da pekiştirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Yani tarihsel bir blok oluşturulmalıdır. Bu bloğun oluşturulmasında genellikle hegemonya inşasına talip sınıflar süreç içinde diğer sınıflarla etkileşime ve mücadeleye girdikleri zaman ideolojik ve ekonomik manada kendi projeleri içinde diğer sınıfların da çıkarlarını gözetecek bir liderlik tasarlarlar (Ohare&Nowell-Smith,2005:216-276).

Gramsci'nin hegemonya analizinde, bu alt sınıf çıkarlarının içerilme projesinin sebebi, toplumda hegemonik anlayış inşasında esas mücadelenin, sıradan insanlar düzeyinde, onların yaşam pratiklerini belirleyen ortak sağduyunun oluşturulması esnasında geçmesidir. Bu karşılıklı sınıf mücadelelerine ve etkileşimlerine açık hegemonya alanı, Gramsci'de ucu açık bir süreç olduğundan alt sınıfların kaygıları görmezden gelinemez (Gramsci, 1973:47). Bir sınıfın hegemonik önderliği salt kendi ekonomik sınıf çıkarlarını aşmalı ve diğer sınıflara da liderlik yapabilecek politik bir kurumsal örgütlenmeye dönüşmelidir ki tarihsel bloğun inşası tamamlanabilsin.

Hegemonyanın sürdürülemediği durumlarda, ekonomik ve siyasi ortamda özellikle yönetilen sınıfların artık mevcut statükoya rıza göstermediği ve sistemin politik ve iktisadi kurumlarında aşınmanın belirginleştiği hâllerde hegemonik gücün toptan kaybedeceği savı yanlıştır. Gramsci'ye göre alınacak yeni tedbirlerle eski hegemonik gücün başka bir kimlikte restorasyonu da mümkündür. Ayrıca iki hegemonik güç veya sınıfın yenişemediği durumlarda Gramsci'nin sezarizm dediği veya bonapartist çözüm olarak adlandırılacak iki gücün üstünde siyaseten onlardan bağımsızmış gibi görünen karizmatik bir liderlik altında da eski düzen yapay değişikliklerle devam edebilir (Gramsci, 1973).

Bu çalışmanın iddiası, Mısır özelinde devrimin başarısızlığının nedenleri incelenirken ülkede yaşanan son 40 yıllık neo-liberal deneyimin uluslararası bağlantıları incelenmeden sürecin tam anlaşılacağıdır. Bu noktada da ülke içindeki üretim ilişkileri ve bunların egemen devlet yapısındaki önemli değişiklikleri etkileme kapasitesi göz önünde bulundurulursa Gramsci'nin argümanlarını uluslararası alana en iyi uyarlayan R. Cox'un, hegemonyanın dünya sistemi açısından gelişimini irdelediği teorisi, söz konusu uluslararası bağlantıyı sağlamada öne çıkar. R. Cox'a göre uluslararası alanda büyük devletler ve etkin sınıflar kendi ülkelerinde tesis ettikleri hegemonik ilişkileri dünya çapına yaymak için birtakım uluslararası ittifak ve mücadelelere girerler (Cox, 1993: 53). Mısır'daki neo-liberalizmin gelişimi ile ABD ve Batı ittifakının uluslararası alanda neo-liberal kapitalizmi yaygınlaştırmaya çalıştığı dönem aynı tarihsel periyoda denk gelmektedir.

2. MISIR'DA DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Mısır'daki devlet-toplum ilişkisine tarihsel olarak bakılacak olursa kolonyal politikalar ve feodal elitlerin geniş halk kitlelerini sömüren toprak rantına dayalı düzenleri, bölüşüm ve siyasi ilişkilerin eşitsizliğine paralel halktan uzak bir devlet yapılanmasını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle milliyetçilik ve ulus devlet kavramları da kolonyal otorite gibi Mısır'a dışardan ithal edilmiş kavramlardır. Mısır'da Osmanlı döneminden kalan toprak sahipliği ve çiftçi ilişkileri, devlet kurumlarının nüfusun çoğunun yaşadığı üretim ilişkilerinden görece uzak bir şekilde

oluşmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl sonrası bozulan (fetihlerin ve yeni toprak kazanımlarının durması) tarımsal üretim vergisine dayalı ve çiftçilerin görece özerkliğini sağlayan üretim altyapısı Mısır gibi yerlerde giderek Avrupa'daki derebeylik sistemini çağrıştıran bir görünüme bürünmüş ve çiftçilerin sömürülmesi artmıştır. M. Ali hanedanlığı ve İngiliz denetimindeki krallık da bu ilişkileri temelden değiştirmemiş sadece üretim ve ticaret alanlarında tercihleri farklılaştırmışlardır. 1919'da başlayan ve İngiliz egemenliğini görece sınırlayan milliyetçi dalganın lideri efendiya elitleri de yabancı toprak ve endüstri sahipliğine karşı çıkarken Mısırlı elitlerin dayandığı toprak ve sanayideki eşitsiz, adil olmayan üretim ve bölüşüm ilişkilerine sessiz kalmışlardır. 1952 Özgür Subaylar Darbesi ile ekonomik ve siyasi anlamda bir devrim gerçekleşmiş, Mısır geleneksel ve kolonyal elitlerin özellikle tarım ve sanayideki egemenliklerini kırmıştır (Beinin,1998; Beinin, 2001).

Modernizasyonun ulus devletin inşası ile gerçekleşebileceğine inanan yerli efendiya elitlerinin ve Müslüman bir toplumun istese de modern bir ülke inşa edemeyeceğini iddia eden oryantalistlerin aksine Mısır, melez bir kurumsal özellik göstererek ulus devlet ve kurumlarını 1950-60'larda oluşturmayı başarmıştır (Zubaida, 2009). Fakat bu inşa sürecinde toplumun katılımı ve sivil siyaset inisiyatiflerinin çok sınırlı olması öncülüğü asker-sivil bürokrasiye bırakmıştır. Bağımlılık teorisi yazarlarının iddia ettiği gibi yapısal olarak ortaya çıkan devlet, Batı'dakinden baskıcı ve otoriterdi ve üstelik ülkenin üretimini dış pazara bağımlı şekilde geliştirmiştir (Lengyel,1974: 121-125). 1952 sonrası kurulan devlet ve üretim ilişkileri ordu bürokrasisini, ideoloji olarak Arap milliyetçiliğini, sınıflar üstü ve tartışılmaz bir unsura dönüştürmüştür (Hourani,2013). Arap sosyalizmi ise retorik olarak elitlere karşı bir mevzi olarak savunulsa da ne gerçek çiftçi ve işçi hareketine dayanmış ne de işçi sınıfı temsilcilerinin bağımsız örgütlenmelerine izin verilmiştir. Sosyalizm âdetta sınıflar üstü bir kavram olarak ele alınıp sömürü ilişkileri, elitler ve geniş halk kitleleri arasındaki üretim ve bölüşüm ilişkilerinin doğasından çok elitlerin tüketim kültürünün bir eleştirisi ile sınırlandırılmıştır (Üşenmez, 2016: 812).

Ortaya çıkan devletçi ekonomi, feodal toprak ağalarının ve dışa bağımlı ticaret erbabının egemenliklerini törpülese de daha eşit ilişki biçimlerini tabandan garanti altına alacak ve bölüşüm ilişkilerindeki demokratikleşmeyi siyasi alana da yansıtacak bir kurumsallık oluşturamamıştır. Nitekim Anwar Sadat zamanında hükûmetin ABD yanlısı askerî ve politik manevralarının yanı sıra hızla neo-liberal özelleştirmeci politikaları dillendirmesi de bu politik kurumsallaşma eksikliğinin en büyük kanıtıdır.

3. SEDAT ve NEO-LİBERALİZME GEÇİŞ

Nasirizm de diyebileceğimiz Cemal Abdül Nasır'ın liderliğinde Mısır'ın tarihini ve siyasetini 1952'den günümüze etkileyen ideoloji ve düşünce bütünü hakkında bir hatırlatma yaparsak. İlk olarak Nasır yönetimi anti-kolonizasyon döneminde Arap kitlelerini ve Afrika'yı ulusal bağımsızlık ve emperyalizm karşıtı bir söylem ile peşinden sürüklemiş ve Süveyş kanalının kamulaştırılması ile Mısır toplumunda Arap milliyetçiliğinin yegâne sembolü haline gelmiştir. Gramsci bir hegemonya anlayışı üzerinden yaklaşıldığında, Nasır'ın Arap Sosyalist Birliği Partisi, geçmişin feodal, Batı'ya bağımlı ekonomik ve siyasi yapılarına savaş açarak sivil-asker bürokrasinin egemenliğinde otoriter fakat ekonomik bölüşüm konusunda radikal tedbirler de uygulayan bir tarihsel blok oluşturmuştur.

Elzilen köylülere yönelik olarak büyük toprak sahiplerinin toplam arazi mülkiyetine sınır getirilmiş, sanayi sektöründe kamunun rolü ve sanayileşmeye öncülük etmesi sağlanmış ve Mısır ekonomisinin İngiltere'ye olan bağları törpülenmeye başlanmıştır. Nasirizm'deki sosyalizm vurgusu ise yerel elitler ve ordunun çıkarları da gözetilerek daha çok eski feodal aristokrasiye karşıtlık üzerinden anti-kapitalist ve dine yönelik eleştiriler törpülenerek daha çok Baasçı bir modelle Ordu bürokrasinin önderliğine biatı hedefleyen bir anlayıştır. Demokratik denetim veya işçilerin aşağıdan yukarı siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine katılımı ise pek özendirilmemiştir.

Nasırlı yıllar özellikle 1967 savaşındaki yenilginin ve kurulmak istenen devletçi ekonominin yönetici bürokratik elitin halka vaatleriyle çelişmesi sonrası krize girmiştir. 1970'li yıllar ayrıca tüm dünyada çevre Fordizmi de diyebileceğimiz ithal ikameciliğe dayalı iç pazarı koruyan müdahaleci ekonomileri de ithalatta döviz sıkıntısına sokmuştur. Mısır Hükûmeti de Nasser sonrası Enver Sedatlı yıllarda bu devletin müdahalesi ve korumasıyla iç tüketimi ve refahı görece artırmaya dayanan modelin krizinden kurtulmaya çalışacaktır. Bu yıllar Arap milliyetçiliğinin biraz daha geri plana atılıp Arap sosyalizminin ise iyice gözden düştüğü yıllardır (Üşenmez, 2016: 812).

Sedat, 1970 Kasımında başa geçtiği zaman ilk iş olarak sol, sosyalist hareketler ve partilerin hükümet üzerindeki etkilerini kısıtlayarak İslamcı, liberal ve muhafazakâr grupların serbestliklerini genişletmiştir. Bir başka önemli değişikliğin habercisi de Sovyet danışmanlarının Mısır ordusundan yavaş yavaş tasfiyesiydi. OPEC petrol krizi ve yükselen enerji fiyatları ithal ikameci modeli zora sokarken aynı zamanda Mısır'ın Körfez ülkelerine işçi göndermesinin de önünü açmıştır. Mısır, GSMH'nin %12'lerine varacak bu yurt dışı işçi havaleleri ekonominin dışı açıklığını artırmakla kalmamış, giden işçiler vasıtasıyla Körfez monarşilerinin selefi ve vahabi öğretileri de Mısır içinde daha rahat dolaşıma girmeye başlamıştır (Hinnebush, 1985: 442-464).

1975'lerden itibaren Sedat tarafından uygulamaya konulan infitah (açık kapı) politikası doğrultusunda kamunun piyasadaki ve üretimdeki payı azaltılıp özel sektör desteklenmeye başlanmış fakat ortaya çıkan yapı, liberal Batı ekonomilerinden çok Mısır Devleti ve bürokrasisinin çevresinde kümelenmiş bir grup iş adamının kamu ihale ve kararlarını kullanarak zenginleştiği bir tür nepotik kapitalizm olmuştur. Açık kapı politikası açılımı, 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında elde edilen itibar kullanılarak Mısır elitinin eski ile âdeta bir hesaplaşmasıydı. Dış politikada yüzler ABD'ye dönecek ve İsrail karşıt söylem yumuşatılacaktı. Sadat'ın yeni ekonomik politikaları devletleştirmeleri ters çevirme, eğitim, sağlık gibi alanlarda kamu katkısını azaltma, piyasada rekabeti artırmak için iş gücünü koruyan yasaların esnekleştirilmesi ve Nasser dönemindeki anti-feodalizm ve ilerici vergilendirme sistemlerinden geri dönüşü kapsıyordu.

Yükselen enflasyonun olduğu ortamda, yukarıdaki politikalar Mısır'da fakir halk kesimlerini ve kamuda istihdam edilen sabit gelirli orta sınıfın refahını azaltmış ve bütün bunlara ilk tepki, 1977'de temel gıda maddelerine sübvansiyonların kaldırılması kararına karşı ortaya çıkan "ekmek" isyanları olmuştur (Beinin, 2001). İsyandar sonrası sübvansiyonlar geri gelse de gerek ABD dış yardımlarını sürekli hâle getiren anlaşmalar gerekse de Camp-David'de İsrail'le yapılan barış, ülkenin istikameti konusunda işaretlerdi. Fakat Mısır, Orta Doğu'daki hassas durum ve Arap dünyasındaki ağırlığı sebebiyle neo-liberal dünyaya entegrasyonda hep ikircikli bir tutum takınacak ve içerideki politik istikrar daima ekonomik liberalizasyona bir çerçeve çizecekti.

Bu görece daha serbest politik ortamda sol ve sendikalar bastırılırken muhafazakâr gruplar ve İslamcı Müslüman Kardeşler muhalefette güçlenmeye başlamışlardır. Batı ile yakınlaşma, İslamcı grupları çok partili ortamda avantajlı hâle getirirse de İsrail'le barış aynı zamanda İslamcı kesim için kabul edilemez bir politik manevraydı. Nitekim Sadat, 1981'de İslami Cihad tarafından suikastla öldürüldüğü zaman neo-liberalizm az gelişmiş dünyada baskın ideoloji olma yönünde yeni bir momentum kazanmıştır (Üşenmez&Duman, 2022: 79-118).

4. MÜBAREK ve NEOLİBERALİZME ENTEGRASYON

Mısır'da Mübarek dönemi, 1981'deki Sedat suikastı sonrası başlayıp olağanüstü hâl yasalarının etkili olduğu, muhalefet üstündeki gözetimi esnetmeyen ve orduya ülkenin ekonomik ve siyasi yönetiminde başat bir rol veren süreçtir. Bu dönem, daha önce belirtildiği gibi Batı'da da neo-liberalizmin sosyal refah devletine saldırısı, özelleştirmeler, sosyal harcamaların kısılması sendikasılaştırma, taşeronlaştırmanın yaygınlaştırılması ve ideolojik olarak insanların sosyo-ekonomik düzeni değiştirme kabiliyetinin sorgulandığı yıllara denk gelmektedir. Siyasi arenada da 1984'de Müslüman Kardeşler-Wafd ittifakı ile parlamenter muhalefet daha görünür olsa da Mübarekli yılların sonuna kadar egemen parti yüzde 85 ortalama ağırlıkla mecliste temsil edilmiştir. Bu ortam, parlamentoyu halkın ara sıra sıkıntılarını dile getirdiği rejim açısından pasif bir platforma dönüştürmüştür. Yüzde 8 seçim barajı ülkede küçük partileri ve marjinal siyasi yapıları dışlarken olağanüstü hâl yasası güvenlik güçlerine sadece şüpheye dayalı tutuklama yetkisi tanımıştır (Blaydes, 2010).

Ekonomi ve siyasi alanda esas güç merkezlerinin, bu dönemde ordu ve sivil bürokrasinin devlet işletmelerinden kaynaklı gücü ile orantılı olarak daha milliyetçi ve muhafazakâr kesimleri temsil eden bir fraksiyonla, *infitah* (açıklık) döneminden itibaren dış dünyayla ticaret sayesinde ve devlet destekli projelerle zenginleşen daha serbest piyasacı bir grup arasında paylaşıldığı söylenebilir.

Neo-liberal dönüşümün Mübarekli yıllarla hızlanmasına örnek verilecek olursa Sadat zamanında 1970'li yıllardan başlayarak Nasser zamanında el konulan veya devletleştirilen mülkler iadeye başlanmıştı. Burada devletin, anti-feodal ve rant karşıtı politikalarından vazgeçtiği görülebilir. Tarımın da ayrıca kapitalist piyasa ilişkilerine entegrasyonu için özel mülkiyetin kutsanması ve serbestleşmesi de bir dönüşümü simgeler (Mitchel, 1999:28-33).

Bu arada Nasır yönetiminin simgesi Arap Sosyalist Birliği de Ulusal Demokratik Partiye dönüşerek iktidar içindeki solu hatırlatan işaretlerden kurtulmuştu. Nasır'ın popüler Arap sosyalizmi ve milliyetçiliğinin ideolojik egemenliğine karşı da İslamcı muhalefet ve Müslüman Kardeşler'in sivil alandaki görünürlüğü artırılmıştı. Sadat zamanından itibaren uygulanan dışa açık ticaret ve serbest piyasacı politikalar gelir dağılımını adaletsizleştirirken sosyal refah hizmetlerinden çekilen devletin yarattığı boşluk, siyasal İslam ve onun sivil temsilcileri tarafından doldurulmaya başlanmıştı. Finans kesimi serbestleşirken buraya akan paraların ortaya çıkardığı İslami katılım bankacılığı da yukarıda bahsedilen muhalefetin İslamcı muhafazakârlık çevresinde örgütlenmesinde etken olmuştur. Fakat 1988 Rayyan Kardeşler skandalı bu katılımcı faizsiz bankacılık alanındaki yolsuzluğu deşifre ederek esas amacın sosyal hizmet değil tıpkı diğer neo-liberal bankalar gibi kârları artırmak olduğunu ortaya sermiştir (Roccu, 2013).

Ekonomide işsizlik ve gelir dağılımı, özelleştirilen kamu şirketlerinin piyasa hâkimiyeti azaldıkça daha da görünür olmuştur. Özel sektör, devlet tarafından teşvik edilip beslenirken yatırımlarını inşaat ve tüketime yönelik hafif sanayi gibi risksiz alanlara kaydırıyordu. Özel sektör üretkenliği, toplam GSMH içinde yüzde 10'lardaydı. Bu çarpık büyüme modeli dış ve iç borcu artırmış, sosyal refahı ise budamıştı (İkram, 2006; Ayyubi, 1995:344). 1989'daki genel resme bakılacak olursa bütçe açığı, GSMH'nin yüzde 15'ine, enflasyon yüzde 20'ye ulaşmış, dış borç ise 47 milyar dolardı. Genel nüfusun yüzde 20-25'i fakir sayılırken ekilebilir toprakların yüzde 70'i en zengin %20'nin elinde bulunuyordu (Dünya Bankası, 1993).

Bu konjonktürde 1991 Körfez Savaşı sonrası ABD ile başlayan yakınlaşma ve SSCB'nin yıkılışı devletin ekonomik rolünü azaltmada etkili olurken, kamu işletmeleri de daha hızlıca özel sektör mantığı ile üretime adapte olacaktı. ABD, dış borçların bir kısmını silerken ve IMF ile yapılan yapısal uyum anlaşması uyarınca kredi piyasası esnekleştirilirken faiz politikası serbestleştirilip devalüasyon yapılmıştır. Bu IMF programı, bütçe açığını azaltırken dolarizasyon oranı da tasarruflar da düşürülmüştür. 1997 Asya Krizi ile duraklasa da 2004 sonrası özelleştirme politikaları yeniden hızlandırılmıştır. Devlet bankalarının tüm mevduatlardaki payı %44'e inmiştir. Toprak sahipliği üzerindeki katı sınırlar esnetilip 1997 sonrası yeni düzenlemelerle yaklaşık 1 milyon küçük çiftçi kiralık topraklarını kaybetmiştir. Bu durum şehirlerdeki işsizliği dolaylı yoldan artırmıştır. 2000'lerin ortalarında %0.05 toprak sahibi, ekilebilir arazilerin %11'ine sahipti. Tesis edilen katma değer vergisi zaten eşitsiz olan Mısır'daki kent yaşamını ve işsizliğin sonuçlarını daha dramatik hâle getirmiştir (Roccu, 2013).

2004 sonrası finansal ve ticari serbestleşmenin ortaya çıkardığı ortamda öne çıkanlar ilk olarak Sadat zamanı İnfitah Projesi ile zenginleşen iş insanları ve Gamal Mübarek ve siyasi iktidara yakın iş çevreleriydi. İnfitah burjuvazisinden Osman Ahmed Osman, 1970'lerde konuttan sorumlu bakanlık yapmış emlak ve inşaat kralıydı. Baghdad ailesi ise *infithah* zamanı devlet teşvikleri ve liberalleşmeden yararlanarak TV ve elektronik montajı sektöründe yabancı iş birliklerine soyunmuştur. Daha sonra emlak sektörüne girerek lüks konut yapımında söz sahibi olmuşlardır. Sawiris ailesi ise kendi Orascom inşaat şirketini telekomünikasyon devi hâline getirip yurt dışı ortaklıkları ile Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya açılmıştır. Mahmoud ve Mansour aileleri ise yine inşaat ve turizm sektörlerinde parlayıp yurt dışı ortaklıklarla zincir mağazacılık ve ithal distribütörlüğünden milyarlar oluşturdular. Gamal Mübarek'e yakın Ahmed Ezz, çelik sektöründe devletteki ilişkilerini kullanarak tekel olurken Rashid Mohhamed Rashid, Unilever Kuzey Afrika ortaklığı ile en büyük özel bankalardan EPG Hermes'in sahipliğine ulaşmıştır. 2008'de bu siyasi ilintili ve destekli yedi ailenin toplam piyasa serveti toplam ekonomik değer içinde % 21.66'ya ulaşmıştır (Roccu, 2013; ElTarouty, 2016).

Bu *infithah* burjuvazisi ticaret ve sanayi bakanlığında yaptıkları liberalizasyon ve dışa açıklık savunusu ile politik gücünü de artırmaya başlamıştır. 2004 sonrası Gamal Mübarek'e yakın genç iş adamları NDP içine alınmıştır. Bütçe komitesi başkanlığına mecliste Ahmed Ezz getirilirken parlamentodaki toplam iş adamı sayısı 100'ü geçmiştir. Diğer önde gelen zenginler Mansour ve Megharaby Ulaştırma ve Turizm Bakanlığına getirilmişlerdir. Bu değişime karşı asker ve sivil bürokrasiden, General Tantawi başta olmak üzere çıkışlar gelmiştir. Youssef Boutros Ghalli, neo-liberal teknokrat olarak Maliye Bakanlığına atanmıştır. Tüm bu politik değişimlerin sonucu şudur ki 90'ların ortalarından itibaren kamucu sayılabilecek bürokratlar piyasa yanlılarıncaya gölgelenirken medya ve mecliste gerek tarım, toprak sahipliği gerekse de işçiler ve iş kanunları gibi konular özel sektör temsilcileri ve onların ağırlıkta olduğu sivil toplum kuruluşlarıncaya tartışılmaya başlanmıştır (Maher, 2011). Ülkede kurulan ekonomik araştırmalar forumu ERF, ECES gibi yapılar da ekonomi biliminin teknik bilgiye indirgenebileceği görüşünü toplumsallaştırmışlardır. Eşitsizlik ve gelirin yeniden dağılımı gibi konular güncel olmaktan çıkarılmıştır.

2002 NDP kongresi sonrası neo-liberal görüşü reformist, karşı çıkan argümanları da modası geçmiş ve statükocu olarak tanımlayan bu gruplar aslında halkın ekonomik ve siyasi gidişata müdahalelerini de zayıflatıyorlardı. Bu söylem anlamında da siyasi üstünlüğün Mübarek yanlısı özel sektör kliğine geçtiğini gösteriyordu. Örneğin Maliye Bakanlığı devlete olan borçları mahkemelere gitmeden uzlaşma yoluyla silerken özel sektörü kayırıyordu. 2005'te açlık sınırı altında yaşayan nüfus %19.6, fakirlik sınırı altında yaşayanlar ise toplamın %40'ydı. Orta sınıf refahı da aynı dönemde kayda değer bir gelişim göstermemiştir (Rocu: 2013). Gelişmelerin bilançosuna bakılırsa neo-liberal ideoloji, Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizminin retorik olarak yerini almada ve kendisini doğduğu sınıfın dışındaki sınıflara benimsetmede, onların rızasını alma işlevinde başarılı olamamıştır. Orta sınıflar, işçiler, köylülük gelirler manasında refah kaybı yaşarken pervasız zenginleşme üst sınıflar arası anlaşmazlıkları daha da yüzeye çıkarmıştır.

Neo-liberal hegemonya, eski Nasserist rejimin dayandığı kamucu temelleri aşındırıp küresel ekonomi ile bütünleşirken *infitah* burjuvazisi ile eski hegemon sivil-askerî bürokrasi arasındaki uyumsuzluk devletin toplumu kontrol etme gücünü de zaafa uğratmıştır. Bu yeni neo-liberal *infitah* burjuvazisi ise Mübarek yönetimi altında kendi sınıfının dar çıkarlarını aşan toplumsal bir proje ortaya çıkarmaktan çok, var olan kamu kaynaklarını kendi çıkarlarına yönlendirerek sık sık nepotizme başvurmuştur. 2010'daki adaylık söylentileri de üstte belirtilen devletteki yerleşik güçlü bürokratlarla yeni zengin sınıf arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Bu ahbap-çavuş ilişkilerine dayanan nepotist ağlarla örülüş başarısız hegemonya inşa süreci, 2007'den itibaren ortaya çıkan emtia fiyat artışları (küresel buğday fiyatları) ve 2008 sonrasındaki büyük finansal krizle iyice yara almıştır.

Tarım alanlarında gerek küçük çiftçiler aleyhine düzenlemelere artı olarak kamusal sübvansiyonların azaltılması ve fiyatların uluslararası pazara entegrasyonu toplam üretimi düşürürken talebi elastik olmayan buğday gibi gıdaların fiyatları da sosyal bir sorun hâline gelmiştir. Bunları 2008'de yabancı yatırımların çöküşü izlemiştir (Rocu, 2013). Ayrıca toplumsal olarak 2005'ten itibaren gerek 1981 Olağanüstü hâl yasasına karşı Kefaya Hareketi gerekse de tekstil sektöründe Delta işçilerinin hak ve sendika talepli eylemleri de bütün hoşnutsuzlukların yüzeye vurmasıydı.

5. 2011 TAHRİR İSYANI ve SONRASI

Bütün bu sosyal ve ekonomik çelişkiler bütününün içerisinde Mısır, Tunus'taki diktayı deviren gösterilerin de etkisiyle 25 Ocak 2011'de sokaklara çıkarak kendi diktatörlüklerinin sona ermesi için birleşmiştir. Devlet ve Mübarek arasındaki pazarlıklar, oyalamalar, orantısız şiddet görüntüleri sonrası nihayet Şubat 2011'de Mübarek görevi bıraktığını açıklamıştır. 30 yıllık diktatörlüğe son veren gösterilere Batı'da yansıtıldığının aksine Kahire'nin fakir kesimleri ve işçiler büyük oranda destek vermişlerdir. Alexandria, Mansoura, Damietta, Mahalla al-Kubra gibi işçi yoğunluklu endüstriyel merkezler isyanda başrol oynamışlardır. Süreç boyunca yaralanan 4500 kişiden yüzde 70'i kalifiye olmayan işçiydi (Alexander&Bassiouny, 2014:198). Şubat 2011 sonuna kadar 5000'e yakın grev ve gösteri endüstri üretimini sarsmıştır. SCAF (askerî komuta merkezi), Mübarek sonrası geçici hükümeti temsilen yönetime el koymuştur. Askerler, bu grevler konusunda işçileri ağır cezalar getirmekle tehdit etmiştir (Beinin, 2012: 7) Bu bağımsız, çoğu zaman kendiliğinden gelişen grev ve gösteriler işçileri, devlet destekli Mısır İşçi Sendikaları Birliğinden bağımsız örgütlere kaydırırken Mısır Bağımsız Sendikalar Federasyonu bu dönemde kurulmaya başlanmıştır. 2004 sonrası neo-liberal dönemde, özelleştirmelerle 40.000 işçi işini kaybetmiş, reel ücretler o tarihten bu yana enflasyonla gerilmiş ve genel işsizlik oranları artmıştır (El Naggar, 2009: 42). 2006-2011 arası hükümet karşıtı gösterilerde göze çarpan polis devleti baskısının ve sendikasılaştırma uygulamalarının özellikle işçi kökenli aktivistlerin birbirleriyle olan iletişimini kesmede ve dayanışmayı daraltmada rol oynadığı açıktır. Neo-liberal düzenin tasarladığı sosyal etkilerden yalıtılmış birey veya tüketici kültürünün etkisi dayanışmanın elzem olduğu durumlarda daha belirginleşiyordu.

Gamal Mübarek'in adaylık dayatması ve yıllardır bilinen geçim sıkıntısı, sosyal eşitsizlikler ve adaletsizlikler sonucu patlayan Tahrir İsyanı, ilk birkaç gününde iktidar partisinin baskı aygıtlarını felce uğratmış ve birçok üst düzey görevli makamlarını terk etmiştir. Bu noktada Tahrir merkezli gösterici ve devrimcilerin, taleplerini yeterince yerine getiremeyen ordu ile karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Örneğin 8 Nisan'daki gösterilere müdahale eden askerî inzibatların göstericilerle yan yana gelen ordu mensuplarına da müdahalede bulunması dikkat çekiciydi. Bu potansiyel dayanışma durumunu idrak eden ordu, SCAF, göstericilerin baştan beri talepleri

arasında yer alan Mübarek'in iki oğlu ve yolsuzlukla suçlanan Ahmet Nazif'i tutuklayarak Tahrir isyancılarının adalete dair taleplerini karşılamaya çalışmıştır.

Müslüman Kardeşler ve ordu birlikteliği de bu noktada doğmuştur. Müslüman Kardeşler gerek ilk günlerden isyana destek vermemeleri gerekse de grev ve işçi eylemlerindeki çekimser tutumları ile daha muhafazakâr bir çizgiyi temsil ediyorlardı. Aynı anda Mısır askerî yönetimi de yeni siyasal partiler yasasını alelacele çıkartarak en örgütlü siyasi yapı olan Müslüman Kardeşler'i dolaylı olarak avantajlı kılmaya çalışmıştır. Süreçte orduya karşı yönelen halk gösterilerinde Masepero'da Kasım 2011'de 17 göstericinin öldürülmesi ve Tahrir Meydanı yakınlarında beş gün süren çatışmalar da ordunun gücünü ve kontrolü yitirmemek için şiddeti artırdığının kanıtıydı. Müslüman Kardeşler de bu olayı dış güçlerin tezgâhına bağlayarak ordunun sorumluluğunu arka plana itecekti (Muslim Brotherhood, 2011). Ocak 2012'de bu kargaşa, protestolar ve boykotlar altında gidilen meclis seçimlerinde Müslüman Kardeşler yüzde 37, Selefiler ise yüzde 27 oyla parlamentoda İslami bir çoğunluk oluşturdu. Tüm seçmenler bazında katılım yüzde 54'te kalırken Adalet ve Özgürlük Partisinin ordu ile iş birliği hem Müslüman Kardeşler'in kendi içinde hem de bütün toplumsal muhalefet içinde bölünmelere yol açmıştır (Sanyal, 2016: 446).

Seküler muhalif gruplarda ise en güçlü sol hareketlerden Demokratik Kurtuluş Hareketi'nin 1950'lerden bu yana ordu ve devletle kurduğu ikircikli bürokratik ilişkiler, ordu ve devletin anlamına dair onlarda da bir kafa karışıklığı yaratmıştır. Özellikle Sadat sonrası Taammu gibi ilerici sol olduğunu iddia eden yapılar Mübarek yönetimi ile iş birliği hâlinde sendikalarda ve bürokraside çeşitli görevler almışlardır. Bu da solu giderek kitlesel örgütlülüğünden ve halktan izole edip bürokrasiye sıkıştırmıştır (Marfleet, 2016: 119). Bu nedenle devrim sonrası bu ilk seçimlerde laik diyebileceğimiz muhalefet de yüzde 20'ler civarında oy alabilmiştir.

6. MÜSLÜMAN KARDEŞLER İKTİDARI

Mısır'da 20. yüzyılın ikinci yarısından beri aktif örgütlü olan ve neredeyse muhalefetin en örgütlü yapısı hâline gelen Müslüman Kardeşler iktidarı, sosyal adaletin sağlanması, gelir eşitsizliklerinin azaltılması, yolsuzluk ve adam kayırmacılığın son bulması gibi vaatlerle hükümet olmuştur. Fakat iş, bu vaatlerin pratiğe dökülmesine geldiği zaman Müslüman Kardeşler'in, büyük ölçekli sermaye karşısında daha orta boy kapitalistleri ve Körfez sermayesi ile sıkı ilişkileri olan grupları, Youssef Nada, Khairat al-Shatir gibi iş insanlarını öne çıkardığı görülmüştür. Diğer öne çıkanlar da süt ürünleri ve besicilik şirketleri sahibi Safwar Thabet ve fast food zincirleri sahibi Mo'men gruptur. İşte bu temelde şekillenen Müslüman Kardeşler Hükümeti'nin serbest piyasa ve bağlı mülkiyet ilişkileri konusunda neler yapabileceği soru işaretiydi. Çünkü son kırk yıldır neo-liberal politikalarla şekillenmiş ülkenin sosyal dokusunda ortaya çıkan eşitsizlikleri ve yolsuzluğu bu politikaları var eden ilişkiler ağına dokunmadan çözebilmek mümkün müydü?

Nitekim hareketin ilk potansiyel başkan adayı olarak ortaya atılan Al-Shatir, toplumda tepkilere yol açmıştır. Mısır'da Al-Shatir, Müslüman Kardeşler hareketinin kasesi olarak anılıyordu. Ocak 2012'de devrimin yıl dönümünde ordu ve hükümet protesto edilmiş, işçi gösterilerine ve sendikal hak mücadelesine sığınan bu muhalif tutum, nisan ve mayısa kadar 258 greve yol açmıştır (Beinin, 2012: 20). Buradaki en can alıcı konu, ordudan hiç farklı olmayacak şekilde hükümetin yeni sendika yasasını işçi ve bağımsız sendikal örgütlenmelere sormadan dayatma ile hazırlamasıydı. Bu yasa, eski devlet destekli Mısır Sendikalar Federasyonunu tekrar yetkili ve etkili hâle getirmekle suçlanmıştır. Bu kaotik ortamda Mayıs 2012'de yine mevcut statükonun en güçlülerini kayıracak bir şekilde yapılan başkanlık seçimlerinin ilk turu da yüzde 44 katılımı ile gerçekleşmiştir. Sonuçta Muhammed Mürsi yüzde 25.3, ordu destekli Ahmet Sahafiq yüzde 23.7 ve Arap Demokratik Nasserist Partisinden Hamdan Sabahi, yüzde 21.6 oy almıştır. Port Said, Alexendria ve Kahire gibi büyük şehirlerde solun adayı Sabahi önde çıkarken Mürsi ve Sahafiq kırsal kesimlerde aldıkları çoğunluk oylarıyla öne geçmişlerdir. 2. tur öncesinde ordu, Müslüman Kardeşler ile pazarlığa girişip eski olağanüstü hâl yasalarını geri getirmeye giriştiğinde yeni protestolar baş göstermiş ve halkın yüzde 52'sinin katıldığı oylamada Mörsi, oyların yüzde 51.7'si ile başkan seçilmiştir (Marfleet, 2016: 167).

Başbakanlığa eski Mübarekçi Hişam Qandil getirilip ordu lideri Mareşal Tantawi Savunma Bakanlığı koltuğunu almıştır. Süreçte Mörsi manevra alanını genişletmek ve ordu etkisini azaltmak için sivil otoriteye daha saygılı gözükten ordu istihbarat servisinin başı General Abdel-Fettah, al Sisi'yi Savunma Bakanlığına atamıştır. Mörsi, IMF ve uluslararası finans kuruluşları ile görüşmek için Al-Shatir'i görevlendirmiştir. Bu planla Al-Shatir, ABD ve Türkiye'yi içeren ziyaretlerine başlamıştır. Al-Shatir'in en önemli argümanları arasında IMF ve yabancı finans merkezlerine, kendilerinin Türkiye'deki MÜSİAD gibi Mısır'ı dış yatırıma açmak amacıyla organize oldukları ifadesiydi. Türkiye'nin 2003-2010 arasındaki dönemi bir başarı örneği olarak lanse ediliyordu (Hansen, 2012). Bütün bunların yanında Mörsi'nin buğday ve petrol sübvansiyonları konusunda muğlak tavrı muhalefete güven vermiyordu. Devlet başkanı Mörsi'nin Kasım 2012 sonrası anayasal düzenin esas kaynağının şeriat olduğu saptaması ve kendisine olağanüstü yetkiler taşıyan bir kararname çıkartması muhalefetin tepkilerini iyice görünür kılmış ve başkanlık sarayı karşısındaki gösteriler muhaliflerin geniş katılımıyla başlamıştır (Marfleet, 2016:228).

Başkan Mürsi, IMF ile anlaşmaya vardığı; vergi artışları, sübvansiyonlarda indirim ve orduya verdiği olağanüstü yetkilerden bir gecede geri adım atmıştır. İşçi sendikalarında yapmaya çalıştığı üst düzey personel değişiklikleri ile de bu kişilerin yerine Müslüman Kardeşler'e yakın kişilerin atanacağı suçlamalarına muhatap olmuştur. Ortaya çıkan elektrik kesintileri ve petrol kıtlığı, fiyatları daha da artırıp tepkileri çekerken Mısır toplumunda ve Müslüman Kardeşler destekçilerinin içinde de kırılmalar derinleşmiştir. Mörsi Hükûmeti'nin ve Müslüman Kardeşler'in Mübarek Mısır'ındaki sosyal adaletçi ve dayanışmacı yüzü kaybolmuş, kurulu düzeni Mübareksiz bir biçimde, bu sefer İslami kesimin önde gelenleri yararına örgütleyen yüzü öne çıkmıştır. 2013'ün ilk üç ayında işçi grevleri ve ekonomik odaklı gösteri sayısı 38172'i bulmuştur (Aboulerein, 2013).

Aynı vakitlerde sol ve seküler muhalefet içinde de ayrılıklar yaşanmaya başlanmıştır. Mürsi yönetimindeki Mısır'da, eski Nasirist sosyal refah devleti ve daha eşitlikçi, anti-empyralist politikalara özlem duyanlarla, Sabahi'nin parlamento içindeki uzlaşmacı ve reel politikçi ve çoğu zaman devlet bürokrasisi ile kolay uzlaşan politikaları çatışmaya başlamıştır. Ordu, bu ortamda merkezde yer alan politikacıları Müslüman Kardeşler'in radikalizmine karşı devletin bütünlüğünü korumaya davet etmiştir. O esnada başkan Mürsi'ye karşı erken seçim isteği ile imza kampanyası başlatan *Tamarut* (İsyan) Hareketi topladıkları imzalarla ilgi çekmeye başlamıştır. Daha sonra milyoner Sawaris'in Özgür Mısır Partisi'nden, devlet güvenlik örgütünün bürokratlarına kadar geniş bir yelpazenin, bu dilekçe ve imza kampanyasını Müslüman Kardeşler yönetimine olan öfkeyi devletin çıkarları doğrultusunda kanalize etmek için kullandığı ortaya çıkmıştır (Marfleet, 2016:185).

Bu süreçte Mürsi Hükûmeti, muhaliflerin oluşturduğu ulusal kurtuluş cephesi ile erken seçimler konusunda anlaşamayıp *Tamarut* kampanyasındaki talepleri de reddedince, ordu, 30 Haziran-3 Temmuz 2013 sürecinde Mürsi'ye artık başkan olmadığı ultimatovunu vermiştir. Savunma bakanı el-Sisi, ordunun yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Hemen ardından Al-Shatir, Mohammed Akef, Saad el-Katami gibi üst düzey Müslüman Kardeşler yöneticileri tutuklanmıştır. Rab'a Al-adawya ve Al-Nahda Meydanlarında Müslüman Kardeşler yanlılarına açılan ateş sonucunda binlerce ölüm gerçekleşmiştir. Muhalefet içinde Devrimci Sosyalistler darbeyi kınayan ilk grup olmuştur.

Bu tarihsel kırılmada başta belirtildiği gibi Mısırlı devrimciler, İskenderiye'de Devlet Gizli Servisi'nin arşivlerine el koymak üzereyken (Mısır yakın tarihinin en önemli suçlarını aydınlatılabilecekken) orada inisiyatifi orduya bırakarak rejim ile temel bir hesaplaşmaya girişme cesaretini gösterememişlerdir. İkinci tarihsel kırılmada, demokrasi ve çok partili yaşam deneyimi kısıtlı bir ülkede; Mürsi ve Müslüman Kardeşler'in kendi ajandalarını dayatarak düzen güçleriyle anlaşmalı bir şekilde İslami yönetimi sürdürme gayreti, bir erken seçim kararı ile daha yumuşak bir geçişle demokratik hayatın ömrünü uzatılabilecekken tam tersi yönde alınan kararlar ve inatçılık eski düzenin restorasyonuna yol vermiştir. Muhalefet partileri de darbeye karşı tutarlı bir demokrat çizgi izlemeyip anti-ihvancı bir tutumla ordu güçlerine destek verince ortaya eski Mübarek günlerini aratacak bir despot yönetim biçimi çıkacaktır.

7. SONUÇ: EL-SİSİ ve OTORİTER RESTORASYON

2013 Temmuz'u sonrası yönetime el koyan El-Sisi ve ordu üst yönetimi, Müslüman Kardeşler'i doğrudan terör örgütü olarak nitelendirerek, halkta geçmiş yıllarda biriken öfkeyi bu sözde ulusal kurtuluş mücadelesine kanalize etmeye çalışmıştır. Ordu'nun darbe yaparken en önemli motivasyonunun devletteki güç dengelerinin mevcut

durumunu ve ordunun bu denklemde kilit rolünü korumak olduğu söylenebilir. Ordu kurmayları Müslüman Kardeşler'in devleti İslamileştirmeye çalıştığını ve bunun bir varoluş tehdidi olduğunu da düşünüyordu (Koechler &Albrecht, 2019: 148-176). Sisi konuşmalarında, Mörsi'nin hedeflerinin ordu genelkurmayını, SCAF'ı, lağvetmek ve devletin ihvan hareketince ele geçirilmesi olduğunu belirtiyordu. Orduyu bütün bu kaosu çekip çevirecek tek unsur olarak gören General El-Sisi yükselirken, çeşitli unsurlar kendisini öne çıkarmıştır. İlk unsur, istihbarattan sorumlu bakan olmasıydı. Devlet güvenlik servisi sarsılırken yerini ordu istihbaratı almaya başlamıştır. İkinci olarak El-Sisi, uluslararası ortamda İhvan karşıtı Suudi Arabistan, BAE gibi ülkeleri ve Mısır'ın ABD için jeostratejik önemini kendi yararına kullanmıştır. Üçüncü olarak ise bakanlığı döneminde Müslüman Kardeşler'e bile güven veren İslami tonları olan bir söylem kullanmıştır. Mörsi, El-Sisi'yi değiştirmeye çalışsa da ordu üst yönetiminin tepkisi sert olmuştur. Ayrıca bir avantajı da El-Sisi'nin yüksek lisans tez konusunun Siyasal İslam ve Demokrasi üzerine olmasıydı (Koechler &Albrecht, 2019: 148-176).

Müslüman Kardeşler'in sarsıntılı ve görece başarısız yönetiminin hatalarına gelinirse bu süreçlerin başından beri belirtildiği gibi İslamcı politik yapılar, kapitalizm ve neo-liberal politikalarla temelde bir sorun yaşamıyordu. Mısır'ın son 30 yılına damgasını vuran bu politikalar silsilesini kendilerine yararlı yönleriyle kabul edip sonuçta ortaya çıkan gelir eşitsizliği, yoksulluğun artması, sendikaların tasfiyesi gibi unsurlara ise İslami tonlu kültürel bir eleştiri getiriyordu. Ayrıca yeni ve hızla politikleşmiş post-2011 Mısır toplumunun gerek ekonomik gerekse siyasi özgürlük taleplerine cevap verebilecek bir iktisadi ve sosyal programdan yoksundu. Örneğin Koptik Hristiyan grupların statüsü ve toplumsal yaşamdaki rolleri üzerine ayrıştırmayı azaltıcı politikalarla gitmeyip yönetimin İslamiliğini vurgulamışlardır. İşte o noktada El-Sisi ve ordu kendilerini Hristiyanların, kadınların ve entelektüellerin siyasal İslam'a karşı savaşçısı gibi lanse etmiştir. Son olarak da Suriye ve Libya'da çıkan iç savaşların ve o toplumların kaotik durumu, ordunun düzenin nihai koruyucusu olarak uyguladığı şiddete gerek ulusal gerek uluslararası tepkileri de azaltmıştır.

Burada hegemonya kavramı üzerinden açıklarsak, eski düzene (ordu-sivil bürokrasi ve sermayenin ulusal ve liberal fraksiyonlarına) karşı ayaklanan işçi, çiftçi, işsiz, beyaz yakalı gruplar neoliberal hegemonya ve onun pratik gücüne alternatif oluşturamadıklarından zamanla devrimde geri çekilmişler ve El-sisi önderliğinde eski ilişkiler otoriterlik düzeyi daha yüksek bir şekilde geri dönmüştür. Toplumsal formasyonlarda eğer yeni bir alternatif inşasıyla yola çıkanlar eski ilişkilerin sosyo-ekonomik gücünü, özellikle günlük insan ilişkisi ve pratiklerinde kıramazsa, zaten kurumsallaşmış ama yozlaşmış yapılar, ilk fırsatta özünde aynı fakat farklı biçimlerde o toplumda egemenlik sağlamak için geri döner. El-Sisi'nin ilk iş piyasa ilişkilerinin onarımından başlaması da bunun en dramatik örneği olmuştur.

El-Sisi yönetiminin neo-liberal piyasa ve düzeniyle ilişkisini en iyi açıklayan ise son 10 yıllık ekonomik gelişmelerdi. El-Sisi çoğunluğunu dış yardımlarla finanse ettiği büyük bütçe açıkları verirken kamu özel iş birliği çerçevesinde geliştirilen lüks sayılabilecek kamu yatırımları ve onlara harcanan paralar dikkat çekmiştir. Bunların başlıcaları olarak 58 milyar dolarlık Kahire'nin dışında yeni başkent inşası, 25 milyar dolarlık nükleer reaktör yapımı, 8 milyar dolarlık Süveyş kanalı genişletme projesi sayılabilir. Springboard, Sisi yönetiminin bu lüks, ihtisamlı devlet yatırımları ile sıradan halktan hayranlık ve meşruiyet devşirdiğini iddia etmiştir. Bunun temel sebebinin ise halktan rıza kotarılabilecek sivil iktisadi ve siyasi kurumların içinin boşaltılması olduğunu öne sürmüştür (Springboard, 2022).

Mısır'da eski düzenin çarpıklığının devamı, ekonomik istatistiklerde de kendini göstermiştir. Helwan çelik işletmelerinin kapatılması ile artan işsizliğin yanında 2019'dan bu yana reel anlamda kamu işçi ve memur kazançları reelde negatiftir. Yüksek genç işsizliği %25 ve üzeri artarken iş gücüne katılım da geçen 10 seneye göre azalmıştır. Tipik IMF kemer sıkma politikalarına benzer biçimde kamu sübvansiyonları eğitim, sağlık ve gıdada kısırlarken 2018'de fakirlik sınırı altında yaşayanlar toplam nüfusun %32.5'dir. Bütün bunların üzerine dış açık veren Mısır'da El-Sisi'nin isteği üzerine Mısır Varlık Fonu kurularak rejimin operasyonlarına bir tür örtülü destek sağlanmıştır (Springboard, 2022).

Seküler muhalefette özellikle sol siyasi akımlar ve sendikalar da Nasser zamanından beri devlete korporatist bir biçimde eklenmenin ve kendi bağımsız örgütlenmelerini oluşturamamanın cezasını neo-liberal yıllarda fazlasıyla çekmiştir. Tahrir Ayaklanması'nın başından itibaren yeni kurulacak toplumsal düzene ekonomi politik

anlamda bir alternatif geliştirememişlerdir. Neo-liberal yirmi yılın getirdiği toplumsal muhalefetin giderek kültürel açıdan muhafazakârlaşması ve sınıf bağlarından koparılmasıydı. Sonuçta kırılma anı geldiğinde geçmişin bıraktığı yıkım Mısırlı devrimci gruplarında kendilerine tutarlı bir program çistememesine yol açmış ve ordu ile iş birliğine sürüklenenler daha despotik bir rejimin kendini restore etmesine izin vermişlerdir.

Neoliberal düzenin Mısır'da son kırk yılda yol açtığı sosyo-ekonomik yıkımı Gramsci'ci bir perspektiften değerlendirecek, 1952 devrimi Sonrası Nasır ve Arap sosyalizminin oluşturduğu görece eşitlikçi ve kamucu politikalar, 1970'lerde Sedat sonrası Batı ile uyumlu bir şekilde, Anti-Sovyet, serbest piyasacı ve sermaye yanlısı bir yöne evrilmiştir. Mübarekle hız kazanan piyasacı politikalar giderek kamunun etkinliğini, sendikaların gücünü ve çiftçilerin üretim faaliyetlerini kısıtlayıp ülkeyi sermaye ve ordu bürokrasisi arasındaki çatışmalara mahkûm etmiştir. Gramsci'nin hegemonya anlayışı da burada 1980'ler sonrası ABD ve Batı tarafından az gelişmiş ülkelere IMF aracılığıyla dayatılan neoliberal sosyo-ekonomik reçetelerin aynı anda ulusal devleti kamu hizmetlerinden çekerken, küresel tartışmalarına giderek sınıf yerine etnik-dini ayrışmalara evrilmesini analiz etmektedir. Özellikle muhalif olarak yükselen İslamcı siyasi hareketler bu konjonktürün bir sonucudur. Makalede değinildiği gibi kimlik bazlı hareket eden muhalefet eski düzene karşı ikircikli bir tutum sergilemiştir. Özellikle Müslüman Kardeşlerin küresel kapitalizmle olan bağlantıları Devrim sırasındaki tereddütlerinin başlıca sebebidir. Gramscici teorinin haklılığı da, hegemonik olarak eski düzenin El-Sisi ile restorasyonun gösterdiği gibi, toplumsal analizlerde salt ekonomik veya politik açıklamaları aşan ve değişimi ulusal ve uluslararası boyuttaki bağlantılarla anlamaya çalışmasında yatmaktadır.

Bu makalede anlatılmak istenen de zaten neo-liberal siyasi ve iktisadi düzenlemelerin, halkın siyasi ve ekonomik süreçlere katılımını baskılayan önlemler ve iş kanunları ile halkı bizatihi atomize edip parçalayarak mücadele etme kapasitesini oldukça zayıflattığı gerçeğidir. Ücretlerin toplam ulusal gelirden aldıkları payların sürekli azaltılması, iş ve üretim organizasyonunun kişilerin geleceğini mütemadiyen belirsizlik içinde tutacak şekilde düzenlenmesi ve ekonomi biliminin bir sosyal bilim olmaktan çıkarılıp "rasyonel" kararlar alan teknokratların uzmanlık alanı hâline getirilmesi, bütün bunlar demokratik kurumlar ve değerler savunulmaya muhtaç olduğunda savunabilecek en büyük gücün de kolsuz kanatsız bırakılması anlamına gelmektedir. İşte neo-liberalizmin Mısır'da yaptığı en büyük tahribat da budur.

KAYNAKÇA

- Abul-Magd,Z.(2020) *Army,Business and Revolution in Egypt,in Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Aboulenein, A. (2013) 'Labour strikes and protests double under Morsi', Daily News, 28 April, at: www.dailynewsegypt.com/2013/04/28/labour-strikes-andprotests-double-under-morsi/
- Al-Annani,K. (2021) Ten years Later: Reflections on Egypt's 2011 Uprising. Arab Center Wahington DC Policy Analysis <https://arabcenterdc.org/resource/ten-years-later-reflections-on-egypts-2011-uprising/>
- Alashwal,N. (2020) Egypt's Transition, in *Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Alexander, A. and Bassiouny, M. (2014) *Bread, Freedom, Social Justice: Workers and the Egyptian Revolution* London: Zed Press.
- Amin,G. (2013) *Whatever Happened to the Egyptian Revolution?* Cairo: American University in Cairo Press.
- Ayubi, N. H. (1995), *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London: I.B. Tauris.
- Aziz,S. (2020) Egypt's Transition, in *Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Beinin, J. (2001). *Workers and Peasants in the Modern Middle East*. The Contemporary Middle East). Cambridge: Cambridge University Press
- Beinin, J. (1998). *Egypt: society and economy, 1923–1952*. The Cambridge History of Egypt, 2, 309-333.

- Beinin, J. (2012) *The Rise of Egypt's Workers*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace).
- Blaydes, L. (2010). *Elections and distributive politics in Mubarak's Egypt*. London: Cambridge University Press .
- Cox, R.W. (1993). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. In S. Gill (Ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations* (pp.49-67). Cambridge: Cambridge University Press.
- El-Naggar, A. (2009) '*Economic policy: From state control to decay and corruption*', in R. El-Mahdi and P. Marfleet (eds), *Egypt – the Moment of Change* . London: Zed.
- El Tarouty, S. (2016). *Businessmen, clientelism and authoritarianism in Egypt*. New York: Springer.
- Fishere,E. (2020) *Egypt's transition*. in *Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication
https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Gramsci, A., & Hoare, Q. (1973). *Selections from the prison notebooks* (Vol. 294). London: Lawrence and Wishart.
- Hamid,S. (2020) *Egypt's transition*. in *Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Hanna,M. (2020) *Egypt's transition*. in *Why Did Egyptian Democratization Failed?* AmyHawtorne & Andrew Miller,POMED publication https://www.pomed.org/wp-content/uploads/2020/01/200128b_EgyptDemocracy.pdf
- Hansen, S. (2012) '*The economic vision of Egypt's Muslim Brotherhood millionaires*', *Business Week*, 19 April.
- Hinnebusch, R.A. (1981). *Egypt under Sadat: Elites, Power Structure, and Political Change in a Post-Populist State*. *Social Problems*, 442-464. London: CambridgeUniversity Press.
- Hourani, A. (2013). *A history of the Arab peoples*: Updated edition. NewYork: Faber & Faber.
- Ikram, K. (2006), *The Egyptian Economy, 1952–2000: Performance, Policies, Issues*. London: Routledge.
- Khlebnikov,A. (2016) *Why did the 2011 Egyptian Revolution Fail*, *Central European Journal of International Studies*.Vol 10 no 3. Syf 88-117.
- Koehler, K and Holger Albrecht. (2019) '*Revolutions and the Military: Endgame Coups, Instability, and Prospects for Democracy*', *Armed Forces and Society* 47 (1), syf 148–176
- Kurtz, S. (2011) '*Is there an Arab spring?*', *National Review Online*, 21 March, at: www.nationalreview.com/corner/262618/there-arab-spring-stanley-kurtz
- Lengyel, P. (1974). *An Egyptian view of dependency and development*. *Studies in Comparative International Development*, 9(1), syf 121-125.
- Lewis, B. (2006) '*Freedom and justice in Islam*', *Imprimis* (September) 35 (9).
- Maher.S(2011) *Political economy of the Egyptian Uprising*.*Monthly review*, 63(6),s32.
- Marfleet, P. (2016). *Egypt: contested revolution*. London: Pluto Press.
- Milner, A. (2002 [1892]) *England in Egypt* (Piscataway, NJ: Gorgias Press).
- Mitchell, T. (1999). *Dreamland: The neo-liberalism of your desires*. *Middle East Report*, 210, 28-33.
- Muslim Brotherhood (2011) '*FJP 2011 Program on Social Justice*', *Ikhwanweb*, 4 December, at: www.ikhwanweb.com/article.php?id=29300
- Hoare, Q., & Nowell-Smith, G. (2005). *Selections from prison notebooks*. New York: Lawrence & Wishart. 216-276.
- Roccu,P.(2013). *The Political Economy of the Egyptian Revolution: Mubarak, Economic Reforms and Failed Hegemony*. London: Palgrave
- Sanyal, P. (2016). *Parliamentary elections in Egypt, 2015*. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(4), 445-454.
- Seth, R. (1966) *Russell Pasha*. London: William Kimber.
- Springboard,R. (2022) *Follow the Money to the Truth about Al-Sisi's Egypt*,Pomed https://pomed.org/wp-content/uploads/2022/01/2022_01_Final_SpringborgSnapshot.pdf

Üşenmez,Ö.(2016) Arab Socialism. In Z. Cope & I. Ness (Eds.). The Palgrave encyclopedia of imperialism and anti-imperialism. (pp. 812-817). London: Palgrave Macmillan.

Üşenmez,Ö, Levent Duman (2022) Egypt: Persisting Authoritarianism and Arab Spring in (eds) Ertuğrul Cevheri ve Levent Duman, Persisting Authoritarianism in the Arab World : Internal and External Dimensions. (pp 79-118) Ankara: Nobel Yayınları.

World Bank (1993), Arab Republic of Egypt – An Agricultural Strategy for the 1990s, Washington, DC: World bank

Yetiş, M. (2015) *Hegemonya*. içinde (Gökhan A,Atilla A,ed) Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler arası ilişkiler (pp. 87-99). İstanbul: Yordam Yayınları.

Zubaida, S. (2009). *Islam, the people and the state: Political ideas and Movements in the Middle east, London : I. B Tauris.*

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.06.2024 ✓Accepted/Kabul: 23.07.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1494525

Research Article/Araştırma Makalesi

İnal, R. (2024). "Sosyolojide Spor, Sporda Sosyoloji: Türkiye'de Spor Sosyolojisi Araştırmaları için Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 353-368.

SOSYOLOJİDE SPOR, SPORDA SOSYOLOJİ: TÜRKİYE'DE SPOR SOSYOLOJİSİ ARAŞTIRMALARI İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

Rahşan İNAL*

Öz

Spor sosyolojisi Avrupa, Amerika ve Kanada'daki akademisyenlerin öncü çalışmaları ve inşa ettikleri kurumsal yapılarla gelişen bir alt disiplindir. 1980'li yıllardan günümüze spor sosyolojisinin uluslararası akademik dergilerindeki makaleler öz incelemeye tabii tutularak sistematik olarak değerlendirilmektedir. Bu makalenin amacı da Türkiye'de sosyoloji ve spor bilimlerinde, spor sosyolojisi alanındaki lisansüstü tezler ile iki akademik dergide yayınlanan spor sosyolojisi araştırma makalelerinde ortaya çıkan baskın temaları, araştırma yöntemlerini, kuramsal yaklaşımları temel içerik analizine tabii tutarak Türkiye'de spor sosyolojisini değerlendirmektir. Bu hedefle, sosyoloji ve spor bilimlerinde, spor sosyolojisi alanındaki, 69 lisansüstü tez ve iki dergideki 607 makale kelime bulutu ile desteklenerek temel içerik analizine tabii tutuldu. Araştırmanın sonuçlarına göre, spor bilimlerindeki çalışmalarda spor sosyolojisi, sosyoloji ana disiplininin daha fazla yer almakta ve tema zenginliği bulunmaktadır. Buna rağmen sosyoloji kuramları ve araştırma yöntem tekniklerinde çeşitlilikten uzaktır. Sosyoloji ana disiplininde ise spor sosyolojisi daha az ilgi görüyorken, spor sosyolojisi odaklı lisansüstü tezlerde sosyoloji kuramları ve metodolojik çeşitliliğe sahiptir.

Anahtar kelimeler: *Sporun sosyolojisi, Spor sosyolojisi, Türkiye, Kelime bulutu.*

SPORT IN SOCIOLOGY, SOCIOLOGY IN SPORT: AN EVALUATION FOR THE SOCIOLOGY OF SPORT RESEARCH IN TÜRKİYE

Abstract

Sociology of sport is a sub-discipline that has developed with the pioneering work of academics in Europe, America and Canada and the institutional structures they have constructed. Since the 1980s, articles in international academic sociology of sport journals have been systematically self-analysed and evaluated. The aim of this article is to evaluate the sociology of sport in Türkiye by analysing the dominant themes, research methods and theoretical approaches emerging in postgraduate theses in the field of sociology of sport and by subjecting sociology of sport research articles published in two academic journals to basic content analysis. For this purpose, 69 postgraduate theses written in sociology and sport sciences, 'in the field of sociology of sport' and 607 articles in two journals were subjected to basic content analysis and supported by word cloud. According to the results of the research, sociology of sport studies is more common in sport sciences than the main discipline of sociology and there is a richness of theme. However, sociological theories and research method techniques are far from diverse. While the sociology of sport receives less attention within the main discipline of sociology, postgraduate theses focusing on the sociology of sport are rich in sociological theories.

Keywords: *Sociology of sport, Sport sociology, Türkiye, Word cloud.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ERZİNCAN.
e-posta: rahsan.inal@erzincan.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-4461-0989>)

1. GİRİŞ

Spor sosyolojisi araştırmalarıyla tanınan Ben Carrington (2015), Uluslararası Spor Sosyolojisi İncelemeleri Dergisi'nin (International Review for the Sociology of Sport, IRSS) 50. Yıldönümü için hazırlanan özel sayısında kışkırtıcı bir soru sordu: "Spor sosyolojisi var mı?". Makalesinin yayınlandığı yıl, Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) akademisyenlerin öncülüğünde bir dizi kurumsal yapı inşa edilmiş, akademik araştırmalar gerçekleştirilmiş ve yayınlanmıştı. Spor sosyolojisi de 1960'lardaki başlangıç noktasında değildi ancak Carrington'ın (2015) amacı farklıydı. O, spor sosyolojisi alanında üreten araştırmacıların o güne kadar, beden eğitimi, boş zaman, insan hareketi ve popüler kültür çalışmalarından farklı bir alan yarattıklarını kabul ediyor ancak bir yandan da ana akım sosyolojide, spor sosyolojisi araştırmalarının hala yeterince yer al(a)mamasını eleştirel bir perspektifle tartışıyordu. Eleştirel yaklaşımı şaşırtıcı değildi. Zira Birleşik Krallık merkezinde Avrupa, Kuzey Amerika'da (özellikle ABD ve Kanada) Eric Dunning (1967) ile başlayan spor sosyolojisi literatürünün sistematik bir parçası haline gelen "durum değerlendirmesi", akademik bir geleneğe dönüşmüş durumdaydı. Çünkü spor, kültür, toplum ve ekonomi arasındaki ilişkiye dayanan spor sosyolojisi nispeten genç bir akademik alt disiplindir ve herhangi bir disiplinin gelişme durumunu değerlendirmeye çalışırken düzenli ve eleştirel bir öz inceleme yapılmalıdır (Dart, 2014: 646). Çünkü hiçbir alan/disiplin, hiçbir meslek durağan değildir (Malcolm, 2014). Bu nedenle spor sosyolojisinin önde gelen akademik dergilerinde, belirli periyodlarla hem disiplinin tarihsel süreci hem de bu dergilerde yayınlanan makalelerin içerik analizleri ile sistematik literatür taramaları yapılmaktadır. Spor sosyolojisi araştırmalarındaki güncel durum eleştirel bir perspektifle değerlendirilmekte, bu kapsamda hem editörler hem de araştırmacılar için geliştirici öneriler sunulmaktadır (Carrington, 2013; Coakley, 1987; Dart, 2013, 2014, 2019; Heinemann ve Preuss, 1990; Malcolm, 2014; Newman, 2019; Purdy, 1980; Seippel, 2018). Sadece dergilerdeki makaleler değil, editörlerin dergilere ve spor sosyolojisine katkıları da bu analizlere dahil edilmektedir ve yayınlardan da anlaşılabilceği gibi editörler de bu çalışmalarını talep etmektedirler. Örneğin Dart (2013), makalesinde dergileri ve dergi editörlerini değerlendirmiş, editörler de kendi çalışmalarını, dergilerini ve genel olarak spor sosyolojisindeki gelişmeleri belirli periyodlarla ele almışlardır (Cooky, 2023; Malcolm, 2018).¹ Ancak araştırmacıların da altını çizerek gösterdiği gibi dünyanın tüm ülkelerinde spor sosyolojisi hem kurumsal hem de alan bilgisi açısından eşit düzeyde gelişmedi (Malcolm, 2014; Young, 2016).

Türkiye'de de 2000'li yıllardan sonra yayınlanan kitaplar ve üniversitelerde hazırlanan lisansüstü tezlerdeki niceliksel artışla birlikte sporun, sosyal bilimler ve sosyal teoriyle olan "mesafesinin" azalmaya başladığı, zaman zaman spor sosyolojisinin de gündeme geldiği görülebilir. Buna rağmen literatürdeki çalışmalar, çok az sayıda sistematik değerlendirmelerin konusudur (Açıkgöz vd., 2018; Elmas vd., 2018, 2019).² Henüz "sporun sosyolojisi" özellikle de sadece "sosyolojide spor" sistematik bir taramayla değerlendirmeye tabii tutulmamıştır. İngilizce literatürdeki temel eleştiri, sosyolojide sporun göz ardı edilme eğiliminin Türkiye'de karşılığının olup olmadığı netlik kazanmamıştır. Kısacası henüz Türkiye'de spor sosyolojisi alt disipliniyle ilgili bir "durum tespiti" yapı(a) madı. Dünyanın pek çok ülkesinde literatürde örnekleri görüldüğü gibi, bir alt/disiplinin gelişimi, dünü, bugünü ve geleceğine dair yapılacak değerlendirmeleri kapsar (Young, 2016). Okuduğunuz araştırma Türkiye'de spor sosyolojisinde yapılan araştırmaların güncel durumunu, çalışılan baskın temalar ve spor branşları, kuramsal çerçeve, araştırma yöntem-teknipleriyle analiz ederek Türkçe literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu hedefle, Türkiye ulusal tez merkezi çevrimiçi arşivinde sosyoloji ve spor bilimleri ana bilim dallarında yazılmış 69 lisansüstü tez ile 2000-2023 yılları arasındaki yayınlarıyla iki akademik dergi; Sosyoloji Araştırmaları Dergisi 234 makale ve Spor Bilimleri Dergisi 373 makaleyle incelenerek temel içerik analiziyle değerlendirildi.

Giriş bölümünün ardından makalenin içeriği şöyle biçimlendirildi: Karşılaştırma yapmak amacıyla öncelikli olarak Avrupa, ABD ve Kanada merkezli spor sosyolojisi literatürü ve kurumsal gelişme süreci değerlendirildi. Ardından Türkiye'de spor sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar genel hatlarıyla aktarıldı. Araştırma metodolojisinin

1 2015 yılında IRSS'nin 50.yıldönümündeki 50 yazarlık özel sayısı spor sosyolojisi için önemli bir bilgi deposudur. Editörler, her yazarı, "spor sosyolojisinin değerlendirilmesi" ortak temel başlığına sahip, 2000 kelimelik bir makaleyle katkıda bulunmaya davet ettiler. Yazarlar, bir araştırma alanı olarak spor sosyolojisinin gidişatı, spor sosyolojisinin önündeki zorluklar ve spor sosyolojisinin gelecekteki yönelimleri hakkında değerlendirme yaptılar (Pike vd., 2015). Sociology of Sport Journal'da (Sporun Sosyolojisi Dergisi, SSJ) ise, derginin yayın hayatına başlamasının 40. yılında en çok referans gösterilen 40 makale (1980'ler, 1990'lar, 2000'ler ve 2010'lar) açık erişim olarak yayımlandı. Derginin son baş editörü Chery Cooky (2023) spor sosyolojisi alanında öncü araştırmacıların isimlerinin katkılarına ele alırken, Jay Coakley'de (2021) çalışmasında spor sosyolojisinin son kırk yılını değerlendirdi.

2 Elmas vd. (2018), "sporda sosyal alanlar" olarak yaptıkları araştırmada 2000- 2015 yılları arasında hazırlanmış lisansüstü tezlerde oranları şöyle tespit edildi: Spor psikolojisi % 38; spor yönetimi % 23,5; spor sosyolojisi % 16, rekreasyon % 8,3 ve spor pazarlaması %7,2.

ardından bulgular bölümünün ardından son bölüm, bulguların literatürle karşılaştırıldığı, tartışma, sonuç ve öneriler bölümüdür.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE³

Sosyoloji için spor, sadece belirli kültür fizik hareketleriyle bedensel ve zihinsel eylemlilik değil, çok yönlü kültürel, toplumsal, politik ve ekonomik bir fenomen olarak kavranır. Giulianiotti'ye göre (2018: 3–7), sosyoloji, sporun detaylı ve derinlikli bir şekilde incelenmesinde sosyal bilimler içinde ideal konuma sahip bir disiplindir. Sosyoloji içinde tıpkı çalışma sosyolojisi, eğitim sosyolojisi, siyaset sosyolojisi gibi bir alt disiplin olarak değerlendirilen, spor sosyolojisi, ise sosyolojinin kendisi gibi çeşitli, karmaşık ve tartışmalı bir akademik araştırma alanıdır. “Spor sosyologları”, diğer ana disiplinlerle özellikle antropologlar, ekonomistler, tarihçiler, beşeri coğrafyacılar, filozoflar ve siyaset bilimcilerle iletişim halinde olmuştur. Ek olarak, spor sosyolojisi alt disiplini, disiplinler arası çalışma alanlarına, özellikle de boş zaman çalışmaları, kültürel çalışmalar, etnik ve ırksal çalışmalar, toplumsal cinsiyet çalışmaları, küresel çalışmalar ve medya çalışmalarıyla da buluşabilir. Bairner'ın (2012) savunduğu gibi spor sosyolojisi, diğer disiplinler ve alt disiplinlerle iş birliği ve onların da katkılarıyla teorik ve metodolojik olarak daha yaratıcı olabilecektir.

Spor sosyolojisi, spor ve fiziksel kültürün sistematik, ampirik olarak temellendirilmiş ve teorik/kavramsal olarak yönlendirilmiş analizini ifade eder. Spor, sosyolojik teoriyi ve bu teorinin temelini oluşturan kavramları geliştirmek ve hatta test etmek için bir araç olarak incelenir. Bir spor sosyoloğu, hem güncel hem de uzun vadede genel sosyal süreçlerin nasıl ortaya çıktığını, karmaşık kurumların nasıl işlediğini ve değiştiğini, toplumdaki güç, kültür ve ideolojinin işleyişini, kişisel/grup kimliklerinin oluşumu, paylaşılan anlam yapıları, vücut bulma deneyimi, kişisel rollerin, statülerin ve duyguların ortaya çıkışı gibi insanlık durumuna ilişkin temel konuları daha fazla aydınlatmak için ağırlıklı olarak spora odaklanır (Atkinson, 2018: 8–17). Sporun sosyolojik analizleri; sporu izleyenleri ve taraftarları, sporu yapanları; amatör ya da profesyonel sporcuları, sporu yönetenleri ve ayrıca bir boş zaman etkinliği olarak amatör sporları, amatör/profesyonel spor kulüplerini de kapsamakla birlikte araştırma çeperi de ana disiplin sosyolojiden kaynaklı olarak geniştir. Kimlik, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet, göç, küreselleşme başta olmak üzere sosyolojideki temel çalışma alanlarının hepsi sporla ilişkili olarak sporun sosyolojisinde ele alınabilir. Örneğin son yıllarda mega spor organizasyonları çok daha fazla sayıda sosyal bilimcinin ilgisini çekmektedir. Çünkü, mega spor etkinliklerinin detaylı analizleri, dünya sporunda yönetimle ilgili merkez-çevre ilişkilerini, ulus devletler, uluslarüstü spor derneklerini/kurumlarını/federasyonlarını ve spor şirketleri arasındaki güç ilişkilerini, medya-spor-iş dünyası bağlantılarını ve “şehre sirk geldiğinde” ortaya çıkan çatlakları kapatmak için gereken ideolojilerin kültürel üretimi gibi birbiriyle örtüşen ve kesişen birçok konunun ele alınmasına olanak sağlamaktadır (Horne ve Manzenreiter, 2006). Pike vd.(2015), spor sosyolojisi alanındaki araştırmaların, politika geliştirmede çeşitli roller oynayarak önemli bir sosyal etkiye sahip olduğunu, spor sosyolojisi alanındaki akademisyenlerin çalışmaları sayesinde, kamuoyu ve medyanın dikkatinin bugün toplumda sporun karşı karşıya olduğu sayısız acil soruna yöneldiğini ifade etmektedirler.

İngilizce literatürde sıklıkla kullanılan “spor sosyoloğu” unvanının, Türkiye’de spor alanında çalışan akademisyenler tarafından genel kabul gördüğüne dair kanıt bulunmamakla birlikte, Avrupa ve Kuzey Amerika’da ilk dönem araştırmacılarıyla başlamış, yaygın kullanılan bir akademik kimlik olması da dikkat çekicidir (Coakley, 1987).⁴ Bu unvanın bir bakıma spor sosyolojisinin alt disiplin olarak var olma çabası ile açıklanabilir; zira “kendini var etme olarak kimlik, aynı zamanda farklılık olarak kimliktir” (Ingham ve Donnelly, 1997: 395). Bu bakımdan da

³ “Spor sosyolojisi” açıkça görülebileceği gibi İngilizce dilinde oluştu ve gelişti (Malcolm, 2018). Atkinson (2018), Avrupalı ve Kanadalı araştırmacıların ‘sociology of sport’ kullanma eğilimindeyken, Amerikalı araştırmacıların ‘sport sociology’ daha özgürce kullandıklarını tespit etmiş ancak bu noktada Bairner’ın (2012) işaret ettiği gibi mesele akademik dildeki ince farklılıktan ziyade incelikli bir araştırma gündeminin farklılığı olmuştur. Okuduğunuz bu makalenin tamamında “spor sosyolojisi” ile ifade edilen aslında “sporun sosyolojisi”dir. Atkinson (2018) göre ise ikisi arasındaki en temel fark “araştırma sorusu” dur. Spor sosyoloğu (sport sociologist), temel soruları tercih etme ve verileri bir şekilde önceden belirlenmiş teorik odaklardan okuma eğilimindeyken, sporun sosyoloğu (sociologist of sport) soruları temel sosyolojik sorunlardan formüle eder ve araştırma eylemi yoluyla yeni teoriyi test eder / diyalog kurar / üretir.

⁴ Sosyologlar, genellikle kendilerini çalıştıkları alt disiplinle; örneğin “ekonomi sosyolojisi” alanında yoğunlaşan bir sosyolog kendisini “ekonomi sosyoloğu” unvanıyla tanımlama eğiliminde değildir. “Spor sosyoloğu” unvanı ise, Spor Bilimleri’nde yaygın kabul gören “spor psikoloğu” unvanı ile taşıdığı benzerlikle dikkat çekicidir. Spor Bilimleri alanında spor ekonomisti, spor tarihçisi ya da spor gazetecisi gibi unvanlar da kullanılmakta ve “uzmanlık” odaklı bu unvanların kullanımı yönünde bir eğilimin varlığından da söz etmek mümkündür.

Batı'da ya da İngilizce literatürde spor sosyolojisinin kendisini nasıl var ettiği, kurumsal yapıları ve öncü çalışmaları ile bilinmelidir. Bu tarih bir sonraki bölümde ele alınmaktadır. ⁵

2.1. SPOR SOSYOLOJİSİNDE KURUMSAL GELİŞMELER: BİRLEŞİK KRALLIK MERKEZLİ AVRUPA ÜLKELERİ, ABD VE KANADA⁶

Spor sosyolojisinin akademik bir araştırma alanı olarak geçmişi çok gerilere gitmemekle birlikte kısa zamanda ilerlemesini sağlayan araştırmacıların yoğun ilgisiyle hızla gelişmiştir. Giulianotti (2018), sporun ilk önemli sosyolojik tartışmasının Alman yazar ve kültür eleştirmeni Heinz Risse tarafından 1921 yılında yayınlanan *Soziologie des Sports* adlı kitabında yapıldığına işaret ederken, Malcolm (2014) araştırmasında ABD'de 1910'dan sonra "Yeni Beden Eğitimi" nin temelinde sosyoloji olduğunu belirtiyor. Spor sosyolojisinin 1960'lardaki ilk döneminin en önemli isimleri ise Eric Dunning ile birlikte Norbert Elias'tır (Mennell, 2006) ⁷. Waddington ve Malcolm (2006) ise, Dunning'in, çalışmalarıyla spor sosyolojisinin "kurucu babası" olduğu konusunda güçlü kanıtlar sunmaktadırlar. Onlara göre, Dunning, spor alanındaki çalışmalarına başladığı 1959'da henüz spor sosyolojisi bir alt disiplin olarak mevcut değildi. Ayrıca spor sosyolojisiyle ilgilenen akademik gruplar, alanda uzmanlaşmış dergiler de yoktu. Hatta yazarlara göre o dönem bazı sosyologlar arasında sporun sosyolojik bir araştırma alanı olarak "hor görülmesi" de söz konusuydu.

Aslında spor sosyolojisi disiplinin başlangıcı için belirlenecek "ilk adımdan" ziyade Giulianotti (2018), tarafından da vurgulandığı gibi planlı ve sistematik çalışmaların yayınlandığı 1960'lar sonrasına bakmak gerekli. Bu dönem, özellikle ABD'de spor sosyolojisine yönelik ilgi, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki toplumsal ve politik alanda yaşanan hareketlilik döneminde belirginleşmiştir (Coakley, 1987). Bu hareketlilik tesadüf değildir, zira o dönemlerde siyah atletlerin ırklar arası eşitsizliklere karşı muhalif eylemleri toplumsal dikkat ve ilgiyi çekiyordu (Cooper vd., 2019; Edwards, 1969; Wiggins, 2014). Buna rağmen spor "ana akım sosyoloji" den hala beklenen ilgiyi görmüyordu. Sivil haklar aktivisti ve spor sosyoloğu Harry Edwards bu dönemde "Sporun Sosyolojisi" başlıklı ilk tezi yazan isim olarak, tez komitesini tez konusu için "ikna" ettiğini, kendisinin üniversitedeki spor sosyolojisi derslerine yönelik "bu spor, sosyoloji değil" biçiminde yorumlayarak eleştiren akademisyenleri yıllar sonra bir konuşmasında şöyle aktardı:

1967'den bu yana çok uzun bir yol kat ettik... Tezim, sosyal bir kurum olarak sporun sosyolojik analizine odaklanan ilk çalışmaydı. O zamana kadar spor, beden eğitimine indirgenmişti. Sosyologlar bunun bir kariyer odağı ya da analiz alanı olarak kendi standartlarına uygun olduğunu düşünmüyorlardı. En büyük zorluklardan biri, Cornell Üniversitesi'ndeki akademisyenleri bile sporun incelenmeye değer olduğuna ikna etmektir. Yüz beş yıllık sosyoloji geleneğine rağmen, büyük bir kurum ve giderek daha da önemli hale gelen bir kurum (spor), çoğunlukla akademik kibir nedeniyle göz ardı edilmiş ve atlanmıştır (Dr. Harry Edwards *Sociology of Sport Origins*, 2009).

"Görünmezliğine" rağmen spor sosyolojisi 1970'lerin başında hem sosyoloji hem beden eğitimi bölümlerinde müfredata girmişti (Coakley, 1987). Yine de Edwards'ın sözünü ettiği eksiklik çok uzun zaman sürmüş olmalı ki, 1980'lerin sonunda spor sosyolojisine katkıları olan bir diğer kuramcı Bourdieu (1988: 153) "spor sosyolojisinin sosyologlar tarafından göz ardı edilirken sporcular tarafından küçümsendiğini" yazdı. ⁸

Bireysel olarak gerçekleştirilen spor sosyolojisi araştırmaları kıymetlidir ancak kurumsal yapılar sistematik bir çalışma disiplini ve sürekliliği de beraberinde getirir. Bu kapsamda sekiz spor sosyoloğu, 1964 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde bir araya geldi, 1965 yılında Uluslararası Spor Sosyolojisi Komitesi (ICSS) kuruldu, 1966 yılından itibaren "International Review of Sport Sociology" adlı bir dergi yayınlanmaya başladı. 1993 yılında derneğin ve derginin isimleri Uluslararası Spor Sosyolojisi Derneği/ International Sociology of Sport Association (ISSA) ve "International Review for the Sociology of Sport (IRSS)" olarak değiştirildi (Pike vd., 2015). Mart 1977'de "Journal

⁵ Coakley (1987), spor sosyolojisinin tarihini tekrarlarla düşmeden yazmanın zorluğuna dikkat çekerken yıl 1987'yi. Malcolm (2014), ise spor sosyolojisinin tarihini yazan spor sosyologlarının çoğunlukla "kendi kendini tanımlayan" bir tarih yazdıklarına dair incelikli bir eleştiri yaparak, anlatımlar arasındaki bazı tutarsızlıklarla, farklı insanların spor sosyolojisinin "tarihini" farklı biçim ve içeriklerde yorumladığını ifade etmektedir.

⁶ Kuzey Amerika yerine zaman zaman Kanada ve ABD olarak ayrı ayrı yazılması tercih edilmiştir.

⁷ Bu dönem Dunning ve Elias'ında çalıştığı İngiltere Leicester Üniversitesi spor sosyolojisi çalışmalarında merkez olurken, günümüzde onların da öğrencileri olan akademisyenlerle Loughborough Üniversitesi spor sosyolojisinde öne çıkmaktadır.

⁸ Pierre Bourdieu ve spor sosyolojisine katkıları hakkında ayrıntılı bir Türkçe çalışması için bkz. Yüksel (2019).

of Sport and Social Issues” ilk sayısının yayınlanması, ardından 1978’de Kuzey Amerika Spor Sosyolojisi Derneği’nin (NASSS) kurulması, 1984’te “Sociology of Sport Journal” yayınlanması, 2001’de kurulan Avrupa Spor Sosyolojisi Derneği/ The European Association for Sociology of Sport (EASS) ve 2004’te “European Journal for Sport and Society” (EJSS) dergisinin yayın hayatına başlaması diğer önemli kurumsal gelişmeler olmuştur (Wenner, 2023). Günümüzde bu dergilerin dışında da nitelikli ana akım sosyoloji dergilerinde ve diğer pek çok dergide (Sport in Society, Soccer&Society gibi) spor sosyolojisi araştırmaları yayınlanıyor. Ayrıca Avrupa ve Dünya Spor Sosyolojisi Dernekleri de düzenli aralıklarla kongreler yapmakta ve genç araştırmacıları da katılıma teşvik etmektedirler (EASS, 2024; ISSA, 2024). Avrupa Sosyoloji Derneği’nin (ESA) bünyesindeki araştırma gruplarından biri ise Toplum ve Spor’dur (ESA, 2024). Spor sosyolojisinin, 1950’lerden günümüze etkileyici bir biçimde geliştiği ABD, Birleşik Krallık ve Kanada başta olmak üzere, Latin Amerika’dan Güney Kore’ye kadar birçok ülkede bu alanda güçlü akademisyenlerin var olduğu ve etkileyici araştırmaların yapıldığı kabul edilmektedir (Young, 2016).

1990’lı yılların ortalarından sonra Türkiye’de de sporun, futbol branşı öncülüğünde sosyal bilimler için ilgi çekici hale geldiği gözlenmektedir. Bir sonraki bölümde Türkiye’deki spor sosyolojisi çalışmalarındaki sürecin nitelikli ilk çalışmalarına yer verilmektedir.

2.2. TÜRKİYE’DE SPOR SOSYOLOJİSİ Mİ SPORDA SOSYAL BİLİMLER Mİ?

Türkiye’de sporun sosyolojide değil ama sosyal bilimlerdeki erken dönem nitelikli akademik katkılarından biri 1980’de Kurthan Fişek (1980) tarafından yazılmış olan devlet politikası ve toplumsal yapıyla ilişkisi bağlamında “Spor Yönetimi” başlıklı çalışmasıdır. Bağımsız araştırmacılar tarafından üretilen ilk çalışmalardan bir diğeri Veysel Atayman ve Metin Kurt tarafından yapılmıştır. Atayman, 1972’de “Spor ve Sınıflı Toplum” başlığında yazılar yayınladıklarını, bu çerçevede de sporda kuramsal tartışmalar yapmayı denediklerini eleştirel bir perspektifle yazmıştır (Atayman, 1997). Aynı kitapta yazarların spor ve oyuna yönelik kuramsal bir tartışma zemini yaratma çabası içinde olmaları ve Birleşik Krallık’ta spor sosyolojisinin öncülerinden Eric Dunning gibi isimlerine referans vermeleri de ilgi çekicidir (Kurt vd., 1997). Birikim Dergisi’nde de futbol merkezli yazılar yazılmaya ve entelektüel tartışmalar da yapılmaya başlamıştı (Bora, 1993; Erdoğan, 1993). 1990’ların spor ve sosyal bilimler literatürüne sistematik katkısı ise İletişim Yayınları öncülüğünde başlatılan “futbol dizisi” ile olmuş, ilk derleme kitap “Futbol ve Kültürü” nde (Bora vd., 1993) Türkiye’den ve uluslararası akademik topluluktan da yazarlar yer almıştı. Yine 1990’larda futbol taraftar kimliğini, sosyoloji formasyonundan da uzak kal(a)madan yorumlayan Can Kozanoğlu (1996) kitabı da ilk dönem çalışmalar içerisinde değerlendirilmelidir. 2000’li yıllardan sonra sporun tarih, sinema, sosyoloji, politika ve antropoloji disiplinlerinde ele alındığı yayınların sayısı artmış ancak spor sosyolojisi odaklı nitelikli yayın sayısı açıkça yetersiz kalmıştır (Dever ve Sözen, 2021; Hacisoftaoğlu vd., 2015; Talimciler, 2010; Tükenmez, 2009). Bu yıllarda öne çıkan popüler yayınlardan biri de edebiyatın önemli isimlerinden Galeano, (1998) tarafından yazılan kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesidir. 1990’lardan günümüze kadar ise sadece üç akademik dergi tarafından sosyal bilimlerin tüm alanlarında sporu/futbolu değerlendiren “özel sayı” yayınlanmıştır. Toplum ve Bilim dergisinde iki özel sayı spor (Akin vd., 2005; Bora ve Orhon, 2022) diğer iki dergi ise futbol odaklıdır (Erdoğan, 2008; Öztürk, 2010). Kısaca ve ilk çalışmalarla yer verilen Türkçe literatürün ardından bir sonraki bölümde araştırma tasarımı ve metodolojisine yer verilmiştir.

3. ARAŞTIRMA TASARIMI VE METODOLOJİ ⁹

Araştırmanın tasarımı ve metodolojisi, araştırmanın hedefi doğrultusunda belirlendi. Makalenin hedefi spor sosyolojisinin Türkiye’de sosyoloji ve spor bilimleri ana bilim dallarındaki lisansüstü tezler ve analize dahil edilen iki dergideki makalelerle baskın araştırma temaları/konuları, kuramsal çerçeve, araştırma yöntem-tekniklerinde eğilimleri belirlemek ve literatürle karşılaştırarak Türkiye’de spor sosyolojisinin değerlendirmektir. Araştırma, seçilen lisansüstü tezler ve dergi makaleleri ile sınırlıdır. Araştırmanın temel soruları şöyledir: Türkiye’de yazılan lisansüstü tezlerde spor sosyolojisi alt disiplini ile bu iki ana bilim dalında uzun yıllar yayın yapan iki akademik dergide yer alan makalelerin baskın temaları nelerdir? Araştırmalarda hangi kuramcılar ya da kuramlardan yararlanılmaktadır? Araştırmalarda hangi yöntem/teknik öne çıkmaktadır? Bu araştırma sorularının cevaplarını bulmak için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, ele alınan konu hakkında genel eğilimleri ortaya çıkarmada etkilidir. Bunun yanı sıra daha sonra yapılacak olan bilimsel çalışmalar için de yol göstericidir (Metin

⁹ 2023 yılında dergilerdeki birinci adım verilerin düzenlenmesinde araştırmaya yardımcı olan öğrencilerim Şeymanur Kolbükten ve Esmenur Güngör’e çok teşekkür ediyorum.

ve Ünal, 2022). Gazeteler, reklamlar, diziler, filmler, görseller, sosyal medya, politikacıların konuşmaları, meclis tartışmaları, resmi belgeler içerik analizinde örneklem oluşturabilir. Dart'ın (2014:649) belirttiği gibi içerik analizi şemsiyesi altında farklı pek çok analiz tekniği bulunmaktadır. Bu çalışmada ise başlıca içerik analizlerinden “temel içerik analizi”, sistematik, nesnel ve nicel bir betimleme sunarak, araştırma amacıyla da uygunluk gösterdiği düşünülmüş ve tercih edilmiştir (Erdoğan ve Uyan Semerci, 2023). İçerik analizlerinin çoğu metinleri incelese de, anahtar unsurlar resimler veya nesnel bağlamında da aranabilir ve birçok durumda içerik analizi, belirli metinlerde veya materyallerde neyin mevcut olduğunu veya olmadığını belgelemek için betimsel olarak da kullanılabilir (Drisko ve Maschi, 2016: 50–51). Kelime bulutları ise metinsel verileri tanımlamak ve analiz etmek için kelime sayılarının kullanımını temel içerik analizi ile paylaşır (Kuckartz ve Rädiker, 2023: 10). Bu çalışmada da temel içerik analizi, kelime bulutu aracıyla betimsel olarak kullanılmıştır. Kelime bulutu (word cloud) içerik analizinde kullanılan kelime sıklığı tespiti için tercih edilir (Krippendorff, 2019: 196–199). Kelime bulutu, daha sık kullanılan kelimelerin temsilde daha fazla yer kaplayarak etkili bir şekilde vurgulandığı, metnin özel bir görselleştirmesidir ve araştırmacıların eldeki verilerle ilgili temel bir anlayışa sahip olmalarını sağlar (McNaught ve Lam, 2010). Yinelenen kelimelerin kullanım sıklıkları ve kelime listesi bilgisayar destekli analizleri de destekleyici biçimde kullanımıyla da yararlıdır (Kuckartz ve Rädiker, 2023). Ayrıca kelime bulutlarının bazı durumlarda yorumlanmaları gereklidir (Atenstaedt, 2012). Bu çalışmada ise WordArt kullanılmıştır (Wordart,2024). Son yıllarda, kelime bulutu (word cloud ya da wordle) ulusal ve uluslararası farklı dergilerdeki yayınlarda ve farklı bilimsel disiplinlerde analitik bir araç olarak bazen de Nvivo gibi nitel veri analiz bilgisayar yazılımlarında destekleyici araç olarak kullanılmaktadır (Coker-Cranney vd., 2018; Dart, 2013, 2014; Häggglund vd., 2023; Williams vd., 2013). Bibliyometrik taramalarda da sık kullanılan anahtar kelimelerin görsel sunumunda da kelime bulutunun işlevsel olduğu görülebilir (Çobanoğlu vd., 2023; Usta ve Doğan, 2023). Elbette tüm metodolojik tercihlerde olduğu gibi içerik analizinin de avantajları ve sınırlılıkları bulunmaktadır (Dart, 2014:664). Bu sınırlılıkları nedeniyle geleneksel içerik analizinde, kelime bulutunun yardımcı aynı zamanda ön analiz ve önceki bulguların doğrulanması için yararlı bir araç olarak kullanılabilceği de belirtilmektedir (McNaught ve Lam, 2010). Bu kapsamda da kelime bulutu, dikkat çekmek, bir ön analiz, bir durum tespiti yapmak amacıyla kullanılabilir.

4. BULGULAR

4.1. Lisansüstü Tezler

Çalışmaya dahil edilen lisansüstü tez verileri, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (Tez Merkezi, 2024) çevrimiçi arşivinden sağlandı. Tezlerin belirlenmesinde izlenen adımlar şöyledir: “Detaylı Tarama” alanında, yıl 2023 olarak sınırlandırılarak, ana bilim dalı bölümüne “sosyoloji”, konu alanına ise “spor” yazıldı. 29 kayıtlı tez (6 doktora, 23 yüksek lisans tezi) tespit edildi. İkinci adımda, konu alanına “futbol” yazılınca kayıtlı tez çıkmadığı için dizin alanına futbol yazıldı ve 15 kayıtlı tez (1 doktora, 14 yüksek lisans) tespit edildi. Birinci taramadaki benzer tezler elendi ve 4 yüksek lisans tezi eklenerek 33 teze ulaşıldı. Üçüncü adımda, dizin alanına “spor sosyolojisi” yazıldı. Çıkan 15 tez kaydı incelenerek 4 yüksek lisans tezi daha eklendi. Toplam tespit edilen tez sayısı 6’sı doktora, 31’i yüksek lisans olmak üzere 37’dir. Spor Bilimleri’nde yazılmış spor sosyolojisi tezlerini incelemek için tüm ana bilim dalları kapsamında dizine “spor sosyolojisi” yazıldı. 55 kayıt içinden Spor Bilimleri (Antrenörlük Eğitimi Ana Bilim Dalı, Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim Dalı, Spor Bilimleri ve Teknolojisi Ana Bilim Dalı, Spor Yönetimi Anabilim Dalı, Spor Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rekreasyon Ana Bilim Dalı, Sporda Psiko-Sosyal Alanlar Ana Bilim Dalı) seçildi. Toplam tespit edilen tez sayısı 5’i doktora, 27’si yüksek lisans olmak üzere 32’dir. Lisansüstü tezler, içerikleri de incelenerek excell tablosuna aktarıldı. Çevrimiçi mevcut olmayan 4 tezin anahtar kelimeleri için özetlerinden yararlanıldı. Belirlenen tez sayısı, çevrimiçi sisteme “yeni eklenen” tezlerin varlığıyla değişkenlik gösterdiği için ilk tespit 1 Kasım-1 Aralık 2023 ve ikinci aşama 2 Mayıs-14 Mayıs 2024 tarihleri arasında, son güncelleme ise 20 Mayıs 2024 tarihinde yapıldı. Kelime bulutunda kalıplaşmış kelime ifadelerinin sayımında problem olması mümkündür (Krippendorff, 2019: 196–199). Bu nedenle “yüz yüze görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme” olarak aynı araştırma tekniğinin farklı ifadeleri “mülakat” olarak ortaklaştırılırken, bağlamdan kopuk sözcük olmaması için, ikili-üçlü kelimeler ilk harfleri büyük olarak birleştirildi. Örneğin, “Toplumsal Cinsiyet: ToplumsalCinsiyet”. Lisansüstü tezler; tema/konu belirleme için başlıkla uyumluluğu kontrol edilerek anahtar kelimeler, araştırma yöntem-tekniği, kuramsal çerçeve olarak kelime bulutuna aktarıldı. Araştırma yöntemleri görselleştirmeye yer vermeyecek biçimde tekillik arz ettiği için örneğin sosyolojide nitel araştırma, spor bilimlerinde nicel araştırma yöntemleri baskın olduğu için araştırma tekniği odaklı kelime bulutuna aktarıldı ve görselleştirildi.

Şekil 2.2: Araştırma Yöntem-Teknikleri

Şekil 2.3: Kuramsal Çerçeve

Spor Bilimleri’nde, spor sosyolojisi konulu lisansüstü tezlerde sosyolojik kuramlardan ziyade kuramsal çerçeve literatür tarama ve tarihsel gelişim sürecinde olarak spor biçiminde ele alınmış, belirgin bir kuramcı ya da kuram öne çıkmamıştır. Bu nedenle kuramsal çerçeve için kelime bulutu oluşturulamamıştır.

4.2. Dergiler

Bu çalışmada değerlendirilen iki derginin belirlenmesindeki temel kriter alanlarındaki ilk dergiler olmaları, sistematik olarak 1990’larda yayın hayatına başlamaları, en az on yıllık veri sunabilmeleri ve TR Dizin indexinde taranıyor olmalarıdır. Dergiler, spor sosyolojisi alanında karşılaştırma olanağı vermesi için sadece makale özetlerinde yer alan anahtar kelimeleriyle kelime bulutuna aktarılmıştır.

Şekil 3: Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (SAD)

Türkiye’nin köklü sosyoloji dergilerinden ve bu çalışmada sosyoloji ana disiplinini temsil eden Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sosyoloji Derneği’nin yayın organı, 1997 yılından günümüze yayın yapan ulusal hakemli bir dergidir. 2010 yılı Bahar sayısından itibaren Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır (SAD, 2024). Bu çalışma için derginin 2010-2023 yılları arasında 234 makale tarandı. Makale adı, anahtar kelimeler, özet, araştırma yöntem-teknik ve kuramsal çerçeveler incelenince dergide sadece bir makalenin spor sosyolojisi alt disiplininde olduğu tespit edildi. Anahtar kelimeleri, kelime bulutuna aktarırken bağlamı korumak için yapılan kelime düzenlemeleri şöyledir: En yoğun araştırma temalarından biri “kadın” başlığında olmasına rağmen çok farklı anahtar kelimelerle yazıldığı için öne çıkmadı. Ulusal araştırmalara odaklanıldığı için çoğu makalenin anahtar kelimesi Türkiye’dir. Diğer birleştirilen kelime ve kelime çiftleri şöyledir: “Covid- Pandemisi” başlığına alınanlar: Covid, Covid pandemisi, pandemi, Covid-salgını, Covid-küresel salgını. “Göç” başlığına alınanlar: Mülteci, geriye göç, tersine göç, eğitim amaçlı göç, kök göç, iç göç, göç çalışmaları, Suriyeli göçmenler, nitelikli göçmen, üçüncü kuşak göçmenler, uluslararası göç. “Toplumsal Cinsiyet” başlığına alınanlar: Toplumsal cinsiyetçi farkındalık, toplumsal cinsiyet çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve rol öğrenimi, toplumsal cinsiyet sosyolojisi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, işyerinde toplumsal cinsiyete dayalı ayrışma. “Nitel Araştırma Yöntem-Teknik” başlığına alınanlar: Niteliksel araştırma, Nitel araştırma yöntemleri, nitel araştırma yöntemi, nitel yöntem, nitel teknik, niteliksel yöntemler. Ayrıca “ ile, ve” gibi bağlaçlar ve diğer ekler kelime bulutuna alınmadı.

5.TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda hazırlanan spor sosyolojisi lisansüstü tezlerin anahtar kelimeleri, başlıkları ve özetleri incelenince futbol branşı odaklı temalar öne çıkmıştır. Diğer temalar “spor, spor sosyolojisi, sporda toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklik”tir. Spor Bilimleri’ndeki temalar ise Sosyoloji Ana Bilim Dalı’yla karşılaştırılınca, sosyolojinin temel çalışma konularını kapsamaktadır. Başta spor olmak üzere, sosyalleşme, futbol, serbest zaman, çalışan gençler, dezavantajlı gruplar, parçalanmış aile, gençlik, beden eğitimi ve spor, zaman kullanımı gibi spor sosyolojisinin temel konuları Spor Bilimleri’nde hazırlanan lisansüstü tezlerde karşımıza çıkmaktadır. Literatürle karşılaştırdığımız zaman Türkiye’deki spor sosyolojisi temaları daha az çeşitli ve farklıdır. Örneğin Seippel (2018), 1984-2014 yılları arasında üç spor sosyolojisi dergisindeki (Sociology of Sport Journal, International Review for the Sociology of Sport ve Journal of Sport Social Issues) makaleler içinde öne çıkan konuları organizasyon ve politika, toplumsal cinsiyet, ırk ve beden, futbol, milliyetçilik ve küreselleşme olarak tespit ederken, Dart (2014), aynı spor sosyolojisi dergilerinde 25 yılın anahtar kelimeleriyle temalarını ekonomi, politika, psikoloji, feminizm, ırk, etnisite, eğitim, medya olarak belirlemiştir.

Türkiye’de Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda spor sosyolojisi odaklı lisansüstü tezlerde çoğunlukla nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, veriler mülakat, anket ve doküman analizi teknikleriyle elde edilmiş, Spor Bilimleri’nde ise nicel araştırma yöntemleri baskındır ve veriler de anket, mülakat ve ölçek ile elde edilmiştir. Sınırlı da olsa “odak grup görüşmesi” veri toplama tekniği olarak kullanılmaktadır. Spor Bilimleri’nde spor sosyolojisinde, Sosyoloji Ana Bilim Dalı’na göre sosyoloji disiplininin konuları daha çeşitli olarak yer alırken, nicel araştırma yöntem-tekniklerinin baskın olduğu görülmektedir. Türkiye’de karşılaştırma yapabileceğimiz tek çalışma Elmas vd.(2018) aittir. Çalışmalarında 2000-2015 yılları arasında sporda sosyal alanlarda yazılmış 1023 lisansüstü tezde %83,4 oranında pozitivist paradigma ve nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığını tespit ettiler. Bir başka çalışmada ise (Elmas vd., 2019) 1990-2016 yılları arasındaki üç spor bilimleri dergisinde (Spor Bilimleri Dergisi, Spormetre ve Niğde Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi) yer alan sporda sosyal alanlarda 400 makalenin, %78’i nicel, %13,2’si nitel araştırma yöntemi ile; %8,8’inin derleme niteliğinde gerçekleştirildiğini, %55,5’inin spor psikolojisi; %20,8’inin spor yönetimi; %13,5’i spor sosyolojisi ve %6,3’ü rekreasyon alanlarında yayımlandığını ve nitel araştırma yöntemlerinin oldukça geri planda olduğunu tespit etmişlerdir. Oysa dünya genelindeki literatürde spor çalışmalarında nitel araştırma yöntem tekniklerinin, nicel araştırmaların gölgesinden çıktığı, meşruyetinin tanındığı, katkılarının ciddiye alındığı kabul edilmekte ve çok sayıda çalışmada kullanılmaktadır (Evans vd., 2021). Türkiye’deki spor sosyolojisinin durumu bu bakımdan, 1980’lerin sonunda Kuzey Amerika’daki spor sosyolojisi çalışmalarında olduğu gibi nicel ve betimsel metodolojinin ağırlıkta kullanımıyla benzetilmektedir (Coakley, 1987). 1990’lardan sonra değişim başlamış hatta Atkinson (2018) Kanada özelinde, 1990’ların başından itibaren, “tarihsel (betimsel)” ve “nicel araştırma yöntemlerinin” popülaritesinin azalmasıyla eş zamanlı olarak, spor sosyolojisinde nitel araştırma tekniklerinden “mülakat”ın popüler olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye’de her iki ana bilim dalı arasındaki en temel farklılık spor sosyolojisinde “kuram”dır. Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda hazırlanan tezlerde Pierre Bourdieu en yoğun destek alınan kuramcıdır. Bourdieu’yu feminist kuram, M. Foucault, N.Elias, milliyetçilik kuramları, Goffman ve tabakalaşma kuramları takip etmektedir. Spor Bilimleri’nde ise bulgularda da belirtildiği gibi sosyoloji kuramları yeterli düzeyde olmadığı için kelime bulutunda netleşmemiştir. Bu kapsamda Sosyoloji Ana Bilim Dalı’ndaki spor sosyolojisi lisansüstü tezlerinde sosyoloji kuramlarının zenginliği dikkat çekicidir.

Spor Bilimleri’nde “spor sosyolojisi” alanındaki tezlerde eşit oranda öne çıkan üniversiteler içinde Hacettepe Üniversitesi dikkat çekicidir. İncelenince Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi’nde 1989 yılından günümüze spor alanında öncü araştırmaların yapıldığı görülebilir. Üniversitenin akademik kadrosu, bu çalışmada da ele alınan Spor Bilimleri Dergisi’nin kurucuları arasındadır. Genel olarak spor alanındaki akademik ve toplumsal faaliyetleri incelenince spor sosyolojisi alt disiplinindeki akademik üretimlerindeki zenginlik de şaşırtıcı değildir. Her ne kadar “spor sosyolojisi” anahtar kelimesiyle sayı olarak 3 görülmüş olsa da diğer tezler incelendiğinde spor sosyolojisi kapsamında olduğu görülebilir. Özellikle “sporda toplumsal cinsiyet” alanında nitelikli tezlerin üretildiği, bünyesindeki araştırma grupları ve projelerle spor sosyolojisinin gelişimi için önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir (Hacettepe Üniversitesi,2024). Bu noktada dikkat çekici olan spor sosyolojisinin gelişimi için kurumsal yapı içinde yıllarca süren akademik üretim “devamlılığının” öne çıkmasıdır.

Türkiye'nin en köklü ulusal sosyoloji dergilerinden olan Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde 234 makale incelenince öne çıkan temalar, toplumsal cinsiyet, göç, Covid-pandemisi, Türkiye ve kadındır. Makalelerde ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Sosyolojinin hemen her alanında anahtar kelimelere rastlanırken spor sosyolojisi alanında bir makaleye yer verilmiştir. Spor Bilimleri Dergisi'nde ise 373 makalenin anahtar kelimeleri, özetleri incelendiğinde birinci sırada nicel araştırma yöntem ve tekniklerinin geldiği görülmektedir. Spor branşında ise öne çıkan futboldur. SBD editörleri, spor ve toplumsal cinsiyet alanındaki araştırmalar için özel sayılar düzenleyerek, spor sosyolojisi alanında da araştırmalar yayınlayan bir dergidir. Dünya Spor Sosyolojisi Derneği (ISSA,2024), bu sonucu doğrularcasına web sayfasında "Sporun sosyolojisi, sosyolojiye dayanmakla birlikte, her zaman daha çok sporun sosyal bilimi olmuştur" ifadelerine yer vermektedir.

Lisansüstü tezler ve dergilerin tamamının ortaya çıkardığı sonuçlara göre Türkiye'de sosyolojide spor sosyolojisi alt disiplinin daha az ilgi gördüğünü ifade etmek mümkünken spor bilimlerindeki spor sosyolojisinde sosyolojinin daha az yer aldığını görmekteyiz. Benzer bir durum literatürde de mevcuttur. (Pike vd., 2015) diğer çalışmaları da referans alarak, ana akım sosyologların sıklıkla "sporun" araştırılmaya değer olup olmadığını sorguladığını, spor bilimlerindeki bazı akademisyenlerin de sosyal bilimler ve kültürel araştırmalara çok az değer verdiklerinden yakınmaktadır. Carrington (2015) ise spor sosyolojisinin hiçbir zaman sosyoloji ana disiplininin "evinde" olmadığını ve "korumasından" yoksunluğuna vurgu yapmaktadır. 2013 yılında geçmiş elli yıla odaklanan araştırmasında ana akım sosyoloji dergilerinde sporla ilgili makaleleri incelemiş, ABD sosyoloji dergilerinde sadece 24 ve Birleşik Krallık'taki sosyoloji dergilerinde sadece 69 makalenin sporla ilgili olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca hiçbiri geçmiş elli yılda özel bir spor sayısı hazırlamamıştır. Üstelik başlıca spor sosyolojisi dergilerinde yayın yapan yazarların yaklaşık %70'inin de sosyoloji bölümlerinde değil, öncelikle kinesiyoloji, spor çalışmaları ve beden eğitimi bölümlerinde çalışan akademisyenler olduğunu da ifade etmektedir.¹⁰ Bu çalışmadaki incelemede de Türkiye'de spor sosyolojisinin, sosyoloji disiplininde kendisine nadiren yer bulduğu, dolayısıyla Talimciler'in (2010:11) spor sosyolojisinin "Beden Eğitimi" alanında çalışıldığı yönündeki tespitinin hala güncelliğini koruduğunu göstermektedir.¹¹

Öte yandan Türkiye'de Spor Bilimleri'nde hazırlanmış spor sosyolojisi tezlerinde sosyoloji kuramlarının sınırlılıkla ele alınması dikkat çekicidir. Oysa bir alt disiplin kuramsal dayanaklarla gelişir ve spor sosyolojisinin temel giriş kitapları dahil olmak üzere çoğu açıkça sosyoloji kuramlarından beslenir (Giulianotti, 2016; Jarvie, 2006; Maguire vd., 2002; Malcolm, 2010; Smith, 2010). Ayrıca Batı spor sosyolojisinin tarihsel süreci defalarca yazılırken, spor sosyolojisinin kuramsal gelişim süreciyle ilgili tartışmalar da hatırı sayılır bir yer tutmaktadır (Wenner, 2023). Örneğin spor sosyolojisinin ilk dönemi, aynı zamanda sosyolojinin baskın paradigmatıdır. Önceleri işlevselcilik ve yapısalcılık sonra bu kuramsal yaklaşımların eleştirisini de içeren o dönem için yeni paradigma, sporda hegemonya teorisi olmuştur (Parry, 1984:71-83). Ayrıca küresel düzeyde spor sosyolojisi çalışmaları içinde Johan Huizinga ve Roger Caillois'in fikirlerine atıfta bulunan oyun teorisi; Marksist teori, Karl Marx'ın ve Jean-Marie Brohm, Bero Rigauer ve Gerhard Vinnai gibi takipçilerinin eserleri de yer alırken, Norbert Elias tarafından önerilen ve Eric Dunning ile spor analizinde ortaya çıkan uygarlaşma ve yapılandırma süreci teorisi, post-modernite ve küreselleşme teorisini de görmek mümkündür (Giulianotti, 2018).

Birleşik Krallık, ABD ve Kanada'daki spor sosyolojisinin tarihsel süreci kurumsal yapıların önemini ortaya koymaktadır. Spor sosyolojisi dergileri, ulusal ve uluslararası spor sosyolojisi dernekleri itici bir güç olarak öncü olmuşlardır. Bugün sadece uluslararası dergilere yansıyan İngilizce yayınlarla sınırlı olmayan İspanya, Fransa veya Almanya gibi farklı ülkelerdeki ulusal dergilerde de spor sosyolojisinde çok sayıda çalışma yapılmaktadır (Evans ve Thiel, 2019). Öte yandan Waddington ve Malcolm (2006), IRSS'nin kurulmasından sonra bile spor sosyolojisinin bir alt disiplin olarak gelişmesinin uzun yıllar boyunca yavaş ve zorlu bir süreç olduğunu belirtmektedirler. Bu bakımdan da Türkiye'de henüz genç kabul edebileceğimiz spor sosyolojisinin gelişmesi için bazı öneriler yapılabilir. Bu önerilerden biri uluslararası literatürle benzer olarak diğer ülkelerdeki örnekleri gibi sadece spor sosyolojisi araştırmalarına odaklanan dergilerin kurulması olabilir. Bu konuda da, Spor Tarihi Araştırmaları Dergisi bir örnek olarak düşünülebilir (STAD, 2024). STAD, son yıllarda yoğunlaşılacak bir diğer alan spor tarihi araştırmalarından esinlenerek bağımsız bir spor tarihi dergisi olarak yola çıktı. İkinci bir öneri, Sosyoloji, Spor Bilimleri ya da spor

¹⁰ Carrington (2015), bazı istisnalar dışında, sosyoloji bölümlerinin spor üzerine çalışan kişileri doğrudan işe almadığını, spor sosyolojisinin "büyük isimlerinin" çoğunun, baskın odağın genellikle elit sporcuların performansını artırmak, spor yönetimi tekniklerini öğretmek veya beden eğitimi üzerine olduğu disiplinler arası spor çalışmaları bölümlerinde çalışma eğiliminde olduğunu belirtmektedir.

¹¹ Bu nedenle de doçentlik başvurularında sosyolojide spor çalışan akademisyenler, "boş zaman sosyolojisi" bilim alanını seçmek zorundadırlar.

sosyoloji dergilerinin, spor sosyolojisi araştırmalarına teşvik edici ödülleri vermesidir. Örneğin SSJ, 1993 yılından itibaren, “Olağanüstü SSJ Makalesi” ödülünü “spor sosyolojisine önemli katkı sağlayan” bir makaleye vermektedir (Cooky, 2023).¹² Üçüncü öneri ise akademik dergilerin özellikle ana akım sosyoloji dergilerinin “spor sosyolojisi özel sayısı” hazırlamaları olabilir. Son olarak, Türkiye’de bir alt disiplin olarak spor sosyolojisinin, sosyolojik ana hattını koruyarak kuramsal tartışmalara, kurama dayalı saha araştırmalarına ihtiyacının bulunduğu ve bu yönde çalışmaların teşvik edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, S., Elmas, S. ve Aşçı, H. (2018). Akademisyenlerin Gözünden Sporda Sosyal Alanlardaki Yöntem Yaklaşımlarının İrdelenmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences* 10(3): 139–149.
- Akın, Y., Bora, T. ve Toker, N. (Ed.). (2005). Spor:Oyun Değil Ciddi İş. *Toplum ve Bilim* (103).
- Atayman, V. (1997). “Önsöz Yerine”, *Arenada Show’*, (Ed: M. Kurt, V. Atayman ve T.Kurultay) Sorun Yayınları, İstanbul.
- Atenstaedt, R. (2012). Word Cloud Analysis Of The BJGP. *British Journal of General Practice* 62(596): 148–148.
- Atkinson, M. (2018). “Researching Sport”, (Ed. R. Giulianotti), *Routledge Handbook Of The Sociology Of Sport*. Routledge, London&NY.
- Bairner, A. (2012). For a Sociology of Sport. *Sociology of Sport Journal* 29(1): 102–117.
- Bora,T. (1993). Tanrı Türkü Korusun ve Şampiyon Yapsın. *Birikim* (55): 25–30.
- Bora,T. ve Orhon, G. (Ed). (2022). Spor: Bir ‘Oyun’ Alanı. *Toplum ve Bilim* 162(4).
- Bora T, Reiter, W. ve Horak, R. (Ed.). (1993). *Futbol ve Kültürü: Takımlar Taraftarlar Endüstri Efsaneler*. 1. baskı. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1988). Program For A Sociology of Sport. *Sociology of Sport Journal* 5(2): 153–161.
- Carrington, B. (2013). The Critical Sociology of Race and Sport: The First Fifty Years. *Annual Review of Sociology* 39. Annual Reviews: 379–398.
- Carrington, B. (2015). Assessing The Sociology Of Sport: On Race and Diaspora. *International Review for the Sociology of Sport* 50(4–5): 391–396.
- Cıvralı, S.R. (2022). Atletik Fenomen. *Toplum ve Bilim* 162(4): 6–33.
- Coakley, J. (1987). Sociology of Sport in the United States. *International Review for the Sociology of Sport* 22(1): 63–79.
- Coakley, J. (2021). Sociology of Sport: Growth, Diversification, and Marginalization, 1981–2021. *Kinesiology Review* 10(3): 292–300.
- Çobanoğlu, H.O., Akdağ, E. ve Kurtuluş, M.A. (2023). A Bibliometric Analysis on Machine Learning in Sports Studies From 1999 to 2021. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences* 15(1): 142–152.
- Coker-Cranney, A., Watson, J. C., Bernstein, M., Voelker, D. K., & Coakley, J. (2018). How far is too far? Understanding identity and overconformity in collegiate wrestlers. *Qualitative Research in Sport, Exercise and Health*, 10(1), 92–116.
- Cooky, C. (2023). Letter from the Editor: Celebrating SSJ’s 40th Anniversary. *Sociology of Sport Journal* 40(1): 1–2.
- Cooper,J.N, Macaulay, C. ve Rodriguez, S.H. (2019). Race and resistance: A typology of African American sport activism. *International Review for the Sociology of Sport* 54(2):151–181.
- Dart, J. (2013). Sports sociology, journals and their editors. *World Leisure Journal* 55(1): 6–23.
- Dart, J. (2014). Sports review: A content analysis of the *International Review for the Sociology of Sport* , the *Journal of Sport and Social Issues* and the *Sociology of Sport Journal* across 25 years. *International Review for the Sociology of Sport* 49(6): 645–668.

12 Malcolm’un (2018), dikkat çektiği noktalardan biri de son yıllarda sosyolojinin çok disiplinli halinin spor sosyolojisinde yarattığı etkidir. Günümüzün bir diğer eğilimi spora olan sosyolojik ilgi ve araştırmaların, sosyal bilimler alanına doğru genişlediği yönünde. Cıvralı’da (2022:22), spor sosyolojisi ve spor tarihi adlarının disiplinler arası bakış açısı ve eşzamanlı spor analizlerinin ışığında çok dar bulunmaya başladığını, kültürel ve toplumsal yapıya yapılan referansları bir çırpıda birleştiren uygun isimler arandığını ve bu isimlerin “sosyokültürel spor çalışmaları” , “egzersiz ve spor sosyolojisi”, “fiziksel aktivite sosyolojisi” , “fiziksel kültürel çalışmaları” olduğunu belirtmektedir.

- Dart, J. (2019). Commentary: The First 20 Years Of Soccer and Society. *Soccer & Society* 20(4): 704–710.
- Dever, A. ve Sözen, H. (Ed.). (2021). *Spor Sosyolojisi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Dr. Harry Edwards *Sociology of Sport Origins* (2009). Elde edilme tarihi: 28 Mayıs 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=1ipyAYsb5Bg>.
- Drisko, J.W., ve Maschi, T. (2016). *Content Analysis*, Oxford University Press, USA.
- Dunning, E. (1967). Notes On Some Conceptual And Theoretical Problems In The Sociology Of Sport. *International Review of Sport Sociology* 2(1): 143–153.
- EASS (2024) Avrupa Spor Sosyolojisi Derneği, Conferences. <http://www.eass-sportsociology.eu/conferences/>
- Edwards, H. (1969) *The Revolt of the Black Athlete*, 50th anniversary edition, NY Free Press, New York.
- Elmas, S., Açıköz, S. ve Aşçı, H. (2018). Sporda Sosyal Alanlarda Yapılan Lisansüstü Tezlerde Araştırma Paradigmalarının İncelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi* 29(2): 53–66.
- Elmas, S., Gözmen Elmas, A. ve Aşçı, F.H. (2019). Sporda Sosyal Alanlar Makalelerinin Araştırma Yaklaşımlarının İncelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi* 30(1): 39–52.
- Erdoğan, E. ve Uyan Semerci, P. (2023). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri İçin Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler*. 2. baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Erdoğan, İ. (2008). Futbol ve Futbolu İnceleme Üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi-Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi*, (Ed. İ.Erdoğan), 26 (Kış-Bahar).
- Erdoğan, N. (1993). Yaşasın Futbol - Galatasaray'ın Avrupa'yı Fethi. *Birikim* (55): 21–24.
- ESA. (2024). Avrupa Sosyoloji Derneği, Research Networks. Elde edilme tarihi: 20 Mayıs 2024 , <https://www.europeansociology.org/research-networks/rn28-society-and-sports>
- Evans, A. B., ve Thiel, A. (2019). Speaking Beyond Borders in the Sociology of Sport: Some Points for Consideration. *European Journal for Sport and Society* 16(3): 205–209.
- Evans, A. B., Barker-Ruchti, N., Blackwell, J., Clay, G., Dowling, F., Frydendal, S. Winther, H. (2021). Qualitative Research In Sports Studies: Challenges, Possibilities And The Current State Of Play. *European Journal for Sport and Society* 18(1): 1–17.
- Fişek, K. (1980). *Spor Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Galeano, E. (1998). *Gölgede ve Güneşte Futbol*, 2. Baskı, (Çev. E. Önalp ve M.N. Kutlu), Can Yayınları, İstanbul.
- Giulianotti, R. (2016). *Sport: A Critical Sociology*. 2nd ed. Cambridge Malden, MA: Polity Press.
- Giulianotti, R. (Ed.). (2018). *Routledge Handbook Of The Sociology Of Sport*, Routledge, London&NY.
- Hacettepe Üniversitesi.(2024). Tarihçe. Elde edilme tarihi: 09 Temmuz 2024, <https://sporbilimleri.hacettepe.edu.tr/index.php?lang=tr&pid=3249>
- Hacısofuoğlu, İ., Akcan, F. ve Bulgu, N. (Ed.) (2015). *Oyunun Ötesinde Spor Sosyolojisi Çalışmaları*, Notabene, Ankara.
- Hägglund, K., Wagstaff, C. R. D., Kenttä, G., ve Thelwell, R. (2023). Starting A Conversation, about Vulnerability In Elite Sport. *Journal of Sport Psychology in Action* 15(1): 19–29.
- Heinemann, K. ve Preuss, W. (1990). 25 Years of the International Review For the Sociology Of Sport A Content Analysis. *International Review for the Sociology of Sport* 25(1):3–16.
- Horne, J. ve Manzenreiter, W. (2006). An Introduction to the Sociology of Sports Mega-Events. *The Sociological Review* 54(2): 1–24.
- Ingham, A.G. ve Donnelly, P. (1997). A Sociology of North American Sociology of Sport: Disunity in Unity, 1965 to 1996. *Sociology of Sport Journal* 14(4): 362–418.
- ISSA. (2024). Dünya Spor Sosyolojisi Derneği. What is the Sociology of Sport? Elde edilme tarihi: 03 Kasım 2023, <https://www.issa1965.org/useful-info/what-is-the-sociology-of-sport/>
- Jarvie, G. (2006). *Sport, Culture and Society An Introduction*, Routledge, London.
- Kozanoğlu, C. (1996). *Türkiye’de Futbol:Bu Maçı Alıcaz*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Krippendorff, K. (2019). *Content Analysis An Introduction To Its Methodology*. 4.Baskı, Sage, LA.
- Kuckartz, U. ve Rädiker, S. (2023). *Qualitative Content Analysis: Methods, Practice and Software*, 2.Baskı, Sage, Thousand Oaks .
- Kurt, M., Atayman, V. ve Kurultay, T. (1997). *Arenada 'Show'*. Sorun Yayınları, İstanbul.
- Maguire, J., Jarvie, G., Mansfield, L. and Bradley, J.(2002). *Sport Worlds: A Sociological Perspective*, Human Kinetics, Champaign Illinois.
- Malcolm, D. (2010). *Sport and Sociology*, Routledge, London.
- Malcolm, D. (2014). The social construction of the sociology of sport: A professional project. *International Review for the Sociology of Sport* 49(1): 3–21.
- Malcolm, D. (2018). Learning From History and Acting Politically: The threats and Opportunities Facing The Sociology of The Sport Community. *International Review for the Sociology of Sport* 53(1): 3–10.
- McNaught, C. ve Lam, P. (2010). Using Wordle as a Supplementary Research Tool. *The Qualitative Report* 15(3): 630–643.
- Mennell, S. (2006). The Contribution of Eric Dunning to the Sociology of Sport: The Foundations. *Sport in Society* 9(4): 514–532.
- Metin, O. ve Ünal. Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22(Özel Sayı 2): 273–294.
- Newman, J.I. (2019). Sport Sociology, In Question1. *Sociology of Sport Journal* 36(4): 265–276.
- Öztürk, Ş. (Ed.). (2010). Dünya Gözüyle Futbol. *Cogito* (63).
- Pike, E.C., Jackson, S.J. ve Wenner, L.A. (2015). Assessing the sociology of sport: On the trajectory, challenges, and future of the field. *International Review of the Sociology of Sport* 50(4–5): 357–362.
- Purdy, D. (1980). Current and Future Orientations: The Sociology of Sport. *Journal of Sport and Social Issues* 4(1): 46–55.
- SAD (2024) Sosyoloji Araştırmaları Dergisi. Elde edilme tarihi: 20 Ocak 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosars>
- SBD (2024) Spor Bilimleri Dergisi Hakkında. Elde edilme tarihi: 20 Ocak 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbd>
- Seippel, Ø. (2018). Topics and Trends: 30 years of Sociology of Sport. *European Journal for Sport and Society* 15(3): 288–307.
- Smith, E. (Ed.) (2010.) *Sociology of Sport and Social Theory*. Human Kinetics, Champaign Illinois.
- STAD (2024) Spor Tarihi Araştırmaları Dergisi, Hakkımızda. Elde edilme tarihi: 28 Mayıs 2024, <https://sportarihi.org/index.jsp>.
- Talimciler, A. (2010). *Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporunu*. İstanbul: Bağlam.
- Tükenmez, M. (2009). *Toplumbilim ve Spor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Usta, M.E. ve Doğan, Ü. (2023). Bibliometric Analysis of Studies on Refugee/Immigrant/Asylum Seeker Students. *Sakarya University Journal of Education* 13(2): 238–256.
- Waddington, I. ve Malcolm, D. (2006). Eric Dunning: This Sporting Life. *Sport in Society* 9(4): 503–513.
- Wenner, L.A. (2023) Sport, Society, and Scholarly Inquiry. (Ed. L.A. Wenner), *The Oxford Handbook Of Sport And Society*. Oxford University Press, NY. pp. 3–23.
- Wiggins, D.K. (2014). ' The Struggle That Must Be ': Harry Edwards, Sport and the Fight for Racial Equality. *The International Journal of the History of Sport* 31(7): 760–777.
- Williams, W., Parkes, E.L. ve Davies, P. (2013). Wordle: A Method for Analysing MBA Student Induction Experience. *The International Journal of Management Education* 11(1): 44–53.
- Young, K. (Ed.) (2016). *Sociology of Sport: A Global Subdiscipline in Review*. Research in the Sociology of Sport. Emerald Group Publishing Limited. Elde edilme tarihi: 20 Kasım 2023, <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/S1476-285420179>
- Yüksel, M. (2019). Pierre Bourdieu ve Spor Sosyolojisine Katkıları. *Journal of History Culture and Art Research* 8(3): 495.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.01.2024 ✓Accepted/Kabul: 03.09.2024

DOI: 10.30794/pausbed.1413160

Research Article/Araştırma Makalesi

Çetiner, Ö. ve Oğuz, S. (2024). "Avrupa Birliği Ülkelerine Yönelik Göçte İtici ve Çekici Faktörler Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 369-379.

AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNE YÖNELİK GÖÇTE İTİCİ VE ÇEKİCİ FAKTÖRLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ

Özge ÇETİNER*, Suzan OĞUZ**

Öz

Beşeri sermaye bireylerin eğitiminin, deneyiminin, bilgilerinin ve becerilerinin göstergesi olarak kabul görmektedir. Güçlü beşeri sermayeye sahip olmak, göçmenlerin yeni ikamet ettikleri ülkeye uyum sağlamasını kolaylaştıran faktörlerden biridir. Diğer taraftan insani gelişme düzeyi daha iyi yaşam koşulları, insan hakları ve istihdam olanakları gibi unsurlarla göçmenleri bu bölgelere çekmektedir. Dolayısıyla güçlü insan sermayesine ve insani gelişme unsurlarına sahip olan ülkeler, gelişmiş işgücü piyasaları, yaşam kalitesi, eğitim fırsatları ve ekonomik kalkınma gibi özellikler nedeniyle göç etmek isteyen insanlar için cazip olmaktadır. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde beşeri sermayenin göç üzerindeki etkisini insani gelişme ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) aracılık rolleri ile incelemektir. Bu kapsamda bir model önerisi sunulurken AB ülkelerinin 2000-2020 yıllarına ait verileriyle YEM ile yol analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz bulguları beşeri sermayenin göç üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan insani gelişme ve kişi başı GSYİH'nin beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişkide aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Beşeri sermaye, İnsani gelişme, Göç, GSYİH, Yol analizi.*

A CONCEPTUAL MODEL PROPOSAL ON PUSH AND PULL FACTORS IN MIGRATION TO EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract

Human capital is accepted as an indicator of individuals' education, experience, knowledge and skills. Having a high level of human capital is one of the factors that facilitates the process of adaptation for immigrants to their new country of residence. On the other hand, the level of human development attracts immigrants to these regions with factors such as better living conditions, human rights and employment opportunities. Therefore, countries with strong human capital and human development elements are attractive for people who want to migrate due to features such as strong labor markets, quality of life, educational opportunities and economic development. The aim of this study is to examine the impact of human capital on migration in European Union (EU) countries through the mediating roles of human development and Gross Domestic Product (GDP) per capita. In this context, a model proposal was presented and path analysis was carried out with SEM with the data of EU countries between 2000 and 2020. Analysis findings show that human capital has a significant and positive effect on migration. On the other hand, it was concluded that human development and GDP per capita mediate the relationship between human capital and migration.

Keywords: *Human capital, Human development, Migration, GDP, Path analysis.*

*Arş. Gör., Çağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, MERSİN.

e-posta: ozgecetiner@cag.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4243-2624>)

**Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, MERSİN.

e-posta: ssuzanoguz@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4876-3173>)

1. GİRİŞ

Göç, bir yerden başka bir yere taşınma, yer değiştirme ve mesafe kat etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Göç ekonomi, toplum, politika ve kültür üzerindeki etkisi nedeniyle önemli bir olgudur. Sosyal hareketlilik, nedenleri ve sonuçları açısından geçerliliğini ve benzersizliğini koruyan bir süreç olan göç yoluyla ifade edilmektedir (İslamoğlu vd., 2014: 68). 2011 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde başlayan Arap Baharı süreci, bu karışıklıkların özellikle Suriye’de şiddetli çatışmaya dönmesi, 2022 yılında Rusya-Ukrayna Savaşı’nın başlaması, ABD’nin Afganistan’dan çekilmesinin ardından bölgede Taliban’ın yeniden güç kazanması gibi uluslararası sistemde yaşanan pek çok gelişme, başlıca insani güvenliği etkilemesiyle göçü tetikleyen sonuçlara neden olmuştur. Yaşanan bu askeri güvenlik sorunlarına pandemi sonrası küresel ekonomik dengelerin değişmesi ve iklim değişikliğinin de eklenmesiyle son yıllarda göç hareketleri yoğunlaşarak ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu noktada örneğin 2020 yılında AB üyesi olmayan ülkelere AB’ye yaklaşık 1,9 milyon ve AB’den AB dışındaki bir ülkeye yaklaşık 956.000 kişi göç etmiş bulunmaktadır. 2021 yılında ise bu sayılarda artış yaşanmış, AB üyesi olmayan ülkelere AB’ye 2,3 milyon ve AB’den AB dışındaki bir ülkeye 1,1 milyon kişi göç etmiştir (Eurostat, 2023).

Yaşanan bu yoğun göç akışlarını daha iyi anlamak için geliştirilen kuramlardan biri itici ve çekici faktörler teorisi. Teorinin ana varsayımı, göçün itici ve çekici faktörler tarafından belirlendiğidir. İtici ve çekici faktörler teorisi, bireylerin menşei ülkeden çıkmalarına neden olan ve belirli bir hedef ülke seçimlerini etkileyen koşulları incelemektedir. Bu faktörler insanları yeni bir coğrafyaya taşınmaya çeken güçler olmakla birlikte ekonomik, sosyal, politik veya çevresel konuları kapsamaktadır (Khalid ve Urbański, 2021: 247). Dolayısıyla bunlar, refah seviyesi, sosyal imkanlar, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlara erişim, ifade özgürlüğü, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi pek çok açıdan değerlendirilebilir. Bu noktada, insani gelişme endeksi ve beşeri sermaye de çekici faktörler arasında sınıflandırılabilir. Başka bir ifadeyle, yüksek refah seviyesi, yeterli eğitim imkanlarının sağlanması, sağlık imkanlarına erişim ve beşeri sermayenin niteliği göçmenlerin hedef ülke seçimlerini etkileyen koşullar arasındadır. Bu yaklaşımı destekleyen Marger (2001) de sosyal imkanlar ve beşeri sermayenin, göçmenlerin yalnızca hedef ülke seçiminde değil, bu ülkeye uyum süreçlerinde de anahtar bir faktör olduğunu vurgulamıştır.

Literatürde beşeri sermaye, insani gelişme, ekonomik refah ve göç arasındaki bağlantıları inceleyen çeşitli çalışmalar mevcuttur. Göç ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi araştıran literatür kapsamında, İcduygu vd. (2001), 1995 yılı Türkiye İlçe Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi ve 1990 Nüfus Sayımı verilerini kullanarak ekonomik kalkınması çok düşük veya çok yüksek bölgelerin yanı sıra göç akışlarının arada kalan bölgelere yöneldiğini ortaya koymuştur. Göç ve ekonomik refah ilişkisini Nijerya örneği üzerinden inceleyen Popogbe ve Adeosun (2022), 1990-2019 yılları arasında Nijerya’dan gelişmiş ülkelere yönelen göçün itici faktörleri arasında nüfus artış hızı ile yüksek işsizlik oranlarının yer aldığını ve bebek ölüm oranlarındaki artışın bu göçü azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca Roy ve Debnath (2011), literatürdeki çalışmalara benzer şekilde göçün gelir düzeyi, işsizlik oranı ve yaşam maliyeti ile bağlantılı olduğunu belirtmekle birlikte, suç oranının göç belirleyicisi kriterler arasında önemsiz bir konu olduğu ve dolayısıyla göç eden kişilerin yaşam şartları yerine temel ihtiyaçlara odaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Mendola (2012) yaptığı çalışmada özellikle yoksul kırsal bölgelerden gerçekleşen dış göçe odaklanarak, yerel ve uluslararası emek göçü ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek üzere geniş kapsamlı sosyo-ekonomik literatürü taraması yapmıştır. Arı ve Yıldız (2018), 2015 yılı verileri kapsamında kümeleme analizi yöntemi ile OECD ülkelerindeki ortak ve farklı göç belirleyicilerini ele almış ve bu kapsamda Türkiye, ABD, Polonya, Macaristan, Şili, Meksika, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti’nin aynı kategoride yer aldığını tespit etmiştir.

Ekonomik refahın göçe etkisinin yanı sıra tam tersi doğrultuda göçün ekonomik kalkınmaya etkisini ele alan literatür arasından Kanbir (2022), ekonomik gelişmenin önemli unsurlarının başında beşeri sermaye geldiğini hatırlatarak, beşeri sermayeyi çeken ülkenin düşük maliyetlerle yüksek nitelikli emek kazandığına dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Göv ve Dürrü (2017) ekonomik büyüme ve göç ilişkisini incelemek için 7 OECD üyesi ülkenin 2000-2016 yıllarına yönelik verilerinden faydalanarak, beşeri sermaye göçünün ekonomik büyümeye pozitif yansıdığını ortaya koymuştur. Beşeri sermaye ve göç bağlantısı konusunda Ritsilä ve Ovaskainen (2001), yüksek eğitilmiş kişilerin nüfusun geri kalanından daha fazla taşınmaya eğilimli olduğunu ve köken ile hedef bölgenin bölgesel özelliklerinin bu kararda etkili olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca Checchi vd., (2007) yaptıkları çalışmada beşeri sermaye birikiminin ekonomik büyümenin ana belirleyicileri arasında olduğunu vurgulamıştır.

Üretim faktörlerinin giderek daha hareketli hale geldiği küreselleşmiş bir dünyada, beşeri sermaye ve sermaye girişleri göç hareketlerini de çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu noktada Sain (2023), Türkiye örneği üzerinden beşeri sermaye kaybının ekonomik sonuçlarını ele almış ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun yılda 45 bin nitelikli işgücünün göç ettiği verisinden yola çıkarak bunun Türkiye'ye maliyetinin yaklaşık 2 milyar 115 milyon olduğunu ortaya koymuştur.

İnsani gelişme ve göç bağlantısını ele alan çalışmalar arasından Bakewell vd. (2009), küresel Güney ülkeleri üzerinden bir inceleme yürüterek, gelişmekte olan bölgelerdeki göçün gelir, insan sermayesi ve daha geniş toplumsal ve politik değişim süreçleri açısından insan gelişimine katkı sağladığını belirtmiştir. Kandemir (2012), insani gelişmeyi belirleyen faktörlerin (gelir, sağlık ve eğitim) göç akışlarındaki rolü üzerine yaptığı araştırmada göç akışının olduğu ülkelerin 2011 yılı insani gelişme endekslerini incelemiş ve öncelik sırasına göre gelir-egitim-sağlık faktörlerinin göç akışında etkili olduğunu ortaya koymuştur. Yazar, göçün yönetimi ve durdurulması konusunda insani gelişmenin veya küresel refahın artırılmasının önemli etkenler olacağına dikkat çekmiştir. Bu bulguyu daraltarak Amerika ve Meksika arasındaki göç bağlantısını eğitim faktörü üzerinden inceleyen Caponi (2010), en yüksek ve en düşük eğitimlilerin orta eğitimlilerden daha fazla göç etme eğiliminde olduğu tespit etmiştir. Kaewner vd., (2023) yaptıkları çalışmada ekonomik büyümenin bir yandan insani gelişmedeki ilerlemeleri desteklemek için gerekli kaynakları sunduğunu öte yandan, insani gelişmedeki ilerlemelerin (iyi sağlık, gelir, eğitim vb.) işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeyi desteklediğini vurgulamıştır. Yazarlara göre ekonomik büyüme ve insani gelişme doğal olarak çift yönlü bir bağlantıya sahiptir.

Literatürdeki çalışmalardan da faydalanarak bu çalışma, AB üye ülkelerinde göç oranlarını çekici faktörler üzerinden değerlendirmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişki ile insani gelişme ile kişi başı gelirin bu ilişki arasındaki rolünü incelemektir. Bu doğrultuda bir model önerisi sunulurken YEM ile yol analizi yapılmıştır. Bu çalışma, göç literatürüne güçlü bir bilimsel temel sağlayan uluslararası ilişkiler ve küresel kalkınma alanlarından da faydalanarak, beşeri sermaye, göç, insani gelişme ve ekonomik gelişmişlik arasındaki karmaşık ilişkileri bütünsel bir bakış açısı ile ele almaktadır.

İnsani gelişme ve beşeri sermayeyi birer çekici faktör olarak değerlendirip bunların göçe etkisini AB üye ülkelerinin 2000-2020 yılları arasındaki verilerini YEM ile yol analizi üzerinden değerlendiren bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümü; göç, beşeri sermaye ve insani gelişme konusundaki literatürün bir incelemesini sunmaktadır. Bu kapsamda, itici ve çekici faktörler göç teorisi açıklanmakta, insani gelişme endeksi ve beşeri sermayenin çekici faktörlerle bağlantısı değerlendirilmektedir. İkinci bölüm, çalışmanın yönteminin tanıtılmasına ilişkindir. Bu bölümde öncelikle yapısal eşitlik modeli tanıtılmakta, ardından çalışma kapsamında gerçekleştirilen analiz bulguları ile birlikte açıklanmaktadır.

2. İTİCİ-ÇEKİCİ FAKTÖRLER TEORİSİNDE BEŞERİ SERMAYE İLE İNSANİ GELİŞİMİŞLİĞİN ROLÜ

Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre uluslararası bir sınırı geçme (dış göç) veya bir devlet içinde hareket etme (iç göç) anlamına gelen göç olgusu, temelinde bireyi ele alan bir konudur. Coğrafya, ekonomi, siyaset bilimi, uluslararası güvenlik, tarih, hukuk gibi çeşitli alanları içeren bu olguyu anlamaya yönelik geliştirilen farklı yaklaşımlar, konunun kuramsallaşmasını beraberinde getirmiştir (Massey vd., 2014: 11). Bu noktada itici-çekici faktörler teorisi, uluslararası göçü anlamaya ve açıklamaya çalışan kuramlardan birini oluşturmaktadır.

1966 yılında Evert S. Lee tarafından "A Theory of Migration" başlıklı çalışmada ele alınan İtici-Çekici Faktörler (Push-Pull Factors) teorisi, zorunlu/gönüllü göçü anlama noktasında açıklayıcı olmaktadır (Yazan, 2014: 14). Bu teori, insanların menşei (kaynak) ülkeden hedef ülkeye göç etmesinin altında yatan itici faktörleri ve bu kişileri göçe teşvik eden çekici faktörleri, ekonomik, çevresel, sosyal ve politik kategoriler kapsamında incelemektedir. Lee ise çalışmasında bireyleri kaynak ülkeden hedef ülkeye doğru göçe yönlendiren negatif (-), nötr (0) ve pozitif (+) faktörlerin bulunduğunu ve bu faktörlerinde göç etme potansiyeline sahip bireyler veya gruplar arasında farklılık gösterebileceğine dikkat çekmiştir (Lee, 1966: 50). Örneğin, benzin fiyatlarında yaşanan artış araba sahibi orta gelirli bir aile veya birey için negatif (itici) bir faktör oluştururken, arabası olmayan alt gelirli kişiler için nötr bir anlama sahiptir.

Göçü etkileyen itici faktörler, bireyleri yaşam alanlarından ayrılmaya zorlayan koşulları içermektedir. Yaşam standartları düşüklüğü, ekonomik problemler, çatışma, kuraklık, kıtlık, her türlü (etnik, dinsel benzeri) ayrımcılıklar ve siyasi baskılar gibi pek çok örneği kapsayan bu alan, genel olarak ekonomik, sosyal ve politik faktörler olarak

sınıflandırılabilir (Urbański, 2022: 3). Krishnakumar ve Indumathi (2014: 9), göçü etkileyen başlıca alanın ekonomik faktörler olduğuna dikkat çekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir, istihdam sorunu ve bunların neden olduğu düşük yaşam standartları, göçmenleri daha fazla iş fırsatına sahip gelişmiş bölgelere doğru iten temel faktörler olarak değerlendirilmektedir (Hatch, 2016: 1). Tam tersi şekilde, gelişmiş ülkelerdeki yüksek yaşam standartları ve bireylerin gelirlerini arttırma imkanları bireyleri göçe yönlendiren fırsatlar olmaktadır (Lull, 2017: 1-2). Ekonomik faktörlerin yanı sıra, yerleşik sağlık bakım sistemlerinin olmayışı, eğitim fırsatlarının eksikliği gibi sosyal faktörler ve adil olmayan hukuk sistemleri, savaş, terörizm ve kötü yönetim, bireylerin diğer ülkelerde daha iyi yaşam şartlarına sahip olması benzeri siyasi faktörler (Doerschler, 2006: 1101) de göçü tetiklemektedir. Ayrıca Oltman ve Renshon (2017) son yıllarda ekolojik faktörlerin göçün ardındaki temel itici faktörler olduğunu dikkat çekmiştir.

Göçün çekici faktörleri ise genel olarak itici faktörlerdeki koşulların hedef ülkede daha iyi seviyede olmasıdır. Bu noktada, daha gelişkin istihdam ve barınma imkânları, daha fazla gelir, daha yüksek yaşam standartları, dini hoşgörü, daha iyi eğitim ve sağlık imkanları, birey güvenliğinin daha iyi sağlanması, özgürlük ve hoşgörü imkânları gibi bireyleri hedef ülkeye doğru göç etmeye çeken faktörlerdir. İnsani gelişme endeksi, ülkelerin refahının yalnızca ülkenin gelirine bağlı olmadığını, aksine ülke kalkınmasının insani kalkınmaya bağlı olduğu ve insani kalkınmada da eğitim ve sağlık faktörlerini de içeren kapsamlı bir yapıya sahip olduğuna dikkat çekmektedir. İnsani gelişme endeksi 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından ulusal sosyo-ekonomik kalkınmayı değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. 1990 yılından itibaren bu endeks, GSYİH yerine ülkenin ilerlemesi için alternatif bir ölçüm olmuştur (Kaewner vd., 2023: 2). Düzenli olarak her yıl yayınlanan İnsani Gelişme Raporları, insani gelişmenin, insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmelerini, «makul bir yaşam standardı» için kaynaklara erişebilmelerini ve kültürel gelişim araçlarına sahip olabilmelerini sağlamak için seçeneklerinin genişletilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Lind, 2019: 409). Başka bir ifadeyle insani gelişme endeksi hesaplamasında, ekonomik (refah standardı) ve ekonomik olmayan (sağlık ve eğitim standardı) göstergelere birlikte yer verilmektedir (Demir, 2006: 4). Refah standardı kişi başına düşen milli gelire, eğitim standardı yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranına ve ortalama eğitim süresine, sağlık standardı ise bireylerin ortalama ömür süresine dayanmaktadır (Zanbak ve Özgür, 2019: 177-178).

Bu çalışmada ele alınan bir diğer çekici faktör ise beşeri sermayedir. Beşeri sermaye kavramı konusunda Adam Smith, bireylerin vasfı ile beşeri sermaye bağlantısını kullanarak, bireylerin sahip olduğu vasıfların aynı zamanda topluma da katkı sağladığını ve ülkenin kalkınmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Awan, 2012: 2199). Adam Smith'den günümüze kadar gelişerek gelen bu kavram genişletilmiş ve teorileştirilmiştir. Bu kapsamda beşeri sermaye, üretim faktörlerinin verimli kullanılmasında etkili olan bilgi, beceri ve tecrübe şeklindeki değerler bütünü olarak değerlendirilmektedir (Manga vd., 2015: 46). Diğer bir ifadeyle bu kavram, ekonomik büyümeye önemli bir katkı yapan, işgücünün sahip olduğu eğitim ve deneyimlerdir (Manga vd., 2015: 47). Bu değerler, teknolojik gelişmenin önünü açması ve ekonomide kullanılması benzeri durumlarla ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlayan bir faktörü oluşturmaktadır.

Kalkınmanın insani boyutuna ve dolayısıyla ekonomi, eğitim ve sağlık konularına odaklanan kurumlardan biri de AB'dir. Bu noktada örneğin aday ülkelerin AB üyeliğine kabul edilmesinde aranan özellikleri içeren Kopenhag kriterleri arasında ekonomik kriterler yer almakta ve AB aday ülkelerin işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmasını beklemektedir. Benzer şekilde Nartgün, Kösterelioğlu ve Sipahioğlu (2013: 82), AB'de ekonomi ve eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu belirterek, AB'deki gelişmiş eğitim-ekonomi seviyelerinin üretimde uzman kişilerin yer aldığı şeklinde yorumlanabileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca 2021 yılı verileri kapsamında Danimarka, İsveç, İrlanda ve Almanya AB içerisinde en yüksek insani gelişme endeksine sahip ülkelerdir (UNDP, 2021). Çoban ve Yayar (2018: 649), AB ülkelerinin demokratikleşme seviyeleri ile insani gelişme endekslerinin doğru orantıya sahip olduğunu ve artan demokratikleşmenin insani gelişme endeksine de olumlu yansımaları belirtmiştir.

Yapılan bu tanımlamalar, beşeri sermaye ve insani gelişme endeksi arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Bu noktada örneğin beşeri sermayenin oluşmasında önem taşıyan eğitim, insani gelişme endeksi olarak ülkelerin değerlendirilmesinde etkili olan bir kriterdir. Benzer şekilde insani gelişme endeksinde yer alan sağlık standardı, beşeri sermaye için de önem taşımaktadır. Sağlıklı bireyin üretim sürecine ve eğitim sürecine daha fazla ve iyi katılacağı için ekonomik büyümeyle bağlantılı olacaktır (Manga vd., 2015: 48). Dolayısıyla çalışmada kullanılan bu kriterler birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, AB üzerinden detaylı bir inceleme yürütülmesine imkân sağlamaktadır.

3. YÖNTEM VE ANALİZ

3.1. Yapısal Eşitlik Modellemesi

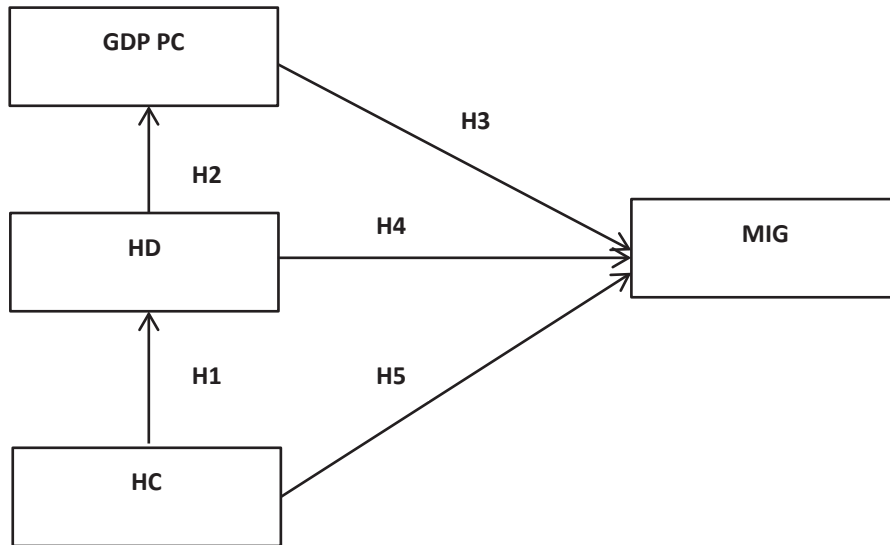
Bu çalışma kapsamında önerilen modele göre doğrudan ve dolaylı etkiyi ölçmek için Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile yol analizi yapılmıştır. YEM, sosyal bilimlerden yönetim disiplinine kadar giderek artan bir kavram ve teori geliştirme tekniğidir. Bu teknikte çoklu gizli yapılardan oluşan kompleksin, ilişki ölçümü ve yapısal teori açısından değerlendirilmesi esastır (Mia vd., 2019: 56). YEM’de değişkenler arasındaki ilişkiler, varsayılan ilişki yapılarını tanımlayan bir dizi denklem ile tanımlanmaktadır (Wirayuda vd., 2022: 3). YEM modellemesi hem içsel hem de dışsal değişkenlerin ölçüm hatalarını, çok sayıda göstereyi, karşılıklı nedenselliği, bağımlılığı ve eşzamanlılığı içermektedir. YEM’deki bir değişken aynı anda hem içsel hem de dışsal olabilmektedir. Başka bir deyişle, modeldeki bir değişken başka bir değişkeni etkilerken aynı zamanda başka bir değişken tarafından etkilenerek hem bağımlı hem bağımsız olabilmektedir (Elverdi ve Atik, 2021: 189). Yol analizi ise çoklu bağımlı değişkenler ve çoklu bağımsız değişken katmanları arasındaki ilişkileri modellemek için kullanılan çoklu regresyon istatistiksel analiz yönteminin bir türü olarak bilinmektedir (Chen vd., 2022: 5). Modelde yer alan değişkenler arasındaki karmaşık ilişkiler yol diyagramında görselleştirilmekte ve modelin anlaşılmasının kolaylaştırılmasına yardımcı olmaktadır (Schumacker ve Lomax, 2004: 4).

3.2. Modelin Veri Seti ve Değişkenlerin Tanımlanması

Çalışma kapsamında yapılan analizler için SPSS AMOS 29 paket programı kullanılmıştır. AMOS, yapısal eşitlik modelleme problemlerini çözmek için benzersiz bir grafik arayüze sahip oldukça popüler bir yazılımdır. Bu yazılım, araştırmacılar tarafından regresyon, faktör analizi, korelasyon ve varyans analizi gibi çeşitli çok değişkenli analiz yöntemlerini entegre ederek kapsamlı analizler yapabilmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır (Thakkar, 2020: 35). Öncelikle çalışma kapsamında önerilen modelde yer alan değişkenler ve hipotezler tanımlanmıştır. Önerilen modelin veri seti ve hipotezleri sırasıyla Tablo 1 ve Şekil 1’de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Modelin veri seti

Değişken ismi	Değişken Kodu	Kullanım Şekli	Kaynak
Beşeri Sermaye	HC	Eğitim ve sağlık harcamaları (%GSYİH)	Dünya Bankası
İnsani Gelişme	HD	İnsani gelişme endeksi	Our World in Data
Kişi Başı GSYİH	GDP PC	Kişi Başı GSYİH’nın doğal logaritması	Dünya Bankası
Göç	MIG	Yabancı nüfus girişinin doğal logaritması	OECD

Şekil 1: Çalışmanın önerilen modeli

Çalışmanın önerilen modelinde, değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin entegre bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Önceki çalışmalarda, bu ilişkiler genellikle ayrı modeller ve veri setleri kullanılarak incelenmiştir. Ancak bu çalışmada, tüm bu ilişkiler tek bir model altında ve bütünlük bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın literatüre ve gelecekteki araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir.

H1. Beşeri sermayenin insani gelişme endeksi üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Eğitim ve sağlık gibi insan kaynaklarına yapılan yatırımların tümü beşeri sermaye yatırımları olarak kabul edilmektedir. İnsanların eğitilmiş ve sağlıklı olmaları, özgür ve adil bir toplumda yaşamaları ve işgücü piyasasında becerilerini kullanmaları, sürdürülebilir bir gelişme için önem arz etmektedir. İnsani gelişme endeksi hesaplanırken sağlık, eğitim ve yaşam koşulları gibi faktörler dikkate alındığından eğitim seviyesi, iyileşen yaşam koşulları ve iyileşen sağlık hizmetlerinin artmasıyla bu endeksin de artması beklenmektedir.

H2. İnsani gelişme endeksinin kişi başı milli gelir üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

İnsani gelişme endeksi bir ülkedeki insani gelişmişliğin bir ölçüsü olmakla birlikte bu endeks hesaplanırken yaşam beklentisi, eğitim ve gelir gibi göstergeleri dikkate alınmaktadır. Bu endeks daha iyi insani gelişmeye işaret ettiğinden bu gelişim daha üretken ve verimli bir işgücüne, daha yüksek düzeyde yenilikçiliğe ve daha büyük ekonomik gelişmelere yol açmaktadır. Sonuç olarak daha yüksek insani gelişme seviyeleri daha yüksek ücretler ve daha iyi iş olanakları gibi daha iyi ekonomik fırsatlarla ilişkilendirilmekte, bu fırsatlar daha iyi yaşam koşulları ve finansal istikrar arayan göçmenleri ülkeye çekebilmektedir.

H3. Kişi başı milli gelirin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Artan kazançlar ve kişi başına düşen milli gelir, yaşam standartlarını yükseltme potansiyelini ortaya koymakta ve bu durum bir bölgenin değerinin önemli belirleyicileri arasında yer alarak göç kararlarını etkileyebilmektedir. Çünkü bir bölgenin ekonomik çekiciliği potansiyel olarak daha fazla insanı oraya taşınmaya teşvik etmektedir. Kişi başı milli gelir arttıkça bireyler daha yüksek eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim sağlayabilmekte, daha yüksek seviyedeki eğitim ve sağlık hizmetleri ise bireylerin iş bulma ve kariyerine daha iyi hazırlanmasına yardımcı olabilmektedir. Diğer ülkelerdeki insanlar için cazip olan bu fırsatlar bireylerin göç kararlarını etkilemektedir.

H4. İnsani gelişme endeksinin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Daha iyi yaşam koşulları, sağlık hizmetleri ve eğitim fırsatları genellikle daha yüksek insani gelişme puanlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu durum, bir ülkenin ya da bölgenin diğer yerlerde yaşamını sürdüren insanlar açısından çekiciliğini artırabilir. Dolayısıyla yüksek düzeydeki insani gelişme, belirli bölgelere göçün artmasına neden olmaktadır.

H5. Beşeri sermayenin göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.

Eğitim, sağlık ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ülkedeki işgücü piyasasında eğitim ve nitelik düzeyini yükselten insan sermayesi yatırımlarını içermektedir. Daha yüksek beşeri sermayeye sahip bir ülke, daha fazla yabancı göçmeni çekmekte diğer taraftan işverenlere vasıflı işgücü sağlayarak bilgi ve beceri alışverişini teşvik etmektedir. Dolayısıyla eğitim, sağlık, iş tecrübesi ve diğer yetenekler gibi bireylerin ya da grupların üretkenliğini artıran bu faktörler, göç eden kişilerin hedef ülkelerde iş piyasasına katılma konusunda önem arz etmektedir.

3.3. Analiz ve Bulgular

Bu kısımda çalışma kapsamında önerilen model için yapılan gerekli analizlere ve bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon iki ya da daha fazla niceliksel değişken arasındaki ilişkileri belirtmek için kullanılan bir terimdir (Gogtay ve Thatte, 2017: 78). Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 2’de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Korelasyon Değerleri

Değişkenler	HC	HD	GDP PC	MIG
HC	1.000			
HD	0.53	1.000		
GDP PC	0.49	0.52	1.000	
MIG	0.62	0.49	0.54	1.000

Tablo 2'deki korelasyon değerleri incelendiğinde beşeri sermayenin diğer tüm değişkenler ile pozitif bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Beşeri sermaye sırasıyla insani gelişme ile 0.53, kişi başına milli gelir ile 0.49 ve göç ile 0.62 birimlik korelasyon değerlerine sahiptir. En yüksek korelasyon değerinin beşeri sermaye ve göç arasında olduğu görülmektedir.

YEM'de verilerle desteklenmeyen hipotezler modelden çıkarılarak model yeniden formüle edilmektedir. Bu çıkarım, modelin mümkün olduğu kadar kesin ve kullanışlı olmasına katkıda bulunmaktadır. Korelasyon analizi sonrası çalışma kapsamında önerilen modelin YEM hipotez test sonuçları Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 3: Modelin Hipotez Test Sonuçları

Hipotez nu	Hipotezler	Standart β	P	Kabul/Ret
H1	HC ---> HD	.154	***	Kabul edilmiştir
H2	HD ---> GDP PC	.218	***	Kabul edilmiştir
H3	GDP PC ---> MIG	.051	***	Kabul edilmiştir
H4	HD ---> MIG	.086	.003	Kabul edilmiştir
H5	HC ---> MIG	.238	***	Kabul edilmiştir

Tablo 3 incelendiğinde çalışma kapsamında önerilen modeldeki tüm hipotezlerin kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla analizlere modelde bir değişiklik olmadan devam edilecektir.

YEM'de bakılması gereken diğer önemli değerler ise uyum iyiliği indeksleri olarak isimlendirilen değerlerdir. YEM uygulamalarında, analiz sonucunda elde edilen uyum indeksi değerleri, genel olarak incelenen modelin toplanan verilerle desteklenip desteklenmediğini belirlemek için kullanılmaktadır. Hesaplanan uyum iyiliği indekslerinin değerlendirilmesine dayalı olarak kabul edilmekte, reddedilmekte ya da düzeltilerek değiştirilmektedir (Yılmaz ve Varol, 2015: 30). Araştırmacılar YEM araştırmalarında uyum iyiliği indeksleri arasında χ^2/sd değerinin verilmesi gerektiği konusunda hemfikir olsalar da diğer uyum indekslerinden hangisinin raporlanması gerektiği konusunda farklı önerilerde bulunmuşlardır (İlhan ve Çetin, 2014: 31). Literatür incelendiğinde YEM araştırmalarında en sık kullanılan diğer uyum iyiliği indekslerinin CFI, NFI, RFI, IFI ve RMSEA olduğu gözlemlenmiştir (Byrne, 2010; Kenny vd., 2015; Savalei, 2018; Gürbüz, 2019). Uyum iyiliği değer sınırları ve önerilen modelin uyum indeks değerleri Tablo 4'te gösterildiği gibidir.

Tablo 4: Model Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksleri	Uyum İyiliği Değer Sınırları	Model Uyum İndeksi Değerleri
χ^2/sd (CMIN/DF)	≤ 5	3.32
CFI	$.90 \leq CFI \leq 1.00$.99
NFI	$.90 \leq NFI \leq 1.00$.99
RFI	$.90 \leq RFI \leq 1.00$.92
IFI	$.90 \leq IFI \leq 1.00$.99
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .08$.07

Tablo 4 incelendiğinde uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir uyum iyiliği sınır aralıklarında olduğu görülmektedir. Bu durum modelin analiz kapsamında kullanılan veriler ile desteklendiği şeklinde yorumlanabilir. Uyum iyiliği değerleri sonrası modelin toplam, doğrudan ve dolaylı etkilerin gösterildiği yol analizi bulguları Tablo 5'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Yol Analizi Sonuçları

Standardize Edilmiş Toplam Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0.61	0	0
GDP PC	0.46	0.41	0
MIG	0.68	0.34	0.38
Standardize Edilmiş Doğrudan Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0.61	0	0
GDP PC	0	0.41	0
MIG	0.45	0.22	0.38
Standardize Edilmiş Dolaylı Etkiler			
Değişkenler	HC	HD	GDP PC
HD	0	0	0
GDP PC	0.46	0	0
MIG	0.23	0.12	0

YEM değişkenler arasındaki bağlantıları üç açıdan incelemektedir. Doğrudan etki, aracının olmadığı ve bir değişkenin başka bir değişkeni doğrudan etkilediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bir değişkenin bir aracı aracılığıyla diğerini etkilediği durum ise dolaylı etki olarak ifade edilmektedir. Toplam etki düzeyi bu iki etkinin toplanmasıyla bulunmaktadır. Tablo 5'teki yol analizi bulguları incelendiğinde beşeri sermayenin insani gelişme üzerinde 0.61, kişi başı GSYİH üzerinde 0.46 ve göç üzerinde 0.68 birimlik toplam bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Doğrudan etkiler incelendiğinde, beşeri sermayenin insani gelişme üzerinde 0.61, göç üzerinde ise 0.45 birimlik bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Dolaylı etkiler incelendiğinde ise beşeri sermayenin kişi başı GSYİH üzerinde 0.46, göç üzerinde 0.23 birimlik bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, insani gelişme ve kişi başı GSYİH'nin beşeri sermaye ve göç arasındaki ilişkide aracılık ettiği görülmektedir. Beşeri sermayenin göç üzerindeki 0.68 birimlik toplam etkisinin 0.23 birimlik bir kısmı aracı etkiler ile gerçekleşmektedir. Çalışma, literatürde yer alan beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olumlu etkisinin (Koç, 2013; Keskin, 2011; Yaylalı ve Lebe, 2011; Yılmaz ve Danişoğlu, 2017) AB üye ülkeleri için de geçerli olduğunu doğrulamakla birlikte bunun göç üzerinde de etkisi olduğunu göstermiştir

4. SONUÇ

Göç, bir yerden başka bir yere taşınma ve yer değiştirme süreci olarak tanımlanmakta olup, ekonomi, toplum, politika ve kültür üzerinde derin etkiler yaratan önemli bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda, küresel ekonomik dengelerin değişmesi, iklim değişikliğinin yarattığı baskılar ve çeşitli bölgelerdeki güvenlik sorunları, göç hareketlerinin yoğunlaşmasına ve bu alanda yapılan çalışmaların artmasına neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı, beşeri sermaye, kişi başına düşen GSYİH ve insani gelişme gibi temel ekonomik ve sosyal değişkenlerin göç üzerindeki etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla incelemektir. Çalışma, göçün nedenlerini ve sonuçlarını daha iyi anlamayı amaçlamakta ve bu alana yönelik oluşturulacak stratejilerin etkinliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışma, beşeri sermaye ve insani gelişme endeksi verilerini AB üye ülkeleri açısından çekici faktörler olarak ele alıp, bu verilerin göç ile bağlantısını AB üye ülkeleri üzerinden karşılaştırarak incelemiştir. Bu doğrultuda AB ülkelerinin 2000-2020 dönemine ait verileri kullanılarak bir model önerisi sunulmuş ve beşeri sermayenin göç üzerindeki etkisi insani gelişme ve kişi başı GSYİH aracılık rolleri ile değerlendirilmiştir. Beş adet hipotezin test edildiği model önerisinde analizler YEM yol analizi ve AMOS 29 paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler sonrası çalışma kapsamında kurulan model önerisi ve beş hipotez kabul edilmiştir. Yol analizi sonuçları özetlendiğinde beşeri sermayenin göçü 0,68 birim, kişi başına düşen GSYİH'yı 0,46 birim, insani gelişmeyi ise 0,61 birim etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında göçte etkili faktörler sıralaması değerlendirildiğinde (sırasıyla beşeri sermaye, insani gelişme ve kişi başına düşen GSYİH), AB'ye yönelen göçlerde etkili başlıca faktörün

bireye yapılan yatırımlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle üretim faktörlerinin verimli kullanılmasında gerekli bilgi, beceri ve tecrübe değerlerinin bir bütünü olan beşeri sermayenin ve refah-egitim-sağlık standartlarını kapsayan insani gelişmenin ilk iki sırada yer alması, göçmenlerin yalnızca ekonomik kazanımlara odaklanmadığını göstermektedir. Dolaylı etkiler incelendiğinde ise beşeri sermayenin göçü 0,23 birim, kişi başına düşen GSYH'yi ise 0,46 birim etkilediği tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kişi başına düşen GSYİH ve insani gelişme, beşeri sermaye ile göç arasındaki ilişkide aracılık etmektedir. Bu bulgular insan sermayesine yapılan yatırımların yüksek düzeyde olduğu ve ekonomik refaha sahip ülkelerin diğer ülkelerden daha fazla göçmen çekme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar özellikle, eğitim, sağlık ve işgücü piyasası politikalarının beşeri sermayeyi güçlendirirken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de teşvik edecek şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tür bütüncül yaklaşımlar, göçün ve insani gelişmenin daha etkin yönetilmesini sağlayacak, bu alanlarda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki bağlantıyı güçlendiren politikaların hayata geçirilmesi, hem kısa vadeli sonuçlar hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik için kritik olacaktır.

Çalışmanın analizinde gelişmiş ülkeler çekici faktörleri üzerinden değerlendirilmiştir. Yapılacak yeni çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerdeki bireyleri göç etmeye yönlendiren itici faktörlere odaklanabilirler. Ayrıca yeni çalışmalar farklı değişkenler kullanılarak farklı modeller geliştirilebilir ve değişkenleri karşılaştırarak ve yorumlayarak göçü anlamaya ve açıklamaya çalışan literatürün geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Arı, E. ve Yıldız, A. (2018). "OECD ülkelerinin göç istatistikleri bakımından bulanık kümeleme analizi ile incelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 17-28.
- Awan, A. G. (2012). "Diverging trends of human capital in BRIC countries", *International Journal of Asian Social Science*, 2(12), 2195-2219.
- Aylin, K. (2013). "Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yatay kesit analizi ile AB ülkeleri üzerine bir değerlendirme", *Maliye Dergisi*, 165, 241-285.
- Bakewell, O., de Haas, H., Castles, S., Vezzoli, S. ve Jónsson, G. (2009). South-South migration and human development: reflection on African experiences. International Migration Institute Working Papers.
- Byrne, B. M. (2010). Structural Equation Modelling with Amos. Routledge, New York.
- Caponi, V. (2010). "Heterogeneous Human Capital and Migration: Who migrates from Mexico to the US?", *Annales d'Économie et de Statistique*, 207-234.
- Checchi, D., De Simone, G. Ve Faini, R. (2007). "Skilled migration, FDI and human capital investment", Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper, No. 235.
- Chen, S., Wang, T., Bao, Z. ve Lou, V. (2022). "A path analysis of the effect of neighborhood built environment on public health of older adults: a Hong Kong study", *Frontiers in public health*, 10, 861836.
- Çoban, M. N. ve Yayar, R. (2018). "Demokrasinin Göstergelerinin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: AB Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi", *International Journal of Academic Value Studies*, 4(20), 642-651.
- Demir, S. (2006). "Birleşmiş Milletler kalkınma programı insani gelişme endeksi ve Türkiye açısından değerlendirme", *Devlet Planlama Teşkilatı*: 1-22.
- Doerschler, P. (2006). "Push-pull factors and immigrant political integration in Germany", *Social Science Quarterly*, 87, 1100-16.
- Dünya Bankası. (2023). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>, (erişim tarihi: 09.09.2023).
- Elverdi, S. ve Atik, H. (2021). "İnovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Bir yapısal eşitlik modellemesi", *Pearson Journal*, 6(10), 183-205.
- Eurostat. (2023). Migration and migrant population statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics#:~:text=%3A%20Eurostat%20\(migr_imm2ctz\)-,Migrant%20population%3A%2023.8%20million%20non%20DEU%20citizens%20living%20in%20the,5.3%20%25%20of%20the%20EU%20population,](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics#:~:text=%3A%20Eurostat%20(migr_imm2ctz)-,Migrant%20population%3A%2023.8%20million%20non%20DEU%20citizens%20living%20in%20the,5.3%20%25%20of%20the%20EU%20population,) (erişim tarihi: 09.10.2023).
- Gogtay, N. J. ve Thatte, U. M. (2017). "Principles of correlation analysis", *Journal of the Association of Physicians of India*, 65(3), 78-81.

- Göv ve Dürrü, Z. (2017). "Göç ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz", *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 491-502.
- Gürbüz, S. (2019). AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Hatch, P. (2016). "What motivates immigration to America", *The League of Women Voters*, 1-7.
- Icduygu, A., Sirkeci, I. ve Muradoglu, G. (2001). "Socio-economic development and international migration: a Turkish study", *International Migration*, 39(4), 39-61.
- İlhan, M. ve Çetin, B. (2014). "LISREL ve AMOS programları kullanılarak gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli (yem) analizlerine ilişkin sonuçların karşılaştırılması", *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 5(2), 26-42.
- İslamoğlu, E., Yıldırım, S. ve Benli, A. (2014). "Türkiye'de tersine göç ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar: İstanbul ili örneği", *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(1), 68-93.
- Kaewnern, H., Wangkumharn, S., Deeyaonarn, W., Yousaf, A. U. ve Kongbuamai, N. (2023). "Investigating the role of research development and renewable energy on human development: An insight from the top ten human development index countries", *Energy*, 262, 125540.
- Kanbir, Ö. (2022). "Göç ve ekonomik gelişme", *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 349-365.
- Kandemir, O. (2012). "Human development and international migration", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 62, 446-451.
- Kenny, D. A., Kaniskan, B. ve McCoach, D. B. (2015). "The performance of RMSEA in models with small degrees of freedom", *Sociological Methods & Research*, 44(3), 486-507.
- Keskin, A. (2011), "Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(3-4), 125-153.
- Khalid, B. ve Urbański, M. (2021). "Approaches to understanding migration: a mult-country analysis of the push and pull migration trend", *Economics & Sociology*, 14(4), 242-267.
- Lee, E. S. (1966). "A theory of migration", *Demography*, 3, 47-57.
- Lind, N. (2019). "A development of the human development index", *Social Indicators Research*, 146(3), 409-423.
- Llull, J. (2017). "The effect of immigration on wages: Exploiting exogenous variation at the national level", *Journal of Human Resources*. DOI: <https://doi.org/10.3368/jhr.53.3.0315-7032R2>
- Manga, M., Bal, H., Algan, N. ve Kandır, E. D. (2015). "Beşeri sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Brics ülkeleri ve Türkiye örneği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 45-60.
- Marger, M. N. (2001). "Social and human capital in immigrant adaptation: The case of Canadian business immigrants", *The Journal of Socio-Economics*, 30(2), 169-170.
- Massey, D., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, E. J. (2014). "Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi", *Göç Dergisi*, 1, 11-46.
- Mendola, M. (2012). "Rural out-migration and economic development at origin: A review of the evidence", *Journal of International Development*, 24(1), 102-122.
- Mia, M. M., Majri, Y. ve Rahman, I. K. A. (2019). "Covariance based-structural equation modeling (CB-SEM) using AMOS in management research", *Journal of Business and Management*, 21(1), 56-61.
- Nartgün, Ş. S., Kösterelioglu, M. A. ve Sipahioğlu, M. (2013). "İnsani gelişim indeksi göstergeleri açısından AB üyesi ve AB üyeliğine aday ülkelerin karşılaştırılması", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 80-89.
- OECD. (2023). Migration. <https://www.oecd.org/migration/>
- Oltman, A. ve Renshon, J. (2017). *Immigration and foreign policy*. In Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford: Oxford University Press.
- Our World in Data. (2023). Human Development Index. <https://ourworldindata.org/human-development-index>
- Popogbe, O. ve Adeosun, O. T. (2022). "Empirical analysis of the push factors of human capital flight in Nigeria", *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 4(1), 3-20.

- Ritsilä, J. ve Ovaskainen, M. (2001). "Migration and regional centralization of human capital", *Applied Economics*, 33(3), 317-325.
- Roy, N. ve Debnath, A. (2011). "Impact of migration on economic development: A study of some selected state", *International Conference on Social Science and Humanity*, 5, 198-202.
- Sain, K. (2023). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Beşeri Sermaye Göçünün Ekonomik Sonuçları: Türkiye Örneği", *ICSSIET Congress*, 187.
- Savalei, V. (2018). "On the computation of the RMSEA and CFI from the mean-and-variance corrected test statistic with nonnormal data in SEM", *Multivariate Behavioral Research*, 53(3), 419-429.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2004). *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Psychology Press, Taylor and Francis Group.
- Thakkar, J. J.(2020). Applications of structural equation modelling with AMOS 21, IBM SPSS. *Structural Equation Modelling: Application for Research and Practice (with AMOS and R)*, SSDC, 285, 35-89.
- UNDP. (2021). Human Development Data. <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>
- Urbański, M. (2022). "Comparing push and pull factors affecting migration", *Economies*, 10(1), 21.
- Wirayuda, A. A. B., Jaju, S., Alsaidi, Y. ve Chan, M. F. (2022). "A structural equation model to explore sociodemographic, macroeconomic, and health factors affecting life expectancy in Oman", *Pan African Medical Journal*, 41(1).
- Yaylali, M. ve Lebe, F. (2011). "Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1): 23-51.
- Yazan, Y. (2014). *İnsan hakları bağlamında Avrupa Birliği'nin yasadışı göç politikası: Türkiye örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, V. ve Varol, S. (2015). "Hazır yazılımlar ile yapısal eşitlik modellemesi: AMOS, EQS, LISREL". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 28-44.
- Yılmaz, Z., & Danişoğlu, F. (2017). "Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve türkiye'de beşeri kalkınmanın görünümü olarak insani gelişim endeksi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 117-147.
- Zanbak, M. ve Özgür, R. Ö. (2019). "İnsani gelişme endeksi bağlamında Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin karşılaştırmalı analizi", *Journal of Management and Economics Research*, 17(2), 175-192.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 03.05.2024 Accepted/Kabul: 16.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1478044

Research Article/Araştırma Makalesi

Özkan, Ş. (2024). "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Ebeveyn İzinleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss.381-407.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAĞLAMINDA EBEVEYN İZİNLERİ

Şafak ÖZKAN*

Öz

Bu araştırma, Andersen'in üçlü refah rejimleri, Leitner'in dört ailecilik tipi ve Leibfried'in Güney Avrupa Refah modeli bağlamında bakım rejimlerini incelerken, ailenin ve aile üyelerinin toplumsal cinsiyet perspektifinden çocuk bakımındaki rollerini değerlendirmektedir. Araştırmanın amacı, Almanya, İsveç, Portekiz, İngiltere ve Türkiye gibi farklı refah rejimlerine sahip ülkelerdeki çocuk bakımı politikalarının tarihsel gelişimini analiz etmek ve bu politikaların kadınları dezavantajlı bir konumda bıraktığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, Avrupa Konseyi, ILO (International Labour Organization), OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) gibi uluslararası veriler ve ulusal resmi veriler incelenmiştir. Almanya'da uzun ve esnek ebeveyn izinleriyle birlikte çocuk bakımı daha çok aile içinde ele alınırken, İsveç'te ise daha çok kamusal desteklerle sağlanmaktadır. Diğer yandan, Portekiz, İngiltere ve Türkiye'de çocuk bakımı genellikle aile içi bir sorumluluk olarak kabul edilmekte ve bu sorumluluk özellikle kadınlara yüklenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Cinsiyet eşitliği, Ebeveyn izinleri, Refah rejimleri.*

PARENTAL LEAVE IN THE CONTEXT OF GENDER EQUALITY

Abstract

This research examines caregiving regimes within the context of Andersen's three welfare regimes, Leitner's four types of familism, and Leibfried's Southern European Welfare model, while evaluating the roles of families and family members in childcare from a gender perspective. The aim of the study is to analyze the historical development of childcare policies in countries with different welfare regimes, such as Germany, Sweden, Portugal, the United Kingdom, and Türkiye, and to demonstrate how these policies disadvantage women. To achieve this goal, international data from organizations such as the Council of Europe, the International Labour Organization (ILO), and the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), as well as national official data, have been examined. In Germany, childcare, along with long and flexible parental leaves, is predominantly addressed within families, whereas in Sweden, it is mainly supported by public assistance. On the other hand, in Portugal, the United Kingdom, and Türkiye, childcare is generally perceived as a family responsibility, with this responsibility particularly falling on women.

Keywords: *Gender equality, Parental leave, Welfare regimes.*

*Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, DENİZLİ.
e-posta: sozkan102@posta.pau.edu.tr, (<https://orcid.org/0009-0005-9544-3182>)

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitliği, aile politikalarıyla yakından ilişkilidir. Aile politikaları genellikle bakım sorumluluklarına odaklanmaktadır. Geleneksel aile yapılarında ekmeği kazanan erkek (malebreadwinner) olarak görülürken, kadın yeniden üretimden sorumlu olarak görülmüştür. Ancak kadınların iş gücüne katılımıyla birlikte çift kazanan aile yapısı daha yaygın hale gelmiş, ancak bakım konusunda sorunlar ortaya çıkmıştır (Newman ve Matthews 1999). Bu sorunları çözmek için iş ve aile yaşamını uyumlaştırmaya yönelik politikalar geliştirilmiş ve uygulamaya sokulmuştur. Bu politikalar arasında önemli bir yer tutan çocuk bakım izinleri de bu sorunun ele alındığı alanlardan biridir.

Tarihsel süreçte erken dönem çocuk bakımı sorunsalı; aile, piyasa ve devlet mekanizmalarının içinde konumlandırılmaktadır. Çocuk bakım izinleri ise sağlık, istihdam ve toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında değerlendirildiğinde oldukça karmaşık yapıdadır. Bunun ötesinde bahsettiğimiz eşitliğin ne anlama geldiği önemli olmaktadır. Bu anlamda aynılık eşitliği sadece hukuki bir kavramı ifade ederken, farklıların eşitliği ise doğurganlık, emzirmek gibi fizyolojik farklılıkları dikkate almaktadır. Özellikle istihdamdaki kadınların çocuk bakımıyla ilgili ihtiyaçları bu eşitlik ilkesiyle desteklenmelidir (Gül ve Karan, 2011:5). Diğer yandan, dönüştürücü eşitlik yaklaşımı ise sadece erkek normlarının egemenliğinin sona erdirilmesini veya kadınların dışlanmasının önlenmesini değil, politik söylemin yapısal olarak çözülmesini ve çeşitliliğin benimsenmesini savunmaktadır (Ecevit, 2021). Bu bağlamda, hamilelik ve annelik süreçlerinde bakım iznine ihtiyaç duyan kadınların hala alternatif bir iş gücü olarak görülmesi, dönüştürücü mekanizmaların daha fazla yayılması gerektiğini göstermektedir. Ebeveyn izni düzenlemeleri ise, hala tam kabul görmese de dönüştürücü eşitlik anlayışının bir yansıması olmaktadır.

Başlangıçta, yalnızca kadınlara yönelik olarak tasarlanan annelik/doğum izinleri, korumacı politikalar çerçevesinde, annelerin sağlıklı bir hamilelik ve doğum süreci geçirmesini sağlamak amacıyla düzenlenmişti. İlerleyen yıllarda Avrupa Birliği Konseyi Direktifleri ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleri gibi uluslararası metinlerde de görebileceğimiz üzere farklı formlara bürünmektedir. Bu izinler, bakım sorumluluklarını paylaşarak istihdam ve bakım dengesini kurmayı, çocukların her iki ebeveyniyle de sağlıklı bir gelişim süreci geçirmelerine olanak tanımayı ve toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemeyi amaçlayan babalık veya ebeveyn izinleri olarak yeniden şekillenmektedir. Fakat ülkelerin bu izinleri nasıl düzenlediği, tarih boyunca benimsedikleri refah rejimlerine ve aile politikalarına dayanmaktadır. Bu anlamda Andersen'in (1990) refah rejimleri sınıflandırması, Leitner'in (2003) dörtlü ailecilik tipolojisi ve Leibfried'in (1993) Güney Avrupa Refah Rejimleri bağlamında, ülkelerin temsil ettikleri rejimin prototipleri olması bakımından Almanya, İsveç, Portekiz, İngiltere ve Türkiye incelenmektedir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE BAKIM POLİTİKALARI: ANALIK, BABALIK VE EBEVEYN İZİNLERİ

2.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Toplumsal cinsiyet; biyolojik cinsiyetten ziyade, toplumun belirlediği roller, normlar ve beklentiler doğrultusunda kadınlık ve erkeklik kimlikleri etrafında şekillenmektedir (Beauvoir, 2020). Kadınlar ve erkekler; kültür, gelenekler, eğitim ve din gibi toplumsal kurumlar tarafından belirlenen roller, sorumluluklar, davranışlar ve güç ilişkileri ile ayrıştırılmaktadır. Erkeklere bağımsız, eril ve atak; kadınlara ise bakım verme, anlayışlı, duygusal ve şefkatli olma gibi değerler atfedilmektedir (Oakley, 1972). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, bireylerin günlük etkileşimleri ve kültürel mesajlar aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilmekte ve performe edilmektedir (West ve Zimmerman, 1987; Butler, 1990). Böylece toplumsal cinsiyet, cinsiyet farklılıklarının toplumsal ve kültürel olarak oluşturulduğu çok geniş bir bağlamda tanımlanmaktadır (Giddens, 2000; Powell ve Greenhaus, 2010).

Toplumsal cinsiyetin kadınlara yüklediği bakım verme rolü, cinsiyete dayalı iş bölümüne zemin hazırlayarak anneliği, kadınların diğer işlerden feragat etmesine neden olan bir sorumluluk olarak konumlandırmakta ve genellikle daha az çaba ve fiziksel güç gerektiren bir iş olarak algılanmaktadır (Oakley, 1985). Ev işleri ve çocuk bakımının kadınların doğal sorumluluğu olarak kabul edilmesi, onları ev içi rollere hapsedmekte ve ev kadını kimliğini idealize etmektedir (Mies, 1981). Dolayısıyla cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınları ev içi işlere, erkekleri ise kamusal üretime yönlendirerek kadınların toplumsal ve ekonomik hayatta ikincil konumda kalmasına yol açmaktadır (Taborga ve Leach, 2000). Aynı zamanda ataerkinin de bir parçası olan bu iş bölümü, kadınların ev içi sorumluluklarını pekiştirerek ekonomik üretkenliklerini kısıtlarken, erkeklerin kamusal alandaki üstünlüğünü güçlendirmektedir (Walby, 1989; Hartmann, 2006).

Bu dinamikler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kökeninde yatan sorunları gözler önüne sererken, bakım verme sorumluluklarının daha adil bir şekilde paylaşılmasını ve ebeveyn izinleri gibi aile politikalarının dönüştürücü eşitlik bağlamında geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kadınların ekonomik ve toplumsal hayatta eşit bir konumda olmalarını sağlamak için, bakım sorumluluklarının ve ebeveyn izinlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden yeniden değerlendirilmesi kritik önem taşımaktadır.

2.2. Bakım Sorunsalı

Bakım meselesi, aile, iş gücü ve cinsiyet ilişkileri bağlamında ele alınmakta ve cinsiyete dayalı iş bölümünün bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Farklı ideolojik temellere dayanan görüşler, bakım meselesini çeşitli açılardan ele almaktadır. Bir görüşe göre, aileler çocukların refahı temelinde bakımı üstlendiklerini savunurken, diğer görüşe göre kadınların bakım rolü güçlendirilerek, onların bu alandaki katkıları vurgulanmaktadır. Bir diğer bakış açısına göre ise, kadın istihdamı öne çıkarılmakta ve iş gücündeki cinsiyet eşitliğinin bakımdaki eşitsizlikleri de azaltacağı savunulmaktadır. Bu bakış açıları birbirini tamamen dışlamamakla birlikte, bakım meselesi de kendi içinde özgün bir sorun alanı olarak kalmaktadır (Gornick ve Meyer, 2004: 47-48).

Bakım meselesi genellikle aile politikalarının merkezine yerleştirilmekte ve bu politikalar, bakım sorumluluğunun paylaşılması, çocuk refahı için yasal ve kurumsal yapıların oluşturulması, cinsiyet temelli rol dağılımı eşitliği gibi faktörlere dayanmaktadır (Kauffmann, 2000). Bu bağlamda, çocuk bakımı konusu, aile veya bakım izni politikaları, iş saatleri düzenlemeleri, erken çocukluk eğitimi ve bakım için kamu hizmetleri gibi temel mekanizmalarla ele alınmaktadır (Gornick ve Meyer, 2004: 50). Bakım izinleri, analık, doğum, babalık, ebeveyn, çocuk, engelli ve yaşlı bakımı gibi çeşitli türleri kapsamaktadır. Bu izinler genellikle hamilelikten başlayarak doğum öncesi ve sonrasını hatta çocuğun ilerleyen yaşlarını kapsamaktadır. Ülkeden ülkeye değişen çalışanların izin hakları uygulamaları, genellikle annelik izni, babalık izni ve ebeveyn izni olmak üzere üç ana kategoride düzenlenmektedir (Ünlütürk Ulutaş, 2015: 730). Bakım izinlerinin çeşitliliği ve uygulama biçimleri, ülkelerin sosyal koruma kapsamını düşünerek değerlendirilmekte ve ülkelerin toplumsal cinsiyet eşitliği temelindeki tutumları hakkında da bilgi vermektedir.

Tarihsel olarak, analık-doğum ve ebeveyn izinlerinin ortaya çıkışı, kadınların iş gücü piyasasında artış göstermesiyle paralel olmuştur. Bu evrimi anlamak ve ülkelerdeki bakım izinlerinin gelişimini takip etmek için, annelik, babalık ve ebeveyn izinlerinin içeriğine ve tarihsel gelişimine odaklanmak gerekmektedir.

2.3. Analık/Doğum İzni

Kadınlar hamilelik ve annelik dönemlerinde işlerinden uzak kalmak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle, yasal koruyucu uygulamalar, hamilelik ve annelik dönemlerinde kadınların korunmasını sağlamaktadır (Aydın ve Demirkaya, 2017: 80). Bu izinler, anne ve bebeğin sağlığını korumayı amaçlamakta ve doğumdan önce, doğum sırasında ve hemen sonrasında kullanılmaktadır (Blum vd., 2023: 3). Analık veya doğum izinleri, annelere işlerinden ücretli veya ücretsiz olarak ayrılma ve ardından eski işlerine geri dönme hakkı vermektedir (Farré, 2016: 50). Ayrıca kadınları işten çıkarılma veya ayrımcılık gibi durumlara karşı da korumaktadır (Kalfa, 2010: 203). Dolayısıyla ücretli doğum izinleri, kadınların ekonomik güçlenmesini sağlayan en eski sosyal koruma politikalarından biri olmaktadır (Htun vd., 2019).

Analık veya doğum izinleri, 19. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Almanya'da 1883, Belçika ve Fransa'da ise 1893 yılında başlayan ücretli doğum izni uygulaması, Batı Avrupa ülkelerinin hemen hemen hepsinde İkinci Dünya Savaşı boyunca uygulanmıştır (Kamerman ve Moss, 2009: 35). Uluslararası alanda analık izni, ILO'nun 3 Numaralı Sözleşmesi ve 1952'de ILO'nun 103 Numaralı "Anneliğin Korunması Sözleşmesi" ile on iki hafta olarak kabul edilmiştir (ILO; 1919, 1952). 2000 yılında ILO, analık iznini en az on dört hafta olarak güncellemiştir (ILO, 2000a). Avrupa Konseyi'nin 1986 yılındaki 86/613/EEC sayılı ve 1992'deki 92/85/EEC sayılı direktifleri de hamilelik ve analık dönemlerinde kadınların iş güvenliği ve sağlığını korumayı amaçlamıştır (EUR-LEX, 1986, 1992).

Doğum izni, birçok ülkede standart bir hak olmasına rağmen, süresi ve ödenek koşulları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Hegewisch ve Gornick, 2011). Örneğin, Avrupa ülkelerinde genellikle analık izni süresince ücret ödenmekte, ancak bu ücretin miktarı ve süresi ülkeden ülkeye değişmektedir (Aydın ve Demirkaya, 2017: 81). Günümüzde, aile, iş gücü, bakım ve cinsiyet ilişkilerindeki politika kazanımlarıyla birlikte, doğum izni dışında babalık izni, ebeveyn izni gibi farklı izin türleri de gündeme gelmektedir.

2.4. Babalık İzni

Babalık izni, genellikle doğumdan sonra alınan ve annelere yardım etmek amacıyla tasarlanmış bir hak olarak kabul edilmektedir (Blum vd., 2023: 3). Bu izin, babaların çocuk bakımına katılımını teşvik etmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemek amacıyla (Lohkamp-Himmighofen ve Dienel, 2000; Hobson ve Morgan, 2002: 4; Rehel, 2014; Elnur, 2019: 50) analık izninden daha kısa olarak ve genellikle doğumdan sonra kullanılmak üzere ortaya koyulmuştur (Duvander, 2011: 33). Araştırmalar da babalık izinlerinin babaların ev işlerine ve çocuk bakımına eşit katılımını artırdığını göstermektedir (Kotsadam ve Finseraas, 2011; Bünning, 2015; Patnaik, 2019; Schober ve Zoch, 2019). Ayrıca, bu izinler ailelerin iş-yaşam dengesini iyileştirmekte, kadınların iş gücüne dönüşünü desteklemekte, toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmaktadır (Esping-Andersen, 2009; Johansson, 2010; Alio vd., 2011; Fernández-Cornejo vd., 2018; Gault vd., 2014; Dobrotic ve Stropnik, 2020; Jurado-Guerrero ve Muñoz-Comet, 2020).

Babalık izinlerinin etkili olabilmesi için babalara özgü haklar yaratılması gerektiği öne sürülmektedir (O'Brien, 2009; Farré, 2016; Duvander ve Johansson, 2019). Buna paralel olarak 2010/18 sayılı Avrupa Birliği Anne ve Babalık İzni Direktifi de sadece babalara ayrılmış devredilemeyen bir baba izni süresinin tanınmasını önermektedir (EUR-LEX, 2010). Ancak babalık izni hakkı tanıyan ülke sayısı oldukça sınırlı olmakla birlikte bu konuda standart bir düzenleme de bulunmamaktadır (Aydın ve Demirkaya, 2017: 75). Diğer yandan, babalık izinlerinin erkekler arasında yaygın olarak kabul görmemesi ve bakımın genellikle kadın işi olarak algılanması, babaların çocuk bakımındaki rolünü sınırlamaktadır. Ancak 1980'lerden itibaren babalık izinlerinin aile politikalarına dahil edilmesiyle bu algıda değişim yaşanmıştır (Foegen, 1980: 25). Bununla birlikte, annelerin hala daha fazla izin kullanması gibi faktörlerle bu değişim sınırlı kalmıştır (Nordic Council of Ministers, 2019: 7). Bu durum, ekonomik, sosyal ve politik etkenlerin yanı sıra toplumsal cinsiyet normları ve işveren tutumlarıyla da ilişkilendirilmektedir. Bazı muhafazakâr refah rejimlerinde babalara verilen kısa izinlerin ebeveynlik rollerinde önemli bir değişikliğe yol açmadığı görülmektedir. Bu nedenle, geleneksel baba rollerinin desteklendiği ve çocuk bakımının genellikle anneler tarafından üstlenildiği algısı devam etmektedir (Elnur, 2019: 50).

2.5. Ebeveyn İzni

Ebeveyn izinleri, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Bu izinler, iş ve aile yaşamının dengelemesini ve cinsiyet eşitliğini desteklemeyi hedeflemektedir. Genellikle ücretli veya ücretsiz olarak düzenlenen bu izinler, çocuk bakımı ile yükümlü anneler ve babalar için önemli destekler olarak (Duvander, 2011: 31; Blum vd., 2023: 3), ailelerin maddi sıkıntı yaşamadan çocuklarıyla ilgilenmelerini sağlamaktadır (Haas ve Hwang, 1999: 52). Ebeveyn izni herkes için geçerli olması, izinlerin paylaşılabilirliği, özel koşullar aranmadan erkeklerin izin kullanabilmesi ve izinlerin ücretli veya ücretsiz olması gibi farklı yaklaşımları içerirse de (Elnur, 2019: 62) uluslararası belgeler, ebeveyn iznine ilişkin temel standartlar sunarak iş ve aile yaşamının dengelenmesini ve cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını amaçlamakta, işten izin sonrası geri dönüş haklarıyla iş güvencesini korumaktadır (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015: 100).

Uluslararası alanda, çocuk bakımı konusundaki eşit sorumluluğun teşvik edilmesine yönelik birçok belge bulunmaktadır. Örneğin, ILO'nun 1965 yılındaki 123 Sayılı Kadın (Aile Sorumlulukları ile Beraber) İstihdamı Sözleşmesi, aile sorumluluğuna sahip tüm çalışanlara eşit fırsatlar tanınmasını öngörmüştür (ILO, 1965; Kul Parlak, 2016). BM Genel Kurulu'nun 1979'da kabul ettiği Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ise, hamilelik veya analık izni nedeniyle işten çıkarmayı ve ayrımcılığı yasaklamıştır. Ayrıca, anneliğin sosyal bir görev olarak kabul edilmesi ve çocuk bakımında kadın ve erkek arasında ortak sorumluluk tanınması gerektiği vurgulanmıştır. Destekleyici sosyal hizmetlerin sağlanmasıyla anne ve babanın aile sorumlulukları ile iş yaşamlarını dengelemeleri amaçlanmış; ücretli analık izni veya benzeri sosyal tazminatlarla iş, kıdem ve sosyal hakların korunması sağlanmıştır (OHCHR, 1979). Diğer yandan, 1981 yılında ILO 156 Sayılı Aile Sorumlulukları Bulunan İşçiler Hakkında Sözleşmesinde çocukların bakım hizmetleri dolayısıyla iş ve aile hayatının uyumlaştırılması konusunda kadın ve erkeğe eşit davranılması gerektiği ve bu dengenin sağlanabilmesi için hükümetlerin ulusal politikalar üretmesi tavsiye edilmiştir (ILO, 1981). Yine aynı felsefe ile 1995 yılındaki BM Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı da kadınların toplumsal, sosyal ve ekonomik konumunu güçlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için hükümetlere ebeveyn izni ve çocuk bakım hizmetleri konusunda çeşitli sorumluluklar yüklemiştir (UN, 1995).

Avrupa Birliği (AB) de 1990'lerden itibaren çocuk doğumu ve bakımı konularında politikalar geliştirmiş ve ebeveyn iznini desteklemiştir (Morgan, 2009). Örneğin, 1996'da Türkiye'nin de imzaladığı Avrupa Sosyal Şartı'nda, her ebeveynin doğum izninden sonra çocuğa bakmak için ulusal hukuk veya toplu sözleşmelerle belirlenen aile izni verilmesi gerektiği belirtilmiştir (AYM, 1996). Ebeveyn izni ilk olarak, 3 Haziran 1996 tarihli 96/34/EC Sayılı Direktif ile yürürlüğe girmiştir.¹ Bu direktif, çocuğu olan kadın veya erkek çalışanlara en az üç aylık ve devredilemeyen izin düzenlemiştir. Ayrıca, çalışanlara işlerine geri dönme hakkı tanınmıştır (EUR-LEX, 1996). Ebeveyn izninin hak olarak tanımlanması ise, 2000 yılında, ILO'nun 191 sayılı Annelik Koruması Tavsiye Kararı'nda yer almıştır. Böylece ebeveyn izni, ulusal düzenlemelerle belirlenen süre ve uygulama süreciyle birlikte, çalışan anne veya babanın, analık/doğum izninin bitimiyle çocuk bakımı için hukuki bir hak olarak tanımlanmıştır (ILO, 2000a). Yine 2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda ebeveyn izni sosyal bir hak olarak belirtmiştir (EU, 2000). Ayrıca, AB'nin 2008'deki İş-Yaşam Dengesi Paketi'nde kadınların bakım izinleri ile ilgili yasal haklarının güçlendirilmesi ve serbest meslek sahibi kişilere eşitlikçi yaklaşım konuları ön plana çıkmıştır (EU,2008). Daha sonra, 8 Mart 2010 tarihinde yürürlüğe giren 2010/18/EU Sayılı Ebeveyn İzni Direktifi ile AB düzeyinde ebeveyn izni süresi en az dört ay olarak yenilenmiş ve bir aylık devredilemeyen izin süresi getirilmiştir (EUR-LEX, 2010). 2019'da ise 2019/1158 Sayılı Direktif ile ebeveyn izinlerinin kapsamı genişletilmiş, dört aylık süreye ek olarak iki aylık devredilemeyen hak tanınmış ve ebeveynlere yarı zamanlı veya parça parça izin talep etme hakları sağlanmıştır (EUR-LEX, 2019). Uygulamada AB'nin ebeveyn izni politikaları ülkeden ülkeye farklılık gösterse de toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı uygulamaları teşvik etmektedir (Sumbas, 2018: 169). Bu anlamda annelerin genellikle çocuk bakımının ana sorumlusu olarak kabul edildiği ve babaların da yardımcı rolünde yer aldığı geleneksel aile yapısında izinlerin ebeveynler arasında seçimli olarak paylaşılabilmesi babaların ikincil ebeveyn olma konumunu güçlendirmektedir (Duvander vd., 2019; Gartzia, 2023). Bu nedenle, diğer ebeveynlere devredilemeyen izin haklarının tanınması oldukça önemlidir (Amin vd., 2016; Bueno ve Grau-Grau, 2020).

Sonuç olarak, ebeveyn izinleri özellikle erkekler arasında bakım sorumluluğunun paylaşılmasını teşvik etmekte, toplumsal cinsiyet eşitliğine de katkı sağlamaktadır (Kalfa, 2010: 205; Torella ve Masselot, 2010; Duvander, 2011: 40). Dolayısıyla ebeveyn izni politikaları toplumsal cinsiyet eşitliği, iş-aile dengesi, çocuk refahı, eşitlikçi aile yapısı ve iş güvencesi açısından önemli olmakla birlikte, ülkelerin refah rejimlerine, kadınların, ailelerin sosyal ve ekonomik durumlarına göre farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

3. REFAH DEVLETİ TİPOLOJİLERİ, AİLECİLİK VE AİLEDEN BAĞIŞIKLIK

Sanayileşmiş ülkelerdeki sosyal politika analizleri, refah devleti tipleri ve sınıflandırmaları Titmus'un (1974) ile başlamış olsa da Esping-Andersen'in 1990'da yayımladığı "The Three Worlds of Welfare Capitalism" adlı çalışması önemli bir dönüm noktası olmaktadır. Esping-Andersen, ülkeleri sosyal, kültürel ve politik ortak özellikleri temelinde değerlendirerek, ülkelerin sosyal refah sistemlerini üç temel kategori altında sınıflandırmaktadır. Bunlar Sosyal Demokrat, Korporatist ve Liberal refah rejimleridir. Liberal rejimlerde (örneğin Amerika, İngiltere, Kanada gibi Anglo-Sakson ülkeler), sosyal risklerin yönetimi ve refahın dağıtımı daha çok piyasa tarafından gerçekleştirilirken devletin rolü daha sınırlı olmaktadır. Korporatist rejimlerde (örneğin Almanya, Fransa gibi kıta Avrupası ülkeleri), devletin refah dağıtımındaki etkinliği daha fazla olmaktadır. Sosyal Demokrat rejimlerde ise (örneğin İsveç, Danimarka, Norveç gibi İskandinav ülkeleri), devlet ana aktördür ve evrensel sosyal haklar ile eşitlik esas alınmaktadır (Esping-Andersen, 1990: 52; 2002: 125). Bunun yanında Leibfried'in Güney Avrupa Refah Devleti kavramı ise modern refah görünümüne sahip olmasına rağmen, kurumsal yapısı ve sunduğu sosyal olanaklar bakımından yetersiz kalan ülkeleri tanımlamaktadır. Bu ülkeler genellikle "kurumsal vaatler ülkeleri" olarak adlandırılmaktadır (Leibfried, 1993: 128, 140). Diğer yandan bu ülkelerde, devletin gelir desteği sağlaması, toplumda belirli bir ayrışma yol açmaktadır. Çünkü resmi düzenlemeler genellikle kamu çalışanlarına ve büyük işletmelere cömert koruma sağlarken, gayri resmi sektörde çalışanlar ve küçük işletmelerdeki işçiler az destek almaktadır. Ek olarak, kamu kurumları genellikle siyasi etkilere açık olan klientalist bir yapıya sahip olmaktadır (Ferrera, 1996: 19-25). Yani Güney Avrupa refah rejimi düşük refah harcamaları, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasına yetersiz yatırımlar, kamu kurumlarının zayıflığı ve ideolojik kutuplaşma ile karakterize edilmektedir (Rhodes, 1996: 6). Bu anlamda Türkiye de refah devleti tipolojilerine göre Güney Avrupa rejimi dahilinde değerlendirilmektedir (Buğra ve Keyder, 2003; Shark ve Gough, 2010).

¹ BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP ve ETUC tarafından "Ebeveyn İzni Hakkındaki Gözden Geçirilmiş Çerçeve Anlaşmayı yürürlüğe sokan ve 96/34/EC sayılı Direktifin İlgâ Edilmesine İlişkin 8 Mart 2010 Tarih ve 2010/18/EU Sayılı Konsey Direktifi" kabul edilmiştir. (Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri, s. 249-250.)

Esping-Andersen, “Social Foundations of Postindustrial Economies” adlı eserinde ailenin sosyal politikadaki rolünü incelemekte ve aile üyelerinin refah sağladığı sorumluluklarını ailecilik ve aileden bağımsızlık kavramlarıyla açıklamaktadır. Bu anlamda ailecilik (*familisation*), bakım sorumluluğunun ailede yoğunlaştığı bir yapıyı ifade ederken, aileden bağımsızlık (*de-familisation*) kavramı ise bu sorumluluğun piyasa veya devlet tarafından üstlenildiği bir yapıyı ifade etmektedir (Esping-Andersen, 1999: 45). Yani ailecilik ve aileden bağımsızlık, özellikle bakım sunum kalıplarını analiz etmek için kullanılır. Bu kalıplar, kadınların iş gücü piyasası ve diğer politikalarla ilişkilerini belirlemeye yardımcı olmaktadır (Saraceno, 1997:88; Leitner, 2003:360). Aileden bağımsızlık ise, bireylerin ücretli çalışma veya sosyal güvenlik aracılığıyla aile ilişkilerinden bağımsız olarak kabul edilebilir bir yaşam standardına uyma derecesini ifade etmektedir (Lister, 1994: 35). Dolayısıyla bu kavramlar, refah rejimlerindeki bakım sorumluluklarının dağılımını ve aile içindeki cinsiyet rollerini analiz etmek için kullanılmaktadır.

Refah devletlerinin bakım hizmeti sunumlarını ailecilik ve aileden bağımsızlık temelinde güçlü ve zayıf olarak değerlendiren önemli bir yaklaşım Leitner’in dörtlü sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırma, ailenin bakım işlevini ve refah politikalarının etkisini analiz etmede önemli bir araç olmaktadır. Böylece açık ailecilik sosyal politika anlamında aileye hiç destek sağlanmamasını ifade ederken, bakım konusunda kamusal ve piyasa mekanizmalarının sistem dışı bırakılması ailenin bakım işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan, isteğe bağlı ailecilik aileye bazı desteklerin sağlandığı bir yapıyı temsil etmekte, bakım sorumluluklarını aile düzeyinde sınırlandırmayarak bakım konusunda destekleyici bakım politikaları sağlamaktadır. Böylece açık ve isteğe bağlı ailecilikte “bakım zamanı” ailenin bakımı sağlayan üyelerinin inisiyatifindedir. Üçüncü olarak, örtük ailecilik ailenin bakım işlevini herhangi bir politika yoluyla aktif olarak desteklememekte, aileye alternatif de sunmamaktadır. Aileden bağımsızlık ise, devletin veya piyasanın bakım hizmetlerini sunmasıyla güçlü aileciliğin karşısında konumlanmaktadır (Leitner, 2003: 362). Böylece devlet, çocuk bakım tesisleri gibi hizmetler sunarak veya bunları finanse ederek ailelere destek olmakta hatta cömert ebeveyn ödenekleri ile aileleri desteklemektedir (Michon, 2008: 35).

Toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde baktığımızda, aile içinde kadınların ve kadın ebeveynlerin konumları, refah devleti rejimlerine göre farklılaşmaktadır. Böylece; sosyal demokrat ve liberal rejimlerde kadınlar genellikle iş gücüne katılan bireyler olarak görülürken, muhafazakâr rejimlerde genellikle “ev hanımları” olarak kabul edilmektedir (Durmaz Bodur, 2019: 21). Sosyal demokrat rejimlerdeki sosyal politika araçları genellikle kadınların ekonomik bağımsızlığını desteklemek ve istihdamı teşvik etmek amacıyla tasarlanmakta, böylece kadınların aile yükünü azaltmak ve kadınlara tam zamanlı ve ömür boyu istihdam imkânı sunmak için politikalar uygulanmaktadır. Diğer yandan, ekmeği kazanan erkek (malebreadwinner) üzerine kurgulanan muhafazakâr rejimler, ataerkilliği ve geleneksel aile bağımlılıklarını güçlendiren veya en azından yeniden üreten rejimler olmaktadır (Esping-Andersen, 1999: 48). Fakat kadınların iş gücüne katılımının artmasıyla birlikte, iş ve aile yaşamını uyumlu hale getirme noktasında bakım kriziyle karşılaşmaktadır. Bu krizi çözmek için nakit yardımlar, ebeveyn izinleri ve esnek çalışma uygulamaları gibi yöntemler kullanılmaktadır (Esping-Andersen, 1999: 48). Farklı refah devleti rejimleri, farklı aile modellerini ve buna bağlı olarak farklı aile politikalarını ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Bakım Rejimleri

Andersen (1990)	Leitner (2003)	Leibfried (1993)
Sosyal Demokrat Refah Modeli Danimarka, Finlandiya, İsveç, Norveç	İsteğe Bağlı Ailecilik (optional familialism) Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İsveç	
Muhafazakâr Refah Modeli Almanya, Belçika, Fransa, Avusturya, İsviçre, İtalya, Hollanda	Açık Ailecilik (explicit familialism) Avusturya, Almanya, Lüksemburg, Hollanda, İtalya	
Liberal Refah Modeli İrlanda, İngiltere	Aileden Bağımsızlık (De-familialism) İngiltere, İrlanda	
	Örtük Ailecilik (Implicit familialism) Yunanistan, Portekiz, İspanya	Güney Avrupa Refah Modeli İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya, Türkiye

Kaynak: Andersen, 1990; Leibfried; 1993 Leitner, 2003'ten yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve aile içi iş bölümü, refah devletlerindeki aile politikalarının temelini oluşturmaktadır. Buna göre aile yapılarında 1950'lerden sonraki geleneksel erkek kazanan/kadın bakım veren modelden 1980'lerden sonra çift kazanan/çift bakım veren modele doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Pascall ve Lewis, 2004). Geleneksel modelde (*malebreadwinner/female-carer arrangement*), erkekler genellikle ücretli işte çalışırken, kadınlar evde çocuk bakımı yapmaktadır (Crompton, 1999). Bu modelde, erkekler vatandaş/çalışan olarak ele alınırken kadınlar genellikle eş ve anne olarak kabul edilmekte (Hearn ve Hobson, 2020), böylece aile bakımı rejimi kurumsallaştırılmaktadır (Knijn ve Kremer, 1997: 344). Çift kazanan/kısmi zamanlı bakım veren (*dual-earner/female part-time carer*) aile modelinde, kadınlara çocuk bakımı için zaman sağlanmakta ve bu sayede kadınlar kısmi zamanlı veya daha az çalışarak istihdama katılmaktadır (Gornick ve Meyer, 2004). Çift kazanan modelinde (*the dual-earner model with substitute carers*) ise, kazançta cinsiyet eşitliğine vurgu yapılırken, kadınlar genellikle tam zamanlı olarak istihdamda yer almakta, bakım verenler ise piyasa veya devlet mekanizmaları olmaktadır (Pfau-Effinger, 2004). Bu sayede kadınların iş gücüne katılımı aileden bağımsız hale gelmektedir (Hobson, 1994: 110; Orloff, 1993: 320). Fakat ücretli bakım işinin feminizasyonu, düşük ücretlendirme ve işteki kadınların evdeki bakım sorumluluklarını üstlenmesi gibi durumlar kadınların istihdamını olumsuz etkilemektedir (Gornick ve Meyer, 2004). Son olarak çift kazanan/çift bakım veren (*the dual-earner/dual-carer*) modelde, ebeveynler eşit bir şekilde ücretli işlere katılmakta ve bakım sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu model, toplumsal cinsiyet eşitliği temelli refah devleti yaklaşımını vurgulamaktadır (Sainsbury, 1999; Pfau-Effinger, 2004; Gornick ve Meyers, 2004; Ellingsæter ve Leira, 2006). Bu modelde, babalar için ayrılmış, devredilemeyen ücretli ebeveyn izinleri ve kamu tarafından desteklenen çocuk bakım hizmetleri gibi politikalar, annelerin iş gücüne katılımını teşvik edilmektedir. Böylece çocuk bakımı anneden babaya ve aileden topluma yeniden dağıtılmaktadır (Korpi, 2000). Bu model, cinsiyet nötr bir şekilde erkeklerle kadınların eşit muamele görmesi gerekliliğini vurgulayarak (Gauthier ve Koops, 2018) ve sosyal demokrat refah rejimlerinin temel aile politikalarının belirleyicisi olarak günümüzdeki aile politikalarında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca doğum izninden ebeveyn iznine geçiş ve çocuk bakımı için kamu sorumluluğunun kabul edilmesi gibi yasal reformları kapsamaktadır (Eydal vd., 2018).

Kısaca, Andersen, Leitner ve Leibfried'in analizlerine dayanarak ailecilik ve aileden bağımsızlık ekseninde refah devleti tipolojilerine baktığımızda, üç farklı analizin Tablo 1'deki ülkeler bazında bir kümelenme oluşturduğunu görebiliriz. Bu anlamda Andersen, Leitner ve Leibfried'in sınıflandırmalarına göre çocuk bakım izinleri ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilişkisini ortaya koyabilmek adına her bir sınıflandırmanın tipik örnek ülkeleri olduğu için Almanya, İsveç, Portekiz, İngiltere ve Türkiye ele alınacaktır.

4. REFAH REJİMLERİ TEMELİNDE ÇOCUK BAKIM İZİNLERİ: ALMANYA, İSVEÇ, PORTEKİZ, İNGİLTERE, TÜRKİYE

Çocuk bakım izinlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkisini incelediğimiz çalışmamızda, Andersen, Leitner ve Leibfried'in sınıflandırmalarına göre tipik bir muhafazakar refah devleti olan Almanya'nın açık ailecilik; tipik bir sosyal demokrat refah devleti olan İsveç'in isteğe bağlı ailecilik ya da aileden bağımsızlık; liberal refah devleti olan İngiltere'nin aileden bağımsızlık; Güney Avrupa refah devleti olan Portekiz ve Türkiye'nin örtük ailecilik kapsamındaki politika, uygulama ve düzenlemeleri incelenmektedir. Bu bağlamda, ülkelerin istatistiki bilgilerini raporlama ve yayımlama yıllarına bağlı kalarak en güncel verileri ışığında bu düzenlemelerin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifine yer verilmektedir.

4.1. Almanya

Muhafazakâr refah devletinin tipik bir örneği olarak Almanya'da bakım mekanizmaları tamamen aile içerisinde konumlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, çoğunlukla ekmeği kazanan erkek modelini desteklemeyi amaçlamaktadır (Stiller, 2010: 191). Dolayısıyla uzun ebeveyn izinleri ve yarı zamanlı çalışma koşuluyla sağlanan çocuk bakım ödenekleri genellikle kadınlar tarafından kullanılmaktadır. Bunun yanında, erken çocukluk dönemi kamusal bakım hizmetlerinin 1996'ya kadar gündeme gelmemesi, bakımın aile içinde kurumsallaştığını göstermektedir (Klinkhammer, 2014:83). Çocuk bakım hizmetleri konusunda bugün de çok farklı bir tablo karşımıza çıkmamaktadır.

Almanya'da 2023 itibarıyla bakım merkezlerindeki 0-6 yaş çocuk oranı %36.4'tür. Bakım merkezi sayısında geçen yıla göre %3.2'lik bir artış yaşanmış, çocuk bakanlarının sayısında %1.5'lik bir düşüş gözlenmiştir (Statistisches Bundesamt, 2023). Veriler, eğitim ve bakım kurumlarına katılan çocuk sayısında olumlu bir trend olduğunu göstermektedir. Ancak Almanya'da kamusal merkezlerin az olması sebebiyle çocuk bakımı politikalarının kapsayıcı ve erişilebilir olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak henüz mümkün olmamaktadır.

Almanya’da çocuk bakım politikaları, 1920’lerde doğum izni olarak başlamış (Leitner vd., 2008: 160) ve 1972’de Doğu Almanya’da “Babyjahr” adı altında doğum izni gündeme gelmiştir (Geisler ve Kreyenfeld, 2011: 93). 1979’da çalışan annelere altı aylık izin ve ödenek alma hakkı sağlanmış (Leitner, 2010: 460; Geisler ve Kreyenfeld, 2011: 96), 1986’da Federal Çocuk Yetiştirme Ödeneği Yasası ile ilk defa on aylık bir ebeveyn izni hakkı tanınmıştır. Bu süre 1988’de on iki aya çıkarılmıştır (Geisler ve Kreyenfeld, 2011: 98). Ancak sabit ödenek tutarı, ebeveyn iznini daha çok anneler için çekici hale getirmiştir (BMJFFG, 1989: 12). 1990’lardan itibaren önemli değişiklikler yaşanmış; 1991-1994 döneminde ebeveyn izni süresi otuz altı aya çıkarılmış, ancak ödenekler sadece ilk yirmi dört ay için verilmiş ve 1993’te bu süre on sekiz aya indirilmiştir (Geisler ve Kreyenfeld, 2011: 99). 2001 reformu ile ebeveyn izni hakları esnekleştirilmiş (Blum, 2014: 360); haftalık çalışma saatlerine dair sınırlamalar genişletilmiş (Leitner vd., 2008:180) ve farklı ödenek seçenekleri sunulmuştur (Kluve ve Tamm, 2012: 990). Böylece babaların da izin almaları teşvik edilmiş (Leitner vd., 2008: 183; Kluve ve Tamm, 2012: 995), ancak bu düzenlemeler anneleri izinler konusundaki dezavantajlı konumlarından tamamen çıkaramamıştır (Daly ve Scheiwe, 2010: 179). 2005-2009 döneminde “Elterngeld” adı altında yeni bir ödenek sistemi getirilmiş (BVerfG, 2012: 13) ve babalara ek iki aylık bir ödenek sunulmuştur (Kluve ve Tamm, 2012: 998). 2009-2013’te “Betreuungsgeld” adı altında bir bakım ödeneği gündeme gelmiş ve 2013-2017’de “Elterngeld Plus” ve “Partnership Bonus” gibi yeni seçenekler eklenmiştir. Şu anda yürürlükte olan 2015 tarihli Ebeveyn Ödeneği ve Ebeveyn İzni Yasası, ebeveyn izinleri ve ödenekleriyle ilgili koşullar Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Almanya’da Ebeveyn İzinleri ve Ebeveyn Ödenekleri

1 Temmuz 2015 Ebeveyn Ödeneği ve Ebeveyn İzni Yasası (Gesetz zum Elterngeld und zur Elternzeit)			
Ebeveyn İzni (Elternzeit)			
Süre	0-3 yaş, 3-8 yaş olarak toplam 3 yıl		
Ödenek	Temel ebeveynlik ödeneği için en fazla 14 ay ve ebeveynlik plus ödeneği için en fazla 28 ay İşveren onayıyla, üçten fazla bölünebilir.		
Ebeveyn Ödenekleri (Elterngeld)			
	Temel Ebeveynlik Ödeneği [Basiselterngeld]	Ebeveynlik Plus Ödeneği [ElterngeldPlus]	Partnerlik Bonusu Ödeneği [Partnerschaftsbonus]
Seçenekler	Tek başına veya Ebeveynlik Ödeneği Plus ile alınabilir.	Daha erken işe dönmek isteyen ebeveynlere yöneliktir.	
Ne zaman	Doğumdan itibaren ilk 14 ay (2 ay ortak ay)	Doğumun 14. ayından itibaren	Doğumun 14. ayından itibaren
Süre	En fazla 14 ay (bir çocuk için)	En fazla 24 ay.	*4 ek ElterngeldPlus ayı boyunca.
Ödenek	300 €-1800 €	Çalışılmazsa Temel Ebeveyn Ödeneği miktarının yarısı.	150 € -900 € arası (Çoğul doğumlarda miktar artmaktadır.)
Çalışma Şartı	*Haftada 30 saatten az.	Çalışma şartı yok.	*Haftada 25-30 saat arası
Özel Durumlar		Annelik ödeneği alındığı zamanlarda alınamaz.	Annelik ödeneği alındığı zamanlarda alınamaz.
1 Eylül 2022	Çalışma Şartı	Haftada 32 saat	Her iki ebeveyn haftada 24-32 saat arası
	Süre		2 ya da 4 ay.
	Diğer	Ödeneklerle ilgili şartlar genişletilmiş ve basitleştirilmiştir. Prematüre bebekler için uzun ebeveyn ödenekleri öngörülmüştür. Vergilendirilebilir geliri bekar ebeveynler için 250.000 € ve çiftler için 300.000 €’dan fazla olan ebeveynler artık ebeveyn parası alamayacaklardır.	

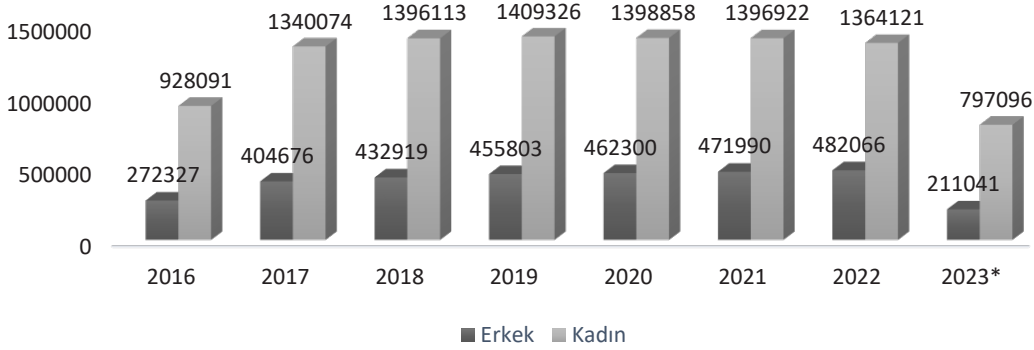
1 Nisan 2024	Seçenekler	Çocuk 12 aylık olana kadar, her iki ebeveyn en fazla 1 ay aynı anda izin alabilir. Tek ebeveynler 14 ay boyunca izin alabilir.	
	Diğer	1 Nisan 2024'ten itibaren yapılan doğumlarda, ebeveyn parası hakkının uygulanmayacağı vergilendirilebilir yıllık gelir sınırı, ebeveyn parası alan ortak hak sahipleri için 300.000 €'dan 200.000 €'ya düşürülecektir. Bekar ebeveynler için 150.000 €'luk bir gelir sınırı uygulanacaktır. 1 Nisan 2025'te çiftler için 175.000 €'ya düşürülecektir.	
23 Mayıs 2017 Annelik Koruma Yasası (Mutterschutzgesetz) Doğum izni (Mutterschutzes)			
Süre	14 Hafta (Doğumdan 6 hafta önce başlayabilir.) Doğumdan sonra, prematüre ve çoğul doğumlarda sekiz hafta veya on iki hafta çalışmak yasaktır.		
İzni Ödeneği (Mutterschutzlohn)			
Ödenek	En fazla 13 €/Gün		
2024	Çocuğun doğumundan sonra babalara iki hafta ücretli izin verilecek.		

*Yürürlükten kalkan şartlar.

Kaynak: Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend'den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

BMFSFJ - Familie (20.04.2024)

Almanya'daki ebeveyn izinleri ve ödenekleri hakkındaki düzenlemelere bakıldığında, özellikle 2022 ve 2024'teki güncellemelerle ödeneklerin esnek hale getirilmesi ve gelir sınırlarının düşürülmesi dikkat çekmektedir. Böylece daha fazla aileye destek sağlanması amaçlanmakta ve çalışanların iş yaşam dengesi gözetilmektedir. Fakat babaların izin kullanma oranı hala annelerinkinden düşüktür. 2015'te %21 olan bu oran, 2022'de ancak %26.1'e yükselmiştir. Bunun yanında geleneksel cinsiyet rollerinin etkisiyle kadınlar ve erkekler arasında bakım ve ev işlerine katılım farklılıkları devam etmekte, cinsiyet bakım açığı ise %48.4 olarak gerçekleşmektedir (Statistisches Bundesamt, 2022a). Bu nedenle, babaların izin kullanmaları teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Bu, destekler aile içinde sorumlulukların daha adil bir şekilde dağıtılmasına katkı sağlayarak toplumsal cinsiyet eşitliğini de güçlendirecektir.

Grafik 1: Yıllara ve Cinsiyete Göre Ebeveyn Ödeneği Yararlanıcıları

Kaynak: Statistisches Bundesamt (Destatis) Startseite - Statistisches Bundesamt (destatis.de) 20.04.2024

*2023 3.çeyrek

Almanya’da, 1997’den bu yana çalışan ve küçük çocuklu kadınların oranı %58’den %69’a yükselmiştir. 2022’de on sekiz yaşından küçük çocuğu olan her on annenin yaklaşık yedisi iş yaşamında yer almıştır (Statistisches Bundesamt, 2023). Ücretli çalışma saatlerinin neredeyse ücretsiz çalıştıkları saatlerden daha düşük olduğunu belirten kadınların %46,8’i istihdamda olmasına rağmen, %84.6’sı yarı zamanlı çalışmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2022b). Bu durum, Almanya’da aslında çift kazananlı bir aile modeli yerine bir buçuk kazananlı bir aile modeli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Almanya cömert ebeveyn izni ve ödenekleri, bakım sorumluluklarını genellikle kadınlara yükleyen aile politikaları ile muhafazakâr refah devleti modeli olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünlütürk Ulutaş, 2015). Bu anlamda, aileye adeta bir sosyal hizmet sağlayıcısı rolü yüklenmektedir (Seeleib ve Kaiser, 2002: 28). Ancak bakım sorumluluğunun aile içinde daha adil bir şekilde paylaşılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için daha fazla teşvik sağlayıcı mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

4.2. İsveç

İsveç, sosyal demokrat refah rejiminin bir örneği olarak bakım izinlerine alternatif olarak kurumsal bakım hizmetleri sunan aileden bağımsızlık seviyesi yüksek bir ülkedir. İsveç’in aile politikaları kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamaya yöneliktir. Kadınların iş gücüne katılımlarını teşvik etmek için 1970’lerden itibaren okul öncesi eğitim ve ebeveyn izni reformları gibi çeşitli politikalar uygulanmıştır (Sainsbury, 1999: 99). Günümüzde kamusal bakım hizmetlerinin kapsamı oldukça geniştir. İsveç’te okul öncesi eğitime katılma oranı iki yaş üzeri %91, beş yaş grubunda ise %96 olarak gerçekleşmektedir (Skolverket, 2023). Ayrıca İsveç’in okul öncesi eğitim harcamaları da OECD ülkelerinin ortalamasından yüksektir (OECD, 2023).

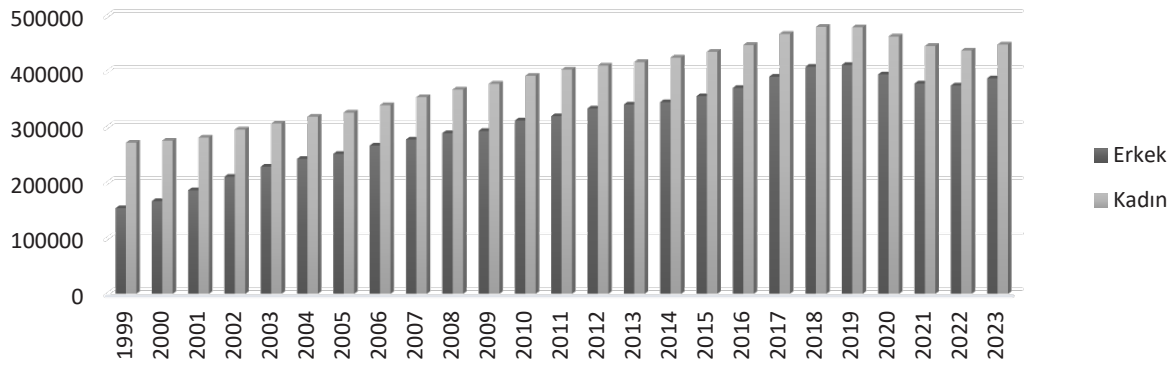
İsveç’te bakım izinlerinin tarihsel gelişimi 1937’de ücretsiz doğum izni uygulamasıyla başlamıştır (Haas, 1992: 34). Ardından, 1974’te dünyada ilk kez kapsamlı bir ebeveyn izni düzenlemesi yapılmış ve doğum izni kaldırılarak ebeveynlere ödenekler sunulmuştur (Duvander, 2014: 911). Bu uygulama, yüksek ödeneklerin etkisiyle İsveç’in aile yapısını değiştirmiş ve çift kazanan modele geçişini hızlandırmıştır (Gornick ve Meyers, 2008: 315). Yıllar içinde ebeveyn ödenekleri kademeli olarak artırılmış; 1976’da 210 güne, 1978’de 270 güne, 1986’da 360 güne ve 1989’da 450 güne çıkarılmıştır (SCB, 2018). Daha sonra, 1995’te AB’ye katılan İsveç, ebeveyn izni düzenlemelerinde önemli değişiklikler yapmıştır. Bu reformlar, babaların ebeveyn izinlerine daha fazla katılımını sağlamıştır (Duvander ve Johansson, 2012: 325; Avdic ve Karimi, 2018; Ekberg vd., 2013; Duvander ve Cedstrand, 2022; Avdic vd., 2023). 2002 ve 2016’da uygulanan reformlarla izin süreleri artırılmış ve buna bağlı olarak babaların izin kullanma oranları daha da artmıştır (Försäkringskassan, 2019). Ayrıca, 2008-2017 arasında uygulanan “cinsiyet eşitliği bonusu” projesi ebeveyn izinlerinin daha adil paylaşılmasını teşvik etmiştir (Rosenqvist, 2022). 2012’de yapılan “Çift Günler” reformu ile babalar, çocuğun ilk yaşına kadar annelerle aynı anda tam zamanlı ücretli ebeveyn izni alma hakkı kazanmıştır (Duvander ve Johansson, 2012). Bu düzenlemeler, ebeveynlik görevlerinin eşit bir şekilde paylaşılmasını teşvik ederek toplumsal cinsiyet eşitliği açısından önemli bir adım olmuştur (Persson ve Rossin-Slater, 2019; Duvander ve Cedstrand, 2022).

Tablo 3: İsveç'te Bakım İzinleri ve Ödenekleri

Ebeveyn İzni Yasası (Föräldraledighetslag) (1995:584)		
İzin Türü	Süre/Şartlar	
Doğum İzni (Mammaledighet)	Doğumdan 7 hafta önce ve doğumdan 7 hafta sonra alınır. Doğumda önce veya sonra 2 hafta zorunludur.	
Ödenekli veya Ödeneksiz Tam İzin (Hel ledighet med eller utan föräldrapenning)	Doğum ya da evlat edinmede 18 ay boyunca alınır.	
Ebeveynlik Ödeneği ile Kısmi İzin (Delledighet med föräldrapenning)	Ebeveynlik ödeneği alınır, o süre boyunca, normal çalışma süresi üçte bir, yarısı, dörtte biri veya sekizde biri kadar azaltılabilir.	
Ebeveynlik Ödeneği Hariç Kısmi İzin (Delledighet utan föräldrapenning)	Çocuğa bakım sağlamak için ebeveynlik ödeneği almadan kısmi çalışma yapılabilir veya kısmi izin alınabilir.	
Geçici Ebeveynlik Ödeneği ile İzin (Ledighet med tillfällig föräldrapenning)	Geçici ebeveynlik ödeneği alındığı süre boyunca izin alınabilir. Çocuk bakıcısı hasta olduğunda çocuğun yaşı 240 günün altında olduğu durumlarda geçici ebeveynlik ödeneği hakkı olmasa bile izin alınabilir.	
Sosyal Sigortalar Kanunu (Socialförsäkringsbalk 2010:110)		
	Süre	Ödenek
Hamilelik Ödeneği (gravitetspenning)	Çalışma kapasitesinin azalması durumunda, azalmanın devam ettiği her gün için ödenir. En erken doğumdan önce 60. gün başlar.	Hamilelik ödeneği tam, dörtte üç, yarım veya dörtte bir oranında ödenir. Hastalık nakit yardımı hak kazanç gelirinin neredeyse %80'ine denk gelir.
Ebeveyn Ödenekleri (föräldrapenning)	Her çocuk için toplam 480 gün (Çoğul doğum ek 180 gün). 90 gün diğer ebeveyn devredilemez. 30 gün her iki ebeveyn ortak alabilir. En fazla çocuk 12. yaşını veya ilkökul 5'i tamamlayana kadar alınabilir.	İlk 390 gün gelire bağlı olarak %80 olarak ödenir. Gelire dayalı yardım almayan veya düşük gelire sahip olanlar 250 SEK/Gün ödenir. Geriye kalan 90 gün için herkes için 180 SEK/Gün ödenir.
Geçici Ebeveyn Ödenekleri (tillfällig föräldrapenning)	Çocuğun doğum, bakım, hastalık ve ölüm süreçlerinde kazanç getirici bir çalışma yapılmadığı zamanlarda alınabilir. Bazı durumlarda transfer edilebilir.	Ödenek hastalık nakit yardımı hak kazanç gelirinin neredeyse %80'ine denk gelir.
Çocuğun Doğumu veya Evlat Edinme ile İlişkili Geçici Ebeveynlik Ödenekleri (tillfällig föräldrapenning i samband med barns födelse eller adoption)	Doğumda diğer ebeveyn için 10 gün, evlat edinmede ise 5 gün alınabilir. Belirli durumlarda bu izinler başka bir kişiye devredilebilir.	
İletişim Günleri için Geçici Ebeveyn Ödenekleri (kontaktdagar)	Belirli Fonksiyonel Engellilere Destek ve Hizmetler Hakkında Kanun (LSS) kapsamındaki 16 yaş altı çocuklar için ebeveynler tarafından yılda 10 gün izin alınabilir.	
Çocuğun ölümü durumunda Geçici Ebeveyn Ödenekleri (Tillfällig föräldrapenning i samband med att ett barn har avlidit)	Çocuk doğum esnasından sonra ölürse çocuğun ölüm tarihinden itibaren 10 gün alınabilir. Eğer çocuk doğum esnasında kaybedilirse, anne 29 gün boyunca ebeveyn ödeneği, sonra da geçici ebeveyn ödeneği alabilir. Diğer ebeveyn ise doğumdan sonraki 60 gün içinde 10 gün ödenek alabilir.	
Bakım, Hastalık veya Başka Bakım İhtiyacı Durumunda Geçici Ebeveyn Ödenekleri	Hastalık durumunda toplam 60 gün/yıl alınabilir. Belli durumlarda ek 60 gün daha uzatılabilir. Ağır hastalık durumunda sınırsız gün için sağlanır.	
Belirli Engelli Kişilere Yönelik Destek ve Hizmetlere İlişkin Kanun Kapsamındaki Çocukların Bakımı Durumunda Geçici Ebeveyn Ödenekleri	16 yaş üzeri çocuklar için toplam 60 gün/yıl alınabilir.	
Çocukların okullarındaki eğitim faaliyetlerinin ziyaret edilmesi, hamilelikte doktora gidilen süreler, ebeveynlik eğitimine katılmada geçen süreler de kanunla ayrıca düzenlenerek, ebeveynlik ödeneğine dahil edilmiştir.		

Kaynak: Sveriges Riksdag'dan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Start | Sveriges riksdag (riksdagen.se) (20.04.2024)

Günümüzde İsveç'te ebeveyn izinleri ve ödeneklerinin koşulları Tablo 3'te görülmektedir. İsveç'te bakım temelinde esnek çalışma talep etme hakkının düzenlenmiş olması önemli olmaktadır. Böylece çocuğu sekiz yaşından küçük olan ebeveynlere bakım nedenleriyle esnek çalışma düzenlemeleri talep etme imkânı sunulmaktadır. Ayrıca 1 Temmuz 2024'ten itibaren, her iki ebeveynin de ebeveyn ödeneği ve izni alabileceği ve çocuğun ilk on beş ayı boyunca kullanılabilen süre altmış güne çıkarılmaktadır. Ayrıca bir ebeveyn, ebeveyn ödeneğinin bir kısmını başka birine devredebilecektir (Föräldraledighetslag, Socialförsäkringsbalken, 2024). Kısaca, İsveç'in aile politikaları cinsiyet ayrımı yapmaksızın her ebeveyn için geçerli olan çocuk bakımı ve ebeveynlik izinleri sunmaktadır. Bu politikalar iş-aile yaşam dengesini sağlamakta ve toplumsal cinsiyet rollerini eşitlemeye yardımcı olmaktadır. Esnek ebeveynlik izinleri, ailelere çocuk bakımı ve iş yaşamı arasında denge kurma olanağı sağlamaktadır. İsveç'in aile politikaları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile refahını öncelikli olarak ele almakta, böylece kadınların iş gücüne katılımını teşvik etmektedir.

Grafik 2: Yıllara Göre Ebeveynlerin Ebeveyn İzinlerinin Yararlanıcı Sayısı

Kaynak: Forsakringskassan (İsveç Sosyal Güvenlik Kurumu) Privatperson - Försäkringskassan (forsakringskassan.se) 20.04.2024

Grafik 2'e bakıldığında İsveç'teki ebeveyn izinlerinin kullanımında cinsiyet eşitliğinin artışı gözlemlenmektedir. 1999'dan 2023'e kadar hem erkeklerin hem de kadınların ebeveyn izinlerinden yararlanma oranları artmıştır. 2022'de ebeveynlik izni günlerinin %70'i kadınlar tarafından kullanılmış, erkekler tarafından kullanılan günlerin oranı ise 2008'de %21'den 2018'de %30'a yükselmiş ve o zamandan bugüne yaklaşık %30'lar civarında kalmıştır. 2023 yılında erkekler için net gün oranı %30.9 olarak gerçekleşmiştir (Forsakringskassan, 2023). Erkeklerin ebeveynlik izni günlerini kullanma oranı yıllara göre artmış olsa da, ev içi emek ve bakımın paylaşımında tam bir eşitlik sağlanamamıştır (SCB, 2021).

Sonuç olarak, İsveç'teki ebeveyn izinleri, kadınların iş gücüne katılımını artırarak cinsiyet eşitliğini teşvik eden bir modelin parçasıdır. Kamusal çocuk bakımı ve geniş kapsamlı ebeveyn izinleri, çift kazanan ailelerin istihdam olanaklarını artırarak cinsiyet açığını azaltmaktadır. Öyle ki, 2024 itibarıyla kadınların iş gücüne katılma oranı %71.3, erkeklerinki ise %76.5'tir (SCB, 2024). Yani İsveç'in aile politikaları, aileden bağımsızlık seviyesini yükseltmekte ve sosyal demokrat refah devleti modeline uygun olarak dönüştürücü eşitlik temelinde hem iş hem de aile yaşamlarını dengelemeyi amaçlamaktadır.

4.3. Portekiz

Güney Avrupa refah rejiminin belirgin bir prototipi olan Portekiz, iş ve aile uyumlaştırma politikalarında bazı dönüşümler yaşamıştır (Guerreiro vd, 2004). Ancak bu politikalar genellikle bireysel meseleler olarak algılanmış ve kamusal düzeyde değerlendirilmemiştir. Özellikle 1990'ların sonlarında, çocuk bakımı konusundaki çözüm arayışlarında eğitim odaklı yaklaşımlar benimsenmiş ve ebeveynler genellikle özel veya kamusal bakım hizmetlerini tercih etmek durumunda kalmıştır (Sümer vd, 2008: 370). Bu durum, Portekiz'deki aile politikalarında daha kapsayıcı çözümlerin aranması gerektiğini göstermektedir.

Portekiz’de 0-3 yaş arası çocuklar için okul öncesi eğitim zorunlu değildir. Fakat 3-6 yaş arası çocuklar için okul öncesi eğitim genellikle kamusal veya özel kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. Haftalık yirmi beş saat eğitim ücretsiz olurken, ek hizmetler ücretli olmaktadır. Son yıllarda erken çocukluk eğitiminde artış eğilimi gözlenmektedir. Öyle ki, 2021’de üç yaşın altındaki çocuklar için kreş ve çocuk bakıcısı kullanımı %85.6 olarak; okul öncesi eğitim de üç yaş için %78.3, dört yaş için %93.9 ve beş yaş için %99.0 olarak kaydedilmiştir. Genel olarak, 2004 ile 2022 arasında okul öncesi eğitime katılım oranlarında artış eğilimi gözlenmektedir (DEGEEC, 2023).

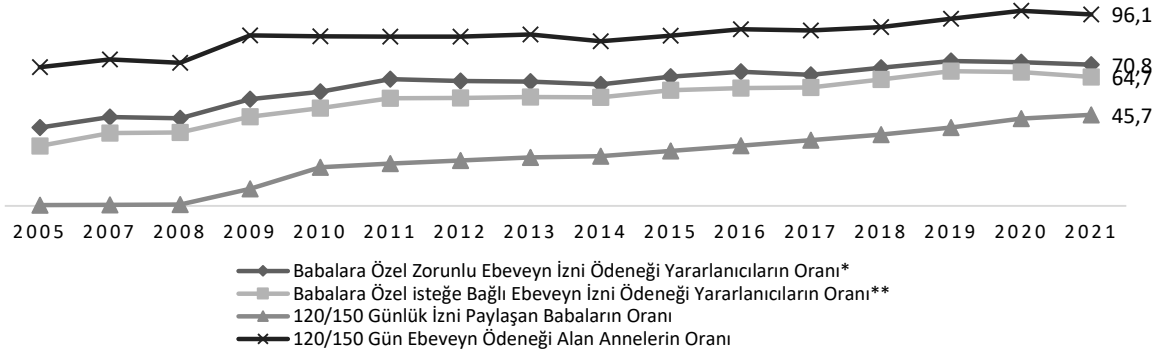
Portekiz’deki ebeveyn izni politikaları, Avrupa Birliği standartlarına uyum çabalarıyla şekillenmiştir. 1976’da tam ücretli üç aylık annelik izni başlamıştır (Ferreira, 2010: 50). 1980’ler ve 1990’larda, iş gücü yapısındaki değişimlerle birlikte babalara yönelik izin uygulamaları ve iş aile dengesine yönelik aile politikaları gündeme gelmiştir (Wall ve Escobedo, 2015: 225). 1995’ten itibaren babalık izni süreleri zamanla genişletilmiştir (Diario da Republica, 1995). 2000’lere doğru, babalık daha fazla vurgulanmış ve aile politikalarının merkezine alınmıştır. Bu dönemde, eşitlikçi bir ebeveyn yaklaşımı benimsenerek, anne ile çocuk bakımı sorumluluklarını paylaşan bir baba modeli ortaya konmuştur (Wall, 2004: 200). 1999’da çift kazanan aile yapısını desteklemek adına ücretsiz üçer aylık bireysel ebeveyn izni, beş iş günü babalık izni ve kısa çalışma düzenlemeleri yapılmıştır. 2003-2004 döneminde, beş günü zorunlu on beş gün ücretli babalık izni ve ilk altı haftası anneye ayrılan ücretli on altı hafta annelik izni ve ek üç aylık ücretsiz ebeveyn izni düzenlenmiştir (Ellingsæter ve Leira 2006:120). 2009’da işveç modeli referans alınarak ebeveyn izni sistemlerinde büyük değişikliklere gidilmiş ve babalık izni ödeneklerinde %100’e kadar artış sağlamıştır. Annelik izni ilk ebeveyn izni olarak değiştirilmiş, doğumdan sonra annelere ayrılan altı haftanın geri kalan kısmı ise her iki ebeveyn arasında paylaşılabilir hale getirilmiştir (Escobedo ve Wall, 2015: 225). 2015’te ebeveyn izni süreleri uzatılmış, paylaşılabilir hale getirilmiş ve ödenek miktarları artırılmıştır (Diario da Republica; 2015a, 2015b). 2019’da ebeveynlere yönelik koruma önlemleri güçlendirilmiş ve babalık izni süreleri artırılmıştır (Diario da Republica, 2019). 2023’te ebeveyn izni hakları evlat edinmek veya koruyucu aile olmak isteyenleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş, babalara özel ebeveyn izni süresi yirmi sekiz güne çıkarılmış ve ebeveyn izinlerinin paylaşılması durumunda daha cömert haklar sunulmuştur (Diario da Republica, 2023). Bugün Portekiz’de ebeveynlere ve diğer bakım verenlere tanınan diğer haklar Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 4: Portekiz’de Ebeveyn İzinleri ve Ödenekleri

İzin Türü	İzin Süresi	Ödenek Oranı
İlk Ebeveyn izni (Licença Parental Inicial)	Doğum ve babalık izinlerini içerir. Ardışık olarak 120 veya 150 gün kullanılabilir. Tek ebeveynin izin kullanımında ve çoğul doğumlarda 30 gün ek izin sağlanır.	%100, %80
Anneye Özel İlk Ebeveyn izni (Licença Parental Exclusiva da Mãe)	Doğum öncesi 30 gün ve doğum sonrası 42 gün (6 hafta) zorunlu izin kullanılır. İlk ebeveyn izni süresine dahil edilir.	%100
Babaya Özel İlk Ebeveyn izni (Licença Parental Exclusiva da Pai)	Doğum sonrası kesintisiz ilk 7 gün ve sonraki 42 gün içinde toplam 28 gün izin verilir. Anne ile aynı anda ve bölünebilir şekilde 7 iş günü daha gönüllü izin hakkı tanınır.	%100
Paylaşılan Ebeveynlik izni (Licença Parental Partilhada)	Her ebeveyn ayrı ayrı 30 gün veya annenin 6 haftalık zorunlu izninden sonra 15’er günlük 2 ayrı dönem izin alınabilir. 150 ya da 180 gün izin almayı tercih ederlerse, ilk 120 günden sonra kalan izin günlerini yarı zamanlı çalışma ile birleştirebilmektedir. Bonus ay olarak 30 gün ek izin alınabilir. Babalar 60 gün kullanırsa %90 oranında ödenek verilir. (2023)	%100, %90, %83
Uzatılmış Ebeveyn izni (Licença Parental Alargada)	İzin süresi 3 aya kadar uzatılabilir. (Tek başına kullanıldığında %25, paylaşılarak kullanıldığında %40)	%25, %40
Büyükanne/Büyükbaba Bakım izni (Subsídio para Assistência a Neto)	Torunun doğumundan sonraki 30 gün izin hakkı tanınır. Hasta torun için bakım izni alındığında %65 oranında ödenek verilir.	%100, %65

Kaynak: Eportugal’dan yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Início - ePortugal.gov.pt (20.04.2024)

Portekiz’de ebeveyn izinlerinin kısa olduğu görülmektedir. Annenin doğum süreciyle ilgili izinler genellikle alınan ebeveyn izinlerine dahil edilmektedir. Ayrıca, ebeveyn izninden yararlanabilmek için belirli bir sosyal güvenlik katkısının ödenmiş olması gerekmektedir. Sürenin kısıllığı ve kapsamının sınırlı olması, ebeveyn izinlerinin bebek bakımı için yeterli olup olmadığı konusunu tartışılmalı hale getirmektedir. Babalar için tanınan izin hakları ve paylaşımlı ebeveyn izinleri teşvik edici olsa da yeterli olmamaktadır. Ayrıca, büyükanne ve büyükbabalara torun bakımı konusunda verilen izinler ve ödenekler, “ailecilik” politikalarının örneği olmaktadır. Ebeveyn izinlerinin ödeneklerinden yararlanma oranlarına bakıldığında da bakım sorumluluğunun annelere ait olduğu görülmektedir.

Grafik 3: Yıllara Göre Ebeveyn İzni Ödeneği Yararlanıcı Oranları

* (Nisan 2009'a kadar 5 gün, Mayıs 2009'dan beri 10 gün, Eylül 2015'ten beri 15 gün ve Ocak 2020'den bu yana 20 gün)

** (Nisan 2009'a kadar 15 gün, Mayıs 2009'a kadar 10 gün ve Ocak 2020'den bu yana 5 gün)

Kaynak: CITE (Comissão Para A Igualdade No Trabalho E No Emprego) evol_parent_2005_2016.pdf (cite.gov.pt), doc.pdf (parlamento.pt) (20.04.2024)

2009'dan bu yana yapılan yasal değişikliklerin etkisiyle, erkeklerin ebeveynlik izinlerinden yararlanma oranında artış görülmektedir. Özellikle, babaların ebeveyn izinlerini paylaşımı konusunda %0,4'ten günümüzde %45'lere yaklaşan bir artış yaşanmaktadır. Ayrıca, babalara özel isteğe bağlı ve zorunlu ebeveynlik ödeneği alanların oranı da artmaktadır; %43'lerden %70'lere ve %39'lardan %64'lere yükselmiştir. Ancak izin koşullarındaki zorunluluk isteğe bağlı hale geldikçe, babaların izin kullanımı oranlarında bir düşüş yaşanmaktadır.

Sonuç olarak, ebeveyn izni alan annelerin oranı hala babalardan daha fazla olmaktadır. Portekiz’de genellikle tam zamanlı çalışma yaygındır ve aileler çift kazanan bir yapıya sahiptir (Wall, 2007: 30). 2023 itibarıyla, kadınların istihdam oranı %72 iken erkeklerin oranı %78'dir (DREM, 2023). Ancak kadınlar ev içi işlerde erkeklere kıyasla daha fazla zaman harcamaktadır (INEGE, 2019). Ebeveyn izinlerinin kullanımı da dikkate alındığında, bakım sorumluluğunun genellikle kadınlar ve diğer aile üyeleri üzerinde olduğu ve çocuk bakımının aileye ait olduğu görülmektedir. Babaların katılımını artırmayı hedefleyen düzenlemelere rağmen, Portekiz’de tam anlamıyla eşitlikçi politika ve uygulamalara henüz ulaşamamaktadır.

4.4. İngiltere

İngiltere, liberal refah rejiminin bir örneği olarak çocuk bakımında aileden bağımsızlık politikaları ile öne çıkmaktadır. Ebeveyn izni sistemleri annelik yoluyla annelerin bakım sorumluluğunun üstüne kurgulanırken, babaların bakım vermesi bireysel ve seçim sorunu olarak görülmektedir (Fox vd., 2009: 318). Fakat kamusal çocuk bakımının yaygın olmaması nedeniyle çocuk bakımı genellikle özel kreşler veya yüksek maliyetli çocuk bakıcıları tarafından sağlanmaktadır. Bu bağlamda, kamusal okul öncesi eğitimin yaygınlığı ve erişilebilirliği daha da önem kazanmaktadır.

İngiltere'de okul öncesi eğitim çeşitli kamusal ve özel kurumlarda sunulmaktadır ve 2-4 yaş arası çocuklara haftada on beş veya otuz saatlik eğitim sağlanmaktadır. Ancak 2017'de yapılan bir değişiklik çalışan ebeveynlere çocukları için otuz saatlik ücretsiz eğitim hakkı tanınmış olmasına rağmen (Pascal vd., 2021), bu durum kadın istihdamında çok sınırlı bir artış sağlamıştır (ISER, 2022). Dolayısıyla kamusal olarak kapsayıcı bir okul öncesi eğitim yapısından söz etmek mümkün olmaktadır. 2022'de resmi çocuk bakım hizmetinden yararlanan 0-14 yaş arası çocukların oranı %47 iken, 0-4 yaş çocukların oranı %62 olarak gerçekleşmiştir (GOV.UK, 2022). Yüksek bakım ücretleri (OECD, 2022) ve kamusal okul öncesi eğitimdeki kapsayıcılık zorlukları, annelerin işe dönüşünü engellemektedir (IES, 2023). Bu tablo çocuk bakımı politikalarının daha kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve ailelere daha fazla destek sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

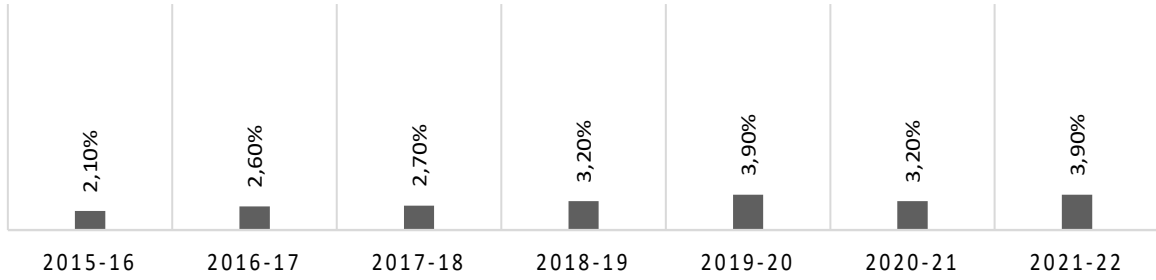
İngiltere'deki çocuk bakım izinlerinin tarihsel gelişimi 1948'de başlamıştır. O tarihte sosyal güvenlik kapsamında olmayan annelere on üç haftalık ücretli doğum izni verilmiştir. 1953'te, bu süre on sekiz haftaya çıkarılmıştır (Sargeant ve Lewis, 2008: 55). Daha sonra, 1975'te İstihdam Koruma Yasası ile annelere doğumdan sonra yirmi dokuz hafta ve doğum öncesi on bir hafta izin hakkı tanınmıştır (Legislation, 1975). 1994'te, çalışma şartları kaldırılarak tüm kadınlara on dört haftalık iş korumalı doğum izni verilmiş, iki yıl çalışmış olanlara ise ek yirmi sekiz hafta izin hakkı tanınmıştır (Forth vd., 1997). İngiltere'de ebeveyn izinlerinin gündeme gelmesi 1999'da başlamış (Legislation, 1999), 2000'lerde babalara iki haftalık ücretli izin hakkı getirilmiş, ayrıca ebeveynler çocuklarının ilk beş yılında on üç haftalık ücretsiz ebeveynlik izni hakkına sahip olmuşlardır (Legislation, 2002). 2003'te hamile çalışanlar için ücretli izin süresi yirmi altı haftaya yükseltilmiş ve evlat edinen ebeveynlere de benzer haklar tanınmıştır (Budd ve Mumford, 2004: 213). 2008'de sabit oranlı ödeme süresi otuz üç haftaya uzatılmıştır (CMS, 2008). 2010'dan itibaren babalar, annenin işe dönmesi halinde doğum iznini alabilmiş (Lewis ve Campbell, 2007:370), 2011 sonrasındaki doğumlar için babalara ek babalık izni hakkı tanınmıştır. Ancak bu düzenlemeler kadınların bakım sorumluluğunu güçlendirirken, babaların rolü daha sınırlı kalmıştır (Long, 2012). 2014'te ücretsiz doğum izni on sekiz haftaya çıkarılmıştır (Legislation, 2014). Bu durumu ortadan kaldırmak adına 2015 yılında ebeveyn izinlerinde esneklik sağlanarak annelere doğumdan sonra iki haftalık izinleri haricinde sonraki izinlerini babalara devredebilme hakkı tanınmıştır (GOV.UK, 2019). Güncel paylaşımlı ebeveynlik izni ve diğer bakım izinlerinin koşulları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5: İngiltere’de Ebeveyn İzinleri ve Ödenekleri

İzin/Ödenek Türü	Süre	Ödenek/Koşul
Yasal Doğum İzni (Statutory Maternity Leave)	Normal Doğum izni ilk 26 hafta / Ek Doğum izni 26 HaftaFormun Üstü	52 haftayı almak zorunlu değildir. Doğumdan sonra 2 hafta izin zorunludur. (Fabrikada çalışılıyorsa 4 hafta izin zorunludur.)
	En fazla 39 hafta ödenir.	İlk 6 hafta için ortalama haftalık kazancın %90’ı, sonraki otuz üç hafta için 184.03 £ veya kazancın %90’ı hangisi daha düşükse o ödenmektedir.
	En fazla 39 hafta ödenir.	Çalışılıyorsa veya yakın zamanda çalışma bırakılmışsa 39 haftaya kadar haftada 184.03 £ veya ortalama haftalık kazancınızın %90’ını (hangisi daha azsa) o ödenmektedir. 52 haftalık yasal doğum izninin tamamının kullanılması durumunda son 13 hafta ücretsiz olmaktadır.
Yasal Babalık İzni ve Ödeneği (Paternity Leave and Paternity Pay)	1 veya 2 hafta alınabilir. (Kesintisiz alınmalı, alınmayan her izin hak kaybına sebep oluyor.)	Doğumdan ya da evlat edinmeden sonraki 56 gün içinde alınmalıdır. Beklenen doğum haftasından önceki 15. haftada veya öncesinde izin alma koşullarını yerine getirdiklerine dair işverene beyanda bulunulmalıdır. Haftada 184.03 £ veya ortalama haftalık kazancın %90’ı hangisi daha düşükse o ödenmektedir.
Mart 2024 Değişiklikleri	1 hafta+1 hafta olarak kesintili ya da 2 hafta kesintisiz alınabilir.	Doğumdan veya evlat edinilmesinden sonraki ilk 1 yıl içinde herhangi bir zamanda izin alınabilir. Doğum tarihinden 28 gün önce beyanda bulunulabilir.
Paylaşımlı Ebeveyn İzni (Shared Parental Leave) (SPL)	En fazla 50 hafta izin, 37 hafta ödenek alınabilir.	Her iki ebeveyn de SPL ve ShPP’yi paylaşmak istiyorsa; SPL ve ShPP alabilmek için her iki ebeveyn de başvuru tarihinden önceki 15. haftanın sonuna kadar en az 26 hafta boyunca aynı işveren tarafından kesintisiz olarak “çalışan” olmalıdır. Baba SPL ve ShPP almak istiyorsa; Anne: Bebeğin doğacağı haftadan önceki 66 haftanın en az 26 haftasında çalışmış olmalı, 66 haftanın herhangi 13’ünde toplamda en az 390 £ kazanmış olmalıdır. Baba: Son ödeme tarihinden önceki 15. haftanın sonuna kadar en az 26 hafta boyunca aynı işverende kesintisiz olarak çalışmış olmalıdır. Anne SPL ve ShPP’yi almak istiyorsa; Baba: Bebeğin doğacağı haftadan önceki 66 haftanın en az 26 haftasında çalışmış olmalı, 66 haftanın herhangi 13’ünde toplamda en az 390 £ kazanmış olmalıdır. Anne: Son ödeme tarihinden önceki 15. haftanın sonuna kadar en az 26 hafta boyunca aynı işverende kesintisiz olarak çalışmış olmalıdır. Miktar diğer ödeneklerden yararlandığı ölçüde değişmektedir. ShPP, haftada 184.03 £ veya ortalama haftalık kazancınızın %90’ı (hangisi daha düşükse) oranında ödenmektedir.
Paylaşımlı Ebeveyn İzni Ödeneği (Shared Parental Pay) (ShPP)		
Ücretsiz Ebeveyn İzni (Unpaid Parental Leave)	1 yılda 4 hafta olmak üzere 18 yaş altı her çocuk için 18 hafta alınabilir.	1 yıldan fazla bir süredir aynı şirkette çalışmış olmalıdır.

Kaynak: GOV.UK’ den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur. Parental Leave policy and procedures - GOV.UK (www.gov.uk) (20.04.2024)

İngiltere’de yasal babalık izni ile ilgili 2024 değişiklikleri, babalara ve annelere daha fazla olanak sağlayarak, doğum sonrası veya evlat edinme sürecinde babalık iznini istedikleri zaman kullanma olanağı sunacak biçimde esnekleştirilmektedir. Ayrıca beyan süresinin yirmi sekiz gün olarak azaltılması babaların ve eşlerin izin tarihlerini değiştirme esnekliğini artırarak izinleri aile ihtiyaçlarına uyum sağlayacak hale getirmektedir. Grafik 4’e bakıldığında bu düzenlemelere oldukça geresinim duyulduğu göze çarpmaktadır.

Grafik 4: Yıllara Göre Paylaşımlı Ebeveyn İzni Kullanan Babaların Oranı

Kaynak: Maternity Action, 2023. ShPIEvalParentalSurveyBriefing-July2022-FINAL.pdf (maternityaction.org.uk) (20.04.2024)

Babaların paylaşımlı ebeveyn izinlerine katılım oranlarına bakıldığında, 2015'te başlatılan uygulamada babaların kullanım oranının genellikle %2 ila %4 arasında olduğu görülmektedir. Bu izni genellikle yüksek kıdemli ve gelirli babaların kullandığı belirtilmektedir. Bu durum, izin şartlarının kısıtlayıcı olması ve ödeneklerin düşük olmasıyla ilgili tartışmalara neden olmaktadır (Maternity Action, 2023). İzin kullanım şartlarına göre, izne uygun babalar her halükârda %40 civarında olmaktadır (BEIS/DBT, 2023). Bu durum, paylaşımlı ebeveyn izni düzenlemelerinin toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada yeterince etkili olmadığını göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve geleneksel bakım sorumlulukları nedeniyle, İngiltere'de kadınlar genellikle aile içinde bakım işlerini üstlenmektedir. Bu durum, kadınların iş gücüne katılımlarını etkileyerek sınırlamaktadır. İngiltere'de annelik ayrımcılığına uğrayan kadınlar her yıl ortalama 112 milyon £ ücret ve doğum ödeneği kaybına uğramaktadır. Çalışan kadınların %75'i hamile kalmak ya da doğum izni almaktan dolayı olumsuz deneyimler yaşamaktadır (Maternity Action, 2021). Ancak 2023 yılı dördüncü çeyreğinde İngiltere'de istihdama katılan kadınların oranı %72,1; erkeklerin oranı ise %78.1 olarak gerçekleşmektedir (Statista, 2023). Bu durum, çocuk bakım hizmetlerinin sunumu ve ebeveyn izinlerinin kullanım kapsamının kısıtlılığının bakım meselesinin piyasa temelli veya gayri resmi mekanizmalarla çözüldüğünü göstermektedir. Sonuç olarak, İngiltere'de bakım politikalarının dönüştürücü eşitlik anlayışından oldukça uzak düzenlendiği, aynı zamanda ailecilik temelli ve tipik olarak liberal refah rejimi unsurlarını taşıdığını ifade etmek mümkündür.

4.5. Türkiye

Refah devleti sınıflandırması açısından, Türkiye'nin Güney Avrupa refah rejimi ile örtüşen bir yapısı bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de, prime dayalı sosyal güvenlik uygulamaları, sosyal yardım ve hizmetlerdeki dağılık yapılanma ile karmaşık hizmet sunumu gibi önemli özellikler görülmektedir. Ayrıca, aile merkezli bakım politikaları ve erken dönem çocuk bakımı hizmetlerine dair kapsamlı bir yaklaşımın olmaması da göze çarpmaktadır.

Türkiye'de erken dönem çocukluk bakımı, kamusal ve özel eğitim olanakları sunmakla birlikte oldukça parçalı ve düzensizdir (Tuğrul ve Yılmaz, 2013). Üç yaşına kadar kamusal bir çocuk bakım hizmeti bulunmamaktadır. Ayrıca, özel kurumların sunduğu hizmetlere dair yeterli veri sağlanamamaktadır. Kamusal hizmetlerdeki anaokulu ve kreşlerde üç-beş yaş arası çocukların okullaşma oranları 2009'da %26'dan 2023 yılında %51.3'e artmıştır. Özellikle beş yaş grubu okullaşma oranı %55'lerden %95.1'e çıkmıştır (MEB, 2023). Fakat üç yaşın altındaki çocuklar genellikle aile içinde büyümektedir. "Evde Çocuk Bakımı" ve "Büyükanne Maaşı" gibi çeşitli projelerle bu durum desteklenmekte, erken dönem çocuk bakım ve eğitim hizmetleri, Türkiye'de hala ev merkezli, aile odaklı hizmetler olarak sunulmaktadır (Ecevit, 2010: 88). Bu sebeple kurumsal çocuk bakımı konusunda yetersiz kalmaktadır.

Türkiye'deki ebeveyn izinlerinin tarihsel süreci incelendiğinde, çocuk bakımının genellikle anneler tarafından üstlenildiği görülmektedir. İlk olarak, 1936'da analık izni ve emzirme izni adı altında sınırlı izinler sunulmuştur. Kadın işçilere altı haftalık bir izin tanınmıştır (Resmi Gazete, 1936). 1971'de analık izni süresi on iki haftaya çıkarılmış, 1983'te ise kadınlara altı aylık ücretsiz izin hakkı verilmiştir (Mülga 1475 Sayılı İş Kanunu). 2003'te 4857 sayılı İş Kanunu ile ebeveyn izinleri düzenlenmiş ve analık izni süresi on altı haftaya çıkarılmıştır. 2011'de, kadın işçinin erken doğum yapması durumunda doğum öncesi kullanılmayan sürelerin doğum sonrası sürelerle eklenebilme imkânı getirilmiştir. 2015'te, erkek işçilere eşinin doğumu veya evlat edinme durumlarında ücretli

izin hakkı tanınmıştır. 2016'da ise ebeveyn izinleri genişletilmiş ve babalara da izin hakkı verilmiştir. Böylece erkek ebeveynlere çocuğun ilköğretim çağına kadar kısmi süreli çalışmaya geçme ve evlat edinme durumlarında haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin kullanma imkânı sağlanmıştır. Ayrıca analık izni, evlat edinme ve annenin vefatı gibi durumlarda baba tarafından da kullanılabilir hale getirilmiştir (4857 Sayılı İş Kanunu). Bu bağlamda, Türkiye'deki bakım izinlerinin güncel durumu Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Türkiye'de Çocuk Bakım İzinleri ve Ödenekleri

İzin/Ödenek	4857 İş Kanunu	657 Devlet Memurları Kanunu
Analık/ Doğum izni*	Doğum öncesi/sonrası 8 hafta (16 hafta) Çoğul gebelikte: 18 hafta	Doğum öncesi/sonrası 8 hafta (16 hafta) Çoğul gebelikte: 18 hafta
	*Annenin ölümü halinde bu haklar babanın isteğine bağlı babaya da verilmektedir.	
Mazeret izni (Babalık izni)	5 gün	İsteğe bağlı olarak 10 gün
Mazeret izni (Engelli Çocuk Bakımı)	1 yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde, 10 gün/ tek ebeveyn kullanılabilir.	1 yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde, 10 gün/ tek ebeveyn kullanılabilir.
Ücretsiz izin Hakkı/ Kısmi Süreli Çalışma Hakkı	60 gün/120 gün/180 gün/ çoğul gebelik ek 30 gün/engelli çocuk durumunda 360 gün haftalık çalışma süresinin yarısı ücretsiz izin hakkı.	60 gün/120 gün/180 gün/ çoğul gebelik ek 30 gün/engelli çocuk durumunda 360 gün haftalık çalışma süresinin yarısı kadar çalışma hakkı.
Ücretsiz izin	Kadınlara 6 ay	Kadın veya erkeklere 24 ay
Süt izni	1 yaşa kadar günde 1.5 saat.	İlk 6 ay günde 3 saat, ikinci 6 ay günde 1.5 saat.
5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu		
	Analık Sigortası Kapsam: 4/a, 4/b sigortalılık statüsüne tabi sigortalılar; ceza infaz kurumları ile Tutukevlerinde çalışan hükümlü ve tutuklular; sosyal güvenlik sözleşmesi olmayan ülkelerde iş üstlenen işverenlerce yurt dışındaki işyerlerinde çalıştırılmak üzere götürülen Türk işçileri; ev hizmetlerinde çalışanlardan ay içinde çalışma saati süresine göre hesaplanan çalışma gün sayısı 10 gün ve daha fazla olanlar Hak: Emzirme ödeneği/ Geçici iş göremezlik ödeneği	
Emzirme Ödeneği	4/a, doğum öncesi bir yıl içinde en az 120 gün kısa vadeli sigorta kolları primi bildirilmiş olması; 4/b doğum öncesi bir yıl içinde en az 120 gün kısa vadeli sigorta kolları primi yatırılmalı ve genel sağlık sigortası primi dahil tüm prim ve borçlar ödenmelidir. 2024 yılı için ödeme miktarı 857,00 TL'dir.	
Geçici İş Göremezlik Ödeneği	Doğumdan önceki 1 yıl içinde en az 90 gün kısa vadeli sigorta primi bildirilmiş olması şartıyla, doğumdan önceki ve sonraki 8 haftalık sürede (çoğul gebelik halinde ek 2 hafta) çalışılmayan her gün için ödenmektedir. Erken doğumlarda kullanılmayan süreler bu sürelerle ilave edilmektedir. Ödenek, yatarak tedavilerde hesaplanacak günlük kazancının 1/2'si; ayaktan tedavilerde ise 2/3'ü kadardır.	
Erken Emeklilik Hakkı	Ağır engelli bakıma muhtaç çocukları bulunan kadın sigortalıların prim ödeme gün sayılarının 1/4'ü, prim ödeme gün sayıları toplamına eklenir ve eklenen bu süreler emeklilik yaş hadlerinden de indirilir.	
4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu		
Yarım Çalışma Ödeneği	Doğum veya evlat edinme öncesinde son 3 yılda en az 600 gün işsizlik sigortası primi ödenmiş olmalıdır. Ayrıca, haftalık çalışma süresinin yarısı kadar işte çalışılmalı ve analık izni sona erdikten sonra 30 gün içinde Kuruma başvuruda bulunulmalıdır.	
Analık izni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik		
	4857 sayılı İş Kanunu'nun 13.üncü maddesinin beşinci fıkrası uyarınca kısmi süreli çalışma talebinde bulunan işçiler ile bunların işverenlerini kapsayan düzenlemeleri içermektedir.	
Doğum Yardımı Yönetmeliği		
Doğum Yardımları	Canlı doğan birinci çocuğu için 300 TL, ikinci çocuğu için 400 TL, üçüncü ve sonraki çocukları için 600 TL tutarında bir defaya mahsus olmak üzere doğum yardımı yapılmaktadır.	

Kaynak: 4857 Sayılı İş Kanunu Mevzuat Bilgi Sistemi, 567 Sayılı Devlet Memurları Kanunu Mevzuat Bilgi Sistemi, 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Mevzuat Bilgi Sistemi, 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu 1.5.4447.pdf (mevzuat.gov.tr), Analık izni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik GeneratePdf (mevzuat.gov.tr), Doğum Yardımı Yönetmeliği dogumyontmeliği.pdf (tmo.gov.tr) (20.04.2024) mevzuatlarından yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de bakım izinlerinin farklı kanunlar ve yönetmelikler altında düzenlendiği ve uygulamada farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Örneğin, işçiler ve kendi adına çalışanlar için emzirme ödeneği bulunurken, kamu görevlileri için bu ödeme bulunmamakta, kamu kurumları tarafından ayrı ödeme yapılmaktadır. Kamu görevlileri ve işçiler için babalık izni süreleri mazeret izni olarak düzenlenmekte ve izin süreleri de farklılaşmaktadır. İşçiler ve memurlar için ebeveyn izni başlığı altında bir düzenleme bulunmamaktadır. Türkiye’de çocuk bakım izinlerinin öncelikle kadınlara yönelik olduğu görülmektedir. Hukuki metinlerin annelik üzerinden kurgulanması, bakım sorumluluğuna babaların dahil edilmemesi anlamına gelmektedir. Esnek çalışma modelleri de bakım sorumluluğunu aileye devrettiği için, bu uygulamalar kadınların iş hayatından uzaklaşmasına ve cinsiyet eşitsizliğinin derinleşmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de kadınlar genellikle ev işleri ve çocuk bakımı gibi geleneksel rolleri üstlenmektedir. Babaların %91’i de kadınları çocuk bakımında birincil sorumlu olarak görmektedir (Akçınar, 2017). TÜİK’in Aile Yapısı Araştırması da kadınların %94,4’ünün bakım sorumluluğunu üstlendiğini göstermektedir (TÜİK, 2017). Dolayısıyla, kadınların istihdam oranları oldukça düşüktür. Ocak ayında Türkiye’de istihdam oranı erkeklerde %66 iken kadınlarda %32,4’tür; işsizlik oranı erkeklerde %7,7 iken kadınlarda bu oran %11,7’dir ve kadınlardaki atıl iş gücü oranı %36’dır (TÜİK, 2024). 2023 IV. çeyrekte her üç kadından ikisi iş gücü dışında kalmıştır. İş gücüne dahil olmayan yirmi bir milyon kadının yaklaşık dokuz milyona yakını ev kadınıdır. Kayıt dışı istihdam %25,3’tür ve ücretsiz aile işçisi olan kadınlarda bu oran %86’ya, tarım işlerinde ise %95’e kadar çıkmıştır (TÜİK, 2023). Dolayısıyla bakım sorumluluğu üstlendiği için iş hayatına katılmama veya kayıt dışı çalışma olarak karşımıza çıkan kadın istihdam profilinde annelik ve doğum izinlerinin anneler açısından kullanılabilirliği de tartışmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye’de erken çocukluk dönemi bakım hizmetlerinin parçalı ve yetersiz yapısı, çocukların bu hizmetlere erişimini kısıtlamakta ve onları aile bakımına bağımlı hale getirmektedir. Bu durum, annelerin iş gücüne katılmasını da engellemektedir. İşgücünde olan anneler, sınırlı bakım izinleri ve ödenekleri nedeniyle işlerini terk etmekte ya da ücretli bakıcı veya anneanne, babaanne ve diğer akrabalarla bakım sorununu çözmek konusunda adeta yalnız bırakılmaktadır. Türkiye’de ebeveyn izinleri konusunda eşitlikten söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu durum, Türkiye’nin refah modelinin yeniden yapılandırılması gerektiğini göstermektedir.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik düzenlenen çocuk bakım izinleri, bakım sorumluluğunu annelerin merkezinden çıkarmaya çalışmaktadır. Ancak bu politikaların uygulamadaki etkisi hala yeterince belirgin olmamaktadır. Yani ülkelerin refah seviyeleri, ailecilik ve aileden bağımsızlık yapıları ne olursa olsun ebeveyn izinlerinde ve kullanım oranlarına bakıldığında toplumsal cinsiyet eşitliği henüz tam anlamıyla sağlanamamıştır. Uluslararası metinlerdeki gelişmelere paralel olarak sosyal refah devleti geleneği ile İsveç dönüştürücü eşitlik bağlamında bu gelişmeyi diğer ülkelerden çok daha önce başlatsa da Almanya, Portekiz İngiltere ve Türkiye’deki mevzuatta analık/doğum, babalık ve ebeveyn izinleri konusundaki düzenlemeler aynılık eşitliği ve bir ölçüde farklılık eşitliği bağlamında yapılmakta henüz dönüştürücü eşitlik aşamasına geçememektedir.

Refah rejimleri bağlamında çocuk bakım izinleri temelinde değerlendirdiğimiz ülkelerin tamamında kadınlar çocuk bakım konusunda birincil sorumluluğa sahiptir. Farklı bakım çözümleri de bakımı aile içindeki kadından aile dışındaki kadınlara doğru kanalize etmektedir. Bunun yanında Portekiz, Almanya ve Türkiye gibi ülkelerde, annelere sağlanan ücretli ve güvenceli izin süreleri de genellikle kısıtlı olmaktadır. Bu durum, çocukların ilk yıllarında sağlıklı bir bakım almasını engellemektedir. Portekiz ve Almanya gibi ülkelerde, çeşitli koşullar ve ödenekler içeren ebeveyn izinleriyle bakım sorunlarına kısmen çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. Ancak Türkiye’de, özellikle iş kanununa tabi olanlar için bu destekler oldukça yetersiz kalmaktadır. İsveç ise, dönüştürücü eşitlik anlayışıyla ebeveyn izinlerini en cömert şekilde sunan ülkelerden biri olarak, bakım sorunsalına daha etkili çözümler bulma konusunda öncülük etmektedir. Ülkelerdeki aile yapısının değişmesi, aile politikalarının da değişmesine neden olmaktadır. Bunun yanında zaman kullanımı anketleri, kadınların iş ve aile yaşamı arasında sıkışıp kaldığını göstermektedir. Özellikle sosyal demokrat refah rejimlerinin dışındaki ülkelerdeki politikalar, kadınları genellikle istihdamdan uzaklaştırmakta veya kadınların istihdamda kalmalarını sağlarsa bile bakım sorumluluğunu aile üyelerine veya piyasa koşullarına devretmelerine sebep olmaktadır. Böylece kadınlar, genellikle maddi kayıplara rağmen çocuk bakım izinlerini daha uzun süre ve daha sık kullanmaktadır. Bu durum,

kadınların çalışma ya da çalışmama ama bir çalışana bağımlı olma arasında bir tercih yapmak zorunda kaldıkları gerçeğini değiştirmemektedir. Babaların kullanımına ayrılan ücretli izin süreleri, günümüze yaklaştıkça artış göstermektedir. Aynı refah rejimi geleneğine sahip Portekiz bu konuda daha cömert olurken, Türkiye ise daha kısıtlı bir düzenleme sunmaktadır. İngiltere’de ise babaların çocuk bakımında çok az sorumluluk alması dikkat çekmektedir. Almanya, Portekiz ve İngiltere gibi ülkeler, İsveç’in paylaşımlı ebeveyn izin modelini benimsemeye çalışsa da babaların izinleri kullanımı hala istenen seviyede olmamaktadır. Ayrıca çalışma yaşamında kadınlar genellikle daha düşük ücretler aldığı için, ebeveyn izinleri genellikle kadınlar tarafından tercih edilmektedir. Bu durum, babaların izin almasını zorlaştırarak, kadınları bakım sorumluluğunda kalıcı bir döngüye sıkıştırmaktadır. Özetle, toplumsal cinsiyet eşitliği ve dönüştürücü eşitlik bağlamında ebeveyn izinleri önemli bir role sahiptir. Ancak bu beş ülkenin bakım politikaları farklılık göstermektedir. Örneğin, İsveç gibi ülkelerde uygulanan cinsiyet nötr ebeveyn izin politikaları, annelerin iş gücüne katılımını artırırken babaların da çocuk bakımına katılmasını teşvik etmektedir. Diğer yandan, Almanya, İngiltere, Portekiz ve Türkiye geleneksel cinsiyet rolleri daha belirgin olan ülkeler olarak bakım politikalarını genellikle annelere odaklamaktadır. Portekiz ve Türkiye’de son yıllarda babalara daha fazla izin hakkı tanınmaya başlanmışsa da daha fazla ilerleme gerekmektedir.

Türkiye’de doğum izni ve diğer ebeveyn izinleri konusunda uluslararası standartlara uygun, daha kapsamlı düzenlemeler yapılması gerekmektedir. İlk olarak, bakım izinlerinin parçalı ve karmaşık yapısı sadeleştirilmeli, kamu ve özel sektör çalışanları arasındaki uygulama farklılıkları ortadan kaldırılmalıdır. Analık, doğum ve mazeret izinleri yeniden değerlendirilerek, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen eşitlikçi ebeveyn izinleri oluşturulmalıdır. Babalar için mevcut mazeret izinleri, babalık izinlerine dönüştürülmeli ve Portekiz’de olduğu gibi süreleri artırılmalıdır. Ayrıca, Almanya ve İsveç’teki gibi, ebeveynlere devredilemez izinler tanınmalıdır. Bu tür düzenlemelerle, anneler için doğum izni süresinin uzatılması ve babalar için daha uzun ücretli izinlerin tanınması, ebeveynlerin çocuk bakımına daha aktif katılımını sağlayacak, toplumsal cinsiyet eşitliğini pekiştirecektir. Ücretli izinlerin ödenek oranlarının eşitlenmesi ve İsveç ile Portekiz’de olduğu gibi uzun süreli tam ücretli ebeveyn izni uygulamalarının benimsenmesi, ailelerin ekonomik güvenliğini koruyacak ve yeni doğum yapan annelerin iş güvencesini sağlayacaktır. Bu düzenlemeler, kadınların ekonomik baskılar nedeniyle işten ayrılma ya da çalışma saatlerini azaltma zorunluluğunu ortadan kaldıracaktır. Aynı zamanda, kadınların iş gücünde kalmasını teşvik edecektir. Ayrıca, çocuk bakımını daha erişilebilir ve sürdürülebilir hale getirmek için esnek çalışma saatlerinin teşvik edilmesi, işe geri dönüş planlarının geliştirilmesi ve çocuk bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kadınların iş gücüne katılımını artıracak ve toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirecektir.

Sonuç olarak, bugüne kadar sürekli yeniden üretilerek güçlenen ataerkil yapının, henüz yeni sayılabilecek ebeveyn izni düzenlemeleriyle birden dönüştürülemeyeceği açıktır. Bu anlamda yeterli düzeydeki ödeneklerle ve her iki ebeveyn için de talep edilebilirliği yüksek olarak kurgulanacak ebeveyn izinleri toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik atılacak önemli bir adım olacaktır. Diğer yandan kamusal çocuk bakımı hizmetlerinin profesyonelleşmesi, kurumsallaşması ve yaygınlaştırılması, sıfır altı yaş herkese açık ve ücretsiz hale getirilmesi aileleri ve dolayısıyla kadınları özgürleştirecektir. Buna ek olarak, öncelikle politik düzenlemeler bakımından devlet temelli, daha sonra aile içinde cinsiyetçi rollerdeki dönüşümle babaların çocuk bakımı konusunda aktif rol almasını sağlayacak özendirici ve zorunlu düzenlemeler yapılması önemli olacaktır. Ebeveyn izinlerinin, yeterli ücret seviyelerinde anne ve babanın bireysel hakkı olarak, devredilemez bir biçimde düzenlenmesi, sadece kadınların değil, erkeklerin de bakım sorumluluğunu üstlenmelerini teşvik ederek ataerkil yapıları zayıflatacaktır. Böylece herkes, bir yandan istihdamda yer alarak ekonomik ve mesleki olarak kendini gerçekleştirirken bir yandan da aile içi bakım sorumlulukları ve ev işlerinde yüklerini eşit paylaşarak daha dengeli bir yaşam sürme fırsatı bulacaktır. Ayrıca bu dönüşüm toplumun her kesiminde daha adil ve eşitlikçi bir ortamın oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 4857 Sayılı İş Kanunu. (2003). (20.04.2024) 1.5.4857.pdf (mevzuat.gov.tr)
- Akçınar, B. (2017). "Türkiye'de İlgili Babalık ve Belirleyicileri", *AÇEV*, İstanbul.
- Alio, A. P., Bond, M. J., Padilla, Y. C., Heidelbaugh, J. J., Lu, M. ve Parker, W. J. (2011). "Addressing Policy Barriers To Paternal Involvement During Pregnancy", *Maternal And Child Health Journal*, 15(4), 425–430.
- Amin, M., Islam, A. ve Sakhonchik, A. (2016). "Does Paternity Leave Matter For Female Employment In Developing Economies? Evidence From Firm-Level Data", *Applied Economics Letters*, 23(16), 1145–1148.
- Avdic, D. ve Karimi, A. (2018). "Modern Family? Paternity Leave And Marital Stability", *American Economic Journal: Applied Economics*, 10(4), 283–307.
- Avdic, D., Karimi, A., Sundberg, E. ve Sjögren, A. (2023). "Paternity Leave And Child Outcomes", *IFAU, Working Paper 25*.
- Aydın, U. ve Demirkaya, S. (2017). "Çalışma Yaşamında Aile Dostu İş Hukuku Uygulamaları", *İş ve Hayat*, 3(6), 72-104.
- AYM. (1996). Avrupa Sosyal Şartı. (20.04.2024) avrupasosyalsarti.pdf (anayasa.gov.tr)
- BEIS/DBT. (2023). Department for Business, Energy & Industrial Strategy (BEIS) & Department for Business, Technology & Industrial Strategy. Shared Parental Leave Evaluation Report 2023 (BEIS/DBT Research Paper Series Number 2023/010). (20.04.2024) <https://publishing.service.gov.uk/shared-parental-leave-evaluation-report-2023.pdf>
- Beauvoir, S. (2020). *İkinci Cinsiyet* (G. Acar Savran, Çev.), Koç Üniversitesi, (Orijinal Baskı 1949).
- Blum, S. (2014). "No Need To Reinvent The Wheel: Family Policy Transfers In Germany And Austria", *Policy Studies*, 35(4), 357-376.
- Blum, S., Dobrotić, I., Kaufman, G., Koslowski, A. ve Moss, P. (2023). *19th International Review Of Leave Policies And Related Research 2023*.
- BMJFFG (1989). Bundesministerium für Jugend, Familie, Frauen und Gesundheit. *Erziehungsgeld, Erziehungsurlaub und Anrechnung von Erziehungszeiten in der Rentenversicherung*. Stuttgart, Berlin, Köln, Kohlhammer.
- Brewer, M., Cattan, S., Crawford, C. ve Rabe, B. (2022). "Does more free childcare help parents work more?", *Labour Economics*, 74, 102100.
- Budd J. W. ve Mumford, K. (2004). "Trade Unions And Family-Friendly Policies in Britain", *Industrial And Labor Relations Review*, 57, 204–222.
- Bueno, X. ve Grau-Grau, M. (2020). "Why Is Part-Time Unpaid Parental Leave (Still) Gendered? Narratives And Strategies Of Couples In Spain", *Journal Of Family Issues*, 1–24.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism And The Subversion Of Identity*. Routledge.
- Bünning, M. (2015). "What Happens After The Daddy Months? Fathers' Involvement In Paid Work, Childcare, And Housework After Taking Parental Leave In Germany", *European Sociological Review*, 31(6), 738–748.
- BVerfG. (2012). Bundesverfassungsgericht Order of the First Senate of 10 July 2012- 1 BvL 2/10-, paras. (1-61)
- CMS. (2008). Maternity Rights- a Guide. (20.04.2024) 29 Oct 2008 Maternity Rights a Guide (cms-lawnow.com)
- Crompton, R. (Ed.) (1999). *Restructuring Gender Relations And Employment: The Decline Of The Male Breadwinner*, Oxford University Press, New York.
- Daly, M. ve Scheiwe, K. (2010). "Individualisation And Personal Obligations - Social Policy, Family Policy, And Law Reform In Germany And The UK", *International Journal Of Law, Policy And The Family*, 24(2), 177–197.
- Dedeoğlu, S. ve Şahankaya, A. (2015). "Türkiye'de İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırma Politikaları", *2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet*, (Ed.: S., Dedeoğlu, A. Y. Elveren), İmge Kitabevi, Ankara.
- DEGEEC. (2023). Early childhood education and care (20.04.2024) Early childhood education and care (europa.eu)
- Diario da Republica. (1995). Lei n.º 17/95. (20.04.2024) Lei n.º 17/95 | DR (diariodarepublica.pt)
- Diario da Republica. (2015a). Lei n.º 28/2015. (20.04.2024) Lei n.º 28/2015 | DR (diariodarepublica.pt)

- Diario da Republica. (2015b). Lei n.º 120/2015. (20.04.2024) Lei n.º 120/2015 | DR (diariodarepublica.pt)
- Diario da Republica. (2019). Lei n.º 90/2019. (20.04.2024) Lei n.º 90/2019 | DR (diariodarepublica.pt)
- Diario da Republica. (2023). Lei n.º 13/2023. (20.04.2024) Lei n.º 13/2023 | DR (diariodarepublica.pt)
- Dobrotic, I. ve Stropnik, N. (2020). "Gender Equality And Parenting-Related Leaves In 21 Former Socialist Countries", *International Journal Of Sociology And Social Policy*, 40 (5/6), 495–514.
- DREM. (2023). Estatísticas do Emprego da Região Autónoma da Madeira (20.04.2024) 17029-estatisticas-do-emprego-da-ram-4-trimestre-2023-pdf.html (madeira.gov.pt)
- Durmaz Bodur, N. (2019). *Refah Rejimlerinin Kadının İşgücü Arzı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Duvander A.Z. ve Johansson M. (2012). "What Are The Effects Of Reforms Promoting Fathers' Parental leave use?" *Journal of European Social Policy*, 22, (3):319-330.
- Duvander, A. Z. (2011). "Parental Leave", Parental Leave, Childcare And Gender Equality In The Nordic Countries, *Nordic Council of Ministers*, 31-64.
- Duvander, A. Z. (2014). "How Long Should Parental Leave Be? Attitudes to Gender Equality, Family, and Work as Determinants of Women's and Men's Parental Leave in Sweden", *Journal of Family Issues*, 35(7), 909–926.
- Duvander, A. Z. ve Johansson, M. (2019). "Does Fathers' Care Spill Over? Evaluating Reforms In The Swedish Parental Leave Program", *Feminist Economics*, 25(2), 67–89.
- Duvander, A. Z., Lappegård, T., Andersen, S. N., Garoarsdottir, O., Neyer, G. ve Viklund, I. (2019). "Parental Leave Policies and Continued Childbearing In Iceland, Norway, and Sweden", *Demographic Research*, 40, 1501–1528.
- Duvander, A.-Z., ve Cedstrand, S. (2022). "Gender equal parental leave use in Sweden: The success of the reserved months", *Successful Public Policy in the Nordic Countries: Cases, Lessons, Challenges*, (Ed.: C., Eydal, G. B., Kauko, J., Nohrstedt, D., Hart, P., & Tranøy, B. S.), Oxford University Press, New York.
- Ecevit, Y. (2010). "İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması Bağlamında Türkiye'de Erken Çocukluk Bakımı ve Eğitimi", *Emek Piyasasında Toplumsal Eşitliğine Doğru: İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*, (Ed. İpek İlkaracan), Mega, İstanbul.
- Ecevit, Y. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları. *CEİD Yayınları*. <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf> (20.04.2024)
- Ekberg, J., Eriksson, R., ve Friebel, G. (2013). "Parental leave: a policy evaluation of the Swedish Daddy Month reform", *Journal of Public Economics* 97, 131-143.
- Ellingsæter A.L. ve Leira, A. (2006). *Politicising Parenthood In Scandinavia: Genderrelations In Welfare States*, Policy Press. Bristol.
- Elnur, A. (2019). "Refah Rejimleri Bağlamında Babalık Yönelimli Aile Politikaları", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(1), 48-66.
- Escobedo A. ve Wall K. (2015). "Leave policies in Southern Europe: continuities and changes. *Community*", *Work & Family*, 18(2), 218–235.
- Esping-Andersen, G. (2009). *Tamamlanmamış Devrim: Kadınların Yeni Rollerine Uymak* (S. Çağatay, Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*, Oxford University Press, New York.
- Esping-Andersen, G. (2002). *Why We Need A New Welfare State?*, Oxford University Press, New York.
- EU. (2000). Charter Of Fundamental Rights Of The European Union (20.04.2024) text_en.pdf (europa.eu)
- EU. (2008). Work-life balance package (20.04.2024) ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_08_603
- EURLEX (2019). Directive (EU) 2019/1158. (20.04.2024) Directive - 2019/1158 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- EURLEX. (1986). Council Directive 86/613/EEC. (20.04.2024) Directive - 86/613 - EN - EUR-Lex (europa.eu)

- EURLEX. (1992). Council Directive 92/85/EEC. (20.04.2024) Directive - 92/85 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- EURLEX. (1996). Council Directive 96/34/EC. (20.04.2024) Directive - 96/34 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- EURLEX. (2010). Council Directive 2010/18/EU. (20.04.2024) Directive - 2010/18 - EN - EUR-Lex (europa.eu)
- Eyda, G. B., Rostgaard, T., Hiilamo ve H. (2018). 15. Family Policies In The Nordic Countries: Aiming At Equality. *Handbook of Family Policy*, 195-208.
- Farré, L. (2016). "Parental Leave Policies and Gender Equality: A Survey of the Literature" *Estudios de Economía Aplicada*, 34(1), 45-60.
- Fernández-Cornejo, J. A., Belope-Nguema, S., Escot, L. ve del Pozo-García, E. (2018). "Why Spanish Fathers do not Request the Reconciliation Measures Available in Their Companies?", *Social Politics*, 25(2), 201-228.
- Ferreira, V. (2010). A igualdade de mulheres e homens no trabalho e no emprego em Portugal: políticas e circunstâncias.
- Ferrera, M. (1996). "The Southern Model of Welfare in Social Europe", *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17-37.
- Foegen, J. H. (1980). "The Next Employee Benefit Grand Paternity Leave?", *Human Resource Management*, 19(3), 24.
- Forsakringskassan. (2023). Social Insurance in Figures (20.04.2024) Social Insurance in Figures 2023 (forsakringskassan.se)
- Forth, J., Lissenburgh, S., Callender, C. ve Millward, N. (1997). "Family friendly working arrangements in Britain", *Labour Market Trends*, 105(10), 387-389.
- Fox, E., Pascall, G. ve Warren, T. (2009). "Work-family policies, participation, and practices: fathers and childcare in Europe", *Community, Work & Family*, 12(3), 313-326.
- Föräldradighetslag. (2024). Föräldradighetslag (20.04.2024) Föräldradighetslag (1995:584) | Sveriges riksdag (riksdagen.se)
- Gartzia, L. (2023). "Ways To Rethink Work-Family Balance: A Socio-Motivational Approach", In Proceedings Of The 10th International Conference Of Work And Family, Spain.
- Gault, B., Hartmann, H., Hegewisch, A., Milli, J. ve Reichlin, L. (2014). *Paid Parental Leave In The United States: What The Data Tell Us About Access, Usage, And Economic And Health Benefits*, Institute for Women's Policy Research, New York.
- Gauthier, A. H. Ve Koops, J. C. (2018). "Chapter 2: The history of family policy research". In *Handbook of Family Policy*, (Ed.: Eyda, G. B., Rostgaard, T.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Geisler, E. ve Kreyenfeld, M. (2011). "Against all odds: Fathers' use of parental leave in Germany", *Journal of European Social Policy*, 21(1), 88-99.
- Giddens, A. (1989). *Sociology*, Polity Press, Oxford.
- Gornick, J. C. Ve Meyers, M. K. (2004). "Welfare Regimes in Relation to Paid Work and Care. In Changing Life Patterns in Western Industrial Societies", *Advances in Life Course Research*, 8, 45-67.
- Gornick, J. C. ve Meyers, M. K. (2008). "Creating Gender Egalitarian Societies: An Agenda for Reform", *Politics & Society*, 36(3), 313-349.
- GOV.UK. (2019). Shared Parental Leave and Pay: How it Works. (20.04.2024) Shared Parental Leave and Pay: How it works - GOV.UK (www.gov.uk)
- GOV.UK. (2022). Childcare and early years survey of parents. (20.04.2024) Childcare and early years survey of parents, Reporting year 2022-Explore education statistics-GOV.UK (explore-education-statistics.service.gov.uk)
- Guerreiro, M., Abrantes, P., Pereira, I. Ve das Dores (2004). *Case studies national report: Portugal*, CIES/ISCTE, Lisbon.
- Gül, İ. I. ve Karan, U. (2011). *Ayrımcılık Yasağı Eğitim Rehberi*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Haas, L. (1992). *Equal Parenthood and Social Policy*, NY State University of New York Press, Albany.

- Haas, L., Hwang, P. (1999). "Parental leave in Sweden." *NIKI/CBGS Publications*, 45-68.
- Hartmann, A. (2006). "The Role Of Organizational Culture In Motivating Innovative Behaviour In Construction Firms", *Construction Innovation*, 6(3), 159-172.
- Hearn, J. ve Hobson, B. (2020). "Gender, State and Citizenship: Challenges and Dilemmas in Feminist Theorizing", *The New Handbook of Political Sociology*, (Ed.: Janoski, T., de Leon, C., Misra, J., Martin, I. W.,) Cambridge University Press, Cambridge.
- Hegewisch, A. ve Gornick, J. C. (2011). "The Impact Of Work-Family Policies On Women's Employment: A Review Of Research From OECD Countries", *Community, Work & Family*, 14(2), 119-138.
- Hobson, B. (1994). *Solo Mothers, Social Policy Regimes, And The Logics Of Gender*, Gendering Welfare States, London.
- Hobson, B. ve Morgan, D. (2002). "Introduction: Making Men into Fathers", *Making Man into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, (Ed.: Hobson, B.), Cambridge University Press, UK.
- Htun, M., Jensenius, F. R. Ve Nelson-Nuñez, J. (2019). "Gender-Discriminatory Laws and Women's Economic Agency", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 26(2), 193-222.
- IES. (2023). Parental Rights Survey 2019. (20.04.2024) Parental Rights Survey 2019 | Institute for Employment Studies (IES) (employment-studies.co.uk)
- ILO. (1919). Maternity Protection Convention, 1919 (No. 3). (20.04.2024). Convention C003 – Maternity Protection Convention, 1919 (No. 3) (ilo.org)
- ILO. (1952). Maternity Protection Convention (Revised), 1952 (No. 103). (20.04.2024) Convention C103 – Maternity Protection Convention (Revised), 1952 (No. 103) (ilo.org)
- ILO. (1965). Employment (Women with Family Responsibilities) Recommendation, 1965 (No. 123). (20.04.2024) Recommendation R123 – Employment (Women with Family Responsibilities) Recommendation, 1965 (No. 123) (ilo.org)
- ILO. (1981). Convention No. 156. (20.04.2024) C156 (ilo.org)
- ILO. (2000a). Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183). (20.04.2024) Convention C183 – Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183) (ilo.org)
- ILO. (2000b). Safe and Healthy Working Environment (Consequential Amendments) Convention, 2023 (No. 191). (20.04.2024) Convention C191 – Safe and Healthy Working Environment (Consequential Amendments) Convention, 2023 (No. 191) (ilo.org)
- INEGI (2019). Encuesta Nacional sobre el Uso del Tiempo (ENUT) 2019. (20.04.2024) Encuesta Nacional sobre el Uso del Tiempo (ENUT) 2019. Presentación de resultados (inegi.org.mx)
- ISER. (2022). Free Childcare And Child Development: The Free Childcare Policy In England. (20.04.2024) Free childcare and child development: the free childcare policy in England – Institute for Social and Economic Research (ISER) (essex.ac.uk)
- Johansson, E. (2010). "The effect of own and spousal parental leave on earnings", *Institute for Labour Market Policy Evaluation, Working Paper No. 4*.
- Jurado-Guerrero, T. Ve Muñoz-Comet, J. (2021). "Design matters most: Changing social gaps in the use of fathers' leave in Spain", *Population Research and Policy Review*, 40(3), 589-615.
- Kammerman S. B. ve Moss P. (2009). *The Politics of Parental Leave Policies*, Bristol University Press, Bristol.
- Kalfa, A. (2010), "Refah Rejimleri Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri", *Çalışma ve Toplum*, 2010/3, 191-220.
- Kaufmann, F. (2002). "Politics and policies towards the family in Europe: a framework and inquiry into their differences and convergences", *Family Life and Family Policies in Europe*, (Ed.: Kaufmann, F., Kuijster, A., Schulze, H.-J., Strohmeier, K.P), Oxford University Press, New York.
- Klinkhammer, N. (2014). *Kindheit im Diskurs. Kontinuität und Wandel in der deutschen Bildungs- und Betreuungspolitik*, Marburg: Tectum.
- Kluve, J. ve Schmitz, S. (2018). "Back To Work: Parental Benefits And Mothers' Labor Market Outcomes In The Medium Run", *ILR Review*, 71(1), 143-173.

- Kluve, J. ve Tamm, M. (2012). "Parental leave regulations, mothers' labor force attachment and fathers' childcare involvement: evidence from a natural experiment", *Journal of Population Economics*, 26(3), 983–1005.
- Knijn T., Kremer M. (1997). "Gender And The Caring Dimension Of Welfare States: Toward Inclusive Citizenship", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Volume 4, Issue 3, Fall 1997, 328–361.
- Korpi, W. (2000). "Faces Of Inequality: Gender, Class And Patterns Of Inequalities In Different Types Of Welfare States", *Social Politics*, 7, 127-191.
- Kotsadam, A. ve Finseraas, H. (2011). "The State Intervenes In The Battle Of The Sexes: Causal Effects Of Paternity Leave", *Social Science Research*, 40(6), 1611–1622.
- Kul Parlak, N. (2016). "Avrupa Birliği'nde İş-Yaşam Dengesine Yönelik Uyumlaştırma Politikaları: Ebeveyn İzni", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 56-91.
- Legislation. (1975). Employment Protection Act 1975. (20.04.2024) Employment Protection Act 1975 (legislation.gov.uk)
- Legislation. (1999). Employment Relations Act 1999. (20.04.2024) Employment Relations Act 1999 (legislation.gov.uk)
- Legislation. (2002). The Paternity and Adoption Leave Regulations 2002. (20.04.2024) The Paternity and Adoption Leave Regulations 2002 (legislation.gov.uk)
- Legislation. (2014). The Maternity and Parental Leave etc. (Amendment) Regulations 2014. (20.04.2024) The Maternity and Parental Leave etc. (Amendment) Regulations 2014 (legislation.gov.uk)
- Leibfried S. (1993), "Towards a European Welfare State", *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, (Ed.: Jones, C.), Routledge Press, London.
- Leitner S. (2010). "Germany Outpaces Austria In Childcare Policy: The Historical Contingencies Of Conservative Childcare Policy", *Journal of European Social Policy*, 20(5), 456–467.
- Leitner, S. (2003). "Varieties of Familialism. The Caring Function of the Family in Comparative Perspective", *European Societies*, 5(4): 353–375.
- Leitner, S., Ostner, I. ve Schmitt, C. (2008). "Family Policies In Germany", *In Family Policies In The Context Of Family Change*, 175-202.
- Lewis J. ve Campbell M. (2007). "Work/Family Balance Policies In The UK Since 1997: A New Departure?", *Journal Of Social Policy*, 36/03, 365-381.
- Lister, R. (1994) "She Has Other Duties: Women, Citizenship and Social Security", *Social Security and Social Change: New Challenges to the Beveridge Model*, (Ed.: Baldwin, S., Falkingham, J.), Harvester Wheatsheaf.
- Lohkamp-Himmighofen, M. ve Dienel, C. (2000). "Reconciliation Policies from a Comparative Perspective", (Ed.: Hantrais, L., Campling, J.), *Gendered Policies in Europe*, Palgrave Macmillan.
- Long, V. (2012). "Statutory Parental Leave and Pay in the UK: Stereotypes and Discrimination", *The Equal Rights Review*, 9, 52–65.
- Maternity Action. (2021). Unsafe And Unsupported Workplace Health And Safety For Pregnant Women In The Pandemic (20.04.2024). Microsoft Word - H&S report FINAL TEXT (maternityaction.org.uk)
- Maternity Action. (2023). The Impact on Mothers and Families of Low Maternity Payments and the Cost of Living Crisis (20.04.2024) LitReviewFinaltext05122023.pdf (maternityaction.org.uk)
- MEB. (2023). Millî Eğitim İstatistikleri (20.04.2024) MEB
- Michoń, P. (2008). "Familiation and Defamilisation Policy In 22 European Countries", *Poznan University Of Economics Review*, 8(1), 34-53.
- Mies, M. (1981). *The Social Origins Of The Sexual Division Of Labour*, Occasional Paper No. 85, Institute of Social Studies.
- Morgan, K. (2009). "Caring Time Policies in Western Europe: Trends and Implications", *Comparative European Politics* 7, 37–55.
- 1475 Sayılı İş Kanunu. (1971). (20.04.2024) Mevzuat Bilgi Sistemi

- Newman, M. ve Mathews, K. (1999). "Federal Family-Friendly Workplace Policies: Barriers to Effective Implementation", *Review of Public Personnel Administration*, 19(3), 34-48.
- Nordic Council of Ministers. (2019). Shared and Paid Parental Leave. (20.20.2024) FULLTEXT03.pdf (diva-portal.org)
- OECD. (2022). Net childcare costs. (20.04.2022) Benefits and wages - Net childcare costs - OECD Data
- OECD. (2023). Education at a Glance. (20.04.2024) Education at a Glance 2023 : OECD Indicators | Education at a Glance | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*, Harper and Row, New York.
- Oakley, A. (1985). "Women, Health and the Family", *Feminist Review*, 20(1), 107-109.
- OHCHR. (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979. (20.04.2024) Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979 | OHCHR
- Orloff A.S. (1993), "Gender and the Social Rights of Citizenship: the Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review*, 58, 303-328.
- Ostner I. (2010). "Farewell to the Family as We Know It: Family Policy Change in Germany", *German Policy Studies* 6/1, 211-244.
- Ostner, I., ve Stolberg, C. (2015). "Investing In Children, Monitoring Parents: Parenting Support In The Changing German Welfare State", *Social Policy and Society*, 14(4), 621-632.
- Pascal, C., Bertram, T. ve Cole-Albäck, A. (2021). "What Do We Know About The 30 Hour Entitlement? Literature Review And Qualitative Stakeholder Work", *Centre for Research in Early Childhood*.
- Pascall, G. ve Lewis, J. (2004). "Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality In A Wider Europe", *Journal of Social Policy*, 33(3), 73-394.
- Patnaik, A. (2019). "Reserving Time for Daddy: The Consequences of Fathers' Quotas", *Journal of Labor Economics*, 37(4).
- Persson, P. ve Rossin-Slater, M. (2019). "When Dad Can Stay Home: Fathers' Workplace Flexibility and Maternal Health", *NBER Working Paper Series*, No. 25902.
- Pfau-Effinger, B. (2004). "Socio-Historical Paths Of The Male Breadwinner Model – An Explanation Of Cross-National Differences", *The British Journal of Sociology (BJS)*, 55(3), 377-399.
- Powell, G. N., ve Greenhaus, J. H. (2010). "Sex, gender, and decisions at the family→ work interface", *Journal of management*, 36(4), 1011-1039.
- Rehel, E. M. (2014). "When Dad Stays Home Too: Paternity Leave, Gender And Parenting", *Gender & Society*, 28(1), 110-132. Rhodes (1996)
- Resmi Gazete. (1936). 3330.pdf (resmigazete.gov.tr)
- Sainsbury D. (1999). "Gender and Social-Democratic Welfare States", Oxford University Press, New York.
- Saraceno, C. (1997). "Family, Market and Community: Equity and Efficiency in Social Policy", *Family Change, Family Policies and the Restructuring of Welfare*, 81-100.
- Sargeant M. ve Lewis D. (2008). *Employment law*, Longman, Stockport.
- SCB. (2021). En fråga om tid (TID2021) En studie av tidsanvändning bland kvinnor och män 2021. (20.04.2024) En fråga om tid. En studie av tidsanvändningen bland kvinnor och män 2021 (scb.se)
- SCB. (2024). Weaker development on the labour market. (20.04.2024) Weaker development on the labour market (scb.se)
- Schober, P. S. Ve Zoch, G. (2019). "Change in the gender division of domestic work after mothers or fathers took leave: Exploring alternative explanations", *European Societies*, 21(1), 158-180.
- Seeleib-Kaiser M. (2002). "A dual transformation of the German welfare state?", *West European Politics*, 25(4), 25-48.

- Socialförsäkringsbalken. (2024). Socialförsäkringsbalk (2010:110). (20.04.2024) Socialförsäkringsbalk (2010:110) | Sveriges riksdag (riksdagen.se)
- Statista. (2023). Employment Rate In The United Kingdom From 1st Quarter 1971 To 4th Quarter 2023, By Gender. (20.04.2024) UK employment rate by gender 2023 | Statista
- Statistisches Bundesamt. (2022). Gender Care Gap 2022. (20.04.2024) Gender Care Gap 2022: Frauen leisten 43,8 % mehr unbezahlte Arbeit als Männer - Statistisches Bundesamt (destatis.de)
- Statistisches Bundesamt. (2022b.) Teilhabe von Frauen am Erwerbsleben - Statistisches Bundesamt (destatis.de)
- Statistisches Bundesamt. (2023). Erwerbstätigkeit von Müttern gleicht sich deutschlandweit immer mehr an - Statistisches Bundesamt (destatis.de)
- Statistisches Bundesamt. (2023). Karten zur Statistik der Kindertagesbetreuung. (20.04.2024) Karten zur Statistik der Kindertagesbetreuung-Statistisches Bundesamt (destatis.de)
- Stiller S. (2010). *Ideational leadership in German welfare state reform: How politicians and policy ideas transform resilient Institutions*, Amsterdam University Press.
- Sumbas, A. (2018). "Toplumsal Cinsiyet Eşitlik Politikası Olarak Ebeveyn İzni", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 167-194.
- Sümer S., Smithson J., das Dores Guerreiro ve M., Granlund L. (2008). "Becoming Working Mothers: Reconciling Work And Family At Three Particular Workplaces In Norway, The Uk, And Portugal", *Community, Work & Family*, 11(4), 365-384.
- Taborga, C., ve Leach, B. (2000). *Cins Bakışı Sözlüğü* (E. Kürkçü ve N. Mater, Çev.), IPS İletişim Vakfı Yayınları (Yayın No: 3), İstanbul.
- Titmuss, R.M. (1974) *Social Policy: An Introduction*, Allen & Unwin, London.
- Torella E. ve Masselot A. (2010). *Work and Family Life in EU Law and Policy*, Palgrave Macmillan, London.
- TÜİK. (2023). İşgücü İstatistikleri, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2023. (20.04.2024) TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr)
- TÜİK. (2024). İşgücü İstatistikleri, Ocak 2024. (20.04.2024) TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr)
- TÜİK. (2017). İstatistiklerle Aile, 2016. (20.04.2024) TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr)
- UN. (1995). Beijing Declaration and Platform for Action. (20.04.2024) BDPfA E.pdf (un.org)
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2015). "İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye'de Yeni Politika Arayışları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 3, 723-750.
- Walby, S. (1989). "Theorising Patriarchy", *Sociology*, 23(2), 213-234.
- Wall, K. (2004), "Portugal- Policies, Challenges, Opportunities". In B. Cizek and R. Richter, *Families in EU 15 - Policies, Challenges, Opportunities*, European Observatory and Austrian Institute for Family Studies, pp.195-207.
- Wall, K. (2007). *Família e Género, Atitudes Sociais dos Portugueses*, Lisbon.
- West, C., ve Zimmerman, D. H. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- Yılmaz, H.H. ve Tuğrul, B. (2013). *Yerel Yönetimler, Sivil Toplum Kuruluşları, Kamu Kuruluşları ve İşveren Kuruluşları için Toplum Temelli Erken Çocukluk Hizmetleri Sunumu Kılavuzu*, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.05.2024 ✓Accepted/Kabul: 18.07.2024

DOI:10.30794/pausbed.1476626

Research Article/Araştırma Makalesi

Demir, Y. (2024). "The Future of Food Culture from Homo Sapiens to Homo Videns: A Study on Quick Recipe Videos on Social Media", *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, Issue 64, pp. 409-427.

THE FUTURE OF FOOD CULTURE FROM HOMO SAPIENS TO HOMO VIDENS: A STUDY ON QUICK RECIPE VIDEOS ON SOCIAL MEDIA*

Yeliz DEMİR**

Abstract

Preparation of meals, presentation, table rules and special occasion meals are passed down from generation to generation by the family and the environment and passed on to the future. For this reason, food cultures differ from society to society. Food culture, which is a proof of the cultural richness of humanity, is an important resource for gastronomy tourism. Due to the increasing use of internet technology, mobile devices and social media tools by people today, it should be considered that social media tools have a significant impact on learning food culture and transferring it to future generations. Starting from this point, this research aims to examine the application behavior of the recipes in the quick videos shared on social media by the users within the scope of the theory of planned behavior. In this research, TikTok and Instagram were chosen as social media applications. As a result of the research, it was found that the behavioral control, attitude and subjective norm perceived by the participants regarding the quick recipe videos published in these applications had an impact on their intention to apply these recipes, and the intention affected their behavior in applying these recipes. Furthermore, it was understood that the feeling of trust towards the chefs had a partial mediating role between intention and behavior.

Keywords: *Chefs, Homo videns, Gastronomy tourism, McCulture, Social media, Short recipe videos.*

HOMO SAPIENS'TEN HOMO VIDENS'E YEMEK KÜLTÜRÜNÜN GELECEĞİ: SOSYAL MEDYADAKİ HIZLI TARİF VİDEOLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öz

Yemeklerin hazırlanması, sunumu, sofraya kuralları ve özel gün yemekleri aile ve çevre tarafından nesilden nesile aktararak geleceğe iletilmektedir. Bu nedenle yemek kültürleri toplumdan topluma farklılık göstermektedir. İnsanlığın kültürel zenginliğinin bir kanıtı olan yemek kültürü gastronomi turizmi için önemli bir kaynaktır. Günümüzde insanlar tarafından internet teknolojisinin, mobil cihaz ve sosyal medya araçlarının kullanımının artmasına bağlı olarak yemek kültürünün öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılmasında sosyal medya araçlarının önemli etkisi olduğu düşünülmelidir. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışmada planlı davranış teorisi kapsamında sosyal medyada paylaşılan hızlı videolardaki yemek tariflerinin kullanıcılar tarafından uygulanma davranışını incelemektedir. Bu çalışmada sosyal medya uygulaması olarak TikTok ve Instagram seçilmiştir. Araştırma sonucunda katılımcılar tarafından bu uygulamalarda yayınlanan hızlı yemek tarifi videoları ile ilgili algıladıkları davranışsal kontrolün, tutumun ve öznel normun bu yemek tariflerini uygulama niyetleri üzerinde etkisi olduğu ve niyetin ise bu yemek tariflerini uygulama davranışlarını etkilediği bulunmuştur. Ayrıca şeflere karşı hissedilen güven duygusunun ise niyet ve davranış arasında kısmi aracılık rolü olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Şefler, Homo videns, Gastronomi turizmi, McCulture, Sosyal medya, Kısa tarif videoları.*

*The data collected through semi-structured interview forms in the research was presented online as a summary report by Yeliz DEMİR at the 3rd International Silk Road Scientific Research Congress held in Samarkand-Uzbekistan on 6-8 March 2024.

**Assistant Professor, Isparta University of Applied Sciences, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and Culinary Arts, ISPARTA. e-mail: yelizdemir@isparta.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-0184-6828>)

1. INTRODUCTION

The McDonaldization thesis developed by George Ritzer adopts the principles of efficiency, calculability, predictability, control, and irrationality of rationality (Saygın, 2016; Çeşmeçi and Poyraz, 2019). It is emphasized that the principles of fast-food restaurants as a symbol of broader aspects of social change with the concept of McDonald's have an impact on different sectors in other countries as well as American society (Ritzer and Miles, 2019). In addition, it is argued that the focus on McDonald's provides a metaphorical tool to emphasize the change towards a more controlled, bureaucratic, and dehumanizing society (Ritzer and Miles, 2019).

The effects of McDonald's concept on culture need to be evaluated from a broader perspective. Kolaç (2009) defines culture as the ways of life that differentiate a society from other societies and national values that are unique to each society. Today, one of the most important problems brought about by globalization is the uniformization of culture (Nar, 2015). Gürsoy Ulusoy (2022) emphasizes that with the increase in digitalization and digital culture, different societies are influenced by each other and change processes are increasing. It is thought that the world has become a global village with the increase in the use of communication tools and social media (Kahraman, 2020). In addition, it is accepted that social media has become the carrier of Western-Style culture (Ölçekçi, 2020).

Emphasizing the concepts of new media and speed, Özdemir and Akpınar (2022) state that thanks to the applications evaluated within the scope of new media, users access information quickly and this situation causes the spread of cultural imperialism. Kahraman (2020) states that popular culture contents created by mass media shape and standardize the understanding of global culture, in other words, it causes the formation of McCulture. From another perspective, it can be thought that countries also aim to spread their own cultures globally through the content shared on social media. In the study conducted by Özdemir and Akpınar (2022), it is emphasized that Korean culture is recognized in Türkiye through new media and that this situation is rapidly adopted by cultural imperialism and this culture, especially by Generation Z in Türkiye.

It is seen that food videos on various topics are shared on social media. In some of these videos, it is seen that the culinary culture, local dishes and food and beverage establishments of a country or region are introduced (Eryılmaz and Şengül, 2016; Uca-Özer et al., 2016; Yu and Sun, 2019; Budak, 2021; Çetin, 2021), while in others, recipes are given in short videos in a fast flow (Wang et al., 2022; Einav, 2022; Simpson and Donaldson, 2022). The content of these quick recipe videos should be categorized into two classes. In some of these recipe videos, local recipes are delivered to a wider audience. In this way, other users may learn about the food of different countries, sympathize with these dishes, and want to experience the food on the spot. On the other hand, some of these recipe videos promise users that they can make delicious food with fewer ingredients, equipment and in less time. In this case, it should be considered that the McDonald's effect that emerges through videos on social media may cause the local culinary cultures of societies to become uniform over time. The purpose of this study is to determine the users' perspectives and behaviors towards quick recipe videos shared especially through TikTok and Instagram applications, as well as to examine the effects of users' sense of trust towards chefs on their intentions and behaviors regarding these food videos. Since there are not enough studies in the relevant literature that examine quick recipe videos shared on social media in this context, it is planned to use qualitative and quantitative research methods to develop a new scale within the scope of the theory of planned behavior and to conduct the first test of this scale.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

2.1. Social Media and Food Videos

It is stated that there is a relationship between the invention of photography in 1839 (Bayraktaroğlu and Bayraktaroğlu, 2009), the increase in the use of television in 1950s (Pereyra, 1999; Bayraktaroğlu and Bayraktaroğlu, 2009), and the widespread use of the internet in the 2000s and the concept of Homo Videns (Bayraktaroğlu and Bayraktaroğlu, 2009). Gül Şenkardeş (2022) says that the concept of Homo Videns was revealed by Sartori (2006). Homo Sapiens is defined as the thinking (knowing) human, and Homo Videns is defined as the seeing human (Sartori, 2006; Bayraktaroğlu and Bayraktaroğlu, 2009; Korkmaz, 2013; Bulut and

Zor, 2020; Gül Şenkardeş, 2022). Homo Sapiens contributes to the extraordinary development of culture through thinking, production, and use of language. In contrast, Homo Videns sees distantly real things on television, and sees virtual or simulated reality on the computer. Thus, image perception rather than abstract thought becomes important for the Homo Videns species. In other words, for this genre, the act of seeing is above the act of speaking (Pereyra, 1999).

Sartori (2006) states that the internet can have a function that facilitates human life, a function to entertain and an educational and cultural function. Regarding this issue, Gálík and Cenka (2013) point out that because of the use of the internet as an interactive resource by culturally illiterate people, people with this characteristic will only respect entertainment. According to Sartori, it is positive that people use the internet to get information and ideas. On the other hand, since the majority of users have been exposed to the television screen from a young age, Homo Videns has turned into a genre. Therefore, the user does not benefit from the information in the networks. In other words, they use the internet in areas such as sports and hobbies to fill their free time (*terrific way to waste time*) (Sartori, 2006).

Sartori (2006) states that the internet is used by active people who like to dialogue and do research for entertainment purposes and to spend free time. Korkmaz (2013) emphasizes that social networking sites have become widely used communication tools after the Web 2.0 revolution. “*Social media is a term often used to refer to new forms of media that involve interactive participation*” (Manning, 2014). Davis (2016) defines social media as interactive internet platforms that enable and facilitate users to create and share content with other users. Power (2014) emphasizes that social media are highly interactive platforms that enable people to communicate, share, collaborate and exchange user-generated content, and that mobile and web-based technologies are used to carry out these activities through social media, thus providing real-time virtual interactions.

Baran and Batman (2022) state that local products related to culinary culture provide a unique experience in many destinations and contribute to providing destinations with a unique competitive advantage. It is seen that users share posts about the culinary culture and food of a country or city on social media platforms, and these posts have an impact on the promotion of local cuisine culture (Yu and Sun, 2019), marketing of city-specific gastronomic culture (Uca-Özer et al., 2016; Budak, 2021), tourists’ travel decisions (Çetin, 2021) and preferences (Eryılmaz and Şengül, 2016). In these examples, social media can have positive effects on destinations’ competitive advantage in gastronomy tourism.

The content of other food-related posts on social media are quick recipe videos that can attract the attention of users, especially on social media tools such as TikTok and Instagram, with the concept of “how to”. Wang et al. (2022) found that young people try the food-related content on TikTok application immediately or include these recipes in their long-term nutrition planning. In recent years, food videos have gone viral among users on social media. One of these videos is the recipe for pasta with Feta cheese in the oven, which reached 52 million views as of February 2021 (Einav, 2022: 26). Simpson and Donaldson (2022) emphasize that the most viral video of recent times, the pasta recipe with Feta cheese in the oven, encourages people to easily learn a new pasta recipe, create their own pasta recipes, and share the results (visually) with others. In these examples, a recipe for a country’s local cuisine is not shared, but a quick recipe is shown. In other words, Mcfood culture (uniformity in culinary culture) is becoming widespread among people. In the 21st century, where globalization and uniformization have become widespread, the culture of a destination is as important a factor as its nature, history, climate and geography for tourists (Çokişler and Türker, 2015). For this reason, the uniformization of culinary culture in the future is a very dangerous situation for the sustainability of gastronomy tourism.

Television and social media are among the most important tools for chefs to reach large audiences. In addition to the fact that social media enables chefs to express themselves more comfortably and authentically, it can be said that chefs on social media are characterized as “celebrity chefs” with the increase in the number of followers over time (Hollows, 2018; Sevel-Sørensen, 2020). In the study conducted by Demir and Kızılırmak (2019) on television cooking programs and celebrity chefs, it was found that a significant majority of the participants watched cooking programs on television to gain more information about recipes and cooking methods. Today, it is seen that famous or publicly recognized chefs (cooks) share various quick recipe videos on social media. In the

related literature, it is stated that the recognition factor affects trust on online platforms (Gefen, 2000; Gefen et al., 2003; Cheng et al., 2019; Sharma et al., 2019). Since it is assumed that trust in chefs by the participants in this study plays a mediating role between the intention related to these videos and the behavior of making quick recipes in the videos shared on TikTok and Instagram platforms, hypothesis H1 is written as follows:

H1: Trust in chefs has a mediating role in the relationship between intention and behavior to practice these recipes.

2.2. Theory of Planned Behavior

The theory of planned behavior is a theory designed to predict and explain the behavior of individuals (Ajzen, 1991). Yılmaz and Doğan (2016) state that it is accepted in this theory that some factors besides one's own will influence the shaping of behavior. According to the theory of planned behavior, attitudes towards behavior, subjective norms and perceived behavioral control affect behavioral intentions. In addition, behavioral intentions and perceived behavioral control directly affect behavior (Erten, 2002a).

Attitude towards behavior is a concept related to the degree to which an individual evaluates or does not evaluate a behavior positively or negatively (Ajzen, 1991). In other words, it is the negative or positive evaluation of an individual against the realization of any behavior (Erten, 2002b). In this study, since it is thought that the attitudes of the participants towards the quick recipes shared on TikTok and Instagram will have a statistically significant and positive effect on their intention to make these recipes, hypothesis H2 is written as follows:

H2: Attitude towards quick recipe videos shared on TikTok and Instagram has a statistically significant and positive effect on the intention to make these recipes.

According to the theory of planned behavior, the other factor affecting an individual's behavior is subjective norms. Subjective norms can be defined as the social pressure perceived by an individual to do or not to do a behavior (Ajzen, 1991). Wiethoff (2004) emphasizes that subjective norms emerge as a product of the individual's perceptions about the wishes of other individuals. Subjective norms may include the individual's family and friends, as well as other individuals (instructors and students, etc.) in the area where the behavior is displayed (Demir, 2022). In this context, since it is assumed that the subjective norms that the participants consider influence their intentions to make quick recipes shared on TikTok and Instagram, H3 was developed as follows:

H3: Subjective norms related to quick recipe videos shared on TikTok and Instagram have a statistically significant and positive effect on the intention to make these recipes.

In the theory of planned behavior, perceived behavioral control directly affects both behavioral intention and behavior. This concept is related to the ease or difficulty perceived by the individual in performing the behavior (Ajzen, 1991). Şahin and Alkaya (2017) emphasize that in perceived behavioral control, time, money, opportunity, and other special resources facilitate the conditions for performing behaviors, but individuals should also have the ability (self-efficacy) to perform a behavior. In this study, since the behavioral control perceived by the participants is thought to have a direct effect on intention and behavior, the following hypotheses were written:

H4: Perceived behavioral control about quick recipe videos shared on TikTok and Instagram has a statistically significant and positive effect on the intention to make these recipes.

H5: Perceived behavioral control over quick recipe videos shared on TikTok and Instagram has a statistically significant and positive effect on the behavior of making these recipes.

In the theory of planned behavior, intention is a factor related to motivation and is at the center of this theory (Ajzen, 1991). It is the degree of effort an individual makes to perform a behavior (Ajzen, 1991; Erten, 2002a). In the light of the information obtained in the literature, the model and hypotheses of the research are shown in Figure 1.

H6: Intention regarding quick recipe videos shared on TikTok and Instagram has a statistically significant and positive effect on the behavior of making these recipes.

H7: Socio-demographic characteristics have an impact on the importance attributed to dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram.

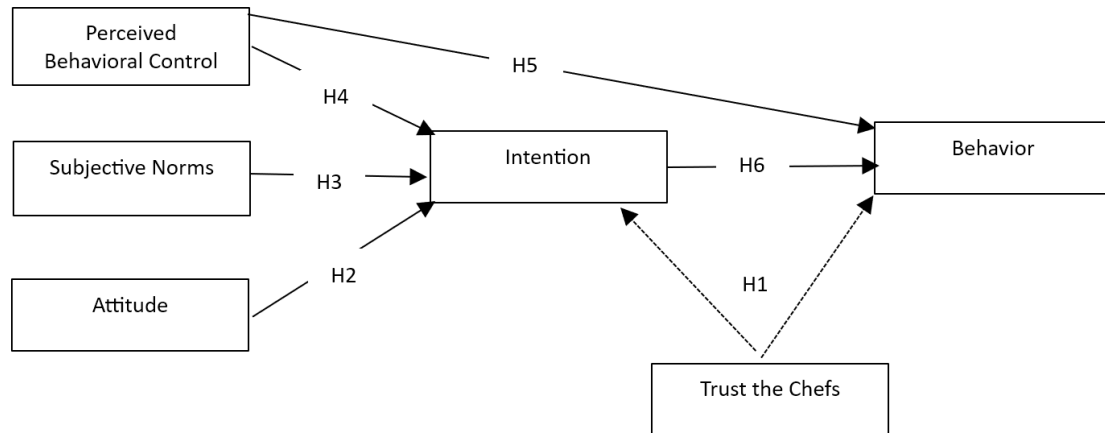

Figure 1. Research model and hypotheses

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1. Data collection instrument

Within the scope of the theory of planned behavior, this study aims to develop a scale within the scope of the theory of planned behavior, since there is no previous scale related to the behavior of making recipes in quick cooking videos shared on TikTok and Instagram. For this purpose, first, an interview form was prepared with the following questions according to the issues stated by Ajzen (2006) for the creation of a theory of planned behavior questionnaire:

- 1- What are the advantages of making recipes from quick recipe videos shared on TikTok and Instagram?
- 2- What might be the disadvantages of making recipes from quick recipe videos shared on TikTok and Instagram?
- 3- What positive emotions do you associate with making recipes from quick recipe videos shared on TikTok and Instagram?
- 4- What negative emotions do you associate with making recipes from quick recipe videos shared on TikTok and Instagram?
- 5- Please list the people or groups who have suggested or endorsed you making the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.
- 6- Please list individuals or groups of individuals or groups who think or disapprove that you should not make the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.
- 7- Sometimes, when we are not sure what to do, we look to see what others are doing. Please list the individuals or groups most likely to make the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.
- 8- Please list the individuals or groups who are least likely to make the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.
- 9- Please list the factors or conditions that would make it easier or possible for you to make the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.

10- Please list any factors or circumstances that would make it difficult or prevent you from making the recipes in the quick recipe videos shared on TikTok and Instagram.

These questions were delivered to social media users. 48 participants provided usable data. The information collected through the forms was content analyzed using the MAXQDA 20 program. In the light of the data obtained, within the scope of the theory of planned behavior, 42 statements regarding individuals' attitudes, subjective norms they consider, perceived behavioral control, intentions and behaviors regarding quick recipe videos shared on TikTok and Instagram were determined (5-point Likert scale 1=Strongly disagree; 5=Strongly agree). To determine the appropriateness of these statements, 10 academicians were consulted, and necessary revisions were made. After the revision, a pilot study was conducted to determine the validity of the scale and data were collected from 116 participants. After the reliability and factor analysis, the statements that repeated and decreased the Cronbach Alpha value were removed from the analysis and the Cronbach Alpha value of the remaining 21 statements was found to be .907. Since the skewness value of the scale expressions is less than 2 and the kurtosis value is less than 7, it is seen that the multivariate normality assumption is met in the model (Tekin, 2017; Türk, 2009). For convergent validity in the model, the standardized factor loadings of the observed variables should be greater than .50 and statistically significant (Doğan and Yılmaz, 2017). When the statements in the model were examined, it was determined that the standardized factor loadings of the statements other than A4 (.450) were greater than 0.50. Under these conditions, the model has convergent validity. Since the CR value of the dimensions other than the "Perceived Behavioral Control" dimension in the model was greater than 0.7 (Doğan and Yılmaz, 2017) and the average variance explained (AVE) value of each dimension was lower than the CR value, it was determined that the scale provided concurrent validity (Şengül, 2020; Demir, 2022; Demir, 2024).

After the pilot study, 21 items were determined within the scope of the theory of planned behavior to determine individuals' behavior of applying recipes on social media. To understand the mediating effect of individuals' trust in chefs on their behavior of making these recipes, "Chefs are sincere and honest in the quick recipe videos they share on TikTok or Instagram", "I trust the promises chefs make in their quick recipe videos shared on TikTok or Instagram", "Chefs have enough skills and expertise to be able to share quick recipe videos on TikTok or Instagram", "Quick recipe videos shared by chefs on TikTok or Instagram are reliable", "Chefs do not make false statements about quick recipes in videos shared on TikTok or Instagram" were adapted from studies (Cheng et al. , 2019; Sharma et al., 2019).

3.2. Research population and sample

The population of the research consists of TikTok and Instagram application users over the age of 18. According to the digital report published by We are Social for Türkiye in 2023, there are 62.55 million social media users (58.65 million aged 18 and over) in Türkiye in January 2023. According to the report, the number of Instagram users in Türkiye at the beginning of 2023 is 48.65 million and the number of TikTok users is 29.86 million (We are Social, 2023). Karagöz et al. (2016) reported that a sample size of 384 participants is considered sufficient when the main mass is 10 million. In this study, data were collected from 407 participants who are Instagram or TikTok users over the age of 18 by convenience sampling method with a questionnaire created in the format of an internet survey. A significant portion of the participants were female, between the ages of 18-24, and had undergraduate education (Table 1).

Table 1. Characteristics of the research sample

Characteristics	Variable	N	%
Gender	Female	261	64.1
	Male	144	35.4
	Not indicated	2	.5
Age	18-24 years old	197	48.4
	25-34 years old	111	27.3
	35-44 years old	63	15.5
	45-54 years old	29	7.1
	55-65 years old	4	1.0
	Not indicated	3	.7
Education	Primary education	4	1.0
	Secondary education	15	3.7
	Associate degree	79	19.4
	License	214	52.6
	Postgraduate	93	22.9
	Not indicated	2	.5
Occupation	Student	105	25.8
	Education (Academician, Teacher, Lecturer, Research assistant)	96	23.5
	Kitchen staff	64	15.7
	Not indicated	53	13
	Private sector (Accounting, Specialist, Manager, Executive, Freelancer, Computer, Business, Sales representative)	27	6.7
	Health worker (Nurse, Dietitian, Allied health personnel, Midwife, Radiologist, Emergency medical technician)	20	4.7
	Tourism	12	2.9
	Engineer	12	2.9
	Housewife	9	2.2
	Other (Sociologist, Public worker, Civil servant, Bank clerk, Passenger services officer, Soldier)	8	1.7

3.3. Data analysis and findings

SPSS 20 and AMOS 22 programs were used to analyze the collected data. Exploratory factor analysis was applied to determine the dimensions of the statements. In this study, explanatory factor analysis was applied separately to the scales of theory of planned behavior and trust in chefs.

As a result of the explanatory factor analysis applied to the theory of planned behavior scale, the statements that were collected under unrelated statements and had overlapping problems were removed from the analysis and the explanatory factor analysis was repeated and the results are shown in Table 2. Since the KMO value of the theory of planned behavior scale is higher than 0.8, it is an excellent result (Yaşlıoğlu, 2017). Bartlett's sphericity test result ($p=0.000$) shows that there is a relationship between the variables (Büyüköztürk, 2010). As a result of the exploratory factor analysis, 5 factors explaining 71.05% of the total variance were formed. With the Varimax method, the co-occurrence value of the expressions is higher than 0.5 (Yozcu, 2017). Since the factor loading values are higher than 0.45 (0.646-0.798), it can be considered as a good criterion (Büyüköztürk, 2010).

As a result of the explanatory factor analysis applied to the scale of trust in chefs, a dimension with factor load values ranging between 0.647-0.755 was obtained, which explained 69.66% of the total variance with a KMO value of 0.843 and a Bartlett's test of sphericity ($p=0.000$).

Table 2. Explanatory factor analysis

Scale	Dimensions	Statements	Coincidence	Factor Load	Variance Explained	Mean	EFA Results
Theory of Planned Behavior	Attitude	A1	.669	.632	%43.50	3.70	KMO=.915 X ² = 3527.473 sd=136 p=.000
		A2	.798	.834		3.56	
		A3	.709	.777		3.17	
	Subjective norms	S1	.693	.679	%10.04	3.64	
		S2	.784	.819		3.76	
		S3	.708	.701		3.75	
	Perceived Behavioral Control	P2	.750	.795	%7.78	4.12	
		P3	.789	.826		4.24	
		P4	.674	.727		4.06	
	Intention	I1	.648	.664	%5.39	3.59	
		I2	.649	.657		3.72	
		I3	.715	.726		3.72	
		I4	.677	.635		3.61	
	Behavior	B1	.731	.712	%4.33	3.38	
		B2	.731	.819		2.60	
		B3	.709	.710		3.28	
B4		.646	.647	3.57			
Trust	Trust Chefs	T1	.721	.849	%69.66	3.15	KMO=.843 X ² =1158.443 df=10 p=.000
		T2	.703	.839		3.10	
		T3	.647	.804		3.32	
		T4	.755	.869		3.33	
		T5	.657	.811		3.01	

Confirmatory factor analysis is applied to test the conformity of the factors determined by exploratory factor analysis to the factor structures determined by hypothesis (Öngen, 2010). In this context, confirmatory factor analysis was conducted in AMOS 22 program. Table 3 shows the measurement analysis results of the model. According to the fit indices of the model, CMIN ($2 \leq \chi^2/sd \leq 3$), RMSEA ($.05 \leq RMSEA \leq .08$), SRMR ($.05 \leq SRMR \leq .10$), GFI ($.90 \leq GFI \leq .95$), CFI ($.95 \leq CFI \leq .97$) and NFI ($.90 \leq NFI \leq .95$) values were found to be at acceptable levels (Dursun and Karagöz, 2010; Erkorkmaz et al, 2013; Demir, 2022; Demir, 2024).

Since the skewness value of the expressions in the model was below 2 and the kurtosis value was below 7, the model provided multivariate normality assumption (Tekin, 2017; Türk, 2009). Since the standardized factor loadings of the observed variables were greater than 0.50 and statistically significant, the model provided convergent validity (Doğan and Yılmaz, 2017). In addition, since the combined reliability (CR) value and Cronbach Alpha (CA) value of each construct in the model were greater than 0.7, average variance explained for each construct (AVE) value was greater than 0.5 (Doğan and Yılmaz, 2017), and lower than the CR value, the scale provided concurrent validity (Şengül, 2020; Demir, 2022; Demir, 2024).

Table 3. Confirmatory Factor Analysis

Latent Variables (Factors)	Observed Variables	Standardized Factor Loadings (λ)	P value	Skewness	Kurtosis	Average Variance Explained (AVE)	Combined Reliability (CR)	Cronbach Alpha (CA)
Attitude	T1	.790	***	-.939	.516	.565	.795	.791
	T2	.787	***	-.479	-.437			
	T3	.673	***	-.171	-.866			
Subjective Norms	O1	.728	***	-.729	.184	.517	.762	.759
	O2	.752	***	-.863	.374			
	O3	.675	***	-.786	.295			
Perceived Behavioral Control	A2	.786	***	-1.270	2.360	.613	.826	.822
	A3	.815	***	-1.384	3.459			
	A4	.747	***	-1.005	1.532			
Intention	N1	.726	***	-.586	-.331	.566	.838	.835
	N2	.679	***	-.783	.053			
	N3	.803	***	-.834	.611			
	N4	.795	***	-.745	.222			
Behavior	D1	.768	***	-.513	-.691	.585	.849	.847
	D2	.701	***	.445	-.852			
	D3	.807	***	-.515	-.639			
	D4	.780	***	-.836	.184			
Trust Chef	S1	.823	***	-.323	-.371	.620	.890	.890
	S2	.811	***	-.164	-.401			
	S3	.741	***	-.449	-.451			
	S4	.824	***	-.349	-.201			
	S5	.736	***	-.172	-.635			

Indexes of fit: $\chi^2 = 503.687$; $P = .000$; degrees of freedom = 194; $\chi^2/\text{degrees of freedom (CMIN)} = 2.596$; GFI = .894; NFI = .900; RFI = .881; IFI = .936; TLI = .923; CFI = .935; RMSEA = .063; SRMR = .0440

Before testing the research hypotheses, Pearson correlation analysis was applied to understand the direction of the relationship between the factors (Table 4). As a result of the correlation analysis, it was determined that there was a statistically significant ($p < 0.01$) and positive relationship between the factors.

Table 4. Predictive validity statistics with Pearson correlation coefficients

	Attitude	Subjective Norms	Perceived Behavioral Control	Intention	Behavior	Trust Chef
Attitude	1	.565**	.476**	.499**	.475**	.418**
Subjective Norms	.565**	1	.517**	.502**	.451**	.404**
Perceived Behavioral Control	.476**	.517**	1	.566**	.412**	.353**
Intention	.499**	.502**	.566**	1	.716**	.534**
Behavior	.475**	.451**	.412**	.716**	1	.557**
Trust Chef	.418**	.404**	.353**	.534**	.557**	1

** %0,01 significance (two-tailed t-test).

To test the research hypotheses, path analysis was conducted in the AMOS 22 program (Table 4). When the modification suggestion table in the measurement model was examined to improve the fit indices of the model, covariances were drawn between e12 and e13, e10 and e11, and e14 and e16 since they would contribute to the goodness of fit of the model. When the relationship between the variables in the model was examined, H2 hypothesis was supported since the attitudes of the participants about the quick videos published on TikTok and Instagram ($r=.361$; $p\leq 0.01$) had a statistically significant and positive effect on the intention to apply these recipes. Hypothesis H3 was confirmed as the subjective norms ($r=.277$; $p\leq 0.01$) that the participants consider that the quick videos published on TikTok and Instagram have a statistically significant and positive effect on the intention to apply these recipes. In addition, the behavioral control perceived by the participants regarding these recipes ($r=.487$; $p\leq 0.01$) has a statistically significant and positive effect on the participants' intention to apply the recipes (H4 hypothesis). On the other hand, the H5 hypothesis is rejected as it is found that the behavioral control perceived by the participants regarding these recipes ($r= -.249$; $p\leq 0.01$) has a statistically significant and negative relationship with the participants' behavior of making the recipes. Finally, hypothesis H6 is supported as the participants' intention to apply quick recipes posted on Tiktok and Instagram ($r=.969$; $p\leq 0.01$) has a statistically significant and positive effect on the behavior of following these recipes.

Table 5. Hypothesis tests

Hypothes	Relationship	β	t	p	Result
H2	Attitude \longrightarrow Intention	0,361	6,143	***	Supported
H3	Subjective Norms \longrightarrow Intention	0,277	4,869	***	Supported
H4	Perceived Behavioral Control \longrightarrow Intention	0,487	7,420	***	Supported
H5	Perceived Behavioral Control \longrightarrow Behavior	-,249	-3,956	***	Not supported
H6	Intention \longrightarrow Behavior	,969	10,142	***	Supported

Indexes of fit: $\chi^2 = 571.164$; $P = .000$; degrees of freedom = 111; $\chi^2 / \text{degrees of freedom (CMIN)} = 5.146$; GFI = .859; NFI = .840; RFI = .805; IFI = .868; TLI = .837; CFI = .867; RMSEA = .101; SRMR = .1995

To test the H1 hypothesis of the study, direct relationship paths were drawn between the intention, behavior and trust dimensions and the path analysis was repeated to test the mediating role (partial or full) of trust in chefs between intention and behavior. As a result of the analysis, it was found that trust had a statistically significant and positive effect on intention ($r=.277$; C.R.=7.20; $p\leq 0.01$), whereas trust did not have a statistically significant and positive effect on behavior ($r=.085$; C.R.=1.28; $p=.199$). In this case, hypothesis H1 is partially supported since it is accepted that trust in chefs has a partial mediating role in the relationship between the intention to make quick recipes shared on TikTok and Instagram and the behavior of applying these recipes.

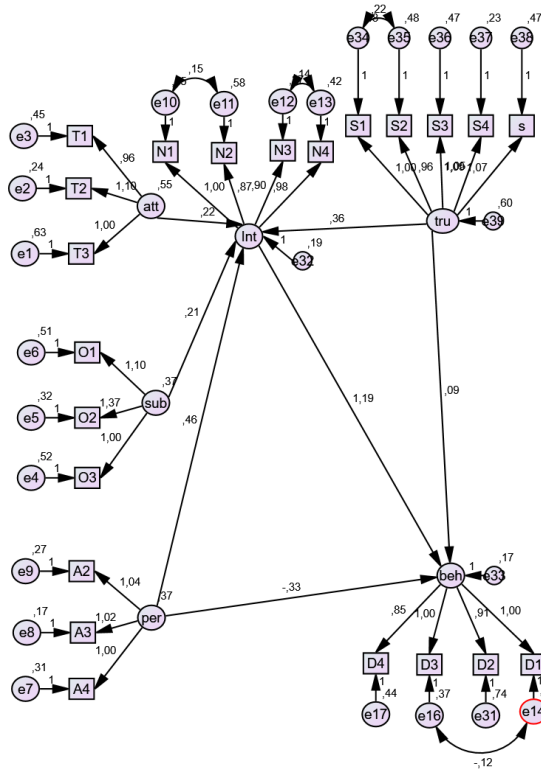
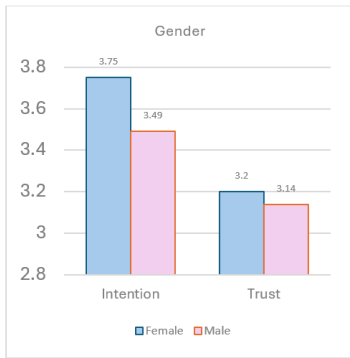
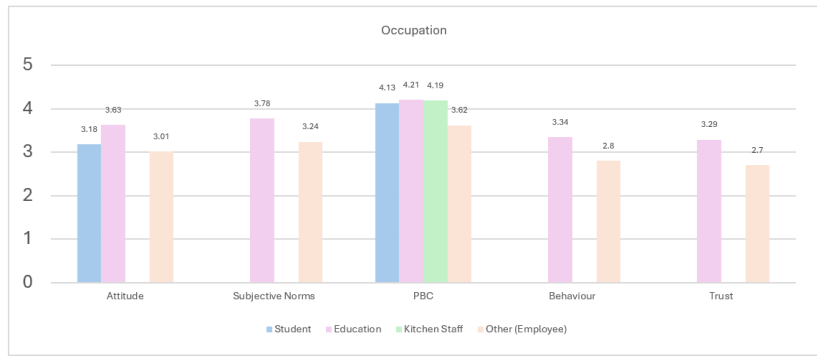

Figure 1. Trust in chefs has a mediating role in the relationship between intention and behavior to practice these recipes

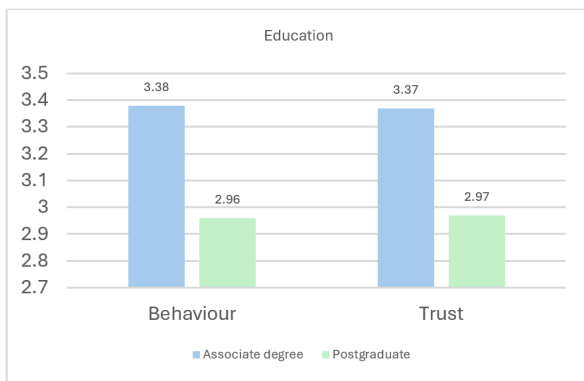
Indexes of fit: $\chi^2=777.117$; $P=.000$; degrees of freedom=198; $\chi^2/\text{degrees of freedom (CMIN)}= 3.925$; $GFI=.839$; $NFI=.845$; $RFI=.820$; $IFI=.880$; $TLI=.859$; $CFI=.879$; $RMSEA=.085$

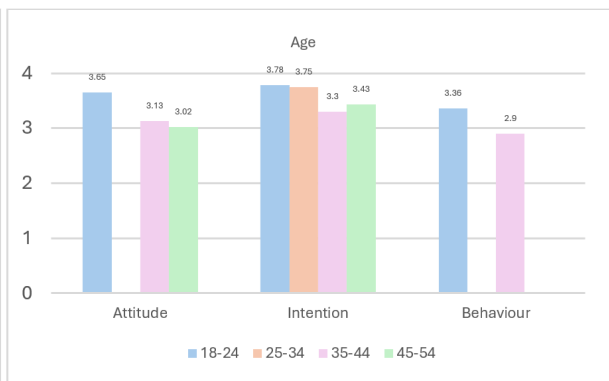
a

b

c

d

Chart 1. The impact of socio-demographic characteristics on the importance attributed to dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram

In the “a” section of Chart 1, an Independent Sample T test was applied to understand whether the importance given to the dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram changed depending on the gender of the participants. Accordingly, it is seen that the mean values of the female participants’ intention to apply the quick recipe videos published on TikTok and Instagram (3.75) and trust in chefs (3.20) dimensions are higher than the mean values of the male participants ($p < 0.05$).

In part b of Chart 1, One-Way ANOVA analysis of variance was used to test whether the profession of the participants made a difference in the level of importance they gave to the dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram, and in cases where there was a significant difference, Tukey test was applied to see which group the difference originated from. According to the Tukey test results, the groups with a statistical difference ($p < 0.01$; $p < 0.05$) are shown in part b of Graph 1. Accordingly, the attitude dimension average of the participants whose profession is related to education (3.63) is higher than the attitude dimension average of the student (3.18) and other (employee) (3.01) groups. The subjective norm dimension means of the participants whose profession is education (3.78) is higher than the other (employee) group (3.24). The perceived behavioral control dimension average value of the other (employee) group is lower (3.62) than the dimension average of the education (4.21), kitchen staff (4,19), and student (4.13) groups. The average value (3.34) of the behavior dimension of applying quick recipe videos published on TikTok and Instagram of the participants whose profession is education was found to be higher than the average value (2.8) of the other (working) group. Similarly, the mean of the trust in chefs’ dimension (3.29) of the participants whose professional group is education is higher than the other (working) group (2.70).

In part c of Graph 1, One-Way ANOVA analysis of variance was used to test whether the educational level of the participants made a difference in the level of importance they gave to the dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram, and in cases where there was a significant difference, Tukey test was applied to see which group caused the difference. According to the Tukey test results, the groups with a statistical difference ($p < 0.01$; $p < 0.05$) are shown in part c of Graph 1. Accordingly, the behavioral dimension average (3.38) of participants with an associate degree is higher than that of participants with a postgraduate degree. Similarly, the average level of trust in chefs (3.37) for participants with an associate’s degree is higher than that of participants with a postgraduate degree.

In part d of Graph 1, One-Way ANOVA analysis of variance was used to test whether the age of the participants made a difference in the level of importance they gave to the dimensions related to quick recipe videos on TikTok and Instagram, and in cases where there was a significant difference, the Tukey test was applied to see which group caused the difference. The attitude dimension average (3.65) of participants aged 18-24 is higher than that of those aged 35-44 and 45-54. The intention dimension mean (3.78) of participants aged 18-24 is higher than that of participants aged 35-44. The intention dimension mean (3.75) of participants aged 25-34 is higher than that of participants aged 35-44. The behavioral dimension average (3.36) of the participant aged 18-24 is higher than that of the participants aged 35-44. As a result of the Independent Sample T test and One-Way ANOVA tests, the H7 hypothesis was partially supported.

4. DISCUSSION

The preparation and presentation of meals, table rules and special day meals are passed down from generation to generation by the family and the environment and transmitted to the future. Nowadays, due to the increasing use of internet technology, mobile devices, and social media tools by people, it is necessary to think more about the impact of social media tools on learning and transferring food culture to future generations.

There has been an increase in the consumption of food and culinary content. Social media is shown as an important source for publishing food videos (Godara and Dev, 2021). While some users are producers of food videos, others are consumers. It is seen that users share trending and challenging videos through social media tools (Koshy and Sulhath, 2022; Nandy, 2022). Among the reasons why users watch food videos are satisfaction and the hope of applying what they watch to their lives (Godara and Dev, 2021). In addition, food videos posted on social media have potential effects on users’ cooking skills (Camargo et al., 2024) and eating habits (Pilaş et al., 2021; Wang et al., 2022). Although there are studies in the relevant literature examining the effects of short

recipe videos on users' preparation and consumption of healthier food options (Nour, 2018; Bramston et al., 2020), it is seen that these studies focus on short, designed food videos (Nour, 2018; Bramston et al., 2020). In addition, it is seen that research has been conducted on the effects of short food videos published on social media on food choice (Ngqangashe & De Backer, 2021) and the popularity of short videos (He, 2023).

It is argued that humanity has evolved into the Homo Videns species due to the development of television and computer technologies (Pereyra, 1999; Sartori, 2006; Gálik and Cenka, 2013). Homo Sapiens' thinking, production and use of language are considered among the activities that are important in the formation of culture. On the other hand, the importance of the act of seeing for the Homo Videns (seeing creature) species is emphasized because people are exposed to too many screens today (Pereyra, 1999). Pereyra (1999) states that this situation interrupts and reverses human development. In addition to this, today, when the attention span of the young generation (Generation Z) has decreased by 8 seconds (Seymen, 2017), the potential effects of quick videos published on various topics on social media on society should be examined more. From this perspective, this study aims to examine users' attitudes, subjective norms, perceived behavioral control and behaviors related to quick recipe videos shared on Instagram and TikTok within the scope of the theory of planned behavior. In addition, it is to examine the mediating role of the factor of trust in chefs between the intention and behaviors of quick recipes shared on these applications.

Since there is no scale related to quick recipe videos published on social media within the scope of the Theory of Planned Behavior in the relevant literature, 10 interview questions were prepared using Ajzen (2006) and delivered to the participants. Data were collected from 48 participants. Content analysis was performed on the collected data through MAXQDA 20 program. According to the findings, a question pool was created within the scope of the theory of planned behavior. At this stage, a scale containing 42 statements was created by taking the opinion of 10 academicians. The questionnaire was delivered to the participants via social media and message applications and usable data was collected from 116 people. After the reliability analysis, a scale consisting of 21 statements was developed to measure the intentions and behaviors of individuals regarding quick recipe videos published on social media within the scope of the theory of planned behavior. The 5 statements related to the factor of trust in chefs were obtained from studies in the relevant literature (Cheng et al., 2019; Sharma et al., 2019).

The questionnaires were delivered to the participants via social media and messaging applications. Usable data was collected from 407 participants. The data were analyzed in SPSS20 package program. Descriptive statistical analyses were conducted to determine the demographic characteristics of the research participants. In this study, a significant portion of the participants were female, between the ages of 18-24 and had undergraduate education.

After the exploratory factor analysis, 5 dimensions were formed as attitude, intention, subjective norms, perceived behavioral control and behavior in accordance with the theory of planned behavior. One dimension emerged in the trust in chefs scale. After confirmatory factor analysis, it was understood that the factor loadings, fit indices, AVE, CA, CR, skewness, and kurtosis values of the research model had acceptable values. As a result of the correlation analysis, it was determined that there was a statistically significant ($p < 0.01$) and positive relationship between the factors. Since all these results show that the model is suitable for testing the research hypotheses, the research hypotheses were tested through AMOS 22 program.

As a result of the hypothesis test, hypotheses H2, H3, H4 and H6 were supported. In this context, when the β coefficients of the hypotheses are examined, it is understood that the perceived behavioral controls that the participants perceive about the quick recipe videos published on social media ($r = .487$; $p \leq 0.01$) are the most effective factor on the intention to apply the recipes in these videos. On the other hand, participants perceived behavioral controls ($r = -.249$; $p \leq 0.01$) regarding the quick recipe videos published on social media had a statistically significant but negative effect on the behavior of applying the recipes in these videos. Ajzen (1991) states that the concept of perceived behavioral control is related to the ease or difficulty perceived by the individual in performing the behavior. In this context, it can be said that the behavioral controls perceived by the participants increase the intention to apply these dishes, while acting as a limiting factor in making these dishes.

Attitude towards quick recipe videos published on TikTok and Instagram applications ($r=.361$; $p\leq 0.01$) was found to be the second most important factor on the intention to practice these recipes.

The least influential factor on the participants' intention to apply the recipes in these food videos is subjective norms ($r=.277$; $p\leq 0.01$). In the subjective norms dimension in this study, it can be thought that the participants' intention to apply these recipes will occur if they see themselves in the group that is likely to apply these recipes, since they think about the groups that are likely to apply the food videos published on these platforms instead of the perspectives of their immediate environment about these recipes. Intention was found to have a strong effect on the participants' behavior of applying quick recipes published on TikTok or Instagram ($r=.969$; $p\leq 0.01$). In this study, it was found that trust in chefs by the participants had a partial mediating role on the intention and behavior of the quick recipe videos published on these applications.

Independent Samples T test and One-Way ANOVA test were applied to understand the effect of the socio-demographic characteristics of the participants on the importance they attach to the dimensions related to the quick recipe videos published on TikTok and Instagram. As a result of the analyses, H7 was partially supported.

The results of this research show that users have intentions and behaviors to implement quick recipe videos published on social media. In other words, as criticized by Sartori (2006), Homo Videns evolved because users were exposed to television and computer screens from an early age. Since such users focus on the act of seeing rather than the act of knowing, it can be said that culinary culture faces the danger of becoming uniformization in the future. This situation also jeopardizes the sustainability of culture-related gastronomy tourism. The power of social media on societies cannot be ignored. Therefore, big data on social media needs to be managed. For this, first, media literacy education should be given to children. In this way, the evolution of users from the Homo Sapiens species to the Homo Videns species and their awareness of big data on social media can be increased. Another result obtained in this research is that the feeling of trust felt by the users towards the chefs has a partial mediating role between intention and behavior. This result is promising. Because on social media, chefs can positively influence users' knowledge and perceptions about local culinary culture and sustainable gastronomy practices.

4.1. Limitations and future work

The primary limitation of this study is that the data were collected from Turkish participants. The scale given in Appendix 1 can be applied in different samples and comparisons can be made between the results. The beliefs dimension can also be added to the scale using the extended theory of planned behavior. In this study, the focus was on quick recipe videos shared on Instagram and TikTok applications. Future research can focus on quick recipe videos on different social media applications. Additionally, in the future, researchers can examine the effects of quick recipe videos on social media on users' eating habits and health.

4.2. Conclusion

Recipes created by individuals by researching, experimenting, reading, and recording are nowadays transferred to individuals by visualizing and accelerating with the widespread use of social media. This study reveals the attitudes, subjective norms, perceived behavioral control, intentions, and behaviors of participants regarding quick recipe videos shared on Instagram and TikTok applications. In addition, it examines the mediating role of trust in chefs between intentions and behaviors.

According to the findings obtained in the study, it was found that although the most effective factor on the participants' intention to apply the recipes in the quick videos in these applications was the perceived behavioral control factor, perceived behavioral control had a statistically significant but negative effect on the application behavior of these recipes. Attitudes and subjective norms were found to have a statistically significant and positive effect on the participants' intention to apply these recipes, respectively. It was found that the intention to apply the recipes in the quick videos published on TikTok and Instagram has a statistically significant and strong effect on the application behavior of these recipes. According to this result, the stronger the individual's intention to apply the recipes in the quick videos published in these applications, the more likely he/she will

show the application behavior. Trust in chefs was found to have a partial mediating role between intention and behavior. In other words, it can be said that trust in chefs will positively affect the implementation intention and the intention to implement these recipes may lead to implementation behavior.

According to the results obtained in this study, it was understood that the participants had the intention to apply the recipes in the quick videos published on social media and that this intention caused them to apply these recipes. In this context, these recipe videos have a role in individuals' access to information, dietary patterns and meeting the food of different cultures. It should be considered that the rapid spread of quick recipe videos from one user to another will bring some problems in the accuracy and security of the information in these videos and the protection of cultural richness.

REFERENCES

- Ajzen, I. (1991). "The theory of planned behavior", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50/2, 179-211.
- Ajzen, I. (2006). Constructing a Theory of Planned Behaviour Questionnaire: Conceptual and Methodological Consideration. <http://www.people.umass.edu/ajzen/pdf/tpb.measurement.pdf> (18 March 2024).
- Baran, Z., and Batman, O. (2022). "Destinasyon Pazarlamasında Mutfak Kültürünün Rolü: Sakarya Örneği", *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10/1, 456-475.
- Bayraktaroğlu, A., and Bayraktaroğlu, B. (2009). "Gazetelerde yer alan haber fotoğraflarında kötünün sunumu üzerine bir inceleme", *Art-e Sanat Dergisi*, 2/3, 1-25.
- Bramston, V., Rouf, A., and Allman-Farinelli, M. (2020). "The Development of Cooking Videos to Encourage Calcium Intake in Young Adults", *Nutrients*, 12/5, 1236.
- Budak, E. (2021). *Gaziantep İline Özgü Gastronomi Kültürünün Pazarlanmasında Instagram'ın Rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Bulut, S., and Zor, İ. (2020). "Bir kültür üretim aracı olarak fotoğraf ve gündelik yaşamı aktarmada fotoğraf kültürü", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50, 74-96.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Pegem Akademi, Ankara.
- Camargo, A.M., Botelho, A. M., Dean, M., and Fiates, G. M. R. (2024). "Cooking Using Social Media: Young Brazilian Adults' Interaction and Practices", *British Food Journal*, 126/4, 1405-1428.
- Cheng, X., Gu, Y., and Shen, J. (2019). "An Integrated View of Particularized Trust in Social Commerce: An Empirical Investigation", *International Journal of Information Management*, 45, 1-12.
- Çeşmeci, H. M., and Poyraz, T. (2019). "Türkiye'de Turizmin McDonaldlaştırılması: Turistik Bir Ürün Olarak Paket Turlar", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/4, 3318-3337.
- Çetin, S. A. (2021). "Sosyal Medyadaki Yöresel Yemek Paylaşımları İle Okul Çalışanlarının Seyahat Kararı İlişkisi: Bursa Örneği", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/46, 1205-1228.
- Çokışler, N., and Türker, A. (2015). "Mutfak Kültürünün Turizm Ürünü Olarak Kullanım Etkinliğinin İncelenmesi: Ayder Turizm Merkezi Örneği", *GÜSBEED*, 6/14, 122-136.
- Davis, J. L. (2016). "Social Media", *The International Encyclopedia of Political Communication*, (Ed: G. Mazzoleni), John Wiley & Sons.
- Demir, Y., and Kızılırmak, İ. (2019). "İzleyicilerin Televizyon Yemek Programları ve Ünlü Şeflerle İlgili İnanç ve Tutumlarını Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma", *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 7/3, 1852-1866.
- Demir, Y. (2022). *Eğitim Mutfaklarında Gıda İsrafını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. (PhD Thesis). University of İstanbul.
- Demir, Y. (2024). X, Y ve Z Kuşağı Bireylerin Yeme Alışkanlıklarını Etkileyen Motivasyon Faktörlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Aydın Gastronomy*, 8/1, 187-200.
- Doğan, R. Ş., and Yılmaz, V. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Niyetlerinin Betimlenmesine Yönelik Bir Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/2, 742-764.

- Dursun, Y., and Kocagöz, E. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35: 1-17.
- Einav, G. (2022). “Media Reimagined: The Impact of COVID-19 on Digital Media Transformation”, *Transitioning Media in a Post COVID World: Digital Transformation Immersive Technologies, and Consumer Behavior*, (Ed: G. Einav), Springer, Switzerland.
- Erkorkmaz, Ü., Etikan, İ., Demir, O., Özdamar, K., and Sanisoğlu, S. Y. (2013). “Doğrulayıcı Faktör Analizi Ve Uyum İndeksleri”, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 33/1, 210-223
- Erten, S. (2002a). “Planlanmış Davranış Teorisi Ile Uygulamalı Öğretim Metodu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, 217-233.
- Erten, S. (2002b). “Kız ve Erkek Öğrencilerin Evde Enerji Tasarrufu Yapma Davranış Amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22/22.
- Eryılmaz, B., and Şengül, S. (2016). “Sosyal Medyada Paylaşılan Yöresel Yemek Fotoğraflarının Turistlerin Seyahat Tercihleri Üzerindeki Etkisi”, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 32-42.
- Galik, S., and Cenka, R. (2013). “Twilight of Christianity in Tele-View of The World. From Homo Religiosus to Homo Videns”, *European Journal of Science and Theology* 9/5, 225-236.
- Gefen, D. (2000). “E-Commerce: The Role of Familiarity and Trust”, *Omega*, 28/6, 725-737.
- Gefen, D., Karahanna, E., and Straub, D. W. (2003). “Trust and TAM in online shopping: An integrated model”, *MIS Quarterly*, 27/1, 51-90.
- Godara, K. C., and Dev, N. (2021). “The Growth of Culinary and Food Related Content on Visual and Social Media”, *International Journal of Research in Engineering, Science and Management*, 4/12, 61-65.
- Gürsoy Ulusoy, Ş. (2022). “Kapitalizm Çerçevesinde Dijital Kültür Ve Toplumun Mcdonaldlaşması”, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 6/2, 162-168.
- Gül Şenkardeş, Ç. (2022). “Yeni İletişim Teknolojileri, Nft’ler ve Kültür Endüstrisinin Dönüşümü”, *Sosyal Bilimlerde Seçme Konular-9*, (Ed: H. Çiftçi and M. Doğan), İksad Publishing House, Ankara.
- He, J. (2023). “Analysis of Factors Affect the Popularity of Short Video —Take Two Food Bloggers as Examples”, *Communications in Humanities Research*, 7, 1-9.
- Hollows, J. (2018). *Celebrity Chefs*. In Bloomsbury Food Library Bibliographic Guides. London: Bloomsbury Publishing.
- Kahraman, O. K. (2020). “McDonaldlaşma Teorisi Bağlamında Medyanın Küresel Kültür Üretimine Etkisi”, *Journal of International Social Research* 13/69, 354-362.
- Karagöz, Y., Bircan, H., and Beğen, A. (2016). “Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Öğretim Elemanlarının Öğrenci Başarısına Etkisi Ölçeğinin Geliştirilmesi”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 2/4, 27-44.
- Kolaç, E. (2009). “Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi”, *Milli Folklor* 21/82, 19-31.
- Korkmaz, İ. (2013). “Facebook ve mahremiyet: Görmek ve gözetle (n) mek”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/5, 107-122.
- Koshy, M.S., and Sulhath, A. (2022). “Original Paper Covid-19 and the Politics of Gastronomic Consumerism in Pandemic India”, *Education, Society and Human Studies*, 3/2, 22-30.
- Manning, J. (2014). “Social Media, Definition and Classes of”, *Encyclopedia of Social Media and Politics*, (Ed: K. Harvey), Sage Publications.
- Nar, M. Ş. (2015). “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, *Journal of International Social Research*, 8/37, 941-954.
- Nandy, R. (2022). “Facebook and the Covid-19 Crisis: Building Solidarity Through Community Feeling”, *Human Arenas*, 5/4, 609-619.
- Nour, M. Cheng, Z. G., Farrow, J. L., and Allman-Farinelli, M. (2018). “Short Videos Addressing Barriers to Cooking with Vegetables in Young Adults: Pilot Testing”, *Journal of the American College of Nutrition*, 37/8, 724-730.

- Ngqangashe, Y., and De Backer, C. J. (2021). "The Differential Effects of Viewing Short-Form Online Culinary Videos of Fruits and Vegetables Versus Sweet Snacks on Adolescents' Appetites", *Appetite* 166, 105436.
- Öngen, K. B. (2010). *Doğrulayıcı faktör analizi ile bir uygulama*. (Master's thesis). Uludag University.
- Ölçekçi, H. (2020). "Dijital İletişim Ve Küresel Kültürel Etkileşimin Homojenleşme, Kutuplaşma Ve Melezleşme Süreçleri", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 50, 146-163.
- Özdemir, N., and Akpınar, B. (2022). "Kültürel Emperyalizm Ve 'Yeni Medya': Türk Toplumunda Kore Kültürü Örneği", *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 1/1, 20-26.
- Pereyra, M. (1999). "From Homo Sapiens to Homo Videns", *College and University Dialogue*, 11/3, 577-580.
- Pilař, L., Stanislavská, L. K., Kvasnička, R., Hartman, R., and Tichá, I. (2021). Healthy Food on Instagram Social Network: Vegan, Homemade and Clean Eating", *Nutrients*, 13/6, 1991.
- Power, A. (2014). "What is Social Media?", *British Journal of Midwifery*, 22/12, 896-897.
- Ritzer, G., and Miles, S. (2019). "The Changing Nature of Consumption and The Intensification of Mcdonaldization in The Digital Age", *Journal of Consumer Culture*, 19/1, 3-20.
- Sartori, G. (2006). *Görmenin İktidarı Homo Videns: Gören İnsan*, (Çev: G. Batuş ve B. Ulukan), KaraKutu Yayınları, İstanbul.
- Saygın, A.U (2016). "Futbolun Mcdonaldlaşmasına Katkı: Passolig", *Global Media Journal Tr Edition* 6/12, 553-569.
- Sevel-Sørensen, S. (2020). *Celebrity Chefs and Social Media: A case study of two celebrity chefs use of social media: their transmedia/cross-media strategies and online discourse*. (Master Thesis). Malmö Universitet.
- Seymen, A. F. (2017). "Y ve Z Kuşak İnsanı Özelliklerinin Milli Eğitim Bakanlığı 2014-2019 Stratejik Programı ve TÜBİTAK Vizyon 2023 Öngörülleri ile İlişkilendirilmesi", *Journal of Urban Academy*, 10/32, 467-489.
- Sharma, S., Menard, P., and Mutchler, L. A. (2019). "Who to trust? Applying Trust to Social Commerce", *Journal of Computer Information Systems*, 59/1, 32-42.
- Simpson, C. K., and Donaldson, J. L. (2022). "TikTok, Tomatoes, and Teenagers: Using New Social Media Apps to Connect Extension Education with Younger Audiences", *The Journal of Extension*, 60/3.
- Şahin, F., and Alkaya, A. (2017). "Tüketicilerin Çevrimiçi Şikâyet Kanallarını Kullanımına Yönelik Davranışlarının: Teknoloji Kabul Modeli ve Planlı Davranış Teorisi Bütünleşik Modeli Bakış Açısı ile İncelenmesi", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/4, 87-103.
- Şengül, H. (2020). "Üniversite öğrencileri yeme davranışları ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması", *EJONS International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences*, 4/15, 708-721
- Tekin, Z. (2017). "Pazarlama Etiğinde Makyavelizm", *Journal of International Social Research*, 10/50, 814-821.
- Türk, Z. (2009). "Denetim Firmalarının Sunduğu Hizmet Kalitesi Müşteri Tatmini ve Sadakati: Servperf Ölçeği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/1, 399-416.
- Uca Özer, S., Albayrak, A., GÜDÜK, T. (2016). Edirne İline Özgü Gastronomi Kültürünün Pazarlanmasında Sosyal Medyanın Rolü "Instagram'da Edirne İline Yönelik Etiketlemeler Üzerine Bir İçerik Analizi", *International Journal of Social and Economic Sciences*, 6/2, 71-80.
- Wang, C. H., Sher, S. T. H., Salman, I., Janek, K., and Chung, C. F. (2022). "TikTok Made Me Do It": Teenagers' Perception and Use of Food Content on Tiktok", *In Proceedings of the 21st Annual ACM Interaction Design and Children Conference, Braga, Portugal*, 27-30 June, pp. 458-463.
- We are Social. (2023). Digital Report Turkey. <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey>
- Wiethoff, C. (2004). "Motivation to Learn and Diversity Training: Application of The Theory of Planned Behavior", *Human Resource Development Quarterly*, 15/3, 263-278.
- Yaşlıoğlu, M.M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi Ve Geçerlilik: Keşfedici Ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yılmaz, V., and Doğan, A.G.M. (2016). "Planlanmış Davranış Teorisi Kullanılarak Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeli İle Geri Dönüşüm Davranışlarının Araştırılması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/5, 191-206.

- Yozcu, S. (2017). *Mağaraların Rekreatif Kullanımı Ve Mağaracılık Motivasyonları: Ayvainsi Mağarası Örneği*. (PhD Thesis). University of Istanbul.
- Yu, C.E., and Sun, R. (2019). "The Role of Instagram in The UNESCO's Creative City of Gastronomy: A Case Study of Macau", *Tourism Management*, 75, 257-268.

APPENDIX 1

SOSYAL MEDYA ve YEMEK VİDEOLARI

Araştırmanın amacı, kullanıcıların TikTok veya Instagram'da paylaşılan hızlı yemek videolarındaki tarifleri uygulama davranışlarını incelemektir. Anket uygulanması sırasında tahminen sizden 5 dk. istenmektedir. Anket sonrasında sorular ile ilgili açıklayıcı bilgiler sorabilirsiniz. Bu formu okuyup onaylamanız araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelmektedir. Cevaplar araştırma amaçlı kullanılmaktadır. Bu bilgileri okumanız ve anket sorularını cevaplamanız araştırmaya katılmaya gönüllü olduğunuz anlamına gelmektedir. Araştırmaya katıldığınız için teşekkürler. Dr. Öğr. Üyesi Yeliz DEMİR yelizdemir@isparta.edu.tr

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinin pratik olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinin kolay olduğunu düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinin kısa sürede yapılabildiğini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinin lezzetli olması beni mutlu eder	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleri yeni yemekler öğrenmemi sağladığında özgüvenli hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
Çalışanların TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini yapma olasılığı YÜKSEKTİR.	☐	☐	☐	☐	☐
Öğrencilerin TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini yapma olasılığı YÜKSEKTİR.	☐	☐	☐	☐	☐
Yalnız yaşayan insanların TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini yapma olasılığı YÜKSEKTİR.	☐	☐	☐	☐	☐
Yeni tatlar denemek isteyenlerin TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini yapma olasılığı YÜKSEKTİR.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinde kullanılan malzemelere ulaşırsam tarifi yapmayı kolay buluyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleri gerçekten hızlı ve pratikse tarifi kolayca yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleri açık ve anlaşılırsa tarifi yapmaktan zorlanmam.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerinde kullanılan ekipmana (kap, tencere gibi) sahipsem tarifi kolayca yaparım.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini uygulayıp aileme tattırma niyetindeyim.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle farklı mutfak kültürlerine ait yemekleri öğrenme niyetindeyim.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle pratik ve kolay yemekleri hazırlamayı planlıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐

TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle kısa sürede yemek hazırlamayı planlıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle mutfak becerimi arttırmaya çalışmaktayım.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tariflerini düzenli olarak yapmaktayım.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle pratik ve kolay yemekler pişiriyorum	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleriyle damak zevkime uygun yemekler pişiriyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
Şefler TikTok veya Instagram'da paylaştıkları hızlı yemek tarifi videolarında samimi ve dürüştür.	☐	☐	☐	☐	☐
Şeflerin TikTok veya Instagram'da paylaştığı hızlı yemek tarifi videolarında verdikleri sözlere güvenirim.	☐	☐	☐	☐	☐
Şefler, Tiktok veya Instagram'da hızlı yemek tarifi videoları paylaşabilmek için yeterli beceri ve uzmanlığa sahiptir	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da şefler tarafından paylaşılan hızlı yemek tarifi videoları güvenilirirdir.	☐	☐	☐	☐	☐
TikTok veya Instagram'da paylaşılan videolardaki hızlı yemek tarifleri ile ilgili şefler yanlış beyanlarda bulunmaz.	☐	☐	☐	☐	☐

DEMOGRAFİK BİLGİLER

Cinsiyet: Kadın Erkek

Yaşınız

18-24 yaş 25-34 yaş 35-44 yaş 45-54 yaş 55-65 yaş Diğer

Eğitim Durumunuz

İlköğretim Ortaöğretim Önlisans Lisans Lisansüstü

Meslek:.....

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 01.12.2023 ✓Accepted/Kabul: 22.03.2024

DOI:10.30794/pausbed.1398796

Review Article/Derleme Makalesi

Uğuz Arsu, Ş. (2024). "Yönetimde Yeni Bir Kavram Olarak Nöroyönetim: Deneysel Çalışmaların Sistematik Olarak İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 429-449.

YÖNETİMDE YENİ BİR KAVRAM OLARAK NÖROYÖNETİM: DENEYSEL ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK OLARAK İNCELENMESİ

Şerife UĞUZ ARSU*

Öz

Çalışmanın amacı, yeni bir alan olarak ortaya çıkan ve deneysel verileri literatüre kazandıran nöroyönetimin, yönetim bilimleri içinde gelişme potansiyeline katkı sağlamak adına mevcut yönetim literatüründeki nörobilim çalışmalarının ve deneysel prosedürlerinin incelenmesidir. "Scopus", "PubMed", "Emerald", "Springer" ve "Web of Science" veri tabanları aracılığıyla gerçekleştirilen literatür taraması sonrası makaleler MENDELEY referans yönetim sisteminde ayıklanmıştır. Mevcut çalışma, raporlamadaki Sistematik İnceleme ve Meta-analizler (PRISMA) için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri altında yapılarak, katılım ve çıkarım kriterlerine uyan ve tam metnine veya genişletilmiş özetine ulaşılabilen 17 deneysel çalışma ile inceleme tamamlanmıştır. Sonuçlara göre, Nöro yönetim alanında yapılan deneysel çalışmaların daha çok "Motivasyon", "Liderlik", "İş Değerlendirmesi/Performans", "Stres" ve "Ahlak" gibi örgütsel ve davranışsal konularla ilgili olduğu görülmüştür. Çalışmalarda özellikle farklı liderlik tarzlarıyla ilgili yapılan nörolojik ölçümler (EEG, Deri İletkenlik Tepkisi, SCR ve Kalp Atış Hızı) kullanılmıştır. Ülkemizde ise, yönetim alanında, araştırmaya dahil edilen yıllar arasında yapılmış olan sistematik, tanımlayıcı ve biyometrik çalışmalara rastlanılmakla birlikte henüz deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yönetim alanında ampirik veri elde etme konusundaki boşluk göz önüne alınarak, incelenen deneysel prosedürler ile deneysel çalışma tasarlama konusunda araştırmacılara farklı bir bakış açısı kazandırılarak gelecekte yapılacak deneysel çalışmalara teşvik edilmesinin yönetim literatürünü zenginleştirileceği düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Nöro yönetim, Nöro liderlik, Nöro bilim, Nöro İK.

NEUROMANAGEMENT AS A NEW CONCEPT IN MANAGEMENT: SYSTEMATICAL REVIEW OF EXPERIMENTAL STUDIES

Abstract

The aim of this study is to examine neuroscience studies and experimental procedures in the existing management literature to contribute to the development potential of neuromanagement. Neuromanagement has emerged as a new field, introducing experimental data to the literature within management sciences. Following a literature review conducted through the "Scopus", "PubMed", "Emerald", "Springer" and "Web of Science" databases, articles were organized in the MENDELEY reference management system. The study adhered to the Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-analyses (PRISMA) guidelines, and the review included 17 experimental studies meeting the specified inclusion and extraction criteria with available full texts or extended abstracts. Results indicate that experimental studies in neuromanagement predominantly focus on organizational and behavioral issues such as "Motivation," "Leadership," "Job Evaluation/Performance," "Stress," and "Morality." Neurological measurements (EEG, Skin Conductance Response, SCR, and Heart Rate) were commonly employed, particularly in the context of different leadership styles. In our country, despite systematic, descriptive, and biometric studies conducted in the field of management during the specified research period, no experimental studies have been identified. Recognizing this gap in obtaining empirical data in management, it is believed that encouraging future experimental studies will enrich the management literature. This approach offers researchers a distinct perspective on designing experimental studies based on the examined experimental procedures.

Keywords: *Neuro management, Neuro leadership, Neuro science, Neuro HR.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, AKSARAY.
e-posta: serifeuguz@aksaray.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-7922-4597>)

1. GİRİŞ

Tıp ve nöroloji alanındaki teknolojik gelişmelerin ve insan beyninin nasıl çalıştığına ilişkin deneysel çalışmaların artması nörolojinin ayrı bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nöro yönetim alanındaki nöro bilimsel çalışmaların üretimi ve nörobilimin insan davranışı hakkında sağladığı bilgiler ise henüz çok yenidir. İnsan beyni ile ilgili yapılan araştırmalara ilişkin bulgular MÖ 4000 yılına dayanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarına kadar sayıca az olan bu incelemeler 1970'li yıllarda beyin tarama tekniklerinin geliştirilmesiyle artmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra fonksiyonel fMRI (İşlevsel Manyetik Rezonans Görüntüleme) ve EEG gibi görüntüleme tekniklerinin geliştirilmesi ile beyinde meydana gelen değişimlerin (elektriksel aktivite) kaydedilmesine ve yorumlanmasına imkân vermesi, nörobilimin gelişmesini ve disiplinler arası bir alan olmasını sağlamıştır. Söz konusu tekniklerin sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlaması, beyin görüntüleme verilerinin ampirik dayanak sağlaması ile ilk olarak psikoloji alanında çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Sonrasında sosyal bilimlerin insan davranışıyla ilgili olan alanlarında etkisini göstermeye başlaması nöropsikoloji, nöro iktisat, nöro ekonomi ve nöropazarlama gibi multidisipliner çalışma alanlarını ortaya çıkarmıştır. Yönetim ve örgüt alanında yapılan nöro bilimsel çalışmaların literatüre girişi ise 2000'li yıllardan sonra olmuş ve 2010'dan sonra ise yoğunlaşmaya başlamıştır (İmamoğlu, Latifoğlu & İnce, 2012, s. 91; Erkal, Kesken & Tatarlar, 2017, s. 405; Yaşar, 2019, s. 1179; Kaptanoğlu, Kılıçarslan & Gündüzyeli, 2022, s. 1; Asanakutlu & Aydoğan, 2022, s. 429). Gelişen nöro bilimsel metodolojik yaklaşımların ve araştırma stratejilerinin sosyal bilimlerde kullanımının artması, uygulamalı nörobilimin örgütsel ve yönetimsel bağlamlardaki önemini artırmıştır. Nöro yönetim örgütsel ve yönetimsel faaliyetlerin analiz edilmesi için insan beyninin ve zihinsel süreçlerin faaliyetlerini nöro bilimsel tekniklerle inceleyen yaklaşımdır (İmamoğlu, Latifoğlu & İnce, 2012, s.90).

Yenilikçi bir disiplin olarak ortaya çıkan nöro yönetim, nöro bilimsel metodolojik yaklaşımların yönetim alanına uygulanması ile ilgilenmektedir. Nöro bilimsel metodolojik yaklaşımların yönetime uygulanmasıyla bu alanda yapılan çalışmaların artması davranış, liderlik, yenilikçilik, yaratıcılık, insan kaynakları yönetimi ve karar verme süreçleri gibi yönetimin temel konuları ile ilgili değişkenlerin nöro yönetim teknikleri ve farklı bir bakış açısıyla analiz edilerek uygulamalı çalışmalar üretilmesi ve yönetim alanının geliştirilmesi için fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca nörolojik cihazların sosyal bilimlerdeki kullanımının artması ile nöro yönetim alanında yapılan çalışmalarda insan duygularının da katılması sağlanmaktadır.

Buradan hareketle, bu çalışmada amaç, yönetim literatüründe yer alan nöro bilimsel çalışmalardan özellikle nöro yönetim ve nöro liderlik ile ilgili deneysel çalışmaları inceleyerek yönetim ve nörobilim alanı ile ilgilenen araştırmacılara faydalı bilgiler sunmak ve rehberlik edebilmek; aradıkları bilgiye göre en uygun makaleleri seçmelerine yardımcı olabilmek; araştırmacının veya ilgilinin söz konusu çalışmaya kolaylıkla ulaşabilmesini sağlayabilmek ve en önemlisi, Tablo 4'te yer alan çalışmaların deneysel prosedürlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ile ampirik veri elde etme ve deneysel bir çalışma tasarlama konusunda alandaki boşluk göz önüne alınarak araştırmacılara benzer bir deneyin nasıl gerçekleştirileceğini öğrenmelerinde yardımcı olabilmektir. Bu amaç ve çabaların yönetim alanında gelecekte yapılabilecek deneysel çalışmaları teşvik etmesi ve yönetim literatürüne katkı sağlaması temenni edilmektedir.

Bu amaçtan hareketle, çalışmada 2024 yılı mart ayında, Aksaray Üniversitesi Kütüphanesi'nin erişim sağladığı, "Web of Science", "Scopus" "Web of Science", "Scopus", "PubMed", "Emerald" ve "Springer" bilimsel veri tabanları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan taramalar sonucunda söz konusu veri tabanlarında, yayım dili İngilizce olan, hakemden geçmiş ve basılmış olan şeklindeki dahil etme kriterlerine göre 589 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu makaleler başlık ve özet incelemesi yapılarak ve detaylı olarak okunarak içerisinden "konu dışı kaynaklar", "review çalışmalar", "tanımlayıcı çalışmalar", "nitel çalışmalar" ve "kitap"lar hariç tutulmuş ve 17 deneysel çalışma uygunluk kriterlerine göre incelenmiş, çalışmaların yönetim literatürüne gelecekteki yansımaları yorumlanmıştır. Araştırma sonucuna göre yönetim alanında yapılan deneysel çalışmalarda çoğunlukla, teorik olarak olayla ilgili potansiyelle (ERP) odaklanıldığı ve Yüz Okuma (FACS), Deri İletkenlik Tepkisi (SCR), Kalp Atış Hızı (HR), Elektroensefalografik (EEG) ve Fonksiyonel Yakın Kızılötesi Spektroskopi (fNIRS gibi nörometrik ve biyometrik ölçümlerle, "yönetici-çalışan dinamikleri ve iletişim tarzıyla ilgili süreçler", "liderlik, motivasyon, kaygı, stres, stratejik karar verme" gibi örgütsel ve davranışsal konularda yapıldığı ortaya konmuştur. Yönetim araştırmacılarının her ne kadar nöro yönetim deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda bir takım

güçlüklerle ve engellerle karşılaşmaları söz konusu olsa da, yapılan ampirik çalışmaların araştırmacılara bir bakış açısı kazandırarak gelecekte yönetim ve organizasyon alanını zenginleştirmek adına çeviri araştırmaları, laboratuvar veya saha deneyleri, gözlem gibi daha aşına olunan araştırma yöntemleri kullanılarak, nöroyönetim teknikleri ve nörolojik cihazların kullanımı ile ilgili uzman araştırmacılardan oluşan ekipler ile insan duygularının ve insan davranışının zihinsel mekanizmasının birlikte incelendiği multidisipliner çalışmaların yapılmasının yönetim alanına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Yönetim araştırmacılarının nörobilimsel tekniklerin kullanımının maliyeti, kullanım zorlukları, deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda birtakım güçlüklerle ve engellerle karşılaşmaları söz konusu olmaktadır. Bu anlamda nörobilimsel metodolojik yaklaşımlar, araştırma stratejileri, nörobilimsel ölçüm teknikleri ve nörolojik cihazların kullanımı ile yapılan ve araştırmacılara rehber olabilecek ampirik çalışmaların incelenmesinin gelecekte bu konuda ampirik çalışma yapacak olan araştırmacılara farklı bakış açıları sağlaması ve insan davranışlarını nörobilimsel tekniklerle inceleme cesareti göstermeleri konusunda da katkıları olacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Nöro yönetim Kavramı

Ekonomi ve bilişsel sinirbilimi yönetim bilimleriyle bütünleştiren anahtar kavram nöro yönetim, davranışsal ve yönetim süreçlerini keşfetmek ve beyin aktivitesini analiz etmek için yönetim konularına uygulanan nöro bilimsel bir yaklaşımdır (Zito vd., 2021, s.2). Başka bir deyişle yenilikçi bir disiplin olarak ortaya çıkan nöro yönetim, yönetime sinir bilimin metodolojisini kullanarak yaklaşan bilimsel çalışma alanıdır (Venturella vd., 2017, s. 35). Nöro yönetimin odak noktası, örgüt içerisinde gerçekleşen davranışsal durum, olay ya da algıları anlamlandırmak için nöro bilimsel teknik ve yöntemleri kullanarak beyin aktivitelerindeki zihinsel ve duygusal süreçlere ilişkin bilgi edinmektedir. Bu doğrultuda bireylerin örgüt içerisindeki davranışlarının belirleyicisi olan algı ve karar mekanizmasını yenilikçi bir bakış açısıyla incelemektedir. Söz konusu algı ve karar mekanizmalarının anlamlandırılması örgütlerin yönetim ve liderlik uygulamalarını geliştirirken, çalışanların da motivasyon ve performanslarının artırılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Asunakutlu & Aydoğan, 2022, s. 435).

2.2. Nöro liderlik Kavramı

Nöro bilim, insanların beynin aktivitelerinin ardındaki nedenleri ve insan motivasyonu, karar verme gibi yönetsel adımların daha iyi anlaşılmasını sağlayarak yönetim alanında liderlik için yeni alanlar açmaktadır. İnsan davranışları, duyguları, beyin işlevleri ve olası tepkilerini anlamak işletme ve çalışanlar için oldukça önemlidir. Çünkü beyin fonksiyonları liderlik davranışları ile niteliklerinin belirleyicilerindedir ve sosyal bilişsel sinirbilimin gelişmesiyle birlikte nöro liderlik çalışmaları, lider davranışlarının biyolojik düzeyde anlamlandırılmasında yol gösterici olmaya başlamıştır (Göcen, 2021, s. 63-64). İlk olarak David Rock tarafından liderin ve takipçilerin nasıl düşündüğünü araştıran bir disiplin olarak ortaya atılan nöro liderlik kavramı, sorunları çözme ve karar verme yeteneği, duyguları düzenleme yeteneği, başkalarıyla iş birliği yapma yeteneği ve değişimi kolaylaştırma yeteneği olmak üzere dört ana liderlik alanına vurgu yapmaktadır. Nöro liderlik ilkeleri çalışanların düşünme ve meta düşünme seviyelerini geliştirmek ya da manipüle etmek yerine, insanların yeni algıları kendi başlarına görebilmelerini sağlamayı amaçlamaktadır (Grah & Dimovski, 2014, s.3). Nöro liderliğin bir diğer amacı ise risk altındaki durumlarda insan tepkilerinin ve beyin aktivitelerinin öğrenilmesidir. Bu amaçla, nöro liderlik öğrenme ve alışkanlıkların altında yatan süreçlerin ve yatırım ve gelişime yönelik örgütsel stratejilerin geliştirilmesinde lider davranışlarını incelemektedir. Bu bakımdan nöro liderlik, beyin odaklı liderlik tarzı geliştirmek için liderlerin düşüncelerini, eylemlerini ve çalışanlarına bakış açılarını farklı şekillerde görmelerine olanak sağlamaktadır (Kaptanoğlu, Kılıçarslan & Gündüzyeli, 2022, s. 9).

2.3. Nörobilimsel Ölçüm Teknikleri

Nörobilimsel alanda yapılan araştırmalarda kullanılan ölçüm teknikleri fizyolojik tepkileri kaydeden fizyolojik temelli biyometrik ölçümler ile uyarılara karşı beyinde görülen sinirsel hareketlenmeleri kaydeden nörobilime dayalı nörometrik tekniklerdir (Akgün & Ergün, 2016). Bu ölçüm teknikleri birçok farklı değişkeni ölçmekte ve kullanım kolaylığı, maliyet, mobilite, güvenilirlik ve ölçüm kriterleri bakımından çeşitlilik göstermektedir (Asunakutlu & Aydoğan, 2022, s.430). Söz konusu biyometrik ve nörometrik ölçümler Şekil 1'deki gibidir (Yücel & Coşkun, 2018, s. 158; Yılmaz, 2019, s. 1135; Asunakutlu & Aydoğan, 2022, s.430).

Şekil 1: Nörobilimsel Ölçüm Teknikleri

Kaynak: (Asunakutlu & Aydoğan, 2022: 431).

Literatürde bazı kaynaklara göre, bu araçlar ölçtükları beyin aktivitesini türüne göre de “Beyindeki metabolik aktiviteyi ölçen”, “Beyindeki elektriksel aktiviteyi ölçen” ve “Beyin aktivitesini ölçmeyen” şeklinde sınıflandırılabilir (Wang & Minor, 2008; Bercea, 2013; Harris, Gountas & Ciarciori, 2018). Wang & Minor’a (2008) göre, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI), pozitron emisyon tomografisi (PET), transkraniyal manyetik stimülasyon (TMS) veya manyetoensefalografi (MEG), kimyasal bileşimdeki değişiklikleri veya beyindeki sıvı akışındaki değişikliklerini (beyin görüntüleme analizi) ölçmektedir. EEG ve ST beyin dalgalarını ölçerken, PET ve fMRI metabolik beyin aktivitesini ile EEG, SST, MEG ve fNIRS’ın elektriksel beyin aktivitesini kaydetmektedir. Ayrıca EEG, SST, MEG ve TMS teknikleriyle de elektriksel aktivitedeki değişiklikler ölçülebilmektedir. Galvanik cilt tepkisi (GSR), elektrokardiyogram (EKG), göz takibi (ET), yüz ifadesi tanıma yazılımı (FERS), ses perdesi analizi ve örtülü ilişkilendirme testleri gibi fizyolojik araçlar ise beyin aktivitesini kaydetmeyen araçlardır (Wang ve Minor, 2008; Bercea, 2013; Fortunato vd. 2014; Harris vd, 2018; Alvino vd., 2020, s.4).

2.4. Nörometrik Ölçümler

Nörometrik ölçümler, insan davranışını incelemek için beyin aktivitelerini ölçmekte ve kaydetmektedir (Alvino, Pavone, Abhishta & Robben, 2020, s. 3). Bu ölçümler, insan beyninde gerçekleşen kan akışı, oksijen seviyesi vb gibi metabolik ve elektriksel veya manyetik (nöronların elektrik potansiyelleri, manyetik alanlar) aktivitelerin ölçülmesi esasına dayanmaktadır. Bu ölçümlerde kullanılan cihazların pahalı olması, uygulamaların uzun ve zorlayıcı olmasına rağmen daha net sonuçlar elde edilmesini sağladığından tercih edilen ölçümlerdir (Asunakutlu & Aydoğan, 2022, s.431). En bilinen ve yaygın olarak kullanılan nörometrik ölçümlerden bazıları EEG, MEG ve fMRI cihazlarıdır.

En eski nörofizyolojik araçlardan biri olarak kabul edilen (Murray & Antonakis, 2019, s.7) *Elektroensefalografi (EEG)*, günümüzde halen beyin aktivitesini ölçmede iyi bir ölçüm tekniği olarak kullanılmaktadır. (Morin, 2011, s.133). EEG, kafa derisine yerleştirilen ve beyindeki nöronların aktivitesini yansıtan küçük elektrik potansiyellerini ölçebilen farklı elektrotlar aracılığıyla beynin elektriksel aktivitesini tespit eden bir beyin görüntüleme yöntemidir.

Genliği (dalga mesafesi) çok küçük olan bu elektrik potansiyelleri güçlendirilerek, sayısallaştırılarak ve sonrasında işlenip depolanarak kişisel bir bilgisayara iletilmektedir. Genel olarak iki elektrot arasındaki potansiyel farkı ölçülebilen EEG, daha derin beyin yapılarından ziyade sadece kortekste üretilen aktivitenin tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Zamansal alanda EEG, duyuşsal, motor veya bilişsel olaylara veya uyarılara yanıt olarak beyinde üretilen çok küçük voltajlar olan Olayla İlgili Potansiyelleri (ERP'ler) ölçülebilmektedir. Frekans alanında bir EEG sinyali delta, teta, alfa, beta ve gama olmak üzere farklı frekans bantlarında, dikkat, uyarılma, duygu, katılım, heyecan, hafıza, ödül, duyuşsal algı ve değerlik gibi bilişsel süreçleri araştırmak için analiz edilebilmektedir. EEG, deney sırasında deneklerin yaptığı küçük fiziksel hareketlere karşı diğer araçlarla kıyaslandığında daha toleranslıdır (Alvino vd., 2020, s.7).

Son yıllarda beyindeki manyetik alanların ölçülmesi ve görüntülenmesinde kaydedilen gelişmeler nedeniyle oldukça ilgi gören *Manyetik Beyin Grafisi (MEG)* ise, EEG yöntemiyle benzerlik göstermekle birlikte MEG daha kesin sonuçlar veren bir yöntemdir. EEG'den farklı olarak MEG, nöronların ürettiği elektrik potansiyellerini değil, üretilen küçük manyetik alanları ölçmektedir. Bu bakımdan MEG ile elde edilen ölçüm değerleri daha mutlakdır. EEG'de olduğu gibi ölçüm sonuçları işlemi yapan probun referans noktasına bağlı değildir (Yücel & Şimşek, 2018, s. 126). Beyin aktivitesi, nöronlar arasındaki elektrokimyasal sinyallerin bir fonksiyonudur. Nöronal aktivitelerin oluşturduğu manyetik alan MEG tarafından güçlendirilip haritalanmakta ve ölçülmektedir. Mükemmel zamansal çözünürlüğe sahip olan ve gerçek zamanlı tepkilerin ölçülmesini sağlayan MEG, EEG'ye göre daha kesin sonuçlar vermekle ve EEG'den daha iyi bir uzaysal çözünürlüğe sahip olmakla birlikte EEG gibi MEG de beyin yüzeyindeki aktiviteyi toplamakla sınırlıdır. Dolayısıyla duyuşsal (subkortikal) alanların görüntülenmesinde ve hem duyuşsal hem de bilişsel fonksiyonların incelendiği araştırmalarda ideal bir yöntem değildir (Morin, 2011, s. 134).

En sık kullanılan beyin görüntüleme tekniklerinden bir diğeri ise *Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI)*'dir. fMRI, beyin metabolizmasındaki bölgesel ve zamanla farklılaşan değişiklikleri analiz etmek için kullanılan beyin görüntüleme yöntemidir. fMRI yöntemi, beyindeki kan akışındaki değişikliği görüntülemek için bir MRI tarayıcısının kullanılmasına dayanmaktadır. fMRI, uyarıcıların insan beyninin hangi alanlarını aktif hale getirdiğini saptayarak bir harita eşliğinde beyin taraması yapılmasını sağlamaktadır. Derin beyin yapılarının, özellikle de duyuşsal tepkilerle ilgili olanların görüntülenebilmesinde büyük bir avantaj sağlamaktadır. EEG'ye göre çok daha ayrıntılı veriler sunan fMRI ile uyarıcının beyin ödül, zevk, endişe gibi duygulardan sorumlu olan bölgelerinde oluşturduğu duygular tespit edilmektedir. fMRI tarayıcıları da oldukça pahalı olmasına rağmen MEG ekipmanından daha yaygın olarak kullanılmaktadır (Ural, 2008, s. 424; Morin, 2011, s.134; Yücel & Coşkun, 2018, s. 159; Alvino vd., 2020, s. 10).

2.5. Biyometrik Ölçümler

Çeşitli uyarılar karşısında bireylerin, deri iletkenliği, mimikleri, pupil boyutları, ses perdesi ve nefes alıp verme hızındaki değişimlerin incelenmesine sağlayan biyometrik ölçümlerde amaç biyolojik ve fizyolojik tepkilerin ölçülmesidir. Nöro metrik ölçümlere göre kullanımı daha kolay ve düşük maliyetli olan bu ölçümlerden en sık kullanılanlar Göz izleme, Galvanik Cilt Tepkisi ve Yüz okuma gibi tekniklerdir (Asunakutlu & Aydoğan, 2022, s. 432).

Ekrandaki bilgilerin davranışsal ve duyuşsal tepkilerle nasıl ilişkili olduğunu ölçmek için kullanılabilen *Göz İzleme (Eye Tracking)* ölçümleri, göz pozisyonlarının, göz hareketinin ve gözbebeği genişlemesinin ölçülmesine olanak sağlamaktadır. ET ölçümleri; kişinin belirli bir yere bakması, belirli bir yere ne kadar uzun süre baktığı, göz seğirmeleri ve göz bebeği genişleme tepkilerini kapsamaktadır. Göz bakışlarını ve hareketleri ölçen (ET), taşınabilir, invazif olmayan, kullanımı basit ve nispeten ucuz bir ölçüm aracıdır. ET'nin maliyeti, kullanılan teknoloji ve yazılıma bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca kullanım kolaylığı ve taşınabilir olması bakımından diğer ölçüm araçları ile uyumlu olma özelliğine sahip olduğundan, güvenilir sonuçlar elde edebilmek için diğer araçlarla birlikte kullanılmalıdır (Alvino vd., 2020, s.10).

Bir diğer fizyolojik ölçüm aracı olan *Galvanik Cilt Tepkisi (GSR)*, el ya da ayağın bir kısmına takılan sensör ile cildin nem seviyesindeki değişikliklere (terleme) göre değişen ve sempatik sinir sistemindeki değişiklikleri orataya çıkarabilen cildin elektriksel iletkenliğini ölçmektedir (Nourbakhsh, Wang, Chen & Calvo, 2012, s.1). GSR, sırasıyla hem cilt iletkenlik düzeyi (SCL) hem de cilt iletkenliği tepkisini (SCR) vermektedir. Farklı fizyolojik sinyaller

arasında, elektrodermal aktivite (EDA) olarak da adlandırılan galvanik cilt tepkisi, denegin duygusal durumuna göre otonomik tondaki (deri ve deri altı dokusu) bir degisiklik ve farklı kişiler arasında ve aynı kişi içinde farklı psikolojik durumlarda önemli ölçüde degisiklik gösterebilmektedir. GSR, düşük maliyetli, kolay yakalanabilen, taşınabilir ve sağlam bir sinyaldir (Nourbakhsh v., 2012, s. 1; Rajava 2004, s. 2013).

Yüz Okuma (FACS- Facial Action Coding System), mutluluk, üzüntü, kayıtsızlık, ağrı gibi duygu türlerini kontrol etmek için ağız kaslarına, oksipitofrontal ve orbikularis kaslarına yerleştirilen ve elektrotlar aracılığıyla insan gözüyle algılanamayan yüz kas hareketlerinin ölçülmesinden oluşan bir tekniktir. Yüksek uzaysal çözünürlük, görsel uyarılara verilen farklı duygusal tepkilerin, tat, koku ve işitme tepkilerinin, insan etkileşimlerinin ve davranışlarının analizinde kullanım için artan güvenilirlik gibi avantajlara sahip olan FACS'in tek dezavantajı ise yüze sabitlenen elektrotların bazı yüz hareketlerini engelleyebilmesidir (Fortunato, Giraldo & Oliveira, 2014, s.212).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, WOS ve SCOPUS veri tabanlarında yayınlanan ve toplanan nöro yönetim ve nöro liderlik ile ilgili ampirik bilimsel üretimi derlemektir. Bu amaçtan hareketle, çalışmanın anahtar sorular şunlardır:

- Yönetim alanında nöro yönetim ile "Scopus", "PubMed", "Emerald", "Springer" ve "Web of Science" Core Collection indekslerince (SSCI, SCIE, AHCI, ESCI, BKCI, CPCI) taranan kaç adet nöro bilimsel ampirik çalışma vardır?

- Maliyet, kullanım kolaylığı ve uygulaması biraz daha zor olan bu ampirik çalışmalar nasıl tasarlanmıştır?
- Bu çalışmalar yönetimin hangi alt disiplinleri ile ilgilidir?
- Bu çalışmaların ampirik çalışma soruları nelerdir?
- Ampirik çalışmalarda kullanılan metotlar nelerdir?
- Ampirik çalışmalarda kullanılan teknikler nelerdir?

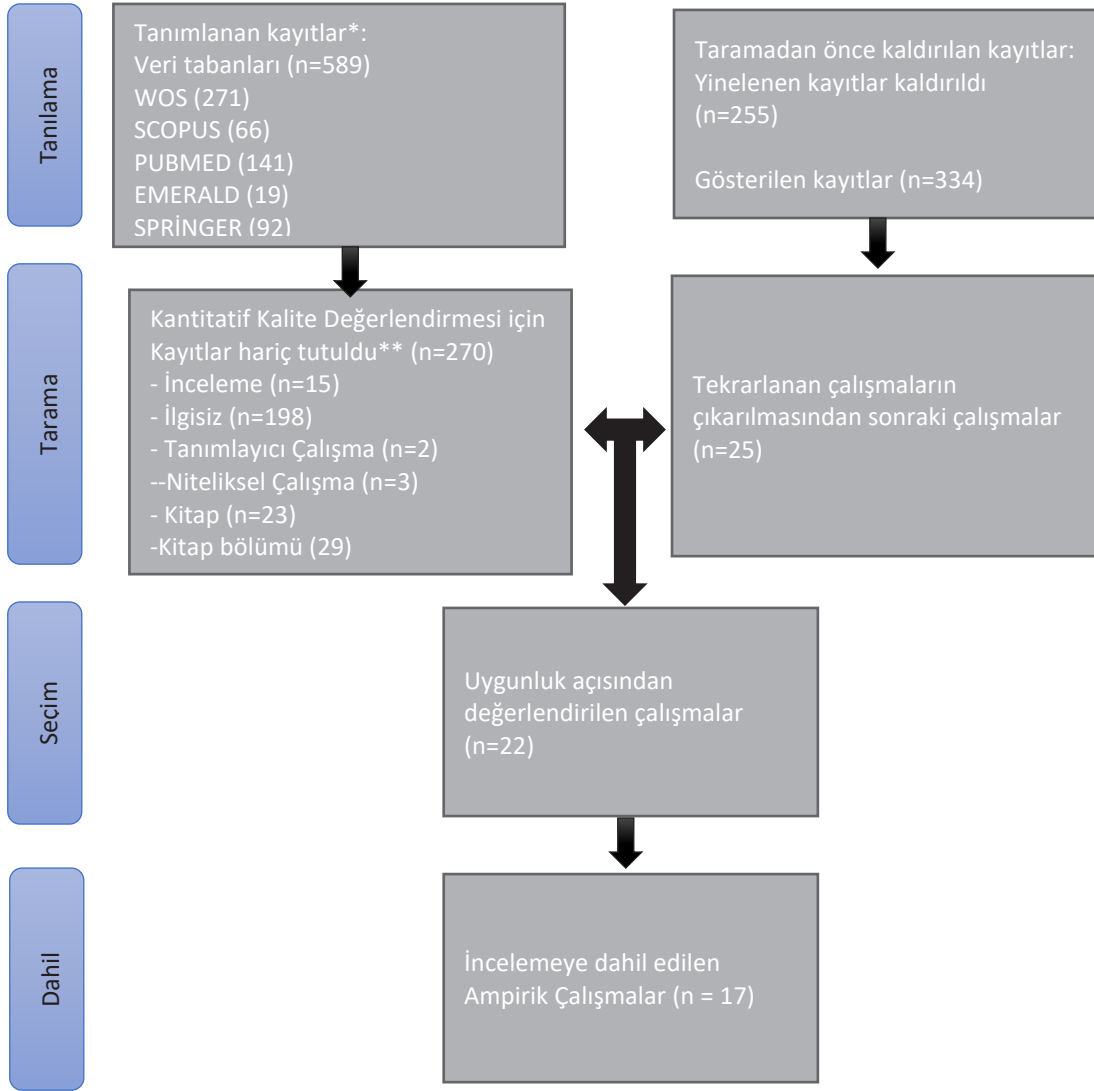
Yönetim alanındaki nöro bilimsel çalışmaları vurgulayan önceki incelemelerin yaklaşımlarını aşarak çalışmanın katkıları altı yönlüdür:

İlk olarak çalışma yönetim literatüründe yer alan nöro bilimsel çalışmalardan özellikle nöro yönetim ve nöro liderlik ile ilgili ampirik çalışmaları incelemeye odaklanmıştır. İkinci olarak nöro yönetim ve nöro liderlik alanlarını içeren bir dizi çalışmanın ampirik verileri ve metotları ile ilgili araştırma akışına ışık tutmaktadır. Üçüncü olarak, literatürde nöro yönetim ve nöro liderlik ile ilgili sadece deneysel çalışmaların incelendiği sayılı çalışmalar için düzenleyici bir çerçeve sağlayacaktır. Dördüncü olarak nöro yönetim hakkındaki deneysel bilimsel makaleleri incelemek, araştırmacıların bu alan hakkında bir fikir edinmelerine ve kendi araştırmaları ile ilgili olanları seçmelerine yardımcı olacak rehber niteliğinde bir belge sunulması gelecekte yapılacak olan araştırmalarda odak noktası olmasını sağlayacaktır. Beşinci olarak nöro bilimsel alanda akademik üretim hızla büyümesine rağmen henüz nöro bilimsel bir çalışma tasarlama ve ampirik veri elde etme konusunda yönetim alanına etkilerine ilişkin kapsamlı bir literatür oluşmadığından literatüre büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Son olarak yönetim araştırmacılarının nöro bilimsel tekniklerin kullanımının maliyeti, kullanım zorlukları, deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda birtakım güçlüklerle ve engellerle karşılaşmaları söz konusu olmaktadır. Bu anlamda nöro bilimsel metodolojik yaklaşımlar, araştırma stratejileri, nöro yönetim teknikleri ve nörolojik cihazların kullanımı ile yapılan ve araştırmacılara rehber olabilecek deneysel çalışmaların incelenmesinin, gelecekte bu konuda ampirik çalışma yapacak olan araştırmacılara farklı bakış açıları sağlayacağı ve bu anlamda yönetim alanına da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, nöro

bilimsel çalışmalara ilişkin literatürün sistematik olarak incelenmesidir. Literatür taraması akademik araştırmanın önemli bir özelliğidir ve bu yöntemde temel olarak bilgi üretimi öncesinde var olan mevcut çalışmaların üzerine temellendirilmektedir. Bilgi üretimi anlamında sınırları zorlamak için sınırın nerede olduğunu bilmek önemlidir. Bu anlamda ilgili literatürün incelenmesi, mevcut çalışmaların derinlemesine değerlendirilmesine ve alandaki boşlukları belirlemeye yardımcı olmaktadır (Xiao & Watson, 2019).

Çalışmanın amacından hareketle, yönetimde yeni bir kavram olan nöro yönetimi anlamak, nöro yönetim ve nöro liderlik ile ilgili yönetim literatüründe yer alan nöro bilimsel deneysel çalışmaları incelemek, araştırma boşluklarını belirlemek ve gelecekteki bir araştırma gündemine zemin hazırlamak için mevcut bilimsel literatür incelenmiştir. Araştırmaya dahil edilen makalelerin seçimi için yapılan elektronik aramalar 2024 mart ayında gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, Aksaray Üniversitesi Kütüphanesi'nin erişim sağladığı, "Web of Science", "Scopus", "PubMed", "Emerald" ve "Springer" veri tabanları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, "basit arama" (basic search) arama motoru seçilerek "tüm alanlar" (all fields) kategorisi içinde aratılmak üzere "arama" (search) kısmına "neuromanagement" ("nöroyönetim") anahtar kelimesi yazılmış ve tüm atıf indeksleri [Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), Social Sciences Citation Index (SSCI), Arts & Humanities Citation Index (A&HCI), Conference Proceedings Citation Index-Science (CPCI-S), Conference Proceedings Citation Index-Social Science and Humanities (CPCI-SSH), Book Citation Index – Science (BKCI-S), Book Citation Index-Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH), Emerging Sources Citation Index (ESCI)] işaretlenerek herhangi bir tarih kısıtlaması yapılmadan genel bir tarama başlatılmıştır. Yapılan genel taramalara göre "Neuromanagement" anahtar kelimesi ile Web of Science veri tabanında 271, Scopus veri tabanında 66, PubMed veri tabanında 141, Emerald veri tabanında 19, Springer veri tabanında 92 olmak üzere toplamda 589 çalışmaya ulaşılmıştır. Sonrasında "Document Types" (Belge Türleri) başlığı altında "Article" (Makale), "Conference Paper" (Kongre bildirisi), "Conference Proceeding" (Kongre tam metin kitabı) alanı, "Languages" (Diller) başlığı ve "Discipline (Disiplin) ve "Subdiscipline" alanları işaretlenerek, Yönetim alanında yapılan ve açık erişime sahip olan çalışmalar araştırmaya dahil edilmiştir. Ayrıca kitap, kitap bölümü, tanımlayıcı, biyometrik, sistematik, nicel, nitel ve alan dışı çalışmalar dışlama kriteri olarak belirlenmiştir. Ulaşılan çalışmalar içerisinde son olarak deneysel olan çalışmalar seçilmiş ve toplamda 39 deneysel çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde de duplikasyonlar (aynı çalışmalar) çıkarıldığında 17 çalışmaya ulaşılmıştır.

Elektronik arama ile saptanan ilgili tüm makalelere ilişkin, başlık ve özet okumaları, makalelerin birleştirilmesi ve tekrar eden makalelerin belirlenerek (duplikasyonlar) ayıklanma işlemleri MENDELEY referans yönetim sistemi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Mevcut çalışma, raporlamadaki Sistematik İnceleme ve Meta-analizler (PRISMA) için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri altında yapılarak ilk aşamada tanımlanmış olan katılım ve çıkarım kriterleri uygulanarak tespit edilen araştırmalardan derlemeye dahil edilecekler katılım ve çıkarım kriterleri uygulanarak tespit edilen araştırmalardan seçilen deneysel çalışmalar eklenmiştir. Araştırma sürecine ilişkin PRISMA akış diyagramı Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. PRISMA Akış Diyagramı

Şekil 2’de görüldüğü gibi literatür incelemesi sırasında 334 makale taranmış ve bunlar içerisinde duplikasyonlar (25) çıkarılmıştır. Daha sonra 198 “konu dışı makaleler”, 15 “review çalışmalar”, 2 “tanımlayıcı çalışma”, 3 “nitel çalışma”, 23 “kitap” ve 29 “kitap bölümü” çalışmaları elenmiştir. Başlık ve özetlere göre 22 makale daha elenmiştir. Sonuç olarak araştırma kriterlerine uyan ve tam metnine ve genişletilmiş özetine ulaşılabilen çalışmalardan 17 ampirik çalışma ile inceleme tamamlanmıştır.

3.2. Dahil Etme Kriterleri

Araştırmayı yürütmek için “Web of Science”, “Scopus”, “PubMed”, “Emerald” ve “Springer” bilimsel veri tabanları kullanılmıştır. Araştırmada temel alınan dahil edilme kriterleri şunlardır:

- Yayın dilinin İngilizce olması,
- Tam metnine veya genişletilmiş özetine ulaşılabilmesi,
- Yayınlanmış (basılı veya çevrimiçi) veya yayına kabul edilen çalışmalardan oluşması
- Ampirik çalışmalar olması

Araştırma sorusuyla uyumlu olarak “nöro yönetim” anahtar kelimeleri seçilmiştir.

3.3. Dışlama Kriterleri

İlk olarak aramalar, “basit arama” (basic search) arama motoru seçilerek “tüm alanlar” (all fields) kategorisi içinde aratılmıştır. Elektronik aramalar, veri tabanındaki makalelerin başlıklarını, anahtar sözcüklerini ve özetlerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmiştir. İngilizce dilindeki, yayınlanan ve Yönetim alanına ait makalelerle sınırlandırılan aramalarda belirlenen dışlama kriterleri şunlardır:

- Araştırma türü olarak sağlık bilimleri, fen bilimleri, çevre bilimleri, gıda bilim ve teknolojisi, veterinerlik bilimleri, tarım ve mühendislik alanında yapılmış olan çalışmalar, sistematik derlemeler, olgu sunumları, meta analizler, editör yazıları, raporlar, kitap bölümleri, nitel çalışmalar, konu dışı kaynaklar, mektuplar, komite raporları,

- Devam eden çalışmalar,

- Tam metnine veya genişletilmiş özetine ulaşılamayanlar (yalnızca özet yayınlandıysa)

4. Bulgular

Tablo 1’de, yapılan elektronik aramalar sonucunda ulaşılan deneysel çalışmalara ilişkin dergi isimleri ve konu ile ilgili makale sayıları görülmektedir.

Tablo 1: Dergi İsimleri ve Makale Sayıları

Dergi İsimleri	Makale Sayısı
Coaching-An International Journal of Theory Research and Practice	1
Cognitive Affective & Behavioral Neuroscience	1
Frontiers In Human Neuroscience	4
International Journal of Organizational Leadership	1
International Journal Of Psychophysiology	1
International Journal of Workplace Health Management	1
Neuropsychological Trends	2
Neuroquantology	1
SEPEX–SEPNECA–AIP Experimental Joint Conference	1
Preprint	1
31. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi	1
Behavioral Sciences	1
NeuroQuantology	1
TOPLAM	17

Bu aşamadan sonra seçilen makaleler detaylı olarak okunmuş ve yapılan deneysel çalışmalar incelenmiştir. Seçilen deneysel çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Deneysel Çalışmaların Ülkelere, Yıllara ve Konulara Göre Dağılımı

Yıl	Ülke	Konu	Çalışma Sayısı
2015	Çin	Motivasyon	1
2016	Çin	Motivasyon	1
2017	İtalya	Liderlik	1
2018	İtalya/Çin	Stres/Motivasyon/Girişimcilik/Liderlik	5
2019	İtalya/Finlandiya/Endonezya	Liderlik	3
2020	İtalya	Ahlak ve Yönetim	1
2021	İtalya/Çin	Performans/iş Değerlendirmesi	2
2023	Türkiye/İtalya	Motivasyon/Liderlik	2
2024	Türkiye	Liderlik	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi Scopus ve Web of Science Core Collection indekslerince çalışmalarda yıl bazında bakıldığında bir artış gözlenmekle birlikte bazı yıllarda (2017-2021) dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Nöro yönetimin henüz yeni bir alan olması nedeniyle söz konusu dalgalanmaların normal olduğu düşünülebilmektedir. Ülke bazında incelendiğinde ise çalışmalara katkıda bulunan araştırmacıların ağırlıklı olarak İtalya ve Çin’de olduğu dolayısıyla da Avrupa ülkelerinde yer alan araştırmacıların nöro yönetim alanı ile ilgilendiği görülmektedir. Konu bazında bakıldığında ise araştırılan konuların ağırlıklı olarak Yönetimin alt disiplinlerinden olan Örgütsel Davranış disiplini ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu durumun ise nöro bilimsel ölçüm tekniklerinin insan zihninde gerçekleşen bilişsel-davranışsal süreçlerin ölçümüne imkân tanınması ve bu imkanlar dahilinde örgütsel davranış alanı ile ilgili olan insan duygularının ve davranışının zihinsel mekanizmasının incelenmesine olanak sağlamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ülkemizde ise, araştırmaya dahil edilen yıllar arasında Yönetim alanında yapılmış olan sistematik, tanımlayıcı ve biyometrik çalışmalara rastlanılmakla birlikte henüz yapılmış olan deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durumun da deneysel çalışmalar için gerekli laboratuvar ortamları, kullanılan nöro bilimsel ölçüm teknikleri/araçları, bu araçların kullanımının uzman yardımı gerektirmesi, söz konusu araçların kullanımı ve deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda veri toplama ve maddi olanaklara ilişkin güçlüklerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 3. Yönetim Alanındaki Deneysel Çalışmalar ve Ölçüm Teknikleri

Çalışmanın Adı ve Yazarı	Nörobilimsel Ölçüm Tekniği (Otonom Ölçümler)
Biyoelektrik Önlemler Aracılığıyla İş Değerlendirmesi: Bir Nöro Yönetim Perspektifi (Zito vd.)	Elektroensefalogram (EEG) Cilt İletkenliği (SC)
Beyinler senkronize veya senkronize olmayan dillerle diyalog kurduğunda. Sinir yönetimine yönelik hiper tarama uygulamaları (Venturella vd.)	Deri İletkenlik Tepkisi (SCR) Kalp Atış Hızı (HR)
Hiper taramada işbirlikçi liderlik. Yönetici-çalışan etkileşimleri sırasında beyin ve vücut senkronizasyonu (Balconi vd.)	EEG
Ahlak ve yönetim: Tezat mı? fNIRS ve nöro-yönetim perspektifi bize işlerin neden böyle olmadığını açıklıyor. (Balconi & Fronda)	Fonksiyonel Yakın Kızılötesi Spektroskopi (fNIRS)
Yönetimsel bağlamlarda stres ve nörobilişsel verimlilik. Teknoloji aracılı farkındalık uygulaması üzerine bir çalışma (Crivelli vd.)	EEG Anket
Nöro yönetime dayalı kurumsal motivasyon yönetimi mekanizmasının motivasyonu (Zhang)	EEG
İş sağlığı ve güvenliği denetimleri sırasında kullanılan uygulama cümlelerinin işlenmesinin sinirsel özellikleri: Bir ERP çalışması (Ma vd.)	EEG
Liderlik Eğitiminin Nöro-Değerlendirilmesi (Fingelkurts vd.)	EEG-Anket
Organizasyonlarda Yöneticilerin Ayrıntılı Değerlendirme Süreçlerini İncelemek: İki İkili Süreç Perspektifini Keşfetmek (Sun vd.)	Yüz Okuma (FACS)-EEG SPSS
Dönüşümcü Liderlik ve Nörogeribildirim: Nöroliderliğin Tıbbi Perspektifi (Edison vd.)	Anket EEG
Kendi seçtiğimiz gibi yaşamak: Özerklik desteğinin kolaylaştırıcı rolü içsel motivasyon (Meng & Ma)	EEG Anket

Şaşırtıcı Bir Kişisel Motivasyon Kaynağı: Önceki Yetkinlik Hayal Kırıklığı, Kişinin Başka Bir Yetkinlik Destekleyici Faaliyette Kazanma Motivasyonunu Güçlendirir (Fang vd.)	EEG Anket
Nöro-yönetim ve Liderlik: Bir EEG Hiper Tarama Çalışması (Venturella vd.)	EEG
Endüstriyel Kümelenmelerde Risk Tercihinin Girişimci Kooperatif Davranışı Üzerindeki Etkisi: Nöro-yönetim ve Olayla İlgili Potansiyeller Deneyine Dayalı (Liu & Xu)	EEG
Koçluktan Nörokoçluğa: Koçluk Seansı Sırasında Koç ve Danışılan Arasındaki İlişkisel Dinamikleri Değerlendirmeye Yönelik Sinirbilimsel Bir Yaklaşım - Pilot Çalışma (Valesi vd.)	(EEG) Deri İletkenlik Tepkisi (SCR)
Büyük Dilemma! Çalışan Motivasyonu Evde mi Yoksa İşyerinde mi Daha Yüksektir? Evden ve İşyerinde Çalışmanın Çalışan Motivasyonuna Etkisinin Elektroensefalografi Yöntemi ile Ölçümü (Dündar vd.)	EEG
Liderlik Bulmacası: Çığır Açan EMG ve EEG Ölçümleri Yoluyla Lider Davranışlarının Basketbol Oyuncularının Performansı Üzerindeki Etkisini Ortaya Çıkarmak (Aksoy vd.)	EEG EMG

Tablo 3'te görüldüğü gibi yönetim alanında yer alan deneysel çalışmalarda ağırlıklı olarak EEG kullanılmıştır. EEG'nin sıklıkla kullanılmasının, EEG'nin diğer ölçüm tekniklerine göre daha düşük maliyetli olması ve kullanım kolaylığından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Diğer nörogörüntüleme tekniklerinin aksine, EEG tamamen müdahalesiz, taşınabilir, düşük maliyetli tek tekniktir. Kişisel ve bilişsel farklılıkları ölçmek için de kullanılan EEG izleme, içsel beyin aktivitesinin nörofizyolojik temelli indekslerini türetmek için pratik bir araç sağlamaktadır. (Niedermeyer & Lopes da Silva, 2005). Dolayısıyla, Tablo 3'te de görüldüğü gibi yapılan çalışmaların daha çok liderlik ile ilgili olması söz konusu kişisel ve bilişsel farklılıkların araştırılmasında, liderlerin davranışsal yatkınlıklarının, liderlik davranışlarını destekleyen kişilik özelliklerinin incelenmesinde EEG uygun bir teknik olmaktadır.

Tablo 4. Yönetim Alanındaki Deneysel Çalışmaların Özellikleri ve Kapsamları

Araştırmanın Amacı, Deneysel Prosedür ve Araştırma Sonucu
<p>Çalışmada iş görüşmesi esnasında adayların deneyimlerini nöro bilimsel bir yaklaşımla ölçmek amaçlanmıştır. Görüşmeler yapılandırılmış iş görüşmelerdir ve dört ana aşamadan oluşmaktadır: 1. aşama, "buz kırıcı" ve şirket sunumu (Yüksek katılım düzeyine sahip aşamalar); 2. aşama, çalışmanın açıklaması (iş ve ücret) (en stresli aşamalar); 3. aşama, kariyer olanaklarının açıklanması (sakin ve huzurlu aşama); 4. aşama, ajans yetkisi, değişken ücretlendirme maaşı. Söz konusu dört aşamanın farklı katılım ve stres seviyeleri ile bağlantılı olması varsayılmaktadır. Deneyde, 40 dakikalık bir iş görüşmesine katılacak olan ve her görüşmeye 6 aday atanacağı 30 katılımcı yer almaktadır. Enerji şirketi tarafından seçilen görüşmecilerin seçiminde araştırmacılar müdahale etmemişlerdir. Laboratuvar ortamında araştırmacılar katılımcılar tarafından deney prosedürleri ve yaşayacakları aşamalara ilişkin bilgilendirilmişlerdir. Katılımcılar stres ve katılım seviyelerini ölçecek olan EEG ve SC için hafif ve giyilebilir cihaz takmışlardır. Görüşmelere başlamadan önce ilk olarak 60 saniyelik uzun bir aşama (P0) kaydedilmiştir. Çalışmada iş mülakatının hem en stresli (görevin açıklaması/ücret) hem de en ilgi çekici aşamalarını (şirketin tanıtımı/kariyer sürecinin açıklanması) aşamalarının belirlenmesini, hangi mülakat stratejilerinin stres düzeyini azaltabileceğini ve adayların katılımını artırabileceğini ortaya konmuştur.</p>
<p>Amaç, çalışanların değerlendirmesi sırasında hiper tarama paradigmasının uygulanarak lider-çalışan etkileşimlerinin sözcüksel ve nöro/psikofizyolojik belirteçlerini belirlemektir. Denekler, Örnek, eşleştirilmiş yönetici-işbirlikçi çiftlerden oluşmaktadır. Yöneticiler otoriter ve işbirlikçi olmak üzere iki farklı iletişim tarzı kullanmaları istenmiştir. Katılımcılardan, liderin bir çalışanı iş performansına göre değerlendirmek zorunda olduğu bir rol oynama yoluyla bir görüşmeye katılmaları istenmiştir. Katılımcılar kendilerinden istenildiği şekilde; bazı çiftler duyarlı ve katılımcı bir iletişim ve liderlik tarzı kullanmak zorunda kalmakla, bazı çiftler daha tek yönlü bir iletişim ile daha geleneksel ve otoriter bir liderlik tarzı kullanarak liderlik tarzlarını somutlaştırmışlardır. Rol oynama sırasında onu takip etmesi gereken lidere hayali bir senaryo ile ilerleme raporu verilmiştir. Çiftler görüşmenin zaman yönetimi konusunda özgür bırakılmışlardır. Tüm oturumlar kayıt altına alınmış ve otonomik ve elektrofizyolojik ölçümler ise tüm seans boyunca ve başlangıç değerleri için 120 saniye önce kaydedilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, çalışan bakış açısına göre takım çalışması, lider bakış açısına göre takım çalışması, çalışan bakış açısına göre değişim, lider bakış açısına göre değişim ve şirket misyonu kategorileri oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, yönetici-çalışan ilişkileri ve iletişim tarzını inceleyen nörobilimin örgütsel bağlamlarda incelenmesinin önemini ortaya koymuştur.</p>
<p>Amaç, otoriter ve katılımcı olmak üzere farklı liderlik tarzlarıyla yürütülen bir performans incelemesi sırasında yöneticilerin ve çalışanların nöro ve psikofizyolojik tepkilerini araştırmak ve değerlendirmektir. Deneyin katılımcıları 3 farklı şirketten gelen 11 lider ve 11 çalışandan oluşmaktadır ve bu katılımcılar işe alınmış ve daha sonra bir lider ve bir çalışan ikilisi şeklinde rastgele eşleştirilmişlerdir. Katılımcılar, liderler ve çalışanların bir performans değerlemesi yapacakları bir senaryoyu canlandırmaları istenmiştir. Buna göre çalışanlar üretkenlikleriyle değerlendirilirken, liderler de kendilerine verilen ilerleme raporuna göre belirli bir liderlik tarzını canlandırmışlardır. Liderlerden 5'i katılımcı lideri canlandırırken diğer 6 lider ise otoriter lider tarzını canlandırmışlardır. Yüz yüze etkileşimi teşvik etmek için ikililerin iki üyesi birbirine yakın ve yan yana yerleştirilmiştir. Her ikilinin zamanını yönetmekte özgür olabileceği şekilde hiçbir zaman sınırı konmamıştır. Tüm oturumlar kayıt altına alınmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcı liderlik tarzının sinirsel ve bedensel reaksiyonlara duygusal olarak daha senkronize olduğu ortaya çıkmıştır.</p>

Amaç ahlaki davranışın altında yatan süreçleri araştırmak için ahlaki bağlamlarda karar vermenin nörofizyolojik ve davranışsal bağintılarını araştırmaktır. Araştırmaya bir İtalyan şirketinden 18 yönetici katılmıştır. Denekler loş bir odaya 70 cm uzaklıkta bir bilgisayar monitörünün önüne yerleştirilmiştir. Katılımcılara E-Prime 2.0 yazılımı aracılığıyla gerçekleştirmeleri istenen bir görev verilmiştir. Söz konusu görevde çalışanlara profesyonel uyum, şirket uyumu ve sosyal uyum şeklindeki üç farklı rastgele ahlaki seçim koşulu önerilmiştir. Özellikle, görev iki oyuncu gerektirmektedir: bir miktar para atfetmek için savunan (seçim bağlamına göre farklı) ve yanıt veren (görevi gerçekleştiren kişi). Teklif sahibi, para miktarının nasıl atfedileceğine ve yanıt veren, önerilen teklifi kabul edip etmemeye karar verebilecektir. Yanıt veren teklifi reddederse oyuncular para alamayacaktır. Profesyonel koşulunda, oyuncuların birlikte yaptıkları ekstra ücretli bir iş için bir meslektaşına birlikte yaptıkları iş için tazminat olarak bir miktar para (1.000 Euro) atfetmeleri önerilmiş ve üç teklifi kabul edip etmemeleri önerilmiştir. Reddedilen teklifler için her iki taraf da para alamayacaktır. Şirket uyum koşulunda ise, çalışma ortamına kurumsal konut, spor salonu vb. gibi şirket faydalarının eklenmesi için yine bir miktar para (1.000 Euro) atfetmeleri ve bu faydaları artırmaya yönelik şirket ikramiyesinin bir kısmını atfetmeyi kabul edip etmemeleri önerilmiştir. Ayrıca sosyal uyum koşulu, oyuncuların sağlık sorunları olan bir meslektaşının akrabasına finansal olarak yardım etmek için şirket ikramiyelerinin bir kısmını bağışlamayı kabul etmelerini veya reddetmelerini önermektedir. Her koşul için 15 senaryo sunulmuştur. Farklı seçim koşulları, yaklaşık 15 dakika süren üç blokta sunulmuştur. Senaryo sunumundan sonra her birinin rastgele 15 kez tekrarlandığı üç farklı para atfı teklifi (adil, haksız ve tarafsız) önerilmiştir. Adil teklifler, yanıt veren için olumlu (60 katılımcı ve %40 teklif veren); haksız teklifler, aleyhine (%40 katılımcı ve %60 teklif veren) ve tarafsız teklifler her iki denek için eşit miktarda para atfedilmesini önermiştir (%50 katılımcı ve %50 teklif veren). Oyuncular, bilgisayar klavyesindeki "1" ve "0" tuşlarına basarak önerilen teklifi kabul veya reddedebilen oyunculara bu karar için bir zaman aralığı verilmemiştir. Ayrıca her teklif için deneklere, reddederlerse parayı alamayacakları hatırlatılmıştır. Sonuç olarak, hemodinamik sonuçlardan, farklı beyin bölgelerinde ahlaki koşullara ve teklif tiplerine göre O2Hb ve HHb aktivitesinde bir farklılık ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, ahlaki karar vermenin davranışsal ve nörofizyolojik bağintılarını göstermektedir.

Çalışmanın amacı stresli durumlarda nörobilişsel verimliliğin artırılması ve stres yönetiminin güçlendirilmesi yönelik üst yönetim pozisyonlarında çalışanlara yönelik verilen eğitimin etkilerini stresin öznel düzeyi ve fizyolojik belirteçleri, kaygı ve ruh hali profilleri, bilişsel yetenekler ve nörobilişsel verimlilik belirteçleri açısından test etmektir. Milano bölgesinde faaliyet gösteren bir kamu hizmeti şirketinde üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunan 16 profesyonel yöneticiden oluşan katılımcılara yönelik verilen ve farkındalık meditasyonu geleneğine dayanan zihinsel eğitim protokolünün etkileri eğitim öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışma, teknoloji destekli zihinsel eğitimin subjektif seviye ve stresin fizyolojik belirteçleri, kaygı ve ruh hali profilleri, bilişsel yetenekler ve nörobilişsel verimliliğin belirteçleri açısından potansiyel etkilerini, takip etmek ve test etmek amacıyla, eğitim öncesinde ve sonunda iki ana değerlendirme adımını içeren boylamsal bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Test edilen bu cihaz ve uygulama kullanıcıyı zihinlerinin ve beyinlerinin odaklanmış ve dikkati dağılmış/ telaşlı durumu hakkında bilgilendirmekte, böylece bedensel uyarılmaları hakkında daha derin bir farkındalık geliştirmelerine ve stresle daha fazla başa çıkma kaynakları geliştirmelerine yardımcı olabilmektedir. Bu uygulamalar özel giyilebilir nöro geribildirim cihazları tarafından desteklenmiştir. Her bir değerlendirme oturumu yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Farkındalık meditasyonu geleneğine dayanan zihinsel eğitim uygulamalarını içeren eğitim protokolü ise iki hafta sürmüştür. Günlük antrenmanların süresi, günde 10 dakikadan başlayıp 20 dakikaya kadar kademeli olarak artırılmış ve böylece giderek artan düzeyde egzersizler uygulamaya konulmuştur. Eğitimin öznel olarak algılanan stres düzeyi üzerindeki olası etkileri ve durumsal kaygı düzeyi üzerindeki etkileri, stres yönetimi müdahalelerinin potansiyelini test eden ve deneysel çalışmalarda ruh halinin modülasyonunu araştırmak için değerli bir araç olarak kabul edilen araçlarla (ölçek) test edilmiştir. Daha sonra katılımcıların, dikkat, algı, izleme, yürütme, bilgi işleme ve bilişsel kontrol verimlilikleri zorlu bir bilgisayar görevi ile test edilmiştir. Görevler sırasında katılımcıların dikkat eksikliği, kontrol eksikliğinin belirtisi olan erken yanıt, gerektiğinde verilen yanıt ve ihmal edilen yanıt şeklindeki yanıtları tepki süreleri ile puanlanmıştır. Daha sonra katılımcıların zaman baskısı altında yanıt seçim, yürütme ve kontrol mekanizmalarını da test etmek için Stim2 gibi yazılımlar aracılığıyla Stroop benzeri bilgisayarlı başka bir görev daha verilmiştir. Bu görev sırasında renkle ilgili dört kelime (İtalyanca sarı, mavi, yeşil ve kırmızı kelimeleri) hızlı bir şekilde PC ekranında sunulmuş ve katılımcıların iki farklı yanıt düğmesine hızlı bir şekilde basarak uyumlu ve uyumsuz renk-kelime çağrışımlarını ayırt etmeleri istenmiştir. Bu görev sonucunda da yine katılımcıların yanıt süreleri, yanıtların doğruluğu ve atlanan yanıtların hesaplanması ile performansları puanlanmıştır. Elektrofizyolojik belirteçler, nörobilişsel verimlilik, hem dinlenme sırasında (hem gözler açık hem de gözler kapalı dinlenme, her biri 90 saniyelik üç koşu) frekans alanı sürekli EEG aktivitesine dayalı nöro metrikler yoluyla ve olayla ilgili potansiyeller (ERP) aracılığıyla aktive edici bir görev (bilgisayarlı görev) sırasında değerlendirilmiştir. Hem dinlenme durumu kayıtları hem de bilişsel bir stres etkenine, yani zahmetli ve zorlayıcı bir bilişsel göreve maruz kalma sırasında, katılımcıların stres tepkilerinin fizyolojik belirteçleri de toplanmıştır. Özellikle, fotopletismografi yoluyla kardiyovasküler aktivitenin otonomik ölçümleri toplanmıştır. Sonuç olarak eğitim öncesi ve sonrası veriler, algılanan stre, kaygı, ruh hali değişkenleri, bilişsel performansları ve nörobilişsel verimliliğe ilişkin çevresel sensörler ile kaydedilen otonom ve nörometrik ölçümleri istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. Sonuçlar farkındalık temelli zihinsel eğitim ile stres, kaygı, öfke ve zihinsel yorgunlukta belirgin bir azalma; bilişsel görevler sırasında katılımcıların bilgi işleme verimliliğinde önemli bir artış; zihin-beyin sisteminin gevşeme, odaklanma yeteneği ve tepkiselliğinin elektrofizyolojik belirteçlerinde artış; ve sakinliğin iyileştirilmiş fizyolojik belirteçleri ve stres tepkisinden etkili bir şekilde iyileşme olduğunu göstermiştir.

Çalışmanın amacı, anahtar deneyi ve tuşa basma deneyi aracılığıyla içsel maddi motivasyon ve dışsal ruhsal motivasyonu nöro bilimsel olarak incelemektir. İçsel Motivasyonun Deneysel Prosedürü: Deney, rastgele seçilen kişilerden oluşan, kontrol ve deney grubu olarak ayrılan ve 18 kişiden oluşan her grupta her birinin 5'er saniyelik tuşa basma görevini içeren 3 görevi yerine getirdiği 36 katılımcı ile yürütülmüştür. Ödül grubunda, parasal motivasyon (performans ödülü) 2. aşamada verilmektedir. Testi yapan kişi, tuşa basmazsa 1 puan ödül alabilmektedir. Aşama 1 ve Aşama 3'te parasal bir motivasyon yoktur, yani ödül sabittir. Kontrol grubunun her üç aşamasında da parasal bir motivasyon yani sabit ödül yoktur. 2. aşama değişkenleri ayarlamak için tasarlanmıştır, bu nedenle 1. ve 3. aşamalarda iki grup arasındaki farkı gözlemlemek önemlidir. Tanımlayıcı istatistiksel analiz, deneyin farklı aşamalarında iki grup tarafından tuşlara doğru basma sayısı üzerinde gerçekleştirilmiştir. İki grup arasındaki farklılıkları açıklamak için, iki grubun 1. ve 3. aşamalarda doğru tuşa basma sayıları karma desen varyansı ile analiz edilmiştir. Dışsal Motivasyonun Deneysel Prosedürü: Yine ödül ve kontrol grubunun yer aldığı deney sürecinde içsel motivasyon deney sürecinden farklı olarak, sosyal karşılaştırma durumu manevi motivasyon olarak belirlendiği için ödül grubu ikinci aşamada, kendisinininkinin yanı sıra başka bir kişinin tuşa basma geri bildirim sonucunu görebilirken, kontrol grubu yalnızca kendi tuşa basma geri bildirim sonucunu görebilmektedir. Araştırma sonucunda maddi motivasyonun her zaman olumlu bir rol oynamadığı ve hatta bazen içsel motivasyonu yok edebileceği ortaya konulmuştur. Bu nedenle, işletmelerin, motivasyon yönetiminde bu durumu dikkate almaları gerekmektedir. Manevi motivasyon deneyi yapıldığında FRN genliğindeki fark 3 ila 1. aşamalarda artar. Buna göre araştırma sonucu manevi motivasyonun içsel motivasyonu etkilediğini ve işletmelerin çalışanları motive etmek için manevi motivasyona dikkat etmesi gerektiğini göstermektedir.

Amaç, olayla ilgili potansiyeller (ERP) yöntemini uygulayarak İSG denetimleri sırasında kullanılan iki tür uygulama cümlesinin (sert ve caydırıcıya karşı hafif ve kibar ifadeler) işlenmesinin sinirsel özelliklerini araştırmaktır. Çince kelimelerle tasvir edilen sert ve caydırıcı ifadeler ile yazılı yumuşak ve kibar ifadeler arasında ayırım yapmaları istenen katılımcıların bu esnada EEG verileri kaydedilmiştir. Deneye Zhejiang Üniversitesi'nde sağ elini kullanan 16 öğrenci katılmıştır. Deneyde öncelikle merkezi hükümet veya bazı yerel yönetimlerin yayınladığı yönetmelik ve belgelerden İSG denetimlerinde kullanılan 60 yaptırım ifadesini seçilmiştir. İkinci olarak, beş puanlık Likert ölçeğinde (1 = en hafif ve kibar ve 5 = en şiddetli ve caydırıcı) her yaptırım ifadesinin ciddiyetinin algılanan uyarılma gücünü ve caydırıcılığını değerlendirmek için ERP deneyine katılmayan altmış katılımcıyı işe alınmıştır). Son olarak ilk 60 yaptırım ifadesi arasından 30 tanesini seçilmiş ve bunlar derecelendirme puanlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Bir grupta ortalama 3.653 adet ağır ve caydırıcı 15 ifade (örn., "Yaptırım olarak disiplin uyarısı aldınız", "Tehlikeleri derhal ortadan kaldırın", "Zorunlu denetim yapacağız" vb.) yer alırken, diğer grupta ise ortalama 2.660 adet yumuşak ve kibar 15 ifade ("Merhaba! Lütfen kimliğinizi gösterin", "Lütfen görüş alanında yardım edecek birini gönderin", "Lütfen onaylayın ve adınızı imzalayın" vb.) yer almıştır. İki grup arasındaki derecelendirme puanları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Deney esnasında izole edilmiş bir odada oturan katılımcıların, aynı anda EEG kayıtları kaydedilmiştir. Söz konusu ifadeler katılımcılara 1 m uzaklıktaki bir ekranda görüntülenmiştir. Her bir katılımcının 90 denemeyi tamamladığı deneyde, ilk olarak 500m boyunca siyah bir sabitleme işareti, ardından 2000 ms'lik yaptırım ifadesi (şiddetli ve caydırıcı veya yumuşak ve kibar) ve son olarak 500 ms boyunca gri bir ekran sunulmuştur. Katılımcılardan ifadeleri en kısa sürede yanıtlayabilmeleri için 1 veya 3 numaralı tuşa basmaları istenmiştir. Deneyin tamamı 6 dakikadan fazla sürmemiştir. ERP sonuçları, şiddetli ve caydırıcı ifadelerin, hafif ve kibar ifadelerle kıyasla merkezi parietal kafa derisi dağılımıyla önemli ölçüde artırılmış P300 amplitüdünü ortaya çıkardığını göstermiştir. İnsanların, sert ve caydırıcı ifadeleri motivasyon açısından daha önemli olarak değerlendirebileceklerini ve uyarılmalı koruma için uygulama ifadelerinde yer alan şiddet ve caydırıcı bilgileri ayrıntılı bir şekilde işleyebileceklerini ortaya koymaktadır. Çalışma sonuçları, işletmeler için özellikle İSG teftişlerinin performansının artırılmasına yardımcı olacak sinirsel düzeydeki farklı uygulama ifadelerinin etkinliğini ölçmek için bir araç sağlamıştır.

Amaç, üst düzey yöneticilerin ilham verici liderliğini eğitmek için bireysel olarak uyarlanmış koçluk müdahalelerini geliştirmek ve izlemek için nöro tarama ölçümünü uygulamaktır. Söz konusu koçluk müdahalesi, belirli bireysel özelliklerin kullanılması ve ifadelerin optimize edilmesi yoluyla minimum psikofizyolojik maliyetle maksimum bir performans elde ederek yönetsel liderliği geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın hedef kitlesi, Helsinki'nin büyük bir metropol bölgesinde bulunan çeşitli sektörlerden (Finans ve Bankacılık, İşletme/Yönetim, Sigorta, Sağlık Hizmetleri ve Eğitim ve Öğretim dahil) üst düzey yöneticilerden oluşmuştur. Üst düzey yöneticilerin seçilmesinin nedeni, üst düzey yöneticilerin daha dönüşümcü davrandıkları ve bu becerilere daha düşük hiyerarşik pozisyonlara sahip çalışanlara göre daha fazla ihtiyaç duyduklarının belgelenmesidir. Kaynak kısıtlılığı ve üst düzey yöneticileri hedef alan 4 aylık gerçek dünya koçluk müdahalesi olması nedeniyle katılımcı sayısı 11 ile sınırlandırılmıştır. Tüm katılımcılar nörolojik (qEEG taraması) ve psikometrik protokollerin yanı sıra öznel durum sıralamasını da tamamlamışlardır.

Birini değerlendirme aşamasını (Değerlendirme I) oluşturan Psikometrik ve EEG taramalarından sonra koçluk yapan kişilere 4 aylık bir koçluk liderliği eğitimi verilmiştir. İkinci değerlendirme aşamasında ise (Değerlendirme II) eğitimi tamamlayan kişilere Beck Anksiyete Envanteri ve Beck Depresyon Envanteri anketleri yapılmış ve EEG kayıtları değerlendirilmiştir. Ayrıca eğitim öncesi (Değerlendirme-I) ve sonrasında (Değerlendirme-II) öznel durumlarını tek kelimeyle belirtmeleri istenmiştir. Sonuç olarak, QEEG tarama profili, her danışanın farklı özelliklerini ve özelliklerini karakterize eden dokuz ölçümle sonuçlanmıştır. Bu profillere dayanarak danışanlara bireyselleştirilmiş 4 aylık koçluk programları önerildiğinde sonuçlar, bireysel olarak tasarlanan 4 aylık koçluk programına katılımın, koçluk yapılan kişilerin %71,7'sinde metriklerde önemli bir iyileşme (%70,7) veya optimizasyon (%55,6) ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu durum, ölçeklerin puanlarıyla paralellik göstermektedir. QEEG tarama profili oluşturmanın kullanılmasının koçlara ve eğitmenlere etkili, esnek ve sürdürülebilir liderlik için gerekli olan temel özellikleri ve özellikleri destekleyen derin dinamik nörolojik mekanizmaları değerlendirmelerine ve bunların zaman içindeki gelişmelerini takip etmelerine olanak sağladığı sonucuna varılmıştır.

Amaç, somut terimlerle, olayla ilgili potansiyelleri (ERP'ler) kullanarak, ekonomik bir bağlamda (çalışanları işten çıkarmak) ve bir sosyal ağda yöneticilerin hedef çalışanları değerlendirmelerinde yer alan ince taneli beyin süreçlerini ve kendileri tarafından bildirilen duyguları incelemektir. Deneye gönüllü olarak katılan 60 işletme öğrencisinin sekizi beyin sinyallerindeki aşırı artefaktlar nedeniyle dışlanmış ve veri analizi için 45 geçerli katılımcı kalmıştır. İşe alınan toplam 180 katılımcıya, kendilerini bir firmanın yöneticisi olduklarını hayal etmeleri ve alan yazına dayalı olarak internetten elde edilen 200 çalışanın 200 portresini 7 puanlık bir testle değerlendirmeleri gerektiği söylenmiştir. Sonunda, iki değerlendirme turunda verilen derecelendirmelerden dört kategoriye eşit olarak dağıtılan 100 çalışan portresi seçilmiştir. Deney ekonomik ve sosyal ağ bağlamlarını içeren iki aşamadan oluşmaktadır. Ekonomik bağlamda katılımcılardan kriz dönemindeki bir firmanın yöneticisi olduklarını hayal etmeleri istenirken, sosyal ağ bağlamında, katılımcılardan bir firmanın yöneticileri olduklarını ve sosyal ağlarında bazı çalışanların ağdan çıkarılmasını gerektirecek bazı sorunlarla karşılaşacaklarını hayal etmeleri istenmiştir. İki aşamanın dizileri dengelenmiş ve her blokta 25 senaryo sunulmuştur. Ardından aşamalar, 4 SCM kategorisindeki çalışanların portreleri ekranda verildiği ve katılımcılardan fotoğraftaki çalışanları işten çıkarma ya da sosyal olarak dışlama ile ilgili duygularını değerlendirmeleri istedikleri her aşama için 25 denemeyle sonuçlanmıştır. Her denemede, 500 ms boyunca bir ünlem işareti sunulmuş ve ardından senaryo anlatılarak katılımcıların çalışanları neden işten çıkarmaları veya sosyal olarak dışlamaları gerektiği açıklanmış ve çalışanı sosyal olarak dışlayıp dışlamama ya da kovup kovmamaya karar vermeleri istenmiştir. Daha sonra 4 kategoride 4 çalışan portresi rastgele sırayla sunulmuştur. Ekranın ortasında çalışanın portresi yer almadan önce her hedef çalışanın sunumu 1.000 ms'lik bir sabitleme ile başlamıştır. Çalışana 2 saniye gösterildikten sonra, kendi bildirdiği duygular ölçülmüştür. Katılımcılardan kovmak veya sosyal olarak dışlamak için bir hedef çalışan seçmelerini istemek; yerine, katılımcılardan 7 puanlık bir ölçekte karşılık gelen sayıyı yazarak (1 = rahatsız, 7 = rahat) «Bu çalışanı işten çıkarmak veya sosyal olarak dışlamak sizi _____ hissettiriyor» şeklinde bir derecelendirme yapmaları istenmiştir. Tüm deneysel süreç boyunca, bir EEG sinyali kaydedilerek sonrasında sayısallaştırılmıştır. Sonuç olarak hedef peşinde koşma teorisinin öngördüğü gibi, beyin dinamikleri ve kendi kendine bildirilen ölçümler, iki örgütsel bağlamda büyük ölçüde farklılık göstermiş ve rekabetçi hesabın müdahaleci hesaba göre daha fazla önem arz ettiği görülmüştür. Sonuçlar yönetim araştırmaları açısından değerlendirilmiş ve tartışılmıştır.

Amaç, liderlik yönleri (dönüşümcü/etkileşimci)(Çok Faktörlü Liderlik Anketi/MLQ değerlendirmesi aracılığıyla), bilişsel işlevler (Wechsler Bellevue değerlendirmesi aracılığıyla) ve beyin aktivite modeli/beyin haritalaması (Elektroensefalografi/EEG aracılığıyla) arasındaki ilişkileri gözlemek ve analiz etmektir. Beynin verilen uyarı üzerindeki kontrolünü gözlemek için uyarı nöro geribildirim yoluyla verilmiştir. Nöro geribildirim aşamasında beyin aktivitelerini kaydetmek için ana alfa dalgaları ile ilgi alanı olarak lobus frontalis ile elektroensefalografi kullanılmıştır, katılımcılar kendi beyin dalgalarını kontrol etmeleri için eğitilmişlerdir. Katılımcılara beş seansta uyarı verilerek EEG aracılığıyla beyin aktiviteleri ölçülmüştür. Çalışmada on katılımcı yer almıştır. Bunlar, üç yıldan fazla bir süredir bir organizasyonu yöneten yöneticiler ve yönetici pozisyonunun üstü olanlardır. Psikolog ile yapılan kişisel görüşmeler yoluyla elde edilen MLQ ve WB testi verileri ile katılımcılarla 15-30 dakika (MLQ) ve 60-120 dakikalık (WB) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra 10-20 uluslararası sistem EEG elektrot yerleştirme yöntemine uygun olarak EEG elektrotları yerleştirilmiştir. Beynin faaliyetleri 12 dakika boyunca kaydedilmiştir. İlk bir dakika boyunca temel çizgiyi yapma ve sonrasında iki dakika gözlerini kapatma şeklinde beş kez tekrarlanan görevler sonucunda veri kayıtları alınmıştır. Veri kayıtları sırasında katılımcıların uyumamaları gerektiği de hatırlatılmıştır. Nöro geribildirim uyarısı verilmeden önce ve sonra olmak üzere iki aşamada veri kaydı gerçekleştirilmiştir. Her seansta nöro geribildirim uyarısı vermek yaklaşık yirmi dakika sürmüştür ve her katılımcıya beş seans uyarı verilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre tüm katılımcıların dönüşümcü bir liderlik tipine sahip oldukları ortaya konmuştur. Nöro geribildirim sayesinde ise katılımcıların bilinçli oldukları beyin dalgalarını kontrol edebilmeleri sağlanmıştır. Buna göre liderlerin beyin dalgalarını kontrol edebildiklerinde ve bilinçli olduklarında en iyi performansı gösterebilecekleri görülmüştür.

Amaç, Motivasyon süreci boyunca eşit zorluktaki görevler arasında seçim yapma fırsatını manipüle ederek, özerklik desteğinin etkisinin davranışsal ve elektrofizyolojik olarak incelenmesidir. Çalışmaya yaşları 20 ile 25 arasında değişen 18 sağlıklı, sağ elini kullanan denek (14 erkek) üniversite öğrencileri katılmıştır. Loş ışıklı, ses yalıtımlı ve elektrikle korunan bir odada oturan deneklere uyarılar bir bilgisayar ekranının ortasına 100 cm uzaklıkta sunulmuştur. Deney seçimli ve seçimsiz denemelerden oluşan 40 denemeyi kapsayan 4 bloktan oluşmaktadır. Deney sırasında katılımcılar seçim yapabilmek ve görevleri tamamlayabilmek için bir tuş takımı kullanmışlardır. Deneyde katılımcılara 3 saniyelik süreleri tahmin etme şeklindeki zaman tahmini görevleri verilmiştir. Katılımcılara verilen ve başarı süresi penceresinin görev türüne karşılık gelen 2 tür görevi, 3 saniyeden biraz önceki bir zaman penceresini belirten A görevi için sarı simge ve 3 saniyeden biraz sonraki bir zaman penceresini belirten B görevi için mavi simgeyi temsil etmektedir. Süre tahmini başladıktan sonra katılımcılar, geçen sürenin belirli bir aralığa düştüğünü düşünüyorlarsa hemen tuş takımındaki herhangi bir tuşa basarak yanıt vermelidirler. Her deneme 1000ms süren bir ipucuyla başlamıştır. "Seçim" ipucu gösterilirse, ekranda iki simge belirdikten sonra katılımcılar iki görev arasından serbestçe seçim yapabilecek ve seçilen görev 1000 ms süreyle çerçevelenecektir. Talimatta katılımcılara gönüllü seçim koşulunda seçme özgürlüğüne sahip oldukları ancak aynı görevi tekrar tekrar yapmaktan kaçınmaları gerektiği bilgisi verilmiştir. "Seçim yok" görüntüsü çıktığında ise denemeler için bu defa bilgisayar rastgele bir görev atayarak ilgili simgeyi çerçevelemektedir. Sonrasında 600-800 ms süren rastgele boş bir ekranın ardından zaman tahminin başlatılması için işaret görevi görecektir ve tamamlanacak görevi temsil eden özel simge ekranın ortasında sunulmuştur. Tahmini aralığın sonunu tuş takımındaki herhangi bir tuşa basarak belirten katılımcıların düğmeye basılmasının ardından 800 ms süren bir sabitleme süresi gösterilmiştir. Sabitleme süresinin sonunda katılımcılara performans geri bildirimleri verilmiştir. Yanıt gerekli sürede gerçekleştiyse olumlu geri bildirim (yeşil bir onay işareti ve belirli durma süresi); yanıt gerekli sürenin dışında meydana gelirse (yani düğmeye çok erken veya çok geç basıldıysa), olumsuz geri bildirim (kırmızı bir çarpı işareti ve karşılık gelen durma süresi) görüntülenmiştir. Deneyin ardından katılımcılardan hem seçilen görevi hem de kendilerine rastgele atanan görevi yapmaktan aldıkları zevk düzeyini altı noktalı anlamsal farklılık ölçeği (0 = en az zevkli ve 5 = en zevkli) kullanarak derecelendirmeleri istenmiştir. Ayrıca kazanma motivasyonları, kazanmaya olan güvenleri ve sonuç beklentileri ölçülen katılımcılar, görevi başardıklarında veya başarısız olduklarında algılanan mutluluklarını ve algılanan kayıplarını bildirmişlerdir. Araştırma sonucuna göre, daha fazla olumsuz uyarıdan önce gelen olumsuzluk ve genişlemiş bir FRN kayıp-kazan farkı dalgası, olumlu sonuca yönelik artan beklenti (beklenti aşaması sırasında) ve aynı zamanda seçim mevcut olduğunda görevi yönelik (sonuç değerlendirme aşaması sırasında) yoğunlaştırılmış içsel motivasyonu göstermiştir. Ayrıca işyerinde özerkliği destekleyen iş tasarımının önemli rolünü göstermektedir.

Amaç, önceki yeterlilik hayal kırıklığının kişinin daha sonraki yetkinlik destekleyici görevde kazanma motivasyonu üzerindeki etkisini incelemektir. Katılımcılar belirlenmeden önce örneklem büyüklüğünü belirlemek için güç analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre önerilen örneklem büyüklüğünün 44 olduğu belirlenmiştir. Çalışmaya yaşları 19 ile 24 arasında değişen 48 sağlıklı, sağ elini kullanan ve Guangdong Teknoloji Üniversitesi'nden kayıtlı öğrenciler katılmıştır. Dolayısıyla örneklem büyüklüğünün gereksinimi karşıladığı görülmüştür. Rastgele olarak kontrol veya deney grubuna atanan katılımcılar, loş ışıklı, ses yalıtımlı ve elektrikle korunan bir odada rahatça otururken deneysel uyarılar bir bilgisayar ekranının ortasında 100 cm uzaklıkta, $6,2 \pm 5,4$ görsel açıyla sunulmuştur. Her biri 60 deneme içeren ve iki oturumdan oluşan deneyde deneklere görevleri tamamlamak için bir tuş takımı kullanmaları talimatı verilmiştir. Her iki gruptaki katılımcılara sırasıyla 1. oturumda TE görevini tamamlamaları ve 3 saniyelik süreleri tahmin etmeleri ve 2. oturumda SW görevi üzerinde çalışmalarını talimatı verilmiştir. Birinci oturumda TE görevini değerlendiren katılımcıların sürenin 3 saniyeye yakın olduğunu düşünmeleri durumunda tuş takımındaki herhangi bir tuşa basarak yanıt vermeleri gerektiği ve kontrol grubundaki katılımcılara orta zorlukta bir TE görevi üzerinde çalışmalarını talimatı verilmiştir. Deney grubundaki katılımcılara ise son derece zor bir TE görevi verilmiştir. 2. oturumda, her iki gruptan katılımcılara, yeterliliği destekleyen aynı SW görevini orta zorlukta tamamlamaları talimatı verilmiştir. SW oyunu sırasında SW otomatik olarak başlayacaktır ve katılımcılar nöbeti 3 saniye civarında durdurmak için ellerinden geleni yapmalıdır. Görev başladıktan sonra katılımcılar klavyede diledikleri tuşa basarak görevi tamamlayabilmektedirler. Düğmeye basılmasının ardından 800-1200 ms süren bir sabitleme süresi gösterilmiştir. Bir denemenin sonunda 1500 ms boyunca performans geri bildirimlerini alan katılımcıların yanıtları, önceden belirlenen aralığa giren hedefe yeterince yakınsa, görev performansları yeşil yazı tipiyle ve yeşil kenarlıkla görüntülenmiştir. Yanıtlar davranışsal tepki önceden tanımlanmış başarı aralığının dışında olursa, görev performansları kırmızı bir yazı tipiyle görüntülenmiştir. Deneyden önce profesyonel bir anket web sitesi aracılığıyla tüm deneklerin başarı hedef yönelimlerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen çevrimiçi bir anket doldurmaları istenmiştir. Tek sayılı maddeler kişinin performans hedef yönelimini ölçerken, çift sayılı maddeler kişinin ustalık hedef yönelimini ölçer. Ayrıca deneyin sonunda görevi üzerinde çalışırken yeterlilik hayal kırıklığı düzeylerini derecelendirmeleri istenen katılımcıların temel psikolojik ihtiyaç memnuniyeti ve hayal kırıklığı algısı ölçülmüştür. Denekleri görevlere alıştırmak için, her oturumun başlangıcından önce resmi görevi benimseyen bir uygulama oturumu uygulanmıştır. Deneyde uyarılar, kayıt tetikleyicileri ve yanıt verileri E-Prime 2.0) tarafından sunulmuş ve kaydedilmiştir. Özetle, önceki yeterlilik hayal kırıklığının kişinin daha sonraki yetkinlik destekleyici görevde kazanma motivasyonu üzerindeki etkisinin incelenmesi için, elektrofizyolojik bir çalışmada kişinin yeterlilik hayal kırıklığını görev zorluğu yoluyla manipüle edilmiş ve her iki gruptaki katılımcılara art arda iki oturumda sırasıyla zaman tahmini görevi ve kronometre görevi üzerinde çalışmalarını talimatı verilmiştir. Deney grubundaki katılımcılar çok zor ve orta zorlukta olmak üzere iki görevi iki oturumda gerçekleştirirken; kontrol grubundaki katılımcılar ise her iki oturumda da orta zorlukta bir görevi gerçekleştirmişlerdir. İkinci oturum sonunda her iki grup karşılaştırıldığında hayal kırıklığına uğramış katılımcıların bir sonraki yetkinliği destekleyici görevde kazanmak için artan bir motivasyona sahip olduğu görülmüştür. Buna göre çalışmanın sonuçları yönetim uygulamaları için önemli kılavuzlar sağlayan, hayal kırıklığına uğramış yeterlilik ile ilgili nöro bilimsel kanıtlar sağlamıştır.

Amaç, liderlik tarzının bir lider-çalışan ikilisi içindeki duygusal ve empatik süreçler üzerindeki etkilerini incelemektir. Deneyde 11 lider-çalışan ikilisi, çalışanın performans değerlendirmesiyle ilgili rol yapmalı bir görüşmeye katılmıştır. Görüşme sırasında liderin, görevlendirildiği duruma bağlı olarak katılımcı veya daha yönlendirici bir liderlik tarzı kullanması gerekmektedir. Videoya kaydedilen görüşmenin tamamı boyunca kortikal aktivite (elektroensefalografi, EEG) ölçülmüştür. Sonuçlar, katılımcı tarzdaki ikililer için DLPFC alanlarında Delta ve Teta EEG bantlarının güç ve tutarlılık ölçüsünde bir artış olduğunu göstermiş; bu, etkileşimin belirli bir duygusal çağrışımla birlikte, katılımcı ikili bileşenleri için görüşmede yönlendirici olana kıyasla daha büyük bir katılım olduğunu ortaya koymuştur. Bu ikililer, DLPFC üzerindeki artan Beta gücüne bağlı olarak dikkatlerini etkileşime daha iyi odaklamışlardır. Bu çalışma, işyerinde sağlığın geliştirilmesine yönelik kişilerarası süreçlere ilişkin cesaret verici vurguları göstermektedir.

Çalışmada, yüksek ve düşük risk tercihinin girişimcinin işbirliği davranışı üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla IGT'ye Olayla İlgili Potansiyeller (ERP) deneyi eklenmiştir. Girişimcinin davranış seçimini analiz etmek için ilgili davranış ve ERP verilerini elde ettik. Sonuçlar, işbirlikçi veya işbirlikçi olmayan davranış sözcüklerinin geri bildirimine bakılmaksızın, düşük risk tercihi olan bireylere göre yüksek risk tercihi olan bireylerde P300'ün daha büyük ve FRN'nin genişliğinin daha küçük olduğunu göstermiştir. T-testi sonuçları, iki risk tercihi türü arasında seçim oranında önemli farklılıklar olduğunu ve işbirlikçi olmayan seçeneğin ortalama tepkisinin bulunduğunu göstermiştir. Yüksek risk tercihi olan bireylerin işbirlikçi olmayan davranış niyeti, düşük risk tercihi olan bireylere göre daha yüksektir. Dolayısıyla risk tercihi, girişimcilerin işbirlikçi davranış niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve yüksek risk tercihi olan bireylerin işbirlikçi olmayan davranış niyeti, düşük risk tercihi olan bireylere göre daha yüksektir.

Amaç, koçluk seansının aşamaları aracılığıyla koç ve danışan arasındaki ilişkinin nesnel ölçümlerini sinirbilimsel bir yaklaşımla sunmaktır. Çalışma, Milano'daki (İtalya) IULM Üniversitesi'ndeki BrainLab Nöropazarlama Laboratuvarı'nda yürütülmüştür. Katılımcılar, homojenliği sağlayacak kriterlere göre seçilen ve aynı lisans dersini alan 16 üniversite öğrencisidir. Çalışmada örneklem büyüklüğü Güç Analizi ile belirlenmiştir. Deneyde, öğrenciler kariyer koçluğu oturumlarına katılırken, duygusal durumları beyin (EEG) ve fizyolojik (Deri iletkenliği) aktiviteleri kaydedilerek ölçülmüştür. Koçluk oturumları, koç ve danışanın rahat bir koltuğa oturduğu yüz yüze bir diyalogdan oluşan Temel Koçluk yaklaşımını uygulayan profesyonel bir koçtan yararlanılmıştır. Koçun görevi öğrencilerin gelecekteki hedeflerini, isteklerini ve ruh hallerini anlamaktır. Seanslar her zaman aynı koç tarafından yürütülmüştür. Seanslar yaklaşık 90 dakika sürmüş ve koç ve danışan arasındaki ilişki; koçun kinesiyolojik (kas testi) testleri kullanarak hedeflere ulaşma yolunu değerlendirmesi ve danışan seans sonrasındaki duygularını tartışması şeklindeki üç aşamadan oluşmuştur. Her aşama, EEG kulaklığı ve cilt iletkenliği gibi araçlarla değerlendirilmiştir. Sonuçlar, nörofizyolojik aktivitenin koç-koçluk ilişkisindeki farklılıkları anlamamanın bir yolu olarak değerlendirilebileceğine dair ilk kanıtları sağlıyor, böylece koçluk müdahalelerinin etkinliği hakkında bilgi sağlıyor ve okuldan işe daha iyi bir yaşam geçişini kolaylaştırmaktadır.

Çalışmada, çalışanların evde mi yoksa işyerinde mi daha motive olarak çalıştıklarını tespit etmek amacıyla çalışanların her iki ortama da verdiği motivasyonel tepki EEG yöntemi ile ölçülerek, "hangi çalışma ortamının onları en çok motive edici ortam" olduğu soruna cevap vermeye çalışılmıştır. EEG analiz tekniği kullanılan araştırma İstanbul Arel Üniversitesi merkezi laboratuvarlarının EEG cihazı kullanılarak, deney katılımcılarının üniversitede ve evde çalışma ortamlarında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, gönüllülük esasına göre seçilen 5 akademisyen katılmıştır. Katılımcıların işle ilgili herhangi bir uyarana maruz kalmaları esnasında hangi ortamda dikkatlerinin daha yoğun olarak uyarana verdikleri beyin yanıtını ölçümlemek üzere EEG cihazı kullanılarak beyin yanıtları incelenmiştir. Deneysel araştırmanın uyararı seti olarak; üniversitenin kullanmakta olduğu kurumsal mail hesabı olan "Outlook", ikincisi özel mail hesaplarını ifade eden "Gmail", üçüncüsü kurumsal online toplantı uygulaması "Teams" görsel içerikleri olmak üzere üç temel konuda görsel içerik hazırlanmıştır. Seçilen görseller boyut, renk, çözünürlük ve parlaklık gibi görsel işlemeyle etkileyebilecek karıştırıcı değişkenler açısından düzenlenerek kontrol edilmiştir. Blok tasarım halindeki görsel uyarılar katılımcılara 5 dakika (300 saniye) boyunca 120 cm mesafeden 17 x 17 cm çapındaki ekranda 3-7 saniye arasında tesadüfi olarak sunulmuştur. Veriler, ilgili bölge belirlenerek, dijital olarak filtrelenmiştir. EEG verileri her elektrot bölgesi için görsel uyarının geldiği andan önceki 500 ms ve uyarandan sonraki 1000 ms olmak üzere toplam 1500 ms uzunluğundaki zaman dilimlerine (epok) ayrılmıştır. Özne epok ortalamalarının ardından büyük grup ortalaması alınmıştır. Deney tasarımında katılımcılara gösterilen görsel uyarılara verilen beyin yanıtlarında P100 olay ilişkili potansiyel için 30-150 ms aralığındaki, P300 olay ilişkili potansiyel için 220-380 ms aralığındaki pozitif tepe noktaları incelenmiştir. EEG çekim sonuçlarına göre, çalışanların evden veya işyerinden çalışırken tüm görevleri aynı motivasyon ve dikkat ile yerine getirmediği; yaptıkları görevin niteliği ve şekline göre motivasyonlarının değiştiği bulunmuştur.

Lider-oyuncu ilişkisini araştıran çalışmada farklı lider davranış modellerinin ekip üyelerinin performansına veya algılarına etkisinin olup olmadığını incelemek amaçlanmıştır. Çalışmada elektromiyografi (EMG) ve hassas kamera analizi kullanılarak, antrenörün sergilediği farklı davranış modellerine yanıt olarak oyuncuların dirsek eklem hareketlerinde ve kaslarında meydana gelen mekanik değişiklikler ve çeşitli uyarılara verilen beyin tepkilerini tespit etmek için EEG kayıtları incelenmiştir. Ayrıca oyuncuların Lider Davranış Ölçeği anketine verdikleri yanıtlar analiz edilerek, farklı zamanlardaki serbest atış performansları yukarıda belirtilen analiz yöntemlerinden elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre liderin anlık farklı davranışlar sergilemesinin oyuncuların anlık performansını etkilemediği sonucu varılmıştır. EMG, hassas kamera analizleri, EEG kayıt analizleri, serbest atış yüzdeleri ve anket yanıtları, liderin davranışındaki anlık değişikliklerin basketbolcuların performansı üzerinde önemli bir etki yaratmadığını ortaya koymuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

Tablo 4'ten çıkan sonuçlara göre, nörobilim ile ilgili yönetim alanında yapılan deneysel çalışmalara bakıldığında, söz konusu çalışmaların sırasıyla en çok "Motivasyon", "Liderlik", "İş Değerlendirmesi/Performans", "Stres" ve "Ahlak" gibi örgütsel ve davranışsal konularla ilgili olduğu görülmüştür. Bunun sebebinin nöro bilimsel metodolojik yaklaşımların örgütsel ve yönetsel bağlamlarda incelenmesi ve çalışmalarda insan duygularının da katılımı ile nörolojik ölçümlerin sosyal bilimlerdeki kullanımlarının artmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Deneysel çalışmaların sonuçlarına bakıldığında, özellikle farklı liderlik tarzlarıyla ilgili yapılan nörolojik ölçümlerle (EEG, Deri İletkenlik Tepkisi, SCR ve Kalp Atış Hızı) bilgiler elde edildiği görülmüştür. Söz konusu sonuçlar çalışan ve yönetici ilişkileri, iletişimleri ve etkileşimleri ile ilgili süreçleri değerlendiren nörobilimin örgütsel anlamda yönetim alanına önemini vurgulamaktadır. Ayrıca örgütlerin sürdürülebilirliği ve rekabet üstünlüğü sağlamanın yanında çalışan/insan unsurunun önemi düşünüldüğünde, insan davranışlarının anlaşılabilirliği için beyin aktivitelerinin ve duygularının incelenmesi örgütler için oldukça önemlidir. İnsan beyninin ve davranışlarının çok karmaşık bir sisteme sahip olduğu göz önüne alındığında örgüt ortamında çalışan davranışlarını daha iyi açıklayabilmek için nörobilimden faydalanmayı gerektirmektedir (İmamoğlu, Latifoğlu & İnce, 2021, s. 101).

Ülke bazında incelendiğinde ise çalışmalara katkıda bulunan araştırmacıların ağırlıklı olarak İtalya ve Çin'de olduğu dolayısıyla da Avrupa ülkelerinde yer alan araştırmacıların nöro yönetim alanı ile ilgilendiği görülmektedir. Ülkemizde ise, yönetim alanında, araştırmaya dahil edilen yıllar arasında yapılmış olan sistematik, tanımlayıcı ve biyometrik çalışmalara rastlanılmakla birlikte henüz yapılmış olan deneysel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu anlamda nöro yönetim kavramının yönetim alanında olgunlaşmaya başladığı ve hatta giderek büyüyen bir disiplin olduğu ancak henüz istenilen düzeyde deneysel çalışmaların yapılamadığı görülmektedir. Deneysel çalışma anlamında yönetim literatüründeki boşluğun ve çalışmaların çoğunlukla teorik olmasının deneysel çalışmalar için gerekli teknolojik altyapının (EEG, Eye Tracking, GSR, fMRI gibi nörolojik cihazlar ve laboratuvar ortamları) olmaması ve söz konusu cihazların sosyal bilimler yerine daha çok tıp bilimlerinde kullanılması, bu araçların kullanımının uzman yardımı gerektirmesi, söz konusu araçların kullanımı ve deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda veri toplama ve maddi olanaklara ilişkin güçlüklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca nöro pazarlama ve nöro iletişim gibi bazı alt disiplinlerde deneysel çalışmalar yapılmakla birlikte, özellikle yönetim alanında bir boşluk olmasının, araştırmacıların deneysel çalışmalara denek olacak katılımcı şirketler, yöneticiler ve çalışanların deneysel çalışmalara mesafeli ve önyargılı olmaları gibi birtakım güçlüklerle karşılaşmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle yönetim alanında ampirik veri elde etmede, deneysel çalışmalara konu olacak işletme sahipleri ve yöneticilere, etik ilkeler çerçevesinde gerek denek olarak katılımcı olma gerekse bireysel ve örgütsel anlamda deneysel çalışmalara ampirik veri oluşturma konusunda gerekli destekleri sağlamaları; bu konuda daha bilinçli, anlayışlı olmaları ve farkındalık kazanmaları; işletme paydaşları, üniversiteler ve yerel yönetimlerle işbirliği içerisinde olmaları; yönetim ve üretim süreçleri ile ilgili şeffaflık sağlamaları ve bu anlamda bilime katkı sunmaları için önemli görevler düşmektedir. Bunun için bu konuda örnek olacak deneysel çalışmalar ve projelerin yapılması alandaki akademik çalışmaların gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan deneysel araştırma yapmak için karşılaşılan güçlüklerle ilişkin alt yapı desteklerinin sağlanmasının deneysel araştırmaların önünü açacağı ve özellikle yönetim alanında yapılacak yeni deneysel çalışmalarla yönetim literatürünün zenginleşeceği düşünülmektedir.

Tablo 4'teki deneysel çalışmalarda yaygın olarak EEG kullanıldığı görülmektedir. Maliyeti, işlevselliği ve kullanım kolaylığı açısından sıklıkla tercih edilen EEG, aynı zamanda yukarıdaki deneysel çalışmalarda olduğu gibi geleneksel ölçme yöntemleri (anket gibi istatistiksel ölçümler) ile kullanılması da araştırmacılara pratik bir araç sağlamaktadır.

Çalışmaların deneysel prosedürleri incelendiğinde ise dikkat çekici ve önemli olan noktalar, deney için alınan etik izinler, deneklerin gönüllülüğü ve deneye katılmaları karşılığında verilen ödüllerdir. Araştırmacıların yapmış oldukları bütün çalışmalar için etik izin alınmakla birlikte özellikle insan üzerinde yapılan deneysel çalışmalarda etik konusunda daha titiz ve hassas davranmak gerekmektedir. Ancak her ne kadar gerekli hassasiyet gösterilmiş olsa da ülkemizde özellikle deneysel çalışmalar için gerekli etik izinlerin alınması konusunda, çoğu zaman araştırmacıların deneysel olmayan çalışmalara göre daha fazla zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Deneklerin gönüllülüğü konusunda ise, araştırmacılar tarafından özellikle nitel araştırmalarda katılımcılardan

“bilgilendirilmiş onam formu/gönüllülük formu” alınmaktadır. Ancak söz konusu deneysel çalışmalar olduğunda yine araştırmacılar daha önce de belirtildiği gibi deneysel çalışmalara olan mesafe, alışılmamış bir yöntem olması ve birtakım önyargılardan kaynaklı olarak gönüllü katılımcılar bulmakta yine birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Deneklere verilen ödüller konusunda ise, deneysel çalışmaların hemen hemen hepsinde ve hemen hemen her ülkede ders notu ya da parasal ödüller şeklinde verildiği ve deneysel çalışmaların çok fazla olduğu ülkelerde bile deneklerin araştırmaya tamamen gönüllü olmalarından ziyade maddi ve motivasyonel ödüller ile katılımlarının sağlandığını göstermektedir.

Örnekleme sayılarına bakıldığında ise çalışmalarda genel olarak 10-48 arası denek yer aldığı görülmektedir. Özellikle EEG ile yapılan deneysel araştırmalarda 30-40 kişi arasındaki grupların, %1’den daha düşük bir hata payı ile en optimum ve tutarlı örneklem sayısı olduğu belirlenmiştir (Yücel & Coşkun, 2018, s. 172). Deneysel araştırmalardaki örneklem sayısının nicel araştırma yöntemlerine göre araştırmacılara bir avantaj sağladığı görülmektedir. Ancak bununla birlikte; ülkemizde deneysel çalışmalarda katılımcı bulmak konusundaki zorluklar düşünüldüğünde söz konusu sayılara ulaşmak kolay olmayabilmektedir. Ayrıca EEG cihazının kullanımı da deneklerin araştırmaya gönüllü katılımları üzerinde etkili olmaktadır.

Son olarak Tablo 4’teki deneysel çalışmalara bakıldığında, bu çalışmada incelenen deneysel çalışmalarda liderliğe odaklanan uygulamalar, iş değerlendirmesi ve performans gibi insan kaynakları yönetimine odaklanan uygulamalar, stres düzeyi ve stres kontrolü, ahlaki karar verme, motivasyon gibi işletme ve yönetim faaliyetlerine uygulanabilecek ve tekrarlanabilecek örnek uygulamalara yer verilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada detaylı olarak incelenen deneysel prosedür ve süreçler, örnek uygulamalar ve bu uygulamaların gelecekte yapılacak olan çalışmalardaki uygulanma potansiyellerine bakıldığında, nöro yönetim uygulamalarının henüz başlangıç aşamasında olduğu ancak nöro yönetim kavramının yönetim alanında olgunlaşmaya başladığı ve hatta giderek büyüyen bir disiplin olduğu görülmektedir. Ayrıca işletmeleri dönüştürmek, çalışanlarının isteklerine ve duygularına karşı daha sorumlu hale getirmek, çalışanlarını motive etmek, çalışanların fiziksel ve zihinsel yaşam kalitesini ve işletmenin etkinliğini artırmak için farklı uygulamalarla geliştirilmesi gereken bir disiplin olduğu da görülmektedir. Bu bakımdan, bu çalışmada amaç, yönetim ve nörobilim alanı ile ilgilenen araştırmacılara faydalı bilgiler sunmak ve rehberlik edebilmek, aradıkları bilgiye göre en uygun makaleleri seçmelerine yardımcı olabilmek, araştırmacının veya ilgilinin söz konusu çalışmaya kolaylıkla ulaşabilmesini sağlayabilmek ve en önemlisi, Tablo 4’te yer alan çalışmaların deneysel prosedürlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ile ampirik veri elde etme ve deneysel bir çalışma tasarlama konusunda alandaki boşluk göz önüne alınarak araştırmacılara benzer bir deneyin nasıl gerçekleştirileceğini öğrenmelerinde yardımcı olabilmektir. Bu amaç ve çabaların yönetim alanında gelecekte yapılabilecek deneysel çalışmaları teşvik etmesi ve yönetim literatürüne katkı sağlaması temenni edilmektedir.

Yönetim araştırmacılarının her ne kadar nöro yönetim deney ortamlarından ampirik veri elde etme konusunda bir takım güçlüklerle ve engellerle karşılaşmaları söz konusu olsa da, yapılan ampirik çalışmaların araştırmacılara bir bakış açısı kazandırarak gelecekte yönetim ve organizasyon alanını zenginleştirmek adına çeviri araştırmaları, laboratuvar veya saha deneyleri, gözlem gibi daha aşına olunan araştırma yöntemleri kullanılarak, nöro yönetim teknikleri ve nörolojik cihazların kullanımı ile ilgili uzman araştırmacılardan oluşan ekipler ile insan duygularının ve insan davranışının zihinsel mekanizmasının birlikte incelendiği multidisipliner çalışmaların yapılmasının yönetim alanına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bunların yanı sıra Nöro bilimsel yaklaşımların yönetim konularına uygulanması, araştırmacıların yönetim durumları, insan karar verme ve sosyal davranışlarla karşı karşıya kaldıklarında insanların zihinsel süreçlerini ve bunların yönetim ve ekonomik süreçler üzerindeki etkilerini anlamalarına olanak tanıyacaktır. Ayrıca nöro bilimsel yaklaşım, mesleki gibi çeşitli bağlamlarda öz düzenleme ve sosyal yetenekle bağlantılı duyguların ve zihinsel süreçlerin güvenilir bir şekilde saptanmasını sağlayacaktır. (Zito vd., 2021, s. 2). Ward, Volk & Becker’ a göre (2015, s.21) yönetim ve örgütsel davranış alanında yapılan nörobilim çalışmalarının alana olan dört şekilde katkı sunacaktır. Bunlardan birincisi, veri toplamada kullanılan nörolojik teknikler ile fizyolojik ve otonom ölçümler, geleneksel veri toplama yöntemlerini tamamlayarak ya da bir alternatif oluşturarak araştırmacılara geniş bir araç yelpazesi ve veri çeşitliliği sağlayacaktır. İkincisi, araştırmacıların yöntem yanlılığı, kişisel raporlama, geçerlik ve güvenilirliği etkileyen hatalar gibi sorunlardan kaçınmalarına yardımcı olacaktır. Üçüncüsü, yapı doğrulama ve yapı geçerliliği konusunda kanıt sağlaması ve araştırmada ortaya konulacak farklılıkların ölçülmesinde daha

hassas ölçümler ve veriler elde edilmesin sağlayacaktır. Dördüncüsü ise nörolojik teknikler ve ölçümlerle yeni yaklaşım ve teorilerin geliştirilmesiyle mevcut literatüre ve alana katkı sağlayacaktır.

Aynı şekilde nöro yönetim, şirketlerin çalışanların duygusal yönlerini daha iyi geliştirmelerine yardımcı olacak, iş birliği yaparak daha verimli şirket yönetiminin gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Ayrıca çalışma gruplarındaki işlerdeki kişilerin, bir projeye veya iş pozisyonuna bağlılık açısından duygularını ve diğer birçok konuyu analiz ederek şirket yöneticilerine karar vermelerinde yardımcı olabilecektir (González-Morales & López, 2023, s. 20). Örgütler açısından düşünüldüğünde ise işe alım stratejilerinin sunduğu olasılıkların farkında olmak çok önemlidir, çünkü işe alım davranışının işgücü piyasası politikalarının tasarımında etkileri olabilmektedir. Dolayısıyla bilişsel şemalara ve deneyimlenen duygulara dayalı gerçekliğin yorum biçimlerine ve karar verme sürecinin saptanmasına odaklanan nörobilim teknikleri, örgütsel hedeflerin seçilmesi ve karşılanması için yararlı tepkileri ölçerek, bağlılık ve stresle ilgili unsurları saptayarak ve kuruluşlara etkili iş görüşmelerini değerlendirmek ve yürütmek ve böylece kendi hedeflerini karşılamak için araçlar sağlayarak özel değerlendirme sürecine yardımcı olabilecektir (Plassmann, Venkatraman, Huettel & Yoon, 2015, s. 3; Zito vd., 2021, s.2).

KAYNAKÇA

- Akgün, V. Ö. & Ergün, G. S. (2016). Yeni Bir Pazarlama Yaklaşımı Olarak Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (11), 223-235.
- Aksoy, Y., Serbest, K., Dereshgi, H. A., Aksoy, Y. Ö., Savaş, D. D. E., Göse, E. 2024. "The leadership puzzle: unveiling the impact of leader behaviors on basketball players performance through breakthrough EMG and EEG measurements", *Early Cite*. 10.21203/rs.3.rs-3754548/v1
- Alvino, L., Pavone, L., Abhishta, A., and Robben, H. (2020). Picking your brains: Where and how neuroscience tools can enhance marketing research. *Front. Neurosci.* 14:577666. doi: 10.3389/fnins. 2020.577666.
- Asunakutlu, T. & Aydoğan, T. (2022). Yeni Bir Kavram Olarak Nöroyönetim: Yönetim Ve Organizasyon Yazınındaki Nörobilimsel Çalışmalar Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(2), 428-448.
- Balconi, M., Cassioli, F., Fronda, G., & Vanutelli, M. E. (2019). Cooperative leadership in hyperscanning. *Brain and body synchrony during manager-employee interactions. Neuropsychological Trends*, 2019(26), 23-44.
- Balconi, M., & Fronda, G. (2020). Morality and management: an oxymoron? fNIRS and neuromanagement perspective explain us why things are not like this. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 20, 1336-1348.
- Bercea, M. D. (2013). Quantitative versus qualitative in neuromarketing research. MPRA Paper No. 44134, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/44134/>. [Erişim Tarihi:27.09.2023].
- Crivelli, D., Fronda, G., Venturella, I., & Balconi, M. (2019). Stress and neurocognitive efficiency in managerial contexts: A study on technology-mediated mindfulness practice. *International Journal of Workplace Health Management*, 12(2), 42-56.
- Dündar, G. İ., Kurt, P., Aksoy, Y. 2023. "Büyük Dilemma! Çalışan Motivasyonu Evde mi Yoksa İşyerinde mi Daha Yüksektir? Evden ve İşyerinde Çalışmanın Çalışan Motivasyonuna Etkisinin Elektroensefalografi Yöntemi ile Ölçümü", 31. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi* 1(1), 379-388.
- Erkal, H., Tatarlar, C. D., & Kesken, J. (2017). Yönetim Yazınındaki Nörobilim Çalışmalarına Genel Bakış. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 403-412.
- Fang, H., He, B., Fu, H., Zhang, H., Mo, Z., & Meng, L. (2018). A surprising source of self-motivation: prior competence frustration strengthens one's motivation to win in another competence-supportive activity. *Frontiers in human neuroscience*, 12, 314.
- Fingelkurts, A. A., Fingelkurts, A. A., & Neves, C. F. (2020). Neuro-assessment of leadership training. Coaching: An International Journal of Theory, *Research and Practice*, 13(2), 107-145.
- Fortunato, V. C. R., Giraldo, J. D. M. E., and De Oliveira, J. H. C. (2014). A review of studies on neuromarketing: practical results, techniques, contributions and limitations. *J. Manage. Res.* 6:201. doi: 10.5296/jmr.v6i2.5446.

- González-Morales, A., & López, M. M. M. (2023). Neuromanagement in WOS and SCOPUS: a guide to the first twenty years of the 21st century, from 2001 to 2020.
- Gocen, A. (2021). Neuroleadership: A Conceptual Analysis and Educational Implications. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 9(1), 63-82.
- Grah, B., & Dimovski, V. (2014). Neuroleadership and an Advanced Learning Organization. E-Leader <http://www.g-casa.com/conferences/milan/paper/Grah.pdf>.
- Harris, J. M., Ciorciari, J., & Gountas, J. (2018). Consumer neuroscience for marketing researchers. *Journal of consumer behaviour*, 17(3), 239-252.
- İmamoğlu, S. Z., Latifoğlu, N., & Hüseyin, İ. N. C. E. (2021). Örgütsel Davranış Literatüründe Yeni Bir Perspektif: Nörobilim. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(2), 89-105.
- Juhro, S. M., & Aulia, A. F. (2018). Transformational Leadership And Neurofeedback: The Medical Perspective Of Neuroleadership (No. WP/2/2018).
- Kaptanoglu, R. Ö., Kılıçarslan, M., & Gündüzyeli, B. (2022). İş Dünyasında "Nöro" Penceresi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9), 1-13.
- Liu, H., Xu, D. 2018. "Effect of risk preference on entrepreneurial cooperative behavior in industrial clusters: Based on neuromanagement and event-related potentials experiment", *NeuroQuantology*, 16(6), 144-151.
- Ma, Q., Shi, L., Hu, L., Liu, Q., Yang, Z., & Wang, Q. (2016). Neural features of processing the enforcement phrases used during occupational health and safety inspections: an ERP study. *Frontiers in Neuroscience*, 10, 469.
- Meng, L., & Ma, Q. (2015). Live as we choose: the role of autonomy support in facilitating intrinsic motivation. *International Journal of Psychophysiology*, 98(3), 441-447.
- Murray, M. M., and Antonakis, J. (2019). An introductory guide to organizational neuroscience. *Org. Res. Methods* 22, 6–16. doi: 10.1177/2F109442811880262.
- Niedermeyer, E., & Lopes Da Silva, F. (2005). *Electroencephalography: Basic Principles, Clinical Applications and Related Fields*, (5th Ed.). New York: Lippincott, Williams & Wilkins.
- Nourbakhsh, N., Wang, Y., Chen, F., and Calvo, R. (2012). "Using galvanic skin response for cognitive load measurement in arithmetic and reading tasks," in *Proceedings of the 24th Australian Computer Human Interaction Conference*, (Melbourne, VIC), 420–423. doi: 10.1145/2414536.2414602.
- Plassmann, H., Venkatraman, V., Huettel, S., and Yoon, C. (2015). Consumer neuroscience: applications, challenges, and possible solutions. *J. Market. Res.* 52, 427–435. doi: 10.1509/jmr.14.0048.
- Ravaja, N. (2004). Contributions of psychophysiology to media research: review and recommendations. *Media Psychol.* 6, 193–235. doi: 10.1207/s1532785xmep0602_4.
- Sun, H., Verbeke, W. J., Belschak, F., Van Strien, J., & Wang, L. (2021). Investigating managers' fine-grained evaluation processes in organizations: Exploring two dual-process perspectives. *Frontiers in Neuroscience*, 15, 649941.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada yeni yaklaşım: Nöropazarlama üzerine kuramsal bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 421-432.
- Venturella, I., Gatti, L., Vanutelli, M. E., & Balconi, M. (2017). When brains dialogue by synchronized or unsynchronized languages: Hyperscanning applications to neuromanagement. *Neuropsychological Trends*, 21(1), 35-51.
- Wang, Y. J., & Minor, M. S. (2008). Validity, reliability, and applicability of psychophysiological techniques in marketing research. *Psychology & Marketing*, 25(2), 197-232.
- Ward, M. K., Volk, S. ve Becker, W. J. (2015). An overview of organizational neuroscience. *Organizational Neuroscience* (Monographs in Leadership and Management), 7, 17-50.
- Xiao, Y., & Watson, M. (2019). Guidance on conducting a systematic literature review. *Journal of planning education and research*, 39(1), 93-112.
- Sarı, B., Yılmaz, B., & Ferik, A. O. (2019). Pazarlama Araştırmalarında Yeni Bir Eğilim Olarak Nöropazarlama: Türkiye'de Nöropazarlama Alanında Yapılan Akademik Çalışmalara Yönelik Bir İnceleme. *Selçuk İletişim*, 12(2), 1127-1168.

- Valesi, R., Gabrielli, G., Zito, M., Bellati, M., Bilucaglia, M., Caponetto, A., Fici, A.; Galanto, A.; Falcone, M. G., Russo, V. 2023. "From Coaching to Neurocoaching: A Neuroscientific Approach during a Coaching Session to Assess the Relational Dynamics between Coach and Coachee—A Pilot Study", *Behavioral Sciences*, 13(7), 596.
- Venturella, I., Fronda, G., Vanutelli, M. E., Balconi, M. 2018. "Neuromanagement and leadership: an EEG hyperscanning study". In Proceedings of the "SEPEX–SEPNECA–AIP experimental Joint Conference" (64-64). Fundación UNED.
- Yücel, A., & Coşkun, P. (2018). Nöropazarlama literatür incelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 157-177.
- Zhang, X. (2018). Motivation of enterprise motivation management mechanism based on neuromanagement. *NeuroQuantology*, 16(5).
- Zito, M., Bilucaglia, M., Fici, A., Gabrielli, G., & Russo, V. (2021). Job assessment through bioelectrical measures: A neuromanagement perspective. *Frontiers in Psychology*, 12, 673012.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.07.2024 ✓Accepted/Kabul: 09.08.2024

DOI:10.30794/pausbed.1508891

Review Article/Derleme Makalesi

Yeşilkaya, Y. ve Gürel, E. (2024). "Denetim Sektöründe Dijital Dönüşüm: Blokzincir Teknolojisinin Denetim Sürecine Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 64, ss. 451-466.

DENETİM SEKTÖRÜNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN DENETİM SÜRECİNE ETKİSİ

Yusuf YEŞİLKAYA*, Eymen GÜREL**

Öz

Teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde değişmesi ve gündelik hayatı etkilemesi; iş yapış şekillerini, iletişim sürecini ve çalışma düzenini değiştirmektedir. Bu etki süreci her sektörde teknoloji ile paralel yenilikler ortaya çıkarmaktadır. Bu yeniliklerden biri ise şüphesiz blokzincir teknolojisidir. 2008 yılında Bitcoin'in tanıtılması ile gündeme gelen, son yıllarda yüksek getiriler ile adından söz ettiren ve kripto varlıkların etkisiyle yaygınlaşan blokzincir teknolojisinin geniş ölçekli bir teknoloji olduğu artık kabul gören bir gerçektir. Blokzincir teknolojisinin ortaya koyduğu yenilik ve dönüşüm, birbirinden farklı meslekleri etkilediği gibi denetim ve danışmanlık faaliyetlerini de etkilemektedir. Bu teknolojinin getirmiş olduğu avantajlar değerlendirildiğinde, denetim mesleğinde farklı fırsatların doğması, denetim sürecinde şeffaflık, verimlilik ve zaman tasarrufu sağlanması beklenmektedir. Bu çalışmada blokzincir teknolojisinin temel yapısı incelenmiş, teknolojinin sunmuş olduğu avantajlar ile ortaya çıkabilecek riskler değerlendirilmiştir. Denetim sürecinin yeni gelişmelerden nasıl etkilendiği ve denetimin olası değişim süreci daha geniş açıdan anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Blokzincir, Bağımsız denetim, Dijital dönüşüm.

DIGITAL TRANSFORMATION IN THE AUDIT INDUSTRY: THE EFFECT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY ON THE AUDIT PROCESS

Abstract

Rapid changes in technological developments and their impact on daily life are changing the way of doing business, the communication process and the working order. This impact process creates innovations in parallel with technology in every sector. One of these innovations is undoubtedly blockchain technology. Emerging in 2008 with the introduction of Bitcoin, it is now an accepted fact that blockchain is a large-scale technology that has made a name for itself with its high returns in recent years and has become widespread with the effect of crypto assets. The innovation and transformation brought by blockchain technology affect audit and consultancy activities as it affects different professions. When the advantages brought by this technology are evaluated, it is expected that different opportunities will arise in the audit profession, providing transparency, efficiency and time savings in the audit process. In this study, the basic structure of blockchain technology is examined and the advantages and risks that may arise from the technology are evaluated. It is tried to explain how the audit process is affected by new developments and the possible change process of audit from a broader perspective.

Keywords: Blockchain, Independent audit, Digital transformation.

*Doktora Öğrencisi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü, MUĞLA.

e-posta: yusufyesilkaya.cbu@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-4209-9910>)

** Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, MUĞLA.

e-posta: eymengurel@mu.edu.tr, (<http://orcid.org/0000-0003-1759-4530>)

1. GİRİŞ

Etkileri küresel boyutta hissedilen 2008 Mortgage krizi dünyada yeni bir sürecin başlangıcına neden olmuştur. Bu başlangıcın temel noktası ise krizin ortaya çıkış sebeplerine bir çözüm olarak sunulan, geleneksel finans yapısını değiştirmeye odaklanan, merkeziyetsiz ve özgürlükçü bir sistem özelliğine sahip 'Bitcoin'in tanıtılmasıdır. Bitcoin eşler arası para transferinin merkezi bir yapı olmadan gerçekleşmesini sağlayan, arz sayısı sınırlı, temelinde blokzincir teknolojisi bulunan bir para birimi olarak tanımlanmıştır (Nakamoto, 2008: 1-2). Bu tanımlama ile dünya finans sistemine Bitcoin ve blokzincir teknolojisi dahil olmuştur. Bitcoin'in ortaya çıkış süreci ve gelişimi ile birbirinden farklı özelliklere sahip ve farklı alanlara hitap eden kripto varlıklar bu süreci devam ettirmiştir. Başta Bitcoin'de oluşan yüksek değer kazancı ve devamında altcoinler olarak adlandırılan diğer kripto varlıklarda oluşan yüksek getiriler, yatırımcıları, kullanıcıları ve hane halklarının dikkatini bu alana çekmiştir. Bu ilgi beraberinde blokzincir teknolojisinin kendi içerisinde barındırdığı potansiyelin ortaya çıkmasını sağlamış, blokzincir teknolojisinin birbirinden farklı ve bağımsız birçok alanda kullanımının uygun olacağı ve avantaj sunacağı düşüncesi yaygınlaşmıştır. Blokzincir teknolojisinin yaygınlaşması ve kullanımıyla birlikte, henüz üzerinde net bir tanım yapılmış bir düzenleme veya küresel ölçekte alınmış bir karar bulunmamaktadır. Bu regülasyon eksikliği blokzincir teknolojisi ve kripto varlıklar üzerinde çeşitli tartışmaların sürmesine neden olmaktadır.

Blokzincir teknolojisinin barındırdığı özelliklerin ne kadar önemli olduğu ilerleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Blokzincir teknolojisinin sadece finans alanında sınırlı kalamayacağı, birçok alanda kullanılabileceği görülmüştür. Bu teknolojinin temelinde yarattığı fırsatlar ile getirdiği yeniliğin muhasebe ve denetim mesleğinde kullanılabileceği görülmüştür. Literatürde çözüm odaklı çalışmalarla karşılaşılmaktadır. Bu çalışmalar ile denetim mesleğinde hem teknik hem de teori alanında gelişmeler yaşanacağı beklenmektedir. Ayrıca yapılan yeni çalışmalar ile denetim sürecinde bazı değişiklikler olacağı, bununla beraber denetçilerin görevleri ve sorumluluklarının tamamen teknolojiye bağlı değişeceği beklenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde blokzincir teknolojisi kavramsal olarak açıklanmıştır. İkinci bölümde denetim mesleği ve süreci anlatılmış, üçüncü bölümde ilgili alanda yürütülen yerli ve yabancı çalışmalar ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise 'Blokzincir Teknolojisinin Denetim Sürecine Etkileri: Olası Fırsatlar ve Tehditler' başlığı ile blokzincir teknolojisi ile ortaya çıkabilecek gelişmeler ve denetim mesleğine olası etkileri değerlendirilmiştir.

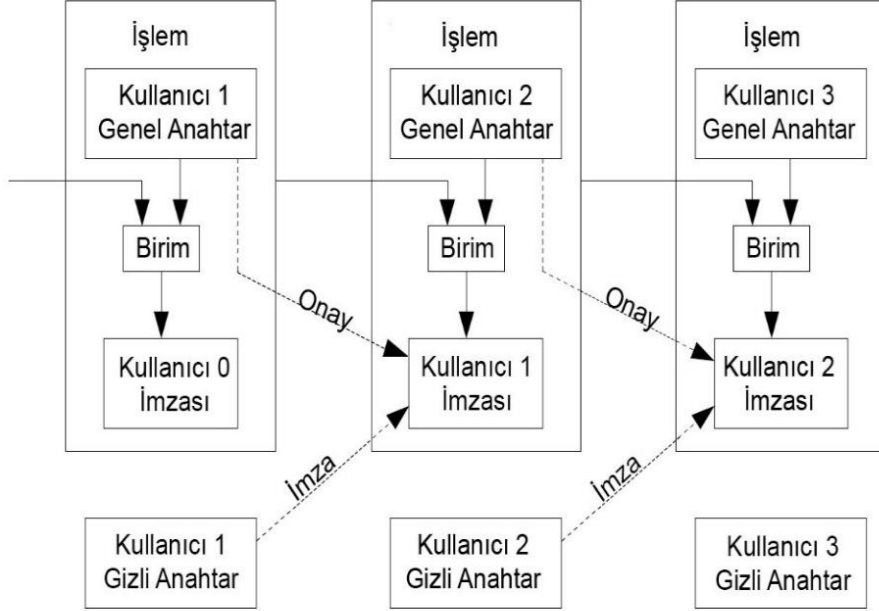
2. Blokzincir Teknolojisi

Son yıllarda ortaya çıkan teknolojik yenilikler hayat standartlarını her açıdan etkileyerek yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte ortaya çıkan ve etkileri küresel boyutta olan 2008 Mortgage krizi ile birlikte mevcut finans sistemine dair tartışmalar artmıştır. Bu tartışmaların gündemi meşgul ettiği o günlerde, anonim bir hesap tarafından makale yayımlanmıştır. Bu anonim hesap Satoshi Nakamoto mahlasını kullanmakta, yayımlanan makale ise Bitcoin: Uçtan Uca Elektronik Ödeme Sistemi (Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System)'dir. Yayımlanan bu makale küresel finans dünyasında blokzincir teknolojisini ve Bitcoin'i dünyaya tanıtan adım olmuştur. Bu makale ile Nakamoto; 2008 küresel emlak ve finans krizinden yola çıkarak aracı finans kuruluşlarına gerek kalmadan, iki taraf arasında masrafsız ve hızlı para transferi yapmaya olanak sağlayan, herhangi bir üçüncü taraf olmadan işlemlerin gerçekleştirildiği, merkeziyetsiz ve güven mekanizmasının kriptografi sayesinde sağlandığı, işlemlerin geri döndürülemez olduğu bir kripto varlık önerisinde bulunmuş ve bu kripto varlığa "Bitcoin" adını vermiştir (Nakamoto, 2008).

Bitcoin'in temelini Blokzincir teknolojisi oluşturmaktadır. Blokzincir, birden fazla kullanıcı tarafından oluşturulan bir ağda dağıtık şekilde bulunan, herhangi bir müdahale durumunda korunaklı olan işlem defterlerini ifade etmektedir. Blokzincir internetin bilgi için ilk dijital ortamı sunması gibi değer yaratma bakımından ilk dijital ortamı meydana getiren bir teknolojidir (Tapscott, 2023: 2).

Blokzincir teknolojisinin ortaya çıkması ve Bitcoin'in popülerliğinin artması ile çok sayıda kripto varlık tanıtılmaya başlanmıştır. Kripto varlıklar kriptoloji sistemine dayanan teknoloji ile çalışmaktadır. Bu sistem bir nevi şifreleme bilimi olarak tanımlanmaktadır. Kriptoloji ortaya çıkan verilerin sistemsel bir şekilde şifrelenmesi, bu sistem içinde alıcıya gönderilmesi ve şifreleme sisteminin çözülerek ortaya çıkarılması olarak açıklanmaktadır. Bu veriler yazı, rakam veya mesaj olabilmektedir (Oral ve Yeşilkaya, 2021: 79-80).

Blozkincir teknolojisi ilk ortaya çıktığında sadece kripto varlıklar ile ilgili bir kavram olduğu düşünülmuş, zaman içerisinde blozkincir teknolojisinin kripto varlıklardan daha fazlasına sahip olduğu görülmüştür. Bu teknoloji için yöneticisiz şirket, bankasız para, lidersiz ülke benzetilmesi yapılmaktadır (Voshmgir, 2017: 509). Blozkincir teknolojisi diğer teknolojilerden kendini ayıran bazı özellikler sunmaktadır. Bu özelliklerden birisi ise kriptografik şifrelemedir. Bu şifreleme işlemi ile bilgiler tüm kullanıcılar tarafından doğrulanabilmektedir (Elommal ve Manita, 2021: 39).

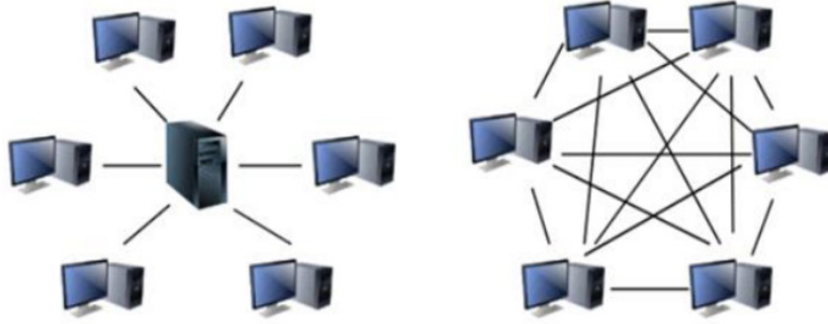

Şekil 1. Blozkincir İşleyiş Süreci

Kaynak: Nakamoto, 2008:2

Şekil 1’de Bitcoin’in tanımlandığı makalede yer alan blozkincir veri yapısı gösterilmektedir. Blozkincir teknolojisi ile gerçekleştirilecek işlemler bir önceki işlem sahibinin onayıyla, bir önceki zincirin son halkasına yeni bir blok eklenmesiyle oluşmaktadır. Bu ilk bloğa ‘Genesis Blok’ adı verilmektedir. Bu blok ile başlayan her işlem sistem üzerinde işlem yapan tüm kullanıcıların veri tabanlarına kaydedilir. Yeni bir işlem yapıldığında tüm işlemler kontrol edilmektedir. Her tek blok kendi bağlı bulunduğu bloğa ve kendisine SHA-256 algoritması ile hazırlanmaktadır. Bu durum ‘Hash’ olarak adlandırılmakta ve kriptografik özet değeri olarak tanımlanmaktadır (Nakamoto, 2008: 6; Oral ve Yeşilkaya, 2021: 216).

Blozkincir teknolojisi merkeziyetsiz bir yapıya sahiptir. Sistem bir defter üzerinde kullanıcılara belirli işlemleri onaylayıp, onaylamama yetkisinin verildiği ve onay esnasından sonra zincire dahil edildiği bir yetkiye sahiptir. Sistemde tüm kayıtlar görülebilmekte ve kontrol edilebilmektedir. Ayrıca kriptografi teknolojisi sayesinde işlemlerin özgünlüğü ve geçerliliği korunmaktadır (Celayir ve Celayir, 2020: 130).

Şekil 2. Peer To Peer Ağı Blok Şeması

Kaynak: Ceylan ve Isık, 2023: 135

Blokcincir, Peer-to-Peer (P2P), şifreleme, dağıtılmış defter ve akıllı sözleşmeleri içeren merkeziyetsiz bir ortamda çalışmaktadır. Bu özellikler blokcinciri güvenilir, açık, verimli ve akıllı bir teknoloji haline getirmektedir. Şekil 2’de P2P ağının blok şeması gösterilmektedir. P2P merkezi olmayan bir yapıdadır. Bu yapı paylaşımın verimliliğini arttırırken olası maliyetleri de azaltmaktadır (Ceylan ve Isık, 2023: 135).

2.1 Blokcincir Teknolojisinin Temel Özellikleri

Blokcincir teknolojisinin 4 ana karakteristik özelliği bulunmaktadır. Bu 4 özellik; şeffaflık ve izlenebilirlik, merkeziyetsizlik, veri koruması ve para olma özelliğidir. Blokcincir değiştirilemeyen, silinemeyen ve kullanıcılar tarafından paylaşılan bilgiler içerir. Blokcincir’de gerçekleşen her işlem blokcincire kaydedilmekte ve kaydedilen her bilgi izlenebilmektedir. İşlemlerin ilk kaynağına kadar izlenebilmesi şeffaflık kazandırarak kullanıcı güvenini arttırıcı bir unsur olmaktadır. Güvenlik ve veri koruması, blokcincire kaydedilen verilerin kripto şifreleme işlemi ile korunması, kimliğin doğrulanması ve onaylanmasını içerir. Bu süreç kötü niyetli faaliyetleri engellemektedir. Merkeziyetsizlik ise bu sistemin kontrolü ve yönetiminin araçlar olmaksızın uygun şekilde gerçekleşmesidir. Bu durum verimlilik artışının yanında işlem masraflarını da düşüren bir etki yaratmaktadır (Elommal ve Manita, 2021: 41-42).

Blokcincir teknolojisinin gelişim süreci aşamalara ayrılarak tanımlanabilir. Bu süreç; Blokcincir 1.0, Blokcincir 2.0, Blokcincir 3.0 ve Blokcincir 4.0. olarak tanımlanmaktadır. Tablo 1’de bu dört adım sırasıyla gösterilmiştir (Ceylan ve Isık, 2023: 136):

Tablo 1. Blokcincir Gelişim Süreci

BLOKZİNCİR 1.0	Bitcoin’in ortaya çıkmasıyla başlayan ve devamında ortaya çıkan varlıklar için kullanılmaktadır.
BLOKZİNCİR 2.0	Akıllı sözleşmeler bu aşamada tanımlar. Ödemeler ve para transferi işlemlerinin gelişmiş versiyonlarını içerir.
BLOKZİNCİR 3.0	Bilim, sanat, eğitim, iletişim, yönetim ve denetim alanlarını da kapsayan uygulamaların geliştirilmesine odaklanır.
BLOKZİNCİR 4.0	Daha büyük bir kitle tarafından kullanılması için merkeziyetsiz yapıların oluşturulması ve yaygınlaşmasını içerir. Web 3.0, Metaverse ve Endüstri 4.0 temel alır.

Blokcincir 1.0, Bitcoin’in ortaya çıkması ile başlayan ve diğer kripto varlıkların ortaya çıkması ile devam eden süreçtir. Bu süreçte belirli bir otorite ihtiyacı olmadan, güvenilir ve anonim bir şekilde para transferinin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Blokcincir 2.0 ilk olarak 2014 yılında ortaya çıkmış, bu aşamada akıllı sözleşmeler (smart contracts) tanımlanmıştır. Akıllı sözleşmeler iki tarafın kabul ettiği ve anlaşığı şartlar ile yapılacak olan anlaşmanın blokcincir üzerinde kaydedilmesidir. Akıllı sözleşmeler ile blokcincir kullanıcıları para transferinden daha fazlasını yapacak duruma gelmiştir. Bu yenilik ile maliyetler düşmeye başlamış, iş akış sürecinin hızlanması sağlanmıştır.

Blozkincir 3.0 ise mevcut ekonomi dünyasının dışındaki hizmetler ve endüstriler için çözüm yaratmayı amaçlamaktadır. Ayrıca gerçek hayatta blozkincir teknolojisinin aktif şekilde kullanılmasının sağlandığı, merkeziyetsiz uygulamaların (DApp) yaygınlaştığı ve bir blozkincir ağının diğer blozkincir ağları ile çalışabildiği bir süreç olarak görülmektedir. Blozkincir 3.0 ile geliştiriciler, performanslarını optimize etmek için teknolojiyi farklı sektörlere sorunsuz bir şekilde entegre etmenin yollarını aramaktadır. Blozkincir 3.0 DeFi platformları¹, kripto kredi platformları², Non-Fungible Token (NFT)³ pazarları, P2P⁴ kredileri ve diğerleri gibi çeşitli blozkincir kullanım örneklerini desteklemektedir. Blozkincir 4.0'da ise Web 3.0⁵, Metaverse⁶ ve Endüstri 4.0 uygulamaları temel alınmaktadır.

Blozkincir teknolojisinin en önemli kullanım alanı akıllı sözleşmeler'dir. Akıllı sözleşmeler blozkincir içerisinde muhafaza edilebilen ve korunabilen bir kod parçasıdır. Akıllı sözleşmeler, söz konusu olan bir sözleşmenin şartlarını otomatik olarak yerine getirmeye programlı bir bilgisayar programıdır. Hazırlanan sözleşmeye göre taraflar arasında belirli bir koşul karşılığında gerçekleşecek ödeme otomatik olarak gerçekleşebilir (Crosby vd., 2016: 8).

Blozkincir teknolojisi diğer yeni dijital teknolojiler gibi sadece şirketlerin işlerini yürütme biçimlerini değil aynı zamanda bilginin işlenme sürecini de değiştirmektedir. Son zamanlarda NFT, DeFi ve Metaverse'nin ortaya çıkması, blozkincirlerin kullanımını, popülerliğini ve değerini artıran unsur olmuştur. Ayrıca performans, güvenlik, regülasyon, kabul ve teknik bilgi gibi engellerin aşılması gerekmektedir. Bu engeller aşıldığında, blozkincir teknolojisi işletmeler ve kuruluşlar için önemli fırsatlar sunabilir (Elommal ve Manita, 2021: 37).

Blozkincir teknolojisinin bu faydalarının yanında bazı eksik yönleri de tartışılmaktadır. Yanlışlıkla ya da dikkatsiz bir şekilde yapılan bir işlem ile yetkisiz bir adrese yapılan transferde işlemi geri almak mümkün olmamaktadır. Ayrıca merkeziyetsiz yapısı nedeniyle herhangi bir suç faaliyetinde başvurulacak ve hak aranabilecek yasal bir mercii bulunmamaktadır. Şifreler unutulur veya kaybedilirse blozkincirin kaydedildiği özel anahtara bağlı hesap bilgilerine bir daha ulaşmak mümkün olmamaktadır (Psaila, 2017: 3).

Blozkincir teknolojisinin kanuni olarak net bir tanımının halen yapılamaması ve yasal düzenlemelerinin olmaması, yeterli altyapı standartlarının küresel ölçekte belirlenememesi blozkincirin tartışılan özellikleri arasında yerini almaktadır (Schwab ve Davis, 2018:136). Bunun yanında kripto varlıklar üzerinde küresel ölçekte denetleyici ve düzenleyici bir kurumun olmayışı, aklama ve terörizmin finansmanında yaygın kullanılıyor oluşu ve olumsuz çevresel etkileri de bu teknolojinin ilerlemesinde engel teşkil etmektedir (Oral ve Yeşilkaya: 2021: 218).

3. Denetim Süreci

Bağımsız denetim, işletme ile ilgili olan kişi ya da kuruluşlara (paydaşlara) sunulmak için hazırlanan finansal tabloların doğru, gerçeğe uygun, muhasebe ilkeleriyle uyumlu ve tutarlı olarak düzenlendiğine yönelik görüş beyan etmek amacıyla bağımsız denetçiler tarafından yapılan incelemelerdir (AICPA, 2012: 2). Bağımsız denetçiler ise denetimini yaptıkları işletmeyle herhangi bir işçi-işveren ilişkisinde olmayan, yeterli mesleki bilgi ve deneyime sahip, işletmelere denetim başta olmak üzere diğer danışmanlık hizmetleri sunan kişilerdir (Bozkurt, 2018: 51).

Denetim, hedef kitlenin finansal tablolara karşı duymuş olduğu güveni arttırmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ise finansal tabloların tam anlamıyla geçerli olması, finansal raporlama çerçevesine uygun bir şekilde hazırlanması veya hazırlanamadığına dair raporun denetçi tarafından verilmesi ile ulaşılır. Bağımsız denetime olan güvenin artması, raporların kalitesinin artırılması ile gerçekleşecektir (Dölen ve Karapınar, 2020: 765)

¹ DeFi (Decentralized Finance): Merkeziyetsiz finans işlemlerine verilen genel isimdir. Hiçbir merkeze ve otoriteye bağlı değildir. DeFi ile kredi kullandırma, kredi verme, sigorta, merkeziyetsiz borsa ve para transferi gibi işlemler gerçekleştirilebilir.

² Kripto Kredi Platformları: Kısa vadeli likidite ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için fon ve hizmet sağlama amacıyla işlem yapılan platformlardır.

³ NFT (Non-Fungible Token): Türkçede 'Değiştirilemez Jeton' anlamına gelmektedir. Dijital bir varlığın benzersiz olduğunu ve bu nedenle birbirinin yerine geçemeyeceğini onaylayan, blok zinciri adı verilen bir dijital defterde depolanan veri birimidir.

⁴ P2P (Peer to Peer): Kişilerin doğrudan birbirlerine para göndermelerine imkân veren teknolojiyi ifade etmektedir. P2P kredileri ise bankalar gibi geleneksel finansal araçların kullanımını ortadan kaldırarak borç verenler ile borç alanları doğrudan birbirine bağlamak için çevrimiçi platformları kullanan bir kredilendirme türüdür.

⁵ Web 3.0, kendi kendine egemen dijital kimlik sunarak merkeziyetsiz ve birey odaklı olan bir internet sürümüdür. Herhangi bir varlık tarafından kontrol edilmemektedir.

⁶ Metaverse (Sanal Evren) geleneksel kişisel bilgisayarların yanı sıra sanal ve artırılmış gerçeklik cihazları aracılığıyla kalıcı çevrimiçi üç boyutlu sanal ortamları destekleyen, internet'in varsayımsal bir yinelemesidir.

Bağımsız denetim süreci, finansal tabloların ciddi yanlış bilgiler içermediği konusunda güven yaratmakta, başta yatırımcılar olmak üzere söz konusu şirketler ile ilgili diğer tarafların haklarının korunmasına yardım etmektedir. Denetim süreci yöneticilerin bağımsız karar alma sürecine olanak sağlamaktadır. Bu yararın yanı sıra mali performansa ve üretim sürecinde ortaya çıkan katma değere olumlu etki sunmaktadır (Faiteh ve Aasri, 2022: 666).

Denetim; risk değerlendirmesi, kontrollerin denetimi, kanıtların toplanması ve sonuçlandırılması gibi aşamalardan oluşmaktadır (Özyürek, 2021: 50). Ayrıca denetimin en önemli unsuru tarafsızlık ilkesidir. Tarafsızlık ilkesine göre denetçinin hem özde hem de görünürde bağımsız hareket ediyor olması gerekmektedir. Bu durum yatırımcının raporlama sürecine olan güvenini arttıracaktır (Gürel, 2016: 1873).

Denetçi, denetim sürecinde hem bilgi aracısı hem de bilgi sigortacısı olarak görevini yürütür. Bu durum denetçinin daha fazla bilgi sağlayarak iki taraf arasında gerçekleşen bilginin kalitesini ve doğruluğunu güvence altına alarak bilgi asimetrisini azalttığı anlamına gelmektedir. Bu şekilde denetçi bir kuruluş ile paydaşları arasındaki alışverişi kolaylaştırır ve iletişimi geliştirir (Özyürek, 2021: 50).

2000'li yılların başında Enron, WorldCom, Tyco gibi şirketler ile ortaya çıkan finansal skandallar denetim sürecinin güvenilirliği ve kalitesi ile ilgili ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu olaylardan sonra denetim alanında ciddi düzenlemeler yapılsa da denetim raporlarına halen kaygıyla yaklaşıldığı görülmektedir (Celayir ve Celayir, 2020: 147). Bağımsız denetime olan güvenin kaybedilmesi piyasa işleyişine zarar veren bir durumdur. Bağımsız denetim raporlarının yatırımcı haklarının korunmasında önemli bir etkisi vardır. Denetim sürecinde ortaya çıkacak olan etik sorunlar ve denetçi üzerinde oluşacak olan çeşitli tehdit ve baskılar olumsuz etkiler yaratacaktır. En önemlisi ise tarafsızlık ilkesi zarar görecektir (Gürel, 2016: 1873).

Denetim mesleğinde geçmişten gelen bazı suistimler olması, yatırımcının gözünde halen bu alanda belirli güvenin sağlanmadığını göstermektedir. Enron, WorldCom, Pescanova veya GOWEX gibi şirketlerin zamanında usulsüzlük ve suistimallerle gündeme gelmesi bu güvensizliği oluşturan temel etkenlerden biridir. Bu güvensizliği giderilebilmesinde ve yatırımcıların tam zamanlı raporlara ulaşabilmesinde denetimin dijitalleşmesi (Celayir ve Celayir, 2020: 147) ve başta blokzincir olmak üzere yeni teknolojik gelişmelerden yararlanılması beklenilmektedir.

Denetim mesleğinde teknolojik yeniliklerin kullanımı günümüzde hızla artmaktadır. 1970'lere kadar kağıt, kalem ve hesap makinasından faydalanılıyorken, günümüzde artık veri madenciliği, veri analitiği, sürekli risk izleme ve değerlendirme, blokzincir, yapay zeka gibi teknolojiler bağımsız denetim ve iç denetim sürecinde kullanılmaya başlanmıştır (Dai, 2017: 2).

Son yıllarda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ile denetim mesleği bir dönüm noktasına gelmiştir. Teknolojinin getirmiş olduğu yenilik ile beraber yıkıcı etkisi tam olarak tahmin edilememektedir. Özellikle küçük ölçekli denetim firmalarının teknolojiye geçiş sürecine adapte olmaları için gerekli şartlara sahip olmadıkları görülmektedir. Gelişen teknolojinin denetim mesleği ile bütünleşmesiyle beraber denetim mesleği bilgi teknolojisi alanına odaklanabilecektir. Ayrıca denetçilerin profili ve iş yapış şekillerinin değişiklik göstermesi beklenmektedir (Brender ve Gauthier: 2018: 31-32).

4. Literatür

Bu bölümde denetim ve blokzincir alanında yürütülen çalışmalar ele alınmış, literatürde bulunan yerli ve yabancı kaynaklar sunulmuştur.

Brender ve diğerleri (2018), ilgili çalışmada blokzincir teknolojisinin yoğun olarak finans sektörü açısından incelendiğini ve muhasebe alanında yeteri kadar ilgi görmediğinden bahsedilmiştir. Bu durum küçük ölçekli denetim firmalarının yeni teknoloji karşısında hazırlıksız olduğunu ve ihmal edildiğini ortaya çıkarmıştır. Blokzincir teknolojisinin kullanımının her alanda yaygınlaşması ile denetim ve muhasebe mesleğinin bilgi teknolojileri alanına yöneleceği, denetim süreci ve denetçi profilinin değişime uğrayacağı vurgulanmıştır.

Ceylan ve Işık (2023) tarafından yürütülen bu çalışmada blokzincir teknolojisinin küresel ölçekte kullanımını incelenmiş, uygulama alanları ile ilgili analizler ortaya koyulmuştur. Ayrıca ilgili çalışmada blokzincir teknolojisinin

denetim, sağlık, finans, adalet, vergi sistemi, enerji sektörü gibi insan hayatını temelden etkileyen konular ile ilişkisine değinilmiştir. Bu analiz ile birlikte blokzincir teknolojisinin potansiyelleri ile gelecekteki kullanım alanları ve bu alanlara dair yapılması gerekenler bir öneri halinde sunulmuştur.

Ciğerci ve Eğmir (2019) tarafından yürütölen çalışmada blokzincir teknolojisi kullanılarak kamu mali denetim yapısının oluşturulması ve denetim faaliyetlerinde kullanılıp kullanılmayacağı tartişılmıştır. Blokzincir teknolojisinin faydalarından yararlanabilmek için mevzuatın güncellenmesi, yeni düzenlemeler oluşturulması ve sisteme uygun altyapı çalışmalarının yürütölmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Dai ve Vasarhelyi (2017), denetim mesleğinin blokzincir teknolojisi ile nasıl değişebileceğini araştırmışlardır. İlgili çalışmada denetim sürecinin Őeffaflıđa, gerçek zamanlı çalışmaya ve doğrulmaya doğru nasıl değişebileceğine dair bir yol izlenilmiştir. Blokzincir ile ilişkili akıllı sözleşmelerin muhasebe verilerinin güvenli bir Şekilde saklanması, söz konusu bilgilerin ilgili taraflarla anında paylaşılması ve iş verilerinin doğrulanabilirliğinin arttırılması için kullanılabileceğinden bahsedilmiştir. Bunun yanında Şirketler için güvenli kayıtlarda doğrulan işlemleri kaydeden yeni muhasebe bilgi sistemleri oluşturmanın mümkün olacağı vurgulanmıştır.

Dai vd. (2019) tarafından yürütölen çalışmada blokzincir teknolojisi ve akıllı sözleşmelerin mevcut denetim prosedürlerini değiştirebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca blokzincir teknolojisinin yeni nesil Denetim 4.0 'ı hangi açılardan etkileyebileceği araştırılmıştır. Teknolojik gelişmelerin Denetim 4.0'ın uygulanmasını kolaylaştırabileceği, veri bütününe sağlayabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca blokzincir teknolojisinin sürekli ve gerçek zamanlı denetimi mümkün kılacağı, bu durumun Denetim 4.0'ın ortaya çıkışını hızlandıracacağı vurgulanmıştır.

Demirhan (2019) tarafından yürütölen çalışmada vergi denetiminde kullanılabilecek blokzincir uygulamaları incelenmiştir. Blokzincir teknolojisinin kayıt dışı ekonomiyle mücadelede etkin rol oynaması, vergi toplama süreçlerini hızlandırması ve vergi denetiminin etkin sağlanabileceği vurgulanmıştır.

Deslebin vd. (2018), blokzincir teknolojisinin muhasebe ve denetim sürecine etkisi üzerine bir çalışma yürütmüşlerdir. İlgili çalışmada blokzincir teknolojisinin denetim sürecindeki taraflar için bir iç kontrol sistemi oluşturabileceğini ve bu alanda temel teknoloji olarak kabul edilebileceğini vurgulamışlardır. Çalışma ile blokzincir teknolojisinin denetim sürecindeki hataları ve hileleri ortaya çıkarabilecek bir potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca raporlama sürecinde ortaya çıkabilecek olan güven sorununun da düşmesi beklenmektedir.

Elommal ve Manita (2021) tarafından yürütölen çalışmada blokzincir teknolojisinin denetim mesleğine olan etkisini ortaya koyabilmek amacıyla 17 denetçi ile görüşölmüş ve anket çalışması yürütölmüştür. Çalışmada blokzincir teknolojisinin bilginin işlenmesi, saklanması ve iletilmesinin denetim mesleğinde olumlu etkileri olacağı ve yeni hizmetlerin geliştirilmesini sağlayacağı vurgulanmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise blokzincir teknolojisinin denetim firmalarını altı farklı Şekilde etkileyeceği belirtilmiştir. Bu etkiler: zamandan tasarruf sağlanarak verimliliğin arttırılması, genel kapsamlı denetimin mümkün olması, denetimin uygunluk/kontrol testlerine odaklanması, sürekli denetimin mümkün hale gelmesi, daha stratejik bir denetim rolü oynaması ve yeni danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesinin sağlanmasıdır.

Faiteh ve Aasri (2022) tarafından yürütölen çalışmada iç denetim sürecinin kurumlar için hangi ölçüde ve hangi değerlerde katma değer yarattığı gözlemlenerek oluşan etkiyi ölçmek amaçlanmıştır. İncelenen araştırmalarda iç denetim sürecinin özellikle mali performansa katkı sağladığı, bununla birlikte ciddi anlamda katma değer yarattığı ortaya koyulmuştur.

Gezer (2023), ilgili çalışmada blokzincir teknolojisinin vergilendirme sürecinde kullanımı incelenmiş, avantaj ve dezavantajları değerlendirilmiştir. Ayrıca vergilendirme sisteminde blokzincir kullanımının yaygınlaşması ile birlikte vergi kaçakçılığının önüne geçilmesi, muhasebe ve hesap hilelerinin engellenmesi beklenmektedir. Çalışmanın sonucunda ise blokzincir teknolojisinin uygulama alanlarının geliştirilerek vergilendirme hizmetine ve vergi yöntemine uygulanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Kılınç (2020) tarafından yürütölen çalışmada blokzincir teknolojisinin muhasebe ve denetim mesleğini nasıl etkileyeceği tartişılmıştır. İlgili alışma ile blokzincir teknolojisinin meslek mensuplarının işini kolaylaştırabileceği

fakat teknik bilgi ve birikimi arttıracığından dolayı meslek mensuplarının teknoloji odaklı çalışmalara ayak uydurması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında blokzincir teknolojisinden etkin ve faydalı şekilde yararlanabilmek için gerekli hukuki düzenlemelerin ülkeler tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Kurbanova ve Cavlak (2022) tarafından yürütülen çalışmada blokzincir ve denetim alanındaki makalelerin bibliyometrik analizi 118 makale incelenerek yapılmıştır. İlgili çalışmada son yıllarda bu alanda yapılan çalışmaların artış gösterdiği, başta Çin olmak üzere dünyanın önde gelen ekonomilerinde bu konuda yapılan çalışmalara önem verildiği vurgulanmıştır. Ayrıca blokzincir alanıyla alakalı yapılan çalışmalarda işletme, yönetim ve muhasebenin üst sıralarda yer aldığı görülmüş, ilgili çalışmada geleceğe yönelik yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur. Yapılan analiz ile ilgili makale sayısının 2017’de dört iken 2021’de 56 ya çıktığı vurgulanmıştır.

Liu vd. (2019), blokzincir teknolojisinde yer alan iki türün (izinli ve izinsiz) denetçiler için sunduğu olası fırsatları, etkilerini ve zorluklarını açıklamaya çalışmışlardır. Çalışma ile ortaya çıkan sonuca göre blokzincir teknolojisinin yeni denetim faaliyetlerini ortaya çıkarabileceği, denetçilerin blokzincir ile denetim faaliyetinde gerçekleştirilen işlemlerin tutarlılığını doğrulayabilecekleri vurgulanmıştır. Bunun yanında bu teknolojinin temelinde yer alan merkeziyetsizlik özelliğinin herhangi bir sorun karşısında denetçilerin işini zorlaştırabileceği sonucuna varılmıştır.

Rozario ve Thomas (2019), blokzincir teknolojisi ve buna bağlı akıllı sözleşmelerin mali tablo denetimini nasıl etkileyebileceğini incelemişlerdir. Bu çalışmada, denetim için programlanan bir tür akıllı sözleşmenin bağımsız denetim sürecini nasıl yürüttüğü ve denetim sonucunun farklı kişilere gerçek zamanlı olarak nasıl aktarıldığı üzerine durulmuştur. Çalışmanın sonucunda denetim sürecinin akıllı sözleşmeye bağlı algoritma ile yürütülmesi ile denetim kalitesinin arttığı görülmüştür. Ayrıca akıllı sözleşmelerin denetçiler ve düzenleyiciler arasında ki sürece pozitif katkı sunacağı beklenilmektedir.

Özdoğan ve Karğın (2018) tarafından yürütülen çalışmada blokzincir teknolojisinin muhasebe ve finans sektöründe mevcut ve potansiyel kullanımı değerlendirilmiştir. Ayrıca ilgili çalışmanın içeriğini; blokzincir teknolojisinin muhasebe kayıtları ve denetim alanında kullanımı, kripto varlıklar, akıllı sözleşmeler ve ödeme altyapıları oluşturmaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde blokzincir teknolojisinin muhasebe ve finans alanında kullanımının getireceği avantajlar ve dezavantajları ortaya koyularak teknolojik gelişmelerin yaratacağı etki ele alınmıştır.

Smith (2018), blokzincir teknolojisinin muhasebe ve denetim alanında kullanımını inceleyerek olası etkilerini analiz etmiştir. İlgili çalışmada teknolojinin yaygınlaşarak muhasebe ve denetim sürecinin nasıl değişeceğini dair karşılaştırmalı bir analiz ortaya koyulmuştur. Blokzincir teknolojisinin kullanımı ve akıllı sözleşmelerin de etkisiyle özellikle tekrarlanan görevlerde zamandan tasarruf sağlanacağı, bu durumun verimliliği arttırarak denetim sürecini olumlu etkileyeceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca son zamanlarda muhasebe ve denetim firmalarının blokzincir teknolojisine yatırımları arttırdığı vurgulanmıştır.

Smith (2020), blokzincir teknolojisinin ve uygulamalarının denetim sürecini ne ölçüde etkilediğini analiz ederek akıllı sözleşmeler ve blokzincir arasındaki etkileşimi incelemiştir. Blokzincir teknolojisinin etkili ve verimli olabilmesi için akıllı sözleşmeler aracılığıyla diğer platformlarla entegrasyonun sağlanması gerektiği vurgulanmıştır. Akıllı sözleşmeler, blokzincirinin diğer teknolojik sistemlerle bağlantı kurmasına ve blokzincir platformlarının kurumsal düzeyde uyarlanmasına olanak tanımaktadır.

Umur ve Özer (2022), tarafından yürütülen çalışmada kripto varlıkların denetimi ve blokzincir sisteminin denetime olan etkisi incelenmiş, ilk olarak TFRS (Türkiye Finansal Raporlama Standardı) kapsamında kripto varlıkların muhasebeleştirilme süreci değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda bağımsız denetçilere düşen sorumluluklar ele alınarak eğitim faaliyetlerinin önemine vurgu yapılmıştır. İlgili çalışmada mevcut ulusal ve uluslararası mevzuatın tamamlanamadığı, bu yetersizlik sonucu ise mesleki düzeyde denetçilerin yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Uluslararası düzenleme ile denetçilerin kripto varlıkların denetimine yönelik mesleki yeterliliğinin artırılması gerektiği önerilmekte, bu alanda uluslararası düzenlemelerin yanında yerel düzenlemelere olan ihtiyaca da vurgu yapılmıştır.

Uysal ve Kurt (2018) tarafından yürütülen çalışmada blokzincir teknolojisinin muhasebe mesleğine ve denetim sürecine getireceği yeniliklere değinilmiştir. Bu teknoloji ile hataların en aza indirilmesi, hilelerin tespiti ve bilgi güvenilirliği sağlanabilecektir. Ayrıca teknolojinin getireceği yenilikler ile mevcut durumdaki muhasebe ve denetim faaliyetlerine yeni roller biçileceği vurgulanmıştır. Bunun yanında denetçilerin ve muhasebecilerin gelecekteki blokzincir tabanlı muhasebe sistemine hazırlanmaları gerektiği vurgulanmıştır.

5. Blokzincir Teknolojisinin Denetim Sürecine Etkileri: Olası Fırsatlar ve Tehditler

Denetim mesleğinde geçmiş yıllarda ortaya çıkan bazı skandallar (Enron skandalı vb.) denetim sürecine ve denetçilere karşı küresel boyutta bir güvensizlik meydana getirmiştir. Bu durum muhasebe ve denetim standartlarına yeni düzenlemeler gelmesini sağlamış, bu yeni süreç denetçilerin ve denetim şirketlerinin bir süre uyum problemleri yaşamalarına neden olmuştur. Ayrıca yeni yürürlüğe giren düzenlemeler belirli bir maliyeti de beraberinde getirmiştir (Karahan ve Tüfekçi, 2019: 66). Geçmişte yaşanan bazı olumsuz tecrübeler ve ortaya çıkan yeni gelişmeler denetim ve muhasebe standartlarının yenilenmesini ve güncellenmesini sağlamaktadır.

Teknolojinin yaygınlaşması beraberinde birçok yenilik getirmiş olmasına rağmen dolandırıcılık, kara para aklama, terörizmin finansmanı gibi yasadışı faaliyetlerde teknoloji kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durum denetim ve muhasebe mesleğinin önemini ortaya koymaktadır. Şirketlerin mali performansının objektif şekilde yansıtılmasının yanında yasadışı faaliyetler konusunda da bu iki meslek grubuna büyük görev düşmektedir.

Yasa dışı ve yatırımcı güvenini sarsacak finansal faaliyetlerin teknoloji temelli olarak yaygınlaşmasına karşılık yine teknoloji temelli yenilikler kullanılarak önüne geçilebilir. Bu yenilikler arasında geleceğin teknolojisi olarak kabul edilen ve her alanda kullanımı tartışılmaya başlanan blokzincir teknolojisi yer almaktadır. Blokzincir teknolojisi bilgilerin kaydedilmesi, işlenmesi ve verilerin saklanması gibi hizmetlerin yanında aynı zamanda denetim şirketlerinin de işleyişini değiştirecek etkiye sahiptir (Elommal ve Manita 2021 :1). Blokzincir teknolojisinin denetim sürecini ve ihtiyacını ortadan kaldırması beklenmemektedir. Blokzincirin mevcut denetim endüstrisine yeni bir yön vereceği öngörülmektedir (Wang vd., 2020: 105). Denetim ve muhasebe mesleği teknolojik gelişmeler ile birlikte olumlu yönde gelişmeye devam etmektedir. Bu iki meslek üzerinde blokzincir teknolojisinin kullanımının olumlu etkileri beklenmektedir. Blokzincir, finansal raporlama ve denetim süreçlerini daha düzenli ve şeffaf hale getirme fırsatı sunan bir teknolojidir (CPA, AICPA ve UWCISA, 2017: 5). Blokzincir teknolojisi ile beraber diğer dijital teknolojiler denetim sürecinin gerçek zamanlı iş birliğine olanak sağlamaktadır. Ayrıca bu durum denetimin kalitesini, hızını ve etkinliğini arttıran bir etki olarak görülmektedir (Köse ve Polat, 2021: 31).

Denetim sürecinin verimli ve etkili olması teknolojinin kullanımı ile paralel ilerlemektedir. Blokzincir teknolojisinin denetim sektöründe kullanımı tam bu açıdan önemlidir. Günümüzde bu önemin farkında olan denetim şirketlerinin (EY, Deloitte, KPMG ve PWC olmak üzere) blokzincir konulu rapor ve yayınlar hazırladıkları, denetim çalışmalarında kullanılmak üzere yeni programlar tasarladıkları görülmektedir. Ayrıca özel sektör ve kuruluşların bu alanda yatırımlarını arttırarak devam ettirmeleri önemlidir (Köse ve Polat, 2021: 19). Blokzincir teknolojisinin, denetim şirketlerinin yeni hizmetler geliştirerek fırsatlar yaratmasına olanak tanınması beklenmektedir. Yarattığı bu fırsatların yanı sıra kullanılacak olan teknolojik sistemlerin belirli standartları ortadan kaldıracakları da öngörülmektedir (Appelbaum vd., 2017: 5).

Bitcoin başta olmak üzere Blokzincir temelli kripto varlıklar son yıllarda bir varlık, yatırım veya transfer aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme ekonomik nitelikte olduğu için muhasebe ve denetim alanının konusuna girmektedir. Blokzincir teknolojisinin denetim sürecine ve mesleğine ilişkin getireceği yenilikler ve roller 5.1 başlıklı bölümde anlatılmıştır. Bir sonraki bölümde bu başlıklar detaylı olarak açıklanıp, denetim sürecine olan etkileri ve denetçilerin yaşayacağı gelişmeler değerlendirilecektir.

5.1. Blokzincir Teknolojisinin Denetim Sürecine Etkisi ve Yarattığı Fırsatlar

Blokzincir teknolojisinin denetim alanında kullanım ile bazı avantajların ortaya çıkacağı ve denetim sürecinin değişebileceği görülmektedir. Bu avantajlar arasında işlem sürelerinin kısalması ile zaman tasarrufunun sağlanması, denetim sürecinin sürekli hale gelmesi, belirtilen amaca uygun şekilde denetimin yapılabilecek olması, denetim sürecinin danışmanlık gibi alanlara kayması ve denetçinin görev ve sorumluluklarının değişmesi

beklenen gelişmeler arasındadır (Dai, 2017; Elommal ve Manita, 2021; Karahan ve Tüfekçi, 2019; Liu ve ark. 2019; Uysal ve Kurt, 2018; Özer ve Umut, 2022; Ünkaracalar, 2022)

Verimlilik ve Zaman: Denetim süreci belirli aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalar arasında denetim planının oluşturulması, stokların takibi, mali tabloların doğrulanması, kanıtların incelenmesi vardır. Blokzincir teknolojisi ile yürütülen tüm işlemlerin kayıtlarının anında zincire eklenmesi, anlık olarak takibinin sağlanması ve denetçilerin ilgili kanıt türüne sistem üzerinden kısa sürede ulaşması zaman tasarrufu sağlayabilecektir. Denetim sürecinin bir unsuru olan ve kanıt toplama aşamalarından biri olan fiziki belge inceleme aşaması uzun sürmektedir. Blokzincir teknolojisinin bu aşamada emeğe dayalı iş gücünü ve fiziki belge düzenleme, toplama ve inceleme sürecini azaltacağı beklenmektedir (Uysal ve Kurt, 2018: 477). Bu durum beraberinde verimliliği de getirecektir. Ayrıca zaman tasarrufu ile işlem süreçleri kısılması, söz konusu işlemlere anında ulaşılabilmesi raporlamaya olan güveni arttıracaktır. Blokzincir teknolojisinin veri akışlarını otomatikleştirerek denetim sürecine yenilik getireceği, bu durumun ise denetimin kalitesini arttıracığı öngörülmektedir (Rozario ve Thomas, 2019: 27). Blokzincir teknolojisi sayesinde yaratılan zaman tasarrufu şirketlerin hataların analizi, gelişmiş tahmin çözümleri önerileri gibi müşterilere avantaj getirebilecek hizmetlere yönelmesini sağlayabilecektir (Liu ve ark. 2019: 23).

Gerçek Zamanlı Denetim Süreci: Mevcut denetim sürecinde incelemeler ve işlemler belirlenen plan doğrultusunda belirli dönemlerde yapılmaktadır. Blokzincir teknolojisinin kullanımı ile bilgiler anında blokzincire işlenebilecek, denetim çalışmaları için dönem sonunu beklemeye gerek kalmayacak ve sürekli hale gelebilecektir. Denetimin sürekli hale gelmesi, dönemsel raporların önemini azaltacak bir etki de yaratabilir. Bu durum denetimin etkinliğinin ve uygunluğunun artmasına neden olabilecek (Elommal, 2021: 56), yatırımcıların ihtiyaç duydukları anda ve ihtiyaç duydukları bilgilere gerçek zamanlı olarak ulaşabilmelerine imkân sağlayabilecektir. Ayrıca sürekli denetimin denetçiler ile yatırımcılar arasında etkileşimi hızlandırması, taraflar arası uyum seviyesini arttıracak nitelikte bir gelişme yaratması beklenmektedir (Meriç, 2022: 62).

Hata Riskinin Azalması: Blokzincir teknolojisinin denetim sürecinde yaratabileceği bir diğer avantaj ise hata riskinin en aza indirilmesidir. Blokzincir üzerinde gerçekleştirilen tüm işlemler diğer kullanıcılar tarafından onaylanır. Bu durum denetçinin hazırlamış olduğu finansal ve mali tablolar ile alakalı güvenilir bir rapor bildirmesine yardımcı olabilecektir (Ovenden, 2017: 2). Blokzincir teknolojisinin sağlamış olduğu dağıtık defter yapısı sayesinde finansal ve mali verilerde riskin en aza düşmesi beklenmektedir.

Hileli Kayıtların Engellenmesi: Blokzincir teknolojisi işlemlerin güvenliği ile ilgili çeşitli avantajlar sunmaktadır. Bu teknolojinin dijital bir defter yapısına sahip olması işlemlerin tarih sırasına göre kaydedilmesine ve tüm kullanıcıların istediği anda görüntüleyebilmesini sağlayacaktır. Ayrıca teknolojinin getirdiği hız kavramı ile mevcut potansiyel riskler, hileler gerçek zamanlı olarak izlenebilir hatta tahmin edilebilir. Finansal verilerin içeriği ve tüm kaynakların hızlı şekilde analiz edilmesi hileli bir durumun veya diğer şüpheli işlemlerin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Blokzincir gelişmiş veri saklama altyapısı sayesinde kayıtları güvenli halde muhafaza etmektedir (Alles ve Gray, 2016: 48; Uysal ve Kurt, 2018: 478).

Raporlama Sürecine Olan Güvenin Sağlanması: Denetim şirketleri ve denetçiler yayımladıkları raporlar ile yatırımcıları bilgilendirmektedir. Yayımlanan raporlar yatırımcıların kararlarını etkileyecek boyutta olabilmektedir. Bu nedenle raporlamanın şeffaf ve bağımsız şekilde yürütülmesi beklenmektedir. Blokzincir sistemi ile güven unsurunun da değişmesi beklenmektedir. Mevcut denetim sürecinde güven duygusu kişilere ve denetim şirketlerine olmaktadır. Blokzincir teknolojiyle insanlara duyulan güvenin; teknolojiye, akıllı sözleşmelere ve protokollere dönüşmesi beklenmektedir. Sistemin temel yapısına duyulan güven raporlara olan inancı artıracaktır (Drescher, 2017: 227). Ayrıca bu aşamada akıllı sözleşmelerin kullanılması önem arz etmektedir. Akıllı sözleşmeler ile dış veri kaynakları arasında gerçekleşen işlemlerin doğrulanması için bir arayüz ihtiyacı doğabilecektir. Bu durumda denetçiler devreye girerek bu doğrulama ihtiyacını karşılayabileceklerdir (Uysal ve Kurt, 2018: 477-478).

Denetçi Sorumluluğunun Değişmesi: Blokzincir teknolojisinin denetim sürecinde yaratacağı farklılıklar ve denetim sürecine getireceği roller tartışılmaktadır. Blokzincir teknolojisinin denetçilerin rollerini de değiştirmesi beklenmektedir. Denetçi geleneksel denetim sürecinde yürüttüğü görev yerine, blokzincir kodunun ve kontrol testlerinin kalitesine, protokol değişiklikleri gibi otomasyon sürecine yönelecektir. Bu işleyiş blokzincirin barındırmış olduğu bilgilerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla yapılabilecektir. Denetimin belirli bir süre

sonunda işlem testlerinden ziyade kontrol sistemlerinin test edilmesine odaklanması beklenmektedir. Blokzincir teknolojisinin tamamen hâkim olması ile birlikte denetçi bilginin güvenilirliğini denetleyen basit bir kontrolör olmaktan çok müşterisi için stratejik bir danışmana, yönetim ve kontrol sistemlerinin gelişiminde önemli bir ortağa dönüşecektir (Elommal ve Manita, 2021: 53).

Blokzincir teknolojisi bilgi teknolojisi içermektedir. Ayrıca kriptografik bir yapıya sahip olması denetim şirketlerine ve denetçilerine büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bunun için denetim şirketleri insan kaynakları politikası oluştururken bu gelişmeleri içerecek sınavlar ile seçim yapmalı, seçilecek personelde bu alanı kapsayan yetkinlikler aramalıdır. Bu durum yatırımcıların denetçilere ve denetim şirketlerine olan güvenini de arttırabilecek faydalı bir süreç yaratabilecektir (Özer ve Umut, 2022: 543).

İşlem Geçmişine Erişim İmkânı: Blokzincir teknolojisinin bir diğer avantajı ise işlem geçmişine doğrudan izin vermesidir. Günümüzde denetçi geçmiş mali yıllara ilişkin eski bilgilerin doğrulanması için çalışmaktadır. Blokzincir teknolojisinin kullanılması ile denetçi, bilginin bu teknoloji ile üretildiği anda doğrulanmasına olanak tanıyarak sürekli denetimi mümkün kılmaktadır. Blokzincir ile sistem üzerinde saklanan tüm bilgiler mevcut olduğundan denetçiler, müşterilerinden bilgi ve belge istemeye gerek kalmadan tüm bilgilere ulaşabileceklerdir. Bu nedenle blokzincir, kanıtların toplanması ve doğrulanması için daha önce harcanan zamandan ve maliyetten tasarruf edilmesini sağlayacaktır (Elommal ve Manita, 2021: 51).

Denetim Sürecinde Oluşabilecek Farklılıklar: Blokzincir teknolojisi ile birlikte denetim süreci kayıtların izlenmesi ve doğrulanabilmesinden, risk değerlendirmesine, önleyici denetimlere, sistematik değerlendirmeye ve yolsuzlukların tespiti gibi konulara dönüşebilecektir (Dai, 2017: 76). Ayrıca bu sistemin arabulucu işlevi de bulunmaktadır. İşlem sürecinde bazen taraflar arasında anlaşmazlıkların meydana gelmesi beklenebilir. Bu anlaşmazlığın çözümü ise izinli bir ağ yapısı ve denetçilerin sisteme olan müdahalesi ile gerçekleştirilebilir (Uysal ve Kurt, 2018: 477-478).

Erişim Süresinin Düşürülmesi: Blokzincir teknolojisi ile tüm bilgilere anında erişim mümkündür. Denetçi bu durumda tüm bilgileri kullanarak denetimini gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca blokzincir teknolojisinin mevcut olan robotik, yapay zekâ ve analitik gibi diğer teknolojilerle birleştirilmesi denetim süreci için olumlu bir etki yaratabilecektir. Bu özelliği ile blokzincir, denetim sürecinin, mevcut bilginin makul bir kısmının kontrolüne dayalı bir süreçten, tüm bilgilerin kontrolüne doğru evrilmesine olanak tanıyacaktır (Elommal ve Manita, 2021: 50). Bu noktada denetçiler akıllı sözleşmeler ile dış veri kaynakları arasında doğrulamayı sağlayan bir ara yüz oluşturabilecektir

Çalışma Standartlarının Değişmesi: Denetim esnasında fiziksel bir mekâna veya ortama ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu durum aynı zamanda denetçilerin daha etkili, esnek ve ileriye dönük hareket etmelerini sağlayacaktır. Ayrıca denetçiler denetim süresinde ortaya çıkabilecek olan potansiyel riskler ve hatalar ile ilgili de erken uyarılabileceklerdir (Köse ve Polat: 2021; 25). Bunun yanında nesnelerin interneti gibi diğer gelişmekte olan teknolojilerle kullanıldığı takdirde fiziksel varlıkların anlık izlenebilmesi mümkün olabilecektir. Bu sayede kullanıcı davranışı ve taleplerine göre geliştirilen farklı blokzincir kayıtlarının da anlık olarak yöneticiler ve denetçiler takip edebilecek ve yatırımcılara anlık bilgi akışı sağlanabilecektir (Dai, 2017: 60, 61).

Akıllı Sözleşmelerin Kullanımı: Son olarak blokzincir teknolojisi denetim sürecini etkileyecek olan akıllı sözleşmelerin yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadır. Sözleşmeden doğan hak ve yükümlülükleri ağa entegre eden bu sözleşmeler, blokzincir tarafından otomatik olarak yürütülecektir. Bu sözleşmeler sayesinde dolandırıcılık ve yasadışı faaliyetlerin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca akıllı sözleşmelerin işlem maliyetlerini azaltacak etkiye sahip olması beklenmektedir. Blokzincir işlemlerinin akıllı sözleşmeler yoluyla imzalanması, işlem ve belge akışlarının verimli ve güvenli bir şekilde yönetilmesine olanak tanıyacaktır. Bu durum, denetçinin yapacağı analiz ve kontrollere doğrudan erişim imkânı sağlayacak, bunları gerçekleştirebilecek denetçi için önemli ölçüde zaman ve enerji tasarrufu sağlayacaktır. Bu aynı zamanda sürekli denetimin kurulmasını kolaylaştıracak ve hataları sınırlandırabilecektir (Elommal ve Manita, 2021: 52). Bağımsız denetim sürecinde bir işletmedeki akıllı sözleşmeler yönetimin kontrolleri altında bulunan akıllı sözleşme kodlarının doğrulanması ve güvence sağlanması üzerine temellenecektir (Deloitte, 2017: 11-12).

5.2 Denetim Sürecinde Yaşanacak Tereddütler

Blokzincir popüler bir teknoloji olmasına rağmen bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskler arasında; teknolojik karmaşıklık, sürecin değişikliği ile ilgili güçlükler, finansal yatırım gerekliliği ve oluşabilecek maliyet, regülasyon eksikliği vardır (Ünkaracalar, 2022: 88). Denetim sürecine ilişkin riskler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Fırsat Kaçırma Riski: Karar vericilerin blokzincir teknolojisini de içeren yeni teknolojiler konusunda karşı karşıya oldukları risklerden bir tanesi fırsat kaçırma riskidir. Denetim sürecinde rol alan karar verici ve kuruluşlar temkinli davranmaları durumunda teknolojinin gerisinde kalabilecek, bu durum fırsatları kaçırmalarına neden olabilecektir. Öte yandan erken davranmaları durumunda (olumsuz bir senaryoda) kaynakların etkin kullanılmaması riskiyle karşı karşıya kalabileceklerdir. Bu riskleri en uygun biçimde yönetebilmek için konu hakkında yeterli ve güncel bilgiye sahip olarak ilerlemeleri gerekmektedir (Karahana ve Tüfekçi, 2019: 65).

Geri Döndürülemez İşlem Riski: Blokzincir’de veri bir kez sisteme işlendiğinde değiştirilmesi neredeyse imkansızdır. Ayrıca değiştirmeyi sağlayacak sistemsel bir yazılım oluşturulacaksa da bu durum yüksek maliyetler içerebilecektir. Bu durum ortaya çıktığında hatalı bir işlemin telafisi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle hatanın önüne geçecek olan sistemlerin kurulabilmesi, sistemlerin devamlı denetlenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Uzman Denetçi İhtiyacı ve İstihdam Sorunu: Blokzincir teknolojisinin denetim sürecine entegre olması ile denetçilere çok fazla iş düşmektedir. Artık manuel olarak yürütülen denetim süreci otomatik şekilde yürütülebilecektir. Ayrıca blokzincir işlem süreci karışık olmasından dolayı ilgili personelin süreç hakkında tam bilgi sahibi olması, zincir işlem sürecini iyi kavraması ve güvenlik süreçlerine hâkim olması beklenmektedir (Köse ve Polat, 2021: 33). Blokzincir teknolojisinin denetim sürecinde aktif kullanılması ile mevcut personel sayısını azalacağı da gündeme gelmektedir. Her alanda olduğu gibi bu alanda da emeğe dayalı işgücünün yerini teknolojiye bırakacağı ve bu durumun istihdamı olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir. Deloitte, EY, KPMG, PwC, Ernst&Young gibi büyük şirketler denetim sürecini bu teknolojiye göre adapte ederek teknolojiden etkin şekilde yararlanmaya odaklanmışlardır. Örneğin Deloitte şirketi, müşteriye özel uygulamaların geliştirilmesi amacıyla Rubix adı verilen araştırma departmanını kurmuştur. Rubix tarafından PermaRec adında bir uygulama geliştirilmiş, bu uygulama ile müşteriler arasında gerçekleşen işlemlerin kaydedilmesi ve denetlenmesi amaçlanarak 3 taraflı kayıt yöntemi amaçlanmıştır (Ünkaracalar, 2022: 83). Bu ve benzeri uygulamaların artması istihdamı olumsuz etkileyebilecektir.

Maliyet Riski: Bir diğer konu ise maliyetlendirme sürecidir. Blokzincir platformları veri güvenliğinin sağlanabilmesi için büyük miktarlarda depolama alanı ve hesaplama gücüne ihtiyaç duymaktadırlar. Yüksek hacimli kurumsal verilerin bu sistemde tutulması oldukça pahalı olabilecektir (Dai, 2017: 81).

Hileli İşlem Riski: Blokzincir teknolojisinin kullanımında zincire bağlı işlem süreci suistimale uğrayabilir. Blokzincir teknolojisi güvenilirliği arttırsa da yanlış bildirim karar kılmış iki tarafın gizli anlaşmasının önüne geçemeyebilir (Cavlak ve Kurbanova, 2021: 213). İki taraf arasında zincir dışı bir anlaşmaya bağlı bazı işlemler yapılabilir. Ayrıca hileli işlemler zincire dahil edilebilir.

Regülasyon Eksiklikleri: Denetçilerin ve denetim şirketlerinin karşı karşıya kalabileceği risklerden bir diğeri ise küresel ölçekte düzenlemelerin bulunmamasıdır. Halen blokzincir temelli işlemlerin muhasebeleştirilmesi ve denetlenmesine dair küresel bir düzenleme yoktur. Düzenleyici otoriteler arasında yer alan CPA (Canadian Public Accounting Board), AICPA (American Institute of Certified Public Accountant), IFAC (International Federation of Accountants) ve benzeri düzenleyici kuruluşların bu konudaki girişimleri devam etmektedir (Özer ve Umut, 2022: 547).

Kripto Varlık Kullanımının Riski: Bir şirketin kripto varlık işlemleri, denetçinin bu kuruluşun mali tablolarını denetlemeyi kabul etme ve devam ettirme konusunda vereceği kararı etkileyebilir. Örneğin denetim şirketi veya denetçi denetim sürecine karar verirken müşterinin dürüstlüğünü, daha önceki faaliyetlerini, kara para aklama veya diğer benzeri suç işlerine ait dosyası olup olmadığını incelemelidir (Özer ve Umut, 2022: 543). Ayrıca kripto

varlık işlemlerinde aklama aracı olarak tanınan ve tamamen işlem gizliliği ve güvenliği üzerine kurulan Monero (XMR)⁷, Dash (DASH)⁸ ve Zcash (ZEC)⁹ gibi kripto varlıklar üzerinde işlem gerçekleştirilen kuruluşların denetimi esnasında daha dikkatli olunması gerekmektedir.

SONUÇ

Teknolojik gelişmelerin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve yayılması günümüz dünyasını yeni bir sürece yönlendirmeye devam etmektedir. Her meslek grubunun ve alanının farklı düzeyde etkilendiği bu süreçte denetim mesleği ve sürecinin de yaklaşım, işlevsel ve süreç olarak etkilenmesi beklenmektedir. Bu etki ile beraber mevcut gelişmeye ayak uydurabilmek ve ilgili regülasyon kararlarını yürürlüğe koyabilmenin önemli hale geldiği görülmektedir.

Kamu ve özel sektör bünyesinde yer alan tüm denetim organlarının dijital teknolojileri benimsemeleri, gelişmeleri yakından takip etmeleri ve denetçileri kapsayan eğitim faaliyetlerine ağırlık vermeleri gerektiği görülmektedir. Teknolojik yeniliklerden biri olan blokzincir teknolojisinin denetim mesleğinde kullanımı denetim sürecini, denetimin etkinliğini ve denetçilerin işlevlerini değiştirebilecek düzeyde olduğu tahmin edilmektedir. Bu durum hem denetçi hem de denetlenen kurumlar ve sektörler açısından zaman tasarrufu, sürdürülebilirlik ve katma değer yaratma bakımından fayda sağlayabilecektir.

Blokzincir teknolojisinin yaygınlaşması, bu sektörde tam anlamıyla kullanılması ile birlikte kanıt toplama ve analiz sürecinin şeffaf şekilde gerçekleşmesi beklenmektedir. Ayrıca yeni teknolojinin kullanımı ile maliyetlerin düşmesi ve denetim faaliyeti raporlarının daha şeffaf şekilde açıklanması, beklenen gelişmeler arasındadır. Blokzincir teknolojisi ile birlikte gözden kaçabilecek olan ufak hatalar engellenebilecek veya söz konusu bir hata hızlı şekilde ortaya çıkarılabilecektir. Denetim faaliyetlerinin dönemsel gerçekleşmesi de blokzincir teknolojisiyle değişebilecek, gerçek zamanlı denetim mümkün hale gelebilecektir.

Diğer açıdan bakıldığında ise teknolojinin yaygınlaşması ve kullanımında belirli sorunlarla karşılaşılacağı görülmektedir. Bu tereddütlerden biri ise veri toplama aşamasında depolama alanının büyüklüğü ve teminidir. Bu durum denetimin maliyetini arttıracak bir etkidir. Bir diğer önemli tereddüt konusu ise verilerin blokzincire işlenmesinden sonra geriye dönük değiştirme işleminin çok zor şekilde yapılabilecek olması hatta yapılamamasıdır. Bu durum hatalı işlemlerin telafi edilememesine neden olabilecektir. Ayrıca gerekli altyapı ve düzenlemelerin halen uygulanmaması da blokzincir teknolojisinin tam olarak kullanılmasının önüne geçen diğer etkilerden biridir.

Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların takip süreçleri hızlandığı gibi denetim şirketlerine ve denetçilere de belirli sorumluluklar düşmektedir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların blokzincir teknolojisinin denetim mesleğine entegre edecek yeni programları kullanıcılara sunması ve bu alana yönelik çalışmalar yapması bu teknolojinin kullanımıyla birlikte faydalarını arttıracaktır. Bunun yanında denetçilerin sahip olduğu yetkinlikleri arttıracak eğitim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması, şirketlerin de bu politikalar kapsamında hareket etmesi denetçilerin sürece adapte olmasını sağlayacak diğer bir unsurdur. Teknolojinin bu kaçınılmaz gerçeğinde sürece adapte olan denetim şirketleri güvenlik ve şeffaflık konusunda diğer şirketlerden olumlu ayrışabilecektir. Bu durumun etkisi ise denetim sürecinin hızlı, şeffaf ve güvenilir şekilde kullanıcılara sunulabilmesine neden olabilecektir.

⁷ Monero (XMR), 18 Nisan 2014'de bir ByteCoin çatallanması sonucu ortaya çıkan özel, güvenli ve takip edilemez bir kripto para birimidir. Açık kaynaklı ve gizlilik odaklı bir dijital para birimi olarak, şeffaf olmayacak şekilde tasarlanmış bir blockchain üzerine inşa edilmiştir. Hiç kimse kullanıcıların bakiyelerini veya işlemlerini göremediği için Monero ile paranın ve gizliliğinin kontrolünün tamamen kullanıcıda olduğu söylenmektedir. Monero, çember imzalar ve saklı adresler kullanan, gizlilik odaklı bir para birimi olarak çalışmaktadır.

⁸ Dash (Digital Cash), doğal yapısı itibarıyla merkeziyetsiz, hızlı ve ucuz küresel ödeme ağı sunmaya odaklanan açık kaynaklı blockchain ve kripto para birimidir. Teknik makalesine göre Dash, var olan yapıları güçlendirmeye çalışan, daha gizli ve hızlı işlemler sunarak Bitcoin (BTC) ağından bir adım öteye geçmeyi amaçlamaktadır.

⁹ Zcash; ilk olarak 2016 yılında kullanıma açılmıştır. Gizlilik ve anonimliğe odaklanmış merkeziyetsiz kripto para birimidir. Ağdaki düğümlerin (node), işlemlere ait hassas bilgileri açığa çıkarmadan doğrulamasına olanak tanıyan zk-SNARK isimli sıfır bilgi ispatı teknolojisini kullanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alles, M. ve Gray, G.L. (2016). "Incorporating Big Data in Audits: Identifying Inhibitors and A Research Agenda to Address Those Inhibitors", *International Journal of Accounting Information Systems*, 22(2016): 44-59
- ASA (2022), Blockchain and its Impacts on auditing and assurance profession. (05.06.2024) <https://www.cci.in/wp-content/uploads/2018/06/Blockchain.pdf>
- AICPA (2012). "Evolution of Auditing: From the Traditional Approach to the Future Audit". *White paper*.
- AICPA, CPA ve UWCISA (2017). "Blockchain Technology and Its Potential Impact on the Audit and Assurance Profession", *Deloitte Development LLC*.
- Appelbaum, D. ve Nehmer, R. (2017). "Designing And Auditing Accounting Systems Based On Blockchain And Distributed Ledger Principles", *Feliciano School of Business*, 1-19.
- Bozkurt, N. (2018). *Muhasebe denetimi*. Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Brender, N., Gauthier, M., Morin, J. H., ve Salihi, A. (2018). "The Potential Impact Of Blockchain Technology On Audit Practice", *University of Applied Sciences and Arts Western Switzerland*.
- Brender, N., ve Gauthier, M. (2018). "Impacts Of Blockchain On The Auditing Profession". *ISACA Journal*, 5, 27-32.
- Celayir, D. ve Celayir, Ç. (2020). "Dijitalleşmenin Denetim Mesleğine Yansımaları", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6): 128-148.
- Ceylan, O., ve Isık, A. H. (2023). "Blokzincir Teknolojisi ve Uygulama Alanları", *Uluborlu Mesleki Bilimler Dergisi*, 6(1), 129-154.
- Çiğerci, İ. ve Eğmir, R. T. (2019). "Kamu Mali Denetiminde Olası Blok Zincir Teknolojisinin Denetim Etkinliği Açısından Değerlendirilmesi". *Maliye Dergisi*, 177, 203-217.
- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/dash/#About>
- <https://coinmarketcap.com/tr/currencies/monero/#About>
- Crosby, M., Nachiappan, Pattanayak, P., Verma, S., ve Kalyanaraman, V. (2016). "BlockChain Teknoloji: Beyond Bitcoin", *Applied Innovation Review* (2), s. 6-19.
- Dai, J., He, N., Yu, H. (2019). "Utilizing Blockchain and Smart Contracts to Enable Audit 4.0: From the Perspective of Accountability Audit of Air Pollution Control in China", *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 16(2), 23-41.
- Dai, J. (2017, 10). "A Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. Three Essays on Audit Technology: Audit 4.0, Blockchain, and Audit App", New Jersey: The State University of New Jersey.
- Dai, J. Ve Vasarhelyi, M. A. (2017). "Toward Blockchain-Based Accounting and Assurance, *Journal of Information Systems*", 31(3), 5-21. DOI: 10.2308/isys-51804.
- Demirhan, H. (2019). "Vergi Denetiminde Yeni Bir Yaklaşım Olarak Blok Zinciri Teknolojisi". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 9(18), 857-875.
- Desplebin, O., Lux, G. ve Petri, N. (2018). "L'évolution De La Comptabilité, Du Contrôle, De L'audit Et De Leurs Métiers Au Prisme De La Blockchain: Une Réflexion Prospective", *Revue Management Et Avenir*, 103, 137-157.
- Deloitte Report. (2017). "Blockchain Technology and Its Potential Impact on the Audit and Assurance Profession." <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/interestareas/frc/assuranceadvisoryservices/downloadabledocuments/blockchain-technology-and-its-potential-impact-on-the-audit-and-assurance-profession.pdf>
- Drescher, D. ve Drescher, D. (2017). "Using the Blockchain: A tool with thousands of applications", *Blockchain Basics: A Non-Technical Introduction In 25 Steps*, 223-233.
- Elommal, N. ve Manita, R. (2021). "How Blockchain Innovation Could Affect The Audit Profession: A Qualitative Study", *Journal Of Innovation Economics And Management*, 1103-27.
- Faiteh, A. ve Aasri, M. R. (2022). "Internal Audit and Added Value: What is the Relationship? Literature Review", *Universal Journal of Accounting and Finance*, 10(3), 666-675.

- Gezer, T. (2023). "Vergilendirmede Blok Zincir Teknolojisinin Avantaj Ve Dezavantajları". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (41), 199-212.
- Gürel, E. (2016). "Meslektaş Gözüyle Denetim". *Journal of International Social Research*, 9(43).
- Kılıncı, Y. (2020). "Blockchain Teknolojisi: Muhasebe ve Denetim Mesleği Açısından Bir İnceleme". *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 13(3), 989-1011.
- Kurbanova, M., Ve Cavlak, H. (2021). "Blokzincir ve Denetim Alanındaki Makalelerin Bibliyometrik Analizi", *TIDE Academia Research*, 3(2), 213-246.
- KGK. (2020). Bağımsız Denetim Standardı 200 (23.03.2024) <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/BDS/BDS%20200.pdf>
- Karapınar, A., ve Dölen, T. (2020). "Bağımsız Denetim Raporlarında Kilit Denetim Konusu Açıklamaları: Türkiye Örneği". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 763-780.
- Liu, M., Wu, K. ve Xu, J. J. (2019). "How Will Blockchain Technology Impact Auditing and Accounting: Permissionless versus Permissioned Blockchain", *Current Issues in Auditing*, 13(2), 19-29.
- Nakamoto, S. (2008). "Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System". *Decentralized Business Review*.
- Oral, B. G. ve Yeşilkaya, Y. (2021). "Kripto Para İkilemi: Karapara Aklama ve Bitcoin". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 209-239.
- Oral, B. G. ve Yeşilkaya, Y. (2021). "Kripto Paraların Vergilendirilmesi". *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 78-93.
- Ovenden, J. (2017). "Will Blockchain Render Accountants Irrelevant". *Retrieved December, 5, 2018*.
- Özdoğan, B. ve Karğın, S. (2018). "Blok Zinciri Teknolojisinin Muhasebe Ve Finans Alanlarına Yönelik Yansımaları Ve Beklentiler". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (80), 161-176.
- Özyürek, H. (2021). "Dijitalleşme Sürecinde Denetim", *Dijital Gelecek Dijital Dönüşüm 2*, 45.
- Özer, Ö. ve Umut, İ. E. (2022). "Kripto Varlıkların Denetimi: Blok Zincir Teknolojisinin Bağımsız Denetim Sürecine Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(Özel Sayı), 536-552.
- Psaila, S. (2017). "Blockchain: A Game Changer For Audit Processes". *Deloitte Malta Article*, 1-4.
- Rozario, A. M. ve Thomas, C. (2019). "Reengineering the Audit with Blockchain and Smart Contracts", *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 16(1), 21-35.
- Schwab, K., ve Davis, N. (2018). *Dördüncü Sanayi Devrimini Şekillendirmek*. Optimist Yayın Grubu, İstanbul.
- SMITH, S. S. (2020), "Blockchain, Smart Contracts and Financial Audit Implications", *IUP Journal of Accounting Research and Audit Practices*, 19(1), 8-17.
- Smith, S. S. (2018). "Blockchain Augmented Audit – Benefits and Challenges for Accounting Professionals", *Journal of Theoretical Accounting Research*, 14(1)
- Tapscott, A. (2023). *Dijital Varlık Devrimi: Blokzincir, Finansı Nasıl Merkeziyetsizleştiriyor ve Wall Street'i Nasıl Değiştiriyor?*, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Uysal, T., Ve Ganite, K. (2018). "Muhasebede ve Denetimde Blok Zinciri Teknolojisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 467-481.
- Ünkaracalar, T. (2022). "Denetim Sektörü ile Blokzincir Teknolojisinin Entegrasyonu". *Muhasebe, Finans ve Denetim Alanlarında Yenilikçi Yaklaşımlar*, 75.
- Voshmgir, S. (2017). "Disrupting Governance With Blockchains And Smart Contracts", *Strategic Change*, Vol.26, 499-509.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).